

K. MARX-F. ENGELS

DE LA

Karl Marx
Friedrich Engels

Karl Marx
Friedrich Engels
Dela
Trideset četvrti tom

Urednik :

Dr Veljko Korac

Redaktori :

Šeka Korac-Almuli i
Stanislava Radovanović

Prevodioci :

Mara Fran,
Ivan Ivanji,
Vera Stojić,
Stanko Bošnjak,
Branimir Živojinović

Institut
za međunarodni
radnički pokret

Prosveta
izdavačko preduzeće

KARL
MARX
FRIEDRICH
ENGELS

DELA

TOM 34

BEOGRAD 1978

Predgovor

Marxova i Engelsova dela obuhvataju ne samo njihove objavljene i neobjavljene spise i rukopise već i jedan posebni deo njihove ostavštine — njihovu prepisku. To su, u stvari, mnogobrojna pisma koja su oni pisali u toku niza decenija. Jezgro prepiske su pisma koja su pisali jedan drugome, gotovo pune četiri decenije. A ostali deo prepiske su pisma koja je svaki od njih pisao mnogobrojnim drugim licima kojima su se oni na bilo koji način obraćali pismeno. Sve u svemu, čitav jedan osobiti i obimni *opus*, značajan, pre svega, kao najautentičnije svedočanstvo koje su oni sami o sebi ostavili, kao neposredno i spontano svedočanstvo o sopstvenom životu i radu, i o vremenu u kome su živeli, radili i zasnovali marksizam. U celini, čitava prepiska počinje 1837. a završava 1895. godine, tj. Engelsovom smrću. Dakle, nešto manje od šest decenija!

Veliki obim ove prepiske može da iznenadi čoveka našeg vremena, u kome se češće i više telefonira i telegrafira nego što se piše. Međutim, u prošlosti, a naročito u doba prosvetljenosti, učeni ljudi su negovali dopisivanje, jer je to bio način održavanja ličnih veza, način obaveštavanja o svemu što se mislilo, govorilo i zbivalo. Ko danas čita pisma Descartes-a ili Leibniza, Holbacha ili Voltaire-a, uočava kako je dopisivanje bilo uzdignuto na visinu svojevrsne književnosti, čak i kada se zanemari dokumentarna vrednost mnogih pisama koja su, ne jednom, izdašno poslužila za rekonstrukciju minulih zbivanja. Jer, neposrednost pisama, pored ostalog, najubedljivije osporava mnoge veštačke ili lažne konstrukcije prošlosti, bez obzira na to što pisma uvek mogu da imaju pečat veće ili manje problematičnosti utisaka i tvrdnji, jednostranosti, ili čak očigledne pristrasnosti onoga ko pisma piše. Mnoga naknadno otkrivena pisma dragocena su jer potvrđuju i učvršćuju već done-sene sudove, ali mnoga druga mogu biti neprijatna i neželjena samim tim što naknadno omogućuju da se menjaju već doneseni sudovi o ljudima i zbivanjima, nekada nabolje, a nekada nagore. Tako je upravo ova vrsta svedočanstava ponekad i neželjena, naročito ako se svesno neguju izvesni istorijski mitovi za sasvim određene tekuće ideološke potrebe, uprkos istini koja ih ruši.

Marxova i Engelsova pisma su svedočanstva u punom i pravom smislu, jer dopunjuju sliku o životu i radu njih dvojice, ilustruju njihove

karaktere, osvetljavaju uslove i motive nastanka njihovih spisa i raznih njihovih odluka, prikazuju likove s kojima su oni saradivali, kao i likove protiv kojih su se borili, ruše razne legende koje su bile nepriko-snovene u službenoj delatnosti i službenoj nauci njihova doba, spa-savaju od zaborava razne neznane ljude i događaje na koje su se navukle magle zaborava itd. Ukratko, ta pisma dodaju bogatstvo sadržaja onome što je napisano i prikazano u poznatim delima, više ili manje, uopšteno i sistematski.

Karakteristično je u najvećoj meri da je Engels prvi odlučio, odmah posle Marxove smrti, da sredi i objavi prepisku koju su Marx i on vodili međusobno. Smatrao je čak da taj posao može samo on valjano obaviti. U svom pismu Eduardu Bernsteinu, 12. jula 1883, izneo je da to smatra svojim zadatkom jer, po njegovim rečima, niko osim njega ne poznaje »stare poslove«. Kada se zna da je Engels uzeo na sebe obavezu da posle Marxove smrti pripremi za štampu drugu i treću knjigu *Kapitala*, koje su ostale neobjavljene, nešto u sasvim nečitljivim rukopisima, a nešto samo u zabeleškama, i da je samo za ispunjenje te obaveze morao da utroši gotovo dvanaest godina rada, nije teško zaključiti šta je za njega značila obaveza, koji je sam sebi postavio, da pored tog posla, sredi i spremi za objavljivanje »ogromnu gomilu« tih pisama što se još nalazila u »mnogim paketima i sanducima« koji još nisu bili ni otvoreni.

Dakako, Engels ne bi došao na takvu zamisao da nije znao šta su krili ti »paketi i sanduci« i da nije bio ubeđen koliko će to novog svetla baciti na Marxov i njegov rad. Iako mu je bilo poznato da u tim pismima ima mnogo nedorečenih i nepotpunih misli i iskaza, smatrao je da će to ipak biti veliki prilog izučavanju marksizma. Bio je svestan da je to »robijaški posao« koji samo on može s uspehom da obavi, dakle, posao za koji je bio neophodan uvid u stvari koje su bile poznate samo Marxu i njemu, i u tom smislu napisao je pismo J. F. Beckeru, 22. maja 1883, da se ne može dovoljno načuditi kako je Marxu uopšte pošlo za rukom da sačuva gotovo sve hartije, pisma i rukopise, čak iz revolucionarnih vremena (1848) — svu tu, po njegovim rečima, »prekrasnu građu za biografiju« koju je nameravao da napiše i koja bi, pored ostalog, bila ujedno »i istorija *Neue Rheinische Zeitung* i pokreta 1848 - 1849. na južnoj Rajni, istorija kukavne londonske emigracije 1849 - 1852. i Internacionale«!

Međutim, različiti zadaci koje je Engels sam sebi postavio u po-znim godinama svoga života bili su i suviše teški za jednog jedinog čo-veka. Zbog toga ovo nije uspeo da ostvari. A kada je ta njegova zamisao najzad ostvarena, kada je prepiska između Marxa i njega prvi put objavljena gotovo pune dve decenije posle njegove smrti, a pune tri decenije posle Marxove smrti, pokazalo se da je ta na izgled sasvim nekoherentna »ogromna gomila« pisama koja su krila mnoge skrivene pojedinosti Marxove i Engelsove saradnje, jedinstveno istorijsko sve-dočanstvo. Iako su mnogi podaci tek nabačeni, a mnoga zapažanja

tek ovlaš iskazana, iako se ozbiljna razmatranja fragmentarno prepliću sa mnogim nevažnim, često sasvim emotivnim, intimnim primedbama, u svim pismima se ispoljava jedno jedinstveno stremljenje revolucionarnom preobražaju sveta iz stanja svih oblika nehumanosti klasnog društva — u stanje svestranog očovečenja čoveka, u kome se ostvaruje ono što je u dosadašnjoj istoriji čovečanstva bilo samo nedostižna iluzija. Upravo neposrednost pisama je ono što daje osobitu draž koju imaju samo svedočanstva ove vrste.

Prepiska otkriva neobičnu svestranost Marxovih i Engelsovih preokupacija, neobičnu temeljnost i snagu njihovog revolucionarnog ubeđenja koje se neprekidno proverava i potvrđuje kritičkim razmatranjima. Njihova kritika se nemilosrdno obara na braću Bruna i Edgara Bauere, kao «kritika kritičke kritike»; ona razotkriva dilentizam Proudhona; ona nemilosrdno diskredituje podmuklog gospodina Vogta, koji je svoju potajnu službu Napoleonu III maskirao oreolom naučnika; kritika nemilosrdno pogađa Eugena Dühringa; ona pogađa svakoga ko je dospao pod njen udar. Ali ona nije samo nemilosrdna, već isto tako duhovita, temeljna i obrazložena. Ona prodire u sve oblasti filozofije, nauke, politike, umetnosti i književnosti, ali se visoko uzdiže iznad svakog dilentantizma.

Snaga Marxovih i Engelsovih ubeđenja osobito se pokazuje onda kada su oni prisiljeni da dokazuju istinitost svojih ubeđenja. Tada oni istupaju kao nepomirljivi borci bez straha i izlišnih obzira. Oni poštuju samo načela, a bivša prijateljstva odbacuju, bilo da su u pitanju braća Baueri, bilo da je u pitanju Proudhon, ili neko drugi. Oni ne pristaju na kompromise s protivnicima protiv kojih istupaju. Da bi osigurali pobedu svojih načela, prisiljeni su da stalno vode borbu, i to im donosi nove teškoće i neprilike. Tako se iz prepiske vidi da su oni stalno u borbi. A kada se tome još doda da je Marx proveo, tako reći, ceo svoj vek u materijalnoj oskudici, jer je želeo da bude nezavisan, da mu nikada nije bila sigurna gola egzistencija i da je doživeo gorke trenutke u materijalnoj bedi zajedno sa svojom porodicom, jasno je kakvu je duhovnu izdržljivost morao da ima. U pismima se sve to jasno vidi. Ali vidi se, takođe, da je i u tim i takvim trenucima imao jednog izuzetnog druga i prijatelja na koga je mogao uvek da računa — Engelsa. Jedna funta, dve funte, tri funte itd., to su oni česti čemerni dodaci velikom broju njihovih pisama koji podsećaju čitaoca na teške uslove Marxovog života u emigraciji!

Uprkos svemu, kroz pisma provejava temeljna životna radost, ona životna radost kojom su obdareni samo istinski revolucionari. O toj radosti govori na jednom mestu Engels, kada piše E. Bernsteinu, 12. juna 1883, dakle, dve godine pre svoje smrti, povodom nekih kritika istoričara von Treitschkea. U pismu stoji, pored ostalog:

«Kada bi ti magari mogli da pročitaju moju prepisku s Mohrom, ostali bi zapanjeni. Heineova poezija je dečja igračka u poređenju s našom prozom, punom životne radosti. Mohr je mogao da bude razjaren«

ali nikada nije jadikovao. Smejao sam se kada sam ponovo čitao starije rukopise. Ova prepiska ima istorijski značaj i, ukoliko ja budem odlučivao, ona će stići u prave ruke.»

Međutim, prepiska je doživela nezavidnu sudbinu. Opterećen drugim velikim poslovima, Engels nije uspeo da prepisku sredi i objavi. Posle njegove smrti došla je upravo u Bernsteinove ruke. I, koliko je Engels za života nastojao da prepisku sredi i objavi, toliko je Bernstein odlagao objavljivanje. Iako su mu izdašno pomagali A. Bebel, F. Mehring, Marxova kći Laura, Rjazanov i drugi, trebalo je gotovo dve decenije posle Engelsove smrti dok je ona najzad objavljena (1913). I najzad, tada se pokazalo da Bernstein nije bio dorastao poslu koji je preuzeo. Pre svega, njemu je bila tuđa dijalektika, a dijalektika prožima sveukupni Marxov i Engelsov način rasuđivanja, dakle, ono što je u prepisci najbitnije. Bernstein se direktno plaši dijalektičkog načina mišljenja, kao i revolucije, i zbog toga mu se činilo da pismima Marxa i Engelsa ne treba davati veliki publicitet. U početku je pomiljšao da prepisku objavi samo u ograničenom broju primeraka (nekoliko desetina svezaka), i to isključivo za »posvećene« istraživače istorije marksizma. Međutim, kada je uvideo da to nije moguće, iskoristio je privilegiju koju je imao kao glavni urednik prepiske i po svom nahodenju, sasvim proizvoljno, izostavljao delove pisama i pisma u celini, ne poštujući upravo ono zbog čega je Engels najviše i želeo da se prepiska objavi — neposrednost, otvorenost, kritičku nepomirljivost prema svemu konzervativnom i preživelom.

Karakteristično je to što je Bernstein svugde, gde je smatrao da su Marx i Engels bili i suviše otvoreni i »oštri«, skraćivao ili čak sasvim izostavljao tekst, pa i čitava pisma. Dokle je išao u tom pravcu najbolje ilustruje primer s Engelsovim pismom Marxu, 17. marta 1845. godine. Engels je tada bio još mlad čovek i teško je podnosio obavezne obzire prema konzervativnim roditeljima. U njegovom pismu Marxu to se jasno ispoljilo. A Bernstein nije mogao da podnese da Engels piše o ocu bez dužne »zahvalnosti« i smatrao je da može svojom intervencijom prikriti njegov stav!

U tom pogledu podržavao ga je i Kautsky. I to je osnovni uzrok što je mnogo važnih pisama izbačeno iz prepiske, što su mnogi sadržaji pisama nedopustivo izmenjeni. Prvo izdanje prepiske nosi obeležja upravo tih i takvih intervencija.

Razumljivo je, dakle, što su kasniji urednici i izdavači morali da mnogo više poštuju autentičnost Marxovih i Engelsovih pisama i što su razne nedopustive »ispravke« Bernsteina i Kaucskog odbacili, i vratili čitaocima originalnim tekstovima. U celini, bez grubih skraćivanja i izostavljanja, prepiska između Marxa i Engelsa objavljena je tek 1933. godine u Moskvi. Umesto 1386 pisama prepiske između Marxa i Engelsa, koja su objavljena u redakciji Bernsteina objavljeno je 1567 pisama, dakle — gotovo 200 pisama više. Istovremeno, novi istraživači i urednici potrudili su se da sakupe i ona mnogobrojna pisma koja su

Marx i Engels, svaki posebno, pisali drugim licima. Tako je prepiska, sabrana kao celina, postala važan deo Marxovih i Engelsovih sabranih dela.

Današnji čitaoci Marxovih i Engelsovih dela, a posebno njihovih pisama, svakako treba da znaju i to da je V. I. Lenjin najodlučnije kritikovao Bernsteinovu redakciju prepiske i izdanje koje je on pripremio. On je čak izričito napisao da oportunist Bernstein nije uopšte smeo da rediguje pisma koja su prožeta revolucionarnim duhom. Lenjin je sam nameravao da napiše obimniji prikaz revolucionarnog i naučnog značaja prepiske. Uprkos velikoj zauzetosti, uspeo je da napiše 76 stranica zabeležaka i spremio se da to obradi i objavi 1914. godine. Ali došli su istorijski događaji, u kojima su se energije morale trošiti u drugim pravcima. Tek 1920. on je uspeo, i to na sam dan Engelsovog rođenja, da objavi onaj deo prikaza koji je pripremio pre 1914. Uz naslov *Prepiska između Marxa i Engelsa* dodao je podnaslov: »Početak nedovršenog članka, napisan 1913. g., ili početkom 1914. g.«. U tom svom članku razvio je misao da je žiža celokupne prepiske između Marxa i Engelsa — *dijalektika*, ili, još tačnije, primena materijalističke dijalektike u raznim oblastima nauke, kao i u politici i taktici radničke klase.

Tako je oživljen zanemareni i potisnuti revolucionarni duh Marxovih i Engelsovih pisama, a prepiska je najzad dobila mesto koje joj u Marxovim i Engelsovim delima stvarno pripada.

*

U ovom izdanju Marxovih i Engelsovih dela, njihova prepiska se objavljuje hronološki i kao jedinstvena celina. A to znači da se međusobna prepiska Marxa i Engelsa, koja počinje 1844. i traje do Marxove smrti, 1883, ne izdvaja kao posebna celina, već se vremenskim redom objavljuju sva pisma koja su oni pisali, ne samo jedan drugome već i svaki od njih — raznim trećim licima. Koliko god da se odvajanjem pisama koja su Marx i Engels pisali jedan drugome od ostalih njihovih pisama, dobija jedna jedinstvena celina koja omogućuje uvid u njihov zajednički rad, ipak je za upoznavanje njihovog života i rada, kao i njihovih dela i delatnosti, važnije da se olakša uvid u *sva pisma* koja su oni pisali, ne samo jedan drugome već i ostalim ljudima. Tako se, u stvari, dobija jedinstveni uvid u pisma *svakog od njih dvojice*, koja su pisana u dugom razdoblju između 1837. i 1895. godine.*

* Pisma su u ovom izdanju podeljena u 13 tomova. U svakom tomu prvi deo čini prepiska između Marxa i Engelsa, drugi njihova pisma trećim licima i treći deo čine prilozi, najznačajnija pisma trećih lica koja bacaju dopunsku svetlost na rad Marxa i Engelsa. Izuzetno, u prvom tomu prepiske, odnosno 34. tomu ovog izdanja, u prvi deo su, posebno, izdvojena neka pisma Marxa i Engelsa iz njihove rane mladosti. Od ove opšte podele odstupaju, razume se, i tomovi koji se odnose na period posle 1883. godine, t. j. posle Marxove smrti (43, 44, 45. i 46. tom ovog izdanja); oni sadrže samo Engelsova pisma trećim licima i priloge — Registar pojmovna za sve tomove prepiske daje se na kraju poslednjeg, odnosno 46. toma ovog izdanja. (*Nap. red.*).

Ovde, dakle, prepiska počinje 1837. godine. A prva knjiga prepiske doseže do 1851. U tom razdoblju od 15 godina, Marx i Engels se, prvo, predstavljaju kao mladi ljudi koje misaona radoznalost podstiče da traže sopstveno mesto u duhovnim stremljenjima svoga vremena, a zatim kao mislioci koji doživljavaju duboke duhovne preobražaje, koje veoma osetljivo reaguju na sva značajna zbivanja u svojim sredinama i burno nalaze sopstveni put, postaju svesni toga, kritički osmišljavaju taj preobražaj i postavljaju temelje sopstvenih shvatanja, tražeći pravi put da svoje lične sudbine povežu sa sudbinom proletarijata, koji su otkrili kao subjekt savremene istorije i preobražaja klasnog društva u čovečno društvo. Sve do 1844. Marx i Engels deluju odvojeno i u različitim sredinama i okolnostima. Njihova pisma od 1837. do 1844. godine to ilustruju. U njima se jasno vide njihove intelektualne ambicije i preokupacije, kao i prilike koje su ih dovele u dodir sa najuticajnijim misaonim stremljenjem u Nemačkoj toga vremena — pre svega, s Hegelovom filozofijom i mladohegelovstvom. Zatim se pokazuje kako oni, nezavisno jedan od drugoga, različitim putevima dolaze do gotovo istovetnih stavova, utvrđuju to, uspostavljaju saradnju koja se neće prekinuti sve do kraja Marxova života i u kojoj u svemu istupaju zajedno, deleći između sebe rad posvećen istom cilju.

Početak prve knjige (i čitave prepiske) je pismo mladog Marxa ocu. To je ono poznato pismo u kome se mladi Marx (bilo mu je 19 godina) predstavlja kao strasni tražitelj istine koji luta, ispoveda ocu i, uzgred saopštava da se počeo upoznavati s Hegelovom filozofijom — »od početka do kraja, zajedno sa većinom njegovih učenika«. To je bio put na kome se zbližio s hegelovcima, naročito s Brunom Bauerom, misleći da će se moći posvetiti univerzitetskoj karijeri. Mladi Marx temeljno studira u Berlinu i toliko oduševljava svoje poznanike i prijatelje da je Moses Hess napisao (2. septembra 1841) B. Auerbachu da će u Marxu upoznati »možda jedinog živog istinskog filozofa, koji će u prvoj prilici, kada bude javno istupao (u delima, kao i na katedri) skrenuti na sebe pažnju Nemačke«. U svom oduševljenju, Heß je, takođe, napisao u istom tom pismu da Marx »prevazilazi ne samo Straussa već i Feuerbacha«. Kada se zna da je u to vreme Feuerbach bio simbol negacije čitavog teološko-političkog nasleđa u kome su još uvek živeli feudalne nemačke države i državice, jasno je šta se tim liberalnim nemačkim intelektualcima svidalo kod mladog Marxa.

U vreme kada je Heß tako oduševljeno predstavljao Marxa, samom Marxu već je bilo jasno da u reakcionarnoj Nemačkoj ne treba uopšte sanjati o slobodi predavanja na univerzitetu i digao je zauvek ruke od univerzitetске karijere. Još uvek u misaonim horizontima mladohegelovske »filozofije samosvesti«, on je zamišljao da će naći svoj pravi poziv u borbi protiv teološko-političkog nasleđa. O tome govori i jedno pismo koje je Georg Jung uputio (krajem 1841) Arnoldu Rugeu, gde, pored ostalog, stoji da se »dr Marx, dr Bauer i L. Feuerbach udru-

žuju u teološko-filozofski časopis« i da će njih trojica »zbaciti boga s njegovog neba i još će mu, povrh toga, natovariti proces«. To je, dakako, nagoveštaj kasnije saradnje između Marxa i Rugea. Ova i druga slična pisma iz ovoga vremena ilustruju tadašnje preokupacije mladog Marxa koje je teško shvatiti ako se dobro ne poznaju prilike tadašnje Nemačke. Marxov sledeći korak je publicistička delatnost u »Rajnskim novinama«, gde u prvi plan njegovog interesovanja, kako je kasnije i sam naglasio, dolaze »materijalni interesi«, tj. realni društveni život, o čemu mladohegelovska »filozofija samosvesti«, opsednuta iluzijom da je pozvana da bude subjekt istorije, nije uopšte vodila računa. I upravo tada, i zbog toga, Marx intenzivno kritički misli o Hegelu i hegelovstvu, kao duhovnom i političkom horizontu liberalnih Nemaca toga vremena jer su ga »obrvale sumnje« u perspektive koje su se na tom horizontu spekulativno dočaravale. Godine 1842. on započinje kritičku analizu Hegelove filozofije prava, koja ga podstiče na nove studije. Godine 1843. dovršava započetu kritičku analizu da bi od marta do avgusta 1844. godine preduzeo uporedne studije filozofije i ekonomije, koje su ostale u mnogo kasnije objavljenim, poznatim *Ekonomsko-filozofskim rukopisima*, gde je, manje-više, kritika Hegelove filozofije dovedena do kraja i kao rezultat, izgrađen temelj novog shvatanja čoveka, istorije i društva, iz koga je izvedena osnovna teza da filozofija nalazi u proletarijatu svoje materijalno oružje (za oslobodenje) kao što proletarijat nalazi u filozofiji svoje duhovno oružje. S toga stanovišta, Marx se morao direktno obračunati s mladohegelovskom »kritičkom kritikom« i svojom sopstvenom »filozofskom savešću«. To je učinio, pre svega, u polemičkom spisu *Sveta porodica ili kritika kritičke kritike*, a zatim u *Nemačkoj ideologiji*.

Ali upravo ta dva polemička spisa obeležavaju početak njegove saradnje s Engelsom. Tu počinje i njihova međusobna prepiska (1844). Pošto su utvrdili istovetnost shvatanja, dogovorili su se da istupaju zajedno. U *Svetoj porodici* bila je to još, više ili manje, samo simbolična saradnja, jer je Engels dao sasvim kratak prilog, a delo je, u stvari, napisao Marx. Ali Marx je smatrao da je toliko važno što je najzad našao pravog saradnika istovetnih pogleda da je na korice knjige stavio i Engelsovo ime.

Engels je išao nešto drukčijim putem dok je dostigao do shvatanja koja su ga doživotno zblížila s Marxom.

Na to ukazuje upravo onaj deo njegovih pisama koja je on napisao pre nego što se upoznao i zblížio s Marxom.

Njegovo prvo pismo napisano je braći Graeber, 1838. godine. Engelsu je tada bilo svega 18 godina. U tom pismu on je bio sav obuzet književnim i kritičarskim ambicijama. Bio je neumoran u traženju i čitanju svega što je zasluživalo njegovu pažnju. Tražio je i nalazio knjige po antikvarnicama, čitao ih i komentarisao u svojim pismima, čak braći Graeber, čas sestri Mariji. On piše i piše, opširno i radoznalo, traži i požuruje odgovore, prebacuje kada ne dobija odgovore, preko-

reva, preti i šali se u pismima, a iz svega toga izbija njegova silna želja da se sa mnogo ironije obračuna sa samim sobom i svojim stavovima. »*Osim Mlade Nemačke*«, piše od 1839. godine Friedrichu Graeberu, »imamo malo čega aktivnog . . . Dakle, ja moram da postanem mladi Nemač, ili, štaviše, ja to već jesam i dušom i telom. Noću ne mogu da spavam od samih ideja stoleća; a kada stojim ispred pošte i bacim pogled na pruski grb, već me spopada duh slobode; svaki put kada otvorim neke novine, osećam progres; ideje se uvlače u moje poeme i rugaju se mračnjacima i kaluderskim kapuljačama i u hermelinu. Ali ja se držim daleko od njihovih fraza: svetski, svetskoistorijski bol, bol jevrejstva etc., jer su one sada već zastarele.«

Najviše od svega mladi Engels je zazirao od pijetizma. Pijetizmu ga je u najranijoj mladosti usmeravala majka, i ako to ne znamo, teško možemo razumeti smisao njegovih prvih pisama. On piše da je postao »poštenu supernaluralist, veoma liberalan prema drugima«. Ali onda naglo dolazi preokret: najpre uticaj Straussa i Feuerbacha, zatim odluka (1842) da prestane da se bavi književnošću, da bi se posvetio temeljnim studijama filozofije. A talenat za takve studije pokazao je u svojim esejima o Schellingu (*Schelling i otkrovenje* i *Schelling, filozof u Hristu*), kojima se dugo nije znao autor.

U to vreme Nemačka je bila izložena ne samo uticajima različitih tumača Hegelovih ideja, od mladohegelovske levice do starohegelovske desnice, već i uticajima socijalističkih i komunističkih doktrina koje su u predvečerje 1848. godine dolazile iz Francuske. Mladom Engelsu činilo se da mladohegelovstvo može da se dovede u vezu s komunizmom. U nizu njegovih pisama ispoljava se taj stav. Štaviše, njemu izgleda da je komunizam toliko općinio Nemce da su čak i najgluplje čifte počele da se njime oduševljavaju. U tom pogledu on se veoma razlikovao od mladog Marxa koji se nikada nije zanosio tom iluzijom, jer mu je već 1842. godine bilo jasno da su to dogmatska učenja ili, kako je on pisao A. Rugeu, »dogmatske apstrakcije«, karakteristične kao »posebna pojava humanističkog principa, inficirana svojom suprotnošću, privatnom svojinom«. Marx je isticao da se treba boriti i za »teorijsku egzistenciju čoveka« i ne padati u zamke bilo kakvih dogmatskih apstrakcija. I upravo to mu je i dalo snažni podstrek da istovremeno izučava ekonomiju i filozofiju — da bi otkrio konkretnu mogućnost realizacije »humanističkog principa«, ali izvan bilo kakve komunističke dogme koja se zasniva na iluziji o »raju zemaljskom«, u kome se čudesno i odjednom rešavaju svi egzistencijalni problemi ljudi čim oni pristanu da budu siromašni i bez potreba.

Engels je, u stvari, za vreme svog boravka u Engleskoj, shvatio isto što je Marx shvatio kada se, po njegovim sopstvenim rečima, u *Rheinische Zeitung* »prvi put našao u neprilici« da govori »o takozvanim materijalnim interesima«: da u materijalnoj sferi života treba tražiti korene klasnih suprotnosti i bede društva, da nikakva dobra volja ili dobra želja ne može pretvoriti nečovečno društvo u čovečno društvo,

već da to može da ostvari samo svesni istorijski subjekt, proletarijat, koji po samoj nužnosti istorijskog kretanja društva ukida sve klase i klasno društvo uopšte, tim što svesno ukida samu sebe kao klasu. U tom smislu Engels je kasnije napisao (*Prilog istoriji Saveza komunista*) da je za vreme svog poslovnog boravka u Mančesteru, u Engleskoj, »tako reći nosom udario na to da su ekonomske činjenice, koje u dosadašnjoj istorijskoj nauci nisu igrale nikakvu, ili su igrale samo prezrenu ulogu, bar u modernom svetu, odlučujuća istorijska sila«. U svom delu *Položaj radničke klase u Engleskoj*, koji je ostavilo veoma snažan utisak na Marxa i koje je znatno podstaklo Marxa na sistematsko izučavanje engleske ekonomske nauke, Engels je u tom svetlu prikazao »položaj engleskih proletera« i optužio englesku buržoaziju »za ubistva, pljačku i sve ostale masovne zločine«.

U prepisci se mogu jasno uočiti svi značajni refleksi Marxovog i Engelsovog misaonog razvitka koji nalaze svoj izraz u *Nemačkoj ideologiji*, a zatim, u obračunu s Proudhonom i prudonizmom, u *Bedi filozofije*. Dalji put je vodio zasnivanju pozitivnog programa. Kada je Marx proteran iz Pariza, gde je prvi put imao prilike da se upozna s radom ilegalnih organizacija, a posebno sa delatnostima nemačkih radnika u emigraciji (kojih je 1844. bilo oko sto hiljada) i kada su on i Engels odlučili da se priključe emigrantskom udruženju *Savez pravednih* i da ga pretvore u *Savez komunista*, njihov uticaj u tom udruženju toliko je ovladao da im je povereno da za *Savez komunista* sastave i program.

Tako je nastao *Manifest komunističke partije*, napisan u duhu Marxovog i Engelsovog shvatanja društva, istorije, klasa, komunizma i socijalizma. Bilo je to upravo uoči februarske revolucije, 1848. godine. A kada je izbila revolucija, njih su dvojica pohitala u Nemačku, uvereni u uspeh revolucije i u mogućnost da se Nemačka odjednom podigne na visinu »opštečovečanske emancipacije«. Ali njihov optimizam bio je kratkog veka, jer Nemačka nije bila zrela čak ni za građansku revoluciju. To su Marx i Engels odmah shvatili. Iz njihovih pisama, koja slede posle 1848. godine, vidi se da se posle poraza nisu predali očajanju kao većina drugih emigranata, već su doneli jedinu moguću racionalnu odluku: da u emigraciji, u Engleskoj, sistematski proučavaju i osvetljavaju građansko društvo, delujući i politički u granicama koje je emigrantski život određivao. Pisma pokazuju kakav je to bio život i kako se moglo misliti i delovati u doba kada su sama zbivanja neumoljivo pokazala da u Nemačkoj nisu bili zreli uslovi za revoluciju u koju se toliko verovalo i kada su unutrašnji sukobi u Savezu komunista dostigli razmere zbog kojih je on morao biti raspušten (1852) da bi se iz temelja promenile metode daljeg revolucionarnog rada.

Sve se to odlikava u prvom tomu prepiske. Zbog toga je ona dragocena za svakoga ko proučava formiranje Marxovih i Engelsovih shvatanja, njihovo delovanje i nastanak marksizma.

KARL MARX
FRIEDRICH ENGELS

PISMA

1837 – DECEMBAR 1851

Prvi deo

Pisma Marxa i Engelsa
članovima porodice, prijateljima i dr.

1837 - 1844

A) Marxova pisma
iz perioda 1837 - 1844

1837

I

Pismo ocu^[1]

Berlin, 10. novembra [1837]

Dragi oče!

Ima u životu trenutaka koji se jave da kao kakvi međaši ograde tek protekli vremenski period, ali u isti mah na sasvim određen način pokazuju nov pravac.

Na takvoj prekretnici mi osećamo neodoljiv nagon da orlovskim okom misli osmotrimo sve što je prošlo i što je sada, kako bismo na taj način postali svesni svoga stvarnog položaja. Pa i sama svetska istorija voli takvo osvrtnje, te se ogleda, i to joj onda često utiskuje takav izgled da nam se priviđa kako se ona vraća ili je zastala, dok se ona, upravo, samo bacila u naslonjaču, da bi shvatila sebe, da bi duhom pronikla u sopstveno delo, u delo duha.

Pojedinac, međutim, postane lirski raspoložen u takvim trenucima, jer svaka metamorfoza je delom labudova pesma, a delom uvertira za neki nov i velik spev, koji blista živim ali još rasplinutim bojama, težići da se uobličići. Pa ipak, mi želimo da podignemo spomenik onome što je zauvek proživljeno, želimo da ono u našem osećanju stekne mesto koje je izgubilo u odnosu na naše postupke; a gde bi ono našlo svetijeg hranilišta do u roditeljskom srcu, najmilosrdnijem sudiji, najduševnijem sačuvstveniku, u suncu ljubavi čiji plameni zraci zagrevaju najskrovitiji kutak naših stremljenja! Ako želimo da se zagladi i da nam se oprosti poneki ružan, pokudan čin, zar za to ima boljeg načina no da se takav čin sagleda kao pojava jednog stanja koje je nužno po svojoj suštini; ili bar, ima li boljeg načina da igra slučajnosti i duhovnih zabluda, igra koja je često neprijateljska prema nama, bude oslobođena prekora kako joj se u osnovi nalazi naše izopačeno srce?

Dakle, ako se sad, pri kraju jedne godine koju sam ovde proživeo, osvrnem i osmotrim šta se tokom nje događalo, odgovarajući time, moj dragi oče, na tvoje pismo iz Emsa, koje mi je toliko, toliko drago, — neka mi bude dozvoljeno da svoje prilike razmotrim onako kao što gledam i na život uopšte, da ih razmotrim kao izraz duhovne aktivnosti koja se, zatim, uobličava u svim pravcima, u nauci, umetnosti, privatnim situacijama.

Kad sam vas napuštao, preda mnom već beše pukao jedan nov svet, svet ljubavi, i to u početku čežnjom opijene, beznadežne ljubavi. Bio sam hladan čak i prema putovanju u Berlin, koje bi me inače u najvećoj meri oduševilo, podstaklo me na posmatranje prirode, rasplamsalo u meni volju za životom; štaviše, ono me je vidno oneraspoložilo jer litice koje sam viđao nisu bile okomitije niti smelije uzvinute od osećanja moje duše, prostrani gradovi nisu bili živahniji od moje krvi, gostioničarske firme nisu bile pretrpanije niti neukusnije od prtljaga moje mašte, i najzad, umetnost nije bila tako lepa kao Jenny.¹

Prispevši u Berlin prekinuo sam sve veze koje su dotle postojale, retko sam išao u posete, a i to protiv volje i trudio sam se da utonem u nauku i umetnost.

Pri tadašnjem stanju moga duha, neizbežno je bilo da lirska poezija postane prvi predmet moga zanimanja, ili bar najprijatniji, prvi na dohvat ruci; samo što je, zahvaljujući mome položaju i celokupnom dotadanjem razvitku, ona kod mene bila čisto idealistička. Za svoju umetnost, za svoje nebo, uzeo sam nešto isto onoliko udaljeno i s one strane sveta kao što mi je bila i ljubav. Sve što je bilo stvarno rasplinjavalo se, i rasplinitosti nije bilo granica; napadi na sadašnjicu, razliveno i bezoblično čuvstvo, ni trunke prirodnosti, sve konstruisano i kao s druge planete, potpuna suprotnost između onoga što jeste i onoga što bi trebalo da bude, retorske refleksije umesto poetskih misli, ali možda i izvesna toplina osećanja i težnja za poetnim izrazom — eto, to su obeležja svih pesama u prvim trima sveskama koje sam poslao Jenny. Ova širina čežnje koja ne sagledava granice ispoljila se u različitim oblicima, i tako je mesto »zgušnjavanja« došlo do »širenja«².

Međutim, da poezija predstavlja nešto više od pratioca, to nije ni smelo ni trebalo da bude; morao sam da studiram prava, a pre svega sam osećao nagon da se rvem sa filozofijom. Ovo dvoje sam spojio na taj način što sam delom uzeo da čitam Heinecciusa^[2], Thibaut-al^[3] i izvore, i to sasvim nekritički, potpuno dački — tako sam, na primer, preveo na nemački dve prve knjige *Pandekta*^[4] — a delom sam se trudio da kroz pravnu oblast provedem jednu filozofiju prava. Na početak sam, kao uvod, stavio nekoliko metafizičkih rečenica, i doveo sam taj nesrećni opus sve do javnog prava, što je predstavljalo rad od bezmalog trista dvostrukih listova.^[5]

Ovde se pre svega kao velika smetnja pojavila ista ona suprotnost između onog što je stvarno i onog što treba da bude, suprotnost svojstvena idealizmu koja je bila rodonačelnica sledeće neumešne i netačne podele grade. Otuda je najpre došla metafizika prava — koju sam ja milostivo tako krstio, — tj. načela, refleksije, pojmovne odredbe, odvojene od svakog stvarnog prava i od svakog stvarnog oblika prava; onako kako

¹ Jenny von Westphalen — ² Neprevodljiva igra reči: »Dichten« znači i »pisanje pesama« i »zgušnjavanje«.

je to slučaj u Fichtea,^[6] samo kod mene modernije i besadržajnije. Pri tom je nenaučni oblik matematičkog dogmatizma — kad subjekat samo trčkara oko stvari i rezonuje o ovome i onome, a sama stvar se ne uobličava kao nešto bogato razvijeno i živo — unapred predstavljao prepreku da se shvati istina.

Kad matematičar konstruiše i dokazuje trougao, taj trougao ostaje puka predstava u prostoru, ne razvija se ni u šta drugo; potrebno je staviti ga pored drugog trougla pa će zauzeti druge položaje, i to što se različito prinosi njemu kao jednom istom daće mu različite odnose i istine. Međutim, u konkretnom izrazu živog misaonog sveta, kao što su pravo, država, priroda, svekolika filozofija, neophodno je da oslušujemo sam objekat u njegovom razvitku; ne smemo unositi proizvoljne podele, um same stvari mora se razvijati kao protivurečan u sebi i mora u sebi nalaziti svoje jedinstvo.

Kao drugi deo došla je zatim filozofija prava, tj. prema mome tadašnjem shvatanju posmatranje razvitka misli u pozitivnom rimskom pravu, kao da pozitivno pravo u svome misaonog razvitku (time ne mislim: i u svojim čisto konačnim odredbama) uopšte može biti ma šta različito od uobličavanja pojma prava, koji je, međutim, trebalo da bude obuhvaćen prvim delom.

Ovaj deo sam još povrh toga podelio u formalno i materijalno učenje o pravu; prvo je trebalo da opiše čisti oblik sistema u njegovoj sukcesivnosti i uzajamnoj povezanosti, da opiše podelu i obim, a drugo, naprotiv, da opiše sadržinu, samozgušnjavanje oblika u njegovoj sadržini. Bila je to zabluda koju delim sa gospodinom v. Savignyjem, kako sam kasnije našao u njegovom učenom delu o svojini^[7], samo sa tom razlikom što on formalnom odredbom pojma naziva »nalaženje mesta koje ovo ili ono učenje zauzima u (fiksiranom) rimskom sistemu«, a materijalnom »učenje o onom pozitivnom koje su Rimljani pridavali jednom tako fiksiranom pojmu«, dok sam ja pod oblikom razumevao nužnu arhitektoniku uobličavanja pojma, a pod materijom nužni kvalitet ovih uobličavanja. Pogreška je bila u tome što sam verovao da se jedno može i mora razvijati odvojeno od drugoga, pa tako nisam dobio nikakav stvaran oblik već ormanče sa raznim fiokama, koje sam potom punio peskom.

Pojam je, van svake sumnje, ono što posreduje između oblika i sadržine. Prema tome, u filozofskom razvijanju prava jedno se mora javljati u drugom; štaviše, oblik sme biti samo kretanje sadržine. Ja sam, međutim, tako došao do jedne podele kakvu subjekat može skicirati u najboljem slučaju radi lake i plitke klasifikacije, ali pri tom su propali duh prava i njegova istina. Svekoliko pravo raspalo se u ugovorno i neugovorno. Biću tako slobodan da radi boljeg predočenja iznesem tu šemu, sve do podele ius publicum-a³, koje je takođe obrađeno u formalnom delu.

³ javno pravo

I
Ius privatum⁴

II
Ius publicum

I Ius privatum

- a) O uslovnom ugovornom privatnom pravu,
- b) o bezuslovnom neugovornom privatnom pravu.

A. O uslovnom ugovornom privatnom pravu

- a) Lično pravo; b) stvarno pravo; c) lično stvarno pravo
- a) Lično pravo

I Na osnovu opteretnog ugovora; II na osnovu ugovora o obezbeđenju; III na osnovu ugovora o dobročinstvu.

I Na osnovu opteretnog ugovora

2. Društveni ugovor (societas); 3. *Ugovor o najmu* (locatio conductio)

3. Locatio conductio

- 1. Ukoliko se odnosi na operae
 - a) Locatio conductio u užem smislu (ne misli se ni na rimsko iznajmljivanje ni na zakupljivanje);
 - b) mandat
- 2. Ukoliko se odnosi na usus rei
 - a) Na zemljište: usus fructus (takođe ne samo u rimskom smislu);
 - b) na kuće: habitatio

II Na osnovu ugovora o obezbeđenju

1. Ugovor o poravnanju ili nagodbi; 2. ugovor o osiguranju.

III Na osnovu ugovora o dobročinstvu

2. Ugovor o odobravanju

1. fide iussio; 2. negotiorum gestio

3. Ugovor o poklonu

1. donatio; 2. gratiae promissum

b) Stvarno pravo

I Na osnovu opteretnog ugovora

2. permutatio stricte sic dicta

1. permutatio u užem smislu; 2. mutuum (usurae); 3. *emptio, veuditio*

II Na osnovu ugovora o obezbeđenju pignus

III Na osnovu ugovora o obezbeđenju

2. commodatum; 3. depositum

⁴ privatno pravo

Ali čemu da i dalje ispunjavam stranice onim što sam i sam odbacio? Kroz ceo rad se provlače trihotomske podele; pisao sam to sa zamornom opširnošću i na najvarvarskiji način sam zlostavljao rimske predstave, na silu ih gurajući u svoj sistem. S druge strane, tako sam bar na izvestan način stekao ljubav prema toj građi i pregled celokupne materije.

Pri kraju materijalnog privatnog prava uvideo sam pogrešnost celine, koja se po osnovnoj šemi graniči sa Kantovom^[8], ali se u izlaganju potpuno odvajala od nje, i ponovo mi je postalo jasno da bez filozofije ne mogu prokrciti put. Tako sam se mirne savesti mogao ponovo baciti u njeno naručje, i napisao sam jedan nov metafizički osnovni sistem; a kad sam došao do kraja, bio sam ponovo prisiljen da uvidim naopakost i tog sistema i celokupnih svojih ranijih nastojanja.

U toku tog rada stekao sam naviku da pravim ispise iz svih knjiga koje sam čitao, tako, na primer, iz Lessingovog *Laokona*^[9] Solgerovog *Ervina*^[10] Winckelmannove *Istorije umetnosti*^[11], Ludenove *Nemačke istorije*^[12] i da uzgred napišem po koju refleksiju. U isto vreme sam prevodio Tacitovu *Germaniju* i Ovidijeve *Libri tristium*, i počeo sam privatno, tj. iz gramatika, da učim engleski i italijanski, u čemu do sada nisam ništa postigao; čitao sam Kleinovo *Krivično pravo* i njegove *Anale*^[13] kao i sve najnovije književne proizvode, ali ovo poslednje uzgred.

Na kraju semestra pridružio sam se opet kolu muza i muzici satira, i eto, u ovoj poslednjoj svesci koju sam vam poslao, kroz usiljeni humor (*Scorpion und Felix*), kroz neuspelu, fantastičnu dramu (*Oulanem*), ponovo proviruje idealizam, da se najzad potpuno preokrene i pređe u čistu umetnost oblika, većinom bez objekata kadrih da oduševe, bez poletnog toka misli.

Pa ipak su ove poslednje pesme jedine u kojima je, kao kakvim udarcem čarobne palice — ah! taj udarac je u početku bio razoran — pred mojim očima iznenada zablistalo carstvo istinske poezije kao kakvo daleko vilinsko zdanje, te su se sve moje tvorevine raspale ni u šta.

No izgleda da je moje telo bilo došlo do zaključka da sam, baveći se ovim raznovrsnim poslovima tokom prvog semestra, probdeo mnoge noći, izborio mnoge borbe, da sam morao da odolim mnogim unutrašnjim i spoljašnjim podsticajima, i da na kraju iz svega toga ipak nisam izišao naročito obogaćen, a pri tom sam zanemario prirodu, umetnost, svet, i odbio se od prijatelja. Jedan lekar mi je posavetovao da odem na selo, i tako sam prvi put prošao kroz ceo ovaj dugački grad, i kroz gradsku kapiju izbio na drum koji vodi za Stralow. Nisam ni slutio da ću od bledunjavog slabića tu sazeti u čoveka krepka i čvrsta tela.

Zavesa beše pala, što mi je bilo najsvetije srušilo se u paramparčad, i nužno je bilo stvoriti nove bogove.

Od idealizma — koji sam, uzgred budi rečeno, upoređivao sa Kantovim i Fichteovim, a i pothranjivao ga njima — prešao sam na to da ideju tražim u samoj stvarnosti. Dok su bogovi ranije boravili iznad zemlje, sada su postali njezino središte.

Čitao sam fragmente Hegelove filozofije, čija mi se groteskna planinska melodija nije sviđala. Želeo sam da još jednom zaronim u more, ali sa određenom namerom da duhovnu prirodu otkrijem isto onako nužnu, konkretnu i čvrsto zaokruženu kao i telesnu, da više ne prosjačim tu i tamo, već da na svetlost dana iznesem čisti biser.

Napisao sam jedan dijalog od otprilike dvadeset četiri dvostruka lista: *Kleant, ili o polaznoj tački i nužnom daljem kretanju filozofije*.^[15] Umetnost i znanje, koji se behu sasvim razišli, tu su se donekle spojili, i ja kao krepak putnik prionuh na samo delo, na filozofsko-dijalektičko izlaganje o božanstvu, onako kako se ono manifestuje kao pojam po sebi, kao religija, kao priroda, kao istorija. Moja poslednja rečenica bila je početak Hegelovog sistema, i taj rad, zbog kojeg sam se donekle upoznao sa prirodnom naukom, sa Schellingom, sa istorijom, rad koji mi je zadao beskrajnu glavobolju i koji je tako (konfuzno) pisan (pošto je upravo trebalo da predstavlja novu logiku) da se sad i sam jedva mogu razabrati u njemu, — to moje najdraže čedo, uz mesečinu odgajano, odnelo me je, poput kakve varljive sirene, pravo neprijatelju u ruke.

Bes zbog toga mi nekoliko dana nije davao da razmišljam; hodao sam kao lud tamo-amo po bašti, kraj prljave vode Špreje, »koja pere duše i razređuje čaj«^[14], čak sam sa svojim gazdom jednom išao u lov, i odjurio sam u Berlin želeći da zagrlim svakog nosača na ulici.

Ubrzo potom bacio sam se na isključivo pozitivne studije; izučavao sam *Vlasništvo* od Savignyja, Feuerbachovo^[15] i Grolmannovo *Kriovično pravo*^[16], *De verborum significatione* od Cramera,^[17] Werning-Ingenheimov *Sistem pandekata*^[18] i Mühlenbruchovu *Doctrina Pandectarum*,^[19] na čemu još i sad radim, najzad pojedina dela po Lauterbachu,^[20] građanski parnični postupak i pre svega crkveno pravo, čiji sam prvi deo, *Concordia discordantium canonum* od Gratiana^[21], pročitao gotovo ceo u *Corpus-u* i povadio ispise, kao i dodatak, Lancelottijeve *Institutiones*^[22]. Zatim sam delimično preveo Aristotelovu *Retoriku*, čitao sam *De augmentis scientiarum* od slavnoga Bekona Verulamskog,^[23] veoma sam se bavio Reimarusom,^[24] nad čijom sam knjigom *O umetničkim nagonima kod životinja* sa uživanjem razmišljao, došao sam i do nemačkog prava, ali uglavnom utoliko ukoliko sam se bavio kapitularna franačkih kraljeva^[25] i pismima koja su ovima upućivale pape.^[26]

Oneraspoložen zbog Jennyne bolesti, i zbog svojih uzaludnih, propalih duhovnih napora, i razjedan besom što sam bio prinuđen da svojim idolom načinim jedno shvatanje koje mi je mrsko, — ja se razboleh, kao što sam ti već ranije pisao, dragi oče. Kad sam se oporavio, spalio sam sve pesme i planove za novele itd., čineći to u zabludi

da se toga mogu sasvim okaniti; međutim, dosad ipak nisam pružio nikakve dokaze u tom smislu.

Za vreme bolesti upoznao sam se sa Hegelom od početka do kraja, zajedno sa većinom njegovih učenika. Posle nekoliko sastanaka sa prijateljima u Stralovu dospelo sam u jedan doktorski klub,^[27] među čijim članovima se nalazi nekoliko privatnih docenata, kao i najintimniji među mojim berlinskim prijateljima, dr Rutenberg. Tu se u prepirci ispoljavalo mnogo suprotnih gledišta, a ja sam se sve čvršće vezivao za sadašnju filozofiju sveta, od koje sam nameravao da umaknem; ali sve zvučno bogatstvo u meni beše zanemelo, spopalo me je pravo besnilo ironije, što se bez sumnje i moglo lako desiti posle toliko negiranja. Ovome se pridružilo Jennyno ćutanje, i ja se ne mogadoh smiriti sve dok pomoću nekoliko loših proizvoda, kao što je *Poseta*^[5] itd., nisam platio za modernost i za stanovište koje zauzimaju današnja naučna shvatanja.

Ako ti ceo ovaj poslednji semestar možda nisam jasno predstavio, niti zalazio u sve pojedinosti, i ako nedostaju nijanse, — onda, dragi oče, oprosti to mojoj čežnji da govorim o sadašnjosti.

Gospodin v. Chamisso mi je poslao jedno sasvim beznačajno pisanje u kojem mi javlja da »žali što *Almanah*^[28] ne može da upotrebi moje priloge, budući da je već odavno odštampan«. Došlo mi je da od ljutine progutam to pisanje. Knjižar Wigand je poslao moj plan doktoru Schmidt, prokuristi u Wunderovoj izdavačkoj kući, koja trguje dobrim sirom i lošom literaturom. Njegovo pismo prilažem; ovaj drugi još nije odgovorio. Ja, međutim, nipošto neću dići ruke od ovoga plana, pogotovo što su svi čuveni estetičari iz Hegelove škole obećali svoju saradnju, zahvaljujući posredovanju docenta Bauera, koji među njima igra veliku ulogu, kao i posredovanju moga koadjutora, dr Rutenberga.^[29]

Što se pak tiče pitanja o državnoj karijeri, dragi moj oče, ja sam se nedavno upoznao sa izvesnim asesorom Schmidthännerom, koji mi je savetovao da posle trećeg ispita iz prava pređem u državnu službu kao pripravnik u sudu; to bi mi odgovaralo utoliko više što ja prava zaista pretpostavljam svim drugim upravnim naukama. Taj gospodin mi je rekao da su u Vestfalskom apelacionom sudu u Minsteru i on sam i mnogi drugi za tri godine dogurali do asesora, što nije teško — razume se, uz dosta rada — budući da zvanja odve odve nisu onako kruto određena kao u Berlinu i drugde. Ukoliko čovek kasnije kao asesor bude promovisan za doktora, onda ima i mnogo više izgleda da odmah dobije mesto vanrednog profesora, kao što je bio slučaj sa gospodinom Gärtnerom u Bonu, koji je napisao jedno osrednje delo o provincijskim zakonicima,^[30] a inače je poznat samo po tome što se izjašnjava za hegelovsku pravnu školu. Ali dragi moj, najmiliji oče, zar ne bi bilo moguće da sve to lično pretresem sa tobom? Eduardovo stanje, bolest naše drage majčice, tvoje slabo zdravlje — mada se nadam da to nije ništa ozbiljno — sve je to u meni izazvalo želju, pa čak bezmalo i

neophodnost, da pohitam k vama. Već bih bio tamo da nemam razloga da sumnjam u tvoju dozvolu i saglasnost.

Veruj mi, dragi moj, mili oče, na to me ne nagoni nikakva samoživna namera (iako bih bio blažen da opet vidim Jenny), ali tera me jedna misao koju ne smem izreći. To bi za mene čak u izvesnom pogledu bio težak korak, ali — kako piše moja jedina, mila Jenny — svi ti obziri se ruše pred ispunjenjem svetih dužnosti.

Molim te, dragi oče, ma kako odlučio, nemoj andeoskoj majci pokazivati ovo pismo, bar ne ovu stranicu. Ako iznenada dođem, to bi moglo uticati da se ta veličanstvena, divna žena oporavi i pridigne.

Pismo koje sam pisao majčici bilo je sastavljeno dosta vremena pre nego što je prispelo Jennyno milo pismo, pa sam tako, ne znajući, možda suviše pisao o nekim stvarima koje nisu sasvim prikladne, ili su to čak veoma malo.

Sa nadom da će se malo-pomalo rasturiti oblaci koji su se okupili iznad naše porodice, da će meni samom biti dopušteno da sa vama patim i plačem i da možda u vašoj blizini zasvedočim duboko, prisno saosećanje i neizmernu ljubav, koju često umem da samo ovako nedovoljno izrazim — sa nadom da ćeš i ti, dragi, večito voljeni oče, ocnjujući često uzvitlani i kolebljivi sklop moje duše, oprostiti u svim onim slučajevima kad se čini da je srce zabludelo, dok ga je, upravo, samo zaglušio ratoborni duh, kao i da ćeš se uskoro sasvim oporaviti, tako da ću moći i stvarno da te privinem na grudi i da ti potpuno poverim sve što mi leži na srcu,

u večitoj ljubavi tvoj sin

Karl

Oprosti, dragi oče, za nečitak rukopis i za loš stil; još malo pa će četiri sata, sveća je sasvim dogorela, a oči me peku; mnome je ovladalo neko pravo nespokojstvo, i te uskomešane sablasti neću moći da stišam sve dok se ne nađem u vašoj miloj blizini.

Budi tako dobar i pozdravi moju milu, divnu Jenny. Već dvanaest puta sam pročitao njeno pismo, i stalno otkrivam nove njegove draži. To je u svakom — pa i stilističkom — pogledu najlepše žensko pismo koje mogu zamisliti.

Prvi put objavila

Eleonor Marx-Aveling u časopisu

•Die Neue Zeit•, god. 16, sv. I (1897-98), br. 1.

1842

2

Marx Arnoldu Rugeu
u Drezden^[31]

Trijer, 10. februara [1842]

Dragi prijatelju!

Slobodan sam da Vam priloženom kritikom instrukcije o cenzuri^[32] dam jedan mali prilog za »Deutsche Jahrbücher«.

Ukoliko je napis pogodan za Vaš list, ja Vas molim da *moje ime, izuzev Wigandu*, zasada nikome ne saopštite, a zatim da mi brojeve »Deutsche Jahrbücher« koji sadrže moj napis *odmah pošaljete poštom*; jer ja sam *zasada* u Trijeru potpuno odvojen od literarnog sveta.

Podrazumeva se da je u interesu stvari da se požuri sa štampom, ako cenzura ne bude cenzurisala moju ocenu.

Ukoliko još nemate kritičara za Vatkeovu superpametnu knjigu »o grehu« — da nije tako očajno pametna, čovek bi bio u iskušenju da je nazove glupom — stoji Vam na raspolaganju moja kritička revnost.

Isto tako bilo bi možda zgodno da se ponovo pogleda Bayerov spis o »moralnom duhu«. Feuerbachova kritika^[33] bila je prijateljska usluga. Koliko god da je časno Bayerovo moralno ubeđenje, toliko je slab, pa čak i nemoralan njegov napis.

Bilo bi mi veoma drago ako biste obavestili *Wiganda* da će moj rukopis stići za nekoliko dana. Bauerovo¹ pismo, koje je *konačno* naložilo da rukopis pošaljem, zateklo me je u postelji teško bolesnog; tako da mi je predato tek pre nekoliko dana. Zabavljen priloženim napisom, nisam mogao da izvršim potrebne korekture.

Pošto sam sada pri kraju sa opširnim radovima, razume se samo po sebi da sve za šta su sposobne moje snage stoji na raspolaganju za »Deutsche Jahrbücher«.

Sa iskrenim poštovanjem

Marx

Moja adresa je: Dr. Marxu u *Trijeru*, predati tajnom vladinom savetniku von Westphalenu.

¹ Bruno Bauer

3

Marx Arnoldu Rugeu
u Drezden

Trijer, 5. marta [1842]

Dragi prijatelju!

U potpunosti sam saglasan sa Vašim planom za »Anekdota philosophica«;^[34] takođe smatram da je pogodnije ako navedete i *moje ime*. Takva jedna demonstracija svojim karakterom po svojoj prilici *zabranjuje* bilo kakvu anonimnost. Gospoda moraju da shvate da nam je čista savest.

Zbog iznenadnog ponovnog rađanja saksonske cenzure biće da je potpuno nemoguće da se štampa moja *Rasprava o hrišćanskoj umetnosti*, koja je trebalo da se pojavi kao drugi deo »Posaune«.^[35] Kako bi bilo, ako bi se u jednoj modifikovanoj redakciji umetnula u »Anekdotis«. Masa nedaća sa cenzurom, koja sada vlada u duhovima, možda dozvoljava i da se »Anekdota« izdaju u više različitih izdanja, već prema tome kako materijal nalaže! Drugi jedan napis, koji sam takođe namenio za »Deutsche Jahrbücher«, predstavlja kritiku hegelovskog prirodnog prava, ukoliko se tiče *unutarnjeg ustrojstva*¹. Suština je — borba protiv *konstitucionalne monarhije* kao hermafroditskog nedonoščeta koje je skroz-naskroz samo po sebi protivrečno i samo se po sebi ukida. Res publica se na nemački uopšte i ne može prevesti. Ja bih Vam odmah poslao oba napisa kao probe da nije potrebno da se prepišu na čisto, a delimično i koriguju. Moj budući tast, gospodin von Westphalen, ležao je, naime, već tri meseca na samrtničkoj postelji i prekjuche je umro. Za to vreme je zbog toga bilo nemoguće da se nešto čestito uradi.

O ostalim stvarima sledeći put.

Sa najiskrenijim poštovanjem,

Vaš odani

Marx

¹ *Aus der Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie*

A propos. U rukopisu o cenzuri² kaže se omaškom: »cenzura tendencije i tendenciozna cenzura«. Što treba da glasi »cenzura tendencije i tendencija cenzure«.

Da li biste bili ljubazni da mi odgovor direktno poštom pošaljete za Trijer.

Bauer je suspendovan, kao što baš piše³ par lit de justice³.

² *Bemerkungen über die neueste preußische Zensurinstruktion* — ³ odlukom prestola, kraljevim naredenjem

4

Marx Arnoldu Rugeu

u Drezden

Trijer, 20. marta [1842]

Dragi prijatelju!

Iskušenci su najpobožniji, kao što to Saksonija dokazuje ad oculos¹.

Bauer² je jednom u Berlinu imao sličnu scenu sa Eichhornom, kao Vi sa ministrom unutrašnjih poslova. Govorničke figure te gospode su slične jedna drugoj kao jaje jajetu. Nasuprot tome je izuzetak što filozofija razumljivo razgovara sa državničkom mudrošću tih nevaljalaca, koji naveliko obećavaju, pa čak ni malo fanatizma ne može da škodi. Ništa nije teže nego da se ovo svetovno providenje uveri u veru, u istinu i duhovnu ispravnost. To su tako skeptični državnički dendiji, tako rutinirani gizdavci, da više ne veruju u pravu ljubav bez interesa. Kako da se izade na kraj sa tim roués³, ako ne sa onim što se u višim krugovima naziva fanatizmom? Jedan gardijski poručnik smatra da je ljubavnik koji ima časne namere fanatik. Pa zar da se čovek zbog toga više ne ženi? Čudno je to kako je vera u poživinčenje ljudi postala vera vladavine i princip vladavine. Ali to nije u protivrečnosti sa religioznošću, jer religija koja obožava životinje je najkonsekventnija egzistencija religije, pa će možda uskoro biti neophodno da se umesto o religioznoj antropologiji govori o religioznoj zoologiji.

Toliko sam već i sam znao, kada sam još bio mlad i dobar, da jaja koja se legu u Berlinu nisu Ledina, nego guščija jaja. Nešto kasnije je došlo shvatanje da su to krokodilska jaja, na primer najnovije jaje pomoću koga su na osnovu predloga rajnskih staleža navodno ukinuta nezakonita ograničenja francuskog zakonodavstva u odnosu na veleizdaju itd. i u odnosu na činovničke prekršaje.^[37] Ali ovoga puta, pošto se radi o objektivnim zakonskim odredbama, hokus-pokus je tako glup da su ga odmah prozreli i najgluplji pravnici sa Rajne. U isto vreme je Pruska izrekla svakako naivno uverenje da će javnost sudskog postupka da stavi na kocku ugled i poverenje pruskih činovnika. To je ipak neobično priznanje. Sve naše rajnsko piskaranje o javnosti i usmenosti pati od jedne osnovne boljke. Pošteni ljudi stalno i stalno dokazuju da to nisu političke, nego samo pravne institucije, da su pravo, a ne bespravlje. Kao da je o tome reč! Kao da najveće

¹ očigledno — ² Bruno Bauer — ³ nevaljalcima

zlo tog uređenja nije baš u tome što jeste pravo! Ja bih imao mnogo volje da dokažem suprotno, da Pruska, naime, ne sme da uvede javnost i usmenost, jer slobodni sudovi i neslobodna država ne odgovaraju jedno drugome. Isto bi tako valjalo da se Pruskoj održi hvalospjev povodom njene pobožnosti, jer transcendentna država i pozitivna religija idu zajedno kao ikonica na vratu i rusko spadalo.

Bülow-Cummerow, kao što ste svakako videli iz kineskih novina^[38], radi tako da njegovo pero koketuje sa njegovim plugom.^[39] Oh, nad tom seoskom koketušom, koja nosi veštačko cveće! Ja mislim da bi bili poželjni pisci sa zemaljskim stavom, a stav na oranici je valjda zemaljski stav, još bi poželjnije bilo ako bi ubuduće plug mislio i pisao za račun pera, a pero za uzvrat kulučilo. Možda će čak i da dođe dotle pri sadašnjoj uniformnosti nemačkih vlada, ali što su uniformnije vlade, to su mnogostraniji u današnje vreme filozofi, i postoji nada da će mnogostrana vojska da pobedi uniformnu.

Ad rem⁴, jer politika kod nas čitinskih, moralnih Nemaca spada u formalnosti na osnovu čega je već Voltaire zaključivao da imamo najtemeljnije udžbenike o javnom pravu.

Dakle, što se tiče same stvari, ja smatram da napis *O hrišćanskoj umetnosti*, koji je sada promenjen te ima naslov *O religiji i umetnosti sa naročitim obzirom na hrišćansku umetnost*, treba potpuno da se reformiše time što zvuk pozaune, u kome sam čestito ispunio: [reči *Biblije*] »Riječ je tvoja žižak nozi mojoj i vidjelo stazi mojoj. Zapovijest tvoja čini me mudrijega od neprijatelja mojih, jer je sa mnom uvijek, a gospod će viknuti sa Siona^[40] što taj zvuk pozaune, zajedno sa dosadnom zarobljenošću u Hegelovom prikazu, sada ima da se zameni jednim slobodnijim, dakle temeljnijim prikazom. Kroz nekoliko dana sad ću i sam morati da otputujem za Keln, gde ću se nastaniti^[41], pošto mi je blizina bonskih profesora nepodnošljiva. Jer ko bi želeo da stalno konverzira sa duhovnim tvorovima, sa ljudima koji uče samo zbog toga da bi po svim čoškovima sveta nalazili nove pozornice?

Dakle, pod takvim okolnostima ipak ne bih mogao da pošaljem kritiku Hegelove filozofije prava za sledeće »Anekdota« (pošto je takođe bila napisana za »*Posaunu*«); raspravu o religioznoj umetnosti obećavam do sredine aprila, ako hoćete toliko da čekate. Bilo bi mi to utoliko draže što stvar posmatram polazeći od novog point de vue⁵, a kao dodatno poglavlje dajem i jedan epilog de romantici⁶. Ja ću zasada, da upotrebim geteovsku reč, nastaviti da najdelotvornije radim na stvari i čekaću na Vašu odluku. Da li biste bili ljubazni da mi o tome pišete u Keln, gde ću biti početkom sledećeg meseca? Pošto tamo još nemam određeni domicil, molim Vas da mi pismo pošaljete na *Jungovu* adresu.

U samoj raspravi svakako bih morao da govorim o opštoj suštini religije, a u tom pogledu ću donekle doći u koliziju sa Feuerbachom,

⁴ Na stvar -- ⁵ stanovišta -- ⁶ o romantičarima

u koliziju koja se ne tiče principa, nego njegovog shvatanja. U svakom slučaju, pri tome religija neće dobiti.

Dugo ništa nisam čuo o Köppenu. Zar se još nikada niste obratili Christiansenu u Kilu? Ja ga poznajem samo na osnovu njegove istorije rimskog prava, koja, međutim, sadrži ponešto i o religiji i filozofiji uopšte. Čini mi se da je to izvrsna glava, iako je tada, baš kada bi dospelo do samog filozofiranja, pisao sasvim strašno nerazumljivo i formalno. Možda sada piše i na nemačkom. Inače izgleda da je à la hauteur des principes⁷.

Veoma bih se obradovao kad bih Vas video ovde na Rajni.

Vaš
Marx

Bauer mi baš piše da ponovo želi da ide na sever, u budalastom ubedenju da svoj proces protiv pruske vlade odatle bolje može da vodi. Berlin je suviše blizu Špandaua.^[42] U svakom slučaju je dobro što Bauer ne dozvoljava da stvari samo tako teku. Kako ovde saznajem od svog budućeg pašenoga⁸, jednog aristokrate comme il faut⁹, u Berlinu se najviše ljute zbog Bauerove bonne foi¹⁰.

⁷ na visini principa — ⁸ Ferdinand von Westphalen — ⁹ kakav treba da bude — ¹⁰ prostosrdačnosti

5

Marx Arnoldu Rugeu

u Drezden

Kod mehaničara Krämera
Bon, 27. aprila [1842]Dragi [. . .]¹

Ne smete da budete nestrpljivi ako moji prilozi zakasne još nekoliko dana, ali *samo još malo dana*. Bauer² će Vam možda usmeno saopštiti kako mi je ovoga meseca sva moguća spoljašnja gužva rad učinila skoro nemogućim.

Uprkos tome skoro sam završio. Poslaću Vam četiri napisa: 1. *O religioznoj umetnosti*, 2. *O romantičarima*, 3. *Filozofski manifest istorijske pravne škole*^[43], 4. *Pozitivni filozofi*,^[44] koje sam malo goličao. Napisi su po svom sadržaju povezani.

Napis o religioznoj umetnosti dobijate u izvodu na dvanaestini, jer mi je stvar pod rukom narasla skoro u čitavu knjigu, pa sam dospeo do kojekakvih ispitivanja koja će me zaokupljati još prilično vremena.

Napustio sam svoj plan da rezidiram u Kelnu, jer je život tamo suviše bučan i čovek od silnih dobrih prijatelja ne dospeva do bolje filozofije.

Listu »Rheinische Zeitung« sam poslao dug napis o našem poslednjem rajnskom pokrajinskom parlamentu sa jednom drskom introdukcijom o listu »Preußische Staats-Zeitung«³. Povodom debate o štampi sa drugih stanovišta ponovo se vraćam na cenzuru i slobodu štampe.

Zasada će, dakle, Bon ostati mesto mog boravka, a bilo bi zaista šteta da ovde ne ostane niko ko bi za svece bio sablazan.

Juče je iz Grajfsvalda stigao *Hasse*, na kome se nikada ničemu nisam divio osim njegovim velikim čizmama seoskog popa. On je zaista i govorio potpuno kao čizma seoskog popa, ništa nije znao ni o bogu, ni o svetu; priprema izdanje u više tomova o dosadnom Anselmu od Canterbury-a, na čemu je sedeo 10 godina^[45], misli da je sadašnja kritika samo trenutak koji treba da bude prevaziđen, govori o religioznosti kao proizvodu životnog iskustva, a pod tim verovatno

¹ Ime je u originalu nepoznatom rukom učinjeno nečitkim. — ² Bruno Bauer — ³ *Debate Šeste rajnske skupštine. Od jednog Rajnlandanina*. Prvi članak: *Debate o slobodi štampe i publikovanju rasprava u staleškoj skupštini*.

podrazumeva uspešan odgoj dece i svoj debeli trbuh, jer debeli trbusi dođu do kojekakvih iskustava, kaže Kant, pa ako stvar krene nadole, bude to pr . . . , a ako krene nagore — religiozna inspiracija. Pobožni Hasse sa svojom religioznom tvrdom stolicom!

To što smo ovde iz Vaših pisama saznali o Vatkeovom nedostatku »punoće srca«, bilo je za nas veoma ugodno. Taj superpametni diplomatski Vatke, koji bi tako rado bio najveći kritičar i najveći vernik, koji sve uvek najbolje zna, sad za jednu partiju nema srca, a za drugu nema glave. Hic jacet⁴ Vatke, jedan primer dostojan da se upamti kuda vodi strast za kartanjem i religioznom muzikom.

Fichte,^[46] koji se ovde zaogrće plaštom svoje nepopularnosti, raširio je napola dvosmisleni glas da nameravaju da ga postave u Tbingenu. Fakultet ne odgovara na njegovu želju da ga prikuje dodatkom na platu.

Sack u svoj svojoj pobožnosti putuje za Berlin da bi špekulisao ludošću svoga brata i da bi rogirao⁵ umesto njega.

Nema ničeg osim rata i raspuštenosti, reče Terzit, pa ako se ovdašnjem univerzitetu i ne mogu prebaciti ratovi, ono bar ne nedostaje raspuštenost.

Zar nećete jednom već da preduzmete putovanje na Rajnu?

Vaš
Marx

⁴ Ovde počiva — ⁵ predlagao

6

Marx Arnoldu Rugeu

u Drezden

Trijer, 9. jula [1842]

Dragi prijatelju!

Da me ne izvinjavaju događaji, napustio bih svaki pokušaj da tražim oprostaj. Razume se samo po sebi da smatram da je za mene čast da saradujem u »Anekdotu« i da sam samo zbog neprijatnih spoljnih događaja bio zadržan da ne pošaljem svoje priloge.

Od meseca aprila pa sve do danas ukupno sam možda mogao da radim samo 4 nedelje, pa ni to ne neprekidno. Šest nedelja sam morao da provedem u Trijeru zbog jednog novog smrtnog slučaja, ostalo je vreme bilo razbijeno i raskomadano najoprečnijim porodičnim kontroverzama. Moja porodica mi stavlja prepreke na put, koje me uprkos njenoj imućnosti trenutno izlažu najtežim uslovima. Nikako Vas neću gnjaviti pričanjem tih privatnih gadosti; sva je sreća što javne gadosti čoveku od karaktera onemogućuju da se razdraži zbog privatnih stvari. Za to vreme pisao sam za »Rheinische«, kojima sam već dugo dugovao slanje svojih članaka itd. itd. Već bih Vas davno bio obavestio o ovom intermecu da se nisam od trenutka do trenutka nadao da ću moći sam da završim svoje radove. Kroz nekoliko dana putujem za Bon i ništa neću ni pipnuti dok ne završim priloge za »Anekdotu«. Podrazumeva se da pri takvom stanju stvari ne mogu pre svega ono »o umetnosti i religiji« da razradim tako temeljno kako to materija zahteva.

Uostalom, ne verujte da mi na Rajni živimo u nekom političkom Eldoradu. Potrebna je najkonsekventnija žilavost da bi se prodrlo sa listom kao što je »Die Rheinische«. Moj drugi članak o zemaljskoj skupštini, koji se ticao crkvenih smutnji, zabranjen je.^[47] Ja sam u njemu ukazao na to kako branioci crkve zauzimaju državno, a branioci države crkveno stanovište. Taj incident je za »Die Rheinische« utoliko manje drag, što bi glupi kelnski katolici upali u klopku i što bi odbrana nadbiskupa namamila pretplatnike. Vi, uostalom, teško da možete i predstaviti kako su podmukli ti nasilnici i kako su se istovremeno glupo ophodili prema ortodoksnom tvrdoglavcu. Ali uspeh je krunisao delo; Pruska je pred celim svetom poljubila papu u papuču, a naše vladine mašine idu preko ulice i ne crveneći. »Rheinische Zeitung« sada zbog članka hoće da se žali. Sada tek počinje borba za list. U »Kölnische

Zeitung« je pisac leadingarticle-a¹, Hermes, bivši urednik bivšega političkog lista »Hannoversche Zeitung«^[48], stao na stranu hrišćanstva protiv filozofskih novina u Kenigsbergu i Kelnu. Ako nam cenzor ponovo ne napakosti, u sledećem će prilogu da se pojavi jedna moja replika.^[49] Religiozna partija na Rajni je najopasnija. Opozicija se u poslednje vreme suviše navikla da oponira unutar crkve.

Da li znate nešto поблиže o takozvanim »Slobodnim«^[50]? Članak u »Königsberger«-u u najmanju ruku nije bio diplomatski.^[51] Jedno je izjaviti svoju emancipaciju, što je savesnost, a drugo unapred o sebi izvikivati propagandu, što zvuči kao da se praviš važan, a samo ozlojeđuje čifte. Pa onda, zamislite te »Slobodne«, jednog Meyena etc. Doduše, ako je ijedan grad prikladan za takve poduhvate, onda je to Berlin.

Kelniški Hermes će me po svoj prilici stalno uvlačiti u polemiku, pa ma kako da je taj momak ignorant, plitak i trivijalan, ipak je baš tim svojim kvalitetima glasnik čitinstva i nemam nameru da mu dozvolim da nastavi da brblja. Osrednjost ne sme više da pruži privilegiju da se ne sme napadati. Hermes će mi natovariti i »Slobodne«, o kojima na žalost ne znam ama baš ništa sigurno. Sva je sreća, što je Bauer² u Berlinu. On bar neće dozvoliti da se naprave »gluposti«, i jedino što me uznemiruje u toj stvari (ako je istina, a ne puka, namerna podvala novina), to je verovatnoća da će berlinska neukusnost nekako svoju dobru stvar učiniti smešnom i da uprkos ozbiljnosti oni neće moći da budu bez kojekakvih »gluposti«. Ko je među tim ljudima živeo tako dugo kao ja, neće smatrati da je ta briga neosnovana.

Šta čine Vaši »Jahrbücher«?

Pošto Vi sedite usred žiže filozofskih i teoloških novosti, ja ništa više ne želim koliko da od Vas saznam ponešto o sadašnjoj situaciji. Odavde se, doduše, vidi kazaljka za časove, ali ne i za minute.

Stari Marheineke izgleda da je smatrao za potrebno da svu impotenciju starohegelovstva dokumentuje pred celim svetom. Njegov glas je sramni glas.^[52]

Da li Saksonci na ovoj zemaljskoj skupštini neće denuncirati cenzuru? Lepe ustavnosti.

U nadi da ću uskoro čuti nešto o Vama

Vaš
Marx

Rutenberg mi leži na savesti. Ja sam ga odveo u redakciju »Rheinische«, a on je potpuno impotentan. Pre ili kasnije će ga izbaciti.

¹ uvodnika — ² Bruno Bauer

Za slučaj da napis o nadbiskupu ne dobije imprimatur od više policijske cenzure, šta Vi savetujete? Štampati se mora 1. zbog naše zemaljske skupštine, 2. zbog vlade, 3. zbog hrišćanske države. Da li da ga možda pošaljem Hoffmannu i Campeu? Za »Anekdota« mi se ne čini prikladan.

Marx Dagobertu Oppenheimu

u Keln

[Bon, oko 25. avgusta 1842]

Dragi Oppenheime!

U prilogu rukopis od Rugea. Br. 1. biće da je neupotrebljiv; br. 2. o saksonske okolnostima ćete verovatno moći da upotrebite.^[53]

Pošaljite mi Mayerov¹ napis u »Rheinische Zeit[ung]« o *komunalnom uređenju*^[54] i po mogućnosti sve Hermesove napise *protiv jevrejstva*.^[55] Ja ću Vam onda što pre poslati jedan članak koji će ovo drugo pitanje bar prebaciti u drugu kolotečinu, ako već neće moći da ga i okonča.

Da li će članak o Hanoveru^[56] proći? Pokušajte uskoro barem sa jednim malim početkom. Nije toliko bitno za sam taj napis koliko za niz valjanih radova koje onda mogu da Vam obećam sa te strane. Njegov autor mi je juče pisao:

»Ne verujem da će prodaji lista u Hanoveru naškoditi moj napad na opoziciju; naprotiv, ljudi su tamo u priličnoj meri došli dotle da gledišta koja sam izrekao smatraju istinitim.«

Ako je to u saglasnosti sa vašim gledištem o toj stvari, pošaljite mi i članak o *juste-milieu-u*^[57] na kritiku. Potrebno je da se ta stvar recenzira bez strasti. Pre svega, sasvim uopštena razmatranja o državnom uređenju pre su pogodna za čisto naučne organe nego za novine. Prava teorija mora da se razjasni i razvije unutar konkretnih uslova i postojećih odnosa.

Međutim, kad se to već tako dogodilo, valja uzeti u obzir dve stvari. U svakoj prilici u kojoj bismo došli do svađe sa drugim dnevnim listovima, pre ili kasnije tu stvar mogu da nam nabiju na nos. Takva jasna demonstracija protiv stubova oslonaca sadašnjeg državnog stanja može da ima za posledicu zaoštavanje cenzure, pa i uništavanje lista. Na taj način je propala južnonemačka »Tribüne«.^[58] U svakom slučaju, međutim, oneraspoložujemo veliku, i to najveću masu slobodoljubivih, praktičnih ljudi koji su preuzeli mukotrpnu ulogu da se korak po korak u okviru ustavnih ograda izbore za slobodu, dok im mi, sedeći na udobnoj stolici apstrakcije, demonstriramo njihove protivrečnosti. Istina je, doduše: autor članka o *juste-milieu-u* izaziva na kritiku; ali 1. svi mi znamo kako vlade odgovaraju na takve izazove;

¹ u originalu: Meyer

2. nije dovoljno da se neko podvrgne kritici, koja ga inače neće pitati za dozvolu; postavlja se pitanje da li je izabrao pogodan teren. Novine počinju da budu pogodan teren za takve stvari tek onda kada ta pitanja postaju pitanja stvarne države, praktična pitanja.

Ja smatram za neophodno da se listom »Rh[einische] Zeitung« ne upravlja samo preko njegovih saradnika, nego da baš naprotiv on rukovodi svojim saradnicima. Napisi kao što je ovaj koji smo sad dodirnuli daju najbolju priliku da se saradnicima naznači određeni operacioni plan. Pojedini pisac ne može u toj meri da ima celinu pred očima kao same novine.

Ukoliko moji pogledi nisu u saglasnosti sa Vašim, ja bih, ukoliko to ne biste smatrali nezgodnim, u »Anekdota« ovu kritiku dao kao dodatak mog napisa protiv Hegelovog učenja o ustavnoj monarhiji. Ja, međutim, smatram da je pogodnije ako su novine lekar za sopstvenu boljku.

Očekujući Vaš skori odgovor

Vaš
Marx

Karl Marx (J. E. Renard)
glavnom predsedniku von Schaperu

Keln, 17. novembra 1842.

Vrlo poštovani gospodine glavni predsedniče!

Blagorodni gospodine!

Vaše Blagorodstvo mi je preko predsednika vlade gospodina v. Gerlacha u Kelnu 12. ovog meseca podnelo službenu odluku Ministarstva za cenzuru i uz to dve naredbe, i naredilo da se napravi zapisnik o mom saslušanju. S obzirom na važnost izjava koje su od mene tražene, smatrao sam da je bolje da se Vašem blagorodstvu danas pismeno obratim nego da se u zapisniku određeno izjasnim.

1. Što se tiče odluke Ministarstva za cenzuru, a posebno poziva da »Rh[einische] Z[eitung]« izmeni svoju tendenciju i prihvati tendenciju koja se dopada vladi, ja taj zahtev mogu da razumem samo kad se tiče *forme*, čije se ublažavanje može dopustiti ukoliko to sadržaj dozvoljava. Sudeći po nedavno izdatoj instrukciji o cenzuri i po mišljenjima koja je Nj. Veličanstvo često iznosilo i na drugim mestima, čini nam se da po volji vladi može biti baš samo tendencija jednog lista koji, kao »Rheinische Zeitung«, nije samo amalgam suvih referata i podlog ulizivanja, a bez vlastitog mišljenja, već koji kritikom svesnom plemenitog cilja, mada oštrom¹, rasvetljava prilike u državi i institucije otadžbine. Isto tako, odgovornom uredniku nikad dosad nije dato na znanje da se ne odobrava ta tendencija. Pošto su »Rh. Z.« povrh toga podvrgnute najstrožijoj cenzuri, kako se njeno gušenje može pravdati kao prva opomena?² »Rh. Z.« će i dalje, to mogu da jamčim V. blagorodstvu, koliko to bude od nje zavisilo, krčiti put napretka na kome Pruska prednjači ispred ostale Nemačke. A baš zbog toga moram da odbijem prigovor koji mi je učinjen u naređenju Ministarstva, da navodno »Rh. Z.« teži da u Rajnskoj oblasti širi francuske ideje i ideju simpatije prema Francuskoj. Naprotiv, »Rheinische Zeitung« su sebi postavile kao glavni zadatak³ da poglede koje još mnogi upiru u Francusku skrenu na Nemačku i da umesto francuskog bude nemački liberalizam, koji je sigurno po volji vladi Friedricha Wilhelma IV.

¹ »mada oštrom« ... prečrtano naknadno -- ² Marx korigovao; bilo je: jed-
no gušenje može braniti kao *prva opomena*? -- ³ Marx korigovao; bilo je: »ne
malo doprinele tome«

List »Rh. Z.« je pri tom uvek ukazivao na Prusku, od čijeg razvoja zavisi razvitak ostale Nemačke. Dokaz za takvu tendenciju pružaju članci o *Pruskoj hegemoniji* koji su polemički upereni protiv antipruskih težnji⁴ lista »Augsburger Zeitung«. Dalje, dokazuju je svi članci o pruskom carinskom savezu protiv članaka lista »Hamburger Korrespondent« i drugih listova, u kojima je »Rh. Z.« sa najvećom opširnošću pokazao da je pristup Hanovera, Meklenburga i gradova članova Hanze jedino koristan. Dokaz je pre svega stalno upućivanje na severnonemačku nauku nasuprot površnosti ne samo francuskih već i južnonemačkih teorija. »Rh. Zeitung« je bio prvi rajnski i uopšte južnonemački list koji je u Rajnsku pokrajinu i u južnu Nemačku uveo severnonemački duh, protestantski duh⁵; a čime bi se razdvojena plemena mogla nerazdvojnije vezati nego duhovnim jedinstvom, koje je duša i jedina garancija političkog jedinstva protiv svih spoljnih bura!

Što se tiče tobožnje *bezbožničke* tendencije »Rh. Z.«, najvišim vlastima je sigurno poznato da je cela Nemačka, a prvenstveno Pruska, oko sadržaja određene pozitivne vere — a radi se samo o njoj, a ne o religiji, u koju nikad nismo dirali niti ćemo dirati — podeljena na dva tabora od kojih oba u svoje pobornike broje ljude koji su stekli ugled u nauci i državi. Zar jedan list u savremenoj nerešenoj borbi ne treba da se pridruži ni jednoj strani ili da se samo zauzme za onu koju mu propiše zvaničnim putem? (Ako Luthera ne sumnjiče da je uprkos caru i Rajhu neobuzdano i preko svake mere napao u ono doba jedini oblik postojanja hrišćanstva, katoličku crkvu, treba li da u protestantskoj državi bude zabranjeno zastupati shvatanje suprotno postojećoj dogmi, na pojedinačnim frivolnim ispadima, već doslednim izvođenjima ozbiljne, i prvenstveno nemačke nauke?)⁶

Uz to, mi nikad nismo prekoračili granice lista, već smo u⁷ dogme kao i u crkvene doktrine i stanje uopšte dirali samo u onoj meri u kojoj su drugi listovi religiju pretvarali u državno pravo i hteli da je prebace iz njene sopstvene sfere u sferu politike⁸. Nama će čak biti lako da se za svaki svoj izraz pozovemo na slične i jače izraze jednog pruskog kralja, Friedricha Velikog, a mi taj autoritet smatramo za autoritet na koji se pruski publicisti svakako smeju pozvati.

»Rheinische Zeitung« smeju dakle da veruju da su pre svega ostvarile želju Nj. Veličanstva izraženu u instrukciji o cenzuri, za nezavisnom, slobodnom štampom i da su time ne malo doprinele da cela Nemačka danas s blagoslovima prati Nj. Veličanstvo našeg kralja na njegovom putu ka uspehu.

⁴ Marx korigovao; bilo je: »tendencija« — ⁵ »protestantski duh« precrtano naknadno — ⁶ Ova rečenica u šiljastoj zagradi naknadno je precrtana. — ⁷ Posle »u« Marx precrtao »religiozne«. — ⁸ Bilo je: »kada su [hteli] da je pretvore u politička učenja, aksiome i propise«, što je Marx korigovao.

»Rh. Z.« nisu, V. blagorodstvo, zasnovane na knjižarskoj špekulaciji, na izgledima za bilo kakvu dobit. Veliki broj najuglednijih ljudi iz Kelna i Rajnske pokrajine s pravom negodujući zbog bednog stanja u kome se nalazi nemačka štampa, verovao je da volji Nj. Veličanstva kralja ne može ničim bolje da udovolji nego stvaranjem nacionalnog spomenika u »Rheinische Zeitung-u«, listu koji karakterno i neustrašivo govori jezikom slobodnih ljudi i, što je svakako retka pojava, kralju omogućava da čuje pravi glas naroda. To što je ovaj list neviđeno brzo stekao popularnost, dokazuje koliko je on shvatio želje naroda. U tu svrhu su oni ljudi dali svoj kapital, u tu svrhu nisu prezali ni od kakvih žrtava, pa sad neka V. blagorodstvo samo odluči da li ja kao organ tih ljudi mogu i smem da izjavim: »Rheinische Zeitung« će izmeniti svoju tendenciju; da li će njegovo ukidanje biti nasilje nad pojedincem — privatnom ličnošću, a ne nad Rajnskom pokrajinom i nemačkim duhom uopšte?⁹

Uostalom, da bih dokazao vladi koliko sam spreman da ispunim njene želje, ukoliko su one u vezi sa pozivom nezavisnog lista¹⁰, ja ću, kao što se i radi već izvesno vreme, što više apstrahovati sve crkvene i religiozne stvari, gde god druge novine i političke prilike same ne budu nužno nametale pozivanje na njih¹¹.

2. Što se tiče drugog zahteva V. blagorodstva da se odmah otpusti dr Rutenberg, ja sam još 14. februara rekao predsedniku vlade v. Gerlachu, da isti uopšte nije urednik lista »Rheinische Zeitung«, već u njemu radi samo kao prevodilac. Na pretnju koju mi je preneo predsednik gospodin v. Gerlach da se u slučaju da Rutenberg ne bude smesta otpušten odmah ukinu novine, ja sam ga, popustivši pred silom, udaljio privremeno od svake saradnje u listu. Ali pošto mi nije poznata nikakva zakonska odredba kojom se može opravdati ta tačka službene odluke to molim V. blagorodstvo da imenuje takvu odredbu, eventualno da brzo odluči da li treba ostati pri donetoj odluci ili ne, da bih propisnim putem mogao da tražim svoje zakonsko pravo.

3. Što se tiče treće tačke, prezentacije novog¹² urednika po novom zakonu o cenzuri od 18. oktobra 1819. ovlašćene su samo najviše cenzorske vlasti da zahtevaju prezentaciju drugog¹³ urednika. Nije mi poznata odredba kojom se ta ovlašćenja prenose na glavnog predsednika. Stoga molim da mi se ista pokaže, eventualno naredba Ministarstva za cenzuru koja to propisuje.

Prezentovaću redaktora radi odobrenja vrlo rado, ali samo u tom slučaju.

⁹ Sledeći pasus Marx je naknadno uneo; on se nalazi na kraju koncepta. — ¹⁰ Marx korigovao; bilo je: »Ukoliko su one u vezi sa svrhom ovog lista«. — ¹¹ Marx korigovao; bilo je: »njihovo tretiranje«. — ¹² »novog« naknadno precrtano — ¹³ »drugog« naknadno precrtano

9

Marx Arnoldu Rugeu

u Drezden

Keln, 30. novembra [1842]

Dragi prijatelju!

Moje današnje pismo neka se ograniči na »smutnje« sa »Slobodnima«.

Vi već znate da nas cenzura svakodnevno nepoštedno razdire, tako da novine često jedva da mogu da se pojave. Na taj način pao je niz članaka »Slobodnih«. Isto onoliko koliko i cenzor, dozvolio sam i samom sebi da anuliram, jer su nam Meyen i drugovi slali u gomilama brbljarije bremenite preobražajem sveta, a prazne u pogledu misli u prljavom stilu, prožete sa nešto ateizma i komunizma (koji gospoda nikada nisu studirala). Zbog Rutenbergovog potpunog nedostatka kritike, samostalnosti i sposobnosti bili su navikli da »Rh[einische] Z[eitung]« smatraju za *svoj* organ bez sopstvene volje, a ja nisam verovao da mogu dozvoliti to »puštanje vode« po novinama na stari način. To otpadanje nekih neprocenjivih proizvoda »slobode«, jedne slobode koja pre svega teži da bude »slobodna od svih misli«, bilo je, dakle, prvi razlog zamračenja berlinskog neba.

Rutenberg, kome je već otkazan nemački odeljak (kod koga se njegova delatnost prvenstveno sastojala u stavljanju interpunkcije), kome su na *moje nastojanje* privremeno poverili francuski, Rutenberg je zahvaljujući neverovatnoj gluposti našeg državnog providenja imao sreću da važi za opasnog, iako ni za koga nije bio opasan osim za »Rheinische Z.« i za samog sebe. Nasilnički se tražilo Rut[enberg]ovo odstranjenje. Prusko providenje, taj despotisme prussien, le plus hypocrite, le plus fourbe¹, uštedeo je odgovornom uredniku jedan neprijatan nastup, a novi mučenik, koji fizionomijom, držanjem i govorom već ume da sa izvesnom virtuožnošću izrazi mučeničku svest, Rutenberg koristi priliku, piše celom svetu, piše u Berlin da je on *odbačeni princip* »Rh. Z.«, koje zauzimaju *drugačiji stav* prema vladi. Razume se samo po sebi, i na to slede demonstracije heroja slobode sa Špreje, »te prljave vode koja umiva duše i razvodnjava čaj.«^[59]

Najzad, tome treba dodati i vaš i H[erwegh]ov odnos prema »Slobodnima«, pa da to prevrši meru strpljenja razbesnelih »olimpijaca«.^[60]

¹ pruski despotizam, najprিতvorniji, najlažljiviji

Pre nekoliko dana primio sam jedno pismo od malog Meyena, čija je najdraža kategorija sa velikim pravom »treba«, a u kome me poziva na odgovornost zbog mog odnosa prema 1. Vama i H[erwegh]-u, 2. prema »Slobodnima«, 3. zbog novog principa uređivanja i odnosa prema vladi. Ja sam odmah odgovorio i otvoreno naveo svoje mišljenje o nedostacima u njihovim radovima, koji slobodu više nalaze u akademskom, sankilotskom, a pri tom udobnom obliku, nego u *slobodnoj*, tj. samostalnoj i dubokoj sadržini. Pozvao sam ih da na videlo iznesu manje proizvoljnog rezoniranja, visokozvučnih fraza, samodopadnih ogledanja, a više određenog, više upuštanja u konkretne odnose, više poznavanja predmeta. Izjavio sam da nalazim da je krijumčarenje komunističkih i socijalističkih dogmi, dakle jednog novog pogleda na svet, u usputnim pozorišnim kritikama etc. nepogodno, štaviše nemoralno, a da tražim u potpunosti drugačije i temeljnije raspravljanje o komunizmu — ako jednom bude bilo potrebno da se o njemu raspravlja. Zahtevao sam, zatim, da se više kritikuje religija u kritici političkih odnosa, nego politički odnosi u religiji, pošto taj obrt više odgovara suštini jednih novina i obrazovanju publike, pošto religija, sama po sebi bez sadržine, ne živi od neba nego od zemlje, pa će obaranjem izopačene realnosti, čija je ona *teorija*, sama od sebe propasti. Najzad sam želeo da se, ako se jednom već govori o filozofiji, manje poigrava sa *firmom*: »ateizam« (što naliči deci koja svakog, ko god je spreman da to čuje, uveravaju da se ne boje bauka), a da se naprotiv njen sadržaj širi u narodu. Voilà tout².

Juče primih jedno bezobrazno pismo od Meyena, koji ono moje još nije primio i koji sad od mene traži sve moguće stvari: 1. da izjavim kako stojim u odnosu na njihovu raspravu sa Bauerom³, o kojoj nemam pojma; 2. zašto to i to nisam propustio; optužuje me za konzervativizam; 3. novine ne bi smele da taktiziraju nego da učine *krajnje*, tj. mirno da se uklone pred policijom i cenzurom, umesto da u jednoj borbi koja je pred publikom nevidljiva, ali koja zato ništa manje nije tvrdoglava i u skladu s dužnošću, brane svoje pozicije. Najzad se pogrдно izveštava o Herweghovoju veridbi itd. itd.

Iz svega toga izbija strahovita doza sujete, koja ne shvata kako je moguće da se radi spasavanja jednog političkog organa može ostaviti na cedilu nekoliko berlinskih vetropira, sujeta koja ne misli ni na šta osim na stvar svoje klike. A pri tom se čovečuljak šepuri kao paun, uverava, busa se u grudi, poteže mač, pominje »svoju« partiju, preti nemilošću, deklamuje à la markiz Posa, samo nešto gore, i tome slično.

Pošto mi sada od jutra do sutra imamo da se nosimo sa najstrašnijim gnjavažama cenzure ministarskim pisanjima, tužbama vrhovnih predsednika, optužbama zemaljskog parlamenta, vikom akcionara etc. etc., a ja ostajem na svom mestu samo zbog toga što smatram svojom dužnošću da, koliko je to u mojoj mogućnosti, osujetim vlasti

² To je sve. — ³ Bruno Bauer

ostvarenje njenih namera,^[61] Vi svakako možete da zamislite da sam pomalo razdražljiv i da sam M[eyen]ju odgovorio dosta grubo. Verovatno je dakle, da će se »Slobodni« za jedan trenutak povući. Ja Vas, dakle, usrdno pozivam da nas isto tako i sami podržite svojim priložima, koliko da na to pozovete i svoje prijatelje.

Vaš
Marx

1843

10

Marx Arnoldu Rugeu
u Drezden

Keln, 25. dec.¹ [1843]Dragi [. . .]²

Vi verovatno već znate da su »Rhein[ische] Zeit[ung]« zabranjene, ukinute, dobile objavu da su umrle. Postavljen im je termin do kraja marta. Za vreme tog roka na belom hlebu imaju dvostruku cenzuru. Naš cenzor³, jedan častan čovek, stavljen je pod cenzuru ovdašnjeg predsednika vlade von Gerlacha jednog pasivnog poslušnog glupana, pa naš gotovi list mora da bude prezentiran policijskom nosu da ga onjuši, a ako on namiriše nešto nehrišćansko, neprusko novine ne smeju da se pojave.

Više specijalnih uzroka se skupilo da bi došlo do te zabrane, naše širenje, *moje* opravdanje dopisnika sa Mozela u kome su veoma obrukani najviši državnici, naše odbijanje da imenujemo onog ko nam je poslao zakon o braku,^[62] sazivanje zemaljskih staleža na koje bismo mogli da delujemo agitacijom, najzad, naše kritike zabrane »L[eipziger] A[llgemeine] Z[eitung]«⁴ i »D[eutsche] J[ahrbücher]«-a.

Ministarsko službeno naređenje, što će ovih dana da se pojavi u novinama, još je slabije od prethodnih, ako je to moguće. Kao motivi se navode:

1. *Laž* da navodno *nemamo* koncesiju, kao da su u Pruskoj, gde ni pas ne može da živi bez svoje policijske značke »Rh. Z.« mogle da izađu ma i samo jedan dan bez zvaničnih životnih uslova.

2. Instrukcija o cenzuri od 24. decembra težila je ka *cenzuri tendencijā*. Pod tendencijom podrazumevali su *uobražavanje* romantičnu veru da se poseduje sloboda, koju ne bi dozvolili da je realno posedujete. Ako je razumni jezuitizam, kakav je vladao pod prethodnom vladom, imao tvrdo lice razuma, onda ovaj romantični jezuitizam

¹ u originalu omaška: treba januara — ² Ime je u originalu nepoznatom rukom učinjeno nečitkim. — ³ Wiethaus — ⁴ Članak: *Zabrana lista »Leipziger Allgemeine Zeitung«*.

kao glavni rekvizit zahteva snagu uobrazilje. Cenzurisana štampa neka ume tako da živi od uobražavanja slobode i onog divnog čoveka⁵ koji je blagoizvoleo da dozvoli tu uobrazilju. Ali ako je instrukcija o cenzuri želela cenzuru tendencije, sada ministarsko službeno naređenje objavljuje: za tendenciju koja je loša bez izuzetka pronađeni su u Frankfurtu *zabrana, ukidanje*. Cenzura postoji samo zbog toga da cenzuriše izopačavanja dobre tendencije, iako je instrukcija rekla baš obrnuto, da dobroj tendenciji treba dozvoliti izopačavanja.

3. Staro tandara-mandara o lošem moralu, šupljij teoriji, idi-mi-dodi-mi itd.

Mene ništa nije iznenadilo. Vi znate šta je od početka bilo moje mišljenje o instrukciji o cenzuri. Ja ovde vidim samo posledicu, vidim u ugušivanju »Rh. Z.« *napredak* političke svesti i zbog toga resigniram. Osim toga mi je atmosfera postala i suviše zagušljiva. Zlo je vršiti poslove sluge čak i za slobodu i mačevati se iglama, umesto sabljama. Ja sam se umorio od pritvornosti, gluposti, sirovog autoriteta i našeg prenemaganja, izvrtanja, okretanja leđima i preganjanja rečima. Vlada mi je, dakle ponovo vratila slobodu.

Ja sam se, kao što sam Vam jednom već pisao, razišao sa svojom porodicom i nemam prava na svoju imovinu sve dok mi je majka u životu. Osim toga sam i veren, i ne mogu, ne smem i neću da napustim Nemačku bez svoje verenice. Ako bi se, dakle, podesilo da možda u Cirihi sa Herweghom mogu da uređujem »D[eutscher] B[ote]«,^[63] to bi mi bilo drago. U Nemačkoj više ništa ne mogu da počnem. Ovde čovek samoga sebe falsifikuje. Ako biste hteli u ovoj stvari da mi date savet i obaveštenja, bio bih Vam zahvalan.

Radim na više stvari, koje ovde u Nemačkoj ne mogu da nađu ni cenzora, ni knjižara, niti bilo kakvu moguću egzistenciju. Očekujem od Vas odgovor što pre.

Vaš
Marx

⁵ Friedrich Wilhelm IV

11

Marx Arnoldu Rugeu

u Drezden

Na lađi za N[emačku], marta 1843.

Sada putujem po Holandiji. Koliko vidim iz ovdašnjih i francuskih novina, Nemačka je duboko zapala u blato i sve će više zapadati. Ja Vas uveravam, ako čovek i ne oseća nacionalni ponos, oseća ipak nacionalni stid čak u Holandiji. Najnezatniji Holanđanin još je građanin spram najvećeg Nemca. A sudovi stranaca o pruskoj vladi! O tom sistemu i njegovoj jednostavnoj prirodi vlada zapanjujuća suglasnost, i niko se više o njemu ne vara. Nova škola je dakle ipak nečemu koristila. Pao je raskošan ogrtač liberalizma i najodvratniji despotizam stoji u svojoj potpunoj golotinji pred očima celoga sveta.

To je takođe otkrovenje, iako obrnuto. To je istina koja nas barem poučava da upoznamo ispravnost našega patriotizma, neprirrodnost našeg državnog uređenja, i da sakrijemo svoje lice od stida. Vi me gledate smešeći se i pitate, šta se time postiže? Iz stida se ne stvara revolucija. A ja odgovaram: stid je već revolucija; on je stvarno pobjeda francuske revolucije nad nemačkim patriotizmom koji ju je pobedio 1813. Stid je neka vrsta gneva koji je okrenut u sebe. I kad bi se cela nacija zaista stidela, onda bi ona bila lav koji se povlači pre skoka. Priznajem, u Nemačkoj ne postoji čak ni stid; naprotiv, ovi bednici su još patrioti. A koji bi im sistem isterao patriotizam ako ne ovaj smešni sistem novog viteza? Komedija koju despotizam izvodi s nama, opasna je isto tako i za njega, kao što je tragedija bila Stuartima i Bourbonima. I čak ako dugo vremena ne bismo ovu komediju smatrali onim što ona jeste, ona bi ipak već bila revolucija. Država je suviše ozbiljna stvar da bi se iz nje mogla praviti lakrdija. Možda bi brod pun ludaka mogao dosta dugo ploviti po volji vetra; no on bi plovio u susret svojoj sudbini upravo zato što ludaci to ne bi verovali. Ova sudbina koja je pred nama jeste revolucija.

12

Marx Arnoldu Rugeu

u Drezden

Keln, 13. marta [1843]

Dragi prijatelju!

Čim bude ikako moguće, otploviću pravo u Lajpcig. Upravo sam razgovarao sa Stuckeom, kome je, izgleda, mnogo imponovala većina državnika u Berlinu. Taj dr Stucke je vrlo dobrodušan čovek.

Što se tiče našeg plana¹, prethodno ću Vam izneti svoje ubeđenje. Kad je Pariz osvojen, jedni su predlagali da na vlast uz namesništvo dođe Napoleonov sin¹, drugi Bernadotte, i, najzad, neki, Louis-Philippe. Ali Talleyrand je odgovorio: Louis XVIII ili Napoleon. To je princip; sve drugo je intriga.

Tako bih i ja skoro sve izuzev Štrasburga (ili u krajnjem slučaju Švajcarske) nazvao ne principom već intrigom. Knjige čiji je obim veći od 20 tabaka nisu spisi za narod. Najviše na šta se čovek tu može odvažiti je časopis u mesečnim sveskama.

Ako bi se opet dozvolilo izlaženje časopisa »Deutsche Jahrbücher«, mi bismo, u najboljem slučaju, dobili bledu kopiju pokojnog časopisa, a to danas više nije dovoljno. Nasuprot tome, »Deutsch-Französische Jahrbücher« bi bile princip, događaj koji bi imao posledice, poduhvat kojim se čovek može oduševiti. Razume se, ja iznosim samo svoje nemerodavno mišljenje, predajući se uostalom većitim silama sudbine.

Na kraju — poslovi na listu prisiljavaju me da završim — izneću Vam još svoje *lične planove*. Čim zaključimo ugovor, otputovaću u Krojcnah, oženiću se, ali ću mesec dana ili još duže stanovati kod majke moje neveste², pošto bismo u svakom slučaju, pre nego što pristupimo poslu, morali imati nekoliko gotovih radova. Ako je potrebno, mogao bih da ostanem nekoliko nedelja u Drezdenu, utoliko pre što je za sve pripreme, objavu ženidbe i sl., potrebno mnogo vremena.

Uveravam Vas, bez trunke romantike, da volim čitavim svojim bićem i to ozbiljno. Verem sam već više od 7 godina i moja nevesta je zbog mene vodila najteže borbe, koje su joj gotovo potkopale zdravlje, nešto sa svojim pijetističko-aristokratskim rođacima, za koje su »gospod na nebu« i »gospodar u Berlinu« u istoj meri predmet kulta, a nešto sa mojom sopstvenom porodicom, u kojoj su se ugnezдили neki popovi

¹ Vojvoda od Reichstadta — ² Karoline von Westphalen

i drugi moji neprijatelji. Stoga smo ja i moja nevesta tokom godina prošli kroz više nepotrebnih i zamornih sukoba nego mnogi drugi koji su triput stariji i stalno govore o svom »životnom iskustvu« (omiljena reč našeg Juste-milieu³).

Aprapos, stigao nam je jedan anonimn odgovor na Prutzov članak protiv novog tbingenškog časopisa »Jahrbücher«.^[65] Po rukopisu sam poznao da je *Schweglerov*. Vas karakteriše kao nastranog buntovnika, Feuerbacha kao frivolnog podrugljivca, Bauera⁴ kao krajnje nekritički um! Švabe, Švabe! Ala će to biti lepa kaša!

U nedostatku bolje kritike i sopstvenog slobodnog vremena, o Vašoj lepoj, zaista popularnoj žalbi objavili smo jedan površan Pfütznerev članak, od koga sam ja polovinu precrtao.^[66] P. P. nikad dovoljno ne ulazi u srž stvari, a i ono malo njegovog krevljenja čini smešnim više njega samog nego njegovog neprijatelja.

Vaš
Marx

Nabavio sam knjige za Fleischera. Vaša prepiska u prvom delu zbornika je interesantna.^[67] Izvanredno je ono što Bauer piše o Ammonu.^[68] Čini mi se da *Leiden und Freuden des theologischen Bewußtseins*^[69] nije naročito uspeo prevod odeljka *Nesrećna svest* iz *Fenomenologije*. Feuerbachovi aforizmi mi se ne sviđaju samo zbog toga što on previše ukazuje na prirodu a premalo na politiku. A to je jedini savez pomoću koga sadašnja filozofija može postati istina. Ali biće, valjda, kao u 16. veku, kad je broju entuzijasta prirode odgovarao niz entuzijasta države. Najviše mi se svidela kritika dobrog lista »Literarische Zeitung«.^[70]

Verovatno ste već pročitali Bauerovu samoodbranu.^[71] Po mom mišljenju, još nikad nije tako dobro pisao.

Što se tiče lista »Rh[einische] Z[eitung]«, ne bih ostao *ni pod kakvim uslovima*; nemogućno mi je da pišem pod pruskom cenzurom, niti mogu da udišem pruski vazduh.

Upravo mi je došao starešina ovdašnjih Jevreja i moli me da za Jevreje sastavim peticiju landtagu, a to ću i učiniti. Koliko god me odbija jevrejska vera, toliko mi se i Bauerovo gledište čini i suviše apstraktnim. Treba napraviti toliko rupa u hrišćanskoj državi koliko je to moguće i, koliko je to u našoj moći, krišom uvesti kroz njih ono što je racionalno. To moramo bar pokušati, a *ogorčenje* raste sa svakom peticijom koja se uz protest odbija.

³ nadimak Edgara Bauera — ⁴ Bruno Bauer

13

Marx Arnoldu Rugeu

u Berlin

Keln, maja 1843.

Vaše je pismo, dragi moj prijatelju, dobra elegija, pogrebna pesma koja para dušu; ali političko ono nipošto nije. Nijedan narod ne očajava, i ako se dugo vremena nada samo iz gluposti, on će sebi ipak jednom nakon mnogo godina sve svoje pobožne želje ostvariti u momentu nenadane mudrosti.

Ipak, Vi ste me potakli, Vaša tema još nije iscrpljena, želim da dodam finale, i kad sve bude završeno, tada mi pružite ruku da opet počnemo od početka. Neka mrtvi sahranjuju i oplakuju svoje mrtve. Nasuprot tome, zavidno je biti prvi među onima koji živi ulaze u nov život; to treba da bude naša sudbina.

Istina je, stari svet pripada filistru. Ali mi ne smemo postupati s njim kao s baukom od koga se uplašeno okrećemo. Naprotiv, mi moramo na njega budno paziti. Isplati se studirati ovoga gospodara sveta.

On je gospodar sveta, naravno, samo utoliko ukoliko ga ispunjava svojim društvom kao crvi lešinu. Društvo ovih gospodara ne treba zato da bude ništa drugo do stanovit broj robova, a vlasnici robova ne moraju biti slobodni. Ako se zbog svoga poseda zemlje i ljudi nazivaju gospodarima u eminentnom smislu, zar su oni zato manje filistri nego njihovi ljudi.

Ljudi, to bi bila duhovna bića, slobodni ljudi — republikanci. Malograđani neće da budu ni jedni ni drugi. Šta im preostaje da budu i da žele? Ono što oni žele, živeti i razmnožavati se (dalje niko ne dospeva, kaže Goethe), a to hoće i životinja, dok bi nemački političar mogao najviše još dodati da čovek *zna* da to želi, a Nemač je toliko razborit da ništa više ne želi.

U grudima ovih ljudi prvo bi trebalo ponovo probuditi čovekovo osećanje vlastite vrednosti, slobodu. Samo ovo osećanje, koje je s Grcima nestalo iz sveta a s hrišćanstvom se izgubilo u nebeskom plavetnilu, može od društva opet stvoriti zajednicu ljudi za ostvarenje njihovih najviših ciljeva, tj. demokratske države.

Suprotno tome, ljudi koji se ne osećaju ljudima privrženi su svojim gospodarima kao soj robova ili konja. Nasledni gospodari su cilj i smisao celog tog društva. Ovaj svet pripada njima. Oni ga prih-

vataju onakav kakav on jeste i kakvim se oseća. Oni smatraju sami sebe onakvima kakvi se zatiču i postavljaju se tamo gde su izrasle njihove noge, na šiji ovih političkih životinja koje ne znaju za drugo određenje nego da im budu »pokorni, privrženi i uslužni«.

Filistarski svet je *politički svet životinja*, i ako moramo priznati njegovu egzistenciju, onda nam ne preostaje ništa drugo nego da status quo-u jednostavno dademo pravo. Proizvela su ga i usavršila barbarska stoljeća i sad stoji ovde kao konsekventan sistem čiji je princip *onečovečeni svet*. Naša Nemačka, najsavršeniji filistarski svet, morala je daleko prirodno daleko zaostati za francuskom revolucijom, koja je ponovo uspostavila čoveka; a nemački Aristotel, koji bi svoju *Politiku* pisao iz naših prilika, napisao bi na njenom početku: »Čovek je društvena, ali sasvim nepolitička životinja«, a državu ne bi mogao pravilnije objasniti nego što je to već učinio gospodin Zöpfl, pisac *Konstitucionalnog državnog prava u Nemačkoj*. Ona je, po njemu, »udruženje porodica«, koje, nastavljamo mi, nasledno i stvarno pripadaju najvišoj porodici koja se naziva dinastijom. Ukoliko se porodice pokažu plodnije, utoliko su ljudi srećniji, država veća, dinastija moćnija, zbog čega se onda i u normalno-despotskoj Pruskoj na sedmog dečaka daje premija od pedeset talira.

Nemci su toliko razboriti realisti da sve njihove želje i najuzvišenije misli ne prelaze goli život. A ovu stvarnost, i ništa više, akceptiraju oni koji njome vladaju. I ovi ljudi su realisti, oni su vrlo daleko od svakog mišljenja i od svake ljudske veličine, oni su obični oficiri i plemići, ali oni se ne varaju, oni imaju pravo, oni, takvi kakvi su, dovoljni su da iskorišćavaju ovo životinjsko carstvo i da njime vladaju, jer vladanje i iskorišćavanje jeste *jedan* pojam, ovde kao i svugde. A kad primaju znake pokornosti i kad pogledaju iznad gmižućih glava ovih bića bez mozga, šta im je bliže nego ona Napoleonova misao na Berezini? Govori se o njemu da je, pokazujući svome pratiocu na batrganje onih koji se utapaju, uzviknuo: *Voyez ces crapauds!*¹ Ovo govorkanje je verovatno laž, ali zato nikako manje istinito. Jedina misao despotizma jeste preziranje ljudi, onečovečeni čovek, i ova misao ima prednost pred mnogim drugima utoliko što je istovremeno i činjenica. Despot uvek vidi ljude lišene dostojanstva. Oni se utapaju pred njegovim očima i za njega, u blatu obična života, iz kojeg uvek nanovo izranjaju slično žabama. Ako se takvo gledište nameće i ljudima koji su bili, sposobni i za velike ciljeve, kao što je bio Napoleon pre svoga dinastičkog ludila, kako bi sasvim običan kralj mogao u takvoj realnosti biti idealist?

Princip je monarhije uopšte prezirani, prezreni, *onečovečeni čovek*, a Montesquieu nema uopšte pravo kad odaje počast tome principu. On pribegava razlikovanju monarhije, despotizma i tiranije. No to su imena *jednog* pojma, u krajnjem slučaju različitost običaja

¹ Pogledajte one žabe!

kod istog principa. Gde je monarhijski princip u većini, tamo su ljudi u manjini, gde se taj princip ne osporava, tamo uopšte nema ljudi. Zašto sada ne bi čovek, kao pruski kralj, koji nema razloga da se smatra problematičnim, zašto ne bi sledio svome hiru? I šta sledi iz toga ako on to čini? Protivrečne namere? Dobro, tada od toga nema ništa. Nemoćne tendencije? One su još uvek jedina politička stvarnost. Blamaža i zbuđenost? Postoji samo *jedna* blamaža i samo *jedna* zbuđenost: silaženje s prestola. Sve dotle dok hir ostaje na svome mestu, on ima pravo. Tamo on može da bude nestalan, bezglav, prezriv, koliko god hoće; on je još uvek dovoljno dobar da upravlja jednim narodom koji nikad nije poznavao drugog zakona osim samovolje svojih kraljeva. Ne kažem da će bezglavi sistem i gubitak poštovanja unutar i izvan države ostati bez posledica, ne preuzimam na sebe osiguranje broda ludaka; ali tvrdim da će pruski kralj biti čovek svoga vremena dok god izopačeni svet bude stvarni svet.

Vi znate da se mnogo bavim tim čovekom. Još onda kad je njegov organ bio samo »Berliner politisches Wochenblatt« uvideo sam njegovu vrednost i njegovo određenje. On je opravdao moje naslućivanje već kod polaganja zakletve u Kenigsbergu, da bi pitanje sada moglo postati čisto lično. Svoje srce i svoju dušu proglasio je za budući osnovni državni zakon pruskog područja, *svoje* države; i stvarno, kralj je u Pruskoj sistem. On je jedina politička ličnost. Njegova osoba određuje sistem ovako ili onako. Što on čini ili što mu se omogućava da čini, što misli ili što mu se stavi u usta, to je ono što u Pruskoj misli ili čini država. Što je sadašnji kralj to objavio tako neuvijeno, treba mu odista pripisati kao zaslugu.

Neko se vreme grešilo samo u tome što se smatralo važnim kakve je želje i misli iznosio kralj. To ništa nije moglo promeniti u samoj stvari, jer filistar je materijal monarhije, a monarh je uvek samo kralj filistara; on ne može ni sebe ni svoje ljude učiniti slobodnim, stvarnim ljudima, ako oba dela ostaju ono što jesu.

Pruski kralj je pokušao da izmeni sistem pomoću teorije koju zaista nije imao njegov otac. Sudbina toga pokušaja poznata je. On je potpuno propao. Sasvim prirodno. Ako se jednom dospe do političkog sveta životinja, onda nema daljnjeg nazadovanja nego do njega i nema drugog napredovanja do napuštanja njegove baze i prelaska u ljudski svet demokracije.

Stari kralj nije hteo ništa ekstravagantno, on je bio filistar i nije svojatao pravo na duh. On je znao da je državi slugu i posedovanju te države potrebna samo prozaična, mirna egzistencija. Mladi kralj bio je živahniji i okretniji i imao je mnogo više mišljenje o svemoći monarha koji je ograničen samo svojim srcem i razumom. Gadila mu se stara okoštala država slugu i robova. On ju je hteo oživeti i sasvim prožeti svojim željama, osećajima i mislima; a on je to mogao zahtevati, on u *svojoi* državi, samo ako je to hteo postići. Otuda njegovi liberalni govori i izlivi srca. Njegovim podanicima trebalo bi da vlada

puno, živo kraljevo srce, a ne mrtvi zakon. Sva srca i sve duhove hteo je pokrenuti za želje svoga srca i za davno zamišljene planove. Pokret je usledio; ali ostala srca nisu kucala kao njegovo, i podređeni nisu mogli otvoriti usta a da ne govore o ukidanju stare vlasti. Bestidni idealisti, koji čoveka žele učiniti čovekom, domogli su se reči i dok je kralj fantazirao na staronemački način, oni su mislili da smeju filozofirati na novonemački način. To je u Pruskoj svakako bilo nečuveno. Jedan se trenutak činilo da je stari poredak stvari postavljen na glavu, štaviše, stvari su počele da se pretvaraju u ljude, bilo je čak ljudi s imenom, iako nazivanje po imenu nije dozvoljeno na skupštinama; međutim, sluge staroga despotizma učinili su uskoro kraj toj nenemačkoj delatnosti. Nije bilo teško dovesti u opipljiv sukob želje kralja koji je sanjario o velikoj prošlosti punoj popova, vitezova i kmetova i namere idealista koji žele samo posledice francuske revolucije, dakle, na kraju uvek republiku i poredak slobodnog čovečanstva umesto poretka mrtvih stvari. Kad je taj sukob postao dovoljno oštar i neugodan, a žestoki kralj dovoljno uzbuđen, tada su k njemu pristupile sluge koje su pre tako lako rukovodile tokom stvari i objasnile mu: da kralj ne čini dobro što svoje podanike navodi na beskorisne govore i da oni ne bi mogli vladati pokolenjem ljudi koji govore. I gospodar svih »stražnjih Rusa«¹ postao je nemiran zbog kretanja u glavama »prednjih Rusa«¹, i zahtevao je ponovno uspostavljanje starog, mirnog stanja. I usledilo je novo izdanje starog prognoštva svih čovekovih želja i misli o čovekovim pravima i dužnostima, tj. povratak staroj okoštaloj državi slugu, u kojoj rob služi čuteći, a posednik zemlje i ljudi vlada što čutljivije, samo pomoću dobro odgojene i poslušne posluge. Nijedan ne može reći ono što želi, niti prvi mogu reći da žele postati ljudi, niti drugi može reći da mu u njegovoj zemlji nisu potrebni ljudi. Čutanje je stoga jedini put. *Muta pecora, prona et ventri oboedientia.*²

To je neuspeli pokušaj da se ukine filistarska država na njenoj vlastitoj osnovi; on je završio tako da je celom svetu očigledno pokazao nužnost brutalnosti i nemogućnosti humanizma u despotizmu. Brutalan odnos može se održati samo pomoću brutalnosti. I ovde sam sada gotov s našim zajedničkim zadatkom da analiziram filistra i njegovu državu. Vi nećete reći da o savremenosti imam suviše visoko mišljenje, a jedini razlog što nad njom ipak ne očajavam jeste njen vlastiti očajan položaj koji me ispunjava nadom. Ja uopšte ne govorim o nesposobnosti gospodara i o nemarnosti slugu i podanika koji sve prepuštaju volji božjoj, a ipak su te dve stvari bile dovoljne da dovedu do katastrofe. Upozoravam Vas samo na to da su se neprijatelji filistarstva, jednom reči, svi ljudi koji misle i pate, sporazumeli — a zato su im ranije potpuno nedostajala sredstva — da i sam pasivni sistem

¹ Neprevodljiva igra reči: Marx Prusse (latinski: Borussi) naziva »Vorderrussen« (»prednji Rusi«), a Nikolaj I je vladar svih »stražnjih Rusa« (»Hinterrussen«).

— ² Neme pogнутe ovce koje se pokoravaju trбуhu.

razmnožavanja starih podanika svakim danom dostavlja regrute za službu novom čovečanstvu. A sistem zarade i trgovine, poseda i pljačkanja čoveka vodi još mnogo brže nego umnožavanje stanovništva do sloma sadašnjeg društva, do sloma za koji stari sistem nema leka, jer ovaj uopšte ne leči i ne stvara, nego samo egzistira i uživa. Ali egzistencija napaćenog čovečanstva koje misli, i egzistencija mislećeg čovečanstva koje je ugnjeteno, mora nužno postati bljutava i neprobavljiva pasivnom životinjskom svetu filistarstva koje tupo uživa.

Sa svoje strane mi moramo stari svet potpuno izneti na videlo i pozitivno izgraditi novi. Ukoliko tok događaja ostavi mislećem čovečanstvu više vremena da se ono osvesti, a događaji napaćenog čovečanstva da ono skupi snage, utoliko će savršeniji biti proizvod koji sadašnjost nosi u svom krilu.

14

Marx Arnoldu Rugeu

u Pariz

Krojcnah, septembra 1843.

Radujem se što ste odlučni i što svoje misli od retrospektivnih pogleda na prošlost okrećete napred prema novom poduhvatu.^[72] Dakle, u Pariz, staru visoku školu filozofije, — *absit omen!*¹ — i novi glavni grad novoga sveta. Što je nužno, to se događa. Stoga ne sumnjam da se mogu ukloniti sve zapreke, čiju važnost priznajem.

Uostalom, pothvat može uspeti ili ne; u svakom slučaju ja ću krajem ovoga meseca biti u Parizu, jer ovdášnji zrak čoveka zasušnjuje, pa u Nemačkoj ne vidim nikakva prostora za slobodnu delatnost.

U Nemačkoj se sve nasilno ugnjetava, nastala je prava anarhija duha i režim same gluposti, a Ciriš se pokorava zapovedima iz Berlina; stoga postaje sve jasnije da stvarno misaone i nezavisne glave moraju tražiti novo mesto za okupljanje. Uveren sam da će naš plan odgovarati stvarnoj potrebi, a stvarne potrebe moraju se ipak stvarno i ispuniti. Ja, dakle, ne sumnjam u pothvat, samo ako se on ozbiljno shvati.

Čini se da su unutrašnje teškoće gotovo veće nego vanjske zapreke. Jer ako i ne postoji sumnja o polaznoj tački, utoliko vlada veća zbrka u pogledu cilja. Ne samo što je izbila opšta anarhija među reformatorima, nego će svaki sam sebi morati priznati da nema nikakva tačna uvida u ono što u sebi krije budućnost. Međutim, prednost novoga pravca i jeste baš u tome što mi ne anticipiramo svet dogmatski, nego novi svet želimo naći tek pomoću kritike staroga. Dosad su filozofi imali rešenje svih zagonetki u svojim tezgama, a glupi egzoterički svet trebalo je samo da otvori gubicu, pa da mu u nju ulete pečeni golubovi apsolutne nauke. Filozofija je postala svetovnom, a najuverljiviji dokaz za to jest taj što je sama filozofska svest uvučena u vrtlog borbe ne samo izvanjski nego i iznutra. Ako konstruiranje budućnosti i završavanje za sva vremena nije naša stvar, onda je utoliko sigurnije šta treba da izvršimo u sadašnjosti, mislim na *bezobzirnu kritiku svega postojećeg*, dakako, bezobzirnu kako u tom smislu da se kritika ne boji niti svojih rezultata, niti sukoba s postojećim silama.

¹ Daleko bilo svako zlo!

Stoga ja nisam za to da pobedemo dogmatsku zastavu, naprotiv. Mi moramo pomoći dogmatičarima da sebi objasne svoje stavove. Tako je osobito *komunizam* dogmatska apstrakcija, pri čemu nemam u vidu neki zamišljeni i mogući komunizam, nego stvarno postojeći komunizam kako ga propovedaju Cabet, Dézamy, Weitling itd. Ovaj komunizam je samo posebna pojava humanističkog principa koja je inficirana svojom suprotnošću, privatnim vlasništvom. Ukidanje privatnog vlasništva i komunizam nisu stoga ni u kom slučaju identični, a s komunizmom nisu slučajno, nego nužno nastala druga socijalistička učinja, kao Fourier-ovo, Proudhonovo itd., jer je sam komunizam samo posebno, jednostrano ostvarenje socijalističkog principa.

A i sam socijalistički princip u celini samo je jedna strana koja pogađa *realnost* prave čovekove suštine. Mi se isto tako moramo brinuti i za drugu stranu, za teorijsku egzistenciju čoveka, dakle, da religiju, nauku itd. učinimo predmetom naše kritike. Osim toga, mi želimo delovati na svoje savremenike, i to na naše nemačke savremenike. Pitanje je kako to učiniti? Dve činjenice su van svake sumnje. Prvo religija, a zatim politika čine glavni interes sadašnje Nemačke. Na njih, kakve god one bile, treba nadovezati, a ne suprotstavljati im neki gotov sistem kao *Voyage en Icarie*.^[73]

Um je uvek egzistirao, samo ne uvek u umnom obliku. Kritičar može, dakle, nadovezati na svaki oblik teorijske i praktičke svesti, te iz *vlastitih* oblika postojeće stvarnosti razviti pravu stvarnost kao njeno trebanje (Sollen) i krajnji cilj. Što se tiče stvarnoga života, to upravo *politička država*, i tamo gde još nije svesno ispunjena socijalističkim zahtevima, sadrži zahteve uma u svim svojim *modernim* oblicima. Ona ne ostaje pri tome. Ona svagde pretpostavlja um kao ostvaren. Ali isto tako svagde upada u protivrečnost između svog idealnog određenja i svojih realnih pretpostavki.

Iz ovog sukoba političke države sa samom sobom daje se, stoga, svagde razviti socijalna istina. Kao što je *religija* sadržaj teorijskih borbi čovečanstva, tako je *politička država* sadržaj njegovih praktičkih borbi. Politička država izražava, dakle, unutar svoga oblika *sub specie rei publicae*² sve socijalne borbe, potrebe, istine. Učiniti predmetom kritike najspecijalnije političko pitanje, kao što je razlika između staleškog i predstavničkog sistema, ne znači spuštanje ispod *hauteur des principes*³. Jer ovo pitanje izražava na *politički* način razliku između vladavine čoveka i vladavine privatnog vlasništva. Kritičar, dakle, ne samo da može nego i mora ulaziti u ova politička pitanja (koja su shvatanju tvrdoglavnih socijalista ispod svakog dostojanstva). Ukoliko kritičar razvija prednost predstavničkog sistema pred staleškim, za nj se *praktički interesira* jedna velika partija. Ukoliko on predstavnički sistem uzdiže iz njegova političkog oblika do opšteg oblika i isitiče pravo značenje koje mu leži u osnovi, on istovremeno prisiljava

² pod vidom države — ³ visine principa

tu partiju da prevaziđe samu sebe, jer je njena pobjeda istovremeno i njen gubitak.

Ništa nas, dakle, ne sprečava da našu kritiku nadovežemo na kritiku politike, na učešće u politici, dakle, na stvarne borbe, i da je identifikujemo s njima. Mi onda ne istupamo nasuprot svetu doktrinarni s novim principom: ovde je istina, pred njom na kolena! Mi svetu razvijamo nove principe iz principa sveta. Mi mu ne kažemo: prestani sa svojim borbama, to su gluposti; mi ti želimo doviknuti istinsku parolu borbe. Mi svetu samo pokazujemo zašto se on zapravo bori, a svest je takva stvar do koje on *mora* doći, makar to i ne hteo.

Reforma svesti sastoji se *samo* u tome da dopustimo svetu da upozna svoju svest, da ga probudimo iz sna o samome sebi, da mu *objasnimo* njegovo vlastito delovanje. Sav naš zadatak može se sastojati samo u tome da se religijska i politička pitanja donesu u samosvesnom ljudskom obliku, kao što je to slučaj i kod Feuerbachove kritike religije.

Dakle, naše geslo mora biti: reforma svesti ne pomoću dogmi, nego pomoću analize mistične, samoj sebi nejasne svesti, pojavljivala se ona religiozno ili politički. Tada će se pokazati da svet već odavno sanja o predmetu kojega samo treba biti svestan da bi ga stvarno posedovao. Tada će se pokazati da se ne radi o velikoj misaonoj oblasti koja odvaja prošlost od budućnosti, nego o *izvršavanju* misli prošlosti. Napokon će se pokazati da čovečanstvo ne započinje nikakav *nov* posao, nego svesno izvršava stari.

Tendenciju našega lista možemo, dakle, obuhvatiti *jednom* reči: rad vremena na razumevanju smisla (kritička filozofija) svojih borbi i želja. To je posao za svet i za nas. On može biti delo samo ujedinjenih snaga. Radi se o *ispovedi*, ni o čemu drugome. Da bi se očistilo od svojih greha, čovečanstvo treba samo da ih proglasi onim što jesu.

15

Marx Ludwigu Feuerbachu

u Brukberg^[74]

Krojcna, 3. oktobra 1843.

Vrlo poštovani gospodine!

Na svom proputovanju pre nekoliko meseci dr Ruge Vam je izneo naš plan da izdajemo francusko-nemačke »Jahrbücher«, i istovremeno Vas zamolio za saradnju. Sad je stvar toliko sredena da se zna da će *Pariz* biti mesto štampanja i izdavanja i da prva mesečna sveska treba da izađe do kraja novembra.

Pre odlaska u Pariz, koji mi predstoji kroz nekoliko dana, ne mogu da se uzdržim da pismenim putem ne pođem u kratku šetnju do Vas, pošto mi se nije ukazala prilika da Vas lično upoznam.

Vi ste bili jedan od prvih pisaca koji je izjavio da je neophodan francusko-nemački naučni savez. Vi ćete zato sigurno biti opet jedan od prvih koji će podržati poduhvat da se realizuje taj savez. Naime, izlaziće promiscue¹ radovi nemačkih i francuskih pisaca. Najbolji pariski pisci su obećali saradnju. Svaki Vaš prilog biće nam dobrodošao, a nešto, verovatno, imate već i spremno.

Mislim da iz Vašeg predgovora 2. izdanju dela *Das Wesen des Christenthums* mogu da izvučem zaključak da se bavite opširnim radom u *Schellingu* ili bar pripremate još nešto o ovom vetropiru.^[75] Znaete, to bi bio divan debi.

Schelling je, kao što znate, 38. član saveza. Na raspolaganju mu je cela nemačka policija, što sam već sam iskusio kao urednik lista »*Rheinische Zeitung*«. Naime, instrukcija o cenzuri ne može da dopusti ništa što je upravljeno protiv svetog Schellinga [. . .].² Prema tome, u Nemačkoj je gotovo nemoguće napisati Schellinga drukčije nego u knjigama čiji je obim veći od 21 tabaka, a knjige sa više od 21 tabaka nisu knjige za narod. *Kappovo* delo zaslužuje priznanje, ali je i suviše opširno, i sud je nevešto odvojen od činjenica. Uz to, naše vlade su pronašle sredstvo da takva dela učine neuspelim. O njima se ne sme govoriti. Njih ignorišu ili ih ona malobrojna zvanična mesta koja daju recenzije saseku u nekoliko prezrivihi reči. Sam veliki Schelling se pretvara da ne zna ništa o tim napadima, i uspeo mu je da *fiskalnom* galamom o supi starog Paulusa^[76] odvrati pažnju od *Kappovog* dela. To je bio majstorski diplomatski potez!

¹ pomešano, naizmenično — ² Reč koju je nemoguće pročitati.

A sad zamislite Schellinga raskrinkanog u Parizu, pred francuskim piscima. Tu njegova sujeta neće moći da ostane nema, to će najbolnije pogoditi prusku vladu, to je napad na Schellingov suverenitet u inostranstvu, a sujetnom monarhu je više stalo do svog suvereniteta u inostranstvu nego u zemlji.

Kako je vešto umeo gospodin von Schelling da namami Francuze, prvo slabog eklektika *Cousina*, a kasnije čak i genijalnog *Leroux-a*. Za Pierre-a Leroux-a i njemu slične Schelling je, naime, još uvek čovek koji je na mesto transcendentnog idealizma postavio racionalni realizam, na mesto apstraktne misli — misao koja ima krv i meso, na mesto čisto stručne filozofije — svetsku filozofiju! Francuskim romantičarima i mističarima on dovikuje: »Ja — sjedinjenje filozofije i teologije«, francuskim materijalistima: »Ja — sjedinjenje mesa i ideje«, francuskim skeptičarima: »Ja — rušilac dogmatike«, jednom reču: »Ja . . . Schelling!«.

Schelling je umeo da sjedini ne samo filozofiju i teologiju već i filozofiju i diplomatiju. On je filozofiju učinio opštom diplomatskom naukom, diplomatijom za sve. Dakle, napad na Schellinga je neposredno napad na čitavu našu i posebno na prusku politiku. Schellingova filozofija je pruska politika sub specie philosophiae³.

Stoga biste našem poduhvatu, a još više istini, učinili veliku uslugu, ako biste već za prvu svesku dali Schellingovu karakteristiku. Vi ste upravo najpogodniji za to jer predstavljate *potpunu suprotnost Schellingu*. Schellingova *iskrena misao iz mladičkog doba* — svom protivniku moramo priznati ono što je kod njega dobro — za čije ostvarenje on, međutim, nije imao nikakvih drugih sposobnosti do uobrazilje, nikakve energije do sujete, nikakvog pokretača do opijuma, nikakav organ do lako nadraživu žensku prijemčivost, — ta iskrena misao iz mladičkog doba, koja je kod njega ostala fantastičan san mladosti, za Vas je postala istina, stvarnost, muževna zbilja. Schelling je, stoga, vaša *anticipirana karikatura*, a čim se stvarnost suprotstavi karikaturi, ta karikatura se rasprši kao pena. Ja Vas, stoga, smatram nužnim, prirodnim protivnikom Schellinga pozvanim za to na osnovu svojih veličanstava, prirode i istorije. Vaša borba sa njim je borba prave filozofije sa nazovi filozofijom.

Nadajući se da i Vama to odgovara, sigurno očekujem jedan Vaš prilog.^[77] Moja adresa je: »Gospodin Mäurer. Rue Vaneau Nr. 23 à Paris — za dr Marxa«. Moja žena Vas pozdravlja iako Vas ne poznaje. Ne možete ni zamisliti koliko pristalica imate kod lepšeg pola.

Vaš
dr Marx

³ u svetlu filozofije

16

Marx Juliusu Fröbelu

u Cirih

Pariz, 21. novembra 1843.
rue Vaneau, Nr. 31,
Faub. St.-Germain

Dragi prijatelju!

Upravo sam dobio Vaše pismo, ali ono izgleda vrlo čudno.

1. Nedostaje *sve* što ste, kako pišete, priložili — osim *Engelsovog članka*. A on je pocepan i stoga neupotrebljiv. Počinje od br. 5.

2. Pisma za Mäurera i mene bila su umotana u koverat koji Vam prilažem, a na kome je pečat St. Louis-a. U isti koverat bilo je umetnuto nekoliko Engelsovih stranica.

3. Na Mäurerovom pismu, koje se, kao i moje nalazilo otvoreno u priloženom kovertu, vidi se natpis pisan tuđom rukom. Prilažem Vam deo u kome je ta beleška.

Prema tome, moguće su samo dve stvari.

Ili je *francuska* vlada otvorila Vaša pisma i paket i utajila sadržaj. U tom slučaju vratite date adrese. Mi ćemo onda ne samo povesti proces protiv *francuske pošte* već ćemo ovu činjenicu izneti u svim opozicionim listovima. U svakom slučaju biće bolje da sve pakete pošaljete na adresu jedne *francuske knjižare*. Međutim, ne verujemo da je francuska vlada počinila takvu *gadost*, koju je dosad sebi dozvoljavala samo austrijska vlada.

Ostaje, dakle, *drugi slučaj*: da su Vaš *Bluntschli* i kompanija izveli tu špijunsku mahinaciju. Ako stvari stoje tako, onda morate 1. povesti proces protiv Švajcaraca, i 2. Mäurer će kao *francuski građanin* uložiti protest kod ministarstva.

Što se tiče same stvari, sad je potrebno:

α) Privremeno zabraniti Schüleru izdavanje materijala o kome je reč, pošto on mora biti glavni ukras našeg prvog broja¹.

β) Pošaljite ceo sadržaj pod adresom Louis-a Blanc-a, Nr. 2. ili 3, rue Taitbout.

γ) Ruge još nije ovde. Ne mogu da počnem da štampam pre nego što on dođe. Članke koje su mi dosad poslali ovdašnji (Heß, Weill itd.) morao sam da odbijem uz veliku embarras des débats². Ali Ruge će verovatno doći krajem ovog meseca. Ako tada budemo imali i ma-

¹ •Deutsch-Französische Jahrbuchers — ² dugotrajnu prepirku

terijal koji ste Vi obećali, štampanje može da počne. Pisao sam Feuerbachu³, Kappu i Hagenu. Feuerbach je već odgovorio.

đ) Čini mi se da je Holandija najpogodnije mesto, ukoliko Vaši špijuni nisu već obavestili vladu.

Ako su Vaši Švajcarci počinili onu gadost, napašću ih ne samo u listovima »La Réforme«, »Le National«, »La Démocratie pacifique«, »Le Siècle«, »Le Courrier«, »La Presse«, »Le Charivari«, »Le Commerce« i »La Revue indépendante«, nego i u »The Times«, i ako Vi hoćete, u jednoj brošuri pisanoj na francuskom jeziku.

Ti pseudorepublikanci treba da osete da nemaju posla sa govedarima i krojačkim kalfama.

Što se tiče *poslovnih prostorija*, pošto hoću da se uselim u nov stan, pokušaću da ih nađem uz taj stan. To će biti zgodno u poslovnom i novčanom pogledu.

Izvinite što je ovo pismo pisano zbrda-zdola. Gnevan sam toliko da ne mogu da pišem.

Vaš
Marx

U svakom slučaju, bilo da su onu mahinaciju izveli pariski doktrinari ili seljački mangupi iz Švajcarske, mi ćemo nagovoriti Aragoa i Lamartine-a da podnesu interpelaciju u skupštini. Ako gospoda hoće skandal: ut scandalum fiat⁴. Odgovorite mi brzo, jer je stvar hitna. Pošto je Mäurer *francuski građanin*, mahinacija sa ciriške strane bila bi povreda međunarodnog prava zbog koje treba da plate ti govedari.

³ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 15. — ⁴ neka bude skandal

1844

17

Marx redakciji lista »Allgemeine Zeitung«
u Augsburg

I z j a v a

Vesti o prestanku izlaženja časopisa »Deutsch-Französische Jahrbücher«, koje šire razni nemački listovi, navode me da izjavim da je švajcarski izdavač godišnjaka iz ekonomskih razloga iznenada napustio ovaj posao i pre svega time onemogućio dalje izlaženje časopisa.^[78]

Pariz, 14. aprila 1844.

Karl Marx

Prvi put objavljeno u
»Allgemeine Zeitung«, Augsburg,
br. 3 od 20. aprila 1844.

18

Marx Ludwigu Feuerbachu

u Brukberg

Pariz, 11. avgusta [1844]
rue Vaneau 38

Veoma poštovani gospodine!

Pošto mi se upravo pružila prilika, slobodan sam da Vam pošaljem jedan svoj članak u kome su nagovešteni neki elementi moje kritičke filozofije prava.¹ Jednom sam je već bio završio, ali sam je potom opet podvrgao novoj obradi da bih je učinio opšterazumljivom. Ne pridajem neku naročitu važnost ovom članku, ali se radujem što mi se pruža prilika da Vas uverim u svoje izvanredno poštovanje i, dozvolite mi da upotrebim tu reč, ljubav prema Vama. Uprkos svom ograničenom obimu, Vaša dela *Philosophie der Zukunft* i *Das Wesen des Glaubens*^[79] su, u svakom slučaju, značajnija od čitave sadašnje nemačke književnosti zajedno.

Vi ste — ne znam da li namerno — u tim delima socijalizmu dali filozofsku osnovu, i komunisti su baš tako i shvatili te radove. Jedinstvo ljudi s ljudima, zasnovano na stvarnoj razlici među ljudima, pojam ljudskog rada spušten s neba apstrakcije na stvarnu zemlju, šta je to ako ne pojam *društva*!

Pripremaju se 2 prevoda, na engleski i na francuski jezik, Vašeg dela *Das Wesen des Christenthums*, i ona su već skoro spremna za štampu. Prvi će izaći u Mančesteru (o njemu se stara Engels), drugi u Parizu^[80] (to je prevod Francuza dr Guerrier-a i nemačkog komuniste *Ewerbecka* uz pomoć jednog francuskog stiliste)².

U ovom trenutku će Francuzi navaliti na tu knjigu, jer obe partije — popovi, s jedne, i volterovci i materijalisti, s druge strane — traže pomoć spolja. Čudno je to što je, nasuprot 18. veku, religioznost sišla u srednji stalež i u višu klasu, a nereligioznost — ali nereligioznost čoveka koji se oseća čovekom — u francuski proletarijat. Trebalo bi da prisustvujete jednom od skupova francuskih *ouvriers*³ da biste mogli da poverujete u devičansku svežinu, u plemenitost tih radom iscrpljenih ljudi. I engleski proleter pravi džinovske korake, ali mu nedostaje kultura Francuza. Međutim, ne smem zaboraviti da istaknem i teorijske zasluge nemačkih zanatlija u Švajcarskoj, Londonu i Parizu. Samo što je nemački zanatlija još uvek i suviše zanatlija.

¹ Prilog kritici Hegelove filozofije prava. Uvod. — ² Ova rečenica je u rukopisu u uglastoj zagradi. — ³ radnika

U svakom slučaju istorija priprema od tih »varvara« našeg civilizovanog društva praktični elemenat za emancipaciju čoveka.

Suprotnost između francuskog karaktera i karaktera nas, Nemaca, nikad mi se nije pokazala tako jasno i uverljivo kao u jednom furijerističkom spisu koji počinje sledećim rečenicama: »*l'homme est tout entier dans ses passions*«. »Avez-vous jamais rencontré un homme qui pensât pour penser, qui se ressouvint pour se ressouvenir, qui imaginât pour imaginer? qui voulait pour vouloir? cela vous est-il jamais arrivé à vous même? . . . non, évidemment non!«⁴

Stoga je glavna pokretačka snaga prirode kao i društva *magična, strasna, nereflektabilna attraction* i »tout être, homme, plante, animal ou globe a reçu une somme des forces en rapport avec sa mission dans l'ordre universel«.⁵

Odatle sledi: »*les attractions* sont proportionnelles aux destinées«.⁶^[81]

Zar ove rečenice ne izgledaju tako kao da je Francuz namerno svoju *passion*⁷ suprotstavio *actus purus*⁸ nemačkog mislioca? Čovek ne misli da bi mislio itd.

Koliko je teško Nemcu da izađe iz suprotstavljene jednostranosti, ponovo je dokazao moj dugogodišnji prijatelj — koji se sada otudio od mene — *Bruno Bauer* u svom kritičkom berlinskom listu »Literatur-Zeitung«. Ne znam da li ste ga čitali. U njemu ima mnogo prikrivene polemike protiv Vas.

Karakter lista »Literatur-Zeitung« može se svesti na to da se »kritika« pretvara u transcendentno biće. Ti Berlinci ne smatraju sebe ljudima koji kritikuju, već kritičarima koji, *pored toga*, imaju nesreću da su ljudi. Oni, stoga, priznaju samo jednu *stvarnu* potrebu, potrebu *teorijske* kritike. Zato se ljudima kao što je Proudhon prebacuje da polaze od neke »praktične« »potrebe«. Ta kritika se, stoga, rasplinjava u tužan i tobože otmien spiritualizam. Smatra se da je *svest* ili *samosvest* jedina čovekova osobina. Poriče se, npr., ljubav zato što je ljubljena u njoj samo predmet. A *bas*⁹ predmet! Otuda se ta kritika smatra jedinim *aktivnim* elementom istorije. Nasuprot njoj stoji čitavo čovečanstvo kao *masa*, kao intertna masa koja ima svoju vrednost samo kao suprotnost duhu. Zato se smatra da je najveći zločin kad kritičar ima *dušu* ili *strast*; on mora da bude *ironičan* *δοφος*,¹⁰ *hladan kao led*.

Stoga Bauer izjavljuje doslovno ovo:

⁴ »Čovek je sav u svojim *strastima*«. »Jeste li ikad sreli čoveka koji misli da bi mislio, koji se seća da bi se sećao, koji mašta da bi maštao, koji hoće da bi hteo! Da li Vam se samom to nekada desilo? . . . Ne, očigledno ne!« — ⁵ privlačna snaga i »svako biće, čovek, biljka, životinja ili nebesko telo kao celina dobilo je izvesnu količinu snage koja odgovara njegovoj misiji u svetskom poretku« — ⁶ »privlačne snage su proporcionalne sudbini« — ⁷ *strast* — ⁸ čistom delanju — ⁹ *dole* — ¹⁰ *mu-drac*

»Kritičar ne treba ni da pati ni da se raduje s društvom; ne treba da zna ni za radost, ni za ljubav, niti za mržnju i zavist; mora da sedi na prestolu usamljen i samo ponekad da se kao olimpijski bogovi grohotom nasmeje izopačenostima sveta.«^[82]

Ton Bauerovog lista »Literatur-Zeitung« je, stoga, ton bestrasnog *prezrenja*, i to mu uspeva utoliko pre što on rezultate koje ste postigli Vi i uopšte ovo doba baca drugima u lice. On samo otkriva protivrečnosti, i zadovoljan tim poslom, povlači se s prezrivo »hm«. On izjavljuje da kritika ne *daje* ništa, za to je ona i suviše spiritualistička. On čak izražava i nadu da »nije daleko doba kad će se čitavo čovečanstvo koje se izopačava udružiti protiv kritike — a *kritika* je *on* i *kompanija*; tada će oni razvrstati tu masu u razne grupe i svima će im izdati testimonium paupertatis«¹¹.

Čini se da je Bauer vodio borbu protiv *Hrista* iz *suparništva*. Daću da se objavi jedna mala brošura kao napad na to izvrtanje kritike.¹²

Bilo bi mi veoma važno da mi prethodno iznesete *svoje* mišljenje, kao što bih uopšte bio srećan da mi se uskoro javite. Ovdašnje nemačke zanatlije, tj. komunisti među njima, njih nekoliko stotina slušali su letos dva puta nedeljno predavanja o Vašem delu *Das Wesen des Christenthums*, koja su držali njihovi tajni rukovodioci¹³ i pokazalo se da su neobično prijemčivi za to. Mali izvod iz pisma jedne nemačke dame u feljtonu u br. 64 lista »Worwärts« preštampan je iz jednog pisma moje žene, koja je sada u Trijeru u poseti majci¹⁴, bez znanja autora.^[83]

S najboljim željama za Vaše dobro

Vaš

Karl Marx

¹¹ uverenje o siromaštvu — ¹² *Sveta porodica* — ¹³ Saveza pravednih
— ¹⁴ Karoline von Westphalen

19

Marx Juliusu Campeu

u Hamburg^[84]

Poštovani gospodine!

Ja i Engels smo napisali jednu brošuru od desetak tabaka protiv Bruna Bauera i njegovih istomišljenika¹.

U brošuri se tretiraju teme iz filozofije, istorije, idealizma; ona sadrži i kritiku knjige *Mystères de Paris*, itd., i za Nemačku neće biti neinteresantna. U celini, cenzura neće imati šta da joj zameri.

Ako biste hteli da je izdate, molim Vas da mi odmah odgovorite jer brošura odlaganjem štampanja može samo da izgubi na aktuelnosti. Ako je Heine još u Hamburgu, onda mu, molim Vas, izrazite moju zahvalnost za poslate pesme i obavestite ga da ih dosad još nisam najavio, jer u isto vreme bih hteo da najavim i prvi deo, balade.

Vaš odani

dr Marx

Pariz, 7. oktobra 1844
Rue Vaneau 38

¹ *Sveta porodica*

20

Marx Heinrichu Börnsteinu

u Pariz

[Pariz, jesen 1844]

Cenjani gospodine!

Bio bih Vam veoma obavezan ako biste se najkasnije do utorka obavestili da li će Frank preuzeti *izdavanje* brošure protiv Bauera.¹

Meni je sasvim *svejedno* kakvu će on odluku doneti. Kad god hoću mogu da nađem nekog inostranog izdavača. Samo bi, kad je u pitanju baš ova brošura u kojoj je važna *svaka* reč, bilo prijatno videti da se štampa pred mojim očima i da mogu sam da vršim korekturu.

U svakom slučaju molim Vas da mi brzo odgovorite.

Spreman na protivusluge

Vaš odani

dr Marx

P.S. Pošto je brošura uperena *protiv* Bauera i, uopšte, sadrži malo stvari koje cenzura ne dozvoljava, ne verujem da bi njena prodaja u Nemačkoj pricinjavala velike teškoće.

¹ *Sveta porodica*

21

Marx Heinrichu Börnsteinu

u Pariz

[Pariz, jesen 1844]

Cenjeni gospodine!

Vratite mi Feuerbachove listove čim ih odšampate.^[85]

Vaš odani

Marx

22

Marx Heinrichu Börnsteinu

u Pariz

(kopija)

[Pariz, decembra 1844]

Cenjani gospodine!

Nemogućno mi je da Vam pre iduće nedelje pošaljem kritiku Stirnera.^[86] Prema tome, predajte probni primerak na slaganje bez mog priloga, a Bürger će Vam zato poslati jedan članak.

Iduće nedelje dobićete moj članak.

Vaš odani

Marx

Prvi put objavljeno u
Katalog des Antiquariats
L. Liepmanssohn, Berlin 1924.

B) Engelsova pisma
iz perioda 1838-1842

Engels Friedrichu i Wilhelmu Graeberu

u Elberfeld

[Bremen, 1. septembra 1838]

1. septembra. Gospodi braći Graeber iz Barmena, sada u Elberfeldu. Potvrđujući prijem cenjenog pisma Vašeg gospodina F. Graebera, dozvoljavam sebi da Vam uputim nekoliko redova. Grom me spalio, ala to zvuči. Pa da odmah počnemo sa primenjenom umetnošću. Naime, sa mojim sustanarom, kome je ime George (izgovoreno na engleski način) Gorrissen, najvećim hamburškim kicošem koji je ikada postojao: zamislite jedno lice koje bi bilo negde na sredini između ova dva crteža, postavite ga na tanak trup i dugačke noge, dodajte oči prilično mutnog pogleda, predstavite sebi precizan govor kao što je onaj kojim govori Kirchner ali sa hamburškim dijalektom, pa ćete imati najkompletniju sliku ove zamlate. Voleo bih da sam ga tako dobro pogodio, kao sinoć, kada sam ga na ploči stola tako verno nacrtao da su ga svi prepoznali, čak i služavke. Čak i jedan slikar¹, koji stanuje ovde u kući, iako za njega inače ništa nije dobro, kad je video crtež smatrao je da je veoma dobar. — Taj G. Gorrissen je najveći cipov na kugli zemaljskoj; svakoga dana smišlja nove besmislice i neiscrpan je u neukusnim i dosadnim idejama. I mene taj momak ima na savesti jer me je gnjavio bar dvadeset sati.

Nedavno sam kupio odbrambeni spis^[87] Jacoba Grimma, neobično je lep i u njemu ima snage na kakvu se retko nailazi. U jednoj knjizi sam nedavno video čitavih sedam brošura o kelnskom sporu^[88] — NB. Ovde sam već pročitao izreke i stvari, naročito pratim literaturu, koje se kod nas nikada ne bi mogle štampati, potpuno liberalne ideje etc., razmišljanja o starom hanoveranskom jarcu² — sve je to sjajno.

Ima nekoliko veoma lepih, satiričnih ilustrovanih tabaka. — Jedan je veoma loše ilustrovan, ali su karakteristična lica. Majstor zadržava krojača na njegovom sedištu, a obučari posmatraju. Ostalo što se tu još događa, rečeno je u potpisu:

Majstore, ne zadržavajte mog paripa!

¹ G. W. Feistkorn — ² Ernst August

Ali o tom sledeći put, jer sada ove[. . .]³ ne mogu dobiti, pošto je moj šef⁴ tu. On je inače tako strašno dobar čovek, o, tako dobar, prosto ne možeš zamisliti.

Oprosti što tako loše pišem, imam u stomaku tri flaše piva, hura, mnogo više, i ne mogu da pišem jer pismo odmah mora na poštu. Već izbija 15,30 a u 16 časova pisma moraju da budu gotova. Grom te spalio, primećuješ li da imam piva u stomaku. — [. . .]⁵ Bićete ljubazni da mi odmah opet nešto naškrabate, moju adresu zna Wurm, možete ga i njemu dati. Oh, šta da pišem? Jao, jao, kuku i lele! Stari, tj. šef, upravo izlazi, a ja sam potpuno konfuzan, ne znam šta pišem, a svakojaki mi zvuci tutnje u ušima. Pozdravite P. Jonghousa i F. Plümachera, neka mi pišu, a sledeći put ću i njima dosađivati svojim rukopisima. Možete li pročitati ove moje škrabotine?

Šta mi daješ za funtu konfuzije? Imam toga napretek. I-ha!

Tvoj odani,

Vaš blagorodni odani

F. Engels

Roland,
konjanik iz Bremena

³ nečitko — ⁴ Heinrich Leupold — ⁵ jedna cela rečenica nečitka

24

Engels Friedrichu Graeberu

[Bremen] 8. (nisi erro¹) aprila 1839.

Najdraži Fritz!

Ti svakako misliš da će te ovo pismo mnogo zabaviti, ne, toga neće mnogo biti. Ti koji si me ožalostio, naljutio, razbesneo ne samo time što si pustio da dugo čekam, nego i skrnavljenjem najsvetijih tajni koje su odvajkada ostale skrivene pred ljudskim genijem, vizija, ti moraš da budeš posebno kažnjen, treba ti dosađivati, ali čime? jednim esejem, a o čemu? o često pominjanoj temi: o savremenoj književnosti.

Šta smo imali pre 1830? Theodora Hella i njegovo društvo, Willibalda Alexisa, jednog starog Goethea i jednog starog Tiecka, c'est tout². Tada nastupa, kao udar groma, juljska revolucija, najlepši izraz narodne volje posle oslobodilačkih ratova. Goethe umire, Tieck sve više propada, Hell zaspi, Wolfgang Menzel nastavlja da piše nadrikritike, ali u književnosti se javlja novi duh; kao pesnici, pre svega Grün³ i Lenau; Rückert dobija novi zamah, Immermann dobija na značaju, Platen takođe, ali sve to nije dovoljno: Heine i Börne su već i pre juljske revolucije bili formirani karakteri, ali tek sada postaju značajni i na njih se oslanja jedno novo pokolenje koje koristi književnost i život svih naroda, s Gutzkowom na čelu. Gutzkow je 1830. bio još student, radio je prvo za Menzela u »Literatur-Blatt«, ali ne dugo, njihovi se pogledi nisu podudarali, Menzel je postao prostak, Gutzkow je napisao zloglasnu *Wally* (Sumnjalicu), a Menzel je počepao knjigu uz užasnu galamu,⁽⁸⁹⁾ pri čemu je Gutzkoku prebacivao da su pogledi koje zastupa Wally njegovi lični pogledi, i tako je zaista postigao da je nečuvena knjiga zabranjena. Gutzkoku se priključio doduše beznačajni Mundt, koji je, da bi zaradio novac, započinjao svakakve poduhvate, pa je cum suis⁴ davao i članke drugih. Uskoro je prišao Beurmann, oštrouman momak i izvrtisan posmatrač, zatim Ludolf Wienbarg, F. Gustav Kühne, a Wienbarg je za petoricu tih književnika (nisi erro, anno 1835) pronašao ime: Mlada Nemačka. Protiv njih je stajao Menzel, za koga bi bilo bolje da je ostao kod kuće, pogotovu što ga je Gutzkow upravo zbog toga urnisao; zatim list »Evangelische Kirchen-Zeitung«, koji u svakoj alegoriji nalazi bezbožnost, a u svakom ispoljavanju čulnosti praiskonski greh (da li se Hengstenberg možda tako zove lucus a non lucendo, tj. da li je on uštrojeni

¹ ako se ne varam — ² to je sve — ³ Anastasius Grün — ⁴ sa svojima

konj, kastrat, evnuh?⁵). Ovi plemeniti optužili su Mladu Nemačku da želi emancipaciju žena i restauraciju puta, uz put da su hteli da razruše i nekoliko kraljevina i da postanu papa i car u jednoj ličnosti. Od svih tih napada opravdan je bio samo onaj o emancipaciji žena (u Goetheovom smislu) i mogao je da se primeni samo na Gutzkova, koji ga je kasnije dezavuisao (kao neobuzdano mladalačko preterivanje). Njihovi ciljevi su se oštrije izgradili jer su bili uzajamno povezani; to su u njima došle do svesti »ideje epohe«. Te ideje stoleća (tako su govorili Kühne i Mundt) nisu nipošto demagoškog ili antihrišćanskog karaktera, kao što su izvikane, već se zasnivaju na prirodnom pravu svakog čoveka i odnose se na sve što pod sadašnjim uslovima tome pravu protivreči. Tako u te ideje spada: pre svega, učestvovanje naroda u državnoj upravi, dakle konstitucionalnost, nadalje emancipacija Jevreja, ukidanje svake verske prinude, svake aristokracije po rođenju etc. Ko može da ima nešto protiv toga? »Evangelische Kirchen-Zeitung« i Menzel imaju na savesti što su toliko nasrtali na čast Mlade Nemačke. Već 1836/37. bila je među tim književnicima, koji su bili povezani jedinstvom pogleda a ne nekim naročitim udruženjem, jasna i određena ideja; pomoću svojih valjanih napisa stekli su priznanje kod ostalih, većinom bednih literata i sve su mlade talente privukli k sebi. Njihovi pesnici su Anast[asius] Grün i Karl Beck; njihovi kritičari, pre svega, Gutzkow, Kühne, Laube, a među mladima Ludwig Wihl, Levin Schücking etc.; osim toga, gledaju se u romanu, drami etc. U najnovije vreme je, doduše, izbila svađa između Gutzkova i Mundta, kao i između Kühnea i Laubea; obojica imaju pristalice, Gutzkow mlade, Wihla, Schückinga etc; Mundt samo nekolicinu od mladih; Beurmann se drži prilično neutralno, tako isto i mladi, veoma talentovani Dingelstedt, ali veoma se priklanjaju Gutzkoku. Mundt je zbog te svađe izgubio sav svoj kredit; Kühneov kredit je veoma opao jer je toliko podao da nipodaštava sve što Gutzkow napiše; Gutzkow se, naprotiv, drži veoma otmeno i zamera samo velikoj ljubavi između Mundta i Kühnea, koji se uzajamno hvale. Da je G[utzkow] sasvim vanrednog poštovanja dostojan momak, dokazuje njegov poslednji članak u »Jahrbuch für Literatur«^[90].

Osim Mlade Nemačke imamo veoma malo čega aktivnog. Švapska škola^[91] je već od 1820. pasivna; Austrijanci — Zedlitz i Grillparzer malo su interesantni jer pišu tako tuđe (Z[edlitz] španski, Gr[illparzer] antički), među liričarima se Lenau već priklanja Mladjoj Nemačkoj, uprkos svojoj crkvenoj građi, Frankl je prijatni Uhland en miniature, K. E. Ebert se preobrazio u pravog Čeha, Saksonci — Hell, Heller, Herloßsohn, Morvell, Wachsmann, Tromlitz — o bože, tu mi nedostaje vic; martoovci^[92] i Berlinci (kojima ti ne pripadaš) su podmukli, Rajnlandani — Lewald je nadaleko najbolji zabavni pisac; njegova

⁵ U originalu igra rečima, odnosno imenom Hengstenberg; Hengst na nemačkom znači pastuv, Berg znači brdo.

Europa se može čitati, ali recenzije u njoj su užasne — Hub, Schnezler i kompanija ne vrede mnogo; Freiligrath se još jednom okreće Mladoj Nemačkoj — to bi trebalo da vidiš, Duller takođe, ako već pre toga ne propadne; A. Rückert stoji tu kao neki starac i, blagosiljući, širi svoje ruke preko svih njih.

9. aprila. To je taj dirljivi članak. Šta da ja, jadnik, sada radim? Da teglim za svoj račun? Nemam volje. Da postanem lojalan? Stid i sram! Da se držim saksonskih osrednjosti — ugittugitt (o bože, o bože — ovdašnji izraz gađenja). Dakle, ja moram da postanem Mladi Nemač, štaviše, ja to već jesam svom dušom i telom. Noću ne mogu da spavam od samih ideja stoleća; kad stojim kraj pošte i pogledam pruski grb, već me spopada duh slobode; kad god otvorim neki časopis, osećam progres; te ideje se uvlače u moje poeme i rugaju se mračnjacima u kaluđerskim kapuljačama i u hermelinu. Ali ja se držim daleko od njihovih fraza: svetski bol, svetskoistorijski, bol jevrejstva etc., jer one su sad već sve zastarele. I to govorim tebi, Fritz, ukoliko jednom postaneš pastor, možeš da budeš ortodoksan koliko god hoćeš, ali ako postaneš pijetist koji psuje Mladu Nemačku i koji uzima »Evang[e]l[ische] Kirchen-Zeitung« za svoje proročište, kažem ti, imaćeš posla sa mnom. Moraš da postaneš pastor sve do srži i da oteraš prokleti, jektičavi pijetizam što čuči iza peći, a koji je Krummacher doveo do procvata. Tada će naravno da te psuju kao jeretika, ali pusti neka ti neko dođe i neka ti na osnovu biblije ili razuma dokaže da nisi u pravu. Blank je, međutim, sramni racionalist, urniše čitavo hrišćanstvo; šta će biti od svega toga? E, pa ja nikada nisam bio pijetist; mističar sam bio samo neko vreme, ali to su sad već tempi passati⁶; sada sam poštenu supernaturalista, veoma liberalan prema drugima. Koliko će to trajati, ne znam, ali se nadam da ću to ostati, iako naginjem, čas manje čas više, racionalizmu. To sve mora da se reši. Adios, Friderice, piši brže i mnogo. Tuus

Do hêst de mi dubbelt
Friedrich Engels *Friedrich Engels*

⁶ prošla vremena

Engels Wilhelmu Graeberu

[Bremen] 8. oktobra 1839. O Wilhelme, Wilhelme, Wilhelme! Najzad se, dakle, čuje nešto o tebi? E pa, čoveče, sad ćeš i ti nešto da čuješ: ja sam postao oduševljeni štrausovac. Samo dođi, sad imam oružje, štit i šlem, sad sam siguran; samo vi dodite, a ja ću, uprkos vašoj teologiji tako da vas mlatim da nećete znati kuda da pobegnute. Da, Guiglermo, iacta est alea¹, ja sam štrausovac; ja, ubogi poeta, skrivam se pod okrilje genijalnog Davida Friedricha Strauša. Čuj samo kakva je to momčina! Eto, ovde leže četiri jevanđelja, zbrkana i šarolika kao haos; mistika je pred njima i obožava ih. I gle, nastupa David Strauß, kao mladi bog, iznosi haos na svetlo dana i — adios, verovanje! šupljikavo je kao sunder. Tu i tamo on vidi i suviše mitova, ali samo u sitnicama, inače je skroz-naskroz genijalan. Ako uspete da opovrgnete Strauša — eh bien², onda ću ponovo postati pijetist. — Dalje bih iz tvog pisma mogao da naučim da je Mengs značajan umetnik da ja to, na nesreću, već davno nisam znao. *Čarobna frula* (sa Mozartovom muzikom), to je upravo to! Stvar sa čitaonicom je izvrsna, a ja te upozoravam na najnovije literarne pojave, na *Kralja Saula*, tragediju od Gutzkova; *Knjigu skica* od istog autora; *Poeziju* Th. Creizenacha (jednog Jevrejina); *Nemačka i Nemci* od Beurmana; na *Dramatičare sadašnjice*, 1. sveska od L. Wienbarga ect. Veoma sam željan da čujem tvoj sud o *Saulu*; u *Nemačkoj i Nemcima* je Beurmann uzeo izvod iz mog napisa u listu »Tel[egraph]«³, tamo gde govori o Wuppertalu. — Nasuprot tome, upozoravam te da izbegneš *Istoriju poljskog ustanka* (1830 - 31) od Smitta, Berlin, 1839, jer je nesumnjivo napisana po direktnom nalogu pruskog kralja.⁴ Poglavlje o početku revolucije ima moto iz Tukidida, čiji je smisao otprilike: Ali mi, koji nismo očekivali nikakvo zlo, iznenada besmo uvučeni u rat bez ikakvog povoda!!!! O, besmislice, velika li si! Sjajna je, naprotiv, istorija tog slavnog ustanka od grofa Soltyka koja je na nemačkom izašla u Stuttgartu 1834.^[93] — Da, biće da je kod vas zabranjena, kao i sve što je dobro. Druga važna novost je to da pišem jednu novelu, koja će biti štampana u januaru — doduše, ako prođe cenzuru, što je veliko pitanje.

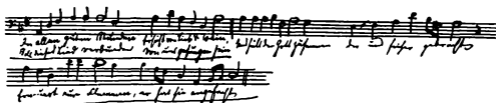
Da li da vam pošaljem poeme ili ne, ne znam uopšte, ali verujem da sam vam poslednji put poslao *Odysseusa Redivivusa* i molim kri-

¹ kocka je bačena — ² pa, dobro — ³ Vidi u 2. tomu ovog izdanja, str. 3 - 17. — ⁴ Friedricha Wilhelma III

tiku o poslednjoj pošiljci. Ovde je sada jedan tamošnji kandidat, Müller, koji kao propovednik treba da ide brodom na Tihi okean. Stanuje kod nas u kući i ima neverovatno forsirane nazore o hrišćanstvu, što ćeš shvatiti ako ti budem rekao da je on u poslednje vreme živeo pod *Gofnerovim* uticajem. — Nije lako imati tako egzaltirane poglede o snazi molitve i neposrednom božjem uticaju na život. Umesto da kaže da je moguće da se pooštre čula, sluh, pogled, on kaže: ako mi Gospod da dužnost, mora da mi da i snagu za to; naravno, uz to mora da postoje i usrdna molitva i sopstveni rad, inače ne ide, — i tako tu svim ljudima zajedničku i poznatu činjenicu ograničava isključivo na vernike. Da je takav pogled na svet ipak i suviše detinjast i naivan, morao bi da mi prizna čak i sam Krummacher. — Što imaš lepše mišljenje o mom »telegrafskom« članku, to mi je veoma milo. Ta stvar je inače napisana na brzini i zbog toga je dobija takav stil kakav za svoju novelu samo mogu da poželim, ali zato pati od jednostranosti i poluistina. Krummacher je — ti to valjda već znaš — upoznao Gutzkova u Frankfurtu na Majni i navodno o tome priča mirabilia⁵ — dokaz za pravilnost Straußovog mišljenja o motivima. Ja se sada trudim da pišem modernim stilom, što je bez sumnje ideal svake stilistike. Njemu su uzor Heineovi spisi, a naročito Kühne i Gutzkow. A njegov majstor je Wienburg. Od ranijih elemenata naročito povoljno su na njega uticali: Lessing, Goethe, Jean Paul i pre svega Börne. O, taj Börne piše stilom koji sve nadmašuje. *Menzel der Franzosenfresser* je stilistički najbolje delo Nemačke, a ujedno i prvo delo kome je cilj da se jedan pisac potpuno uništi. I ono je kod vas zabranjeno da se ni slučajno ne bi pisalo boljim stilom nego što je onaj koji se upotrebljava u kraljevskim kancelarijama. Moderni stil sjedinjuje u sebi sva preimućstva; zbijenu kratkoću i jezgrovitost koja jednom rečju pogađa predmet, a koja se smenjuje sa epskim, mirnim slikanjem; jednostavan jezik koji se smenjuje sa iskričavim slikama i sjajnim varnicama duha, mladalački snažni Ganimed sa ružama obavijenim oko glave, sa strelom u ruci kako ubija pitona. A uz to je individualnosti pisca ostavljen najveći prostor da se razmahne tako da uprkos srodnosti nijedan nije imitator drugoga. Heine piše zasenjjuće, Wienburg srdačno, toplo i sjajno, Gutzkow pogađajući britko kao oštricom mača, povremeno kao da preko njega preleti prijatan trak sunca, Kühne piše dajući prijatne opise, sa nešto previše svetlosti i premalo senki, Laube oponaša Heinea, a sada i Goethea ali na naopak način, jer oponaša geteovca Varnhagena, a Mundt takođe oponaša Varnhagena. Marggraff još piše veoma uopšteno i dahćući sa punim obrazima, ali to će proći, a Beckova proza još nije prošla fazu proučavanja. — Ako se spoje gizdavost Jean Paula sa preciznošću Börnea, onda su time date osnovne crte modernog stila. Gutzkow je uspeo na srećan način da usvoji briljantni, laki, ali suvi stil Francuza. Taj fran-

⁵ čudesa

cuski stil je lepršav, a stil nemačke moderne je kao svilena pahuljica. (Ova slika, na žalost, nije srećna.) Da ja zbog novoga ne zaboravljam staro, dokazuju moje studije božanstvenih Goethovih pesama. Potrebno je, međutim, da se one studiraju muzički, najbolje u različitim kompozicijama. Na primer, priložiću ti Reichardtovu kompoziciju *Savezne himne*⁶:

Crte za odvajanje taktova sam opet zaboravio, neka ti ih Heuser naznači. Melodija je divna i zbog jednostavnosti koja se uvek drži akorda, prilagođena je pesmi kao nijedna druga. Divan je uspon stiha 6. od e do septime d, i brzi pad stiha 8 od h do none a. O *Miserere* Leonarda Lea pisaću Hauseru.

Poslaću vam ovih dana jednog dobrog prijatelja, Adolfa Torstricka, koji će tamo studirati. On je veseo i liberalan, i dobro razume grčki. Ostali Bremenci koji će doći, ne vrede mnogo. Torstrick će dobiti od mene pisma za vas. Lepo ga primite. Ja bih želeo da vam se dopadne. Fritz mi još nije pisao; a onaj vermicul⁷ je nameravao da mi piše iz Elberfelda, što, međutim, nije učinio iz lenjosti i zbog toga ga izgrdi. Ukoliko bi stigao Heuser, njemu ne mogu da pišem u Elberfeld jer se plašim da ga tamo više neću zateći; reci mu neka se nada da ću mu se uskoro javiti.

Tvoj
Friedrich Engels

⁶ Doslovni prevod pesme, neuskladen sa notama: Za vreme svih dobrih časova, u zanosu od ljubavi i vina, / Zapevajmo, sjedinjeni, ovu pesmu. / Nas drži zajedno bog, koji nas je doveo ovamo, / On obnavlja plamen, on ga je upalio. —

⁷ Gustav Wurm

Engels Wilhelmu Graeberu

[Bremen, 13 - 20. novembra 1839]

13. novembra 1839.

Najdraži Guilielme,

Zašto ne pišeš? Svi vi spadate u kategoriju lenština i dembela. Ali ja sam momak druge fele! Ne samo što vam pišem više nego što zaslužujete i što se sam temeljno upoznajem sa svim književnostima sveta već sebi u tišini stvaram i spomenik slave svojim novelama i pesmama, koje će svetlim mladalačkim sjajem blistati kroz sve nemačke zemlje, izuzev Austrije, naravno onda kad cenzura ne bude više mogla da pretvara blistavi sjaj čelika u ružnu rđu. U mojim grudima ključa i kuva, a moja ponekad pijana glava izuzetno se zažari. Čeznem da nadem neku veliku misao koja će da razbistri to previranje i da žar pretvori u plamen. U mom se duhu pokreću veličanstvene stvari. U poređenju s tim, sve što sam dosad uradio su detinjarije. Nameravam da pokažem u jednoj »bajci-noveli« ili u nečemu sličnom neke savremene ideje koje su se naslućivale u srednjem veku i želim da otkrijem neke duhove koji su pod tvrdom korom zemlje, sahranjeni u temeljima crkava i zatvora, nastojali da budu oslobođeni. Nameravam da pokušam da rešim bar jedan deo onog zadatka koji je postavio Gutzkow: pravi drugi deo *Fausta* — Fausta koji više nije egoista, nego se žrtvuje za čovečanstvo — tek treba da bude napisan. Tu je *Faust*, tu je *Večiti Jevrej*, tu je *Divlji lovac*, tri tipa koja su naslutila slobodu duha, koja se lako mogu dovesti u vezu i sa Janom Husom. Kakva mi se tek poetska pozadina javlja pred kojom ta tri demona žare i pale! Ideja o *Divljem lovcu*, koja je ranije metrički započeta, ulila se u to. — Ta tri tipa (ljudi, zašto vi ne pišete? 14. novembar) prikazaću sasvim neuobičajeno. Nadam se da će ostaviti osobiti utisak tumačenje Ahasvera i Divljeg lovca. Da bih stvar poetizovao i pojedinostima deo veći značaj, mogu da upletem i druge pojedinosti iz nemačkih saga — ali to će se još naći. Dok novela koju sada obrađujem treba samo da bude studija stila i opisa karaktera, ovo treba da bude ono pravo, ono na čemu zasnimam nade da ću stvoriti sebi ime.

15. novembra. Ni danas nema pisma? Šta da radim? Šta da mislim o vama? Ne mogu da vas razumem. 20. novembra. A ako danas ne pišete, kastriraću vas u mislima i ostaviću vas da čekate, kao što vi to činite. Oko za oko, zub za zub, pismo za pismo. A vi, licemeri, kažete: Ne oko za oko, ne zub za zub, *ne* pismo za pismo i ostavljate

me na cedilu sa svojom prokletom hrišćanskom sofistikom. Ne, bolje je biti dobar paganin, nego rđav hrišćanin.

Ovde se pojavio jedan mladi Jevrejin, Theodor Creizenach, koji piše odista izvanredne pesme i još bolje stihove. Napisao je komediju^[94] u kojoj na najzgodniji način persiflira W. Menzela i njegovo društvo. Sve sada nosi struja moderne škole — kuće, palate ili kolibice grade se na fundamentu velikih ideja vremena. Sve drugo propada, sentimentalne pesmice nestaju nesaslušane, lovački rog trešti i čeka na lovca koji će da pozove u lov na tirane. U krošnjama šumi oluja božja i nemačka omladina stoji u dubravi udarajući mačevima i uzdižući pune pehare; sa brda plamte zapaljeni dvorci, prestoli se ljuljaju, oltari drhte, a gospod kliče u oluji i nepogodi, napred, napred — ko nam može odoleti?

U Berlinu živi jedan mladi poeta, Karl Grün, čiju sam *Knjigu putopisa*^[95] čitao ovih dana. Vrlo je dobra. Ali on navodno ima već 27 godina i već samim tim bi mogao i bolje da piše. Ponekad ima veoma dobro pogođene misli, ali često — grozne hegelovske fraze. Šta znači na primer: »Sofokle je visokomoralna Grčka koja je dozvolila da se njeni titanski izlivi slamaju na zidu apsolutne nužnosti. Kod Shakespearea se pojavio pojam apsolutnog karaktera.«

...

Nastavak. Ako misliš da je nemačka književnost malo-pomalo zaspala, onda grdno grešiš. Nemoj da veruješ da ona prestaje da postoji zato što ti kao noj kriješ glavu od nje, pa je ne vidiš. Au contraire¹, ona se veoma uzorno razvija. To bi ti bilo jasnije da je malo više pratiš i da ne živiš u Pruskoj, gde je za dela Gutzkova etc. potrebna posebna dozvola koja se retko daje. — Isto tako grešiš što misliš da bih morao da se vratim hrišćanstvu. Pro primo², smešno mi je što ti više ne važim za hrišćanina a pro secundo³, što smatraš da bi se neko ko je zbog pojma odbacio sve što je u ortodoksiji predstava ponovo mogao udobno smestiti u tu ludačku košulju. Pravi racionalist to, doduše, može jer je svestan da su njegovo prirodno objašnjavanje čuda i njegova plitka moralna čežnja nedovoljni, ali misticizam i špekulacija ne mogu više da sidu sa glečera obasjanih jutarnjom zorom u maglovite doline ortodoksije. — Ja sam, naime, dospelo do tačke da postanem hegelovac. Da li ću to postati, to, doduše, još ne znam, ali Strauß mi je tako osvetlio Hegela da mi ta stvar sada izgleda sasvim mogućna. Njegova (Hegelova) istorija filozofije kao da je i inače napisana za moju dušu. Nastoj da dobiješ Straußove *Karakteristike i kritike*. Njegova rasprava o Schleiermacheru i Daubu je divna.^[96] Niko živ ne piše tako temeljno, jasno i interesantno, kao Strauß. Uostalom, ne mislim da je on nepogrešiv; čak i da se čitav njegov *Život Isusov* pokaže kao kompleks samih sofizama, delo je u prvom redu važno zbog ideje o mitskom u

¹ Naprotiv — ² prvo — ³ drugo

hrišćanstvu, koja mu je temelj. Ideja ne bi bila narušena tim otkrićem, jer se uvek nanovo može primeniti na biblijsku istoriju. Ali to što je on neosporno uspeo ne samo da postavi ideju već i da je izvrsno razvije, još više povećava njegove zasluge. Dobar znalac *Biblije* možda će mu tu i tamo dokazati da je lupio, ili da je otišao u krajnost. Ali tako se i Luther u pojedinostima mogao napadati. To ama baš ništa ne škodi. Ako je Tholuck rekao nešto dobro o Str[aušu],^[97] onda je to čista slučajnost ili je dobro upotrebljena reminiscencija; Tholuckova učestnost i suviše ide u širinu, a pri tom je on samo receptivan. Nije čak ni kritičan, a kamoli produktivan. Biće lako izbrojati dobre misli koje je Tholuck imao, a veru u naučnu vrednost njegove polemike on je sam uništio još pre deset godina svojom svađom sa Wegschneiderom i Geseniusom. Tholuckovo naučno delovanje ni na koji način nije bilo postojano i njegovo je vreme davno prošlo. Hengstenberg je bar jedanput imao jednu originalnu, iako apsurdnu ideju: ideju o proročkoj perspektivi. — Meni je neshvatljivo da se vi ni za šta ne brinete što prevazilazi Hengstenberga i Neandera. Svaka čast Neanderu, ali on nije naučnik. Umesto da dozvoli da na njegovim delima pošteno rade pamet i razum, čak i kad bi nekad došao u suprotnost sa *Biblijom*, on tamo gde se toga plaši napušta svaku nauku i pribegava empiriji ili pobožnom osećanju. On je i suviše pobožan i duševan da bi mogao da se suprotstavi Straußu. Upravo tim pobožnim izlivima, kojima je ispunjen i njegov *Život Isusov*, on otupljuje oštrice svojih zaista naučnih argumenata.

Apropos — pre nekoliko dana čitao sam u novinama da je Hegelova filozofija zabranjena u Pruskoj. Navodno je jedan čuveni hegelijanski docent iz Halea ministarskom naredbom prinuđen da prekine svoja predavanja, a većem broju mladih docenata iz Halea istih nazora (valjda Ruge etc.) nagovešteno je da ne mogu računati na službu. Upravo tom naredbom navodno je odlučeno o definitivnoj zabrani berlinskih *Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik*. Više ništa nisam čuo. Ja ne mogu da poverujem u takvo nečuvano nasilje čak ni pruske vlade, iako je Börne to prorekao još pre pet godina. Navodno je Hengstenberg, intimus prestolonaslednika⁴, otvoren neprijatelj Hegelove škole kao i Neander. Ako nešto čujete o toj stvari, pišite mi. Sada ću uz jednu čašu punča da studiram Hegela. Adios. Očekujući uskoro tvoje pismo

Friedrich Engels

⁴ Friedrich Wilhelm IV

27

Engels Wilhelmu Graeberu

Bremen, 20. nov/em/bra/ 1840.

Dragi moj Wilhelme!

Prošlo je već bar pola godine kako mi nisi pisao. Šta da kažem o takvim prijateljima? Ti ne pišeš, tvoj brat ne piše, Wurm ne piše, Grel ne piše, Hauser ne piše; od W. Blanka nema ni retka, o Plü-macheru još manje čujem, sacré tonnerre¹, šta da kažem na sve to? Moje paklo duvana bilo je teško sedam funti kada sam ti poslednji put pisao, sad je jedva preostalo još kubni col, ali odgovora još nema. Umesto toga vi se vucarate naokolo po Barmenu. — Čekajte samo, momci, kao da ja ne znam za svaku čašu piva koju ste otada popili, čak i kako ste ih popili — u jednom ili u više gutljaja.

Posebno bi trebalo da se stidiš, što napadaš moje političke istine, ti politički uspavanko. Ako te u tvojoj seoskoj župi ostave na miru, jer verovatno nisi sebi ni postavio viši cilj ako možeš svake večeri prošetati s gospođom popadijom i eventualnim malim popićima, i ako ti ne upute pred nos topovsko đule bićeš spokojan i nećeš se uopšte brinuti za grešnog F. Engelsa, koji rezonuje protiv postojećeg. O, junačine! Ali ipak će vas silom uvući u politiku, a struja vremena preplaviće vaše idilično domaćinstvo, pa ćete zatim stati i blenuti kao telad u šarena vrata. Delatnost, život, mladalačka smelost — to je pravi duh!

...

A sad, pišite uskoro. I animiraj Wurma da mi piše.

Fr. Engels

¹ sto mu gromova

28

Engels Arnoldu Rugeu

u Drezden

Poštovani gospodine doktore!

Prilažem jedan članak za »Jahrb[ücher]«. ^[98] Stvar o Danteu sam zasad ostavio po strani. Bio bih to već poslao da sam bar malo imao vremena.

Vaše pismo sam najzad, posle njegovog velikog lutanja primio. Zašto nisam poslao *Schelling i otkrovenje* za »Jahrb[ücher]«? 1. Zato što sam računao na knjigu od 5 - 6 tabaka, pa sam tek u toku pregovora sa izdavačem ograničen na prostor od 3¹/₂ tabaka; 2. zato što su se Jahrb[ücher]« dosad uvek nešto malo uzdržavali kad je u pitanju Schelling; 3. što su mi ovde savetovali da ne napadnem Sch[ellinga] preko časopisa, nego radije brošuram. *Schelling — filozof u Hristu* takođe potiče iz mog pera.

Doktor, uostalom, nisam i nikada to ne mogu postati. Ja sam samo trgovac i kr[aljevsko]-pruski artiljerac ^[99]; budite, dakle, ljubazni i oslobodite me te titule.

Imam nameru da Vam se uskoro ponovo javim sa nekoliko rukopisa, a zasad Vam se preporučujem

sa najvećim poštovanjem
F. Engels (Oswald)

Berlin, 15. juna 42.
Dorotheenstr. 56

29

Engels Arnoldu Rugeu

u Drezden

Vrlo poštovani gospodine!

Ovoga puta Vam pišem samo da bih Vam javio da Vam ništa neću poslati. Odlučio sam da za neko vreme prestanem sa svakom literarnom delatnošću, da bih više studirao. Razlozi su sami po sebi jasni. Ja sam mlad i samouk u filozofiji. Dovoljno sam naučio da bih izgradio sopstveno ubeđenje i da ga po potrebi branim. Ali ipak ne sasvim dovoljno da bih s uspehom i kako treba mogao da po njemu delujem. Od mene će se utoliko više zahtevati, što sam »filozofski trgovački putnik«, a nisam doktorskom diplomom pribavio pravo na filozofiranje. Nameravam da udovoljim tim zahtevima ako ikada ponovo pod svojim imenom^[100] budem nešto pisao. Osim toga, sada ne smem suviše da rasepkam svoje vreme, jer ću uskoro po svoj prilici ponovo biti zauzet trgovačkim poslovima. Subjektivno gledano, moja se dosadašnja literarna delatnost sastojala od samih pokušaja, čiji bi uspeh trebalo da mi pokaže da li mi moje prirodne sklonosti dozvoljavaju plodnu progresivnu delatnost, živo učešće u pokretu našeg veka. Mogu biti zadovoljan uspehom i smatram da je moja dužnost da pomoću studija, koje nastavljam udvostručenom voljom, sebi pribavljam sve više i ono što čoveku ne mora biti urođeno.

Kada se u oktobru budem vraćao u svoj zavičaj kraj Rajne, nadam se da ću Vas sresti u Drezdenu da Vam o tome više pričam. U međuvremenu, ostajte mi zdravo i setite me se katkad.

Vaš

F. Engels

Berlin, 26. 7. 42.

Da li ste pročitali Jungov odgovor?^[101] Ja tvrdim da je to najbolje što je dosad napisao. Uostalom, sada je drugi Jung¹ iz lista »Rhein[ische] Zeitung« iz Kelnna ovde i posetiće Vas prilikom svog povrtka kroz nekoliko nedelja.

¹ Georg Jung

D r u g i d e o

Prepiska između Marxa i Engelsa

oktobar 1844 - decembar 1851

1844

1

Engels Marxu

u Pariz^[102]

[Barmen, početkom oktobra 1844]

Dragi Marx,

Sigurno se čudiš što već ranije nisam dao glasa od sebe, i potpuno si u pravu; međutim ja Ti još ne mogu reći kada ću se vratiti. Evo već tri nedelje kako sedim ovde u Barmenu i zabavljam se kako je to moguće sa malo prijatelja i mnogo porodice, u kojoj se na sreću nalazi pola tuceta ljubaznih žena. Na rad se ovde ne može misliti, utoliko manje što se moja sestra¹ verila sa londonskim komunistom Emilom Blankom, koga Ewerb[eck] poznaje, pa je sada, naravno, đavolska trka u kući. Uostalom, sasvim mi je jasno da će se mome povratku u Pariz isprečiti još znatne teškoće, i da ću se morati gnjaviti u Nemačkoj najmanje pola, a možda i celu godinu dana; ja ću, naravno, sve učiniti da bih to izbegao, ali Ti ne možeš ni zamisliti te sitničave obzire i sujeverna strahovanja kakve stavljaju meni na put.

Bio sam u Kelnu tri dana i divio se ogromnoj propagandi koju smo tamo izvršili. Ljudi su vrlo aktivni, ali se jako oseća nedostatak potrebne osnove. Dok principi ne budu u nekoliko spisa logički i istorijski razvijeni iz dosadašnjeg načina gledanja i dosadašnje istorije, i kao njihov nužni nastavak, dotle će sve još ipak ostati maglovito i kod većine nagadanje po mraku. Kasnije sam bio u Diseldorfu, gde takođe imam nekoliko valjanih mladića. Najviše mi se, uostalom, sviđaju moji Elberfeldani, kojima je ljudski način gledanja zbilja prešao u krv; ti mladići su doista započeli da revolucionišu svoje porodice i svojim starim očitaju svaki put lekciju kada se oni usude da s poslugom ili s radnicima postupaju aristokratski — a to je već mnogo za patrijarhalni Elberfeld. Osim ove grupe postoji u Elberfeldu još jedna grupa koja je takođe vrlo dobra, ali je nešto konfuznija. U Barmenu je policijski komesar komunista. Prekjuče je bio kod mene jedan stari školski drug, gimnazijski učitelj², koji je takođe jako zaražen, iako uopšte nije dolazio u dodir s komunistima. Kad bismo mogli da neposredno

¹ Marie Engels — ² Gustav Wurm

delujemo na narod, bili bismo uskoro gospodari situacije, ali to je skoro nemoguće, naročito stoga što se mi koji pišemo moramo držati mirno da nas ne bi šćepali. Inače je ovde vrlo sigurno, skoro i ne obraćaju pažnju na nas, dok smo mirni, i mislim da H[eß] pomalo strahuje od aveti. Mene ovde još nikako nisu uznemiravali, i samo se oberprokurator jednom uzgred kod jednog od naših ljudi raspitivao o meni. To je sve što mi je dosad doprlo do ušiju.

Ovde je bilo u novinama da je Bernaysa tamo optužila ovdašnja vlada i da je bio pred sudom.^[103] Piši mi da li je to istina, i šta je s brošurom³; nadam se da je već gotova. O Bauerima se ovde ne čuje ništa, niko ne zna ništa o njima. Naprotiv, za »Jahrbücher«^[104] se još i sada otimaju. Sa svojim člankom o Carlyle-u⁴ stekao sam ogroman renome kod »mase«, — smešno, dok je onaj o ekonomiji⁵ samo vrlo malo njih čitalo. To je prirodno.

I u Elberfeldu su se gospoda pastori, bar Krummacher, u svojim pridikama okomili na nas; zasada samo protiv ateizma mladih ljudi, no ja se nadam da će uskoro uslediti i filipika protiv komunizma. Prošlog leta je čitav Elberfeld govorio samo o tim bezbožnicima. Uopšte, ovde postoji značajan pokret. Za ovo vreme dok sam bio odsutan,^[105] Vupertal je u svakom pogledu učinio veći napredak nego za poslednjih pedeset godina. Društveni ton je postao civilizovaniji, učešće u politici, opoziciono raspoloženje je opšte, industrija je silno uznapredovala, izgrađene su nove gradske četvrti, iskrčene čitave šume, i sve skupa stoji sada ipak pre iznad nego ispod nivoa nemačke civilizacije, dok je još pre četiri godine stajalo duboko ispod njega — ukratko, ovde se priprema divno tle za naš princip, i ako nam još pođe za rukom da pokrenemo naše divlje i vatrene bojadžije i belioce, Ti ćeš se još diviti Vupertalu. Već ima nekoliko godina kako su radnici dostigli poslednji stupanj stare civilizacije; oni protestuju protiv stare društvene organizacije putem naglog porasta zločina, razbojništava i ubistava. Ulice su uveče vrlo nesigurne, buržoaziju tuku, bodu noževima i pljačkaju; i ako se ovdašnji proleter i budu razvijali po istim zakonima kao i engleski, oni će uskoro uvideti da je taj način *individualnog* i nasilnog protestovanja protiv društvenog poretka beskoristan, i protestovaće kao ljudi u svome celokupnom kapacitetu kroz komunizam. Kad bi im se samo mogao pokazati put! Ali to je nemoguće.

Moj brat⁶ je sada vojnik u Kelnu i, dok ne postane sumnjiv, biće dobra adresa za pisma H[eß]u itd. Zasad, međutim, ni sâm ne znam tačno njegovu adresu i zato Ti je ne mogu saopštiti.

Otkako sam ovo napisao, bio sam u Elberfeldu i naišao sam opet na nekoliko meni ranije sasvim nepoznatih komunista. Kud god se okreneš, svuda se spotakneš na komuniste. Jedan vrlo žestok komunist, karikaturista i mladi istorijski slikar, po imenu Seel, ide za dva

³ Sveta porodica — ⁴ Položaj Engleske. »Past and Present« by Thomas Carlyle — ⁵ Nacrt za kritiku nacionalne ekonomije. — ⁶ Hermann Engels

meseca u Pariz. Uputiću ga na vas. Mladić će vam se svideti zbog svoje entuzijastične prirode, svog slikarstva i smisla za muziku, a možete ga vrlo dobro upotrebiti kao karikaturistu. Možda ću i ja sam tad već biti tamo, ali to je još vrlo neizvesno.

»Vorwärts^[106] stiže ovamo u nekoliko primeraka; pobrinuo sam se za to da se i drugi pretplate; daj da ekspedicija pošalje probne primerke: u Elberfeld Richardu Rothu, Wil[helmu] Blank-Hauptmannu junioru, F. V. Strückeru, bavarskom gostioničaru Meyeru u Funkenstraße (komunistička krčma), i to sve preko tamošnjeg komunističkog knjižara Bädekera i u zatvorenim omotima. Tek kada ovi ljudi vide da primerci stižu, i oni će se pretplatiti. U Diseldorf, dr med. W. Mülleru; u Keln možda i dr med. D'Esteru, gostioničaru Löllchenu, Tvome šuraku⁷ etc. Sve, naravno, preko knjižare i u zatvorenim omotima.

Sad se pobrini da materijali koje si sakupio uskoro ugledaju svet.^[107] Već je krajnji čas. I ja ću se svojski baciti na posao i već danas ću ponovo početi. Germanima uopšte još nije jasna praktična izvodljivost komunizma; da bih otklonio tu nezgodu, napisaću malu brošuru^[108], da je stvar već izvedena, pa ću popularno opisati postojeći komunizam koji se praktikuje u Engleskoj i Americi. Ta će me stvar koštati tri dana rada ili tako nešto i mnogo će ljude prosvetiti. To sam već video u svojim razgovorima sa ovima ovde.

Dakle, na posao i štampati brzo! Pozdravi Ewerbecka, Baku-njina, Guerrier-a i ostale, kao i svoju ženu, i piši što skorije o svemu. Ako ovo pismo stigne u redu i neotvoreno, piši u zatvorenom omotu i adresiraj: »F. W. Strücker und Comp., Elberfeld«, što više trgovačkim rukopisom; inače na koju bilo drugu adresu od onih koje sam dao Ewerb[ecku]. Radoznao sam da li će se poštanska njuškala prevariti damskim izgledom ovoga pisma.

Sad zbogom, dragi Karl, i piši što skorije. Ja još nisam bio onako raspoložen i onako se osećao čovekom kao onih deset dana koje sam proveo kod Tebe. Što se tiče preduzeća koje treba da se osnuje, još nisam imao pogodnu priliku da preduzmem neke korake.

⁷ Edgar von Westphalen

2

Engels Marxu

u Pariz

br. 2

Dragi M.,

Pre nekih četrnaest dana primio sam nekoliko redaka od Tebe i B[ernay]sa, sa datumom 8. oktobar i poštanskim žigom: Brisel, 27. oktobar. Otprilike u isto vreme kada si Ti pisao meni, poslao sam i ja Tebi pismo adresirano na Tvoju ženu i nadam se da si ga dobio. Da bismo ubuduće bili sigurni da naša pisma niko ne zadržava numerisaćemo ih; današnje moje pismo je, dakle, br. 2, i kada budeš pisao, naznači do koga si broja primio i da li neko u tom nizu nedostaje.

Pre nekoliko dana bio sam u Kelnu i Bonu. U Kelnu se stvari razvijaju dobro. Grün Ti je verovatno pričao o njihovom radu. Heß namerava da za dve do tri nedelje takođe ode tamo, ako dobije potreban novac za to. Sad imate tamo i Bürgersa, a time i priličan koncilijum. Utoliko manje ću vam ja biti potreban, a utoliko sam potrebniji ovde. Jasno je da sada još ne mogu doći, jer bi se inače morao posvađati sa celom svojom porodicom. Imam neki ljubavni roman koji takođe moram izvesti na čisto. A jedan od nas mora sad ipak biti ovde, jer sve ove ljude treba podsticati da rade svoj posao kako treba i da ne nasedaju svakojakim glupostima i ne lutaju. Tako, na primer, Junga i masu drugih nije moguće ubediti da između nas i Rugea postoji principijelna razlika, i oni još uvek misle da je to samo lična netrpeljivost.^[109] Kad im se kaže da R[uge] nije komunista, onda oni tome mnogo ne veruju i misle da je ipak šteta nepromišljeno odbijati od sebe takav »literarni autoritet« kao što je R[uge]! Šta da čovek kaže na to? Moramo čekati dok R[uge] ne napiše opet kakvu kolosalnu glupost, pa da im to možemo ad oculos¹ demonstrirati. Ne znam, ali mi se čini da od J[unga] nema vajde, on nije dovoljno odlučan.

Sada svuda držimo javne zborove u cilju osnivanja udruženja za uzdizanje radnika,^[110] to unosi silnu živost među Germane i skreće pažnju filistara na socijalna pitanja. Ove zborove sazivamo bez daljeg, ne pitajući policiju. U Kelnu je u komitetu za izradu statuta bila polovina naših, u Elberfeldu najmanje jedan, a uz pomoć racionalista zadali smo bogomoljcima na dva zbora silan udarac; s ogromnom većinom je iz statuta izbačeno sve hrišćansko.^[111] Zabavljao sam se gledajući te dozlaboga smešne racionaliste s njihovim teorijskim hrišćanstvom

¹ očigledno

i praktičnim ateizmom. U principu davali su potpuno za pravo hrišćanskoj opoziciji, a u praksi hrišćanstvo, koje po njihovom sopstvenom iskazu ipak čini osnovu udruženja, ne treba da bude spomenuto u statutima ni jednom reči; trebalo je da statuti sadrže sve, samo ne životni princip udruženja! Taj svet se tako uporno držao te smešne pozicije da smo bez ijedne moje reči dobili onakve statute kakvi se u današnjim prilikama mogu samo poželeti. Iduće nedelje je opet zbor, ali ja ne mogu prisustvovati pošto sutra idem u Vestfaliju.

Sedim do ušiju zagnjuren u engleske novine i knjige, na osnovu kojih sastavljam svoju knjigu o položaju engleskih proleterata². Mislim da ću biti gotov do sredine ili kraja januara, jer najteži posao, srednjanje materijala, završio sam pre nekih osam do četrnaest dana. Sastaviću Englezima lep spisak grehova; pred celim svetom optužujem englesku buržoaziju za ubistva, pljačku i sve ostale masovne zločine. Napisaću predgovor na engleskom, koji ću dati da se posebno odštampa i poslaću ga šefovima engleskih partija, književnicima i članovima parlamenta.³ Neka me se sećaju. Uostalom, razume se po sebi da engleskoj buržoaziji govorim a na nemačku mislim; ovoj poslednjoj dovoljno jasno kažem da je isto tako rđava kao i engleska, samo nije tako smeo, tako dosledan i tako umešan gulikoža. Čim s time budem gotov, prelazim na istoriju društvenog razvitka Engleske,^[112] koja će me stati još manje truda, jer mi je materijal za to gotov i u glavi sreden, a stvar mi je sasvim jasna. U međuvremenu, čim mi se za to pruži prilika, napisaću i nekoliko brošura. u prvom redu protiv *Lis-ta*.^[113]

Verovatno si čuo o Stirnerovoj knjizi *Der Einzige und sein Eigentum*,^[166] ako je već nemaš. Wigand mi je poslao odobrene tabake, koje sam poneo sa sobom u Keln i ostavio kod Heßa. Princip blagorodnog Stirnera je — Ti poznaješ Berlinca Schmidta, koji je u Buhlovom zborniku pisao o misterijama^[114] — Benthamov egoizam, samo s jedne strane dosledniji, a s druge manje dosledno sproveden. Doslednije, jer St[irner] kao ateista stavlja pojedinca i iznad boga ili, tačnije rečeno, postavlja kao nešto poslednje, dok Bentham dozvoljava da u maglovitoj daljini postoji i bog ukratko pošto St[irner] stoji na plećima nemačkog idealizma, on je idealista koji se prometnuo u materijalistu i empiričara dok je Bentham prost empiričar. St[irner] je manje dosledan jer bi hteo, ali ipak ne može, da izbegne ono što čini B[entham], rekonsrukciju društva razloženog u atome. Taj egoizam je samo do svesti dovedena suština sadašnjeg društva i sadašnjeg čoveka, poslednje što sadašnje društvo može protiv nas da kaže, vrhunac svih teorija u okviru postojeće gluposti. Ali zato je ta stvar važna, važnija nego što Heß, na primer, misli. Mi je ne smemo odbaciti, već je moramo baš iskoristiti kao savršeni izraz postojeće sumanutosti i, *pošto je preobrnemo* na njoj dalje graditi. Taj egoizam je doteran do takve krajnosti, tako je

² *Položaj radničke klase u Engleskoj* — ³ *Radničkoj klasi Velike Britanije*

sumanut i u isti mah tako samosvestan da se u svojoj jednostranosti ni trenutka ne može održati, već se odmah mora preokrenuti u komunizam. Prvo, ništa lakše nego St[irner]u dokazati da njegovi egoistični ljudi iz samog egoizma neminovno moraju postati komunisti. To mu se mora odgovoriti. Zatim mu se mora reći da je ljudsko srce već samo po sebi neposredno, u svome egoizmu nesebično i gotovo da se žrtvuje, i da on, dakle, ipak opet dolazi na ono protiv čega se bori. Sa ovih nekoliko trivijaliteta može se opovrći ta *jednostranost*. Međutim, ono što je u tom principu istinito moramo i mi usvojiti. A istinito je u njemu svakako to da mi neku stvar moramo najpre učiniti svojom sopstvenom egoističnom stvari, pre nego što budemo mogli da učinimo nešto za nju — da smo mi, dakle, u tom smislu, i bez obzira na neka materijalna očekivanja, komunisti takođe iz egoizma, da iz egoizma hoćemo da budemo *ljudi*, a ne samo individue. Ili drukčije rečeno: St[irner] je u pravu kad odbacuje Feuerbachovog »čoveka«, bar onog iz *Suštine hrišćanstva*; F[euerbach]ov »čovjek« je izveden iz boga, F[euerbach] je od boga došao do »čoveka«, i zato je »čovjek« ovenčan još i teološkim oreolom apstrakcije. Pravi put da se dođe do »čoveka« je obrnut. Mi moramo polaziti od Ja, od empirijske, telesne individue, ne da bismo, kao Stirn[er], u njemu zastali, već da bismo se odatle uzdigli do »čoveka«. Taj »čovjek« je svagda utvara ako njegova osnova nije u empirijskom čoveku. Ukratko, mi moramo polaziti od empirizma i materijalizma ako naše misli i osobito naš »čovjek« treba da budu nešto istinito; mi moramo opšte izvoditi iz pojedinačnog, ne iz samog sebe ili iz vazduha à la Hegel. Sve su to trivijalnosti koje se po sebi razumeju i o kojima je Feuerbach već posebno govorio, i koje ja ne bih ponavljao da Heß nije — kako mi izgleda, iz stare idealističke privrženosti — tako strahovito iskrpio empirizam, osobito Feuerb[ach]a i sada Stirnera. Heß je u mnogome što kaže o Feuerbachu u pravu, ali na drugoj strani izgleda da se on još nije otesao nekih idealističkih burgija — kad stane da govori o teorijskim stvarima, on to uvek čini u kategorijama i ne može ni da piše popularno zato što je odveć apstraktan. Zato on i mrzi svaki egoizam i propoveda čovečansku ljubav itd., što opet izlazi na hrišćansko požrtvovanje. Međutim, ako je telesna individua prava osnova, prava polazna tačka za našeg »čoveka«, onda je, razume se, i egoizam — naravno, ne *jedino* Stirnerov razumski egoizam, već i egoizam srca — polazna tačka za naše čovekoljublje, inače ono lebdi u vazduhu. Pošto Heß sad uskoro dolazi tamo, to ćeš Ti sam moći da govoriš s njim o tome. Uostalom, svakog dana mi je sve dosadnije sve to teorijsko nagvaždanje, i ljuti me svaka reč koja se još mora izgubiti o »čovjeku«, svaki red koji se mora pisati ili čitati protiv teologije i apstrakcije, kao i protiv grubog materijalizma. Ipak je nešto sasvim drugo ako se čovek umesto svima tim utvarama — jer i sâm još nerealizovani čovek ostaje do svoje realizacije takva utvara — bavi stvarnim, živim stvarima, istorijskim dostignućima i rezultatima. To je svakako najbolje dok smo još upućeni jedino na upotrebu

pera i dok svoje misli ne možemo realizovati neposredno rukama ili, ako to mora biti, i pesnicama.

Stirnerova knjiga još jednom pokazuje koliko duboko leži apstrakcija u prirodi Berlinca. Od svih »Slobodnih«⁽¹¹⁵⁾, St[irner] ima očigledno najviše talenta, samostalnosti i prilježnosti, ali pri svem tom skače iz idealističke u materijalističku apstrakciju i ne dolazi ni do čega. Čujemo o napredovanju socijalizma u svim delovima Nemačke, ali o Berlinu ni pomena. Ti prepametni Berlinci će etablirati *démocratie pacifique*⁽¹¹⁶⁾ na Hasenheide još i onda kad cela Nemačka ukine svojini — dalje sigurno neće doterati. Videćeš, uskoro će se u Uckermarki pojaviti novi mesija koji će Fourier-a udesiti prema Hegelu, falanster konstruisati iz večitih kategorija i utvrditi kao večiti zakon ideje koja se vraća sebi da kapital, talenat i rad u određenim delovima učestvuju u prinosu. To će biti Novi zavet hegelovstva, stari Hegel će biti Stari zavet, »država«, zakon će biti »nadzornik nad hrišćanstvom«, a falanster, u kome će se nužnici postaviti prema logičnoj nužnosti, biće »novo nebo« i »nova zemlja«, novi Jerusalem koji silazi s neba, ukrašen kao nevesta, kao što će se sve to moći opširnije čitati u novoj Apokalipsi. I kada sve to bude završeno, onda će doći kritička kritika i objasniti da je ona sve u svemu, da ona u svojoj glavi ujedinjuje kapital, talenat i rad, da sve što se proizvodi, proizilazi iz *nje*, a ne iz nemoćne mase — i uzaptiti sve za sebe. To će biti kraj berlinske Hegelove [miroljub]ive⁴ demokratije.

Ako je *Kritička kritika*⁵ gotova, onda mi pošalji nekoliko primeraka u zapečaćenim omotima preko knjižare, inače mo[gu]⁶ biti konfiskovani. U slučaju da [nisi pr]limio⁴ moje poslednje pismo, ponavljam da mi možeš pisati ili (. ? .)⁴ za E. *juniora*, *Barmen*, ili u omotu na F. W. Strücker und Co., Elberfeld. Ovo Ti pismo šaljem zaobilaznim putem.

A sada, piši uskoro — ima više od dva meseca kako o Tebi ništa ne čujem — šta je s »Vorwärts«-om? Pozdravi sve.

Tvoj

B[armen], 19. novembra 1844.

⁴ rukopis oštećen — ⁵ *Sveta porodica*

1845

3

Engels Marxu

u Pariz

[Poštanski žig:

Barmen, 20. januara 1845]

Dragi Marx,

Što Ti nisam ranije odgovorio, to je poglavito zbog toga što sam čekao na »Vorwärts« koji si mi obećao. No pošto ga ni do danas nema, to ga više i ne očekujem, kao što više ne očekujem ni *Kritičku kritiku*¹, o kojoj ništa više ne čujem. Što se tiče Stirnera, potpuno sam saglasan s Tobom. Kad sam Ti pisao, bio sam još suviše pod neposrednim utiskom knjige, a otkako sam je ostavio i mogao više razmišljati, dolazim do istog zaključka do koga si i Ti došao. Heß, koji je još uvek ovde i s kojim sam pre četrnaest dana govorio u Bonu, posle nekih kolebanja u mišljenju došao je do toga do čega i Ti; pročitao mi je članak o toj knjizi, koji će uskoro objaviti, i u kojem on, a da nije ni čitao Tvoje pismo, kaže isto.^[117] Ostavio sam mu Tvoje pismo jer je još nešto hteo da upotrebi, pa zato odgovaram na nj po sećanju. Što se tiče moga dolaska, nema nikakve sumnje da ću za jedno dve godine biti tamo, a takođe sam načisto i s tim da ću iduće jeseni svakako doći tamo na četiri do šest nedelja. Ako mi policija onemogućí rad ovde, onda ću ionako doći, a kako stvari ovde stoje, može toj bandi svakog časa pasti na pamet da nas uznemirava. Videćemo po Püttmannovom »Bürgerbuch«-u^[118] dokle se otprilike može ići a da se ne bude uhapšen ili proteran. — Moj ljubavni roman se rđavo završio. Oslobodi me dosadnog objašnjavanja, ništa se više ne može pomoći, a ta mi je stvar već ionako zadavala dosta jada. Srećan sam što bar opet mogu da radim, i kada bih Ti sve to pričao, pokvario bih sebi celo veče.

Najnovije je da ćemo Heß i ja od 1. aprila kod Thieme & Butza u Hagenu izdavati mesečni časopis »Gesellschaftsspiegel«^[119] i u njemu opisivati socijalnu bedu i buržoaski režim. Prospekt itd., ovih dana. Zasada će biti dobro ako se poetični »Ein Handwerker«^[120] potruđi da nam pošalje materijal o *tamošnjoj* bedi. Naročito pojedinačne slučajeve, jer to odgovara filistru koga treba pripremiti za komunizam. Ta stvar se može redigovati s malo truda; za materijal, koji bi mesečno ispunio četiri tabaka, naći će se dosta saradnika — mi ćemo pri tom

¹ *Svetu porodicu*

imati malo posla, a možemo puno uraditi. Osim toga, Püttmann će kod Leskea izdavati tromesečni časopis »Rheinische Jahrbücher«,^[121] veći nego što je odredila cenzura, posvećen isključivo komunizmu. I Ti bi mogao saradivati u njemu. Ionako ne škodi ako neke naše radove štampamo dvaput — najpre u nekom časopisu, a zatim posebno i prema sadržini; zabranjene knjige i inače cirkulišu manje slobodno, pa ćemo tako imati dvostruku šansu za delovanje. Ti vidiš da mi ovde u Nemačkoj imamo dosta posla da bi sve te časopise snabdeli građom, a pri tom pripremali i veće stvari — ali mi moramo zapeti ako hoćemo nešto da ostvarimo, i onda je dobro ako posao goni čoveka. Moja knjiga o engleskim radnicima² biće za dve do tri nedelje gotova, zatim ću četiri nedelje posvetiti manjim stvarima, a onda prelazim na istorijski razvitak Engleske i engleskog socijalizma.^[112]

Naročito zadovoljstvo mi pričinjava ovo odomaćivanje komunističke literature u Nemačkoj, koje sada predstavlja fait accompli³. Ima svega godina dana kako je ona van Nemačke, u Parizu, počela da se odomaćuje, u stvari tek da nastaje, a sada već sedi za vratom nemačkom Mihelu. Novine, nedeljni, mesečni i tromesečni časopisi i rezerva teške artiljerije koja nastupa — sve je kako treba. Ipak je to išlo davoljski brzo! Propaganda ispod ruke takođe je urodila plodom — svaki put kada dođem u Keln, svaki put kad ovde dođem u neku krčmu, novi uspesi, novi prozeliti. Zbor u Kelnu je učinio čuda — malo-pomalo čovek otkriva pojedinačne komunističke grupe koje su se razvile u potpunjoj tajnosti i bez našeg direktnog sudelovanja. — I »Gemeinnütziges Wochenblatt«, koji je ranije izdavan zajedno sa »Rheinische Zeitung«^[122] sada je u našim rukama. D'Ester ga je preuzeo i videće šta se može uraditi. Sad nam je najpreče da izdamo nekoliko većih dela. Mnogim ljudima polovičnog znanja, koji imaju dobru volju ali nisu kadri da pitanja samostalno rešavaju, dali bismo time čvrsto uporište. Gledaj da budeš gotov sa svojom knjigom o nacionalnoj ekonomiji^[107], ako Ti sam i ne budeš ovim ili onim zadovoljan, ne mari, duhovi su zreli, i mi moramo kovati gvožđe dok je vruće. Ni moje stvari o Engleskoj neće, doduše, ostati bez svoga dejstva, činjenice i suviše govore, ali bih ipak voleo da imam slobodnije ruke pa da napišem ponešto što bi u ovom trenutku i za nemačku buržoaziju bilo ubedljivije i od većeg dejstva. Mi teorijski Nemci — smešno [je]⁴, ali je znak vremena i raspada tričavog nemačkog nacionalizma — nikako [još]⁴ da razvijemo svoju teoriju, nismo čak mogli objaviti ni kritiku gluposti. Sada je, međutim, krajnje vreme. Zato gledaj da budeš do aprila gotov. Uradi kao ja, odredi sebi vreme do kojeg obavezno želiš biti gotov, i postaraj se da knjiga bude uskoro odštampana. Ako ne možeš štampati u Parizu, štampaj u Manhajmu, Darmštat u ili negde drugde. Ali knjiga se mora uskoro pojaviti.

² Položaj radničke klase u Engleskoj — ³ svršenu činjenicu — ⁴ rukopis oštećen

Nisam se malo iznenadio što si *Kritičku kritiku* povećao na dvadeset tabaka. Ali to je sasvim dobro, bar ćeš tako već sada objaviti mnogo šta što bi inače ko zna koliko vremena još ležalo u Tvome pisaćem stolu. Ali ako si ostavio moje ime na knjizi, to će izgledati čudno kad sam napisao jedva tabak i po. Kao što rekoah, o Löwenbergu⁵ nisam još ništa čuo, pa ni o izlaženju knjige koja me, naravno, veoma interesuje. — Juče sam dobio »Vorwärts«, koji od svoga odlaska nisam video. Neke Bernaysove dosetke su mi prčinile zadovoljstvo; taj ume da čoveka natera na smeh, što se meni inače pri čitanju retko događa. Inače je list, naravno, rdav i nije dovoljno interesantan i poučan da bi se mnogi Nemci na njega pretplatili. U kakvom je on sada stanju i je li istina, kao što čuh u Kelnu, da će biti pretvoren u mesečni časopis? Mi smo ovde tako preopterećeni radom da odavde samo povremeno možemo slati članke. I vi tamo morate zapeti. Napiši svakih četiri do šest nedelja jedan članak za njega, ne daj se »secati« svojim raspoloženjem. Zašto Bakunjin ništa ne piše, i zašto se Ewerbeck ne može pridobiti za to da bar trivijalno piše? Siromah Bernays je sad, verovatno, u buturnici, pozdravi ga s moje strane, i ne daj mu da te trice i suviše prima k srcu, proći će i dva meseca, iako je i to dovoljno gadno. Šta uopšte rade ti derani? O tome uopšte ne pišeš. Da li je Guerrier opet tamo, piše li Bakunjin na francuskom? Šta radi sva ona banda koja je u avgustu svako veče posećivala Quai Voltaire? I šta Ti u stvari radiš? Kakav je Tvoj položaj tamo? Stanuje li Fouine⁶ još ispod Tebe? Fouine se tu skoro opet raspisao u »Telegraph«-u^[122]. Kao što se samo po sebi razume, o patriotizmu. Silno je koliko on jaše na tome, kako mu je sve svejedno samo ako mu pođe za rukom da uništi patriotizam. Verovatno je to bila ona stvar koju on nije hteo da pokaže Fröbelu. Nemačke novine su nedavno donele vest da se Fouine vraća u Nemačku. Ako je to istina, onda čestitam; međutim, to ne može biti istina jer bi po drugi put morao pristati na to da nabavi omnibus s nužnikom, a to ipak ne ide.

Onomad sam razgovarao s nekim koji je došao iz Berlina. Rasuranje caput mortuum⁷ »Slobodnih«^[115] izgleda da je potpuno. Osim Bauerâ izgleda da ni Stirner nema s njima više nikakve veze. Mali ostatak, Meyen, Rutenberg i kompanija ne daju se ničim ometati, te kao i pre šest godina svakog dana u dva časa popodne odlaze u Stehely i mudrijaše nad novinama. Sada su, međutim, ipak dospeli već do »organizacije rada« i na tome će ostati. Izgleda da se i gospodin Nauwerck odvažio na taj korak, jer se žesti na narodnim zborovima. Ja sam Ti rekao da će svi ti ljudi postati »démocrates pacifiques«.^[116] Pri tom, međutim, i te kako »priznaju« javnost itd. naših članaka u »Jahrbücher«. Ako me uskoro opet spopadne neki đavo, stupiću u prepisku s malim Meyenom, ne zato što bi mi bilo do njih stalo, nego zato što bi to možda bilo zabavno. Ionako ovde nema nikakve prilike

⁵ misli se na Löwenthala — ⁶ Arnold Ruge — ⁷ ostatak

da se s vremena na vreme izduva obest, jer ja Ti ovde živim kao što bi najveći filistar poželeti mogao, tiho i spokojno, blagočestivo i časno, sedim u svojoj sobi i radim, gotovo uopšte ne izlazim, solidan sam kao Nemač; ako tako nastavim, čak se bojim da će gospod bog zatvoriti oči pred mojim spisima i pustiti me u raj. Uveravam Te da ja ovde u Barmenu počinjem da stičem dobar glas. Ali ja sam toga sit, hteo bih o Uskrsu da odem odavde, verovatno u Bon. Ja sam na navaljivanje svoga zeta⁸ i zbog ucveljenih lica svojih dvoje starih još jednom pokušao sa trgovinom i evo već [dve]⁹ nedelje kako radim u kancelariji; povod za to bio je i moj ljubavni roman — ali meni je to dodijalo i pre nego što sam počeo da radim; trgovina je odvratna, Barmen je odvratan, tračenje vremena je odvratno, a naročito je odvratno ostati ne samo buržuj već i fabrikant, buržuj koji aktivno istupa protiv proletarijata. Nekoliko dana u fabrici moga starog doveli su mi [tu]⁹ odvratnost, koju sam bio nešto izgubio iz vida, ponovo pred oči. Ja sam, naravno, računao da u trgovini ostanem samo dotle dok mi bude odgovaralo, i onda da napišem nešto protivno javnom poretku da bih se pod dobrim izgovorom prebacio preko granice, ali ja ni dotle neću izdržati. Da svakodnevno nisam morao beležiti u svoju knjigu najodvratnije stvari iz engleskog društva, verujem da bih pomalo već oguglao, ovako je taj posao bar pothranjivao moj bes. Svakako, čovek bi mogao i kao komunist da po svom spolnjem položaju bude buržuj i trgovac, ako *ne piše*, ali baviti se komunističkom propagandom naveliko a u isti mah trgovinom i industrijom, to ne ide. Da ne dužim, o Uskrsu odlazim odavde. Uz to još ovaj život u sasvim radikalno-hrišćansko-pruskoj porodici koji čoveka omlitavljuje — ja ne mogu više ovako, vremenom bih mogao postati nemački filistar i filistarstvo unositi u komunizam.

Nemoj da čekam na Tvoje pismo tako dugo kao što si Ti ovog puta na moje. Pozdravi svoju ženu iako je ne poznajem i ostale koji to zaslužuju. Zasad piši još ovamo, ako otputujem poslaće Tvoja pisma za mnom.

Tvoj
F. E.

⁸ Emil Blank — ⁹ rukopis oštećen

4

Engels Marxu

u Brisel

Barmen, 22 - 26. febr. [i 7. marta] 45.

Dragi Marx,

Najzad posle duge prepiske dobio sam iz Kelna Tvoju adresu, i odmah sedam da Ti pišem. Čim je ovamo stigla vest o Tvom proterivanju,^[124] smatrao sam za potrebno da smesta otvorim supskripciju da bismo vanredne troškove koji su Ti time stvoreni komunistički podelili na sve nas. Ta stvar se dobro razvijala i pre tri nedelje sam poslao pedeset i nekoliko talira Jungu, pozvao sam i Diseldorfijane koji su isto toliko skupili, a i u Vestfaliji sam zbog toga preko Heßa pokrenuo potrebnu agitaciju. Upis ovde, međutim, još nije zaključen, slikar Köttgen je, međutim, stvar otegao, te tako još nemam sav novac koji očekujem. No, za nekoliko dana će po svoj prilici sve pristići, i tada ću Ti poslati menicu na Brisel. Pošto ne znam da li će to biti dovoljno za Tvoj smeštaj u Briselu, samo se po sebi razume da ću svoj honorar za prvu stvar na engleskom¹, — koji će mi, nadam se, uskoro biti bar delimično isplaćen i kojeg se trenutno mogu lišiti, pošto mi moj stari mora plaćati — s velikim zadovoljstvom staviti Tebi na raspolaganje. Neka ti džukci nemaju bar to zadovoljstvo da Te svojom infamijom dovedu u novčanu nepriliku. A vrhunac gadosti je što su Te primorali da platiš i kiriju unapred. Bojim se da će te možda i u Belgiji uznemiravati, tako da će Ti na kraju krajeva preostati samo Engleska.

No dosta o čitavoj toj podlosti. Kriege će pri prispeću ovoga pisma biti već kod Tebe. On je silan agitator. On će Ti mnogo pričati o Feuerbachu, — dan posle njegovog odlaska odavde prispelo je pismo od F[euerbach]a za mene; mi smo mu, naime, pisali. F[euerbach] kaže da najpre mora temeljito svršiti s religijskom drekom pre nego što bi se mogao pozabaviti komunizmom u tolikoj meri da bi ga literarno zastupao. Osim toga, on je u Bavarskoj i suviše odsečen od čitavog života da bi se mogao prihvatiti toga. Uostalom, on je komunista i za njega je u pitanju samo način izvođenja. Uzmogne li, doći će ovoga leta na Rajnu, a onda ćemo ga već privoleti da dođe i u Brisel.

Ovde u Elberfeldu se dešavaju čudne stvari. Juče smo u najvećoj dvorani i prvoj gostionici grada održali naš treći komunistički zbor. Na prvom je prisustvovalo 40, na drugom 130, a na trećem najmanje

¹ Položaj radničke klase u Engleskoj

200 ljudi. Bio je zastupljen ceo Elberfeld i Barmen, od novčane aristokratije do bakalina, izuzevši samo proletarijat. Heß je držao predavanje. Čitane su pesme do Müllera, Püttmanna i odlomci iz Shelleya, isto tako članak iz »Bürgerbuch«-a² o postojećim komunističkim kolonijama. Zatim se diskutovalo do jedan čas. Stvar strašno pali. Ne govori se ni o čemu drugom do o komunizmu, i svakog dana dobijamo nove pristalice. Vupertalski komunizam je une vérité³, zamalo što ne i sila. Ne možeš ni zamisliti kakvo je povoljno tle ovde. Najgluplji, najindolentniji, najfilistarskiji svet, koji se nije ni za šta na svetu interesovao, počinje gotovo da se zanosi komunizmom. Koliko će se dugo ta stvar tako još posmatrati, ne znam, ali je policija u svakom slučaju u najvećoj neprilici; ona ni sama ne zna na čemu je, a glavna svinja i skot, landrat, upravo je u Berlinu. Međutim, ako se zborovi i zabrane, mi ćemo to izigrati, a ako i to ne bude moguće, onda smo u svakom slučaju ljude toliko zagrejali da će se sve što u štampi zastupa naše interese ovde naveliko čitati. Pošto ću pak o Uskrsu otputovati, utoliko je bolje što će se Heß nastaniti ovde i u isti mah kod Bädekera u Elberfeldu izdavati mesečnik^[119] o kojem Kriege, mislim, ima prospekt. Ja, kao što sam Ti, mislim, već pisao, idem u svakom slučaju u Bon. Moje projektovano putovanje u Pariz je otpalo pošto tamo nemam šta da tražim, ali ću zato svakako doći u Brisel, utoliko pre što će moja mati i moje dve sestre na leto ići u Ostende. Osim toga, moram još jednom u Bilefeld među tamošnje komuniste, a ako Feuerb[ach] ne dođe, ići ću k njemu, a onda, ako budem imao vremena i novaca, još jednom i u Englesku. Kao što vidiš, imam dobre planove. Bergenroth mi je isto tako pričao da će verovatno za nekoliko nedelja doći u Brisel. On je zajedno sa nekoliko Diseldorfijana prisustvovao našem drugom zboru i uzimao je reč. Uostalom, ipak je sasvim nešto drugo stajati tu pred istinskim živim ljudima i pridikovati im direktno, očigledno, otvoreno, nego baviti se ovim prokletim apstraktnim spisateljstvom s njegovom apstraktnom publikom pred »duhovnim očima«.

Moram Te opet u Heßovo ime — a i u svoje — zamoliti da pošalješ Püttmannu nešto za njegov tromesečni časopis.^[121] Mi se moramo bezuslovno odmah u prvoj svesci svi pojaviti, da bi ta stvar dobila karakter. Ionako se ona bez nas neće uopšte moći pojaviti.

25. februara

Sinoć je stigla vest da će naš sledeći zbor rasterati žandarmi i da će govornici biti pohapšeni.

26. februara

Juče ujutru je oberbirgermajster⁴ zabranio gospođi Obermeyer da u svome lokalnu dozvoljava takve sastanke, a mene su krišom izvestili

² Friedrich Engels, *Opis u novije vreme nastalih i još postojećih komunističkih naseobina* — ³ istina — ⁴ Johann Adolph Carnap

da bi, ako bi se zbor ipak održao, usledilo hapšenje i tužba. Mi smo to, naravno, rizikovali i sad čekamo da li će nas tužiti, do čega, međutim, ne verujem da će doći pošto smo bili dovoljno lukavi da ne pružimo nikakav povod za to, i čitava stvar mogla bi se svršiti samo ogromnom blamažom vlade. A bili su prisutni i državni tužci i ceo zemaljski sud, a oberprokurator je i sam diskutovao.

7. marta

Otkako sam pisao gornje redove, bio sam nedelju dana u Bonu i Kelnu. Keljnani imaju dozvolu da sada održe svoj zbor radi udruženja.^[111] Što se tiče naše stvari ovde, stigao je raspis vlade iz Diseldorfa, kojim se zabranjuju dalji zborovi. Heß i Köttgen su protestovali. Ne koristi, naravno, ništa, ali će vlada iz stava protesta uvideti da nam ne može ništa. Heß je opet strašno sangviničan, jer se inače sve tako divno odvija i naši uspesi su stvarno ogromni; on uvek stvara sebi iluzije. — Naš »Gesellschaftsspiegel« će biti divan, prvi tabak je već cenzurisani i sve je prošlo. Masa članaka. H[eiß] stanuje u *Barmenu* u hotelu »Stadt London«. Bergenr[oth], verovatno, neće tako skoro tamo, ali će doći neko drugi koga neću imenovati jer će ovo pismo svakako otvarati. Ako ikako bude moguće, i ja ću u aprilu još jednom doći tamo. Pitanje novca je sada za mene glavna stvar, pošto su se moji zbog zbora naljutili na me, posle čega mi je stari rekao da će mi dati novac samo za moje »studia«, a ne i za neke komunističke svrhe.

Pisao bih Ti još masu stvari kad bih znao sigurnu adresu u Briselu, koju mi svakako moraš poslati. Mnoge stvari koje su se ovde desile mogle bi mnogima naškoditi ako bi pismo bilo pročitano u nekom cabinet noir.^[125] Ja ostajem još četiri nedelje ovde, a početkom aprila idem u Bon. Piši mi svakako još jednom pre toga da bih znao kako si. Novac je uglavnom prikupljen, nisam još saznao koliko ima, poslaće se bez odlaganja. Moj rukopis⁵ odlazi ovih dana. — *Kritička kritika još nije stigla!* Novi naslov: *Sveta porodica* biće svakako povod za prepirku s mojim pobožnim, sada ionako krajnje razdraženim starim; Ti to, naravno, nisi mogao znati. Kao što vidim iz oglasa, Ti si najpre stavio moje ime, zašto? Ja [na tome]⁶ nisam skoro ništa radio, a Tv[o]j⁷ stil svak će prepoznati.

Piši mi obratnom poštom da li Ti je potrebno još novaca. Wigand mi za nekih četrnaest dana mora nešto poslati, i onda imaš samo da raspolazeš. Bojim se da ostatak supskripcije neće iznositi više od 120 - 150 franaka.

Apropos! Ovde nameravam da prevedemo Fourier-a i uopšte, ukoliko bude moguće, da izdajemo »Biblioteku istaknutih inostranih socijalističkih pisaca«. Fourier bi bio najbolji za početak. Ljude za prevođenje smo našli. Heß mi upravo priča o rečniku za Fourier-ova dela koji je izašao u Francuskoj od nekog furijeriste. Ti, verovatno,

⁵ Položaj radničke klase u Engleskoj — ⁶ rukopis oštećen

znaš o tome. Obavesti me, molim Te, odmah i o tome, i po mogućstvu mi pošalji jedan primerak poštom. U isto vreme preporuči stvari Francuzâ za koje misliš da će biti pogodne za prevođenje u toj biblioteci. Ali brzo, stvar je hitna, pošto već pregovaramo s jednim izdavačem⁷. Dokle si stigao sa svojom knjigom?^[107] Sad moram svome rukopisu. Zato zasad zbogom i piši odmah o pomenutim pitanjima.

Tvoj
F. E.

Pozdravi Kriegea i Bürgersa. Je li Bernays tu?

Barmen, 7. marta 45.

⁷ Julius Theodor Bädeker

5

Engels Marxu

u Brisel

Dragi Marx,

Juče mi je Heß dao Tvoje pismo. Što se tiče prevoda, ta čitava stvar još uopšte nije organizovana. U Bonu sam hteo da nekoliko ta-mošnjih ljudi pod mojim nadzorom i mojim rukovođenjem prevode Fourier-a, izostavljajući, naravno, kosmogonijske besmislice^[126] i, ako bi izdavač bio s time saglasan, izdati tu stvar kao prvu sekciju jedne takve biblioteke. Govorio sam o tome i s B[ädeker]om, izdavač-
čem »Gesellschaftsspiegel«-a, i, izgleda, da nije nesklon da to izda, mada za neku *veću* biblioteku nema kapitala. Ako pak stvar izdamo u ovom obliku, onda će svakako biti bolje da se ona da Leskeu, ili inače nekom ko u to može nešto i uložiti. Da *sám* prevodim te stvari, nemam ovog leta nikako vremena pošto moram završiti stvari o Engleskoj. Prva stvar¹ je ove nedelje otišla Wigandu, i pošto sam s njim ugovorio da mi pri prijemu rukopisa isplati 100 talira, mislim da ću za osam do dvanaest dana dobiti novac i da ću Ti ga moći poslati. Zasad leže 122,22 franka per 26. mart na Brisel².

U prilogu ostatak supskripcije; da Elberfeldani, koji su od svojih amis-bourgeois³ mogli sakupiti još bar dvadeset talira, nisu tako strašno otegli stvar, dobio bi i ranije i više.

Da se vratimo na biblioteku, — ne znam da li bi *istorijski* redosled stvari bio najbolji. Pošto bi Francuzi i Englezi morali dolaziti naizmenice, povezanost razvitka bi se stalno prekidala. U svakom slučaju ja mislim da bi bilo bolje da se pri tom *teorijski* interes žrtvuje praktičnoj efikasnosti i otpočne sa stvarima koje Nemcima daju najviše građe i najbliže stoje našim principima; dakle, najbolje stvari od Fourier-a, Owena, sensimonista itd. — I Morelly bi se mogao dati među prvima. Istorijski razvitak bi se mogao dati sasvim ukratko u uvodu ovoj biblioteci, tako da bi se i pri takvom rasporedu čitalac mogao lako orijentisati. Uvod bismo mogli da napišemo zajedno. — Ti da uzmeš Francusku a ja Englesku —, možda bismo to mogli urediti kad ja, kao što nameravam, za tri nedelje dođem tamo — u najmanju ruku mogli bismo pretresti tu stvar —, no svakako mi se čini neophodno odmah otpočeti sa stvarima koje su od praktičnog, odlučujućeg značaja za Nemce, i koje će nam uštedeti da još jednom govorimo o onome što su drugi pre nas kazali. Ako bismo hteli dati zbirku izvora

¹ Položaj radničke klase u Engleskoj — ² Reči: »122,22 franka per 26. mart na Brisel« dodao je Stephan Arnold Naut. — ³ prijatelj-buržuja

za istoriju socijalizma, ili, tačnije, istoriju u izvorima i kroz izvore, onda se bojim da sa tim dugo vremena ne bismo bili gotovi, a osim toga postali bismo dosadni. Stoga sam za to da damo samo takve stvari čija pozitivna sadržina, bar najvećim delom, još i danas može da zainteresuje. Godwinova *Political Justice*, kao kritika politike s političkog i građansko-društvenog gledišta, i pored mnogih izvrsnih stvari u kojima G[odwin] dodiruje k[omunizam], otpala bi pošto ćeš Ti dati *potpunu* kritiku politike. Utoliko pre što G[odwin] na kraju svoga spisa dolazi do rezultata da se čovek mora što više emancipovati od društva i upotrebljavati ga samo kao luksuzni artikal (*P[olitical] J[ustice]* II, knjiga 8, dodatak 8. glavi), i uopšte je u svojim rezultatima tako odlučno *antisocijalan*. Uostalom, ja sam tu knjigu ekscerpirao pre mnogo vremena kad je meni samome još mnogo šta bilo nejasno, pa je moram u svakom slučaju još jednom preći; stoga je lako moguće da u toj stvari ima više nego što sam ja tada u njoj našao. Međutim, ako uzmemo Godwina, onda ne smemo izostaviti ni njegovu dopunu, Benthama, iako je strahovito dosadan i teoretičan. — Piši mi o tome, a onda ćemo dalje videti šta treba da se radi. Pošto smo obojica došli do ove ideje, to se ona u svakom slučaju mora sprovesti — mislim na biblioteku. Heß će sigurno sa zadovoljstvom uzeti u tome učešća, i ja isto tako, čim budem imao malo vremena. — Heß ga ima, pošto trenutno osim redakcije »G[esellschafts]s [piegel]«-a nije ničim zauzet. — Ako se složimo u pogledu osnove, onda po mome dolasku tamo, koji ću radi ove stvari još više ubrzati, možemo tu stvar potpuno izvesti na čisto i odmah se dati na posao.

*Kritička kritika*⁴ je — mislim da sam Ti već pisao da je stigla — izvrsna. Tvoja izlaganja o jevrejskom pitanju, istoriji materijalizma i o *mystères*^[114] su divna i imaće izvanredno dejstvo. No, pri svem tom stvar je odveć velika. Suvereno preziranje sa kojim obojica nastupamo protiv »Lit[eratur]-Z[eitung]«-a čini oštru suprotnost prema 22 tabaka koje im posvećujemo. Osim toga, veći deo kritike spekulacije i apstraktnosti uopšte ostaće široj publici ipak nerazumljiv, a neće sve ni interesovati. No inače čitava je knjiga divno napisana i tera čoveka na smeh do iznemoglosti. B[auer]i neće moći ni reći da kažu. Bürgers uostalom može, ako je prikaže u prvoj Püttm[ann]ovoj svesci,^[121] uzgred spomenuti razlog s koga sam obradio samo malo i samo ono što se moglo pisati bez dubljeg ulaženja u stvar — moj desetodnevni kratki boravak u Parizu. Ionako izgleda komično što sam ja napisao možda tabak i po, a Ti preko dvadeset tabaka. Ono o »kurvinskim prilikama« bolje bi bilo da si izostavio. To je odveć malo i potpuno beznačajno.

Zanimljivo je kako sam osim te biblioteke u još jednom drugom planu došao na isto što i Ti. I ja sam hteo za Püttm[anna] da napišem kritiku Lista⁵ — na sreću sam od P[üttmann]a blagovremeno saznao Tvoju nameru. Pošto sam Lista i inače hteo praktički da obuhvatim,

⁴ *Sveta porodica* — ⁵ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 2.

da razvijem praktične zaključke njegovog sistema, to ću ja malo proširiti^[127] jedan od svojih elberfeldskih govora (rasprave će se štampati u P[üttmann]ovom časopisu), u kojem sam, između ostalog, o tome ukratko govorio, — jer sudeći po Bürgersovom pismu Heßu i poznajući Tvoje lične sklonosti, ja i tako naslućujem da ćeš se Ti upustiti više u njegove *pretpostavke* nego u njegove zaključke.

Sad Ti živim pravim pasjim životom. Ovi zborovi i »razuzdanost« mnogih naših ovdašnjih komunista, s kojima se, naravno, družim, ponovo su probudili sav religiozni fanatizam moga starog, povećan mojom izjavom da definitivno napuštam trgovinu, a mojim otvorenim nastupanjem kao komunista u njemu se povrh toga razvio još i sjajni buržoaski fanatizam. Sada zamisli moj položaj. Kako za nekih četrnaest dana odlazim, neću da započinem svađu; snosim sve strpljivo, oni nisu na to navikli, i tako im raste odvažnost. Dobijem li pismo, oni ga sa svih strana onjuškaju pre nego što mi ga dadu. Pošto znaju da su to sve pisma od komunista, to pri tom svaki put naprave takvo plačljivo lice da bi čovek mogao poludeti. Ako izadem, — isto lice. Ako sedim u svojoj sobi i radim, naravno na komunizmu, zna se — isto lice. Ne mogu ni jesti, ni piti, ni spavati, ni prdnuti a da mi pred nosom ne stoji to isto prokletu pobožno-plačljivo lice. Izašao ili ostao kod kuće, ćutao ili govorio, čitao ili pisao, smejao se ili ne, ma šta činio, moj stari smesta napravi kiselo lice. Uz to je taj moj stari tako glup da komunizam i liberalizam kao »revolucionarne« trpa u isti koš i stalno me, ne obazirući se na moje prigovore, čini, na primer, odgovornim za sve infamnosti engleske *buržoazije* u parlamentu! A sada je ovde u kući ionako pobožna sezona. Pre osam dana su konfirmirani moj brat i sestra,⁶ a danas idu svi zajedno na pričest — telo gospoda je učinilo svoje dejstvo, lica mojih starih jutros plačljivija no ikada. — Pour comble de malheur⁷, sinoć sam bio s Heßom u Elberfeldu, gde smo do dva časa docirali komunizam. Danas, naravno, otegnuta lica zbog mog kasnog dolaska, aluzije da sam verovatno bio u bajboku. Najzad se osmeljuju da me upitaju gde sam bio. — Kod Heßa. — »Kod Heßa! Gospode bože!« -- Pauza, povećavanje hrišćanskog očajanja na licu -- »Kakvo društvo si Ti sebi izabrao!« — Uzdasi itd. Prosto da čovek poludi. Ti ne možeš ni zamisliti koliko podmuklosti ima u ovoj hrišćanskoj hajci za mojom »dušom«. Ako povrh svega toga moj stari još otkrije da postoji *Kritička kritika*, on bi bio u stanju da me izbaci iz kuće. A pri tom se stalno sekiram gledajući kako tim ljudima nema pomoći, kako oni naprosto *hoće* da se kinje i muče svojim paklenim fantazijama, i kako ih ne možeš uputiti ni u najosnovnije principe pravednosti. Da nije moje majke, koja je u osnovi divan čovek, samo što je u odnosu prema mome ocu sasvim nesamostalna, i koju zbilja volim, ni trenutka se ne bih kolebao da svome fanatičnom i despotskom starom činim i najmanji ustupak. A moja mati se ionako

⁶ Hedwig i Rudolf Engels — ⁷ da bi nesreća bila veća

svakog časa razboli od jeda i kad god se zbog mene ljuti, ima po osam dana glavobolju — to se više ne može izdržati, moram da odem, i ne znam kako ću izdržati još ovo nekoliko nedelja dok sam ovde. Ali, ići će i to.

Inače ovde ništa novo. Buržoazija politizira i ide u crkvu, šta radi proletarijat — ne znamo, a ne možemo ni znati. Adresa na koju ste poslali vaše poslednje pismo zasada je još sigurna. Nadam se da ću večeras dobiti novac — upravo me uverava Köttgen da će, čim bude imao nešto više vremena, za nekoliko dana — moći još nešto nabaviti. Ali ja mu mnogo ne verujem, od K[öttgen]a čovek može imati pomoći samo tamo gde on može da se istakne, a inače nije ni za šta i ne radi ništa. Adios.

Barmen, 17. marta 45.

Tvoj
E.

1846

6

Engels Marxu

u Brisel

Dragi Marx,

Nekoliko dana sam trčkarao tražeći stan za Tebe, ali nisam našao skoro ništa. Stanovi su ili odveć veliki ili odveć mali. Retko *dve* sobe za stanovanje zajedno, spavaće sobe većinom strahovito tesne. Enfin¹ sam juče naišao na dva stana au choix²: 1. dve velike sobe, na prvom i drugom spratu; u svakoj po jedan krevet za 95 franaka mesečno, za treći krevet 30 franaka posebno, doručak $\frac{1}{2}$ franka dnevno po glavi ili želucu. 2. Jednu malu kuću koja pripada istom propriétaire-u³: dole dnevna soba, gore dve spojene spavaće sobe, od kojih je jedna prilično velika, i kabinet za 150 franaka mesečno, doručak *même prix*⁴. Ko najmi kuću dobija uz to i devojkju za posluživanje. Navedene dve sobe su u restoranu Au duc de Brabant, rue du lait battu, gde bi se za nuždu moglo dobiti i jelo. Ali u tom pogledu ste tamo sasvim nezavisni. U svakom slučaju, dobro bi uradio da reflektiraš na jedan od ovih stanova, jevtinije je odsesti u »duc de Brabant« nego u hotelu, i ako Ti se sobe ne sviđaju, onda Ti stanodavka može tamo pokazati kuću koja se nalazi u rue de soeurs blanches br. 5, a ako Ti ni ona ne odgovara, svakako ćeš naći neku drugu. Stanovi su, uostalom, strašno poskupeli u odnosu na prošlu godinu, kao i sve ostalo. Ručak ćeš moći dobiti za 5 franaka za celu porodicu, biftek 1 frank, kotleti isto, vino 2 - 3 franka. Pivo je loše cigare loše i skupe, učinićeš dobro ako sa sobom ponesesh nekoliko stotina iz Brisela; ako to uradiš, možeš sledeći proračun troškova uzeti kao tačan:

¹ Najzad — ² za izbor — ³ vlasniku — ⁴ po istoj ceni

Stan	franaka	125-150	(ako neki put ručaš na obali)
Déjeuner	„	45-45	(ovde se mnogo jede)
Diner	„	150-175	
mesečno Souper 2-3 Beefsteaks	„	60-90	
Cofe popodne na obali, vrlo potrebna, 2 šolje	„	18-18	Uz to kupanje 1,30 – 1,50 franaka, oko 40 franaka
Pranje rublja je vrlo skupo, najmanje	„	20-30	
	franaka	418-508	

A osim toga, bilo bi poželjno još 100 franaka za incidental expenses⁵, jer bez toga je ovde vrlo dosadno. Duže od jednog meseca nije potrebno ovde da ostaneš. Duže ostaju samo oni prebijenih krsta i udareni po svim organima spolja i iznutra. No iznajmiti moraš tako da za vreme koje ostaneš duže od mesec dana plaćaš *par jour*⁶, inače će Ti računati celo pola meseca ako ostaneš dva dana duže.

Inače se ovde živi vrlo monotono. Jedan dosadni barmenski filistar, la bête des bêtes⁷, bio mi je prvih dana, osim porodice, jedino društvo, i to mi ga je ona nametnula. Juče je iz Londona došao Blank (koga poznaješ), i onda sam se preko njega upoznao s jednim Francuzom qui a beaucoup d'esprit⁸ i koji je uopšte valjan momak, iako je petnaest godina bio u Elberfeldu i par conséquent⁹ govori nemački.

»Najzad ću još da pomenem« istoriju s gospođom Heß. Nezgodno je, ali se nikako ne može tražiti da ona ispašta gluposti prepoštovanog Heßa. Pokušaću, dakle, da je prokrijumčarim preko granice, to jest ako od svog starog dobijem novac za put u Pariz, što još nije sigurno. Priloženu ceduljicu pošalji dragom božjem čoveku¹⁰ u Keln da bi se utešio. Gospođa je, dakle, već u Briselu.

Od velikih ljudi nema ovde nikoga. Oni dolaze tek u avgustu. Još se ništa ne čuje o imenima velikih Nemaca koji će doći ovamo. Zasada se, dakle, moram zadovoljiti s pruskim projektom banke.^[128] Izvršno je što gospođa uobražavaju da će na tome zaraditi mnogo novca. Možda će se na to dati navesti nekoliko krupnih bankara koji hoće da postanu najveći akcionari, te će zaključiti svoje tajne ugovore s birokratima, na primer, da njihove akcije ne budu otplative, da budu prokrijumčareni u centralni odbor itd. itd. A inače niko. Divno je što »ne treba da budu poznati ni *upisnici* ni *upisani uložni*«. Očekuju, dakle,

⁵ posebne troškove — ⁶ na dan — ⁷ najgluplji među glupima — ⁸ koji ima mnogo duha — ⁹ prema tome — ¹⁰ Moses Heß

vraški malo novca, te hoće da se nekako osiguraju od blamaže; pravo birokratski.

Piši mi uskoro hoćeš li doći i kada.

Ostende, 11. rue St. Thomas,
27. juli 46.

Tvoj
E.

Ovakvi prizori mogli su se juče videti na moru za mušku i žensku publiku.

7

Engels Marxu

u Brisel

Cercle Valois, Palais Royal,
[Pariz] 19. avgusta 1846.

Dragi Marx,

Posle zamornog putovanja i mnogo dosade stigao sam najzad u subotu uveče ovamo.^[129] Odmah sam sreo Ew[erbecka]. On je vrlo veseo, povodljiv, impresibilan više nego ikad, ukratko nadam se da ću s njime u svim stvarima — s nešto strpljenja — sasvim dobro izaći na kraj. Nema više ni govora o očajanju zbog partijskih nesuglasica — iz prostog razloga što je i on sam sada primoran da ovdje izbaci nekoliko vajtlingovaca¹. Šta je on u stvari imao s Grünom, zbog čega je među njima nastao raskid, dosad se o tome malo zna; izvesno je da je Grün svojim čas servilnim čas nadmenim ponašanjem umeo da sačuva njegovo uvažavanje i privrženost. Ew[erbeck] je sasvim načisto s Heßom, il n'a pas la moindre sympathie pour cet homme-là²! Prema njemu je on i ranije gajio ličnu mržnju još iz vremena kada su zajedno stanovali. Zbog Vestfalaca^[130] ja sam mu dobro natrijao nos. Weyd[emeyer], taj lump, napisao je vestfalski-plačljivo pismo B[ernay]su, u kome blagorodnog M[eyer]a i R[empel]a prikazuje kao mučenike dobre stvari, koji su rado žrtvovali sve svoje, a koje smo mi navodno s prezirom odgurnuli itd.; i ta dvojica lakovernih Germana, Ew[erbeck] i B[ernay]s, sastanu se i žale se da smo tvrda srca i galamdžije, i veruju poručniku na reč. Čovek ne bi verovao da je takva lakovernost uopšte moguća? — Grün je izradio radnike za oko 300 franaka pod izgovorom da će za taj novac u Švajcarskoj štampati brošuru od — *jedan i po* tabak.³[131] Sada za nju pristiže novac, a radnici od tog ne dobijaju ni groša. Zbog toga su mu oni sada stalno za petama. Ew[erbeck] sad uvida kakvu je besmislenost učinio time što je toga Gr[ün]a doveo među zanatlije. On se sada boji da oni javno ne optuže Gr[ün]a, jer smatra da je ovaj u stanju da sve dostavi policiji. A što je taj čovek, B[werbeck], lakoveran! Prepredeni Grün je *sam* ispričao Ew[erbeck]u sve svoje mahinacije — ali, naravno, kao čiste podvige dévouements⁴, i Ew[erbeck] je u sve to poverovao. Tako je on o njegovim ranijim svinjarijama znao samo ono što je sam delinkvent našao za dobro da ispriča o tome. Ew[erbeck] je, uostalom, opomenuo Proudhona da se

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 8. — ² Nema za tog čoveka ni najmanje simpatije. — ³ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 8. — ⁴ požrtvovanja

čuva Gr[ün]a. Gr[ün] je opet ovde, stanuje na Ménilmontant-u i škraba najodvratnije članke u »Trier'sche Zeitung«-u. Mäurer je Cabet-u preveo odnosa mesta iz Grünove knjige,^[132] možeš zamisliti Cabet-ov bes. I kod »National«-a je izgubio svaki kredit.

Bio sam kod Cabet-a. Čičica je bio vrlo srdačan. Upuštao sam se u sve njegove sitnice, pričao mu o bogu i đavolu itd. Ići ću češće tamo. Ali od korespondencije^[133] ga moramo poštediti. Prvo, on ima dosta posla i, drugo, odveć je nepoverljiv. Il y verrait un piège⁶ za zloupotrebu njegovog imena.

Prelistao sam u časopisu »Epigonen« *Das Wesen der Religion* od Feuerb[acha]. Izuzev nekoliko zgodnih aperçus-a, stvar je sasvim na stari kalup. Već je u početku, gde se ograničava na čisto prirodnu religiju, primoran da se pridržava više empirijskog tla, ali kasnije je prava zbrka. Opet samo suština, čovek itd. Čitaću to pažljivo i ekscerpiraću Ti za najkraće vreme glavna mesta, ako budu interesantna, da bi ih mogao još iskoristiti za Feuerb[acha].^[134] Zasada samo dve rečenice. Cela stvar — oko šezdeset strana — počinje sledećom definicijom prirode koja se razlikuje od ljudske suštine. »Od ljudske suštine ili boga (!), o kome govori *Suština hrišćanstva*, različita i nezavisna suština (1), suština bez ljudske suštine (2), ljudskih osobina (3), ljudske individualnosti (4), **nije uistini ništa drugo** do — *priroda*. Ovo je zaista remek-delo gromoglasno objavljene tautologije. Ovamo dolazi još i to da on religiozni, zamišljeni *fantom* prirode u ovoj rečenici potpuno od početka do kraja poistovećuje sa stvarnom prirodom. Comme toujours⁶. — Zatim nešto dalje:

»Religija je primanje k srcu i ispovedanje onoga što ja jesam (!) ... Zavisnost od prirode uzdići sebi do svesti, predstaviti je sebi, primiti k srcu, ispovedati, znači *uzdići se do religije*.«

Ministar Dumon je ovih dana zatečen u košulji kod žene jednog predsednika. »Le Corsaire-Satan« iznosi: Jedna dama koja je kod Guizot-a podnosila molbu rekla je — šteta što tako divan čovek kao što je Guizot est toujours si sévère et boutonné jusqu'au cou⁷. Žena jednog employé des travaux publics⁸ kaže: On ne peut pas dire cela de M. Dumon, on trouve généralement qu'il est un peu trop déboutonné pour un ministre⁹.

Quelques heures après¹⁰ pošto sam za ljubav Weillchenu¹¹ uza-lud trčao u Café Cardinal, — Weillchen je nešto rdavo raspoložen, jer mu »Démocratie pacifique« ne plaća honorare, oko 1000 franaka; izgleda da je kod nje nastupila neka vrsta great crisis and stopping of cash payments¹², a Weillchen je odveć Jevrejini da bi se zadovoljio

⁵ On bi u tome video klopku. — ⁶ Kao uvek. — ⁷ uvek tako strog i zakopčan do grla — ⁸ činovnik javnih radova — ⁹ To se ne može reći o g. Duponu, smatra se uopšte da je on za ministra pomalo odveć raskopčan. — ¹⁰ nekoliko časova kasnije — ¹¹ Alexander Weill — ¹² velike krize i zastoja u plaćanju u gotovu

banknotama na prvu phalanstère budućnosti. Uostalom, gospoda furijeristi postaju svaki dan sve dosadniji. »Phalange« sadrži same besmislice. Sva saopštenja iz Fourier-ove zaostavštine se ograničavaju na mouvement aromal¹³ i sparivanje planeta, koje izgleda da se vrši plus ou moins¹⁴ odostrag. Iz sparivanja Saturna i Urana nastaju govnovalji, koji su u svakom slučaju furijeristi sami — a glavni govnovalj je gospodin Hugh Doherty, Irac koji u stvari nije još čak ni govnovalj, već tek govnovaljeva larva — jedna životinja ogleda se već po deseti put (deseti članak) u question religieuse¹³⁵ i još nije došla na to kako da na pristojan način odstupi.

Bernaysa još nisam video. Međutim, kako kaže Ew[erbeck], sa njime nije tako loše i njegova najveća boljka je dosada. Kažu da je postao vrlo snažan i zdrav. Njegovo glavno zanimanje je baštovanstvo, i ono mu je očigledno pomoglo da savlada svoj jad. Takođe se priča da on drži koze za rogove kada ih njegova — ? supruga? — koja se može zamisliti samo između dva znaka pitanja, muze. On, grešnik, u svojoj okolini se oseća, naravno, nelagodno; osim Ewerbecka, koji mu dolazi nedeljno jedanput, ne vidi nijedne duše, ide u gunju, nikad ne izlazi iz Sarsela, koje je najbednije selo na svetu i nema čak ni cabaret-a, ukratko, njemu je dozlaboga dosadno. Moramo gledati da ga opet dovedemo u Pariz, onda će za četiri nedelje biti opet onaj stari. Pošto Börnstein u svome svojstvu mouchard-a ne treba da zna da sam ovde, to smo B[ernay]su pisali radi jednog sastanka u Montmoransiju ili drugde u blizini, pa ćemo ga posle odvući u Pariz i potrošićemo nekoliko franaka na to da ga čestito razveselimo. Onda će već postati drukčiji. Uostalom, nemoj da primeti da sam Ti ovako pisao o njemu; u svome prenapetom romantičnom raspoloženju dobri mladić bi se mogao osetiti moralno uvređen.

Najlepše je to što su u kući u Sarselu dve žene, dva muškarca, više dece, od kojih je jedno sumnjivo, i uprkos svemu on n'y tire pas un coup¹⁵. Tu nema čak ni pederastije. C'est un roman allemand.¹⁶

Madame Heß cherche un mari. Elle se fiche de Heß. S'il se trouverait quelque chose de convenable, s'adresser a Madame Gsell, Faubourg St. Antoine.¹⁷ Žuriti se ne mora pošto konkurencija nije velika. Odgovori uskoro.

Tvoj
E.

Adresa: 11, rue de l'Arbre sec.

¹³ aromatski pokret — ¹⁴ manje ili više — ¹⁵ ništa se ne dešava — ¹⁶ To je namački roman. — ¹⁷ Gospoda Heß traži muža. Sita je ona Heßa. Ako se nade nešto odgovarajuće, obratiti se gospođi Gsell, Faubourg, St. Antoine.

Razume se da je sve što Ti ovde pišem i što ću Ti kasnije pisati o Ew[erbeck]u, B[ernay]su i drugim poznanicima strogo poverljivo.

Ne plaćam poštarinu pošto sam slabo s parama, a pre 1. oktobra nemam šta da očekujem. Ali ću istoga dana poslati menicu da bih pokrio svoj udeo u poštarini.

8

Engels komunističkom Dopisnom komitetu

u Brisel^[136]

Prvo pismo Komitetu

Komitetu

Carissimi¹ — naša stvar će ovde vrlo dobro napredovati. Ew[erbeck] je sasvim zaokupljen njome i samo želi da sa zvaničnim organizovanjem komiteta ne pre naglimo, pošto predstoji rascjep. Ostatak vajtlingovaca, mala grupa krojača,^[137] treba, naime, da bude izbačena iz organizacije, i Ew[erbeck] smatra da je bolje pričekati dok se to ne svrši. Ew[erbeck], međutim, ne veruje da se za dopisivanje može ovde zainteresovati više od četiri do pet ljudi, što je i sasvim dovoljno. Nadam se da ću Vam u svome sledećem pismu moći saopštiti sastav.

Ovi krojači su zbilja čudan svet. Nedavno su sasvim ozbiljno diskutovali ne bi li bilo bolje noževe i viljuške staviti na lanac. Njih, međutim, nema mnogo. — Weitling nije odgovorio na poslednje vrlo grubo pismo Parizana koje smo mu dostavili. On je zahtevao 300 franaka za praktične eksperimente svoga pronalaska, a u isti mah im je pisao da će to verovatno biti izgubljen novac. Možete zamisliti kako su mu odgovorili.

Stolari i kožari, naprotiv, čujem da su silni momci. Još ih nisam video, Ew[erbeck] se bavi svim tim sa poznatom obazrivošću.

Sada ću vam saopštiti ponešto iz francuskih listova, razume se iz onih koji ne dolaze u Brisel.

Mesečni list P. Leroux-a je skoro sasvim ispunjen člancima samoga P. L[eroux]a^[138] o Saint-Simonu i Fourier-u. U njemu on uzdiže Saint-S[imona] u nebesa i pokušava da Fourier-a učini što gorim i prikaže ga kao sledbenika Saint-Simona, koga iskrivljuje i kvari. Tako se on trudi da dokaže da su *Quatre mouvements*² samo materijalizovani plagijat *Lettres d'un habitant de Genève*³. On je sasvim lud. Pošto se tamo na jednom mestu kaže da bi se sistem koji bi enciklopedijski obuhvatio sve nauke mogao najbolje sprovesti svodenjem svih pojava itd. na pesanteur universelle⁴, to mora da je Fourier[er] iz njega uzeo celo svoje učenje o atrakciji. Naravno da svi do-

¹ Dragi prijatelji — ² Misli se na delo Fourier-a *Théorie de quatre mouvements*. — ³ delo St.-Simona *Lettres d'un habitant de Genève* — ⁴ opšta sila teže

kazi, citati itd. nisu dovoljni čak ni za to da se dokaže da je F[ourier] ma i samo čitao *Lettres* kada je pisao *Quatre mouvements*. Naprotiv, celi pravac *Enfantina* označava se kao u njihovu školu prokrijumčarani furijerizam. List se zove »Revue sociale ou solution pacifique du problème du prolétariat«.

»L'Atelier« govori naknadno o reformističkom novinskom kongresu: da on na njemu nije bio zastupljen i da je zato vrlo začuđen što se nalazi na listi tamo predstavljenih novina. *Le peuple de la presse*⁵ je bio isključen sve dotle dok nisu bile utvrđene osnove reforme, i kada su onda radničkim novinama otvorili vrata za aminovanje, one su smatrale ispod svog dostojanstva da tamo odu. »L'Atelier« iznosi, dalje, da su 150 *ouvriers*⁶ verovatno bišezista⁷, — čija partija po uvećavanju Francuza broji oko 1000 ljudi — 29. jula banketom proslavili julske dane^[139] bez odobrenja policije. Policija se umešala, i pošto se oni nisu hteli obavezati da neće voditi nikakve političke razgovore i pevati Bérangerove pesme, rasterala ih je.

Epigonen gospodina Wiganda su stigli. Gospodin W[igand] se u njima, strahovito se busajući u naduvane grudi, obara na A. Rugea.^[140] Prebacuje ovome njihove zajedničke nevolje koje su pretrpeli za četiri godine. R[uge] — u Parizu — nije mogao »da ide ruku pod ruku sa fanatičkim komunizmom«. Komunizam je stanje »izmišljeno u sopstvenom uobraženom mozgu, ograničeno i uobraženo varvarstvo, koje čovečanstvu treba da bude silom nametnuto«. Najzad se razmeće šta sve neće učiniti »dok u svetu bude još olova za slava«. Vidite da kandidat de la potence⁸ nije još napustio nadu da dotera do kandidat de la lanterne⁹.

Skrećem vam pažnju na članak u današnjem »Nationalu« (mercredi 19¹⁰) o smanjenju birača u Parizu od preko 20 000 na 17 000 od 1844.

11, rue de l'Arbre sec.
Pariz, 19. avgusta 1846.

Vaš
E.

Pariz je nisko pao; Danton prodaje drva na Boulevard Bourdon-u. Barbaroux ima manufakturnu radnju u Rue St. Honoré, »Réforme« nema više snage da zahteva Rajnu, opozicija traži kapacitete i ne nalazi ih, gospoda buržuiji ležu tako rano da u 12 časova mora sve biti zatvoreno, a la *jeune France*¹¹ sve to prima mirno. Policija to sigurno ne bi sprovela, ali to sprovode rani, kontorski časovi gospode šefova koji žive po poslovi: Ko rano rani itd. . . . Brošura gospodina Grūna, štampana o trošku radnika, ista je ona koju sam jednom video kod Seilera: *Die preußischen Landtagsabschiede, ein Wort zur Zeit* (ano-

⁵ svet štampe — ⁶ radnika — ⁷ pristalice francuskog religioznog socijaliste Buchez-a — ⁸ kandidat za vešala — ⁹ kandidat za banderu — ¹⁰ sreda — ¹¹ mlada Francuska

nimno), sadrži poglavito plagijate iz Marxovih članaka («Deutschfranzösische Jahrbücher») i užasne gluposti. «Nacionalno-ekonomska» i «socijalistička» pitanja za njega su *identična*. Razvoj apsolutne monarhije je sledeći:

«Vladalac je sebi stvorio *apstraktni domen* i taj apstraktni domen nosi naziv država. Država je postala domen domenâ; kao ideal domena ona isto tako ukida pojedinačni domen kao što ga i zadržava; ona ga uklanja uvek kad hoće da postane apsolutno samostalan itd.»

Taj «duhovni» domen, «Pruska», pretvara se odmah zatim u domen «u kome se moli, *duhovnički domen*»!! Rezultat svega toga: Liberalizam je u Pruskoj *teorijski već savladan, otuda se staleži Rajha neće više baviti buržoaskim pitanjima, već directement socijalnim pitanjima.*

«Porez na klanje i meljavu je *pravi izdajica suštine poreza*, on, naime, otkriva *da je svaki porez glavarina*. A ko ubira *glavarinu*, taj kaže: Vaše glave i tela pripadaju meni, vi ste meni glavom i telom *podložni* . . . Porez na klanje i meljavu *toliko odgovara apsolutizmu, itd.*»

Taj magarac je dve godine plaćao trošarinu i još to ne zna, on misli da tako šta postoji samo u Pruskoj. Najzad je ova brošurica, izuzev nekoliko plagijata i fraza, skroz-naskroz *liberalna*, i to liberalna na nemački način.

Opšte je mišljenje radnikâ ovde da Weitl[ing] *nije sam* napisao *Garantien*. Osim S. Schmidta, Beckera¹² itd., materijal mu je, kažu, dalo nekoliko Francuza, a naročito je imao rukopise nekog Ahrensa iz Rige, radnika u Parizu, sada u Americi, koji je i napisao glavni deo *Čovečanstva kakvo jeste i kakvo treba da bude*. Neki odavde su mu to jednom pisali u London, na šta se on jako naljutio i odgovorio da su to prosto klevete.

[Na strani za adrese]

Monsieur Charles Marx, 19, Plaine Ste Gudule, Bruxelles

¹² August Becker

Engels komunističkom Dopisnom komitetu

u Brisel

Drugo pismo Komitetu

Komitetu, br. 2

Dragi prijatelji,

Vaše vesti o Belgiji, Londonu i Breslavi bile su za mene vrlo interesantne. Od njih sam Ew[erbeck]u i B[ernay]su saopštio ono što ih je interesovalo. Držite me ujedno au fait¹ i o uspehu našeg poduhvata i o plus ou moins² živom učešću raznih mesta u njemu da bih, ukoliko se radi o političkim pitanjima, mogao o tome govoriti ovdašnjim radnicima. Šta rade Kelnjani? — Odavde ima svakojakih novosti:

1. Sa ovdašnjim radnicima, to jest sa starešinama stolara iz predgrada St. Antoine, sastajao sam se više puta. Oni su čudnovato organizovani. Osim svoga udruženja u kome je — zbog velike nesuglasice s Weitlingovim krojačima^[141] — nastala velika zbrka, ovi ljudi, to jest oko dvanaest do dvadeset njih, sastaju se svake nedelje jednom i tu su dosada diskutovali; no pošto im je ponestalo materijala, kao što drukčije nije ni moglo da bude, to je E[werbeck] bio primoran da im drži predavanja iz nemačke istorije — ab ovo — i iz neke krajnje zamršene nacionalne ekonomije — popularizovane »Deutsch-Französische Jahrbücher«. Onda sam se ja pojavio. Da bih s njima uspostavio vezu, dva puta sam izlagao prilike u Nemačkoj od vremena francuske revolucije, polazeći od ekonomskih odnosa. Ono što čuju na ovim skupovima preko nedelje, to se nedeljom ponavlja na skupovima na periferiji grada, na koje dolazi raznorodni svet, pa i žene i deca. Tu se — abstraction faite de toute espèce de politique³ — diskutuje o nečem što bi se moglo nazvati »socijalnim pitanjima«. Ovi skupovi su dobri za privlačenje novih ljudi, jer su sasvim javni; pre četrnaest dana je naišla policija, htela da stavi svoj veto, ali se dala umiriti i otišla. Često se skupi preko 200 ljudi.

Ovo stanje ne može ovako ostati. Ljudima je ovladala izvesna učmalost, koja dolazi od dosade sa samima sobom. Ono što oni, naime, suprotstavljaju krojačkom komunizmu^[142] samo su Grünove fraze o

¹ u toku — ² više ili manje — ³ nezavisno od bilo kakve politike

čovečnosti^[143] i »pogrijeti« Proudhon, koga im je s velikom mukom uterao u glavu delom gospodin Grün lično, delom stari naduveni stolarski majstor i Grünov skutonoša čiča Eisermann, a delom i amicus⁴ E[werbeck]. S tim su, naravno, ubrzo bili gotovi, nastalo je većito ponavljanje, i da bi ih održao da *ne zaspe* (na sednicama je spavanje stvarno uzelo maha), E[werbeck] ih muči cepidlačkim ispitivanjem o »pravoj vrednosti« (koju delimično i ja imam na duši) i gnjavi germanskim prašumama, Hermanom Heruskancem⁵ a i užasnim staronemačkim etimologijama po Adelungu, koje su sve pogrešne.

Inače, pravi šef ovih ljudi nije E[werbeck], već J[unge], koji je bio u Briselu; on vrlo dobro zna šta se mora izmeniti i mogao bi vrlo mnogo da učini jer ih sve ima u džepu, i deset puta je pametniji od te čitave klike, ali je i suviše kolebljiv i stalno pravi nove projekte. Uzrok što smo tako malo uradili je taj što ga nisam video skoro tri nedelje — nikako nije dolazio i nigde ga nisam mogao naći. Bez njega je većina njih mlitava i kolebljiva. Ali se s njima mora imati strpljenja; najpre moramo izbaciti Grūna, koji je zbilja neposredno i posredno izvršio na njih strašno uspavljajući uticaj, i kada im se te fraze izbiju iz glave, nadam se da ću s njima nešto postići, jer svi imaju silnu želju da nešto nauče iz ekonomije. Kako E[werbecka] — koji pored svoje poznate, sada u najvišem stepenu cvetajuće konfuzije ima najbolju volju na svetu — imam sasvim u džepu, a i J[unge] je potpuno na mojoj strani, uskoro će to biti učinjeno. U pogledu dopisnika savetovao sam se sa šestoricom, plan je naišao na vrlo veliko odobravanje, naročito kod J[unga], i odsada će se izvoditi. Ali dokle god se ne uništi lični uticaj Gr[ün]a i ne iskorene njegove fraze, te ljudima ne povrati energija, sve dotle se kod ovolikih materijalnih prepreka (naročito zbog toga što su oni gotovo svako veće zauzeti) ne može ništa učiniti. Predložio sam im da se Grūnu u njihovom prisustvu kažu u lice njegove lične svinjarije, i B[ernay]s hoće da dođe — a i E[werbeck] ima sa njim da se obračuna. To će se dogoditi čim oni sa G[rün]om svrše svoje sopstvene stvari, to jest dobiju garantiju za predujmljeni novac za štampanje G[rün]ove burgije o landtagu.^[131] I pošto J[unge] nije došao, a ostali su se prema G[rün]u ponašali ±⁶ kao deca, onda ni to još nije u redu, mada bi sa nešto energije stvar bila svršena za pet minuta. Nezgodna je što su većina njih Švabe.

2. A sad nešto zabavno. Proudhon u novoj još neštampanoj knjizi, koju Grün prevodi, izlaže veliki plan kako će napraviti novac ni iz čega i sve radnike učiniti srećnim.^[144] Niko živ nije znao o čemu se radi. G[rün] se držao vrlo tajanstveno, ali se jako razmetao svojim kamenom mudrosti. Opšte iščekivanje. Najzad prošle nedelje čiča Eisermann je bio kod stolarâ, a i ja, i stari kicoš je malo-pomalo počeo da veoma naivno otkriva tajnu. Gospodin G[rün] mu je poverio ceo

⁴ prijatelj — ⁵ Voda germanskog plemena Heruska, koji je u 1. veku n. ere oslobodio zapadnu Germaniju od rimskog gospodstva — ⁶ više ili manje

plan. Sada čujte veličinu toga plana koji će spasti svet: ni plus ni minus⁷ nego u Engleskoj odavno postojeći i deset puta bankrotirani labour-bazars ili labour-markets,^[145] asocijacije svih zanatlija svih grana, veliko skladište, svi proizvodi koje su članovi asocijacije isporučili procenjeni tačno po troškovima sirovina plus rad, i plaćeni drugim proizvodima asocijacije, koji se isto tako procenjuju. Ono što se isporučilo u većoj količini nego što se troši u asocijaciji treba da se proda na svet-skoj pijaci, a prinos ispleti proizvođačima. Na taj način, špekuliše lukavi Proudhon da on i njegovi članovi asocijacije zaobilaze profit trgovaca posrednika. Da on pri tom zaobilazi i profit na kapital *kapital svoje asocijacije*, da taj kapital i taj profit moraju biti *isto toliki* kao i kapital i profit zaobidenih trgovaca posrednika, da on, dakle, desnom rukom odbacuje ono što levom prima, na to taj mudrac nije mislio. Da njegovi radnici nikad ne mogu skupiti potrebni kapital, jer bi se inače i oni mogli samostalno etablirati, da je eventualna ušteda troškova koja proizlazi iz asocijacije manja od ogromnog rizika, da cela stvar izlazi na to da se na volšeban način ukloni profit iz sadašnjeg sveta, a ostave svi proizvođači profita, da je ona prava štraubingerska^[146] idila koja unapred isključuje svaku veliku industriju, građevinarske zanate, zemljoradnju itd., da oni imaju da snose samo *gubitke* buržuja ne deleći njihove dobiti, sve to i stotinu drugih kao dan jasnih prigovora zaboravlja on u zanosu svojih plauzibilnih iluzija. Da se čovek ubije. Otac porodice Grün veruje, naravno, u novo izjavljenje i već vidi sebe na čelu asocijacije od 20 000 ouvriers⁸ (oni odmah hoće da započnu *na veliko*), pri čemu će, naravno, cela njegova porodica imati besplatnu hranu, odelo i stan. No Pr[oudhon] će za većita vremena blamirati sebe i sve francuske socijaliste i komuniste pred buržoaskim ekonomistima ako s time izađe. Otuda one suze, ono polemisanje protiv revolucije,^[147] jer je in petto imao miroljubivi lek. Pr[oudhon] je upravo kao i John Watts. Ovaj se trudi da uprkos svom disrespektabilnom ateizmu i socijalizmu postane respektabilan kod buržuja; Pr[oudhon] čini sve da bi uprkos svojoj polemici protiv ekonomista postao veliki priznati ekonomist. *Takvi su sektaši*. Pri tom još tako stara stvar!

3. A sad još jedna vrlo zanimljiva priča. — »Augsburger Allgemeine Zeitung« od 21. jula, dopis iz Pariza od 16. jula. Članak o *ruskom* poslanstvu. . .

»To je zvanično poslanstvo — ali sasvim van ili, tačnije, *iznad* njega stoji izvesni gospodin *Tolstoj* koji nema nikakve titule, inače obeležen kao, »*poverenik dvora*«. Ranije zaposlen u ministarstvu prosvete, došao u jednoj *literarnoj misiji* u Pariz, napisao ovde nekoliko memoara za svoje ministarstvo i dao nekoliko pregleda francuske dnevne štampe. Zatim je prestao da piše, ali je zato utoliko više radio. Živi na velikoj nozi, odlazi celom svetu, prima ceo svet, bavi se sva-

⁷ ni više ni manje — ⁸ radnika

čim, zna sve i udešava mnogo štošta. Izgleda mi da je on *pravi ruski poslanik* u Parizu, . . . njegovo zauzimanje čini čuda« (— svi Poljaci koji hoće da budu pomilovani obraćaju se njemu —) »— u poslanstvu se *svi pred njim klanjaju a u Petrogradu uživa veliki ugled.*»

Taj Tolstoj nije niko drugi do naš Tolstoj, onaj blagorodni, koji nas je slagao da hoće da proda svoja dobra u Rusiji^[148]. Osim svoga stana u koji je nas vodio, on je imao i sjajan hotel u ulici Mathurin gde je primao diplomatiju. Poljaci i mnogi Francuzi su to odavno znali, samo nemački radikali nisu znali, za koje je smatrao da je bolje da im se dodvori kao radikal. Navedeni članak napisao je neki Poljak koga Bernays poznaje, i smesta su ga preštampli u listovima »*Corsaire-Satan*« i »*National*«. Čitajući članak, Tolstoj se samo silno smejao i pravio dosetke na račun toga što su ga najzad otkrili. On je sada u Londonu i, pošto je ovde odigrao svoju ulogu, pokušaće tamo svoju sreću. Šteta je što se neće vratiti, inače bih pokušao da se s njime neki put našalim i na kraju bih ostavio svoju posetnicu na rue Mathurin. Da je posle svega toga Anjenkov, koga je on preporučio, takođe ruski špijun, c'est clair⁹. Čak je i Bakunjin, koji je *morao znati* celu stvar, pošto su je i drugi Rusi znali, vrlo sumnjiv. Naravno, ja ću se u odnosu na nj praviti nevešt, ali ću se zato revanširati Rusima. Ma koliko da su ti špijuni za nas bezopasni, ipak im se to ne može dozvoliti. Oni su dobri sujets da bi se na njima in corpore vili¹⁰ vršili eksperimenti intriga. Za to oni nisu tako loši.

4. Otac Heß. Pošto sam suprugu mu, koja ga grdi i ruži, ovde srećno predao zaboravu, tj. krajnjoj tački predgrađa Saint-Antoine, gde vladaju plač i škrgut zuba (Grün i Gsell), dobio sam pre nekog vremena preko nekog Reinhardta još jedno pismo komunističkog tate radi ponovnog nastavljanja veze. Da pukneš od smeha. Naravno, kao da se ništa nije desilo, sasvim in dulci jubilo¹¹ i pri tom sasvim stari Heß. Pošto je konstatovao da se opet donekle izmirio s »partijom« (jevrejsko društvanje izgleda da je faliralo) — »i da opet ima volju za rad« (taj događaj je trebalo oglasiti zvonom), daje sledeću istorijsku belešku (de dato 19. avgust):

»Samo za *dlaku* je falilo što ovde u Kelnu pre nekoliko nedelja nije došlo *do krvave pobune*, **vrlo mnogi** su bili već naoružani« (Moses zacelo nije bio među njima). »Pobuna nije izbila jer se vojnici *nisu pojavili*« (ogroman trijumf kelnskog »satljik« -filistra) itd. itd. . . .

Zatim o skupovima građana, gde smo »mi«, »partija« i gospodin Moses qua komunisti »*tako potpuno pobedili*«, da mi itd.

»Najpre smo *sjajno nadvladali* finansijske aristokrate. . . a zatim sitne buržuje« (pošto među njima nema nikakvih talenata). Na kraju smo na skupovima *mošli* (!) *sve sprovesti*« (na primer učiniti Mosesa oberbirgermajstorom); »sproveden je program kojim je skup obave-

⁹ jasno je — ¹⁰ na objektu bez vrednosti — ¹¹ u blaženom likovanju

zao svoje kandidate i koji« (čujmo, čujmo) »engleski i francuski komunisti ne bi mogli radikalnije sastaviti« (!!) (i niko besmislenije shvatiti od Mosesa) . . . »Raspitaj se« (sic) »kadikad o mojoj [ženi]¹² (obe strane žele da ja preuzmem lepšu polovinu na svoj račun i rizik, j'en ai les preuves¹³) . . . »i saopšti to Ew[erbecku] radi krepljenja srca«.

Neka vam gospod blagoslovi to »krepljenje srca«, tu mānu iz puštinje. Naravno, ja sasvim ignorišem toga magarca — sada je pisao i E[werbeck]u, (i to samo da bi svojoj lepšoj polovini dostavio pismo na njegov trošak) i preti da će za dva meseca doći ovamo. Ako me poseti, mislim da ću mu i ja moći saopštiti nešto radi »krepljenja srca«.

Pošto sam se već raspisao, to ću vam na kraju još saopštiti da je Heine opet ovde i da sam prekjuče s E[werbeck]om bio kod njega. On je jadnik sasvim propao. Mršav je kao skelet. Razmekšavanje mozga se širi, paraliza lica takođe. E[werbeck] kaže da bi on vrlo lako mogao umreti od paralize pluća ili od kapi, ali može se vući i još tri do četiri godine, naizmenično bolje ili gore. On je, naravno, nešto utučen, setan, i ono što je najznačajnije krajnje blagonaklon (i to ozbiljno) u svojim sudovima — samo na račun Māurera stalno pravi viceve. Inače je potpuno sačuvao svoju duhovnu energiju, ali je njegov izgled zbog prosede brade postao još čudniji (ne može više da se brije oko usta) i dovoljan je da rastuži svakoga ko ga vidi. Strahovito je mučno posmatrati čoveka takve vrednosti kako postepeno odumire.

I velikog Māurera sam video. »Čovečiću, čovečiću, što si tako lak!« Taj čovek je stvarno zanimljiv, bio sam prema njemu krajnje grub, — u zahvalnost postaje taj magarac prema meni naročito naklonjen i kaže za mene da imam blago lice. On, dabome, izgleda kao Karl Moor šest nedelja posle svoje smrti. Odgovorite uskoro!

Vaš
E.

[Pariz] sreda, 16. sept. 46.

Zabavljajte se sledećim: »Journal des Economistes«, za avgust o. g., sadrži u jednom članku o filistarskim člancima⁽¹⁴⁹⁾ [o]¹⁴ komunizmu sledeće: Najpre je čitava Hešova glupost komično pofrancuzena, zatim, kažu, dolazi sledeći — g. Marx.

»M. Marx est un *cordonnier*, comme un autre Communiste allemand, Weitling, est un *tailleur*. Le premier« (Marx) »n'a pas une grande estime pour le communisme français (!) qu'il a été assez heureux d'étudier sur les lieux. M. ne sort du reste point non plus« (zar po ovoj elzaškoj frazi ne poznaješ gospodina Fixa?) »des formules abstraites et il se garde bien d'aborder aucune question véritablement

¹² oštećen papir, reč nečitka — ¹³ za to imam dokaze — ¹⁴ oštećen papir, reč ničitka

pratique. Selon lui« (obradi pažnju na glupost) »l'émancipation du peuple allemand sera le signal de l'émancipation du genre humain; la tête de cette émancipation serait la philosophie et son coeur le prolétariat. Lorsque tout sera préparé, le coq gaulois sonnera la résurrection germanique . . .

Marx dit qu'il faut créer en Allemagne un prolétariat universel (!!) afin de réaliser la pensée philosophique du communisme«. Signé T. F. (mort depuis)¹⁵.

To je bilo njegovo poslednje delo. Prethodna sveska je donela isto tako komičnu kritiku moje knjige.^[150] Septembarska sveska sadrži kritiku Juliusa¹⁶, koju još nisam čitao.^[151]

U »Fraternité«-u je bila velika raspra između materijalista i spiritualista. Materijalisti su, nadglasani sa 23/22, istupili. Međutim, to nije sprečilo »Fraternité« da donese vrlo lep članak o raznim stupnjevima civilizacije i njenoj sposobnosti da se razvije u komunizam.

Pišite mi uskoro, jer za četrnaest dana odlazim odavde [. . .]¹⁷. Takva stvar lako se kaže u pismu [. . .]¹⁷ ili se odbije u starom lokalnu.

[Na strani za adresu]

Monsieur Charles Marx au Bois Sauvage, Plaine Ste. Gudule, Bruxelles.

¹⁵ »G. Marx je obučar, kao što je jedan drugi nemački komunist, Weitling, krojač. Prvi (Marx) ne ceni mnogo francuski komunizam(!) za koji je imao dosta sreće da ga proučava na licu mesta. M. uostalom uopšte ne izlazi . . . iz apstraktnih formula i dobro se čuva da ne pristupi ikakvom istinski praktičnom pitanju. Prema njemu će . . . emancipacija nemačkog naroda biti signal za emancipaciju ljudskog roda, glava ove emancipacije biće filozofija, a njeno srce proletarijat. Pošto sve bude pripremljeno, galski petao će oglasiti germanski preporod . . . Marx kaže da u Nemačkoj treba stvoriti univerzalni proletarijat(!) da bi se realizovala filozofska misao komunizma.« Potpisano T. F. (u međuvremenu umro). — ¹⁶ Gustav Julius — ¹⁷ oštećen papir, tekst nečitak

10

Engels Marxu

u Brisel

Dragi Marx,

Masa stvari koje sam hteo privatno da Ti pišem upala je u poslovno pismo, jer sam prvo njega pisao. Ovog puta ne mari ništa što će taj drek i drugi čitati.

Iz izvesne groze se dosad nisam mogao odlučiti da napravim izvod iz F[euerbach]a. Ovdje u Parizu ta stvar izgleda sasvim otužna. Sad, međutim, imam knjigu^[152] u kući i ovih dana ću se baciti na posao. Dirljivo je Weydemeyerovo sladunjavo trućanje. Taj gospodin prvo izjavljuje da želi sastaviti manifest u kome nas naziva lumpima, a onda želi da to ne izazove nikakva lična razmimoilaženja. Tako šta je čak i u Nemačkoj moguće samo na hanoversko-pruskoj granici. Da si Ti još uvek u novčanoj stisci, to je strašno. Za naše rukopise¹ ja ne znam drugog izdavača osim Leskea, koji za vreme pregovora ne bi smeo doznati za kritiku njegovog preduzeća. Löwenth[al] ih sigurno neće uzeti, on je B[ernay]su pod svakojakim tričavim izgovorima odbio vrlo dobru spekulaciju (*život ovdašnjeg starca*, u dve sveske, prva da se odmah štampa i da se po smrti starca smesta izda, a druga odmah potom). On je i kukavica, kaže da bi mogao biti proteran iz Frankfurta. B[ernay]s ima izgleda da izda kod Brockhauusa, koji, naravno, misli da je knjiga napisana u buržoaskom duhu. — Da li su Vestfalci^[130] poslali rukopise D[aniel]su^[153]? — Jesi li čuo nešto podrobnije o kelnskom projektu? o kome je Heß pisao,^[154] — Ti već znaš. — A pre svega je divno Lünigovo trućanje. Kao da ga gledam kako rizikuje da pusti u tur. Ako budemo kritikovali sve njihove burgije, onda će to blagorodni oglasiti za »samokritiku«. ^[155] Njima će se, međutim, uskoro desiti ono što je pisano: »A ako nema zadnjice, na čemu će plemeniti sedeti?«^[156] Izgleda, međutim, da i Vestfalija postepeno primećuje da nema zadnjice, ili, kao što kaže Mose, nema »materijalne baze« za svoj komunizam.

Püttmann, što se mene tiče, nije baš jako pogrešio kad je rekao da su Briseljani saradivali u »Prometheus«-u. Čuj kako je ta mrcina do fino započela. Kako je i meni potreban novac, pišao sam mu da mi najzad pošalje honorar koji mi toliko vremena duguje. On odgovara da je, što se tiče honorara za jedan članak² koji je odštampan u »Bür-

¹ Nemačka ideologija — ² Opis u novije vreme nastalih i još postojećih komunističkih nasebina

gerbuch«-u, dao nalog Leskeu da mi ga plati (naravno, još ga nisam dobio), međutim, što se tiče honorara za drugi članak³ u 2. »Rheinisches Jahrbuch«-u, on ga je od izdavača, doduše, već primio, ali pošto su nemački soi-disant⁴ komunisti Njega, velikog P, s njegovim drugim velikim P, »Prometheus«-om, najsravnije ostavili na cedilu: to je On, P br. 1, bio primoran da honorare (od kojih poneki i za E[werbeck]a itd.) upotrebi za štampanje P br. 2, te će nam ih moći isplatiti tek posle x nedelja!! Fini ljudi, ako im se ne da rukopis, oni stavljaju ruku na tvoje pare. Na taj način postaješ saradnik i akcionar »Prometheus«-a.

Londonsku adresu^[157] sam sinoć ovde kod radnika čitao već štampanu. Šund. Obraćaju se »narodu«, to jest zamišljenim proleterima u Šlezvig-Holštajnu, gde skitaraju samo donjonemačke gejačine i esnafski štraubingeri^[146]. Od Engleza su naučili upravo glupost, totalno ignorisanje svih stvarno postojećih odnosa, te nesposobnost da se shvati istorijski razvitak. Mesto da odgovore na pitanja, oni hoće da ih »narod«, koji u njihovom smislu tamo uopšte ne postoji, ignoriše, da se odnosi miroljubivo, pasivno; oni ne misle na to da buržuji ipak čine šta hoće. Da se izbriše prilično suvišno psovanje buržuja, koje sa njegovim konačnim rezultatima ne stoji ni u kakvoj vezi (i koje je isto tako moglo biti zamenjeno frazama o free trade-u), londonska free-trade-press⁵, koja Šlezvig-Holštajn ne želi da vidi u carinskom savezu, mogla bi objaviti tu stvar.

Da je Julius u pruskoj službi i da piše za Rothera, već je bilo nagoveštaja u nemačkim novinama. Bourgeois⁶, koji je bio tako ushićen njegovim plemenitim delima, kao što je pričao D'E[ster], radovaće se kad to čuje. — Apropos Šlezvig-Holštajna; Kutscher⁷ je prekjuče u tri retka pisao E[werbeck]ku da bude oprezan s pismima, jer Danci sve otvaraju. Misli da bi lako moglo doći do rata. Dubito⁸, ali je lepo što stari Danac tako grubo seca Šlezvig-Holštajnane.^[158] Da li si uostalom u »Rheinischer Beobachter«-u čitao čuvenu pesmu *Schleswig-Holstein meerumschlungen*? Ona čini otprilike ovakav utisak, reći nisam nikako mogao da zapamtim:

Schleswig-Holstein, meerumschlungen, Schleswig-Holstein,
stammverwandt.

Schleswig-Holstein, deutscher Zungen, — Schleswig-Holstein,
deutscher Strand!

Schleswig-Holstein, brunstdurchdrungen, Schleswig-Holstein,
glutentbrannt,

Schleswig-Holstein, ernst gerungen, Schleswig-Holstein,
halte Stand!

³ Praznik nacija u Londonu — ⁴ takozvani — ⁵ štampa slobodne trgovine —

⁶ Heinrich Bürgers — ⁷ Georg Weber — ⁸ Sumnjam

Schleswig-Holstein, frisch gesungen: »Schleswig-Holstein!
Dän' scher Tand!«

Schleswig-Holstein, bis erklingen: »Schleswig-Holstein«,
all durchs Land!

Schleswig-Holstein, starke Lungen, — Schleswig-Holstein,
schwache Hand,

Schleswig-Holstein, dumme Jungen, — Schleswig-Holstein,
Affenschand.⁹

Šlesvig-Holštajn, rođeni, ostani veran, otadžbino moja, završava se zatim ta burgija. To je jezovita pesma, dostojna da je *pevaju* Ditmarčani, koji opet zaslužuju da ih *opeva* Püttmann.

Kelski buržui se ljute. Objavili su protest protiv gospode ministara; i to je jedino što nemački građani mogu da urade. Jadni berlinski propovednik.¹⁰ U zavadi je sa svim gradskim većima svoje države; najpre berlinska teološka rasprava, zatim breslavska item: sada kelska afera. Taj klippan, uostalom, u dlaku liči na engleskog Jamesa I na koga se, čini se, i ugledao. Uskoro će i on, kao i ovaj, narediti još i spaljivanje veštica.

U poslovnom pismu¹¹ učinio sam Proudhonu zaista do neba vapujuću nepravdu. Kako u tom poslednjem pismu nije bilo mesta, moram to ovde ispraviti. Mislio sam, naime, da je napravio malu glupost, glupost u granicama razuma. Juče se o tom pitanju ponovo i iscrpno diskutovalo, i tad sam doznao da je ta nova glupost doista *sasvim bezgranična glupost*. Zamisli: proleter i treba da *pristede* male akcije. Od tih sredstava (ispod 10 - 20 000 radnika neće se dabome ni započinjati) podići će se za početak jedna ili više radionica za jedan ili više zanata; tu će se zaposliti jedan deo akcionara i proizvodi će se prodavati: 1. akcionarima po ceni sirovine plus rad (koji na taj način ne moraju platiti profit) i 2. eventualni suvišak, na svetskom tržištu po dnevnim cenama. Kako se kapital društva bude uvećavao usled novopridošlih članova ili usled novih ušteda starih akcionara, on će se upotrebljavati za podizanje novih radionica i fabrika itd. itd., dok se — ne zaposle *svi* proleter i, ne pokupuju *svi* proizvodne snage zemlje i time kapitali koji se nalaze u rukama buržoazije ne izgube moć da komanduju radom i donose profit! Tako se onda ukida kapital, pošto »se našla instanca gde kapital, to jest izvor kamata, tako reći iščezava« (nekadašnji *droit d'aubaine*^[159], nešto bolje osvet-

⁹ Šlesvig-Holštajn oplakivan morem, Š.-H. srodan po plemenu/Š.-H. nemačkog govora — Š.-H. — nemačka obala! / Š.-H. prožet žarom, Š.-H. rasplamteli, Š.-H. — borba hrabra, Š.-H. istraj sada! / Š.H. skoro opevani: »Šlesvig-Holštajn! Danske trice/ Š.-H. dok ne jekne: »Šlesvig-Holštajn« kroz svu zemlju! / Š.-H. snažne grudi. — Š.-H., Slabe ruke, / Š.-H., ludi momci, — Š.-H., bruka jedna.

¹⁰ Friedrich Wilhelm IV — ¹¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 9.

ljen, u Grünovom tumačenju). U ovoj rečenici, koju je čiča Eisermann bezbroj puta ponavljao, a koju mu je Grün utuvio u glavu, vidiš kako još jasno prosijavaju prvobitne Proudhonove floskule. Ovi ljudi nameravaju ni više ni manje nego da proleterskim uštedama i odričući se profita i kamata na svoj kapital za prvi mah *kupe celu Francusku*, a posle možda i sav ostali svet. Da li je tako famozan plan ikada izmišljen, i zar ne bi bilo prostije, ako se već hoće činiti takav tour de force¹², radije odmah iskovati petofranke iz srebrna svetla mesečeva? I ovi budalasti radnici ovde, mislim Nemci, *veruju* u tu glupost; ljudi koji ni šest sua ne mogu da sastave u džepu da bi posle svojih večernjih sastanaka svratili kod marchand de vin¹³, hoće svojim uštedama da kupe toute la belle France¹⁴. Rothschild i kompanija su prave šepRTLje u poređenju s tako kolosalnim kupcima. Da se čoveku smučī, Grün je do te mere smeo ove ljude da i najgluplja fraza ima za njih više smisla od najjednostavnije činjenice koja se navodi kao ekonomski argument. Žaloso je da se čovek protiv takve varvarske gluposti mora još boriti. Ali treba biti strpljiv, i ja im neću dati mira dok ne istisnem Grūna i ne privedem svesti njihove ošamućene glave. Jedini čovek zdrave pameti, koji uvida svu tu glupost, jeste naš J[unge] koji je bio u Briselu. I E[werbeck] je tim ljudima napunio glavu najvećim budalaštinama. On ti je sada u strahovitoj konfuziji, koja se katkad graniči s ludilom, i danas ne može da ispriča ono što je juče video svojim rođenim očima, a nekmoli ono što je čuo. O tome koliko je njega Grün držao u svojoj vlasti, navešću samo ovo: Kada se trijerski Walther prošle zime na sve strane žalio na cenzuru, Grün ga je prikazao kao mučenika cenzure, koji vodi najplemenitiju i najhrabriju borbu itd., i koristio je E[werbec]ka i radnike za to da sastave i potpišu krajnje pompeznu adresu tom magarcu Waltheru i zahvale mu se za njegovo junaštvo u borbi za slobodu reči!!!! E[werbeck]a je sada stid i besan je na samog sebe; no glupost je već učinjena, i sada treba njemu i radnicima ponovo izbiti tih nekoliko reči koje je on samom sebi teškom mukom uterao u glavu i zatim ih sa isto tako teškom mukom uterao i radnicima. Jer on ne razume ništa dok to ne nauči napamet, pa i tada obično mahom razume pogrešno. Kad on ne bi imao ogromnu dobru volju i kad inače ne bi bio tako ljubazan čovek kakav je sada više no ikada, onda se s njim uopšte ne bi moglo izaći na kraj. Čudim se kako mi to s njim polazi za rukom; katkada on pravi sasvim umesne primedbe, a odmah zatim opet najveće gluposti — takva su i njegova sada u gospodu počivajuća predavanja iz nemačke istorije na kojima se nisi mogao zbog grešaka i budalaština koje se nalaze u svakoj reči uzdržati od smeha. Ali, kao što rekoh, on je, neobično revnostan, ulazi u sve i uvek gotov da sve učini, uz to neiscrpnog humora i ironije na svoj račun. I pored njegovih budalaština, ja ga podnosim bolje nego ikada.

¹² podvig — ¹³ prodavca vina — ¹⁴ celu lepu Francusku

O B[ernay]su nema mnogo šta da se kaže. Bio sam nekoliko puta napolju kod njega i on jednom ovde. Na zimu će verovatno doći ovamo, nedostaje mu samo novac. Vestfalci su mu poslali 200 franaka da bi ga podmitili; novac je uzeo, a o njima se, naravno, ne brine. Weyd[emeyer] mu je ranije nudio novac, on piše da bi mu trebalo 2000 franaka, inače mu ne bi mogao koristiti; ja sam mu rekao šta će Vestfalci odgovoriti, da nemaju ništa likvidno itd. itd. — što se bukvalno i desilo. Iz zahvalnosti on zadržava 200 franaka. Živi sasvim veselo, od čitave svoje tragične istorije ne pravi ni za koga tajnu, stoji sasvim dobro s ljudima, živi kao seljak, radi u vrtu, jede dobro; izaziva u meni sumnju da je obljudio neku seljačku devojkicu, a prestao je i da iznosi svoje jade. A došao je i dotle da o partijskim sporovima ima jasnija i razumnija shvatanja, mada bi on sam svaki put kad se tako nešto dogodi želeo da igra pomalo Camille-a Desmou-lins-a, i uopšte ne valja kao partijski čovek; što se tiče njegovih mišljenja o pravu, sada mu s tim ne treba dolaziti, jer on svaki put izgovorom da ekonomija, industrija itd. nisu njegova struka pokušava da prekine diskusiju, te na tim retkim sastancima i ne dolazi do čestite diskusije; mislim, međutim, da sam već napravio mali prodor, i ako dođe ovamo, verujem da ću ga svakako moći najzad osloboditi njegovog nerazumevanja. — Šta se radi tamo?

Tvoj
E.

[Paris] 11, rue etc., 18. sept. 46.

Pitanje: Zar aferu s Tolstojem,¹⁵ koja je *potpuno tačna*, ne bi trebalo saopštiti Londoncima? Nemci bi, u slučaju da on kod njih nastavi svoju ulogu, mogli jednom strašno kompromitovati nekoliko Poljaka. A ako se on *pozove na Tebe*?

Bern[ay]s je napisao brošuru u vezi s Roth[sc]hildovom polemikom;^[160] u Švajcarskoj će izaći na nemačkom, a za nekoliko dana ovde na francuskom jeziku.

¹⁵ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 9.

11

Engles Marxu

u Brisel^[161]

[Pariz, septembra 1846]

... 7. Trebalo bi da paragrafe koji se tiču podele dividendi pre-tvore u paragrafe koji se tiču podele štete, jer *ako svega toga ne bi bilo*, oni bi bankrotirali već zbog famoznog principa: da se snosi sva šteta, a profit se deli. Oni bi, dakle, da bi se održali, morali imati dvaput bolje poslove od *ma koga drugog* knjižara, — činjenica je, međutim, da su svi knjižari koji su dosad trgovali isključivo ili samo prvenstveno zabranjenim knjigama — Fröbel, Wigand, Leske — *tokom vremena* propali: 1. zbog konfiskacije, 2. zbog isključenja sa tržišta, što je više ili manje uvek slučaj, 3. zbog prevara od strane komisionara i komis-ionih prodavaca, 4. zbog policijskih pretnji, procesa itd., 5. zbog konkurencije knjižara koji samo s vremena na vreme daju u štampu zabranjene stvari, kod kojih policija, dakle, ređe upada, i koji pri tom imaju ipak više izgleda do dobiju rukopise koji će imati prođu, dok onim stereotipnim ostaju šund i knjige koje nemaju prođu. Knjižarska borba s policijom se može voditi s profitom samo ako u njoj uzmu učešća mnogi izdavači, to je essentiellement¹ gerilski rat, a zarađuje se samo onda ako se tako šta *retko* rizikuje. Tržište nije dovoljno ve-liko da bi se od ovog artikla stvorila spécialité².

Uostalom, svejedno je da li se društvo upropašćava, ono se ipak upropašćava ma kako postupilo; ali se s garantijama upropašćava i suviše brzo, to dovodi do vatrene groznice sa tri krize, od kojih je treća sigurno smrtonosna. Za očekivano pristizanje rukopisa, koje ne-će biti preveliko, zgodnija bi bila blaga jektika. Zlo je samo što se kapital društva i suviše angažuje ako ono samo štampa. Ono bi mo-ralo imati toliko kapitala da bi moglo štampati oko godinu i po dana. Jer, uzmimo da kapital koji ono upotrebljava u *prvoj godini* iznosi 3000 talira; obračun uskršnjeg sajma doneće mu, ako poslovi budu prilični, oko dve trećine, dakle, najmanje 2000 talira. Ono, dakle, za drugu godinu mora imati još bar 1000 talira pored onih 3000 talira. Tako $\frac{1}{3}$ do $\frac{1}{4}$ kapitala ostaje stalno angažovana u neprodanim knji-gama, rđavim platišama itd. Možda se to može u vidu postepeno ot-plativog predujma posebno prikupiti od akcionarâ. Potrebno je, uo-stalom, prethodno se posavetovati s nekim knjižarom, da bi se ta-

¹ uglavnom — ² specijalnost

čno znalo koliko od uloženog kapitala ostaje vezano na kraju prve godine, ili za koliko se vremena može jednom obrnuti ceo njegov kapital. Ja to ne znam tako tačno, ali imam razloga da verujem da sam u gornjim računima uzeo pre premalo nego previše stalno angažovanog kapitala.

Gospodin odgovorni izdavač će se sa svojih 20% dobitka oboгатiti. Ako i u rezervni fond uđe 10% od eventualnih šteta, onda to čini znatan minus.

Neću ni da govorim o tome kakve posledice ima garantija za *pisce*. Mišljenja sam da se ona mora odbiti ako je ponude za veća dela. Ako se društvo jednom osnuje na tim principima, onda ne možemo više nijednom knjižaru nešto ponuditi a da on ne misli da je društvo to odbilo. Na stranu to što isti razlozi iz kojih smo je odbili Vestfalcima postoje i ovde. Ni naša čast ni naši interesi ne nalažu nam da se u to upuštamo.

Pojedinačno uzev: i suviše su sedmorica u redakcionom odboru. Tri, najviše pet, dovoljno je. Inače ćemo imati u njemu magarce ili čak intrigante. Redakcioni odbor mora više ili manje stanovati u Briselu. Kako je pak moguć izbor kad ima sedam članova? A i nema nikakvog razloga da ih bude toliko. Raditi moraćemo ipak mi, i što se mene tiče, ja sam tu, šta će nam onda svi ti asesori? Uostalom, ako s mišljenjem redakcionog odbora bude kao i s mišljenjem provincijskih landtaga, šta onda? To će biti ogroman rad, sva ta pismena mišljenja; međutim, ni pomisli o tome da se mi iz toga izvučemo. Kao što rekoh, što se mene tiče, ja sam tu. — Query³: ako buržuji imenuju neki *istinski* socijalistički nadzorni savet koji ne uzima u obzir naše mišljenje, šta onda?

³ Pitanje

12

Engels Marxu

u Brisel

[Pariz 18. oktobra 1846]

Dragi M.,

Najzad sam se posle dugog oklevanja latio toga da pročitam onu Feuerb[achovu] burgiju i nalazim da mi u našoj kritici¹ ne možemo u to ulaziti. Videćeš zbog čega kada Ti saopštim glavnu sadržinu.

Suština religije, Epigoni, sv. I, str. 117 - 178. — »Čovekovo osećanje zavisnosti je osnova religije«, str. 117. Pošto je čovek pre svega zavisan od prirode »to je priroda prvi prvobitni predmet religije«, str. 118. (»Priroda je samo opšta reč za označavanje bića, stvari itd. itd., koje čovek razlikuje od sebe i svojih proizvoda«.) Prva religiozna ispoljavanja su svečanosti u kojima se prikazuju prirodni procesi, sme-na godišnjih doba itd. itd. Specijalni prirodni uslovi i proizvodi u čijoj okolini živi neko pleme ili narod prelaze u njegovu religiju. — Čovek je bio u svom razvitku potpomognut drugim bićima, koja, međutim, nisu bila bića više vrste, anđeli, već bića niže vrste, životinje. Otuda kult životinja (sledi apologija pagana i njihova odbrana od napada Jevreja i hrišćana, — trivijalno). Priroda ostaje neprestano, i kod hrišćana, skrivena pozadina religije. Svojstva po kojima se razlikuje bog od čoveka jesu svojstva prirode (prvobitno, u samoj osnovi). Takva su svemoć, večitost, univerzalnost itd. itd. Stvarna sadržina boga je samo priroda; to znači, ukoliko se bog predstavlja samo kao tvorac prirode, a ne kao politički i moralni zakonodavac. — Polemika protiv stvaranja prirode od strane razumnog bića, protiv stvaranja iz ničega itd. — većinom »očovečeni«, to jest na ugodni, srcima birgera bliski, nemački jezik preveden materialismus vulgaris. — Priroda u prirodnoj religiji nije predmet kao priroda, već »kao lično, živo, osećajno biće . . . kao duševnost, to jest subjektivno, ljudsko, biće«, str. 138. Zato je čovek obožava i pokušava da je odredi ljudskim motivima itd. itd. To dolazi poglavito otuda što je priroda promenljiva. »Osećanje zavisnosti od prirode u vezi s predstavom prirode kao svojevoljno aktivnog, ličnog bića jeste osnova prinošenja žrtvi, najbitnijeg akta prirodne religije«, str. 140. No kako prinošenje žrtvi ima *sebični* cilj, to je čovek ipak *krajnji cilj* religije, božanstvo čoveka njena krajnja svrha. — Sleduju trivijalne glose i svečana razlaganja o tome da divlji narod koji još ima prirodnu religiju pre-

¹ Nemačka ideologija

tvara u bogove i stvari koje su mu neprijatne, kugu, groznicu itd. »Kao što čovek iz isključivo fizičkog bića postaje *političko*, uopšte biće koje se razlikuje od prirode i koncentriše se samo na sebe (!!!), tako se i njegov bog pretvara u političko, od prirode različito biće. »**Otuda**« dolazi »čovek do razlikovanja svoga bića od prirode i sledstveno do boga koji se razlikuje od prirode najpre samo svojim sjedinjavanjem s drugim ljudima u jednu *zajednicu*, u kojoj mu predmet njegovog osećanja zavisnosti . . . postaju od prirode različite, **samo u mislima ili u predstavi postojeće moći** (!!!), moć zakona, mišljenja, časti, vrline. (Ova strašno stilizovana rečenica stoji na str. 149.) Prirodna moć, moć nad životom i smrću snižava se na atribut i oruđe političke i moralne moći. Intermeco, str. 151, o orijentalnim konzervativcima i zapadnim progresistima. »Na Orijentu čovek *ne zaboravlja* prirodu zbog čoveka . . . Sam kralj nije za njega zemaljski predmet, već nebesko, božansko biće. Ali pored boga iščezava čovek; tek tamo gde se zemlja obezboži . . . tek tamo imaju ljudi prostora i mesta za sebe«. (Lepo objašnjenje zbog čega su orijentalci postojani. Zbog mnogih idola koji oduzimaju prostor.) Orijentalac se odnosi prema zapadnjaku kao seljak prema varošaninu, prvi je zavisn od *prirode*, drugi od *čoveka* itd. itd., »zato samo varošani stvaraju istoriju« (ovde je jedini slabi, ali nešto zaudarajući dah materijalizma). »Samo onaj ko je u stanju da žrtvuje moć *prirode* moći *mišljenja*, svoj *život* svome *imenu*, svoje postojanje u *telu* svome postojanju u rečima i duhu budućih naraštaja, samo taj je sposoban za istorijska dela«. Voilà². Sve što nije priroda, jeste predstava, mišljenje, koještarija. I zato je »samo ljudska **taština** princip istorije! — Str. 152: »Kao što čovek dolazi do svesti da . . . porok i budalaština . . . imaju za posledicu nesreću itd. itd., vrlina i mudrost, naprotiv . . . sreću, da su, sledstveno, razum i volja *moći koje određuju sudbinu ljudi* . . . tako je za njega i priroda biće koje zavisi od razuma i volje.« (Prelazak na monoteizam — F[euerbach] deli gornju iluzornu »svest« od moći razuma i volje.) S gospodstvom razuma i volje nad svetom dolazi zatim supernaturalizam, stvaranje iz ničega, i monoteizam koji se još naročito objašnjava »jedinštvom ljudske svesti«. F[euerbach] je smatrao za izlišno da kaže da se jedan bog nikad ne bi ostvario bez *jednog kralja*, da je jedinstvo boga, koji kontroliše mnoštvo prirodnih pojava, povezuje oprečne prirodne sile, samo slika jednog orijentalnog despota koji prividno ili stvarno povezuje individue koje su oprečne, koje se sukobljavaju u svojim interesima. — Nadugačko trućanje protiv teleologije, kopija starih materijalista. Pri tom F[euerbach] čini istu grešku prema stvarnom svetu koji prebacuje teolozima da je oni čine prema prirodi. Pravi neuspele viceve na račun toga što teolozi tvrde da bi se priroda bez boga morala pretvoriti u kaos (to jest, bez vere u boga bi se raspala u pamparčad), da su božja *volja, razum, mišljenje* veza

² Evo.

sveta, a sam misli da *mišljenje*, strah od javnog *mnenja*, *zakoná* i drugih *ideja* povezuju sada svet. — Pri jednom argumentu protiv teologije F[euerbach] istupa sasvim kao laudator temporis praesentis³: ogromna smrtnost dece u prvim godinama života dolazi otuda što »*privoda* pri svome bogatstvu bez premišljanja žrtvuje hiljade pojedinačnih članova«, . . . »*posledica* je prirodnih uzroka što . . . na primer, u prvoj godini umire *jedno* od tri ili četiri deteta, u petoj *jedno* od dvadeset petoro itd. itd.«.

Izuzev nekoliko ovde navedenih rečenica, nema šta da se primeti. O istorijskom razvitku različitih religija ne saznaje se ništa. U najboljem slučaju se iz njih daju primeri da bi se dokazale gornje trivijalnosti. Glavnina članka se sastoji iz polemike protiv boga i hrišćana, sasvim onako kako je on to dosada činio, samo što se sada, kada se iscrpeo, i pored svih ponavljanja starih priča, zavisnost od materijalista ispoljava mnogo očitije. Ako bismo hteli nešto reći povodom trivijalnosti o prirodnoj religiji, politeizmu, monoteizmu, morali bismo protivstaviti stvarni razvitak ovih religijskih formi, za što bismo ih morali najpre proučiti. A to se nas, s obzirom na naš rad, isto tako ne tiče kao ni njegovo objašnjenje hrišćanstva. Za F[euerbach]ovo pozitivno-filozofsko gledište članak ne daje ništa novo. Nekoliko rečenica koje sam gore naveo radi kritike samo potvrđuju ono što smo mi već rekli. Vidi ipak, ako Te on dalje interesuje, da od Kießlinga direktno ili indirektno dobiješ u ruke prvi svezak njegovih celokupnih dela; tu je napisao još i neku vrstu predgovora u kojem bi moglo biti još štogod. Video sam izvode u kojima F[euerbach] govori o »*bolesti glave*« i »*bolesti želuca*«, nekakva slaba vrsta odbrane zašto se ne zanima stvarnim interesima. Upravo onako kako mi je pisao pre godinu i po dana.

Upravo sam primio Tvoje pismo koje je usled moga seljenja ležalo nekoliko dana u starom stanu. Pokušaću sa švajcarskim knjižarima. No sumnjam da ću uspeti. Nijedan od njih nema toliko novaca da bi štampali 50 tabaka. Smatram da nećemo moći ništa štampati ako ne podelimo te stvari i ne pokušamo da sveske pojedinačno izdamo, najpre filozofsku stvar, koja je najhitnija, a zatim drugo. Pedeset tabaka najedanput je tako strašno mnogo da ih mnogi knjižari ne uzimaju već zbog toga što ne mogu. — Tu je takođe bio i Küttmann⁴ iz Bremena, ili kako se ono zvaše, koga su Moses i Weitling od nas odvratili; on je hteo da štampa zabranjene knjige, ali nije hteo mnogo da plati; sa ovim rukopisom *možemo* se sasvim dobro obratiti njemu. Šta misliš ako bi se ta stvar podelila i jednom ponudio prvi, a drugom drugi svezak? Vogler zna adresu K[ü]h[tm]ann[er]a u Bremenu. Moj List je skoro gotov.⁵

Priče u listu »*Volkstribun*«^[162] sam video pre otprilike tri nedelje. Nešto glupavije i smešnije još mi nije došlo pod ruku. Infam-

³ hvalilac sadašnjosti — ⁴ Küttmann — ⁵ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 5.

nost brata Weitlinga dostiže svoj vrhunac u tom pismu Kriegeu. Što se, uostalom, tiče detalja, to ih se više dovoljno ne sećam da bih o njima mogao nešto reći. Ali i ja sam mišljenja da treba odgovoriti kako na Kriegeovu tako i na štraubingersku^[146] proklamaciju, nabiti im na nos kako poriču da su govorili ono što im mi prebacujemo, dok u isti mah u svome odgovoru ponovo proklamuju iste te porečene gluposti; i da naročito Kriegeu, s njegovim visoko moralnim patosom i njegovom srdžbom zbog našeg podsmeha, treba zapržiti čorbu. Pošto ti brojevi baš sada kruže među ovdašnjim štraubingerima, ja ih pre četiri do pet dana ne mogu nabaviti.

Ovdašnji štraubingeri laju strahovito protiv mene. Naročito tri do četiri »obrazovana« radnika koje su E[werbec]k i Grün posvetili u tajne istinske čovečnosti. Ali sam ja s nešto strpljenja i nešto terorizma prodro, velika masa ide sa mnom. Grün se odrekao komunizma, a ti »obrazovani« su imali veliku želju da pođu s njim. Tad sam se ja pojavio i tako sam zaplašio starog Eisermanna da više ne dolazi, i dao sam da se diskutuje: *za komunizam ili protiv komunizma*. Večeras će se glasati da li je skup komunistički ili je, kako obrazovani kažu, »za dobro čovečanstva«. Većina mi je obezbeđena. Izjavio sam da, ako nisu *komunisti*, neću više mariti za njih i da više neću dolaziti. Večeras će Grünovi učenici biti definitivno potučeni, i onda ću imati da počnem sasvim ispočetka. — Ti nemaš nikakve predstave o tome kakve zahteve su mi postavili ovi obrazovani štraubingeri. »Milostivost«, »blagost«, »topla bratska osećanja«. Ja sam ih, međutim, izbrusio kao što treba. Svako veče sam učutkivao celu njihovu opoziciju od pet, šest, sedam ljudi (jer sam u početku celo to društvo imao protiv sebe). Idući put više o celoj ovoj stvari koja baca novu svetlost na gospodina Grūna.

Proudhon treba za četrnaest dana da dođe ovamo. To će biti veselo.

Ovde se priprema nešto kao časopis.⁶ Čovečuljak Mäurer tvrdi da za to može dobiti novac. Međutim, ja mu ne verujem dok novac ne bude tu. Ako nešto od toga bude, onda je već sve udešeno tako da ta stvar padne sasvim u *naše* ruke. Mäureru, zvaničnom redaktoru, ostavio sam pravo da u njemu štampa svoje sopstvene gluposti, drukčije nije išlo. Sve ostalo će ići kroz moje ruke, imaću apsolutni veto. Ono što budem pisao, pisaću, naravno, pod pseudonimom ili anonimno. U svakom slučaju ta stvar, ako se ostvari, neće dospeti u ruke ni Heßu ni Grūnu, niti inače nekome neodređenog pravca. Bilo bi sasvim dobro da se nešto *pročisti*. Ali ne govori nikome o ovome pre nego što se ostvari, to mora još ove nedelje biti rešeno.

Zbogom i piši uskoro.

23, rue de Lille, Faubourg St. Germain

E.

⁶ »Pariser Horen«

13

Engels komunističkom Dopisnom komitetu

u Brisel

Pismo Komitetu br. 3

O ovdašnjim štraubingerima nema mnogo šta da se kaže. Glavno je da su razna sporna pitanja oko kojih sam se dosada s njima nosio sada rešena: glavni pristalica i učenik Grünov, čiča Eisermann, izbačen je, uticaj ostalih na mase je potpuno suzbijen, i odluku protiv njih sproveo sam jednoglasno.

Stvar je, ukratko, tekla ovako:

Tri večeri smo diskutovali o Proudh[on]ovom planu asocijacije. Spočetka je bila gotovo sva klika protiv mene, na kraju samo još Eis[ermann] i ostala tri grinovca. Glavna je stvar pri tom bila pokazati nužnost nasilne revolucije i uopšte pokazati Grünov istinski socijalizam, koji je u Proudhonovoj panaceji našao nove životne snage, kao anti-proleterski, sitnoburžoaski, štraubingerovski. Na kraju, besan zbog većitog ponavljanja jednih te istih argumenata od strane mojih protivnika, direktno napadoh štraubingere,^[146] što je kod grinovaca izazvalo silno negodovanje, čime sam blagorodnom Eiserm[annu] izmamio *otvoreni napad* na komunizam. Zatim sam ga tako nemilosrdno poklopio da se uopšte nije više pojavljivao.

Sad sam se uhvatio za povod koji mi je dao Eis[ermann] — napad na komunizam — utoliko više što je Grün neprestano intrigirao, jurio po radionicama, nedeljom pozivao ljude sebi itd. itd., i što je u nedelju posle pomenute sednice *sám* učinio bezgraničnu glupost napadajući komunizam pred osam do deset štraubingera. Tada sam izjavio da se pre nego što bih se upustio u dalju diskusiju mora staviti na glasanje da li se mi ovde sastajemo kao komunisti ili ne. U prvom slučaju treba da se povede računa o tome da se više ne ponove onakvi napadi na komunizam kakvi su bili Eis[ermann]jovi, u drugom slučaju, ako su oni koje mu drago individue koje ovde diskutuju o bilo čemu, onda ja tu više nemam šta da tražim i neću više dolaziti. To je izazvalo silno zaprepašćenje kod grinovaca; oni se ovde sastaju »za dobro čovečanstva«, da bi se prosvetivali, oni su ljudi napretka, a ne jednostrani, doktrinari itd. itd., a za takve poštenjakoviće nipošto se ne može reći da su »koje mu drago individue«. Uostalom, oni bi *najpre morali znati* šta je zapravo komunizam (ti lupeži koji se već godinama nazivaju komunisti i komunizam napustili samo iz straha pred Grünom

¹ oštećen papir, reč nečitka

i Eiserm[annom], pošto su se ovi uvukli k njima pod firmom komunizma!). Ja se, naravno, nisam dao uloviti njihovom ljubaznom molbom da njima, nezalicama, u dve-tri reči kažem šta je komunizam. Dao sam im sasvim prostu definiciju koja nije [prelazila]¹ okvir datih spornih pitanja, koja je zahtevom za zajednicom dobara *isključivala* miroljubivost, blagost i obzirnost prema buržoaziji, odnosno štraubingerstvu, kao i Proudhonovo akcionarsko društvo zajedno s njegovim individualnim *posedom* i svim što je s tim u vezi, a inače nije sadržavala ništa što bi moglo dati povoda da se zaobide i izigra predloženo glasanje. Definisa sam, dakle, namere komunista ovako: 1. sprovesti interese proletarijata nasuprot interesima buržoazije; 2. to učiniti ukidanjem privatne svojine i njenom zamenom zajednicom dobara; 3. za sprovođenje ovih namera ne priznati nikakvo drugo sredstvo do nasilnu demokratsku revoluciju. — O tome smo diskutovali dve večeri. Drugo veče je najbolji od trojice grinovaca, videvši raspoloženje većine, potpuno prešao na moju stranu. Druga dvojica su neprestano protivrećila jedan drugom, ne primećujući to. Mnogi koji nisu nikad otvarali usta najednom su progovorili i najodlučnije se izjasnili za mene. Dosada je to bio uradio samo Junge. Neki od tih homines novi², mada drhteći od straha da ne zapnu, govorili su sasvim lepo, i uopšte izgleda da imaju sasvim zdrav razum. Ukratko, kad je došlo do glasanja, skup je proglašen za komunistički u smislu gornje definicije s trinaest glasova protiv dva glasa one dvojice vernih grinovaca, od kojih je jedan naknadno takođe izjavio da ima najveću želju da pređe na našu stranu.

Time je najzad stvorena tabula rasa i sada se, ukoliko to ide, može s tim ljudima nešto započeti. Grün, koji se lako mogao izvući iz svoje novčane aфере, jer su glavni verovnici bili baš ti isti grinovci, njegove glavne pristalice, sada je silno izgubio u očima većine pa čak i jednog dela svojih pristalica i uprkos svim intrigama i eksperimentima (na primer, da na skupove na periferiji grada idu sa kapama itd. itd.) slavno propao sa svojim prudonovskim društvom. Da ja tu nisam bio, naš prijatelj E[werbec]k bi svakako tète baissée³ pao u klopku.

Kakav krasni strategem je imao taj Grün! U očaju zbog inteligencije svojih ljudi, on im tako često ponavlja svoje priče dok ih oni ne nauče napamet. Posle svake sednice — naravno nije bilo ništa lakše do učutkati jednu takvu opoziciju — čitava potučena banda je otrčala Grünu i ispričala mu šta sam ja rekao — naravno, sve izopačeno — i on ih je ponovo naoružao. Kad su posle toga ustajali i rekli dve reči, svaki put si unapred znao čitavu rečenicu. Naravno da sam se ja pri tom dostavljanju jako čuvao da im kažem išta opšte što bi gospodinu Grünu moglo poslužiti za nova ukrašavanja njegovog istinskog socijalizma; ali je taj džukac ipak u »Kölner [Zeitung]«-u povodom ženevske revolucije¹⁶³ iskoristio, izvrćući smisao, razne

¹ oštećen papir, reč nečitka — ² novih ljudi — ³ nesvesno

stvari koje sam rekao štraubingerima, dok mi je ovde uterivao u glavu *suprotno*. Sada se taj delija bavi nacionalnom ekonomijom.

Biće da ste videli oglas o Proudhonovoj knjizi. Ovih dana ću je dobiti; staje 15 franaka, ne mogu da je kupim, odevč je skupa.

Pomenuta publika pred kojom se odigrala ta stvar sastoji se od oko dvadeset stolara koji se inače skupljaju na periferiji sa svakojakim svetom; osim pevačkog kluba nemaju u stvari nikakvo zatvoreno udruženje, ali su inače delimično rudera⁴ Saveza pravednih.^[141] Kad bismo mogli javno da se skupljamo, onda bismo uskoro samo stolara imali preko sto ljudi. Od krojača poznajem samo neke koji idu i na skupove stolara. O kovačima i kožarima se u čitavom Parizu ne može ništa saznati. Niko ne zna ništa o njima.

Kriege je ovih dana u svojstvu člana Saveza pravednih podneo svoj izveštaj »Halli« (Centralna uprava). Naravno da sam čitao tu poslanicu; međutim, pošto je to bila povreda zakletve koja povlači za sobom smrtnu kaznu, mač, konopac i otrov, onda ne smete nikome o tome pisati. Pismo pokazuje, upravo kao i njegova replika na naš napad⁵, da mu je taj napad jako koristio i da se on sada ipak više brine za stvari ovog sveta. Nadugačko je ispričao njihove teškoće. Prvi odeljak te američke štraubingerijade je sadržavao njihovu nevolju — očigledno je Kriege stajao na čelu i bavio se novčanim stvarima sa stanovišta sveobuhvatnog srca, »Tribun« se delio, a ne prodavao, milodari su činili fondove, ukratko, hteli su da ponovo izvedu III - VI glavu apostolskih dela, ni Ananije i Safira nisu nedostajali, i na kraju su se našli u dugovima. Drugi period, u kojem Kriege postaje samo »registrator« i kada su u upravu novčanim poslovima izgleda stupili drugi ljudi, jeste period poleta. Umesto apelovanja na dobro ljudsko srce, sada su apelovali na njihove za igru orne noge i uopšte na ±⁶ nekomunističke strane, i našli su, na svoje čuđenje, da se potreban novac može sakupiti i pomoću balova, izleta itd., i da se za komunizam može iskoristiti i ljudska pokvarenost. Sada su se u novčanom pogledu potpuno oporavili. U »prepreke« koje su imali da savladaju, hrabri mladić iz Teklenburga⁷ ubraja i svestrana klevetanja i sumnjičenja, koja su oni, između ostalog, imali da otrpe »najposle i od ,komunističkih' filozofa u Briselu«. Inače, brblja još o nekim banalnostima protiv kolonija, preporučuje im (to jest, svojim najodlučnijim neprijateljima) »brata Weitlinga«, ali sve u svemu drži se prilično ovozemaljski, iako pomalo miropomazno, i samo s vremena na vreme prostenje nešto o bratstvu itd.

Dobijate li tamo »Réforme«? Ako je ne čitate, pišite mi, i ja ću vas izvestiti ako tamo bude nešto naročito. Već četiri dana napada na »National« zbog njegovog odbijanja da se bezuslovno saglasi s peticijom koja ovde kruži radi izborne reforme. Ona tvrdi da se to čini iz

⁴ ostaci — ⁵ Cirkular protiv Kriegea — ⁶ više ili manje — ⁷ Hermann Kriege

čiste naklonosti prema Thiers-u. Pre nekog vremena ovde je kružila vest da su Bastide i Thomas istupili iz »National«-a, da je Marrast ostao sam i da je s Thiers-om sklopio savez. »Natal« je demantovao. U njegovoj redakciji je svakako došlo do promena, samo ja ne znam ništa podrobnije o tome; da je od pre godinu dana veoma naklonjen Thiers-u — poznato je; »Réforme« mu sada objašnjava koliko se on tom naklonošću kompromitovao. — »National« je, uostalom, iz čiste opozicije prema listu »Réforme« u poslednje vreme učinio nekoliko gluposti, tako je iz čiste pakosti, dokle god je mogao poricao portugalsku kontrarevoluciju¹⁶⁴¹, o kojoj je »Réforme« prva pisala itd. »Réforme« se sada trudi da vodi isto tako sjajnu polemiku kao i »National«, ali joj ne polazi za rukom.

Napisavši dovd, otišao sam još štraubingerima, gde se ispostavilo sledeće: Ovde nemoćan da mi pričini ma kakvu štetu, Grün me sada denuncira na barrière. Eis[ermann] napada komunizam na javnim i od žbirova posećenim skupovima na barrière, gde mu, naravno, niko ne može odgovoriti a da se ne izloži opasnosti da bude proteran; Junge mu je vrlo ljutito odgovorio, ali smo ga juče opomenuli da se čuva. Na to je Eis[ermann] rekao da je J[unge] truba nekog trećeg (naravno mene), i da je taj iznenada kao bomba upao među ljude, i da on dobro zna kako se ti ljudi kljukaju za diskusije na barrière itd. itd. Ukratko, on je izbrbljao stvari koje su ravne *pravoj* denuncijaciji kod policije; naime, gostioničar kod koga se dogodila ta stvar rekao je još pre četiri nedelje: »il y a toujours des mouchards parmi vous«⁸, i policijski komesar je takođe u to doba bio jednom tu. J[unge]a je napao direktno kao »revolucionara«. Gospodin Grün je celo vreme bio prisutan i došaptavao je E[isermann]u šta treba da kaže. Taj pro-stakluk prevazilazi sve. Koliko ja znam stvari, Grün je odgovaran za sve što Eis[ermann] kaže. Protiv toga se sad ne može apsolutno ništa učiniti. Taj zvekan Eis[ermann] ne može se napasti na periferiji, jer bi tamo još jednom denuncirali nedeljni zbor; Grün je i suviše kukavica da bi *sam* učinio nešto u svoje ime. Jedino što se može učiniti jeste to da ljudi na periferiji izjave da neće da diskutuju o komunizmu, jer bi to moglo dovesti ceo skup u opasnost od policije.

Pišite najzad jednom.

Vaš
E.

Pariz, 23. oktobra 1846.

⁸ među vama ima uvek žbirova

14

Engels Marxu

u Brisel

[Pariz, oko 23. oktobra 1846]

Dragi M.!

Stvar protiv Kr[iege]a^[165] primio. Sasvim je dobra. Doduše, pošto si samo Ti potpisao, Kr[iege] će sad odsečni ton prvog dokumenta¹ zacelo pripisati meni, a posle ovog drugog pokorno moliti za oproštaj, no sve mi je jedno. On može u svojoj ličnoj pakosti da me pred američkim štraubingerima^[146] ocrnjuje koliko hoće, ako mu to čini zadovoljstvo.

Iz pisma Komitetu² videćeš kako sam prodro ovde kod štraubingera. Đavo neka me odnese, ja ih nisam štedeo, napadao sam njihove najgore predrasude i rekao sam im da nisu nikakvi proleter. Ali i Grün dobro tera vodu na moj mlin.

Ne plaćajte zaboga poštarinu za mene. Da me prokleti Leske, koji mi je najzad za staru burgiju³ poslatu P[üttmann]u poslao bezvrednu menicu, koju sam morao vratiti — da me ta džukela nije ostavio na cedilu, poslao bih vam smesta 25 franaka za blagajnu Komiteta. A dotle preuzimam troškove bar prepiske sa *mnom*. Što za poslednje pismo nisam platio poštarinu, razlog je u tome što je već bilo kasno, pa sam stigao samo da ga ubacim u poštansko sanduče. Čim mi L[eske] pošalje novac, dobićete *quotum*⁴.

Nikome od štraubingera neće se pokazati odgovor Kr[iege]ju. Inače bi Gr[ün] za nj saznao. Mi moramo naročito od njega kriti sve, dok ne bude gotova njegova obrada Proudhonove knjige,^[144] uz primedbe K. Gr[üna]. Onda je naš. On se tu sasvim odriče mase ranije rečenih stvari i predaje se dušom i telom Proudhonovom sistemu izbjavljenja. Zatim dolazi kraj eksploataisanju, ako opet ne presaldumi. — Je li Weitling još u Briselu?

Sa ovdašnjim štraubingerima mislim da ću izaći na kraj. Oni, dabome, strahovito malo znaju i usled svojih životnih uslova su sasvim sirovi; konkurencije među njima uopšte nema; nadnica je stalno na istom nivou; borba s majstorom ne vodi se uopšte oko nadnice, nego oko »kalfenskog dostojanstva« itd. Radnje s gotovim odelima deluju sada na krojače revolucionarno. Kad to samo ne bi bio tako mizeran zanat.

¹ *Ćirkular protiv Kriegera* — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 13.

— ³ *Opis u novije vreme nastalih i još postojećih Komunističkih naseobina.* — ⁴ udeo

Grün je naneo grdnu štetu. Sve što je bilo određeno u glavama tih ljudi on je pretvorio u čistu zanesenost, u opštečovečanske težnje itd. Pod vidom napada na Weitlingov i ostale sisteme komunizma napunio im je glavu neodređenim beletrističkim i sitnoburžoaskim frazama, a sve ostalo oglasio za doktrinarenje. Čak i stolari koji *nikad* nisu bili vajtlingovci — ili samo poneki — imaju sujeverni strah od aveti »doktrinarnog komunizma« (»Löffelkommunismus«) i radije su pristali — bar *pre* sprovedene odluke — uz prazna naklapanja, miroljubive planove o usrećavanju čovečanstva itd., nego uz ovaj »doktrinarni komunizam«. Ovde vlada beskrajna zbrka. — Harneyu sam ovih dana poslao članak u kome sasvim blago napadam miroljubivost fraternal democrats^[166] i ujedno mu pisao da s vama ostane u prepisci.

Tvoj
E.

15

Engels Marxu

u Brisel^[167]

Gde je odavno obećano opširno pismo? *Pošalji Bernaysu rukopis*, njemu je potrebno samo ono što Ti imaš, štampano već ima. U Americu nije ništa poslao, ono što je tamo objavljeno, objavljeno je bez njegovog znanja i protiv njegove volje. Ali je št[ampa]no¹ mnogo primeraka koje je Leske verovatno razaslao gratis u sve krajeve sveta. Mi ćemo tragati za tim. Možda preko Grūna ili Börnsteina. Pisao sam u Švajcarsku radi rukopisa², ali izgleda da mi taj lepež neće odgovoriti. Osim njega ostaje još samo Jenni; s njim sam napravio šalu i ne želim da mu pišem; u Tvom sledećem pismu dodaj nekoliko redaka za njega, ja ću ih otposlati; međutim, to je samo *pro forma*, on rukopis sigurno neće uzeti. Prvi kome sam pisao izdavač je jedne male Bernaysove brošure, ali ako i primi, on je ipak bankrot, à ce qu'écrit Püttmann. Voilà³. Očajavam zbog Švajcarske. Tu je teško biti pametan. U sadašnjoj prpi mi sigurno nećemo moći izdati obe sveske zajedno; u najboljem slučaju dve sveske kod dvojice sasvim različitih izdavača. Piši i o ovome.

Tvoj
E.

[Pariz] 23, rue de Lille, 2. novembar [1846]

Tek sad vidim šta je Mali⁴ ovde gore napisao o svome bekstvu iz usamljenosti. Dobro je što ga imamo ovde, postepeno će opet doći k sebi. Pozdravi čitavo društvo.

¹ oštećen papir, reč nečitka – ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 12. – ³ Kao što Püttman piše. Eto Ti. – ⁴ Karl Ludwig Bernays

Engels Marxu

u Brisel

[Pariz, decembra 1846]

Dragi Marx,

Moje nedavno kratko pismo Gigot-u^[168] imalo je sledeće razloge. U istrazi zbog nemira u predgrađu St. Antoine u oktobru^[169], saslušana je i masa uhapšenih Nemaca; čitava druga partija se sastojala od štraubingera^[146]. Neki od tih zveckana koji su sada proterani preko granice mora da su napričali velike gluposti o E[werbec]ku i o meni; in fact¹, od tih mizernih štraubingera ništa drugo se nije moglo ni očekivati nego da ih je spopao strah pa odaju ono što znaju i ne znaju. Tome treba dodati da su štraubingeri koje ja znam, ma koliko bili tajanstveni sa svojim sopstvenim tričarijama, digli užasnu galamu o mojim sastancima s njima. Takvi su oni. Kao što sam Vam već pisao, na periferiji je blagorodni Eiserm[ann] dao kompletni avis aux mouchards² protiv mene. J[un]g[c] je takođe napravio nekoliko gluposti, on pati pomalo od grandomanije, hoće da na trošak francuske vlade bude poslat za Kale i London. A, Monsieur Delessert slao je meni i E[werbeck]u, koji je odavno sumnjiv i stoji pod udarom naređenja za proterivanje koje je samo suspendovano, agenta za agentom na vrat, i njima je pošlo za rukom da nas progone sve do marchand de vins³ kod kojih smo se ponekad sastajali s momcima iz predgrađa. Time je bilo dokazano da smo mi šefovi jedne opasne klike, a uskoro potom sam saznao da je Monsieur Delessert išao kod Monsieur Tannequy Duchâtelu radi naređenja za proterivanje mene i E[werbeck]a, i da po toj stvari leži silna hrpa akata u prefekturi, pored same prostorije gde se vrši medicinski pregled prostitutki. Naravno da ne bih želeo da me proteraju zbog štraubingera. Znao sam da će do toga doći čim sam primetio s kakvom nonšalantnošću su štraubingeri trubili po celom svetu i svuda diskutovali ko ima pravo, Grün ili ja. Bio sam sit svega toga. Popraviti te mladiće nije bilo moguće. Ni u diskusiji nisu otvoreno istupali, kao i Londonci, a svoj glavni cilj sam postigao — trijumf nad Grünom. To je bila vrlo lepa prilika da se časno oprostimo štraubingera, ma koliko da je ta stvar inače bila nezgodna. Poručio sam im, dakle, da ih više ne mogu obučavati, a inače neka budu oprezni. E[wer-

¹ u stvari — ² obaveštenje agentima — ³ gostioničara

beck] se smesta rešio da otputuje i izgleda da je i otputovao, bar ja ga više nisam video. Kuda, takođe ne znam. Policija je tragala i za Malim (B[ernays]om), ali je on zbog nekih avantura (čudnovato, kakve sve ludosti on čini čim stupi u civilizovani svet) ponovo otputovao u svoje staro mesto. Kad će opet u Pariz, ne znam, ali se ni u kom slučaju neće useliti u stan u koji je hteo da se useli: stoga adresa koju Ti je dao ne važi. Svoj rukopis je srećno primio. Ja sam, međutim, zahvalan vrloj policiji zato što me je otrgla od štraubingerstva i što me je podsetila na uživanja ovoga sveta. Ako su sumnjive individue koje me prate već četrnaest dana zaista agenti, kao što to za neke pouzdano znam, onda je prefektura u poslednje vreme izdala mnogo entréebillets za bals⁴ Montesquieu, Valentino, Prado itd. Zahvalan sam gospodinu Delessert-u za sasvim prijatna poznanstva s grizetama i mnoga zadovoljstva, car j'ai voulu profiter des journées et des nuits qui pouvaient être mes dernières à Paris. Enfin⁵, pošto su me dosad inače ostavili na miru, izgleda da je sve leglo. No, ubuduće adresirajte sva pisma na Monsieur A. F. Körner, artiste-peintre⁶, 29, Rue neuve Bréda, Paris. Unutra omot sa mojim inicijalima tako da se ne providi.

Da u ovakvim prilikama nisam mogao voditi računa o W[ilhelm]u W[eitling]u, to Ti je jasno. Od tih ljudi nisam nikoga video i uopšte ne znam da li je bio tu ili je još tu. A i sasvim je svejedno. Vajtlingovce uopšte ne poznajem, a kod onih koje poznajem lepo bi se proveo; oni su, naime, zbog većitih tuča s njegovim prijateljima krojačima strašno besni na njega.

Stvar sa Londoncima^[170] je nezgodna baš zbog Harneya, i zato što su oni od svih štraubingera bili jedini s kojima se otvoreno, bez arrière-pensée⁷, mogao učiniti pokušaj povezivanja. Međutim, ako ljudi neće, eh bien⁸, neka neće! I onako nikad nije sigurno da li opet neće objaviti neku bednu adresu kao onu gospodinu Rongeu ili Šlezvig-Holštajnjanima^[171]. Uz to, večita surevnjivost prema nama kao »učenima«. Postoje dva metoda da ih se, ako se budu bunili, otarasimo: ili otvoreno prekinuti, ili zanemariti prepisku. Ja bih bio za ovo drugo ako njihovo poslednje pismo dozvoljava odgovor koji bi, a da ih suviše jako ne ošamuti, bio dovoljno mlak da im oduzme želju da brzo odgovore. Zatim im dugo ne odgovarati — i pri njihovoj sporosti u prepisci s dva do tri pisma će sve blago u gospodu usnuti. Naime, kako i zašto mi treba da se okomimo na njih? Lista nemamo, a kad bismo ga i imali, oni nisu pisci, već samo s vremena na vreme objavljuju proglose koje niko živ ne vidi i koje niko ne zarezuje. Ako želimo da štraubingere uopšte uzmemo na nišan, onda nisu naodmet ni njihova divna dokumenta; ako prepiska jednom zamre, onda je to lako moguće; prekid će doći postepeno i bez buke. U međuvremenu ćemo s Har-

⁴ Ulaznice za lokale gde se igra — ⁵ Jer sam hteo da iskoristim dane i noći koji su mogli biti za mene poslednji u Parizu. Najzad — ⁶ slikar — ⁷ zadnjih misli — ⁸ pa lepo

neyem u miru svršiti što je potrebno, pobrinućemo se da nam oni ostanu dužni poslednje pismo (što oni već čine, kad smo ih jednom ostavili da čekaju na odgovor šest do deset nedelja), a potom neka viču. Direktni raskid s njima ne bi nam doneo nikakvu korist i nikakvu gloire⁹. *Teorijske* razlike s njima nisu mi moguće pošto teorije nemaju, i izuzev njihove eventualne potajne sumnje, oni žele da uče od nas: oni ni svoje sumnje ne umeju da formulišu, zato s njima nije moguća nikakva diskusija, izuzev možda usmena. Pri otvorenom raskidu oni bi ceo taj opšti, učenja željni komunistički zanos, istakli protiv nas: mi smo od te učene gospode hteli rado da učimo da su imali nešto čestito itd. *Praktične* partijske razlike bi se — pošto njih a i nas ima malo u Komitetu — uskoro svele na same ličnosti i džaveljanja, ili na tako nešto. Protiv literata možemo istupiti kao partija, protiv štraubingera ne možemo. Na kraju krajeva, oni broje još uvek nekoliko stotina ljudi, akreditovani su, preko H[arney]a, kod Engleza, a »Rheinischer Beobachter« itd. rastrubio je o njima u Nemačkoj kao o jarosnom i nipošto ne nemoćnom komunističkom društvu; uz to su još uvek najpodnošljiviji štraubingeri, i zacelo najbolje što se iz štraubingera, dok u Nemačkoj ne dođe do promene, može napraviti. Mi smo baš iz ove stvari naučili da se sa štraubingerima, dokle god u Nemačkoj ne bude pravog pokreta, ne može ništa započeti, čak ni s najboljima. Uopšte je bolje pustiti ih sada kraju, napadati ih samo u masi, en bloc, nego izazvati borbu od koje ne bismo imali nikakve koristi. U odnosu prema nama, ti mladići se proglašavaju za »narod«, »proleteres«, a mi možemo apelovati samo na komunistički proletarijat koji u Nemačkoj treba tek da se obrazuje. Osim toga, uskoro dolazi pruska konstitucija, i ti bi se ljudi možda mogli upotrebiti za potpis itd. — Uostalom, izgleda da sam ja sa svojom mudrošću zakasnio i da ste vi u ovoj stvari već doneli i sproveli neku odluku. Pisao bih, uostalom, ranije; ali sam najpre čekao na ishod stvari s policijom.

Upravo primih odgovor od švajcarskog izdavača¹⁰. Pismo, koje prilažem, potvrđuje moje mišljenje da je on hulja. Tako prijateljski ne prima nijedan obični izdavač, pošto x nedelja nekoga ostavi bez odgovora. Sad možemo videti šta će odgovoriti onaj iz Bremena¹¹, a onda možemo još uvek uraditi ono što je nama volja. A možda bismo mogli nešto započeti i s onim tipom iz Bellevue-a kod Konstance; ako bremenski izdavač neće, mogu još jednom pokušati kod ovoga. U međuvremenu još ću se jednom obavestiti u Herisau — kad bismo samo imali nekog čestitog čoveka u Švajcarskoj kome bi se mogao poslati rukopis¹² s nalogom da ga isporuči samo uz gotov novac. Ali tamo je samo ona ispičutura čiča Püttm[ann]!

Kao bezazleno uzgredno zadovoljstvo u poslednje rđavo vreme osim s devojkama održavao sam još samo neku vezu s Danskom i

⁹ slavu — ¹⁰ Johann Michael Schläpfer — ¹¹ Kühtmann — ¹² Nemačka ideologija

ostalim Severom. To Ti je svinjarija. Radije najnezatniji Nemač nego najveći Danac! Taj klimaks moralne, esnafske i staleške bede ne postoji nigde više. Danac smatra Nemačku za zemlju kuda ljudi idu da »bi držali metrese i s njima proćerdali svoje imanje« (imedens at han reiste i Tydskland, havde han en Maitresse, som fortærede ham den bedste del af hans Midler¹³, kaže se u jednom danskom udžbeniku!) — on naziva Nemca tydsk¹⁴ vetrogonjom, a sebe smatra za pravog predstavnika germanstva — Šveđanin opet prezire Danca kao »pomenčenog« i izrođenog, brbljivog i razneženog — Norvežanin gleda na pofrancuženog Šveđanina i njegovo plemstvo s visine i raduje se što kod njega u Norge još uvek vlada ona ista stupidna agrikultura kao i u doba blagorodnog Kanuta, a za to *njega* opet Islanđanin tretira en canaille¹⁵ koji još govori istim onim jezikom kojim su govorili i musavi Vikinzi iz anno 900, pije riblji zejtin živi u zemunici i propada u svakoj atmosferi koja ne smrdi na pokvarenu ribu. Bio sam više puta u iskušenju da budem gord zbog toga što nisam Danac ili čak Islanđanin, već samo Nemač. Urednik najnaprednijeg švedskog lista »Aftonblad«-a bio je dva puta ovde u Parizu da bi se obavestio o organizaciji rada, godinama bio pretplaćen na »Bon sens« i »Démocratic pacifique«^[16], vodio svečane razgovore sa Louis-om Blanc-om i Considérant-om, ali nije mogao ništa da shvati, te se vratio isto onako pametan kao što je i došao. Sad on, kao i ranije, veliča slobodnu konkurenciju, ili, kako se to na švedskom kaže, slobodu *snabdevanja* ili takođe själf försörjningsfrihet, slobodu samosnabdevanja (još uvek lepše nego sloboda *radinosti*). Naravno da su oni još sasvim ogrezli u esnafštini, a u rajhstagu su baš građani najžešći konzervativci. U celoj zemlji samo dva prava grada imaju 80 000, odnosno 40 000 stanovnika, treći Norrköping, ima samo 12 000, svi ostali oko 1000, 2000, 3000. U svakoj poštanskoj stanici živi po jedan čovek. U Danskoj nije nimalo bolje, tamo je samo jedan jedini grad u kome se odigravaju najsmješnjiji esnafski procesi, ljudi nego u Bazelu ili Bremenu, i gde se bez ulaznice ne može ni na šetalište otići. Jedina korist od ovih zemalja jeste ta što se po njima može videti šta bi Nemci učinili kada bi imali slobodu štampe, naime, oni bi, kao što su Danci stvarno učinili, smesta stvorili »Društvo za stvarnu upotrebu slobodne štampe« i štampali hrišćanski-dobronamerne kalendare. Švedski »Aftonblad« je pitom kao i »Kölner Zeitung«, ali smatra sebe »demokratskim u pravom smislu reči«. Zato Šveđani imaju romane od Fröken¹⁶ Bremer, a Danci od gospodina Etatsraad Oehlenschläger, Commandör af Dannebrogordenen-a¹⁷. Takođe ima i strahovito mnogo hegelovaca tamo, a jezik, u kojem je svaka treća reč ukradena iz nemačkog, vanredno je pogodan za spekulativno mišljenje.

¹³ dok je putovao kroz Nemačku, imao je ljubavnicu koja je potrošila najveći deo njegovih sredstava — ¹⁴ nemačkim — ¹⁵ kao fukaru — ¹⁶ gospodice — ¹⁷ državnog savetnika Oehlenschlägera nosioca Ordena danske zastave

Izveštaj je odavno započet, i poslaću ga ovih dana. Piši mi da li i mate Proudhonovu knjigu.^[144]

Ako hoćeš Proudhonovu knjigu, koja je rđava, da koristiš za svoju knjigu¹⁸, onda ću Ti poslati moje vrlo iscrpne izvode. Ne vredi ovih 15 franaka, koliko staje.

¹⁸ *Beda filozofije*

1847

17

Engels Marxu

u Brisel

Dragi Marx,

Pisao bih Ti već ranije da nisam morao tako dugo čekati na B[ernay]sa. Onog đavolskog Börnsteina, kod koga sam se, naime, između ostalog hteo obavestiti i o Tvome dolasku ovamo, nisam nikada mogao naći, pa sam tako ostavio stvar B[ernay]su, koji mi je već u *ponedeljak* hteo da donese pismo za Tebe u grad. Mesto toga dobio sam sinoć kasno priloženu cedulju koju je ona lenština preksinoć nažvrljao u Sarselu, a razjašnjenja koja ona sadrži nisu zaista takva da bi zahtevala petodnevno ili šestodnevno proučavanje. Ali takav je on. Uostalom, govoriću *sam* s Börnsteinom, jer mi ovo razjašnjenje nipošto nije dovoljno, i, iskreno da kažem, nikome ne verujem manje na reč nego B[ernay]su. On mi već šest meseci puni uši da bi Ti svaki dan mogao doći sa celim prtljagom, a kada je zbilja dotle došlo, on počinje dugu priču o pasošu. Kao da Tebi treba pasoš! Na granici ga niko ne traži. I Moses je došao ovamo, kao i ja, a da ga nisu pitali za pasoš, a ako budeš stanovao kod mene, onda bih hteo da znam ko će za to da pita. U najgorem slučaju belgijski Passeport pour L'Intérieur¹ radi eventualnog legitimisanja, ili poznata okružnica gospodina Leopolda: Cabinet du roi² — to je za svaki slučaj dovoljno. Heine je sasvim istog mišljenja, i čim budem mogao uhvatiti Börnsteina, pitaću ga o tome. — B[ernay]s je izmislio i priču s Tolstojem³ ili se, bolje reći, dao nasamariti od B[örn]steina, jer ga B[örn]st[ein] može nasamariti *kako god hoće*. Sve razne vesti koje nam je B[ernay]s ranije pisao iz istog su izvora i pošto sam više puta bio svedok s kakvom nepogrešivoću Börnstein izlaže B[ernay]su svoje pretpostavke, razna rekla-kazala i vlastite izmišljotine i B[ernay]s ih prima za gotovo, to ja od svih tih važnih vesti, koje je on ranije javljao »iz najpouzdanijeg izvora«, ne verujem više *ni slova*.

Sâm sam bio svedok kako je B[örn]stein samo svojim afektiranim sveznanjem uverio B[ernay]sa (a Ti znaš s kakvim oduševljenjem

¹ Pasoš za unutrašnjost — ² Kraljev kabinet — ³ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 9.

B[ernay]s *veruje, kad već jednom veruje*) da se »National« dušom i telom prodao Thiers-u, argent plus ou moins comptant⁴. Mali bi dao svoju glavu da je to tako. On je u tome nepopravljiv kao i u svome do neba kličućem i do smrti ucveljenom raspoloženju. Pendant le cours de la dernière quinzaine il a été seize fois au bord du désespoir.⁵

Cela entre nous⁶. U pogledu Tvoga dolaska ovamo pitaću, dakle, još jednom B[örn]st[eina]; Heine, kao što rekoh, tvrdi da bi Ti mogao jednostavno doći. Ili, možda, želiš da ideš francuskom poslaniku i da tražiš za sebe pasoš na osnovu *svog pruskog emigrantskog uverenja?*

Bilo mi je vrlo drago što si mi saopštio dolazak Mosesa. Blagorodni je dolazio k meni, nije me našao, pisao sam mu da mi zakaže sastanak, do kojeg je juče došlo. On se jako izmenio. Mladičke kovrdže okružuju njegovu glavu, kicoška bradica daje šiljatoj vilici nešto gracije, devojačko rumenilo obliva njegove obraze, ali la grandeur déchue se peignait dans ses beaux yeux⁷, i čudnovata skromnost ovladavala je njime. Ovde u Parizu navikao sam se na vrlo drzak ton, jer to spada u zanat, i sa njime se štošta postiže kod žena. Ali taj uprepodobljeni exterieur razmetljivca Heša koji je nekada potresao svet, umalo što me nije razoružao. No junački podvizi istinskih socijalista, njegovih učenika (o tome niže) i njegovo sopstveno nepromenjeno jezgro povратиše mi hrabrost. Jednom rečju, postupao sam s njim tako hladno i podrugljivo da više neće poželeti da dođe. Jedino što sam za njega učinio bilo je nekoliko dobrih saveta za triper koji je doneo iz Nemačke. I kod nekih nemačkih slikara, koje je delimično od ranije poznao, pretrepo je potpuni fijasko. Ostao mu je veran samo Gustav Adolf Köttgen.

U svakom slučaju, bremenskog izdavača⁸ treba pretpostaviti Švajcarcu⁹. Švajcarcu ne mogu da pišem 1. zato što sam zaboravio njegovu adresu, 2. zato što neću da mu pre[dložim]¹⁰ niži honorar po tabaku od onog koji Ti predlažeš onome u Bremenu. [Napiši]¹¹, dakle, svoje predloge za Bremen i ujedno adresu toga izdavača. On je B[ernay]su dobro platio njegovu lošu brošuru o Rothsch[ildu], ali je Pütt[mannu] podvalio, štampao je za njega, ali je pod izgovorom da je angažovao svoje fondove, plaćanje honorara otegao u beskonačnost.

Vrlo je dobro što pišeš na francuskom protiv Proudhona. Brošura¹² će, nadam se, biti već napisana kad stigne ovo pismo. Samo se po sebi razume da Ti, *što se mene tiče*, iz naše publikacije¹³ možeš uzeti sve što hoćeš. I ja mislim da Pr[oudhon]ova asocijacija izlazi na Brayov plan^[172]. Sasvim sam zaboravio dobrog Braya.

Možda si u »Triersche Zeitung« čitao o novom lajpciškom soci-

⁴ za više ili manje gotov novac — ⁵ Za vreme poslednjih petnaest dana šesnaest puta bio je na ivici očajanja. — ⁶ Ovo među nama. — ⁷ oborena veličina se ogledala u njegovim lepim očima — ⁸ Kühtmann — ⁹ Johann Michael Schläpfer — ¹⁰ papir oštećen — ¹¹ oštećen papir — ¹² *Beda filozofije* — ¹³ *Nemačka ideologija*

jalističkom časopisu koji nosi naslov »Veilchen«, list za *bezazlenu* modernu kritiku!!, u kojem gospodin Semmig riče kao Sarastro: U ovim svetim dvoranama ne zna se za osvetu, u ovim svetim zidovima ne sme prislušivati nijedan izdajnik, onda voden pri-i-jateljskom rukom, zadovoljan i veseo prelazi u bolju zemlju^[173] — ali za to na žalost nema bas kao pokojni Reichel. Sarastro-Semmig prinosi ovde žrtvu trima božanstvima: 1. Heßu — 2. Stirneru — 3. Rugeu — svima odjednom. Prva dvojica su [pronik]li¹⁴ u dubine nauke. Ovaj listić ili »Ljubičica« je nešto najsmušnije što sam ikada čitao. Takva mirna i u isti mah bezobrazna ludost moguća je samo u Saksonskoj. Samo kad bismo mogli još jednom napisati poglavlje o »vistinskom socijalizmu«^[174], sada kad su se oni na sve strane razvili, kada su se posebno konstituisale vestfalska škola, saksonska škola, berlinska škola itd. itd., pored usamljenih zvezda Püttmanna itd. One bi se mogle podeliti prema nebeskim sazveždima. Püttmann Veliki, a Semmig Mali medved, ili Püttmann Bik, a Plejade njegovih osmoro dece. Ionako zaslužuje rogove, ako ih nema. Grün — Vodolija itd. A-propos Grüna — preradiću članak o Grünovom Goetheu,^[175] skraćiću ga na pola do tri četvrtine tabaka i udesiti ga za našu publikaciju, *ako* Ti nemaš *ništa* protiv, o čemu treba uskoro da mi pišeš. Knjiga je isuviše karakteristična, Gr[ün] veliča celo Goetheovo *filistarstvo* kao *ljudsko*, Frankfurćanina i *činovnika* Goethea on pretvara u »pravog čoveka«, dok preko svega što je kolosalno i genijalno prelazi ili čak pljuje na to, tako da ova knjiga pruža najsjajnji dokaz da je *čovek* = *nemački malograđanin*. Ovo sam samo nagovestio, ali bih to mogao razraditi i ostatak članka prilično skratiti, jer nije pogodan za naš časopis. Šta misliš o tome?

Tvoj
Engels

[Pariz] petak 15. jan. 47¹⁵

Monsieur Charles Marx, 42, rue d'Orleans, Faubg. de Namur, Bruxelles.

¹⁴ Oštećen papir. — ¹⁶ U originalu: 45.

Engels Marxu

u Brisel

Dragi Marx,

Priloženu brošuru mi je jutros doneo Junge; Ew[erbeck] ju je, kaže, pre nekoliko dana doneo njima. Ja sam pregledao tu stvar i izjavio da je ona od Mozija i razložio sam to J[ungeu] tačku po tačku. Večeras sam video Ew[erbeck]a, on je priznao da ju je doneo, i pošto sam ja stvar pošteno isprespakao, ispostavilo se da je on sam, E[werbeck], pisac te majstorije. On ju je, kako tvrdi, sastavio prvih meseci moga boravka ovde. Prvi zanos koji su kod njega izazvale novosti koje sam ja saopštio, oduševio ga je za to. Takvi su ti mladići. Ewerbeck je ismejavao Heßa, koji se kiti tuđim perjem koje mu ne stoji, i zabranjivao štraubingerima^[146] da dostavljaju Grünu ono što sam im ja predavao da i ovaj ne bi tako predavao, a sada — u najboljoj nameri na svetu, kao i uvek — ne radi ni za dlaku bolje. Moses i Grün ne bi više iskvarili te stvari od ovog narodskog »tripperdokter«-a. Ja sam ga, naravno, najpre malo ismejavao, a onda mu zabranio da više nikada ne čini takve stvari. Ali tome svetu je to u krvi. Prošle nedelje sam seo i napisao, delom iz ludosti, delom što mi je naprosto potreban novac, zahvalnicu Loli Montez^[176], koja kipti od masnih reči i koju treba anonimno izdati. U subotu sam mu čitao ponešto od toga, a večeras mi je on sa uobičajenom dobrodušnošću pričao da ga je to nadahnulo za sličnu produkciju koju je on već idućeg dana napisao o istom predmetu i uručio Mäureru za njegov inkognito-časopis¹ (on stvarno izlazi sasvim tajno i samo za redakciju pod cenzurom Madame Mäurer, koja je već brisala jednu Heineovu pesmu). On mi to saopštava već sada da bi spasio svoju častnost i da ne bi izvršio plagijat! To novo remek-delo ovog pohlepnog i častohlepnog pisca biće, naravno, goli prenos moga vica u svečano-naduveni stil. Ta poslednja mustra kratkog creva je, doduše, inače beznačajna, ali ipak pokazuje kako je neophodno da ili Tvoja knjiga² ili naši rukopisi³ izađu što pre. Svi su oni zabrinuti što tako famozne ideje ostaju tako dugo skrivene od naroda, i na kraju ne znaju kako drukčije da svale taj kamen sa srca nego da sami od toga izbace iz svoje utrobe onoliko koliko misle da su donekle svarili. Nemoj, dakle, napustiti bremenskog⁴ izdavača. Ako ne odgovori, piši još jednom. U krajnjem slučaju prihvati i minimum. Ovi rukopisi gube svakog me-

¹ »Pariser Horen« — ² Beda filozofije — ³ Nemačka ideologija — ⁴ Kührtmann

seca koji provedu u čekanju 5 - 10 franaka po tabaku u exchangeable value⁵. Još nekoliko meseci, la diète prussienne en discussion, la querelle bien entamée à Berlin⁶, pa se Bauer i Stirner neće više moći prodati ni po 10 franaka po tabaku. Kod takvog prigodnog spisa dolazi se postepeno do tačke kada se visoki honorar kao zahtev spisateljske point d'honneur⁷ mora ostaviti sasvim po strani.

Bio sam oko osam dana kod B[ernays]a u Sarselu. I on pravi gluposti. Piše u »Berliner Zeitungshalle« i raduje se kao dete što će se tamo štampati njegove soi-disant⁸ komunističke ekspektoracije⁹ protiv buržuja. Naravno, redakcija i cenzura ostavljaju samo ono što je protiv buržuja, a brišu ono nekoliko aluzija koje bi i njima mogle biti neprijatne. Grdi porotu, »buržoasku slobodu štampe«, predstavnički sistem itd. Razložio sam mu da to znači raditi doslovno pour le roi de Prusse¹⁰ i indirektno protiv naše partije — poznato uzaviranje vrelog srca, nemogućnost da se nešto uradi; ja mu objašnjavam da »Zeitungshalle« plaća vlada — uporno poricanje, pozivanje na simp-tome koji za ceo svet govore baš u prilog mog tvrđenja, samo ne za osećajno stanovništvo Sarsela. Rezultat: pošteno oduševljenje, vrelo srce ne može pisati protiv svoga ubedenja, ne može da shvati nikakvu politiku koja štedi ljude koje je ono dosad uvek smrtno mrzelo. »Is nit mei Genre!¹¹« večiti ultima ratio. Čitao sam x tih iz Pariza datiranih članaka; oni su, ne peut plus¹², u interesu vlade i u stilu istinskog socijalizma. Ja od B[ernays]a prilično dižem ruke i neću više da se mešam u otužno velikodušnu porodičnu kuknjavu u kojoj on igra heroja dévouement¹³, beskonačne predanosti. Il faut avoir vu cela.¹⁴ To smrdi kao pet hiljada neprovetrenih perina pomnoženih bezbrojnim prdežima — koji potiču iz austrijsko-vegetarijanske kuhinje. I kada bi se on još deset puta otrgao od one bagaže i došao u Pariz, on bi deset puta opet odjurio natrag. Možeš zamisliti kakvim moralnim bubicama mu sve to puni glavu. Porodica mode composé¹⁵ u kojoj on živi pretvara ga u potpunog, uskog filistra. On me više neće videti kod sebe, a i on se neće tako skoro zaželeti mene, bezosećajne individue.

Brošuru o konstituciji^[177] dobićeš što je moguće pre. Napisaću je na pojedinačnim listovima da bi Ti mogao umetati i izostavljati. Ako ima izgleda da Vogler nešto plati, pitaj ga hoće li da uzme pamflet o Loli Montez — oko jedan i po do dva tabaka — ali ne treba da mu kažeš da stvar potiče od mene. Odgovori mi obratnom poštom o tome, inače ću pokušati u Bellevueu. Verovatno si u »Débats« ili »Constitutionel«-u čitao da je onaj mangup Schlöpfer u Herisau zbog virtemberške tužbe od strane velikog saveta lišen mogućnosti

⁵ prometnoj vrednosti — ⁶ kada pruski landtag bude diskutovao i kad nastane svada u Berlinu — ⁷ stvari časti — ⁸ takozvani — ⁹ izlivi — ¹⁰ za pruskog kralja (tj. uzalud) — ¹¹ Nije moj žanr. — ¹² i te kako — ¹³ odanosti — ¹⁴ To je trebalo videti. — ¹⁵ komplikovanog načina

da dalje štampa revolucionarne stvari, i on sam je to u pismima ovamo potvrdio i zamolio da mu se ne šalju nikakve pošiljke. Dakle, rastrog više da se držimo bremenskog izdavača. Ako sa njim ne bude ništa, onda ostaje samo »Verlagsbuchhandlung« u Bellevueu kod Konstance. Au reste¹⁶, ako izdavanje naših rukopisa dolazi u sukob sa izdavanjem Tvoje knjige, onda baci rukopise u ime đavola u budžak, jer je mnogo važnije da Tvoja knjiga izađe. Ionako dvojica nećemo baš izvući veliku korist iz tih naših radova.

Možda si u jučerašnjem (ponedeljak) »Kölner Zeitung«-u čitao onaj čiftinski članak o skandaloznoj aferi Martina du Nords-a. Taj članak je od B[ernay]sa — on s vremena na vreme obavlja Börnsteinovu dužnost dopisnika.

Ovdašnja policija je sada vrlo opaka. Izgleda da svom silom hoće da izazove pobunu ili masovnu zaveru povodom gladi. Isprva su rasturali razne štampane stvari i lepili placats incendiaires¹⁷, a sad su čak napravili i mašine za izazivanje požara i rasturili ih; one, međutim, nisu bile zapaljene, da bi trgovci mogli upoznati svu veličinu đavolske pakosti. Uz to su započeli lepu priču s communistes matérialistes¹⁷⁸¹, a pohapsili masu ljudi, od kojih A poznaje B-a, B-Ca, C-D-a, itd., a sad su na osnovu tog poznanstva i nekih iskaza svedoka čitavu masu međusobno većinom nepoznatih ljudi pretvorili u »bandu«. Proces ovoj »bandi« održaće se uskoro i ako se tome novom sistemu doda staro complicité morale¹⁸, onda se s najvećom lakoćom može osuditi svaki čovek. Cela sent son Hébert¹⁹. Na taj način, nije ništa lakše nego bez ikakvih ceremonija osuditi i père²⁰-a Cabeta.

Dođi, ako je ikako moguće, u aprilu jednom ovamo. Do sedmog aprila ću se preseliti — još ne znam kuda — a imaću u to vreme i nešto novca. Mogli bismo tada provesti zajedno nekoliko veselih dana. Kako je policija sada svakako gadna (osim Saksonca o kome sam pisao, proteran je i moj stari protivnik Eisermann, obojica su ostali ovde, vidi K. Grün u »Kölner Zeitung«-u), to je svakako najbolje poslušati B[örn]st[ei]nov savet. Pokušaj da kod francuskog poslanika na osnovu Tvoega emigrantskog uverenja dobiješ pasoš; ako to ne ide, onda ćemo videti šta se ovde može uraditi — ima valjda još neki konzervativni poslanik do koga se na neki način može doći. Ti prosto moraš opet jednom otići iz dosadnog Brisela i doći u Pariz, a želja da se s Tobom malo proveselim i s moje strane je vrlo velika. Ili mauvais sujet²¹ ili mentor, to je sve što ovde možeš da budeš; mauvais sujet među razuzdanim huljama i cela vous va fort mal quand vous n'avez d'argent²², ili popovati Ew[erbeck]u, B[ernay]su i kompaniji. Ili primati mudre savete od šefova francuskih radikala, koje potom treba još braniti od drugih magaraca da se ovi ne bi baš tako gordo prsili u svome ljigavom nemstvu. Kad bih imao 5000 franaka rente,

¹⁶ uostalom — ¹⁷ plakate preteće sadržine — ¹⁸ moralno saučesništvo — ¹⁹ To miriše na Hebert-a. — ²⁰ čiču — ²¹ nevaljalac — ²² slabo ćeš proći kad nemaš para

samo bih radio i provodio se sa ženama, dok ne bih bio gotov. Da nema Francuskinja, uopšte ne bi vredelo živeti. Mais tant qu'il y a des grisettes, va! Cela n'empêche pas²³ da s vremena na vreme ne bih voleo porazgovarati o nekom ozbiljnom predmetu, ili da ne uživam život s nešto rafinmana, a sa celom bandom svojih poznanika nije mi ni jedno ni drugo moguće. Ti moraš doći ovamo.

Jesi li video »Revoluciju«⁽¹⁷⁹⁾ od L. Blanca? Luda mešavina tačnih predstava i bezgraničnih budalaština. Pročito sam tek polovinu prve sveske u Sarselu. Ça fait un drôle d'effet²⁴. Tek što te iznenadi nekim zgodnim shvatanjem, odmah te lupi po glavi najvećom ludošću. Ali L. Bl[anc] ima sasvim dobar nos i uopšte nije na krivom putu, uprkos svoj ludosti. No on ipak neće otići dalje — neke čari ga spustavaju, ideologija.

Poznaješ li od Achille-a de Vaulabelle *Chute de L'Empire, Histoire des deux Restaurations*? Izašla prošle godine. Vaulabelle je republikanac »National«-a i po načinu pisanja istorije pripada staroj školi — pre Thierryja, Mignet-a itd. Nedostaje mu svako razumevanje najobičnijih odnosa — čak je i Capefigue u svojim *Cent Jours* u tome beskrajno bolji — ali je interesantan zbog burbonskih i savezničkih prljavština koje odreda nabraja, i zbog prilično tačnog prikaza i kritike činjenica, ukoliko mu tu ne smetaju njegovi nacionalni i politički interesi. U celini, međutim, dosadno napisana, baš zbog nedostatka svakog pregleda. »National« je rđav istoričar, a Vaul[abelle] kažu da je amicus²⁵ Marrast-a.

Moses je sasvim iščežao. Kod »ouvriers«²⁶, s kojima *ne* dolazim u dodir, on *obećava* da će držati predavanja, izdaje se za Grünovog protivnika, a mog intimnog prijatelja! Bog zna i Moses isto tako da sam ga prilikom našeg drugog i poslednjeg entrevue²⁷-a u passage Vivienne ostavio otvorenih usta kad sam sa slikarom K[örner]om odveo dve devojke, koje je ovaj bio upecao! Od tada smo se sreli samo na mardi gras²⁸, kada je svoje od života umorno Ja po najstrašnijoj kiši i u najsamotnijoj dosadi vukao prema berzi. Nismo se čak ni poznali.

Pismo Bak[unjinu] ću otpremiti čim proverim njegovu adresu — dosad je to još chanceux²⁹.

A-propos: piši Ew[erbeck]u povodom brošurice i malo ga ismej, on ponizno istura ambas posadersa³⁰ i želi batine po njoj — Tebi je to poznato.

Dakle, piši uskoro i gledaj da dođeš ovamo.

Tvoj
F. E.

[Pariz] utorak, 9. marta [1847]

²³ Ali dok ima grizeta, ide! To ne sprečava — ²⁴ To deluje smešno — ²⁵ prijatelj — ²⁶ radnika — ²⁷ susreta — ²⁸ poklade — ²⁹ (ovde:) zavisi od slučaja — ³⁰ zadnjicu

19

Marx Engelsu

u Pariz

[Brisel] 15. maj [1847]

Dragi Engels!

Ti znaš da je Vogler od početka maja zatvoren u Ahenu. To je zasada onemogućilo štampanje brošure¹ koju si poslao ovamo. Prva trećina mi se jako dopala. Druge dve trećine se svakako moraju izmeniti. Podrobnije o tome idući put.

Prilažem otisak Tvoje karikature^[180]. Poslao sam je »Brüßeler-Zeitung«-u^[181].

Što se tiče stvarno odvratnog članka Grüna ili kompanije u »Tri-er'schen Zeitung«-u, sada je već prekasno; ali Ti bi bio dobro učinio da si ranije dao u dva retka protivizjavu u tom istom šundlistu.

U London ne mogu.^[182] Sredstva ne dozvoljavaju. No Wolffa² ćemo, nadam se, moći poslati. I onda će biti dovoljno da ste vas dvojica tamo.

Voce³ novca:

Ti se sećaš da Heß meni i mome šuraku Edgaru⁴ duguje novac još od »Gesellschaftspigel«-a. Ja stoga vučem na njega *menicu* odavde, 30 dana po *videnju*.

Bernays mi isto tako od maja prošle godine duguje 150 franaka. I njemu će, dakle, isto tako biti podneta menica.

Molim Te, dakle, za sledeće:

1. pošalji mi prvo adrese obadvojice;
2. saopšti obadvojici tu činjenicu i reci tima magarcima
3. da oni, ako ne misle da će do 15. juna moći platiti odnosne sume, menicu ipak *akceptiraju*. Ja ću se onda pobrinuti za *pokriće* u Parizu. Naravno da ćeš ovo *poslednje* reći tim magarcima *samo* onda ako nikako drukčije ne ide.

Trenutno sam u takvoj novčanoj neprilici da sam morao pribeći tom vučenju menica, i na kraju, ni jednom tom magarcu ne treba ništa pokloniti. U slučaju da ti magarci hoće da akceptiraju menice samo *usluge radi*, ja to, naravno, moram odmah znati.

Pošto je stvar *vrlo hitna*, očekujem od Tebe da nećeš propustiti ni dana da bi sve doveo u red i *izvestio* me.

¹ *Status quo u Nemačkoj* — ² Wilhelm Wolff — ³ što se tiče — ⁴ Edgar von Westphalen

Ovde u Briselu nađen je eskontant.

Ne mogu Ti više pisati. Pre otprilike dvanaest dana Breyer mi je *pustio krv*, ali, umesto na *levoj*, na *desnoj* ruci. Pošto sam dalje radio kao da ništa nije bilo, rana se zagnojila mesto da zaraste. Stvar je mogla postati opasna i stati me ruke. Sad je gotovo izlečena, ali je ruka još slaba. Ne sme da se napreže.

Tvoj
Marx

[Dodatak Philippe-a Gigot-a]

Dragi moj Fritzchen,

Upravo sam zauzet čitanjem Tvoje brošure — dosad me je mnogo zanimala -- i osećam se savim srećnim što nisam Nemač. Bog ili um ili rod neka nas sačuva od te malograđanštine!

Avec laquelle j'ai l'honneur d'être

Yours most truly⁵ Philippe

P.S. Piši mi ponekad neku reč.

⁵ Sa kojim imam čast da budem, tvoj najiskreniji

20

Engels Marxu

u Holandiju^[183]

[Brisel] utorak, 28[-30] septembra 47.

Dragi Marx,

Ovih se dana ovde dogodila veoma neobična stvar. Svi elementi među ovdašnjim Nemcima koji su nezadovoljni nama i našim nastupanjem obrazovali su, naime, koaliciju da bi oborili Tebe, mene i uopšte komuniste i da bi stvorili konkurenciju Radničkom udruženju^[184]. *Bornstedt* je u najvećem stepenu nezadovoljan; izjava koja je potekla od Otterberga, i koju je preneo i potvrdio Sandkuhl, a Crüger i Moras iskoristili, da mi njega, B[ornstedt]a, samo iskoristavamo, razbesnela ga je protiv svih nas: *Moras i Crüger*, koji svuda kukaju da s njima postupamo s visine, još više su ga nahuškali protiv nas. *Seiler* je ljut i ne može nam oprostiti što smo ga zanemarili pri osnivanju Radničkog udruženja i što udruženje dobro napreduje protivno njegovom proricanju. *Heilberg* traži za grubosti koje su mu učinjene i koje mu se svakodnevno čine eklatantnu iako beskrvnu osvetu. *Bornstedt* se isto tako zapenušio što pomoću poklonjenih knjiga i karata nije mogao da kupi položaj uticajnog demokrate, počasnog članstvo i postavljanje svoje biste u udruženju, nego što će, naprotiv, njegov slagač sutra uveče dati da se glasa o njemu kao o nekom sasvim običnom čoveku. Ljuti ga takođe što on, aristokratski *homme d'esprit*¹, kod radnika nalazi mnogo manje prilike da se šegači nego što se nadao. Zatim je *Moras* ljut što »*Brüsseler Zeitung*« nije pridobio za *Heinzena*. *Enfin*², svi ti heterogeni elementi su se ujedinili da bi sve nas potisnuli na sekundarnu ulogu prema *Imbert-u* i belgijskim demokratima i stvorili mnogo grandioznije, univerzalnije društvo nego što je naše jadno Radničko udruženje. Sva su gospoda gorela od želje da ma u čemu dobiju inicijativu, i zato su te kukavičke hulje smatrale da je najpogodniji momenat Tvoja odsutnost. Ali su se sramno prevarili u računu.

Zaključili su, dakle, sasvim tajno da prirede kosmopolitsko-demokratsku večeru i tamo sasvim nepripremljeno predlože osnivanje društva à la *Fraternal Democrats*^[186] s radničkim mitinzima itd. itd. Obrazovali su neku vrstu komiteta u koji su pro forma privukli za njih sasvim bezopasnog *Imbert-a*. Posle svakojakih neodređenih glasova

¹ čovek duha — ² najzad

doznao sam tek u nedelju uveče u udruženju od Bornst[edt]a nešto pozitivno o tome, a u ponedeljak je već bila večera. Od B[ornstedta] nisam mogao da izvučem podrobnosti, osim da će onamo doći Jottrand, general Mellinet, Adolphe Bartels, Kats itd. itd. Poljaci, Italijani itd. Mada ja o celoj toj koaliciji nisam ništa znao (tek u ponedeljak ujutru sam saznao da je Bornst[edt] nešto naljučen i da Moras i Crüger kukaju i intrigiraju; za Seilera i Heilberga nisam ništa znao), ipak mi se stvar učinila sumnjivom. No otići se moralo zbog Belgijanaca i da ne bismo dozvolili da se u malom Briselu preduzme demokratska akcija a da mi ne uzmemo učešća. Ali morali smo se pobrinuti da tamo imamo svoje ljude. Wallau i ja smo, dakle, izneli stvar, dupirali je jako, i odmah se našlo tridesetak ljudi koji su hteli da idu tamo. U ponedeljak ujutru reče mi Lupus da bi, osim president d'honneur³, starog Mellinet-a, i stvarnog predsednika Jottrand-a, oni morali imati još dva potpredsednika, od kojih bi jedan trebalo da bude Imbert, a drugi jedan Nemač, po mogućstvu radnik. Wallau, na žalost, nije pogodan jer ne govori francuski. Tako mu je, kaže, rekao Bornstedt. On, Lupus, odgovorio mu je da bih tada to morao biti ja. Ja sam pak rekao Lupusu da on to treba da bude, ali on apsolutno nije hteo. Ja takođe nisam hteo zato što izgledam tako strašno mlad, ali sam na kraju mislio da je za svaki slučaj najbolje ako ja to primim.

Uveče smo otišli onamo.^[185] Bornst[edt] se pravio da ništa ne zna, kao da još ništa nije aranžirano, samo funkcioneri (toujours à l'exception de l'Allemand⁴) i nekoliko zapisanih govornika, čija imena osim Crügera i Morasa, nisam mogao saznati; on bi se svakog trenutka izvukao pod izgovorom da mora aranžirati lokal, trčao bi sad ovome sad onome, obmanjivao, intrigirao, ulagivao se iz sve snage. Međutim, ja nisam video još nikakav znak neke naročite intrige; to se pokazalo tek kasnije. Bili smo u Estaminet Liégeois, Place du Palais de justice. Kada je došlo do izbora funkcionera, Bornst[edt] je protivno svakom dogovoru predložio Wallaua. Ovaj je preko Wolffa (Lupusa) odbio i predložio mene, i to je sjajno prošlo. Time je razbijena i osujećena čitava intriga. Sad su se oni više ili manje zibunili i odali se. Posle Imbert-a koji je nazdravio martyrs de la liberté⁵, držao sam ja zdravicu na francuskom au souvenir de la Révolution⁶ 1792, a zatim i anniversaire du Ier vendémiaire an I de la République.^[186] Posle mene držao je Crüger smešan govor, u kome je zapeo te je morao izvaditi svoj rukopis. Zatim Moras koji je pročitao svečan govor u kome je bilo reči skoro samo o njegovoj malenkosti. Obojica na nemačkom. Njihove zdravice su bile tako konfuzne da ih se uopšte više ne sećam. Zatim Pellerin na flamanskom, advokat Spilthoorn iz Gana na francuskom — au peuple anglais,⁷ i onda, na moje

³ počasnog predsednika — ⁴ uvek izuzimajući Nemce — ⁵ mučenicima slobode — ⁶ u spomen na revoluciju — ⁷ engleskom narodu

veliko iznenađenje, grbavi pauk Heilberg s dugim mentorskim, neukusnim govorom na francuskom, u kome se 1. busao u grudi kao urednik »Atelier Démocratique«; 2. izjavio da, On, Maximus Heilberg, prati već više meseci — mais cela doit se dire en français: L'association des ouvriers belges, voilà le but que Je poursuis depuis quelques mois (c. à d. depuis le moment où J'ai daigné prendre connaissance du dernier chapitre de la *Misère de la philosophie*)⁸. Dakle On a ne Kats i drugi Belgijanci. »Nous entrerons dans la carrière quand nos aînés n'y seront plus«⁹ itd. itd. On će izvršiti ono što Kats i Jottrand nisu mogli; 3. predložio je da se osnuje fraternal democracy¹⁰ i reorganizuju mitinziju; 4. da se izabranom birou stavi u dužnost organizovanje i jednog i drugog.

Dakle, kakva konfuzija! Prvo, strpati u isti koš kosmopolitsku stvar sa belgijskim mitinzima o belgijskim stvarima i, drugo, taj predlog, umesto da se u potpunosti izostavi, jer će im sve pokvariti, podnositi postojećem birou! I ako je mislio da ću otići, zar nije morao znati da se uopšte nije moglo ni pomišljati na to da iko drugi uđe u biro osim Tebe? Ali taj glupan je imao svoj govor već gotov i napisan, a njegova taština nije mu dozvolila da išta izostavi u čemu bi iole mogao uzeti inicijativu. Stvar je naravno prošla, i pri, istina, vrlo izveštačenom, ali ipak gromkom oduševljenju nije se moglo ni misliti na to da se konfuzni predlog bolje izloži. Zatim je govorio A. Bartels (Jules¹¹ nije bio tu), a potom je tražio reč Wallau. Koliko sam se začudio kad se odjednom digao Bornstedt i energično tražio reč za Seilera kao već ranije upisanog govornika. S[eiler] je dobio reč i držao je beskrajno dug, brbljiv, glupav, do smešnosti neukusan govor (na francuskom), kojim se zbilja obrukao, govorio strahovite gluposti o pouvoirs législatif, administratif et exécutif¹², davao demokratima raznovrsne mudre savete (kao što je i Heilberg o instruction et question de l'enseignement¹³ trabunjao najčudnije stvari), igravao en grand homme¹⁴, govorio o demokratskim društvima, auxquelles j'ai participé et que j'ai peut-être même dirigées (littéralement)¹⁵, i najzad, dabome, govorio o svome blagorodnom birou¹⁶ sa dernières nouvelles arrivées de Paris¹⁶ itd. Jednom rečju, bilo je grozno. Zatim su još neki govorili, jedan švajcarski magarac, Pellerin, Kats (vrlo dobro) itd. itd., i u deset sati Jottrand (koji je umro od stida zbog Nemaca) zaključio je sednicu. Odjednom je Heilberg zatražio

⁸ ali to se mora reći na francuskom: Udruženje belgijskih radnika, eto cilja za kojim idem već nekoliko meseci (tj. od momenta kad sam izvoleo upoznati poslednju glavu *Bede filozofije*) — ⁹ »Mi ćemo stupiti u redove kad naših starijih u njima više ne bude« (poslednji stih *Marseljeze*) — ¹⁰ bratska demokratija — ¹¹ Jules Bartels — ¹² zakonodavnoj, upravnoj i izvršnoj vlasti — ¹³ vaspitanju i pitanju nastave — ¹⁴ velikog čoveka — ¹⁵ u kojima sam učestvovao i koje sam možda čak i vodio (bukvalno) — ¹⁶ poslednjim novostima prispeлим iz Pariza

tišinu i objavio: Govor Weertha na free trade congress-u^[188] izlazi sutra u dodatku »Atelier«-a, *qui se vendra séparément*¹⁷!!! Takođe je i Zalewski cmoljio nešto sur l'union de cette malheureuse Pologne et de certe grande, noble et poétique Allemagne — enfin¹⁸ — svi su vrlo mirno, ali vrlo nezadovoljni otišli kući.

Četvrtak, 30. septembra

Otkako sam napisao gornje redove, mnogo štošta se desilo, a ponešto rešilo. U utorak ujutru, kada mi je cela intriga bila jasna, stao sam juriti levo-desno da je ometem; još u dva časa noću odjurio sam Lupusu u biro i pitao: ne bi li trebalo osujetiti prijem Bornstedta u Radničko udruženje? U sredu sam jurio od jednog do drugog, ali su svi mislili da to nećemo moći sprovesti. U sredu uveče došao sam u udruženje, Bornst[edt] je bio već tamo, držao se dvosmisleno; najzad je Thomis doneo novi broj novina¹⁹, moj članak protiv Heinzena²⁰ — koji sam mu već u ponedjeljak odneo i, pošto on (u dva časa po podne) nije bio tamo, odneo u štampariju — *nije bio odštampan*. Zapitah ga, a on reče da nije bilo mesta. Podsetih ga na ono o čemu si se Ti s njim dogovorio.^[189] On je to porekao; čekao sam dok nije došao Wallau, koji mi je rekao da je bilo dovoljno mesta, ali da je B[orn]s[tedt] u utorak dao da se članak *odnese* iz štamparije i nije ga više vratio. Otišao sam Bornstedtu i ispričao mu to vrlo grubo. On je pokušao da se izvuče lažju. Opet sam se vratio na dogovor koji je on opet porekao, izuzev neki sasvim nevezani razgovor. Kazao sam mu nekoliko grubosti — Crüger, Gigot, Imbert itd. itd. sedeli su tu — i pitao: Hoćete li članak u nedelju da štampate, oui ou non²¹? — O tome ćemo još razgovarati. — O tome ja sa vama uopšte neću da razgovaram. — S time sam ga ostavio.

Sednica je započela, Bornst[edt] se podlaktio na sto i posmatrao me neobično siguran u pobedu. Pogledao sam ga opet i čekao. Nastupio je gospodin Thomis, koji je, kao što znaš, tražio reč. Iz džepa je izvukao napisani govor i pročitao niz najčudnijih ispada protiv naše privredne borbe. Neko vreme se to nastavilo, ali pošto cela ne finissait pas²², nastalo je opšte gundanje, masa ljudi je tražila reč, i Wallau je Th[omis]a pozvao na red. Onda je ovaj, Th[omis], pročitao šest besmislenih reči o tom pitanju i odstupio. Potom se digao Heß i branio nas sasvim dobro. Zatim Junge, pa pariski Wolff²³, koji je, istina, triput zapeo, ali su mu jako aplaudirali. Zatim još neki. Wolff je odao da mi samo pro forma oponiramo. Morao sam, dakle,

¹⁷ koji će se prodavati posebno!!! — ¹⁸ o savezu ove nesrećne Poljske i ove velike, plemenite i poetičke Nemačke — najzad. — ¹⁹ »Deutsche-Brüsseler-Zeitung« — ²⁰ Komunisti i Karl Heinzen — ²¹ da ili ne — ²² tome nije bilo kraja — ²³ Ferdinand Wolff

da nastupim ja. Govorio sam — à la grande déconfiture de²⁴ Bornst[ed]t, koji je mislio da sam i suviše zauzet ličnim kavgama — govorio sam dakle o revolucionarnoj strani zaštitnog sistema, naravno sasvim ignorišući Thomisa, i predložio sam novo pitanje. Prihvaćeno je. — Pauza. — Bornst[ed]t, jako potresen mojom žestinom prema njemu, Thomisovim potpunim otpadanjem (il y avait du B[orn]st[ed]t dans son discours²⁵) i žestinom kojom sam ja na kraju još govorio, prišao mi je: Ali, drago dete, vi ste veoma plahi itd. Jednom rečju, trebalo je da potpišem članak. — Ne. — Onda je trebalo sporazumeti se bar o nekom kratkom redakcijskom uvodu. — Bien, à demain, à onze heures au Café Suisse.²⁶

Zatim se povela reč o prijemu B[orn]s[ted]tja, Crügera, Wolffa. Najpre se digao Heß i uputio dva pitanja Bornstedtu u pogledu skupa u ponedjeljak. B[orn]s[ted]t se izvukao lažju, a Heß je bio dovoljno slab da se izjasni satisfait²⁷. Junge je napao B[orn]s[ted]ta lično zbog njegovog istupanja u društvu i zbog toga što je Sandkuhla uveo pod lažnim imenom. Fischer je vrlo energično istupio protiv B[orn]s[ted]ta bez ikakvog dogovora, ali vrlo dobro. Tako još neki. Ukratko, slavom opijeni gospodin von Bornstedt je formalno morao da između radnika prođe kao kroz šibe. Prema njemu su dozlaboga loše postupali i on je bio toliko utučen — on koji je verovao da je svojim poklonima knjiga potpuno osigurao svoj prijem — da je mogao odgovoriti samo izbegavajući, slabo, popuštajući — i pored toga što je Wallau fanatički bio za njega, slabo predsedavao i dozvoljavao mu da svaki čas prekida govornike. Još je sve bilo neodređeno kada je Wall[au] zamolio predložene kandidate da se udalje i pristupio glasanju. Crüger, koga sam ja predložio kao *veoma bezazlenog čoveka koji društvu ne može da škodi*, i koga je Wolff podržavao purement et simplement²⁸, prošao je. Kad je došao na red B[orn]s[ted]t, istupio je Wall[au]s dugim žestokim govorom za njega. Tada sam istupio ja, razložio čitavu intrigu, ukoliko se ticala društva, pobio B[orn]s[ted]tova izvrđavanja jedno za drugim i najzad izjavio: B[orn]stedt je intrigirao protiv nas, hoteći nam konkurisati, ali smo mi pobedili i zato ga sada možemo primiti u društvo. Za vreme govora — to je bio najbolji govor koji sam ikada držao — često su me prekidal aplauzom; naročito kada sam kazao: ova gospoda su verovala da je pobjeda već na njihovoj strani, pošto ja, njihov potpredsednik, odlazim, a nisu mislili na to da među nama ima neko kome to mesto pripada po pravu, jedini ko može zastupati nemačke demokrate ovde u Briselu, a to je Marx — burno se aplaudiralo. Ukratko, posle mene niko više nije govorio, te tako B[orn]s[ted]tu nije učinjena čast da bude izbačen. On je stajao pred vratima i slušao sve. Ja bih bio to radije rekao dok je on još bio u

²⁴ na veliku preneraženost — ²⁵ iz njegovog govora čuo se Bornstedt — ²⁶ Dobro, sutra u jedanaest časova u Caffé Suisse — ²⁷ zadovoljan — ²⁸ prosto i jednostavno

dvorani, mais il n'y avait pas moyen²⁹ jer sam se morao štedeti za poslednji udar, a Wall[au] je prekinuo diskusiju. Međutim, on je, kao i Wolff i Crüger, čuo svaku reč. Njemu nasuprot, Wolff je bio skoro sjajno primljen.

Ukratko, na jučerašnjoj sednici su B[orn]s[ted]t Crüger itd. bili tako osramoćeni da se oni, kad bi imali obraza, ne bi smeli pokazati u društvu, i da bi im za dugo vremena bilo dosta. Ali oni će ipak doći; bezobraznog B[orn]s[ted]ta je do te mere izdala snaga zbog toga što smo mi bili još bezobrazniji, što su svi njegovi planovi pali u vodu, što smo se sa svom žestinom borili protiv njega — da ne može ništa više nego da juri po Briselu i žali se na svoju sramotu — le dernier degré de l'abaissement³⁰. Vratio se u dvoranu besan ali nemoćan, i kad sam se opraštao s društvom i bio ispraćen sa svim mogućim počastima, on je ljutito otišao. Za vreme diskusije o njemu bio je prisutan Bürgers, koji je od preksinoć ovde.

Naši radnici su se u celoj stvari izvrsno držali; poklonjenih 26 knjiga i 27 mapa nisu pomenuli ni jednom rečju; prema B[orn]s[ted]tu su se odnosili u najvećoj meri hladno i bezobzirno, i kada sam govorio i došao do zaključka, imao sam mogućnost da ga oborim s ogromnom većinom. To čak i Wall[au] priznaje. Međutim, mi smo s njim postupili gore, mi smo ga primili osramoćenog. Stvar je na društvo učinila odličan utisak; oni su prvi put odigrali neku ulogu, ovladali mitingom uprkos svim intrigama, i čoveku koji je nasuprot njima hteo sebi stvoriti poziciju dali znak da se vrati na svoje mesto. Samo nekoliko trgovačkih pomoćnika itd. je nezadovoljno. Masa je oduševljeno za nas. Osetili su šta su kad su udruženi.

Jutros sam otišao u Café Suisse, B[orn]s[ted]ta, razume se, nije bilo. — Ali sam sreo Weertha i Seilera, oni su upravo govorili s B[orn]s[ted]tom, a Seiler je bio sušta poniznost i dodvoravanje. Ja se, naravno, nisam na nj osvrtao. Jučerašnja sednica je, uostalom, bila tako dramatična, ona se usmerila i uzdizala tako sjajno da je pariski Wolff iz čisto estetičkog osećanja prema njoj smesta postao partijac. Danas sam bio i kod A. Bartelsa i izjavio mu da nemačko društvo nije odgovorno ni za šta što se dogodilo u ponedeljak, da Crüger, B[orn]s[ted]t, Moras, Seiler, Heilberg itd. nisu bili čak ni članovi, i da je čitava à l'insu³¹ nemačkog društva priređena stvar imala štaviše za cilj stvaranje konkurencije protiv njih. Pismo iste sadržine, potpisano od svih članova komiteta odlazi isto tako sutra Jottrand-u. Sutra idem s Lupusom k Imbert-u. Zatim sam o upražnjenom mestu u organizacionom komitetu briselskih fraternal democrats, nastalom usled mog odlaska, pisao Jottrand-u sledeće:

«Monsieur! Obligé de quitter Bruxelles pour quelques mois, je me trouve dans l'impossibilité de remplir les fonctions dont la réunion du 27 de ce mois a bien voulu m'investir. — Je vous prie donc

²⁹ ali nije bilo moguće — ³⁰ poslednji stepen poniženja — ³¹ bez znanja

d'appeler un démocrate allemand résidant à Bruxelles à assister aux travaux de la commission chargée d'organiser une société démocratique universelle. — Je me permettrai de vous proposer celui parmi les démocrates allemands de Bruxelles, qui la réunion, s'il avait pu y assister, aurait nommé à la charge qu'en son absence on m'a fait l'honneur de me conférer. Je parle de Mr. Marx qui dans mon intime conviction a le droit le plus fondé de représenter à la commission la démocratie allemande. Ce ne serait donc pas Mr. Marx qui m'y remplacerait, c'était plutôt moi qui à la réunion ai remplacé Mr. Marx. Agréez etc.³²

Ja sam se, naime, pre toga već dogovorio s Jottrand-om da mu svoj odlazak pismeno najavim i Tebe predložim u komisiju. Jotr[and] je takođe oputovao i vraća se za četrnaest dana. Ako od čitave stvari ne bude ništa, u što verujem, onda Heilbergov predlog propada; ako od nje nešto bude, onda smo mi ti koji smo to ostvarili. U svakom slučaju smo dobili to da Ti, a posle Tebe ja, budemo priznati kao predstavnici nemačkih demokrata u Briselu i da na taj način od cele intrige ne bude ništa.

Večeras je bila sednica opštine.^[190] Ja sam predsedavao. Sa izuzetkom Wall[aua], koji se, uostalom, dao preobratiti i čije se jučerašnje istupanje, doduše, može opravdati različitim razlozima čiju osnovanost sam mu priznao, s tim izuzetkom dakle, oduševljenje povodom istorije s B[orn]s[ted]tom je bilo jednodušno. Ljudi su počeli da osećaju sebe. Oni su najzad istupili kao društvo, kao sila prema drugim ljudima, i beskrajno se ponose time što je sve to išlo tako silno brzo, što su tako potpuno pobedili. Junge ja na devetom nebu, Riedel ne zna šta da radi od radosti, čak i mali Ohnemans trijumfuje kao neki fighting cock³³. Uostalom, ponavljam da je ova stvar dala društvu, kako spolja tako i unutra, silan polet i da će ga dalje davati. Ljudi koji inače ne otvaraju usta, napadali su B[orn]s[ted]ta. Čak nam je i intriga pomogla: prvo je B[orn]s[ted]t na sve strane rastrubio da je nemačko demokratsko radničko društvo sazvalo miting, drugo, mi smo sve to demantovali, i blagodareći tom dvostrukom manevru, belgijski demokrati stali su svuda govoriti o društvu koje važi

³² Poštovani gospodine! Pošto moram da napustim Brisel na nekoliko meseci, nisam u mogućnosti da vršim funkcije koje mi je skup od 27. ovog meseca izvoleo poveriti. — Stoga Vas molim da pozovete jednog nemačkog demokratu koji boravi u Briselu na saradnju u komisiji kojoj je povereno organizavanje internacionalnog demokratskog društva. — Dozvoliću sebi da Vam između nemačkih demokrata u Briselu predložim onoga kome bi skup, da je on na njemu mogao prisustvovati, poverio dužnost kojom je u njegovom odsustvu počastio mene. Reč je o g. Marxu, koji po mome najdubljem uverenju ima najviše prava da u komisiji predstavlja nemačku demokratiju. Neće, dakle, g. Marx zameniti mene, već sam pre ja na skupu zamenjivao g. Marxa. Primite itd. — ³³ petao obučen za borbu

kao veoma značajna, plus ou moins³⁴ misteriozna moć. La démocratie allemande devient tres forte à Bruxelles³⁵, reče Bartels jutros.

Uostalom, i Ti se pominješ u pismu Komiteta Jottrand-u. Gigot će potpisati: Sekretar u odsutnosti Marxa.

Sredi svoje novčane stvari što pre i vrati se. Meni gori pod nogama, hteo bih da otputujem, a moram najpre sačekati rasplet ovih intriga. Sada apsolutno ne mogu putovati. Dakle, ukoliko pre dođeš, utoliko bolje. Samo sredi najpre svoje novčane stvari. Ja u svakom slučaju ostajem na svome mestu dok je to ikako moguće; si c'est possible³⁶, dok Ti ne dođeš. A baš zbog toga je poželjno da uskoro dođeš.

Tvoj
Engels

³⁴ više ili manje — ³⁵ Nemačka demokratija postaje vrlo jaka u Briselu
— ³⁶ ako bude moguće

Engels Marxu

u Brisel

Dragi Bartholomäus,

Tek danas mogu da Ti pišem, jer sam tek danas uspeo da vidim malog Louis-a Blanc-a — posle užasne borbe sa portière¹. Rezultat moga dugog razgovora s njim jeste taj da je mali čovek na sve spreman. Bio je sušta uljudnost i ljubaznost i izgleda da ništa silnije ne želi nego da stupi s nama u najtešnju vezu. I nema u sebi ništa od francusko-nacionalnog protekcionštva. Pisao sam mu da dolazim k njemu sa mandat formel² londonske, briselske i rajnske demokratije, a isto tako i kao chartist agent³. On se podrobno obavestio o svemu; ocrtao sam mu položaj naše partije kao vanredno sjajan, govorio sam o Švajcarskoj, Jacobyju, Badencima kao saveznicima itd. — Kazao sam mu da si Ti šef: vous pouvez regarder M. M[ar]x comme le chef de notre parti (i. e. de la fraction la plus avancée de la démocratie allemande, que je représentais vis-à-vis de lui) et son recent livre contre M. Proudhon comme notre programme⁴. On je to vrlo pažljivo uzeo ad notam⁵. Zatim mi je na kraju obećao da će se o Tvojoj knjizi⁶ izjasniti u »Réforme«. Pričao mi je masu stvari o mouvement souterrain⁷ koji se sada razvija kod radnika; da su radnici njegovu *Organisation du travail* jevtino štampali u 3000 primeraka i da je posle četrnaest dana bilo potrebno novo izdanje u 3000 primeraka — rekao je da su radnici revolucionarniji no ikada, ali da su naučili da čekaju svoje vreme, da ne čine nikakve pobune, već samo velike udarce sa *sigurnim* uspehom itd. Uostalom, izgleda da se i on u odnosu na radnike odvikao protežiranja. »Quand je vois des choses comme ce nouveau programme de M. de Lamartine, cela me fait rire! Pour bien juger de l'état actuel de la société française, il faut être dans une position qui vous permet de voir un peu de tout, d'aller le matin chez un ministre, l'après-dîner chez un négociant, et le soir chez un ouvrier.«⁸ Da će buduća revolucija biti sasvim drukčija i mno-

¹ vratarkom — ² formalnim mandatom — ³ predstavnik čartista — ⁴ možete smatrati g. Marxa za šefa naše partije (tj. najnaprednije frakcije nemačke demokratije koju sam predstavljao pred njim), a njegovu nedavno objavljenu knjigu protiv g. Proudhona za naš program — ⁵ na znanje — ⁶ *Beda filozofije* — ⁷ podzemnom pokretu — ⁸ »Kad vidim stvari kao što je ovaj novi program g. de Lamartine-a, bude mi smešno! Da biste mogli dobro oceniti sadašnje stanje francuskog društva, treba da budete u položaju koji vam dopušta da vidite pomalo od svega, da ujutru odete do ministra, posle ručka do poslovnog čoveka, a uveče do radnika.

go korenitija od svih ranijih, i da je čista glupost urlati neprestano samo protiv kraljeva itd. Na kraju je bio vrlo ljubazan i sasvim srdačan. Kao što vidiš, sa njim je sve all right, il a les meilleurs dispositions du monde⁹. O Tebi je govorio s velikim interesovanjem; bilo mu je žao što ste se razišli nešto froidement¹⁰ itd. On je još uvek veoma naklonjen izdavanju jedne nemačke i francuske revije u Parizu. Možda se to može kasnije koristiti. — O Rugeu, za koga je pitao, metnuo sam mu buvu u uho; il s'est fait le panégyriste de la Diète prussienne, et cela même après que la diète s'était séparée sans résultat.^[191] — Donc il a fait un pas en arrière!¹¹ Naravno.

Sa père Floconom sam isto tako u najboljim odnosima. Kod nje ga sam nastupio najpre kao predstavnik Engleza i pitao sam u ime Harneya zašto tako ignoriše »Star«.^[192] Da, rekao je on, njemu je žao, vrlo rado bi govorio o tome, samo nema nikoga u uredništvu ko bi znao engleski! Ponudio sam da mu nedeljno napišem jedan članak, što je primio de grand coeur¹². Kada sam mu rekao da sam dopisnik »Star«-a, bio je sasvim ganut. Ako se to ovako nastavi, za četiri nedelje ćemo osvojiti celi taj pravac. Flocon traži od mene članak o čartizmu za privatnu upotrebu, nema ni pojma o njemu. Otići ću odmah do njega i dalje ga uplesti u naše mreže. Reći ću mu da mi »Atelier« čini ponude (što je istina, još večeras idem tamo) i ja ću ih odbiti ako se on bude pristojno ponašao. To će dirnuti njegovo čestito srce. — Dok se ovde malo učvrstim i uvežbam u pisanju na francuskom jeziku, preći ću na »Revue Indépendante«.

Sasvim sam zaboravio da upitam L. Blanc-a zašto nije pustio Tvoj članak o Kongresu.^[193] Ja ću mu to prebaciti prvom prilikom kada dođe k meni. Uostalom, sumnjam da je uopšte dobio Tvoju knjigu. On se danas toga uopšte nije mogao setiti. I pre mog odlaska je o tome govorio vrlo neodređeno. Saznaću to za nekoliko dana. Ako je nije dobio, daću mu svoj primerak.

Zamisli, mali Bernays koji se ovuda muva i izigrava »mučenika« koga je ceo svet izneverio, »koji je celom svetu pomagao novcem ili dobrim savetom« (littéralement)¹³, ta beštija ima a horse and gig, konja i kabriolet! Naravno, to ima i Börnst[ein], ali to je svejedno. Taj isti subjekt koji se danas predstavlja kao potišteni mučenik bez para, razmeće se sutra time što je on jedini koji ume da *zaradi pare*. Nabrljao je 21 tabak! o aferi Praslin,^[194] koji izlaze u Švajcarskoj. Suština stvari je u tome da je mučenik le duc¹⁴, a ne la duchesse!¹⁵ Na njegovo razmetanje mučeništvom odgovorio sam mu opomenom da mi već odavno duguje 60 franaka. On postaje industrijalac i hvali se time. Inače je lud. — I Ewerbeck je besan na njega.

⁹ u redu, on ima najbolje namere u svetu — ¹⁰ hladno — ¹¹ on je slavio pruski landtag, čak i onda kad se landtag razišao bez ikakvog rezultata — dakle korak nazad? — ¹² svim srcem — ¹³ doslovno — ¹⁴ vojvoda — ¹⁵ vojvotkinja

Cabet-a još nisam video. Izgleda da se raduje što odlazi. On vidi da su stvari ovde počele da labave. Flocon hoće da otpočne napad, Louis Blanc to neće; to je sasvim pravilno, mada i L. Bl[anc] učestvuje u svakojakim stvarima i unapred se raduje kako će buržoazija biti iznenada potresena u svojoj sigurnosti ako odjednom izbije revolucija.

Bio sam kod père Flocona. Ta dobronam je bio sušta sračnost i moja poštena otvorenost s kojom sam mu ispričao svoju istoriju sa »Atelier«-om, naterala mu je skoro suze na oči. Sa »Atelier«-a sam prešao da govorim o »National«-u: Lorsque à Bruxelles nous discutons la question à quelle fraction de la démocratie française on s'adresserait, nous étions unanimement d'accord que dès le premier abord on se mettrait en rapport avec la »Réforme«; car à l'étranger il existe de fortes et de bien fondées préventions contre le »National«. D'abord les préjugés nationaux de cette feuille empêchent tout rapprochement — oui, oui, c'est vrai, rekao je Flocon, et ceci était même la raison pour laquelle la »Réforme« fut fondée; nous avons déclaré dès le premier jour que nous ne voulons pas des conquêtes — et punis, nastavih, si je peux en croire mes prédécesseurs, car moi je n'ai jamais été au »National«, ces messieurs se donnent toujours l'air de vouloir protéger les étrangers, ce qui au reste est parfaitement d'accord avec leurs préjugés nationaux; et nous autres, nous n'avons pas besoin de leur protection, nous ne voulons pas de protecteurs, nous voulons des alliés. — Ah, oui, mais c'est tout a fait différent avec nous, nous n'y pensons pas. — C'est vrai, aussi n'ai-je qu'à me louer des procédés des Messieurs de la »Réforme«¹⁶. Mnogo nam je pomoglo što sam malog Blanc-a podsetio na naše stvari. Tvoj kongresni govor je on, à ce qu'il paraît¹⁷, bio sasvim zaturio; danas ga je odmah pronašao i poslao Floconu s vrlo hitnim pisamcetom da se to odmah štampa. Floconu sam objasnio stvar; čovek nije shvatio cur, quomodo, quando¹⁸ jer mu ga je Bl[anc] poslao bez ikakvog objašnjenja. Fl[acon]

¹⁶ Kad smo u Briselu diskutovali o pitanju kojoj frakciji francuske demokratije da se obratimo, jednodušno smo se složili da se odmah stupi u vezu sa »Réformem«-om; jer u inostranstvu postoje jaka i potpuno osnovana predubedenja protiv »National«-a. Pre svega, nacionalne predrasude ovog lista sprečavaju svako zbližavanje, da, to je istina, rekao je Flocon, i to je čak bio uzrok što je osnovana »Réforme«; mi smo od prvog dana izjavljivali da ne želimo osvajanja — i zatim, nastavih, ako mogu verovati svojim prethodnicima, jer ja nikada nisam bio u »National«-u, ta gospoda se uvek prave kao da hoće da protežiraju strance, što se, uostalom, savršeno slaže sa njihovim nacionalnim predrasadama; a mi nemamo potrebe za njihovom protekcijom, mi nećemo protektore, mi hoćemo saveznike. — O, da, ali kod nas je to sasvim drukčije, mi na to ne mislimo. — To je istina. Zato se ja mogu samo pohvalno izraziti o držanju gospode iz »Réforme«. — ¹⁷ kako izgleda — ¹⁸ čemu, kako, kada

je jako žalio što je stvar već tako zastarela; on je, kaže, s tim parfaitement d'accord¹⁹, ali da je sada kasno. Ipak će, kaže, videti da li bi ga mogao ubaciti u neki članak. On će učiniti što god bude mogao.

Članak u »Réforme« o pustoj želji Lamartine-a je od L. Bl[anc]a, kao što si verovatno video. Nije loš, u svakom pogledu hiljadu puta bolji od stereotipnog Flocona. On bi Lamartine-a sigurno vrlo grubo napao kad on ne bi baš sada bio njegov konkurent.

Kako vidiš, ljudi su tako dobro raspoloženi kako se samo može pozeleti. Ja s njima već sada stojim deset puta bolje nego što je Ewerb[eck] ikada s njima stajao. Njemu ću sada sasvim zabraniti da piše za »Réforme«. On se može baciti na »National« i tamo praviti konkurenciju Venedeyu i komp.; tamo je neškodljiv, a ionako mu neće ništa štampati.

Zatim sam otišao još i »Atelier«-u. Odneo sam ispravku povodom članka iz prošloga broja o engleskim radnicima,²⁰ koja će takođe biti štampana. Bili su vrlo ljubazni: pričao sam im un tas d'anecdotes²¹ o engleskim radnicima itd. Uporno su tražili od mene da saradujem s njima, što bih učinio samo u slučaju nužde. Zamisli, rédacteur en chef²² je mislio da bi bilo dobro kad bi engleski radnici uputili adresu francuskim radnicima i pozvali ih da istupe protiv pokreta libre-échange²³, a za travail national²⁴! Quel héroïque dévouement!²⁵ Ali je s time propao i kod svojih sopstvenih ljudi.

Inače, ja tim ljudima nisam morao činiti nikakve koncesije. L. Blanc-u sam rekao que nous étions d'accord avec eux sur toutes les questions pratiques et d'actualité, et que dans les questions purement théoriques nous marchions vers le même but; que les principes énoncés dans son premier volume^[179] s'accordaient sous beaucoup de rapports avec les nôtres, et que pour le reste il en trouverait de plus amples développements dans ton livre. Quant à la question religieuse, nous la considérons comme tout-à-fait subordonnée, comme une question qui jamais ne devrait former le prétexte d'une querelle entre les hommes du même parti²⁶. Pri svem tom je prijateljska diskusija o teorijskim pitanjima sasvim mogućna pa čak i poželjna, s čim se on potpuno složio.

Lupus je bio potpuno u pravu kad je rekao da ću vrlo brzo sresti članove direkcije.^[187] Nisu prošla ni tri dana po mom dolasku ovamo,

¹⁹ potpuno saglasan — ²⁰ *Fabrikanti i radnici u Engleskoj* — ²¹ masu anegdota — ²² glavni urednik — ²³ slobodne trgovine — ²⁴ nacionalni rad — ²⁵ kakvog li herojskog požrtvovanja — ²⁶ da se s njima slažemo u svim praktičnim i aktuelnim pitanjima i da u čisto teorijskim pitanjima idemo istom cilju; da se principi objavljeni u njegovoj prvoj svesci slažu u mnogim tačkama sa našim, i da bi za ostalo mogao naći iscrpnija izlaganja u Tvojoj knjizi. Što se tiče pitanja religije, mi ga smatramo kao sasvim podređeno, kao pitanje koje nikad ne bi smelo biti povod za svađu između ljudi iste stranke.

i ja sam naleteo na Boulevard-u des Italiens na Seilera. Vama je, verovatno, već odavno poznato da nas je on potpuno napustio i da ne misli da se vrati. Juri po svim francuskim dopisnim biroima i traži posao. Otada ga uopšte nisam sreo, pa ne znam kako stoje njegove stvari. Bude li se mešao u stvari kod »Réforme«, moraćemo ga dezavuisati.

Pitaj, molim Te, tog prokletog Bornstedta šta to treba da znači što mi ne šalje svoje novine²⁷. Ne mogu stalno da jurim štraubingerima^[146] po njih. Ako se izgovara da ne zna moju adresu, daj mu je, 5, rue Neuve Saint-Martin. Poslaću mu nekoliko članaka čim to bude moguće.

Kod štraubingera užasna konfuzija. Nekoliko dana pre moga dolaska bili su izbačeni poslednji grinovci, čitava jedna opština, od kojih će se, međutim, polovina vratiti. Sad nas je samo 30 ljudi. Organizovao sam odmah opštinu za propagandu, jurim povazdan i držim govore. Odmah sam izabran u okrug i određen za korespondenta. Predloženo je 20 - 30 kandidata za prijem. Mi ćemo uskoro opet biti jači. Mozija sam, *među nama* budi rečeno, đavolski nasamario. On je dabome sproveo izvanredno smešno popravljeno »ispovedanje vere«. Prošlog petka hteo sam ga tumačiti u okrugu, pitanje po pitanje, i nismo došli ni do polovine kad su ljudi izjavili da im je dosta. *Bez ikakve opozicije* su mi poverili da skiciram novi politički program,^[195] koji će se idućeg petka diskutovati u okrugu *i iza leđa opština* poslati u London. Ali to, naravno, niko ne sme znati, inače ćemo biti svi smenjani, i izbiće strahovit skandal.

Born će doći k vama u Brisel, ide za London.^[196] Možda će stići još pre ovog pisma. On je toliko smeo da putuje niz Rajnu kroz Prusku, samo ako ga ne uhvate. Kada dođe, uputi ga još malo, on je od svih najpristupačniji za našu stvar i učiniće dobre usluge i u Londonu, samo ako ga još malo pripremiš.

Ah, bože moj, skoro sam sasvim zaboravio na lavinu blata koju je veliki Heinzen s alpskih visina sručio na mene.^[197] Prava je sreća što je to izašlo u jednom broju u gustim redovima; niko to ne može pročitati do kraja, ja sâm morao sam više puta prekidati. Kakav telac! Ako sam najpre tvrdio da ne ume da piše, sad moram dodati da ne ume ni da čita, a izgleda da nije siguran ni u četiri računске radnje. Trebalo bi da taj magarac pročita pismo F. O'Connora u poslednjem broju »Star«-a radikalnim listovima,^[198] koje počinje i završava se sa you ruffians²⁸; tu može videti kako je bedan šepRTLja u psovanju. No, Ti ćeš već izbrusiti tog bezobraznog i glupog klipana kako treba. Vrlo je dobro što ćeš odgovoriti sasvim *kratko*. Ja na takav napad uopšte ne bih mogao odgovoriti, to apsolutno ne bi išlo — sem u krajnjem slučaju šamarima.

²⁷ »Deutsche-Brüsseler-Zeitung« — ²⁸ vi, banditi

Utorak

Moj članak²⁹ je izašao u listu »Réforme«. Čudnovato, Flocon nije u njemu nijednu reč izmenio, što me jako iznenađuje.

Kod père Heinea još nisam bio. Kao što možeš lako zamisliti, ja imam sa svim ovim stvarima đavolski mnogo posla i strahovito mnogo trčkanja i pisanja. — U Elberfeld sam pisao povodom zaštitnih carina u free-trade³⁰ i svaki dan očekujem odgovor. Piši uskoro opet. Pozdravi svoju ženu i decu.

Tvoj
Engels

Pariz, [25-] 26. okt. 1847.

Pročitaj svakako članak O'Connora u poslednjem broju »Star«-a protiv šest radikalnih listova; to je remek-delo genijalnog psovanja, često bolje od Cobbetta i podseća na Shakespeare-a.

Quelle mouche a donc piqué ce pauvre Moses qu'il ne cesse pas d'exposer dans le journal ses fantaisies sur les suites d'une révolution du prolétariat?^{31[199]}

²⁹ Trgovinska kriza u Engleskoj — Čartistički pokret — Irska — ³⁰ slobodnoj trgovini — ³¹ Kakva je to zolja ujela ovog jadnog Mosesa te ne prestaje da u novinama izlaže svoje fantazije o posledicama jedne proleTERSKE revolucije?

22

Engels Marxu

u Brisel

Dragi Marx,

Juče sam najzad, pošto sam P. P. Reinhardta više puta slao Franku zbog Tvoje knjige¹, sasvim slučajno saznao da je ta džukela Franku početku poslao više besplatnih primeraka Francuzima, da je svuda tražio 15 sua za troškove i da su se svi primerci vratili. Na to je, kako vraćene tako i druge, još uopšte neposlato, *sasvim mirno ostavio kod sebe i tek ih sada, pre nekoliko dana*, poslao, adresatima ne tražeći 15 sua. Conspiration de silence² dolazila je, dakle, od gospodina Franka! Otišao sam odmah kod L. Blanc-a, koga pre neki dan opet nisam našao, jer je bio en garde³ (le petit bonhomme en bonnet à poil⁴); ovog puta sam ga našao, a primerak još nije bio stigao! Svoj primerak sam najzad dobio natrag, koji mi u slučaju nužde može dobro doći. Danas, u nedelju, ne može se ništa započeti. S R[ein]h[ar]dtom sam zakazao sastanak za sutra, treba odmah da ide sa mnom Franku, što je već ranije trebalo da bude, ali nije bilo samo zbog nemarnosti tog R[ein]h[ar]dta. On me mora upoznati sa Fr[ank]om, jer inače nemam nikakve preporuke za toga gospodina. Uzeću primerak za L. B[anc]a i odmah mu ga odneti. Baš je magarac taj Flocon! L. B[anc] mi je juče rekao da je Fl[anc]on prigorovio Tvome članku o libre échange⁵^[200] da je un *peu confus*⁶!!!! Ta konfuzna životinja! Ja sam to, naravno, pobijao. O, rekao je mali, je ce n'est pas moi qui ai trouvé cela, tout au contraire, l'article m'a beaucoup plu, et en effet, je ne sais pas ce que M. Flocon... mais enfin (sa pomalo dvosmislenom grimasom na račun Flocona) c'est ce qu'il m'a dit⁷. Uopšte je redakcija »Réforme«-e tout ce qu'il y a de plus⁸ rdavo sastavljena. Članak o engleskoj krizi i sve ekonomske članke en général⁹ fabrikuje neki nesrećnik dostojan penny-a-liner-a¹⁰, koji je, izgleda, ta pitanja izučavao u berzanskim člancima nekog dopisnog biroa i na sve gleda očima pariskog činovnika trećeg ranga kod nekog bankara četvrtog ranga i o svemu sudi s nepogrešivošću takvog jednog »empiric«-a¹¹, kako kažu Englezi. Flocon ne razume ništa od toga i izgleda mi svaki dan ograničeniji. C'est

¹ Beda filozofije — ² zavera ćutanja — ³ na straži — ⁴ mali čovek u medvedoj šubari! — ⁵ slobodnoj trgovini — ⁶ malo konfuzan — ⁷ Nisam to ja našao, baš naprotiv, članak mi se mnogo svideo, ja stvarno ne znam šta je Flocon... ali, ukratko, on mi je to rekao — ⁸ u najvišem stepenu — ⁹ uopšte — ¹⁰ piskarala — ¹¹ empiričara

tout au plus un homme de bonne volonté¹². L. Blanc i ne krije da ga prezire.

Ponedjeljak

Onog prokletog Reinh[ardta] nisam našao. Večeras idem opet k njemu. Do sutra moram čitavu tu stvar izvesti načisto, ma šta se desilo. Ako Ti odmah ne pišem, znači da je sve u redu. — Sinoć je bio izbor deputata.^[201] Posle veoma konfuzne sednice izabran sam ja s dve trećine glasova. Ovoga puta uopšte nisam agitovao, a nije bilo ni prilike za to. Opozicija je bila samo prividna; predložen je forme radi jedan radnik, međutim oni koji su ga predložili, glasali su za mene. — Novac se prikuplja. Piši mi da li Ti i Tedesco idete tamo. Ako to ne bude moguće, onda ni ja ne mogu sam ići i učestvovati na kongresu, to bi bilo besmisleno. Ako nijedan od vas ne može, onda ta stvar pada u vodu i mora se za nekoliko meseci odložiti. Piši, dakle, u tom slučaju u London, da bi to još blagovremeno bilo svuda objavljeno.

Flocon je još rekao L. Bl[anc]u da bi se u Tvome članku, da bi se mogao štampati, morale učiniti neke sitne izmene, naime da bi bio »jasniji«. L. Bl[anc] me je molio da Fl[oon]a da sa part¹³ još jednom podsetim na članak; međutim, u ovakvim okolnostima smatram da je mnogo bolje dići ruke od te stvari. Samo nam još to fali da Flocon razjašnjava Tvoj članak! Uopšte ne shvatam tu glupavu ograničenost i, kao što sam rekao, Bl[anc] se preda mnom plus ou moins¹⁴ stideo svoga gospodina kolege. Ali šta da se tu radi! Pustiću Fl[oon]a da radi šta hoće, retko ću mu se obraćati i saobraćaću uglavnom sa L. Bl[anc]om, on je ipak najrazumniji od svih. Kod »National«-a se ne može učiniti apsolutno ništa, on svakog dana postaje ograničeniji i vezuje se sve više sa Barrot-om i Thiers-om, witness the Lille Banquet^{15[202]}

Seiler, Ti je, verovatno, pisao da Tvoja knjiga ovde ide vrlo rdavo. To nije istina. Frank je rekao R[ein]h[ar]dtu da je s prodajom prilično zadovoljan. I pored svog netaktičnog ponašanja on je, mislim, prodao oko 40 primeraka. Sledeći put detaljnije o tome. Seiler tvrdi -- bio je nedavno kod mene, primio sam ga vrlo hladno, te nije ponovo dolazio -- da je tamo ostavio krevet i nameštaj i hartiju itd., dovoljno da se Wolff i Heilberg naplate. Si cela est¹⁶, onda vidi da Heilberg pri tom bar ne prevari Lupusa. Ali i to će biti samo razmetanja.

Rothschild je na novom zajmu zaradio 10 miliona franaka — 4 procenta neto.

Na svome putu za London neću moći ići preko Brisela, traljavo sam s parama. Moraćemo se sastati u Ostendeu — 27-og (subota) uveče, i u nedelju preći Kanal, da bismo u ponedjeljak mogli početi.

¹² To je u najboljem slučaju čovek dobre volje — ¹³ s njegove strane — ¹⁴ više ili manje — ¹⁵ dokaz je banket u Lilu — ¹⁶ ako je tako

Možda će u ponedjeljak 29. na dan poljske godišnjice biti nešto fraternally¹⁷ demokratsko, kuda ćemo morati otići.⁽²⁰³⁾ To bi bilo sasvim dobro. Ti ćeš u Londonu držati govor na francuskom, koji ćemo onda štampati u listu »La Réforme«. Nemci apsolutno moraju nešto učiniti da bi mogli da nastupe kod Francuza. Jedan jedini govor vredeće više nego deset članaka i stotinu poseta.

Sigurno si u »N[orthen] Star«-u, 2. oktobra, čitao poziv Harneya i fraternal¹⁸ na demokratski kongres. Podrži ga. Ja ću ga podržati kod Francuza. Trebalo bi, ako bude moguće sledeće godine, pokušati da se on održi u Londonu, možda istovremeno s našim. Ako se to ostvari, to će na Francuze imati vrlo blagotvorno dejstvo i učiniti ih nešto poniznijim. Ako se ne održi, onda se neće odražati zbog Francuza, i oni će bar biti primorani da se izjasne. Kad bi to moglo biti u Briselu, bilo bi još bolje; U Londonu bi Feargus¹⁹ ipak mogao napraviti neke gluposti.

Inače ništa novo. Daj ovo što je priloženo B[orn]s[te]dtu i piši mi uskoro da li ćeš ići u London.

Tvoj
E.

[Pariz, [14-] 15. nov. 1847.

Piši na adresu slikara²⁰, ako je još imaš. To je bolje.

Pozdravlja Te Heine. Veoma je slab i nešto iznuren. Ko je zapravo poslao Tvoj članak L. Bl[anc]u? On kaže da je u pismu potpisano sasvim nepoznato ime. To je svakako i bio razlog što se nije za stvar interesovao.

[Na strani za adresu]

Monsieur Charles Marx, 42, rue d'Orleans, Faubourg d'Ixelles, Bruxelles

¹⁷ bratski — ¹⁸ bratskih (demokrata) — ¹⁹ Feargus O'Connor — ²⁰ A. F. Körner

23

Engels Marxu

u Brisel

[Pariz, 23/24. novembra 1847]

Dragi Marx,

Tek je večeras odlučeno da dolazim.¹ Dakle, subota več u Ostendeu, Hôtel de la Couronne kod basena, odmah prekoputa železničke stanice, and Sunday morning across the water². Ako dolazite vozom koji polazi između četiri i pet, stići ćete otprilike u isto vreme kad i ja.

Ako u nedelju, protivno očekivanju, ne bude poštanskog parobroda za Dover, smesta mi piši. To znači, pošto ćeš ovo pismo dobiti u četvrtak ujutru, moraš se odmah obavestiti i, bude li potrebno da pišeš, da pismo predaš još istog večera — mislim pre pet časova — na glavnu poštu. Želiš li, dakle, nešto izmeniti u našem susretu, ima još vremena. Nemam li u petak ujutru od Tebe pisma, onda računam da ću Tebe i Tedesca sresti u subotu uveče u »Couronne«-i. Ostaće nam tada dovoljno vremena za dogovor; ovaj kongres mora biti odlučujući, *as this time we shall have it all our own way*³.^[204]

Već dugo apsolutno ne mogu da shvatim zašto Mosesu nisi zabranio da brblja. To mi ovde pričinjava đavolsku konfuziju i dugačke replike kod radnika. Po čitave sednice okruga su na to izgubljene, a u opštinama nije čak ni moguće nešto ozbiljno preduzeti protiv tog lupetanja, naročito se pre izbora nije na to moglo pomišljati.

Mislim da ću još sutra sresti L. Blanc-a. Ako ne, prekosutra ću ga videti u svakom slučaju. Ako Ti ne budem mogao ništa reći na kraju ovog pisma, onda ćeš novosti čuti u subotu.

Reinhardt mi je, uostalom, pričao gluposti o broju prodatih primeraka — ne 37, već 96 bilo je prodato pre osam dana. Još sam istog dana sâm odneo L. Blanc-u Tvoju knjigu.⁴ Svi su primerici bili otpremljeni, samo ne Lamartine-u (nije ovde), L. Bl[anc]u i Vidalu, čije se adrese ne mogu naći. Dao sam da se odnesu u »Presse«. — Ekspedicija je kod Franka, uostalom, bila zbilja strašna.

Pobrini se bar da Moses za vreme našeg odsustva ne čini gluposti! Dakle au revoir⁵.

Tvoj
E.

¹ Vidi prethodno pismo. — ² i u nedelju izjutra preko vode — ³ Jer ovoga puta će biti sve onako kako mi želimo. — ⁴ Beda filozofije — ⁵ doviđenja!

Utorak uveče

Razmisli malo o »Ispovedanju vere«. Mislim da ćemo najbolje uraditi ako odustanemo od oblika katihizisa i stvar nazovemo Komunistički *manifest*. Kako tu moramo više ili manje iznositi istoriju, dosadašnji oblik ne odgovara. Doneću sobom ovdašnju skicu koju sam ja sastavio,⁶ ona je napisana u prostom pripovednom obliku, ali je loše redigovana, na brzinu. Počinjem sa: Šta je komunizam? i odmah zatim prelazim na proletarijat — istorija postanka, razlika od ranijih radnika, razvitak suprotnosti proletarijata i buržoazije, krize, zaključci. Između toga razne sporedne stvari i najzad partijska politika komunistička, ukoliko je treba izneti pred javnost. Ovdašnja skica još nije predložena na potvrdu, ali mislim da će mi poći za rukom da je, izuzev nekoliko sasvim beznačajnih sitnica, sprovedem tako da neće sadržati bar ništa što bi bilo protivno našem shvatanju.

Sreda ujutru

Upravo sam primio Tvoje pismo na koje sam odgovorio u gore rečenom. Kod L. Bl[anc]a sam bio. Sa njim zbilja nemam sreće — il est en voyage, il reviendra *peut-être* aujourd'hui⁷. Sutra, a ako ustreba prekosutra, ići ću opet k njemu. — U petak uveče ne mogu još biti u Ostendeu, jer će novac biti skupljen tek do petka.

Tvoj rođak Philips je jutros bio kod mene.

Born će sasvim dobro pripremiti govor ako mu Ti nešto pomogneš. Dobro je što Nemce predstavlja radnik. A Lupusa treba apsolutno odučiti od preterane skromnosti. Taj poštenjaković je jedan od retkih ljudi koje moraš gurati u prvi plan. Weertha za ime božje nikako kao predstavnika! On je uvek bio odveć lenj i samo ga je succès d'un jour⁸[205] na kongresu uvukao u rad! A povrh toga još hoće da bude independent member⁹. Il faut le retenir dans sa sphère¹⁰.

⁶ *Principi komunizma* — ⁷ on je na putu, vratiće se možda danas — ⁸ jednodnevni uspeh — ⁹ nezavisni član — ¹⁰ Treba ga zadržati u njegovoj sferi.

1848

24

Engels Marxu

u Brisel

Dragi Marx,

Što Ti nisam pisao, to je zbog toga što do danas još nisam mogao da uhvatim tog prokletog Louis-a Blanc-a. Décidément il y met de la mauvaise volonté¹. Ali ću ga ipak uhvatiti — ici ću svakog dana k njemu ili ću ga vrebati u kafani. Sa père Floconom se, naprotiv, može nešto učiniti. On je ushićen načinom na koji su »B[rüsseler] Zeitung« i »N[orthern] Star« branile »Réforme« od »National«-a². Čak ni prekori na račun L. Bl[anc]a i Ledru[-Rollin]a nisu ga pomeli; isto tako ni moja izjava da smo sada u Londonu odlučili da javno istupimo kao komunisti. On je, naravno, protiv toga iznosio lepe stvari: »Vous tendez au despotisme, vous tuerez la révolution en France, nous avons onze millions de petits paysans qui sont en même temps les propriétaires les plus enragés etc³, — mada je i on psovao seljake — ali enfin, dit-il, nos principes sont trop rapprochés les uns des autres pour que nous ne devions pas marcher ensemble; quant à nous nous vous appuierons autant que sera dans notre pouvior etc.⁴

Istorija sa Mosijem me je neizmerno zabavljala, mada mi je bilo krivo što se raščula. U Briselu su za nju znali osim Tebe samo Gigot i Lupus — i Born, kome sam ja to jednom u Parizu naljolan ispričao. Enfin c'est égal.⁵ Moses, preteći pištoljem, pokazujući po celom Briselu svoje rogove, i uz to još kod Bornstedta!! mora da je bilo izvanredno. Izmišljotina Ferdinanda Wolffa s protokolom m'a fait crever de rire⁶ — i Moses to veruje! Uostalom, ako bi taj magarac ostao pri svojoj neukusnoj laži o silovanju, onda mu ja mogu podneti ranije, jednovremene i kasnije detalje, da mu se smrkne pred očima. Pa ta

¹ Bez sumnje, on to zlonamerno čini. — ² Friedrich Engels, »Réforme« i »National« i Francuska: *Politička zbivanja* — ³ Vi težite despotizmu, vi ćete ubiti revoluciju u Francuskoj, mi imamo jedanaest miliona sitnih seljaka koji su u isto vreme najzagriženiji sopstvenici itd. — ⁴ najzad, reče, naši principi su toliko bliski da treba da idemo zajedno; što se nas tiče, mi ćemo vas pomagati koliko nam naše snage dopuštaju itd. — ⁵ Najzad, to je svejedno. — ⁶ učinila je da puknem od smeha

mi je Valamova magarica još prošlog jula ovde u Parizu in optima forma⁷ s izvesnom resignacijom izjavila ljubav i poverila mi noćne tajne njihovog bračnog života! Njen bes prema meni prosto je prezrena ljubav. Uostalom, u Valansjenu sam na Mosesa mislio tek u drugoj instanci, a u prvoj sam hteo da se osvetim za prostakluge koje su oni učinili prema Mary⁸.

Mnogo vina se svodi na trećinu flaše bordoa. Samo je šteta što rogati Siegfried nije dao da se u Radničkom savezu javno sastavi zapisnik o njegovom nesrećnom stanju. Uostalom, stoji mu do volje da mi se revanšira na svima mojim sadašnjim, prošlim i budućim ljubavnicama, i u tu svrhu mu preporučujem 1. gorostasnu Flamanku koja stanuje u mome ranijem stanu, 87 chaussée d'Ixelles au premier⁹, i zove se Mademoiselle Joséphine i 2. Francuskinju Mademoiselle Félicie, koja u nedelju 23. o. m. dolazi prvim vozom iz Kelna u Brisel u prolazu za Pariz. Bio bi maler ako ni kod jedne ne bi uspeo. Saopšti mu, molim Te, ova obaveštenja da bi uvideo moju iskrenost. I will give him fair play.¹⁰

Heine je na izdisaju. Pre četrnaest dana bio sam kod njega, ležao je u postelji i imao je nervni napad. Juče je ustao, ali je veoma jadan. Ne može više da učini ni tri koraka, vuče se naslanjajući se na zid, od fotelje do postelje i vice versa¹¹. Uz to buka u njegovoj kući, struganje, lupanje itd., da poludi. I duhovno je nešto malaksao. Heinzen je hteo k njemu, ali ga nisu pustili.

Juče sam bio i kod Herwegha. On i cela porodica imaju grip i mnogo ga posećuju stare babe. Rekao mi je da je druga sveska L. Blanc-a^[179] sasvim bačena u zasenak ogromnim uspehom Michelet-ove druge sveske.^[206] Ja ni jednu ni drugu nisam još čitao, jer se zbog oskudice u novcu nisam mogao pretplatiti na čitaonicu. Uostalom, Michelet-ov uspeh može se objasniti samo njegovom suspenzijom i njegovim građanskim duhom.

Sa S(avezom)^[182] stvar ovde ne stoji nikako. Još nisam video takvu učmalost i sitničarsku surevnjivost među ljudima. Vajtlingovstvo i prudonovstvo su stvarno najpotpuniji izraz životnih odnosa ovih magaraca, i zato se ne može ništa učiniti. Jedni su pravi štraubingeri,^[146] ostarele kalfe, a drugi malograđani u nastajanju. Klasa koja živi od toga što, kao Irlandani Francuzima, obara platu, sasvim je beskorisna. Sada činim još poslednji pokušaj, si cela ne réussit pas, je me retire de cette espèce de propagande¹². Nadam se da će londonski papiri¹³ uskoro stići, pa će donekle oživeti stvar; tada ću iskoristiti trenutak. Pošto dosada ne vide nikakav rezultat kongresa, počinju, naravno, da sasvim popuštaju. Stojim u vezi s nekoliko novih radnika, koje

⁷ u najlepšoj formi — ⁸ Mary Burns — ⁹ na prvom spratu — ¹⁰ Hoću sa njim časnu igru. — ¹¹ obratno — ¹² ako to ne uspe, povlačim se od ove vrste propagande — ¹³ *Manifest Komunističke partije*

su mi doveli Stumpf i Neubeck, ali se ne može reći šta se od njih može učiniti.

Reci Bornstedtu: 1. da sa svojim pretplatama kod ovdašnjih radnika ne nastupa tako poslovno strogo, inače će ih sve izgubiti; 2. agent koga mu je Moses našao neki je mlakonja koji samo jadikuje i vrlo je sujetan, ali jedini koji još hoće i može da se time bavi, dakle ne treba da ga odgurne; a on se i namučio, ali ne može davati od svoga novca, što je uostalom *već činio*. A od novca koji mu prispeva mora pokriti troškove korespondencije itd.; 3. kada bude ovamo slao pojedine brojeve,¹⁴ neka nikada ne šalje više od deset do najviše petnaest od jednog broja, i to *kad se ukaže prilika*. Paketi [stižu]¹⁵ u ministarstvo Duchâtel, gde se radi njihovog podizanja mora gubiti vreme i gde ministarstvo naplaćuje ogromnu doplatu poštarine da bi upropastilo ovu trgovinu. Takav paket staje 6 - 8 franaka, i šta se tu može ako se toliko traži? Esselens iz Lütticha je hteo naći jednog garde de convoi¹⁶ koji bi se za to brinuo; piši u Litih da se to uredi. 4. Brojevi koji su se još ovde zatekli, poslani su po nekome u južnu Nemačku. Ako se ukaže prilika, neka B[ornstedt] pošalje ovamo još nekoliko novih brojeva da bismo vršili propagandu u kafanama itd. 5. Ovih dana će B[ornstedt] dobiti jedan članak¹⁷ i stvar o pruskim finansijama. Ali Ti moraš još jednom pregledati ono što je u vezi sa odborima iz 1843,^[207] i što je potrebno izmeniti, pošto je to napisano na osnovu vrlo bledeg sećanja.

Ako istorija s Mosijem dovede dotle da ga Ti napadneš u »Br[üs-seler] Z[eitung]«-u, onda će me to jako radovati. Ne mogu da razumem da je on još uvek u Briselu. En voilà encore une occasion pour l'exiler à Verviers.¹⁸ Sa »Réforme«-om ću urediti.¹⁹

Tvoj
E.

Pariz, 14. jan. 48.

¹⁴ »Deutsche-Brüsseler-Zeitung« — ¹⁵ oštećen papir — ¹⁶ pratilac transporta — ¹⁷ Pokreti 1847. godine — ¹⁸ Evo još jedne prilike da se progna u Vervije — ¹⁹ Vidi sledeće pismo.

Engels Marxu

u Brisel

Dragi Marx,

Konačno sam našao L. Blanc-a i ujedno saznao razlog što ga nikako nisam mogao da uhvatim. Ecoute plutôt — ce petit grand-seigneur littéraire ne reçoit que les jeudis! et encore l'après-midi seulement!¹ To mi nikad nije stavio do znanja ni direktno niti preko svoga vratara. Kod njega je, naravno, bila masa magaraca, između ostalih Romon de la Sagra koji mi je dao brošuru koju prilažem. Ja je još nisam čitao. Naposljetku sam ipak još nekoliko minuta mogao sa njim da govorim o našoj stvari. Priznao je ustežući se da još nije imao vremena da poročita Tvoju knjigu...² Je l'ai feuilleté et j'ai vu que M. Proudhon y est assez vivement attaqué... Eh, bien, zapitao sam, alors serez vous en mesure de faire l'article pour la »Réforme«, que vous m'aviez promis? — Un article, ah mon Dieu, non, je suis si obsédé par mes éditeurs — mais voilà ce qu'il faut faire: faites l'article vous-même et je le ferai passer à la »Réforme«³. Na tome je ostalo. Au fond⁴ Ti pri tom ništa ne gubiš. Bar ću naša shvatanja prikazati tačnije nego što bi to on učinio. Upoređiću ih direktno s njegovim — to je sve što treba da se sprovede, zaključak *protiv* »Réforme« se, naravno, ne može štampati u samoj »Réforme«. Odmah ću ga napisati.

Zašto nisi rekao Bornst[edtu] da on piše listu »Réforme« o Tvojim stvari? Moj članak je bio već gotov kad je B[orn]st[e]dtov izašao u »Réforme« istovremeno sa člankom o čartistima,^[208] na čije sam štampanje čekao da bih svoj članak odneo tamo. On je bio znatno duži od kratke beleške i tamo je osim toga i Tvoje ime izvrnuto. Rekao sam Fl[oon]u da ispravi štamparsku grešku, on to juče nije učinio, a danas nisam video »Réforme«. Ali nije važno. Ako izađe Tvoj govor⁵, pošalji mi odmah četiri do pet primeraka za »Réforme«, L. Bl[anc]a, de la Sagra (za Démocratie pacifique), itd; na osnovu toga mogu da napišem duži članak pošto je beleška i odviše kratka.

¹ Slušaj samo — ovaj mali literarni grand-seigneur prima samo četvrtkom! i uz to još samo popodne! — ² Beda filozofije — ³ Prelistao sam je i video da je g. Proudhon tu veoma oštro napadnut... Dakle, zapitao sam, dali ćete biti u mogućnosti da napišete članak za »Réforme«, koji ste mi obećali? Članak, ali, bože moj, ne, ja sam opsednut svojim izdavačima — ali evo šta treba da se uradi: napišite članak Vi, a ja ću ga objaviti u »Réforme«. — ⁴ u stvari — ⁵ Govor o slobodnoj trgovini

Što se tiče L. Bl[anc]a, on zaslužuje da bude kažnjen. Napiši kritiku njegove *Revolucije* za »D[eutsche] B[rüsseler] Zeitung« i dokaži mu praktično koliko smo iznad njega; prijateljski po formi, ali — odlučno ističući našu superiornost u sadržini. On lui fera parvenir cela⁶. Ovog malog sultana treba malo zaplašiti. Teorijska strana je, na žalost, zasada naša jedina snaga, ali to kod ovih pobornika science sociale, loi de la production sufisante⁷ itd. mnogo znači. Smešni su ti ljudi sa svojom potrebom za tim nepoznatim zakonom. Oni hoće da nađu zakon kojim bi udesetostručili proizvodnju. Oni, kao i vozač iz basne, traže Herkula koji treba da im izvuče društvena kola iz blata. Herkul se nalazi u njihovim sopstvenim rukama. Loi de la production suffisante sastoji se u tome da se suffisamment⁸ proizvodi. Ako to ne mogu, neće im pomoći nikakva bajalica. Pronalazači koji uzimaju patente čine više za production suffisante nego sav L. Blanc sa svojom dubokoumnom, nenadmašnom težnjom za naukom.

B[ernay]su sam na njegovo poslednje pismo odgovorio vrlo ironično i izrazio žaljenje što me njegova nepristrasnost lišava poslednje utehe — utehe da sam nepriznata dobra duša — à la Praslin. Sa bolnim pogledom nagore vratio mi je to pismo s primedbom da je time naša prepiska završena. Sela.⁹

Inače ništa novo. Piši uskoro.

Tvoj
E.

Pariz, petak uveče [21. januar 1848]

⁶ To će već doći do njega. — ⁷ društvene nauke, zakona dovoljne proizvodnje — ⁸ dovoljno — ⁹ Svršeno.

26

Engels Marxu

u Pariz^[209]

Dragi Marx,

Nadam se da ću sutra dobiti pismo od Tebe.

Ovde je sve mirno. U nedelju uveče je Jottr[and] u Association Démocratique¹ ispričao istoriju s Tobom i Tvojom ženom.^[210] Ja sam zakasnio, te sam čuo samo još nekoliko ljutih flamanskih primečanja od Pellinga. I Gigot je govorio i dotakao se toga. Lubliner je u »Emancipation« napisao članak o tome. Ovdašnji advokati su besni. Maynz hoće da se stvar sudski goni i Ti treba da istupiš u svojstvu partie civile², zbog povrede domicila itd. I Gig[ot] će, vele, podneti tužbu. Bilo bi vrlo dobro ako bi se to učinilo, mada je vlada poručila da će krivac biti smenjen. Maynz je juče snabdeo Castiaua potrebnim aktima da bi povodom toga interpelirao, mislim da će to biti sutra ili prekosutra. Stvar je napravila veliku senzaciju i mnogo je pomogla da se ublaži mržnja prema Nemcima.

Lupus je prošle nedelje u jedanaest časova pre podne doveden na voz i otpremljen za Valansijen, odakle je pisao i gde će još ostati. Nije bio pred sudom. Nisu ga čak ni kući vodili da uzme svoje stvari!

Mene nisu dirali. Sudeći po onome što sam čuo, neće me proteirati zbog toga što su mi svojevremeno izdali pasoš, pa bi se to moglo upotrebiti protiv njih.

Stvar u Kelnu je neprijatna. Uhapšena su trojica naših najboljih ljudi.^[211] Govorio sam s jednim aktivnim učesnikom u događajima. Oni su hteli da udare, ali umesto da se snabdeju oružjem koje se lako moglo dobiti, otišli su pred većnicu nenaoružani i dopustili su da ih opkole. Tvrdi se da je većina trupa bila za njih. Stvar je započeta neverovatno glupo; ako su njegovi izveštaji tačni, oni su mogli mirne duše da udare i za dva časa bili bi gotovi. Ali je sve bilo strahovito glupo organizovano.

Izgleda da su se naši *stari* prijatelji u Kelnu^[212] jako uzdržavali, iako su bili zaključili da učestvuju u napadu. Mali D'E[ster], D[aniels], B[ürgers] bili su za trenutak tu, ali su odmah opet otišli, iako je mali Dr.³ upravo bio neophodan u gradskom veću.

Inače su vesti iz Nemačke sjajne. U Nasau potpuna revolucija, u Minhenu studenti, slikari i radnici digli ustanak, u Kaselu revolu-

¹ Demokratsko društvo — ² privatni tužilac — ³ Karl Ludwig Johann d'Ester

cija na pragu, u Berlinu bezgranični strah i oklevanje, u celoj zapadnoj Nemačkoj proglašena sloboda štampe i nacionalna garda; to je zasada dosta.

Kad bi samo F[riedrich] W[ilhelm] IV ostao tvrdoglav! Onda je sve dobijeno, i za nekoliko meseci imamo nemačku revoluciju. Kad bi samo ostao kod svojih feudalnih formi! Ali đavo bi ga znao šta će ovaj čudljivi i šašavi individuum uraditi.

U Kelnu je sva sitna buržoazija za priključenje francuskoj republici: sećanja na 1797. trenutno preovlađuju.^[213]

Tedesco sedi još uvek.^[214] Ne znam kada će izaći pred sud.

Povodom Tvoje stvari je poslat fulminantan članak⁴ u N[orthern] S[ar].

U nedelju uveče na sednici »Demokratskog društva« vladala je čudnovata spokojnost. Zaključeno je da se Skupštini podnese peticija radi neposrednog raspuštanja i novih izbora po novom cenzusu. Vlada neće da raspusti Skupštinu, ali će morati. Sutra uveče će peticija biti usvojena i potpisana séance tenante⁵. Jotr[andova] peticija predsedniku opštine i gradskom veću odbijena je vrlo učtivo.

Ne možeš ni zamisliti spokojstvo koje ovde vlada. Sinoć je bio karneval, sasvim kao i inače; o francuskoj republici se skoro i ne govori. Francuski listovi se mogu dobiti u kafanama skoro bez teškoća i čekanja. Kad se ne bi znalo da oni *moraju*, tant bien que mal⁶, moglo bi se misliti da je ovde sve svršeno.

Jotr[and] je u nedelju — besan zbog mera preduzetih protiv Tebe — održao vrlo dobar govor; sévices⁷ Rogier-a su ga dovela dotle da prizna klasnu suprotnost. Grdio je jako krupnu buržoaziju i upuštao se u — doduše pril[ično]⁸ plitke i iluzorne, ali ipak ekonomske detalje, da bi dokazao sitnoj buržoaziji da bi dobro plaćena radnička klasa i koja mnogo troši predstavljala za nju u republici bolje mušterije nego dvor i malobrojna aristokratija. Sasvim à la O'Connor. Već je kasno da ovo pismo predam na poštu — završiću sutra.

Četvrtak

Ništa novo. Video sam Tvoj članak⁹ u »Réforme« — u Engleskoj je takođe rusvaj, tant mieux¹⁰.

Ako mi do prispeća ovog pisma nisi još ništa pisao, onda piši odmah.

Baš kao za inat stiže moj prtljag iz Pariza — staje me 50 franaka! sa carinom itd.

Zbogom.

Tvoj
Engels

⁴ Pismo uredniku lista »The Northern Star« — ⁵ za vreme sednice — ⁶ hteli ne hteli — ⁷ nasilja — ⁸ oštećen papir — ⁹ Pismo uredniku lista »La Réforme« — ¹⁰ utoliko bolje

[Brisel] 13, rue Neuve Chaussée de Louvain, 9. marta [1848]

Pomoćnik policijskog komesara koji je dolazio k Tebi, vele, da je već smenjen. Ta stvar je ovde kod malograđana izazvala silno negodovanje.

[Na strani za adresu]

Monsieur Charles Marx aux soins de Madame Gsell. 75, Boulevard Beaumarchais, Paris

27

Marx Engelsu

u Brisel

Pariz [oko 12. marta 1848]
10, rue neuve Ménilmontant
(Boulevard Beaumarchais)

Dragi Engels,

Neka ti Breyer isplati 100 franaka, koje mi je svečano obećao vratiti za nedelju dana, Gigot 30, Heß 10. Nadam se da će B[reyer] u ovom trenutku držati svoje obećanje.

Maynz će kod Cassela naplatiti menicu od 114 franaka i novac dati Tebi. Skupi te različite sume i upotrebi ih. U »Réforme« govoreli su o Tebi u prijateljskom tonu. Flocon je bolestan, još ga nisam video. Vesti koje je raširio Seiler kruže svuda među Nemcima. Revolucija dosad još nije Allard-a odgurnula na stranu. Savetujem Ti da dođeš ovamo.

Ovde je obrazovana centralna uprava^[215] pošto se ovde nalaze Jones, Harney, Schapper, Bauer¹, Moll. Naimenovali su mene za predsednika, a Schappera za sekretara. Članovi su: Wallau, Lupus, Moll, Bauer¹ i Engels.

Jones je juče otputovao u Englesku; Harney je bolestan.
Salut.

Tvoj
K. M.

¹ Heinrich Bauer

28

Marx Engelsu

u Brisel

[Pariz] 16. mart 1848.

Dragi Engels,

Ovih dana nemam nijednog slobodnog trenutka da bih pisao opširnije. Ograničavam se na najnužnije.

Flocon je vrlo dobro raspoložen prema Tebi.

Ovdašnji štraubingeri^[146] su svi više ili manje besni na Tebe. (Tuča sa Sch[erzer]om itd.)

Što se tiče mojih stvari, uzmi ih sa sobom do Valansjena i daj da se tamo plombiraju. Sve će biti oslobođeno carine. Što se tiče *srebra*, ono je već ovde u Parizu dobilo žig. Ali u Valansjenu moraš svakako otići do čoveka čiju Ti adresu šaljem. Moja žena mu je na Voglerov savet poslala ključeve kofera (koji su u Briselu), ali bez propratnog pisma. Te ključeve moraš uzeti od njega, pošto će nam inače na ovdašnjoj carinarnici sve silom otvoriti.

Što se tiče novca, traži od *Cassela* da Ti vrati menicu ako neće da je plati. Baillut će je onda možda platiti.

Neka Gigot obračuna i plati bar ostatak.

Što se tiče Br[eyer]a, moraš još jednom otići k njemu i predočiti mu da bi to bio *prostakluk* kad bi koristio moju nevolju da ne plati. Mora ti pribaviti bar nešto. Revolucija ga nije stajala ni sua.

Ovde buržoazija postaje opet strašno drska i reakcionarna, mais elle verra¹.

Bornstedt i Herwegh se ponašaju kao hulje. Ovde su osnovali crno-crveno-zlatni savez^[216] contre nous². Prvi će danas biti izbačen iz Saveza.

Tvoj
M.

U ovom momentu ne mogu da nađem feuille de route³, a ovo pismo mora da ode.

Smeni G[igot]a ako ne bude aktivniji. U ovom momentu trebalo bi da bude energičniji. Pozdravi Maynza srdačno s moje strane, isto tako Jottrand-a. Dobio sam poslednji broj »Débat social«⁴. Pozdravi i Voglera.

Maynzu i Jottrand-u ću pisati opširno. Zbogom.

¹ ali ona će videti — ² protiv nas — ³ sprovodni list — ⁴ belgijski republikanski list

Engels Marxu

u Pariz

Dragi Marx,
Urediću Tvoje stvari.

Napiši nekoliko redaka g. Victoru Faideru, advokatu, ili direktno ili uz pismo Blošu: kojim mu zahvaljuješ za korake koje je preduzeo u Tvome interesu i u interesu Tvoje žene, i kojim ga ovlašćuješ da preduzme dalje korake. Faider, koji se neočekivano ispoljio kao revnostan republikanac, primio se, naime, za Tvoga branioca i odgovoriće listu »Le Moniteur Belge«^[217] kao takav i terati stvar. On se nada da ga nećeš dezavuisati i, da bi mogao odlučno da nastupi, bilo bi dobro da od Tebe dobije pisamce. Bolje je da neki Belgijanac tera stvar nego da to čini Maynz, i pošto se on za to ponudio, on će svakako svoj posao i obaviti čestito.

Feuille de route¹ pošalji svakako. Stvar je vrlo poželjna; Maynz me svaki dan pita za to.

Tedesco je slobodan i odmah je otišao u Lijež ne videvši nikoga. Esselen je bio nekoliko dana ovde, ali ga on nije video.

Ovde vlada nečuvvena finansijska, berzanska, industrijska i trgovinska kriza. Trgovci sede besposleni u Café Suisse, i žale se jedan drugome, gospoda Kauwerz, Lauffs i kompanija se šunjaju okolo kao pokisli, radnici su držali rassemblements² i donosili peticije, svuda velika nestašica hleba. Gotovog novca nema nigde, a pri tom emprunt forcé³ od 60 miliona! Ovde će berza nametnuti republiku.

Po svome povratku ovamo Lüning će zateći vest da je u Pruskoj za njim izdata poternica; on će pozvati svoju ženu ovamo i otići će u Pariz.

Dronke je pre svoga bekstva primljen u Savez od strane Williha i kompanije. Ja sam ga ovde podvrgao novome ispitu, izneo mu naša shvatanja i, pošto je on rekao da je saglasan, potvrdio sam njegov prijem. Ne bi se moglo ništa drugo uraditi, čak i da je bilo nekog dvoumljenja. On je, međutim, vrlo skroman, vrlo mlad i izgleda vrlo pristupačan, tako da verujem da će uz nešto nadzora i nešto učenja postati dobar. On se preda mnom odrekao svih svojih ranijih spisa. Na žalost, stanuje kod Mosesa, koji će ga, dakle, zasada obrađivati, ali to, kao što je poznato, ne znači ništa. Kod Lüninga, za koga se on bio strašno zalepio, trebalo je samo dve-tri reči da bi ga izbacili iz sedla.

¹ Sprovedni list — ² skupove — ³ prinudni zajam

Moses je, uostalom, ljubazniji, no ikad — ko da ga shvati!

Kod Cassela ja ne mogu ništa da uradim, pošto nalog ima Maynz, a ne ja. Breyer se poziva na finansijsku krizu, na nemogućnost da sada prolongira svoje stare menične dugove, na odbijanje plaćanja cele njegove klijentele. On je čak rekao da hoće da proda svog jedinog konja. Videću, međutim, šta se može dobiti, jer s novcem od Maynza teško da ću izaći na kraj, a onaj od Heßa, koji je prvi platio, već je potrošen. Gigot je takođe u stisci. Danas ću još jednom ići do Breyera.

U »Débat social« izlazi sutra iscrpno opovrgnuće »Moniteur«-a, mot pour mot⁴.

Faideru dodaj još: ako mu je potrebno specijalno punomoćje, da ćeš mu ga poslati.

Napiši takođe nekoliko redova g. Bricourt-u, membre de la Chambre des Représentants⁵, koji je vrlo dobro u skupštini istupio u Tvoju korist i oštro interpelirao ministra na Maynzovo traženje i poveo anketu povodom te stvari. On je predstavnik za Šarlroa i najbolji je posle Castiaua. Castiau je baš bio u Parizu.

Pregledaj priloženo⁶ i pošalji listu »La Réforme«. Ovdajšnje ljude treba neprestano ljutiti.

Si c'est possible,⁷ putujem u ponedjeljak.^[218] Ali novčane teškoće me stalno ometaju.

Iz Engleske nemam nikakvih vesti, ni preko pisama ni preko »Star«-a.

U Nemačkoj stvari idu zaista vrlo dobro, svuda uskomešanost, a Prusi ne popuštaju. Tant mieux⁸. Nadam se da nećemo morati dugo ostati u Parizu.

Vrlo je dobro što ćete izbaciti Bornst[edt]a; taj se pokazao tako nepouzdan da se zbilja mora odstraniti iz Saveza. On i Weerth su sada [. . .]⁹, a Weerth se ovde svuda pojavljuje kao žestoki republik[anac]⁹.

Lamartine postaje svaki d[an] [. . .]⁹ . . . niji. Taj čovek se u svim svojim govorima obraća samo buržujima i pokušava da ih umiri. A i izborni proglas Privremene vlade je upućen samo buržujima da bi ih umirio. Nikakvo čudo što postaju drski.

Adios, au revoir¹⁰.

F. E.

Sva pisma ovamo šalji na datu adresu; BI[oß] će ih en mon absence¹¹ dati Gi[got]u.

[Brisel], subota [18. mart 1848]

⁴ reč po reč — ⁵ članu parlamenta — ⁶ Položaj u Belgiji — ⁷ ako bude moguće — ⁸ Utoliko bolje. — ⁹ oštećen papir — ¹⁰ zbogom, doviđenja — ¹¹ u mom odsustvu

30

Marx Engelsu

u Barmen^[219]

Keln [pre 25. aprila 1848]

Apostelnstraße Nr. 7

Dragi Engels!

Ovde je već prilično upisano, i mi ćemo uskoro moći pristupiti izdavanju.^[220] Sada je, međutim, nužno da Ti svome starom postaviš zahteve i uopšte *definitivno* izjaviš šta se u Barmenu i Elberfeldu može uraditi.

Heckeru u Elberfeld poslat je odavde prospekt [koji je pisao Bürgers] itd.^[221]

Imaš li neku adresu za Dronkea? Njemu se mora odmah pisati.

Odgovori obratnom poštom. Ja bih jednom došao tamo kad kod vas ne bi bilo tako nesigurno.

Tvoj
M.

Engels Marxu

u Keln

Dragi Marx,

Baš sad sam dobio prospekt zajedno s Tvojim pismom. Na akcije odavde gotovo uopšte ne treba računati. Blank, kome sam već ranije pisao povodom toga i koji je još najbolji od svih, postao je buržuj u praksi; drugi još više otkako su se etablirali i s radnicima dolaze u koliziju. Ovi ljudi zaziru od diskusije o društvenim pitanjima kao od kuge; oni to nazivaju podbadanjem. Potrošio sam ne malo lepih reči, upotrebio svu moguću diplomatiju, ali su odgovori bili uvek neodređeni. Učiniću sada još poslednji pokušaj; ako propadne, onda je svemu kraj. Za dva do tri dana moći ću Ti pozitivno saopštiti kako je ispao. Stvar je au fond¹ u tome što i ovdašnji radikalni buržuj vide u nama svoje buduće glavne neprijatelje i što oni neće da nam daju u ruke nikakvo oružje koje bismo vrlo brzo okrenuli protiv njih.

Od mog starog se ne može izvući baš ništa. Za njega su već »Kölnner Zeitung« čudo od rovarjenja, i umesto 1000 talira on bi nam radije poslao 1000 kartečnih kuglica.

Ovdašnji najnapredniji buržuj na svoje prilično zadovoljstvo smatraju da »Köln[ische] Zeitung« zastupaju njihovu stranku. Que veux-tu qu'on fasse, alors?²

Mosesov agent Schanke bio je prošle nedelje ovde, izgleda da je i nas klevetao.

Za Dronkea nemam nikakvu drugu adresu do otprilike ovu: Trgovac Adolf Dominicus, Koblenc (njegov ujak). Njegov stari živi u Fuldi, mislim kao direktor gimnazije. To je malo mesto. Dr. E. D[ronke] junior, Fulda, svakako će ga naći, ako je tamo. Glupo je što bar ne piše gde je.

Od Ewerb[eck]a sam dobio pismo, pita da li smo od njega dobili, kako kaže, važno pismo koje je uputio u Majnc na poznatu adresu? Ako ga nisi dobio, onda piši radi toga u Majnc (učiteljski pravnik Phil[ipp] Neubeck, Rentengasse (Heiliger Geist) Majnc).

Ew[erbeck] je dao da se *Manifest*³ u Parizu prevede na italijanski i španski i traži da mu se u tu svrhu pošalje 60 franaka, za koje se obavezuje da će ih vratiti. Opet neki njegov marifetluk. To će biti lepi prevodi!

¹ u osnovi — ² Dakle, šta da se radi? — ³ *Manifest Komunističke partije*

Ja radim na engleskom prevodu, koji pričinjava više teškoća nego što sam mislio. Pri svem tom više od polovine je gotovo, i uskoro će ceo biti gotov.

Kad bi ovde neko širio jedan jedini primerak naših sedamnaest tačaka,⁴ za nas bi ovde bilo sve izgubljeno. Buržoazija je stvarno podlački nastrojena. Radnici počinju da se nešto pokreću, još vrlo sirovo, ali masovno. Odmah su stvorili koalicije. A upravo nama to stoji na putu. Elberfeldski politički klub upućuje adrese Italijanima, izjašnjava se za neposredne izbore, ali odlučno odbija svaku debatu o socijalnim pitanjima, mada ta gospoda u četiri oka priznaju da ta pitanja sada *dolaze* na dnevni red, i pri tom primećuju da se u tome ne smemo istrčavati!

Adios. Piši uskoro detaljnije. Je li otišlo pismo za Pariz, i je li imalo rezultata?

Tvoj
E.

[Barmen], 25. 4. [18]48

⁴ *Zahtevi Komunističke partije u Nemačkoj*

32

Engels Marxu

u Keln

Dragi Marx,

U prilogu:

1. Lista dosad upisanih akcija, četrnaest na broju.
2. Punomoćje za Tebe.^[222]
3. Punomoćje za D'Estera (B[ohnstedt] je njegov poznanik).
4. Punomoćje za Bürgersa.

Nije se moglo sprečiti da Bohnstedt i Hecker ne daju svoja punomoćja ličnim poznanicima.

Hühnerbein će se, u svoje ime i u ime dvojice ovdašnjih, sam tamo pojaviti.

Lista još nije zaključena. Laverrière-a i Blanka uprkos višestruke posete nisam našao. Zulauff je uzeo prvoga na sebe.

Dvojicu drugih, kod kojih ja nisam ništa postigao, obradiće Hecker.

Danas Zul[auff] ide u Ronsdorf, gde ima dobre izgleda.

Dve vrste ljudi koji čine najviše teškoća jesu, prvo, mladi républicains en gants jaunes¹ koji se boje za svoj imetak i sve im miriše na komunizam i, drugo, lokalne veličine, koje nas smatraju za konkurente. Nismo mogli pokrenuti ni Nohla ni Brachta. Od pravnika je Bohnstedt jedini s kojim se može nešto učiniti. Uopšte smo imali dosta uzaludnog trčkanja.

Sutra idem na dva dana u Engelskirhen. Izvestite me odmah o rezultatima skupa akcionara. — Isto tako su preduzeti koraci za osnivanje jedne opštine Saveza.

Tvoj
Engels

[Barmen] 9. maj [18]48

¹ republikanci u glase rukavicama

33

Marx Engelsu
u Ženevu^[223]

[Keln, 26. oktobar 1848]

Dragi Engels!

Kako je Tvoje pismo stiglo tek večeras, nema više vremena da se pobrinem za menice. Nema čak više vremena ni da odem kući. Šaljem Ti u prilogu ono što se upravo zateklo i uz to uputnicu na 50 talira od Schulza nekom građaninu u Ženevi, koji Ti i inače može pomoći.

Poslao sam već pre duže vremena Tebi i Dronkeu u Pariz 50 talira i u isto vreme Tvoj pasoš u Brisel Gigot-u.

Novine izlaze od 11. septembra¹ ponovo, tale quale².^[224] Sada nije trenutak da Ti o tome podrobnije pišem, pošto treba požuriti. Čim ikako budeš mogao, piši dopise i duže članke. Kako su svi osim Weertha otišli, a Freiligrath je stupio na dužnost tek pre nekoliko dana, imam posla preko glave i uopšte ne dospevam da se bavim iscrpnijim radovima, a uz to parkett³ čini sve da mi oduzme vreme.

Uostalom, Tvoj stari je pisao Gigot-u gde si. On će Ti, kako kaže, poslati novac. Poslao sam mu Tvoju adresu.

Tvoj
K. Marx

Piši obratnom poštom. Treba li da Ti pošaljem rublje itd.? Plasmann je za to odmah spreman. Tvoj otac ga je, uostalom, platio.

[Post-skriptum Louisa Schulza]

P. S. Izvolite otvoriti priloženo pismo J. Köhleru am See ili rue du Rhone i predati mu ga, na što će Vam on isplatiti 250 franaka na moj račun menicom na mene plativu po v[idenju]. Prijateljski pozdrav

Louis Schulz

¹ Omaška, treba 11. oktobra. — ² nepromenjene — ³ državno tužništvo

34

Marx Engesu

u Lozanu

[Keln, sredina novembra 1848]

Dragi Engels!

Zaista sam iznenađen što još nisi primio novac koji sam Ti poslao. *Ja* sam Ti (ne ekspedicija) već odavno poslao u Ženevu 61 talir, 11 u hartiji i 50 na menicu, u omotu, na naznačenu adresu. Obavesti se, dakle, i piši odmah. Imam poštansku priznanicu te mogu reklamirati novac.

Dalje, za vas sam poslao na Gigot-a 20 i kasnije na Dronkea 50 talira, sve iz svoje kase. Svega oko 130 talira.

Sutra ću Ti opet poslati nešto. Ali obavesti se o novcu. S menicom je ujedno bila preporuka za Tebe jednom lozanskom novčarskom filistru.

S novcem baš ne stojim dobro. 1850 talira doneo sam sobom s putovanja: 1950 dobio sam od Poljaka^[225], 100 mi je bilo potrebno na putovanju, 1000 talira sam predumio novinama¹ (računajući tu i sumu Tebi i ostalim izbeglicama), 500 imam ove nedelje još da platim za mašinu; ostaje 350. A pri tom još nisam primio ni centa od novina.

Što se tiče vašeg redaktorstva, to sam ja 1. u prvom broju odmah oglasio da Komitet ostaje isti, 2. objasnio sam ovim blesavim reakcionarnim akcionarima da im stoji na volju da vas više ne smatraju pripadnicima redakcionog personala, ali da i meni stoji na volju da *isplaćujem na ime honorara koliko ja hoću* i da oni, dakle, novčano neće ništa dobiti.

Za mene bi bilo mnogo racionalnije da u novine nisam ulagao toliku sumu novca pošto mogu imati na vratu tri do četiri procesa po zakonu o štampi,^[226] svaki dan biti uhapšen i onda mogu vapiti za novcem kao jelen za svežom vodom. Ali je bilo bezuslovno potrebno održati ovu *tvrđavu* i ne napustiti politički položaj.

Najbolje bi bilo — pošto u Lozani središ novčane stvari — da odeš u Bern i izvedeš svoj plan o kome si govorio. Osim toga možeš pisati za koga hoćeš. Tvoja pisma dolaze uvek dosta tačno.

¹ «Neue Rheinische Zeitung»

Čista je fantazija da sam Te hteo ijednog trenutka ostaviti na cedilu. Ti ćeš uvek ostati moj intimus, kao i ja, nadam se, Tvoj.

K. Marx

Tvoj stari je svinja, i mi ćemo mu napisati vrlo grubo pismo.

35

Marx Engelsu

u Bern

Keln, 29. novembra [18]48

Dragi Engels!

Novine su Ti poslate. Što to ranije nije učinjeno, krivica je samo do magarca Korffa, koji, kraj moje prezaposlenosti koja se stalnim pozivima vlasti još povećava, dosada nije izvršio moja naređenja. Ostani zasada u Bernu. Čim bude moguće da dođeš, pišću Ti. Pečati bolje svoja pisma. Jedno je bilo otvoreno, kao što sam izneo u novinama¹ (naravno, ne imenujući Tebe).^[227]

Piši iscrpno o *Proudhonu* i, pošto si dobar geograf, o mađarskom rusvaju (košnici narodâ). Ne zaboravi mene kod Proudhona,^[228] jer mnogi francuski listovi preštapavaju sada naše članke.

Piši i protiv federativne republike, za što Švajcarska pruža najbolju priliku.^[229]

K. Heinzen je objavio svoj stari šund protiv nas.^[230]

Naš list se stalno kreće po tlu pobune, ali uprkos svim pozivima vlasti zaobilazi code penal². On je sada jako en vogue³. Takođe izdajemo svakodnevno plakate.^[231] La révolution marche.⁴ Piši redovno.

Imam siguran plan kako ćemo izvući pare od Tvog starog, pošto ih sada uopšte nemamo. Napiši mi pismo u kome tražiš novca (što energičnije) i govoriš o svojim dosadašnjim doživljajima, ali tako da ga mogu saopštiti Tvojoj majci. Stari počinje da strahuje.

Nadam se da ću Te uskoro videti.

Tvoj
Marx

¹ «Neue Rheinische Zeitung» — ² Krivični zakonik — ³ u modi — ⁴ Revolucija maršira.

36

Engels Marxu

u Keln

Dragi Marx,

Kako je? Zar sada posle G[ottschalk]ovog i A[nneke]ovog oslobodenja^[232] ne mogu uskoro natrag? Pruske džukele će sada, verovatno, ipak uskoro izgubiti volju da imaju posla s porotnicima. Kao što sam rekao, ako postoji dovoljan razlog da se ne treba bojati nikakvog istražnog zatvora, dolazim odmah. Posle me mogu ako hoće staviti pred 10 000 sudova, ali u istražnom zatvoru se ne može pušiti, i onamo neću da idem.

Čitava septembarska afera^[233] se ionako raspada ni u šta. Svi se vraćaju, jedan za drugim. Dakle, piši.

A-propos, sredinom januara biće mi jako potrebno nešto novca. Dotada će vam sigurno dosta stići.

Tvoj
E.

Bern, 28. dec. [1848]

1849

37

Engels Marxu

u Keln

Dragi Marx,

Pošto sam se sada za vreme višenedelnog grešnog života odmorio od svojih štrapaca i avantura, osećam na prvom mestu potrebu da opet radim (o čemu priloženi članak¹ o mađarsko-slovenskim odnosima pruža ubedljiv dokaz) i, drugo, potrebu za novcem. Poslednja je najhitnija, te ako mi po prispeću ovoga pisma niste još ništa poslali, onda to odmah učinite, jer sam već više dana sans le sou², a u ovom šugavom gradu nema veresije.

Kad bi se samo u ovoj bednoj Švajcarskoj nešto dogodilo o čemu bi se moglo pisati. Ali same lokalne gluposti najtričavije vrste. Nekoliko opštih članaka³ o tome poslaću, međutim, uskoro. Budem li morao još dugo ostati u inostranstvu, onda idem u Lugano, naročito ako u Italiji do nečega dođe, kao što izgleda da hoće.

Ali stalno mislim da ću se uskoro moći vratiti. Ovo dokono čučanje u inostranstvu, gde se ništa pametno ne može uraditi i gde čovek stoji potpuno van pokreta, strašno je nepodnošljivo. Uskoro ću doći do zaključka da je čak i u istražnom zatvoru u Kelnu bolje nego u slobodnoj Švajcarskoj. Piši mi, molim Te, da li postoje ikakvi izgledi da će i prema meni biti isto tako blagonakloni kao prema Bürgersu, Beckeru⁴ itd.

Raveaux je u pravu: čovek je čak i u oktroisanoj Pruskoj^[234] slobodniji nego u slobodnoj Švajcarskoj. Svaki čifta je ovde u isti mah mouchard i assommeur⁵. Primer toga sam video na dočeku Nove godine.

Koji je ono đavo dao nedavno u novine onaj dosadni moralno-religiozni članak iz Hajdelberga o martovskom udruženju?^[235] Da Henricus s vremena na vreme iscedi neki članak, primetio sam isto tako sa zadovoljstvom po uzdisaju zbog ladenberškog cirkulara,^[236] koji se provlači kroz dva broja.

¹ *Mađarska borba* — ² bez groša — ³ *Švajcarska štampa* — ⁴ Hermann Becker — ⁵ žbir i batinaš

Naše novine⁶ se sada vrlo često citiraju u Švajcarskoj: »Berner Zeitung« uzimaju mnogo kao i »Nat[ional] Zeitung«, i onda to kruži kroz sve listove. A i u švajcarskim listovima na francuskom jeziku one se, prema »National«-u itd. mnogo citiraju, više nego »Kölnische«.

Oglas ste, verovatno, pustili.⁽²⁵⁷⁾ U prilogu otisak našeg oglasa u »Berner Zeitung«-u. Pozdravi celo društvo.

Tvoj
E.

Bern, 7[–8] jan. [18]49

Juče je bilo prekasno za poštu. Danas, dakle, dodajem još primedbu da »Neue Rheinische Zeitung« od 1. januara *nisu više ovamo dolazile*. Vidi da li se redovno šalju. Obavestio sam se, od pretplate nema ništa. Morao bih se pretplatiti na *pola godine*, a toliko neću ostati, niti imam novaca. Kao što rekoh, važno je da one ovamo stignu, ne samo radi mene već poglavito zbog toga što nama naklonjene »Berner Zeitung«, koje uređuje jedan komunista⁷, čine sve da bi ih ovde uveli en vogue⁸.

⁶ »Neue Rheinische Zeitung« – ⁷ Jakob Stämpfli – ⁸ u modu

38

Marx Engelsu

u Kelnu^[238]

Hamburg, 23. april [18]49

Dragi Engels!

Tvoje pismo sam primio tek danas, pošto sam već u sredu ujutru napustio Bremen. U Bremenu ništa novo. Rösing je pre godinu dana bankrotirao i živi još samo od kamate kapitala koji je preostao njegovoj ženi. Dakle, ništa.

Ali zato će ovde sigurno pasti neka para.

Što se tiče potpisa, zar *Werres* ne može da potpiše?

Što se tiče novčanih sredstava za vreme moje odsutnosti, treba reći sledeće. Plasmann mi je pre mog odlaska svečano obećao da će predujmiti svaku potrebnu sumu. Mogućno je da St. Naut iz save-snosti neće pribeći ovom izvoru. Ako je nužno, učini *to sam*.

Novine¹ su čitave ove nedelje vrlo mršave, što se rđavo poklapa s mojom sadašnjom misijom.

Pozdravi s moje strane srdačno moju ženu i ostale.

Piši u svakom slučaju odmah i ne gubite hrabrost. Les choses marcheront.²

Tvoj

K. Marx

[u zatvorenom omotu]

Adresa: Kaufmann Rohde, Bleichenbrücke

¹ «Neue Rheinische Zeitung» — ² Stvari će ići.

39

Marx Engelsu

u Keln

[Druga polovina aprila — početak maja 1849]

Dragi Engels!

Odloži članak o B. Dietzu dok se *činjenica ne konstatuje*. Sami ćemo zbog toga pisati u Brisel.

Uostalom, pokušaj da saznaš ime šegrta slovoslagača koji je Dietza, nemajući nalog za to, obavestio o stvari.

Tvoj

Marx

40

Marx Engelsu

u Kaiserslautern¹²³⁹ |

Piši mi na adresu:

M. Ramboz, 45 rue de Lille

Pariz, 7. jun [1849]

45, rue de Lille

Dragi Engels!

U ovom pismu Ti ne pišem opširno. Najpre treba da mi odgovoriš da li je stiglo *nepovredeno*. Mislim da se pisma opet con amore¹ otvaraju.

Ovde vlada rojalistička reakcija, bestidnija nego pod Guizot-om, može se uporediti jedino s reakcijom posle 1815. Pariz je morne². Uz to kolera koja neobično hara. Pa i pored toga kolosalna erupcija kratera revolucije nije bila nikad bliže nego sada u Parizu. Pojednosti o tome kasnije. Sastajem se sa celom revolucionarnom partijom i za nekoliko dana ću imati na raspolaganju sve revolucionarne listove.

Što se tiče ovdašnjih falačko-badenskih poslanika,^[240] Blind se, uplašen stvarnom ili tobožnjom opasnošću kolere, preselio na selo, nekoliko časova daleko od Pariza.

Quant à Schütz³, mogu reći sledeće:

1. Privremena vlada ga dovodi u nezgodan položaj time što mu ne šalje nikakve izveštaje. Francuzi zahtevaju des faits⁴, a odakle da ih uzme ako mu ni đavo ne piše? Morao bi što češće primati depeše. Jasno je da on u ovom trenutku ne može ništa uraditi. Jedino što se može postići jeste da se pruskoj vladi baci prašina u oči, omogućivši mu da se često sastaje sa šefovima montanjara.^[241]

2. Druga neoprostiva greška des gouvernement provisoire du Patalinat⁵ je ta što je iza leđa zvaničnog poslanika masi kojekakvih Nemaca poveravala ovu ili onu misiju. To mora jednom za svagda prestati ako treba da Schütz bar pred montanjarima sačuva čast svoje pozicije, i to je u ovom trenutku — u odnosu na Pruse — svakako sva sadržina njegove misije.

Da on inače malo doznaje, razume se po sebi, pošto se sastaje samo s nekoliko *zvaničnih* montanjara. Ja ću ga, uostalom, uvek držati au courant⁶.

¹ sa uživanjem — ² sumoran — ³ Što se tiče Schütza — ⁴ činjenice — ⁵ Privremene falačke vlade — ⁶ u toku događaja

Sa svoje strane moram zahtevati da mi bar dva puta nedeljno redovno, a u svakom slučaju čim se nešto važnije dogodi, odmah pišeš.

U feljtonu »Kölnische Zeitung«-a o falačkom pokretu datiranom iz Dirkhajma na Hartu, kaže se između ostalog:

»Prema gospodinu Marxu, uredniku lista ‚[Neue] Rheinische Zeitung‘ ovde nisu dobro raspoloženi. On je, kažu, izjavio privremenoj vladi da njegovo vreme još nije došlo i da će se zasada povući.« U čemu je stvar? Ovi mizerni Nemci ovde, s kojima inače izbegavam svaki susret, pokušaće da to rastelale po celom Parizu. Stoga smatram za dobro da u »Karlsruher« ili »Mannheimer Abendzeitung« prosto iznesete u jednom dopisu da sam u Parizu kao predstavnik *demokratskog centralnog komiteta*.^[242] Ovo smatram za korisno i zbog toga što zasada, kada se trenutno ovde ne može postići još nikakav rezultat, Prusi treba da poveruju da se ovde pletu strašne intrige. Il faut faire peur aux Aristocrates.⁷

Ruge je ovde ravan nuli.

Šta radi Dronke?

Moraš, uostalom, videti da *negde nabaviš novac za mene*. Ti znaš da sam poslednje prispele sume potrošio pour faire honneur aux obligations de la Nouvelle Gazette Rhén[ane]⁸, te u sadašnjim circonstances⁹ niti mogu da stanujem i živim sasvim povučeno, niti pak smem da dospem u novčane neprilike.

Ako Ti je ikako moguće, pošalji mi članak na francuskom, u kome rezimiráš čitavu mađarsku aferu.

Saopšti ovo pismo D’Esteru. Pozdravi ga najlepše. Ako treba da pišem na neku drugu adresu, onda je dostavite.

M.

Na strani za adresu]

Gospodin *Fr. Engels*, upitati kod dr D’Esteru

⁷ Treba uterati strah aristokratima — ⁸ da bih odgovorio obavezama »Novih rajnskih novina« — ⁹ okolnostima

41

Marx Engesu

u Vevej^[243]

[Pariz, oko 1. avgusta 1849]

Dragi Engels!

Bio sam jako uznemiren zbog Tebe i zbilja sam se obradovao kad sam juče primio pismo pisano Tvojom rukom.¹ Poručio sam Dronkeu (koji je ovde) da piše Tvome zetu² za obaveštenje. On, naravno, nije ništa znao.

Cela moja porodica je ovde, vlada je htela da me protera u Morbihan, u Pontivijske močvare Bretanje. Dosada sam sprečio izvršenje. Međutim, ako treba da Ti podrobnije pišem kako o mojim ovde, tako i o opštim prilikama, onda mi moraš poslati sigurniju adresu, jer ovde je vrlo gadno.

Sada imaš najbolju priliku da napišeš istoriju ili pamflet o badensko-falačkoj revoluciji.^[244] Bez Tvoga učešća u samom ratu mi ne bismo mogli istupiti sa svojim shvatanjima o toj ludoriji. Pri tom možeš sjajno istaći stav lista »N[eue] Rh[einische] Z[eitung]« prema demokratskoj stranci uopšte. Ubeđen sam da će ta stvar imati uspeha i da će Ti doneti novaca.

Otpočeo sam pregovore da bi se u Berlinu osnovao političko-ekonomski (mesečni) časopis, za koji bismo morali pisati uglavnom nas dvojica.^[245]

Lupus je takođe u Švajcarskoj, mislim u Bernu. Weerth je juče bio ovde, on osniva agenturu u Liverpulu. Crveni Wolff³ stanuje ovde u istoj kući. Finansijske prilike su, naravno, jako poremećene.

Freiligrath je još u Kelnu. Kad moja žena ne bi bila u état par trop intéressant⁴, rado bih napustio Pariz čim bi to novčane prilike dopustile.

Zbogom. Pozdravi mnogo W[illic]ha i piši odmah na adresu: M. Ramboz, rue de Lille 45.

Tvoj
K. M.

¹ Vidi u ovom tomu, Treći deo, pismo br. 9. — ² Emil Blank — ³ Ferdinand Wolff — ⁴ u suviše interesantnom stanju (tj. pred porođajem)

42

Marx Engelsu

u Vevej

Pariz, 17. avgusta [1849]

Dragi Engels!

Ne znam da li si u redu primio moje prvo pismo — odgovor na Tvoje prvo pismo poslato mojoj ženi — pošto je Tvoja adresa bila vrlo neodređena. Odgovorio bih Ti već i na drugo da me u tome nije sprečila bolest cele moje porodice, koja se nalazi ovde. Ponavljam Ti još jednom, kakav strah smo ja i moja žena pretrpeli zbog Tebe i kako smo bili radosno iznenađeni kada smo od Tebe primili pouzdane vesti.

Iz datuma vidiš da me je ministarstvo unutrašnjih poslova na moju žalbu zasada ostavilo na miru u Parizu. Okrug Morbihan, koji mi je dodeljen, u ovo godišnje doba je ubistven — Pontivijske močvare Bretanje. Bilo bi neoprezno u ovom trenutku saopštavati u pismu o aferi od 13. juna.^[246] Ne verujem, u najmanju ruku ne znam, da li se poštuje tajnost pisma.

Opšte stanje ovde mogu Ti opisati sa dve reči: raspadanje većine na njene prvobitne, međusobno neprijateljske elemente, kompromitovanje bonapartizma zauvek, nezadovoljstvo među seljacima zbog zadržavanja 75 santima, vinogradari besni zbog pretnje da će se zadržati trošarina na piće, u javnom mnenju opet antireakcionarno strujanje,^[247] u odgođenoj skupštini i u ministarstvu reakcija postaje isključiva i bavi se odstranjivanjem Barrot-Dufaurove klike iz kabineta. Čim taj faktum nastupi, možeš se nadati da će skoro doći do novog revolucionarnog ustanka.

Ne znam da li u Švajcarskoj imaš prilike da pratiš engleski pokret. Englezi su ga nastavili tačno na onoj tački na kojoj je februarском revolucijom prekinut. Stranka mira, kao što znaš, nije ništa drugo do novo ruho fritrederske stranke. Ali ovoga puta industrijska buržoazija dela još revolucionarnije nego za vreme agitacije za ukidanje zakona o žitu.^[248] Dvostruko: 1. aristokratiju pogođenu u korenu u unutrašnjoj politici ukidanjem zakona o žitu i navigacionih zakona^[249] treba rušiti i u njenoj spoljnoj politici, u njenim evropskim ograncima. Preokret Pittove politike. Antiruski-austrijskopruski, jednom rečju za Italiju i Mađarsku. Cobden je formalno zapretio progonstvom banakarima koji bi Rusiji dali zajam, i otpočeo pravi pohod protiv ruskih finansija. 2. Agitacija za opšte pravo glasa, da bi politički sasvim od-

vojila tenants¹ od zemljišnog plemstva, da bi gradovima dala apsolutnu većinu u Parlamentu i Gornji dom svela na nulu. Finansijska reforma, da bi odsekla crkvu i politički dohodak plemstva.

I u jednoj i u drugoj agitaciji čartisti i fritrederi su ujedinjeni. Harney i Palmerston su se na izgled sprijateljili. Na posljednjem u Londonu održanom mitingu O'Connor i pukovnik Thompson su bili jedna duša.

Ovaj ekonomski pohod protiv feudalizma i Svete alijanse imaće posledice koje se ne mogu sagledati.

Mađarska odlično. Ali ova bedna Pruska? Qu'en dis-tu?² Izmršaveli gadovi^[250] se sada goje u Saksonskoj, Badenu, Falačkoj. Ako Austrijancima pošalju jednu armiju u pomoć, onda će to biti na taj način što će oni sami ostati u Češkoj da bi se tu točili. Ali ta mizerna Pruska — bojim se samo da je odveć kukavička — da je perdu³, čim uzme učešća u mađarskoj aferi, koja će u svakom slučaju preći u guerre universelle⁴.

Maintenant, mon cher, que faire de notre part? Il faut nous lancer dans une entreprise littéraire et mercantile. J'attends tes propositions⁵.

Crveni Lupus⁶ je ovde u istoj kući sa mnom; Dronke je takođe u Parizu, mais c'est un tout petit homme de l'école de E. Meyen.⁷ Lupus je u Cirihi, adresa: Dr. Lüning. Nije potrebno da posebno adresiraš na g. Ramboza. C'est mon pseudonyme⁸.

Adresa je, dakle, jednostavno ova:
Monsieur Ramboz, 45, rue de Lille.

Salut!

Ch. M.

¹ zakupce — ² Šta kažeš na to? — ³ izgubljena — ⁴ opšti rat — ⁵ Sada, dragi moj, šta mi treba da radimo? Treba da se bacimo na književni i trgovački posao. Očekujem Tvoje predloge — ⁶ Ferdinand Wolff — ⁷ Ali je to sasvim mali čovek iz škole E. Meyena — ⁸ To je moj pseudonim.

43

Marx Engelsu

u Lozanu

[Pariz] 23. avgusta [1849]

Dragi Engels!

Proteran sam u departman Morbihan, Pontinijske močvare Bre-
tanje. Tebi je jasno da ne pristajem na ovaj maskirani pokušaj ubi-
stva. Dakle, napuštam Francusku.

Za Švajcarsku ne mogu dobiti pasoš, moram dakle za London,
i to sutra. Švajcarska će ionako uskoro biti hermetički zatvorena i
miševi će jednim udarom biti pohvatani.

Osim toga: U Londonu imam **pozitivni** izgled za osnivanje je-
dnog nemačkog žurnala¹. Deo novca mi je *obezbeden*.

Ti, dakle, moraš odmah u London. Osim toga, to zahteva i Tvoja
bezbednost. Prusi bi Te dvostruko streljali: 1. zbog Badena, 2. zbog
Elberfelda.^[251] I šta ćeš u toj Švajcarskoj, gde ništa ne možeš ura-
diti? Za Tebe nema nikakvih teškoća da dođeš u London, bilo pod
imenom Engels, bilo pod imenom Mayer. Čim izjaviš da hoćeš u
Englesku, dobićeš od francuskog poslanstva putnicu do Londona.

Apsolutno računam na to. Ti ne *možeš* ostati u Švajcarskoj. U
Londonu ćemo praviti poslove.

Moja žena ostaje za sada ovde. Piši joj i dalje na istu adresu:
45, rue de Lille, M. Ramboz.

Ali još jednom, ja sigurno računam na to da me nećeš ostaviti
na cedilu.

Tvoj
K.M.

Lupus je kod dr Lüninga, Cirihi. Piši i njemu o mome planu.

¹ •Neue Rheinische Zeitung Politisch - ökonomische Revue•

1850

44

Marx Engelsu

u Mančester^[252]

[London] 19. nov. 1850.

Dragi Engels!

Pišem Ti samo nekoliko reči. Jutros u 10 časova je umro naš mali »zaverenik« Föxchen.^[253] Iznenadno, u jednom od grčeva koje je često imao. Nekoliko minuta pre toga još se smeškao i gukao. Stvar je došla sasvim neočekivano. Možeš zamisliti kako ovde izgleda. Usled Tvoje odsutnosti smo baš u ovom trenutku vrlo usamljeni.

U sledećem pismu ću Ti pisati nešto o Harneyu, iz čega ćeš videti u kakvoj fatalnoj situaciji se nalazi.

Tvoj

K. Marx

Ako si raspoložen, piši nekoliko reči mojoj ženi. Ona je sasvim van sebe.

45

Marx Engelsu

u Mančester

London, 23. nov. 1850.

Dragi Engels!

Tvoje pismo je veoma blagotvorno delovalo na moju ženu. Ona se nalazi u stanju zbilja opasne uzbuđenosti i iznurenosti. Sama je dojila dete i u najtežim prilikama po cenu najvećih žrtava iskupila njegovu egzistenciju. Uz to misao da je jedno dete bilo žrtva građanske mizerije, mada njemu specijalno nije nedostajala nega.

Gospodin Schramm¹ je sasvim potpao pod uticaj Seilera^[254] i nalazi se u jednoj od svojih najodvratnijih faza. Dva dana, to jest 19. i 20. novembra se uopšte nije pojavljivao kod nas, zatim je došao na jedan minut i posle nekoliko glupavih fraza odmah opet iščeznuo. Na dan sahrane javio se za pratnju, došao trenutak pre određenog časa, ne kaže ni reč o sahrani, nego govori mojoj ženi kako mora da žuri da ne bi zakasnio kod svoga brata² na obed. Ti shvataš kako pri sadašnjem uzbudljivom stanju moje žene mora vredati ponašanje ovog čoveka, koji je uživao toliko prijateljstvo u našoj kući.

Jones mi je izložio pravi položaj Harneya. On je sous le coup de la justice³. Njihov list je po celoj svojoj sadržini morao biti tak-siran.^[255] Vlada samo čeka veće rasturanje pa da ga uhapsi. Proces protiv Dickensa je otpočeo samo kao presedan protiv njega. Ako ga onda zatvore, osim stvarne kazne on može ostati u zatvoru dvadeset godina, jer neće biti u mogućnosti da dâ securities⁴.

Bauer⁵ i Pfänder su dobili svoj proces.^[256] Roberts im je bio advokat.

Tvoj
K. M.

¹ Konrad Schramm — ² Rudolf Schramm — ³ u opasnosti da bude osuđen
⁴ jemstvo — ⁵ Heinrich Bauer

46

Engels Marxu

u London

Dragi Marx,

Danas Ti pišem samo da bih Ti javio da mi na žalost danas još nije moguće da Ti pošaljem 2 funte koje sam Ti u posljednjem pismu obećao. Ermen je otputovao na nekoliko dana, i pošto nijedan prokurist nije potvrđen kod bankara, ne možemo izdavati nikakve naloge i moramo se zadovoljiti s nekoliko sitnih uplata koje slučajno pristižu. U kasi ima ukupno samo oko 4 funte i Ti ćeš razumeti da malo moram počekati. Čim se E[rm]en vrati, odmah ću Ti poslati novac. Prva uputnica je, nadam se, stigla u redu.

Ponašanje Schr[amm]a¹ je zbilja prostačko.

Istorija sa Harneyem je zaista fatalna. Ako jednom budu hteli da ga zatvore, neće mu pomoći ni promena imena lista.^[255] On ga ne može sasvim ni napustiti, i ako *ovaj* list spada u kategoriju onih koji podležu taksiranju, onda ne znam kako je uopšte moguće izdavati netaksiran politički nedeljni list. Svakako bi učinio bolje kad bi izostavio Labour Record² sa osme strane, to su News³ i nesumnjivo podležu taksiranju. Međutim, prema onome što Ti pišeš, izgleda da i sadržina njegovih teorijskih članaka, po Jonesovom mišljenju, podleže taksiranju. A tu prestaje sve.

Izgleda, dakle, da je indignirani Schramm, što proizilazi i iz pisma gospodina Seilera, ponovo u najboljim odnosima sa svojim braćom⁴ i da čak ima égards⁵ prema njemu!

Nadam se da je Tvoja žena bolje. Srdačno je pozdravi kao i celu svoju porodicu od strane

Tvoj
F. E.

[Mančester] 25. novembar 1850.

Ove nedelje poslaću Tvojjoj ženi pošiljku sa cotton thread⁶, nadam se da će joj se dopasti.

¹ Konrad Schramm — ² Hronika radničkog pokreta — ³ Vesti — ⁴ Rudolf Schramm — ⁵ obzira — ⁶ pamučnim koncem

47

Marx Engesu

u Mančester

2. decembar [1850]

69, Dean Street, Soho, London

Dragi Engels!

Bio sam nekoliko dana ozbiljno bolestan, te tako ovo pismo dobijaš uz potvrdu o prijemu obeju Post Office Orders¹ kasnije nego što je to bila moja želja. Seileru sam poslao 7¹/₂ šilinga. Što se tiče »Indépendance«-a, nas dvojica mu zasad ne dugujemo ništa, pošto je on, kad mu je to bilo zgodno, dao da ga njegov stanodavac izbaci i da mu kao naknadu za 10 funti koje mu duguje ne ostavi ništa do neplaćene primerke »Indépendance«-a, za 18 pensa pokretne svojine i dve ili tri knjige koje je pozajmio od mene i drugih. On zbilja in a high degree² ima talenta da na američki način likvidira suvišak svojih rashoda nad prihodima.

Veliki *Heilberg* je stigao ovamo sa soi-disant³ mladom ženom. Još nisam imao čast da vidim čarobnog Tucka, koji se, naravno, jako uvećan vratio preko Okeana — opasan konkurent Seileru. On je sasvim okupirao Bambergera, naziva ga »bracom« a staru Amschel »tetkicom«.

O našoj »Revue« nisam još ništa čuo ni video. Pregovaram sa Kelnom radi izdavanja tromesečnog časopisa.

Delom zbog bolesti, delom namerno sastajem se s drugima u Pulteney stores samo još u zvanične dane. Pošto su gospoda toliko debatovala o tome da li je to društvo dosadno ili nije, to naravno prepuštam njima samima da se uzajamno sporazumeju u pogledu prijatnosti njihovih razgovora. Mene će retko videti. Obadvojica znamo iz iskustva da kod tih ljudi utoliko više padaš u vrednosti ukoliko se prema njima liberalnije odnosiš. Uz to sam ih sit i hoću svoje vreme da iskoristim što produktivnije. Prijatelj Schramm, koji je već više nedelja izigravao nezadovoljnika i najzad se uverio da niko nije sklon da stavlja prepreke prirodnom toku njegovih raspoloženja, postepeno se opet prilagođava raspoloženju koje odgovara Model-Lodginghouse-u⁴.

U Great Windmillu¹²⁵⁷¹ se grdno ljute zbog gubitka od 16 funti po sudskoj presudi. Lehmann je naročito zapenušio. Njegov gnev se neće stišati dok Bauer⁵ i Pfänder ne budu u svim evropskim novi-

¹ poštanskih uputnica — ² u visokom stepenu — ³ takozvanom — ⁴ tipičnoj kući za izdavanje — ⁵ Heinrich Bauer

nama javno žigosani kao lopovi i zločinci. Mali Bauer sad, naravno, tvrdi s jetkim moralnim besom da bi isplata svakog pfeniga bilo Great Windmillu, bilo u korist siromašnih bila neoprostiva uvreda engleskog suda i »priznavanje buržoazije«.

Veliki ljudi iz Great Windmillstreet-a su, međutim, doživeli trijumf, kao što se vidi iz sledećeg:

»Aux démocrates de toutes les nations!«⁶

Citoyens! Proscrits Réfugiés en Angleterre et mieux placés *par cela même pour juger des mouvements politiques du Continent*⁷ (pazi dobro! U ovoj *jedinoj* frazi, u kojoj su se osmelili preći subjekt, kopulu i predikat, direktna gramatička greška, trebalo je svakako reći: et ainsi mieux placés *que vous autres pour*⁸), »mi smo mogli da pratimo i da aktivno bdimo nad svim kombinacijama koalicionih sila koje se spremaju za novu invaziju *Francuske*, gde« (odlično!) »kozake sa severa čekaju njihovi saučesnici, *da bi*« (još jednom *attendus pour*⁹) »u samom njegovom žarištu« (mestu rođenja Barthélemyja i Pottier-a) »ugasili vulkan svetske revolucije. — Kraljevi i aristokrati Evrope su shvatili da je vreme da podignu brane za zaustavljanje narodne plime« (bilo bi bolje: narodne oseke), »koja preta da proguta njihove poljuljane prestole. — Mnogobrojne trupe, pozvane pod zastavu u Rusiji, u Austriji, u Pruskoj, u Bavarskoj, u Hanoveru, u Virtembergu, u Saksoniji i najzad u svim državama Nemačke već su ujedinjene.« (Trupe . . . su već ujedinjene!). »U Italiji 130 000 ljudi ugrožavaju švajcarsku granicu. Forarlberg je okupiralo 80 000 ljudi. Gornju Rajnu je preplavilo 80 000 ljudi, Virtemberžana, Badenaca i Prusa. Majnu čuva 80 000 Bavaraca i Austrijanaca. Dok je 370 000 ljudi zaposelo tačke koje smo naznačili, Pruska je mobilisala 200 000 vojnika koje drži spremnim« (sic) »da bi ih bacila na granice Belgije i Francuske: Holandija i Belgija, pod pritiskom koalicije, pomagaće pokret invazije s armijom od 150 000 ljudi. U Češkoj stoji spremno 150 000 ljudi i čeka samo zapovest za sjedinjenje s Majncskom armijom, koja će onda brojati 230 000 ljudi. Oko Beča je koncentrisano 80 000 ljudi. 300 000 Rusa logoruju u Poljskoj i 80 000 u okolini St. Petersburga: ove sjedinjene armije sačinjavaju ukupno snagu od 1 300 000 boraca, koji samo čekaju znak za napad. Iza ovih trupa stoji isto tako (!) u pripravnosti 180 000 Austrijanaca, 200 000 Prusa, 100 000 ljudi koje daju nemačke kneževine, i 220 000 Rusa. Ove armije, kao rezervne trupe, čine zajedno 700 000 ljudi, ne računajući bezbrojne« (sic) »horde varvara koje bi moskovski Atila izbacio iz unutrašnjosti Azije da bi ih kao nekada (!) bacio protiv evropske civilizacije. Nemačke novine« (u jednoj napomeni se, naime, citira jedna glupa rečenica iz

⁶ Demokratima svih nacija! — ⁷ Gradani! Progonjene izbeglice u Engleskoj i *samim tim* u boljem položaju za ocenjivanje političkih pokreta na kontinentu — ⁸ i tako u boljem položaju *od vas ostalih da bi* — ⁹ čekaju da bi

„Neue Deutsche Zeitung“-a, da bi se ugodilo Lüningu) i naša *vlastita obavještenja daju nam mogućnost da otkrijemo tajne planove sila* čiji su se opunomoćnici sastali u Varšavi 25 oktobra. Na toj (!) konferenciji je *odlučeno* da prividni rat« (dođavola, kakva diplomatija!) »između Pruske i Austrije posluži kao izgovor za pokret vojnika koje careva *volja* pretvara u slepa oruđa i divlje mučke ubice branilaca slobode.« (Bravo!) »Pred takvim činjenicama nije više moguća nikakva sumnja da se u ovom momentu organizuje već započeti (!) pokolj svih republikanaca. Junski dani 1848, sa svojim krvavim pogubljenjima i progonima koji su im sledili — pustošenje i porobljavanje Mađarske od strane Austrije — predavanje Italije papi i jezuitima posle ugušenja rimske republike od strane vojnika francuske vlade, nisu ublažili bes naših neprijatelja: oni sanjanju o porobljavanju svih naroda koji se bore za pobjedu opšte slobode. Ako demokratija ne bude budna, onda će uskoro Poljska, Mađarska, Nemačka, Italija i Francuska biti predate besu divlje soldateske Nikolaja, koji, da bi podstakao varvare na borbu, obećava im pustošenje i pljačku Evrope.

Pred takvom opasnošću koja nam pretila, *ustajmo! Ustajmo . . . Francuski, nemački, italijanski, poljski i mađarski republikanci!* izađimo iz ove učmalosti« (Schapper i Willich!) »koja slabi naše snage i priprema laku pobjedu našim ugnjetanima. *Ustajmo!* . . . Neka posle današnjeg dana nedelatnosti i sramote dođu dani delatnosti i slave koje nam priprema sveti rat za slobodu! Ispitujući ove opasnosti, na koje vam ukazujemo, vi ćete razumeti kao i mi da bi bila ludost još duže očekivati napad zajedničkog neprijatelja; treba da pripremimo sve i da preduhitrimo opasnost koja nas okružuje.« (Pokušajte da preduhitrite neku stvar koja vas *okružuje!*) »Građani socijaldemokrati, naš spas leži samo u nama samima: mi možemo računati samo na svoje sopstvene snage; i poučeni primerima prošlosti, moramo se obezbediti protiv budućih izdaja. Izbegnimo, izbegnimo pre svega klopku koju nam postavljaju zmije (!) diplomatije. Podražavaoci Metternicha i Talleyrand-a smišljaju u ovom momentu da uguše buktinju Revolucije, izazivajući u Francuskoj, invazijom koju pripremaju, nacionalni rat u kojem će se narodi klati u korist neprijatelja njihovog oslobođenja. Ne, građani! nećemo više nacionalnog rata! Barijere koje su despoti podigli između nacija koje su između sebe podelili, za nas više ne postoje, i stolpljeni« (doista: *stolpljeni*) »narodi imaju sada samo jednu zastavu na kojoj smo mi plodnom krvlju naših mučenika ispisali: *Univerzalna demokratska i socijalna republika*«.

Za njihova društva: »Članovi komiteta društva prognanih francuskih socijaldemokrata u Londonu: Adam (Cambreur), Barthélemy (Emml.), Caperon (Paulin), Fanon, Gouté, Thierry, Vidil (Jules); delegati stalne komisije sekcije poljske demokratije u Londonu: Sawszkiewicz, Warskiroski; članovi socijal-demokratskog komiteta nemačkih izbeglica i nemačkog radničkog saveza:^[258] Dietz (Oswald), Gebert (A.), Mayer (Adolphe), Schärttner (A.), Schapper (Charles),

Willich (Auguste). Delegati mađarskog demokratskog saveza u Londonu: Molikoy, Simonyi. London, 16. novembra 1850.«

Ako to nije za stenice, onda ne znam šta je. Kada sam čitao manifest [Ledru-]Rollina, Mazzinija, Rugea itd. Nemcima,^[259] u kojem od njih traže da pevaju bardit¹⁰ i opominju ih da su se njihovi preci zvali »Franci«, i u kojem se pruski kralj već sporazumeo s Austrijom da od nje dobije batina, mislio sam da nešto gluplje nije moguće. Mais non!¹¹ Dolazi manifest Fanon-Caperon-Goutéa, kako ga »La Patrie« naziva, manifest dii minorum gentium¹², sa istom sadržinom, kako ona tačno primećuje, ali bez ukusa, bez stila, s najbednijim metaforama kao serpents i sicaires i égorgements¹³! »L'Indépendance«, donoseći nekoliko stavova iz ovog remek-dela, priča da su ga sastavili soldats *les plus obscurs* de la Démocratie¹⁴, i da su ga ti grešnici poslali dopisniku toga lista u Londonu ne obazirući se na to što je konzervativan. Toliko su čeznuli za štampanjem. Ona za kaznu ne navodi *ni-jedno* ime, dok »La Patrie« navodi samo gornja tri. Da bi beda bila potpuna, oni su jednom ovdašnjem štraubingeru (taj isti subjekt ispričao je juče tu žalostivnu priču Pfänderu) dali da ponese 50 primeraka za Francusku. Pred samim Bulonjom on je bacio 49 komada u more, u Bulonju je brat štraubinger zbog neispravnog pasoša vraćen u London i priča »da sada ide za Boston«.

Zbogom i piši odmah.

Tvoj

K. Marx

A-propos! Napiši, najzad, uvaženom Dronkeu da odgovara na pisma o poslovima Saveza, a ne samo da piše kad nešto urgira. Gospoda Kelnjani^[260] još se nisu javili. Weydemeyer naziva »Haude«-a, koji je sve svoje izgubio u Nemačkoj i opet je ovde, jednim »inače valjanim momkom«.

Ti moraš ozbiljno razmisliti o čemu ćeš da pišeš. O Engleskoj ne može, pošto o tome postoje već dva člaka, možda i tri sa Eccariusom. Ni o Francuskoj nema mnogo šta da se kaže. Možda bi jednom mogao, u vezi s najnovijim Mazzinijevim proizvodima, dohvatiti te tričave Italijane zajedno s njihovom revolucijom? (Njegov list »Republika i monarhija itd.«, s njegovom religijom, papom itd.)

[Post-skriptum gospode Marx]

Dragi gospodine Engels,

Vaše prijateljsko saučešće u udesu koji nas je tako teško pogodio gubitkom našeg malog ljubimca, moga bolnog čeda, donelo mi je veliko olakšanje, utoliko više što sam u poslednjim bolnim danima imala da se gorko žalim na našeg prijau-

¹⁰ ubojna pesma — ¹¹ Ali ne! — ¹² manjih bogova — ¹³ zmije, mučke ubice, pokolji — ¹⁴ najbeznačajniji pobornici demokratije

telja S[chramm]a. Moj muž i mi svi silno smo osećali da nam nedostajete i često smo čežnuli za Vama. Pa ipak se radujem što ste otišli odavde i što ste na najboljem putu da postanete veliki cotton-lord¹⁵. Samo se čvrsto uglavite između ta dva neprijateljski raspoložena brata; ta borba će Vas učiniti neophodnim vašem poštovanom gospodinu ocu, i već Vas u mislima vidim kao Friedricha Engelsa juniora, i kao kompanjona seniora. Najbolje pri tom jeste, naravno, to da Vi uprkos Cottontrade-u¹⁶ i svemu tome ostanete stari Fritze i da se, da upotrebim reči tri arhidemokrata Friedricha Wilhelma Prvog, Kinkela i Mazzinija, »ne otudite od svete stvari slobode«. Karl vam je nešto pisao o ovdašnjoj bulumentu; ja ću dodati još nekoliko novosti. Gojazni »Knote«¹⁷ Haude je na svome klevetničkom putovanju po Nemačkoj izgubio sve svoje salo, i spotiče se o svoje sopstvene noge kad vidi nekoga od nas. Diktator Hippopotamus¹⁸ dobio je, kažu, jednog malog hipopotoma sumnjivog porekla, a vitez Great-Windmilla Hohenzoller Willich povećao je svoju otmenu gardu sa nekoliko kvalifikovanih razbojnika i mangupa. Naši ljudi guraju iz dana u dan s nekoliko uzajmljenih pensa. Rings zaraduje sada ponešto kao claguer¹⁹ kod hercoga od Braunschweiga, koji opet pred sudom drži neki govor.

Na poslednjoj poljskoj svečanosti, na kojoj su se sastale francuske, nemačke, mađarske i poljske čifte (Willich, Fieschi, Adam itd.), došlo je i do tuče. Inače nismo ništa čuli o toj bandi. Sinoć smo bili na prvom predavanju Ernesta Jonesa o istoriji papstva. Predavanje mu je bilo vrlo lepo i za Engleza napredno, dok za nas Nemce koji smo prošli Hegela, Feurbacha itd. nije bilo sasvim à la hauteur²⁰. Jedni Harney je bio opasno bolestan od čira na dušniku. On još ne sme da govori. Jedan engleski lekar je dva puta sekao i nije pogodio bolno mesto. Njegov »Red [Republican]« je promenjen u »Friend of the People«. Ali dosta za danas. Deca vrlo mnogo pričaju o čiki Angelsu a mali Till peva sasvim lepo prema Vašem cenjenom uputstvu, dragi gospodine Engels, pesmu »vom Knotenpelz und von dem flotten Besen«²¹.

Nadamo se da ćemo Vas videti o Božiću.

Vaša
Jenny Marx

¹⁵ pamučni lord — ¹⁶ trgovini pamukom — ¹⁷ prezriv naziv za zanatlijskog momka — ¹⁸ Karl Schapper — ¹⁹ tapšač — ²⁰ na visini — ²¹ O lenom kalfi i žustroj metli.

Engels Marxu

u London

Dragi Marx,

U poslednje vreme sam izuzetno bio vrlo zauzet i imao sam druge smetnje koje su me izbacile iz moga uobičajenog životnog sistema i sprečile me u pisanju. Otuda moj zadocneli odgovor.

Manifest Fanon-Caperon-Gouté-a stvarno je majstorsko delo po sadržini i formi. Razmetljivost je dostigla svoj najviši izraz, i gospodin Barthélemy je najzad dao svetu primer ce que c'est que de parler carrément¹. Vojno izlaganje toga homme de marbre², isto je tako zabavno; taj mudrac je većinu korpusâ austrijske armije brojao dvaput, kao što pokazuje najpovršniji pregled novina. Uostalom, ta je drskost otišla i suviše daleko, kada se, posle svih blamaža od 1848. godine i pri sadašnjem spokojnom raspoloženju svih nacija, u prvom redu cra-pauds³, govori o marée populaire, qui menace d'engloutir des trônes⁴. Kolekcija imena koja stoje ispod njega je, naravno, najbolja karakteristika svega toga. Takvog evropskog kongresa još nije bilo. Tom detinjarijom Ledru-R[ollin], Mazz[ini] i komp. dobijaju zaista izvesnu važnost. Uostalom, hteo bih da znam: u čemu se onaj šmokljan Sawaszkie-wicz, čije ime stoji ispod manifesta, razlikuje od Ledru [-Rol-lin]ovog Poljaka Darasza, i ukoliko su dvojica Mađara koji su potpisani bolji od Mazzinija. Schapper i Ruge su, naravno, skoro jednaki, i ako albino Dietz svojom težinom ne prevagne u korist novog evropskog komiteta, ta će gospoda teško izdržati konkurenciju sa svojim originalom.

Nedavno sam bio kod Johna Wattsa, izgleda da ume dobro da kaišari, sada ima mnogo veći shop⁵ u Deansgate, nešto više nagore. On je postao pravi radikalni malograđanin, ne haje ni za šta do za educational movement⁶, mašta o moral force^[261] i primio je gospodina Proudhona za svoga gospodara i učitelja. On je preveo *Contradictions économiques*^[144] i druge stvari i na tome izgubio mnogo novaca pošto engleski radnici nisu još dovoljno »vaspitani« da bi razumeli te divne stvari. Ispričao mi je razne primere iz kojih proizilazi da on vrlo dobro razume da svoj krojački zanat unapređuje reklamiranjem svoga građanskog liberalizma. U Educational Committees⁷ sedi on bratski

¹ Šta znači govoriti otvoreno — ² čoveka od mermera — ³ cifta — ⁴ narodnoj plimi koja preti da proguta prestole — ⁵ dućan — ⁶ pedagoški pokret (vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 57) — ⁷ prosvetnim komitetima

zajedno sa svojim nekadašnjim dindušmanima, disenterima,^[262] i s vremena na vreme prima od njih izraze zahvalnosti for the very able address he delivered on that evening⁸. Izgleda mi da je tom metamorfozom izgubio svaku privlačnost; otada nisam više bio kod njega. Za ljude koji se na taj način preobražavaju u solidnog građanina, Proudhon je naravno u ovoj zemlji kao poručen; na izgled idući najdalje, dalje nego Owen, on je ipak fully respectable⁹.

Nemam ništa protiv toga da pišem o gospodinu Mazziniju i italijanskoj stvari. Samo ja nemam — osim napisa u »Red [Republican]« — nijednog Mazzinijevog spisa. Međutim, do Božića neću ni na šta dospeti pošto sam za osam dana u Londonu. Onda ću sobom poneti sve što mi je potrebno. Možda će nam dotle pasti na pamet još štogod.

Najsrdacnije hvala Tvojjoj ženi za njeno ljubazno pismo¹⁰. Sa Cotton-lordom¹¹ nije tako strašno, izgleda da moj gospodin stari uopšte nije tako sklon da me ovde drži duže nego što je to apsolutno potrebno. Cependant nous verrons¹². Peter Ermen lunja ovuda kao lisica kojoj je rep ostao u gvožđu i pokušava da me i dalje šikanira — taj glupan misli da bi me *on* mogao naljutiti!

Dronkeu sam pisao.

Pozdravi ženu i decu.

Tvoj
F. E.

Mančester, 17. dec. [18]50

⁸ za odlično predavanje koje je održao te večeri — ⁹ za najveće poštovanje — ¹⁰ Vidi prethodno pismo — ¹¹ pamučnim lordom — ¹² Međutim, videćemo.

1851

49

Marx Engelsu

u Mančester

[London] 6. januara [1851]

Dragi Engels,

Mnogo ćeš me obavezati, s'il est possible¹, da mi odmah pošalješ novac. Moja gazdarica je very poor²; sada joj već dve nedelje nisam platio i ona navaljuje strašnom energijom.

Juče se na sednici okruga pojavio Wolff³, ali ne i Liebknecht i Schramm. Pošto je prihvaćen novi statut²⁶³¹, odložio sam tu gnjavažu na neodređeno vreme.

Tvoj
K. M.

Naša »Revue« pojaviće se ponovo verovatno u Švajcarskoj. Piši, dakle, something⁴ da bih u slučaju potrebe imao ready⁵ rukopis.

¹ ako je moguće — ² vrlo siromašna — ³ Ferdinand Wolff — ⁴ nešto — ⁵ gotov

50

Marx Englesu

u Mančester

London, 7. januara 1851.

Dragi Engels,

Pišem Ti danas da Ti iznesem jedno *questiuncula theoretica*¹, naravno *naturae politico-economicae*².

Ti znaš, da počnem ab ovo³, da po Ricardovoj teoriji rente ova nije ništa drugo do razlika između troškova proizvodnje i cene poljo-privrednog proizvoda ili, kako on još kaže, razlika između cene po kojoj se mora prodavati najlošija zemlja da bi isterala svoje troškove (uračunavajući u troškove uvek profit i kamate zakupca) i cene po kojoj može da se prodaje najbolja zemlja.

Penjanje rente dokazuje prema njemu, kako on sam izlaže svoju teoriju:

1. Pribegava se sve lošijim vrstama zemlje ili ista količina kapitala, primenjivana sukcesivno na istoj zemlji, ne donosi isti proizvod. Jednom rečju: zemlja se pogoršava u istoj meri ukoliko stanovništvo mora od nje više zahtevati. Ona postaje relativno manje plodna. U tome je onda Malthus našao realno tle svoje teorije stanovništva, i u tome sada njegovi učenici traže svoju poslednju kotvu spasenja.

2. Renta može rasti samo kada raste cena žita (bar *ekonomski legalno*); ona mora padati kad ova pada.

3. Kad raste *rental cele jedne zemlje*, onda se to može objasniti samo time što je započeto sa obrađivanjem vrlo velike mase relativno lošije zemlje.

Ali ovim trima propositions⁴ svuda protivreči istorija.

1. Nema sumnje da se s napretkom civilizacije počinju obrađivati sve lošije vrste zemlje. Ali isto tako nema sumnje da su ove lošije vrste zemlje relativno dobre prema ranijim dobrim zemljama, usled napretka nauke i industrije.

2. Od 1815. pala je cena žita od 90 na 50 šilinga i niže pre uki-danja zakona o žitu, padala je neredovno ali stalno. Renta je stalno rasla. Tako u Engleskoj. *Mutatis mutandis*⁵ svugde na Kontinentu.

3. U svima zemljama nalazimo, kao što je još Petty zapazio, da je ukupni rental zemlje rastao kad je cena žita padala.

¹ malo teorijsko pitanje — ² političko-ekonomske prirode — ³ od početka — ⁴ postavkama — ⁵ s potrebnim izmenama

Glavna stvar pri svemu tome ostaje da se zakon rente uopšte izmiri s napretkom plodnosti poljoprivrede, čime se s jedne strane jedino mogu objasniti istorijske činjenice, a s druge strane se odstranjuje Malthusova teorija pogoršanja ne samo radne snage nego i zemlje.

Držim da stvar treba objasniti jednostavno ovako:

Uzmimo da je u nekom datom stanju poljoprivrede cena kvartera pšenice 7 šilinga, a da jedan eker zemlje najboljeg kvaliteta, koja plaća rentu od 10 šilinga, proizvodi 20 bušela. Prinos jednog ekera dakle = 20×7 ili = 140 šilinga. Troškovi proizvodnje iznose u tom slučaju 130 šilinga. 130 šilinga je dakle cena proizvoda najlošije zemlje koja je uzeta u obdelavanje.

Uzimamo da sad nastupi opšte poboljšanje poljoprivrede. Kad to pretpostavimo, onda istovremeno uzimamo da su nauka, industrija i stanovništvo u porastu. Plodnost zemlje generalno povećana poboljšanjem ima za pretpostavku te uslove, za razliku od plodnosti koja dolazi samo od slučajnosti povoljnog godišnjeg doba.

Neka cena pšenice padne od 7 na 5 šilinga po kvarteru. Neka najbolja zemlja, broj 1, koja je ranije davala 20 bušela, daje sada 30 bušela. Dakle, sada donosi umesto 20×7 ili 140 šilinga — 30×5 ili 150 šilinga. To jest rentu od 20 šilinga umesto ranije od 10. Najlošija zemlja, koja ne donosi rentu, mora da proizvede 26 bušela, jer po našoj gornjoj pretpostavci njena nužna cena iznosi 130 šilinga, a $26 \times 5 = 130$. Ako poboljšanje, to jest opšti napredak nauke, koji ide ruku pod ruku s celokupnim napretkom društva, stanovništva itd., nije tako opšte da najlošija zemlja, koja se mora uzeti u obdelavanje, može dati 26 bušela, onda cena pšenice ne može da padne na 5 šilinga po kvarteru.

20 šilinga rente izražavaju kao i ranije razliku između troškova proizvodnje i cene žita na najboljoj zemlji ili između troškova proizvodnje najlošije i troškova proizvodnje najbolje zemlje. Relativno ostaje jedna zemlja isto onako neplodna prema drugoj kao i ranije. Ali se podigla *opšta plodnost*.

Pretpostavlja se samo da kad cena žita padne od 7 na 5 šilinga, u istoj meri raste potrošnja, tražnja, ili da proizvodnost ne premašuje tražnju koja se može očekivati po ceni od 5 šilinga. Ma koliko ova pretpostavka bila pogrešna, kad bi cena pala od 7 na 5 usled izuzetno lepe jeseni, ona je nužna pri postupnom uvećavanju plodnosti koje su postigli sami proizvođači. U svima slučajevima ovde se radi samo o ekonomskoj mogućnosti ove hipoteze.

Iz ovoga sleduje:

1. Renta može rasti iako cena poljoprivrednog proizvoda pada, a ipak *R[icardo]v zakon ostaje tačan*.

2. Zakon rente, kako ga *R[icardo]* daje u najjednostavnijoj tezi, ostavljajući po strani njegovo izlaganje, nema za pretpostavku opada-

juću plodnost zemlje, već samo, *uprkos opštem povećanju plodnosti zemlje u vezi s razvitkom društva, različitu plodnost pojedinih zemljišta ili različiti rezultat kapitala primenjenog sukcesivno na istoj zemlji.*

3. Što je poboljšanje zemlje opštije, to će više vrsta zemljišta obuhvatiti, i rental cele zemlje može rasti, iako cena žita uopšte pada. Ako se, na primer, uzme gornji slučaj, onda je stvar samo u tome koliki broj zemljišta proizvodi više od 26 bušela po 5 šilinga a da ne mora proizvesti baš 30 bušela, to jest za koliko je raznovrsniji kvalitet zemlje koja leži između najbolje i najlošije. To se ništa ne tiče visine rente najbolje zemlje. To se uopšte direktno ne tiče visine rente.

Ti znaš da je kod rente glavno to što nju stvara izravnanje cene za rezultate različitih troškova proizvodnje, ali da ovaj zakon tržišne cene nije ništa do zakon buržoaske konkurencije. Međutim, čak i posle ukidanja buržoaske proizvodnje ostala bi teškoća što bi zemlja postala relativno neplodnija, što bi se istim radom sukcesivno proizvodilo sve manje, mada najbolja zemlja više ne bi, kao u buržoaskom režimu, davala tako skup proizvod kao najlošija. Ova bi nedoumica otpala sa gornjim.

Molim Te za Tvoje mišljenje o ovoj stvari.

Zato što sam Ti dosađivao ovom burgijom šaljem Ti radi rasonode sledeći paket pisama dr *Magnusa Groβa* (dvaput veliki Groß! Najveći Gross!) iz Sinsinatija.^[264] Videćeš da je gospodin Groß ako ne grand⁶ a ono u svakom slučaju gros⁷. Tellering II in nuce⁸. Uostalom, svi Koblenčani^[265] liče jedan na drugog. Vrati ti tu stvar i, ako imaš volje i vremena, napiši koji redak za Dronkea.

Tvoj
K. M.

⁶ veliki — ⁷ Igra reči između nemačke reči gross (veliki) i francuske reči gros (debeo) — ⁸ u malom

51

Engels Marxu

u London

Dragi Marx,

Šaljem u prilogu Post Office Order¹ na 1 funtu, particulars² kao i ranije. Moj kupac — naš činovnik — izgleda da je u poslednje vreme mnogo potrošio i da ne želi da odjednom uzima previše novca od firme. On se malo nećka — ja ga suviše ne gnjavim, cela se conçoit³. A što se mene tiče, ja sam se zbog svoga puta u London prilično istrošio,^[266] inače bih Ti sa zadovoljstvom poslao ceo iznos; tako se za danas moram ograničiti na to da ispunim dužnost običnog consignée⁴-a i da Ti na račun pošaljem polovinu vrednosti. Drugu polovinu ću poslati — najkasnije — prvih dana februara, a možda i ranije, naime čim firma bude mome starome otposlala pismo koje sadrži sume koje su meni isplaćene.

Jones je bio ovde i istupio je in public meeting⁵ protiv svojih neprijatelja u njihovom sopstvenom lokalu.^[267] Leach i Donovan su mu oponirali. Debata nije bila sasvim onakva kakvu sam očekivao. Mala ratna lukavstva na obe strane, mnogo chronique scandaleuse⁶, što je bilo uteha za nedostatak mnogih prijatnosti u londonskom životu. Na Jonesovoj strani nadmoćnost deklamatorskog talenta. Leach, naprotiv, neobično imperturbabel⁷, ali ponekad strašno apsurdan. Donovan — obična lokalna intrigantska veličina. Jones je, uostalom, zbog »Neue Rheinische Zeitung«⁸ i moga prisustva bio primoran da se izjasni kao red republican⁹ i pristalica nationalization of landed property¹⁰ dok je Leach nastupio kao odlučan zastupnik cooperative societies¹¹, i to i ukoliko odbacuju političku agitaciju. Uostalom, izgleda da tih društava ima u Lenkeširu sada vrlo mnogo, te se Jones i njegovi prijatelji boje da ona, u slučaju nekog saveza između njih i čarlista, ne uzmu chartist movement¹² u svoje ruke. Ta okolnost objašnjava poneke koncesije koje je Harney smatrao za dobro da im učini.

Uspeh Jonesovog nastupanja ovde bio je sve što se moglo očekivati; kao pitanje o kojem treba odlučiti između njega i Manchester Chartist Council¹³-a on je predložio priznanje egzekutive u Londonu;

¹ poštansku uputnicu — ² pojediniosti — ³ to je razumljivo — ⁴ primaoca robe — ⁵ na javnom skupu — ⁶ prljavog ogovaranja — ⁷ hladnokrvan — ⁸ »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue« — ⁹ crveni republikanac — ¹⁰ nacionalizacije zemljišnog poseda — ¹¹ zadruga — ¹² čarlistički pokret — ¹³ Mančesterskog čarlističkog veća.

London 4. Zimmar 1851

Mein Herr!

Ich habe die Ehre, Ihnen zu danken, dass Sie mir die von Ihnen geschickte
Karte erhalten haben, welche ich sehr dankbar annehme.

Die Karte ist sehr schön und ich habe sie sehr gerne erhalten. Ich habe
sie sofort an meine Frau geschickt, die sie ebenfalls sehr gerne
erhalten hat. Ich hoffe, Sie werden auch noch viele
solcher Karten erhalten.

Ich habe auch noch eine Karte von Ihnen erhalten, die ich ebenfalls
sehr gerne erhalten habe. Ich habe sie ebenfalls an meine Frau
geschickt, die sie ebenfalls sehr gerne erhalten hat. Ich hoffe,
Sie werden auch noch viele solcher Karten erhalten.

Ich habe auch noch eine Karte von Ihnen erhalten, die ich ebenfalls
sehr gerne erhalten habe. Ich habe sie ebenfalls an meine Frau
geschickt, die sie ebenfalls sehr gerne erhalten hat. Ich hoffe,
Sie werden auch noch viele solcher Karten erhalten.

Ich habe auch noch eine Karte von Ihnen erhalten, die ich ebenfalls
sehr gerne erhalten habe. Ich habe sie ebenfalls an meine Frau
geschickt, die sie ebenfalls sehr gerne erhalten hat. Ich hoffe,
Sie werden auch noch viele solcher Karten erhalten.

Ich habe auch noch eine Karte von Ihnen erhalten, die ich ebenfalls
sehr gerne erhalten habe. Ich habe sie ebenfalls an meine Frau
geschickt, die sie ebenfalls sehr gerne erhalten hat. Ich hoffe,
Sie werden auch noch viele solcher Karten erhalten.

Ich habe auch noch eine Karte von Ihnen erhalten, die ich ebenfalls
sehr gerne erhalten habe. Ich habe sie ebenfalls an meine Frau
geschickt, die sie ebenfalls sehr gerne erhalten hat. Ich hoffe,
Sie werden auch noch viele solcher Karten erhalten.

Ich habe auch noch eine Karte von Ihnen erhalten, die ich ebenfalls
sehr gerne erhalten habe. Ich habe sie ebenfalls an meine Frau
geschickt, die sie ebenfalls sehr gerne erhalten hat. Ich hoffe,
Sie werden auch noch viele solcher Karten erhalten.

glasovi su bili jednako podeljeni iako su Leach i kompanija imali oko tri sata vremena da dovedu svoje ljude na miting, a bila ih je došla prilična masa. U početku, dok je sastav prisutnih bio sasvim slučajan (Leach je računao da J[ones] ne može biti tamo pre devet časova, ali je on bio već u osam, što mu je L[each] jako zamerio), J[ones] je bio oduševljeno dočekan.

Jones u društvu čartista koje on hoće da pridobije ili jače sebi privuče nije ni u kom slučaju tako naivan kao kad je među nama. He is very wide awake¹⁴. Možda malo odviše — bar mi bismo »primetili nameru«.

Od H[arney]-evih prijatelja ovde je jedan dosadni Škotlanđanin s bezgraničnim osećanjima i otuda sa beskrajnim govorima, drugi je jedan mali, odlučni i plahoviti momak o čijim intelektualnim kapacitetima još nisam načisto; treći, o kome mi Harney nije govorio, Robertson, izgleda mi da je daleko najrazumniji. Videću da s njima organizujem mali klub ili redovno sastajanje i prodiskutujem *Manifest*.¹⁵ Harney i Jones imaju ovde masu prijatelja, a O'C[onnor] masu skrivenih neprijatelja, ali pre nego što se on javno kompromituje nekom krupnom glupošću, on se ovde — oficijelno — ne može oboriti. J[ones] je, uostalom, o njemu i Reynoldsu na mitingu govorio sa vrlo malo respekta.

Ovih dana mi je moj zet¹⁶ saopštio dobru vest koja se tiče mene: moj predloženi američki kompanjon bio je u Londonu, i posle jednog razgovora između njih ispostavilo se da ja nisam čovek koji bi bio upotrebljiv u njegovom poslu. Amerika se, dakle, odlaže na neodređeno vreme, pošto se sada bez moga pristanka ne može formirati nikakav novi projekt.

Pozdravi svoju ženu i decu najlepše.

Tvoj
F. E.

M[ančester], 8. jan. [18]51.

¹⁴ On je vrlo lukav — ¹⁵ *Manifest Komunističke partije* — ¹⁶ Emil Blank

52

Marx Engelsu

u Mančester

[London] 22. januara 1851.

Dragi Engels,

Ti si taciturne comme la mort¹. Šaljem Ti u prilogu 1. izjavu Oswalda Dietza protiv Pfändera i Bauera² u »Basler Nationalzeitung«-u,^[268] 2. spletkaski članak protiv nas iz kujne gospodina A. Rugea zajedno sa Struveom i Willichom.^[269] Najdalje za dva dana moraš mi ovo đubre vratiti i reći šta treba da radimo protiv br. 2. Ako hoćeš da napišeš neku vrstu izjave, onda mi je odmah pošalji.

K. Schramm će i sam dati izjavu.

Šta veliš o ovom coup de maitre³ Atta Trolla⁴ i iza njega ušančenog »istaknutog, odlučnog čoveka Struvea«, kao i »valjanog Willicha«. C'est un peu fort⁵. Novine su mi slučajno kod Bambergera došle do ruku. Ko inače čita i poznaje »Bremer Tageschronik«, organ demokratije?

Bauer i Pfänder, naravno, neće odgovoriti, i za njih u ovom trenutku čutanje izgleda svakako najpametnije.

Nemam još nikakve vesti ni od Schabelitza, koji je hteo da preuzme nastavljanje naše revije⁶, ni od Beckera, koji je hteo da se postara za izdavanje mojih članaka.^[270] Svi moji koraci kod gospodina Schubertha su dosada bili uzaludni. Ako Haupt može da nađe nekog advokata koji bi preuzeo stvar, onda bi on protiv njega poveo sudski postupak.^[271]

Šta rade Mary i Lizzy?⁷ I, pre svega, šta radiš Ti? Harney je neko veće bio ovde kod mene s Pieperom, Eccariusom itd., i bio je vrlo veseo, dok ga njegova »draga supruga«, »napola ga ona vukla, napola je on klonuo«^[272], gotovo nasilu nije odvela odavde.

Tvoj
K. M.

¹ čutljiv kao smrt — ² Heinricha Bauera — ³ majstorskom potezu — ⁴ Arnolda Rugea (nadimak po Hajneovoj istoimenoj pesmi) — ⁵ To je već odviše — ⁶ »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«. — ⁷ Mary i Lizzy Burns

Engels Marxu

u London

Dragi Marx,

Je te trouve joli en me disant que je suis taciturne comme la mort¹, ali odustajem od toga da Ti vratim milo za drago.

Neotesana perfidnost Pomeranca Rugea prelazi stvarno svaku meru. Bilo bi najjednostavnije kad bi Ti napisao izjavu koju bismo zajednički potpisali. Pojedine lične primedbe, ako budu potrebne, mogu se dodati u vidu beležaka koje bismo svaki za sebe potpisali². Ne znam da li je potrebno da ja lično još nešto dodam, ako ne to, da sam u svom komercijalnom položaju sačuvao svoju punu nezavisnost i da stojim tako da mi nije potrebno da od svoga »principala«, kao gospodin Ruge od svoga pretpostavljenog Mazzinija uprkos svima ranijim ateističkim razmatranjima, primam naređenja da potpisujem dirljive apele dragom bogu^[273] i da sam udario tim putem, da ne bih bio prinuđen da živim od demokratskog prosjačenja, u čemu nalaze zadovoljstvo oni filistri koje R[uge] ističe protiv nas — ili tako nešto. Reci mi da li misliš da je to potrebno.

Članak sa svojim moralnim negodovanjem i kolosalnim lažima daje inače odličan materijal za ismejavanje. On u isti mah vodi na trag Rugeovih intriga. Sasvim je prirodno što su gospodin R[uge] i Mazz[inijev] Evropski komitet^[274] morali jako udariti u nos blagorodnom popu Dulonu i što se među ovim severnogermanskim donjosaksonskim bučnim demokratima s bremenskim vodnjikavim beletrističkim sosom moglo naći jedino pogodno tle u Nemačkoj za uzvišene Mazzinijeve manifeste. Ljubav ove gospode prema svetlosti^[275] morala je i u Ronge-Mazziniju i u bogu vraćenom Rugeu naći željene saveznike, a čast da kao »nemački komitet« stoji u zvaničnoj prepisci sa najvećim ljudima evropske filistarske demokratije morala je, naravno, tog buavog popa Dulona učiniti prijemljivim za trpljenje najvećih prostakluka prema »frivolnim« i bezbožnim ljudima iz »Neue Rheinische Zeitung«-a. A R[uge] ima tu hrabrost tek otkako je uobrazio da je »Revija« mrtva. Ja, međutim, mislim da se on vara i da će uskoro zagrmeti nad njegovom smešnom tikvom.

Zar ne bi bilo dobro — pošto mi zbog ovog članka ne možemo dići veliku buku i ne možemo odgovoriti drukčije nego u »Dnevnoj hronici« — da prečasnog Dulona damo obraditi ispod ruke preko

¹ Lepo je od Tebe što mi kažeš da sam ćutljiv kao smrt — ² Karl Marx/Friedrich Engels, *Izjava* [protiv Arnolda Rugea] od 27. januara 1851.

njegovog prijatelja, crvenog Beckera³? Posle tih prostakluka mi nismo čak ni sigurni da li će naš odgovor biti primljen.

Ali da su tek glupavi Schrammov manir i njegova nepromišljena razmetanja pred svojim bratom⁴, sudeći po tom članku, ulili ovim margarcima hrabrost da protiv nas »usamljenih, od svih napuštenih« tako prostački ispadnu, jasno je kao dan. On će sada i sam uvideti kakve niskosti je postao oruđe, a mora i uvideti da svojom glupošću šteti više sebi nego drugima. Veliki R[uge] mu uopšte ne ukazuje pažnju, što Tellingu koliko-toliko čini. »Ne zameniti sa K. Sch[amm]om!«^[276] Šta radi on sada? Cette affaire est de peu d'importance⁵. Izmišljeni i loše shvaćeni trač, glomazne i nerazumljive insinuacije i moralno šepurenje — nous avons soutenu, Dieu merci, de bien autres charges!⁶ Neprijatno je samo to što će ta stvar jako uzbuditi Tvoju ženu, a to ne bi bilo poželjno u trenutnim okolnostima.

Evropski komitet ću iduće nedelje udesiti kako treba u »F[rien]d of the P[eo]ple«;^[277] H[arney]u sam već nagovestio. Sada moram da završim, kontor se zətvara a uskoro zatim je vreme za poštu. Drugi put više.

Tvoj
F. E.

[Mančester] subota [25. januar 1851]

³ Hermann Becker — ⁴ Rudolfom Schrammom — ⁵ Ta stvar nije od velike važnosti — ⁶ mi smo, slava bogu, izdržali i drukčije napade

54

Marx Engelsu

u Mančester

[London], 27. januara 1851.

Dragi Engels,

Šaljem Ti u prilogu izjavu radi potpisa. Dulonu je *nikako ne možemo poslati*, jer je Ruge postao *suvlasnik* lista »Bremer Chronik«. Moramo je poslati konzervativnom »Weser-Zeitung«-u^[278] u Bremen. Piši toj redakciji kada joj budeš slao izjavu; reci joj da nam pošalje dva primerka u London na moju adresu 28. Deanstreet, i da nas istovremeno izvesti koliko staje inserat i kako treba da se plati. Ne zaboravi da za pismo platiš poštarinu.

Pošto je vreme pošte, još sledeće:

1. Jesi li otpremio pismo *Weerthu* koje Ti je poslala moja žena s nekoliko redaka za Tebe?¹

2. Da li si dobio moje pismo u kojem sam Ti poslao *pisaniju dr Magnusa Grofa* itd. i na koju sam hteo čuti Tvoj odgovor?² U slučaju da ga nisi dobio, *molim da odmah reklamiraš na pošti*. To pismo sam Ti poslao drugog dana *po prijemu Tvoga, dakle pre otprilike četrnaest dana*.

Odgovori uskoro i da li se slažeš sa izjavom.

Tvoj
K. M.

Posebne napomene uz izjavu smatram izlišne.

P.S.

I nemoj zaboraviti da pišeš bremenskoj redakciji, to jest redakciji lista »Weserzeitung«, da pazi na tačan redosled i da Schrammovu izjavu stavi *iza naše*, a ne *pre* nje. A-propos! Ako stvarno nisi primio ta dva pisma, onda mi, pošto se sâm lično u Mančesteru obavestiš, napiši na *engleskom* kako treba da pišem glavnom upravniku pošte. U pismu od pre četrdeset dana sam Ti saopštio novo shvatanje zemljišne rente, o kojem moram znati Tvoje mišljenje.

Tvoj
K. M.

¹ Vidi u ovom tomu, Treći deo, pismo br. 10. — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 50.

[Dodatak Wilhelma Piepera]

Dragi Engels, moram Ti u žurbi saopštiti da je M[ar]x jako ljut zbog Tvog potpunog ćutanja o njegovoj novoj teoriji zemljišne rente, o kojoj Ti je nedavno pisao. M[ar]x živi vrlo povučeno, njegovi jedini prijatelji su John Stuart Mill, Loyd, i kada čovek dođe k njemu, on ga umesto s pozdravom dočekuje s ekonomskim kategorijama.

On ne peut pas vivre qu'avec toi, après tout,³ i ako neko želi da živi neekonomski, kao što to ja volim, onda se mora, pošto sada ovde više niko nije društven, odati tihoj ekstravagantnosti. Pokušavam da uzgred nešto kopiram, ponekad čak i nešto napišem, no da li ću postići nešto solidno, u to još uvek jako sumnjam. Radujem se što čujem da si dobro i uskoro ću naći vremena da Ti pišem nešto povezanije.

Pozdravlja Te srdačno

W. Pieper

³ Na kraju krajeva, može se živeti samo sam sa sobom.

55

Engels Marxu

u London

Dragi Marx,

Tvoje čutanje i Tvoje čuđenje zbog moga čutanja odjednom mi se objasnilo kad mi je danas ova moja stara veštica-gazdarica, after some sharp cross examination¹, iz hrpe knjiga u mojoj sobi izvukla Tvoje pismo od 7. o.m., gde je od 8. januara mirno ležalo². Ja te noći, naime, nisam bio kod kuće i stara je pismo jednostavno stavila na knjige; posle je pri spremanju u brzini stavila odozgo neku drugu knjigu, i kako u tu hrpu knjiga celo vreme niko nije dirao, Tvoje pismo je moglo tamo preležati do strašnog suda da me nisi o njemu izvestio. Da sam se ovoga meseca umesto fiziologijom bavio ruskim, to se ne bi desilo.

U svakom slučaju Tvoja nova koncepcija o zemljišnoj renti je potpuno tačna. Ricardova teorija da se s množenjem stanovništva smanjuje plodnost tla nije mi bila nikada jasna, a i za njegovu sve veću cenu žita nikada nisam mogao da nađem dokaze, ali sam se pri svojoj poznatoj tromosti en fait de théorie³, zadovoljio unutrašnjim gundanjem svoga boljeg Ja i nikada nisam to temeljno ispitivao. Van sumnje je da je Tvoje rešenje tačno, i Ti si tako stekao novo pravo na titulu ekonomista zemljišne rente. Kad bi na zemlji bilo još pravde i pravičnosti, sada bi Tebi pripala celokupna zemljišna renta bar za jednu godinu, i to bi još bilo najmanje na što bi mogao da polažeš pravo.

Nikada mi nije išlo u glavu što Ricardo u svojoj jednostavnoj postavci zemljišnu rentu predstavlja kao diferenciju proizvodnosti različitih vrsta zemlje i za dokaz te postavke 1. ne poznaje nijedan drugi moment osim uvođenja sve lošijih vrsta zemlje; 2. potpuno ignoriše napredak poljoprivrede i 3. naposljetku se gotovo sasvim odriče obrađivanja lošijih vrsta zemlje i radi toga stalno operiše tvrđenjem da kapital koji se primenjuje sukcesivno na nekom određenom polju, sve manje doprinosi povećanju prinosa. Koliko je jasna bila postavka koju je trebalo dokazati, toliko su toj postavci bili tuđi motivi koji su navedeni kao dokaz, i Ti ćeš se setiti da sam ja već u »Deutsch-Französische Jahrbücher« nasuprot teoriji opadajuće plodnosti postavio pitanje o napretku naučne poljoprivrede⁴ — naravno, vrlo crude⁵ i bez ikakve povezanosti u izvođenju. Ti si sada stvar izveo na čistinu i to je razlog više zbog koga bi trebalo da žuriš sa završavanjem i objav-

¹ posle nešto strogog unakrsnog ispitivanja — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 50. — ³ u pogledu teorije — ⁴ *Nacrt za kritiku političke ekonomije* — ⁵ grubo

ljivanjem *Ekonomije*. Ako bi se neki Tvoj članak o zemljišnoj renti mogao u prevodu dati u nekoj engleskoj reviji, to bi izazvalo veliku senzaciju. Razmisli o tome, je me charge de la traduction⁶.

U prilogu vraćam gospodina Groß-Großa. Sledeći put ću Ti poslati nekoliko redaka za dragog Dronkea, večeras mi se suviše spava da bih se još nečega latio. Lepa banda lumpova, Groß, Wilhelmi i »napredni« pamfletista iz Sinsinatije!⁷ Ta gospoda, očigledno, zbilja misle da smo se fizički, moralno i intelektualno tako srozali da nam mogu postavljati takve čudne zahteve.^[264] C'est amusant, cependant⁸, i ja sam se slatko smejao tim neotesanim spasiocima društva i njihovim ponudama sa honorarom za Dronkea. »Oštro i posoljeno« dr Siegfrieda Weißa^[279] je outdone⁹ »crvenim, pikantnim, sarkastičnim i višestranim« »Adonisa davno zaboravljene lepoticе«. Que Dieu le bénisse!¹⁰

Izjave će sutra uz potrebna uputstva otići za Bremen. Gospodin Schramm je mogao da prečije svoju izjavu. Zbog toga što je aljkavo napisana lako može doći do zbrke.

Ovdašnja o'konorovska konferencija se svela na čistu podvalu.^[280] Tobožnja reprezentacija celog engleskog čartizma se sastoji iz osam ljudi koji predstavljaju četiri grada: Mančester, Bredford, Vorington i Sauerbi. Od njih su Vorington i Bredford u opoziciji i saglasni s egzekutivom. Mantle, koji predstavlja Vorington, naveliko se ruga većini, otpočeo je proceedings¹¹ sa motion¹² da konferencija, seeing their utter insignificance and contemptibility¹³, treba da zaključi da se odmah razide, i od njih će sutra iznuditi izglasanje poverenja za egzekutivu, dakle za Harneya i Jonesa, za što i O'Connor mora glasati. Kad se postavilo pitanje da li se treba priključiti financial reformers^[281], trojica su glasali za, a dvojica protiv, trojica su se uzdržali, među njima O'Connor, koga je Mantle drskim nastojanjem na žalost zastrašio; inače bi on glasao za, i kolosalno bi se i nepopravljivo blamirao. Većinu konferencije čine O'C[onnor], Leach, McGrath, Clark i neki Hurst. Gospodin Thomas Clark je na ručku koji je u ponedeljak priređen za O'C[onnor]ja održao sledeću zdravicu: The queen: her rights and no more; the people: their rights and no less¹⁴. Mantle, neobuzdana nediplomatska usijana glava sprečio je i ovde O'C[onnor]ja da se pridruži zdravici i da je ispije.

Pismo Weerthu je otišlo i za nekoliko dana će biti u njegovim rukama, ako on nije negde duboko u Maroku.

»Toliko za danas.«

Tvoj
F. E.

[Mančester] sreda uveče, 29. jan. [1851]

⁶ ja uzimam prevod na sebe — ⁷ L. A. Hine — ⁸ To je ipak zabavno — ⁹ nadmašeno — ¹⁰ Neka ga bog blagoslovi! — ¹¹ pregovore — ¹² predlogom — ¹³ pošto uvida njihovu potpunu beznačajnost i ništavost — ¹⁴ Za kraljicu: njena prava i ništa više; za narod: njegova prava i ništa manje.

56

Marx Engelsu

u Mančester

[London] 3. februara 1851.

Dragi Engels,

Studiraš li fiziologiju na Mary¹ ili negde drugde? U prvom slučaju shvatam da to n'est pas de l'hébreux², pa čak ni ruski.

Zasada mi je moja nova teorija o renti donela samo gordo saznanje, za kojim nužno teži svaki filistar. U svakom slučaju ja sam zadovoljan što si Ti time zadovoljan. Obrnuti odnos plodnosti zemlje prema ljudskoj plodnosti morao bi duboko dirnuti oca porodice jakih krsta kakav sam ja, utoliko više što mon mariage est plus productif que mon industrie³.

Sad ću ti izneti samo jednu ilustraciju za currency theory⁴, čije bi proučavanje s moje strane hegelovci mogli označiti kao proučavanje »drugobivstva«, »tuđeg«, ukratko »svetog«.

Teorija gospodina Loyda i tutti frutti⁵ od Ricarda pa nadalje sastoji se u sledećem:

Pretpostavimo da imamo čisto metalnu currency⁶. Kad bi ovde bilo odviše novaca, onda bi cene skakale, dakle izvoz robe bi padao. Uvoz robe iz inostranstva bi rastao. Tako bi uvoz nadmašivao izvoz. Dakle, nepovoljan trgovinski bilans. Nepovoljan devizni kurs. Zvečeci novac bi se izvezio, opticaj novca bi se sužavao, cene robe bi padale, uvoz bi se smanjivao, izvoz povećavao, novac opet pricao, ukratko, situacija bi došla u staru ravnotežu.

U obrnutom slučaju isto tako, mutatis mutandis⁷.

Odatle pouka: Kako papirni novac mora podražavati kretanje metallic currency⁸, kako ovde veštačko regulisanje mora stupiti na mesto onoga što je u drugom slučaju prirodni zakon, to Bank of England mora povećati izdavanje svojih novčanica ako se uvozi bullion⁹ (na primer kupovinom government securities, exchequer bills¹⁰ itd.), a smanjivati ako metalna zaliha opada, smanjivanjem svojih diskonta ili prodajom državnih papira. Ja pak tvrdim da banka mora raditi obrnuto, povećavati svoje diskonte ako metalna zaliha opada, a ostaviti

¹ Mary Burns — ² nije jevrejski (tj. da to nisu »španska sela«) — ³ moj brak je produktivniji od moga zanata — ⁴ teorija opticaja novca — ⁵ svih drugih — ⁶ valutu — ⁷ s potrebnim izmenama — ⁸ metalnog opticajnog sredstva — ⁹ plemeniti metali u polugama — ¹⁰ državnih papira, blagajničkih bonova

ih njihovom običnom toku ako raste. Inače će se trgovinska kriza koja se približava nepotrebno pojačati. Međutim, o tome une autre fois¹¹.

Ono što ja ovde hoću da raspravim tiče se elementarnih osnova te stvari. Ja, naime, tvrdim: *I kod čisto metalnog currency njegova količina, njegovo proširivanje i sužavanje nema nikakve veze s oticanjem i pritanjem plemenitih metala, s povoljnim ili nepovoljnim trgovinskim bilansom, povoljnim ili nepovoljnim deviznim kursom*, osim krajnjih slučajeva, koji se praktično nikada ne dešavaju, ali su teorijski određljivi. Tooke postavlja isto tvrđenje; međutim, u njegovoj *History of Prices*¹² ja nisam našao nikakav dokaz za 1843 - 1847.

Kako vidiš, stvar je važna. Prvo, time se poriče čitava teorija opticaja u nenoj osnovi. Drugo, pokazuje se kako tok kriza, ma koliko *kreditni sistem* bio njihov uslov, ima samo utoliko veze sa *currency* ukoliko glupavo mešanje državne vlasti u njegovo regulisanje može otežati postojeću krizu kao 1847.

Kod sledeće ilustracije treba uzeti u obzir da se pretpostavlja: da je *pritanje* metalnih poluga povezano s dobrim poslovima, još ne visokim, nego rastućim cenama, sa obiljem kapitala, viškom izvoza nad uvozom. Oticanje zlata vice versa, mutatis mutandis. To je pretpostavka ljudi protiv kojih je usmerena ova polemika. Oni protiv nje ne mogu ništa da kažu. U stvarnosti može nastupiti 1001 slučaj kad zlato otiče, iako u zemlji koja ga izvozi cene ostale robe stoje daleko niže nego u onoj zemlji u koju se zlato uvozi. To je, na primer, slučaj s Engleskom od 1809. do 1811. i 1812. itd. itd. Međutim, *opšta pretpostavka* je, prvo, in abstracto tačna, drugo, prihvaćena od pristalica *currency* teorije. Dakle, ovde zasađ nema potrebe debatovati.

Pretpostavimo, dakle, da u Engleskoj vlada *čisto metalna currency*. No time se ne pretpostavlja da je *kreditni sistem* prestao. Bank of England bi se štaviše u isti mah pretvorila u *depozitnu i kreditnu banku*. Samo bi njeni zajmovi bili u gotovom novcu. Ako se neće ova-kva pretpostavka, onda bi se ono što se ovde javlja kao *depozit Bank of England*, javljalo kao *hoards*¹³ *privatnih lica*, a ono što je njen zajam, kao zajam privatnih lica. Dakle, ono što se ovde kaže o *depozitima Bank of England*, samo je *jedno skraćenje da proces ne bismo prikazali rascepkanim*, već sažetim u jednom fokusu.

I. slučaj. *Influx von bullion*¹⁴. Ovde je stvar vrlo prosta. Mnogo nezaposlenog kapitala, dakle porast depozitâ. Da bi ih upotrebila, banka bi snizila svoju *kamatnu stopu*. Dakle, proširenje poslova u zemlji. *Opticaj* bi se povećao *samo* onda ako bi se poslovi tako povećavali da bi za njihovo vođenje povećanu *currency* postala neophodna. Inače bi se izlišno izdata *currency* opet vraćala u banku dopreivanjem menica itd. kao depozit itd. *Currency*, dakle, ne deluje ovde kao *uzrok*. Njeno povećavanje je najzad *posledica* većeg u dejstvo stavljenog kapitala, a ne obrnuto. (U navedenom slučaju bi, da-

¹¹ drugi put — ¹² *Istoriji cena* — ¹³ blago — ¹⁴ pritanje plemenitih poluga

kle, *neposredna* posledica bio *porast depozita*, to jest nezaposlenog kapitala, a ne opticaja.)

II. slučaj. Ovde zapravo počinje stvar. Pretpostavlja se *izvoz poluga plemenitih metala*. Početak perioda depresije. Devizni kurs nepovoljan. Uz to rdava žetva itd. (ili pak poskupljenje industrijskih sirovina) čini nužnim stalno povećanje uvoza robe. Uzmimo da račun Bank of England u početku jednog takvog perioda stoji ovako:

a) Capital ¹⁵	14 500 000 f. st.	Government securities ¹⁶	10 000 000 f. st.
Rest ¹⁷	3 500 000 f. st.	Bills of Exchange ¹⁸ ..	12 000 000 f. st.
Deposits ¹⁹	12 000 000 f. st.	Bullion or coin ²⁰ ..	8 000 000 f. st.
	<u>30 000 000 f. st.</u>		<u>30 000 000 f. st.</u>

Banka duguje, pošto polazimo od *pretpostavke* da ne postoje nikakve *banknote*, samo 12 miliona *depozita*. Po njenom principu (koji je zajednički depozitnim i emisionim bankama, da moraju imati samo treći deo svojih liabilities in cash²¹), njihov bullion od 8 miliona je dvaput veći nego što je potrebno. Da bi uvećala dobitak, ona *snižava kamatnu stopu i povećava svoje discounts*²², na primer za 4 miliona koji se izvoze za žito itd. Račun banke izgleda onda ovako:

b) Capital	14 500 000 f. st.	Gouvernement securities	10 000 000 f. st.
Rest	3 500 000 f. st.	Bills of Exchange ..	16 000 000 f. st.
Deposits	12 000 000 f. st.	Bullion or coin	4 000 000 f. st.
	<u>30 000 000 f. st.</u>		<u>30 000 000 f. st.</u>

Iz ove tablice sleduje da:

Trgovci deluju *najpre* na *bullion reserve*²³ banke čim moraju da izvoze *zlatu*. Izvezeno zlato *smanjuje* njenu rezervu (rezervu banke), ne delujući ni najmanje na *currency*. Da li 4 miliona leže u njenim podrumima ili u nekom brodu za Hamburg, za *currency* je *isto*. Najzad se pokazuje da se tu može desiti znatan drain von bullion²⁴, u vrednosti od 4 miliona funti, koji se ni najmanje ne tiču ni *currency* ni poslova zemlje uopšte. Naime, za vreme tog čitavog perioda dok se *bullion reserve*²³, koja je bila *prevelika* u odnosu prema liabilities²⁵, ne svede na njenu *due proportion*²⁶ prema tim obavezama.

c) Pretpostavimo, međutim, da okolnosti koje su izazvale oticanje 4 miliona potraju, kao oskudica žita, skakanje cena sirovog pamuka itd. Banka se počinje brinuti za svoju sigurnost. Ona *povišava*

¹⁵ Kapital — ¹⁶ državni papiri — ¹⁷ ostatak — ¹⁸ menice — ¹⁹ depoziti — ²⁰ zlatne poluge ili metalni novac — ²¹ platežnih obaveza u gotovu — ²² diskonte — ²³ metalne rezerve — ²⁴ oticanje poluga — ²⁵ obavezama — ²⁶ potrebnu srazmeru

kamatnu stopu i ograničava svoje diskonte. Otuda depresija u trgovinskom svetu. Kako deluje ova depresija? Povlače se *depoziti* od banke, količina njenih poluga se srazmerno smanjuje. Ako depoziti padnu na 9 miliona, to jest ako se smanjuje za 3 miliona, onda se i metalna rezerva banke mora smanjiti za tri miliona. Ovi bi, dakle, pali (4 miliona — 3 miliona) na 1 milion prema depozitima od 9 miliona, a to je odnos koji bi bio opasan za banku. Ako ona, dakle, hoće da održi svoju metalnu rezervu na trećem delu depozita, onda će ona smanjiti svoje diskonte za 2 miliona.

Račun će onda ovako izgledati:

Capital.....	14 500 000 f. st.	Government securities.....	10 000 000 f. st.
Rest	3 500 000 f. st.	Bills under discount	14 000 000 f. st.
Deposits	<u>9 000 000 f. st.</u>	Bullion or coin	<u>3 000 000 f. st.</u>
	27 000 000 f. st.		27 000 000 f. st.

Odatle izlazi: Čim je oticanje toliko da metalna rezerva dostigne svoju potrebnu srazmeru prema depozitima, banka povišava kamatnu stopu i smanjuje diskont. Ali onda počinje *delovanje na depozite*, i usled njihovog smanjenja smanjuje se metalna rezerva, ali još više menični diskont. *Currency* nije ni najmanje pogođena. Jedan deo povučениh poluga i depozita *ispunjava* prazninu koju stvara smanjivanje bančinih sredstava za izravanje u unutrašnjem prometu, drugi deo odlazi u inostranstvo.

d) Pretpostavimo da uvoz žita itd. traje i dalje, da depoziti padnu na 4 500 000; banka bi onda, da bi sačuvala potrebnu rezervu prema svojim obavezama, svoje diskonte smanjila za još 3 miliona, i račun bi izgledao ovako:

Capital.....	14 500 000 f. st.	Government securities.....	10 000 000 f. st.
Rest	3 500 000 f. st.	Bills under discount	11 000 000 f. st.
Deposits	<u>4 500 000 f. st.</u>	Bullion or coin	<u>1 500 000 f. st.</u>
	22 500 000 f. st.		22 500 000 f. st.

Banka bi pod ovom pretpostavkom smanjila sumu diskontovanih menica od 16 na 11 miliona, dakle za 5 miliona. Potreba optičaja je naknađena povučениm depozitima. Ali u isto vreme dolazi do oskudice u kapitalu, visokih cena sirovina, smanjivanja tražnje, dakle poslova, dakle *na kraju krajeva* prometa, potrebne *currency*. Suvišni deo poslao bi se u vidu poluga u inostranstvo radi plaćanja uvoza. *Currency* će biti pogođena *poslednja* i ona bi se *smanjila* preko svoje neophodne količine tek onda kada bi se smanjila metalna rezerva ispod neophodnog odnosa prema depozitima.

Ovome treba još dodati:

1. Umesto da smanji svoje discounts, banka bi mogla rasprodati svoje public securities²⁷, što bi u datim uslovima bilo neprobitačno. Rezultat je, međutim, isti. Umesto svojih sopstvenih rezervi i diskonta ona bi smanjila rezerve i discounts privatnih lica koja su svoj novac uložila u public securities.

2. Ovde sam pretpostavio oticanje od 6 500 000. Godine 1839. ono je iznosilo od 9 - 10 miliona.

3. Pretpostavljeni proces kod čisto metallic currency²⁸ može kao i kod papira dovesti do zatvaranja blagajne, kao što se to u osamnaestom veku dva puta desilo u Hamburgu.

Piši uskoro.

Tvoj
K. M.

²⁷ državne papire — ²⁸ metalnog prometnog sredstva

Engels Marxu

u London

Dragi Marx,

U prilogu Ti na ime ostatka duga za atlas šaljem 1 funtu sterlinga, koju Ti na žalost nisam mogao ranije poslati.

Reci Harneyu, ako ga vidiš, da će krajem ove nedelje od mene dobiti bar prvu polovinu niza članaka o continental democracy^[277]; članci će biti tako podeljeni da nijedan neće biti veći od dva do dva i po stupca u njegovom »F[rien]d of People«. Ja ću pod gornjim izgovorom izbrusiti celokupnu zvaničnu demokratiju i kod engleskog proletarijata navući sumnju na nju na taj način što ću je, uključujući Mazzinija, L[edru]-Rollina itd. staviti na isti stepen sa financial reformers^[281]. Evropski komitet will catch it nicely¹. Od te gospode prorešetaću svakog pojedinačno. Mazz[inijeve] spise, L[edru]-Rollinove famozne podvige od februara do juna 1848, a po sebi se razume da neću zaboraviti ni gospodina Rugea. Italijanima, Poljacima i Madarima reći ću dosta jasno da u svim savremenim pitanjima imaju da čute. H[arney] je preterao u komediji s molbama za pomoć Maz[ziniju] i kompaniji, i kako njega ne može čovek ni na koji način urazumiti, ja ću biti prinuđen da glupost i prostakluk te gospode otkrijem u njegovom sopstvenom listu i engleskim čartistima razotkrijem misterije kontinentalne demokratije. Iscrpni polemički članak kod H[arney]a pomaže uvek više nego sve debatovanje. Na žalost, ja ovde imam đavolski malo materijala.

Sada ovde imam knjigu Sarransa jeune² *Lafayette et la révolution de Juillet*³. Kada bi mi bilo moguće da nađem još nekoliko drugih izvora, mogao bih za našu reviju da napišem članak o julske revoluciji, nastavljajući ga do februarske revolucije i da pri tom podvrgnem prijateljskoj kritici *Histoire des dix ans*^[282]. Ovih »10 ans«⁴ još nisu podvrgnute kritici s radikalnijeg gledišta, te kako u Nemačkoj tako i u Francuskoj čine vrlo značajan elemenat obrazovanja u čitavoj revolucionarnoj partiji. Mislim da ne bi ništa škodilo kad bi se uticaj ove knjige vratio u odgovarajuće granice; dosad je ona ne-napadnuti autoritet.

Gospodin Russel, ta kukavica, opet se sjajno blamirao. On najpre besni protiv papal aggression^[283], onda vidi da Manchester men⁵

¹ dobiće već svoje — ² mladeg — ³ *Lafajet i julska revolucija* — ⁴ »deset godina« — ⁵ Mančestarc

apsolutno neće da se u to mešaju i sada iznosi svoj herojski predlog da se katoličkim biskupima zabrani nošenje engleskih titula. I onda lepo nagoveštenje koje je učinio preko gospodina Petoa, da je doduše bilo vrlo poželjno da se već u ovoj sesiji proširi pravo glasa, ali kako je ovoga puta law-reform⁶ na dnevnom redu, to bi se pravo glasa moralo odložiti do iduće godine! Prava vigovska uzor-logika. Inače su members⁷ vrlo kritičarski nastrojeni i nepouzđani, izbori se približavaju, oni moraju praviti libelarne ili protekcionističke floskule, i da exhibition^[284], ne pada baš u najživlje doba sesionalne grande politique⁸, ovaj kepec⁹ bi se mogao loše provesti. A i ovako — qui sait¹⁰!

Nasušni politički hleb postaje uopšte sve suvlji. Lepa pozicija u kojoj sada uživa la belle France¹¹, takođe je utešna. Ne može se, uostalom, poreći da gospoda burggrofovi^[285] sve više prestaju biti predstavnici buržoaskih frakcija ili, tačnije, da se buržuji sve više odvajaju od svojih starih legitimističkih i orlenističkih šefova. Na prvom mestu znatna manjina za Baroche-a na sednici na kojoj ga je opozicija oborila i koja se takođe sastojala od vrlo mnogih nebonapartista, nekadašnjih orleanista itd.; onda očevidno raspoloženje konzervativne buržoazije en masse¹², koje je daleko povoljnije za Napoleona nego ranije. Masa tih ljudi sada neće ni pod kojim uslovom ni orleanističke ni legitimističke restauracione intrige; les solutions les embêtent¹³, i ono što oni hoće, to je javašluk sadašnjeg prezidentstva. Oni nisu nastrojeni ni rojalistički, ni republikanski, ni imperijalistički¹⁴, već prezidentski; ali je pri tom najlepše to da je ta ljupka neopredeljenost moguća samo kod same mase i da je svako ko je hteo istupiti kao zvanični predstavnik ovog pravca, ipak u roku od šest meseci ponovo oteran iz neutralnosti u neku određenu rojalističku ili imperijalističku frakciju. Uostalom, ja ovde od francuskih listova imam samo »Débats« i »Charivari«, koji čoveku ovde, na žalost, opet počinje izgledati duhovit, grâce à l'esprit exquis du peuple dans ces parages¹⁵.

Od jednog glupog mađarskog izbeglice, na koga sam nabasao ovih dana, čuo sam da ta plemenita sorta ponovo bulazni o atentatima i pobunama prilikom great exhibition¹⁶. Gotovo mi izgledaše da u toj galami razabiram herojske glasove londonskih bukača, Willicha i Barthélemyja. Uostalom, od toga šljama ne može se pobeći: nedavno mi se obratio jedan čovek na ulici, i gle, to je bio izbeglica iz Great Windmillstreeta,^[257] sa službom u Liverpulu. »I da su mi krila od same zore i da odletim na najdalje more,^[286] ipak ne bih umakao toj bandi.

Ovdašnji freetraderi¹⁷ koriste prosperitet ili poluprospertitet da bi kupili proletarijat, i John Watts je pri tom posrednik. Poznat ti je

⁶ reforma zakona — ⁷ članovi parlamenta — ⁸ velike politike — ⁹ John Russel — ¹⁰ ko zna! — ¹¹ lepa Francuska — ¹² u masi — ¹³ rešenja su im mrska — ¹⁴ tj. za cara — ¹⁵ zahvaljujući finom duhu naroda u ovim krajevima — ¹⁶ velike izložbe — ¹⁷ pobornici slobodne trgovine

novi Cobdenov plan: »National Free Scholl Association«¹⁸ da bi se sproveo bill¹⁹, po kome townships²⁰ treba da budu opunomoćene da razrezuju mesni porez na podizanje škola. Tu stvar silno guraju. U Salfordu je osim toga već urađena jedna Free Library²¹ i muzej — besplatna pozajmna biblioteka i čitaonica. U Mančesteru je — a ovde je, kako je gospodin Mayor²² Mančestera blagoizvoleo priznati, Watts stvarno bio posrednik — jedan odbor javno sakupljenim novcem (ukupno oko 7000 funti) kupio Hall of Science²³, koji će takođe biti pretvoren u Free Library. Krajem jula biblioteka — sa 14 000 svezaka to begin with²⁴ — treba da se otvori. Svi mitinzi i skupovi u tom cilju odjekuju od hvale radnika, i specijalno od hvale čestitog, skromnog, korisnog Wattsa koji je sada u najboljim odnosima s biskupom od Mančestera. Ja se već radujem onoj provali negodovanja koje će zbog nezahvalnosti radnika pri prvom sudaru izbiti sa svih strana.

Moj gospodin stari mi je ovih dana pisao jedno prijatno pismo, u kojem izražava želju da ovde ostanem na neodređeno vreme, to jest dok se ne svrši spor sa Ermenima (a to može biti do 1854). Meni je, naravno, vrlo prijatno, s'il me paie bien mon ennui²⁵. Ja mu, naravno, to ne pokazujem; kažem da ću učiniti »za posao« tu »žrtvu« i izjavljujem da sam spreman »da zasad ovde sačekam razvoj prilika«. Na leto će on doći ovamo, i onda ću pokušati da mu se učinim tako neophodnim da on mora pristati na sve.

Pozdravi srdačno svoju ženu i decu.

Tvoj
F. E.

M[ančester] 5, febr. [18]51.

Pojedinosti pri naplati Post Office Order²⁶ kao i ranije.

¹⁸ Nacionalno udruženje slobodne škole — ¹⁹ projekt zakona — ²⁰ gradske uprave — ²¹ javna biblioteka — ²² predsednik opštine — ²³ Dom nauke — ²⁴ za početak — ²⁵ Ako mi dobro plati moju dosadu — ²⁶ poštanske uputnice

58

Marx Engelsu

u Mančester

[London] 10. februara 1851.
28, Dean Street, Soho

Dragi Engels,

Kada si pisao da je već vreme za napad na Louis-a Blanc-a, bio si u najmanju ruku clairvoyant¹.

Sad slušaj sledeću priču:

Pre nekoliko dana, otprilike jednu nedelju, susreo me Landolphe, i primetio sam po zbunjenom načinu na koji je pozdravio mene i moju ženu da je nešto »trulo« u stanju našeg ami chevaleresque², našeg Bayarda Montanje. Eh bien: *Landolphe i Louis Blanc* su se sjedinili s komitetom *Willich-Schapper*, iz kojeg je istupio gospodin Adam! A četrnaest dana pre toga Landolphe je žestoko grdio Barthélemyja i ja sam mu pričao o aferi gospode W[illich]a i S[chapper]a. Qu'en dis-tu³ Ni jednom jedinom rečju nisu me ti poštenjakovići o tome obavestiti.

Stvar stoji ovako.

Church Street^[287] daje 24. februara banket, na koji su pozvani Blanc i Ledru-Rollin, a između ostalih i Landophe. Louis Blanc, da bi pokazao L[edru]-R[ollin]u da i on iza sebe ima kosmopolitski komitet i da bi kaznio Church Street što njega i Ledru-a tretira kao »podjednako važne«, sjedinio je svoje armije iz Great Wind Mill Streeta^[257] i iz krčme propalih Poljaka.

Encore un coup! Qu'en dis-tu⁴

Pre nekoliko dana Church Street je dobio štampanu pozivnicu (ujedno *manifest*) za monstr-banket za 24. februar, Landolphe potpisan kao prvi, a odmah posle Schappera: L. Blanc. Silno negodovanje u Church Streetu! Silno ushićenje u Great Wind Mill Streetu!

U cirkularnom manifestu Louis Blanc ne govori u ime neke nacije, već u ime i u duhu večite formule: Liberté, égalité, fraternité!⁵ Jedino mi je neprijatno to što Landolphe-u dugujem još jednu i po funtu, što bih mu sada morao odmah poslati preko Wolffa.

Možeš lako zamisliti kako su Willich i Schapper porasli u svojim očima i kako uobražavaju da su nas tukli!

¹ vidovnjak — ² viteškog prijatelja — ³ Šta kažeš na to? — ⁴ Još jedan udar! Šta kažeš na to? — ⁵ sloboda, jednakost, bratstvo!

Ali mi ćemo ih drukčije tući. Mi smo na najkraćem putu da podoficiru i drvodelji Willichu^[288] pomutimo *pamet*, literaliter⁶ da mu pomutimo pamet.

Sećaš se pisma koje je Schramm u ime Beckera⁷ pisao Willichu, u kojem mu je predložio vojnu diktaturu, ukinuo štampu i bacio lake oštre senke na Schapperovu moralnost.

Eh bien! Willich, neobrazovani, četiri puta rogati magarac, upao je u klopku. Beckera je bombardovao pismima, ima i emisara spremnog za odašiljanje, sa Schapperom se ophodi de haut en bas⁸, intrigira, ignoriše, vredi na sve moguće načine tog poštenjakovića, sasvim je usvojio zapovednički duh jednog Cromwella II, postao je naprasit, ne trpi više da mu se protivreči i Beckeru je dao naređenje da u Kelnu napravi revoluciju, posle koje će, kaže, biti spreman da preuzme vrhovno vođstvo.

Pre nekog vremena je skočio usred društva, vikao da njegova pisma iz Pariza i Kelna još nisu stigla — to je bilo prilikom poslednje francuske ministarske krize, žalio se da je njegova (volovska) glava pometena, pometena, pometena, odjurio je do Bond Streeta i sasuo sebi na glavu kofu vode. Sada sam za nj pripremio tuš koji bi na njega mogao delovati na suprotan način. Za nekoliko dana ću od Beckera dobiti Willichova pisma i onda potpaliti mine. — Ovde je čitavo silestvo novog demokratskog ološa, Francuzi proterani iz Brisela, Heise iz Kasela, Oppenheim iz Brisela, Günther iz Frankfurta itd. Ali na sreću, od ovih poslednjih nisam nikoga video.

Primio si, valjda, moje poslednje pismo?

Tvoj
K. M.

⁶ doslovno -- ⁷ Hermann Becker -- ⁸ visine

Marx Engesu

u Mančester

[London] 11. februara 1851.

Dragi Engels,
Iterum Crispinus! ⁽²⁸⁹⁾

Upravo čujem da je večeras održan miting u Tottenham Court Roadu povodom *Bemove* smrti. Na tribini su sedeli *predsednik*: Schapper itd., Louis Blanc i ostali članovi novog Komiteta saveza narodâ. U prvim redovima auditorijuma sedeo je Harney sa ženom. Gro auditorijuma je sačinjavao Great Wind Mill Street. ⁽²⁵⁷⁾ Schapper je uz odobravanje držao, na engleskom jeziku, svoj neizbežni govor: war to the knife! ¹ Louis Blanc nije bolje govorio. Vive la guerre! ² *Tausenau*, takođe prisutan, govorio je o Bemu. *Harney* je držao dugu i, kako kažu, dobru govoranciju, u kojoj je na kraju pozdravio Blanquija, Barbèsa i, najzad, Louis-a Blanc-a, kao socijalističke mesije.

Qu'en dis-tu? ³

Kad bi se Ti pojavio na mitingu na kome bi predsedavao Th. Clark Esq., i svojim prisustvom i svojim govorom u stvari tek *pridao* važnost mitingu, da li bi to prijatelj Harney smatrao lojalnim?

Nije, dakle, dovoljno što u svome »Friend of the People« gura Rugea, on mora indirektno gurati još i Schapper-Willicha.

On me je prošle nedelje pozvao. Cilj je bio da se pokrene Jones na prihvatanje naslova »Friend of the People«. Nisam otišao. Neka se u tom cilju obrati L. Blanc-u, Landolphe-u, Schapperu ili Willichu. Ja sam fatigué ⁴ od tog javnog tamjana kojim Harney neumorno kadi les petits grands hommes ⁵.

Ne uzimajući u obzir to da i ti Brute (Harney), ako i ne istupaš protiv nas, bar igraš ulogu nepristrasnog, dok Engels radi za tebe u Mančesteru, Eccarius piše u tvome listu i ja s vremena na vreme obradujem Jonesa za tebe — ne uzimajući sve to u obzir, jako mi se dopada javna, autentična izolacija u kojoj se nas dvojica, ja i Ti, sada nalazimo. Ona sasvim odgovara našem položaju i našim principima. Sistem uzajamnih koncesija, polutanstvo koje se trpi iz pristojnosti, i obaveza da se pred javnošću nosi svoj deo smešnosti u partiji zajedno sa svim tim magarcima — tome je sada kraj.

¹ rat do istrage! — ² Živeo rat! — ³ Šta veliš na to? — ⁴ umoran — ⁵ male velikane.

A sad Te molim da mi i na ovo pismo uskoro odgovoriš. Ja se ovde sastajem samo sa Pieperom i živim sasvim povučeno. Ti ćeš, dakle, shvatiti da mi Ti ovde utoliko više nedostaješ i da mi je potrebno da s Tobom porazgovaram.

Sutra ćeš iz novina videti da je dotacija odbačena sa 102 glasa većine.^[290]

Tvoj
K. M.

60

Engels Marxu

u London

Dragi Marx,

Upravo zatekoh Tvoje pismo kod kuće i odmah koristim današnju poštu da Ti javim da ću krajem ove ili najkasnije početkom iduć nedelje naći mogućnost da Ti pošaljem 1,10 funti za Landolphe-a, da bi se ta stvar, koja se sada ne može više odugovlačiti, skinula s dnevnog reda. Notre ami¹ Landolphe opet se pokazao kao stara baba, a glupava kepečka taština prepametnog L. Bl[anc]a razvija se na način koji toga uzvišenog kepeca karakteriše kao pravu budalu. C'est bien². Čovek sve više uviđa da je emigracija takva ustanova u kojoj svako mora postati budala, magarac i obična hulja ako se nje sasvim ne kloni i ako se ne zadovolji položajem nezavisnog pisca kome nimalo nije stalo ni do takozvane revolucionarne partije. To je prava school of scandal and of meanness³, u kojoj poslednji magarac postaje prvi spasilac otadžbine. U svakom slučaju mali lovac popularnosti moraće da plati za to čim opet budemo imali svoj organ. Ti znaš da sam ja ovde bez ikakvih svojih papira, zato mi navedi još nekoliko izvora o francuskoj istoriji od 1830 - 1848. koji su Ti poznati, a ja ću pokušati da gospodinu pretendentu bar literarno stavim nešto žeravice pod zadnjicu. U svome članku u »F[rien]d of the People« ja ću ga ionako pozvati — ako Ti nemaš ništa protiv, pošto je on tu stvar Tebi pričao — da objavi saopštenja koja mu je dao gospodin Mazzini o karakteru Evropskog centralnog komiteta i o svome stavu prema socijalistima i komunistima i napraviću potrebnu aluziju da bi se to razumelo. Pourquoi nous gênerions-nous?⁴

Harney će danas dobiti tri članka, kao uvod, pomalo opširna, sa tu i tamo nabačenim blagim nagoveštajima. Ono što je kod te stvari fatalno jeste to da se pred engleskim proleterima i Harneyevom publikom Ledru[-Rollin] i kompanija ne mogu napasti a da se onaj koji napada bar delimično ne identifikuje sa klikom Willich-Barth[élemy]. Ne preostaje ništa drugo nego to da se ovoj kliku posveti nekoliko posebnih članaka. Prva tri članka ne sadrže još ništa, oni su pisani više radi Harneya, to put him in the right track⁵, nego radi neke druge svrhe. Od broja 4 do broja 9 dolaze, međutim, jedan za drugim napadi na Ledrua, Maz[zini]ja, Rugea itd., što direktniji i što ličniji.

¹ Naš prijatelj — ² To je dobro — ³ škola ogovaranja i podlosti — ⁴ Zašto bismo se uzdržali? — ⁵ da bi ga izveli na pravi put

Stvar sa Willichom je *impayable*⁶. *Nastoj samo da dobiješ ta pisma.*⁷ Želeo bih samo da vidim to moralno negodovanje kad bomba eksplodira. Izgleda da vi od nekog vremena opet imate dobre špijune u Gr[eat] W[indmill] Streetu,^[257] cela ne fait pas de mal⁸ i bar se čovek razonodi. Priznajem, ja ga ne bih smatrao tako glupim. On će se, uostalom, tek sada razbesniti otkako pruski ministarski listovi stavljaju u izgled rat protiv Švajcarske, i gardijske rezerve, kao što im je na paradi saopšteno, baš zbog toga drže pod oružjem. Vlade Svete alijanse^[291] stvarno neodgovorno idu na ruku ovim fantastičnim magarcima, i da nije Palmerstona, naredna »Emancipacija opšte gluposti« zbilja bi mogla da dođe na svet šest meseci prerano.

Tvoje najnovije ekonomsko otkriće je sada predmet mog najozbiljnijeg ispitivanja. Nemam danas vremena da se u to dalje upuštam, ali mi izgleda da je stvar sasvim tačna. Ali s brojevima se ne treba šaliti i zato temeljito razmišljam o toj stvari.

Quelle bête que ce Louis Napoléon!⁹ Prodaje svoju sumnju u izborni zakon skupštini, a samog sebe Montalembert-u za 1 800 000 franaka, koje na kraju krajeva ipak neće dobiti.^[292] S takvim avanturistom se ne može ništa započeti. Ako pusti da četiri nedelje njime diriguju pametni intriganti, onda on pete nedelje sasvim izvesno mora sve ono što je sprovedeno na najgluplji način ponovo upropastiti. Aut Caesar aut Clichy!^[293]

Nedavno smo ovde osnovali novi Chartist Locality¹⁰. Ovi Englezi su u okviru demokratskih formi mnogo nesavesniji nego mi dobronamerni bojažljivi Nemci. Nas je bilo trinaest i odmah je odlučeno da se izabere council¹¹ od trinaest članova, naime svi prisutni. Potom je svaki predložio jednog od prisutnih i pošto sam se ja, naravno, zahvalio, neko je predložio da se mesto mene izabere neko od odsutnih, i za manje od pet minuta private gentlemen-i¹² su se pretvorila u savet, svako je izabran i ta zabavna procedura passed off very seriously and as a matter of course¹³. Šta će od toga biti, videću ovih dana. Za danas toliko.

Tvoj
F. E.

[Mančester] sreda [12. februar 1851]

⁶ dragocena — ⁷ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 58. — ⁸ to ne škodi — ⁹ Ala je lud ovaj Louis Napoleon! — ¹⁰ Čartističko mesno udruženje — ¹¹ savet — ¹² privatna gospoda — ¹³ odvijala se vrlo ozbiljno i kao nešto što se po sebi razume

Engels Marxu

u London

Dragi Marx,

Ovaj slučaj s Harneyem očekivao sam s priličnom sigurnošću. Našao sam oglas Bemovog mitinga u »F[r]ien[d of the People«, u kojem se govorilo da će na njemu učestvovati Nemci, Francuzi, Poljaci i Mađari, kao i »Frat[ernal] Dem[ocrats]«,^[166] a da je to morao biti G[rea]t W[indmill] Str[ee]t^[257] i kompanija, bilo je jasno. Zaboravio sam da Ti ranije skrenem pažnju na taj oglas. Danas mi nije moguće da u toj stvari još nešto preduzmem. Ali sutra ću napisati pismo Harneyu u kome ću mu reći da ne štampa rukopis koji sam mu poslao, jer ga neću nastaviti,^[277] i u kome ću mu u isto vreme čitavu stvar opširno razložiti. Ako to pismo ne pomogne, onda se ceo taj sos mora ostaviti dok gospodin Harney opet sam ne dođe, što će se uskoro dogoditi. Očekujem s priličnom sigurnošću da će on uskoro doći ovamo i onda ću mu reći svoje mišljenje. On najzad treba da uvidi da se ni sa njim ne mislimo šaliti. U svakom slučaju, da bih uštedeo u vremenu i da ne bih dvaput pisao, poslaću Ti pismo, i kada ga pročitaš, pošalji mu ga što brže možeš.

Lično me ta Harneyeva glupost i netaktičnost ljuti više nego ma šta drugo. Au fond¹ ni to nema značaja.

Mi sada najzad — prvi put posle dugog vremena — imamo opet prilike da dokažemo da nam nije potrebna nikakva popularnost, nikakva support² bilo koje partije bilo koje zemlje, i da je naš položaj sasvim nezavisan od takvih tričarija. Mi smo odsada odgovorni samo još za same sebe, a kada dođe moment da toj gospodi budemo potrebni, bićemo u stanju da diktiramo naše sopstvene uslove. Dotle ćemo bar biti na miru. Naravno i donekle usamljeni — mon Dieu³, tu usamljenost uživam ovde u Mančesteru već tri meseca i navikao sam se na nju, i uz to kao pravi bachelor⁴, što je u svakom slučaju ovde vrlo dosadno. Uostalom, mi se zapravo ne možemo čak ni mnogo žaliti na to što nas se ti petits grands hommes⁵ plaše; zar se mi već toliko i toliko godina nismo pravili da našu partiju sačinjavaju i Kurta i Murta, kada nismo imali nikakve partije i kada ljudi za koje smo računali da spadaju u našu partiju, bar zvanično, sous réserve de les appeler des bêtes incorrigibles entre nous⁶, nisu razumeli ni azbuku

¹ u stvari — ² potpora — ³ bože moj — ⁴ bečar — ⁵ mali velikani — ⁶ za-
državajući sebi pravo da ih među nama nazivamo nepopravljivim glupanima

naših stvari? Zar ljudi kao što smo mi, koji od zvaničnog položaja beže kao od kuge, priliče za neku »partiju«? Šta će nama, koji pljujemo na popularnost, koji ne znamo šta ćemo sa samim sobom kad počnemo da postajemo popularni, šta će nama »partija«, to jest banda magaraca koja se nama zaklinje zato što nas smatra sebi jednakim? Zaista, ništa ne gubimo ako više ne budemo važili za »tačni i adekvatni izraz« ograničenih džukela sa kojima su nas poslednje godine pomešale.

Revolucija je čisto prirodna pojava, koja se upravlja više prema fizičkim zakonima nego prema pravilima koja u običnim vremenima određuju razvoj društva. Ili tačnije, ta pravila poprimaju u revoluciji mnogo fizičkiji karakter, žešće se ispoljava materijalna sila nužnosti. I čim čovek nastupi kao predstavnik neke partije, odmah ga zahvati taj vrtlog nezadržive prirodne nužnosti. Samo time što se on drži independent⁷, budući u *suštini* revolucionarniji nego drugi, može bar neko vreme zadržati svoju samostalnost prema tom vrtlogu, koji ga, naravno, na kraju krajeva ipak zahvata.

Ovaj položaj možemo i moramo zauzeti pri narednim događajima. Ne samo nikakav zvanični *državni* položaj već i što duže nikakav zvanični *partijski* položaj, nikakvo mesto u komitetima itd., nikakva odgovornost za magarce, nemilosrdna kritika za sve i uz to ona vedrina koju nam ne mogu oduzeti sve konspiracije tih tupoglavaca. A to mi možemo. U suštini, mi možemo biti uvek revolucionarniji nego frazeri zato što smo mi nešto naučili, a oni ne, zato što mi znamo šta hoćemo a oni ne i because, after what we have seen for the last three years, we shall take it a great deal more coolly than anyone who has an interest in the business⁸.

Glavna stvar u ovom momentu jeste: mogućnost da šampamo naše stvari; bilo u nekom tromesečnom časopisu, u kome ćemo neposredno napadati i učvrstiti našu poziciju prema *ličnostima*; ili u debelim knjigama, u kojima ćemo učiniti isto, nemajući potrebe da bilo koga od tih gadova i spomenemo. Meni je i jedno i drugo pravo; za duže vreme i pri sve jačoj reakciji izgleda mi mogućnost za časopis sve manja, a da knjiga sve više i više postaje naše pomoćno sredstvo na koje se moramo baciti. Šta će biti od svega toga ogovaranja i svih tih spletki koje sav emigrantski ološ širi o Tebi kada Ti na njih odgovoriš ekonomijom?

Sutra pismo za Harneya. En attendant salut.⁹

Tvoj
F. E.

[Mančester] 13. febr. 1851 [četvrtak]

⁷ nezavisnim — ⁸ zato što ćemo mi, prema onome što smo videli za poslednje tri godine, to uzeti mnogo hladnije od bilo koga ko je direktno zainteresovan u toj stvari — ⁹ Dotle — pozdrav.

62

Marx Engelsu

u Mančester

London, 23. februara [1851]

Dragi Engels,

Nedelju dana nisi od mene primio nikakvih vesti, prvo zato što sam očekivao dokumenta iz Kelna i hteo da Ti ih saopštim, zatim što sam morao sačekati bliže detalje o našem »bivšem prijatelju«. Dokumenta još nisu stigla, a u pogledu detalja sada sam bliže obavešten.

Harney je Tvoje pismo primio u redu.

Kako mi je pričao Tessier de Mothé, koji je sada ovde, stvar sa Louis-om Blanc-om je prvobitno stajala ovako: Društvo u Church Streetu se izdavalo za filantropsko društvo za potpomaganje francuskih političkih refugiés¹. Ledru-Rollin, L. Blanc, Adam, jednom rečju svi su pod tim izgovorom učestvovali u njemu. Politika je prema statutu bila isključena. Približavao se 24. februar.^[287] Ti znaš da takvu priliku, praviti se važnim, Francuzi pretresaju isto tako dugo unapred i isto tako svečano kao što se pretresa predstojeći porođaj trudne žene. Iako društvo ima samo filantropski karakter, govorilo se, ipak bi njegovi članovi u svome svojstvu kao Francuzi morali proslaviti 24. februar. Određeno veče je utvrđeno za debatu ove velike stvari. I Ledru[-Rollin] i Blanc su bili prisutni te večeri. Blanc je držao odavno pripremani, nespretno sastavljen, jezuitski govor, u kome je pokušao da pokaže da politički banket protivreči statutu društva, da će Francuskoj pokazati samo njegove razmirice itd. I uz veliko stenjanje o fraternité-u² korzikanski alraun³ je dao oduška svojoj ljutnji što ga Ledru[-Rollin] i Mazzini nisu uzeli u privremenu vladu.^[259] Odgovorili su mu. Uprkos njegovom govoru, kome se on sâm najiskrenije divio, zaključeno je da se banket održi.

Šta sad čini la blanche Louise⁴? Ona piše da se društvo ovom odlukom rasturilo, da je svakom povratilo njegovu individualnu slobodu i on će se poslužiti tom restitucijom svoje »slobodne volje« i organizovati banket, bez frakcijskog duha, čista fraternité i druge lepe stvarčice.

On je bacio svoje oko, naravno, na Barthélemyja, pošto je znao

¹ izbeglica — ² bratstvu — ³ u nemačkoj mitologiji — malo demonsko biće — ⁴ bela Louise (misli se na Louis-a Blanc-a)

da Nemci, Poljaci itd. čine s ovim kompaktnu masu. S druge strane je Landolphe, le bel homme⁵, opunomoćen da ovlada Dear⁶ Harneyem. L. Blanc je čak bio tako milostiv da Harneya, za koga on i Landolphe pola godine uopšte nisu hajali, pozove na ručak. Kakva velikućnost!

S druge strane, L. Blanc je skicirao manifest, koji je, kako bi naš Dear rekao, out and out⁷. Verovatno si ga čitao u »Friend of the People«. On čak odbacuje »aristokratiju duha«, čime, s jedne strane, treba da se motiviše njegovo spuštanje do dii minorum gentium⁸, a s druge strane se Schapperu i komp. daje radosna nada na skoro uspostavljanje »aristokratije gluposti«. L. B[anc] je, međutim, ovaj manifest — šuplje fraze naravno — smatrao za nešto »najmudrije« do čega se ljudska priroda pod most happy circumstances⁹ može vinuti. Trebalo je da on zadivi ne samo svu Evropu već i da sasvim specijalno zaprepasti Ledru-Rollina i kod blankista u Francuskoj stvori utisak kao da se incorruptible little man¹⁰ iz puke principijelnosti rastao od Church Streeta.

Dakle, tako je valjani Harney postao oruđe ordinarne intrige, i to intrige protiv Ledru-Rollina, koga on u isto vreme posećuje i čiji će banket sutra takođe počastiti svojim prisustvom. Da bi tome, i pored njegovih qualités très aimables i respectables¹¹, vrlo osetljivom plebejcu — osetljivom naročito u odnosu na poznata imena od čije se i same senke oseća počašćen i dirnut — gurnuo još više moutarde au nez¹² i istovremeno pokazao Ledru-Mazziniju da se ne može nekažnjeno suprotstavljati Napoleonu socijalizma, Mali sad prima čestitke od pariskih radnika. Ti »pariski radnici«, čija je pojava u perspektivi morala našem Dear-u naterati krv u glavu, nisu naravno niko drugi do čuvena dvadesetpetorica délégués des Luxembourg¹³, koje niko nikad nije delegirao i koji su u čitavom Parizu izloženi delom mržnji, delom risée¹⁴ drugih radnika — tipovi koji imaju istu važnost kao i članovi pretparlamenta i komisije pedesetorice u Nemačkoj.^[294] Oni osećaju potrebu za petit bon dieu quelconque¹⁵, za fetišem, a Mali ima nešto monstruozno u svojoj pojavi što je oduvek bilo pogodno za predmet kulta. On ih sa svoje strane uverava da su oni najveći ljudi i najjistinskiji socijalisti na svetu. I zar ih on nije već konstituisao kao pairs¹⁶ buduće radničke republike? Dakle, čim on da znak prstom, oni čestitaju, a čim oni čestitaju, on im javno izražava svoju dirljivu zahvalnost. I ovoga puta je on dao znak prstom. Harney, naravno, u ovim čestitarima od struke vidi Pariz, ceo Pariz.

⁵ lepi čovek — ⁶ dragim — ⁷ izvrstan — ⁸ manjih bogova — ⁹ pod najsrećnijim okolnostima — ¹⁰ nepodmitljivi mali čovek — ¹¹ vrlo ljubaznih i cenjenih osobina — ¹² senfa u nos, tj. išao mu uz nos — ¹³ delegata iz Luksemburga — ¹⁴ podsmehu — ¹⁵ Za makakvim malim dragim bogom — ¹⁶ kao perove

Pre nego što se rastanem s alraunom, još dva podatka koje sam saznao od Tessier-a i koji su vrlo karakteristični za ovu fausse pleureuse¹⁷.

Louise nikada ne govori improvizovano. On piše svoje govore od reči do reči i uči ih *napamet* pred ogledalom. Ledru [-Rollin] pak uvek ih improvizuje i pri važnijim slučajevima pribeleži samo nekoliko matters of fact¹⁸. Ne uzimajući u obzir njihovu spoljašnju razliku, Louise je zato sasvim nesposoban da *pored* Ledru[-Rollin]a iza-zove i najmanji efekt. Zar mu onda nije dobrodošao svaki povod koji bi mu dozvoljavao da izbegne poređenje s ovim opasnim rivalom!

Što se tiče njegovih istorijskih radova, on ih je pisao kao A. Dumas svoje feljtone. On proučava uvek samo materijal za sledeću glavu. Na taj način nastaju knjige kao *Historie des dix ans*. S jedne strane, to njegovim izlaganjima daje izvesnu svežinu. Jer ono što on iznosi je za njega novo bar koliko i za čitaoca, a s druge strane — sve skupa je slabo.

Toliko o L. Blanc-u. A sad o našem Dear-u!

On se nipošto nije zadovoljavao učešćem na mitingu te gospode. Ne. On je njihov banket od 24. februara, koji bi bez njega potpuno propao, pretvorio u *londonski događaj*. Već je prodato hiljadu karata za banket koji se održava u Cityju. Harney je rasturio *najveći deo karata*, kako mi prekjuče reče Jones. Učestvuju O'Connor, Reynolds, stotina čartista. Harney ih je sakupio. On je po ceo dan en route¹⁹ da bi izvršio ordres²⁰ L. Blanc-a, kako mi i Jones reče.

On je štaviše prema Jonesu učinio jednu malu perfidnost dajući mu da prevede manifest L. Blanc-a i komp., i onda ga pitao da li ima nešto protiv da bude naveden kao prevodilac? To je bilo u sredu. On je, znači, već imao Tvoje pismo, ali o njemu nije Jonesu rekao ni reči. Jones je, dakle, u njegovom pitanju video samo apel na svoje sopstveno »socijalističko« ubeđenje — i, naravno, rekao da nema ništa protiv toga.

Jones mi je izjavio da posle mojih objašnjenja on, verovatno, ne bi mogao da kaže sigurno da neće otići na banket. Ono što je njegovu odluku činilo kolebljivom vrlo je racionalno. Ako ne dođe, izgubiće u popularnosti, pošto je, zahvaljujući Dear-u, ovaj banket pretvoren u čartističku stvar. U isti mah se boji da bi Reynolds iza njegovih leđa mogao da inrigrira.

Jones ne odobrava ponašanje Dear-a, koga nisam »više video«. On je pokušavao da to ponašanje opravda time što bi čartisti, ako ne bi uzeli učešća ni na jednom od tih banketa, bili okrivljeni za političku apatiju ili antipatiju prema inostranim revolucionarima. Odgovorio sam mu: onda je trebalo da Harney sa ostalima održi miting čartista za proslavu tričavog 24. februara, umesto što se učinio pi-

¹⁷ lažnu plačljivicu — ¹⁸ činjenica — ¹⁹ na putu, u pokretu — ²⁰ naredjenja

jedestalom za jednog kepeca i pola tuceta kamila; kepeca koji Harneya nikad drukčije ne tituliše do »brave garçon«²¹, i koji će, ako sutra u Londonu izbije neki pokret, posle jedne ili posle dvadeset godina dokumentovano dokazati da je on ove pauvres Anglais izveo dans la route du progrès²², a to pada između 1688. i 24. februara 1851, kada je Louis Blanc čuo kako ga pozdravlja ceo London, kao i tada 50 000 radnika u dvorištu »Réforme«, koje ne može da primi ni 50 ljudi. I koliko će on krokodilskih suza prolići na papir o nečemu što se nije nikada zbililo!

Harney se uvalio u tu stvar prvo iz sklonosti za divljenjem zvaničnim velikim ljudima, koju smo već ranije često ismejivali. Zatim on voli teatralne efekte. On bezuslovno želi da se dopadne, neću da kažem da je vaniteux²³. Njime je neosporno duboko ovladala fraza i on vrlo obilato razvija patetične gasove. Stoji dublje u demokratskom kalu nego što bi to hteo da pokaže. On ima dvostruki spirit²⁴, jedan koji mu je stvorio Friedrich Engels, i drugi — njegov sopstveni. Prvi mu je nametnut i sputava ga. Drugi je on sam in puris naturalibus²⁵. Ali tu dolazi još treći, spiritus familiaris²⁶, a to je njegova poštovana supruga. Ona mnogo voli gants jaunes²⁷ à la Landolphe i Louis Blanc. Mene, na primer, mrzi kao frivolnog čoveka koji bi mogao postati opasan po njenu »property to be watched upon«²⁸. Imam nedvosmislene dokaze da su duge plebejske ruke ove žene umešane u ovu igru. Koliko je Harney obuzet ovim spiritus familiaris i koliko je ona sitničarski prepredena u svojim intrigama, možeš razabrati iz sledećeg: Ti se sećaš kako je ona uoči Nove godine u prisustvu moje žene uvredila Macfarlane-ovicu. Kasnije je ona smešći se pričala mojoj ženi da Harney celo to veče nije video M[acfarlane]ovicu. Pa je onda njemu pričala da je odbila da se s njome upozna jer se celo društvo, a specijalno i moja žena, užasavalo nad tom muškobanjom i smejaloo joj se. A Harney je bio u dovoljnoj meri mađarac i kukavica da bi Macfarlane-ovici dao zadovoljštinu za uvredu i tako na najnedostojniji način prekinuo sa jednim saradnikom u svom budžaklijskom listiću, koji je stvarno imao ideja. Rara avis²⁹ u njegovom listiću.

Ono što ovom mitingu daje još posebnu važnost jeste uzbuđenje koje vlada u Londonu usled ostavke little Johnnya³⁰ i avènement³¹ Stanley-d'Israelija.^[295]

Francuzi se ne plaše ničeg tako silno kao opšte amnestije. Ona bi lišila oreola sve ovdašnje junake s dasaka.

A. Ruge je pokušao da sa Struveom, Kinkelom, Schrammom, Bucherom itd. pokrene »Volksfreund«, ili kao što je hteo naš Gustav³²

²¹ »Valjano momče« — ²² Jadne Engleze... na put progressa — ²³ sujetan — ²⁴ duh — ²⁵ u potpunoj golotinji — ²⁶ porodični duh — ²⁷ ljude u glase rukavicama — ²⁸ »svojinu koju treba čuvati« — ²⁹ retka ptica — ³⁰ mali John (Russell) — ³¹ stupanja na vlast — ³² Gustav Struve

»Deutschen Zuschauer«. To je propalo. Neki nisu hteli protektorat Winkelrieda³³, neki pak, kao »dobročudni« Kinkel, zahtevaju plaćanje u gotovom, ce qui ne fait pas le compte de Mr. Ruge³⁴. Njegov glavni cilj je bio da od čitalačke publike, Ti je znaš, izvuče novac. Julius je to omeo pošto i on hoće da ovde izdaje list.

K. Heinzen je redacteur en chef³⁵ bankrotirane »New Yorker Schnellpost« i otpočeo je jezivu polemiku s Weitlingom.

Učinićeš vrlo dobro da jednom, i to uskoro, pišeš crvenom Beckeru³⁶ u New York i obavestiš ga sur l'état actuel des choses³⁷.

U prilogu jedno pismo od Dronkea. Vрати mi ga obratnom poštom; ako Ti hoćeš da na nj odgovoriš, tant mieux³⁸.

Svojom pošiljkom si mi učinio veliku uslugu, jer tome bel homme-u³⁹ nisam mogao duže dugovati ni farthinga⁴⁰.

U sledećem pismu ću Ti pisati nešto o francuskoj literaturi od 1830. do 1848. godine.

Piši mi takođe da li je moj račun tačan.

Tvoj
K. M.

Sada se, uostalom, moramo — jer Dear će pokušati da se vrati čim bude obavio svoju veliku misiju — prema njemu ophoditi sa visine i dati mu da oseti da je »izgubio«.

A-propos! Harneya su izabrali u jednu čartističku deputaciju za Church Street: prvo će se tamo pojaviti, da bi zatim pošao u City, gde će se odomaćiti.

Da on to uostalom nije učinio iz naivnosti, proizilazi već iz toga što je sve činio *iza svojih leđa* sa »bel« homme i što ni *Tebi* nije ništa saopštio.

³³ Arnold Ruge — ³⁴ što ne ide u račun gospodinu Rugeu — ³⁵ glavni urednik — ³⁶ verovatno Max Joseph Becker — ³⁷ o aktuelnom stanju stvari — ³⁸ utoliko bolje — ³⁹ lepotanu (Landolphu) — ⁴⁰ pare

63

Marx Engelsu

u Mančester

[London], 24. februara 1851.
28, Dean Street, Soho

Dragi Engels,

Sada je jedan čas po ponoći. Pre otprilike jednog časa Pieper je upao ovde, bez šešira, razbarušen, pocepan. Stvar stoji ovako:

Večeras se održavao miting ili banket u Cityju. *Predsedavao je Willich*. Jones shodno svome obećanju nije otišao. Naš Dear¹ je nosio crvenu tračicu. Prisustvovalo je oko 700 ljudi, otprilike 150 Francuza, 250 Nemaca, 200 čartista i ostatak Poljaci i Mađari, Blanc je pročitao adrese koje su mu stigle od njegove braće u Parizu, a Willich adresu iz La Chaux-de-Fonds-a. Iz Nemačke nije bilo nijedne. Osim toga je pročitana i adresa Poljaka iz Pariza.

Govori su, kažu, bili dozlaboga rdavi, i uopšte uprkos svemu fraternité², po licima popala dosada i zavezala jezike.

Schramm i Pieper su bili izvadili karte da vide tu ludoriju. Od samog početka su ih molestirali. Schramm je otišao do jednog od redara, hrabrom viteškom Landolphe-u, i zahtevao od njega da im se za njihov novac bar mir obezbedi. Ovaj je odgovorio da tu nije mesto za upuštanje u objašnjavanje.

By and by³ gospoda iz Great Wind mill Streeta^[257] počela su gubiti strpljenje. Stali su vikati: »spy, spy«⁴, Haynau, Haynau, i onda su Schramma i Piepera izbacili iz dvorane, njihove šešire pocepali i pred dvoranom u dvorištu gazili, udarali ih nogama, šamarali, bezmalo na komade razneli, čupali im kosu itd. Barthélemy je pristupio i rekao za Schramma: C'est un infâme! Il faut l'écraser⁵. Schramm odgovori: Vous êtes un forçat libéré⁶.

U tuči je učestvovalo oko 200 lica, Nemaca, Francuza i gospode braće^[166], svi veoma »hrabri« protiv dvojice nenaoružanih.

Post festum pojavio se Dear, i umesto da energično istupi kao što bi priličilo, stao je da zamuckuje kako poznaje ove ljude i da se nadugačko objašnjava. Naravno, lepo sredstvo u takvom momentu.

¹ Dragi: misli se na Harneya — ² bratstvu — ³ malo pomalo — ⁴ »špijun, špijun« — ⁵ To je bitanga. Treba ga zgaziti — ⁶ Vi ste na slobodu pušteni robijaš

Obojica su se lavovski branili.

Gospoda iz Windmill Streeta su vikala: Ukrao je iz naše kase 19 šilinga.

Toliko za danas. Qu'en dis-tu, mon cher?⁷ Ako sutra u Londonu izbije revolucija, Willich-Barthélemy će neizostavno doći na vlast.

Tvoj
K. M.

⁷ Šta kažeš na to, dragi moj?

Engels Marxu

u London

Dragi Marx,

Juče je prošlo osam dana otkako sam Ti poslao pismo za Harneya i otada od Tebe nisam dobio odgovor, što bi me unekoliko moglo dovesti u nepriliku ako bi pismo od H[arney]a, koji svaki dan može stići, zahtevalo brzi odgovor, ili ako pregovori ovdašnje nove čartističke grupe, zbog Harneyeve posete ovde, budu uspešno završeni i ako mi se on jednog lepog jutra pojavi na vratima. Nadam se da si sve primio u redu i da Te nije bolest sprečila da pišeš. Možda Ti se pismo ne sviđa ili način na koji sam ja bez daljeg savetovanja s Tobom odmah postupio na svoju ruku. A upravo zato sam Ti ga i poslao, i ako si imao nešto da primetiš, onda ništa nije bilo jednostavnije do prosto poručiti Harneyu da zasada ne da moj članak¹ u štampu, a meni vratiš pismo s primedbama, which you know would have had all due attention².

U svakom slučaju ja Ti odavno dugujem odgovor na currency pitanje. Sama stvar je po mome mišljenju sasvim tačna i mnogo će doprineti tome da se budalasta teorija opticaja svede na jednostavne i jasne fundamental facts³. Što se tiče izlaganja u Tvome pismu, imam da primetim samo sledeće:

1. Pretpostavimo da u početku period of pressure⁴ račun Bank of England, kako Ti kažeš, pokazuje 12 000 000 f. st. deposits⁵ i 8 miliona bullion⁶ ili coin⁷. Da bi se oslobodio suvišnih 4 miliona f. st. metalne rezerve, Ti puštaš da banka snizi eskontnu stopu. Ja mislim da njoj nije bilo potrebno da to čini, i koliko se sećam, dosada nije nikada bivalo da se eskontna stopa snizi u početku depresije. Po mome mišljenju, depresija bi odmah delovala na depozite i ne samo da bi ubrzo uspostavila ravnotežu između metalne rezerve i depozita, već bi primorala banku da povisi eskontnu stopu da metalna rezerva ne bi pala ispod trećine depozita. U istoj meri u kojoj se povećava depresija zastaje i cirkulacija kapitala, promet robe. Međutim, menicama jednom trasiranim ističe rok i njih treba platiti. Otuda se rezervni kapital — depoziti — mora staviti u pokret. — Ti razumeš, ne qua currency⁸, već qua capital⁹, te će tako prosti drain of bullion¹⁰

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pisma br. 53 i 57. — ² koje bi, kao što znaš, naišle na potrebnu pažnju — ³ osnovna pitanja — ⁴ perioda depresije — ⁵ depozita — ⁶ zlatne poluge — ⁷ metalni novac — ⁸ kao prometno sredstvo — ⁹ kao kapital — ¹⁰ oticanje zlata

pored depresije po sebi biti dovoljan da oslobodi banku njene suvišne metalne rezerve. Zato nije potrebno da banka *snižava svoju* kamatnu stopu u okolnostima koje u celoj zemlji jednovremeno *povišavaju* opštu kamatnu stopu.

2. U periodu sve veće depresije banka bi, ja mislim (da ne bi došla u nepriliku), morala da poveća odnos metalne rezerve prema depozitima u istoj meri u kojoj raste depresija. Četiri prekobrojna miliona bi joj došla kao poručena, i ona bi ih izdavala što je moguće sporije. Po Tvojim pretpostavkama, pri sve većoj depresiji odnos metalne rezerve prema depozitima kao $\frac{2}{5} : 1$, $\frac{1}{2} : 1$ i čak $\frac{3}{5} : 1$ uopšte ne bi bio preteran i utoliko bi bio lakši za sprovođenje, ukoliko bi se sa smanjenjem depozita apsolutno smanjila i metalna rezerva, iako bi se relativno uvećala. Run¹¹ na banku je ovde isto tako moguća kao i kod papirnog novca, i mogu je izazvati sasvim obične trgovinske prilike a da kredit banke ne bude poljuljan.

3. »Currency će biti pogođen *poslednji*«, kažeš. Tvoje sopstvene pretpostavke da će on usled zastoja poslova biti pogođen i da je onda, naravno, potrebno manje currency, dovode do zaključka da se currency smanjuje istovremeno sa smanjenjem trgovinske aktivnosti i da jedan njegov deo postaje suvišan u onoj meri u kojoj se depresija povećava. *Osetno* se on smanjuje, naravno, tek na kraju, pri visokoj depresiji; ali se u celini ovaj proces odvija od početka depresije, ako se on stvarno u pojedinačnim slučajevima i ne može pokazati. Ali ukoliko je ovo superseding¹² jednog dela currency *posledica* ostalih trgovinskih prilika, depresije koja ne zavisi od currency, i sve druge robe i trgovinske prilike *pre* njega budu time pogođene, i isto tako ukoliko se to smanjenje kod currency najkasnije *praktično* oseti, utoliko će ga svakako kriza poslednjeg pogoditi.

Ove se primedbe, kao što vidiš, ograničavaju samo na Tvoj modus ilustrandi¹³; sama stvar je potpuno u redu.

Tvoj
F. E.

[Manchester] utorak, 25. febr[uara 1851]

¹¹ navala — ¹² potiskivanje — ¹³ način ilustrovanja

65

Engels Marxu

u London

Dragi Marx,

Tvoje pismo od 23, sa žigom od 25, stiglo mi je jutros. Adresuj meni ubuduće uvek, care of Messrs¹. Ermen & Engels, Manchester. Pisma će mi stizati sigurnije i brže, pošto često vrlo neredovno dolazim kući, a pismo koje mi ionako ponekad pisma adresirana na moj stan šalju u kontor, kuda u svakom slučaju navraćam jednom dnevno. Koristi po mogućstvu prvu londonsku večernju poštu — do šest od Charing Crosse, ili do pet i po u malom birou, pisma će onda sutradan u deset časova sigurno biti u kontoru.

Zaboravio si da priključiš Dronkeovo pismo. Pošalji mi ga uskoro, hteo bih da mu pišem, specijalno da bih ponovo uspostavio prepisku s Lupusom, za koga uopšte ne znam gde je, jer ni na jedno svoje pismo ne dobijam odgovor. Ako Ti ne bi želeo da plaćaš poštarinu za inostrana pisma kao i frankaturu, onda ih pošalji meni, ili daj da se adresuju na mene, ja ću ih platiti na račun firme.

»Le Constitutionnel« piše da je D'Ester proteran iz Švajcarske i da ju je već napustio — en sais-tu quelque chose?²

Tvoj atlas je spasen. Najzad sam rešio da ga ne prodam, zadržaću ga zasad ovde, pošto mi je vrlo potreban; čitam sad istoriju Konzulata i Carstva od francuskih i engleskih istoričara, specijalno vojnu. Najbolje što sam dosada našao u ovoj oblasti jeste *History of the War in the Peninsula* od W. P. Napiera (sada generala). On ima svoje bube kao i svi Napieri, ali pored toga neobično mnogo common sense³ i, što je još važnije, vrlo tačan pogled pri ocenjivanju Napoleonovog vojničkog i administrativnog genija. Francuz ne bi uopšte bio sposoban da napiše jednu takvu knjigu. Što se tiče istorijske pouzdanosti i šta više tačnog ocenjivanja, Thiers ne stoji ni za dlaku više od onog bednog torijevca Southeya, blaženopočivšeg poet laureate-a⁴, koji je takođe napisao pogrdnu i razmetljivu istoriju španskog rata.^[296] Napier i suviše ističe samo svoga glavnog generala Wellingtona, ali u njegovom prikazu još nisam odmakao dotle da bih o tome mogao definitivno suditi

Saopštenja o citoyens⁵ Blanc-u i Harneyu uzeću ad notam⁶. O Harneyu nisam još ništa čuo. Ja sam i mislio da je njegov spiritus

¹ preko adrese gospode — ² znaš li nešto o tome? — ³ zdravog razuma — ⁴ lovorom ovenčanog pesnika — ⁵ građanima — ⁶ na znanje

familiaris⁷ umešan u tu stvar. Ona bezgranično obožava velike ljude, i uopšte postaje sve neprijatnija. Uostalom, on to svakako treba da oseti ako se opet javi. Što se tiče malog Blanc-a, ništa ne bi škodilo kad bismo prvom prilikom jednom dohvatili njegova oeuvres complètes⁸. — Ti — *Organisation du travail*, i *Histoire de la révolution*, ja — *Dix ans*, sauf à critiquer ensembles l'association du travail mise en pratique après février, et les⁹ *Pages d'histoire*. O Uskrsu ću doći u London, i tu se već može nešto učiniti. Same te stvari bi se ovde mogle dobiti jevtino u belgijskom izdanju. Pošto mi je intriga sa mojim starim potpuno uspela, bar dosada, sad se ovde mogu definitivno nastaniti, pa ću i svoje knjige dopremiti iz Brisela. Ako Ti možda imaš nešto da dopremiš iz Kelna, piši mi, ja ću ovih dana pisati Danielsu zbog svojih stvari i onda to možemo učiniti u jednom paketu. N. B. Sve, samo ne engleske na Kontinentu štampane knjige. Razvoj istorije s mojim starim i novu intrigu koju sam morao ispusti, s jedne strane, da bih produžio svoju neophodnost ovde, i drugo, da bih se zaštitio od prevelike prezaposlenosti u kontoru, pričaću Ti usmeno; za šest nedelja je ionako Uskrs, a stvar je opširna. Jedno je izvesno, moj stari mi mora sve to dobro u gotovu platiti, naročito kad dođe ovamo i kad ga ja još više uvučem u stvar. Teškoća je u ovome: dobiti zvanični položaj predstavnika moga starog kod E[rmena], a ipak nemati *ni-kakvo* zvanično nameštenje kod ove firme sa obavezom za rad i imati platu od firme. Nadam se, međutim, da ću to sprovesti, moja poslovna pisma su ushitila moga starog, i on smatra moj ostanak ovde za svoju veliku žrtvu. Ceci me vaut, ou me vaudra sous peu, £ 5 additionnelles par mois, sauf additions futures¹⁰.

Tvoj
F. E.

Ne zaboravi da mi, radi rasonode u mojoj usamljenosti, pošalješ kelnske pošalice čim ih dobiješ i pročitaš.
[Mančester] sreda, 26. febr[uara 1851]

⁷ porodični duh (Harneyeva žena) — ⁸ celokupna dela — ⁹ izuzev naše zajedničke asocijacije rada, ostvarene posle februara u praksi — ¹⁰ To mi donosi, ili će mi uskoro donositi, 5 funti dodatka mesečno, bez budućih dodataka.

66

Marx Engelsu

u Mančester

[London, 26. februara 1851]

Dragi Engels,

Pustio sam da Ti Pieper i Schramm u svojim pismima sami kao učesnici ispričaju činjenice. Tako ćeš sebi najbolje stvoriti sopstveni sud. Nepojmljivi lâcheté¹ od strane 200 fraternal murderers² koji su svoju silnu potrebu za revolucionarnim delanjem iskalili na dva čoveka, nepojmljivi lâcheté Deara³, Landolphe-a, Louis-a Blanc-a itd., da mirno posmatraju i ponavljaju svoje fraternelles fraze.

Još nešto iz razgovora Schramma s Harneyom: H[arney] je istakao da je Schapper njegov »dugogodišnji poznanik«, i da je dok smo mi bili u Briselu, bio sa njim u vrlo intimnim odnosima.

A-propos! Gospoda L. Blanc i komp. su *već dan ranije* poslali *čitav izveštaj* o mitingu jednom pariskom listu.

Sudska procedura bi upropastila L. Blanc-a. Zamisli kakav bi to bio zalogaj za »Times«, naročito što bi se Barthélemy, taj galérien⁴, taj meurtier⁵ itd., pojavio kao optuženi i provocateur à l'assassinat⁶. Barthélemy je, naime, usred tuče rekao pokazujući na Schramma: »C'est un infâme, il faut l'écraser«. ⁷

Sudska procedura ima samo *taj* loši efekat: Od lista koji su projektovani Harney i Jones ne bi bilo ništa, Harney i fraternal^[166] bili bi gotovi, »Times« bi likovao, Pieper bi izgubio svoje mesto (on je dovoljno otmen da o tome ne govori), a Schramm itd. imao bi sve čartiste za petama. Que faire?⁸ Sutra ću govoriti sa Jonesom o tome. Izgleda da se prijatelj Harney sa Schapperom oslonio na to da će stvar mirno da prođe. Stoga je on smatrao da ne vredi truda preduzeti nužne steps⁹ prema nama i učiniti potrebne koncesije. Taj magarac tako samo otežava situaciju. Ne može se, međutim, pustiti da te svinjarije prođu tek onako.

Ako Ti Harney bude pisao, čuvaj se samo jednoga. Ti si se u svome pismu i suviše zadržao na teorijskoj kritici Ledru[Rollin]a i Blanc-a. H[arney] se sada pravi kao da smo mi zahtevali da nam bude naš queue¹⁰. Treba mu, dakle, pre svega ukazati na ovo:

¹ kukavičluk — ² bratskih ubica — ³ dragog tj. Harneya — ⁴ robijaš — ⁵ ubica — ⁶ podstrekač na ubistvo — ⁷ To je bitanga, treba ga zgaziti — ⁸ Šta da se radi? — ⁹ korake — ¹⁰ prirepak

1. Da se radi *isključivo* o njegovom odnosu prema Schapperu i Willichu, pošto je on istupio kao *pristalica* naših najgorih direktnih ličnih neprijatelja i pred Nemačkom sa svom svojom težinom stao na njihovu stranu, a protiv nas. I zar on nije *zajedno s nama pismeno* prekinuo vezu s Vidilom, Barthélemyjem i Willichom^[297]. I kako je on tu vezu mogao obnoviti bez nas, iza naših *leđa* i *protiv* naše volje: Ako je to fair, onda ja to ne razumem.

2. On se *nas odrekao*, pošto se *posle* događaja sa Schrammom i Pieperom nije odmah javno na mitingu revanširao, a potom se smesta povukao. Umesto toga, on kod svojih prijatelja čini sve da bi predstavio incident kao irrelevant¹¹.

Prilažem Dronkeovo pismo. Moraš mu iscrpno opisati čitavu tu svinjariju, uključujući i najnovije. Ja imam da pišem masu pisama za Keln, Hamburg itd.

Moraš izviniti što za ovo pismo nije plaćena poštarina. Prekasno je da izađem radi stamps¹², a neophodno je da pismo još večeras ode na poštu.

Tvoj
K. Marx

¹¹ beznačajan — ¹² maraka

67

Engels Marxu

u London

Dragi Marx,

Baš sad zatekoh Tvoje drugo pismo. H[arney]u sam odmah napisao drugo pismo: ako ga odobravaš, pošalji mu ga odmah. Ta svinjarija je prešla svaku meru, i on to mora osetiti. Ako se udruži sa drugima, tant pis pour lui, I care the devil¹.

Prilažem jedno pismo koje mi izgleda vrlo komično.^[298] U čemu je stvar? Ne znam u kojoj meri je *crveni Wolff*² u tome svoj sopstveni gospodar. U pismu je toliko bezumlja da na njega ne mogu odgovoriti bez daljih renseignements³. Izvesti me, dakle, odmah kakvi su to dodge⁴ i vrati mi ovu glupost. Jedan čas po ponoći.

Tvoj
F. E.

[Mančester] sreda [26. februara 1851]

Nemam stamps⁵, i pošto pismo sad odmah nosim na poštu, ne mogu ga više frankirati.

¹ utoliko gore za njega, neka ide dovraga — ² Ferdinand Wolff — ³ obaveštenja — ⁴ marifetluci — ⁵ maraka.

68

Engels Marxu

u London

Dragi Marx,

Prošle noći u ponoć kad sam došao kući i zatekao Tvoje pismo o infamnosti prema Schr[ammu] i P[ieperu], odmah sam Ti poslao pismo za H[arney]a. Nadam se da si po tom pismu, po nesigurnom rukopisu, patetičnoj srdžbi, praskavom i rogobatnom toku misli, i ne vrlo velikoj harmoniji celine, video da je ono napisano pod uticajem nekoliko čaša jakog punča s rumom, koji sam izuzetno to veče pio, i zato ga nisam ni poslao. In fact¹, ja sam bio tako besan da ne bih mogao otići na spavanje da ga nisam poslao, te sam tako, više da bih samog sebe umirio a ne zato da bi H[arney]u što brže dostavio svoje mišljenje, još u jedan čas ipak otrčao na poštu. Ti si to pismo verovatno primio danas oko podne, i pošto danas pre večeri nema pošte, nije mi bilo moguće da pre ovoga pošaljem drugo pismo. Sada Ti šaljem popravljeno pismo za H[arney]a, koje ćeš mu dostaviti ako, kako se nadam, ono prvo još nisi otposlao.

Pisma mi ubuduće adresuj ovako:

1. Sva pisma koja otpremaš pre šest časova uveče preko Charing Cross Office², ili pre pet i po časova preko pomoćnih pošta, na kontor (E[rmen] & E[ngels]). Tada ću ih ja dobiti sutradan u deset časova.

2. Sva pisma koja predaješ *posle* šest časova uveče, na Great Ducie Street. Ja ih tad dobijam sledećeg dana u šest časova uveče dok bi ih na kontor dobio tek trećeg dana ujutru.

Hühnerb[ein] mi je pisao ovih dana. Mirbach je kidnuo i odlazi iz Pariza za svojom ženom u Atinu.

Tvoj
F. E.

[Mančester] četvrtak, 27. febr. [18]51.

¹ U stvari — ² pošta u Charing Crossu (londonska četvrt)

Engels Marxu

u London

Dragi Marx,

Tek jutros je stiglo Tvoje pismo od prejkjuče. Da sam sve ove detalje imao već juče, onda bih dear¹ H[arney]u pisao sasvim drukčije. Ali on će mi već doći i dobiće ono što mu sleduje.

Ozbiljno otpočeti sudsko gonjenje ove stvari, mislim da ne bi mnogo koristilo. Ne uzimajući u obzir Harneya i Jonesa i čartiste, stvar bi se svela na uzajamno okrivljivanje i optuživanja. Pomoću bilo kog advokata protivnička strana bi postavljala Schr[amm]u i P[ieper]u najbezobraznija pitanja, na primer nije li Schr[amm] pokrao novac iz kase u Gr[eat] W[indmill Street]u itd., koja bi bila dovoljna da pokvare svaki efekt, ma kako energično ona bila odbijena. Svedoci druge strane bi se zakleli da je Schr[amm] to i to rekao. Oni bi se vratili na nekoliko Schr[amm]ovih scena u G[rea]t W[in]d[mill] Str[ee]tju i kolosalno ih uveličavali da bi predstavili Schr[amm]a kao *disturber of public meetings*² itd., a magistrate³ bi, presrećan, videći kako demagogues⁴ tretiraju jedan drugoga kao hulje, dozvolio sve što bi na obe stranke moglo baciti kompromitujuću svetlost. Naprotiv kao pretnju Schr[amm]u to mora iskoristiti.

On ionako važi for a care-the-devil, reckless sort of character⁵, i oni veruju da je on sposoban da stvar dotle tera. Landolphe-u je trebalo da opali šamare i da se vežba u gađanju; on i inače stalno upada u takve stvari, pa mu je potrebnije nego ikom drugom da zna pucati.

Proces bi se konačno završio vrlo grubim sudskim rešenjem u odnosu na obe partije, i ništa više — poglavito zato što bi se on vodio gore u Islingtonu, gde su sudije ko zna kakvi magarci. A ako Landolphe, *représentant du peuple*⁶, izjavi da je Schr[amm] mogao doći samo s namerom da bi izazvao skandal itd., zar ne veruješ da bi to konačno i kod publike ipak više palilo nego Schr[amm]ova i P[ieper]ova izjava? S tom stvari bi se mogao napraviti veliki skandal, ali bi Schr[amm] bio izložen tome da jedan deo skandala putem insinuacija padne na njega.

I onda bi sigurna posledica takvog skandala bilo uvođenje novog zakona o strancima⁽²⁹⁹⁾ radi zaštite poštenih reacionara koji sa Kontinenta dolaze na izložbu.⁽²⁸⁴⁾

¹ dragom — ² narušivača javnih skupova — ³ policijski sud — ⁴ demagozi — ⁵ kao silovit i bezobziran karakter — ⁶ predstavnik naroda

A zašto dođavola nije Schr[amm], kad ga je Landolphe odbio, odmah otišao do Harneya, pour le mettre en cause?⁷

Upravo vreme pošte. Adieu.

Tvoj
F. E.

[Mančester] petak [28. februara 1851]

⁷ da ga uplete u stvar

70

Marx Engelsu

u Mančester

[London] subota, 1. marta 1851.

Dragi Engels,

Mora da imaš sasvim naročite poštanske kljusine, pošto sva moja pisma stižu tako kasno.

Ti vrlo dobro znaš, ako si primljena pisma čestito pročitao, da je sve što Ti savetuješ već urađeno izuzev šamara Londolphe-u, koji ne odobravam. Ako iko treba da bude uvređen, onda to treba da bude mali hip-hip-ura Škotlandanin George Julian Harney i niko drugi, a onda bi Harney morao da uči pucati.

Imao sam pred sobom oba Tvoja pisma Harneyu; poslao sam prvo, jer je ono po mome mišljenju bolje napisano i više odgovara, nego drugo popravljeno izdanje.

Kako Harneyu tako i Landolphe-u dovoljno je zaprećeno sudskom procedurom. Tvoje strahovanje da će Landolphe svedočiti protiv Schramma neosnovano je. On će se, naprotiv, zakleti da se Schramm njemu, članu komiteta, pre skandala obratio radi održavanja reda u gomili.

Pošto je, dakle, »pretnja« sudskom procedurom uzaludna, que faire¹, nego da se mirno otrpe udarci, uvrede i trijumf Schaper-Willicha!

Sva Tvoja strahovanja povodom skandala su opravdana. Ali i on bi sa svoje strane imao oštrog advokata. Da li će biti nešto više ili manje na zlu glasu, to Schrammu može biti sasvim svejedno. Međutim, ako ostavi stvar onakvu kakva je, sada, kada su se u nju umešali Francuzi iz Church Streeta,^[287] onda je on perdu² ako ne dobije javnu satisfakciju od čartista ili ako stvar ne iznese na sud. Jedno od dvoga.

Jones, kao što sam Ti pisao, nije bio na mitingu u ponedeljak. Ugovorio sam sa njim sastanak kod mene u kući, ali sam već u utorak odjurio k njemu; nisam ga našao, ostavio mu cedulju da svakako dođe u sredu. Nije došao. U četvrtak sam otišao tamo. Bio odbijen. Ostavio cedulju u kojoj sam ga pozvao. Nije došao. U četvrtak uveče napisao mu opširno pismo u kome sam mirno, jednostavno, jasno od početka izložio celu tu svinjariju, pokazao mu gadnu posledicu u perspektivi, zahtevao javnu satisfakciju i najзад ga pozvao da me poseti radi razgovora. Nije došao iako je bio u gradu, a nije mi ni na pismo

¹ Šta da se radi — ² izgubljen

odgovorio. Jonesa je, dakle, očigledno obradio mali škotski intrigant³ koji se boji da se on sastane sa mnom. Dakle, vidiš: od strane čartista nema izgleda za javnu satisfakciju. Ostaje samo sudska procedura. *Adviendra qui pourra*⁴. Neprijatno je jedino što će Pieper zbog toga izgubiti svoje mesto i što ćemo mi možda plus ou moins⁵ dobiti na vrat čartističku fukaru.

Uvođenje zakona o strancima bilo bi najprijetniji događaj za nas. Šta predstavljaju oni magarci bez svakodnevne javne demonstracije?

Postoji još samo jedno sredstvo da se ta stvar uredi, a da se ona ne dotera do krajnjeg skandala, a to je, da Ti *odmah*, ali bez odugovlačenja, *dodeš ovamo*.^[300] Mogao bi odsesti kod mene, jer sam sada iznajmio još dve sobe. Drugog sredstva, izjavljujem ti definitivno, nema. Pisma unose pometnju, odugovlače, ne postižu ništa.

Tvoj
K. M.

³ Harney — ⁴ Neka bude šta bude — ⁵ više ili manje

71

Marx Engelsu

u Mančester

[London] 8. marta¹ [18]51.

Dragi Engels,

Danas samo nekoliko matter of fact².Video si da »Times« nije doneo onaj članak.^[301] Mais ça ne nous regarde plus³.

Harney je već prekjuče ujutru pisao Schrammu. Ta skitnica je izašao u devet časova ujutru i došao je u jedan čas po ponoći kući. Tako je pismo našao tek juče.

Harney prima njegovu izjavu.^[302] Uz nju je dao zadovoljavajuću napomenu. Pisao je Schrammu »dear⁴ Schramm« i podsetio ga da sad i on drži svoje obaveze i ne obraća se na police court⁵ — dokument potreban u odnosu na Francuze.Juče je »La Patrie« (danas »Le Constitutionnel«) donela izjavu gospode Blanc-a, Barthélemyja, Schappera, Willicha i celokupnog ostalog komiteta, u kojoj gospoda kažu da Blanqui nije uputio zdravicu nijednom članu komiteta.^[303] »La Patrie« na to primećuje da je ona nije htela da donese pre nego što dobije bliža obaveštenja. I onda joj je, kaže, gospodin Antoine — Blanquijev šurak — uputio sledeće: da je zdravica upućena Barthélemyju, koji je među potpisanim, i da je on potvrdio njen prijem. Pojmičeš, kakvo zapomaganje vlada u ovom logoru!Mais ce n'est pas tout⁶.Wolff je, dakle, juče ujutru poslao Wdloffu s nekim originalnim Englezom Landolphe-u. Taj čovek se ponašao kao zbudjeni grec⁷, najpre je urlao, deklamovao, frazirao, igrao, lamatao rukama i nogama, a onda ga je ponovo obuzelo njegovo skrušeno osećanje kukavičluka. Večeras će biti sastavljen protokol u prisustvu tih mizernih crapauds⁸ iz Church Streeta.^[287]Na kraju: Rdave vesti od moje stare⁹. Ona smatra da sve zavisi od Bommela¹⁰. Verovatno ću morati da se odlučim na coup de désespoir¹¹.

Tvoj

K. Marx

Dobio sam od Beckera¹² Willichova pisma. Poslaću Ti ih u utorak.

¹ U originalu: februara — ² činjenica — ³ Ali to nas se više ne tiče. — ⁴ dragi — ⁵ policijskom sudu — ⁶ Ali to nije sve — ⁷ varalica — ⁸ Filistara — ⁹ Henriette Marx — ¹⁰ Verovatno Lion Philips u Zalt-Bommel — ¹¹ očajni korak — ¹² Hermann Becker

72

Engels Marxu

u London

D. M.,

Jutros je stiglo pismo od Weertha koje Ti, evo, odmah šaljem. Stvar između Schr[amm]a i Harneya je, dakle, sada izglađena. Ako ovu dangubu možeš pridobiti za to, reci mu da H[arney]u pošalje sada kopiju prevoda Blanquijeve zdravice, cela fera son effet¹. Biće uopšte dobro ako on, koji sad s H[arney]em opet stoji u najboljim odnosima, s njim održava vezu — Harney uvek ima neki list. Kopija članka, koji je poslat »Times«-u, isto tako bi se mogla poslati Blanquiju u Belle-Isle. Ne bi trebalo da Schr[amm] u ovoj stvari bude odveć nemaran — on time sebi pokriva leđa s različitih strana. Novac sutra.

Tvoj
F. E.

[Mančester] ponedjeljak, 10. marta [18]51.

Barthélemy je lepo blamiran — to je *izvesna* uteha.

Reci Schr[amm]u da celu stvar pismeno saopšti Harneyu. Time smo given notice², a to je uvek tačka koja kasnije može biti od važnosti.

¹ to će imati svoje dejstvo — ² upozorili

73

Engels Marxu

u London

Dragi Marx,

Imao sam veoma dosadan napad gripa, koji me je učinio nesposobnim za sve razumno i nerazumno, i otuda moje ćutanje. Prošle nedelje mogao sam Ti poslati samo Post Office Ordre¹ — verovatno da si je dobio. Pet šilinga pripadaju Lenchen,² koja je upravo bila odsutna kada sam odlazio iz Tvoje kuće. Ako ikako budem mogao, poslaću Ti ove ili najkasnije sledeće nedelje 2 funte za »Hiphiphurra«³. Schramm mu ih može odneti. Pošto do sada — otkako sam Ti poslao Weerthovo pismo — ni od Tebe nisam dobio ništa, ne znam ni ja ništa više i takođe još uvek čekam na blagorodna Willichova pisma. »Fr[iend] of the P[eople]« sa Schr[amm]ovom izjavom nisam video, on dolazi ovamo vrlo neredovno; neka mi Schr[amm] pošalje jedan primerak sous bande⁴. On će zaceo lako moći nabaviti jedan ako ne bi imao jedan primerak suvišan. Vrlo je prijatno čuti da se Landolphe konačno pokazao čistim poltronom, još uvek čekam na njegovo čuveno pismo.

Strašno se ovde ljutim na one glupe ustanove koje mi skoro sasvim onemogućavaju redovan i sistematski studij. Do jedne biblioteke ne mogu da dođem, druga, javna, samo sporadično sadrži stvari koje me sada u prvom redu interesuju, i radno vreme mi ne odgovara, tako da mi ne ostaje ništa do bedni Athenäum, gde se nikad ništa ne može dobiti i gde se biblioteka nalazi u strahovitom neredu. Za Napierom,^[304] na primer, uzalud jurim, i uvek traje dve do tri nedelje dok dobijem sledeću svesku. Iz očajanja sam uzeo Ciceronova *Pisma* i iz njih proučavam vladavinu Louis-Philippe-a i korupciju Direktorijuma. Veoma vesela chronique scandaleuse⁵. Ciceron je stvarno nezamenljiv; profesor Sebastian Seiler u jednom licu. Otkako svet postoji, nije se među tim filistrima mogao naći gori lupež od njega. Ovu dražesnu knjižicu ću temeljito iskoristiti. Za danas toliko.

Tvoj

F. Engels

[Mančester] 17. marta 1851.

¹ poštansku uputnicu — ² Helene Demuth — ³ T. J. Harneya — ⁴ u krstopletu, tj. kao štampanu stvar — ⁵ hronika skandala

Marx Engelsu

u Mančester

London, 17. marta 1851.

Dragi Engels,

Nedelju dana nisam pisao. Pre svega sam i sam iz solidarnosti imao grip, a zatim criblé de petites misères¹, koje su se sve stekle u ovoj kobnoj nedelji.

U prilogu Ti šaljem vesela pisma ritera von Willicha.

U Heinzenovom svinjskom listu² stoji tobožnji dopis iz Pariza, fabrikovan ovde u Londonu, u kome, kao što se samo po sebi razume, napadaju prvo nas dvojicu, zatim Rudolfa Schramma, poslanika, »zato što bez ustručavanja troši novac svoje žene«, i »poluljude Tausenau-a, Juliusa i Buchera«; na kraju, i to vrlo žučno, velikog *Kinkela*. Heinzen mu ne oprašta i nikad mu neće oprostiti konkurenciju u prosjačenju. Hvali samo velikog Rugea i Struvea. Ruge je u tom pismu iz Pariza dao da se napiše kako je on učinio jednodnevni izlet iz Brajtona u London. Ovaj opadački članak nastao je na taj način što je Heinzen spojio i objavio trač iz jednog privatnog Rugeovog pisma i privatnog Bambergerovog pisma, dakle sasvim suprotna optuživanja.

Na velikom banketu na kome se Ruge pojavio kao »neizmerna budala« — Wolff i Liebknecht su to čuli na svoje uši — nije bilo nijednog berlinskog ni frankfurtskog poslanika.^[305] Oni ne žele nikakvu hegemoniju Ruge-Struve. Klika: R. Schramm, grof Reichenbach (iz Frankfurta, ne brada partije, i Oppenheim, Bucher), najzad Julius na svoju ruku, intrigiraju svi ponovo protiv bogova gluposti. Naravno i iz uzvišenih razloga. Je vous dis, de la merde, la merde tout pure, toute cette canaille-là³.

Kinkel, koji objavljuje te infamnosti protiv nas, govorio je na svoj crvenosafijanski način na banketu o setnom izmirenju svih, »od jednostavnih ustavnih boraca pa do crvenih republikanaca«.

Svi ti magarci, iako uzdišu za republikom, a Kinkel ponekad čak i za crvenom republikom, najservilnije se uvlače u zadnjicu engleskom ustavu, protivrečnost na koju im je blagoizvoleo ukazati čak i bezazleni »The Morning Chronicle« kao na nedostatak logike.

O Landolphe-u ništa novo. Svest da je razotkriveni Grec⁴ nosi on sa spokojstvom »homme d'honneur«-a⁵.

Blanquijeva komedija još nije svršena. Ancien capitaine⁶ Vidil je poslao izjavu u »La Patrie«, u kojoj priča da mu njegovo osećanje

¹ povrh glave svakidašnje nevolje — ² »Deutsche Schnellpost« — ³ Ja vam kažem da je sav taj ološ dubre, pravo dubre. — ⁴ varalica — ⁵ časnog čoveka — ⁶ bivši kapetan

časti i instinkt za istinu nalažu da prizna da su L. Blanc, svi drugi i on sam, lagali u prvobitnoj izjavi. Da se komitet sastojao od trinaest, a ne od šest lica. Da je njima svima pokazana Blanquijeva zdravica, da su svi diskutovali o njoj. Da je on bio jedan od šestorice.^[306] Blagorodni Barthélemy, koji ovo pismo nije čitao, poslao je nekoliko dana kasnije takođe jednu izjavu listu »La Patrie« da je on primio zdravicu, da je nije saopštio drugima, te se tako pokazao kao trostruki lažov. »La Patrie«, saopštavajući ovo pismo, i na kraju izjavljujući da od ovih magaraca neće ništa uzeti, primećuje sledeće:

«Nous nous sommes demandés souvent — et la question est difficile à résoudre — qui l'emportait chez les démagogues, de la vantardise ou de la stupidité? Une quatrième lettre de Londres augmente encore notre perplexité à cet égard. Ils sont là nous ne savons combien de pauvres diables, tourmentés à tel point de la rage d'écrire et de voir leurs noms cités dans les journaux *réactionnaires*, qu'ils ne reculent pas même devant la perspective d'une confusion et d'une dépréciation sans borne. Peu leur importe la risée et l'indignation publiques: 'Le Journal des Débats', 'L'Assemblée nationale' et 'La Patrie', inséreront leur prose; pour obtenir ce bonheur, rien ne coûte à la Démocratie cosmopolite etc. Nous accueillons donc au nom de la *commisération* littéraire, la lettre suivante du citoyen Barthélemy. C'est une nouvelle, et nous l'espérons bien, une dernière preuve à l'appui du trop célèbre toast Blanqui, qu'ils ont tous nié d'abord, et pour l'affirmation duquel ils se prennent maintenant aux cheveux.»⁷

Zar to nije superb⁸?

Primio sam Tvoj Post Office Ordre⁹. Ako Ti u svojoj commerce¹⁰ plaćaš takve kamate, onda ili Tvoji profiti ili Tvoji gubici moraju biti ogromni.

Ne zaboravi da pišeš Dronkeu. Galeer je umro. Priloženo, dakle, otpremi Th. Schusteru u Frankfurt.

Tvoj

K. Marx

⁷ Često smo se pitali — i teško je odgovoriti na to pitanje — šta je veće kod demagoga, njihovo hvalisanje ili njihova glupost? Četvrto pismo iz Londona još povećava našu zbunjenost u ovom pogledu. Ima tamo ne znamo koliko bednika, toliko mučenih neodoljivom željom da pišu i da vide svoje ime navedeno u *reakcionarnim* novinama, da ne prezaju ni pred perspektivom beskrajne konfuzije i unižavanja. Malo ih se tiče podsmeh i negodovanje publike. »Le Journal des Débats«, »L'Assemblée nationale« i »La Patrie« štampaće njihovu prozu; da postigne tu sreću, ništa nije skupo za kosmopolitiku demokratiju itd. Mi, dakle, u ime literarnog *saučesća* primamo sledeće pismo gradanina Barthélemyja... To je novi, i nadamo se, poslednji dokaz za tačnost čuvene Blanquijeve zdravice, koju su oni najpre poricali, a za čiju se afirmaciju međusobno hvataju za kosu.» — ⁸ divno — ⁹ Poštansku uputnicu — ¹⁰ Trgovini.

75

Engels Marxu

u London

Dragi Marx,

Istorija sa Blanquijevom zdravicom^[303] zbilja se razvija iznad očekivanja lepo. Vidilova izjava je u pogledu Louis-a Blanc-a neoce-njiva — on je predstavljen pred Francuskom i Engleskom kao običan lažov. Barthélemy se sjajno zapleo. — Jedno mesto u Tvome pismu ne razumem: Vidil izjavljuje: »Da se komitet sastojao od trinaest, a ne od šest lica . . . Da je on bio jedan od tih šest«. Ko su tih šest? Potpisnici prve izjave ili možda frakcija koja je glasala za iznošenje Blanquijeve zdravice?

Otrcavanje među Nemcima je takođe prijatno. Video sam izveštaj s banketa u »Daily News«-u, — kako je banket bio respectable¹, to se ovoga puta ni gospodin Mazzini nije libio da dođe. »General Haug in the chair²«! Taj gospodin obećava da će postati karikatura generala Dubourg-a iz 1830. Sudeći po oglasu u »Times«-u, Göhringerova gostionica »Golden Star« je sada vrlo ugledna. Kako bih morao biti upoznat sa svim tim spletkama, ne bi bilo loše poslati jednom onamo jednu patrolu da izvidi — il s'en trouvera bien un qui voudra mettre son nez dans cette merde-là, même au risque d'être mis à la porte³.

Last — but not least⁴ — Willichova pisma⁵ su mnogo doprinela mom dobrom raspoloženju jutros za vreme doručka. Glupan! Kako je Schr[amm]ovo pismo mogao smatrati kao odgovor na svoje prvo pismo, zbilja mi je neshvatljivo. Ali, šansa vojne diktature u Rajnskoj oblasti, bez štampe koja bi ga mogla šikanirati, sapristi⁶, to je, naravno, moralo zavrtneti glavu toj glupavoj volini. Pravi capitaine d'armes⁷ i narednik! Socijalna revolucija pomoću staranja o porodicama landvera; statistika svedena na spisak »zaliha, stoke, vozila i ljudstva«! Ovaj plan revolucije potpuno skida s dnevnog reda raniji plan o osvajanju Nemačke sa 5000 ljudi. Ako landveru to nije jasno, onda bi se morala izgubiti vera u čovečanstvo. »Ja bih nekoliko ljudi doveo sa sobom, druge bih pozvao« — znaš šta je taj smerao? »Građanin Karl Marx je pozvan da u roku od 48 časova dođe u Keln i preuzme rukovođenje finansijama i društvenim reformama pod nadzorom i kontro-

¹ dostojan poštovanja — ² kao predsedavajući — ³ valjda će se naći neko ko će hteti da zabode nos u to đubre, pa ma i uz rizik da bude izbačen napolje —
— ⁴ Poslednje, ali ne i najmanje važno — ⁵ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 58. — ⁶ sto mu muka — ⁷ podoficir

lom građanina Geberta. Neposlušnost prema ovom naredjenju i svako suprotstavljanje ili rezonovanje kao i neprilične dosetke kažnjavaju se smrću. Građanina Marxa će čuvati jedan podoficir i šest vojnika.« — I kako taj klippan govori o Schapperu! »Nous ne voulons plus de jouisseurs!«⁸ Dakle čak i spartanski pot half and half⁹ i neotpornost te debele svinje prema drugom polu važe za našeg narednika, koji pije na tuđ račun i koji je samom sebi dovoljan, već kao sibirizam. Naravno, ko zna da li ona debela svinja pri eventualnoj opsadi Kelna ne bi uradila isto što i blagorodni Palafox u Saragosi, koji se za vreme cele druge (stvarne) opsade Saragose^[307] nije pojavljivao, pošto je sa tri-četiri raspusnika i masom prostitutki bančio u manastirskom podrumu sigurnom od bombi, kraj buradi s vinom, i pojavio se tek kad je trebalo da potpiše kapitulaciju.

A na što odgovara Willich u trećem pismu u kome likuje siguran u pobjedu, i žali se samo na nemanje novca? Da li mu je Schr[amm] još jednom pisao ili je Becker¹⁰ odgovorio na W[illich]-ovo drugo pismo? Explique moi cela¹¹, i reci mi da li da Ti sada vratim ove stvari; ja bih ih zasada rado zadržao još ovde da bih uzgred napravio potrebne beleške.

Špekulacija železnicama je opet briljantna — od 1. januara su akcije skočile većinom 40%, a najgore najviše. Ča promet!¹²

Tvoj
F. Engels

[Mančester] sreda, 19. mart 1851.

⁸ Nećemo više takve koji se predaju uživanjima — ⁹ krigla mešanog piva — ¹⁰ Hermann Becker — ¹¹ Objasni mi to — ¹² To obećava.

76

Marx Engelsu

u Mančester^[308]

[London, 22. marta 1851]

Dragi Engels,

Rekao sam Pieperu da Ti prepíše gornji famozni dokument. Pod izgovorom da je garantovao Mazzinijev zajam, Ruge zahteva novac da bi ga pretvorio u »javno mnjenje«. Kod ovdašnjih »Prusa«, Buchera, Elsnera, Zimmermanna itd. vlada veliko negodovanje zbog tog »jakog provizorijuma«.

Što se tiče »šestorice« koji su Ti zadali toliko trouble¹, to su bili Landolphe i Blanc, Willich i Schapper, Barthélemy i Vidil, ukratko šest matadora; Mađari, Poljaci i drugi nepozvani ološ nisu figurirali.

U trećem pismu Willich odgovara samo svome sopstvenom toku misli. N'a reču ni lettre ni rien de la part² Beckera i Schramma. Danas će bratac imati prijatan dan. Pre otprilike dve nedelje Wolff ga je u dva časa po ponoći sreo u jednoj kafani kuda svraćaju prostitutke i glasno uzviknuo: O! vrli Willich ovde! posle čega je vrli ispario.

Pravi contriver³ nemačke central dodge^{4[309]} je neumorni, kožasti operator žuljeva i travožder Struve. On samo tera svoj stari zanat, da kranioskopijom, moralom i tome sličnim koještarijama skreće pažnju na sebe. Komedijaš uz to još s promuklim grlenim glasom. Taj magarac je za vreme poslednjih 25 godina napisao »demokratski državni leksikon« i »demokratsku svetsku istoriju,^[310] i jedno i drugo — ništa: prvo je samo na Struveov jezik prevedeni Welcker-Rotteck, a drugo demokratski parafrazirani Rotteck.^[311] I Ruge se do te mere srozao da ga je od štampanja te gluposti u Nemačkoj spasla samo sažaljivost policije.

Ludi Kinkel ume lepo da razbija iluzije filistrima. Nema boljeg sredstva da se ovaj magarac pokaže u pravoj boji od činjenice što je dospao u ruke takvih *iskusnih komedijaša* kakvi su Struve i Ruge. U svakom slučaju on će u toj kompaniji ostaviti svoju lavlju kožu.

Tvoj

K. Marx

Jones je pre nekoliko dana bio kod mene i čestita sebi, naročito posle najnovijih otkrića, što sam ga spasao od učešća na tom banketu.

¹ brige — ² Nije dobio ni pismo ni išta drugo od strane — ³ tvorac — ⁴ glavne mahinacije

Marx Engesu

u Mančester

[London] 31. marta 1851.
28, Dean Street, Soho

Dragi Engels,

Dok se Ti baviš istorijom ratova, ja vodim mali rat u kome mi preti opasnost da by and by¹ podlegnem, i iz koga ne bi našli izlaza ni Napoleon ni sam komunistički Cromwell — Willich.

Ti znaš da sam starom Bambergeru 23. marta imao da platim 31 funtu i 10 šilinga, a 16. marta 10 funti Jevrejnu Stibelu, sve po menicama u opticaju. Ja sam najpre preko Jenny direktno upitao moju taštu². Odgovor na to je bio da je gospodin Edgar³ sa ostatkom *Jenny-nog novca* opet ekspedovan u Mexico i ja nisam mogao izvući ni santima.

Zatim sam pisao svojoj majci i pripretilo joj da ću na nju vući menicu i da ću u slučaju neplaćanja otići u Prusku i dati se zatvoriti. Ovo sam stvarno bio gotov da uradim u eventualnom slučaju, ali sam od tog sredstva, naravno, odustao onog trenutka kada su oni magarci u novinama počeli da urlaju da su me radnici napustili, da sam izgubio popularnost i slično. Stvar bi ovako izgledala kao politička inscenacija, kao više ili manje promišljeno podražavanje Jesus-Christus-Kinkela. Svojoj staroj sam kao rok označio 20 mart.

Desetog marta ona mi piše da će pisati rođacima, a 18. marta da rođaci *nisu* pisali, što treba da znači da je stvar svršena. Odmah sam joj odgovorio da ostajem pri onome što sam pisao u svome prvom pismu.

Stibelu sam 16. marta platio njegovih 10 funti uz pomoć Piepera. Dvadeset trećeg marta, pošto sam preduzeo nekoliko uzaludnih koraka, morala je, naravno, menica za starog Bambergera biti protestovana. Imao sam gadnu scenu sa starim, koji me je osim toga strahovito grdio kod časnog Seilera. Taj magarac je preko svoga bankara u Trijeru tražio obaveštenje o meni kod bankara Lautza. Taj subjekt, b[ankar] moje stare i moj lični neprijatelj, pisao mu je, naravno, najveće gluposti o meni i uz to je još fanatizovao moju staru protiv mene.

U odnosu na starog Bambergera nije mi preostalo ništa drugo nego da mu radi pokrića prve menice izdam dve nove menice, jednu na njega za London, s rokom četiri nedelje posle 24. marta, drugu za tri nedelje za Trijer na moju staru. Staru sam odmah obavestio. Danas sam isto-

¹ malo-pomalo — ² Karoline von Westphalen — ³ Edgar von Westphalen

vremeno s Tvojim pismom dobio pismo od moje stare u kome ona prema meni istupa veoma *impertinentno* i sa puno moralne srđžbe, i positivement⁴ izjavljuje da će protestovati svaku menicu koju ja budem vukao na nju.

Tako ja, dakle, za 21. april imam da očekujem krajnje mere od razbesnelog starog Simona Bambergera.

Istovremeno, moja žena se porodila 28. marta. Porodaj je bio lak, ali sada leži jako bolesna, više iz građanskih nego fizičkih razloga. Pri tom ja nemam verbalement⁵ ni pare u kući, ali utoliko više računa od sitnih trgovaca, mesara, pekara and so forth⁶.

Testament iz Škotske dobiću u prepisu za sedam do osam dana. Ako se s tim može išta učiniti, onda će to učiniti mali Bamberger, u sopstvenom interesu. Ali se na to ne mogu osloniti.

Slozićeš se sa mnom da je sve to skupa *passablement*⁷ prijatno i da sam do guše upao u malograđanski drek. I uza sve to još sam i radnike eksploatisao! i težio za diktaturom! *Quelle horreur!*⁸

Mais ce n'est pas tout.⁹ Fabrikant iz Trijera koji mi je u Briselu pozajmio novac gnjavi me i traži da mu vratim jer njegova železara slabo stoji. Tant pis pour lui¹⁰. Njega ne mogu zadovoljiti.

I najzad, da bi stvar dobila tragikomičan vrhunac, još i jedna *mystère*¹¹ koju ću Ti sada otkriti en très peu de mots¹². No, upravo me prekidaju, i moram ženi jer me traži. Zato o tome, u čemu i Ti igraš ulogu, sledeći put.

Tvoj
K. M.

A-propos! Kako obračunavaju trgovci, fabrikanti itd. deo svojih prihoda koji sami troše? Da li i taj novac uzimaju od bankara ili kako se to radi? Molim za odgovor o tome.

⁴ odlučno — ⁵ doslovno — ⁶ i tako dalje — ⁷ donekle — ⁸ strašno! — ⁹ Ali to nije sve — ¹⁰ Utoliko gore po njega — ¹¹ tajna — ¹² samo u nekoliko reči

78

Marx Engelsu

u Mančester

[London] 2. aprila¹ 1851.

Dragi Engels,

Vraćam Ti u prilogu adresu pisma koje sam danas dobio od Tebe. Da li je Pitt Ermen otvorio Tvoje pismo? Moraš tu stvar éclaircir².

Tvoja Post office ordre³ mi je vrlo dobro došla. I ovoga puta je brzina udesetostručila kapital, kao i prihodi železnica du signore⁴ Proudhona.^[312]

Možeš zamisliti da ne sedim skrštenih ruku. I sa avances⁵ koje mi Ti daješ, nadam se da ću ono što mi nedostaje sakupiti iz različitih krajeva sveta.

O mystère⁶ Ti neću pisati pošto ću coûte que coûte⁷ krajem aprila svakako doći do Tebe. Moram na osam dana odavde.^[313]

Najgore je što sam sada iznenada sprečen u svojim studijama u biblioteci. Toliko sam podmakao da ću za pet nedelja biti gotov sa čitavom ekonomskom gnjavažom. Et cela fait⁸, kod kuće ću razradivati ekonomiju, a u Muzeju⁹ ću se baciti na neku drugu nauku. Ça commence à m'ennuyer. Au fond¹⁰ ova nauka posle A. Smitha i D. Ricarda nije učinila ni koraka dalje, mada je u pojedinim, često vrlo delikatnim istraživanjima, urađeno mnogo.

Odgovori mi na pitanje koje sam Ti postavio u poslednjem pismu.

Pošto se sada baviš ratnom naukom, ne bi li mogao nanovo obraditi mađarske pohode pomoću »Neue Rheinische Zeitung«, Palmerstonove blue book¹¹[314] itd. Ça serait très utile¹². Pre ili kasnije ja ću izdati dve sveske po 60 tabaka, i to bi onda vrlo dobro došlo. Ako hoćeš da znaš pojedinosti o intrigama, bitkama, ličnostima, onda treba samo da mi pošalješ pisma — otvoreno — sa adresom: Gospođi baronici von Beck. Stupio sam s njom u vezu. Ona je bila Kossuthova špijunka. I prava je hronika tih mađarskih događaja. Il faut l'exploiter¹³. Ona je i suviše glupa da bi umela da sakrije istinu. Izvršio sam eksperimente u tom pogledu.

¹ U originalu: marta. — ² razjasniti — ³ poštanska uputnica — ⁴ u gospodina — ⁵ predujmovima — ⁶ tajni — ⁷ pošto-poto — ⁸ I kada to bude gotovo — ⁹ British Museum — ¹⁰ To mi postaje dosadno. U stvari — ¹¹ plave knjige — ¹² To bi bilo vrlo korisno. — ¹³ Treba je iskoristiti.

Moja žena je na žalost rodila devojčicu¹⁴, a ne garçon¹⁵. Što je još gore, ona je vrlo iznurena.

U prilogu je pismo od Daniela, kome sam opširno pisao o njegovoj *Fiziologiji*⁽³¹⁵⁾. Ono što je koliko-toliko razumno u njegovom pismu, to je eho moga pisma. U svakom slučaju vrati mi ga i *piši mi šta o tome misliš*.

Tvoj
K. M.

Ti ćeš me, uostalom, obavezati ako mi dans les circonstances actuelles¹⁶ budeš što češće pisao. Ti znaš da je moje društvo ovde plus ou moins¹⁷ ograničeno na žutokljunce.

¹⁴ Franziska — ¹⁵ dečaka — ¹⁶ u sadašnjim okolnostima — ¹⁷ više ili manje

Engels Marxu

u London

Dragi Marx,

Stvar sa mojim otvorenim pismom je vrlo čudna. U kontoru mogao ga je otvoriti samo naš nameštenik, a za njega ne verujem da je imao tu hrabrost; osim toga, on je to mogao učiniti samo za vreme odsutnosti starog Hilla, a ne verujem da je ovaj ijednog momenta napustio kontor. Od Ermenovih niko nije bio u gradu. Stvar se, naravno, ne može utvrditi pošto postoji znatna mogućnost — imajući u vidu interpelacije u parlamentu zbog emigranata — da se to dogodilo na samoj pošti. Već mi je ranije palo u oči da sam u poslednje vreme postao nešto sumnjiv tome namešteniku, koji je više u službi Ermen Brothers' nego E[rm]enja and E[ng]elsa; ali odatle do otvaranja pisma il y a loin encore¹. U svakom slučaju ću ubuduće umeti da to predupredim. Ako je ta budala i čitao pismo, ne čini baš mnogo; jer ako bi taj subjekt ikad, na primer kad moj stari dođe ovamo, hteo da upotrebi tu informaciju, onda bi se tako kompromitovao da bi smesta izleteo. Međutim, kao što rekoh, ne verujem da je imao tu hrabrost.

Što se tiče pitanja koje si mi postavio u Tvome pretposlednjem pismu, ono nije sasvim jasno. Međutim, mislim da će Ti sledeće biti dovoljno.

Trgovac kao firma, kao proizvođač profita, i isti trgovac kao potrošač u trgovini dva su sasvim različita lica koja stoje neprijateljski jedan naspram drugog. Trgovac kao firma znači račun kapitala, odnosno račun dobitka i gubitka. Trgovac kao onaj koji jede, pije, stanuje i pravi decu znači račun troškova domaćinstva. Račun kapitala zadužuje, dakle, račun troškova domaćinstva svakim santimom koji prelazi iz trgovačkog u privatni džep, i pošto račun troškova domaćinstva ima samo debet, a ne i kredit, i pošto je jedan od najgorih dužnika firme, to je na kraju godine čitava suma dugovanja računa troškova domaćinstva čist gubitak i otpisuje se od profita. Međutim, kod bilansa i obračuna procenta profita, suma koja se troši za domaćinstvo obično se smatra kao još postojeća, kao deo profita; na primer na 100 000 talira kapitala zarađeno je 10 000 talira, ali je profućkano 5000 talira, onda se računa da profit iznosi 10%, i pošto je sve tačno proknjiženo, račun kapitala u sledećoj godini figurira sa dugom od

¹ još je daleko

105 000 talira. Sama procedura je nešto zamršenija nego što sam je ja ovde prikazao, pošto se račun kapitala i račun troškova domaćinstva dodiruju retko ili samo pri zaključku godine, i pošto račun troškova domaćinstva figurira obično kao dužnik računa blagajne, koji igra ulogu posrednika; međutim, na kraju krajeva se svodi na to.

Kad ima više kompanjona, stvar je vrlo jednostavna. Na primer, A ima 50 000 talira uloženi u posao i B isto tako 50 000 talira, oni ostvaruju 10 000 talira profita i svaki troši 2500 talira. Računi se sastavljaju na kraju godine — u jednostavnom knjigovodstvu, bez imaginarnih računa:

A potražuje od A & B — ulog kapitala	50 000 talira
A potražuje od A & B — udeo profita	5 000 „
	55 000 „
Duguje A & B-u — za gotovo	2 500 „
A potražuje za sledeću godinu	52 500 „

Isto tako B. Pri tom, međutim, firma svagda računa da je ostvarila 10% profita. Jednom rečju: trgovci pri obračunu procenta profita ignorišu troškove egzistencije kompanjonâ, dok ih pri obračunu povećanja kapitala profitom unose u račun.

Rado bih pisao o mađarskoj kampanji — ili još bolje, ako bi to bilo moguće, o svim kampanjama 1848/50. godine, samo kad bi se mogli pribaviti svi izvori. »Neue Rheinische Zeitung« bi mi mogle poslužiti samo za sravnjene sa austrijskim biltenima, a Ti znaš kako su oni nepotpuni. Morao bih imati bar deset do dvanest dela samo o toj kampanji, pa i onda bi mi nedostajala glavna stvar: Kossuthov »Közlöny« (»Moniteur«). Ni sa čime se čovek ne može tako lako blamirati kao s istorijom ratova ako hoće da rezonuje nemajući potpunih podataka o jačini, provijantu i municiji itd. Sve to još može da prođe u novinama, kad su svi listovi podjednako loše obavešteni i kad je stalo do toga da se iz ono malo podataka koji se imaju izvuku tačni zaključci. Ali da bi se post festum moglo reći u svim odlučujućim slučajevima: ovde se moralo tako i tako postupiti, i ovde je tačno postupljeno, iako izgleda da rezultat govori protiv toga, za to, mislim, da materijali za mađarski rat nisu još u dovoljnoj meri publikovani. Na primer, ko će mi dati brojno stanje austrijskih i mađarskih armija i različitih korpusa uoči svake bitke i svakog važnog pokreta? Morali bi najpre izaći Kossuthovi i Görgeyevi memoari i pred nama biti u autentičnom obliku planovi bitaka i kampanja, koje je predložio Dembinski. Međutim, i sa postojećim materijalom se može već ponešto objasniti i možda napisati sasvim interesantan članak. Već sada je jasno ovoliko: da je mađarska buna početkom 1849, kao i poljska 1830. i rusko carstvo 1812, spasena samo zahvaljujući zimi. Mađarska, Poljska i Rusija su jedine zemlje u Evropi gde invazija zimi

nije moguća. Ali je svagda fatalno ako se neki ustanak spasava samo zahvaljujući blatu koje ga okružuje u neizmernoj dubini. Da je stvar između Austrije i Mađarske izbila u maju umesto u decembru, nikad ne bi bila organizovana mađarska armija i cela bi se priča svršila kao i u Badenu, ni plus ni moins². Ukoliko više izučavam rat, utoliko veći biva moj prezir prema junaštvu — neukusna fraza je to junaštvo, koju pravi vojnik nikad ne uzima u usta. Napoleon, kada ne pravi proklamacije i tirade, već kada govori coolly³, nikad ne govori o glorieux, courage indomptable⁴ itd., već u najboljem slučaju kaže: il s'est bien battu.⁵

Uostalom, ako iduće godine u Francuskoj izbije revolucija, nema nikakve sumnje da će Sveta alijansa^[291] doći bar do Pariza. A pored oskudnog znanja i ne baš velike energije naših francuskih revolucionara još je veliko pitanje da li će forts i enceinte⁶ Pariza uopšte biti naoružani i snabdeveni. Ali ako padnu dva fora, na primer St. Denis i naredni prema istoku, onda su Pariz i revolucija jusqu'à nouvel ordre⁷ otišli dođavola. To ću Ti prvom prilikom tačno vojnički razložiti i u isti mah navesti jedinu meru koja se protiv toga može preduzeti, da bi se u najmanju ruku oslabila invazija: okupacija belgijskih tvrđava od strane Francuza, i rajnskih tvrđava vrlo sumnjivim pobunjeničkim coup de main⁸.

Sledeća anegdota, koja karakteriše prusku vojničinu i objašnjava kasniji poraz kod Jene itd., sigurno će Ti se dopasti: na izgled smeli, a au fond⁹ sasvim sigurni coups¹⁰ Napoleona u kampanji kod Marenga, doveli su pruskog generala Bülowa iz škole starog Fritza, oca ili strica mlađeg Bülowa iz 1813, do sledećeg saznanja: 1. uspostaviti ratni sistem zasnovan na apsurdno da bi se protivnik »dovodio u nepriliku« uvek novim ludostima i 2. umesto bajoneta pešadiji dati — koplja kao u tridesetogodišnjem ratu! Da bi tukao Napoleona, ukida barut, qu'en dis-tu¹¹?

Veoma se radujem što ćeš uprkos svemu doći ovamo krajem meseca. No tom prilikom moraš mi doneti kompletnu zbirku lista »Neue Rheinische Zeitung« — odakle ću izvaditi lične podatke o svim nemačkim demokratskim magarcima a tako isto i o francuskim, posao koji se u svakom slučaju mora obaviti pre nego što ponovo budemo uvučeni u kakav metež. Bilo bi dobro kad bi u ovu svrhu poštovani Liebknecht, qui est assez bon pour cela¹², otišao do Muzeja i tamo pročitao odluke berlinskih, frankfurtskih i bečkih skupština, koje su sigurno tamo (u stenografskim izveštajima), i napravio izvode o svima levičarima.

Ti znaš da Danielsov zaključak nisam čitao.^[315] Što se on uporno drži »pojмова« kao posredničke veze između ljudi itd., to je ra-

² ni više ni manje — ³ hladnokrvno — ⁴ slavnoj, neustrašivoj hrabrosti — ⁵ on se dobro tukao — ⁶ tvrđave i bedemi — ⁷ do novog naređenja — ⁸ prepadom — ⁹ u osnovi — ¹⁰ potezi — ¹¹ Šta kažeš na to? — ¹² koji je za to dosta dobar

zumljivo, Ti u to nećeš razuveriti nekoga ko piše o fiziologiji. On se na kraju krajeva uvek spasava argumentom da svaka faktična činjenica koja deluje na ljude u njima izaziva pojmove, i da je reakcija na tu činjenicu u drugoj instanci posledica činjenice, ali u prvoj je ona posledica pojmova. Protiv ove formalne logike nema se, naravno, šta da kaže, i sve zavisi od načina njegovog izlaganja u rukopisu, koji mi nije poznat. Mislim da bi bilo najbolje da mu se piše, da on sada zna kakvim su pogrešnim tumačenjima izložene ove i one partije, i da treba tako da ih izmeni da »pravo« shvatanje jasno dođe do izraza. To je sve što možeš učiniti, ili bi morao sam prepraviti rukopis na sumnjivim mestima, što takođe ne ide.

Piši mi kako je Tvoja žena, i pozdravi je srdačno s moje strane.

Radujem se što si najzad gotov sa ekonomijom. Stvar se zaista odviše oteгла, i dokle god budeš imao pred sobom ijednu knjigu koju nisi pročitao a smatraš je za važnu, dotle se nećeš latiti pisanja.

Kako stoji sa izdavačem za Tvoje dve sveske od 60 tabaka, koje nameravaš da izdaš? Ako bi to bilo all right¹³, onda bi se taj čovek mogao pridobiti i za to da pribavi potrebne stvari za članak o Mađarskoj — ja bih već naveo koje — i, au besoin,¹⁴ da se kasnije obračuna pri isplati honorara. Zatim bi još bila neophodna jedna vrlo dobra specijalna karta Mađarske i Erdelja, po mogućstvu planovi bitke koji se, koliko ja znam, ne nalaze u dosadašnjim delima — a sama karta bi mogla stajati oko 15-20 talira. Zamolio bih Weydemeyera da je nabavi. A-propos, imaš li njegovu adresu? Hteo bih ga nešto pitati u pogledu vojnih udžbenika o organizaciji i taktici, jer baš te stvari ne mogu ovde da dobijem. Vidi takođe kakve se knjige o Mađarskoj mogu, ako ustreba, dobiti od gospode Beck ili preko nje. A treba mi i Decker, koji je još kod Tebe.^[316]

Tvoj
F. E.

[Mančester] 3. aprila [1851]

¹³ u redu — ¹⁴ ako je potrebno

80

Engels Marxu

u London

Dragi Marx,

Mislio sam da ću danas biti najzad gotov sa svojom velikom raspravom o strategiji¹. Delom usled sprečenosti, delom što sam bio primoran da tragam za detaljima, delom što je stvar duža nego što sam mislio, teško da ću je još večeras završiti. Ona je, uostalom, potpuno unfit² za štampanje, i može služiti samo kao privatna informacija i neka vrsta vežbe za mene.

I Wellington mi malo-pomalo postaje jasan. Tvrdoglavi, žilavi, uporni Englez sa punim bon sens³ i punim talentom svoje nacije da iskoristi sredstva; spor u svojim razmišljanjima, oprezan, i pored svoje kolosalne sreće nikad ne računa na srećan slučaj; on bi bio genije kad common sense⁴ ne bi bio incapable⁵ da se uzdigne do genija. Sve njegove stvari su uzorne, a nijedna jedina nije majstorska. General kakav je on kao da je stvoren za englesku vojsku u kojoj je svaki vojnik, svaki potporučnik jedan mali Wellington u svojoj sferi. A on poznaje svoju vojsku, njenu tvrdoglavu defanzivnu doggedness⁶ koju svaki Englez donosi sobom s boksterskog ringa, i koja je čini sposobnom da posle osmočasovne naporne defanzive koja bi slomila svaku drugu vojsku, učini još jedan imponantni napad u kome se nedostatak živosti nadoknađuje jednoobraznošću i istrajnošću. Defanzivu kod Waterloo^[317] do dolaska Prusa ne bi izdržala nijedna vojska bez jezgra od 35 000 Engleza.

Wellington je, uostalom, u španskom ratu imao više uvida u Napoleonovu ratnu veštinu nego sve nacije kojima je Napoleon ispisivao po ledima nadmoćnost te ratne veštine. Dok su Austrijanci bili sasvim zbunjeni, a Prusi, jer njihov razum n'y voyait que du feu⁷, ludost i genijalnost proglasili za istovetne, Wellington je umeo sasvim vešto da se drži i da se čuva grešaka koje su činili Austrijanci i Prusi. On nije podražavao napoleonovske manevre, ali je Francuzima beskrajno otežavao da svoje manevre primene na njega. On nije učinio ni jednu jedinu grešku ako ga na to nisu prisilili politički obziri; ali zato nisam još otkrio ni najmanje u čemu bi pokazao ma i iskru genija. I sam Napier mu ukazuje na prilike kad je mogao učiniti ge-

¹ Preduslovi i izgledi za rat Svete alijanse protiv revolucionarne Francuske u godini 1852. — ² nepodesna — ³ zdravim razumom — ⁴ zdrav razum — ⁵ nesposoban — ⁶ žilavost — ⁷ je tamo video samo vatru

nijalni udar od odlučujućeg dejstva a na koji nije mislio.^[304] On — koliko ja znam — nikad nije umeo da iskoristi takvu priliku. On je velik u svojoj vrsti, naime onoliko velik koliko se to može biti ostajući osrednji. On ima sve osobine vojnika, one su ravnomerno i veoma harmonično izgrađene; ali baš ta harmonija sprečava svaku pojedinu od tih osobina da se stvarno genijalno razvije. Tel soldat, tel politique⁸. Njegov politički prisni prijatelj Peel je u izvesnoj meri njegova kopija. Obadvojica predstavljaju torijevstvo koje ima dovoljno bon sens⁹ da pristojno napusti jednu poziciju za drugom i da se pretvori u buržoaziju. To je povlačenje prema Torresu Vedrasu.^[318] Voilà Wellington¹⁰.

Tvoj
F. E.

[Mančester] 11. aprila [18]51.

⁸ kakav vojnik, takva politika — ⁹ zdravog razuma — ¹⁰ Takav je Wellington.

Marx Engelsu

u Mančester

[London] 15. aprila 1851.

Dragi Engels,

Nisam Ti pisao a i sada Ti pišem samo ovo nekoliko redova, jer sam from day to day¹ iščekivao Tvoje pismo koje si mi najavio. U prilogu jedno pismo od Lupusa. Pisao sam mu još pre četiri dana, ali mu nisam odgovorio na pitanja koja je Tebi postavio.

Primio sam pismo od nekog meni nepoznatog Fischera iz Amerike. Za prvi mah rekao sam Liebknechtu neka mu piše.

Jedno pismo od Rothackera poslaću Ti idući put. I taj magarac je redaktor u Americi. Iz njegovog pisma proizilazi toliko da od krajnjeg far West² do Istoka svuda urliču, psuju i pišu protiv nas. Weitling je u svome listiću³ doneo jedan članak iz Pariza (tobože, a u stvari od Willicha) protiv mene i Tebe.^[319] S druge strane, Schnuffer je napao velikog Willicha.

Struve je odmeh, pošto je dao jemstvo za 10 miliona, pustio jednu listu da kruži po Cityju da bi isprosio novac za putovanje u Americu s Amalijom⁴. Pošlo mu je za rukom. Prošlog petka je otperjao zajedno s Amalijom.

Willich se sav predao sumnjivim poslovima⁵, rukovođen Göhringerom. On je, uostalom, po prijemu poslednjeg odgovora od pseudo-Beckera i zdravice koja mu je bila priložena imao četrnaest dana žučnu groznicu. Četrnaest dana nije napuštao kapelu, to jest kasarnu. I pri svome povratku u Windmill^[257] izneo je zdravicu i prethodnu primedbu na diskusiju,⁶ verovatno da bi dobio testimonium pauper-tatis⁷.

Schapper je izradio ustav za Englesku, pošto su oni u tom istom Windmillu, posle zrelog razmišljanja i opširne diskusije, zaključili da Engleska nema pisani ustav i da bi ga zato morala dobiti. I taj ustav daće joj Schapper-Gebert. On je već napisan.

Schimmelpfennig je putovao po Nemačkoj i svuda je jako in-

¹ iz dana u dan — ² Dalekog Zapada — ³ «Die Republik der Arbeiter» — ⁴ Amalie Struve — ⁵ U originalu: tricker, ne može se jasno pročitati. — ⁶ Prethodna napomena povodom nemačkog prevoda zdravice L. A. Blanquija — ⁷ uverenje o siromaštvu

trigirao protiv nas, u zajedničkom interesu Willicha-Schappera, Rugea-Kinkela, Beckera⁸-Sigela. Naročito u mestima gde se oduševljavaju Kinkelom i sasvim specijalno u Vestfaliji, Osnabriku, Bilefeldu itd., gde nam ta gospoda nikad nisu bila naklonjena, spletkama nema kraja.

Tvoj
K. M.

⁸ Johann Philipp Becker

82

Engels Marxu

u London

Dragi Marx,

U prilogu Post Office Order¹ na 5 f. st.

Ako zdravstveno stanje Tvoje žene i ostale okolnosti dopuštaju, mogao bi preksutra, u četvrtak, ovamo.^[313] Imaš tri voza, od kojih možeš birati: 1. u pola sedam ujutru, ovamo stiže oko 2 (ima drugu klasu); 2. Parliamentary Train^[320] u sedam časova ujutru (druga i treća klasa), ovde je oko pola sedam uveče; 3. u podne, ovamo stiže u 9 uveče (druga klasa). Od petka do ponedeljka mogli bismo malo prošetati po okolini.

U svakom slučaju piši mi odmah da li — i kojim vozom — dolaziš; ja ću Te sačekati na stanici. Ako ne možeš doći u četvrtak, mada bi to sous beaucoup de rapports² bilo najbolje, dođi onda u petak. U svakom slučaju obavesti me na vreme kad i kako.

Sve ostalo ostavljam za usmeno saopštavanje, a sad ću radije poći po Post Office Order. Pozdravi ženu i decu.

Tvoj
F. E.

M[ančester], 15. aprila [1851], utorak

Na pošti je opet bila gužva — prilažem $\frac{1}{2}$ novčanice od 5 funti — druga polovina narednom poštom

¹ poštanska uputnica — ² iz raznih obzira

Engels Marxu

u London

Dragi Marx,

Za nekoliko dana, najduže osam, dobićeš još 5 funti; ja bih Ti ih već danas poslao da baš sad nisam imao da isplatim 10 funti odjednom.

Već nekoliko dana uzalud tražim pisma od Lupusa i Dronkea. Mora da si oba uzeo sobom. Ako ih nađeš, pošalji mi ih obratnom poštom, pa ću tada odmah pisati. A ni pismo od Fischera iz Nju Orlina ne mogu da nađem.

Ne nous plaignons pas trop de la mauvaise queue!¹ Kod kuće upravo imam Savaryjeve memoare.^[321] Napoleon je imao svoje — i to kakve! Taj Savary je silan primerak toga. Nema ništa prosečnije od tog čoveka. Ako izvesni ljudi veruju da su up to the mark² a ne razumeju čak ni *Komunistički manifest*, to ovaj Savary uobražava da ima Napoleona u džepu i da je jedan od malog broja izabranih koji shvataju svu veličinu tog čoveka, a pri tom nije shvatio ni jedan jedini plan pohoda ili bitke. Kad je pisao te memoare, teško da je bio napisan ijedan jedini čestiti prikaz ovih kampanja: on dakle, pošto je stvar apologetska kako za Napoleona tako i za njega samog, zacemento ne bi propustio da u tom pogledu učini najviše što je mogao; umesto toga svuda samo nekoliko opštih fraza i nepovezanih zbrkanih detalja jednog podređenog očevica. O Austerlicu,^[322] na primer, on zna samo toliko da je neprijatelj iznenađen u bočnom maršu i razbijen na onoliko delova koliko je francuskih kolona nastupalo — doslovan prepis iz Napoleonovog biltena. Ali kako se to dogodilo, o tome on ništa ne zna. Inače, vrlo mnogo trača iz doba carstva i konzulstva; pravi Mustercrapaud³, razmetljiv, lažljiv, servilan, koji sa istinskom nasladom govori o plemenitom pozivu policajca, kako u pogledu uživanja autoriteta pri hapšenjima, tako i u pogledu radosti u špijuniranju; uz to sposoban za svakovrsne smicalice i intrige, ali ipak svuda tako osrednji, uslužan i ograničenog horizonta, da ga je svuda trebalo držati na uzdi i davati mu tačna naređenja. Enfin⁴ apsolutno neprezentabilni subjekt, au fond⁵ ni bolji ni gori, ni upotrebljiviji, niti ga je više kompromitovao od izvesnih amica⁶, a ipak

¹ Ne žalimo se suviše na rdave pristalice. — ² na visini — ³ uzorni francuski filistar — ⁴ Najzad — ⁵ u osnovi — ⁶ prijatelja

je Napoleon vremenom od njega napravio podesnu mašinu, hercoga od Roviga i dvorjanina koji ga nije blamirao kod ruskog cara.⁷ Ali, naravno, takve ljude treba umeti kupiti, a za to su potrebni pre svega novac i vlast.

Blagorodni Thiers je, uostalom, prepisao Savaryja, čiji su memoari u Francuskoj bili dosta poznati, s bestidnošću koja ne zaostaje za bestidnošću engleskih ekonomista u plagiranju, i to ne samo u spletkama.^[296] I u stvarima koje se tiču uprave itd. gospodin Savary je ovde-onda glavni izvor.

Sudeći po »Times«-u, u Londonu mora da je sada strašno, pošto su ga sasvim zaposeli Tatari, Francuzi, Rusi i ostali varvari. Uz to perspektiva dolaska špijunskih brigada iz svih delova sveta, pa čak i pruskih žandarma, ne računajući nemačke demokratske prijatelje à la Otterberg, koji će doći u junu da bi videli veliku exhibition^[284] i velike ljude; to će biti lepo. Pazi, poslaće oni Tebi na vrat ljude s preporukama, ili bez njih, koji će od Tebe zahtevati da im pokažeš Ledrua, Mazzinija, L. Blanc-a i Caussidière-a, i koji će posle toga u Nemačkoj strašno prigovarati što im nisi od Feargusa O'Connora pribavio poziv na ručak. Doći će ljudi koji će reći: Gospodin Marx? — vrlo mi je milo, — Vi me svakako poznajete ja sam Neuhaus, šef tirinskog pokreta!

Verovatno si čitao o rusvaju u gradskom veću u Kelnu povodom govora potpredsednika opštine Schenka princu od Pruske⁸, kao i drski govor ovog poslednjeg. »Štampa je rdava, kelnska štampa se mora popraviti!^[323] Ce pauvre⁹ Brüggemann — on koristi, naravno, priliku za trućanje za kakvo su pod cenzurom najskromnije i najdobronamernije uzimali sebi veliku slobodu da pišu. Ali za to je sada i »naš Stupp« birgermajster i najveći čovek u Kelnu, a Tvoj šurak¹⁰ konfiskuje knjige s pohvalnom revnošću. Bojim se samo da će on prvom prilikom kao pruskobirokratski Brut posegnuti i za Tvojim stvarima, i to će moći vrlo neprijatno da zaustavi isplate honorara. Drugi zet ovog blagorodnog gospodina, prepoštovani Florencourt je, kako javljaju nemački listovi, tambour battant et mèche allumée¹¹, prešao u krilo katoličke crkve. Tvoja porodica je bar interesantna, u mojoj ja sam moram da činim ludosti.

A-propos! Ti bi mi učinio veliku uslugu kad bi mi od Daniela ili od nekog drugog u Kelnu koga smatraš za to pogodnim što pre pribavio pismo (direktno ovamo, dakle s kelnskim poštanskim žigom), u kojem će me izvestiti o prijemu dveju novčanica po pet funti kao i o jednoj ranije poslatoj, dakle ukupno 15 funti, i dodati da je ovaj novac po mome uputstvu isplatio izvesnim ljudima i da je moj račun sa raznim ljudima u Kelnu time potpuno izravnat. Može dodati još nekoliko indiferentnih stvari, pozdrava itd. da pismo ne bi iz-

⁷ Aleksandar I — ⁸ Wilhelm I — ⁹ Taj jadni — ¹⁰ Ferdinand von Westphalen — ¹¹ uz bubnjeve i baklje

gledalo namešteno. Ja, naime, pošto predviđam razgovor povodom podignutog novca, moram imati nekakav papir kojim u slučaju nužde mogu dokazati da sam platio dugove u Kelnu. Ukoliko pre dobijem pismo, utoliko bolje. Kako ćeš udesiti stvar, to sasvim prepuštam Tebi, a meni je milije da mi Ti nabaviš dokument pošto se nikog ne tiče šta nas dvojica imamo među sobom. Što se mene tiče, možeš pisati da sam zbog žena zapao u dugove ili da sam ranije za ciljeve saveza jamčio za tu sumu i da sam je sada morao platiti, ili inače šta hoćeš — n'importe¹². Pismo će, uostalom, u mesecu junu biti odmah vraćeno piscu. Kelnski poštanski žig s datumom iz prve polovine maja je glavna stvar.

Kako je kod Tebe? Pozdravi svoju ženu i decu i piši uskoro.

Tvoj
F. E.

[Mančester] 1. maja 1851.

Baš sad sam našao pismo od Lupusa i Fischera — ali pismo od Dronkea ne mogu da nađem. Lupusu ću još danas pisati. Ako budeš pisao u Keln, bilo bi dobro da ih opomeneš zbog putnih troškova za Lupusa — Ti znaš Kelnjane^[324].

¹² nije važno

Marx Engelsu

u Mančester

[London] 3. maja 1851.

Dragi Engels,

Lupus je iz Kelna, kako mi sam piše, dobio engleski pasoš i putni trošak za sebe i Dronkea. Dronke je Kelnjanima^[324] takođe poslao članak o italijanskoj revoluciji.

Mais ce qu'il y a de drôle¹ jeste to da Dronkeov potpis pozitivno stoji — odštampan kod Louis-a Blanc-a — ispod adrese tadašnjem komitetu za proslavu februarske revolucije. Nous lui demanderons des éclaircissements sur ce fait étrange. Dans le meilleur cas, ce n'est pas un trait d'esprit de la part de ce gnome.²

Becker je svoju slagačnicu i štampariju premestio u Vervije, i ne izgleda da mu gonjenje vlade nanosi štetu. Jedna sveska mojih pisanija stigla je ovamo, ali samo jedan primerak.^[325]

Ovdašnji centralnodemokratski nemački komitet^[326] rasturio se ovde u isto vreme kad mu je veliki Karl Heinzen nagovestio »vojni poslušnost«. Ljupki Kinkel, zbog svojih dramatičnih predavanja spektakularnim ljudima iz Cityja — dvanaest predavanja za 1 gvineju: ljupki šalje te karte preko komiteta (u kome je Oppenheim iz Berlina) svima i svakome, i ima otprilike 300 slušalaca — ne sme, naravno, da se kompromituje i povukao se. Haug se takođe posvađao. Ruge, čije su finansije, izgleda, u vrlo lošem stanju, nameravao je da kupi dagerotipsku radnju i da putuje po zemlji kao dagerotipist.

Weerth mi danas krajnje nezadovoljan piše da su mu dosadili dugi nosevi i sušeno meso. Osim toga kaže da mu preči »sjajna situacija« — ženidba? Ali da je suviše star da bi postao filistar. Ti znaš našeg prijatelja Weertha. Njemu brzo postaje dosadno, a najbrže kad oseti građansku udobnost. Njegov prijatelj Campe mu je rekao, pokazujući mrzovoljno na neprodane knjige: »Sve se traži, ali ništa nema stvarnog uspeha.« I to je, kaže, opšte stanje u Nemačkoj.

Ovde vrvi od people³ svake vrste. Ne verujem da će me in any way⁴ neko uznemiravati. Jer, ono što je među industrijalcima liberalno, radikalno ili pak samo radoznalo, to će [s velikom paž]⁵njom

¹ Ali ono što je smešno — ² Tražićemo od njega objašnjenje ove čudne činjenice. U najboljem slučaju, to nije duhovit potez ovog patuljka. — ³ ljudi — ⁴ na bilo koji način — ⁵ oštećen papir

prihvatiti Göhringer ili Kinkelova klika i odmah zatim kljukati skandaloznim stvarima o nama dvojici. Tant mieux pour nous!⁶

Cele ove nedelje je biblioteka bila zatvorena. O crvenom ludaku⁷ se ne čuje ništa više.

Daniels mi piše da oni nigde nisu bolje predstavljeni nego u Berlinu i da tamo imaju na raspolaganju dva »talenta« i »džentlmene«, koji su vrlo aktivni.

Tupmann⁸ pati od teškog tripera. Posle jedne žestoke scene sa Madame la Baronesse⁹ stvar je opet upola zagladena, ali je njegov položaj postao podređeniji zbog njegove lakomislenosti.

Foucault-ov eksperiment s klatnom pokazuje se ovde na politehničkom institutu.

Pomenuto pismo Danielsu otpremiću sutra. Schramm je mirabile dictu¹⁰ došao do *season ticket-a*¹¹.

Heinzen se u svom prljavom listu¹² opet bacio na mene svojim »native«¹³ blatom, taj malheureux¹⁴. On je toliko glup da mu Schramm za gotov novac šalje dopise pod imenom »Müller« i u stupce njegovih novina krijumčari same neumesne budalaštine, kao Blanquijevu zdravicu¹⁵ itd.

Wilich je pre nekoliko dana sreo Bambergera, koga je jednom ranije video. Prišao mu je. Stegao mu ruku: »Bio sam tri nedelje vrlo bolestan. Nisam mogao izlaziti iz kuće. Revolucija silno napreduje. Naročito smo mi ovde u Londonu vrlo aktivni. Osnovane su dve nove filijale saveza. Schapper neverovatno aktivan.«

Drugi put više. Sledeće nedelje ću u biblioteci ozbiljno potražiti izvore koji su Ti potrebni za L. Blanc-a.

Tvoj
K. M.

Moja že[na Te]⁵ pozdravlja. Ljutila se što nam je Pi[eper tako namet]⁵ ljivo odmah pao na vrat.

Uostalom, Ti uvek poklanjaš pošti jednu marku. One will do¹⁵.

⁶ utoliko bolje za nas — ⁷ Hermann Becker — ⁸ Wilhelm Pieper — ⁹ gospodom baronicom Rotschild — ¹⁰ na čudnovat način — ¹¹ sezonske karte — ¹² »Deutsche Schnellpost«, New York — ¹³ »prirođenim« — ¹⁴ nesrećnik — ¹⁵ Jedna je dovoljna.

85

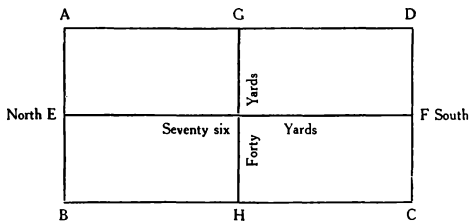
Marx Engelsu
u Mančester

[London] 5. maja [1851]

Dragi Engels,

Šaljem Ti u nastavku ovoga kopiju članka o primeni elektriciteta u poljoprivredi^[327], na engleskom jeziku. Budi tako dobar i piši mi obratnom poštom:

1. Šta misliš o toj stvari;
2. Objasni mi stvar, pošto mi nije sasvim jasna, in plain German¹.

A field is divided into oblong squares, 76 yards long and 40 yards wide, and containing therefore, just one acre each². Gornja slika je nacrt jednog takvog pravougaonika.

Na svakoj tački ABC i D pegs are driven into the ground; the external lines represent strong iron wires, extending from and fastend to each of the 4 pegs, and communicating with each other so as to form a square of wire, sank 3 inches below the surface; at the Points E and F Poles are fixed in the ground 15 feet high; a wire is connected with the cross wire beneath the surface at the Point E, — carried up the pole and along the centre of the square to the top of the pole at F, down which it is conducted and fixed to the cross

¹ na razumljivom nemačkom jeziku — ² Jedno polje je podjeljeno na pravougaonike 76 jardi duge i 40 jardi široke, tako da je svaki velik jedan eker.

wire beneath the surface at that point. We must here remark that the square must be so formed, to run from North to South, so that the wire passing from E to F shall be at right angles with the Equator. It is well known that a considerable body of electricity is generated in the atmosphere, and constantly travelling from east to west with the motion of the earth. This electricity is attracted by the wire suspended from E to F, and communicated to the wires forming the square under the surface of the ground, from the points A, B, C and D, . . . any quantity of electricity could be generated, that might be required, by placing under the ground at the point G, a bag of charcoal, and plates of Zink at the Point H. et to connect the two by a wire passing over two poles similar to those at E and F and crossing the longitudinal wire passing from those points. The cost at which this application can be made is computed at one pound per acre, and it is reckoned to last 10-15 years, the wires being carefully taken up and replaced each year³.

Koci se prave od suvog drveta. As the area increases the cost diminishes . . . The mode in which the plot is laid out is as follows. With a mariners compass and measured lengths of common string, lay out the places for the wooden pins, to which the *buried* wire is attached (by passing through a small staple). Care must be taken to lay the length of the buried wire due north and south by compass, and the breadth due east and west. This wire must be placed from two to three inches degrees in the soil. The lines of the buried wire are then completed. The *suspended* wire must be attached and in contact with the buried wires at both of its ends. A wooden pin with a staple must therefore be driven in, and the two poles (one 14 feet and the other 15 feet) being placed by the compass due north and

³ Udareni su kočici u zemlju; spoljne linije predstavljaju jake gvozdene žice koje su povučene od kočica do kočica i za njih pričvršćene tako da međusobno obrazuju žičani pravougaonik koji je 3 cola spušten u zemlju. Kod tačaka E i F u zemlju su zabijeni 15 stopa visoki koci. Kod tačke E je jedna žica vezana s podzemnom poprečnom žicom — koja ide do vrha koca, pa sredinom pravougaonika do vrha koca kod F, a zatim niz kolac i tu je ponovo pričvršćena za podzemnu poprečnu žicu. Pri tom treba paziti da pravougaonik bude tako napravljen da leži u pravcu sever-jug, tako da žica povučena od E do F čini pravi ugao sa ekvatorom. Poznato je da se u atmosferi stvara znatna količina elektriciteta i da stalno s kretanjem Zemlje struji od istoka na zapad. Taj elektricitet privlači žica razapeta od E do F i prenosi ga podzemnom žičanom pravougaoniku ABCD . . . Mogla bi se proizvesti svaka potrebna količina elektriciteta tako što bi se kod tačke G pod zemlju stavio džak drvenog uglja, a kod tačke H cinkane ploče i povezale žicom koja se vuče preko dva koca, slično kao kod E i F, i koja preseca uzdužnu žicu između tih tačaka. Troškovi za ovaj uređaj iznose jednu funtu po ekeru; on može da traje 10-15 godina ako se žice pažljivo skidaju i svake godine stavljaju na svoje mesto.

south, the wire is placed over them, and fastened to the wooden stake, but touching likewise at this point the buried wire. The suspended wire must [not] be drawn too tight, otherwise the wind will break it.⁴ Voilà l'affaire.⁵

Nemački glavari su se ne znam po koji put ponovo ujedinili, i tako se pojavio oglas generala Hauga, koji najavljuje da će se 10. maja pojaviti njegov »Kosmos« uz saradnju gospode Rugea, Kinkela, Rongea itd. To će biti lepo.

Tupman⁶ je upravo doneo pismo od Miquela iz koga izlazi da su nemački demokrati — i nekoliko komunista — na čelu s Rugeovim šugavim bremenskim listom⁷, neumorni u svojim klevetama protiv mene, a tako šta se, naravno, naglo širi kod nemačkih filistara i štraubingera.^[147] Ta gospoda mora da imaju silan strah od mene pošto već sada koriste sva sredstva da bi mi onemogućili boravak u Nemačkoj.

Tvoj

K. M.

Jones je juče držao zbilja odlično predavanje protiv cooperative movement⁸, u kome je de front⁹ napadao svoju sopstvenu publiku. On mi reče da od izdavanja lista zajedno s Harneyem verovatno neće biti ništa, pošto se s njegovom ženom ne može zaključiti nikakav posao. On će zasada na svoju ruku izdavati jedan magazin.^[328]

⁴ Ukoliko je zemljište veće, utoliko su manji troškovi . . . Mesto se priprema ovako. Pomoću mornarskog kompasa i kanapa odmerene dužine određuju se tačke za drvene kočiće, za koje treba da se pričvrsti *podzemna žica* (koja prolazi kroz uske kuke). Pri tom treba paziti da uzdužna strana podzemnog žičanog pravougaonika ide tačno u pravcu sever — jug po kompasu, a poprečna strana u pravcu istok — — zapad. Ta se žica onda spušta u zemlju dva do tri cola duboko. Time su linije za podzemnu žicu gotove. Žica koja se *povlači preko kolaca* mora na oba svoja kraja biti vezana s podzemnom žicom. U tu svrhu se zabija drveni kolac s kukom, i oba koca (jedan četrnaest a drugi petnaest stopa visine) postavljaju se tačno po kompasu sever — jug, preko njih se prevlači i pričvršćuje za drveni kočič žica, koja, međutim, u toj tački istovremeno mora dodirivati podzemnu žicu. Gore razapetu žicu ne treba previše zategnuti, da je vetar ne bi prekinuo. — ⁵ Eto to. — ⁶ Wilhelm Pieper — ⁷ »Bremer Tageschronik« — ⁸ kooperativnog pokreta — ⁹ u lice, direktno

86

Engels Marxu

u London

[Mančester, 6. ili 7. maja 1851]

Dragi Marx,

Sutra ili prekosutra ćeš dobiti Post Office Ordre¹. Naš knjigovođa danas opet nema cash².

Otkada za svoja pisma upotrebljavaš ovaj lepi pečat koji Ti vraćam — ili se nešto u vezi s tim dogodilo?

Il parait donc³ da će se čitava redakcija »Neue Rheinische Zeitung« sastati ovoga leta u Londonu, minus možda Freiligrath i honorarius⁴ Bürgers. Veoma se radujem što Lupus definitivno dolazi. Sada, uostalom, pozitivno znam da je stvar sa Alien-Offices-om⁵ na ovdašnjoj granici sada daleko manje stroga nego ranije i da je otuda čitav skandal zbog zabrane da se ovamo šalju izbeglice čista podvala.

Potpis alrauna⁶ na Ženevskoj adresi je veoma čudan⁷ — une bévue inconcevable⁸ — nov dokaz da se mora imati a sharp look-out after these young men⁹ i da im se moraju pritegnuti uzde. To može biti samo bévue¹⁰, pisma toga mladića su bila preusrdna i on je možda mislio da će učiniti genijalan potez. Treba ga podvrći strogom ispitu, izbrusiti ga i preporučiti mu: surtout pas de zèle!¹¹

Ovih dana ću Ti izložiti Wellingtonovu ekonomsku raspravu iz 1811. godine o free trade¹² i monopolu u kolonijalnoj trgovini. Stvar je zanimljiva i pošto se tiče španskih kolonija a ne engleskih, mogao je izigravati fritredera, mada se u samom početku okomio na trgovce sa aristokratsko-vojničkim fanatizmom. On nije mislio da bi potom morao pomoći da se ti principi primene na engleske kolonije. Međutim, tu je čvor. Zbog toga što je stari Irac na nezasluzen način pobedio Napoleona, morao je kasnije pasti pred Cobdenom i en économie politique¹³ proći kroz kaudinski jaram slobodne trgovine.^[329] Svetska istorija daje povoda za veoma mnoga prijatna razmatranja!

Raspuštanje londonske demokratske privremene vlade za Nemačku bacilo me je u veliku brigu. Tako krasna prilika za te magarce

¹ poštansku uputnicu — ² gotovine — ³ Dakle, izgleda — ⁴ časnog — ⁵ Uredom za strance — ⁶ Ernst Dronke — ⁷ Vidi prethodno pismo — ⁸ neshvatljiva greška — ⁹ oštro oko na ove mlade ljude — ¹⁰ greška — ¹¹ Pre svega ne suviše revnosni! — ¹² slobodnoj trgovini — ¹³ u političkoj ekonomiji

da budu izloženi javnom podsmehu neće se tako skoro opet pružiti. Zato veliki Franz Raveaux započinje u »Kölnische Zeitung«-u opet svoju klikašku polemiku s gospodinom Paulom Franckom i drugim magarcima. On je opet zreo da bude izabran za neku nacionalnu ludnicu i da kaže: »Meine Herren, hück hat die Stadt Köllen ener jrosser Dag erlebt!«¹⁴ Ta stoka sedi u Briselu. Naš prijatelj, komandant Engels, postao je general i prvi komandant, i filistri su mu priredili gozbu, na što je »naš Stupp« nazdravio. Vidiš da čovek može do nečega doterati iako se zove Engels. I ta stara debela svinja, ranije poručnik pod Napoleonom, raduje se u svojoj zahvalnici specifično pruskom duhu svečanosti i grada Kelna.

Ja sam, uostalom, moralno ubeđen da Willich i komp. snuju veličanstveni plan za revolucionisanje Engleske za vreme izložbe,^[284] mada je isto tako sigurno da ni prstom neće mrdnuti. Ništa neće ostati neopaženo!

Drugi stamp¹⁵ na mojim pismima je zbog kasnije predaje. Za taj stamp mogu da otpremim pismo još istim vozom sat i po posle zatvaranja obične pošte. Uostalom, to plaća firma.

Tvoj
F. E.

¹⁴ »Gospodo moja, danas je grad Keln doživeo veliki dan!« – ¹⁵ marka

87

Engels Marxu

u London

Dragi Marx,

Današnjom prvom poštom poslao sam Ti Post Office Order¹ na 5 funti, koje si, nadam se, primio.

Sa engleskom poštom se *décidément*² nešto događa. Najpre pismo koje je Tebi došlo otvoreno. Zatim prekjuče Tvoje pismo meni sa izbrisanim pečatom, koji sam Ti vratio. Sada mi danas, u četvrtak, osmog, uveče u sedam časova, stiže Tvoje pismo od petog, dakle od ponedionika, ono o elektricitetu. Pismo ima tri londonska poštanska žiga od šestog (utorak), od kojih dva pokazuju da je ono u utorak ujutru pre deset časova bilo već predato. Zatim žig *Mančestera* od sedmog (juče), i najzad dva ista od danas. Uz to jedan izbrisan, loše skrpljen, meni nepoznat pečat, koji Ti vraćam da proveriš. Još danas ću poslati envelope³ ovdašnjem upravniku pošte i tražiti objašnjenje zbog čega je pismo umesto juče ujutru predato tek večeras. Piši mi obratnom poštom tačno kada je predato i da li je pečat u redu. Napravićemo tim džukcima takav skandal da će ga se sećati. Da ta banda čini prostakluke, vidi se iz današnjeg »Daily News«-a, koji direktno kaže da je Palmerston u Beču i Berlinu tražio špijune za nadzor izbeglica i gospodu Stiebera i Goldheima iz Berlina tačno opisao engleskoj javnosti. Bilo bi famozno kad bismo mogli Greya naterati da se izjasni kao što je Mazzini ranije naterao Grahama.^[330]

Da se s pismom desilo nešto naročito, pokazuje i znak koji su na njega stavili. Ispred i iznad reči *Mančester* u adresi stavljen je krstić, ovako:

× *Mančester* ×

još jače nego što sam to ja ovde učinio.

Sačuvaj pečat koji Ti vraćam; možda će nam trebati.

Sutra ću Ti pisati o drugim pokrenutim pitanjima; sada odmah idem da predam ovo pismo i pismo upravniku pošte. Pozdravi mnogo svoju ženu.

Tvoj
F. E.

[*Mančester*], 10 časova uveče, četvrtak 8. maja⁴ [1851]

¹ poštansku uputnicu — ² nesumnjivo — ³ omot — ⁴ u originalu: juna

Pismo je tako nevešto otvoreno da se još jasno vidi ivica prvobitnog, većeg pečata. Nikakav pečatni vosak ne pomaže ukoliko pod njim nema oblande koja obuhvata sve četiri strane omota. Nemam baš nijedne ovde, i pošto želim da Ti ovo pismo stigne neotvoreno, ne mogu uraditi ništa drugo nego da ga pošaljem Schr[amm]u, koji stanuje bliže Tebi nego Pieper i preko koga imaš bar izgleda da ćeš ga brzo dobiti.

Le tout considéré⁵, ipak je bolje da ga pošaljem preko Piepera, što i činim.

⁵ uzev sve u obzir

88

Engels Marxu

u London

[Mančester] petak, 9. maja [18]51.

Dragi Marx,

Juče sam Ti poslao dva pisma, jedno samo s Post Office Order¹, a drugo preko Tupmana². Nadam se da si oba primio.

Električna pripovest je u pogledu konstrukcije prosta. Na četiri ugla ABC i D — pretpostavljam da imaš kod sebe crtež — udare se kočici u zemlju i između njih se povuče jaka žica tri cola ispod zemlje tako da podzemno opkoljava celo polje. Kod E i F, sever i jug, udare se u zemlju dva koca čiji se vrhovi, 15 stopa iznad zemlje, isto tako vezuju žicom. Oba kraja ove žice idu niz koce i vezuju se pod zemljom s pokrivenom žicom ABCD. Isto tako, poprečna žica od G do H na dva koca koja se u sredini ukršta sa žicom EF. Zašto su potrebni džak drvenog uglja i cinkane ploče, nije mi sasvim jasno, pošto sam zaboravio električna svojstva drvenog uglja, — pretpostavljam da tim drvenim ugljem kod G i cinkom kod H koji su isto tako ukopani i stoje u vezi s velikom ukopanom žicom, taj čovek hoće da polarizuje elektricitet, da napravi pozitivni (cink) i negativni (ugalj) pol.

Ostatak se odnosi na tehničke stvari, izolovanje žice itd.

Pošto mi ništa više ne pišeš, pretpostavljam da se ta stvar odnosi na nekakav eksperiment, mislim da si mi govorio o tome da je otprilike u »Economist«-u ili u nekom drugom listu bilo nešto o tome. Meni je uspeh te stvari nešto sumnjiv; ali se možda s tim može nešto učiniti ako se stvar raširi i poboljša. Postavlja se samo pitanje: 1. koliko elektriciteta se na taj način može sakupiti iz vazduha i 2. kako taj elektricitet deluje na rastenje i klijanje biljaka. Obavesti me u svakom slučaju da li je eksperiment već vršen i s kakvim uspehom, i gde se nalazi izveštaj o tome.

Dve začkoljice ima stvar u svakom slučaju:

1. Taj čovek hoće da žica koja treba da skuplja elektricitet bude postavljena tačno u pravcu sever—jug, a ipak propisuje farmerima da je polože prema kompasu. O deklinaciji kompasa koja ovde u Engleskoj iznosi od 20 - 23 stepena on ništa ne kaže, a u svakom slučaju bi morao reći da li je nju uzeo u obzir. Farmeri u svakom slučaju ne znaju ništa o deklinaciji i postavili bi žicu po magnetnoj igli, koja bi onda pokazivala ne pravac sever—jug, već pravac sever—severozapad, jug—jugoistok.

¹ poštanskom uputnicom — ² Wilhelm Pieper

2. Ako elektricitet ima povoljno dejstvo na klijanje i rasteenje biljaka, onda će biljke u proleće klijati *suviše rano* i biće izložene noćnim mrazovima itd. To bi se u svakom slučaju moralo pokazati, i moglo bi se predupreti prekidanjem veze višeće i ukopane žice za vreme zime. Ni o tome oni ništa ne govori. Međutim, ili je tako skupljeni elektricitet bez ikakvog povoljnog dejstva ili ima dejstvo preranog klijanja. I to se mora objasniti.

Stvar se, uostalom, ne može oceniti dok se ne isproba i ne pokažu rezultati, i zbog toga mi reci gde mogu naći nešto više o ovom predmetu.

Hvala tvorcu na visini što su se magarci iz centrale^[326] ponovo našli i ja im čak ne zavidim ni na njihovom »Kosmos«-u. A i mi ćemo uskoro opet imati jedan organ, ukoliko nam bude potreban, i preko njega ćemo moći da odbijemo sve napade, a da ne izgleda kao da to dolazi od nas. To je preimućstvo predvidenog lista »Kölner Monatschrift«^[331] nad našom »Revue«. Mi ćemo sve to svaliti na dobričinu Bürgersa; nešto mora dobiti za svoju dubokomislenost.

Nije se moglo ni očekivati da će nas u Nemačkoj manje grditi nego u Americi i u Londonu. Ti se sada nalaziš u zavidnom položaju da Te u isti mah napadaju dva sveta, što se Napoleonu nikad nije desilo. Uostalom, naši prijatelji u Nemačkoj su magarci. Sasvim je u redu što oni na te grdnje ne obraćaju pažnju, osim što svaka tri meseca kažu nekoliko reči o tom krasnom trade³. Ali ako dođe do kleveta, ako se demokratski filistar više ne zadovolji jednostavnim ubedenjem da smo mi najcrnja čudovišta, već stane da širi lažne i izopačene činjenice, onda zaista ne bi bilo suviše kad bi nam ta gospoda poslala dokument da bismo mogli preduzeti svoje mere. Ali Nemać misli da je dosta učinio ako takvoj besmislici simplement⁴ ne *veruje*. Neka Tup[man] povodom toga piše M[iquel]u; nije ni potrebno da odmah odgovori, već kad se tih koještarija prilično nakupi, onda možemo jednom stvar poterati i zgaziti stenice d'un seul coup de pied⁵. Što se tiče toga da oni hoće da nam onemoguće boravak u Nemačkoj — *laissons-leur ce plaisir!*⁶ Oni ne mogu izbrisati iz istorije »Neue Rheinische Zeitung«, »Manifest« i tutte quante⁷, te im sva njihova dreka ništa ne pomaže. Jedini ljudi koji bi nam u Nemačkoj mogli postati opasni jesu mučke ubice, a otkako je Gottschalk mrtav, niko u Nemačkoj nema kuraži da nam takve ljude pošalje na vrat. Et puis⁸, zar mi 1848. u Kelnu nismo morali tek osvojiti svoj položaj, a voleti nas ipak nikad neće demokratska, crvena ili čak komunistička svetina.

Drago mi je što su Te ljudi koji su došli na izložbu dosad ostavili na miru. Meni već dosađuju. Juče su ovde bila dva trgovca iz Lecco-a, jedan od njih je stari poznanik iz 1841. Austrijanci krasno gazduju u

³ poslu — ⁴ jednostavno — ⁵ jednim jedinim udarcem noge — ⁶ ostavimo im to zadovoljstvo — ⁷ sve ostalo — ⁸ onda

Lombardiji. Posle svih kontribucija, ponovljenih prinudnih zajmova, ubiranja poreza triput godišnje, najzad je nastupilo redovno stanje. Srednji trgovci u Leccu moraju da plate 10 000 - 24 000 cvancika (350 - 700 f. st.) godišnje — na ime neposrednog redovnog poreza, sve u hard cash⁹. Pošto iduće godine i tamo treba da se uvedu austrijske banknote, vlada hoće prethodno da izvuče sav metalni novac. Pri tom su visoko plemstvo — i gran ricchi¹⁰ — i seljaci srazmerno *vrlo pošteđeni* — il medio liberale¹¹, liberalna srednja klasa gradova mora sve da plati. Vidiš politiku tih ljudi. Da pod takvim pritiskom — u Leccou su potpisali izjavu i poslali vladi, da više neće plaćati, neka im, ako im je volja, stave zabranu na imovinu, ali da će se oni, ako ovaj sistem ne prestane, svi iseliti, a nekolicini je već popisana imovina —, da pri tom ti ljudi čekaju Mazzinija i izjavljuju da bi moralo otpočeti jer oni to duže ne mogu izdržati, perche rovinati siamo e rovinati saremo in ogni caso¹² — to je shvatljivo. Ovi ljudi ovde su svi republikanci i to sami ugledni buržujci — jedan je prvi trgovac u Leccou i plaća 2000 cvancika mesečno poreze. On je prosto hteo da zna kada će to »početi«, oni su među sobom u Leccou — jedinom mestu gde sam popularan — rešili da bih ja to morao tačno znati.

Sutra ću Ti pisati o Wellingtonu, u čemu su me ovi ljudi omeli.

Tvoj
F. E.

Ovo pismo je zapečaćeno pečatnim voskom i pečatom naše firme E. & E. Videćeš, dakle, da li je otvarano.

⁹ zvečećoj moneti — ¹⁰ krupni bogataši — ¹¹ liberalna sredina — ¹² jer smo upropašćeni i u svakom slučaju ćemo biti upropašćeni

89

Engels Marxu

u London

Dragi Marx,

Prošle nedelje sam Ti čitav ship-load¹ pisama poslao, od kojih jedno s novcem i jedno preko Piepera. Pa onda opet jedno sad u utorak, na koje svakako očekujem odgovor. Pas une ligne². Moram pretpostaviti da su se pisma zagubila pošto sam na ono preko Piepera svakako očekivao odgovor (ako taj odgovor ne stigne, ne znam kakav ću izgledati u očima ovdašnjeg upravnika pošte). Ili možda imaš neke neprilike — samo i u tom slučaju bi deux mots³ bile poželjne; stvar me considérablement⁴ uznemirava, i ako sutra ili najkasnije prekosutra ništa ne dobijem od Tebe, neću znati šta je po sredi i šta da učinim da se pisma koja Ti šaljem ne gube.

Ovdašnji poštar preporučuje da svoja pisma ne adresiraš kao do sada, već ovako: gore ime, zatim broj i ulica, i sasvim dole Mančester. On misli da je zbog toga jedno Tvoje pismo putovalo odavde natrag u London, pa onda opet ovamo. Dakle, očekujem odgovor.

Tvoj
F. E.

[Mančester] četvrtak [15. maja 1851]

¹ brodski tovar — ² Ni retka (od Tebe) — ³ dve reči — ⁴ jako

90

Marx Engelsu
u Mančester

London, 16. maja 1851.

Dragi Engels,

Tvoje pismo koje je stiglo prekjuče dobio sam prekasno da bih na njega još odgovorio.^[332] Bio sam, naime, već u Muzeju¹ pre nego što je poštar naišao i vratio sam se kući tek u sedam časova uveče. Juče Ti, međutim, ni pored najbolje volje nisam mogao pisati jer sam imao takve bolove u želucu da je glava skoro htela da mi prsne kao bubanj Freiligrathovog crnca.^[333]

Prošla konfuzija nastala je jednostavno tako što sam jednom od dvojice besposličara (S[chramm]u) odmah posle Tvog prvog pisma dao pismo za Tebe da ga otpremi na poštu. Ali ga je on zaboravio, i tih nekoliko redova se još juče nalazilo u njegovoj torbi.

Što se tiče electricity², o tome se nalazi beleška u »Economist«-u od 1845. On, uostalom, ne sadrži ništa više od onoga što sam Ti saopštio, i izveštaj da je dobio »neku tešku bolest« da bi povećao interesovanje. On čak imenuje farmera.

Freiligrath dolazi ovih dana ovamo.

A sada o priči s poštom. Mislim da pošta nije kriva. U svakom slučaju za rdav oblik pečata ja snosim krivicu. Jedino što mi je sasvim alienum³ jeste: × Mančester ×⁴.

Jesi li video u »Kölnische Zeitung« kako bezobrazni Kinkel preko svoje žene poriče svako učešće u manifestu jakog »provizorijuma«?^[308] i kako laže da je dobio »neku tešku bolest« da bi povećao interesovanje nemačkog filistra?

Intervencijom moga prepoštovanog šuraka-ministra⁵ štampanje mojih stvari, kao i revije, opet je zapelo.^[270] Izgleda da je Becker⁶ naišao na teškoće u Verviju.

Izgleda da *Cavaignac* u Francuskoj naglo uzima maha. Njegov izbor bi bio racionalno rešenje, ali bi revoluciju odložio za više godina. Kongres Nikolaja, Friedricha Wilhelma i Habsburga^[334] ima otprilike isti značaj kao i kongres generala Hauga, Rugea i Rongea. Porez na dohodak je, uostalom, za ovaj momenat najpametnije što su Prusi mogli učiniti.

Sada jedan osvrt na ovdašnju emigraciju.

¹ British Museum — ² elektriciteta — ³ nerazumljivo — ⁴ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 87. — ⁵ Ferdinand von Westphalen — ⁶ Hermann Becker

Pod rukovodstvom nekog subjekta (Nemca), čije ime ne znam, ili, bolje reći, s tim subjektom, uposlili su se besmrtni Faucher, neizbežni E. Meyen, koji je sada takođe ovde itd. kod londonskog »(Daily) Illustrated News« kao redakcija nemačkih članaka. Pošto nijedan od njih ne zna engleski, oni su sebi izmolili višu redakciju, jednog Engleza koji zna nemački. Pretpostavljena im je jedna stara žena, koja je pre dvadeset godina bila u Nemačkoj i slabo govori nemački. Ona je, kao i stari Dolleschall, precrtala, poglavito E. Meyenu dubokomislene članke o »vajarstvu«. Taj idiot je, naime, ovde u Londonu, reprodukovao svoje još pre deset godina u onom berlinskom literarnom bulevarskom listu⁷ smandrljane gluposti o umetnosti: I Fauchera je takođe nemilosrdno cenzurisala. I pre nekoliko dana je izdavač te klipane, koji se, istina, opiru ali ipak pokorno podnose vlast te stare žene, pozvao k sebi i izjavio toj gospodi da mu njihove svojeručne majstorije nisu potrebne i da treba da se ograniče na prevodenje engleskih članaka. A pošto ti nesrećnici ne znaju engleski, to je bio otpust u najlepšoj formi. I oni su dali ostavku. I Meyen će opet desetak godina morati da čeka na štampanje svoga »vajarstva«.

Ne samo to. »Kölnische Zeitung« je pre nekoliko nedelja bez ikakvog okolišenja izbacio gospodina Fauchera uz napomenu da su njegovi članci publici dosadni.

Šta kažeš o portugalskoj revoluciji?^[335]

Gospodin A. Goegg je ovde, Willich i komp. su ga odmah uhvatili i on drži predavanja u Windmillu^[257]. Neka mu je sa srećom!

Maintenant, mon cher⁸, zbogom. Odsada će naša prepiska opet teći normalno.

Tvoj
K. M.

⁷ »Athenäum«, organ berlinskih mladohegelovaca koji su uređivali Riedel i Meyen. — ⁸ A sada, dragi moj

91

Engels Marxu

u London

Dragi Marx,

Drago mi je što se s pismima nije ništa desilo, to je svakako bolje. Ovdlašnji upravnik pošte mi je isto tako dao zadovoljavajuće objašnjenje zbog zadocnelog pisma. Piši ubuduće u adresi ulicu i broj *iznad* grada, tako da Mančester stoji sasvim dole, poštanski činovnici su na to naviknuti te su u jednom pismu »Mančester« prevideli jer je ulica stajala ispod, i pismo su kao londonsko gradsko pismo vratili u London.

Najnovije je da si Ti potpuno prevaziđen. Ti misliš da si otkrio pravu teoriju zemljišne rente. Ti misliš da si prvi koji obara Ricardovu teoriju. Malheureux que tu es¹, ti si natkriljen, uništen, potučen, smlaćen, čitava podloga tvoga monumentum aere perennius² je srušena. Slušaj: gospodin Roobertus je upravo objavio treći svezak svojih »*Soziale Briefe an v. Kirchmann* — 18 tabaka. Ovaj svezak sadrži »potpuno opovrgnuće Ricardovog učenja o zemljišnoj renti i izlaganje jedne nove teorije rente«. »*Leipziger Illustrierte Zeitung*« od prošle nedelje. Sad si nadrljao.

Nastojanja velikog Kinkela da se izvuče iz nerespektabilnog društva, zvanog Evropski komitet, a da za sobom ne ostavi smrad, vrlo su zabavna. U »Sun«-u od subote si verovatno video da je nekolici demokratskih drekavaca pošlo za rukom da kod Elberfelda održe zbor i naprave malu riots³ i da su pri tom delili ove proklamacije. To su organizovala Rongeova nemačkokatolička udruženja. Ni Kinkel niti inače neko iz hora ne bi tamo nešto postigao.

Stvar s Cavaignacom je u svakom pogledu fatalna; ako *Girardin* kaže o njemu da ima najveće izgleda, onda to mora biti istina. Osim toga, ovi ljudi sve više uviđaju da revizija nije moguća — na legalan način.^[336] A ilegalan je — državni udar, i ko prvi počne državne udare, taj će biti smrvljen, kaže »*Débats*«. Napoleon postaje horriblement⁴ otrcan. Changarnier je uništen, potpuno stavljen u penziju, fuzija ne vodi ničemu neposredno praktičnom ma koliko da je zgodna, il n'y a que⁵ Cavaignac. Kad bi taj tip i odložio revoluciju, to na kraju ne bi bilo ni tako opasno; nekoliko godina odlučnog industrijskog razvoja, savlađivanje krize i nov period prosperiteta apsolutno ne bi mogli škoditi, naročito ako bi ga u Francuskoj itd. pratile građanske reforme.

¹ Nesrećan kao što jesi — ² spomenika trajnijeg od tuča (Horacije: *Carmina*) — ³ gungulu — ⁴ užasno — ⁵ ostaje samo

Međutim, Cavaignac i građanska reforma pretpostavljaju u Francuskoj reformu carine i savez s Engleskom, i prvom prilikom rat protiv Svete alijanse⁽²⁹¹⁾ uz pomoć Engleske, s potrebnim vremenom za naoružanje, sa dugo pripremanom invazijom Nemačke, i to bi nas moglo stati granice na Rajni, koja je ionako najbolje sredstvo za umirivanje Cra-paud-socijalizma⁶ uz plaćanje za to sa gloire⁷.

Débats se, uostalom, tako srozao da spas društva vidi još jedino u očuvanju novog izbornog zakona.

Stvar sa Faucherom i Meyenom je divna. Pošto sam od nemačkog »I[llustrated] L[ondon] News«-a video samo prvu stranu prvog broja u nekom izlogu, bio sam rather⁸ radoznao ko su ti »prvi nemački pisci« koji pišu te visokoparne gluposti.

»Frankfurter Journal« donosi dopis iz Kelna da londonski emigranti žive sada prilično snošljivo, sa izuzetkom onih u kasarni, među kojima je i Willich. Augsburški »Allgemeine [Zeitung]« zbilja veruje da je alienbill⁽²⁹⁹⁾ još na snazi i vidi emigrante — te večite Jevreje 19. veka — kako se, bleđi od straha pred tim zakonom, drhteći vuku ulicama Londona.

O portugalskoj revoluciji⁽³³⁵⁾ ne kažem ništa. Značajno je samo da Saldanha, kao čisto *lični* pobunjenik, kao ôte toi de là, Costa Cabral, que je m'y mette⁹, nije apsolutno ništa postigao, ali da je od trenutka kad je bio prinuđen da se priključi liberalnim građanima iz Oporta i da u licu Manuela¹⁰ Passosa k sebi primi svemoćnog predstavnika te građanske sile, da mu je onda pripala cela vojska. Položaj koji Passos dobija i sledeći razvoj će pokazati da li Saldanha i kraljica¹¹ neće namah pokušati da buržoaziju opet prevare. Lisabon nije ništa, Oporto je sedište konstitucionalnih građana, Manchesterschool⁽³³⁷⁾ Portugalije.

Budi srećan što gospodin Goegg nije došao k Tebi. Le diable emporte toutes ces médiocrités gonflées¹².

Tvoj
F. E.

Mančester, ponedeljak, 19. maja [18]51.

⁶ filistarskog socijalizma — ⁷ slavom — ⁸ prilično — ⁹ Skloni se odatle, Costa Cabral, da ja sednem na tvoje mesto — ¹⁰ U originalu: José — ¹¹ Maria II da Gloria — ¹² Neka đavo nosi sve te naduvene mediokritete.

92

Marx Engelsu

u Mančester

London, 21. maja 1851.

Dragi Engels,

Freillgrath je ovde i pozdravlja Te. On je ovde da bi potražio neko mesto. Ako ništa ne nađe, hteo bi u Ameriku.

Iz Nemačke je doneo sasvim dobre vesti. Keljnani^[324] su vrlo aktivni. Njihovi agenti putuju od septembra. U Berlinu imaju dva sasvim dobra predstavnika, i pošto demokrati stalno dolaze u Keln po savete, oni stalno parališu drugu gospodu. Tako Braunšvajžani umalo što nisu dali Schimmelpfennigu 2000 talira za londonski komitet (socijalni). Ali su prethodno poslali dr. Luciusa u Keln, te je tako stvar pala u vodu.

Kinkel je vrlo diskreditovan u Rajnskoj oblasti, naročito u Bonu. Tamošnji komitet je Johanni¹ poslao 200 f. st., ali je ona već posle dve nedelje tražila još. To se tim čiftama nije svidelo. Keljnani će za nekoliko nedelja održati komunistički kongres. Sigel, ober-general, ovde je i stupio je u Windmill Street.^[257]

A izašao je i jedan broj »Kosmos«-a generala Hauga. Sadrži reklame za Willicha, Kinkela i Göhringera. Različite bande se sve više izjednačuju. Naduveniju i samodopadljiviju neukusnost nisam nikada ni čuo ni video. U njemu je, između ostalog, i jedna lakrdija Arnolda Winkelrieda Rugea. Ta stoka simulira da mu neki nemački »gostoljubac« piše pismo u kome se divi svemu što čita u novinama o »engleskom gostoprimstvu«, boji se da bi Rugeova »pretrpanost državnim poslovima« mogla ovoga sprečiti da u tome »sibaritzizmu gostoprimstva« uzme svoj odgovarajući udeo i pita ga: »U Vindzor su svakako bili pozvani Mazzini, Ledru-Rollin, građanin Willich, Kinkel i Vi, a ne izdajnik Radowitz?« Ruge zatim poučava svoga prijatelja i teši ga da ih englesko gostoprimstvo neće sprečiti da se s bakljama u rukama vrate u Nemačku. L'imbécile!²

Cela stvar je napisana beletrističko-đačko-idiotski i sa izvesnom samodopadljivom glupošću kojoj nema ravne u analima svetske istorije. Uz to s nečuvenim odsustvom svakog talenta. Ipak moram pokušati da za Tebe nabavim jedan primerak te bede.

¹ Johanna Kinkel — ² Glupan

Stenica Meyen trčkara ovuda vrlo poslovno i saopštava svakome, ko hoće da čuje, tajnu da su Marx i Engels izgubili sve pristalice i sav uticaj u Nemačkoj. Strašni Meyen!

Da Ti, uostalom, navedem jedan primer bestidne nametljivosti ovih vucibatina i njihovog bednog prosjačenja:

Prošle nedelje sam bio u John Streetu, gde je stari Owen povodom svoga 80-tog rođendana držao predavanje. Uprkos svojim fiksnim idejama stari je bio ironičan i ljubazan. Jedan od trabanata »Kosmos«-a, pošto je stari gospodin završio, probija se do njega i gura mu »Kosmos« u ruku sa izjavom da taj list sadrži njegove principe. I stari ga zbilja preporučuje publici. C'est par trop drôle!³

To veče, uostalom, nisam mogao da izbegnem ponovni susret s Harneyem, koji mi je malo cvrcnut i vrlo predusretljivo prišao i raspitivao se za Tebe.

Willichovo prosjačenje sasvim dobro napreduje. On je, kada su šlezvig-holštajnske izbeglice došle ovamo, »za njih« (!) iskamčio preko 200 f. st. od city-merchants⁴.

Girardin, doduše, kaže da je Cavaignac sada jedini ozbiljni kandidat parti de l'ordre,^[338] buržoaske mase. Međutim, on sam užasno napada njega i Changarnier-a, i njegova polemika podseća opet na najbolja vremena njegove borbe protiv »National«-a. Taj čovek vrši u Francuskoj veću agitaciju nego čitava banda montanjara i crvenih uzetih skupa. Bonaparta izgleda hors de question.⁵ Međutim, ako rojalistička većina Nacionalne skupštine ponovo povredi ustav i *jednostavnost* većinom donese rešenje o reviziji ustava, ona će ipak na kraju biti primorana — pošto onda gubi svaki legalni oslonac — da zaključi kompromis s Bonapartom kao držaocem izvršne vlasti. U tom slučaju bi možda moglo doći do ozbiljnih kolizija, pošto nije verovatno da će Cavaignac još jednom dopustiti da mu tu priliku neko ispred nosa ugrabi.

Uskoro će ovde biti čitava redakcija »Neue Rheinische Zeitung«. Čudim se što nema Lupusa. Samo da mu se nije dogodila neka nezgoda.

Sada svakog dana od deset ujutru do sedam uveče sedim u biblioteci, a posetu Industrijskoj izložbi^[284] odlazem do Tvoga dolaska.

Jesi li u »Débats« čitao lažne i prave Mazzinijeve poslanice?

Tvoj
K. M.

Musch pozdravlja »Friedricha Engelsa«.

A-propos! Willich i Schimm[el]pfennig su »Svojoj braći u pruskoj vojsci« uputili uobičajeni poziv.

³ To je već i odviše smešno. — ⁴ velikih trgovaca — ⁵ ne dolazi u pitanje

93

Engels Marxu

u London^[339]

Dragi Marx,

Sa zadovoljstvom sam doznao iz novina da su »Neue Rheinische Zeitung« u Tvojoj ličnosti bile takođe zastupljene na Soyerovom banketu svetske štampe. Nadam se da su Ti prijali homards à la Washington¹ i champagne frappé². Ali kako je g. Soyer pronašao Tvoju adresu, to je za mene tajna.

Znaš li šta je bilo s pijanicom Laroche-om iz Great Windmill Streeta.^[257] Kako javljaju nemački listovi, on je uhapšen i u Berlinu osuđen na smrt vešanjem. Pokazalo se da taj tobožnji nekadašnji pruski husarski poručnik nije niko drugi do obučar August Friedrich Gottlieb Lehmann iz Tribela kod Soraua u gornjošleskoj Poljskoj, vojnik prvog poziva, osuđen presudom od 23. marta 1842. zbog dezertiranja u doba mira, falsifikovanja i nedozvoljenog zaduživanja na vojničke kazne časti i šesnaestomesečno zatočenje u jednoj kažnjeničkoj četi. Nov doprinos osvetljavanju naših nemačkih junaka revolucije.

Sasvim je dobro što se veliki ratnici Willich, Schimmelpfennig i Sigel sve više zbližuju. Ovaj vojnički šlam se odlikuje nepojmljivo prijavim esprit de corps³. Oni se međusobno mrže à mort⁴, zavide jedan drugom kao đaći na najmanjem odlikovanju, ali su prema ljudima iz »civila« svi jednodušni. Disciplinovani kao u prvim francuskim armijama iz 1792/93, samo u kepečki karikiranom merilu. Društvo iz Windmill Streeta svi smatraju za bataljon koji će spreman i u zbijenim redovima marširati preko. To je jedino što im je preostalo otkako su razbijeni i proterani iz Švajcarske. Nikakvo čudo što se svi kače za taj blagorodni korpus. Vrlo je dobro što je taj oficirski staleški duh iz stare kasarne i oficirske trpeze već sada skrenuo na sebe pažnju, i što se već sada vidi da to klikaštvo vlada među oficirima emigrantima kao i u »sjajnoj vojsci«.^[340] Mi ćemo ovoj gospodi u svoje vreme već pokazati šta znači »civil«. Sve te stvari mi pokazuju da je najbolje što mogu da učinim to da nastavim svoje vojne studije, da bi im se bar neko od »civila« teorijski mogao suprotstaviti. U svakom slučaju hoću da to dovedem dotle da me takvi magarci ne mogu nadgovoriti. Uostalom, milo mi je što su prevareni za 2000 talira. Vesti iz Kelna su vrlo prijatne, neka se tamošnji ljudi samo čuvaju.

¹ jastozi à la Washington — ² rashladeni šampanjac — ³ staleškim duhom — ⁴ smrtno

Blagorodna Johanna⁵ je u prosjačenju stvarno prevazišla sve što je dosada bilo. Heinzen se može obesiti; do bezobrazluka do kakvog je doterala ova žena, koja je povrh toga ružna kao đavo, on nije nikada doterao.

Da Girardin ne podržava Cavaignaca, vidi se već iz engleskih listova. Ali da on konstatuje činjenicu da Cav[aignac] ima dobre šanse, dovoljno je za karakterizovanje situacije. Ako bi se realizovala šansa o kojoj Ti govoriš da većina i Bonaparta zaključe ugovor i pokušaju da sprovedu ilegalnu reviziju, onda bi, mislim, pošlo naopako. To oni nikada neće sprovesti dokle god su Thiers, Changarnier i »Débats« sa svojim prirrepcima protiv toga. Cavaignac bi imao odveć lepe šanse: i u tom slučaju, mislim, mogao bi računati na vojsku.

Bude li rusvaja iduće godine, Nemačka će biti u gadnoj situaciji. Francuska, Italija i Poljska su zainteresovane za njeno raskomadavanje. Mazzini je štaviše, kao što si video, Česima obećao rehabilitaciju. Osim Mađarske, Nemačka bi imala samo jednog mogućnog saveznika, Rusiju — pod pretpostavkom da je tamo izvršena seljačka revolucija. Inače ćemo imati guerre à mort⁶ s našim blagorodnim prijateljima sa sve četiri strane, i veliko je pitanje kako će se ta stvar svršiti.

Ukoliko više razmišljam o toj stvari, utoliko mi biva jasnije da su Poljaci une nation foutue⁷ koji će se kao sredstvo moći upotrebiti samo dotle dok sama Rusija ne bude uvučena u agrarnu revoluciju. Od tog momenta Poljska više apsolutno nema nikakav raison d'être⁸. Poljaci nisu u istoriji činili nikad ništa drugo do hrabre kavgađzijske gluposti. A ne može se navesti ni jedan jedini moment kada je Poljska, čak i u odnosu prema Rusiji, uspešno predstavljala napredak ili učinila ma šta od istorijskog značaja. Rusija je, naprotiv, stvarno progresivna u odnosu na Istok. Rusko gospodstvo sa svim njegovim prostaštvom, svom njegovom slovenskom prljavštinom igra civilizatorsku ulogu za Crno i Kaspijsko more i centralnu Aziju, za Baškire i Tatare, i Rusija je primila mnogo više kulturnih elemenata, a naročito industrijskih elemenata, nego po celoj svojoj prirodi viteško-dembelska Poljska. Već to što rusko plemstvo fabrikuje, vodi trgovinu, vara, što se da korumpirati i što se bavi svim mogućim hrišćanskim i jevrejskim poslovima, od cara⁹ i kneza Demidova sve do najtričavijeg bojara četrnaeste klase, koji je samo »blagorodan«, već to je preimućstvo. Poljska nikad nije mogla da nacionalizuje tuđe elemente. Nemci u gradovima jesu i ostaju Nemci. Kako Rusija ume da rusifikuje Nemce i Jevreje, za to je svaki ruski Nemač iz druge generacije izraziti primer. Čak i Jevreji dobijaju tamo slovenske jagodične kosti.

O »besmrtnosti« Poljske pružaju Napoleonovi ratovi od 1807. do 1812. ubedljive primere. Besmrtna je bila kod Poljaka samo njihova

⁵ Johanna Kinkel — ⁶ rat na život i smrt — ⁷ propala nacija — ⁸ razloga za postojanje — ⁹ Nikolaja I

svadljivost ni zbog čega. Osim toga, najveći deo Poljske, takozvana Zapadna Rusija, to jest Bjelostok, Grodno, Vilna, Smolensk, Minsk, Mohilev, Volinija i Podolija, s neznatnim izuzecima od 1772, mirno je pustio da njime vladaju Rusi, ils n'ont pas bougé¹⁰, izuzev tu i tamo nekoliko gradana i plemića. Četvrtina Poljske govori litvanski, četvrtina rusinski, jedan mali deo poluruski, a dobra trećina pravog poljskog dela je germanizovana.

Na sreću, mi u »Neue Rheinische Zeitung« nismo preuzeli nikakve pozitivne obaveze prema Poljacima, do neizbežnu obavezu ponovnog uspostavljanja s podesnim granicama — a i tu pod uslovom agrarne revolucije. Ubeđen sam da će se ta revolucija u potpunosti ostvariti pre u Rusiji nego u Poljskoj, zbog nacionalnog karaktera i zbog razvijenijih buržoaskih elemenata u Rusiji. Šta su Varšava i Krakov prema Petrogradu, Moskvi, Odesi itd.!

Rezultat: Poljacima na zapadu oduzeti ono što se može, njihove tvrđave, pod izgovorom zaštite, okupirati Nemcima, naročito Poznanj, pustiti ih da gazduju, poslati ih u vatru, izjesti im zemlju, kljukati ih sa izgledom na Rigu i Odesu, i u slučaju da bude moguće pokrenuti Ruse sklopiti sa ovima savez i primorati Poljake da popuste. Svaki col koji mi na granici od Memela do Krakova ustupimo Poljskoj, vojnički potpuno upropašćuje tu ionako već sasvim slabu granicu i otkriva čitavu obalu Baltičkog mora do Štetina.

Uostalom, uveren sam da će se pri sledećem rusvaju čitava poljska buna ograničiti na Poznanjce i galicijsko plemstvo s nekoliko pridošlica iz Kraljevine Poljske, pošto je ona tako strašno iscedena da ne može ništa više, i da će pretenzije ovih vitezova, ako ne budu podržane od Francuza, Italijana, Skandinavaca itd., i ne budu pojačane čehoslovačkim rusvajem, propasti zbog jadrnosti njihovih postignuća. Nacija koja ne može da izbacii više od 20 000 do 30 000 ljudi nema pravo da razgovara. A Poljska sigurno ne može da izbacii mnogo više.

Pozdravi Freiligratha, ako ga vidiš, i svoju porodicu, ne zaboravi gradanina Muscha. U London ću doći otprilike osam dana kasnije nego što sam mislio; ta stvar zavisi od mnogih tričarija.

A-propos, iz Kelna nisam još dobio ni retka. Jesi li Ti pisao? Ako pismo ne dobijem uskoro, neće mi ništa koristiti.¹¹ Ne znam zašto mi D[aniels] ne bi učinio tu uslugu. Zar Ti ne možeš još jednom da mu pišeš; D[aniels] mi može brzo napisati nekoliko redova i poslati obratnom poštom. Inače bih mogao dospeti u đavolsku nepriliku.

Tvoj

F. E.

M[ančester], 23. maja [18]51.

¹⁰ oni se nisu ni mrdnuli — ¹¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 83.

94

Marx Engelsu

u Mančester

[London] 28. maja 1851.

Dragi Engels!

Daniels (kome ću, uostalom, sutra ponovo poslati pismo, ako još danas ne dobijem ništa) ne odgovara iz vrlo neprijatnih razloga. Nothjung je uhapšen u Lajpcigu na stanici. Šta je nađeno od papira, naravno ne znam. Potom su (ili takode istovremeno, ne znam) uhapšeni Becker i Röser u Kelnu i pretresane su im kuće kao i Bürgersu. Ovaj je u Berlinu, traže ga poternicom i svakako će uskoro stići ovamo.

Za ove mere policije protiv emisara itd. imamo potpuno da zahvalimo glupoj dreci londonskih magaraca. One naduvene mešine znaju da oni niti konspiriraju niti idu za stvarnim ciljevima, niti iza sebe imaju neku organizaciju u Nemačkoj. Oni samo hoće da *izgledaju* opasni i da stavljaju u rotaciju novinski dolar. Tako ti nitkovi ometaju i ugrožavaju stvarni pokret i navode policiju na *qui vive*¹. Da li je ikada postojala takva partija čiji je jedini cilj, po sopstvenom priznanju, čisto hvalisanje?

Freiligrath je instinktivno otputovao u pravi čas da ne bi bio uhapšen. Tek što je došao, odmah su mu sve emigrantske klike, filantropski prijatelji Kinkela, estetizirajući Howitti itd. postavili zamke da bi ga uhvatili u svoju koteriju. On je svim takvim pokušajima vrlo grubo odgovorio da pripada grupi oko »Rheinische Zeitung«, da nema nikakvog posla s kosmopolitskim sosom i da saobraća samo s »dr. Marxom i njegovim najintimnijim prijateljima«.

Odmah ću Ti govoriti o »Kosmos«-u. Prethodno još un mot² o stanju u Francuskoj.

De plus en plus³ se uveravam da su uprkos svemu ovome izgledi Napoleona od svih kandidata zasada još najbolji. En principe⁴ će se odlučiti za reviziju, ali en pratique⁵ će se zadovoljiti revizijom članka^[336] koji se odnosi na predsednika. Ako manjina bude previše galamila, onda će se doneti jednostavna odluka većine o raspuštanju Nacionalne skupštine i sazivu nove, a izbori će se onda odvijati u znaku Fauchera, telegrama i zakona od 31. maja.^[341] Buržuji bi više voleli Cavaignaca; ali im izgleda i suviše rizično da radikalnim novim izbo-

¹ (ovde:) na trag — ² koju reč — ³ Sve više i više — ⁴ u principu — ⁵ u praksi

rom prekinu sa status quo-om. Već sada je masa fabrikana primorala svoje hands⁶ da potpišu peticije za reviziju Ustava i produženje pred-sedničke vlasti. En tout cas⁷ stvar se uskoro mora odlučiti, i nous verrons⁸!

»Kosmos« je, dakle, sjajno krahirao.

Pod naslovom »Kinkelova predavanja«, s potpisom »Jedan radnik«, može se pročitati sledeće:

»Dolberove maglovite slike izazvale su jednom u meni smešnu misao da li se takve haotične tvorevine mogu izraziti »rečju«; da li se maglovite slike mogu iskazati. Doduše, nije prijatno kad kao kritičar moraš odmah početka priznati da u tom slučaju kritička samostalnost vibrira na galvanizovanim nervima nadražene reminiscencije, kao što iščekavajući ton odumiruće note još treperi na žici. Pa ipak se radije odričem pedantske, dosadne analize učene bezosećajnosti, nego da se odreknem onog tona koji je dražesna muza nemačkog izbeglice resonirala u igri ideja moje osetljivosti. Ovaj osnovni ton Kinkelove slike, ta resonanca njegovih akorda je sonorna, stvaralačka, prosvetiteljska, svemoćno uobličavajuća ,reč' — *moderna misao!* Ljudski ,sud' o toj misli odvodi istinu iz haosa lažljivih tradicija i postavlja je kao nepri-kosnovenu svojinu celine pod zaštitu duhovno obdarenih, logičnih manjina, koje je podižu iz verskog neznanja do bezverske nauke. Nauci bezverja pada u deo da profaniše misticizam pobožne prevare, da podrije apsolutizam zaglupelih navika; da ta neumorno aktivna giljotina filozofije skepsom obezglavi autoritete i pomoću revolucije povede narode iz maglina teokratije na cvetna polja demokratije« (besmislenosti). »Istrajno, žilavo istraživanje u anaiima čovečanstva, kao i objašnjenje samog čoveka veliki je zadatak svih ljudi prevrata, i to je saznao onaj izgnani pesnik-buntovnik koji je večerima poslednja tri ponedeljnika pred buržoaskom publikom povodom istorije modernog pozorišta iskazao svoje ,dissolving views'⁹.«

»Jedan radnik«^[342]

Ako ovo nije dobro za stenice,
Onda ne znam šta bi bilo.¹⁰

Vale faveque!¹¹

Tvoj
K. M.

⁶ radnike — ⁷ U svakom slučaju — ⁸ videćemo — ⁹ maglovite slike — ¹⁰ Slobodan prevod stihova — ¹¹ Ostaj mi zdravo!

95

Engels Marxu

u London

D. M.

U subotu dolazim u London ako me ništa ne spreči.^[343]

Moja strahovanja zbog Kelnjana^[324] su se, izgleda, prebrzo ostvarila; hapšenje crvenog B[ecker]a¹ i Rösera zbog veleizdaje i pokušaja obaranja ustava kao i pokušaj hapšenja tihog Heinricha² očigledno nisu bez veze sa istorijom S[aveza]. Na sreću, kako piše »Frankfurter Journal«, kod dvojice uhapšenih nisu nađeni apsolutno nikakvi papiri — da li su nađeni kod Bürgersa, to se ne kaže. Svakako će i Heinrich sada, da bi »Neue Rheinische Zeitung« bile kompletne, doći u London. Ta stvar može postati neprijatna ako su se momci glupo držali.

Tvoj
F. E.

[Mančester] utorak [3. juna 1851]

¹ Hermann Becker — ² Heinrich Bürgers

96

Marx Engelsu

u Mančester

[London], 16. juna 1851.
28, Dean Street, Soho

Dragi Engels,

Kod Danielsa je vršen pretres i on je uhapšen. Ne verujem da su kod njega išta našli.

Jutros sam dobio pismo, očigledno Danielsov rukopis, ali bez potpisa, u kome mi se saopštava gornja činjenica i ujedno traži od mene da sklonim *sva* pisma, pošto se iz »*sichrer*«¹ (tako je u originalu) izvora zna da će se i ovde u Engleskoj vršiti pretresi.

Da li je to zakonski moguće, ne znam. U svakom slučaju ću sve skloniti. I Ti bi učinio dobro ako bi sva pisma — irelevantna spalio, a ostala, koja sadrže ma kakve podatke i slično, zapečaćena ostavio kod Mary² ili vašeg činovnika.

Kod Jacobija su verovatno našli preporuku od Danielsa.

Danas sam istovremeno preko jednog trgovca dobio pismo od Weydemeyera, koji se skriva negde oko Frankfurta. To pismo Ti prilažem. Znaš li možda tačan broj, koji W[eydemeyer] hoće da zna, o odnosu unutrašnje i spoljne trgovine Engleske? Ta stvar se u poslednje vreme znatno izmenila. Salut!³

Tvoj
K. Marx

¹ »pouzdanog« — ² Mary Burns — ³ Pozdrav!

97

Engels Marxu

u London

Dragi Marx,

Vrlo je bonasse¹ od strane hrabre saksonske policije što nas je blagoizvolela obavestiti čak i o onome što dosad nismo znali ili nismo mogli saznati. Mora da ih je Bürgersova didaktički dostojanstvena okružnica^[344] s poznatim clair-obscur² rezonovanjima stajala mnogo jalovog posla; oni su takođe dali da se krupnim slovima štampaju upravo samo sporedna mesta. Veselo je što su velikani iz Windmilla^[257] sada pred licem celog sveta izbačeni iz sopstvene partije, što je veliki Willich sparen s Haudéom, Gebertom i drugim nepoznatim barabama, nekim »Schopper³-om (izvedeno od »Schoppen«⁴), čije su retke zasluge tako malo poznate da se čak ni u *Kelnu* njegovo ime ne štampa tačno! So far all right⁵. Ali je prvi član Statuta^[345] rdav za uhapšene: »Sva sredstva revolucionarne delatnosti«, ili kako se to tamo kaže. To vodi stvar iz oblasti prosto zabranjenog udruženja u oblast veleizdaje. Uostalom, sudeći po jednom nagoveštaju lista »Kölnische Zeitung«, izgleda da je tačna moja pretpostavka da nameravaju čitavo društvo izvesti pred berlinski državni sud, koji bi se naročito za tu grandioznu priliku imao stvoriti.

Dobar znak za raspoloženje buržuja je to što je vlada potpuno propala sa svojim pokušajem da veliko drezdensko otkriće iskoristi za zastrašivanje. Buržuj se tako malo plaši crvenog bauka da ništa neće da čuje o velikoj komunističkoj zaveri i već se boji da se sistem pre-resa kuća ne proširi i na njega.

Nijedan jedini list neće da zagriže, i očajnički pokušaji vlade da otkrije nova rovarenja kod gimnastičkih udruženja, slobodnih opština^[346] i demokratski nastrojenih krojačkih majstora, dokazuje, s jedne strane, koliko se ona ljuti zbog ravnodušnosti buržuja i koliko pokušava da zagolica njihovu radoznalost, a, s druge strane, koliko malo daljih otkrića su dali Statut i okružnica. Izgleda da su i kod Miquela uzalud izvršili pretres.

Qu'y a-t-il de nouveau à Londres?⁶

Tvoj
F. E.

[Manchester] 27. juna 1851.

¹ dobrodušno — ² svetlo-tamnim — ³ Misli se na Karla Schappera — ⁴ Igra reči: Schoppen — krigla piva — ⁵ Dotle je sve u redu — ⁶ Šta ima novo u Londonu?

98

Engels Marxu

u London

[Mančester, oko 6. jula 1851]

Dragi Marx,

Pošto sam osam dana vodio unaokolo svog starog, srećno sam ga opet ispratio i danas Ti najzad u prilogu šaljem Post Office Order¹ na 5 funti. U celini mogu biti zadovoljan rezultatom svoga entevue²-a sa starim. Ja sam mu ovde bar još tri godine potreban, a nisam preuzeo nikakve trajne obaveze, pa ni za te tri godine, a nije to ni tražio. Ni u pogledu na literarnu delatnost niti u pogledu ostajanja ovde u slučaju revolucije.

Izgleda da on na nju uopšte i ne misli, tako je siguran narod sada! Nasuprot tome, još odmah u početku smo utvrdili sumu za reprezentaciju i za život — oko 200 funti godišnje, što je takode odobrio bez velikih teškoća. S takvom platom će stvar već ići, i ako do sledećeg bilansa ostane sve mirno i ako ovdašnji posao bude dobro išao, moraće mi i mnogo više da plati — ja ću već i ove godine prilično preći 200 funti. Pri tom me je upoznao sa svim svojim poslovnim prilikama kako ovde tako i preko, i pošto je napravio vrlo dobre poslove i od 1837. svoju imovinu više nego udvostručio, to se razume da se neću ustručavati više nego što je potrebno.

Stari je, uostalom, i dosta lukav. Njegov plan, koji se, međutim, može sprovesti samo vrlo sporo i s mukom i koji teško da će se ikada sprovesti zbog zadržavanja s Ermenima, u tome je da Petera E[rmena] pusti da pređe u Liverpul, što on i sam želi, a meni onda preda u ruke čitavo vođenje ovdašnje poslovnice — onda bi G. Ermen vodio fabriku. Time bih ja onda bio vezan. Naravno da sam izjavio da to prevazilazi moje snage i izigravao sam skromnoga. Međutim, da je moj stari ostao još nekoliko dana ovde, mi bismo se pokarabasil; on nikako ne može da se pomiri sa srećom, postaje obesan, pada u staro popovanje i izaziva, i pri tom je tako glup i netaktičan da je još poslednjeg dana svog boravka hteo da iskoristi prisustvo jednog od Ermena, kada je, misleći da moram držati jezik za zubima i oslanjajući se na moje osećanje pristojnosti, otpjevao ditiramb institucijama Pruske, da bi u odnosu na mene pribavio sebi satisfakciju. Naravno, bilo je dovoljno nekoliko reči i jedan besan pogled da bih ga vratio u njegove granice, ali i toliko je bilo dosta da odnosi među nama postanu hlad-

¹ poštansku uputnicu — ² susreta

niji — upravo pri oproštaju — i ja sa sigurnošću očekujem da će on pokušati na ovaj ili onaj način da mi se revanšira za taj check³. Nous allons voir.⁴ Ako stvar ne bude imala nikakve direktne praktične posledice, to jest za moje novčano stanje, onda mi je, naravno, hladni poslovni odnos draži od sveg licemerja.

Ceci entre nous.⁵

»Kölner Zeitung« već od početka jula više ne dobijam, verovatno što sam zaboravio obnoviti pretplatu. Ne znam, dakle, da li se dalje još nešto dogodilo. Ako znaš nešto novo, onda me obavesti. Najzad ću opet moći početi čestito da radim, pošto su uznemiravanja zbog izložbe⁽²⁸⁴⁾ sada prilično prošla i pošto je katalog Athenäuma⁶ konačno gotov. Takođe nameravam da uskoro odem na selo da me niko ne bi uznemiravao. Pošto moj stari neće tokom godine dolaziti ovamo, ja mogu udesiti život kako je meni volja i novac za reprezentaciju najvećim delom upotrebiti za druge stvari.

Pozdravi svoju ženu i piši uskoro.

Tvoj
F. E.

³ kvarenje raspoloženja — ⁴ Videćemo — ⁵ Ovo među nama — ⁶ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 73.

Marx Engelsu

u Mančester

[London] 13. jula 1851.
28, Dean Street, Soho

Dragi Engels,

Od dana do dana sam odlagao svoje pismo da bih Ti poslao sva dokumenta koja ću dole saopštiti. Ali pošto ih sva mogu imati tek kroz nekoliko dana, pišem već danas — da ne bi duže morao čekati na moj odgovor.

D' Abord.¹ Iz Tvoga pisma mi se čini da Ti za vreme boravka Tvoga starog u Mančesteru nisi doznao da je u »Kölnische Zeitung«-u bio odštampan jedan drugi dokument pod naslovom: *Savez komunista*. To je bila adresa Savezu² koju smo nas dvojica sastavili — au fond³ ništa drugo do ratni plan protiv demokratije. Njegovo objavljivanje je, s jedne strane, bilo dobro, u suprotnosti prema dokumentu Bürger-sa,^[344] koji je po formi plus ou moins⁴ apsurdan, a po sadržini malo utešan. S druge strane, pojedina mesta otežavaju položaj sada zatvorenih.

Kako saznajem preko Louisa Schülera⁵ iz Kelna, Bürgers piše iz Drezdena vrlo tugaljiva pisma. Međutim, u Kelnu svi veruju u oslobođenje Daniela, protiv koga nema nikakvih dokaza i zbog koga su lelekala u svetom gradu podigla opšti lelek.^[347] Oni ga, naravno, smatraju nesposobnim za takve »budalaštine«.

Miquel je pisao iz Getingena. Kod njega su više puta vršili pretres. Nisu ništa našli. Nije zatvoren. Iz Getingena je otišlo pet novih emisara — džentlmena — za Berlin itd. Gonjenje Jevreja povećava, naravno, revnost i interes.

Najsmešnije je što glupi augsburški »Allgemeine Zeitung« naš dokument pripisuje gospodi Mazzini-Ruge, lupa se u prsa i potresečnost svojih poimanja zbog tog čudovišta ne ume bolje formulirati nego vičući na razne načine: Bezumlje! Bezumlje! Bezumlje!

»Triersche Zeitung« — id est⁶ K. Grün — uzima, naravno, odmah visoki ton i na osnovu prvog dokumenta dokazuje materijalnu, a na osnovu drugog »duhovnu« nemoć partije. Naravno da ne nedostaju »prosvetljene«^[275] i radikalne »anarhističke« fraze. Učiniti sve odozgo!

¹ Prvo — ² Cirkularno pismo Centralnog komiteta Savezu od marta 1850 —
³ u osnovi — ⁴ više ili manje — ⁵ verovatno Louis Schulz — ⁶ to jest

Policijsku državu! One koji misle drukčije prosto anatemisati i isključiti. Mon Dieu! Tu prestaje na kraju sve!

A sad o ovdašnjim olujama koje se obično dešavaju u jednoj kapi kiše.

Prvo. Čiča Willich se izgubio iz kasarne — čije rasturanje je, kako izgleda, gotova stvar — i podžapao se s većinom svoje telesne garde.

Drugo. Ovamo je stigao veliki Fickler. Lupus je nekoliko dana pre svog dolaska u Englesku bio s njime u Štrazburgu. Liebknecht je odavno s njime u prisnim odnosima. Obojica su, dakle, išli k njemu 5. jula. On je čeretao vrlo ljubazno, govorio je o nužnosti izmirenja partija itd. U tom je došao i veliki A. Goegg. On je nazvao Willicha »pustim fantastom«, Schappera »gadnim subjektom« — pošto ga je nekoliko puta čuo kako galami u Windmillu^[257], on se navodno s njime razišao i nije više išao u to svratište. Fickler i Goegg oborili su se naročito jako na velikog Kinkela, koji ovde predstavlja samo srećnog skorojevića i zbog toga je na sebe navukao srdžbu drugih velikih ljudi. Na Rugea, naprotiv, gledaju kao na neku vrstu lumena.

Fickler je pitao za moju adresu, i Lupus i Liebknecht su se udaljili nasadeni od tih filistara koji se bore za »slogu«.

Nekoliko dana posle toga Freiligrath mi je poslao sledeće pismo koje mu je stiglo:

4, Brunswick Place, North Brighton,
4. jul 1851.

Dragi Freiligrath,

Mi projektujemo neku vrstu kluba ili udruženja, koje ukida privatnu svojinu i ne isključuje nikoga iz revolucionarne socijaldemokratske partije do onoga koji hoće da se drži po strani ili koji se karakterom i antecedencijom sam onemogućio.

Fickler, Goegg, Sigel, Ronge, Ruge bave se tom stvari a ja sam uzeo na sebe da Te obavestim i pozovem, ako se Ti, kao što pretpostavljam, interesuješ da uzmeš učešća na mitingu u tu svrhu 14. jula (od ponedeljnika osam dana) u jedanaest časova pre podne u *Ficklerovom* stanu, 26 York Buildings, koje čine jedan deo New Road, niže Baker Streeta. Pozvali smo 24 čoveka koje poznajemo kao pouzdane i verne. Za moment ne bismo znali više.

Rado bih porazgovarao s Tobom. Ako nam uspe projekt, onda će to u svakom slučaju biti odmah moguće. Ako i ne ostaješ u Londonu, ipak dođi.

S pozdravom i stiskom ruke

Tvoj
A. Ruge

Qu'en dis-tu?⁷

Freiligrath je učinio veliku grešku što je svoj odgovor poslao tek juče, 12. jula, tako da ga Ruge pre svog odlaska iz Brajtona u London neće ni dobiti. Uopšte se F[reiligrath] prema ovoj stvari odnosio nešto suviše flegmatično. Mais enfin, chacun a sa manière d'agir⁸. Lupus, kome sam saopštio sadržaj pisma, smesta je pisao Fickleru.

10. jula [18]51.

Gradanine Fickler,

Petog ovog meseca bio sam s Liebknechtom kod Vas u poseti. Prema onome što ste nam Vi govorili, nikako nisam mogao zaključiti da je već dan ranije sledeće pismo bilo poslato Freiligrathu. (Sleđuje gornje pismo). Da sam 5. ovog meseca i izdaleka mogao naslutiti da Vi sa A. Rugeom, tom glupom bezobraznom lopužom stojite u takvoj vezi, sigurno ne bih prekoračio prag Vašeg stana.

Ali pošto Vi pak, kao što sam iz prethodnog video, idete zajedno sa čovekom »koji se karakterom i antecedencijom« (na primer, svojim kukavičkim bekstvom iz Berlina itd.) »sam onemogućio« za svaku istinski revolucionarnu partiju i koji je već od cele komunističke partije u Nemačkoj bojkotovan: želim ovim rečima konstatovati da s ljudima koji se tako intimno kreću u sferi jedne individue kao što je Ruge, neću i ne mogu imati nikakva posla.

W. Wolff

3, Broad Street, Golden Square

P. S. Ovo pismo možete koristiti kako god hoćete. Što se mene tiče ja ću ga staviti do znanja svojim partijskim drugovima.

Gornji

Lupus je na to dobio sledeći odgovor:

London, 11. jula 1851.

Dragi gradanine Wolff,

Moja moć naslućivanja je u stvari tako slaba da se nisam ni najmanje bojao da ću izgubiti Vašu blagonaklonost i da će izostati Vaše posete ako budem opštio s »lopužom« Rugeom. Da, ja čak nisam ni znao da u tom pogledu već stojim pod tutorstvom nekog partijskog odeljenja i pod policijskom vlašću ljudi budućnosti. Toj tupoglavosti kao i iskustvu koje sam stekao u dvadesetogodišnjem političkom delovanju: da nema nijedne političke partije koja može izbeći da saraduje s lopužama, zahvalan sam za odluku: da pružim ruku svakom sposobnom čoveku, koji sa mnom hoće da ide revolucionarnim putem — bez obzira da li će on ići samo pola puta do cilja koji sam ja sebi postavio; — bez obzira da li će me on do njega pratiti ili će otići još dalje.

⁷ Šta kažeš na to? — ⁸ Ali, najzad, svako radi na svoj način.

Političke kao i verske anateme su anahronizam čak i onda kada dolaze od cara i pape; a sasvim su smešne kad ih bacaju kraljići i papici jedne partije koja je po javnom priznanju tako rastrojena kao što je vaša, i koja danas u svojoj sopstvenoj sredini pretvara u »lopuže« one kojima je još juče ukazivala skoro božansku čast!

Na svome životnom putu naišao sam na nesrazmerno više »lopuža« nego poštenih ljudi, i prvi su me nesrazmerno manje varali nego drugi. Zato ne gubim vreme na razdvajanje tih sorti i gledam uglavnom na sposobnost onih koji su čoveku na najrazličitije načine potrebni.

Stoga, ako želite s Marxom i Liebknechtom — ja Vas molim da ih obavestite o tome — da uzmete učešća na pomenutom »mitingu«, onda Vas pozivam na njega s primedbom: da je reč samo o pripremnom savetovanju i da bi se glavna neprijatnost za Vas kao i za polovinu društva uopšte mogla sastojati u tome što nećete naći sedišta za neplemenitije delove tela, što će, međutim, znatno doprineti ubrzavanju savetovanja.

S prijateljskim pozdravom

Vaš

Fickler itd.

Najkomičnije u celoj stvari jeste i ostaje beskrajni napor Rugea i njegove klike da se u stalno novim kombinacijama nametnu publici. Ako to ne ide kao ABCDEF, onda sigurno ide kao FEDCBA. Izračunaj jednom koliko varijacija i permutacija te vrste su još moguće. Da li je ikad postojala nemoćnija, smešnija i pretencioznija klika od ovih arhi-magaraca?

Tvoj

K. M.

A-propos, 5 funti sam primio. One su došle kao *deus ex machina*⁹, jer *circumstances*¹⁰ su »gadne« i ja ne vidim kako da se iz njih izvučem. Piši *direktno* Kloseu (6, Upper Rupert Street, near Prince's Street, Soho) jer će taj magarac inače misliti da njegovo Tebi upućeno pismo, Ti se sećaš zbog 10 funti, nije stiglo do Tebe.

⁹ iznenadna pomoć — ¹⁰ okolnosti

100

Marx Engelsu

u Mančester

[London, oko 17. jula 1851]
28, Dean Street, Soho

Dragi Engels,

Budi tako dobar i priloženo pismo za Schulza daj odmah na poštu u Mančesteru.

U prilogu Ti šaljem Freilgrathovo pismo Rugeu i molim Te da mi ga vratiš, kao i Bermbachovo pismo meni. Takođe i pismo od Miquela.

Neki »Ulmer«, obućar, pobjegao je iz Kelna za vreme poslednjih kućnih pretresa. On je jednom štraubingeru^[146] predao kod »Schärtner«-a pismo za svoje rođake. Taj štraubinger je odmah sa pismom uhapšen na holandskoj granici. Time su kompromitovani samo oni ljudi koji su ga oslobodili. Tako dobro je organizovana policija u Schärtnerovom lokaluu.

Weydemeyer se prebacio preko granice. Očekujem ga ovde.

Bedni Heinzen-Ruge daju da im se tobože iz Nemačke piše svakojaki glupi trač o kelnskim događajima. Potpuno lažna sadržina pokazuje da su oni svoji sopstveni dopisnici.

Piši uskoro.

Tvoj
K. M.

P. S. Upravo mi pada na pamet da je bolje da Ti sam pošalješ pismo Bermbachu. Naime, spolja: Louis Schulz, 2, Schildergasse, Köln. Unutra zatvoreno pismo adresirano Bermbachu. Ti ćeš to, naravno, udesiti tako da se unutrašnja adresa ne vidi i zatvorićeš pismo kao trgovačko.

101

Engels Marxu

u London

Mančester, 17. jula [18]51.

Dragi Marx,

Kloseu ću pisati još danas — dobro je što si naveo njegovu adresu, pošto je nisam imao. — Verujem da si u velikom škripcu, i utoliko me više ljuti što do početka idućeg meseca neću raspolagati ni santom više. Ako dotle ne možeš da čekaš, zar se ne može urediti da Ti Weerth dotle pozajmi nešto novca? Ja mogu prvog avgusta da vratim 5 funti i prvog septembra opet 5 funti, i to je tako sigurno kao gotov novac.

Pretplate na novine su ovde najzad opet u redu, i ja sam najzad u »K[ölnische] Z[eitung]«-u opet ugledao naš stari dokument.¹ Augsburg[urjer]² priča, uostalom, u jednom, po svemu sudeći, inače dobro obaveštenom članku iz Drezdena da su Nothjunga najzad slomili šikaniranjem te da je ovaj skoro sve priznao.^[348] Ja svakako držim da je lako moguće da ga vešti islednici mogu brzo da doteraju u tesnac i zapletu u najludje protivrečnosti. Kažu da je onamo otišao jedan pruski činovnik da bi iz njega još više iscedio. Hanoverski kralj³ je, kažu, odbio da u svojim državama vrši progone, bar ne na onako grub način kako se to događa u Pruskoj, Hamburgu itd. Miquelovo pismo kao da to potvrđuje. Da je Martens u Hamburgu uhapšen, to znaš. Glupost Prusa se, uostalom, nigde tako ne očituje kao u pretresu kuće »Karla na Rajni«, na koga se takođe sumnjalo da je u Savezu komunista, i kod koga su našli samo pisma od Raveaux-a!

U starom dokumentu može biti od štete po uhapšenike samo ono mesto o »ekscesima«, sve ostalo je upereno protiv demokrata i to bi samo onda otežalo njihov položaj ako bi došli pred poludemokratsku porotu; no kako izgleda, izvešće ih pred kakvu vanrednu ili saveznu porotu, ako ih uopšte budu izveli pred sud. Pa i te stvari su bile većim delom prerađene već u Bürgersovom dokumentu^[344], koji je odmah u početku pao policiji u ruke. S druge strane, u svakom drugom pogledu je od ogromne koristi što je ta stvar objavljena i prošla kroz sve listove. Pojedinačne tajne grupe novih komunista, za koje se i ne zna i kojih prema dosadašnjim iskustvima mora biti u svim krajevima Nemačke, dobiće time veliku podršku, a i iz članka Augsburgera se

¹ Cirkularno pismo Centralnog komiteta Savezu od marta 1850 — ² »Allgemeine Zeitung« — ³ Ernst August

vidi da ih je stvar sasvim drukčije pogodila nego prva otkrića. Njihovo izlaganje sadržine pokazuje da su »bezumlje« i odveć dobro shvatile — en effet il n'y avait pas moyen de s'y méprendre⁴.

Pri tom feudalna reakcija galopira tako ludo i slepo da sve ovo zvonjenje na uzbuđu ne čini na buržoaziju ni najmanji efekt. Komično je videti kako »Köln[ische] Z[eit]un[g]« sada svakodnevno pridikuju da il faut passer par la mer rouge⁵ i priznaju sve greške konstitucionalista iz 1848. Ali, naravno, kad jedan Kleist-Retzow dolazi za oberprezidenta u Koblenz i kad bezobrazna »Kreuzzeitung« u svojim prostačkim šalama i rogovatnim stihovima postaje sve uvredljivija, šta tu može da radi obrazovana i staložena konstitucionalna opozicija! Šteta je što ovde nemamo »Kreuzzeitung«. Vidim da bih mogao mnogo toga izvući odatle. Ne može se ni zamisliti na kakav prostački, mangupski, dozlaboga glupo pruski manir napada sada taj listić pristojne, imućne i respektabilne konstitucionalne veličine. Kada bi ljudi kao što su Beckerath i kompanija imali i trunčice osećanja dostojanstva i otpornosti, morali bi pretpostaviti surovosti i grdnje jednog »Père Duchesne«⁶ na rajnsko-narodski način i čitav »terreur rouge«⁷ postupanju kakvom su sada svakodnevno izvrgnuti od strane junkera i »Kreuzzeitung«-a.

»I dalje magarac govoraše
Evo opštinskog savetnika Wesela
Da nisam magarčić,
Voleo bih biti opštinski savetnik Wesel.«⁸

Takvim duhovitim stihovima časti »Kreuz[zeit]un[g]« sada redom sve konstitucionalne korifeje, a oni to mirno trpe. A tako im džukcima i treba. Najbolje članke u »N[eue] Rhein[ische] Z[eitung]« izvikali su za »prostačko psovanje«; neka sada oseće razliku na svojoj rodenoj kukavičkoj grbači. Oni će sa čežnjom pomišljati na, u poređenju s time, beskrajno duhovita podsmevanja u »Neue Rheinische Zeitung«.

Istorija s Willichom⁹ je uteha u tmurnim časovima. »Najpopularniji čovek« je, dakle, takođe došao do vrhunca svoje popularnosti i sada se kao nepriznati spasilac čovečanstva može tešiti zbog nezahvalnosti sveta kriglom piva i Schapperovim prijateljstvom. Mogu zamisliti njegov čemer, pošto je sad uništena vojska budućnosti, »jezgro« oko koga je trebalo da se okupi čitava Evropa. Gde će blagorodni naći nove »ljude od principa«!

Stvar sa Ficklerom¹⁰ nije mi sasvim jasna. Zašto je i Lupus odmah pojurio Fickleru, a nije pustio Liebknechta da najpre sondira teren, puisque celui-ci n'aurait compromis que lui-même¹¹. Dobija se utisak

⁴ u stvari, nije bilo ni moguće da se ne shvati — ⁵ treba preći preko Crvenog mora — ⁶ popularne pariske novine iz velike francuske revolucije — ⁷ crveni teror — ⁸ slobodan prevod stihova — ⁹ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 99. — ¹⁰ Vidi u ovom tomu, Prvi deo, pismo br. 99. — ¹¹ pošto bi ovaj kompromitovao samo samog sebe

kao da su hteli da vrbuju Ficklera. I onda, pošto je bio tamo, Lupusovo pismo je bilo i suviše grubo. Ili Fickler uopšte nije vredan truda, ili je — pošto su Fickler i Goegg već u razgovoru predstavili Rugea kao neku vrstu lumena — bilo dovoljno da se s njim prekine, ali ne baš sasvim i grubo. Da je to bilo podlo od Ficklera, c'est clair¹², međutim, zar se to nije moralo već unapred pretpostaviti kao moguće od strane južnonemačkih čifitica? A on nije pravio nikakvu tajnu od toga da uvažava Rugea.

Nametljivost Rugea je, naravno, nečuvena. Ali su baš te večito nove varijacije dovoljan dokaz da nijedna neće imati ni najmanjeg uspeha i da »comité allemand«¹³, kome Mazzini piše svoja »rimska pisma«^[349], postoji još jednako samo u Rugeovoj glavi.

Nastoj da Weerth dođe ovamo, i piši uskoro opet.

Tvoj
F. E.

¹² jasno je — ¹³ Nemački komitet

102

Engels Marxu

u London

[Mančester, oko 20. jula 1851]

Dragi Marx,

U prilogu vraćam dokumenta. Miquelovo pismo mi se sviđa. Taj mladić bar misli i bio bi sigurno vrlo dobar kad bi neko vreme proveo u inostranstvu. Njegova strahovanja da bi naš sada objavljeni dokument¹ mogao napraviti loš utisak na demokrate njegova kraja zaceo su na mestu; ta donjosaksonska, samonikla srednjoseljačka demokratija, kojoj se »Kölnische Zeitung« tu skoro uvlačila u stražnjicu i nudila savez, i liči na to i daleko je ispod sitnoburžoaske demokratije većih gradova, pod čijom je dominacijom. I ova normalna sitnoburžoaska demokratija, mada ovim dokumentom očigledno teško pogođena, i sama je i suviše pritešnjena da ne bi radije zajedno s krupnom buržoazijom priznala potrebu passer par la mer rouge². Ta gospoda će se sve više miriti s neophodnošću kratkotrajne terorističke vladavine proletarijata — to ne može dugo potrajati, misle oni; jer pozitivna sadržina dokumenta tako je besmislena da ne može biti ni govora o trajnoj vladavini takvih ljudi i o konačnom sprovođenju takvih principa! Naprotiv, hanoverski krupni i srednji seljak, koji nema ništa do svoju zemlju, čije su kuća, dvorište, ambar itd. izloženi svim opasnostima zbog verovatnog bankrotstva svih osiguravajućih društava, koji je ionako od Ernsta Augusta isprobao svu slast zakonskog protivljenja — taj nemački sturdy yeoman³ će se čuvati da zagazi u Crveno more pre nego što mora.

Prema B[ermbach]ovom pismu Haupt bi bio izdajnik — što ne mogu da verujem. Uostalom, tu stvar bi u svakom slučaju trebalo ispitati. Svakako da može izgledati sumnjivo što je Haupt, koliko znam, još na slobodi. O nekom putovanju u Hamburg iz Getingena ili Kelna ne treba ni pomišljati. Teško je reći kada i ukoliko će se ova stvar moći razjasniti iz sudskih akata ili rasprava. S'il y a trahison⁴, to se ne može zaboraviti i bilo bi veoma dobro da se zgodnom prilikom egzemplarno kazni.

Nadam se da će Danielsa uskoro pustiti, après tout c'est la seule

¹ Cirkularno pismo Centralnog komiteta Savezu od marta 1856 — ² da pređe preko Crvenog mora — ³ postojani slobodni seljak — ⁴ Ako je izdaja posredi

tête politique, qu'il y ait dans Cologne⁵, i bio bi kadar da i pored sveg policijskog nadzora vodi stvar kako treba.

Da se još jednom vratim na dejstvo našeg dokumenta na demokrate: M[ique]l treba da se podseti na to da smo mi tu gospodu stalno i sistematski napadali u spisima koji su više ili manje bili partijski manifesti. Otkuda, dakle, sad povika na program, koji na vrlo miran i naročito sasvim bezličan način samo rezimira ono što je davno štampano? Možda su se naši sledbenici na Kontinentu odrekli nas, možda su njihove veze s demokratima bile dublje nego što je to dopuštala partijska politika i partijska čast? Ako je ta revolucionarna dreka demokrata zbog toga što nema suprotnosti između njih, ko je kriv za to, valja da ne mi, nego svakako nemački komunisti u Nemačkoj. Svakako, izgleda da je tu čvor. Svaki iole inteligentniji demokrata je morao od samog početka znati šta može da očekuje od naše partije — dokument mu nije mogao doneti bogzna šta novo. Ako su oni pro tempore⁶ sklopili savez s komunistima, onda su bili potpuno obavešteni o uslovima i trajanju tog saveza, i samo je hanoverskim srednjim seljacima i advokatima moglo pasti na pamet da poveruju da su se komunisti od 1850. odrekli principa i politike lista »Neue Rheinische Zeitung«. Waldeck i Jacoby zacemento nisu na to ni u snu pomišljali. U svakom slučaju nijedna takva publikacija neće imati neko trajno dejstvo ni na »prirodu stvari« ni na »pojam odnosa«, da govorim Stirnerovim^[350] jezikom, i demokrati će opet početi da se deru iz svega glasa, da rovale na sve strane i da idu s komunistima pod ruku. A da će nam ta gospoda već lendemain⁷ posle preokreta činiti pakosti, to znamo već odavno i to nikakva diplomatija ne može sprečiti.

Naprotiv, ja sam se veoma obradovao što se, kako sam i predviđao, na osnovi *Manifesta*⁸ svuda obrazuju male komunističke grupe. Samo nam je to još nedostajalo pri slabosti dosadašnjeg generalštaba. Kad su prilike za to zrele, vojnici dolaze sami od sebe, ali je vrlo prijatna perspektiva imati takav generalštab koji se ne sastoji iz štraubingerskih^[146] elemenata i koji dopušta mogućnost većeg izbora od dosadašnjeg od 25 ljudi, s bilo kakvim obrazovanjem. Dobro bi bilo preporučiti da se propaganda vrši svuda među privatnim nameštenicima. Za slučaj da bismo morali organizovati upravu, ovi ljudi su nam preko potrebni. Oni su navikli na sistematski rad i pregledno knjigovodstvo, a trgovina je jedina praktična škola za dobre kancelarijske pisare. Naši pravnici itd. ne valjaju za to. Nameštenici za knjigovodstvo i računovodstvo, talentovani i školovani ljudi za redakciju depeša, pisama, dokumenata, voilà ce qu'il faut⁹. Sa šest nameštenika organizovaću neku granu uprave hiljadu puta prostije, preglednije i praktičnije nego sa šezdeset vladinih savetnika i kameralista. Ovi poslednji ne umeju čak ni da pišu čitko i zasvinje čoveku svaku knjigu da se ni davo ne

⁵ on je, konačno, jedina politička glava u Kelnu — ⁶ privremeno — ⁷ sutradan — ⁸ *Manifest Komunističke partije* — ⁹ eto šta treba

može u njoj snaći. Pošto nas prilike sve više primoravaju na to da se pripremamo za ovu eventualnost, stvar ne bi bila bez značaja. Osim toga, ti privatni nameštenici naviknuti su na stalnu mehaničku delatnost, nemaju velikih zahteva, lakše ih je odučiti od besposličenja i, ako nisu podesni, lakše i ukloniti.

Pismo za Keln je otišlo — vrlo lepo opremljeno; ako ni ono ne stigne, onda ne znam šta da se radi. Schulzova adresa nije inače baš za preporuku — Ex-Cogerant!¹⁰

¹⁰ bivši saizdavač (lista «Neue Rheinische Zeitung»)

103

Engels Marxu

u London

Dragi Marx,

Čudim se što četrnaest dana nemam od Tebe nikakvih vesti.

Naša pretpostavka u poslednjem »Pregledu« o ogromnom proširenju okeanskog parobrodarstva^[351] potvrdila se već sada. Ne uzimajući u obzir pojedinačne kratke linije, sada već rade dve veoma važne nove velike linije: 1. brodovi na vijak od Liverpula do Filadelfije, svakih četrnaest dana četiri broda na liniji; 2. parni brodovi između Liverpula, Rio de Žaneira i Valparajsa itd., svakih sedam nedelja četiri broda na liniji. Uz to dolaze za jedan do dva meseca redovne prekookeanske vožnje za Kaliforniju — Njujork, za San Huan, odatle parobrodom do jezera Nikaragua, suvozemno za Leon, odatle direktno za San Francisco — tako će put za Kaliforniju biti skraćen za najmanje osam dana.

Idućeg meseca uvodi se u saobraćaj voz između Londona i Aberdina, 550 engleskih milja ili 8 uporednika za jedan dan.

Od Lidsa do Londona i natrag vožnja staje sada pet šilinga na jednoj, a četiri šilinga i šest pensa na drugoj pruzi. Sledeće subote, kažu, i ovde će se sniziti vozne cene. Ako i one budu tako niske, ići ću bar svakih četrnaest dana jednom u London.

Ako se u toku idućih šest nedelja ne desi ništa naročito, onda će ovogodišnja berba pamuka doći na 3 000 000 bala ili 1200 - 1350 miliona funti. »Jamais on n'a vu la plante aussi florissante«¹. Uz to, simptomi opadajućeg poslovanja: istočna Indija je pretrpana i vapije za stoppage² uvoza pamučne robe, ovdašnja pijaca za predivo i tkanine još uvek je poremećena usled kolebljivih cena pamuka — ako se crash³ na pijaci bude poklopio s takvom džinovskom berbom, onda će biti veselo. Peter Ermen već sada ima pun tur kad na to misli, a ova mala kreketuša je sasvim dobar barometar.

Voilà⁴ industrijskog potpurija za danas.

Tvoj
F. E.

[Mančester] 30. jula [18]51.

¹ »Nikada se ta biljka nije videla u takvom cvetu«. — ² obustavljanjem — ³ krah — ⁴ Evo

104

Marx Engelsu

u Mančester

[London], 31. jula 1851.
28, Dean Street Soho

Dragi Engels,

Upravo primih Tvoje pismo koje otkriva vrlo prijatne perspektive trgovinske krize.

Već otprilike četrnaest dana nisam ništa pisao, jer sam u vreme koje ne provodim u biblioteci bio gonjen kao pseto, te tako i pored najbolje volje nisam stigao da pišem.

Pošto su me dvojica Bambergera, otac i sin, iz nedelje u nedelju — najpre iz meseca u mesec — vukli sa obećanjem da će mi diskontovati menicu, pošto sam najzad u tom cilju proteklog ponedeljnika bio pozvan u onu jevrejsku butiku i sa sobom već doneo stamped paper¹, saopštava mi mladi da stari, koji je takođe bio tu, ne može itd. itd.

Bilo mi je jako žao što toj dvojici Jevreja nisam mogao da opalim šamar za to infamno odugovlačenje, za gubitak vremena i dovođenje u fausse position² prema drugima.

Uostalom, ako ne za činjenicu a ono za princip toga doista à la Sancho obmanjivanja, najpre mesecima a zatim opet za poslednjih šest nedelja, imam da zahvalim gospodinu Conradu Schrammu.

Ti znaš da je taj subjekt pre četiri do pet nedelja otišao u Pariz. Kao i uvek, od naših blagorodnih ovdašnjih prijatelja saznaješ tek sada, na primer o klipanu Hainu, ono što oni o tom lumpu već davno znaju. No ja im sada zabranjujem »dernjavu« pošto ona može još samo škoditi, a više ne može nimalo koristiti. Dakle — ne znam da li sam Ti to već pisao — saznajem jedne večeri od gospodina Schramma da on hoće da otputuje posle dva puta dvadeset četiri časa. Odlučio sam, dakle, da preduzmem potrebne mere u pogledu papira Saveza i ostalih papira koji su se još nalazili u posedu gospodina Conrada. Isto veče sam saznao od Liebknechta da gospodin Conrad neće da preda te papire, već ih je zapečaćene predao gospodinu Louisu Bambergeru. I šta je hitni postupak činilo još neophodnijim: kad sam sledećeg dana došao iz Muzeja³, pokazalo se da gospodin lumpacius ne putuje posle dvaput dvadeset četiri časa, već u toku prva dvadeset četiri časa, to jest u dva časa noću istog dana. Blagorodni Conrad me je molio za

¹ blanket menice — ² nezgodan položaj — ³ British Museum

privatni sastanak uveče, koji sam, međutim, osujetio time što sam sa sobom poveo Lupusa, Liebknechta i Piepera. Tek što smo seli u jednu insulated⁴ krčmu, ja sam od gospodina Conrada zatražio objašnjenje o njegovom manipulisanju papirima itd. Kao i uvek kada učini neki faux pas⁵, on je bio van sebe od ljutine, i izjavio da papire neće da preda pošto su mu potrebni za njegovo pravdanje i druge gluposti. On je, kaže, Savez kao i ja i Ti, i on može da izvrši spasonosna dela. On uopšte ne zna da li sam ja predsednik londonske organizacije. Zatim štirnerijada o njegovoj jedinstvenosti u partiji.^[352] Drugi su, naročito Lupus, planuli, on je pretio da će otići, vikao je, besneo — sve connu⁶. Ja sam ponovo stišao graju i pošto znam kako s njim treba postupati, pošto nikakav skandal nije pomogao već se radilo o tome da se dobiju papiri, naročito u ovom trenutku — to sam ja gospodina Conrada pretnjama i ljubaznim rečima doveo dotle da mi je napisao cedulju za Bambergera i ovome naredio da mi preda zapečaćeni paket.

Sledećeg dana sam ga i dobio. U njemu se nalazilo sve. Između ostalog čak i Tvoja i moja izjava protiv A. Rugea⁷, koju, dakle, blagorodni Conrad nije poslao u »Staatszeitung«, verovatno zato što je svome bratu⁸ toliko nalagao pa se plašio svakog — javnog — razjašnjenja.

Taj nevaljalac je, dakle, ujedno upozorio Bambergere — mislio je da će tako bolje obaviti svoje poslove — da me se čuvaju, rekao im je da sam ja iscrpao svoj poslednji kredit da bih platio poslednju menicu itd. itd. Uopšte je protiv nas intrigirao, lagao itd., na svaki, najpodliji način.

Sada — pošto je to sve fait accompli⁹ — ne mora se, kao što su ovdlašnji zvekani hteli i činili, vikati i negodovati, već zasada pustiti nitkova da i dalje veruje u svoj odnos s nama, dok ne budemo imali moć i mogućnost da ga, d'une manière ou de l'autre¹⁰ sklonimo s puta. U ovom momentu on bi mogao postati vrlo opasan za naše nemačke drugove ako bi se njemu na neki način stavilo do znanja da se zna za njegove podlosti.

Uostalom, Ti ćeš mi verovati bez daljeg uveravanja da sam davolski sit svoje situacije. Pisao sam u Ameriku da li je moguće da odavde zajedno s Lupusom budemo dopisnici za nekoliko desetina listova, jer je impossible¹¹ ovako dalje živeti.

Što se tiče pregovora sa Ebnerom u Frankfurtu, on piše da će Cotta verovatno uzeti moju ekonomiju — čiji sam mu plan poslao, i da će, ako on ne bude uzeo, naći nekog drugog izdavača. Bio bih odavno gotov u biblioteci. Ali su prekidi i smetnje odveć veliki, a u kući gde se sve uvek nalazi u opsadnom stanju i gde mi potoci suza po čitave noći dosadaju i dovode do besnila, ne mogu, naravno, mnogo uraditi.

⁴ usamljenu — ⁵ pogrešan korak — ⁶ poznato — ⁷ Vidi u 10. tomu ovog izdanja, str. 391 - 392. — ⁸ Rudolf Schramm — ⁹ svršena stvar — ¹⁰ na ovaj ili onaj način — ¹¹ nemoguće

Žao mi je žene. Na nju pada glavni teret, i au fond¹² ona je u pravu. Il faut que l'industrie soit plus productive que le mariage.¹³ Uprkos svemu tome, Ti se sećaš da sam ja po prirodi très peu endurant¹⁴ i štaviše quelque peu dur¹⁵, tako da s vremena na vreme izgubim ravnotežu.

Julius je pokopan pre otprilike nedelju dana. Bio sam na sahrani. Blagorodni Kinkel je držao nad grobom tugaljiv govor. Julius je u emigraciji bio jedini koji je studirao i sve više od idealizma prelazio u našu oblast.

Blagorodni Dulon se nalazi ovde.

Heinzen i Ruge nastavljaju da u njujorškom »Schnellpost«-u galame protiv komunista, a specijalno protiv nas. No to rade tako neizmerno glupo da se nije moguće u to na drugi način upuštati nego zgodnom prilikom iz Rugeovih petljanja sastaviti ono što je najkomičnije, da bi se Nemcima pokazalo ko njima malgré eux¹⁶ upravlja.

Da li si možda čitao najnovije Proudhonovo delo?^[353]

Weydemeyer mi je pisao iz Ciriha. Karstens¹⁷ je zatvoren u Majncu. Učinio je uzaludan pokušaj bekstva.

Vale faveque.¹⁸

Tvoj
K. M.

Učinićeš, uostalom, vrlo dobro ako napišeš jedan članak za Jonesa, po mogućstvu s potpisom. On napreduje u svome listu, on uči. Ce n'est pas un Harney.¹⁹ Otuda »Notes to the People« napreduju, dok »Friend of the People« propada.

¹² u osnovi — ¹³ Profesija treba da bude proizvodnija od braka — ¹⁴ vrlo malo strpljiv — ¹⁵ pomalo surov — ¹⁶ protiv njihove volje — ¹⁷ Friedrich Leßner — ¹⁸ Ostaj mi zdravo. — ¹⁹ To nije Harney.

105

Engels Marxu

u London

[Mančester, oko 1. avgusta 1851]

Dragi Marx,

Prilažem drugu polovinu banknote od pet funti.

Nisam znao da je Schr[amm] odjedrio za Pariz, nisi mi o tom ništa pisao. Otuda sam s velikim čuđenjem čitao u »Kölner Zeitung«-u da se utopio — na žalost, to neće biti istina. Taj džukac mnogo smeta — pustili smo ga da nam pride i suviše blizu, a on je prostačina skroz-naskroz. Ti si, međutim, u pravu, vikanje i larmanje ne pomažu ništa, moramo ga pustiti da mirno ide svojim putem dok ne dobijemo moć nad njim. Kao što sam rekao, bilo bi vrlo dobro da se stvarno udavio u Kanalu; ali je verovatno sam on raširio taj glas — *c'est une manière comme une autre de faire parler de soi*¹.

Weydemeyer će, dakle, u Ameriku i gledaće da u svoje ruke dobije njujorški »Arbeiterzeitung«, koji je sada u rukama Fennera v. Fenneberga. Bude li se mogao održati u Njujorku, on će nam tamo svakako biti korisniji nego u Londonu, gde bi se embarras² samo povećala. Nama je u Njujorku baš nedostajao tako solidan čovek kakav je on, i, na kraju krajeva, nije ni Njujork van sveta, a za W[eydemeyer]a smo sigurni da će u le cas échéant³ odmah biti pri ruci.

Plan s litografskom korespondencijom⁴ je sasvim dobar. Samo tu stvar morate držati sasvim u tajnosti — mali Bamberger i drugi bi vas odmah preduhitрили čim bi dobili ideju. Na Tvom mestu ja bih, čim bih počeo da je uređujem, objavio tu stvar u nemačko-američkim listovima, i to bih sâm supotpisao kao direktor, da bi stvar bolje palila. Ako ta stvar bude išla na Tvoju odgovornost i ako misliš da bi na neki način bilo korisno da mene imenuješ kao saradnika, onda Ti to, naravno, stoji na volju. Međutim, ako želiš da svoje ime ne petljaš u tu stvar, što mi apsolutno ne izgleda nužno, jer enfin⁵ zašto i Ti ne bi imao pravo da osnuješ industrijsku firmu i da litografski nastaviš izdavanje »Neue Rheinische Zeitung«, — onda bi Lupus morao da osnuje firmu. Weyd[emeyer] bi vam za to u Njujorku mogao biti od velike koristi, naročito pri naplati novca, što je glavna stvar. Ubeden sam da će stvar imati ogromnog uspeha, i mnogi američki dopisnici u Londonu itd. to će vrlo brzo osetiti.

¹ to je jedan od načina da o čoveku govore — ² neperilika — ³ u slučaju nužde — ⁴ Vidi u ovom tomu, Treći deo, pismo br. 75. — ⁵ najzad

Ako Ti sebe nazoveš direktorom, onda nema sumnje da će stvar imati većeg uspeha, naročito početka; ako htedneš da se imenuje Lupus, onda otpada moralna odgovornost i onda se može dati slobodnog maha njegovom šleskom trućanju à la Luther^[354], koje je vrlo pogodno za Amerikance nemačkog porekla, pogodnije nego Tvoj stil pri kome moraju da misle.^[355] U svakom slučaju, Ti bi sebi morao uzeti za pravilo da pišeš što gore i što décousu⁶, inače ćeš ubrzo porabasiti s tom publikom.

Kakav je to novi Proudhonov spis^[353] o kojem govoriš?

Napisaću Jonesu članak sa svojim potpisom, samo bih hteo da mi Jones pošalje što potpunji komplet svojih »Notes«, što se ovde ne može dobiti. Kako glasi njegova adresa, zaboravio sam je.

Iz Amerike dolaze loše vesti o poslovima pamučnom robom. Tržišta su overstocked⁷ i sami Yankees previše proizvode za sadašnje stanje na tržištu.

Piši opet uskoro, ovde umirem od dosade.

Tvoj
F. E.

NB. Drži svoje papire na sigurnom mestu van kuće, ovde me neko vreme vrlo oštro posmatraju i ne mogu ni korak da učinim a da za petama nemam dva do tri obaveštajca. Biće da gospodin Bunsen nije propustio priliku da engleskoj vladi da nova i važna obaveštenja o tome koliko smo opasni.

⁶ nepovezanije — ⁷ prepunjena

106

Marx Engelsu

u Mančester

[London], 8. avgusta 1851.
28, Dean Street, Soho

Dragi Engels!

Izvini što Ti ranije nisam pisao i ujedno Ti potvrdio prijem 5 funti. Pressure from without¹ je ove nedelje bio tako jak da nisam dospeo da pišem. Od izbacivanja iz kuće sam se zasada obezbedio potpisivanjem menice landlordu².

Šaljem Ti sa ovim pismom jedan broj »Schnellpost«-a, iz koga možeš videti glupo infamnu rabotu i trač opajdara Rugea i kompanije. Čim taj drek pročitaš, vrati ga. Da bih Ti objasnio jedno pismo — koje svakako potiče od Ficklera — i iz kojeg klippan Heinzen daje izvode, navešću ukratko ovo: evo već dve do tri nedelje kako oni magarci — emigracija — drže skupove, mitinge, da bi se »izmirili«, konstituisali se u potpuno »tuce« i »organizovali« uzajamno kao veliki ljudi budućnosti. Danas je bila njihova završna sednica. Doznaću rezultat i saopštiću Ti ga. Međutim, seme razdora buja već tako silno da mi je gospodin Sigel preko Schabelitzza, koji je sada ovde radi exhibition^[284], nagovestio posetu.

»New-York Tribune« je pozvala mene i Freiligratha na honorarnu saradnju.^[356] Ona je najrašireniji list u Severnoj Americi. Ako Ti je moguće da mi do petka ujutru (15. avgust) pošalješ članak o prilikama u Nemačkoj, napisan na engleskom, onda bi to bio famozan početak.

O Schrammu znamo da je sa svojim bratom³ u neprekidnoj prepisci. Pisao je Bambergeru da nam ne saopšti njegovu adresu. Svako-dnevno stižu novi izveštaji o njegovoj infamnoj delatnosti ovde.

Crveni Wolff⁴ je opet postao »Irac«.

A sada o *Idée générale de la Révolution au XIX siècle par P. J. Proudhon*⁵. Kada sam Ti prvi put pisao o toj knjizi, čitao sam iz nje samo izvode — često i iskrivljene. Sada Ti mogu poslati σκελετόν⁶. Prethodno. Knjiga sadrži dobro napisane ispade protiv Rousseau-a, Robespierre-a, montanje^[241] itd. Moć istinskog toka, da se poslužim rečima besmrtnog Rugea, razvija se ovako:

I. Etude⁷. Tek reakcija je dovela revoluciju do razvoja.

¹ Pritisak spolja — ² gazdi — ³ Rudolf Schramm — ⁴ Ferdinand Wolff —
⁵ »Opšta ideja revolucije u XIX veku od P. J. Proudhona« — ⁶ kostur — ⁷ I Studija

II. Etude. Y a-t-il raison suffisante de la Révolution au XIX siècle?⁸

Revolucija od 1789. je oborila stari režim. Ali je ona zaboravila da stvori novo društvo ili da društvo učini novim. Ona je mislila samo na politique⁹, umesto na économie politique¹⁰. Sada vlada »anarchie des forces économiques«¹¹, otuda »tendance de la société à la misère«¹². To se pokazuje u podeli rada, mašineriji, konkurenciji, kreditnom sistemu. Porast pauperizma i zločina. Dalje: država (l'état) je sve više grand¹³, snabdevena svim atributima apsolutnog, njena samostalnost i moć sve više rastu. Porast državnih dugova. Država štiti bogatstvo od bede. Korupcija. Država podjarmkuje društvo. Postoji nužnost za novu revoluciju. Zadatak revolucije se sastoji u tome à changer, à redresser la mauvaise tendance de la société¹⁴. U samo društvo se ne sme dirnuti. O njegovom reconstitution arbitraire¹⁵ ne može biti govora.

III. Etude. Du Principe d'Association¹⁶.

Asocijacija je dogma, ali nije force économique¹⁷. Asocijacija nije ništa organsko i proizvodno kao podela rada, trgovina, razmena itd. Asocijacija se ne sme brkati sa force collective¹⁸. La force collective est un acte impersonnel, l'association un engagement volontaire. L'association est de sa nature sterile, nuisible même, car elle est une entrave à la liberté du travailleur¹⁹. Contrat de société²⁰ je pripisana snaga koja pripada samo podeli rada, razmeni, force collective. Ako se osnuju asocijacije radi izvođenja velikih dela, onda za njih treba zahvaliti ne principu asocijacije, već njenim sredstvima. Asocijaciji se potčinjavaju samo onda kada u njoj nalaze une indemnité suffisante²¹. Association productive je d'utilité²² samo za associé faible ili paresseux²³. Ona je solidarité, responsabilité, commune²⁴ prema trećim licima. Asocijacija je uopšte primenljiva samo dans des conditions spéciales, dépendantes de ses moyens. L'association, formée en vue du lien de famille et de la loi du dévouement, et en dehors de toute considération économique extérieure — l'association pour elle même est un acte de pure religion, un lien surnaturel, sans valeur positive, un mythe.²⁵ Asocijacija se ne sme brkati sa rapports nouveaux que se propose de

⁸ II Studija. Postoji li dovoljan razlog za revoluciju u XIX veku? — ⁹ politiku — ¹⁰ političku ekonomiju — ¹¹ »anarhija ekonomskih snaga« — ¹² »tendencija društva ka bedi« — ¹³ sve veća — ¹⁴ da izmeni, da ispravi lošu tendenciju društva — ¹⁵ proizvodnjom preuređivanju — ¹⁶ III Studija. O principu asocijacije — ¹⁷ ekonomska snaga — ¹⁸ kolektivnom snagom — ¹⁹ Kolektivna snaga je bezličan akt, a asocijacija dobrovoljno udruživanje. Asocijacija je po svojoj prirodi sterilna, čak štetna jer je ona okov za slobodu radnika. — ²⁰ Društvenom ugovoru — ²¹ dovoljno odštete — ²² Proizvodna asocijacija je od koristi — ²³ slabe ili lenje članove — ²⁴ zajednička solidarnost, odgovornost — ²⁵ u specijalnim uslovima, zavisnim od njenih sredstava. Asocijacija, obrazovana na osnovu porodične veze i zakona odanosti i nezavisno od spoljnih ekonomskih uslova — asocijacija radi sebe same je akt čiste religije, natprirodna veza, bez pozitivne vrednosti, mit

développer la réciprocité entre les producteurs et les consommateurs. L'association met de niveau les contractants, suboronne leur liberté au devoir social, les dépersonnalise.²⁶

IV. Etude. Du Principe d'Autorité.²⁷

Ideé gouvernementale naquit des moeurs de famille et de l'expérience domestique. Démocratie je dernier terme de l'évolution gouvernementale²⁸. Ideji vlade se suprotstavlja ideja contrat²⁹. Pravi revolucionarni moto je: plus de gouvernement!³⁰ *Autorité absolue*³¹ će biti uskoro primoran da se sam negira i ograniči na *lois i institutions*³². Zakoni su sad bezbrojni kao i interesi, koje oni spolja određuju. Oni se gube u rdavoj beskonačnosti. Zakon je okov koji mi spolja nameću. *Konstitucionalna monarhija*. Dvorodna besmislica. *Suffrage universel*³³. Intuition divinatoire de la multitude³⁴ je besmislica. Qu'ai je besoin de mandataires, pas plus que de représentants!³⁵ Izbori, glasanje, čak i jednoglasno, ne odlučuju ništa. Prema suffrage universel Bonaparta bi bio pravi čovek itd. *La démocratie pure ou le gouvernement direct*³⁶ — izmišljotina Rittinghausena, Considéranta, Ledru-Rollina — aboutit à l'impossible et à l'absurde³⁷. U ovoj do vrhunca doteranoj državnoj ideji dolazi do izraza njen nonsense³⁸.

V. Etude. Liquidation sociale.³⁹

1. *Banque nationale*⁴⁰. Dekretira se likvidacija francuske banke. Ona se ne proglašava za državnu banku, ne, već za «établissement d'utilité publique».⁴¹ Kamata se snižava na 1/2 ili 1/4%.

2. *Državni dug*. Prvom merom je capitaux particuliers⁴² oduzet l'industrie de l'escompte⁴³, oni odlaze na berzu, država plaća samo još 1/2 ili 1/4%, i time prestaje interes na interes. Umesto kamata država plaća anuitete, to jest ona isplaćuje u godišnjim kvotama pozajmljeni joj kapital. Ili drugim rečima: dekret da kamate koje država plaća za dug budu uračunate kao déduction du principal, à titre d'annuités⁴⁴.

3. *Dettes hypothécaires. Obligations simples*. «Les intérêts de toutes créances, hypothécaires, chirographaires, actions de commandite, sont fixés à 1/4 ili 1/2%. Les remboursements ne pourront être exigés que par annuités. L'annuité, pour toutes les sommes au-dessous de 2000 frs. sera de 10%; pour les sommes au-dessus de 2000 frs., 5%.

²⁶ novim odnosima koji teže da razviju uzajamnost između proizvođača i potrošača. Asocijacija niveliše ugovorne strane, podređuje njihovu slobodu socijalnom zadatku, obezličava ih. — ²⁷ *IV Studija. O principu autoriteta* — ²⁸ Ideja vlade rada se iz porodičnih običaja i domaćeg iskustva. Demokratija je poslednji izraz razvoja vlade — ²⁹ ugovora — ³⁰ dosta vlade! — ³¹ Apsolutni autoritet — ³² zakone i ustanove — ³³ *Opšte pravo glasa* — ³⁴ Proročka intuicija gomile — ³⁵ Ne treba mi ni mandatorâ ni predstavnika! — ³⁶ *Čista demokratija ili direktna vlada* — ³⁷ graniči se sa nemogućnim i apsurdnim — ³⁸ besmisao — ³⁹ *V Studija. Likvidacija društva* — ⁴⁰ *Nacionalna banka* — ⁴¹ «ustanovu od javne koristi» — ⁴² privatnim kapitalima — ⁴³ posao eskontovanja — ⁴⁴ odbitak od glavnice kao godišnja otpлата

Pour faciliter le remboursement des créances et suppléer à la fonction des anciens prêteurs, une division des bureaux de la Banque nationale d'escompte deviendra Banque foncière: le maximum de ses avances sera, par année, de 500 millions⁴⁵.

4. *Propriété immobilière: Bâtements.*

Dekret: »Tout paiement fait à titre de loyer sera porté en à compte de la propriété, celui-ci estimée au vingtuple du prix de location. Tout acquittement de terme vaudra au locataire part proportionnelle et indivise dans la maison par lui habitée, et dans la totalité des constructions exploitées à loyer, et servant à la demeure des citoyens. La propriété ainsi remboursée passera à fur et mesure au droit de l'administration communale, qui, par le fait du remboursement, prendra hypothèque et privilège de premier ordre, au nom de la masse des locataires et leur garantira à tous, à perpétuité, le domicile, au prix de revient du bâtiment. Les communes pourront traiter de gré à gré avec les propriétaires, pour la liquidation et le remboursement immédiat des propriétés louées. Dans ce cas, et afin de faire jouir la génération présente de la réduction des prix de loyer, les dites communes pourront opérer immédiatement une diminution sur le loyer des maisons pour lesquelles elles auront traité, de manière que l'amortissement en soit opéré seulement en trente ans. Pour les réparations, l'agencement et l'entretien des édifices, comme pour les constructions nouvelles, les communes traiteront avec les Compagnies maçons ou associations d'ouvriers en bâtiment, d'après les principes et les règles du nouveau contrat social. Les propriétaires, occupant seuls leurs propres maisons, en conserveront la propriété aussi longtemps qu'ils le jugeront utile à leurs intérêts⁴⁶.

⁴⁵ *Hipotekarni dugovi. Proste obveznice.* »Kamate za sve obaveze, hipoteke, obveznice, komanditne akcije se utvrđuju sa $\frac{1}{4}$ ili $\frac{1}{2}\%$. Otplata se može zahtevati samo anuitetom. Anuitet za sve sume ispod 2000 franaka iznosio bi 10%; za sume iznad 2000 franaka 5%. Da bi se olakšalo otplaćivanje dugovanih suma i zamenila funkcija nekadašnjih zajmodavaca, jedno odeljenje biroa nacionalne diskontne banke se pretvara u hipotekarnu banku: maksimum njenih predujmova iznosiće godišnje 500 miliona». — ⁴⁶ *Nepokretna svojina: Zgrade.* Dekret: Svako plaćanje u vidu kirije važi kao *akonto plaćanja svojine*, pri čemu se ona cení kao dvadesetostruki iznos kirije. Svako rokovno plaćanje ima za kirajdziju vrednost srazmernog i nedeljivog udela u kući u kojoj stanuje i u svim zgradama koje služe za iznajmljivanje i kao stan građanima. Na ovaj način isplaćena svojina prelazi prema tome u nadležnost komunalne uprave, koja na osnovu otplaćivanja uzima hipoteku i prvenstveno pravo u ime mase kirajdzija i garantuje im svima zauvek stan po cení troškova koštanja zgrade. Opštine se prema nahodjenju mogu sporazumeti sa sopstvenicima o neposrednoj likvidaciji i vraćanju novca za iznajmljeno imanje. U tom slučaju i da bi sadašnjoj generaciji omogućili uživanje sniženja kirija, pomenute opštine mogu odmah izvršiti smanjenje kirija za kuće za koje imaju ugovor, tako da njihovo amortizovanje bude izvršeno tek za trideset godina. Za opravke, iskorišćavanje i održa-

5. *Propriété foncière.*

«Tout paiement de redevance pour l'exploitation d'un immeuble acquerra au fermier une part de propriété dans l'immeuble, et lui vaudra hypothèque. La propriété, intégralement remboursée, relèvera immédiatement de la commune, laquelle succèdera à l'ancien propriétaire et partagera avec le fermier la nue-propriété et le produit net. Les communes pourront traiter de gré à gré avec les propriétaires qui le désireront, pour le rachat des rentes et le remboursement immédiat des propriétés. Dans ce cas il sera pourvu, à la diligence des communes, à l'installation des cultivateurs et à la délimitation des possessions, en ayant soin de compenser autant que possible l'étendue superficielle avec la qualité du fonds, et de proportionner la redevance au produit. Aussitôt que la propriété foncière aura été intégralement remboursée toutes les communes de la République devront s'entendre pour égaliser entre elles les différences de qualité des terrains, ainsi que les accidents de la culture. La part de redevance à laquelle elles ont droit sur les fractions de leurs territoires respectifs, servira à cette compensation et assurance générale. A partir de la même époque, les anciens propriétaires qui, faisant valoir par eux-mêmes leurs propriétés, auront conservé leur titre, seront assimilés aux nouveaux, soumis à la même redevance et investis des mêmes droits, de manière que le hasard des localités et des successions ne favorise personne, et que les conditions de culture soient pour tous égales. L'impôt foncier sera aboli. La police agricole est dévolue aux conseils municipaux.»⁴⁷

vanje zgrada kao i za gradnju novih, opštine će se sporazumovati sa zidarskim kompanijama ili asocijacijama građevinskih radnika prema principima i pravilima novog društvenog ugovora. Sopstvenici koji stanuju u svojim sopstvenim kućama ostaće sopstvenici dotle dok budu smatrali da je to korisno njihovom interesu.

⁴⁷ *Zemljišna svojina.* «Svakim plaćanjem zakupnine za neku nepokretnost stiže zakupac udeo u svojini nepokretnosti, koji za njega ima vrednost hipoteke. Potpuno otplaćena svojina prelazi odmah na opštinu koja nasleđuje ranijeg sopstvenika i deli sa zakupcem formalnu svojину i čist prinos. Opštine se po slobodnom nahodjenju mogu sporazumeti sa sopstvenicima koji to budu želeli u pogledu otplate renti i neposrednog vraćanja svojine. U tom slučaju će se na traženje opštine predvideti naseljavanje seljaka i omeđivanje zemljišta, pri čemu treba paziti na što voće izravnavanje veličine zemljišta i kvaliteta tla kao i podešavanje arende prema prinosu. Čim bude isplaćena sva zemljišna svojina, sve opštine republike će se međusobno sporazumeti u pogledu međusobnog izravnavanja razlika u kvalitetu zemljišta kao i razlika u obrađivanju zemlje. Onaj deo arende na koju one polažu pravo za zemljišta koja se nalaze u njihovoj oblasti, služiće za to izravnavanje i za opšte osiguranje. Od istog trenutka će raniji posednici, koji su zadržali osnov prava vlasništva, ukoliko su sami obrađivali svoj posed, biti prilagođeni novim, plaćaće istu arendu i dobiće ista prava, tako da niko neće biti povlašćen slučajnošću položaja i redom nasleđa, a privredni uslovi biće za sve jednaki. Zemljarina se ukida. Uprava gazdovanjem zemljišta prenosi se na opštinske savete.»

VI. Etude. Organisation des forces économiques⁴⁸.

1. *Crédit*. Gore navedena banque nationale sa svojim succursales⁴⁹. Postepeno povlačenje zlata i srebra iz optičaja. Njihova zamena papirom. Quant au *crédit personnel*, c'est dans les compagnies ouvrières et les sociétés agricoles et industrielles qu'il doit trouver son exercice⁵⁰.

2. *Propriété*⁵¹. Vidi gore navedenu »propriété foncière«. Pod gornjim uslovima se može, sans la moindre inquiétude, permettre au propriétaire de vendre, transmettre, aliéner, faire circuler à volonté la propriété... Avec les facilités du remboursement par annuités, la valeur de l'immeuble peut être indéfiniment partagée, échangée, subir toutes les mutations imaginables, sans que l'immeuble soit entamé jamais. Le travail agricole repousse la forme sociétaire⁵².

3. *Division du travail, forces collectives, machines. Compagnies ouvrières*.

Toute industrie, exploitation ou entreprise, qui par sa nature exige l'emploi combiné d'un grand nombre d'ouvriers de spécialités différentes, est destinée à devenir le foyer d'une société ou compagnie de travailleurs. Mais là où le produit peut s'obtenir sans un concours de facultés spéciales, par l'action d'un individu ou d'une famille, il n'y a pas lieu à l'association⁵³. Dakle, nikakva asocijacija u malim radionicama, kod zanata, obučara, krojača, trgovaca itd. Asocijacija u *krupnoj industriji*. Ovde, dakle, *compagnies ouvrières*. Tout individu employé dans l'association... a un droit indivisé dans la propriété de la compagnie; il a le droit d'en remplir successivement toutes les fonctions;... son éducation, son instruction et son apprentissage, doivent... être dirigés de telle sorte, qu'en lui faisant supporter sa part des corvées répugnantes et pénibles, ils lui fassent parcourir une série de travaux et de connaissances, et lui assurent, à l'époque de la maturité, une aptitude encyclopédique et un revenu suffisant; les fonctions sont électives et les règlements soumis à l'adoption des associés; le salaire est proportionné à la nature de la fonction, à l'importance du talent, à l'étendue de la responsabilité; tout associé participe aux bénéfices comme aux charges de la compagnie, dans la proportion

⁴⁸ VI Studija. Organizacija ekonomskih snaga. — ⁴⁹ podružnicama — ⁵⁰ Što se tiče *ličnog kredita*, njime će se baviti radnička udruženja i poljoprivredna i industrijska društva. — ⁵¹ *Svojina* — ⁵² bez i najmanje straha dozvoliti sopstveniku da po svome nahodenju proda, prenese, otudi i obrće svojinu... Sa olakšanjima otplaćivanja anuitetom, vrednost nepokretnosti se može beskrajno deliti, trampiti, podvrgnuti svim mogućim promenama formi, a da sama nepokretnost ostane neokrzuta. Poljoprivredni rad se protivi društvenoj formi. — ⁵³ *Podela rada, kolektivne snage, mašine. Radničke kompanije*. Svaka industrija, zavod ili preduzeće, koji po svojoj prirodi zahtevaju kombinovanu upotrebu velikog broja radnika različitih specijalnosti, određena je da postane sedište radničkog društva ili kompanije... Međutim, tamo gde se proizvod može izraditi bez saradnje specijalnih sposobnosti, radom jedne individue ili jedne porodice, tu nema mesta asocijaciji.

de ses services; chacun est libre de quitter à volonté l'association, — de faire régler son compte et liquider ses droits, et réciproquement la compagnie maîtresse de s'adjoindre toujours de nouveaux membres . . .⁵⁴ To je rešenje des deux problèmes: Celui de la force collective, et celui de la division du travail . . .⁵⁵ U prelaznom periodu fabrikaniti itd. su rukovodioci tih ateliers⁵⁶.

4. *Constitution de la valeur: organisation du bon marché*⁵⁷. Preduzeti mere protiv cherté de la marchandise⁵⁸ i arbitraire du prix⁵⁹. *Juste prix* représente avec exactitude: a) le montant des frais de production, d'après la moyenne officielle des libres producteurs; b) le salaire du commerçant, où l'indemnité de l'avantage dont le vendeur se prive en se dessaisissant de la chose⁶⁰. Da bi se taj marchand sklonio na to, mora mu se dati garantija. Ona moče exister de plusieurs manières: soit que les consommateurs qui veulent jouir du juste prix, et qui sont en même temps producteurs, s'obligent à leur tour envers le marchand à lui livrer, à des conditions égales, leurs propres produits, comme cela se pratique entre les différentes associations ouvrières⁶¹ parisiennes; — soit que les dits consommateurs se contentent d'assurer au débitant une prime ou bien encore une vente assez considérable pour lui assurer un revenu. . .⁶² Na primer država au nom des intérêts que provisoirement il représente, les départements et communes, au nom de leurs habitants respectifs, voulant assurer à tous le juste prix et la bonne qualité des produits et services, offrent

⁵⁴ *Radničke kompanije*. Svaki individuum zaposlen u asocijaciji ima nedeljivo pravo u svojinj kompanije; on ima pravo da jednu za drugom vrši sve funkcije;... njegovo vaspitanje, njegovo obrazovanje i njegovo učenje zanata treba da se usmeravaju tako da mu omoguće da izvrši svoj udeo neprijatnih i teških dužnosti i nauči niz radova i stekne znanja, i da mu osiguraju u doba njegove zrelosti enciklopedijsku sposobnost i dovoljan dohodak; funkcije su izborne a svi propisi se iznose na saglasnost članovima asocijacije; plata je srazmerna prirodni funkcije, stepenu sposobnosti, veličini odgovornosti; svaki član asocijacije učestvuje u dobitima i dažbinama kompanije u srazmeri prema svojim uslugama; svakom ostaje slobodno da prema nahodjenju istupi iz asocijacije, da zaključi svoj račun i likvidira svoja potraživanja, a isto tako i kompanija ima pravo da u svako doba primi nove članove . . . — ⁵⁵ dvaju problema: problema kolektivne snage i problema podele rada — ⁵⁶ radionica — ⁵⁷ *Konstituisanje vrednosti: organizacija jevtinog tržišta* — ⁵⁸ skupoće robe — ⁵⁹ proizvoljnosti cena — ⁶⁰ *Pravična cena* predstavlja tačno: a) troškove proizvodnje prema zvaničnom proseku slobodnih proizvođača; b) platu trgovca ili naknadu za dobitak kojeg se prodavac lišava otuđenjem stvari. — ⁶¹ «ouvrières» umetnuo Marx — ⁶² postojati bilo da se potrošači, koji hoće da se koriste pravičnim cenama i koji su u isto vreme proizvođači, sa svoje strane obavezuju prema trgovcu da mu isporuče pod jednakim uslovima svoje sopstvene proizvode, kao što je to uobičajeno među različitim pariskim radničkim asocijacijama; — bilo da se potrošači zadovoljavaju da trgovcu obezbede premiju ili pak dovoljno veliku prodaju da bi mu garantovala dohodak . . .

de garantir aux entrepreneurs qui offriront les conditions les plus avantageuses, soit un intérêt pour les capitaux et le matériel engagé dans leurs entreprises, soit un traitement fixe, soit, s'il y a lieu, une masse suffisante de commandes. Les soumissionnaires s'obligeront, en retour, à fournir les produits et services pour lesquels ils s'engagent, à toute réquisition des consommateurs. Toute latitude réservée, du reste, à la concurrence. Ils devront indiquer les éléments de leurs prix, le mode des livraisons, la durée de leurs engagements, leurs moyens d'exécution. Les soumissions déposées, sous cachet les délais prescrits, seront ensuite ouvertes et publiées, huit jours, quinze jours, un mois, trois mois, selon l'importance des traités, avant l'adjudication. A l'expiration de chaque engagement, il sera procédé à de nouvelles enchères⁶³.

5. *Commerce extérieur*⁶⁴. Čim padne kamata, moraju se abaisser les tarifs⁶⁵, a kada se ona snizi ili stoji na $\frac{1}{4}$ do $\frac{1}{2}\%$, moraju se ukinuti carine.

VII. Etude. Dissolution du gouvernement dans l'organisme économique.

Le société sans l'autorité. Elimination des cultes, Justice, Administration, Police, Instruction publique, Guerre, Marine etc.,⁶⁶ sve sa odgovarajućim štirnerovskim frazama.

Piši mi opširnije šta misliš o ovom receptu.

Salut⁶⁷.

Tvoj
K. Marx

⁶³ u ime interesa koje ona privremeno predstavlja, srezovi i opštine u ime svojih dotičnih stanovnika, hoteći da svima obezbede pravičnu cenu i dobar kvalitet proizvoda i usluga izriču svoju gotovost da preduzimačima koji ponude najpovoljnije uslove garantuju bilo kamatu za kapitale i materijal uloženi u njihova preduzeća, bilo utvrđenu platu, bilo, ako je to moguće, dovoljnu količinu porudžbina. Ponuđači se, sa svoje strane, obavezuju da na svako traženje potrošača isporučuju proizvode i učine usluge za koje se obavezuju. U ostalom se ostavlja puna sloboda konkurenciji. Oni će morati da naznače elemente svojih cena, način isporuka, trajanje njihovih obaveza, i sredstva za njihovo izvršenje. Zapečaćene ponude, predate u određenim rokovima, biće zatim otvorene i objavljene, osam dana, petnaest dana, mesec, tri meseca, prema važnosti ugovora, pre licitacije. Po isteku svakog ugovora pristupiće se novoj licitaciji. — ⁶⁴ *Spoljna trgovina* — ⁶⁵ sniziti tarife — ⁶⁶ *VII Studija. Pretvaranje vlade u ekonomski organizam*. Društvo bez vlasti. Ukidanje kultura, pravosuđa, uprave, policije, javne nastave, rata, mornarice itd. — ⁶⁷ Pozdrav

107

Engels Marxu

u London

[Mančester, oko 10. avgusta 1851]

Dragi Marx,

»Schnellpost« me je jako zabavljala. Oдавно nisam čitao tako savršeno lupetanje kao napis »A. Ruge K. Heinzenu«¹. Nikada ne bih poverovao da bi i dva magarca kao što su R[uge] i H[einzen] mogla izaći iz trogodišnjeg revolucionarnog vrtloga tako sasvim neizmenjena i sa svima starim frazama, smešnim manirima, obrtima itd., kao ova dvojica. To je klovn iz cirkusa koji se posle vratolomnih skokova ponovo klanja publici i kaže: here we are again!² i onda s najvećom nemilosrdnošću ponovo vergla svoje jedne te iste otrcane budalaštine. Kao da gledam literarnog najavca Rugea kako ozbiljno izjavljuje da »temeljiti odgovor na tiraniju, anarhiju i veleizdaju . . . upravo i jeste ona premudrost od koje sve zavisi«, i zatim je on sam ta premudrost, budući da otkriva da je moderna klasna borba secessio plebis³, na šta se neusiljeno nadovezuju onaj rimski uča, čije sam ime zaboravio, njegova basna o želucu i rukama^[357] i druga slična dražesna sećanja đaka trećeg razreda ili pomoćnika upravitelja škole. Impayable⁴ je taj subjekt kad jednom počne da govori o »odnosima« i odmah zatim ublažavajući dodaje: »Ti znaš . . . da ja pod odnosima ne podrazumevam ništa drugo do misli koje sada dominiraju u ljudskim glavama!« Bedni pokušaji pravljenja duhovito-pakosnih aluzija propali su potpuno. On je tako vešt da svako primećuje da je zloban prema nekom, ali prema kome i zbog čega, i ostalo kako i zašto, to ne može niko dokučiti. Ako se veliki Ruge pokazao kao pravi lakrdijaš, veliki Heizen nije manje sjajan u svom dripaštvu, kojeg se ne misli otrestiti. Manir na koji taj čovek u svojoj beležici od 23. jula 1851. ponovo pokušava da potpuno istim rečima nametne publici svoju staru besmislicu o komunizmu, kao i u leto 1847. u »D[eutsche] Br[üsseler] Zeitung«-u, neiskazani je bezobrazluk.^[358]

Et pourtant⁵ — ti ljudi su primorani da priznaju nadmoćnost naših stvari zato što se neprestano njima bave, a još više zbog uticaja koji te stvari na njih neprimetno vrše uprkos svoj njihovoj tvrdoglavosti

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 104. — ² evo nas opet — ³ odlazak plebejaca — ⁴ Neocenjiv — ⁵ Pa ipak

i besu. Gde je rečenica u čitavoj pisaniji koja ne sadrži plagijat, izopačavanje naših stvari, ili da nije njima podstaknuta!

O londonskom pokušaju izmirenja su gospoda Meyen ili Faucher u poluzvaničnoj — mantojfelovskoj »Lithogr[aphische] Kor[respondenz]« u Berlinu štampali glupav članak — da smo samo još nas dvojica zajedno itd., da su svi ostali jednodušni i protiv nas. O Freiligr[athu] ili Wolffu ni slova. Veliki Willich se posle rasturanja vojske budućnosti izgleda opet našao pogođen da kod velikih ljudi svih partija stekne priznanje »kao karakter«^[359] — kažu da je prisustvovao njihovim skupovima. A quoi tous ces coups de désespoir ont-ils abouti?⁶ Da li je veliki Sigel bio kod Tebe?

Ta gospoda su, kako me upravo uverava nemački socijalnagarac iz Desaua, koga mi je poslao Julius, tamo razglasila da Ti, po svome sopstvenom priznanju, pišeš u »N[eue] Pr[eußische] Z[ei]t[un]g-u«; Ti si to, kaže, sam rekao gospodinu Louisu Druckeru (!). En voilà une bonne!⁷

Što se tiče Proudhona^[353], izgleda da on napreduje. Faze kroz koje se razvija njegova glupost dobijaju u svakom slučaju podnošljiviji oblik, i gospodin Louis Blanc može sebi na tim »hérésies«⁸ polomiti zube. Au bout du compte⁹ i gospodin Proudhon dospeva sada dotle da se pravi smisao prava svojine sastoji u maskiranoj konfiskaciji sve svojine od strane više ili manje maskirane države, i da je pravi smisao ukidanja države pojačana državna centralizacija. Ili šta su drugo toutes les communes de la république qui s'entendent pour égaliser entre elles les différences de qualité des terrains ainsi que les accidents de la culture¹⁰ sa njihovim neophodnim prinaldežnostima i posledicama?

Ako sutra budem imao vremena, pisaću dalje o ovom čudaku. Članak za petak nikako ne mogu liferovati ove nedelje. Ali, piši mi, i to uskoro, kakve vrste on treba da bude — da li kakav mu drago poseban članak, ili želiš niz članaka, i drugo, u kakvom tonu, jer ja uopšte ne poznajem поближе političare iz »N[ew] Y[ork] Tr[ibune]«; znam samo toliko da su to američki vigovci. I inače što još možeš da mi saopštiš u ovom pogledu, da bih se mogao orijentisari.

Tvoui
F. E.

⁶ Do čega su doveli ti očajnički potezi? — ⁷ Bogami, lepo! — ⁸ »heresima«
— ⁹ Na kraju krajeva — ¹⁰ sve te opštine republike koje se sporazumevaju da izjednače razlike u kvalitetu zemljišta kao i slučajnosti u obrađivanju

108

Engels Marxu

u London

[Mančester, oko 11. avgusta 1851]

Dragi Marx,

Juče prekinut u svojim glosama o Pr[oudhon]u, danas nastavljam. Zasada ostavljam po strani mnoge praznine u njegovom receptu, na primer kako se ne vidi na koji način fabrike treba da pređu iz ruku fabrikanta u ruke *compagnies ouvrières*¹, pošto se, doduše, ukidaju kamata i zemljišna renta, ali ne i profit (konkurencija ostaje); dalje, šta da se radi s velikim zemljišnim posedima, koji svoju zemlju iskorišćavaju pomoću najamnih radnika, i drugi slični nedostaci. Da bih mogao suditi o svemu kao teorijskoj celini, morao bih knjigu^[353] imati ovde. Ja, dakle, mogu samo utoliko reći neko mišljenje ukoliko pojedine mere budem posmatrao s gledišta njihove praktičnosti *le cas échéant*², i u isti mah istraživao u kojoj meri su one podesne za centralizaciju celokupnih proizvodnih snaga. A i za to bih morao, zapravo, imati knjigu da bih video sva *développements*³.

Da je gospodin Proudhon najzad došao do saznanja o nužnosti manje-više skrivene konfiskacije, to je, kao što već rekoh, napredak. Postavlja se samo pitanje da li je razlog koji on ističe za konfiskaciju primenljiv; jer, kao i kod svih ovih ograničenih ljudi koji sami sebe lažu da takve nasilne mere nisu nikakva konfiskacija, baš taj razlog je pivot⁴ svega. »Kamata se snižava na $\frac{1}{2}$ ili $\frac{1}{4}\%$ «. Kako, o tome Tvoji izvodi kažu samo to da država ili banka stopljena ispod ruke i pod drugim imenom sa državom treba da pozajmi 500 miliona franaka godišnje za ovu kamatu na hipoteku. K tome zaključujem da se to snižavanje mora vršiti postepeno. Kad kamata jednom bude tako niska, onda bi godišnja otplata svih dugova itd. sa 5 do 10% per annum⁵ bila, naravno, laka. Ali put da se do toga dođe, gospodin P[roudhon] ne navodi. Pri tom mi pada na pamet naša nedavna debata o snižavanju kamatne stope prema Tvom planu da se osnuje isključivo privilegovana nacionalna banka s monopolom na papirni novac i s isključenjem zlata i srebra iz optičaja. Mislim da svaki pokušaj da se kamatna stopa snižava brzo i stalno mora propasti zbog toga što se u svakoj revoluciji i za vreme svakog zastoja poslova povećava neophodnost zelenastva, davanje kredita onima koji su trenutno u škripcu, u neprilici, dakle

¹ radničkih kompanija — ² u datom slučaju — ³ izlaganja — ⁴ stožer —

⁵ godišnje

trenutno nesolidnim ljudima. Čak i ako se deo kamatne stope koja važi za stvarno vraćanje zajma može sniziti masom kapitala, ostaje deo koji predstavlja osiguranje otplate i koji se baš u krizi ogromno povećava. U revoluciji su trgovci zahvalni vladi koja im pozajmljuje novac ne po $1/4\%$ ili $1/2\%$, već po 5% . Uporedi 1848, zajmonice itd. Država i svaka velika centralizovana državna banka može, međutim, dokle god ne organizuje svoje filijale u najmanjim mestima i svojim činovnicima ne da dugu komercijalnu praksu, pozajmljivati samo krupnoj trgovini — inače bi pozajmljivala uludo. A sitna trgovina ne može joj založiti svoju robu kao krupna trgovina. Donc,⁶ prvi rezultat svakog sniženja kamate za vladine predujmove = povećavanje profita krupnih commerçants⁷ i opšte podizanje ove klase.

Sitna trgovina bi i dalje bila primorana da se obrati posrednicima kojima vlada predujmljuje sa $1/2\%$, da bi oni sa 5 - 10% mogli ponovo pozajmljivati. To je neizbežno — sitna trgovina ne pruža nikakvu garantiju, ne može da da nikakvu zalogu. Dakle, i s te strane podizanje krupne buržoazije — indirektno uspostavljanje krupne klase zelenaša, bankara podređenog stepena.

To većito navaljvanje socijalista i Proudhona da se snizi kamata, po mome shvatanju je preobražena pusta želja buržoazije i malograđana. Dokle god kamata i profit stoje u obrnutom odnosu, dotle ono može voditi samo povećanju profita. I dokle god ima nesolidnih ljudi koji ne mogu pružiti jemstvo, a kojima je zbog toga baš i potreban novac, dotle državno pozajmljivanje ne može ukinuti privatno pozajmljivanje, ne može, dakle, sniziti kamatnu stopu za sve transakcije. Država koja pozajmljuje sa $1/2\%$ odnosila bi se upravo onako prema zelenašu koga snabdeva novcem, kao i francuska vlada od 1795. koja je primila 500 miliona poreze u asignatima i izdala ih ponovo za tri miliona i, samo da bi održala svoj »kredit« koji je bio već otišao dodavola, primala je assignate u poreskim plaćanjima po nominalnoj vrednosti, za 200-struku njihovu stvarnu vrednost — kao i ova vlada prema tadašnjim špekulantima imanjima i novcem.

Proudhon je odveć naivan. Crédit personnel trouve ili doit trouver son exercice dans les compagnies ouvrières⁸. To jest dilema: ili će ovim kompanijama upravljati, administrirati i reglementirati ih država, što Pr[oudhon] ipak neće, ili organizacija najsilnije podvale sa asocijacijama, podvale od 1825. i 1845, reprodukovane na stupnju proletarijata, lumpenproletarijata i sitne buržoazije.

Postepeno snižavanje kamatne stope putem komercijalnih i prinudnih mera učiniti glavnom stvari na taj način da se pretvaranjem plaćanja kamata u otplaćivanje likvidiraju svi dugovi itd. i sva realna imovina centralizuje u rukama države ili komuna, izgleda mi potpuno

⁶ Dakle — ⁷ trgovaca — ⁸ Lični kredit nalazi ili treba da nađe svoju primenu u radničkim kompanijama

neizvodljivo: 1. iz navedenih razloga; 2. zato što predugo traje; 3. što bi jedini rezultat produžavanja kredita državnih papira morao biti zaduženje zemlje kod inostranca, pošto bi sav vraćeni novac otišao u inostranstvo; 4. zato što bi, čak i ako se u principu dopusti mogućnost te stvari, bilo besmisleno verovati da bi Francuska, la République, mogla to sprovesti protiv Engleske i Amerike; 5. što spoljni rat i *pressure of the moment*⁹ uopšte čini sasvim besmislenim takve sistematske, spore, na 20 - 30 godina sračunate mere i uopšte novčana plaćanja.

Izgleda mi da ta stvar ima samo taj praktični značaj što se u izvesnom momentu revolucionarnog razvoja pomoću monopolske državne banke svakako može dospeti dotle da se dekretira: član 1: kamata se ukida ili ograničava na $\frac{1}{4}\%$; član 2: kamatne stope se i dalje plaćaju i važe kao otplata; 3: država ima pravo da kupi sve nepokretnosti itd. po tekućoj procenjenoj vrednosti i da ih sa 5% otplati za 20 godina. Tako nešto se možda jednom *može* koristiti kao direktni poslednji preteča otvorene konfiskacije; ali je čista špekulacija mozgati o tome kada, kako i gde.

U svakom slučaju je ova Pr[oudhon]ova knjiga, kako izgleda, mnogo zemaljskija nego njegove ranije knjige — i *constitution de la valeur*¹⁰ dobija telesni oblik: oblik one *juste prix des boutiquiers. Quatre francs, Monsieur, c'est le plus juste prix!*¹¹ Kakve veze ima ukidanje carina s ukidanjem kamata, nije jasno. Da je Pr[oudhon] od 1847. izvršio tako potpun prelaz od Hegela do Stirnera, to je takode napredak. Pa reci još da on ne razume nemačku filozofiju, kada je do poslednje faze truljenja proživljuje na sopstvenoj lešini!

Piši uskoro i reci šta misliš o ovome.

Tvoj
F. E.

⁹ trenutni pritisak — ¹⁰ konstituisanje vrednosti — ¹¹ pravične cene dućan-džija. Četiri franka, gospodine, to je najpravičnija cena!

109

Marx Engelsu

u Mančester

[London] 14. avgusta 1851.
28, Dean Street, Soho

Dragi Engels,

Za dva ili tri dana ću Ti poslati samog Proudhona^[353], ali vratićeš mi ga čim pročitaš. Hteo bih naime — iz novčanih razloga — štampati o knjizi dva do tri tabaka. Zbog toga ćeš mi saopštiti svoja shvatanja iscrpnije nego što inače imaš običaj u brzom pisanju.^[360]

Ono što je glavno kod Proudhona — a sve je to pre svega polemika protiv komunizma, ma koliko da on od njega krade i ma koliko da na njega gleda kroz Cabet-Blanc-ovu prizmu — svodi se, po mome shvatanju, na sledeće rasuđivanje:

Stvarni neprijatelj koga treba savladati je kapital. Čista ekonomska afirmacija kapitala je kamata. Takozvani profit nije ništa drugo do posebni oblik plate. Kamatu ukidamo pretvarajući je u anuitet, to jest u godišnje otplaćivanje kapitala. Tako se radničkoj klasi — čitaj industrijskoj klasi — za uvek obezbeđuje prvenstveni položaj, a prava kapitalistička klasa se osuđuje na stalno iščezavanje. Razni oblici kamate su kamata na novac, kirija, zakupnina. Tako se buržoasko društvo zadržava, opravdava i lišava samo svoje mauvaise tendance¹.

Liquidation sociale² je samo sredstvo da bi »zdravo«³ građansko društvo moglo početi ispočetka. Brzo ili sporo, peu nous importe³. O protivrečnostima, neodlučnostima i nejasnostima same te likvidacije hteo bih najpre da čujem Tvoj sud. Ali se zaista lekoviti balzam društva početog ispočetka sastoji u ukidanju kamate, to jest u neprestanom pretvaranju kamate u anuitet. To postavljeno ne kao sredstvo već kao *ekonomski zakon* reformisanog buržoaskog društva, svodi se, naravno, na dve stvari:

1. Na pretvaranje sitnih neindustrijskih kapitalista u industrijske kapitaliste. 2. Na ovekovečavanje klase krupnih kapitalista, jer au fond⁴, ako se stvar uzme u proseku, društvo *uopšte* uzev plaća — ne računajući industrijski profit — uvek samo anuitet. Kada bi suprotno bilo istina, onda bi dr Price-a^[361] račun kamate na kamatu bio realnost i ceo globus ne bi bio dovoljan da plati *kamatu* ni za najmanji kapital koji bi poticao od vremena Hrista. U stvari, može se, međutim, sa sigurnošću tvrditi da se, na primer u Engleskoj — dakle u najmirnijoj i

¹ rdave tendencije — ² Likvidacija društva — ³ malo nas se tiče — ⁴ u osnovi

najburžoaskijoj zemlji — za poslednjih 50 ili 100 godina kapital uložen bilo u imanje ili u nešto drugo — bar po ceni, a o njoj je ovde reč — još nikada nije ukamatio. Neka se, na primer, nacionalno bogatstvo Engleske proceni na najvišu sumu, na primer 5 milijardi. Dakle, Engleska proizvodi godišnje 500 miliona. Čitavo bogatstvo Engleske je, dakle, samo = godišnji rad Engleske pomnožen sa 10. Dakle, ne samo da se kapital ne ukamačuje, on se po vrednosti čak i ne *reprodukuje*. I to po prostom zakonu. Vrednost se prvobitno određuje prvobitnim troškovima proizvodnje, prema radnom vremenu koje je prvobitno bilo potrebno da bi se stvar napravila. A ako je već proizveden, onda se cena proizvoda određuje troškovima koji su potrebni da bi se on *reprodukovao*. A troškovi reprodukcije padaju stalno i utoliko brže ukoliko je epoha u industrijskom pogledu razvijenija. Dakle, zakon neprestanog obezvređenja same kapital-vrednosti — čime se koči zakon rente i kamate koji inače vodi u apsurd. To je takođe i objašnjenje postavke koju si Ti dao, da nijedna fabrika ne pokriva svoje troškove proizvodnje. Proudhon, dakle, ne može preobraziti društvo uvođenjem zakona koji ono au fond⁵ izvršava i bez njegovog saveta.

Sredstvo kojim Proudhon sve postiže, jeste banka. Il y a ici un qui pro quo.⁶ Bankovni poslovi se mogu podeliti na dva dela: 1. *Unovčavanje* kapitala. Ovde dajem samo *novac* za *kapital*, a to se svakako može vršiti samo uz troškove proizvodnje: dakle za $\frac{1}{2}$ ili $\frac{1}{4}\%$. 2. *Predujmliživanje kapitala* u obliku novca, i ovde će kamata odgovarati količini kapitala. Ono što kredit tu može učiniti sastoji se samo u pretvaranju postojećeg no neproizvodnog bogatstva koncentracijom itd. itd. u stvarni aktivni kapital. Proudhon smatra br. 2 tako lakim kao i br. 1, a on će au bout du compte⁷ videti da je, time što jednu iluzornu masu kapitala predstavlja u vidu novca, u najboljem slučaju samo reducirao *kamatu* kapitala da bi u istoj srazmeri povisio njegovu *cenu*. Time nije dobijeno ništa do diskreditovanje njegovog papira.

Vežu između carine i kamate prepuštam Ti da uživaš u originalu. Stvar je odveć zabavna da bih je kvario skraćivanjem. Gospodin P[roudhon] se ne izjašnjava tačno ni kako stoji stvar sa udelom komune u kućama i zemlji — a baš to je morao učiniti nasuprot komunistima — ni kako radnici dolaze u posed fabrika. U svakom slučaju on hoće »des compagnies ouvrières puissantes«⁸, ali ipak ima takav strah od ovih industrijskih »esnafa« da, doduše ne za državu ali svakako za société⁹, zadržava pravo da ih *ukine*. Kao pravi Francuz on asocijaciju ograničava na fabriku zato što ne zna ni za [firmu] »Moses and son«¹⁰ ni za midlothian-farmera¹¹. Francuski seljak i francuski obućar, krojač, merchant¹² izgledaju mu kao des *données éternelles et qu'il faut*

⁵ u osnovi — ⁶ Ovde je u pitanju nesporazum — ⁷ na kraju krajeva — ⁸ noćne radničke kompanije — ⁹ društvo — ¹⁰ »Moses and son« (velika firma muške konfekcije u Londonu) — ¹¹ škotski seljak iz grofovije Midlothian — ¹² trgovac

accepter¹³. Ali ukoliko se više bavim tom materijom, utoliko više dolazim do uverenja da je reforma agrikulture, pa dakle i svojinskih odnosa koji su na njoj zasnovani, alfa i omega budućeg prevrata. Inače bi čiča Malthus ostao u pravu.

U odnosu na Louis-a Blanc-a itd. spis je izvanredan, naročito zbog drskih izliva o Rousseau-u, Robespierre-u, bogu, fraternité-u¹⁴ i sličnom trućanju.

Što se pak tiče »New-York Tribune«, to mi Ti sada, kad imam pune ruke posla sa ekonomijom moraš pomoći. Napiši niz članaka o Germaniji od 1848. pa nadalje.^[362] Duhovito i bez ustezanja. Gospoda su vrlo *drska* u inostranom odeljenju.

Za nekoliko dana ću Ti poslati dva toma o Rimu. Naime, *Economie Politique des Romains*. Par Dureau de la Malle. Knjigu (veoma učenu) dobio sam iz Pariza. Tu će Ti se razjasniti i ekonomska osnova rimskog načina vođenja rata, koja nije bila ništa drugo do — *cadaster*¹⁵. Kako da Ti tu stvar pošaljem najjeftinijim putem? Ova dva toma su debela. — Članak iz »L[ithographische] K[orrespondenz]«¹⁶ moraš negde pronaći ili gledati da ga dobiješ u prepisu. Čim Weydemeyer bude ovde, treba onim magarcima u Njujorku natrljati nos. Za to su potrebna sva dokumenta. Faucher je dopisnik »N[eue] Pr[eußische] Z[eitung]«-a. Sigel se još nije pojavio. Willich je, naravno, pridruženi član *Bratstva emigracije*. U petak su imali svoju prvu generalnu skupštinu. Mi smo tamo imali svoga špijuna. Sednica je otvorena čitanjem (od strane *generala* Hauga) članka protiv nas u »L[ithographische] K[orrespondenz]«. Jer, oni žive, rade i postoje radi nas. Zatim su raspravili svakojake nemile sporove i smutnje. Prisustvovali su za Prusku gospodin Meyen, za Englesku Oppenheim, za Francusku Ruge, Kinkel za Ameriku — i Zukunft¹⁷. Uostalom, veoma se radujem da čujem Tvoj sud o svemu tome.

¹³ većite datosti koje treba usvojiti — ¹⁴ bratstvu — ¹⁵ zemljišna knjiga —

¹⁶ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 107. — ¹⁷ Budućnost

110

Marx Engelsu

u Mančester

[London, oko 20. avgusta 1851]

Dragi Engels,

Čitaj svakako najpre Proudhona,^[353] pošto će mi uskoro biti potreban. Iz Dureau-a^[363] sam izvukao što mi je potrebno.

A-propos. *Piši, najzad, Fischeru u Nju Orlins.* (Liebknecht je sada njegov stalni dopisnik.) To je utoliko važnije što upravo iz Nju Orlinsa Kinkel, Ruge itd. misle da dobiju novčanu pomoć. Ne zaboravi, dakle, da mu pišeš, jer se on u pismu Liebknechtu žali na Tvoje ćutanje.

Tvoj
K. M.

111

Engels Marxu

u London

Dragi Marx,

Šaljem Ti u prilogu članak¹. Različite okolnosti su se stekle da bih ovu stvar rđavo napisao. Na prvom mestu od subote sam, promene radi, nešto slab. Zatim, nedostajanje svakog materijala — čisto istresanje iz rukava i ispomaganje golim pamćenjem. Zatim, kratko vreme i rad po porudžbini, te gotovo potpuno nepoznavanje lista² i kruga njegovih čitalaca, dakle nekakav čestiti plan nemoguć. Najzad, nemogućnost da sravnim rukopis svih članaka, dakle, nužnost plus ou moins³ pedantsko-sistematskog početka da bi se izbegla ponavljanja u sledećim člancima. Sve to i uz to moja skoro potpuna odviknutost od pisanja učinili su tu stvar vrlo suvoparnom, i ako se ona po nečemu može preporučiti, onda po tečnijem engleskom jeziku, što imam da zahvalim navici što već osam meseci govorim i čitam gotovo samo engleski. Enfin, tu en feras ce que tu voudras⁴.

Pr[oudhon]a⁽³⁵³⁾ sam prešao do polovine i nalazim da je Tvoje mišljenje potpuno pravilno. Njegov apel buržoaziji, njegovo vraćanje na Saint-Simona i hiljadu drugih stvari, već u kritičkom delu, potvrđuju da on industrijsku klasu, buržoaziju i proletarijat, smatra zapravo za identične i dovedene u suprotnost samo usled nedovršenja revolucije. Pseudo-filozofska konstrukcija istorije jasna je kao dan: pre revolucije industrijska klasa po sebi, 1789 - 1848. u suprotnosti: negacija; Proudhonova sinteza to wind up the whole with a flourish⁵. Meni sve to izgleda kao poslednji pokušaj da se buržoazija teorijski podrži; naše premise o odlučujućoj istorijskoj inicijativi materijalne proizvodnje, klasne borbe itd. većim delom usvojene, obično izvrnute i na tome zasnovan eksperiment pomoću pseudohegelovskog trika: proletarijat prividno vratiti u buržoaziju. Sintetički deo nisam još čitao. U napadima protiv L. Blanc-a, Robespierre-a, Rousseau-a tu i tamo ima zgodnih stvari, ali u celini nema ničeg pretencioznopličeg od njegove kritike politike, na primer kod demokratije, kojoj kao i »N[eue] Pr[eußische] Z[eitung]« i čitava stara istorijska škola⁽³⁶⁴⁾ prilazi sa prebrojavanjem glava i gde se ne stidi da s malim praktičnim primedbama, dostojnim nekog dačića, gradi sisteme. I kakva

¹ Revolucija i kontrarevolucija u Nemačkoj — ² »New-York Daily Tribune« — ³ više ili manje — ⁴ ukratko, Ti ćeš napraviti od njega što hoćeš — ⁵ da bi se sve slavno završilo

je to velika ideja da su *pouvoir*⁶ i *liberté*⁷ nespojive suprotnosti i da mu nikakav oblik vladavine ne može pružiti dovoljan moralni razlog zbog koga bi joj se *on* morao pokoravati! Par dieu⁸, pa zašto je onda potrebna *pouvoir*?

Uostalom, ubeden sam da mu je gospodin Ewerbeck dostavio svoj prevod *Manifesta*⁹, a možda ispod ruke i prevode iz Tvojih članaka u »*Revue*«¹⁰. Odatle je nesumnjivo ukraden niz tačaka, na primer da *gouvernement*¹¹ nije ništa drugo do vlast jedne klase za potčinjavanje druge klase i da će sa iščezavanjem klasnih suprotnosti i ono iščeznuti. Zatim mnogo tačaka o francuskom pokretu počev od 1848. godine. Ne verujem da je on sve to našao u Tvojim knjizi protiv njega¹².

Uskoro ću Ti pisati detaljnije o toj stvari čim sve pročitam. U međuvremenu ovih dana očekujem Weertha, koji se kao i obično odjednom pojavi u Bradfordu i stoga ću možda biti prinuđen da Pr[o-udhona] zadržim ovde dva ili tri dana duže.

Kaži Lupusu da sam govorio s Wattsom i da će on učiniti sve što bude mogao, i sa svim izgledom na uspeh, da mu ovde nađe zaposlenje. Watts misli da će njegovo zvanje bivšeg poslanika pruske skupštine¹³ biti ovde sasvim dovoljno. On poznaje svu tu sortu liberalno nastrojenih učitelja i sveštenika i kad se on jednom pokrene, sigurno je da će nešto uraditi. Ja ću ga stoga podsećati na to i čim čujem nešto više, izvestiću Lupusa. Inače, taj Watts, uprkos svemu ipak nije gori od ostalih vrsta filistara. Pošto on živi kao Englez, socijalist, doktor i otac porodice, treba mu oprostiti što je već sedam godina teetotaler¹³ i čak ima želju da postane travožder à la Struve. Zato njegova žena pije i jede za oboje. Žalosno je, ali je činjenica da je ovde u Mančesteru obični čista prosečno najdruštveniji čovek; on pije; voli masne priče, republikanac je (kao Martens) i čovek mu se može smejati.

Šta čuješ novo iz Nemačke? U Hamburgu su trojica pušteni, a jedan ponovo uhapšen. Priznanja krojačkog radnika Nothjunga svoje se, dakle, na kraju krajeva na to da je on bio emisar jednog tajnog propagandističkog društva — *quelle découverte!*¹⁴

Tvoj
F. E.

[Mančester], 21. avg[usta 18]51.

⁶ Vlast — ⁷ Sloboda — ⁸ Pobogu — ⁹ Manifest Komunističke partije — ¹⁰ Klasne borbe u Francuskoj 1848 — 1850 — ¹¹ vlada — ¹² Beda filozofije — ¹³ trezvenjak — ¹⁴ kakvo otkriće!

112

Marx Engelsu

u Mančester

[London] 25. avgusta 1851.
28, Dean Street, Soho

Dragi Engels,

D'abord mes remerciements pour ton article¹. I pored svega lošeg što si o njemu rekao, on je odličan i otplovio je u neizmenjenom obliku u Njujork. Ti si sasvim pogodio ton za »Tribune«-u. Čim dobijemo njen prvi broj, ja ću Ti ga poslati i otada redovno.

Maintenant² imam da Ti otpremim čitav tovar emigrantskog dubreta, i ako u svojoj okolini poznaješ nekog farmera kome je za đubrivo potreban guano ovakvih finih ptičica, možeš napraviti posao.

Dakle, kao što Ti je već poznato, u petak, 8. avgusta održan je prvi zvanični skup zbratimljene emigracije na kome su naročito blistali: Damm, koji je predsedavao, Schurz, kao sekretar, Goegg, oba Sigela³, Fickler, Tausenau, Frank (austrijski čifta), Willich, Borkheim, Schimmelpfennig, Johannes Ronge, Meyen, grof Reichenbach, Oppenheim, Bauer-Stolpe⁴, cepanica Lüders, Haug, A. Ruge, Techow, Schmolze (bavarski poručnik), Petzler, Böhler, Gehrke, Schärttner, Göhringer itd.; Kinkel i Strodtmann, naravno, da se ne zaborave. Glavne klike, dakle: 1. Ruge-Fickler; 2. Kinkel; 3. Tausenau. Između, druge nezavisne literarne skitnice i sporazumaši.^[366] Glavni čvor oko koga se vrtela čitava ta velika istorijska parada, jeste ovaj: Ruge-Fickler-Tausenau-Goegg-Sigel-Haug itd. predlagali su izbor zvaničnog komiteta delom radi razotkrivanja nedela reakcije, delom radi predstavljanja emigracije, a delom za »akciju«-agitaciju u Nemačkoj. Idiot Ruge imao je pri tom još tu začkoljicu da bude priznat kao opunoćenić prema Ledru-Mazziniju i da bi tako osim svog sopstvenog imena mogao zbilja staviti korpus nemačkih emigranata kao vojsku na njihovo raspoloženje. Međutim, gospodin Kinkel (s njim, osim njegovog spasitelja Schurza i njegovog biografa Furza⁵, naročito Willich, Techow, Schmolze, Schimmelpfennig) bio je protiv takve javne ustanove, delom da ne bi ovde ugrozio svoj položaj u odnosu prema londonskoj buržoaziji — jer guldeni su odlučujući — delom da ne bi bio prinuđen da više ili manje prizna Rugea naspram Ledru-Mazzi-

¹ Pre svega, hvala za tvoj članak (*Revolucija i kontrarevolucija u Nemačkoj*: - prvi članak) — ² Sada — ³ Albert i Franz Sigel — ⁴ Ludwig (Louis) — ⁵ Adolfa Strodtmanna

nija. Već od samog početka klika Ruge-Fickler se bila naljutila videći prepunu dvoranu. Na tajnoj sednici oni su se sporazumeli da pozovu samo viđene ličnosti. Ali je Kinkelova klika dovela le menu peuple⁶ da bi sebi obezbedila glasove.

Sednicu je otvorio general Haug, koji je pročitao onaj prljavi članak iz »L[ithographische] K[orrespondenz]« i istovremeno izjavio da u Društvu verovatno ima špijuna, da dokument može biti zloupotrebljen itd. Willich je to podržao sa tada još neoslabljenim patosom i pozvao zločince da se sami jave. Na to je ustao Bauer-Stolpe (koga ja, uostalom, držim za pravog špijuna) izjavivši da on ne razume Willichovo puno vrlina užasavanje pošto je on na prvoj pripremnoj sednici, ne nailazeći na prigovor, uveo urednika »L[itographische] K[orrespondenz]«, gospodina Scheidlera. Posle likvidiranja toga incidenta Tausenau podnosi svoj predlog o naimenovanju komisije, s mnogo patetičnodobrodušnih uzvika i uzdaha, misleći da se nalazi pred bečkom publikom. Gospodin Meyen mu odgovara da on ne želi nikakva dela, već dobrovoljne izveštaje. Tada se odmah, kako je ranije bilo udešeno, javljanje Kinkel za Ameriku i svoju Budućnost, Oppenheim za Englesku, Schurz za Francusku, Meyen za Prusku. Predlog Tausenauov sjajno je propao i on je ganuto izjavio da će, bez obzira na to što nije prošao, prineti svoj pravedni gnev na oltar otadžbine i ostati u krilu zbratimljenih. — Ali je klika Fickler-Ruge odmah zauzela preteći i ljutit stav prevarenih krasnih duša.

Na kraju sednice Kinkel prilazi Schabelitzu (koji se ovde našao samo kao naš agent i kao veoma koristan agent, pošto je uživao poverenje svih tih čifta), naziva ga valjanim demokratom, izjavljuje da je »Basler National-Zeitung« odličan demokratski list i interesuje se, između ostalog, za njegove finansije. Schabelitz: Rdave. Kinkel: Zar radnici ne čine ništa? Schabelitz: Oni čine sve što mi od njih tražimo, čitaju list. Kinkel: Trebalo bi da radnici čine više. Oni ni nas ne potpomažu onoliko koliko bi trebalo. A Vi znate koliko mi činimo za radnike. Mi činimo sve da bismo ih učinili »dostojnim poštovanja«, vi me, nadam se, razumete, — da bismo ih učinili »uvaženim građanima«. En voilà une bonne⁷.

Sednici sporazumaša 15-og prisustvovalo je malo ljudi, i ona je, kako kažu Englezi, bila »indiferentna«.

Međutim, 17-og su se dogodile velike stvari i pravi tok te stvari tekao je, kako bi rekao naš veliki Ruge, kao što sleduje:

Gospodin Kinkel je pozvao sebi Willicha, Techowa, Goegga, Sigela i još neke i saopštio im da je preko Fischera iz Nju Orlinsa dobio 160 funti i da je opunomoćen da potroši taj novac savetujući se sa gore imenovanim licima i gospodinom »Fr. Engelsom«. Umesto poslednjeg, on je pozvao Ficklera, ali je ovaj izjavio da ne želi da ima nikakvog posla s »lumpima«. Kinkel je bio prinuđen da pokaže pismo

⁶ običan svet — ⁷ Lepa je to stvar

i tad se pokazalo da se taj novac anonimno i inkognito nalazi već tri nedelje u njegovom stanu, neodlučan da li da otvori svoje veliko srce profanom svetu ili ne. Mada je Kinkel govorio jezikom anđela, ništa mu nije pomoglo. Ficklerova klika je uvidela da Kinkelova klika s uspehom u potaji peca i da bi celokupnu emigrantsku pometnju iskoristila samo za to da u mutnome mami zlatne ribice. I tako je veliki Heinzen uzalud tako čežnjivo i krasnorečivo pario oči na funtama sakupljenim u Nju Orlinsu! Goegg i Sigel su napustili konklavu. Održana je posebna sednica klike Fickler-Ruge-Tausenau. Južni Nemci su došli između sebe do uverenja da je A. Ruge — imbecile⁸. On im je potreban zato što služi kao kanal do Ledru-Mazzinija, a ta protekcija je vrlo važna za južne Nemce. Tausenau im je, izgleda, otvorio oči i on je sada pored Ficklera njihov stvarni leader⁹. Tausenau ima uopšte dar za sitnu jevrejsku kalkulaciju, intrigant koji diplomatiše, pravi se jako pametan, i veruje u skori dolazak revolucije. Zato je on sada u toj grupi. U dubokom gnevu zbog izgubljenih 160 funti Ruge je sada otkrio prijateljima da su pre više od godinu dana Willich-Kinkel poslali Schimmelpfenniga Mazziniju, predstavili mu ga kao svoga emisara i tražili od Mazzinija novac za agitacioni put po Nemačkoj. Mazzini mu je dao 1000 franaka u gotovu i 5000 franaka u svojim italijanskim novčanicama pod uslovom da mu po isteku dvanaest meseci vrati 1000 franaka i dve trećine plasiranih italijanskih novčanica. S tim novcem je Schimmelpfennig proputovao Francusku i Nemačku. Dvanaest meseci je bilo prošlo, a ni Kinkel-Schimmelpfennig, ni 1000 franaka, niti italijanske novčanice nisu dali glasa od sebe. Sada kad je stigao novac iz Nju Orlinsa, Kinkel je ponovo uputio svoje poslanike Mazziniju, ali ne zato da bi platio dug, već da bi se hvalisao i s njim stupio u savez. Mazzini je bio suviše delikatan da bi ih podsetio na dug, ali im je izjavio da on ima svoje veze u Nemačkoj i da zato ne može stupati u nove. Ta gospoda su se, pričao je dalje A. Ruge, obratila i Ledru-Rollinu. Ali ih je tu Ruge preduhitrio, i pošto Ledru-Rollin smatra sebe već predsednikom Francuske Republike i spreman je da odmah povede spoljni rat, Ruge mu je predstavio Sigela kao obergeneralu nemačke revolucionarne armije, s kojom se L[edru]-Rollin tada upustio i u razgovor o strategiji. Kinkel-Willich nisu, dakle, ni ovde bili srećne ruke. Posle tih Rugeovih otkrića niskost klike K[inckel] - W[illich] bila je jasna kao dan u očima obmanutih krasnih duša. Bilo je potrebno da se preduzme bilo šta, a šta bi drugo mogao preduzeti Ruge nego nove kombinacije i permutacije u svome starom ubudanom centralnom komitetu? Bilo je, dakle, odlučeno da se obrazuje *agitacioni klub* — ne radi diskusije, već radi »stvarnog rada« od koga se očekuje ne words¹⁰, nego works¹¹, a pre svega treba da od svojih jednomišljenika traži davanje novčanih priloga. Sastav: Fickler, Tausenau, Frank, Goegg, Sigel, Hertle, J. Ronge, Haug, Ruge. Odmah

⁸ bedak — ⁹ voda — ¹⁰ reči — ¹¹ dela

si, naravno, video reformaciju kod Ruge-Ronge-Haug. Međutim, pri bližem posmatranju pokazuje se da bitni sastavni deo kluba predstavljaju: 1) jugozapadnonemačke čifrice Fickler, Goegg, Sigel, Hertle; 2) jugoistočni Nemci Tausenau, Haug i Frank, da se klub, dakle, obrazovao u suštini kao *južnonemački* nasuprot »Prusima« i da je Ruge samo pupčana vrpca koja održava vezu sa evropskim Centralnim odborom.^[259] Ostala udruženja oni sada i nazivaju prosto »Prusima«. Taj agitacioni klub imenovao je Tausenaua svojom izvršnom vlašću i ujedno svojim ministrom spoljnih poslova. To je dakle bilo *potpuno smenjivanje* Rugea kao centra. Ali da bi mu zasladili pilulu, za douceur¹² su mu izjavili da priznaju njegov položaj pri Centralnom odboru, njegovu dosadašnju delatnost i njegovo zastupanje nemačkog naroda u duhu nemačkog naroda. Ovaj testimonium paupertatis¹³ verovatno si pročitao u gotovo svima engleskim listovima, objavljenoj notici u kojoj agitacioni savez najponiznije izveštava evropsku javnost o svome rodenju i moli za dobre mušterije. Čak je i ta douceur nesrećnom Rugeu bila zagorčana kad su Bauer i Fickler postavili nepodnošljivi *conditio sine qua non*¹⁴ da Ruge prestane sa »objavljivanjem svojih gluposti«.

Pre nego što budem dalje pričao, moram da primetim da nas u tom opštedemokratskom savezu, *bez znanja drugih*, predstavlja jedan radnik izbeglica iz Kelna, koji pripada našem Savezu^[182], po imenu *Ulmer*, čovek koji je kod nas vrlo miran i čutljiv i nikada ne bismo poverovali da bi on mogao držati u šahu čitavu demokratiju. Ali indignatio facit poetam¹⁵, i taj tihi Ulmer, kako mi reče, ima »genij« da lako pobesni, drhti čitavim telom i tada navaljuje kao lud. Bez obzira na njegovu vižljastu krojačku figuru, on je uz to kao najbolji gimnastičar Majнца vrlo svestan fizičke snage i okretnosti. Osim toga, ima komunistički ponos nepogrešivosti.

Dakle, 22. avgusta održana je treća sednica. Na skupu je bilo mnogo ljudi pošto je očekivan veliki skandal zbog veleizdajničkog agitacionog saveza. Predsedavao: Meyen. Takođe prisutni: R. Schramm i Bucher. Kinkelova klika je predložila obrazovanje komiteta izbeglica. Naime, gospodin Kinkel ipak ne želi kao javni radnik da sidi s pozornice. A ne bi hteo ni da se kompromituje kod estetski-liberalnih građana Engleske. Izbeglički komitet je političko-filantropska ustanova, osim toga stavlja na raspolaganje izvesna novčana sredstva, ujediniuje na taj način u sebi sve poželjne uslove. Nasuprot tome, Ulmer i neki Hollinger su izneli predlog da se izbeglički komitet izabere na opštem skupu izbeglica, na što je Kinkelova klika jednako ukazivala na opasnost od skandala koji će napraviti ljudi iza leđa skupštine (naime, mi, anonimni). Ali oni su i *pred* sobom imali neprijateljâ. Od agitacionog kluba bili su prisutni samo Goegg, Sigel i njegov brat. Goegg je

¹² miloštu — ¹³ uverenje o siromaštvu — ¹⁴ neophodni uslov — ¹⁵ ogorčenost stvara pesnika (Juvenal: *Satira I*)

bio izabran u izbeglički komitet; to je pružilo priliku da se 1. objavi izlazak Tausenaua; 2. da se odbije izjava agitacionog saveza; 3. najzad, da se po završetku debate objavi njihovo opšte istupanje. Velika gungula. *Techow i Schramm izgrdili su A. Rugea na pasja kola*. Uopšte se mnogo *psovalo*. Goegg im je odgovarao svestan svoje nadmoćnosti, ogorčeno je napao na dvosmislenog Kinkela, koji je odgovarao samo preko svojih trabanata, gladeći svoju bradu kao veliki Mogul, i preko Schurza koji se stalno vrteo oko njega, pisao cedulje koje je ovaj, kao sporazumaši u Berlinu, slao svojim vernima, i kad je cedulja završila svoj krug, napisao svoju konačnu odluku. Samo kad je Goegg rekao da će agitacioni savez objaviti svoju izjavu u engleskim novinama, *Kinkel je odgovorio majestetično da on već sada gospodari čitavom američkom štampom i da su već preduzete mere za to da bi u što kraćem roku bila potčinjena njegovom gospodstvu i francuska štampa*.

Osim ove teme bremenite skandalima diskutovalo se i o drugim, koje su već u krugu samih zbratimljenih demokrata izazvale ogromnu gužvu, tako da je dolazilo do pretnji pesnicama, do strašne buke i vike, dok u 2 časa po ponoći gazda nije pogasio lampe i ostavio ove sporazumaše u mrklom mraku. Stožeri skandala bili su Schramm i Ulmer. Schramm je, naime, u svojoj dijatribi protiv Rugea dao isto-vremeno oduške svome gnevu protiv komunista, što je naišlo na veliki odziv, najneprijateljskije je napao Willicha i za radnike rekao da su kukavice. Na to je odgovorio Ulmer; ali je sa svoje strane zajedno s Hollingerom — prijateljem Sigela — zahtevao sazivanje opšteg skupa izbeglica radi izbora komiteta za potpore. On je direktno okrivio Willicha itd. da je proćerdao i nemilice trošio novac za izbeglice. Neopisiva graja. Albino Dietz skače napred, izjavljuje da je on blagajnik izbegličkog komiteta⁽²⁵⁸⁾ Great Windmill Streeta⁽²⁵⁷⁾ i traži da se povuku te reči. Ulmer izjavljuje da će on, ako to gospoda zahtevaju, da pruži dokaze, ali da ne povlači ni jednu reč. Willich se na svoj poznati način trudi da ga umiri i poziva ga u svoju sobu, na privatno objašnjenje. Ali Katon-Ulmer ostaje nepokolebljiv i ne želi da razgovara bez svedoka. Uzgred budi rečeno, Schimmelpfennig je, sedeći iza Ulmera za vreme Goeggovog govora, stalno gundao i pravio buku; kad odjednom Ulmera spopade njegov »genij«, okrete se sa ispruženom pesnicom i zaurla na Sch[immelpfennig]a: »Ako vi, bedni Pfennigfuchser, najzad ne uvućete jezik, izbaciću vas kroz prozor«. Sch[immelpfennig] je pobledeo kao krpa, ali posavetovavši se sa svojom pruskooficirskom hrabrošću, povukao se u najdalji ugao.

Za vreme ove pamćenja dostojne séance¹⁶ na Willicha su nekoliko puta i sa svih strana, Goegg, Schramm, Hollinger, Ulmer itd., izvršeni tako grubi napadi da je šest puta izjavljivao da će morati istupiti ako njegovu poštovanja vrednu ličnost ne ostave na miru.

¹⁶ sednice

Sad, međutim, dolazi novi element skandala koji smo pripremili specijalno mi. Naime, gospoda »viša emigracija«, kako oni sebe nazivaju, sasvim su izgubili iz vida »nižu emigraciju«. Toj »nižoj emigraciji«, koja vrlo loše živi, mi smo preko Ulmera, Rumpfa, Liebknehta, sa uzbudljivom pripremom stavili do znanja činjenicu da je komitet za izbeglice u Great Windmill Streetu primio 800 guldena iz Virtemberga i da ih na najbolji način varaju. Zato je juče na sednici komiteta Great Windmill Streeta praesidio Schapperi¹⁷, nastao skandal. Izbeglice su zahtevale da vide pisma, račune itd. Willich, koji je nama postavljao takve zahteve magaraca, osorno im kaže da su on i kompanija odgovorni samo radničkom društvu.^[157] Jednom izbeglici koji mu je prišao odveć blizu on je rekao da se odmakne dalje da ga ne bi ovašljivio. Ovaj mu kaže da je »prazna tikva«. Od Schappera traže objašnjenje povodom njegovog debelog trbuha i oslovljavaju ga sa »Schnapper«¹⁸. Willich poziva gazdu i hoće da izbaci napolje jednog od izbeglica. Ovaj kaže da će da izađe ako pozovu policajca. Da su sva ova gospoda lopuže. Pri tome ostaje. Willich i Schapper izjavljuju da će pod takvim uslovima odstupiti.

Rumpf i Ulmer su objavili toj »nižoj emigraciji« da će u idući petak u opštem savezu emigranata doći na red njihovi interesi. Oni će svi odreda otići tamo, naoružani budžama, da bi sproveli svoje zahteve. Ja sam ih sada preko Ulmera obavestio da je Kinkel za njih primio 160 funti, što je on više nedelja tajio i koje sada namerava da podeli sa Willichom. Oni njih uopšte koriste samo kao firmu — et c'est vrai¹⁹ — da bi popravili finansije tih državnika. Ulmer će govoriti, a pošto Schramm itd. ništa ne znaju o toj pošiljci iz inostranstva, taj će skandal biti zabavan u svakom pogledu.

Možeš da napišeš — no kasnije svakako — pismo Kinkelu tek pošto Te izvestim o sednici od petka. Ali ono što treba da učiniš odmah to je da napišeš *Fischeru* u Nju Orlins, da mu objasniš sav taj drek i kažeš mu da sakuplja novac samo pod firmom »*Freiligrath*«, koja je vrlo popularna. Našoj partiji je novac veoma potreban. Ona je jedina aktivna, jedina koja se direktno bori s Bundestagom, s bogom i đavolom, a nedostaje nam novac za agitaciju. S druge strane, moramo doći do novca za naše zatvorenike koji najvećim delom nemaju uopšte nikakvih sredstava. Ova dva gledišta čini mi se da se tome čoveku mogu lako objasniti. Ako može, neka to sakupljanje vrši u *tajnosti*, pošto svake novinska galama može samo da smeta našoj delatnosti.

Vale faveque²⁰.

Tvoj
K. Marx

¹⁷ pod predsedništvom Schappera — ¹⁸ proždrljivac — ¹⁹ i to je istina — ²⁰ Osta taj mi zdravo.

25. avgusta

Moram još da primetim da ortodoksni bik Schapper nipošto neće da stupa u vezu s »nevernima«; naprotiv, rekao je Willichu da će pre dati glavu nego otići »onim džukcima«.

Ako sada ne budem pisao po nekoliko dana, to će biti zbog toga da bih Te potpunije izvestio.

113

Engels Marxu

u London

[Mančester, oko 27. avgusta 1851]

Dragi Marx,

Homerovske borbe velikih ljudi u težnji za jedinstvom veoma su me zabavljale. Kakva Ilijada!

Piši mi samo odmah kako je ispala scena u petak, da bih zatim protiv K[inkela] mogao preduzeti potrebne mere. Ja zasad mogu zahtevati samo obaveštenje i slanje akata i onda po njihovom prijemu ili neprijemu činiti nešto dalje. No da li znaš K[inkel]ovu adresu?

Dobro bi učinio da mi pošalješ i Freiligrathovu adresu da bih je odmah mogao saopštiti Fischeru. Sada je kasno za ovaj steamer² i dok od njega dobijem odgovor, proći će četiri nedelje, za koje vreme ga ne smemo odviše bombardovati pismima.

Kinkelu i Willichu sam svojim pismom tamo preko podmetnuo nožicu, čega će se sećati.

O Proudhonu^[353] — sutra ili prekosutra. Weerthovo prisustvo i onda to pisanje zajedno sa kontorskom gnjavažom sprečili su me da se ozbiljno prihvatim te stvari. Šarlatanstvo je u njoj u svakom slučaju vanredno. Drugi deo, počev od likvidacije, naročito je divan zbog stapanja Girardinove reklame i Stirnerovog hvalisanja. Uz to je mnogo šta gramatički i logički čisti galimatijas, za koji on i sam zna da nema apsolutno nikakvog smisla. Taj drugi deo se stvarno ne može uzeti ozbiljno, ni pri najboljoj volji.

Naravno da ni za »Tribune«-u nisam mogao da učinim ništa — sledeće nedelje nastavak. Jako žurim.

Tvoj
F. E.

¹ i to će biti dovoljno — ² parobrod

114

Marx Engelsu

u Mančester

[London] 31. avgusta 1851.
28, Dean Street, Soho

Dragi Engels!

Čovek se uvek jako prevari u računu ako računa na odlučujuću krizu među demokratskim herojima. Skandal onakav kakav je bio pre četrnaest dana zahteva višenedeljni oporavak za te performers¹. I tako prekjuče, u petak 29, nije se dogodilo ništa značajno.

D'abord². U ponedjeljak 25. avgusta, kao što sam Ti već saopštio, Willich i Schapper su pretili istupanjem iz izbegličkog komiteta u Great Windmill Streetu^[258]. Sledećeg utornika oni su na zvaničnoj sednici stvarno istupili i Komitet je raspušten na opšte zadovoljstvo. Tom prilikom je došlo zatim do gorkih reči. Willich je moralisao i držao pridike, na što su mu protivstavili njegove poroke. Ali je glavna tačka optužbe protiv njega bila ta da se ovoga puta, kao i jednom ranijom prilikom kada je trebalo položiti račun o dvadesetak funti koje su uložene u izradu četaka, pobrinuo za to da gospodin Lüssel, odgovorni jemac za taj posao, kidne.

U petak se general Sigel³ pojavio na opštoj sednici sporazumaša. On je računao na pojavljivanje »niže emigracije«, za koju je polomio nekoliko ogromnih kopalja sa Willichom, koji je dao punog maha svome gnevu zbog nemoralnosti tog krda bitangi koje je on pred nama ranije apoteozirao. Ali, lumpenproletarijat se nije bio pojavio. Oni koji su se pojavili ispred vrata areopaga bili su i suviše malobrojni da bi mogli računati na uspeh, te su se stoga povukli. Ti znaš da su to kukavice, i niko od tih lupeža nema čistu savest da bi izolovano pred jednim većim skupom nastupio kao javni tužilac.

U »opštedemokratski« izbeglički komitet izabrano je nekoliko pristalica Rugea, kao Ronge, četiri na broju. Oni su izjavili da će istupiti. Komitet je, dakle, raspušten. Izabran je novi *provizorni* komitet u koji su ušli gospoda Kinkel, grof Reichenbach⁴, Bucher i Saksonac Semper.

Iz toga vidiš da se ušlo u novu fazu. Bacili su se u naručje uglednih »hommes d'état«⁵, pošto su se dosadašnje »vođe« kompromitovale kao građanski lumpi. Hommes d'état — njihovo jezgro — su »valjani na-

¹ komedijaše — ² Prvo — ³ Franz Sigel — ⁴ Oskar Reichenbach — ⁵ državnika

rodni ljudi« *Bucher* (berlinski sporazumaš)^[366], *grof Reichenbach*⁶ (vitez duha i frankfurtski kompromitovani poslanik, ne berlinska brada partije) i važni mucavac »*Rudolf Schramm*« (connu⁷).

Lupus, koji iz starog prijateljstva prema grofici Reichenbach i njenom bretu, koji je takođe ovde, posećuje s vremenom na vreme kuću Reichenbach, našao je juče tamo gospodina Techowa, s kojim se poznaje iz Švajcarske. Uskoro zatim pojavio se Willich glavom u društvu dubokoumnog Eduarda Meyena. Kad su ove veličine zauzele mesto, Lupus je otišao.

Voilà tout ce que j'ai à rapporter pour le moment⁸. Sa 160 američkih funti Kinkel je očigledno delom direktno, delom preko svojih pristalica umeo da »uglednima« i »hommes d'état« nametne silno mišljenje o svojoj moći i svojim vezama. Ali je blagorodni Willich rasturanjem komiteta u Windmill Streetu prekinuo najčvršću vezu koja ga je vezivala s »Kanaille«⁹.

Maintenant,¹⁰ što se tiče Tebe, pozitivno je da Te je *Fischer* izričito imenovao među kumovima 160 funti. General Sigel i Goegg su to tobože au secret¹¹ saopštili svome prijatelju Schabelitzu, a u stvari, kao što ja verujem, da bi to Tebi doturili. Po mome mišljenju, Ti treba samo da pišeš Kinkelu da si iz Nju Orlina dobio vest o pošiljci novca i poziv na konsultovanje u pogledu njegove upotrebe. Pitaćeš ga simplement¹² šta se s novcem desilo ili šta se s njime namerava. Kinkelova adresa glasi: »Dr. phil. (tako piše na njegovim posetnicama) Kinkel, 1, Henstridge Villas, St. Johns Wood«. Jednom ću Ti šale radi poslati takvu posetnicu koja i po sadržini i po formi liči na londonske reklame za lečenje žuljeva and so forth¹³.

Da ne zaboravim veliki događaj. U broju¹⁴ od 13. avgusta nesrećni Heinzen izveštava da je Otto povukao svoje kapitalne i da on tako ostaje sam sa svojim duhovnim kapitalom, što nije dovoljno da bi u industrijskoj Americi jedan list mogao da uspeva. On, dakle, piše elegiju o prevremenoj pogibiji Hektorovoj. I u istom broju Hoff i Kapp pozivaju na upis akcija za neke nove novine koje bi trebalo da dođu na mesto »Schnellpost«-a. I kako sudbina ima čudnovate ćefove, »Staatzeitung« podiže protiv blagorodnog Heinzena istovremeno — otkrivajući uzgred i mnoge njegove novčane svinjarije — proces zbog klevete, koji će ga, kako on predviđa, odvesti u »popravlilište«. Le pauvre¹⁵ Heinzen! Takođe je ovaj veliki čovek sada pun moralnog negodovanja na Ameriku i na »prozaične Yankee-e« i »američke Nemce« koji im podražavaju umesto da rade na »humaniziranju društva« i da se oduševljavaju za velika političko-društvena otkrića A. Rugea.

Tako se, na primer, u navedenom broju kaže:

⁶ Eduard Reichenbach — ⁷ poznat — ⁸ Eto, to je sve što sam imao zasada da saopštim. — ⁹ »ološeme« — ¹⁰ Sada — ¹¹ poverljivo — ¹² jednostavno — ¹³ itd. — ¹⁴ »Deutsche Schnellpost« — ¹⁵ Jadni.

»Onaj slobodni nemački duh koji treba da ispuni svet . . . onaj vrutak koji skoro dve hiljade godina i duhovno sve bogatije napaja sve delove sveta«.

»Radi čega postoje Nemci na svetu? Radi čega nemačko srce, radi čega nemački jezik? Radi čega, na primer, ovo sredstvo za obrazovanje i prosvetčivanje duha koje je pronašao Nemač Gutenberg? Sve je to tu i čak je tle na kome se to zbiva, ili bi trebalo da se zbiva, ovu Ameriku, **otkrio jedan Nemač**«.

»Slobodne opštine, zdrava i snažna nemačka filozofija, sjajna nemačka literatura prenesena ovamo i dovedena u uzajamno duhovno dejstvo sa onim izvrsnim, postojanim što ova zemlja i njeni stanovnici poseduju, — iz takvih faktora mora nastati *amerikanstvo svetskoistorijskog značaja*, svemoćno humana, duhovna i moralna veličina, čije srce pokreće tevtonstvo koje ga neprekidno infliše, glavu oplemenjeno amerikanstvo, a ruku oboje zajedno«.

»U stvari, ja tvrdim da je nemački narod zreliji za demokratsku republiku nego američki . . . Zaista, kad bi se Nemačka oslobodila svojih krvopija i svojih okova, ona bi imala pre uslove za ‚fiksiranje‘ kako Amerikanac kaže, i uspešnije sprovođenje čisto demokratske republike nego Yankee, jer kako je čak politički najobrazovaniji deo Amerikanaca još tako ogrezao u predrasudama, tako neslobodan u duhovnom pogledu i tako daleko od svakog humanog obrazovanja, kako se može ostvariti krajnji cilj demokratije, prava humanost, harmonično izgrađivanje čovečanstva u političkom, društvenom i moralnom ili duhovnom pogledu?«

To piše taj tevtonski tikvan¹⁶ ili daje da mu se piše upravo u vreme kada su Amerikanci srećno prešli preko zemljouza. Taj dripac daje da mu se u istom broju piše:

»Vi tako dobro šibate američke prilike, naročito nemačko amerikanstvo, da svako ko ume da sudi i ko je nepristrasan mora se s Vama složiti. To bi zaista bilo slavno delo kad biste kroz Vaš list mogli pomoći da se obezbedi oplemenjivanje i obrazovanje Nemaca u Americi, pa kada Vaš glas i ne bi našao odziva kod sirove mase, dovoljno bi bilo učinjeno kad biste pojedine Nemce oslobodili majmunske i ubistvene težnje za podražavanjem Amerikancima«.

I posle toga je taj klippan stao da riče jeremijade o svojoj praznoj kesi.

Sigurno si već davno video iz novina da se Girardin povezuje sa Ledru-Rollinom. On je takođe već verovao da će biti budući francuski veliki mogul. Ali se sada u Parizu obrazovao protivkomitet Lamennais-Michel (de Bourges)-Schoelcher, koji hoće da stvori »Sjedinjene evropske države« od *romanskih* naroda — Francuza, Španaca, Italijana — oko kojih će se onda kristalizovati Nemci itd. Dakle, Španci! treba da nas civilizuju! Mon dieu,¹⁷ to prevazilazi i K. Heinzena,

¹⁶ Karl Heinzen — ¹⁷ Moj bože

koji hoće da uvede Feuerbache i A. Rugee među Yankee-e radi »humanizovanja«. »Proscrit«¹⁸ Ledru[-Rollin]a je jetko napao rivalski komitet. Oni su mu odgovorili istom merom. Ali ono što je još jetkije za velikog mogula in partibus¹⁹ jeste to što se u Parizu održala konklava čitave štampe. I »Proscrit«-a je predstavljao jedan deputat. Cilj: ujedinjenje preko zajedničkog predsednika. »Proscrit« je propao sa svojim predlozima, i otvoreno je rečeno da je gospodi u Londonu lako brbljati; ono što je Francuskoj potrebno mora doći iz same Francuske; Ledru [-Rollin] se ljuto vara ako sebe smatra za »važno lice« za kakvo ga Mazzini izdaje.

Konklava se, uostalom, razišla sa skandalom i bez rezultata. Demokratija koja pati od ujedinjenja svuda liči jedna drugoj kao jaje jajetu. Zbogom.

Tvoj
K. M.

¹⁸ »Prognanik« (francuske republikanske novine, koje je uređivao Ledru-
-Rollin i dr.) — ¹⁹ Ovde: bez stvarne moći

115

Engels Marxu

u London

Dragi Marx,

Opet me moraš izviniti.

Prvo, Proudhona još nisam mogao nastaviti, jer evo već četiri dana kako me muči strahovita zubobolja, što me je potpuno onesposobilo za ikakav rad. Osim toga, večeras dolazi moj brat¹ (koga poznaješ) iz Londona i zadržavaće me u radu ko zna koliko vremena. *Que le diable emporte l'exposition!*^{2[284]}

Drugo, za danas obećanih 5 funti mogu Ti poslati tek sutra pošto u kontorskoj kasi uopšte nema novaca i ja ih, dakle, mogu tek sutra dobiti.

Trijumfalni članak »Lith[ographische] Korrespo[ndenz]« o najzad postignutom jedinstvu te valjane emigracije pobijen je već u istoj »L[it]hographische] K[orrespondenz]« novim lamentacijama i ispavidima »Prusa« protiv »južnih Nemaca« i »Pomeranca« Rugea. *Sic transit gloria*³ — radost nije dugo trajala. Dobro je što i u jednom i u drugom novom savezu^[367] imamo toliko prijatelja, pa nam ni jedan ni drugi neće dosađivati.

Da li si u današnjem »Daily News«-u čitao onaj zabavni članak o istinskoj prostitutki i tobožnjoj baronici Beck koja je preminula u rukama engleske policije u Bermingamu usred svojih mahinacija? Stvar je vrlo lepa, i utoliko lepša što je ona na nametljivog prosjaka »dr« Heinemanna isto tako ukazala kao na direktnog špijuna u službi »nedavno osnovanog spoljnjeg departmana engleske policije«. Ti se sećaš kako nam je taj prostački subjekt oduvek bio sumnjiv. Predaja dokumenata »o nekoj nemačkoj komunističkoj asocijaciji koja postoji u Londonu« objašnjava i policijska šikaniranja prošloga leta, i ja bih želeo da znam koliko gospodin Christian Joseph Esser ima u ovoj stvari učešća. Poznaješ li »barona Sodena«, koji je ove stvari posvedočio i nudi se da podnese dokaze? Bilo bi dobro kada bi bilo moguće nekako neprimetno ispitati ovog čoveka. Povod za to bi se mogao lako naći i od njega bi se moglo štošta doznati o tim bitangama emigracije, što bi kasnije bilo od koristi. Nabaviću taj broj »Daily News«-a i sačuvati; taj se dokument može zgodnom prilikom upotrebiti.

¹ verovatno Hermann Engels — ² Da davno nosi tu izložbu — ³ Tako prolazi slava

U Liverpulu i Londonu su već počela bankrotstva i »Economist« uprkos svome dokazivanju da je trgovina zemlje sasvim zdrava, to jest da je većina viška kapitala uložena u solidnu proizvodnju, ipak mora da prizna da je Istočna Indija ponovo pretrpana robom i da su u istočnoindijskoj trgovini s neizmenljivom pravilnošću opet uzele maha stare priče s otpremanjem robe u konsignaciju ili na veresiju. Iduće nedelje on će nam pokazati kako se može voditi konsignacioni posao na solidnim osnovama — očekujem to s nestrpljenjem. U međuvremenu prelci i tkači zarađuju ovde ogromne sume — većina je angažovana do nove godine, i na selu se svuda radi bar do osam časova uveče, dakle 12 do 12^{1/2} časova, često i duže. Od pamuka po 3^{3/4} — 4^{1/2} pensa po funti predu konac po 7 - 8 pensa po funti; troškovi pređenja kod ovih grubih sorti iznose jedva 1^{1/2} do 2 pensa po funti, dakle pri nedeljnoj proizvodnji od 12 miliona funti (pri 600 000 000 funti uvoza sirovog pamuka) zarađuje ukupna masa prelaca, ako se grube sorte uzmu kao norme, u Engleskoj nedeljno 75 000 funti sterlinga, godišnje 3^{3/4} miliona funti sterlinga čisto. Ovo je tačno ako se umesto brojeva 6 - 12, prosečnih brojeva pređe, uzmu 18 - 24, a poneki, koji kod dobrih mašina mogu da upotrebe lošiji pamuk, zarađuju na funti pređe ne 1^{1/2}, već 2^{1/2} pensa. Sve ovo datira od aprila i maja, od pada cena pamuku, i ko najviše kupuje pređu, to su Nemci. Kad nastane džumbus — a ovo stanje sigurno neće duže potrajati od marta — i u isto vreme u Francuskoj dođe do rusvaja, onda će to Nemci lepo osetiti sa svom neprodatom pređom na vratu, a i zemlja će se na taj način dobro preparirati.

Posvetimo jednu tihu suzu seni Brüggemanna^[368]! Nikada valjda nije jednog filistra pogodila nezaslužena nesreća — sit illi terra levis.⁴

Tvoj
F. E.

[Mančester] ponedeljak, 1. septembra [1851]

⁴ neka mu bude laka zemlja

116

Engels Marxu

u London

Dragi Marx,

Sutra odlazi moj brat,¹ i onda ću najzad opet doći do mira. Celo ovo vreme ni trenutka nisam bio sam, a bilo mi je prosto nemoguće da Ti pre subote pošaljem novčanicu, i to oba komada istom poštom, pošto je nedeljom samo jedna delivery². Pošto pri tom postoji opasnost krađe, to Ti navodim particulars³ banknote — ona je numerisana E/X 01780, i nosi datum Leeds, 15. jula 1850. Ako je, dakle, nisi dobio, onda idi odmah u banku i stop payment⁴, što će još biti blagovremeno. To je bila novčanica od pet funti.

U petak uveče sam iznenada dobio pismo od moga starog u kojem mi kaže da previše trošim i da bih morao izići na kraj sa 150 f. st. Ja, naravno, neću pristati na ovaj smešan zahtev, utoliko manje što on u isto vreme preti da će, ako bude potrebno, dati uputstvo Ermenima da mi ne isplate više od te sume. Ja ću mu, naravno, ovog časa pisati da neću više ni koraknuti u kontor, već da ću se odmah vratiti u London čim pokuša da ostvari ovaj prostakluk. On je zbilja lud. Čitava stvar je utoliko smešnija i apsurdnija što je ova tačka između nas odavno ovde usmeno dogovorena i što mu za to nisam dao apsolutno nikakav povod. Mislim da ću pomoću svoga brata i svoje stare stvar dovesti u red, ali ću se ipak u prvi mah morati nešto stisnuti, pošto sam, summa summarum, ovde već izrashodovao 230 funti, a do novembra, kada će biti godina otkako sam ovde, ne smem odviše povećavati ovu sumu. U svakom slučaju je ovaj novi trik opet vrlo neprijatan i jako me ljuti, naročito taj prostački manir kojim se moj stari pri tom služi. Tačno je da on ove godine ne zarađuje ovde ni izdaleka onoliko koliko prošle, ali to leži jedino u lošem management⁵ njegovih asociés⁶, nad kojima nemam nikakve kontrole.

Kakav je to novi udar u Parizu?^[369] Izgleda da je ovoga puta Hipopotamova⁷ klika dospela u nepriliku; od uhapšenih Nemaca koji su mi poznati po imenu sve su sami stari vajtlingovci^[137] iz epohe 1847. i ranije. Izgleda da se tu prepliće više intriga. Čini mi se da se i švapski spasilac nalazi među tim srećnicima. Tant mieux pour lui⁸. Ako nešto doznaš, piši.

¹ verovatno Hermann Engels — ² isporuka — ³ pojedinosti — ⁴ obustavi isplatu — ⁵ vođenju poslova — ⁶ ortakâ — ⁷ Karl Schapper — ⁸ Utoliko bolje za njega.

Kako javljaju nemački listovi, Kelnjani^[260] neće izaći pred iduću porotu — u oktobru.

Sutra ili prekosutra pisaću više.

Tvoj
F. E.

[Mančester] ponedeljak, 8. septembra [1851]

117

Engels Marxu

u London

Dragi Marx,

Nadao sam se da ću danas moći da Ti završim jedan članak¹ za Ameriku. Još mi nedostaju oko tri ili četiri stranice. Moram, dakle, odustati od toga da sutra predam na poštu, ali ako se ne varam, u sredu ide jedan Collinsonov parobrod i sa njim može otići ovaj članak, a zatim u petak treći. Obavestiću se o tome. In the present moment² ja smatram ovaj američki posao, koji će pozitivno doneti novaca, za hitniji od Proudhona^[353], za koga ne znam da li će isto tako sigurno i brzo doneti novaca i zato sam se najpre ovoga prihvatio. Ako si drugog mišljenja, onda piši.

Moje pismo od ponedjeljnika verovatno si primio.

En attendant tes nouvelles³.

Tvoj
F. E.

[Mančester] četvrtak, 11. sept[embra 1851]

¹ *Revolucija i kontrarevolucija u Nemačkoj* — ² U ovom momentu — ³ Očekujući vesti od Tebe.

118

Marx Engelsu

u Mančester

[London] subota, 13. septembra 1851.
28, Dean Street, Soho

Dragi Engels!

Nadam se da si dobio moje pismo dok Ti je brat¹ bio tamo? Pitam, pošto ga ne pominješ, ne zbog njegove sadržine. Ono sadrži samo trač, mada je dobro da se i to sačuva u arhivi. Ali ipak ne bih bio rad da dospe u tuđe ruke.

Razna Tvoja pisma, uključujući i ono sa pet funti, stigla su u redu.

Kinkel je sada preduzeo putovanje po severnoj Engleskoj. Zar još nije bio u Mančesteru?

Posle onoga što sam spomenuo u svome poslednjem pismu ovde se nije desilo ništa naročito. Juče (petak) je bilo osam dana kako je grof Reichenbach² objavio svoj istup iz opšteg saveza izbeglica. Zar i ti, Brute? Sigel³ itd., koji nisu bili definitivno istupili, učinili su to sada. Willich, međutim, vrši pohod protiv »lumpenproletarijata«⁴ među izbeglicama. O sednici koja je održana sinoć nisam još dobio izveštaj.

I u italijanskom komitetu je došlo do rascepa.^[370] Istupila je znatna manjina. Mazzini s tugom priča o tome događaju u »Voix du peuple«⁴. Glavni povodi treba da su: D'abord Dio. Ils ne veulent pas de dieu. Ensuite, et c'est plus grave, ils reprochent à maître Mazzini de travailler dans l'intérêt autrichien en prêchant l'insurrection, tj. en la précipitant. Enfin: ils insistent sur un appel direct aux intérêts matériels des paysans italiens, ce qui ne peut se faire sans attaquer de l'autre côté les intérêts matériels des bourgeois et de la noblesse libérale, qui forment la grande phalange mazzinienne.⁵ Ova poslednja stvar je naročito važna. Ako Mazzini ili ma ko drugi ko stane na čelo italijanskog pokreta ovoga puta ne pretvori seljake franchement i immediatement iz metaires⁶ u slobodne vlasnike zemlje — položaj

¹ verovatno Hermann Engels — ² Oskar Reichenbach — ³ Franz Sigel — ⁴ verovatno se misli na: »Voix du Proscrit« — ⁵ Prvo, bog. Oni neće boga. Zatim, i to je ozbiljnije, prebacuju maestru Mazziniju da, propovedajući ustanak, tj. izazivajući ga prevremeno, radi u interesu Austrije. Najzad: oni insistiraju na direktnom obraćanju materijalnim interesima italijanskih seljaka, što nije moguće a da se s druge strane ne napadnu materijalni interesi buržoazije i liberalnog plemstva, koji sačinjavaju veliku Mazzinijevu falangu — ⁶ otvoreno i neposredno iz napoličara

italijanskih seljaka je strašan, ja sam sada tu stvar temeljito proučio — austrijska će vlada u slučaju revolucije pribeći galicijskim merama.^[371] Već je u »Lloyd«-u⁷ pretila »potpunom promenom posedovnog stanja« i »uništenjem nemirnog plemstva«. Ako Mazziniju još nije puklo pred očima, onda je budala. Istina, u to su umešani agitacioni interesi. Odakle da uzme 10 miliona franaka ako se zameri buržoaziji? Kako da zadrži plemstvo u svojoj službi ako mu nagovesti da se radi u prvom redu o njegovoj eksproprijaciji? Sve su to teškoće za takvog demagoga stare škole.

Među uhapšenima u Parizu nalazi se na žalost i lumpacius Schramm⁸. Prekjuče je Liebknechtu stiglo pismo od tog obešenjaka, i mi imamo prijatan izgled da toga propalog subjekta vidimo opet među nama. No, imaće da se čudi. Ce Monsieur là!⁹ Učinićeš mi veliku uslugu ako mi do *utornika ujutru pošalješ članak za Dana-a*. Prilažem Ti pismo od Dronkea.^[372] Uostalom, ako mu se piše, onda se to mora učiniti na njegovu direktnu adresu. Schusterova adresa je sasvim nepouzdana. Za nekoliko dana ću Ti poslati jedno pisamce za njega, i onda ćeš Ti dopisati još nešto i poslati stvar tome prci.

⁷ »Lloyd«, bečki dnevni list — ⁸ Konrad Schramm — ⁹ Taj gospodin!

119

Engels Marxu

u London

Dragi Marx,

Juče sam u najvećoj žurbi završio članak¹ za Ameriku, — tel quel², već tri nedelje često prekidam, i najzad sam u žurbi smandrljao još ostatak. Tu en feras ce que tu pourras³. U svakom slučaju dobićeš ga danas prvom poštom.

Jedino pismo koje je od dolaska moga brata⁴ stiglo ovamo, bilo je Tvoje pismo od 31. avgusta, koje sam dobio tek 2. septembra, u kojem saopštavaš Heinzenova mesta (iz »Schnellpost«-a⁵ o oplemenjivanju jenkestva).

Moja lenost objašnjava se:

1. poslovnim putovanjem u Bradford,
2. odlaskom našeg činovnika u London, odakle se vraća tek u ponedeljak,
3. iznenadnim otpuštanjem našeg warehouseman-a⁶ i pomoćnika, tako da sada imam pune ruke posla.

Sutra ili u ponedeljak daću se na treći članak za Ameriku, koji će pozitivno do sledećeg parobroda biti u Tvojim rukama — ako ima neki u sredu, do utorka, inače do petka. Sutra ću napisati više, kontor se zatvara, a plina još nemamo, tako da ovo pišem gotovo u mraku.

Tvoj
F. E.

[Mančester] petak, 19. sept[embra 1851]

Willichov dokument^[373] u »Débats« je divan!

¹ *Revolucija i kontrarevolucija u Nemačkoj*: 2. članak — ² Kakav takav — ³ Čini sa njim što Ti je volja — ⁴ Verovatno Hermann Engels — ⁵ »Deutsche Schnellpost«, njujorški veliki radikalni nemački list koji je između ostalih uređivao Heinzen — ⁶ upravnika stovarišta

120

Engels Marxu

u London

Dragi Marx,

Najzad mislim da sam ponovo u mogućnosti da posle svih fatalnih smetnji opet redovno pređem na rad. Članak br. 3 za Ameriku¹ ću večeras završiti i smesta Ti ga poslati, a onda ću se odmah latiti Proudhona^[353].

O Kinkelovoj turneji nisam dalje još ništa čuo. Rascep među Italijanima je vanredna stvar. Izvršno je da su se tome prepredenom zanesenjaku Mazziniju najzad i materijalni interesi isprečili, i to u njegovoj sopstvenoj zemlji. Italijanskom revolucijom je postignuto to što je ona i tamo uvukla u pokret najizolovanije klase i da se sada naspram starijacišćke emigracije obrazuje nova radikalnija partija i postepeno potiskuje gospodina Mazz[inija]. I po novinskim izveštajima izgleda da je »il mazzinismo«² došao na rđav glas čak i kod ljudi koji nisu ni konstitucionalni ni reakcionarni i da oni ostatke slobode štampe u Pijemontu koriste za napade na Mazzinija, čiji portee³ vlada ne shvata. Inače italijanska revolucija daleko prevazilazi nemačku siromaštvom ideja i bogatstvom fraza. Sreća je što u ovoj zemlji, gde umesto proletera postoje gotovo samo lazaroni, ima bar métayers-a⁴. I drugi razlozi italijanskih disidenata su ohrabrujući, i najzad je vrlo lepo i to što se sada dohvatila i jedina dosad javno nepocepana emigracija.

Čitajući izveštaj Maloga⁵ mnogo sam se zabavljao. Pridavanje važnosti glupostima, dvoboj, suma novca koju treba da naplati u Hamburgu, pijemontski planovi — dodge⁶, dodge i opet dodge!^[372] Kod toga kepeca nikako se ne mogu shvatiti dve stvari, prvo, čime se bavi, i, drugo, od čega živi. U prilogu vraćam pismo; pošalji mi odgovor i ja ću mu ga poslati nefrankirano. Njegovu direktnu adresu sam zapisao — Schusterova adresa bila bi taman otkako je kod njega izvršen pretres!

Moglo se očekivati da će blagorodni Schramm biti jedan od prvih koji će pasti u kandže pariske policije. Biće da je mnogo larmao po kafanama i da je zato uhapšen, a kako nema veze sa zaverom Willich-Schapper, biće da je dosad svakako opet u Londonu. Izvodi iz Willichovog dokumenta^[373] u »K[ölnische] Zeitung«-u su mnogo lepši

¹ Revolucija i kontrarevolucija u Nemačkoj: 3. članak — ² macinizam — ³ značaj — ⁴ napoličara — ⁵ Ernst Dronke — ⁶ smicalice

nego u francuskim listovima, pošto je prepisan nemački originalni tekst, i snažna izlaganja velikog univerzalnog čoveka ispoljavaju se ovde u svojoj punoj čistoti. Na primer, tamo gde se kaže da »Savez« i »četvrti stalež« (zaboga, ne pobrkati sa iskrivljenim člankom koji je pod etiketom »proletarijat« bacila na tržište fabrika Marxa i Engelsa) u sledećoj revoluciji »treba da dovedu istorijski razvitak ekonomskih pitanja do konačnog rešenja«!! Loš francuski policijski prevod pokvario je sve u ovom neocenljivom dokumentu. Stare fiksne ideje pošasavelog trgovačkog pomoćnika, prastara glupost o socijalnoj revoluciji polazi od opštine, lukavo kalkulisani planići koji je trebalo da već prošlog novembra pomoću rajnskog landvera okrenu svet tumbre, sve se to samo ovlaš nazire. No najviše ljuti to što taj loši prevod skoro sasvim lišava čoveka zadovoljstva da vidi kako su se u toj smušenoj glavi ideje koje smo mi uterali postepeno posle dvanaestomesečne samostalne prerade konačno pretvorile u visokoparnu besmislenost. Iz prevoda se svuda providi nesamostalnost, ali upravo ono što je originalno-smušeno, što je dometnuto, izvitopereno, nije jasno. I zar nas to ne lišava zadovoljstva da jedva jedanput na izvornom jeziku čitamo pravi Willichov dokument, koji je blagorodni zacelo dugo žvakao? Vidi se samo najstrašnije siromaštvo misli i pokušaj da se ono sakrije ogromnom hrpom dobrih revolucionarnih saveta koje gospodin Willich i gospodin Barthélemy izmišljaju u sumornim večerima pored kamina. Nenadmašive su takođe finansijske mere: prvo, izdaje se papirni novac, n'importe combien⁷, i, drugo, konfiskuje se, treće, rekvirira se. Zatim socijalne mere koje su isto tako jednostavne: najpre se organizuje, tellement quellement⁸, drugo, ždere se, vrlo mnogo se ždere dok se, treće, ne dospe do toga da se nema ništa više za žderanje, i to je sreća, jer onda dolazimo do tačke gde mi, četvrto, počinjemo opet sasvim od početka, pošto se najradikalnija tabula rasa sastoji svakako u tome da se sa svih stolova pojedje sve, i onda dolazi vreme kada se ispunjavaju reči proroka Willicha: »Mi moramo umarširati u Nemačku kao u pustu zemlju koju imamo da kolonizujemo i obradimo.« Taj subjekt otkako ga znam nije imao nikakvu drugu ideju nego da sa »5000 ljudi«, izabраниh ljudi »naroda gospodnjeg«, spolja osvoji komunistički Kanaan istrebljujući starosedeoce. Mojsije i Jozua u jednom licu, ali su se deca Izraelova na žalost rasturila još u egiptskom progonstvu.

Australijsko zlato neće, nadam se, zaustaviti trgovinsku krizu. U svakom slučaju, ono sada stvara novo, najvećim delom fiktivno tržište i tera cenu vune uvis, pošto se stada ovaca zanemaruju. Inače je to silna stvar. Steam⁹ oko sveta biće za šest meseci u punom hodu i naša proricanja o supremaciji Tihog okeana realizovaće se brže nego što smo mogli očekivati.^[374] Tom prilikom će i Englezi izleteti, a Sjedinjene Države deportiranih ubica, provalnika, napasnika i dže-

⁷ nije važno koliko — ⁸ kako-tako — ⁹ Parobrod

paroša¹⁰ celoga sveta daće zadivljujući primer toga kakva čuda može da stvori država otvorenih hulja. They will beat California hollow¹⁰. Dok u Kaliforniji linčuju još uvek hulje, u Australiji će linčovati honnêtes gens¹¹, i Carlyle će videti svoju aristocracy of rogues¹² uspostavljenu u punom sjaju.

Mnogobrojna svečana uveravanja listova prilikom poslednjih bankrotstava i depresije koja između ostalog vlada u Liverpulu da uprkos tome trade¹³ zemlje nikad nije bila zdravija, vrlo su sumnjiva. Pozitivno je da je Istočna Indija overstocked¹⁴ i da se mesecima tamo prodaje s gubitkom. Kuda odlazi ova masa robe koja se sada fabrikuje ovde u Mančesteru i okolini, nije mi jasno; pri tom mora biti mnogo, vrlo mnogo špekulacije, jer čim je pamuk u julu dostigao najnižu tačku i čim su prelci počeli da se snabdeavaju sirovim materijalom, ovdašnje komisione firme, koje ni izdaleka nisu imale porudžbinu za svu robu koju su poručile kod fabrikanta, sklopile su dugoročne ugovore sa svim prelcima i tkačima. Kod istočno-indijskih firmi je očitostari sistem davanja na kredit u punom jeku, kod nekih se tek pomolio, kod drugih će ranije ili kasnije izazvati lep krah. Kako fabrikanti ovde rade punom parom, i kako se od 1847. ovdašnja proizvodna snaga, naročito 5 - 20 milja oko Mančestera povećala bar za 30% (ona je 1842. bila 30 000, 1845 - 40 000, sada sigurno 55 000 - 60 000 konjskih snaga za Lankašir), to ova zahuktalost treba da se nastavi samo još do aprila, i mi ćemo imati hiperprodukciju da ćeš uživati.

Sledeći podaci, koje je utvrdila liverpulska Cottonmakler-Corporation¹⁵, nisu možda još doprli do Tebe ovako tačni. Unapred primećujem da je berba pamuka svake godine do 1. septembra iduće godine potpuno isporučena u lukama, tako da pamučna godina teče od 1. septembra do 1. septembra. Otuda se razume da ono što je ovde, na primer, navedeno kao berba od 1851, obuhvata ono što je raslo u leto 1850, brano u jesen 1850. i u pristaništa dovezeno između septembra 1850. i septembra 1851. Berba koja sada sazreva, koja je uostalom lošija usled suše i oluja i koja će dostići oko 2¹/₂ miliona, važila bi, dakle, kao berba od 1852.

Berba pamuka u godini:	Potrošnja u samoj Americi:
1846 2 110 537 bala	nije navedeno
1847 1 778 651 "	427 967 bala
1848 2 347 634 "	531 772 "
1849 2 728 596 "	518 039 "
1850 2 096 706 "	487 769 "
1851 2 355 257 "	404 108 "

Amerikanci su, dakle, sami potrošili između petine i četvrtine čitave svoje berbe. Još mi nedostaju podaci o izvozu i uvozu drugih

¹⁰ Oni će Kaliforniju temeljito tući. — ¹¹ poštene ljude — ¹² aristokratiju hulja — ¹³ trgovina — ¹⁴ pretrpana — ¹⁵ Udruženje senzala pamuka

pamučnih vrsta, izuzev Sjedinjenih Država. Izvoz Sjedinjenih Država u Englesku iznosio je oko 55 - 60% berbe, u Francusku — osminu. Međutim, obe zemlje izvoze opet prilično mnogo, Engleska u Francusku, Nemačka u Rusiju, Francuska u Švajcarsku.

Rusi u ovom momentu ne povlače više od Engleske gotovo ni funtu prede, vrlo malo gotove pamučne robe, vrlo mnogo sirovog pamuka — 2000 - 3000 bala nedeljno, i pored sniženja carine od 7 pensa na 5 pensa za funtu prede, još svakodnevno niču nove predionice. Izgleda da se Nikolaj najzad uplašio ove industrije i hoće da još više snizi carinu. Međutim, pošto je u ovom poslu zainteresovano sve njegovo bogato plemstvo i sva buržoazija, to ova stvar može postati ozbiljna ako on na tome bude nastojao.

Tvoj
F. E.

M[ančester], 23. sept[embra 18]51.

121

Marx Engelsu

u Mančester

[London], 23. septembra 1851.
28, Dean Street, Soho

Dragi Engels!

S pariskim dokumentom^[373] ispalo je vrlo glupo. »Deutsche Zeitung«, »Kölnische Zeitung« i Augsburgers¹, kao što se može očekivati od tih nekretičkih džukaca, nabeđuju nas za to. S druge strane, bedni Willich i komp. šire vesti da smo mi tu budalaštinu u Parizu raširili preko svojih poznanika. Qu'en dis-tu?²

C. Schramm je takođe uhapšen. Habeat sibi.³ Sledeći put — pošto dobijem još neke vesti — pisaću Ti dalje o ovdašnjim događajima. Za danas ćeš biti počašćen sledećim rezimeom manifesta građanina Techowa, od više stubaca, u »New Yorker Staatszeitung«-u, nazvanog: »Skice budućeg rata, London, 7. avgusta«. (Pisano loše, doktrinarski, svakovrsne reminiscencije iz naše »Revue« i na izgled razumno izloženo, ali sadržina površna, nema kretanja u formi, ništa ubedljivo.) Poklanjam Ti ono što Techow najpre recituje o revoluciji od 1849. On iz toga izvlači za sebe pre svega sledeće opšte praktične zaključke:

1. Protiv sile nema drugog otpora do sile.
2. Revolucija može pobediti samo onda ako bude opšta, to jest ako plane u velikim centrima pokreta (Bavarska, Falačka, Baden) i ako, dalje, ne bude izraz *pojedinačne opozicione frakcije*. (Primer: junski ustanak 1848)
3. Nacionalne borbe ne mogu dovesti ni do kakve odluke, jer su rasparčane.
4. Borbe na barikadama nemaju nikakav drugi značaj nego da signalizuju otpor stanovništva, da nasuprot tom otporu stave na probu silu vlada, to jest raspoloženje trupa. Ma kako ispala ta proba, organizacija za rat, stvaranje disciplinovanih armija ostaje uvek prva i najvažnija mera revolucije. Jer, samo je sa njima moguća ofanziva, a samo u ofanzivi leži pobjeda.
5. Zemaljske skupštine koje se konstituišu nisu u stanju da organizuju za rat. *One gube svoje vreme uvek na pitanjima unutrašnje politike, za čije rešenje vreme dolazi tek posle pobjede.*
6. Da bi mogla da organizuje za rat, revolucija mora dobiti prostor i vreme. Otuda ona mora napadati politički, to jest uvlačiti u svoj

¹ »Allgemeine Zeitung« — ² Šta kažeš na to? — ³ Neka mu bude.

domašaj što veće oblasti, jer će spočetka vojnički biti uvek ograničena na odbranu.

7. Organizacija za rat kako u republikanskom tako i u rojalističkom logoru može se zasnivati samo na prinudi. S političkim oduševljenjem i fantastično nakićenim dobrovoljačkim odredima još niko nikada nije dobio nijednu bitku na otvorenom bojnopolju protiv disciplinovanih i dobro vođenih vojnika. Vojničko oduševljenje javlja se tek posle niza uspeha. — Za takve uspehe nema u početku bolje osnove od gvozdene strogosti discipline. Još više nego u unutrašnjoj organizaciji zemlje demokratski principi u armijama mogu se primetiti tek posle pobeđe revolucije.

8. Budući rat će po svojoj prirodi biti rat do istrage — narodi ili vladari. Odatle sledi priznanje političke i vojne solidarnosti svih naroda, to jest intervencije.

9. Oblast buduće revolucije poklapa se prostorno s granicama pobeđene revolucije; Francuska, Nemačka, Italija, Mađarska, Poljska.

Iz svega toga izlazi sledeće: Pitanje o budućoj revoluciji poklapa se s pitanjem jednog evropskog rata. Predmet rata: da li će Evropa biti kozačka ili republikanska? Poprište rata — staro: Severna Italija i Nemačka.

Zatim gospodin Techow nabraja: 1. vojne snage kontrarevolucije; 2. vojne snage revolucije.

I. Vojne snage kontrarevolucije

1. *Rusija.* Uzmimo da bi ona svoju vojnu snagu mogla doterati do 300 000, što bi bilo vrlo mnogo. Za koje vreme i s kakvim snagama se ona tada može pojaviti na Rajni i u Italiji? U najboljem slučaju za dva meseca. Bar trećina bi otpala zbog bolesti i za posedanje etapnih puteva. Ostaje 200 000 ljudi koji se pojavljuju na odlučujućim tačkama ratnog poprišta dva meseca posle izbijanja pokreta.

2. *Austrija.* Brojno stanje njene armije računa na 600 000 ljudi. Godine 1848. i 1849. njoj je u Italiji bilo potrebno 150 000 ljudi. Taj broj zahteva Radetzky i sada u mirno vreme. U Mađarskoj je sada u mirno vreme potrebno 90 000 ljudi. U poslednjem ratu 200 000 ljudi nije bilo dovoljno. Trećinu ove armije čine Mađari i Italijani koji će otpasti. U najboljem slučaju, ako ustanak u Mađarskoj i Italiji ne izbije jednovremeno, Austrija može — zadržavana svakojakim borbama na barikadama — da se pojavi na Rajni za 6 nedelja s 50 000 ljudi.

3. *Pruska.* Broji 500 000 ljudi, uključujući rezervne bataljone i landver prvog poziva koji ne ide na front. Za bojne operacije — 300 000 ljudi: polovina operativa, polovina landver. Trajanje mobilizacije: dve do tri nedelje. Oficirski kor u pruskoj armiji je aristokratski, podoficirski — birokratski, masa je »potpuno demokratska«. Dalje šanse

ima revolucija u mobilizaciji landvera. Dezorganizacija pruske vojske usled revolucije, koju kralj samo pod zaštitom ruske vojske može savladati do te mere da bi zajedno s Rusima poveo ostatke svoje vojske protiv pobunjenika. Rajnska oblast, Vestfalija, Saksonija za njega su izgubljene, to jest najvažnije linije utvrđenja i bar trećina njegove armije; trećina će mu biti potrebna protiv ustanka u Berlinu, Breslavi, Poznanjskoj provinciji i zapadnoj Pruskoj. Ostaje najviše 100 000 ljudi, koji se na bojnopolju ne mogu pojaviti ranije od Rusa.

4. *Nemačka savezna armija.* Badenska, šlezvig-holštajnska, kurhesenska te pfalački pukovi pripadaju revoluciji. Samo razbijeni ostaci nemačke savezne armije mogu, slušajući preklinjanja svojih vladara, pojačati vojsku reakcije. Nema vojnog značaja.

5. *Italija.* Jedina vojna snaga Italije, sardinska vojska, pripada revoluciji.

Dakle, summa summarum:

Ratište u Nemačkoj:

150 000 Rusa	
100 000 Prusa	
50 000 Austrijanaca	= 300 000 ljudi

Ratište u Italiji:

150 000 ⁴ Austrijanaca	
50 000 Rusa:	= 200 000 ljudi

Svega: 500 000 ljudi

II. Vojne snage revolucije

1. *Francuska.* Na raspolaganju revoluciji stoji već u prvom trenutku 500 000 ljudi. Od toga 200 000 na Rajni, 100 000 u Italiji (gornjoj) obezbeđuju italijanskoj i nemačkoj revoluciji prostor i vreme za njihovu organizaciju.

2. *Pruska* 50 000 } Naime, organizovana polovina armije koja
3. *Austrija* 100 000 } je otpala

4. Male nemačke armije: 100 000

Zatim on pravi sledeći račun:

<i>Aktivna francuska vojska</i>	300 000 ljudi
<i>Nemačka revolucionarna vojska</i>	150 000 „
<i>Italija i Mađarska</i>	200 000 „
	<u>650 000 ljudi</u>

Dakle: revolucija vodi 650 000 ljudi protiv 500 000 ljudi apsolutizma.

⁴ u originalu: 110 000

On završava ovako:

»Ma kakve nacionalne, ma kakve principijelne razlike cepale veliku partiju revolucije — svi smo mi naučili da će čas za međusobnu borbu svih tih različitih shvatanja nastati tek posle pobede« itd. itd.

Šta misliš o ovom proračunu? Techow pretpostavlja da će dezorganizovanost biti u redovima regularnih vojski, a organizovanost u redovima vojnih snaga revolucije. To čini osnovu njegovog računa. No Ti ćeš moći bolje suditi o toj statistici nego ja.

Međutim, prava politička tendencija tog članka, koja još jasnije probija u izlaganju, svodi se na sledeće: neće izbiti nikakva revolucija, to jest nikakva partijska borba, nikakav građanski rat, nikakav klasni razdor do *okončanja rata i pada Rusije*. No da bi se te vojske organizovale za ovaj rat, potrebna je *sila*. A odakle će doći ta sila? Od generala Cavaignaca ili sličnog vojnog diktatora u Francuskoj, koji ima svoje generale u Nemačkoj i gornjoj Italiji. Voilà la solution⁵, koje nije daleko od Willichovih ideja. Svetski rat je, tj. u smislu revolucionarnog pruskog lajtnanta, gospodstvo, bar privremeno, vojnika nad civilima. Ali kako će general quelconque⁶, pa makar i sam stari Napoleon ustao iz groba, dobiti ne samo ta sredstva nego i taj uticaj bez prethodne i istovremene *unutrašnje* borbe, bez te proklete *unutrašnje* politike, o tome orakulum čuti. Bar je jasno iskazana *»pusta želja«* budućeg svetskog ratnika, koji nalazi svoj odgovarajući politički izraz baš u besklasnim političarima i demokratima kao takvim.

Zbogom.

Tvoj
K. M.

Upravo sam primio Tvoje pismo, što ovde još potvrđujem.

NB. Ti svakako znaš da je Stechahn ili Steckhahn⁷ bio uhapšen u Hanoveru i da je pre nego što je stupio u vezu s nama vodio prepisku sa Schapperovim komitetom itd. I sad se pokazuje da se dva pisma koja je on napisao sekretaru toga komiteta Dietzu — albinu — i koja je ovaj primio, nalaze sada u birou policijskog inspektora u Hanoveru. Mi smo dali nalog Ulmeru da tim povodom interpelira gospodina Dietza i kompaniju idućeg petka na javnoj sednici *»Izbegličkog ili emigrantskog udruženja«*. Ali smo zatim promenili našu naredbu. Stechan je pobeo, dakle na putu za London ili već ovde. A ko nam garantuje da St[echan] neće otići našim neprijateljima umesto nama?

Štraubingeri¹⁴⁶ su *capables de tout*⁸. Nov dokaz: Gospodin Paul Stumpf, koji se za vreme svoga kratkog boravka ovde u Londonu nije pojavio ni kod mene ni kod Lupusa, već se družio isključivo s tim mangupima.

Tvoje vesti o trgovini neobično su me interesovale.

⁵ Eto rešenja — ⁶ koji bio — ⁷ treba da stoji: Stechan — ⁸ sposobni za sve

Što se tiče C. Schramma, on je od mene imao ukratko napisanu legitimaciju koju je metnuo u svoju lisnicu. Ti redovi mogli su za nj postati Urijino pismo. Ja sam mu ih tada dao zato da bih kod njega stvorio utisak da mu mi verujemo i da bi imao osećanje sigurnosti, pošto nam je on mogao naneti veliku štetu. U isto vreme smo napisali Reinhardt u da bude oprezan — ako mu se on javi s pismom *opšte sadržine*. Fatalno je to što je tamo potpisano moje ime. Schramma to može koštati šest meseci.

Addio!

122

Engels Marxu

u London

Dragi Marx,

Tvoje pismo je stiglo. O Techowljevoj učenosti sutra. Kinkelova bogoradnica poslata u Nju Orlins je veoma dražesna; na žalost sam i to čitao samo na francuskom jeziku. Mora da je i gospodin Stechan sada u Londonu; učinićeš dobro ako batališ toga gospodina ako se ne javi, i čekaš šta će se dogoditi pre nego što za nj nešto uradiš. Među oslobođenima u Parizu, o kojima su pisale današnje novine, nalazi se svakako i gospodin Conrad¹. Glupost nemačkih novina da nama pripisuju taj glupi W[illich]ov dokument^[373] i mene je jako razljutila. Uostalom, vrlo brzo će se pokazati da mi nemamo ničeg zajedničkog sa tom brljotinom. Par dieu, nous en avons assez sur les bras² takvih dokumenata drugih ljudi, tuđih i po stilu i po sadržini. Prilažem članak broj 3³ za Njujork u svakom slučaju nešto manji šund od br. 2. Broja 4 laticu se uskoro.

Ti bi s vremena na vreme mogao da mi sous bande⁴ pošalješ američke novine. Hteo bih da tu svoju pisaniju ponekad vidim in natura. [Ja]⁵ ću Ti ad hoc⁶ uskoro opet poslati a lot stamps⁷.

Adieu!

Tvoj
F. E.[Mančester] ^[25] sept[embra 18]51.

¹ Conrad Schramm — ² Tako mi boga, mi imamo dosta na vratu — ³ *Revolucija i kontrarevolucija u Nemačkoj* — ⁴ kao štampanu stvar — ⁵ oštećen papir — ⁶ za ovaj slučaj — ⁷ nešto maraka.

123

Engels Marxu

u London

[Mančester, 26. septembra 1851]

Dragi Marx,

Što se tiče Techowljeve ratne mudrosti¹, ona je i s vojnog gledišta strahovito plitka, a mestimice upravo pogrešna. Ne uzimajući u obzir duboku istinu da protiv sile pomaže samo sila, kao i banalna otkrića da revolucija može samo onda pobediti ako je opšta (dakle, bukvalno — kad ne nailazi ni na kakav otpor, a po smislu, kad je buržoaska revolucija); ne uzimajući u obzir dobronamernu zamisao ugušiti fatalnu »unutrašnju politiku«, dakle stvarnu revoluciju, pomoću jednog, dosada, i pored Cavaignaca i Willicha, još nepronađenog vojnog diktatora, i ne uzimajući u obzir to veoma značajno političko formulisanje shvaćanja te gospode o revoluciji, s vojnog gledišta treba primetiti sledeće:

1. Gvozdena disciplina, koja jedino može obezbediti pobedu, tačno je naliče »odlaganja unutrašnje politike« i vojne diktature. A odakle treba da dođe ta disciplina? Mislio bi čovek da su ta gospoda u Badenu i Falačkoj^[376] stekla neka iskustva. Očigledna je činjenica da su dezorganizacija vojske i potpuno popuštanje discipline bili kako uslov tako i rezultat svake dosada pobedonosne revolucije. Francuskoj je bio potreban period od 1789. do 1792. za to da bi ponovo organizovala samo jednu armiju — Dumouriez-ovu — oko 60 000 - 80 000 ljudi, pa i ta se opet raspala, i u Francuskoj do kraja 1793. nije tako reći ni bilo organizovane vojske. Mađarskoj je bilo potrebno vreme — marta 1848. do sredine 1849. godine dok je dobila čestito organizovanu vojsku. I ko je u prvoj francuskoj revoluciji zaveo disciplinu u vojsci? Ne generali, koji u jednoj revoluciji stiču uticaj i autoritet kod improvizovanih armija tek posle nekoliko pobjeda, nego terreur² unutrašnje politike, civilne vlasti.

Vojne snage koalicije: 1. Rusija. Pretpostavka o 300 000 ljudi efektivnih trupa, od kojih 200 000 pod oružjem na ratnom poprištu, visoka je. Passe encore³. Ali za dva meseca oni ne mogu biti ni na Rajni (možda avangarda na donjoj Rajni, kod Kelna) ni u gornjoj Italiji. Da bi mogla da dejstvuje istovremeno, da se kako treba dislocira s Pruskom, Austrijom itd., za to je potrebno tri meseca — jedna ruska armija ne maršira više od 2 - 2¹/₂ nemačke milje dnevno,

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 121. — ² teror — ³ No to bi se još i moglo dopustiti.

a odmara se svaki treći dan. Trebalo je skoro dva meseca dok se ruska armija pojavila na ratnom poprištu u Mađarskoj.

2. Pruska. Mobilizacija: bar četiri do šest nedelja. Spekulisanja s prelaskom na drugu stranu, na ustanke itd. vrlo su rizična. U najboljem slučaju, Pruska može raspolagati sa 150 000 ljudi, a u najgorem neće moći ni sa 50 000. Računati na trećinu i četvrtinu — čista je obmana, sve zavisi od slučajnosti.

3. Austrija. Isto tako *chanceux*⁴, još zamršenija. Račun verovatnoće à la Techov odve je van svake mogućnosti. U najboljem slučaju može da postavi, kao što T[echow] navodi, možda 200 000 ljudi protiv Francuske, u najgorem slučaju neće moći poslati nijednog čoveka i moći će Francuzima suprotstaviti možda 100 000 u najbolju ruku kod Trsta.

4. Savezna armija — bavarska, dve trećine će sigurno ići protiv revolucije, a tu i tamo i još ponešto. Za tri meseca može se od nje ako urebba obrazovati korpus od 30 000 - 50 000 ljudi, i protiv vojnika revolucije biće za početak sasvim dobri.

5. Danska može odmah poslati na front 40 000 - 50 000 dobrih vojnika. Isto tako će Švedska i Norveška, kao i 1813. godine, morati uzeti učesća u velikom »krstaškom pohodu«. T[echow] na to i ne misli, kao ni na Belgiju i Holandiju.

Vojne snage revolucije. 1. Francuska. Ima pod oružjem 430 000 ljudi. Od toga 100 000 u Alžiru. 90 000, to jest četvrtina od ostatka, nije *présent sous les armes*⁵. Ostaje 240 000, od kojih se, i pored sada znatno upotpunjene železničke veze, za 4 - 6 nedelja može pojaviti ne više od 100 000 ljudi na belgijsko-nemačkoj granici i 80 000 na savojsko-pijemontskoj. Sardinija će ovoga puta, kao i Belgija 1848, pokušati da igra ulogu grebena u moru: da li je otuda pijemontska vojska, i bez toga prepuna sardinskih bogobojažljivih seljačkih sinova — bar u njenom sadašnjem obliku s aristokratskim oficirima —, tako sigurna za revoluciju kao što to uobražava T[echow] — to je veliko pitanje. Vittorio Emanuele uzeo je sebi za uzor Leopolda, *c'est dange-reux*⁶.

2. Pruska — ? 3. Austrija — ? to jest što se tiče regularnih, organizovanih vojnika. Što se tiče dobrovoljačkih odreda, njih će biti legion, i neće se, naravno, moći ni za šta upotrebiti. Ako u toku prvih meseci bude pošlo za rukom da se od otpalih trupa sastavi 50 000 — 60 000 upotrebljivih vojnika, to će biti mnogo. A kako za tako kratko vreme stvoriti oficire?

Zbog svega toga je verovatnije da će revolucija, ako izbije iduće godine, morati u prvi mah, pošto u svakoj revoluciji neminovno nedostaje baš ono (pa i u Francuskoj) što je Napoleonu omogućilo da brzo formira džinovske armije, naime dobri kadrovi, ili isprva ostati u defanzivi ili se ograničiti na šuplje proklamacije iz Pariza i na veoma

⁴ neizvesna — ⁵ pod oružjem — ⁶ to je opasno

nedovoljne, blamažne i štetne Risquons-tout — ekspedicije^[377] većeg razmera. Osim ako rajnska utvrđenja padnu posle prvog juriša i pijemontska vojska posluša poziv građanina Techowa; ili ako Berlin i Beč odmah postanu centri dezorganizovanosti pruskih i austrijskih trupa i time Rusija bude prinuđena da pređe u odbranu; ili ako se inače dese stvari koje se unapred ne mogu predvideti. Spekulisati na ro à la Techow i baviti se izračunavanjem verovatnoće — jalova je i proizvoljna stvar, kao što sam se u to dovoljno uverio u svojim sopstvenim eksperimentima. Tu se može reći samo to da neobično mnogo zavisi od Rajnske oblasti.

124

Marx Engelsu

U Mančester

[London] 13. oktobra 1851.
28, Dean Street, Soho

Dragi Engels!

Verovatno si video u »K[ölnische] Z[eitung]«-u da sam napisao izjavu^[378] povodom spletke a[ugsburškog] »A[llgemeine] Z[eitung]«-a. To brbljanje je prevršilo svaku meru. Sa ovim poslednjim stalnim napadima ti klipani su nameravali, kao što pouzdano znam, da me pritesne dilemom. Ili da javno osudim konspiraciju a tako i naše partijske prijatelje, ili da je javno priznam, i time izvršim »pravnu« izdaju. Ta gospoda su, međutim, i suviše nezgrapna da bi nas ulovila.

Weydemeyer je 29. septembra otplovio iz Avra u Njujork. Tako je sreo Reicha, koji je takode otišao na onu stranu Okeana. Reich je bio uhapšen zajedno sa Schrammom¹ i javlja da je policija našla kod Schramma kopiju protokola o pregovorima koji su bili povod za njegov megdan s Willichom, protokol sa one večeri kada je on napao Wilicha i pobegao sa sednice.^[379] Ta stvar je napisana njegovom rukom, ali nije potpisana. Na taj način policija je otkrila da se on zove S[chramm], a ne »Bamberger«, sa čijim je pasošem živeo u Parizu. S druge strane, taj je protokol još više zbunio gospodina gradonačelnika Weiša i kompaniju time što su naša imena bila umešana u taj drek. No pošto je Schramm tu glupost već napravio, mило mi je što će za to i posledice da snosi.

Dakle, Kinkel je 160 fst., poslatih iz Amerike, upotrebio za to da bi lično otišao u Ameriku da vrši prikupljanje priloga² zajedno sa svojim spasiteljem Schurzom. Da li on baš u ovom trenutku of the pressure on the American money-market³ dolazi u zgodan čas, to je pitanje. On je ovaj moment izabrao za to da bi stigao *pre* Kossutha, i laska sebi da će mu se nekom prilikom pružiti mogućnost da javno zagri Kossutha u toj zemlji budućnosti i da čita u svim novinama: Kossuth i Kinkel!

Koristeći se bukom koju je podigao oko oslobođenja robova, gospodin Heinzen je u Njujorku obrazovao novo akcionarsko društvo i produžuje izdavanje svoga lista pod nešto izmenjenim naslovom.

¹ Conrad Schramm — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 126. — ³ de-presije^f na američkom novčanom tržištu

Stechan se — ne veruj nijednom štraubingeru^[146] — već nekoliko nedelja nalazi ovde u pratnji Willich-Schappera. Kada se otkrila činjenica da njegova pisma napisana Dietzu leže u hanoverskoj policiji, St[echan] je poslao dopis u »Norddeutsche Z[ei]tung« u kojem saopštava da je gospodinu Dietzu obijen pisači sto [quelle bêtise!¹⁴] i tako ukradena pisma. Špijun je, kažu, kao što je sada konstatovano, Haupt iz Hamburga, koji je odavno u službi policije. Kakva sreća što sam pre nekoliko nedelja sprečio svaki javni korak u stvari Dietz-Stechan. Što se tiče Haupta, o njemu nisam čuo ništa više i uzalud tražim načina kako da mu dostavim pismo, pošto H[aupt] mora da se izjasni. Preko Weertha sam već jednom pokušao, ali su ga H[aupt]ovi ukućani uvek odbijali pod izgovorom da nije kod kuće. Que penses-tu de Haupt²⁵? Ja sam ubeđen da on nije špijun, niti je to ikad bio.

Priča se da je i Edgar Bauer ovde. Ja ga još nisam video. Pre nedelju dana došao je ovamo Blind sa suprugom (Madame Cohen) da poseti izložbu;^[284] u prošlu nedelju je otputovao. Od ponedeljnika ga više nisam video i to zbog sledećeg glupavog događaja, koji će Ti pokazati u kojoj meri je taj nesrećnik pod papučom. Danas sam dobio njegovo pismo iz grada u kojem me izveštava o svom odlasku. U prošli ponedeljak, naime, on je bio kod mene sa ženom. Osim njih bili su Freiligrath, crveni Wolff (koji nam se, uzgred budi rečeno, sasvim tiho opet prišunjavao i uz to se *oženio* nekom učenom gospođom engleskom), Liebknecht i nesrećni Pieper. Ta žena je živahna Jevrejka i mi smo se smejali i časkali vrlo veselo, kad otac svih laži navede razgovor na religiju. Ona se razmetala svojim ateizmom, Feuerbachom itd. Ja sam stao napadati F[euerbach]a, razume se, vrlo pristojno i prijateljski. Spočetka mi se činilo da Jevrejki diskusija čini zadovoljstvo i to je, naravno, bio jedini razlog što sam se ja upustio u tu meni dosadnu temu. U to se umešao moj visokoučeni eho, gospodin Pieper, i stao da iznosi svoju mudrost, doduše ne baš sasvim taktično. Odjednom vidim da žena lije suze. Blind melanholično baca na mene prekorne poglede, ona se diže — i nismo je više videli, ni lui non plus.⁶ Tako nešto nisam doživio u čitavoj svojoj dugoj praksi.

Pieper je otputovao s kućom Rothschild u Frankfurt na Majni. Navikao se na vrlo neprijatan manir: kada ja s nekim diskutujem, on se meša u razgovor u vrlo glupavom mentorskom tonu. Tek što su nešto naučili, odmah hoće da tome uče druge. Kako je kratko crevo u te gospode.^[380]

Vrlo uvaženi Göhringer poslao mi je summans⁷ za 22. ovog meseca zbog starog potraživanja. Istovremeno je taj veliki čovek otputovao u Sautempton da bi dočekao Kossutha. Izgleda da ja treba da platim troškove tog svečanog dočeka.

⁴ kakva glupost — ⁶ Šta misliš o Hauptu? — ⁶ a ni njega — ⁷ Nalog za isplatu

Iz Pariza sam dobio dva pisma; jedno od Ewerbecka i jedno od Sazonova. Gospodin Ewerbeck izdaje jedno besmrtno delo: *L'Allemagne et les Allemands*⁸. Obuhvata period od Arminiusa Cheruskera (tako mi on piše doslovno) do leta godpodnjeg 1850. Traži od mene biografsko-literaturno-istorijske podatke o tri čoveka: F. Engelsu, K. Marxu i B. Baueru. Ta premudrost se već štampa. Que faire!⁹ Bojim se da će, ako mu ništa ne odgovorim, objaviti o nama najveće budalaštine. Piši šta misliš o tome.

U Sazonovljevom pismu je svakako najinteresantniji podatak »Paris«. Kako je S[azonov] u ovom teškom momentu došao u Pariz? Zamoliću ga da mi da objašnjenje povodom ove misterije. On se sa svoje strane jako žali na Dronkea, koji je, kaže, lenština i daje se od nekih buržuja »enjoler«¹⁰. On je preveo polovinu *Manifesta*,¹¹ a D[ronke] se obavezao da prevede drugu polovinu. Zbog njegove uobičajene nemarnosti i lenosti od svega toga nije bilo ništa. To svakako sasvim liči na našeg D[ronke]ja.

Pošto je Campe odbio moju ponudu o brošuri protiv Proudhona¹², a gospodin Cotta i kasnije Löwenthal (posredovao Ebner u Frankfurtu) ponudu o mojoj *Ekonomiji*, za nju se izgleda najzad otvaraju neki izgledi. Kroz nedelju dana ću znati da li će se oni realizovati. Radi se o izdavaču u Desau, takođe posredstvom Ebnera. Taj Ebner je prijatelj Freiligratha.

Od »Tribune« nisam još dobio nikakvo pismo i nisam video ni jedan broj, ali ne sumnjam da stvar ide svojim tokom.^[381] U svakom slučaju, to se kroz nekoliko dana mora razjasniti.

Ti mi najzad moraš saopštiti svoje vues¹³ o Proudhonu,^[353] makar i kratko. Oni me interesuju utoliko više što sam sada zauzet izradom *Ekonomije*. Uostalom, u poslednje vreme sam u biblioteci, koju i dalje posećujem, studirao uglavnom tehnologiju, njenu istoriju, i agromiju, da bih imao bar nekakvu predstavu o tim predmetima.

Qu'est ce que fait la crise commerciale?¹⁴ »The Economist« sadrži utehe, svečana uveravanja i govore koji redovno prethode krizama. On ne može da sakrije svoj sopstveni strah od krize, a trudi se da kod drugih rastera taj strah. Ako Ti dođe do ruke knjiga: Johnston *Notes on North America*, 2 vol, 1851, u njoj ćeš naći svakojake interesantne podatke. Taj J[ohnston] je, naime, engleski Liebig. »Johnstonov« atlas fizičke geografije — ne brkati ga sa gore pomenutim — možda se može dobiti u jednoj od mančesterskih pozajmničkih biblioteka. U njemu su sabrana sva novija i ranija istraživanja u toj oblasti. Staje 10 gineja. Dakle, nije namenjen privatnim licima. Od dear Harneya ni glasa. Izgleda da on još uvek boravi u Škotskoj.

⁸ Nemačka i Nemci — ⁹ Šta da se radi — ¹⁰ nagovarati — ¹¹ Manifest Komunističke partije — ¹² Beda filozofije — ¹³ poglede — ¹⁴ Šta je s trgovinskom krizom?

Englezi priznaju da su Amerikanci dobili prvu nagradu na industrijskoj izložbi i pobedili ih u svemu. 1. Gutaperka. Nova materija i nove proizvodnje. 2. Oružje. Revolveri. 3. Mašine. Žetelice, sejalice i šivaće mašine. 4. Upotreba dagerotipa prvi put naveliko. 5. Brodarstvo, jahte. Najzad, da bi pokazali da mogu liferovati i luksuzne artikle, izložili su ogroman komad kalifornijske zlatne rude i pored nje izrađen zlatan servis od virgin¹⁵ zlata.

Salut¹⁶.

T[voj]
K. Marx

¹⁵ suvog — ¹⁶ Pozdrav.

125

Engels Marxu

u London

Dragi Marx,

Prilažem Post Office Ordre¹ na dve funte. Particulars² kao i ranije. Stvar sa Göhringerom je vrlo fatalna. Moraćeš platiti. Kod džentlmena iz Country Court-a³ to ide po kratkom postupku, a potpis je tu. Ja bih na Tvome mestu što pre pribavio novac za plaćanje duga i troškova poziva i poslao bih tome tipu, il n'y a rien à faire⁴, a ići na sud i biti osuđen — to samo pravi veće troškove i nije mnogo prijatno. Koliko iznosi suma i koliko možeš Ti pribaviti? Piši mi o tome što tačnije, ja ću sigurno učiniti sve što mogu, iako sada i sam natežem, samo da Ti brokers⁵ ne dođu u kuću.

Stvar sa Schr[amm]om⁶ nije mnogo prijatna, bilo bi bolje da je ta čitava svinjarija prošla bez nas. To što se protokol s onim nemogućim svađama B[auer]a⁷ i Pf[änder]a^[256] zbog poverenih suma nalazi u rukama te gospode, nije nimalo prijatno, i Schr[amm] je zaslužio po goloj što takve stvari vucara sobom. U svakom slučaju tako mu i treba što će za to da odsedi i što će dobiti 6 meseci za lažni pasoš.

Što se tiče Haupta, ja ga neću smatrati špijunom dok za to ne budem imao dokaze u rukama. Moguće je da je on u zatvoru pravio gluposti, a u svakom slučaju sumnjiva je priča s Danielsom, koji je, kako kažu, uhapšen po njegovoj dostavi. No sva ta brbljanja tih drugara iz Windmill Streeta^[257] utoliko su gluplja što su počela u isto vreme kad i obijanje Dietzovog stola. Da nije Haupt možda iz Hamburga obio sto toga belotrepavca. Zašto blagorodni Dietz ne tuži engleskoj policiji? U svakom slučaju bilo bi vrlo dobro ako bi bilo moguće dovesti Haupta do toga da se izjasni. Ako Weerthu pošalješ pismo za njega, ja mislim da bi W[eerth] za dve nedelje morao naći priliku da mu ga lično preda i da u krajnjem slučaju ode do njega u kontor. Trgovca možeš uvek naći.

Istorija s Bl[ind]om i njegovom suprugom stvarno je neobična. Rasplakati se i pobeći zato što je monsieur Pieper o Feuerbachu rdavo govorio, c'est fort⁸.

Upotrebljavaš li Ti reč »oženjen« govoreći o crvenom Wolffu u engleskom, solidno-građanskom smislu? Gotovo moram da u to

¹ poštansku uputnicu — ² pojedinosti — ³ Sada grofovije — ⁴ tu se ne može ništa uraditi — ⁵ sudski izvršitelji — ⁶ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 124. — ⁷ Heinricha Bauera — ⁸ to je odviše

poverujem, pošto Ti to podvlačiš. To stvarno prevazilazi sve. Monsieur Wolff bon époux, peut-être même bon père de famille!⁹

Mislim da će biti najbolje da se Ewerbecka otarasiš nekim mršavim podacima, održavajući ga u snošljivom raspoloženju; nije ni od kakve koristi da on o nama po Francuskoj širi i suviše velike gluposti. Uostalom, u svojim pokušajima da postane veliki čovek on pokazuje žilavost koja je neshvatljiva, koja premašuje čak i njegov tvrdičluk; jer novo »besmrtno« delo izdaje se opet nesumnjivo na njegov račun s perspektivom da će biti prodato 50 primeraka.^[382]

Ako bilo šta dalje saznaš o Sazonovu, izvesti me. Ta avantura je pikantna i gospodin Sazonov postaje veoma sumnjiv.

Ja sam upravo zauzet ispisivanjem potrebnih izvoda iz Proud-hona.^[360] Sačekaj do kraja ove nedelje i dobićeš ga natrag s primedbama. Računi toga gospodina su i ovog puta kapitalni. Koliko brojeva, toliko grešaka.

Kako će se ovde razvijati kriza još se ne može reći. Prošle nedelje nije ništa urađeno zbog kraljice.^[383] A ni ove nedelje ne mnogo. No tržište pokazuje downward tendency¹⁰ pri još stabilnim cenama sirovina. Za nekoliko nedelja će znatno pasti cene i jednog i drugog, i verovatno, prema sadašnjim izgledima, industrijskog proizvoda relativno više nego sirovine; prelci, ткаči, štampari moraće, dakle, raditi sa manjom dobiti. To je već vrlo sumnjivo. Ali američko tržište je u opasnosti da uskoro bude iscrpeno; izveštaji iz Nemačke nisu baš povoljni, i ako se tako nastavi s odumiranjem tržišta, onda za nekoliko nedelja možemo doživeti početak kraja. Što se tiče Amerike, teško je reći da li su tamo depresije i bankrotstva (ukupno 16 miliona dolara pasive) već istinski početak ili su samo vesnici bure. U svakom slučaju, ovde se već pokazuju veoma značajni simptomi bure. Iron trade¹¹ je sasvim paralizovana i dve banke koje su naročito nju finansirale — banke u Njuportu — propale su; osim nedavnih bankrotstava u Londonu i Liverpulu sada je bankrotirao špekulirajući lojem u Glazgovu, a na londonskoj stockexchange¹² gospodin Thomas Allsop, prijatelj O'Connorov i Harneyev. Danas još nisam video izveštaje iz distrikta vunene, svilene i metalne robe, cela ne sera pas trop brillant non plus¹³. U svakom slučaju, predznaci su sada prilično jasni, a već postoje izgledi, pa skoro i izvesnost, da će se kontinentalni grčevi idućeg proleća poklopiti sa veoma ozbiljnom krizom. Čak i Australija, izgleda, ne može mnogo uraditi. Nalaženje zlata je posle Kalifornije zastarelo i svet je ravnodušan prema tome; ono postaje normalna grana industrije, a okolna tržišta su i sama tako pretrpana da među 150 000 stanovnika Novog Južnog Velsa mogu izazvati ekstra glut ne učinivši ništa za svoj sopstveni glut¹⁴.

⁹ dobar muž, možda čak i dobar otac porodice — ¹⁰ tendenciju naniže —

¹¹ Industrija gvožđa — ¹² berzi — ¹³ ni to neće biti suviše sjajno — ¹⁴ pretrpanost

Enfin¹⁵, dakle, gospodin Louis Napoleon je rešio da otpusti gospodina Faucher-a. Moglo se očekivati da se on ovoga puta neće odreći prerogativa, ne ponavljajući prošlogodišnji coup¹⁶ sa Changarnier-om — da li sa istim uspehom, pokazaće se. On se, da upotrebim lovački izraz, najzad od rojalista brought to bay¹⁷, okreće i pokazuje rogove. Međutim, kad će on opet podviti rep, to ćemo videti. Mizerni avanturista se u svakom slučaju tako srozao da, ma šta činio, il est foutu¹⁸; ali stvar počinje sada da biva interesantna. U jednom pogledu je šteta što famozne represije Faucher-Carlier-a, progresivno opsadno stanje, žandarmerijska tiranija itd. prete da uskoro prestanu, i ako kukavički Napoleon stvarno ima hrabrosti da ozbiljno napadne izborni zakon, on može postići da se taj ukine, što bi takođe bila šteta, pošto bi to progresivnim magarcima od 13. juna^[384] opet dalo zakonsku osnovu — ali ko zna šta je kod tih Francuza dobro a šta zlo? Šta misliš Ti o svemu? Ti vidiš tamo više listova.

Tvoj
F. E.

[Mančester] sreda, 15 okt[obra 18]51.

Jones mi je poslao cirkular da mu je potrebno još 600 pretplatnika, inače će propasti,^[385] mais que puis-je faire?¹⁹

¹⁵ Najzad — ¹⁶ udar — ¹⁷ nateran da čeka napad — ¹⁸ on je gotov — ¹⁹ ali šta mogu ja?

126

Marx Engelsu

u Mančester

[London] 19. oktobra 1851.
28, Dean Street, Soho

Dragi Engels!

Pre nekoliko dana sam primio pismo od Dronkea u kome najavljuje svoj dolazak u London — navodno jer je proteran — 23. ili 24. ovog meseca. Pitanje opstanka postaviće se ovde preda nj mnogo oštrije no ikada.

Ali evo još fatalnije vesti: U poslednje vreme ja sam s Kelnom vodio prepisku na taj način što je železnički kondukter Schmidt dostavljao pisma za mene u Lijež, a ja sam mu, sa svoje strane, poslao jedno pismo u omotu preko trećeg lica u Lijež. Međutim, taj S[chmidt] je uhapšen, zatim pušten, ali se istraga nastavlja. Meni izgleda da je u ovoj stvari posredi direktna izdaja. Prema dogovoru, Pieper se već odavno morao javiti iz Kelna, gde su se Rothschildovi zadržali jedan dan, i iz Frankfurta. Umesto toga, ja iz Ebnerovog pisma (iz F[rankfurt]a) Freiligrathu vidim da on, mada je već osam dana u Frankfurtu, još nije bio kod Ebnera, kome je trebalo da preda moje pismo. Naša je nevolja u tome što nam saradnici izvršuju naše naloge vrlo nemarno i uvek kao nešto sporedno. Drugi su, neosporno, bolje usluženi.

U Njujorku Kinkel nije održao miting i nije mogao rasturiti »obveznice s interesom« na buduću nemačku republiku^[386], pošto mu je grubijan Heinzen potkopao tle pod nogama, a on ume da istupa samo tamo gde ga neosporno smatraju za spasitelja. U Filadelfiji, naprotiv, kako on piše emigrantskom klubu, rasturio ih je za 4000 dolara. U Pensilvaniji on uopšte nalazi pogodnu masu zaista prijateljski raspoloženih nemačkih katolika.^[387] Kinkel nije učinio ništa drugo sem što je primio nasledstvo Johanna Rongea. Ovaj je bio Jovan, a on je Hristos.

Večeras ću se sastati s Göhringerom. Stvar potiče direktno od Willicha i komp. Ovim lupežima je on, navodno, na njihovo navaljivanje, poklonio novac koji sam mu ja dugovao. Daću mu menicu na četiri nedelje. Mislim da će on na to pristati. Ako ne, onda neka ide na sud. Ja imam sve izgleda da u toku tog vremena zaključim ugovor sa izdavačem iz Desaua koji, naravno, izvesnu sumu mora platiti prenumerando¹.

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 124.

Weerth je opet u Bradfordu. Il importe² da mu Ti pišeš da li on može *lično* predati jedno pismo Hauptu. Izgleda mi da čitava ta kleveta ima dva izvora: s jedne strane — Stechan-Dietza, a s druge strane prosjačkog starešinu Willicha, koji je ovde prvi kod Schärttnerove publike osumnjičio Haupta da je špijun. Willich je, naime, bio stalno u vezi s bivšim pruskim podoficijom Bertholdom. Haupt je tog skota namestio u Hamburgu kod nekog trgovca. B[erthold] je pokrao toga trgovca i onda bio policijski gonjen. Haupt je, naravno, svedočio protiv toga lupeža, koji je, možda, podelio zaradu sa svojim prijateljem Willichem. A ovaj je nadao dreku o izdaji »jednog sirotog izbeglog patriote«. Ako se ova stvar objavi, »blagorodni« Willich će razrogačiti oči. Sad bi bilo važno ne samo zatražiti od Haupta da nam da razjašnjenje o tom tajnom i javnom sumnjičenju, nego, ako nije kriv, on mora dati javnu izjavu, izneti da se čitava stvar zasniva na Willichovoj kleveti i u isto vreme ukazati na njegove veze, možda u svojstvu partnera, s lupežom Bertholdom. Haupt, naime, još ništa ne zna o tom W[illich]ovom prostakluku, prazvoru sumnji prema njemu. Ako se Weerth složi, onda mu možeš predati pismo za Haupta, napisano u tom smislu. La chose presse³. U svojoj izjavi Haupt bi morao ukazati i na »Dietza« i na sumnjivi karakter otvaranja pisaćeg stola.

Što se pak tiče Ewerbecka, moraš mi u nekoliko redova saopštiti obaveštenja koja se tiču Tebe, bar do 1845. godine.⁴

Iznenadni zaokret gospodina Louis-a Bonaparte, ma kakve posledice on imao, jeste majstorski potez Girardina. Ti znaš da se taj gospodin u Londonu povezao s Ledru-Rollinom i njegov list⁵ je stvarno neko vreme bio toliko glup koliko se i moglo očekivati od nekog saveznika Ledru[-Rollin]-a i Mazzinija. I odjednom on čini potez sa suffrage universel⁶, navevši na to Bonapartu pomoću svojih članaka, dr Vérona i ličnih entervues-a⁷. Rojalistička zavera je na taj način razbijena. O tom najbolje svedoči bes inače tako diplomatskog »Journal des Débats«. Svi su oni duvali u jedan rog: Faucher, Carlier, Changarnier pa čak i blagorodni Berryer i Broglie, koji su se, izgleda, ponovo povezali s Bonapartom. U svakom slučaju je sada »revolucija« — u smislu udara — eskamotirana. Sa suffrage universel o njoj ne treba ni misliti. Ali gospodin Girardin ne voli revolucionarno insceniranje. On je podjednako nasadio i rojaliste i revolucionare od faha, a još je i pitanje neće li on svesno nasaditi i Louis-a Bonapartu. Jer, uvede li se opet opšte pravo glasa, ko garantuje Bonaparti reviziju, a ako do revizije dođe, ko mu garantuje da će ona ispasti po njegovoj volji? Pa ipak, s obzirom na iskonsku glupost francuskih seljaka, postavlja se pitanje neće li élú du suffrage universel⁸ biti opet izabran iz za-

² Važno je — ³ Stvar je hitna — ⁴ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 124. — ⁵ »La Presse« — ⁶ opštim pravom glasa — ⁷ razgovora — ⁸ izabrani opštim pravom glasa

hvalnosti što je restaurirao taj suffrage, pogotovu ako on by and by⁹ ime-
nuje liberalne ministre i veštım pamfletima svali sve nedaće na kon-
spirišuće rojaliste, koji su ga držali zarobljenog tri godine. To će za-
visiti od njegove umešnosti. Bonaparta sada u svakom slučaju zna da
nema mnogo šta da očekuje od parti de l'ordre¹⁰.^[338]

Jedan od najkomičnijih intermeća u toj igri intriga je melanholični stav »National«-a i »Siècle«-a, koji su, kao što je poznato, duže vremena urlali za suffrage universel-om. Sada, kad Francuskoj pretila opasnost da joj ono bude ponovo podareno, oni nisu u stanju da sakriju svoj gnev. Isto onako kako su rojalisti sa suffrage restreint-om¹¹ računali na izbor Changarnier-a, tako su i oni s tim pravom glasa računali na izbor Cavaignaca. Girardin im otvoreno kaže da zna kako iz republikanske odvratnosti prema reviziji — koja Bonaparti daje izgleda za ponovni izbor — oni samo skrivaju svoju mržnju prema suffrage universel-u, koje onemogućava njihovog Cavaignaca i čitavu njihovu koteriju. A bedni »National« s'etaıt déjà consolé du départ du suffrage universel¹².

Jedno je sigurno. Tim udarom je osujećen ustanak koji je trebalo da izbije u maju 1852. godine. U najboljem slučaju on bi sada mogao ranije izbiti ako bi neka od vladajućih koterija pokušala da izvrši coup d'état¹³.

Tvoj
K. M.

⁹ postepeno — ¹⁰ Stranke reda — ¹¹ ograničenim pravom glasa — ¹² već se bio pomirio s upokojenjem opšteg prava glasa — ¹³ državni udar

127

Marx Engelsu

u Mančester

[London] 25. oktobra 1851.

Dragi Engels!

Moje pismo od prošlog ponedjeljka verovatno si primio? Kako si Ti vrlo tačan u pisanju, uznemirava me Tvoje ćutanje.

O Pieperu do ovoga momenta još nisam ništa čuo. Ako mu se ništa nije desilo, onda je on neoprostivo lakomislen. Dronke još nije stigao. Iz Kelna se ništa ne čuje.

Prilažem pismo od Fischera koji piše kao pravi demokratski filistar. Zasada, il faut le laisser faire¹, pošto se ništa više ne da izmeniti. Samo da ne napravi glupost prema Kinkelu. Njegovo pismo kao da ukazuje na to.

Dakle, kako sada saznajemo, Kinkel je stvar ovako udesio. Od onih 160 funti sterlinga bio je poslat Schurz u tajnoj misiji u Belgiju, Francusku i Švajcarsku. Tamo je zatražio punomoćja za K[inkel]a od svih velikih ljudi, sve do državnih skupština^[388] (ne isključujući ni pokojnog Raveaux-a) i da u isti mah garantuju dug koji će se kontrahirati na buduću nemačku republiku. Sada je, dakle, ujedinjena velika masa i E. Meyen je mogao u »New-Yorker Staatszeitung«-u da obnaroduje veliku tajnu da je sada nađen smisao budućeg pokreta u Nemačkoj, naime princip narodnosti. Tako glupo kao što taj čovek sada piše nije pisao ni u vreme svoga cvetanja. Ti ljudi su duhovno sasvim bankrot. Addio!

Tvoj
K. M.

Stvar sa Göhringerom sam zasada odložio. Na žalost, taj magarac putuje 1. novembra za Španiju, pošto je prodao svoju ovdašnju imovinu. Međutim, više ne treba da strahujem od nekih neprijateljskih koraka s njegove strane.

¹ treba mu ostaviti na volju

128

Engels Marxu

u London

[Mančester, oko 27. oktobra 1851]

Dragi Marx,

Na Tvoje pismo od 19. o. m. nisam odmah odgovorio zato što sam nekoliko dana očekivao ovamo Weertha i hteo da likvidiram stvari u pogledu Haupta, a i zato što sam hteo da završim Pr[oudhon]ovu mudroliju³⁶⁰. To će biti danas i sutra uveče gotovo, a Weerth je bio ovde u subotu i nedelju; on će još ostati neko vreme u Bradfordu i zato ne može sobom poneti nikakvo pismo, a i odbija da to eventualno učini pošto su, kaže, prilike u Nemačkoj sada tako sjajne da hapse bez daljeg i najmanjim povodom, a on ne želi da na neki način bude upleten u te savezne stvari. To mu se au fond¹ ne može uzeti za zlo. Međutim, on uzima na se da obezbedi dostavljanje moga pisma H[aupt]u a traži samo da ga ostavimo van čitave te stvari. Osim toga mi je pričao da je H[aupt]a u poslednje vreme više puta sretao i da mu je prilazio, ali je ovaj svaki put vrlo zbunjen odjednom skrenuo i umakao. Moguće je da je H[aupt] u zatvoru pao donekle pod uticaj svoje porodice itd. i učinio neka priznanja koja mu sada teško padaju na srce. Inače W[eerth] takođe misli da su te druge Willich-Stechnove priče čiste klevete, pošto H[aupt] nije mogao imati nikakvog razloga da se prodaje.

H[aupt]u ću sad pisati anonimno, pošto on poznaje moj rukopis i prepustiću Weerthu da se pobrine o predaji pisma. Pozvaću ga da se javno izjasni i daću mu naslutiti da bi priča s B[erthold]om mogla biti razlog celog tog govorkanja. Dodatak, da je moguće da se Willich dogovorio s B[erthold]om, zasada ću, međutim, izostaviti, prvo zato što će se Haupt čuvati da potpiše takve insinucije, i drugo, ta stvar je odveć neverovatna pošto gospodin B[erthold] nije takav čovek da bi se dogovarao s daljim prijateljima a naročito s W[illich]om, koga on au fond mrzi, i treće, kroz 8 dana drugi bi o tome pisali u svim novinama kao o novoj kleveti koju je gospodin Marx bacio u svet i apelovali bi na osećanjə filistara u korist oklevetanog filistra Willicha. On je u dovoljnoj meri hulja i nema potrebe predstavljati ga još crnjim ili širiti o njemu laži koje bi on mogao da spere sa sebe.

Nešto tako glupo kao Fischerovo pismo nije mi odavno dopalo do ruku. No ja sam tako nešto i očekivao, a mislim da ni od *obecanog*

¹ u osnovi

novca neće biti ništa. Od demokratskih magaraca se ne može zahtevati da *nama* šalju novac ako njihovi sopstveni ljudi lično kod njih prose, i najviše za što se oni mogu pridobiti jeste, kako sam F[ischer] kaže, da nam dadu jedan glas u odlučivanju upotrebe tog novca ako budemo pristali da sa takvom fukarom sedimo u jednoj konklavi i uz to još kao manjina. Plan za pumpanje novaca à la Mazzini s državnom garantijom² (Nemački Rajh garantuje republiku!) nije baš tako loš i u svakom slučaju je za njegovu izradu bila neophodna celokupna delatnost svih tih uzor-prosjaka. Posle toga pronalaska našoj partiji neće preostati ništa drugo nego da se potpuno povuče s demokratskog novčanog tržišta. This impudence beats us hollow³. Novac koji smo mi primili od demokrata za političke ciljeve ionako nam je pao u deo samo per abusum⁴, a otkako su se veliki ljudi sami pojavili na tržištu kao joint stock company⁵, ta iluzija iščezava potpuno. Svi naši zahtevi naišli bi samo na refus⁶ i blamažu, osim da Weydem[eyer] pođe za rukom da u Njujorku nešto uradi, a i to bi bilo samo među radnicima.

Weerth će Ti pisati ovih dana. On je vrlo neodlučan šta da radi. On ima odlične ponude, ali mu nijedna ne odgovara sasvim.

Gospodin Kossuth je kao i apostol Pavle, svi za sve. U Marselju viče »Vive la République«⁷, u Sautemptonu »God save the Queen«⁸. Sa kakvom čudnom hiperkonstitucionalnom moderation⁹ taj čova sada paradira! Ali, gospodinu Pettieu i Harneyevoj kliki je pravo što neće da poseti njihov banket. Čak bi i gospodin Mazzini bio vrlo hladno primljen — bar pred publikom. Opet neko u kome se nismo prevarili. Uostalom, koliko to može da potraje? Ako iduće godine ne bude nikakvih secousses¹⁰, onda će se i gospodin Kossuth srozati na ordinarnu Mazzinijevu bukačku demagogiju.

Sutra ili prekosutra šaljem Proudhona. Fischeru ću po mogućstvu slati »Revue«, ali imam samo od poslednje sveske nekoliko primeraka. Možeš li mi brojeve od 1 - 4 još nabaviti?

Tvoj
F. E.

² Vidi prethodno pismo — ³ Ta bestidnost nas tera na odstupanje — ⁴ zlo-upotrebom — ⁵ akcionarsko društvo — ⁶ odbijanje — ⁷ Živela republika — ⁸ Bože spasi kraljicu — ⁹ umerenošću — ¹⁰ potresâ

129

Marx Engelsu

u Mančester

[London]. 24. novembra 1851.

Dragi Frederic!

Ti ćeš razumeti što Ti zbog vrlo mučnog porodičnog stanja tek sada upućujem nekoliko redaka.

Ti se sećaš da je Pieper u svom poslednjem pismu pisao da će uskoro biti zaključen ugovor o mome Anti-Proudhonu.^[389] Iz njegovog pisma koje prilažem, videćeš da se *taj rukopis* uopšte više ne spominje. To je taj isti način na koji me naši dragi i verni već šest meseci zavaravaju. S druge strane, Ebner mi je pisao da će Löwenthal učiniti pokušaj s jednom sveskom, ali nije spomenuo da treba da otpočnem sa »Istorijom ekonomije«. To bi značilo iz osnova izmeniti čitav moj plan. Dalje je Ebner pisao da Löwenthal može samo »nisko« da plati. Pristaću na to ako izda ono što ja u prvom redu hoću da izdam. No, ako me primorava da pokvarim čitav svoj plan, onda mi mora i platiti kao da direktno pišem po njegovom nalogu. Međutim, zasađa ostavljam Ebneru na volju. On mi je saopštio da neće zaključiti ugovor bez moga pristanka. Qu'en penses-tu?¹

Dobro je što će naši ljudi u Kelnu najzad izići pred porotu,^[390] i to, kako me je juče knjižar Schüller iz Diseldorfa uveravao, još u decembru, kada će biti vanredno zasjedanje porote.

A-propos! Ne zaboravi da mi *obratnom poštom* vratiš njujoršku »Schnellpost«. Bamberger opominje da mu se vrati, i to je jedini način da od njega dobijemo sledeće brojeve koji treba da sadrže svakojake kuriozne stvari.

Znam da si Ti sada i sam u škripcu i da je moj prepad, i racija u Mančesteru^[391] još više, bar za ovaj mesec, pogoršao stanje. Pa ipak Te moram pitati da li u slučaju nužde možeš nabaviti još 2 funte. Ja sam, naime, pre svoga odlaska iz Londona pozajmio 2 funte, i ujedno dao *pismenu* izjavu da ću ih vratiti *pre* decembra. U svakom slučaju Te molim da mi obratnom poštom pišeš da li je to moguće ili nije.

Ovamo je stigao Eccariusov brat². On i svi ostali štraubingeri^[146] koji su bili uhapšeni u Hamburgu pušteni su i proterani. Da Haupt prvobitno nije imao nameru da izda, proizlazi iz sledećeg: Bürgersovo pismo upućeno njemu palo je u ruke njegovom starom, koji je od njega za to tražio objašnjenje i hteo ga predati policiji. On je to sprečio,

¹ Šta Ti misliš o tome? — ² Johann Friedrich Eccarius

pocepao pismo i parčice posle toga doneo Eccariusu itd. da bi ih najpre sastavio i pročitao i onda ih u njihovom prisustvu spalio. Ova činjenica je važna. Pritisak porodice ruinirao je tog *nesrećnog* mladića.

Pre nekoliko dana čitao sam u biblioteci elukubracije gospodina Proudhona o *gratuité du crédit*³ protiv Bastiat-a. To po šarlatanstvu, poltronstvu, galamljenju i slabosti nadmašuje sve što je taj čovek dao. *Exempli gratia*⁴. Francuzi veruju da plaćaju prosečno 5 - 6% kamate. Oni plaćaju 160%. *Comment donc?*⁵ Naime ovako. Kamate na hipotekarne, menične, državne itd. dugove iznose 1600 miliona. Međutim, u Francuskoj postoji samo jedna milijarda kapitala, i. e.⁶ zlata i srebra. Dakle, q. e. d.⁷ Drugi primer: kada je ustanovljena Banque de France, njen kapital je iznosio 90 miliona. Tada, na tu sumu, njoj je zakon dozvoljavao da uzme 5%. Sada ona operiše (uračunavši depozite itd.) s kapitalom od 450 - 460 miliona, od čega tri četvrtine ne pripadaju njoj, već zajednici. Ako, dakle, banka (90:450=1:5) umesto 5 uzima samo 1%, onda dobija zakoniti profit. I pošto bi se Banque de France u slučaju nužde (2) mogla zadovoljiti sa 1% (to jest *akcionari*), kamatna stopa u *Francuskoj* se može sniziti na 1%. A 1% c'est la presque *gratuité du crédit*⁸.

Pri tom bi trebalo da vidiš kako se taj gospodin razmeće pred Bastiat-om sa *dialectique hégélienne*⁹.

Ja sam ovde još jednom pročitao Tvoju kritiku^[360]. Šteta je qu'il n'y a pas moyen¹⁰ da se štampa. Kad bih ja tome dodao još svoju pisaniju, onda bi to moglo da izađe pod imenima nas obojice, pod pretpostavkom da to Tvojim trgovačkoj firmi ne bi pravilo neprilike.

Kossuth je, kao što znaš, oputovao 20, ali, što Ti ne znaš, u pratnji Lole Montèz i caballera¹¹ Göhringera.

Schramm sa nametljivom žilavošću sans pareil¹² pokušava da se opet odomaći kod mene. Il n'y parviendra pas.¹³

Tvoj
K. M.

Šta je sa *Kafanskim doživljajima* K. Schappera?^[392]

³ besplatnom kreditu — ⁴ Na primer — ⁵ Na koji način? — ⁶ to jest — ⁷ što je trebalo da se dokaže — ⁸ To je skoro besplatni kredit — ⁹ hegelovskom dijalektikom — ¹⁰ što nema mogućnosti — ¹¹ viteza — ¹² besprimerno — ¹³ To mu neće poći za rukom.

130

Engels Marxu

u London

Dragi Marx,

Mojih nekoliko redaka ód prekjuče verovatno si primio. Ako Weerth ne može odmah da nabavi potreban novac, onda ću ja gledati da prekosutra ili najkasnije u ponedjeljak uredim stvar. U slučaju nužde Ti ćeš svakako moći da otegneš tu stvar do utorka.

Vraćam u prilogu pismo majstora Piepera. Izgleda da mu je Heine vrlo dobro došao da ispuni četiri stranice kako traži pristojnost.^[393] Nadam se da si mu radi Pr[oudhon]a¹ napisao pismo koje će ga podstaći na to da bude energičniji, jer kad on opet bude ovde, onda o rukopisu nećeš u prvo vreme više čuti ni videti ni slova. U pogledu Löwenthala P[ieper] i Ebner jako protivreče jedan drugom, ali svakako Ebneru treba više verovati. Što se tiče započinjanja s istorijom ekonomije, o čemu P[ieper] govori, ja mislim da tu L[öwenthal]ovu nameru, ako je on zaista ima, može najbolje osujetiti Ebner; trebalo bi mu reći da Ti ne možeš menjati čitav svoj plan, da si već počeo da radiš na kritici itd. A ako ne bi išlo nikako drukčije, onda bi se L[öwenthal] morao obavezati za dve sveske, a i Tebi bi taj prostor bio potreban, delom radi anticipiranja kritike, delom za to da bi tu stvar za sebe učinio donekle rentabilnom, pošto honorar, na kraju, ni u kom slučaju nije sračunat na londonske cene koštanja. Onda bi kao treća sveska došli socijalisti i kao četvrta kritika — ce qu'il en resterait² — i ono znamenito »pozitivno«, ono što Ti u stvari hoćeš. U ovom obliku stvar ima svojih teškoća, ali ona ima tu prednost što će se ta mnogo tražena tajna reći tek sasvim na kraju, i tek pošto je radoznalost građanina održavana kroz tri sveske, otkriti mu da ne fabrikuješ nikakve Morrison-pilule. Za ljude s nešto razuma, nagoveštenja iz prvih svezaka, Anti-Proudhon³, *Manifest*⁴, biće dovoljna da ih dovedu na pravi put; obični kupci i čitaoci ne bi se više interesovali za tu istoriju itd. ako bi im se velika misterija otkrila već u prvoj svesci; oni su, kako kaže Hegel u *Fenomenologiji*, čitali »predgovor«, a tamo stoji ono opšte.

Ti bi zcelo najbolje učinio da, čuvajući svoj ugled pod iole prihvatljivim uslovima, sa L[öwenthal]om svakako sklopiš ugovor i kuješ gvožđe dok je vruće. Pri tom bi najbolje postupio ako budeš radio suprotno od Sybille. Za svaki louis d'or koji ti on odbije po tabaku Ti mu nametni toliko tabaka više da ipak dođeš na sumu koju si tražio,

¹ Vidi prethodno pismo. — ² Ono što bi od nje ostalo — ³ *Beda filozofije — Manifest Komunističke partije*

a te ekstra-tabake ispuničeš citatima itd., koji te ništa ne staju. 20 tabaka po 3 f. st. ili 30 tabaka po 2 f. st. čine uvek 60 f. st., a sastaviti 10 tabaka besplatno i bez gubljenja vremena iz Pettyja, Stewarta, Culpepera i drugih, to je zaista lako i Tvoja će knjiga biti utoliko »naučnija« . . .

Glavna stvar je da se Ti pred javnošću opet pojaviš s nekom debelom knjigom, a najbolje je sa najbezazlenijom, istorijom. Osrednji i tričavi literati Nemačke znaju vrlo dobro da bi bili gotovi ako se dva do tri puta godišnje ne bi pojavili pred publikom s nekakvim šundom. Njima pomaže njihova žilavost; mada njihove knjige idu slabo ili samo osrednje, knjižari najzad ipak poveruju da oni mora da su veliki ljudi, jer se u svakom katalogu pojavljuju po nekoliko puta. A zatim bi bilo i sasvim potrebno da se prekine ćutanje koje je nastalo zbog Tvog dugog odsustvovanja s nemačkog knjižarskog tržišta i kasnijeg svijskog stava od strane knjižara. Neka se jednom pojavi jedna ili dve sveske poučnih, učenih, temeljitih i u isti mah interesantnih stvari od Tebe, alors c'est tout autre chose⁵, i baš te briga za knjižare ako Ti ponude nizak honorar.

Osim toga, treba još imati u vidu i to da Ti ovu *Istoriju* možeš napisati samo u Londonu, dok socijaliste i kritiku možeš pisati gde bilo. Bilo bi, dakle, dobro kad bi Ti još sad iskoristio tu priliku pre nego što crapauds⁶ učine neku glupost i opet nas ne stave na theatrum mundi⁷.

»New-Yorker Schnellpost« dolazi sutra. —

Kao što rekoh, drži se Löwenthala dokle god su uslovi iole prihvatljivi. Ako s njim ne bude ništa, onda su, kako P[ieper] piše, Ebnerove mogućnosti iscrpene. S Löwenthalom se i inače može kasnije uvek više postići nego s drugima zato što imamo Ebnera koji mu u Frankfurtu sedi za vratom. Ako on s L[öwenthal]om, koga svakodnevno može lično požurivati, ne obavi ništa, onda je stvar s drugima koji se ne nalaze u Frankfurtu još mnogo problematičnija. Trebalo bi da pišeš Ebneru da on od Tebe ima široka punomoćja i da može odmah zaključiti ugovor; ukoliko se stvar bude više odugovlačila, utoliko će L[öwenthal]u pre dodijati, a onda će nastati i politička strahovanja zbog 1852. Ako u Parizu izbije i najmanja predgra, onda je propala svaka nada u izdavače i ako Bundestag izda zakone o štampi pre nego što se ugovori crno na belo, onda je i Tebi kraj. Ti moraš rizikovati manje da dobiješ više, ili — te résigner, ce qui n'est pas trop agréable⁸.

Što više razmišljam o toj stvari, to mi početak sa istorijom izgleda praktičniji. Sois donc un peu commerçant, cette fois!⁹.

Što se tiče mojih glosa o Proudhonu¹⁰, one su i suviše beznačajne da bi se od njih moglo mnogo učiniti. To bi opet bilo kao i sa

⁵ Onda je to sasvim druga stvar — ⁶ filistri — ⁷ svetsku pozornicu — ⁸ se povući, što nije mnogo prijatno — ⁹ Budi ovaj put malo trgovac!

*Kritičkom kritikom*¹⁰, gde sam takođe napisao nekoliko tabaka, jer sam računao na brošuru, a Ti od toga napravio temeljitu knjigu od 20 tabaka, u kojoj je moja malenkost vrlo komično izgledala. Ti bi pak i opet toliko uradio da bi moj udeo, koji ionako ne zaslužuje da se o njemu govori, sasvim iščeznuo pred Tvojom teškom artiljerijom. Inače ja ne bih imao ništa protiv toga, osim da je Tvoja istorija s Löwenthalom mnogo važnija i hitnija.

Tvoj
F. E.

[Mančester] 27. nov[embra 18]51.

¹⁰ *Sveta porodica*

131

Marx Englesu

u Mančester

[London] 1. decembra 1851.
28, Dean Street, Soho

Dragi Engels!

Ovde ti prilažem: 1. izvod pisma od Cluša (iz Washingtona) Wolffu; 2. pismo od Piepera iz Brisela.

Ad br. I Lupus je zaboravio da izvuče još dva podatka koji za Tebe neće biti neinteresantni. *Prvo*: članak *Revolucija i kontrarevolucija u Nemačkoj* je izašao na *nemačkom* jeziku u njujorškim večernjim novinama, prešao u razne listove i napravio furore. Cluš ne piše da li je to prevod iz »Tribune« ili ne. Zbog toga sam pisao direktno Dana-u. *Drugo*: gospodin Wiß, glavno oruđe Kinkelovo, javno je izjavio da »ekonomski« deli naša shvatanja. Vidiš kako ti džukci operišu.

Što se tiče gospodina Tupmana, on ne spominje ni naše pismo iz Mančestera, niti jedno kasnije pismo koje mu je odavde pisala moja žena.

Što se pak tiče *Kelnjana*, to je sistem ovih podlih emigrantskih svinja, koji svoje surle imaju u čitavoj novinskoj kloaci, da prema ovoj stvari sprovede la *conspiration du silence*¹, samo da to ne bi išlo na uštrb njihovoj sopstvenoj važnosti. Protiv toga se sad moramo boriti. Danas sam poslao pisma u Pariz protiv pruskog pravosuđa da bi o toj stvari pisala tamošnja štampa. Lupus je preuzeo članke za Ameriku i Švajcarsku. *Maintenant*² moraš Ti izmajstorisati jedan članak za Englesku i jedno privatno pismo editoru³ »Times«-a, kuda se ta stvar mora probe radi poslati.^[394] Ako se »Times«, koji sada nastoji da opet obnovi svoju popularnost i sigurno se oseća polaskanim ako se tretira kao jedini uticajni list na kontinentu, koji je i inače anti-pruski raspoložen, zauzme za tu stvar, moglo bi se delovati na Nemačku. Istaći bi trebalo stanje pravosuđa u Pruskoj uopšte.

Ako ovaj pokušaj, koji ni u kom slučaju ne može škoditi, ne uspe, onda piši iz Mančestera direktno »Sun«-u. Ako »Sun« primi stvar pre »Times«-a, onda je ovaj ni u kom slučaju ne bi više objavio.^[395]

Teško da Ti je poznato da su skoro iz svih gradova Engleske stigle adrese na O'Connora i objavljene u »The Northern Star«-u i »Reynolds's Paper«-u u kojima se Thornton Hunt proglašava »infa-

¹ zaveru ćutanja — ² Sada — ³ uredniku

mous⁴ i u najvećoj meri osuđuje scena u Copenhagen Fieldsu.^[396] Osim toga, održan je sastanak svih čartističkih sekcija Londona, na kome su Th. Hunta, koji je bio prisutan, obasuli pogrdama. Pri obnavljanju Izvršnog komiteta, koje predstoji, on će sigurno biti izbačen. U svome očajanju ovaj allié⁵ velikog Rugea sad otvoreno izjavljuje da je »komunista«.

E. Jones je — koristeći moje pismo — sans miséricorde⁶ napao Kossutha. »I tell him, that the revolutions of Europe mean the crusade of labour against capital, and I tell him they are not to be cut down to the intellectual and social standard of an obscure semibarbarous people, like the Magyars, still standing in the halfcivilisation of the 16th century, who actually presume to dictate to the great enlightenment of Germany and France, and to gain a false won cheer from the gullibility of England.«^{7[397]}

Kako vidiš, Kinkel će se tout honnement⁸ ovde smestiti po primeru privremene vlade u Francuskoj. Ja sa svoje strane smatrao bih za potrebno da Ti, čim saznamo da je Weydemeyer urednik »Abendzeitung«-a, odmah u vidu feljtona saopštiti odlomke od K. Schappera^[392] čija prva priznanja žudno očekujem. (Vidi continuation⁹ iza Pieperovog pisma.^[398])

A-propos! Zamalo što nisam zaboravio nešto važno iz chronique scandaleuse¹⁰. Stechan, Hirsch, Gumpel itd., ukratko, radnici koji su došli iz Nemačke, prijavili su se kod mene. Ja ću ih danas primiti. Oni su se već jako pokarabasil sa Schapperom i Willichom. Stechan je otvoreno denunciirao Dietza pred radničkim udruženjem^[157] kao špijuna, i mada je nekoliko glasova vikalo da je on agent Marxov, ipak je postavljena komisija, u kojoj, međutim, prijatelji i zaštitnici Dietz-Schappera i Willicha igraju glavnu ulogu. Sa ovim štraubingerima^[146] ću u svakom slučaju izazvati nove krize u tom mizernom skloništu krojača i skitnica.

U isto vreme potvrđujem Ti prijem tri funte.

Salut¹¹.

Tvoj
K. M.

⁴ nečasnim — ⁵ saveznik — ⁶ bez milosrđa — ⁷ »Kažem mu da evropske revolucije znače krstaški rat rada protiv kapitala, i kažem mu da se ne mogu potisnuti na duhovni i socijalni nivo nekog mračnog, poluvarvarskog naroda, kao što su Madari, koji se još nalaze u polucivilizaciji 16. veka i koji zbilja uobražavaju da mogu diktirati velikoj prosvetčenosti Nemačke i Francuske i da mogu od lakovernosti Engleske naduvavanjem svojih zasluga izmamiti priznanje«. — ⁸ sasvim prosto — ⁹ nastavak — ¹⁰ hronike skandala — ¹¹ Pozdrav

Engels Marxu

u London^[399]

»Représentants de la France, délibérez en paix!^[400] I gde bi ta gospoda mogla mirnije deliberirati nego u kasarni d'Orsay pod zaštitom jednog bataljona chasseurs de Vincennes²!

Istorija Francuske ušla je u stadijum savršene komike. Može li se zamisliti nešto smešnije od ove travestije 18. brumaire-a, koju usred mira sprovodi najbeznačajniji čovek celoga sveta pomoću malkontentnih³ vojnika, i to, koliko se to dosada može suditi, bez ikakvog otpora. I kako su lepo pohvatali sve te matore magarce! Najlukaviji lisac cele Francuske, stari Thiers, najprepredeniji advokat celokupnog barreaus-a⁴, gospodin Dupin, uhvaćeni isto tako lako kao i štura republikanska vrlina gospodina Cavaignaca, i kao razmetljivac Changarnier! I da bi tableau⁵, bila potpuna, krnji parlament sa Odilonom Barrot-om u ulozi »Löwe von Calbe«, i taj isti Odilon traži da, s obzirom na takvu povredu ustava, bude uhapšen, i nikako ne može da postigne da ga odvuku u Vensen! Čitava stvar kao da je naročito izmišljena za crvenog Wolffa; samo on može odsad da piše istoriju Francuske. Da li je ikad u svetu izvršen coup⁶ s glupljim proklamacijama od ovoga? I smešna napoleonovska maska rada, godišnjica krunisanja i Austerlica^[322], provokacija sa ustavom konzulstva itd. — da je tako šta moglo uspeti ma i za jedan dan, degradira gospodu Francuze zaista na nivo detinjarije kome nema ravnog.

Divno je hapšenje velikih njuški »poretka«, malog Thiers-a osobito, kao i hrabrog Changarnier-a. Divna je sednica krnjeg parlamenta u desetom arondismanu s gospodinom Berryer-om, koji viče kroz prozor: »Vive la République«⁷, dok najzad ne bude uhapšena cela družina i zatvorena u dvorište neke kasarne pod vojničkom stražom. A zatim taj glupi Napoleon koji se smesta sprema da uđe u Tiljerije. Da se čovek godinu dana mučio, ne bi mogao izmisliti lepšu komediju.

A uveče kad se taj glupi Napoleon najzad bacio u dugo priželjkivanu tiljerijsku postelju, mora da taj ovan pogotovu nije znao na čemu je. Le consulat sans le premier consul!⁸ Nikakvih teškoća u zemlji većih nego uopšte za poslednje tri godine, nikakve naročite finansijske stiske, pa ni u njegovoj sopstvenoj kesi, nikakva koalicija

¹ Predstavnici Francuske, večajte mirno! — ² vensenskih strelaca — ³ nezadovoljnih — ⁴ advokatskog staleža — ⁵ slika — ⁶ udar — ⁷ Živela republika! — ⁸ Konzulat bez prvog konzula!

na granicama, nikakvog prelaza preko Sankt Bernharda, nikakvog osvajanja Marenga!⁴⁰¹ To je zbilja za očajavanje. Pa čak nema više ni nacionalne skupštine koja bi osujetila velike planove neshvaćenoga; ne, bar za danas je taj magarac tako slobodan, tako ničim vezan, tako apsolutan kao stari Napoleon uoči 18. brimera, tako potpuno neometan, da ne može a da svoju magareću prirodu ne pokazuje na sve strane. Strahovita perspektiva nepostojanja suprotnosti!

Mais le peuple, le peuple! — Le peuple se fiche pas mal de toute cette boutique⁹, kao dete se raduje svome oktroisanom pravu glasa i on će ga verovatno i upotrebiti kao dete. Šta može proizići iz tih smešnih izbora od nedelje za osam dana, ako uopšte do njih dođe! Ni štampe, ni zborova, opsadnog stanja i suviše i uz to zapovest: za četrnaest, dana izabrati poslanika.

Šta će da bude od čitave te komedije? »Ako se stavimo na svet-skoistorijsko stanovište⁴⁰², onda imamo famoznu temu za deklamaciju. Tako, na primer: mora se pokazati da li pretorijanski režim Rimskog carstva, koji ima za pretpostavku apsolutno vojnički organizovanu, prostranu državu, retko naseljenu Italiju, i nepostojanje modernog proletarijata, da li je ovakav režim moguć u geografski kompaktnoj, gusto naseljenoj zemlji kao Francuska sa brojno jakim industrijskim proletarijatom. Ili: Louis N[apoleon] nema sopstvene partije, prema orleanistima i legitimistima odnosi se neprijateljski; on sada mora učiniti obrt na levo. Obrt na levo znači amnestiju, amnestija znači sukob itd. Ili pak: Opšte pravo glasa je osnova moći L[ouis]-a N[apoleon]a, on ga ne može napasti, a opšte pravo glasa je u *ovom trenutku* nespojivo s jednim L[ouis]em N[apoleon]om. I druge slične spekulativne teme koje se dadu famozno raspredati. Ali posle onoga što smo juče videli, na peuple¹⁰ se ne može računati, i zbilja izgleda kao da stari Hegel iz svoga groba rukovodi istorijom kao svetski duh i s najvećom savesnošću pušta da se svi događaji odigravaju dvared, jednom kao velika tragedija, a drugi put kao tričava farsa, Caussidière umesto Dantona, L. Blanc umesto Robespierre-a, Barthélemy umesto Saint-Justa, Flocon umesto Carnot-a i ovo nedonošče¹¹ sa bilo kojim tucetom prezaduženih lajtnanta, umesto malog korporala¹² s njegovom plejadom maršala. Dakle, kao da smo već stigli do 18. brimera.

Detinjski glupo držao se pariski narod. Cela ne nous regarde pas; que le président et l'assemblée s'entretient, peu nous importe!¹³ Ali da se vojska usuduje da Francuskoj nameće vladu i još uz to takvu, to se naroda već tiče, i raja će se čuditi tome opštem »slobodnom« pravu glasa koje će moći »od 1804. prvi put« da koristi!

Dokle će ovaj, na čovečanstvo očigledno ozlojedeni svetski duh, da tera s ovom farsom, da li će tokom godine dana ispred nas proći kon-

⁹ Ali narod, narod! — Briga narod za tu komediju — ¹⁰ narod — ¹¹ Louis Bonaparte — ¹² Napoleon I — ¹³ To se nas ne tiče; neka predsednik i skupština jedno drugome skrhaju vrat, mnogo mi za to marimo!

zulstvo, carstvo, restauracija itd., da li napoleonovska dinastija, pre no što bude onemogućena u Francuskoj, mora da bude tučena na ulicama Pariza, davo bi ga znao. No meni se čini kao da je stvar uzela čudno šašav obrt i da Francuzi idu u susret velikom uniženju.

Ako i pretpostavimo da se L[ouis] N[apoleon] privremeno konsolidovao, ipak takva budalaština ne može dugo trajati, pa ma kako se Francuzi duboko srozali. Ali šta onda? Prilično je jasno da su izgledi na revoluciju davolski slabi, i ako su gospodin Blanc i Ledru[-Rollin] juče u podne pakovali svoj prtljag, mogu ga danas opet raspakovati. La voix tonnante du peuple ne les rapelle pas encore¹⁴.

Ovde i u Liverpulu je ovaj događaj odjednom stopirao commerce, u Liverpulu danas već naveliko špekulišu. Francuski papiri su pali samo za 2%.

U ovakvim okolnostima moraćemo, naravno, pričekati s pokušajem da se u engleskoj štampi zauzmemo za Kelnjane.

U pogledu članaka za »Tribune«-u,¹⁵ koji su očigledno tu izašli, piši na *engleskom* izdavaču »Tribune«. Dana je možda odsutan, a na business letter¹⁶ će zacemento odgovoriti. Tell him that he must distinctly state per next returning steamer what has become of these papers, and in case they have been made use of, he is requested to send by the same opportunity copies of the »Tr[ibune] containing them, as no copy has been kept here and without having the articles already sent, again before our eyes, we cannot, after such a lapse of time, undertake to go on with the following numbers of the series¹⁷.

Mora da je bilo veoma zabavno posmatrati efekt francuskih vesti na evropski emigrantski mob. To bih bio rado video.

En attendant tes nouvelles¹⁸

Tvoj
F. E.

[Mančester] 3. dec[embra] 1851.

¹⁴ Gromki glas naroda još ih ne zove natrag — ¹⁵ *Revolucija i kontrarevolucija u Nemačkoj* — ¹⁶ poslovno pismo — ¹⁷ Reci mu da Te obratnim brodom tačno izvesti o tome šta se dogodilo s tim rukopisima, i da ga moliš, ukoliko su upotrebljeni, da Ti istom prilikom pošalje brojeve »Tr[ibune]« u kojima su odštampani; reci mu da nemamo kopija, a nemajući pred očima poslate članke, ne možemo posle tako duge pauze da nastavimo sa serijom. — ¹⁸ U očekivanju vesti od Tebe

133

Marx Engelsu
u Mančester[London] 9. decembra 1851.
28, Dean Street, SohoDear Frederic¹,

Dugo si morao čekati na odgovor jer sam quite bewildered² od ovih tragikomičnih događaja u Parizu. Nisam mogao da kažem kao Willich: Čudnovato, ništa nam nisu javili iz Pariza! A nisam mogao ni kao Schapper da pored krigle piva iščekivajući sedim u nedogled kod Schärttnera. Za spas otadžbine S[chapper] je s nekoliko trabanata, pod izgovorom da će bdeti, dve noći spavao kod Schärttnera. Ova gospoda su, kao i *Löwe von Calbe* i kompanija, spakovali svoje malles³, ali pošto je opreznost bolji deo hrabrosti, zaključili su da se prebace preko tek kad stvar bude »odlučena«.

Jesi li pročitao miserere Louis-a Blanc-a? Drugog dana protestovao je Bernard-klubista protiv toga da je tobože i on potpisao tu lamentaciju.

U prilogu Ti šaljem pismo od Reinhardta iz Pariza i one priče »kraj čaše« o kojima sam Ti govorio kad sam bio u Mančesteru.

Pieper je opet ovde, vrlo ushićen sâm sobom. On odlazi od Rothschildovih, ali će i dalje davati tamo u kući časove iz nemačkog. Madame mu je otkazala dužnost stalnog domaćeg učitelja. U mojoj stvari o Proudhonu nije od svoga poslednjeg pisma ništa uradio, ništa čuo ni video.⁴ Izgleda mi da je prevod tretirao kao svoju majstoriju, ce qui n'est pas⁵.

Maintenant⁶ šta da Ti kažem o situaciji? Jasno je toliko da je proletarijat štedeo svoje snage. Bonaparta je za prvi mah pobedio zato što je tokom noći javno pravo glasa pretvorio u tajno. S milion funti sterlinga, koje je digao banci uprkos posthumnim izjavama d'Argout-ovim, on je kupio vojsku. Hoće li mu coup⁷ i drugi put poći za rukom, ako izbori ispadnu protiv njega? Hoće li većina uopšte glasati? Orleani su otputovali u Francusku. Teško je, čak je nemoguće postaviti prognostikon jedne drame u kojoj je Krapülini heros⁴⁰³. U svakom slučaju, meni se čini da je coup d'état⁸ pre poboljšao nego pogoršao situaciju. S Bonapartom se može lakše svršiti nego što bi to bilo moguće s nacionalnom skupštinom i njenim generalima. A diktatura nacionalne skupštine bila je na pragu.

¹ Dragi Friedrich — ² sasvim ošamućen — ³ kofere — ⁴ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pisma br. 129 i 130. — ⁵ što nije tačno — ⁶ Sad — ⁷ udar — ⁸ državni udar

Izvanredno je razočaranje Techowa i komp., koji su bez daljeg u francuskoj vojsci videli les apôtres de la trinité démocratique, de la liberté, de l'égalité, de la fraternité. Les pauvres hommes!⁹ A gospoda Mazzini i Ledru[-Rollin] mogu sad spokojno otići na spavanje. Ova katastrofa je bila downfall¹⁰ emigracije. Pokazalo se da je emigracija pour rien¹¹ u revoluciji. Gospoda su, naime, *rešila* da do Kossuthovog povratka suspenduju svetsku istoriju. A-propos! Prikupljanje priloga za ovog poslednjeg donelo je u Londonu tačno 100 pensa, slovima: sto pensa.

Salut.

Tvoj
K. M.

A-propos! Nisam li Ti poslao jedno Pieperovo pismo meni na francuskom? Ako je to slučaj, onda mi ga vrati obratnom poštom.

⁹ apostole demokratskog trojstva, slobode, jednakosti i bratstva. Jadnici! —

¹⁰ krah — ¹¹ beznačajna

134

Engels Marxu

u London

Dragi Marx,

Šta rade veliki ljudi u ovoj eventful crisis¹? Priča se da je L. Blanc uhapšen u Francuskoj, no to na žalost neće biti istina, nous connaissons notre petit bonhomme². Uostalom, otkako od pariskog ustanka nije bilo ništa, ja sam srećan što je prva bura prošla. Tout blasé qu'on est³, čoveka ipak u takvim prilikama donekle obuzima stara politička groznica i ipak se donekle interesuje čak i za ishod jedne takve stvari. Sada bar opet mogu da studiram ljudske rase, čijim sam se ispitivanjem bavio u momentu ovog velikog coup⁴.

Uostalom i pored svega toga neće se vratiti confiance⁵ ni ovde ni u Liverpulu, i samo je P. Ermen isto onako obestan i veruje u Napoleona kao što je pre četiri dana bio dejected i chapfallen⁶. Ovdašnji bourgeois⁷ su uopšte uzev ipak odveć pametni da bi verovali više do u efemernu egzistenciju te Napoleonove farse. No šta će biti od cele te komedije? Izabran će biti Napoleon, u to nema sumnje, buržoazija nema šta da bira, i ko će proveravati glasačke listiće? Greške u sabiranju u korist avanturiste su odveć primamljive, i sav prostakluk francuske posedujuće klase, servilna potčinjenost posle najmanjih uspeha, puženje pred pouvoir quelconque⁸ izašle su ovoga puta na videlo sjajnije no ikada. Ali kako misli taj magarac da vlada? On će dobiti manje glasova nego 1848, c'est clair⁹, možda 3 do 3¹/₂ miliona ukupno; za kredit to je već opasan poraz. Svaka finansijska i poreska reforma je nemoguća 1. zbog nedostatka novca, 2. zato što je vojni diktator može sprovesti samo pri uspešnim spoljnim ratovima, où la guerre paie la guerre¹⁰, a u miru ne samo svaki surplus¹¹ nego još mnogo više mora otići u džepove vojske, 3. zato što je Napoleon suviše glup. Šta mu preostaje? La guerre?¹² Protiv koga, možda protiv Engleske? Ili prosti vojni despotizam, koji za vreme mira mora nužno dovesti do nove vojne revolucije i u samoj vojsci stvoriti stranke nacionalne skupštine? Tu nema izlaza, farsa se mora slomiti u samoj sebi. A tek ako dođe trgovinska kriza!

Da je L[ouis] N[apoleon] bremenit nečim »velikim«, u to ne sumnjam ni trenutka. Međutim, kakva će to besmislica biti, za to

¹ krizi bogatoj događajima — ² znamo mi našega maloga — ³ Ma koliko otupeo — ⁴ udara — ⁵ poverenje — ⁶ utučen i obeshrabren — ⁷ buržuji — ⁸ bilo kakvom vlašću — ⁹ to je jasno — ¹⁰ kad rat plaća rat — ¹¹ suvišak — ¹² Rat

sam radoznao. Developpement¹³ napoleonskih ideja^[404] uzeće vrlo veliki zamah i, razbijajući se o najobičnije prepreke, pašće ravno na trbuh.

Ono što se pri čitavoj toj transakciji prilično jasno ističe jeste to da su crveni abdicirali, potpuno abdicirali. Sada govoriti o izvinjenjima, zašto se oni nisu branili u masi, bilo bi besmisleno. Naredni meseci će pokazati da li je u Francuskoj zavladała takva malaksalost da joj je potrebno nekoliko godina mira da bi crvenima omogućila novu četrdeset osmu. Ali, odakle će taj mir doći na drugoj strani?

Ja vidim samo dva izlaza iz te svinjarije:

Ili će sada frakcije stranke reda, odigravši svoje u vojsci, doći na mesto »anarhista«, id est¹⁴ napraviti takvu anarhiju da će se konačno crveni i Ledru-R[ollin] pojaviti kao spasioci kao sada L[ouis] Napoleon; ili će L[ouis] N[apoleon] ukinuti trošarinu na piće i dati se navesti da izvrši nekoliko buržoaskih reformi — ali odakle uzeti novac i moć za to, to je teško reći. U tom vrlo neverovatnom slučaju on bi se mogao držati.

Qu'en penses-tu?¹⁵

Tvoj
F. E.

Manč[ester], 10. decembra [18]51.

¹³ Razvoj — ¹⁴ to jest — ¹⁵ Šta misliš Ti o tome?

135

Engels Marxu

u London

Manč[ester], 11. dec[emb]ra 1851.

Dragi Marx,

Vraćam Ti u prilogu R[einhar]dtovo pismo kao i P[iepe]rovo koje sam privremeno zadržao zbog kelnskih stvari.

Od velike ekspedicije 700 vagabunda u Pariz, koju su novine rastrubile, izgleda da neće biti ništa, a i mali L. Blanc je posle svojih ponovnih lamentacija koje je objavio u današnjem »Daily News«-u zasad, mada, kako kažu, ne u Londonu, ipak u sigurnosti. Prvo jadikovanje bilo je još slavno prema ome današnjem. *Peuple français — noble fierté — courage indomptable — éternel amour de la liberté — honneur au courage malheureux*¹ — i time taj čovečuljak čini demitour à droite² i propoveda poverenje i ujedinjenje naroda i buržoazije. Vidi Proudhona: *Appel à la Bourgeoisie*, pagina 2.³[405] A to rezonovanje! Ako su pobunjenici potučeni, to dolazi otuda što nisu bili vraj people⁴; vraj people ne može biti tučen; a što se vraj people nije tukao, to je zato što nije hteo da se tuče za Nacionalnu skupštinu. Na ovo bi se, naravno, moglo primetiti da bi vraj people, kao pobedilac i sam postao diktator, ali u svom iznenađenju nije na to mogao da misli, a zatim, on je već toliko puta bio prevaren!

To je stara ordinarna logika demokrata koja je bujala posle svakog poraza revolucionarne partije. *Le fait est*⁵, po mome mišljenju, da se proletarijat ovoga puta nije tukao u masi zato što je bio potpuno svestan svoje vlastite malaksalosti i nemoći pa se s fatalističkom rezignacijom predao ponovljenom kruženju republike, carevine, restauracije i nove revolucije dok opet za nekoliko godina misère⁶ pod vladavinom što većeg reda ponovo ne bude prikupio nove snage. Ne kažem da će tako biti, no meni se čini da je takvo bilo instinktivno osnovno shvaćanje koje je preovlađivalo kod pariskog naroda u utorak⁷ i sredu kao i posle uvođenja tajnog glasanja i retirade⁸ buržoazije, koja je posle toga usledila u petak. Glupo je reći da to za narod nije bila nikakva prilika. Ako proletarijat bude čekao dok vlada sama ne postavi njegovo sopstveno pitanje, dok ne nastupi kolizija koja će izraziti sukob oštrije

¹ Francuski narod — plemenita gordost — neukrotiva srčanost — večna ljubav za slobodu — slava nesrećnoj hrabrosti — ² polukrug nadesno — ³ *Poziv buržoaziji*, str. 2 — ⁴ istinski narod — ⁵ Činjenica je — ⁶ bede — ⁷ 2. decembra 1851 — ⁸ povlačenja

i određenije nego u junu 1848, onda on može dugo čekati. Poslednja prilika kada je pitanje između proletarijata i buržoazije bilo prilično jasno postavljeno, bila je za izbornog zakona 1850, a onda je narod smatrao da je bolje ne tući se. Ova okolnost kao i većito ukazivanje na 1852. bilo je već dokaz slabosti, što nam daje dovoljno osnova za prilično rđavu prognozu i za 1852, izuzev slučaja trgovinske krize. Posle ukidanja opšteg prava glasa, posle potiskivanja proletarijata sa oficijelne pozornice ne može se tražiti od zvaničnih stranaka da postave pitanje onako kako to odgovara proletarijatu. A kako je bilo s tim pitanjem u februaru⁹? I onda, kao i danas, narod je bio hors de cause¹⁰. I ne može se poricati da revolucionarnu stranku, koja u revolucionarnom razvoju počne da propušta odlučujuće prekretnice a da se ni jednom rečju ne umeša, ili ako se umeša, ne pobeđi, sa priličnom pouzdanošću možemo smatrati da je za neko vreme razbijena. Witness¹¹ pobune posle termidora i posle 1830,^[406] i gospoda koja sada na sav glas viču da vrai peuple⁴ čeka svoje vreme, dolaze u opasnost da postepeno spadnu na grane nemoćnih jakobinaca iz 1795 - 1799. i republikanaca iz 1831 - 1839 i jako se blamiraju.

Isto tako se ne može poricati da utisak koji je uvođenje tajnog glasanja učinilo na buržoaziju, malograđane i au bout du comp^{te}¹² i na *mnoge proletere* (to se vidi iz svih izveštaja) baca čudnu svetlost na hrabrost i pronicljivost Parižana. Mnogi očigledno nisu ni mislili na to koliko je glupo pitanje koje je postavio L[ouis] N[apoleon], i gde su garantije za tačno registrovanje glasova; većina mora ipak da je prozrela tu podvalu pa je i pored toga samu sebe uveravala da je sada sve all right¹³, samo da bi imala izgovor da se ne tuče.

Sudeći po R[einhard]tovom pismu, po svakodnevnim novim otkrićima o drskom ponašanju vojnika i naročito o njihovim izgredima na bulevarima protiv svakog pekin quelconque¹⁴, radnika ili buržuja, crvenog ili bonapartiste, n'importe¹⁵, — sudeći po sve češćim vestima o lokalnim pobunama čak i u najzabačenijim mestima gde niko nije očekivao otpor, sudeći po pismu francuskog bivšeg poslanika i commerçant-a¹⁶ u jučerašnjem »Daily News«-u, sudeći po svemu tome svakako izgleda da će »Appel au peuple«¹⁷ da uzme neugodan obrt po Bonapartu. Ipak izgleda da ovaj novi režim s njegovim oktroisanim zakonima o deportovanju nije baš po ukusu širokih krugova pariske buržoazije. Vojni terorizam se razvija odveć brzo i odveć besramno. Dve trećine Francuske je u opsadnom stanju. Mislim da posle svega ovoga široki krugovi buržoazije uopšte neće glasati, da se čitava lakrdija s glasanjem neće ničim završiti, jer će žandarmi na svima sumnjivim mestima gde protivnici L[ouis] N[apoleona] u masi glasaju, zametnuti kavgu s biračima i onda će tamo poništiti čitavu izbornu proceduru. Zatim će L[ouis] N[apoleon] objaviti da se Francuska nalazi

⁹ februara 1848 — ¹⁰ po strani — ¹¹ dokaz — ¹² na kraju krajeva — ¹³ u redu — ¹⁴ civila bez razlike — ¹⁵ svejedno — ¹⁶ trgovca — ¹⁷ Poziv narodu

en état d'aliénation mentale¹⁸ i oglasiće vojsku za jedinog spasioca društva, a onda je ta svinjarija potpuno jasna a i sama ličnost L[ouis]-a N[apoleona]. Ali bi baš za ovih izbora cela stvar mogla postati vrlo neprijatna ako bi se *tada* uopšte mogao očekivati još ozbiljan otpor protiv jedne etablirane vlade.

Milion glasova mu je obezbeđen među činovnicima i vojskom. Pola miliona bonapartista, možda i više, takode ima u zemlji. Pola miliona, možda i više, neodlučnih građana glasaće za njega. Pola miliona zatucanih seljaka, jedan milion grešaka u sabiranju i eto već 3¹/₂ miliona. Više nije imao ni stari Napoleon, u jednoj imperiji koja je obuhvatala i celu levu obalu Rajne i Belgiju, dakle zacelo brojila 32 miliona stanovnika. Zašto mu to u prvi mah ne bi bilo dosta? Ako dobije ovaj broj glasova sa možda 1 milionom protiv sebe, onda će mu i buržoazija ubrzo prići. Ali možda neće dobiti 2¹/₂ miliona, i možda, mada bi to značilo suviše mnogo očekivati od poštenja francuskih činovnika, neće mu poći za rukom da greškom u sabiranju ukaišari milion glasova. Svakako će vrlo mnogo zavisiti od mera koje će biti prinuđen da preduzme za to vreme. Uostalom, ko sprečava činovnike da pre no glasanje otpočne, ubace u glasačke kutije nekoliko stotina glasova oui? Il n'y a plus de presse¹⁹ — niko to ne može proveriti.

U svakom slučaju je za Krapulinskog⁽⁴⁰³⁾ zlo što su državni papiri počeli opet da padaju, a za L. Blanc-a što sada mora priznati Englesku kao slobodnu zemlju.

Za nekoliko meseci crveni će opet imati priliku da se pokažu, možda već pri glasanju; ali ako i onda budu čekali, onda dižem ruke od njih, a onda ni pri najvećoj trgovinskoj krizi neće dovesti ni do čega osim što će dobiti porciju batina, što će ih definitivno ukloniti s pozornice za nekoliko godina. Kakva vajda od toga sveta ako ne ume više da se tuče?

Je li Pieper opet u Londonu? Imao bih za Frankfurt jednu porudžbinu za knjige a ne znam da li je on još u Brajtonu.

Najgore je to što ćeš sada s Löwenthalom naići na teškoće. Bilo bi najbolje da je ugovor već sklopljen.

Liverpool Market — quiet at yesterdays prices; Manchester Market — firm. Some overtrading going on to the Levant. German buyers continue keeping out of the Market²⁰.

Tvoj
F. E.

¹⁸ u stanju duhovne pometnje — ¹⁹ »za«? Nema više štampe — ²⁰ Liverpulsko tržište — mirno po jučerašnjim cenama; Mančestersko tržište — čvrsto. Jedan deo suviška odlazi za Levant. Nemački kupci se još ne pojavljuju na tržištu.

136

Engels Marxu

u London

Dragi Marx,

U prilogu pismo od Weydemeyera, koje mi je stiglo danas u podne. Vesti zasad sasvim dobre, Heinzenov list¹ na izdisaju i W[eydemeyer] je već sada u stanju da se pojavi s jednim nedeljnim listom.^[407] Ali zahtev da mu do petka uveče pošaljem jedan članak je malo preteran — naročito u sadašnjim okolnostima. Pa ipak, ljudi tamo upravo sada živo žele da čuju razložnu reč o događajima u Francuskoj da bi se mogli u njima orijentisati, i ako bi se moglo reći nešto eklatantno o situaciji, onda bi se time u prvom broju postigao uspeh preduzeća. Ali u tome i jeste začkoljica i, kao i obično, ja prepuštam opet Tebi tu teškoću, a ono što bih ja i napisao, to nikako ne bi bilo o coup de tête² Krapulinskog^[403]. Ti mu svakako možeš o tome napisati jedan diplomatsko-epohalni članak koji Ti ostavlja mogućnost povlačenja. Šta ću ja napisati, to još ne znam, u svakom slučaju ću nešto pokušati. Schnappera ne mogu da pošaljem,^[392] prvo zato što je prva glava slaba i, drugo, ostavio sam se čitave stvari otkako je istorija počela da piše komične romane — pomalo i suviše opasna konkurencija. Međutim, ja ću uključiti u plan nekoliko komičnih scena više, i onda stvar iznova započeti — ali to uopšte ne odgovara za tamo, a W[eydemeyer] ionako hoće da ima stvari s našim potpisom. Piši mi obratnom poštom šta Ti nameravaš da radiš, le temps presse³; parobrod koji polazi u subotu ne može stići u Njujork pre Nove godine, i to je zlo, a još je gore vrlo kratak rok koji nam je ostavljen.

Neka W[eydemeyer] ne meša svoje prste u američke stvari dok ne bude umeo tačno da piše tamošnja imena. Šteta je što sada nema vremena da se orijentiše i nauči nešto engleski. »Abolucionisti«^[408] bi za Heinzena bili kao poručeni. Što se tiče Weertha, videću ga sutra ili prekosutra i videću šta on može uraditi. Iduće nedelje, možda već u subotu uveče, biću u Londonu, i onda možemo pretresti ostalo; dotle ostaje samo pitanje šta da se radi za prvi broj, s tim se ne može čekati, i zato mi piši obratnom poštom šta Ti nameravaš da radiš.

Izgleda da je Weyd[emeyer] u komercijalnom pogledu, kako se može zaključiti po tome pismu, svakako još pomalo »zelen«, daću mu o tome nužna uputstva. On još ne zna svoju publiku.

¹ »Deutsche Schnellpost« — ² nepromišljenom potezu — ³ vreme ne čeka

I Lupus se odmah može staviti u pokret da vidi šta on može uraditi za prvi broj; W[eydemeyer] će biti u velikoj neprilici zbog materijala.

Šta veliš o francuskim državnim papirima koji su juče stajali 101,50 franaka — $1\frac{1}{2}$ iznad pari, — to će L[ouis-u] N[apoleonu] isterati više glasova nego sve plaćene novinske laži. Takođe će mu pomoći i izgredi seljaka na jugu i u centru. Deo tih vesti je sigurno tačan i od ove varvarske rase se ne može ni očekivati ništa drugo. O vladi oni uopšte ne vode računa, ali im je prvo da porezniku i javnom beležniku demoliraju kuću i siluju ženu, a njega samog prebiju na mrtvo ime ako ga uhvate. Stvar je po sebi au fond⁴ skoro beznačajna, i ta gospoda su je sasvim zaslužila, ali ona goni Napoleonu sve one koji imaju bilo šta da izgube. U stvari, izgleda da će se invazija domaćih varvara, ako do nje jednom dođe, pretvoriti u zabavan prizor i blago onima pod čijom se vladom dogode takve prijatne stvari. Skakanje državnih papira sada sigurno nije više manevar vlade, već znak straha haute finance⁵, koji se pretvorio u poverenje prema L[ouis-u] N[apoleonu], da ne budu živi oderani, što istinoljubivi »Le Constitutionnel« slika u tako živim bojama.

Dakle, piši mi odmah o onome što se odnosi na W[eydemeyer]a.

Tvoj
F. E.

[Mančester] 16. decembra [18]51.

⁴ u osnovi — ⁵ visokih finansija

Treći deo

Pisma Marxa i Engelsa trećim licima

1845 - 1851

1845

1

Marx Arnoldu Rugeu

u Pariz

[Pariz, januara] 1845.

Gospodinu dr Rugeu,

Saznao sam iz pouzdanih izvora da protiv Vas, mene i nekih drugih u policijskoj prefekturi postoje službena naređenja da napustimo Pariz za 24 časa, a Francusku u što kraćem roku.^[124] Börnstein može da Vam saopšti detalje. Za slučaj da za tu novost još ne znate, smatrao sam da je dobro da Vas o tome obavestim.

K. Marx

2

Marx Heinrichu Heineu

u Pariz

Pariz, 12. januara 1845.

Dragi prijatelju!

Nadam se da ću sutra još imati vremena da Vas vidim. Na put ću krenuti u ponedjeljak.

Knjižar Leske je upravo bio kod mene. On u Darmštatu izdaje tromesečni almanah¹ bez cenzure. Ja, Engels, Heß, Herwegh, Jung² itd. — saradujemo. Zamolio me je da Vas pozovem na saradnju — s poezijom ili prozom. Vi to sigurno ne odbijate, pošto moramo da iskoristimo svaku mogućnost da budemo prisutni u samoj Nemačkoj.

Od svih ljudi, koje ovde ostavljam, Heinea mi je najviše žao. Zato bih rado Vas uzeo sa sobom. U ime moje i u ime moje supruge pozdravite svoju suprugu.

Vaš

K. Marx

¹ »Rheinische Jahrbücher« — ² Georg Jung

3

Marx Heinrichu Heineu

u Pariz

Brisel [24. marta 1845]
rue Pachecho vis-à-vis
du hôpital St.-Jean, Nr. 35

Dragi Heine!

Oprostićete mi što Vam zbog gnjavaže sa carinom, danas pišem samo nekoliko redova.

Püttmann iz Kelna želi da Vas zamolim da svakako pošaljete nekoliko pesama (možda i Vašu nemačku flotu)^[409] za »Almanah«¹ koji u Darmštatu izlazi *bez cenzure*. Možete stvar da pošaljete na moju adresu. Krajnji rok je 3 nedelje — ali Vi ćete svakako odmah imati nešto pri ruci.

Moja žena mnogo pozdravlja Vas i Vašu suprugu. Prekjuče sam bio kod ovdašnje Administration da la sureté publique², gde sam pismeno morao da izjavim da u Belgiji ništa neću dati da se štampa o dnevnoj politici.

Renouard i Börnstein su Vašu *Zimsku bajku* objavili u Parizu sa oznakom da je štampana u Njujorku, a nude je na prodaju ovde u Briselu. Govori se da to izdanje vrvi štamparskim greškama. Drugi put više

Vaš
Marx

¹ »Rheinische Jahrbücher« — ² Uprava policije

4

Marx Löwenthalu

u Frankfurt na Majni

Brisel, 9-og maja [1845]

rue de l'Alliance hors de la porte Louvain, Nr. 5

Adresse: M. Reinhard

Poštovani gospodine!

Budite ljubazni pa na moj račun ponovo ispostavite menicu na moje ime, uračunajte poštarinu za ovo pismo i *odmah* pošaljite 3 primerka *Svete porodice* u moje ime u Pariz: gospodinu *Herweghu*, rue Barbet-Jouy, Faub St. Germain, gospodinu *Heineu*, rue de Faub. Poissonnière Nr. 46, i gospodinu *Bernaysu* 12, rue de Navarin. Žalili su mi se u pismima sa raznih strana da se u *Parizu* ne mogu dobiti primerci knjige.

Vaš odani

Dr Marx

Vi menicu *odmah* možete da mi ispostavite, ali Vas još jednom molim da odgovarajuće primerke *odmah* pošaljete.

Engelsovom rukom

Gospodinu *Herweghu*, rue Barbet-Jouy, Faubg. St. Germain,
Gospodinu *H. Heineu*, rue de Faubourg Poissonnière 46,
oboјici u Pariz;
isto tako gospodinu *Bernaysu*, 12, rue de Navarin, Pariz.

5

Engels sestri Mariji

u Barmen

Draga Marie,

Veoma mi je žao što moram da Ti saopštim da neću biti u mogućnosti da prisustvujem Tvom venčanju, i to zbog teškoća koje imam s pasošem. Prošle srede otišao sam u Administration de la sûreté publique¹ i zatražio pasoš za Prusku. Posle kratkog čekanja i dugih rasprava zbog mog emigriranja i zbog toga što ne mogu da dobijem pasoš od pruskog poslanika, najzad sam dobio obaveštenje da sam tek odskora prispeo i da zato ne mogu da dobijem pasoš. Da sam ovde prebivao duže vremena, on — naime gospodin Hody, direktor sûreté publique — bio bi ovlašćen da mi izda pasoš, ali ovako ne može. Inače stranci koji se ovde nastanjuju obično dolaze s pasošima koji važe još godinu dana ili pola godine. Zbog toga je njemu rečeno da izdaje vize, ali da ne izdaje pasoše tek prispelim strancima. Uostalom, kada bih imao neke veze, bez sumnje bih dobio pasoš od ministarstva inostranih poslova. Takve veze doduše imam, i to u ličnosti jednog nemačkog lekara koji mi je obećao da će mi, ukoliko mi budu pravili teškoće, nabaviti pasoš. Ali i taj doktor se pre nekih 14 dana oženio, pa je otputovao na bračno putovanje u valonske banje. Ponovo se vratio u četvrtak i tek mi je sinoć uspeo da se sretnem s njim; on je zaista bio veoma predusretljiv, ali mi je odmah rekao, pošto tek sutra može da ode u ministarstvo, da bih pasoš mogao da dobijem tek prekosutra — u ponedeljak — tako da bih onda morao da odložim svoje putovanje za ponedeljak uveče ili za utorak ujutro. Rekao sam mu da ne mogu toliko da čekam, ali on mi je ponovo izjavio da nije moguće da mi ranije pomogne; uostalom, ipak će još jedanput pokušati. Danas mi, eto, šalje cedulju da se lično obavestio i da ne može da mi nabavi pasoš pre ponedeljka, eventualno pre ponedeljka uveče. Ja sam mu odmah odgovorio da se onda više i ne trudi jer u tom slučaju moram da odustanem od putovanja.

Pošto bih se sad, kako stvari uopšte stoje, kao što Ti i drugi lako možete shvatiti, izložio samo neprijatnostima kada bih pokušao da bez pasoša pređem preko granice — na što me je i Hody upozorio jer moj iseljenički list važi pour sortir de la Prusse, mais pas pour y rentrer² — ja sam prinuđen da ostanem ovde i da Tvoje venčanje slavim sam i s Vama u mislima — ma koliko da mi je sve to žao. Možeš

¹ Upravu policije — ² za izlazak iz Pruske, a ne i za povratak

uostalom da se pouzdaš u to da ću celoga dana misliti na Tebe i Emila³ i da vas moje najbolje želje prate u brak i na putovanje, iako mi nije moguće da vam ih lično saopštim. Pre svega, želim vam da vas ljubav, koja vas je i spojila i koja je vaš odnos učinila tako lepim, ljudskim i moralnim kakve malo poznajem, prati kroz čitav vaš život, da vam pomogne da lako savladate svaku tegobu ako se pojavi i da bude vaša sreća. Vašem venčanju radujem se od sveg srca jer znam da ćete zajedno živeti srećno i da se — pošto budete spojeni — nijedno od vas dvoje neće razočarati. Mnogi će vam poželeti sreću, ali budi uverena da nijedna čestitka nije iskrenija, nijedna srdačnija i toplija od moje! Ti znaš da sam od sve svoje braće i sestara Tebe uvek najviše voleo, da sam uvek u Tebe imao najviše poverenja i Ti ćeš mi stoga verovati i bez mnogo zaklinjanja i brojnih reči. Još jedanput želim da vam vaša ljubav uvek ostane ista — a želim vam još ponešto, a šta — to ćeš pogoditi! Budite srećni.

Nadam se da ću uskoro dobiti neko pismo od Mrs. Blank, jer očekujem da će se Mrs. Blank isto toliko interesovati za mene kao i gospodica Engels. U svakom slučaju nadam se da ću vas posle srećnog venčanja i srećnog putovanja ovog leta videti u Ostendeu ili u Engleskoj, a dotle, još jedanput — ostajte zdravo.

Srdačni pozdravi svima

Tvoj verni
Friedrich

Brisel, subota, 31. maja 1845.

³ Emila Blanka

6

Engels Juliusu Campeu

u Hamburg

Poštovani gospodine,

Iz Vašeg cenjenog pisma vidim da niste dobro razumeli pravac koga bismo se držali u delu koje smo Vam predložili za izdavanje. Nipošto ne nameravamo da branimo zaštitne carine, a isto tako ni slobodnu trgovinu, nego da obe te stvari kritikujemo sa našeg stanovišta. Naše stanovište je komunističko, zastupali smo ga u časopisu »Deutsch-Franz[ösische] Jahrbücher«, u *Svetoj porodici*, u »Rhein[ische] Jahrbücher« itd. i u tom smislu sam i ja napisao knjigu *Položaj radničke klase u Engleskoj*. Kao što ćete uvideti, takvo stanovište nipošto ne podnosi prethodnu cenzuru pa zbog toga na nju i ne pomišljamo. Ukoliko biste, međutim, od nje odustali a inače bili spremni da uzmete delo, molimo Vas da budete ljubazni i da nas o tome obavestite pre nego što bismo ušli u druge obaveze.

S poštovanjem najodaniji

F. Engels

7, rue de l'Alliance
Bruxelles, 14. Okt. 1845.

1846

7

Engels Emilu Blanku

u London

Dragi Emile,

Učini mi uslugu i pošalji mi *odmah* 6 f. st. ili oko 150 franaka. Vратиću Ti ih za 8 - 14 dana. Stari mi, naime, nije poslao novac kao što sam očekivao 1. aprila, izgleda da hoće da mi ga donese kad bude došao na krštenje Tvoga deteta. A ja sam neke stvari založio u zalagaonici za 150 franaka i moram ih podići pre nego što ljudi dođu ovamo, pa zato trenutno moram da imam toliko. Čitavo zlo dolazi otuda što cele zime sa svojom pisanijom nisam zaradio ni pare, pa sam zbog toga sa svojom ženom¹ skoro isključivo morao da živim od novca koji sam dobijao od kuće, a to baš nije bilo mnogo. Pošto sad imam priličan broj polugotovih ili potpuno gotovih rukopisa, to mi se više neće tako lako dogoditi. Pošalji mi, dakle, novac a čim dobijem od kuće svoju pošiljku, vратиću Ti ga.

Tvoj brat Fric je ovih dana bio ovde, a juče ujutro ponovo je krenuo kući. Sada Ti na kraju još preporuka da ne pričaš sur le contenu de cette lettre² i pozdrav.

Tvoj
F.

7, rue de l'Alliance St. Josse-ten-Noode
Brux[elles] le 3 Avril 1846.

¹ Mary Burns — ² o sadržaju ovog pisma

8

Marx Heinrichu Heineu

u Pariz

Dragi moj Heine,

Koristim priliku da Vam po donosiocu ovih redova, gospodinu Anjenkovu, veoma ljubaznom i obrazovanom Rusu, koji je na propultovanju, pošaljem najsrdačnije pozdrave.

Pre nekoliko dana slučajno mi je pao u ruke jedan mali pamflet protiv Vas — pisma iz zaostavštine Börnea.^[410] Nikada ne bih verovao da je on tako plitak, sitničav i neukusan kao što se tamo može pročitati crno na belom. A kakva li je tek bedna škrabancija pogovor Gutzkova itd. Napisaću u nekom nemačkom časopisu iscrpan prikaz Vaše knjige o Börneu.^[411] Teško da je u bilo kojem literarnom razdoblju bilo ičega budalastijeg od ovoga što je snašlo Vašu knjigu od strane hrišćansko-germanskih mamlaza, iako u svakom nemačkom razdoblju ima budalaština.

Ako imate još nešto »specijalno« da mi saopštite o svom napisu, učinite to brzo.

Vaš

K. Marx

rue de l'Alliance, 5, hors de la Porte Louvain
Bruxelles [oko 5. aprila 1846]

Marx Pierre-Josephu Proudhonu

u Pariz

Dragi Proudhon!

Otkako sam napustio Pariz, vrlo često sam nameravao da Vam pišem; okolnosti nezavisne od moje volje su me u tome do sada sprečavale. Verujte, molim Vas, da su nagomilani posao, neprilike oko promene prebivališta itd. jedini motivi moje šutnje.

A sada in medias res!¹ Zajedno sa dvojicom prijatelja, Friedrichom Engelsom i Philippe-om Gigot-om (obojica u Briselu), organizovao sam s nemačkim komunistima i socijalistima redovnu prepisku, koja će sadržavati i raspravljanje o naučnim pitanjima i potpuni uvid u popularne napise i socijalističku propagandu koja se u Nemačkoj ovim putem može vršiti.^[133] Osnovni cilj naše prepiske biće, međutim, da poveže nemačke socijaliste sa francuskim i engleskim; da obaveštava strance o socijalističkim pokretima koji će se u Nemačkoj razviti i da informiše Nemce u Nemačkoj o dostignućima socijalizma u Francuskoj i Engleskoj. Na ovaj način će razlike u shvatanjima moći da izađu na videlo; doći će do razmene ideja i nepristrasne kritike. To je korak koji društveni pokret mora učiniti u svom *literarnom* izrazu da bi se oslobodio *nacionalnih* ograničenosti. A u trenutku akcije, sigurno je od velike koristi za svakoga da bude obavešten o stanju stvari kako u inostranstvu tako i u vlastitoj zemlji.

Pored komunista u Nemačkoj naša prepiska će obuhvatiti i nemačke socijaliste u Parizu i Londonu. Naši odnosi sa Engleskom su već uspostavljeni: što se tiče Francuske, svi smatramo da u njoj ne možemo naći saradnika boljeg od Vas^[412]; i sami znate da su Vas do sada Englezi i Nemci više cenili od Vaših vlastitih sunarodnika.

Vidite, dakle, da se radi jedino o uspostavljanju stalne prepiske i o tome da joj se obezbede sredstva za praćenje društvenog pokreta u različitim zemljama, kako bi došla do bogatih i raznovrsnih rezultata, kakve rad pojedinca neće nikad moći da ostvari.

Ako ste voljni da prihvatite naš predlog, poštanski troškovi će se za pisma koja će Vam biti upućena, kao i ona koja ćete nam Vi slati, snositi ovde: prilozi prikupljeni u Nemačkoj namenjeni su pokrivanju troškova prepiske.

Svoja pisma šaljite na adresu: Gospodin Philippe Gigot, 8, rue Bodenbroek. Pisma iz Brisela će takode nositi njegov potpis.

¹ na samu stvar

Nepotrebno je dodavati da celokupna prepiska iziskuje najveću moguću tajnost; da bi izbegli neprilike, naši prijatelji u Nemačkoj moraju da deluju sa najvećom oprežnošću.

Odgovorite nam uskoro i verujte u iskreno prijateljstvo

Vašeg vrlo odanog
Karla Marxa

Brisel, 5. maja 1846.

PS. Upozoravam Vas na g. Grūna iz Pariza. Taj čovek nije ništa drugo do književni hohštapler, jedna vrsta šarlatana koji bi od modernih ideja hteo da pravi trgovinu. On nastoji da svoje neznanje prikrije arogantnim i visokoparnim frazama, ali je postigao samo to da se svojim *galimatijasom* učini smešnim. Štaviše, taj čovek je *opasan*. On zloupotrebljava poznanstva koja je zahvaljujući svojoj drskosti uspostavio sa poznatim stvaraocima, ne bi li se pomoću toga proslavio i tako ove autore u očima nemačke javnosti kompromitovao. U svojoj knjizi o »francuskim socijalistima« on se usuđuje da se nazove Proudhonovim profesorom (*Privatdozent*² u Nemačkoj akademsko zvanje), pretenduje da mu je otkrio značajne aksiome nemačke nauke i *ismejava* njegove spise. Čuvajte se, dakle, toga parazita. Možda ću kasnije naći priliku da Vam još ponešto kažem o tom individuumu.

[*Dodatak Philippe-a Gigot-a*]

Koristim se sa zadovoljstvom prilikom koja mi se ukazuje da Vas uverim koliko mi je prijatno što stupam u vezu sa tako vrlim čovekom kao što ste Vi. U međuvremenu ostajem

Vaš potpuno odani
Philippe Gigot

[*Engelsov dodatak*]

Što se mene tiče, mogu samo da se nadam da ćete Vi, g. Proudhon, odobriti plan koji smo Vam upravo predložili i da ćete biti ljubazni da nam ne odbijete saradnju. Uveravajući Vas da su Vaši spisi probudili u meni duboko poštovanje prema Vama, ostajem

Vaš vrlo odani
Friedrich Engels

Prevod sa francuskog

¹ privatni docent

10

Engels i Marx Mosesu Heßu

u Keln

Ostende, 27. jula 46.
rue St. Thomas, 11

Dragi Heß,

Kao što vidiš, ne pišem ti više iz Brisela. Ostajem ovde do 10. avgusta i verovatno ću 11-og poći iz Brisela za Pariz. Marx mi je Tvoje pismo poslao ovamo. Ja ću rado učiniti sve što je moguće da bih Tvoju ženu¹ prokrijumčario preko granice, ali zlo je u tome što ona nema pasoš. Pošto sam napustio Brisel već nekoliko dana pre njenog dolaska, o čitavoj priči znam samo ono što mi Ti kažeš u pismu. Kao što je rečeno, učiniću sve što je u mojoj moći.

Tvoj
Engels

[Brisel, oko 28. jula 1846]

Dragi Heß!

Šaljući Ti ove Engelsove redove, dodajem da je Tvoja žena *savim čila*. Seiler je vitez u njenoj službi, doveo ju je u vezu s Voglerom i ženom i oni su skoro svakodnevno zajedno.

Moja žena ne može mnogo da učini jer je veoma bolesna i najčešće mora da leži u krevetu.

Tvoj
M.

Baš kad sam hteo da pošaljem pismo pročitao sam u »Kölnische Zeitung« Tvoju najavu o Rugeu. Pošto se štampanje naše knjige² još može odgoditi, savetujem Ti da povučesh svoju raspravu o Rugeu.^[413] Moći ćeš skoro potpuno da je koristiš.

Ja sam Vestfalcima^[130] pisao da rukopis pošalju Danielsu. Ako to još nisu uradili, neka Ti oni raspravu o Rugeu pošalju direktno.

A kakva je to knjiga od Heinzena?^[414] Šta to dottore Graziano piše o Tebi?^[415]

Piši mi o tome.

¹ Sibylle Heß — ² Nemačka ideologija

11

Marx Carlu Friedrichu Juliusu Leskeu

u Darmštat

(koncept)

[Brisel] 1. avgusta [1846]

Poštovani gospodine,

Na Vaše pismo, u kome ste mi razjasnili Vaše dvoumljenje u vezi sa izdavanjem^[416] *odmah* sam Vam odgovorio. Što se tiče Vašeg pitanja o »naučnosti«, odgovaram Vam: knjiga je naučna, ali ne naučna u smislu pruske vlade itd. Ako želite još da se setite svog prvog pisma, Vi ste bili veoma uplašeni zbog pruskog upozorenja i policijske istrage koja se baš kod Vas vodila. Ja sam Vam smesta pisao da ću potražiti neku drugu izdavačku kuću.

Ja sam *primio* od Vas i drugo pismo u kome, s jedne strane, otkazujete izdanje, a s druge strane, određujete da se vrati akontacija i doznači na eventualnog novog izdavača.

Na to Vam više nisam odgovorio jer sam mislio da ću u kratkom roku moći da dam *pozitivan* odgovor, tj. ime nekog drugog izdavača. Kako se to odužilo, *odmah* ćete saznati. Da sam prihvatio Vaš predlog o vraćanju *akontacije* kao nešto što je *samo po sebi razumljivo*, možete da vidite po tome što sam na jedinom mestu gde sam preduzeo korake zbog izdanja istovremeno izjavio da se 1500 franaka Vama vrati prilikom preuzimanja rukopisa. *Dokaz* o tome može u *svako doba* da se podnese. Uostalom, tu su još *Engels* i *Heß* svedoci.

S druge strane, setićete se da u Parizu, kao ni u pismenom ugovoru^[417], *ništa* nije bilo dogovoreno o više ili manje revolucionarnom obliku spisa, da sam, naprotiv, tada čak mislio da moram da izdam oba toma istovremeno jer će pojava *prvog* povući za sobom zabranu ili konfiskaciju drugog. *Heinrich Bürgers* iz Kelna bio je prisutan i može to da posvedoči. Pravnički rečeno, Vi dakle niste bili u *pravu* da postavljate nove uslove ili da odbijete izdanje, kao što ja sa *pravnog stanovišta* nisam dužan da vratim akontaciju, niti da pristanem na Vaše nove predloge, niti pak da menjam svoj rad. Ali to što nijednog trenutka nisam mogao da zamislim da se prema Vama odnosim *juristički*, pogotovu što ugovorom uopšte niste bili obavezni da mi platite akontaciju, tako da sam je morao posmatrati i posmatrao sam je kao izraz *čistog prijateljstva*, to valjda ne zahteva *nikakvo objašnjenje*. Koliko god sam do sada često *knjižare* (npr. Wiganda i Fröbela u vezi sa »Deutsch-Französische Jahrbücher« i druge izdavače, kao što ćete *odmah čuti*) bez daljeg i uprkos velikim novčanim gubicima osloba-

dao njihovih ugovornih juristički i prinudom ostvarljivih obaveza, toliko mi *nikada* nije palo na pamet, da nekog knjižara pa ma i za paru oštetim, čak ni tamo gde bih to *juristički* mogao. Zašto bih napravio izuzetak *baš sa Vama* kad ste mi Vi učinili naročitu uslugu — to se apsolutno ne može shvatiti.

Što se pak tiče odugovlačenja sa odgovorom navodim:

Neki kapitalisti u Nemačkoj prihvatili su se da izdaju više mojih, Engelsovih i Hešovih spisa.^[418] Bilo je u izgledu čak i jedno određeno obimno izdanje, koje je trebalo da bude oslobođeno svih obzira prema policiji. Preko jednog prijatelja te gospode¹, bilo mi je osim toga tako reći osigurano i izdanje moje *Kritike ekonomije* itd. Isti taj prijatelj ostao je u Briselu sve do maja da bi prvi tom rukopisa te publikacije pod mojom redakcijom i uz saradnju Engelsa² itd. sigurno preneo preko granice. Iz Nemačke je zatim trebalo da definitivno javi da li se prihvata ili ne prihvata ova *Politička ekonomija*. Nisu dolazile nikakve ili su bile samo neke neodređene vesti, a pošto je veći deo drugog toma rukopisa te publikacije bio poslat u Nemačku, ta gospoda su najzad nedavno pisala da zbog angažovanja njihovog kapitala na drugoj strani od čitave te stvari nema *ništa*. Zbog toga je odložen definitivni odgovor Vama. Pošto se to tako završilo, dogovorio sam se sa gospodinom *Pirscherom* iz Darmštata, koji se našao ovde, da Vam ponese moje pismo.

Ja sam prekinuo rad na »*Ekonomiji*« zbog te publikacije, ugovorene s nemačkim kapitalistima. Činilo mi se, naime, da je veoma važno da pre mog *pozitivnog* izlaganja objavim polemički napis protiv nemačke filozofije i protiv *nemačkog socijalizma* od onda do danas. To je potrebno da bi se publika pripremila za stanovište moje ekonomije koja se u svemu suprotstavlja dosadašnjoj nemačkoj nauci. To je, uostalom, isti onaj polemički napis o kome sam Vam već pisao u jednom svom pismu da mora da bude završen pre objavljivanja *Ekonomije*.

Toliko o tome.

Na Vaše poslednje pismo odgovaram sledeće:

I. Za slučaj da napis ne objavite, izjavljujem da se *samo po sebi razume* da ćete dobiti natrag akontaciju *na način koji vi odredite*.

Ali se isto tako samo po sebi razume da, ukoliko od nekog drugog izdavača dobijem manji honorar nego što je s Vama dogovoreno, Vi isto tako učestvujete u gubitku kao i ja, jer je zbog Vas, a ne zbog mene, došlo do promene izdavača.

II. Izgledi za izdavanje moje knjige postoje. Prekjuče sam dobio jedno pismo iz Nemačke kojim mi najavljuju da postoji namera da se osnuje jedno *akcionarsko izdavačko preduzeće* za komunističke spise i koje bi rado počelo s mojim napisom. Ali ja tu stvar još smatram toliko neizvesnom da ću se, u slučaju potrebe, obratiti još i drugim knjižarima.

III. Pošto gotovo završeni rukopis prvog toma mog napisa ovde

¹ Josepha Weydemeyera — ² Nemačka ideologija

već leži tako dugo, neću ga dati u štampu pre nego što ga još jedanput sadržajno i stilistički ne preradim. Razume se da jedan pisac koji nastavlja da radi posle 6 meseci, više ne može *doslovno* da štampa onako kako je pre 6 meseci napisao.

Uz to, *Fiziokrati* su u 2 folio-toma izašli tek *krajem jula* i stići će ovamo tek kroz nekoliko dana, iako je njihovo objavljivanje bilo najavljeno još za vreme mog boravka u Parizu. Sada se to stvarno mora imati u vidu.

Knjiga će sada biti tako prerađena da može da se objavi čak i pod *Vašom* firmom. Uostalom, posle pregleda rukopisa dajem Vam slobodu da ga objavite i pod tuđom firmom.

IV. Što se tiče vremena, napominjem sledeće: Zbog mog veoma narušenog zdravlja potrebno mi je da u avgustu idem na more u Ostende, a osim toga sam zauzet izdavanjem dvaju tomova gore pomenute publikacije. U toku avgusta se stoga ne može mnogo uraditi.

Prerađivanje prvog toma biće gotovo za štampu *krajem novembra*. Drugi tom, koji je više istorijski, može da usledi odmah posle toga.

V. Već sam Vam u jednom ranijem pismu javio da će se rukopis povećati za više od 20 štamparskih tabaka preko dogovorenog broja delom zbog novog materijala prispelog iz Engleske,^[419] delom zbog potreba koje će se javiti u toku prerađe.

Pošto je ugovor već bio zaključen, ja sam odlučio, kao što ćete se setiti iz jednog mog ranijeg pisma, da otprilike za 1/3 povećani broj tabaka pristanem na *dogovoreni* honorar. Naškodilo bi knjizi da sam dodatni materijal izdao odvojeno. Ne bih se ni trenutka kolebao da snosim komercijalnu štetu u interesu rukopisa. Nisam želeo da prekršim ugovor, niti da naškodim samom dejstvu knjige.

Ali pošto je, posle Vašeg ranijeg pisma, ponovno uspostavljanje ugovora prepušteno meni, ja bih morao da dodam jedan novi uslov — štamparski tabaci dodati preko ugovorenog broja tabaka treba da mi se honorišu po istom merilu. Smatram da je taj zahtev utoliko opravdaniji što je moj dobitak od rukopisa, naročito zbog preduzetog putovanja i boravka u Engleskoj radi rukopisa i nabavljanja skupe i mnogobrojne literature, i inače veoma mali.

Najzad, ako može da bude uz koliko-toliko razumne uslove, ja želim da se taj rukopis objavi u Vašem izdanju jer ste se prema meni odnosili u svakom pogledu liberalno i prijateljski.

Ako Vam je do toga stalo, mogao bih Vam mnogobrojnim pismima prispelim iz Nemačke i Francuske dokazati da publika sa velikom napetošću očekuje taj rukopis.

Vaš odani
dr Marx

Molim da mi *odmah* pišete^[420] na adresu: à Mr. Lannoy. Au Bois Sauvage, Plaine St.-Gudule N. 12, Bruxelles.

12

Karl Marx P. V. Anjenkovu

u Pariz

Brisel, 28. decembra [1846]
rue d'Orléans 42, Fbg. Namur

Dragi gospodine Anjenkov!

Davno biste već dobili odgovor na Vaše pismo od 1. novembra da mi moj knjižar nije tek prošle nedelje poslao knjigu g. Proudhona »Philosophie de la mesère«. Ja sam je prelistao za dva dana da bih Vam odmah mogao saopštiti svoje mišljenje. Pošto sam knjigu čitao veoma brzo, ne mogu se upuštati u pojedinosti. Mogu da govorim samo o opštem utisku koji je ona učinila na mene. Ako želite, ja bih se u drugom pismu mogao osvrnuti i na pojedinosti.

Iskreno ću Vam priznati da smatram da je knjiga uopšte rdava, čak vrlo rdava. U svom pismu Vi se i sami podsmevate »onim mrvicama nemačke filozofije«^[421] kojima g. Proudhon paradiira u tom bezobličnom i pretencioznom delu, ali pretpostavljate da filozofski otrov nije zarazio njegova ekonomska istraživanja. I ja sam vrlo daleko od toga da greške g. Proudhona u ekonomskim istraživanjima pripisujem njegovoj filozofiji. Gospodin Proudhon Vam ne daje pogrešnu kritiku političke ekonomije zbog svoje smešne filozofije, već Vam daje smešnu filozofiju zbog toga što nije shvatio sadašnje društveno stanje u njegovoj isprepletenosti [engrènement], da upotrebim reč koju je g. Proudhon, kao i mnoge druge stvari, pozajmio od Fourier-a.

Zašto g. Proudhon govori o bogu, o univerzalnom umu, o bezličnom umu čovečanstva koji nikad ne greši, koji je bio uvek jednak sebi, o kome samo treba imati pravu svest pa da se dođe do istine? Zašto on sa slabo shvaćenim hegelovstvom izigrava dubokog mislioca?

On Vam sam daje ključ te zagonetke. Gospodin Proudhon vidi u istoriji određeni niz društvenih evolucija; on nalazi da je u istoriji ostvaren napredak; najzad, on nalazi da ljudi, kao individue, nisu znali šta su činili, da su bili u zabludi u pogledu svog vlastitog kretanja, to jest da njihov društveni razvitak na prvi pogled izgleda nešto različito, odvojeno, nezavisno od njihovog individualnog razvitka. On ne može da objasni te činjenice, i hipoteza o očitovanju univerzalnog uma je prosto-naprosto izmišljena. Ništa lakše nego pronaći mistične uzroke, to jest fraze kojima nedostaje svaki smisao.

Ali kad g. Proudhon priznaje da ništa ne razume u istorijskom razvitku čovečanstva — a on to priznaje čim se služi tako zvučnim

rečima kao univerzalni um, bog itd. — zar on implicitno i neminovno ne priznaje i to da nije kadar da shvati ni *ekonomski razvitak*?

Šta je društvo, ma kakav oblik ono imalo? Proizvod uzajamne delatnosti ljudi. Da li su ljudi slobodni u izboru ovog ili onog društvenog oblika? Nipošto. Pretpostavite određeno stanje razvitka proizvodnih snaga ljudi i dobićete određeni oblik prometa i potrošnje. Pretpostavite određeni stepen razvitka proizvodnje, prometa i potrošnje i dobićete odgovarajući oblik društvenog uređenja, određenu organizaciju porodice, staleža ili klasa, jednom rečju — odgovarajuće građansko društvo [*société civile*]. Pretpostavite takvo društvo, imaćete odgovarajuću političku državu, koja je samo oficijelni izraz građanskog društva. To je ono što g. Proudhon nikada neće razumeti, jer on misli da čini nešto veliko kad mimo države apeluje na građansko društvo, to jest mimo oficijelnog rezimea društva na oficijelno društvo.

Suvišno je tome dodavati da ljudi nisu slobodni u izboru svojih *proizvodnih snaga* — koje su osnova njihove celokupne istorije; jer svaka proizvodna snaga je stečena snaga, proizvod prethodne delatnosti. Proizvodne snage su, dakle, rezultat praktične energije ljudi, ali samu tu energiju ograničavaju uslovi u kojima se ljudi zatiču, usled već stečenih proizvodnih snaga, usled društvenog oblika koji je postojao pre njih, koji nisu stvorili oni, koji je proizvod ranijih generacija. Zahvaljujući toj prostoj činjenici što svaka docnija generacija zatiče proizvodne snage koje je stekla prethodna generacija, koje joj služe kao sirovina za novu proizvodnju, zahvaljujući toj činjenici stvara se veza u ljudskoj istoriji, stvara se istorija čovečanstva, koja je utoliko više istorija čovečanstva ukoliko više rastu proizvodne snage ljudi, a usled toga i njihovi društveni odnosi. Otud nužan zaključak: društvena istorija ljudi uvek je samo istorija njihovog individualnog razvitka, bili oni toga svesni ili ne. Ti materijalni odnosi samo su nužni oblici u kojima se ostvaruje njihova materijalna i individualna delatnost.

Gospodin Proudhon brka ideje i stvari. Ljudi se nikada ne odriču onoga što su stekli, ali to ne znači da se oni nikada ne odriču društvenog oblika u kome su stekli određene proizvodne snage. Naprotiv. Da ne bi bili lišeni postignutog rezultata, da ne bi izgubili plodove civilizacije, ljudi su prisiljeni da menjaju sve tradicionalne društvene oblike čim način njihovog prometa [*commerce*] više ne odgovara stečenim proizvodnim snagama. Reč *commerce* upotrebljavam ovde u najopštijem smislu, kao što u nemačkom kažemo *Verkehr*. — Na primer: privilegije, ustanova esnafa i korporacija, srednjovekovni režim reglementiranja, bili su društveni odnosi koji su jedini odgovarali stečenim proizvodnim snagama i prethodnom društvenom stanju iz koga su proizišle ove institucije. Pod zaštitom korporativnog režima i njegovog reglementiranja nagomilavani su kapitali, razvila se pomorska trgovina, osnovane su kolonije — i ljudi bi izgubili same te plodove da su hteli očuvati oblike pod čijom su

zaštitom ovi plodovi sazreli. Zato su i udarila dva groma: revolucija od 1640, i ona od 1688. Svi stari ekonomski oblici, društveni odnosi koji su im odgovarali, političko uređenje [état politique] koje je bilo oficijelni izraz starog društva, sve je to bilo razbijeno u Engleskoj. Dakle, ekonomski oblici u kojima ljudi proizvode, troše, razmenjuju, *prolazni* su i *istorijski* oblici. Sa sticanjem novih proizvodnih snaga ljudi menjaju i svoj način proizvodnje, a s načinom proizvodnje menjaju i sve ekonomske odnose, koji su bili nužni odnosi samo toga načina proizvodnje.

To je ono što g. Proudhon nije shvatio, a još manje dokazao. Nesposoban da prati stvarni tok istorije, g. Proudhon nam daje fantazmagoriju koja pretenduje na to da je dijalektička fantazmagorija. On ne oseća potrebu da govori o 17, 18. i 19. veku, jer se njegova istorija odigrava u maglovitim predelima uobrazilje i uzdiže se visoko iznad mesta i vremena. Jednom rečju: to je hegelovština, to nije istorija. To nije profana istorija — istorija ljudi — već sveta istorija — istorija ideja. S njegovog gledišta, čovek je samo oruđe kojim se ideja ili večiti um služe da bi se razvili. *Evolucije* o kojima govori g. Proudhon treba da budu onakve kako se odigravaju u mističnom krilu apsolutne ideje. Ako počepate zavesu tog mističnog jezika, videćete da nam g. Proudhon izlaže red po kome su u njegovoj glavi poredane ekonomske kategorije. Neće mi biti potrebno mnogo muke da Vam dokažem da je to red jedne veoma nesredene glave.

Gospodin Proudhon počinje svoju knjigu razmatranjem *vrednosti*, svoga omiljenog predmeta. Ovoga puta neću se upuštati u ispitivanje toga razmatranja.

Niz ekonomskih evolucija većitog uma počinje s *podelom rada*. Za g. Proudhona je podela rada sasvim prosta stvar. Ali zar kastinsko uređenje nije predstavljalo određenu podelu rada? Zar korporativno uređenje nije bilo jedna druga podela rada? Zar podela rada u manufakturnom sistemu, koji u Engleskoj počinje sredinom 17. veka i završava se krajem 18. veka, nije isto tako sasvim različita od podele rada u krupnoj, modernoj industriji?

Gospodin Proudhon tako malo zna o suštini stvari da gubi iz vida čak i ono što ne zaboravljaju ni vulgarni ekonomisti. Kad vam govori o podeli rada, on ne oseća potrebu da govori o svetskom *tržištu*. Ali, zar se podela rada u 14. i 15. veku, kad još nije bilo kolonija, kad Amerika još nije postojala za Evropu, kad je istočna Azija postojala samo posredstvom Carigrada, zar se ta podela rada nije morala iz osnova razlikovati od podele rada u 17. veku kad su kolonije već bile razvijene?

Ni to nije sve. Celokupna unutrašnja organizacija naroda, svi njihovi međusobni odnosi — zar su oni nešto drugo nego izraz određene podele rada? Zar se oni ne moraju menjati zajedno s promenom podele rada?

Gospodin Proudhon je tako slabo razumeo pitanje podele rada da i ne govori o odvajanju grada od sela, koje se u Nemačkoj, na primer, vršilo od 9. do 12. veka. Tako g. Proudhonu mora ovo odvajanje da izgleda kao večiti zakon, jer on ne poznaje ni njegovo poreklo, ni njegov razvitak. Zato vam u celoj svojoj knjizi govori tako kao da će ta tvorevina određenog načina proizvodnje trajati do kraja sveta. Sve što g. Proudhon kaže o podeli rada, samo je rezime, i uz to još veoma površan, veoma nepotpun rezime onoga što su pre njega rekli Adam Smith i hiljade drugih.

Druga evolucija su *mašine*. Veza između podele rada i mašina je kod g. Proudhona sasvim mistična. Svaki način podele rada imao je svoja specifična oruđa za proizvodnju. Tako, na primer, od sredine 17. do sredine 18. veka ljudi nisu sve radili rukom. Oni su imali oruđa i to veoma složena oruđa, kao: radne tezege, lađe, poluge itd. itd.

Stoga ništa nije smešnije nego govoriti o mašini kao posledici podele rada uopšte.

Uzgred hoću da kažem još i to da je g. Proudhon, pošto nije shvatio istorijsko poreklo mašina, još manje shvatio njihov razvitak. Može se reći da su se do godine 1825 — do epohe prve opšte krize — potrebe potrošnje uopšte brže razvijale od proizvodnje, te da je razvitak mašina bio nužna posledica potrebâ tržišta. Od 1825. su pronalazak i primena mašina samo rezultat rata između poslodavaca i radnika. No i to važi samo za Englesku. Evropske nacije je na primenu mašina prinudila konkurencija koju su Englezi s njima vodili i na njihovom vlastitom, unutrašnjem, i na svetskom tržištu. U Severnoj Americi, najzad, do uvođenja mašina došlo je kako zbog konkurencije s drugim narodima tako i zbog nestašice radne snage, to jest zbog nesrazmere između brojnog stanja stanovništva i industrijskih potreba Severne Amerike. Iz ovih činjenica možete zaključiti koliko je oštroumlja u g. Proudhona kad on priziva avet konkurencije kao treću evoluciju, kao antitezu mašinama!

Najzad, uopšte je prava besmislica praviti od *mašina* ekonomsku kategoriju naporedo s podelom rada, konkurencijom, kreditom itd.

Mašina nije ekonomska kategorija kao ni vo koji vuče plug. Današnja *primena* mašina je jedan od odnosa našeg današnjeg ekonomskog poretka, ali način korišćenja mašina je nešto sasvim različito od samih mašina. Barut ostaje barut bilo da njime ranjavamo čoveka ili da lečimo rane ranjenoga.

Gospodin Proudhon prevazilazi sam sebe kad u svojoj glavi stvara konkurenciju, monopol, porez ili policiju, trgovinski bilans, kredit, svojinu, i to redom kojim ih navodim. Gotovo sve kreditne ustanove bile su razvijene u Engleskoj početkom 18. veka, još pre pronalaska mašine. Javni kredit bio je samo nov način povećanja poreza i podmirenja novih potreba, nastalih prelaskom vlasti u ruke buržoaske klase. *Svojina*, najzad, čini poslednju kategoriju u sistemu

g. Proudhona. U realnom svetu, naprotiv, podela rada i sve ostale kategorije g. Proudhona su društveni odnosi, koji u svojoj celokupnosti čine ono što se danas naziva *svojinom*; van tih odnosa buržoaska svojina nije ništa drugo već metafizička ili pravna iluzija. Svojina neke druge epohe, feudalna svojina, razvija se pod sasvim različitim društvenim odnosima. Kad g. Proudhon tretira svojinu kao nezavisan odnos, on čini nešto gore od metodološke greške; on jasno dokazuje da nije shvatio vezu koja spaja sve oblike *buržoaske* proizvodnje, da nije shvatio *istorijski* i *prolazni* karakter oblika proizvodnje jedne određene epohe. Pošto ne vidi da su naše društvene ustanove proizvod istorijskog razvitka, on ne shvata ni njihovo poreklo ni njihov razvitak, on može samo dogmatski da ih kritikuje.

Zato je g. Proudhon i prinuđen da pribegava *fikciji* da bi objasnio razvitak. On uobražava da su podela rada, kredit, mašine itd. da je sve to pronađeno da bi služilo njegovoj fiksnoj ideji, ideji jednakosti. Njegovo objašnjenje je uzvišeno naivno. Sve su te stvari pronađene u ime jednakosti, ali su se, na žalost, okrenule protiv jednakosti. U tome se sastoji celo njegovo rezonovanje. To jest, on polazi od proizvoljne pretpostavke, i pošto stvarni razvitak na svakom koraku protivreči njegovoj fikciji, on iz toga zaključuje da tu postoji protivrečnost. On pri tom prećutkuje da je to protivrečnost samo između njegove fiksne ideje i stvarnog kretanja.

Tako g. Proudhon, uglavnom usled nepoznavanja istorije, nije video da ljudi, razvijajući svoje proizvodne snage, to jest živeći, razvijaju određene odnose između sebe, i da se karakter tih odnosa nužno menja s promenom i porastom tih proizvodnih snaga. On nije video da su *ekonomske kategorije* samo *apstrakcije* tih stvarnih odnosa, da su one samo dotle istine dok postoje ti odnosi. Tako on pada u zabludu buržoaskih ekonomista, koji u tim ekonomskim kategorijama vide večite zakone, a ne istorijske zakone koji važe samo za određeni istorijski razvitak, za određeni razvitak proizvodnih snaga. Dakle, umesto da političkoekonomske kategorije posmatra kao apstrakcije stvarnih, prolaznih, istorijskih društvenih odnosa, g. Proudhon, usled toga što je pitanje mistički izvrnuo, vidi u stvarnim odnosima samo ovaploćenje tih apstrakcija. Te same apstrakcije su formule koje su od početka sveta dremale u krilu božjem.

Ali dobrog g. Proudhona spopadaju sada jaki duhovni grčevi. Ako su sve te ekonomske kategorije emanacija božjeg srca, ako su one taj skriveni i večiti život ljudi, kako to da, prvo, postoji razvitak, a drugo, da g. Proudhon nije konzervativac? Ove očite protivrečnosti objašnjava on jednim celim sistemom antagonizama.

Da bismo razjasnili taj sistem antagonizama, uzmimo jedan primer.

Monopol je dobar jer je ekonomska kategorija, dakle emanacija boga. Konkurencija je dobra jer je i ona ekonomska kategorija. Ali

ono što nije dobro, to je stvarnost monopola i konkurencije. Ono što je još gore, to je okolnost da se monopol i konkurencija međusobno proždiru. Šta da se radi s tim? Pošto te dve večite božje misli protivreče jedna drugoj, g. Proudhonu se čini da je očigledno da u krilu božjem postoji i sinteza te dve misli, kojoj se zlo monopola izravnavava konkurencijom, i vice versa¹. Borba između te dve ideje dovešće dotle da će se na kraju pojaviti samo njihova lepa strana. Treba od boga izmamiti tu tajnu misao, zatim je primeniti i sve će biti u najlepšem redu; treba otkriti sintetičku formulu skrivenu u tami bezličnog uma čovečanstva. Gospodin Proudhon ne okleva ni trenutka da sebe učini otkrivačem te tajne.

Ali bacite za trenutak pogled na stvarni život. U ekonomskom životu našega vremena naći ćete ne samo konkurenciju i monopol nego i njihovu sintezu, koja nije *formula*, nego *kretanje*. Monopol stvara konkurenciju, konkurencija stvara monopol. Međutim, ovo izjednačenje nipošto ne uklanja teškoće sadašnjeg položaja, kako to zamišljaju buržoaski ekonomisti; njegov rezultat je jedno teže i zamršenije stanje. Dakle, ako menjate osnovu na kojoj se zasnivaju današnji ekonomski odnosi, ako uništite današnji *način* proizvodnje, vi ćete uništiti ne samo konkurenciju, monopol i njihov antagonizam nego i njihovo jedinstvo, njihovu sintezu, kretanje, koje je stvarna ravnoteža konkurencije i monopola.

A sad ću Vam dati primer dijalektike g. Proudhona.

Sloboda i *ropstvo* čine antagonizam. Nije potrebno da govorim ni o dobrim ni o lošim stranama slobode. Što se tiče ropstva, nije potrebno da govorim o njegovoj lošoj strani. Jedina stvar koju treba razjasniti jeste lepa strana ropstva. Nije reč o posrednom ropstvu, o ropstvu proletera: reč je o neposrednom ropstvu, o ropstvu crnaca u Surinamu, Brazilu, južnim državama Severne Amerike.

Neposredno ropstvo je stožer naše današnje industrije, kao i mašine, kredit itd. Bez ropstva nema pamuka; bez pamuka nema moderne industrije. Tek je ropstvo dalo kolonijama njihovu vrednost, kolonije su stvorile svetsku trgovinu, svetska trgovina je nužni uslov krupne mašinske industrije. Tako su kolonije, pre početka trgovine crncima, davale samo veoma malo proizvoda Starom svetu i nisu приметно izmenile izgled toga sveta. Ropstvo je, dakle, ekonomska kategorija od najvećeg značaja. Bez ropstva bi se Severna Amerika, najnaprednija zemlja, pretvorila u patrijarhalnu zemlju. Zbrisite samo Severnu Ameriku s karte sveta i imaćete anarhiju, potpunu propast prometa i moderne civilizacije. A ukinuti ropstvo, značilo bi zbrisati Ameriku s karte sveta². I tako se ropstvo, pošto je ekonomska kategorija, nalazi od početka sveta kod svih naroda. Moderni narodi umeli su samo da maskiraju ropstvo u svojoj kući, a otvoreno da ga uvedu

¹ obrnuto — ² Vidi Engelsovu napomenu na str. 106 u 7. tomu ovog izdanja.

u Novi svet. Šta će sad da radi dobri g. Proudhon posle ovih razmišljanja o ropstvu? On će tražiti sintezu slobode i ropstva, pravi justemilieu³, drugim rečima: on će tražiti ravnotežu između ropstva i slobode.

Gospodin Proudhon je vrlo dobro shvatio da ljudi proizvode sukno, platno, svilene tkanine — i, odista, velika je zasluga shvatiti takve sitnice! Međutim, g. Proudhon nije shvatio da ljudi saobrazno svojim proizvodnim snagama stvaraju i društvene odnose u kojima proizvode sukno i platno. Još manje je g. Proudhon shvatio da ljudi, koji stvaraju društvene odnose saobrazno svojoj materijalnoj proizvodnji, stvaraju i ideje, kategorije, to jest apstraktne, idealne izraze tih istih društvenih odnosa. Prema tome, ni kategorije nisu večite kao ni odnosi koje one izražavaju. One su istorijske i prolazne tvorevine. Za g. Proudhona su primarni uzrok, naprotiv, apstrakcije, kategorije. Po njegovom mišljenju, one stvaraju istoriju, a ne ljudi. *Apstrakcija, kategorija, uzeta kao takva*, to jest odvojena od ljudi i njihove materijalne delatnosti, svakako je besmrtna, nepromenljiva, nepokretna; ona je samo biće čistog uma, što prosto znači da je apstrakcija, kao takva, apstraktna. Divne li *tautologije!*

Tako su i ekonomski odnosi, gledani u obliku kategorija, za g. Proudhona večite formule koje nemaju ni početka ni razvitka.

Drukčije rečeno: g. Proudhon ne tvrdi direktno da je *buržoaski život* za njega *večna* istina. On to kaže indirektno time što do božanstva uzdiže kategorije koje u obliku misli izražavaju buržoaske odnose. On uzima da su proizvodi buržoaskog društva nastali sami od sebe, da su većita bića obdarena vlastitim životom, koja se njemu prikazuju u obliku kategorija, u obliku misli. Na taj način on se ne uzdiže iznad buržoaskog horizonta. Pošto operiše buržoaskim mislima, uzimajući ih kao večne istine, on traži sintezu tih misli, njihovu ravnotežu, i ne vidi da je način na koji se one danas uravnotežuju jedino mogućan način.

U stvari, on čini ono što čine svi valjani buržuj. Svi vam oni kažu da su konkurencija, monopol itd., u principu, to jest uzeti kao apstraktne misli, jedine osnove života, ali da u praksi ne zadovoljavaju sasvim. Svi oni hoće konkurenciju bez kobnih posledica konkurencije. Svi oni hoće nemoguće, to jest buržoaske uslove života bez nužnih posledica tih uslova. Niko od njih ne shvata da je buržoaski oblik proizvodnje istorijski i prolazan oblik, upravo isto onako kao što je bio i feudalni oblik. Ta zabluda dolazi otuda što je za njih buržoaski čovek jedino moguća osnova svakog društva, otuda što oni ne mogu da zamisle društveno stanje u kome bi čovek prestao da bude buržuj.

Gospodin Proudhon je, dakle, nužno *doktrinaran*. Istorijsko

³ zlatnu sredinu

kretanje koje preokreće današnji svet svodi se za njega na problem da se otkrije pravilna ravnoteža, sinteza dve buržoaske misli. Tako taj prepredenko s mnogo dovtljivosti otkriva tajnu božju misao, jedinstvo dve izolovane misli, koje su samo zato dve izolovane misli što ih je g. Proudhon izolovao od praktičnog života, od sadašnje proizvodnje, koja je kombinacija stvarnosti koje te misli izražavaju. Na mesto velikog istorijskog kretanja, koje nastaje iz sukoba između već postignutih proizvodnih snaga i njihovih društvenih odnosa, koji više ne odgovaraju ovim proizvodnim snagama; na mesto strašnih ratova, koji se pripremaju između različitih klasa jedne nacije i između različitih nacija; na mesto praktične i silovite akcije masa, koja jedino može da reši ove sukobe, na mesto tog neizmerno širokog, trajnog i složenog kretanja — g. Proudhon stavlja mudrolije svoje glave [le mouvement cacadauphin]. Prema tome, istoriju prave naučnici, ljudi koji su u stanju da doznaju intimne misli boga. Prost svet treba samo da primeni njihova otkrića.

Sada razumete zašto je g. Proudhon zakleti neprijatelj svakog političkog pokreta. Rešenje sadašnjih problema ne sastoji se za njega u javnoj akciji, već u dijalektičkim kružnim kretanjima u njegovoj glavi. Pošto su za njega kategorije pokretačke snage, nema potrebe da se menja praktični život da bi se promenile kategorije. Naprotiv, treba promeniti kategorije, pa će kao posledica nastupiti promena stvarnog života.

U želji da pomiri protivrečnosti, g. Proudhon se uopšte ne pita da li ne bi trebalo srušiti samu osnovu tih protivrečnosti. On po svemu liči na doktrinarnog političara koji hoće u kralju, narodnoj skupštini i gornjem domu da vidi sastavne delove društvenog života, večite kategorije. On samo traži novu formulu da bi doveo u ravnotežu ove snage (a njihova ravnoteža je upravo u sadašnjem kretanju, gde je jedna od ovih sila čas pobedilac, čas rob druge). Tako se u 18. veku mnoštvo osrednjih glava bavilo time da iznađe pravu formulu da bi se doveli u ravnotežu društveni staleži, plemstvo, kralj, parlamenti itd., a sutradan nije više bilo ni kralja, ni parlamenta, ni plemstva. Pravilna ravnoteža u ovom antagonizmu bio je prevrat svih društvenih odnosa koji su služili kao osnova ovim feudalnim egzistencijama i njihovom antagonizmu.

Pošto g. Proudhon stavlja na jednu stranu večne ideje, kategorije čistog uma, a na drugu stranu ljude i njihov praktični život, koji je po njemu primena ovih kategorija, kod njega od samog početka sretate *dualizam* između života i ideja, između duše i tela — dualizam koji se ponavlja u mnogim oblicima. Sad vidite da je ovaj antagonizam samo nesposobnost g. Proudhona da shvati zemaljsko poreklo i svetovnu istoriju kategorija koje on obogotvorava.

Moje pismo je već i suviše dugo da bih govorio i o smešnim optužbama g. Proudhona protiv komunizma. Međutim, složićete se sa mnom da čovek koji nije shvatio današnji poredak društva još manje

može razumeti pokret koji ovaj poredak hoće da sruši i literarne izraze tog revolucionarnog pokreta.

Jedina tačka u kojoj se potpuno slažem s g. Proudhonom jeste njegova odvratnost prema socijalističkom sentimentalisanju. Već i pre njega ja sam izazvao protiv sebe mnogo neprijateljstva svojim ismevanjem glupavog, sentimentalnog, utopističkog socijalizma. Ali zar se g. Proudhon ne predaje čudnim iluzijama kad svoju malograđansku sentimentalnost, mislim na njegove deklamacije o domaćem ognjištu, bračnoj ljubavi i svim tim banalnostima, protivstavlja socijalističkoj sentimentalnosti, koja je, na primer kod Fourier-a, mnogo dublja od pretencioznih plitkih fraza našeg dobrog Proudhona? On sam tako dobro oseća ništavnost svojih dokaza, svoju potpunu nesposobnost da govori o tim stvarima da je stao da besni i viče, da ga spopada srdžba poštenog čoveka, da se penusi, da proklinje, da optužuje, da galami zbog nepoštenja, da grdi, da se busa u grudi i da se pred, bogom i ljudima hvali da je čist od socijalističke niskosti! On ne kritikuje socijalističke sentimentalnosti ili ono što on smatra sentimentalnim. On kao svetac, kao papa, baca anatemu na sirote grešnike i peva slavopojke sitnoj buržoaziji i bednim patrijarhalnim ljubavnim iluzijama domaćeg ognjišta. A to nipošto nije slučajnost. Gospodin Proudhon je od glave do pete filozof, ekonomist sitne buržoazije. U jednom razvijenom društvu, silom svoga položaja, *malograđanin* postaje s jedne strane socijalist, s druge strane ekonomist, to jest on je zaslepljen veličanstvenošću krupne buržoazije i sažaljeva stradanje naroda. U dubini svoje duše on je ponosan na to što je nepristrastan, što je našao pravu ravnotežu, koja pretenduje na to da se razlikuje od *juste-milieu*-a⁴. Takav malograđanin obožava *protivrečnost*, jer je protivrečnost osnova njegova bića. On sam je samo socijalna protivrečnost u dejstvu. Ono što on jeste u praksi on mora opravdati teorijom, i g. Proudhonu pripada zasluga da je naučni tumač francuske sitne buržoazije; a to je stvarno zasluga jer će sitna buržoazija biti sastavni deo svih socijalnih revolucija koje se pripremaju.

Vrlo bih Vam rado s ovim pismom poslao i svoju knjigu o političkoj ekonomiji,^[107] ali mi do danas nije bilo moguće da štampam ni ovo delo ni kritiku nemačkih filozofa i socijalista o kojoj sam Vam govorio u Briselu. Ne možete ni zamisliti na kakve sve teškoće nailazi ovakvo izdavanje u Nemačkoj; s jedne strane od policije, a s druge strane od knjižara, koji su i sami zainteresovani predstavnici svih pravaca koje napadam. A što se tiče naše vlastite partije, ona ne samo da je siromašna već mi jedna velika grupa u nemačkoj komunističkoj partiji zamera što se protivim njenim utopijama i deklamacijama.

Vaš odani

Karl Marx

⁴ zlatne sredine

PS. Vi ćete se pitati zašto Vam pišem na rđavom francuskom umesto na dobrom nemačkom jeziku? Zato što imam posla sa francuskim autorom.

Bio bih Vam veoma zahvalan ako ne bih dugo čekao na Vaš odgovor. Tako bih znao da li ste me razumeli ispod ove ljuške mog varvarskog francuskog jezika.

Prevod sa francuskog

1847

13

Marx Ronaldu Danielsu

u Keln

[Brisel] 7. marta [1847]

Dragi Daniels!

Moguće je da *Ti* ili neko *drugi od vas u Kelnu* dobijete pismo od Heßa o k[omunist]ičkim stvarima. Izričito zahtevam od Tebe da ne dozvoliš da *iko od vas* odgovori dok vam preko W¹.-a ne dostavim akta i pisma. U svakom slučaju, još jedanput moram da zahtevam od Tebe da neodložno *dodeš ovamo*. Imam da *Ti* saopštim važne stvari koje ne mogu saopštiti preko pošte. Ako *Ti* ne možeš da *dodeš*, onad H. Bürgers mora da dođe na nekoliko dana. Odsednite kod mene *Ti* ili *Tvoj* zamenik. Vidi gore. Na[...]²

Dakle, dodite *Ti* ili H. B[ürgers] što pre u *Meheln*.

Pismo koje je priloženo za *Zulauffa* uputi u Elberfeld, Grünstraße.

Nemoj doći u *Brisel* nego u *Meheln*, i piši jedan dan ranije kada ćete doći *Ti* ili Bürgers.

Možeš da odložiš svoje gradanske poslove za nekoliko dana³.

Tvoj
Marx

¹ Verovatno Geoga Weertha — ² Nedostaje nastavak pisma. Redovi koji slede nalaze se sve do poslednje rečenice ispred zaglavlja pisma. — ³ Ta rečenica i potpis nalaze se na levom rubu pisma.

14

Marx Georgu Herweghu

u Pariz

27-og jula [1847]
Brüsel, Fbg. d'Ixelles,
rue d'Orléans 42

Dragi Herwegh!

Engels je upravo stigao iz Pariza da bi se zadržao ovde nekoliko nedelja. On je doneo sledeću anegdotu koju molim da mi što pre razjasniš.

Bernays priča Ewerbecku: Herwegh je bio kod mene i izjavio da ga je Marx primio tako prijateljski da izgleda da sigurno nešto *želi* od njega. Bernays je zatim E[werbeck]a potpuno ovlastio da dalje prepričava tu ujdurmu.

Ja zbog tog ogovaranja, naravno, ne bih povukao ni potez perom da ono nije steklo neku vrstu publiciteta među mojim pariskim poznanicima.

Zahtevam od Tebe, dakle, da mi hitno kategorički objasniš istinu ili neistinu o toj stvari.

Tvoj
Marx

Marx Georgu Herweghu

u Pariz^[422]

Brisel, 8-og avgusta [1847]

Dragi Herwegh!

Žurim da Ti javim da sam primio Tvoje pismo. Video sam iz njega, što sam unapred znao, da je sve to bedno ogovaranje. Želeo sam da mi uputiš samo nekoliko redova da bih Engelsu mogao da pokažem crno na belo kakve je prirode parisko malogradansko nemačko ogovaranje. Uveravam Te da me, i posle proterivanja iz Pariza i uprkos svim mojim mećama predostrožnosti da me ne pronađu i da mi ne prilaze, te babetine stalno proganjaju sa takvim tričarijama. Samo krajnjom grubošću čovek te budale može da drži podalje od sebe.

Žalim samo što sam Te u Tvojim usamljenosti uznemiravao tim stvarima. — Karakteristično je za te babetine da svaku pravu partijsku borbu žele da zataškaju i zamute, a staro nemačko ogovaranje i huškanje smatraju revolucionarnom delatnošću. Les malheureux!¹ Ovde u Briselu bar nemamo tu misère.

Ovdašnje prusko poslanstvo je pažljivo pratilo i promatralo Bornstedta ne bi li ga uhvatilo u bilo kakvom grehu. Najzad im je to uspešno. **Denuncirali** su ga i navukli mu na vrat 3 procesa: 1. jedan fiskalni zbog istupa protiv zakona o pečatima, 2. jedan politički jer je u svom listu² rekao da treba ubiti Louis-Philippe-a, 3. jedan proces zbog klevete jednog belgijskog granda, gospodina *Osyja*, koga je B[ornstedt] okrivio zbog lihvarjenja žitom, i to s pravom.

Sva tri procesa ovde nemaju značaja, i njihov najsigurniji uspeh je što prusko poslanstvo, inače malo uvaženo, čine smešnim. Šta se njih tiču Louis-Philippe, Osy i belgijski zakon o pečatima?

Istražni sudija je sam izjavio da su ovi procesi pour le roi de Prusse³. Pored toga, listu »Brüsseler-Zeitung« — koji uprkos svojim brojnim slabostima ima i poneku zaslugu i koji bi pogotovu sada mogao da postane bolji, pošto je B[ornstedt] izjavio da je spreman na sve u odnosu na nas — preti iznenadna finansijska propast. Kako su se plemeniti Nemci poneli u toj stvari? Knjižari su *prevarili* B[ornstedt]-a jer ne može sudski da ih progoni. Opoziciji svih nijansi, umesto da makar šta učini literarno ili finansijski, bilo je udobnije da negoduje protiv imena Bornstedt. A zar će ikada ovim ljudima nedostajati izgovora da ne rade ništa? Jedanput muškarac ne valja, drugi put žena,

¹ Jadnici — ² »Deutsche Brüsseler Zeitung« — ³ (ovde u prenosnom smislu:) ni za šta.

sledeći put tendencija ili stil, a onda format, ili je pak rasturanje povezano sa više ili manje opasnosti itd. itd. Treba toj gospodi da lete pravo u usta pečene ševe. Ako postoji bar i jedan opozicioni list slobodan od cenzure, protiv koga vlada veoma negoduje, a čiji urednik je zbog prirode samog poduhvata voljan da prihvati sve progresivno, zar tu pre svega ne bi valjalo iskoristiti priliku, pa ako list ne zadovoljava sasvim, da se učini da zadovoljava! Ali ne, naši Nemci imaju spremnih 1000 mudrih izreka da bi dokazali zašto moraju da propuste priliku. Prilika da se nešto učini njih dovodi samo u nepriliku.

S mojim rukopisima ide otprilike kao i sa »Brüsseler-Zeitung«, a magarci me pitaju iz dana u dan zašto ništa ne štampam, pa mi čak tvrde da bi bilo bolje da sam pisao na francuskom nego što uopšte nisam pisao. Ovde će čovek još dugo morati da očajava što se rodio kao Tevtonac.

Budi mi zdravo. Tebe i Tvoju ženu srdačno pozdravljamo moja žena i ja.

U Parizu ćeš naknadno naći registar štamparskih grešaka uz onu moju francusku stvar.⁴ Pojedini pasusi su bez njega nerazumljivi.

Čim budeš imao koji slobodan sat i ništa bolje što bi radio, piši svom

Marxu

⁴ *Beda filozofije*

16

Marx Mosesu Heßu
u Brisel

[Brisel] 2. septembra [1847]

Dragi Heß,

Javljam Ti — danas u *Chaussée d'Etterbeck*, u Grand Salonu,
zvanom i Palais royal.

Marx

17

Engels Lucienu Jottrandu

u Brisel¹

[Brisel, 30. septembra 1847]

Poštovani gospodine!

Pošto moram da napustim Brisel na nekoliko meseci, nisam u mogućnosti da vršim funkcije koje mi je skup od 27. ovog meseca izvoleo poveriti. — Stoga Vas molim da pozovete jednog nemačkog demokratu koji boravi u Briselu na saradnju komisije kojoj je povereno organizovanje internacionalnog demokratskog društva. — Dozvoliću sebi da Vam između nemačkih demokrata u Briselu predložim onoga kome bi skup, da je on na njemu mogao prisustvovati, poverio dužnost kojom je u njegovom odsustvu počastio mene. Reč je o g. Marxu, koji po mome najdubljem uverenju ima najviše prava da u komisiji predstavlja nemačku demokratiju. Neće, dakle, g. Marx zameniti mene, već sam pre ja na skupu zamenjivao g. Marxa.

Primate, dragi gospodine, uveravanja o mom visokom poštovanju, s kojim ostajem

Vaš duboko odani
Friedrich Engels

Adresa g. Marxa, koji u vreme održavanja skupa nije bio u Briselu, glasi: rue d'Orléans 42, Faubourg de Namur.

Prevod sa francuskog

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 20.

18

Marx Georgu Herweghu

u Pariz

Brisel, 26-og oktobra [1847]
rue d'Orléans 42. Fbg. Namur

Dragi Herwegh!

Hteo sam da dam Engelsu da ponese jedno pismo za Tebe, ali su se na dan njegovog polaska nagomilali toliki poslovi da se to previdelo i zaboravilo.

Grofica Hatzfeldt me je nadalje zamolila da Ti napišem nekoliko reči preporuke za nju. Mislim da si se sada već upoznao s njom. Ta žena je u duelu sa svojim mužem razvila mnogo energije za jednu *Nemicu*.

Ovde u Briselu smo osnovali dva javna demokratska udruženja.

1. Jedno nemačko radničko udruženje^[184] koje ima već 100 članova. Tu se diskutuje sasvim parlamentarno, a pored toga ima i društvene zabave, pesme, deklamacija, pozorišnih komada i sl.

2. Jedno manje kosmopolitsko-demokratsko udruženje u koje učestvuju Belgijanci, Francuzi, Poljaci, Švajcarci i Nemci.^[185]

Ako opet jedanput budeš dolazio ovamo, videćeš da se u maloj Belgiji više može učiniti za neposrednu propagandu nego u velikoj Francuskoj. Ja, osim toga, mislim da javna delatnost, ma koliko da je mala, na svakoga deluje beskrajno osvežavajuće.

Pošto sada *liberalno* ministarstvo stoji za državnim kormilom, moguće je da nam predstoji policijsko šikaniranje, jer liberali ne napuštaju svoj stil. Ali mi ćemo s njima izaći nakraj. Ovde nije kao u Parizu, gde izolovani stranci stoje nasuprot vladi.

Pošto je nemoguće da se u današnjim uslovima u Nemačkoj radi sa izdavačima, ja sam u saglasnosti sa Nemcima iz Nemačke preduzeo korake da osnujem jednu reviju — mesečnu — oslonjenu na priloge u vidu akcija. U provincijama Rajne i Badena već je sakupljen izvestan broj akcija. Započeli bismo odmah čim bismo imali dovoljno novca za 3 meseca.

Ako bi prilizi to ikako dozvolili, ovde bismo osnovali sopstvenu sлагаčnicu, koja bi se mogla iskoristiti i za štampanje posebnih rukopisa.

Sada bih voleo da mi javiš:

1. Da li sa svoje strane želiš da sakupiš nekoliko akcija (akcija 25 talira).

2. Da li želiš da saraduješ i da budeš naznačen kao saradnik na naslovnoj strani.

Pozivam Te, pošto mi već davno duguješ jedno pismo, da ovoga puta savladaš svoj otpor prema pisanju i da *uskoro* odgovoriš. Uz to sam hteo da Te zamolim da pitaš *Bakunjinu* kojim putem, na koju adresu i na koji način bih mogao da uputim pismo *Tolstoju*?

Moja žena srdačno pozdravlja Tebe i Tvoju ženu.

Avantura sa pruskim poslanstvom u Parizu je zaista tipična za sve nemoćniji bes naših državnih otaca.

Svako dobro.

Tvoj
*Marx*¹

¹ Adresa «Gospodinu doktoru Gottschalku, lekaru u Kelnu» napisana rukom Jenny Marx je precrtana; Karl Marx je napisao ispod toga: «Dragi Herwegh! Omaškom gornja pogrešna adresa zamalo nije stavljena na ovo pismo.»

19

Marx Pavlu Vasiljeviču Anjenkovu

u Pariz

London, 9. decembra [1847]

Dragi Anjenkov!

Partijski obziri, koje Vam ovde neću pobliže navesti, pobudili su me da otputujem u London.^[423] Iskoristio sam to putovanje da briselsko Demokratsko društvo u isti mah dovedem u vezu sa engleskim čartistima, a ove da harangiram na javnom mitingu.^[424] Možda ste o tome pročitali pojedine beleške u engleskim i francuskim listovima.

Ali preduzevši to putovanje — a primoran sam da još nekoliko dana ostanem ovde —, ostavio sam svoju porodicu u izvanredno teškim i sasvim beznadnim okolnostima. Stvar nije samo u tome što su mi žena i deca bolesni. Moj materijalni položaj u ovom trenutku u takvoj je krizi da moju ženu bukvalno saleću poverioci pa se ona nalazi u očajnoj novčanoj prpi.

Kako je došlo do ove krize, lako je objasniti. Nemački rukopisi¹ ne štampaju se u celini. Što se iz njih objavljuje, ja dajem besplatno, samo da se pošalje u svet. Moja brošura protiv Proudhona² imala je veoma dobru prođu. Ali jedan deo prihoda od prodaje primiću tek o Uskrsu.

Prihodi moje žene nisu dovoljni, a sa rođenom majkom pregovaram već duže vremena da izvučem bar deo moje imovine. Izgleda da je rešenje blizu. Ali sve to mi trenutno ne pomaže.

U ovom položaju, koji Vam bez ustezanja otvoreno izlažem, Vi biste me zaista spasili od najgoreg ako biste mojoj ženi mogli da pošaljete 100 do 200 franaka. Vratiti taj dug moći ću, razume se, tek kad budu uređeni moji novčani odnosi sa mojom rodbinom.

Ako možete da prihvatite moj predlog, molim Vas da novac pošaljete na moju staru adresu: M. Charles Marx, Bruxelles, Fbg. Namur, rue d'Orléans 42. Ali moja žena ne sme da vidi iz pisma da sam Vam pisao iz Londona. Docnije ću Vam objasniti razlog.

Nadam se da ću drugom prilikom moći da Vam pišem opet o nečem prijatnijem.

Vaš
K. Marx

¹ Nemačka ideologija — ² Beda filozofije

1848

20

Engels Emilu Blanku

u London

Dragi Emile,

Posle slavne februarske revolucije i posle nezapočete belgijske martovske revolucije ja sam od prošle nedelje ponovo ovde. Pisao sam majci za novac, da bih kroz nekoliko dana odavde krenuo nazad u Nemačku, gde ćemo ponovo početi sa »Rheinische Zeitung«. Majka sada uporno nastoji da se što pre vratim u Nemačku, delimice što veruje da će ovde ponovo doći do pucnjave i da bi i mene moglo da nešto zakači, a delimice što uopšte želi da se vratim. Ali istovremeno mi piše:

»Kako da Ti pošaljem novac, zaista ne znam: Fould je pre nekoliko dana javio ocu da se neće više baviti poslovima i nekoliko ispravnih menica koje mu je otac poslao vratilo se pa su protestovane. Piši mi, dakle, kako da Ti dostavim novac.«

Najjednostavnije je da mi Ti pošalješ 20 funti u banknotama, koje ovde stoje veoma dobro, i da Ti ih stari odmah nadoknadi. Tako ću ja brzo doći do svog novca i moći da otputujem. Inače bih morao ovde da sedim još 8 dana dok bih iz Barmena, ili čak iz Engelskirhena, dobio novac. Pisaću, dakle, odmah danas u Barmen da Ti nadoknade 20 f. st., i molim Te da stvar udesiš kao što sam upravo rekao, jer menice više ne bi koristile.

Možeš jednu polovinu prepolovljeni banknota danas da adresiraš meni: 19ter rue de la Victoire, Paris, a drugu sutradan: Mlle. Felicité André, ista ulica i broj. Time je onemogućena poštanska krađa.

Ovde stvar ide veoma dobro, tj. buržujci, koji su tučeni 24. febr. i 17. marta, ponovo dižu glavu i strašno psuju republiku. Ali to će dovesti samo do toga da se sledećeg puta na njih sruči malo drukčija grmljavina nego do sada. Ako oni nastave tako bezobrazno, onda će sledeći put neke od njih narod obesiti. Imaju jednog pristalicu u privr. vladi, naime sapundžiju Lamartine-a, kome će sledeći put takođe

¹ »Neue Rheinische Zeitung«

glava doći u pitanje. Ovdašnji radnici, 2 - 300 000 ljudi, ni za koga neće da znaju osim za Ledru-Rollina, i u pravu su. On je najodlučniji i najradikalniji od svih. I Flocon je valjan, bio sam nekoliko puta kod njega i uskoro ću opet ići — veoma dobar momak.

Sa velikim krstaškim pohodom koji kreće odavde da bi osvojio nemačku republiku,^[425] mi nemamo nikakve veze.

Pozdravi Marie² i mališane najsrdačnije i odmah odgovori.

U žurbi,
Tvoj
Friedrich

Pariz, 26. marta 48.

² Marie Blank

21

Engels Emilu Blanku

u London

Dragi Emile,

Danas sam primio četiri prve polovine novčanica od po 5 f. st. i molim Te da *smesta* pošalješ druge polovine, pošto moram da krenem što pre. Zahvaljujem Ti što si mi u ovoj emergency¹ brzo pomogao. Tvoja pretplata za »Rheinische Zeitung«² je registrovana.

Što se tiče ovdašnjih partija, postoje u stvari tri veće, ne računajući manje (legitimiste i bonapartiste, koji samo intrigiraju, samo sekte bez uticaja na narod, jednim delom bogate, ali bez ikakve nade na pobeđu). Te tri su, prvo: pobedeni od 24. februara, tj. krupna buržoazija, berzanski špekulanti, bankari, fabrikanti i veliki trgovci, stari konzervativci i liberali. Drugo, sitna buržoazija, srednji stalež, masa Nacionalne garde, koja je 23. i 24. februara stala na stranu naroda, »razumni radikali«, ljudi Lamartine-a i »National«-a. Treće, narod, pariski radnici, koji sada drže zaposednut Pariz oružanom silom.

Krupna buržoazija i radnici direktno su suprotstavljeni. Sitna buržoazija igra posredničku, ali veoma bednu ulogu. Ona međutim, ima većinu u privremenoj vladi (Lamartine, Marrast, Dupont de l'Eure, Marie, Garnier-Pagés i povremeno i Crémieux). Oni se veoma kolebaju, a s njima i privremena vlada. Što se stanje više smiruje, vlada i partija sitne buržoazije sve više naginju krupnoj buržoaziji; a čim je nemirnije, utoliko više se priključuju radnicima. Tako se nedavno dogodilo da je buržoazija opet postala strahovito drska, pa je čak poduzela pohod Nacionalne garde sa 8000 ljudi na gradsku većnicu da bi oni protestovali protiv dekreta pivrv. vlade, a posebno protiv energičnih mera Ledru-Rollina. Njima je doista pošlo za rukom da zastraše većinu u vladi, a naročito slabog Lamartine-a, koji je javno dezavuisao Ledrua. Ali sledećeg dana, 17. marta, 200 000 radnika je krenulo na većnicu, izrazilo bezuslovno poverenje Ledru-Rollinu i prisililo većinu u vladi da opozove Lamartine-a. Za ovaj trenutak, dakle, ljudi oko lista »La Réforme« (Ledru-Rollin, Flocon, L. Blanc, Albert, Arago) imaju prevagu. Oni od cele vlade još najviše zastupaju radnike i komunisti su, a da to i ne znaju. Na žalost, mali Louis Blanc se bruka svojom sujetom i svojim ludim planovima. On će uskoro doživeti strašnu blamažu. Ali Ledru-Rollin se drži veoma dobro.

Najveća nesreća je što vlada, s jedne strane, mora radnicima da daje obećanja, koja, s druge strane, ne može da održi jer nema hrab-

¹ teškom položaju — ² »Neue Rheinische Zeitung«

rosti da osigura potrebna novčana sredstva revolucionarnim merama protiv buržoazije, jakim progresivnim porezima, porezima na nasleđe, konfiskacijama imovine svih emigranata, zabranom izvoza novca, državnom bankom itd. Dozvoljava se ljudima oko »Réforme« da obećavaju, a zatim im se krajnje nepopularnim, konzervativnim odlukama onemogućuje da održe ono što su obećali.

U Nacionalnoj skupštini tome pridolazi još jedan novi element: to su seljaci, koji sačinjavaju 5/7 francuske nacije i koji su za partiju »National«-a, za sitnu buržoaziju. Veoma je verovatno da će ta partija pobediti, da će ljudi oko »Réforme« pasti i tada će opet doći do revolucije. Moguće je i da će deputati, kad se nađu u Parizu, uvideti kako stvari ovde stoje i da se samo ljudi oko »Réforme« mogu trajno držati. Ali to nije verovatno.

Odlaganje izbora za 14 dana je takode pobjeda pariskih radnika nad buržoaskom partijom.

Ljudi oko »National«-a, Marrast i društvo, inače se veoma loše drže. Žive veselo i svojim prijateljima nabavljaju palate i dobre položaje. Oni oko »Réforme« su sasvim drukčiji. Bio sam nekoliko puta kod starog Flocona. Čovek stanuje, kao i ranije, u lošem stanu na petom spratu, puši prostu krđžu u glinenoj luli i kupio je sebi samo novu kućnu haljinu. Inače je u svom načinu života ostao isto onakav republikanac kao kada je bio urednik »La Réforme«, i u istoj meri prijatan, srdačan i otvoren. Od svih koje poznajem, on je jedan od najboljih.

Nedavno sam u Tiljerijama ručao u odajama pr[inca] od Joinville-a sa starim Imbert-om, koji je u Briselu bio réfugié³, a sada je guverner Tiljerija. U odajama Louis-Phil[ippe]-a sada na tepesima leže ranjenici i puše kratke lule. U prestonoj dvorani su slike Soult-a i Bugeaud-a strgnute i pocepane, a one Grouchyjeve su rasečene.

Upravo sad uz zvuke Marseljeze, prolazi sprovod jednog radnika koji je umro od rana. Bar 10 000 ljudi iz Nacionalne garde i naoružanog naroda ga prati, a mladi kicoši sa Chaussée d'Antin moraju povorku da prate kao Nacionalna garda na konjima. Buržoazija penuša od besa što se jednom radniku tako ukazuju poslednje počasti.

Tvoj
F. E.

Pariz, 28. marta 1848.

³ izbeglica

Marx i Engels Adalbertu von Bornstedtu i drugima

u Pariz

kopija¹

Na notu gospode Bornstedta itd.^[426] koja je danas ujutro depnovana kod Marxa dajemo sledeći odgovor:

1. Marxu uopšte ne pada na pamet da odgovara bilo kome zbog bilo kakvog nemačkog novinskog članka.

2. Marxu uopšte ne pada na pamet da odgovara nekom komitetu ili delegaciji Nemačkog demokratskog društva^[216] sa kojim nema nikakve veze.

3. Ako gospoda Bornstedt i Herwegh *lično*, a ne kao članovi bilo kakvog komiteta ili bilo kakvog društva traže objašnjenja, onda je gospodinu Bornstedtu već jedanput privatno i jedanput javno rečeno kome treba da se obrate.

Pariz 1. aprila 1848.
22, rue Neuve Saint Augustin
Gospodi Bornstedt itd.

¹ Napisano Engelsovom rukom.

23

Marx i Engels Etienne-u Cabet-u

u Pariz

Poštovani građanine!

Mi smo u poslednja dva dana svoga boravka u Parizu nekoliko puta navraćali kod Vas, ali su Vaše prostorije svaki put bile toliko pune posetilaca da nam naše i suviše ograničeno vreme nije dopuštalo da stanemo u red i čekamo. Žao nam je što moramo otputovati a da se na kraju nismo videli s Vama.

Gospodin *Ewerbeck*, koji će Vam predati ovo pismo, postaraće se da nas obavesti o adresi na koju ćemo moći da Vam pišemo.

Nijednog trenutka ne sumnjamo u to da ćemo Vam uskoro moći da pošaljemo povoljne vesti o napredovanju komunističkog pokreta u Nemačkoj.

Molimo Vas da primite naše pozdrave uz izraze dubokog poštovanja.

Pariz, 5. aprila 1848.

Vaši veoma odani
K. Marx F. Engels

24

Engels Emilu Blanku

u London

Dragi Emile,

Ja sam srećom ponovo ovde.^[219] Čitav Barmen čeka da vidi šta ću uraditi. Veruju da ću odmah proklamovati republiku. Filistri drhte od neodređenog straha, a izgleda da ni sami ne znaju zbog čega. U svakom slučaju veruje se da će se mojim dolaskom ponešto brzo rešiti. C. i A. E[rm]en] su vidno drhtali kada sam danas došao kod njih u kancelariju. Ja se naravno ni u šta ne mešam, nego mirno čekam šta će biti.

Panika je ovde neopisiva. Buržoazija traži poverenje, ali poverenja više nema. Većina ih se bori za svoju egzistenciju, kako to kažu. Od toga, međutim, radnici još ne dobijaju ništa i zato se s vremena na vreme pomalo bune. Vlada opšte rasulo, pustošenje, anarhija, očajanje, strah, bes, ustavno oduševljenje, mržnja protiv republike itd., i zaista, trenutno se najbogatiji najviše muče i najviše plaše. Pri tom se preteruje, laže, psuje, besni, da čovek misli da će poludeti. Najmirniji građanin se prosto pomamio. — Ali čuda će tek biti kada jednom započnu čartisti. To sa povorkom još nije bilo ništa.^[427] Moj prijatelj *G. Julian Harney*, kome treba da uputiš priloženo pismo na 9, *Queen Street Brompton*, biće za 2 meseca na Palmerstonovom mestu. I'll bet you twopence and in fact any sum¹. Kod Tvoje i moje majke je sve u redu. Tvog brata Herm[ann]a očekuju. Ana je u Hamu. Pozdravi Marie² i decu. Do sledećeg puta.

Tvoj
F.

Barmen, 15. aprila 48.

¹ Kladim se sa Tobom za dva penija na bilo koju sumu. — ² Marie Blank

Engels Emilu Blanku

u London

Dragi Emile,

Prošle subote sam stigao ovamo u Keln. »Rheinische Zeitung«¹ pojaviće se 1. juna. Ali da se ne bismo odmah sukobili sa preprekama, moramo pre toga da obavimo neke poslove u Londonu, koje smo, pošto nema nikoga drugoga, slobodni da prenesemo na Tebe.

1. Pretplati nas kod nekog newsmana² na »The Telegraph« (daily paper)³ i »The Economist«, weekly paper⁴ od dana stizanja ovog pisma do 1. jula. Newsman, čiju adresu možeš odmah da nam pošalješ da posle ne bismo morali Tebe da zamaramo, treba da svaki dan oba lista stavi u isti omot, ili oblepi hartijom kao što se obično novine šalju — i neka ih adresira na: Mr. W. Clouth, St. Agatha, 12. Cologne, per Ostend.

2. Budi ljubazan i razošljivi priložena pisma.

3. Troškove za pretplatu dva lista, poštarinu ovog pisma itd. daj Ti, obračunaj to odmah na ekspediciju »Neue Rheinische Zeitung«, St. Agatha 12, Keln, i javi kome da se uputi iznos, što će se odmah učiniti.

Sakupljen je potrebnii kapital za list. Sve ide dobro, radi se samo još o novinama, pa da počnemo. »Times« već dobijamo, a za prvi mesec su nam od engleskih listova potrebni samo još ona dva spomenuta. Ako primetiš nešto vredno pažnje u nekom drugom listu, i zaželiš da nam to pošalješ, biće nam to milo. Razume se, svi troškovi će se odmah nadoknaditi. Poželjni su i listovi koji sadrže opširne vesti o trgovini, o poslovnoj situaciji itd. Piši mi o tome kakvi sad listovi tamo postoje da bismo znali ne čemu smo.

Marie⁵ naravno nisam video jer sam morao da otputujem pre nego što je ona mogla da stigne. Ali otići ću jednom preko čim se budemo uhodali. Uostalom, Barmen je dosadniji nego ikada i vlada neka sveopšta mržnja protiv ono malo slobode što je imaju. Ti magarci misle da celi svet postoji samo zato da bi oni vredno mogli da prave profite, a pošto s tim zapinje, užasno viču. Ako hoće slobodu, moraju da plate, i Francuzi i Englezi su morali, ali tamo misle da sve moraju da dobiju besplatno. Ovde izgleda nešto bolje, ali ne mnogo. Prusi su još uvek isti, Poljaci se obeležavaju čezapom, a u trenutku dok ovo pišem, Prusi bombarduju Majnc zato što je građanska garda uhapsila nekoli-

¹ »Neue Rheinische Zeitung« — ² prodavca novina — ³ dnevni list — ⁴ Nedeljni list — ⁵ Marie Blank

ko pijanih i besnih vojnika; suverena Narodna skupština u Frankfurtu čuje pucnjavu i izgleda da se ne miče. U Berlinu Camphausen lenstvuje, reakcija, vladavina činovnika i plemstva postaje svakim danom sve drskija, izaziva narod, koji se buni, a labavost i kukavičluk Camphausena nas direktno vodi u susret novim revolucijama. To je Nemačka sada! Adieu.

Tvoj
F. E.

Keln, 24. maja 1848.
14, Höhle, Köln

26

Engels Karlu Friedrichu Köppenu
u Berlin

Najdraži Köppen,

U prilogu Vam vraćam članak. Poslao bih ga već ranije, ali se Vaša adresa zagubila u neredu prilikom selidbe^[428] i zbog mnogih poslova koji su s tim u vezi.

Biće da Vam je Marx rekao da smo Vas se veoma često sećali u besanoj noći izgnanstva. Uveravam Vas, Vi ste bili jedini od Berlinaca na koga smo mislili sa zadovoljstvom. Bila je, uostalom, ipak lepa, après tout¹, ta besana noć i ja čeznem za njom iz ove dosadne filistarske lakrdije koju nazivaju nemačkom revolucijom! Ali potrebno je da se ume nešto i žrtvovati dragoj otadžbini, a najveća je žrtva da se čovek vrati baš u tu otadžbinu i da piše uvodneke za tu prostu publiku. Budite zdravo!

Tout à vous²
F. Engels

Keln, 1. septembra 1848.

¹ uprkos svemu — ² Odani Vam

27

Marx Eduardu Müller-Tellingu

u Beč

[Keln, 5. decembra 1848]

Dragi moj Telling,

Već biste bili dobili brojeve¹ kojih nemate, ali najveći broj nemamo ni mi. Ja još uvek nastojim da pribavim brojeve koji Vam nedostaju.

Što se tiče Vašeg feljtona, oprostićete mi što ga zbog prevelikog posla do sada još nisam pročitao. Ako ne bude pogodan za naš list, dobićete ga natrag.

Što se tiče *adresa*, sva su Vaša pisma stigla. Iz opreznosti pišite: *Herrn Werres, Unter Huthmacher 17*. Adresa nije nimalo sumnjiva.

Naše novine su trenutno sans sou². Ali pretplatnici [...] ³ Magarci najzad osećaju da smo uvek pravilno proricali; ako nas vlada ne uguši, početkom januara smo opet na konju, i ja ću onda učiniti sve da se Vaš trud adekvatno honorise. Vaši dopisi su nesumnjivo najbolji od svih koje dobijamo, jer potpuno odgovaraju našim tendencijama, a pošto su iz našeg lista prešli u francuske, italijanske i engleske novine, Vi ste učinili mnogo za obaveštavanje evropske javnosti.

Ne mogu uopšte da Vam opišem kakve sam žrtve u novcu i strpljenju morao da podnesem da bih list održao. Nemci su potpuno bezglavi magarci.

Najlepši pozdravi Vašoj supruzi, a Vas uveravam u svoje stalno prijateljstvo

Vaš

¹ «Neue Rheinische Zeitung» — ² bez prebijene pare — ³ Ovde se jedna reč ne može pročitati; list «Volksstimme» je na to mesto stavio reč «dremaju» sa znakom pitanja.

Engels Udruženju u Veveju u ime Centralne komisije nemačkih udruženja u Švajcarskoj^[429]*Udruženje u Veveju*

Prijatelji, braćo,

Vaše pismo od 7. decembra je pred nama — Centralnom komisijom koju je izabrao kongres.^[430] Pošto je kongres sada utvrdio osnove za ujedinjenje različitih udruženja, više se nećemo osvrtni na prekore koje upućujete ciriškom udruženju^[431], nego odmah odgovaramo na različite tačke vašeg pisma koje se odnose na nameravanu centralizaciju.

Vi pre svega zahtevate da se na kongresu zbrajaju i poštom pošlata glasovi iz udruženja, i pri tom se pozivate na demokratski princip. Kongres je razmatrao tu stvar i uzeo u obzir i razloge koje ste naveli, ali je smatrao da ih ne može prihvatiti. Bio je mišljenja da onda ne bi uopšte ni bio potreban kongres jer bi udruženja trebalo samo da upute pisma Centralnoj komisiji, koja bi zatim mogla da prebroji glasove i da objavi rezultat. Na takav način su, manje ili više, udruženja dosad bila u međusobnoj vezi, ali to nije dovelo ni do čega, dok je kongres za nekoliko dana stvar mogao lako da sredi. I to zato što se za nekoliko sati usmenog savetovanja može više postići i lakše se sporazumeti nego putem višegodišnje korespondencije. Udruženja koja ne šalju deputate ne mogu da učestvuju na kongresnim *savetovanjima*, ne mogu da čuju kakvi se razlozi iznose za i protiv, a pošto ti razlozi na kraju određuju i glasanje, oni sasvim prirodno ne mogu ni da glasaju. Inače ne bi nikada bilo moguće postići većinu. Ako vi smatrate da to nije demokratski, onda smo mi mišljenja da u tom pogledu ni u jednoj demokratskoj državi na svetu nikada nije važilo vaše mišljenje nego uvek naše. U Americi, u Švajcarskoj, u Francuskoj, kao i u svim ranijim demokratijama, uvek je važio princip da onaj ko ne pošalje deputate ne može ni da glasa. Uostalom, da bi ubuduće svako udruženje moglo da bude zastupljeno, kongres se pobrinuo na taj način što je primio na sebe sve troškove delegata. Možda ste i vi mogli biti zastupljeni i na ovom kongresu; Lozanu, kojoj su takođe nedostajala sredstva za slanje jednog delegata, zastupao je jedan građanin koji je bio u Bernu i kome je ona poslala instrukcije.^[432]

Svakako je za žaljenje što je u Švajcarskoj dosad bilo tako malo jedinstva među udruženjima, a isto tako, što su učinjeni toliki protivrečni predlozi u pogledu centralnog udruženja. Baš zbog toga je bila

veoma dobra zamisao ciriškog udruženja da predloži da se održi kongres. Privremeni pravilnik, što ga je ono skiciralo, bio je naravno samo predlog o kome je kongres imao da glasa i koji je, kao što vidite iz priložene kopije zapisnika, u velikoj meri izmenjen. Ali sada, kada je savetovanjem predstavnika 10 različitih udruženja učinjen bar prvi korak, veoma je poželjno da se i udruženja koja nisu bila zastupljena pridruže jedanput započetoj centralizaciji i isto tako popuste, kao što je i skoro svako drugo udruženje koje je bilo zastupljeno, u ovoj ili onoj tački moralo da odstupi od svog mišljenja i da se podredi većini. Bez uzajamnog popuštanja nikada ništa nećemo postići.

Vaš predlog da se predsedništvo Odbrambenog saveza »Hilf Dir«^[433] proglasi centralnim udruženjem bio je predmet ozbiljnog razmatranja na savetovanju, ali je odbijen. Odbrambeni savez »Hilf Dir« je na osnovu ovdašnjih zakona (zakon o dobrovoljačkim odredima) zabranjeno udruženje, a time bi se udruženja koja bi mu se priključila kao udruženja takođe izložila opasnosti da budu raspuštena i da im se oduzme imovina. Odbrambeni savez nadalje želi da preuzme samo vojnu organizaciju, ali ne vidi da je pozvan da udruženja zastupa i u odnosu na socijaldemokratsku propagandu i korespondenciju u Nemačkoj. Berlinski centralni odbor i radnički odbor u Lajpcigu^[434] ne bi mogli da rizikuju da stupe u prepisku sa Odbrambenim savezom, čak ni o nevinim stvarima, a da se ne izlože raspuštanju i hapšenju; a isto tako ni Odbrambeni savez ne bi bio u stanju da vodi redovnu korespondenciju sa odborima a da se ne izloži najupornijim progonima švajcarskih vlasti. Mi, međutim, želimo pre svega centralizaciju koja vladama ne bi dala povoda za nova proganjanja izbeglica, centralizaciju kojoj se ništa ne može i koja je baš zbog toga u stanju da izvrši svoj zadatak. Delegat iz Bila¹ je i sam bio toga mišljenja i izjasnio se protiv prenošenja dužnosti centralnog udruženja na predsedništvo Odbrambenog saveza. Nasuprot tome, naravno, svako je slobodan da se priključi Odbrambenom savezu. Samo je poželjno da se ne priključuju kao udruženja jer ništa ne bi moglo učiniti protiv udruženja, nego samo protiv pojedinih ljudi, ako bi došlo do novih proganjanja.

Pošto smo tako redom odgovorili na tačke koje su pomenute u vašem pismu, u pogledu daljih odluka kongresa upućujemo vas na priloženi zapisnik i pozivamo vas u ime i po nalogu kongresa da se priključite ovom stvorenom savezu nemačkih udruženja i da nas što pre izvestite o vašem priključenju.

Ponovo vam poručujemo: popustite u sporednim stvarima kao što su i drugi popustili i kao što će i ubuduće popuštati da bi se spasla glavna stvar; priključite se udruženom jezgru koje je više udruženja već stvorilo — žrtvama u novcu i vremenu, a koje može da postane

¹ Julius Standau

nešto valjano samo ako se svi držimo zajedno, ako svi zaboravimo ono što se dogodilo i ne dozvolimo da se ubuduće razmimoilazimo zbog malih razlika u mišljenju!

Pozdrav uz bratska osećanja.

Po nalogu Kongresa
Centralna komisija

Bern [oko 25] decembra 1848.
Adresa: Herrn N. Berger,
Käfiggässlein Nr. 109, Bern

29

Marx policijskom savetniku Wilhelmu Stieberu

u Berlin

(koncept)

[Keln, oko 29. decembra 1848]

Redakcija je primila Vaše pismo^[435] i prihvata ispravku datiranu iz Frankfurta. Što se tiče Vaše pretnje tužbom zbog klevete, ona ukazuje samo na Vaše nepoznavanje Code pénal^[436], čiji paragraf o kleveti ne pogađa dopis sadržan u broju 177. Za Vaše umirenje, uostalom, ovaj dopis nam je poslao jedan predstavnik iz Frankfurta¹ pre nego što je »N[eu] Pr[eußische] Z[eitung]«, saopštila tu vest. Nije nam se činilo da Vaša ranija delatnost u Šleziji opovrgava sadržinu rečenog dopisa, iako nam je, s druge strane, palo u oči da ste svoj unosniji i časniji položaj u Berlinu zamenili drugim nesigurnim i dvosmislenim, ali ipak *legalnim*.

Što se tiče Vaših uveravanja u pogledu vaše delatnosti u Šleziji, staraćemo se da Vam stavimo na raspolaganje materijal, publice² ili privatim,³ već kako Vi želite.

A lekcije o demokratiji i demokratskim organima koje su sadržane u Vašem pismu Vam praštamo, jer je to Vama strano.

¹ verovatno Friedrich Wilhelm Schöffel — ² javno — ³ privatno

30

Engels Upravi Martovskog udruženja
u Frankfurt na Majni
u ime Centralne komisije radničkih udruženja u Švajcarskoj^[437]

Upravi Martovskog udruženja u Frankfurtu na Majni

Gradani,

Nemačka udruženja u Švajcarskoj održala su ovde u Bernu kongres 9, 10. i 11. o. m. Stvorila su stalni savez, a Bernsko udruženje^[438] proglasila su za udruženje kantona.

Dole potpisana Centralna komisija ovim vas obaveštava o izvršenom konstituisanju.

Nadalje vam saopštava da je kongres odlučio da stupi u prepisku sa Martovskim udruženjem. Prema čl. 1. našeg zajedničkog statuta, u kome se švajcarska udruženja izričito izjašnjavaju za demokratsku socijalnu republiku,^[439] isključeno je neko tešnje povezivanje.

Kongres nas je nadalje ovlastio da vam saopštimo naše odlučno negodovanje protiv mera koje je nemačka državna vlast preduzela protiv Švajcarske.^[440] Ti koraci, koliko nepravedni toliko i smešni, ne služe samo za to da Nemačku kompromituju pred očima čitave Evrope, nego one nama, nemačkim radnicima u Švajcarskoj, nanose i posebnu štetu, pošto ugrožavaju naš materijalni položaj i nas, nemačke demokrate, dovode u nezgodan položaj prema našim prijateljima, demokratima u Švajcarskoj.

Nadamo se da će neki od predstavnika Martovskog udruženja iskoristiti prvu pogodnu priliku da takozvanoj Narodnoj skupštini^[441] saopšti ovo oficijelno izraženo mišljenje nemačkih radnika u Švajcarskoj.

U međuvremenu očekujemo vaše poruke i pisma.

Pozdrav uz bratska osećanja

*Centralna komisija
Nemačkih radničkih udruženja u Švajcarskoj*

Bern, dec. 1848.

Gospodinu Trützschleru,
skupštinskom poslaniku u Frankfurtu na Majni

1849

31

Marx Eduardu Müller-Tellingu

u Ratibor

Keln, 15. januara [1849]

Dragi Telling!

Vi uvek pogrešno proračunavate vreme pristizanja pošte, jer mislite da austrijska i berlinska pošta ovamo dolazi redovno. Ona, međutim, uvek kasni 1 - 2 dana i dolazi krajnje neredovno. Vaše prvo pismo iz Beča primio sam 10-og uveče. Odmah 11-og poslao sam jedno pismo za *Oderberg* poste restante, prilažući 50 talira u uputnicama. Morate, dakle, na svaki način ponovo otići u *Oderberg* da biste primili novac.

Po povratku iz *Oderberga* odmah mi pišite gde ste odlučili da se privremeno smestite, kako biste tamo dobijali novine.

Nadam se da će stvar sa Vašim pasošem, uprkos Geigerovoj zlonamernosti, za 2 - 3 dana biti rešena. Moraćete takođe da mi pišete kuda da Vam prijatelj iz Berlina pošalje pasoš.

Ako biste morali da izbegavate Beč — što bi bio nenadoknativ gubitak za list¹ i u kom slučaju biste morali da naimenujete zamenika za dnevne izveštaje — čini mi se da bi *Breslava*² bila još najpogodnije mesto boravka. Veoma često s tugom mislim na Vašu ženu, koja je zaslužila bolju sudbinu.

U prilogu Vam šaljem jedan broj »N[eue] Rh[einische] Z[ei]tung« — a koji će Vas zbog uvodnika o *Madarima*³, nadam se, interesovati.

Pišite mi što pre. U Francuskoj nova igra počinje na proleće. Infamija buržoaske republike je i suviše brzo dospela do »procvata njenih grehova«.

Vaš

K. Marx

¹ «Neue Rheinische Zeitung» — ² današnji Vroclav — ³ Friedrich Engels: *Madarska borba*

Marx Ernstu Dronkeu

u Pariz

Keln, 3. februara [1849]

Dragi Dronke!

Na Tvoje pismo, o kom me je Engels obavestio, odgovaram kratko kako sledi:

1. Što se tiče Tvog dolaska ovamo: Kada sam Ti pisao »Ne dolazi u Nemačku pre nego što Ti pišem«, *Kratz* mi je izjavio da Tvoja stvar još nije raščišćena.

2. Kasnije sam pisao Kappu, a ne Tebi, jer me je Kapp opsedao pretećim pismima. Nalog koji sam dao Kappu, Korff nije isplatio. Ja sam u međuvremenu pred društvom akcionara izjavio da neko mora da istupi iz novina, Korff ili ja. Osim toga, *Plasmann* je u to vreme stavio novu zabranu na poštanske novčane doznake, tako da su novine¹, kako je sam Engels prilikom svog dolaska^[442] utvrdio, svakog dana stajale pred opasnošću da bankrotiraju.

3. Što se tiče priče o Meyerbeeru, ja o tome ne znam *ništa*. Shvatićeš da ne bih prezreo tih 150 talira u situaciji kad smo svaki dan imali pobune slugača, i to zbog nekoliko talira.

4. Što se tiče mog pisma u vezi sa Kappom, ja sam bio u pravu. Kapp je u najgore vreme pretio javnim napadima. Ako se staviš u našu tadašnju situaciju, shvatićeš moju ljutnju. Što se tiče Weerthove glose (koja se, uostalom, *ne odnosi na Tebe* nego na *Imandt*, koji nam je neprestano pisao), ja o tome tek sada čujem.

5. Što se tiče 25 talira poslatih 14. januara, oni su u prisustvu svedoka upućeni Tebi preko Ewerbeckove adrese. Ovdajšnja pošta će sutra o tome dati objašnjenje. N[ota] bene: *Kapp* je u isto vreme dobio od mene 15 talira.

6. Što se tiče tvrdnje da ti ne odgovaram na pisma, *Lupus* će posvedočiti da sam Ti veoma često pisao.

7. Ako sam Ti jednom pisao u razdražljivom tonu, to se doista dogodilo a) jer sam sa listom imao goleme nevolje i svi su dopisnici i poverioci jurišali na mene, b) jer je *Imandt* u jednom pismu Freiligrathu opisao Tebe, Kappa itd. kako u najvećoj meri dižete dreku protiv mene, a i plemeniti *Beust*, mislim da je to bio *Beust* (ne znam to više sigurno), slao je ovamo slična pisma.

¹ »Neue Rheinische Zeitung«

Za nekoliko dana novine moraju da *propadnu*, ili će biti *konso-*
lidovane pa ćemo Ti onda odmah vratiti pare, kojih sada *nikako* ne-

mamo. Stvar sa 25 talira, međutim, mora da bude razjašnjena.
Da stalno smatram i Tebe kao urednika lista, vidi se kako iz novih
najava u različitim novinama, tako i iz toga što sam Tvoj članak o
proganjanju izbeglica iz Frankfurta stavio kao da je iz Kelna.^[443]

Tvoj
Marx

[*Post skriptum Wilhelma Wolffa*]

Potpuno saglasan sa gore navedenim

Tvoj
Lupus

Engels Danielu Fenneru von Fennebergu

Veoma poštovani gospodine,

Već i ranije bih Vam odgovorio da u vezi sa Vašom stvari nisam morao da se raspitam još i kod drugih ljudi. Ne bih Vam mogao savetovati da ovde na bilo kakav način istupite javno; ovdašnji šef policije je, u svojoj želji da napreduje, capable de tout¹, kao što smo baš danas saznali od jednog poljskog izbeglice koji je prognan odavde bez ikakvog razloga. Ja bih Vam nadalje savetovao da, ukoliko Vam pasoš nije *potpuno besprekovan*, radije izaberete bilo koji drugi put za Pariz, samo ne onaj preko Kelna i Brisela. Kroz Keln biste još i mogli, ali na belgijskoj granici biste bez sumnje bili uhapšeni i možda tek posle višednevnog zatvora transportovani zatvorskim kolima na francusku granicu. Meni samom se to dogodilo pre pet meseci,^[444] a svakodnevno nam stižu nove vesti o belgijskim infamijama protiv izbeglica. Vi čak rizikujete da Vam ti psi oduzmu sav novac, kao izbeglici v. Hochstetteru, a da Vam ne vrate ni groša.

Ako mogu još u nečem da budem od pomoći, učiniću to sa zadovoljstvom.

Vaš odani
F. Engels

Keln, 1. marta [18]49.

¹ spreman na sve

Marx pukovniku Engelsu

u Keln

(koncept)*Gospodinu pukovniku i drugom komandantu Engelsu*

Gospodine!

Prekjuče su dva podoficira 8. čete 16. pešadijskog puka došla u moj stan da bi privatno razgovarala sa mnom. Ja sam bio na putu u Diseldorfu. Zbog toga nisu mogli biti primljeni. Juče popodne ta dva gospodina ponovo su se pojavila i zatražila privatni razgovor.

Rekao sam da ih uvedu u jednu sobu, u koju sam ubrzo stigao za njima. Zamolio sam gospodu da sednu i pitao ih šta žele. Oni su izjavili da žele da saznaju ime autora članka (br. 233 »N[eue] Rh[einische] Z[eitung]«-a od 28. februara) protiv gospodina kapetana v. Uttenhovena.^[45] Odgovorio sam gospodi 1. da me se članak koji je u pitanju ništa ne tiče jer je ispod linije, dakle oglas; 2. da im je otvorena mogućnost da besplatno objave protivizjavu; 3. da su slobodni da sudski istupe protiv novina. Na primedbu gospode da se čitava 8. četa tim oglasom smatra uvređenom, odgovorio sam da me samo potpisi svih članova 8. čete mogu ubediti [u]¹ tačnost te izjave, što je, uostalom, irelevantno.

Gospoda podoficiri su na to izjavili da ako ne kažem ime »tog čoveka«, ako ga ne »izručim«, onda oni »svoje ljude neće više moći da zadrže« i »biće zla«.

Odgovorio sam gospodi da pretnjama i pokušajima da me zaplaše najmanje mogu postići. Zatim su se udaljili, mrmrlajući kroz zube.

Mora da se daleko doteralo s disciplinom, mora da je prestao svaki smisao za zakonski poredak kada čete, slično razbojničkim bandama, šalju predstavnike pojedinim građanima da im pretnjama izmame ovakav ili onakav ustupak. Pogotovu ne shvatam smisao rečenice: »Ne možemo više da zadržimo svoje ljude«. Da li ti »ljudi« možda imaju pravo da na svoju ruku vrše jurisdikciju, imaju li ti »ljudi« na raspolaganju i druga sredstva, osim zakonskih?

Moram da Vas zamolim, gospodine pukovniče, da naredite istragu o tom slučaju i da mi date objašnjenje o tom nasilnom postupku. Bilo bi mi veoma žao ako bih morao da pribegnem objavljivanju ovog događaja.

Keln, 3. marta [1849]

¹ mrlja mastilom – nečitljivo

35

Marx pukovniku Engelsu

u Keln

[Keln, oko 5. marta 1849]

Gospodinu pukovniku i komandantu Engelsu

Gospodine!

Ubeđen da kralj. pruski podoficiri ne bi mogli da ne priznaju reči izrečene u četiri oka, ja *nisam* pozvao *svedoke* za razgovor koji je u pitanju¹. Što se tiče moje navodne izjave da *»meni sudovi ništa ne mogu, kao što se to nedavno videlo«*, priznaće čak i moji politički protivnici da ne bih pred trećim izgovorio takvu glupost čak i da mislim tako. A zar gospoda podoficiri i sami ne priznaju da sam im razjasnio da me se stvari *ispod linije* nimalo ne tiču, da sam ja uopšte odgovoran samo za deo novina koji ja potpisujem? Dakle, nije bilo nikakvog povoda da govorim o *svom* stavu u odnosu na sudove.

Ja ću se utoliko radije odreći predloga za dalju istragu što mi uopšte nije stalo do kažnjavanja gospode podoficira, već do toga da od strane svog pretpostavljenog budu upozoreni na granice svojih prava.

Što se tiče Vaše dobronamerne završne primedbe, *»Neue Rheinische Zeitung«* je svojim ćutanjem o poslednjim trvenjima do kojih je došlo u samoj vojsci pokazala koliko ume da vodi računa o postojećoj uznemirenosti duhova.

¹ U originalu precrtano: iako se slučajno jedan saradnik *»N.Rh.Z.«* baš nalazio u mom stanu

36

Marx Josephu Weydemeyeru

u Frankfurt na Majni^[446]

[Bingen, 1. juna 1849]

Dragi Weydemeyer!

Molim Te u *svoje* i u *Freiligrathovo* ime da preduzmeš sudske mere protiv preštampavanja Freiligrathove pesme i da tražiš naknadu štete.

Moj generalni opunomoćenik je *St. A. Naut* iz Kelna, pa Te molim da njemu pišeš o toj stvari.

Vale faveque¹.

K. Marx

¹ Ostaj mi zdravo.

37

Marx Josephu Weydemeyeru

u Frankfurt na Majni

Pariz, 13. jula [1849]

45, rue de Lille

Adresa: M. Ramboz

Dragi Weydemeyer!

Dronke Ti je svakako već pisao da po svaku cenu prodaš crvene novine^[447].

Ja sam ovde sa svojom porodicom sans le sou¹. Ipak mi se pružila jedna prilika da za nekoliko nedelja zaradim 3 - 4000 fr. Naime, moja brošura protiv Proudhona², koju je on pokušavao da potisne svim mogućim sredstvima, ovde počinje da ide i samo od mene zavisi da u najvažnije novine proturim recenzije o njoj i tako podstaknem potrebu za drugim izdanjem. Ali da bih od toga imao koristi, morao bih sam da otkupim primerke kojih još ima u Briselu i Parizu kako bih postao jedini propriétaire³.

Sa 3 - 400 talira mogao bih da izvedem tu operaciju, a istovremeno da se ovde održim u prvo vreme. Možda bi Ti mogao u tome da mi pomogneš.

I to ovako.

Jedna dama u Redi, sa kojom je i Lünig bio u vezi, bila je već poslala 1000 talira za »N[eue] Rh[einische] Z[ei]tung« Carlu Postu, ali ih je povukla kada su novine propale. Da ne bi Ti možda mogao da je privoliš na tu akontaciju? Mislim da imam utoliko više prava na jednu takvu akontaciju što sam dao preko 7000 svojih talira za »N. Rh.Z.«, iako je to bilo partijsko preduzeće.

Ako bi Ti bilo moguće, pokreni tu stvar ne saopštavajući je, međutim, drugima. Kažem Ti da sam perdu⁴ ako mi otkud ne dođe pomoć, jer je ovde i moja porodica i već se poslednji nakit moje žene odselio u zalagaonicu.

Očekujem odmah odgovor.

Tvoj

K. Marx

¹ bez prebijene pare — ² Beda filozofije — ³ vlasnik — ⁴ izgubljen

Engels Jenny Marx

u Pariz

Draga gospodo Marx,

Vi se kao i Marx svakoga čudite što se tako dugo nisam javljao. En voici les causes¹: Istoga dana kada sam pisao Marxu (iz Kajzerslauterna) stigla je vest da su Hamburg zaposeli Prusi, i time presekli vezu s Parizom. Više nisam mogao da pošaljem pismo, pa sam otišao Willichu. U Kajzerslauternu sam se držao daleko od svakog bavljenja sa soi-disant² revolucijom^[448]; ali kada su došli Prusi, nisam mogao da odolim želji da učestvujem u ratu. Willich je bio jedini oficir koji je nešto vredeo, pa sam tako otišao k njemu i posta^o njegov adutant. Bio sam u četiri bitke, od kojih dve prilično značajne, naročito ona kod Raštata^[449], i došao sam do zaključka da je mnogoslavljen hrabrost napada najobičnije svojstvo koje čovek može da ima. Fijuk metaka je sasvim neznatna stvar, a za vreme celog vojnog pohoda, i pored toga što ima mnogo kukavičluka, nisam video ni desetinu ljudi koji su se u boju kukavički držali. Ali utoliko više ima »hrabre ludosti«. Enfin³, ja sam svuda srećno prošao i au bout du compte⁴ dobro je da je neko od »N[eue] Rh[einische] Z[eitung]« bio prisutan, jer je sva demokratska bagra bila u Badenu i Falačkoj, pa se sada hvali svojim junačkim podvizima koje nije izvršila. Inače bi se govorkalo: gospoda iz »N.Rh.Z« su prevelike kukavice da se bore. A od sve gospode demokrata niko se nije tukao osim mene i Kinkela. Ovaj poslednji se kod našeg korpusa prijavio kao musketar i sasvim se dobro držao; za vreme prve bitke u kojoj je učestvovao metak mu je okrznuo glavu i bio je zarobljen.

Pošto je naš korpus štitio povlačenje badenske armije, mi smo 24 časa posle svih drugih prešli u Švajcarsku i juče smo stigli ovamo u Vevej.^[450] Za vreme vojnog pohoda i marša kroz Švajcarsku bilo mi je apsolutno nemoguće da napišem makar jedan redak. Ali sada žurim da Vam se javim i to utoliko hitnije što sam — negde u Badenu — čuo da je Marx u Parizu uhapšen. Naime, nismo nikako dobijali novine i ništa nismo znali. Da li je to istina ili nije, nisam mogao nikako da doznam. Shvatićete moje strahovanje i napetost zbog toga, pa Vas molim da me najhitnije oslobodite tog nespokojstva i obavestite o Marx-ovoj sudbini. Pošto niko nije potvrdio glasine o M[arxovom] hapšenju, još uvek se nadam da to nije tačno. Da Dronke i Schapper sede, u to nimalo ne sumnjam. No dosta o tome, ako je Marx još na slobodi,

¹ Evo zbog čega — ² takozvanom — ³ sve u svemu — ⁴ na kraju krajeva

pošaljite mu ovo pismo s molbom da mi odmah piše. Ukoliko se u Parizu ne oseća dovoljno bezbedno, ovde u Vatlandu mogao bi biti potpuno siguran. Sama vlada sebe naziva crvenom i partisanske de la révolution permanente⁵. U Ženevi je isto tako. Tamo je Schily iz Trijera, koji je bio jedan od komandanata u majnskom korpusu.

Ako od kuće dobijem nešto novca, verovatno ću otići u Lozanu ili u Ženevu da vidim šta da počnem. Naša kolona, koja se dobro tukla, dosadna mi je, a ovde se ništa ne može uraditi. Willich je u borbi dobar, hladnokrvan, spretan, brzo i pravilno procenjuje, ali van bitke plus ou moin⁶ dosadan ideolog⁽⁴⁵¹⁾ i pravi socijalista. Većina ljudi iz korpusa, s kojima se može razgovarati, poslata je u druga mesta.

Kad bih samo bio siguran da je Marx na slobodi! Često sam mislio da sam usred pruskih zrna bio na daleko manje opasnom mestu nego drugi u Nemačkoj, a pogotovu Marx u Parizu. Dakle, oslobodite me što pre te neizvesnosti. Tout à vous!⁷

Engels

Vevey, Canton de Vaud, 25. jula 1849.

Adresa: F. Engels, refugié allemand⁸, Vevey, Suisse

(Ako je moguće u zatvorenom omotu do Tionvila ili Meca)

⁵ pristalicom permanentne revolucije — ⁶ manje ili više — ⁷ Potpuno vaš —
⁸ nemački izbeglica

39

Marx Ferdinandu Freiligrathu

u Keln

[Pariz] 31. jula [1849]

Dragi Freiligrath!

Priznajem da se veoma čudim L[assalle]-ovom ponašanju. Ja sam mu se lično obratio. Pošto sam grofici¹ lično jednog trenutka pozajmio novac, a znajući koliko mi je L[assalle] naklonjen, nisam uopšte mogao da pretpostavim takvo kompromitovanje. Naprotiv, preporučio sam mu najveću diskreciju. Najveća neprilika mi je milija od javnog prošenja. Ja sam mu pisao zbog toga.

Ta stvar me neizrecivo ljuti.

Parlons de politique² jer to odvlači od te privatne gadosti. U Švajcarskoj je komplikacija sve veća, a sad sa italijanske strane uz to dolazi još i Savoja. Izgleda da je plan Austrije da u slučaju potrebe u Italiji dobije nadoknadu za Mađarsku. Prikličenje Savoje Austriji bi, međutim, skrhalo vrat sadašnjoj francuskoj upravi ako bi ona to tolerisala. Francuska većina u skupštini je u otvorenom raspadanju. Desnica se cepa u čiste filipiste³, u legitimiste koji glasaju sa filipistima i u čiste legitimiste, koji su poslednjih dana glasali s levicom. Plan Thiers-a i kompanije je da Louis-a Napoleona postavi za konzula na 10 godina, sve do punoletstva grofa od Pariza, koji bi tada trebalo da stupi na njegovo mesto. Ako assemblée⁴, što je skoro sigurno, ponovo uspostavi droits⁵ na pića, izazvaće protiv sebe sve vinogradare. Svakom meom koju preduzima gubi novi deo stanovništva.

U ovom trenutku, međutim, najvažnija stvar je Engleska. Ne treba se zavaravati u pogledu takozvane partije mira, čiji je priznati šef Cobden. Ne treba se zavaravati ni u pogledu »nekoristoljubivog entuzijazma« Engleza prema Mađarskoj, iako širom čitave zemlje organizuju mitinge.

Partija mira je samo *maska* za *free-trade-partiju*.⁶ Isti sadržaj, iste svrhe, isti šefovi. Kao što su fritrederi napadali u unutrašnjoj politici aristokratiju, pogađajući njenu materijalnu osnovu na taj način što su ukinuli zakone o žitu i plovidbi, tako sada napadaju i njenu spoljnu politiku, njene evropske veze i razgranatost, pokušavajući tako

¹ Sophie von Hatzfeldt — ² Razgovarajmo o politici — ³ pristalice Louis-Philippe-a — ⁴ (Nacionalna) skupština — ⁵ poreze — ⁶ Partija pristalice slobodne trgovine

da slome Svetu alijansu. Engleski fritrederi su radikalni buržuji koji radikalno žele da prekinu s aristokratijom da bi neograničeno vladali. A ne vide da će tako narod malgré eux⁷ dovesti na pozornicu i do vlasti. Bez eksploatacije naroda putem srednjovekovnog rata, već čisto trgovinskim ratom — to je partija mira. Istupanje Cobdena u mađarskoj stvari imalo je jednu neposrednu praktičnu polaznu tačku. Rusija ovog časa traži da zaključi zajam. Cobden, zastupnik industrijske buržoazije, suprotstavlja se tom poslu finansijske buržoazije, a u Engleskoj industrija vlada nad bankom, kao što u Francuskoj banka vlada nad industrijom.

Cobden je protiv Rusa vodio strašniju bitku nego Dembinski i Görgey. On je otkrio bedno stanje njihovih finansija. To je, kaže on, most wretched nation⁸. Sibirski rudnici donose državi godišnje samo 700 000 funti sterlinga, a porez na rakiju joj donosi 10 puta više. Rezerve zlata i srebra u trezorima petrogradske banke iznose, doduše, 14 000 000 funti sterlinga, ali to služi kao zlatna podloga za opticaj banknota u iznosu od 80 000 000 funti sterlinga. Ukoliko car, dakle, dirne trezor banke, onda obezvređuje papirni novac i izaziva revoluciju u samoj Rusiji. Kolos apsolutizma, dakle, ne može da se makne bez našeg zajma, uzvikuje ponosna engleska buržoazija, a mi mu ga ne damo. Mi na čisto građanski način još jedanput vodimo borbu buržoazije protiv feudalnog apsolutizma. Zlatno tele je moćnije od ostale teladi koja sedi na prestolima sveta. Naravno, engleski fritrederi imaju u odnosu na Mađarsku još i neposredan interes. Umesto dosadašnje austrijske zabrane trgovinskih ugovora, neka vrsta slobodne trgovine sa Mađarskom. Sigurni su da će novac, koji sada neosporno tajno šalju u Mađarsku, u retouru⁹ kroz trgovinu dobiti nazad sa profitom i kamatama.

Taj stav engleske buržoazije prema kontinentalnom despotizmu je preobraćanje vojnog pohoda, koji je ona vodila od 1793. do 1815, protiv Francuske. Tom razvoju se ne može pridavati previše značaja.

Tebi i Tvojjoj supruzi najlepši pozdravi od mene i moje supruge

Tvoj

K. Marx

⁷ protiv njihove volje — ⁸ najbednija nacija — ⁹ povraćaju

40

Marx Josephu Weydemeyeru

u Frankfurt na Majni

[Pariz, oko 1. avgusta 1849]

Dragi Weydemeyer!

Saznao sam od Dronkea da nema ništa sa Vestfalkom¹. Dobro je i tako.

Sada bih želeo da mi kažeš na koji način misliš da je moguće publikovati brošure?

Hteo bih da počnem sa brošurom o *najamnom radu*, od koje je samo početak štampan u »N[eue] Rh[einische] Z[ei]tung«-u². Ja bih uz to napisao mali politički predgovor o sadašnjem status quo-u. Misliš li da bi npr. Leske pristao na to? Morao bi, čim bi rukopis imao u rukama, odmah da plati, i to dobro da plati, pošto znam da ta brošura privlači, i da će naći masu već gotovih pretplatnika. Moje sadašnje finansijsko stanje ne dozvoljava mi da regulišem stari compte³ sa Leskeom.

Ako bi Leske posle došao do zaključka da je stvar dobro išla, mogli bismo da nastavimo na isti način.

Juče sam dobio pismo od Engelsa⁴; on je u Švajcarskoj i kao adutant Willicha učestvovao je u 4 bitke.

Damoklov mač još uvek visi iznad moje glave; niti su poništili moje proterivanje⁵, niti se, zasad, ono sprovodi u delo.

Ma kako trenutno bilo fatalno stanje stvari za naše lične prilike, ipak spadam među one koji su satisfaits. Les choses marchent très bien⁶, a Vaterlo koji je doživela zvanična demokratija ima da se smatra pobedom. Vlade milošću božjom preuzimaju ulogu da se za nas osvete buržoaziji i da je kazne.

Možda ću Ti ovih dana poslati jedan mali članak za Tvoje novine⁷ o stanju engleskih odnosa. Ovoga trenutka to mi je i suviše dosadno pošto sam tu stvar već razjasnio u nekim privatnim pismima.

¹ Vidi u ovom tomu, Treći deo, pismo br. 37. — ² *Najamni rad i kapital* — ³ račun — ⁴ Vidi u ovom tomu, Treći deo, pismo br. 38. — ⁵ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 41, 42 i 43. — zadovoljni. Stvari idu vrlo dobro — ⁷ »Neue Deutsche Zeitung«

Piši mi *direktno* na *moju* adresu: 45, rue de Lille, monsieur Rambos.

Ti i Tvoja supruga primite najlepše pozdrave od moje supruge i mene. Moja je très souffrante, conséquence naturelle de son état par trop intéressant. Adieu, mon cher⁸ i odgovori mi uskoro.

Tvoj
K. M.

⁸ Veoma bolesna, prirodna posledica visokog stepena njene trudnoće. Dovidjenja, dragi moj.

41

Marx Josephu Weydemeyeru

u Frankfurt na Majni

[Pariz, sredinom avgusta 1849]

Dragi Weydemeyer!

Rado pristajem na Rühlov predlog^[452] ukoliko želi da preduzme ceo poslovni deo, za šta sam ja nesposoban, i neka dobije posrednički honorar.

1. Ja, međutim, nemam pri rucu štampara koji bi dao potrebne akontacije.

2. Čini mi se da su pretplate suviše. Najave u »Westdeutsche [Zeitung]« i u drugim rajnskim i ostalim listovima postigle bi istu svrhu. Pogotovu bi trebalo da stvar bude najavljena i u berlinskim, hamburškim, lajpciškim i breslavskim listovima.

Vest o Tvojim novinama¹ je veoma loša. Zbog toga ću u prvom redu pisati starom dobrom poslovođi »N[eue] Rh[einische] Z[ei]tung«-a, Nautu, i obavestiću Te o rezultatu.

Već bi imao moj članak², ali sam zbog bolesti moje supruge i sve dece već 8 dana neka vrsta bolničara.

Najlepši pozdravi Tvojooj ženi

Tvoj
K. M.

Očekujem što skoriji odgovor.

¹ »Neue Deutsche Zeitung« – ² Vidi prethodno pismo.

Engels Jakobu Schabelitzu

u Bazel

Dragi Schabelitz,

Veoma sam Ti zahvalan što si mi odmah dostavio pismo. Pošto ne mogu direktno da primam pisma, a nisam znao drugu adresu, bio sam prinuđen da Tebe zamaram. Možda ćeš dobiti još jedno ili dva pisma za mene i nadam se da ćeš opet biti tako dobar da mi ih pošalješ.

Ja sada sedim u Lozani i pišem svoje memoare na lakrdiju falačko-badenske revolucije.¹ I suviše me dobro poznaješ da bi pretpostavio da sam politički sudelovao u toj unapred izgubljenoj aferi. Mene su sasvim lepo zabavljale u Karlsrueru i Kajzerslauternu sve ove grube burgije i neodlučnosti privremene vlade, i odbio sam sve položaje. Tek kada su došli Prusi, otišao sam u Ofenbah kod Willicha, pa sam kao njegov adutant učestvovao u ratu. Čas u glavnom vojnom stanu, čas na bojnopolju, stalno vodeći korespondenciju sa glavnom komandom, u stalnoj vezi sa d'Esterom, koji je kao »crvena kamarila« terao vladu napred, dakle u različitim bitkama, i na kraju u boju kod Raštata^[449], imao sam prilike da mnogo vidim i saznam. Ti znaš da sam dovoljno kritičan da bih delio iluzije običnih grlatih republikanaca i da prozirem obeshrabrenost šefova iza velikih reči.

U članku će, kao što »N[eue] Rh[einische] Z[eitung]«-u i pri liči, cela stvar biti drukčije osvetljena nego u drugim pričama koje su u izgledu. Biće obelodanjene svakojake trice i kućine tako da će biti mnogo novosti o zbivanjima u Falačkoj koja su do skora bila gotovo nepoznata. Izveštaj neće biti obiman; biće otprilike 4-6 tabaka.

Dosada još nisam imao vremena da potražim nekog izdavača.

U Nemačku rukopis ne bih rado poslao pošto bi to značilo rizik da ga pošta zapleni. U Švajcarskoj slabo poznajem izdavače, pa sam hteo da Te pitam da li Tvoj stari možda spada među izdavače koji su pogodni za takve spine i — NB — koji i *plaćaju*, jer novac moram da dobijem, il faut que l'on vive.² Ne treba ni da Ti kažem da će stvar biti dobra za čitanje, a da će u Nemačkoj biti kupovana (neće biti konfiskovana, le sujet n'y prête pas)³, za to Ti jamči moje ime. Ako se, dakle, može zaključiti posao sa Tvojim gospodinom tatom, ja se osla-

¹ Kampanja za državni ustav — ² mora se živeti — ³ predmet ne daje povoda za to

njam na Tebe, a ako ne, opet dobro. U ovom drugom slučaju svakako nećeš odbiti da mi daš savet o eventualnim nemačkim izdavačima, jer ja i u pogledu nemačkog knjižarstva tapkam u neznanju.

Piši mi, dakle, što pre o tome. Najlepše Te pozdravlja

Tvoj

F. Engels

8, Place de la Palud,
Lozana, 24. avgusta 1849.

43

Engels Josephu Weydemeyeru
u Frankfurt na Majni

Dragi Weydemeyer,

Post tot discrimina rerum¹ — posle toliko hapšenja u Hesenu i Falačkoj^[453], posle 3 nedelje zemlje dembelije u Kajzerslauternu, posle 4 nedelje jednog slavnog rata za vreme koga sam promene radi i mač opasao i figurirao kao Willchov adutant, posle 4 nedelje dosadnog prebivanja sa odeljenjem izbeglica u kantonu Vat, najzad sam dospo dotle da ovde u Lozani stanem na sopstvene noge. Na prvom mestu ću da sednem i da napišem jednu vedru priču o čitavoj toj badensko-falačkoj sprdnji². Ali pošto uopšte nemam nikakve veze sa Nemačkom pa ne znam koji su gradovi pod opsadom ili izvan opsade, ne znam ni to kome izdavaču da se obratim. Uopšte više ne poznajem taj svet. Ti si na licu mesta i zbog toga ćeš bolje znati koji bi izdavači bili pogodni da se sa njima pregovara o toj stvari, koja će, naravno, biti potpuno bezopasna i kojom se nećemo izložiti opasnosti konfiskacije ili procesa. Možda će se neki naći i u Frankfurtu. Ali novca mora da ima. Dakle, budi tako dobar i piši mi o tome što pre da bih odmah mogao da preduzmem korake.

Vašeg crvenog Beckera sam nedavno video u Ženevi. Bio je jako veseo; lokao je s narodnjakom Esselenom i drugim prijatnim Diis minorum gentium³ sa sela.

Najlepši pozdravi Tvojoi ženi i svim poznanicima

od Vašeg
Engelsa

Lozana, 25. avgusta [18]49.
8, place de la Palud

¹ Posle tolikih čudi sudbine (Vergilije *Enejida* Prva pesma) — ² *Kampanja za državni ustav* — ³ drugorazrednim veličinama

44

Marx Ferdinandu Freiligrathu

u Keln

5. septembra [1849], London

Dragi Freiligrath!

Adresa: Karl Blind, 18 Roberts Street
Peterson's Coffeehouse, Grosvenor Square;
pismo za mene stavi u posebnu kovertu.

Mogu da Ti napišem samo nekoliko redaka jer već 4 - 5 dana imam neku vrstu kolerine i užasno sam malaksao.

Žena mi je pisala da treba da potvrdim prijem Tvog pisma sa priloženih 100 fr. Zamisli podlost pariske policije; dosadivali su mojoj supruzi i imala je teškoća dok je uspela da dobije dozvolu da ostane u Parizu do 15. septembra, do kog roka smo tamo iznajmili stan.

Sada sam zaista u teškom položaju. Moja žena je u visokom stepenu trudnoće, 15-og mora da ode iz Pariza, a ja ne znam kako da nabavim pare koje su potrebne za njen odlazak i za naš smeštaj ovde.

S druge strane, imam sve izglede da ovde pokrenem jednu mesečnu reviju; pritiskuje me to što imam malo vremena, a prve nedelje su najteže.

Izgleda da je Lassalle uvreden zbog mog pisma Tebi¹ i još jednog drugog, upućenog njemu. Sigurno da sam bio daleko od takve namere i već bih mu pisao da mi zbog moga sadašnjeg stanja pisanje pisama nije pravi teret.

Čim bar donekle opet budem na konju, pisaću Ti opširnije o politici. Nadam se da ću uskoro dobiti nekoliko redaka od Tebe. Prenesi moje najlepše pozdrave svojoj supruzi, Danielsu itd.

Tvoj

K. Marx

¹ Vidi u ovom tomu, Treći deo, pismo br. 39.

45

Engels George-u Julianu Harneyu

u London

Dragi moj Harney,

Biće da si primio ono nekoliko redaka što sam Ti ih poslao preko pukovnika Willicha. Obaveštavam Te, a preko Tebe i Marxa, da sam jutros stigao u Đenovu i da ću, ako vetar i vreme budu pogodni, sutra na palubi engleskog šonera »*Cornish Diamond*« pod kapetanom *Stevenson* krenuti za *London*. Moje putovanje trajaće otprilike 4 ili 5 nedelja, tako da ću sredinom novembra biti u Londonu.

Veoma sam srećan što sam tako brzo našao pogodnu priliku da napustim ovu prokletu policijsku atmosferu. Stvarno još nikada nisam video neku tako dobro organizovanu policiju kao ovde u Pijemontu.

Uvek iskreno Tvoj

F. Engels

Prevod s engleskog

Đenova, 5. okt. 1849.

46

Marx Louisu Baueru

u London

London, 30. nov. [1849]

Gospodine doktore!

Zbog neprijateljskih odnosa u koje su stupila dva udruženja kojima pripadamo — posle vašeg direktnog napada na ovdašnji Izbeglički komitet^[258], ili u najmanju ruku, na moje kolege i prijatelje u njemu — moramo da prekinemo društvene međusobne odnose ako i jedan i drugi ne želimo da se izložimo dvosmislenim interpretacijama. Sinoć mi se činilo da je nezgodno da u prisustvu moje supruge iznesem svoje mišljenje o ovom sukobu.

Izražavajući Vam najveću zahvalnost za Vaše lekarske usluge, molim Vas da mi izvolite poslati svoj račun.

Vaš veoma odani

dr K. Marx

Marx Josephu Weydemeyeru

u Frankfurt na Majni

London, 19. decembra [1849]
4, Anderson Street, Kings Road
Chelsea

Dragi Weydemeyer,

Već se i ne sećam kad sam Ti poslednji put pisao. Gradanske gnjaveže svake vrste, različiti poslovi i na kraju teškoća s kojom uopšte prilazim pisanju pisama objasniće Ti moje dugo ćutanje. Sada sam najzad dospao dotle da pokrenem post tot discrimina rerum¹ svoju reviju, tj. imam jednog izdavača² i ekspeditora u Hamburgu. Inače će se sve voditi na privatnom računu. Zlo je u Nemačkoj što uvek prođe mnogo vremena dok nešto dođe do štampanja. Skoro i ne sumnjam da će posle pojave tri, a možda i dve mesečne sveske buknuti svetski požar i da će otpasti prilika da privremeno okonačm sa ekonomijom.

Pošto se nalaziš usred Nemačke i tako bolje poznaješ detalje od nas, možda ćeš naći vremena da kratko i sažeto, u nekoliko glavnih crta, prikažeš za našu »Revue« stanje u južnoj Nemačkoj i sve što je s tim povezano.

Pozivam Te, nadalje, da sledeću najavu³ staviš u vaš list⁴, ali tek pošto budeš video najavu u »Kölnische Zeitung« koja dolazi od izdavačevog agenta u Hamburgu. Možda bi jedan prepis mogao da pošalješ u Vestfaliju. Videćeš naime iz oglasa da pored knjižarske prodaje želimo da postignemo i nešto drugo, i to na taj način što nam naši partijski drugovi prikupljaju pretplatnike i šalju spiskove. Zasada smo morali da odredimo prilično visoku cenu, a broj tabaka je srazmerno mali. Ukoliko uspermo da povećamo prodaju, naša će sredstva porasti i ta nezgoda će se izbeći.

Šta kažeš o gužvi između Proudhona, Blanc-a i Pierre-a Leroux-a? Willich Te pozdravlja, kao i Engels, crveni Wolff, Weerth.

Ovde u Engleskoj se sada razvija valjda najznačajniji pokret. S jedne strane, javlja se protekcionistička agitacija oslonjena na fanatizovano seosko stanovništvo — posledice slobodnog corne trade-a⁵ počinju da se pokazuju upravo kako sam pre više godina predskazao⁶, —

¹ Posle tolikih čudi sudbine (Vergilije, *Enejida*. Prva pesma) — ² J.E.M. Köhler — ³ Karl Marx/Friedrich Engels, *Ankündigung der »Neuen Rheinischen Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«* — ⁴ »Neue Deutsche Zeitung« — ⁵ trgovanja žitom — ⁶ Govor o pitanju slobodne trgovine

a s druge strane, fritrederi, koji kao financial and parliamentary reformers⁷(281) proširuje dalje političke i ekonomske konsekvence svoga sistema — unutra, a kao peace-party⁸ — spolja; najzad čartisti, koji su, dejstvujući zajedno s buržoazijom protiv aristokratije, istovremeno sa većom energijom opet otpočeli svoj sopstveni partijski pokret protiv buržuja. Sukob tih partija biće veličanstven, a ispoljavanje agitacije biće revolucionarnije, burnije, ako, kao što se nadam, a ne nadam se bez realnih razloga, torijevci dođu na vlast umesto Vigovaca. Drugi événement⁹ koji se na Kontinentu još ne može zapaziti je približavanje ogromne industrijske, poljoprivredne i trgovinske krize. Ako Kontinent bude odložio svoju revoluciju posle izbijanja te krize, Engleska će možda od samog početka morati da bude saveznik, doduše nemio, revolucionarnog Kontinenta. Ranije izbijanje revolucije — ako ne bude direktno motivisano ruskom intervencijom — bilo bi po mom mišljenju nesreća jer baš sada kada je trgovina stalno en ascendant¹⁰, radničke mase u Francuskoj, Nemačkoj itd., a isto tako čitav stalež čifra itd., možda na rečima jesu, ali sigurno en réalité¹¹ nisu revolucionarni.

Ti znaš da je moja supruga obogatila svet jednim novim građaninom. Šalje najlepše pozdrave Tebi i Tvojim supruzim. Ja takođe.

Piši uskoro.

Tvoj

K. Marx

Apropos: Da li možeš da mi nabaviš adresu *Hentzea*?¹²

Ti iz novina znaš kako se P. P. Heinze šašavo renomira. Taj momak, koga je revolucija u Nemačkoj upropastila — *pre* nje su njegove stvari bile do izvesne mere en vogue, parce que le petit bourgeois et le commis-voyageur s'amusèrent à lire imprimés en pleins caractères les bêtises et les rodomontades qu'ils débitaient eux-mêmes mystérieusement chez le marchand de vin entre le fromage et le biscuit¹³ —, on pokušava da se rehabilituje time što u Švajcarskoj, u Engleskoj kod vlade kompromituje ostale izbeglice koje su zaista radile, pravi skandale i pribavlja sebi unosno mučeništvo pretnjom da će sto thousand of millions of men¹⁴ da pojede prilikom sledeće déjeuner à la fourchette.¹⁵

⁷ Finansijski i parlamentarni reformatori — ⁸ partija mira — ⁹ događaj. — ¹⁰ u usponu — ¹¹ u stvarnosti — ¹² sledeći deo pisma postoji samo u kopiji napisanoj nepoznatom rukom — ¹³ privlačne, pošto su malograđani trgovački putnici nalazili uživanje u tome da nadu naštampano crno na belo gluposti i hvalisanja koja su sami tajanstveno širili u vinskim podrumima između sira i biskvita — ¹⁴ hiljadu miliona ljudi — ¹⁵ užine

Engels Jakobu Schabelitzu

u Bazel

Dragi Schabelitz,

Tvoje pismo sam primio, a što nisam odgovorio na njega iz Lozane ima raznih uzroka, a pre svega — moje veliko jedrenje oko sveta, od Đenove do Londona, koje me je 5 nedelja zadržalo na vodi. Svoj rukopis¹ tada nisam dao Bambergeru zbog toga što sam hteo da ga štampam kao posebnu brošuru, a ako to ne bi išlo, onda — u našoj, već tada planiranoj »Revue«. Ta »Revue« je sada postala stvarnost, i u Nemačkoj će se januara pojaviti prva sveska, — kao što si po svoj prilici već video iz jedne malo prerane najave u »Berner Zeitung«-u. Bilo bi nam veoma drago ako biste Ti ili Tvoj stari hteli da se donekle zauzmete oko prodaje u Švajcarskoj i da sa nama direktno stupite u poslovni odnos. Dobili biste direktno primerke od našeg hamburškog komisionara i mogli biste možda da preuzmete neku vrstu generalne agenture za Švajcarsku, pošto mi u svakom slučaju više volimo da radimo sa solidnim kućama, a ja čoveka koji je u Bernu potpisao belešku ne poznajem. Kaži mi da li je to valjan čovek. Razmisli kako to može da se uredi i napiši mi pod kakvim uslovima. U svakom slučaju, trebalo bi da se vrši tromesečni obračun i plaćanje bar onoga što ulazi kao fiksna pretplata. I naš hamburški komisionar to mora da nam uradi.

Priloženi oglas² mogao bi ubaciti u »National-Zeitung« i uzmi ga kad Ti s vremena na vreme bude potreban neki oglas za popunjavanje prostora.

Prva sveska, osim opšteg uvoda (od Marxa), sadrži jedan moj članak o kampanji za državni ustav, jedan članak maloga Wolffa o poslednjim danima parlamenta u Frankfurtu i Štutgartu, pregled događaja od Marxa i mene i, po mogućnosti, prvo iz niza predavanja koje Marx drži o ekonomiji u ovdašnjem radničkom udruženju.^[454] Zatim još ponešto — možda još nešto od crvenog Wolffa. On, Marx, Weerth i ja smo sad ovde, a ako bude moguće i Lupus će uskoro doći ovamo.

Inače, ovde je sasvim dobro. Struve i Heinzen intrigiraju protiv radničkog udruženja i protiv nas kod boga i sveta, ali bezuspešno. Oni sa nekim umerenim »urlatorima«^[347], izbačenim iz našeg udruženja,

¹ Kampanja za državni ustav — ² Karl Marx/Friedrich Engels: *Ankündigung der »Neuen Rheinischen Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«*

održavaju jedan zaseban klub, gde Heinzen iskaljuje svoju mržnju prema pogubnoj nauci komunista.^[455]

Piši mi što skorije o poslovnoj stvari.

Tvoj
F. Engels.

London, 6, Macclesfield Str.
Dean Str., Soho
22. decembra 1849.

Unapred srećna Nova godina!

Budi tako dobar i pošalji mi *odmah* u paketu: *Mieroslawski, Rapports sur la Campagne en Bade; Daul, Tagebuch eines pp.*, škrabotinu Beckera-Esselena^[456] i sve što je od ikakvog značaja objavljeno o događajima u Badenu, tj. što sadrži *činjenice*, a ne deklamacije. Iznos možeš da uputiš na mene ili da ga staviš na teret kasnijih knjižarskih obračuna sa »N. Rh. Z.«³.

³ »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue.«

1850

49

Marx Eduardu Müller-Tellingu

u London^[457]**(kopija)¹**

[London] 1. jan. 1850.

D[ragi] Telling,

Engels, Seiler, Weerth, Willich i ja nećemo se pojaviti na sastanku zakazanom za 3. jan., i to, pored ostalog, iz sledećih razloga:

1. Lista političkih izbeglica koji su pozvani sastavljena je proizvoljno. Tako npr. nedostaju C. Schramm i F. Wolff.

2. Nije pridobijen nijedan od radnika koji su godinama stajali na čelu londonske nemačke demokratije.

Tvoj

K. Marx

¹ napisana Engelsovom rukom

50

Marx Ferdinandu Freiligrathu

u Keln

London, 10. januara [1850]

Dragi Freiligrath!

Pišem Ti danas samo nekoliko redaka o jednoj važnoj stvari.

Kako za našu »Revue« tako i za njeno postepeno pretvaranje u 14-dnevni i nedeljni list i, već prema prilikama, opet u dnevni list — kao i za naše ostale *propagandističke* interese — potreban nam je novac. Novac se može dobiti samo u Americi, gde sada polurevolucionari — npr. neki Anneke, koji je sramno kidnuo iz Falačke i dokazao da nije čak ni vojnik — beru zlatne jabuke.

Mi smo zbog toga zaključili da *C. Schramma* odmah pošaljemo u Ameriku kao emisara. Za celo putovanje, kako je zamišljeno, potrebno nam je bar 150 talira. Pozivajući Te da u što kraćem vremenu sakupiš priloge, istovremeno Te molimo da napišeš preporuke za *C. Schramma*, odgovornog urednika »N. Rh. Z.«¹ (koji se vratio našoj partiji posle smelog bekstva iz tvrđave Vezel).

Zbog ove stvari s novcem pisao sam i G. Jungu.

Čekajući skori odgovor

Tvoj
K. Marx

Ovdašnji čartisti i francuski *réfugiés*² takođe će dati mandate našem emisaru.

Ta stvar se tiče celog Saveza.

Potrebno je, dragi Freiligrath, da u svojoj pismenoj preporuci jasno izneseš položaj »N. Rh. Z.« u Nemačkoj i njen revolucionarni značaj.

¹ »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«. — ² izbeglice

51

Marx Josephu Weydemeyeru

u Frankfurt na Majni

London, 4. februar 1850.

Dragi Weydemeyer!

Zadocnio sam sa svojim odgovorom na Tvoje pismo, jer sam dve nedelje bio ozbiljno bolestan.

Časopis¹ će se pojaviti iduće nedelje. Sadrži Tvoj članak. Čekamo nastavak. Izlazak časopisa bio je usporen mojom bolešću. Mi smo, naime, nameravali da izdamo dva broja zajedno, ali izdavač je iz potpuno opravdanih komercijalnih razloga bio protiv toga. Morali smo ponovo da unesemo izmene, što se vremenski upravo podudaralo sa mojom bolešću.

Poslaće Ti iz Kelna dve stotine primeraka. Dva primerka pošalji, molim, K. Bieringeru u Hekst kod Frankfurta. Naručio ih je ovde. Pobrini se i za naplatu.

Tvoju poruku sam saopštio Telleringu. On je apsolutno nepodesan za engleskog dopisnika. U Beču je još mogao da prođe sa svojim brbljanjem, ali ovde se stvari moraju temeljno proučiti. Drugom prilikom više.

Tvoj

K. Marx

Pozdravi svoju ženu srdačno od mene i žene. U Hamburgu već imamo porudžbina za okruglo 1500 primeraka.

¹ «Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue»

52

Engels Eduardu Müller-Tellingu

u London

Dragi Telling

Dobio sam Vašu kartu⁽⁴⁵⁸⁾ tako kasno da bi mi i pored najbolje volje bilo teško da Vam nabavim još jednu ulaznicu za današnji bal. Pošto ste Vi inače primljeni za člana Udruženja a niste uzeli svoju kartu, niti prisustvujete bilo kojoj od sednica, a prekjuče smo jednu individuu u sličnom položaju izbacili iz Udruženja, meni je baš zbog svega toga potpuno nemoguće da ispunim Vašu želju.

Tout à vous¹

Engels

[London] četvrtak ujutro [7. februara 1850]

¹ Odani Vam

53

Engels Mađarskom izbegličkom komitetu

u Londonu

(koncept)

[London, krajem februara 1850]

Mađarskom izbegličkom komitetu u Londonu

Gradani Kilinsky i Ryschka javili su se Nemačkom izbegličkom komitetu^[258] radi pomoći. Kad smo ih upitali za dokumente, pokazali su 2 uverenja od gospidina Fr. Pulszkog, čiji prepis prilažemo.^[459] Na osnovu tih uverenja oni nisu nemačke nego mađarske izbeglice; pošto su ovde od kompetentnih vlasti bili vrbovani za mađarsku službu, oni prema tome ne pripadaju resoru nemačkog nego mađarskog komiteta. Oni, međutim, tvrde da su od tog komiteta dobili 10 šilinga i izjavu da im se dalja potpora ne može dati. Pošto se ipak teško može dopustiti da ti ljudi bez pomoći ostanu na ulici, dozvoljavamo sebi da vas pitamo da li je sve to tačno i da li su možda naročiti razlozi rukovodili mađarski komitet da imenovanim građanima ne odobri pomoć.

(Kopije uverenja.)

54

Engels Juliusu Schuberthu i Theodoru Hagenu

u Hamburg

i Stephanu Adolphu Nautu

u Keln

(koncept)

[London] 4. marta [18]50.

1. Schuberth. Na pismo je odgovoreno. Sveska 2.¹, kao što je obećano, ne sme da stoji više od prve. Zbog 450 primeraka sada se za 1. kvartal više ne može promeniti. Za 2. neka spremi predloge. Aranžman zbog plaćanja Köhlera s tim nema veze. — Sch[uberth]ova saopštenja o uspehu u kontradikciji su s njegovim ranijim vestima i našim izveštajima. — Ubuduće ništa ne vratiti bez našeg pitanja. Za svesku III može da ostane: »Za republiku umreti.« — 50 primeraka ovamo. Dopis iz južne Nemačke nije više upotrebljiv.

2. Hagen. Kao Schuberthu. Neka uredno sredi kontrolu štampara² i neka traži od njega potvrdu o tiražu. Dopis iz južne Nemačke nije više upotrebljiv. — Neka se energično suprotstavi neopravdanim zahtevima cenzure i neka stavi svoje ime kao odgovorni izdavač na naslovnu stranu. Ukoliko odeljak IV »Kampanja za državni ustav³« pravi teškoće, neka ih odmah saopšte.

3. Naut. Uslovi za štampara — cena kao u Hamburgu; za Eisena: 25% za Keln, 50% za sve druge primerke uključujući sve troškove, i izuzimajući na primer poštarinu iz Londona ili oglase koje smo mi naručili. Štampar mora da isporuči 5 tabaka za 10 dana i utvrditi penale.

¹ »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue« — ² J.E.M. Köhler — ³ Friedrich Engels: *Kampanja za državni ustav*

55

Marx Eduardu Müller-Tellingu

u London

(koncept)

London, 12. marta 1850.

Na osnovu Vašeg jučerašnjeg pisma radničkom udruženju tražio bih od vas zadovoljenje da ste iole sposobni za to posle Vaših nečasnih kleveta protiv Engelsa i posle opravdane odluke uprave udruženja^[460] o Vašem isključenju. Sačekaću Vas na nekom drugom polju, da bih Vam strgao pritvornu masku revolucionarnog fanatizma pod kojom ste do sada vešto uspevali da sakrijete svoje sitničarske interese, svoju zavist, svoju nezadovoljenu sujetu i svoje nezadovoljstvo i bes što svet nije priznao Vaš veliki genij — što je započelo kada ste pali na ispitu.

Da ste nešto malo razmislili, mogli ste pretpostaviti da ću ja sa svoje strane sve učiniti da se izbegne skandal ako kao *svedok* budem prinuden da iznesem jednu otežavajuću činjenicu protiv Vas, jer bi me to dvostruko kompromitovalo: pred očima radničkog udruženja, kome sam *Vas ja* preporučio, i pred očima javnosti, za koju ste postojali samo kao saradnik u *mojim novinama*.¹

Vaša pisma meni, a ona su spremna za objavljivanje, dokazuju da ste sve pokušali da mi nametnete ulogu »demokratskog Dalaj-Lame i nekoga ko u svojim rukama ima budućnost sveta«. Čime dokazujete da sam tu neukusnu ulogu ikada primio? Jedino što biste mogli da mi prebacite je to što nisam odmah prekinuo s Vama i što Vas nisam denuncirao drugima posle stvari sa Klapkom, o čijem sam kompromitujućem karakteru smesta neuvijeno izneo svoje mišljenje pred svedocima. Priznajem svoju slabost. Tek Beckerova² izjava da ste mu 4 nedelje pre objavljivanja Vaše gotove brošure protiv »Westdeutsche Zeitung«-a^[461] opet nudili saradnju u tim novinama, ta izjava, oslonjena na svedočanstva Freiligratha i Hagena, kao i Vaše iz prsta isisane klevete protiv Engelsa, ubedili su me da je ono što sam smatrao slučajnom brzopletošću sastavni deo jednog čitavog sistema. Inače je bilo pametno od Vas što se niste pojavili na završnom sastanku, koji je na Vaše traženje Willich juče ponovo zakazao. Znali ste šta možete da očekujete od suočenja sa mnom.

K. Marx

¹ »Neue Rheinische Zeitung« — ² Hermann Becker

56

Marx Josephu Weydemeyeru

u Frankfurt na Majni

London, 9. aprila [1850]

4, Anderson Street, Kings Road, Chelsea

Dragi Weydemeyer!

Veoma ćeš me obavezati ako mi *odmah* pišeš kako stoji sa prodajom »N. Rh. Z.«¹ i da li možemo uskoro da dobijemo novac. Vi u maloj Nemačkoj uopšte nemate pojma o ovdašnjim prilikama.

3-a sveska se pojavljuje 10-og ovog meseca. Onaj čovek iz Hamburga,² mi još pravo i ne znamo kako i iz kojih razloga, užasno je odužio stvar. To će se sada okončati.

I Izbeglički komitet^[258] me opunomoćuje da apelujem na vaš komitet. Mi sada imamo na vratu 60 izbeglica; već je najavljeno više stotina onih koji su prognani iz Švajcarske. Zbog toga ćemo uskoro kasu za izbeglice iscrpsti do poslednje pare, a zatim će ti ljudi opet biti na ulici.

Najlepši pozdrav Tvojoi ženi.

Tvoj

K. Marx

¹ »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue« — ² verovatno Theodor Hagen

57

Engels Juliusu Schuberthu
u Hamburg

[London, oko 11. aprila 1850]

Za Schubertha:

1. Sada, posle slanja 3. sveske¹, mi *najskorije* očekujemo obračun o prodaji 3. sveske i *izmirenje salda* i neka on piše ako to ne može da se izvrši do 15. aprila. U svakom slučaju, odmah poslati izveštaj koliko je primeraka od ove 3. sveske odštampano, a koliko je od toga na čvrstu porudžbinu. Neka se odštampa samo nekoliko stotina više od čvrstih porudžbina.

2. Pošto Sch[uberth] ne smatra za nužno da gospodin Hagen vrši dužnost odgovornog urednika, onda on *ni pod kakvim uslovima ne sme da promeni ni reči u rukopisu*. Ako bi se to još dogodilo, obaveštavamo ga da bismo bili prinuđeni da odmah s njim prekinemo svaku vezu. Hagenu je naloženo da vodi računa da se ništa ne menja.

3. Pošto Sch[uberth] nije Nautu poslao prema našoj instrukciji 450, nego 300 primeraka, to će Naut primerke koji mu nedostaju uzeti od onih 150 koje je Sch[uberth] poslao Eisenu. Mi nadalje očekujemo da će se pošiljka primeraka Nautu ubuduće slati uvek *istovremeno* sa onima koji idu Eisenu. Ukoliko bismo opet primili pritužbe, moraćemo da preduzmemo druge mere. Isto tako, ubuduće očekujemo da nam se šalje u London 50 primeraka prvim brodom čim se sveska odštampa.

(Pisati pismo Hagenu i priložiti Sch[uberth]-ovom.)

¹ •Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue•

58

Engels Josephu Weydemeyeru

u Frankfurt na Majni

Dragi Weydemeyer,

Budi dobar pa priloženu izjavu stavi u »Neue D[eu]tsche Z[ei]-t[un]g«. ¹ Pokušaji »velikana« da sebi preko leđa izbeglica ponovo stvore položaj i njihovi manevri koje su radi toga pokušali svuda u štampi, sprečavaju slanje novca ovamo. Mi smo sada za izbeglice sakupili i podelili otprilike 120 - 130 funti, a ostalih suma summarum 2 funte i 15 šilinga potrošili. Sada oni žele da se prikažu kao zastupnici »bespomoćnih« izbeglica. Ako sada ne dobijemo novac, onda će od danas za osam dana naših 50 - 60 izbeglica bez ijedne pare biti na ulici.

Večeras velika gospoda žele da održe skup izbeglica i da vide šta mogu da urade. Mi ih puštamo. Biće, naravno, opet velikih reči i silnih planova, ali ne i novca za izbeglice. Uostalom, verovatno će propasti, iako niko od nas neće tamo biti.

Marx s nestrpljenjem očekuje Tvoj odgovor na njegovo poslednje pismo koje Ti je poslao pre otprilike 14 dana. ²

Najlepši pozdravi Tvojim i Lünningovim supruzim.

Tvoj
Engels

6, Macclesfield St., Soho,
London, 22. aprila [18]50.

¹ Karl Marx/Friedrich Engels, *Izjava od 20. aprila 1850* — ² Vidi u ovom tomu, Treći deo, pismo br. 56.

59

Engels Josephu Weydemeyeru

u Frankfurt na Majni

Dragi Weydemeyer,

Danas je stiglo Tvoje pismo Marxu zajedno sa 5. — f. st. za izbeglice i dodatkom za mene. U međuvremenu si verovatno dobio dva pisma sa izjavama, pozivom i obračunom Izbegličkog komiteta.^[462] Odštampaj ih što pre i što god u svojoj okolini možeš da učiniš da bi sakupio pare za izbeglice, Ti učini. Ostale okolnosti videćeš iz priloženog pisma Dronkeu. Možda se u Frankenu, Nirnbergu, Bajrojt u itd. može nešto sakupiti. »N. Rh. Z.« se tamo veoma dobro prodaje. Ako imaš neku adresu u Minhenu, piši i tamo. Ti shvataš da je sada, kada magarci Struve i njegova kompanija u predvečerje revolucije preko izbeglica ponovo pokušavaju da dođu u novine, za nas stvar časti da bar naše izbeglice dalje potpomažemo i da ne dozvolimo da oni koji su bolji među novopristiglim padnu ponovo pod uticaj ovih magaraca.

Mislili smo da su dve sledeće sveske »Revue«, 2-a već od pre 5 nedelja, 3-a bar već nekoliko dana u Tvojim rukama. Magarac Naut nije Ti ih dakle uopšte poslao! Već danas mu je u jednom grubom pismu poručeno da Ti ih odmah pošalje. On 3. svesku mora da ima već 8 dana. Uostalom, nemoj da pišeš kritiku pre nego što dobiješ i 3. svesku, u kojoj se prva serija članaka potpuno završava.¹

Zbogom,

Tvoj

F. E.

London, 25. aprila [1850]

Upravo čujemo da se u raznim nemačkim listovima od strane bednih Struvea, Tellinga, Schramma², Bauera³ (Stolpea) itd. širi glasina da naš komitet sam guta izbegličke pare. Taj bezobrazluk se širi i u pismima. Ti to sigurno nigde nisi pročitao, inače bi ustao u našu odbranu. Ti znaš da je sve nas revolucija samo stajala novaca, a da nikome nije donela ni pare; da se čak ni »N[eue] Pr[eußische] Z[eitung]« itd. nikada nisu usudile da nam prebacuju takve stvari. Samo vašljivi demokrati, impotentni »velikani« malograđanštine, bili su dovoljno veliki nitkovi za takvu podlost. Naš komitet je već 3 puta

¹ Friedrich Engels, *Kampanja za državni ustav* — ² Rudolph Schramm —

³ Louis Bauer

polagao račune, svaki put su darodavci pozivani da pošalju opuno-moćenike za pregled knjiga i priznanica. Koji je drugi komitet to učinio? O svakoj pari postoji priznanica. *Nijedan* član komiteta nije dobio ni groša od tog novca, a ne bi nikad ni tražio, ma koliko zapao u bedu. Nikada nijedan od naših najboljih prijatelja nije dobio više nego poslednji izbeglica; niko ko je imao neki izvor prihoda, nije dobio ni groša.

Ako Dr[onke] nije više tu, otvori Ti njegovo pismo, pročitaj ga i pošalji mu ga.

60

Engels i Marx F. Pardigonu

u London

(koncept)

Dragi Pardigon,

Upravo smo doznali da vaše udruženje namerava da podnese svoj program nemačkom udruženju u Greek Streetu^[463] i da im postavite pitanje da li se s njim slažu ili ne.

Posle vašeg razgovora u subotu mi u to ne verujemo; ali ako biste vi ili vaše udruženje izjavili za neku individuu ili za veliki broj bilo kojih individua da su obične ništarije, mi bismo ih jednostavno izbacili i ne bismo ih ni upitali da li bi želeli da odobre naš program.

Mi smo vas obavestili da su ljudi koji stoje na čelu ovog udruženja šarlatani ili varalice. Varalice i šarlatani potpisuju sve. Oni bi potpisali i naš manifest da smo prihvatili njihove ponovljene predloge za ujedinjenjem i slogom.

Razumećete da bi nam čast nalagala da odmah prekinemo svaku vezu sa članovima Rathb[one] Place ako bi vaše udruženje prihvatilo takav predlog.

Pozdrav uz bratska osećanja

F. Engels

K. Marx

London, 6. maj 1850

Prevod sa francuskog

61

Engels Theodoru Schusteru

u Frankfurt na Majni

Gospodinu Th. Schusteru u Frankfurtu na Majni

Preko gospodina Weydemeyera koji je tamo dobili smo od strane tamošnjeg komiteta za izbeglice na gospodina Stiebela ovde 10 f. st. o čijem urednom prispeću Vas ovim sa zahvalnošću obaveštavamo.

Ukoliko bi bilo moguće da nam tamo, ili u okolini, nabavite dalje pošiljke za ovdašnje izbeglice, bili bismo Vam za to veoma zahvalni. Broj izbeglica se svakog dana povećava, a ovih 10 f. st. jedva da je dovoljno da pokrije najnužnije tekuće potrebe za jednu nedelju. Novac počinje sve slabije da pritiče, dok, s druge strane, izbeglice kojima je sada potrebna pomoć pripadaju skoro isključivo strukama koje ovde imaju malo ili uopšte nimalo izgleda za zapošljavanje.

Pozdrav i bratska osećanja
Socijaldemokratski komitet za izbeglice
I[nostrano] O[deljenje]
F. Engels
sekretar

London, 13. maja 1850.

Sve pošiljke molimo preko gospodina Weydemeyera gospodinu Marxu ili gospodinu C. Pfänderu, 21, King Street, Soho Square, London.

62

Marx Josephu Weydemeyeru

u Frankfurt na Majni

[London] 8. juna¹ [1850]

Dragi Weydemeyer!

Kako stoji stvar sa našom »Revue«? Specijalno sa novcem? Pitanje postaje utoliko hitnije što se ovde s pruske strane preduzimaju svi mogući koraci kod engleske vlade da budem proteran i iz Engleske. Da ovde ne sedim sans le sou², već bih se ja povukao u unutrašnjost Engleske i vlada bi me izgubila iz vida.

Kako stoji sa »crvenim brojem«?^[447] Imamo ovde za njega narudžbine iz Amerike. Koliko je od njega prodato? Koliko komada još imaš?

Vaše novine³ izgleda da su se zajedno sa ostalima udružile u jednoj conspiration du silence⁴ protiv naše »Revue«. Ja doduše shvatam da je Raveaux za publiku »N[eue] D[eutsche Zeitung]« interesantniji.

Pozdrav Dronkeu i Tvojoi supruzi.

Tvoj
K. M.

64, Dean Street, Soho

¹ U originalu: maja — ² bez prebijene pare — ³ »Neue Deutsche Zeitung« —
⁴ zaveri ćutanja

63

Marx Josephu Weydemeyeru

u Frankfurt na Majni

London, 27. juna [1850]
64, Dean Street, Soho Square

Dragi Weydemeyer!

Pošalji novac Nautu. Taj momak je jedan čestit magarac. Stvar ću Ti objasniti drugi put. Nećeš se naljutiti zbog jednog razdražljivog pisma moje žene¹. Ona doji, a naš položaj ovdje je neobično bedan, tako da je gubljenje strpljenja pardonnable.²

L[üning]ova kritika, video sam 1. i 2, dokazuje kako on ne razume stvar koju želi da kritikuje.^[664] Možda ću mu u našoj »Revue« dati neka objašnjenja.

Današnji dan je važan. Moguće je da vlada danas padne. Onda će ovdje početi pravi revolucionarni pokret. Mi lično smo možda prve žrtve torijevaca. Davno nameravano izgnanstvo može tada i da se ostvari.

Tvoj
K. Marx

¹ Vidi u ovom tomu, Prilozi, pismo br. 6. — ² oprostivo

64

Marx predsedniku jednog skupa emigranata

u London

(koncept)

Građanine predsedniče,

Dok su junsku revoluciju^[465] napali svi lajavci buržoaske klase, ja sam javno branio te strašne dane, koji su za mene bili najveća manifestacija borbe koju radnička klasa vodi protiv kapitalističke klase.

Danas sam odsutan sa ove svečanosti emigranata jer me bolest apsolutno sprečava da dođem k vama; ali moje srce je s vama.

Pozdrav i bratska osećanja

Karl Marx

[London] 30. juna [1850]

Prevod sa francuskog

65

Marx Karlu Blindu

u Pariz

(koncept)

London, 17. jula 1850.

Dragi Blinde!

Do tako dugog našeg ćutanja došlo je zbog jednog nesporazuma. Mi smo naime mislili da je druga *Adresa Centralne uprave*¹ Tebi predata pre 6 nedelja ili 2 meseca [preko]² našeg izaslanika Kleina i čekali smo Tvoj odgovor. [Sada] se ispostavlja da Klein ništa tome slično nije do[neo] nazad u Brisel.

Piši mi po mogućnosti uskoro, a u jednom naročitom prilogu[. . .] Mi mislimo da kroz nekoliko (8) nedelja ovde sazovemo kongres.^[466] Šta Ti [misliš] o stvari u Holštajnu? Mi zasada šaljemo jednog izaslanika koji je dve godine tamo radio i sve ličnosti i od[nose dobro] poznaje.

O mojoj privatnoj sudbini i brojnim avanturama koje sam u [. . .] drugi put.

Obraćam Ti se ovoga puta i u jednoj privatnoj stvari [. . .] da mi ako Ti je moguće, ne odbiješ svoju pomoć. Ja sam se sa svojom porodicom sporazumeo da moje novčane poslove [. . .] nedelje u Holandiji uredim sa svojim ujakom Philipsom, [zbog] čega je trebalo da lično otputujem u Holandiju. Jedna [. . .] bolest moje žene stalno je moj put [. . .] A sad mogu da otputujem tamo tek kroz nekoliko nedelja, jer će dve ćerke mog ujaka proslaviti kod njega u kratkom vremenskom razmaku sklapanje braka ta[ko] da se poslovne stvari mogu svršiti tek nekoliko nedelja kasnije.

U međuvremenu sam zbog te stvari, pozivajući se na takav dogovor, ovde u Londonu kod jedne trgovačke firme podigao menicu na 20 f. st. (500 fr.). Menica dospeva u ponedeljak ili sredu. Ako je ne bih mogao isplatiti, trebalo bi da računam sa javnim [. . .] što bi s obzirom na situaciju ovdašnjih partija, kao i s obzirom na moj odnos prema pruskom poslanstvu i engleskom ministarstvu, moglo da ima veoma neprijatne posledice.

¹ Karl Marx/Friedrich Engels, *Adresa Centralne uprave Savezu od juna 1850.* — ² Desna strana rukopisa je oštećena i delimično otkinuta; delove teksta koji nedostaju redakcija je rekonstruisala prema smislu, a ako ni to nije bilo moguće, takva mesta su obeležena trima tačkama stavljenim u uglaste zagrade kao i rekonstruisani delovi teksta.

Sad čujem da *Goegg* u Parizu ovog trenutka raspolaže znatnim kapitalom. Da li bi mu Ti *odmah* pisao, objasnio mu prilike i pitao ga da li bi mi na priznanicu ili menicu pozajmio taj novac. Periculum in mora.³

Do mog aranžmana u Holandiji ja sam u doslovnom smislu dé-pourvu⁴ i poslednjeg šilinga.

Uzdam se u to da ćeš učiniti sve što je u Tvojim moćima.

Tvoj

K. Marx

London, 64, Dean Street, Soho

³ Opasnost vreba ako se okleva. — ⁴ lišen

66

Marx Josephu Weydemeyeru

u Frankfurt na Majni

29. oktobra 1850.

London, 64, Dean Street, Soho

Dragi Weydemeyer!

Molim Te da za mene svršiš sledeći posao:

Pozajmi od Schustera ili nekog drugog novac koji je potreban da se podigne moje srebro iz zalagaonice u Frankfurtu,^[467] *prodaj* zatim srebro nekom kujundžiji ili kome se inače u Frankfurtu može prodati, isplati čoveka od koga si pozajmio novac za podizanje i pošalji mi ostatak.

Ti i onaj drugi čovek pri tom niste izloženi nikakvoj opasnosti, jer ako stvari ne bi mogao da prodaš po višoj ceni, možeš da ih prosto vratiš u zalagaonicu.

S druge strane, moj položaj je sada takav da na svaki način moram da dođem do novca da bih mogao da nastavim da radim.

Jedini predmeti za koje Te molim da ih vratiš u zalagaonicu, jer nemaju prodajne vrednosti, jesu 1. mali srebrni pehar, 2. jedan srebrni tanjir, 3. mali nož i viljuška u koricama - sve same stvarčice koje pripadaju maloj Jenny.

Tvoj plan o jednoj popularnoj ekonomiji potpuno odobravam i samo želim da ga što pre ostvariš. Najlepši pozdravi Tvojoi supruzi od mene i moje supruge.

Tvoj

K. Marx

67

Marx Hermannu Beckeru

u Keln

2. decembra [1850]

London, 64, Dean Street, Soho, London

Dragi Becker!

Znam da si bio jako uvređen zbog jednog pisma koje sam pisao Bürgersu. Međutim, u tom pismu, koje je napisano u veoma uzbudljivim okolnostima, nisam hteo da uvredim ni svoje prijatelje u Kelnu, ni Tebe. Ja mislim da će Ti biti dovoljno ovo objašnjenje i da mogu, ne vraćajući se na ono što je prošlo, odmah da pređem na predloge koje želim da Ti iznesem.

1. Ti znaš kako je bedno gospodin Schuberth vodio poslove naše »Revue«. Mislim da će ovih dana objaviti 2 poslednje sveske. Želeo bih da taj poduhvat vodim dalje kao tromesečnik (od februara), 20 tabaka svakih četvrt godine. Veći obim bi omogućio da materijal bude raznovrsniji. Da li možeš da se prihvatiš izdavanja i pod kojim uslovima?

2. Jedan moj prijatelj¹ je preveo moj napis protiv Proudhona² sa francuskog na nemački i sam je napisao uvod. Postavljam isto pitanje kao i gore.

3. Napravio sam plan da socijalističku literaturu neprestano pružamo publici tako što bismo štampali niz malih pamfleta u vidu stalnih publikacija. Pre marta ne bi se moglo početi s tim. Ako želiš da preuzmeš takvu stvar, u međuvremenu bi se ovo moglo pripremiti. Ja mislim da će nemačka javnost posle svojih poslednjih utešnih iskustava sa haute politique³ by and by⁴ shvatiti da je prinuđena da svoju pažnju ozbiljno posveti stvarnoj sadržini modernih borbi.

Molim skori odgovor.

Tvoj

K. Marx

¹ Wilhelm Pieper — ² Beda filozofije — ³ visokom politikom — ⁴ malo-pomalo

68

Engels Emilu Blanku

u Barmen

Dragi Emile,

Paket sam primio i zahvaljujem Ti što si brzo nabavio cigare koje nailaze na opšte odobravanje. Gaće su takođe dobre.

Otac mi je pisao pre nekoliko dana. On je više naklonjen Gotfr[ied]-u Ermenu, s kojim bi hteo da bude zajedno ako dođe do razdvajanja; sa P[eter]-om ni pod kojim uslovom neće da ostane duže zajedno nego što je potrebno. Zbog posla sa E[rmen] Bro[ther]s¹ sakupiću sve beleške do kojih se može doći. Sigurno je da su pravili velike poslove, a G[ottfried] E[rmen] tvrdi da su zarađivali po 600 f. st. prosečno godišnje, poslednjih godina i više. Na tom poslu je teško izgubiti novac u prosečnim godinama. Oni imaju malo kapitala, a malo im i treba, a roba — konac za šivenje i pletenje lošeg kvaliteta — uvek ide bolje u poređenju sa dobrim kvalitetom, koji sve slabije ide.

Završni račun za 1849/50. još nije napravljen; stavke dugovanja i potraživanja još su u velikoj zbrci. Otac izgleda da je opet opominjao. Kako čujem, sutra će sestri da to dovedu u red.

Gospodin Peter je dakle jutros ili sinoć stigao ovamo. Pozvao je starog Hilla — koji stanuje u jednom hotelu udaljenom dve kuće od naše kancelarije — i bio je veoma uljudan. Pitao je za nebitne stvari, ali se, bar do sada, nije pokazivao u kancelariji. Ako mu je stalo do toga da me gnjavi, izabrao je pogrešnog čoveka. Otac ne želi da se umeša u svađe braće, a ja to takođe neću učiniti. Ali Gottfr[ied] je u takvom škripcu da se mora držati mene i sve će mi ispričati čak i da ga ne pitam.

Ako P[eter] E[rmen] preuzme rukovođenje kancelarijom, kao što po svoj prilici na kraju mora da bude, biće mi znatno otežana kontrola knjiga. Dosad sam to mogao da činim samo u dinner-hours² 4 dana nedeljno kada sam bio sam, a on baš ima običaj da u kancelariji njuška za vreme dinner-hours. Glavne izvode sam ipak napravio i preostaje mi samo vrlo zamršeno upoređivanje cena, po kojima E[rmen] Bro[ther]s nama prodaju, sa tekućim cenama od slučaja do slučaja i pretraživanje starih faktura itd., da bih video da li će slučajno iskrsnuti ovo ili ono. Ja ću ocu kroz nekoliko dana poslati ceo račun E[rmen] Br[others] za 1849/50, pristojno klasifikovan i sređen, kao i konto

¹ braća — ² pauzi za ručak

Ermenove belionice, da bi video kako su ti džentlmeni umeli da prave poslove sa njegovim kapitalom.

Cenom cigara tereti oca, to će biti najjednostavnije.

Pozdravi Marie, Hermanna i decu srdačno

Tvoj
Friedrich

M[ančeste]r, 3. dec. 1850.

1851

69

Marx Hermannu Beckeru

u Keln^[468]

[London, oko 1. februara 1851]

... Jako bi me obavezao ako bi mi vratio Willichova pisma.¹ Delimično smo mi ovdje na vodama Vavilona zaslužili i vaš homerski smeh. A s druge strane, čovek »navodnu« vezu upotrebljava da bi se pred strancima pravio važan i da bi u isto vreme denuncirao. Najzad, smatram da je potrebno da mu Ti direktno ili preko mene dostaviš cedulju u kojoj najučtivije prekidaš dalje dopisivanje, pošto je humor za njega u Londonu veoma bezopasan, a kod vas u Kelnu gadno može da pogodi ne samo vas, nego u reperkusiji i naše partijske drugove. A šta bi bilo fatalnije i istovremeno smešnije nego da čovek bude razapet na krst na osnovu jedne šale napravljene ćefom »drvodjelje«^[288]. . .

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 58.

70

Marx Hermannu Beckeru

u Keln^[468]

London, 8. februara 1851.

... à-propos! Najzad su Willich i Schapper zajedno sa Barthélemyem etc. uspeli, praveći se strahovito važni zbog svog uticaja u Nemačkoj i uz nečuvene klevete protiv nas, da toliko nasamare Louis-a Blanc-a da se on s tim »šljamom« saglasi o priređivanju jednog banketa u februaru, a uz to i svečanog programa sa nekom vrstom manifesta. Mali je upao u klopku iz sujete da bi Ledru-Rollinu pokazao da za sobom vuče i nemačko-francusko-poljsko-mađarski rep. Sada je stvar opet en pleine dérouté¹, a Mali je dočekao da se uveri da se uzalud kompromitovao i da je bez koristi bio perfidan prema nama s kojima je od 1843. bio u nekoj vrsti mlakog savezništva.

Ali znaš li Ti čime Willich, pre svega, imponuje strancima?^[469] Svojim *ogromnim uticajem u Kelnu*. Biće, dakle, utoliko potrebnije da mi pošalješ pisma da bi se delovanju »drvodjelje«^[288] mogla suprotstaviti brana. Adieu! . . .

¹ u potpunom raspadanju

71

Marx Hermannu Beckeru

u Keln^[468]

[London] 28. februara [1851]

Dragi Becker,

Nadam se da si dobio »Rh. Z.«¹. Ne shvatam Tvoje ćutanje. Da si mi poslao Willichova pisma kao što sam Te molio, ne bih morao da te izveštavam o svinjarijama koje slede. I sada moram da molim da mi se *odmah pošalju ta pisma*. . . Izveštaj koji sledi neka se pročita svim našim prijateljima koji vest o tome moraju da pronesu kroz čitavu Nemačku.

Reč je o londonskom banketu od 24. februara², gde su dva naša prijatelja i partijska druga³ pod predsedništvom valjanog viteza von Willicha javno »haynauovani«⁴. Da biste shvatili činjenice koje slede, evo prethodne primedbe:

Francuska emigracija se razbila u različite partijske grupacije, kao i sve druge. Onda su zajedno osnovali društvo u Church Streetu^[287]. Trebalo je da bude *filantropske* prirode, za pomoć izbeglicama. Politika je bila isključena. Time je svim nijansama francuske emigracije dat neutralan teren. Tako su se ovde istovremeno našli Ledru-Rollin i Louis Blanc, montanjari^[241] i kabetisti, blankisti itd.

Približavao se 24. februar. Vi znate da u prilici kada mogu da se prave važni, Francuzi vrše isto tako duge pripreme, diskutuju, vrte se ovamo-onamo, kao žena koja se porada. Tako je društvo iz Church Streeta sazvalo opšti miting da bi se preduzele mere za proslavu »slavnog« dana. L. Blanc i Ledru-Rollin bili su prisutni. Mali Blanc — notabene, on ne ume da improvizuje, već piše svoje govore i pred ogledalom ih uči napamet — podigao se i održao jedan umetnički razrađen, uglađen, jezuitski govor, kojim je pokušao da dokaže da ovo društvo, pošto je filantropskog karaktera, ne može da priredi *politički* banket, dakle ni proslavu februarske revolucije. Ledru-Rollin mu je odgovorio. Mali Blanc je u žestini replike priznao da neće učestvovati na banketu sa *Ledru-om i Mazzinijem* pošto ga oni nisu *primili u Evropski centralni komitet*^[259], Odgovoreno mu je da banket ne priređuje Evropski centralni komitet, već društvo iz Church Streeta, koje je sastavljeno od svih nijansi francuske emigracije.

¹ »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue« — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 63. — ³ Conrad Schramm i Wilhelm Pieper — ⁴ pretučeni (kao Haynau za vreme svoje posete Engleskoj)

Sutradan je društvo primilo pismo od L. Blanc-a u kome on najavljuje da će prirediti veliki protivbanket . . .^[470]

Tako je L. Blanc pridobio za svoj banket Harneya, a sa njim i jedan deo njegovih pristalica. Položen je engleski temelj. Ali nedostajala je još kontinentalna pozadina, koja je, u isti mah, trebalo da ima karakter evropske centralne duge. Louis Blanc je u tu svrhu bacio svoj znalački pogled na karikaturu Mazzinijevog komiteta — na *komitet Willich-Schapper-Barthélemy-Vidil-Peter i Paul*.

A sada samo nekoliko reči o nastanku i karakteru tog komiteta i njegovih različitih odgovarajućih društvenih prirepaka.

Kad su Willich i Schapper sa svojim društvom izbačeni iz Saveza⁵, ujedinili su se sa Vidilom i Barthélemyjem . . . i ološem poljske, mađarske i italijanske emigracije i od te celokupne rulje stvorili Evropski centralni komitet . . . Schapper i Willich, koji su, naravno, mogli da se nadaju da će taj prljavi, nekusni i oskudni rad u mozaiku iz daljine izgledati kao umetničko delo, imali su još i specijalni razlog da nemačkim komunistima pokažu da oni, a ne mi, imaju za sobom evropsku emigraciju i da su odlučili, bez obzira da li Nemačka to želi ili ne, da sledećom prilikom osvoje vlast . . .

Da bi sproveo svoju intrigu protiv Church Streeta L. Blanc se nije libio da se poveže sa tom ruljom, koju je u stvari prezirao. Oni su, naravno, bili oduševljeni. Najzad je trebalo da dobiju neku *poziciju*. Iako ta gospoda žele da isključe sve književnike, čim im se neki poznati književnik stavi na raspolaganje, oni ga grabe oberučke. Schapper i Willich su prosto videli kako im se približava dan trijumfa . . . onda nemački komunisti valjda neće više moći da se odupru, nego će pokajnički da se vrate pod njihova zaštitnička krila . . .

Dvadeset četvrtog februara održan je banket u Islingtonu. Pristustvovala su dva naša prijatelja, *Schramm* i *Pieper* . . . Čitali su se pozdravi. L. Blanc je pročitao pozdrav svojih delegata, Landolphe pozdrav od deputata Greppoa (drugi nije mogao da nađe u Parizu), jedan Poljak — pozdrav nekih svojih saučesnika iz Pariza, a veliki Willich, koji je *predsedavao*, jedan pozdrav iz La Šo-de-Fona. Iz Nemačke nisu uspeli da pribave nijedan . . .^[471]

Sada vi treba da učinite sve što je u vašoj moći da raskrinkate te kukavičke, klevetničke, infamne ubice pred nemačkim proletarijatom i svuda gde je to potrebno.

Zato je potrebno, da odmah pošaljete Willichova pisma . . .

⁵ Saveza komunista

72

Marx Hermannu Beckeru

u Keln^[468]

[London] 9. aprila 1851.

Dragi Becker,

U prilogu je vedri papirić iz Kinkelove škole. Za S[avez]¹ je ovde prikupljeno 15 šilinga. 10 šilinga još nedostaje; oni su bili obećani samo još nisu uplaćeni. Postupiću onako kao što si Ti rekao. Zaduži mene za jednu funtu, jer se 5 šilinga zbog pogoršanog položaja člana koji treba da ih uplati ne mogu naplatiti . . .

¹ Savez komunista

73

Engels Wilhelmu Wolffu

u Cirihi

[Mančester, 1. maja 1851]

Dragi Lupus,

Zaprepastio sam se videvši po datumu na Tvom pismu, koje mi je Marx doneo kad me je pre nekoliko dana posetio ovde u Mančesteru,^[313] da je staro već skoro 4 nedelje. Međutim, Marx mi je rekao da Ti je odmah pisao.

Što se tiče Tvojih američkih planova, izbij ih iz glave. Oni su suvišni i Ti ćeš u Londonu odmah nešto naći jer znaš engleski, a tamo se traže i ljudi sa solidnim znanjem starih jezika kao što je Tvoje, pogotovu ako imaš preporuke. Čak i potpuno beznačajne osobe su dobile najlepša mesta. Priča sa američkim časopisom je koješta. Kada bi tu nečeg doista bilo zar misliš da bi momak baš tražio urednika iz Evrope i čekao na njega toliko vremena? Ko zna kako s tim stoji i šta je u međuvremenu iz toga proizašlo. Na akontaciju za put čekao bi do sudnjega dana. Osim toga, čak ni u najboljem slučaju ta stvar nije takva da bi se na osnovu toga moglo odmah otići u Čikago; 4 dolara nedeljno je najbednija dnevnicica za šumskog radnika, a uz to 8-dnevni otkaz, što je tamo veoma uobičajeno.

[. . .]¹ Nadam se da ga već imaš, a čim ga budeš dobio — pakuj, neka Ti daju pasoš za London i plovi. Vidim da kontinentalni listovi pišu kao da engleska vlada više ne pušta ovamo izbeglice. Gluposti. Ne dozvoli da Te išta zavara, čak ni moguće policijsko obaveštenje da bi trebalo da imaš vizu engleskog poslanika u Bernu. Ništa Ti od toga ne treba. Potrebne su Ti samo vize da bi prošao kroz Francusku, dakle francuski poslanik, a to će Ti Švajcarci nabaviti. Mirno proputuješ i doputuješ ovamo. Čak i u slučaju da Te Francuzi upute u Avr, što se od njih može očekivati, pa da Te otuda pošalju u Ameriku, Ti iz Avra možeš jednostavno da parobrodom pođeš za Sautempton ili London. Ti znaš da ovde na granici nikog ne zadržavaju, pa se uprkos svim brbljarijama reakcionarne štampe nadam da ću Te do izložbe videti u Londonu^[284] Kao što je rečeno, ne dozvoli da se išta zamuti i po svaku cenu insistiraj na tome da hoćeš u London. Ukoliko bi Ti francuska vlada pravila teškoće u pogledu proputovanja, a imaš dovoljno novca, čak bi bio bolji put, kojim sam ja došao . . .

¹ Papir oštećen. Nedostaje početak pasusa.

[...]² Piši Lorenzu Chiozza-u [...]² veoma uljudno pismo da si za njegovu adresu saznao od jednog njegovog zemljaka, i neka Te zaduži obaveštenjem da li i koje lađe otuda kreću za Englesku (jedrilice, a idu i parobrodi) i kada će otprilike isploviti. Mogao bi da Ti javi ime kapetana. U tom slučaju bi mogao pismeno da pregovaraš s tim kapetanima (adresa — na palubi njihovog broda) ili da direktno odeš tamo. Moje putovanje, uključujući hranu, stajalo me je šest funti (150 franc. fr.). Možda bi mogao jeftinije da prođeš. Put do Đenove nije skup ako do Torina, gde je okolina čudesno lepa, što više ideš peške — preko Ženeve i Mon-Senija, ili kraće preko velikog St. Bernharda (Martinji-Ivrea). Od Torina skoro sve do podnožja Apenina imaš železnicu. Ili još kraći put za pešačenje: preko doline reke Rojs, Furka, Simplona direktno do Alesandrije. Te ture su sve veoma lepe, vreme za plovidbu je sada odlično (pretežno ima istočnog vetra) i putovanje Sredozemnim morem je veoma zabavno. Po mogućnosti uzmi engleski brod. Sa 250 fr. se po mom mišljenju, može napraviti cela stvar, a sa 300 nesumnjivo. Pitanje je, međutim, da li će oni iz Kelna uspeti da to ostvare. U Englesku moraš da dođeš na svaki način. Baš ću pisati i Marxu da u vezi s novcem još jedanput piše u Keln, a ako ga još nema, neće biti na odmet da Ti još jedanput pišeš Danielsu ili Bürgersu.

Što se tiče cena od Engleske do Njujorka, one su pakleno skupe — putnici treće klase često veoma loše prolaze. Sada je jedan takav slučaj pred parlamentom — kabina prve klase staje obično 15—20 funti, što smo saznali kada samo sami nameravali da se otisnemo dalje. Druga klasa na sautemptonskim parobrodima je dobra i jeftina; osim toga, ima ponekad parobroda sa vijkom kojima bi se jeftino i brzo moglo putovati 2. klasom, kad bi čovek baš naišao na te lađe. Na svaki način, međutim, ja se nadam da ćeš doći ovamo i ostat. Ti ovde imaš više izgleda nego u Americi, a ko je jednom preko, više se tako lako ne vraća. Mora da je užasno u Americi gde je Heinzen najveći čovek i gde će sada i debeli Struve prepisavati čitavu zemlju. Đavo odneo tamošnju publiku. Radije rob na galiji u Turskoj, nego novinski pisac u Americi.

Daj da uskoro nešto čujemo o Tebi i dođi brzo.

Tvoj
F. E.

F. Engels
Adr. Ermen & Engels
Mančester

² oštećen papir

74

Marx Rolandu Danielsu⁽⁴⁷²⁾

u Keln

[London, maja 1851]

. . . Komunisti treba da pokažu da već postignuta znanja iz tehnologije mogu praktično da se primene tek u komunističkim uslovima. . .

75

Engels Josephu Weydemeyeru

u Frankfurt na Majni

Mančester, 19. juna 1851.

Dragi Hans,

Marx mi je upravo dao jedno Tvoje pismo u kome najzad nalazim Tvoju pravu adresu, za koju sam se već neko vreme raspitivao. Moram, naime da Te pitam o sledećoj stvari.

Otkada sam ovde u Mančesteru^[252] počeo sam da bubam vojne stvari i za te stvari sam ovde — bar za početak — našao dosta materijala. Veliki značaj koji će *partie militaire*¹ morati da ima prilikom sledećeg pokreta, zatim jedna stara naklonost, pa moji mađarski ratni članci² iz vremena novina³, i najzad, moje slavne avanture u Badenu^[251], sve je to uticalo da se time pozabavim i ja želim da istoriju savladam bar toliko da teorijski donekle mogu da učestvujem u razgovoru, a da se pri tom previše ne brukam. Ono što ovde nalazim od materijala — u vezi s Napoleonovim, a delimično i revolucionarnim borbama — pretpostavlja masu detalja koje znam površno ili uopšte ne znam, a o kojima se ili uopšte ne može dobiti nikakvo objašnjenje ili — samo veoma površno objašnjenje koje treba s trudom da se sakupi. Biti samouk je besmislica u svim oblastima, a ako se čovek ne bavi nečim sistematski, ništa čestito neće ni postići. Šta je tu meni sada u stvari potrebno bolje ćeš razumeti ako Te podsetim da nisam postigao više nego da budem kraljevsko-pruski domobranski artiljerac^[99] — naravno, ne uzimajući u obzir moje badensko unapređenje — pa mi za razumevanje detalja vojnih pohoda nedostaje onaj srednji stupanj koji se u Pruskoj dobija poručničkim ispitom, i to u različitim rodovima vojske. Ne radi se, naravno, o detaljima delova vojne odeće itd., što mi uopšte ne može koristiti, jer sam zbog slabog vida, kao što sam već imao prilike da iskusim, potpuno nesposoban za svaku aktivnu službu. Radi se, mnogo više, o opštem pregledu elementarnih znanja potrebnih u pojedinim strukama sa toliko zalaženja u detalje koliko je potrebno za razumevanje i pravilno procenjivanje istorijskih činjenica vojne prirode. To znači npr. elementarna taktika, teorija o utvrđivanju koja obuhvata — i to, manje ili više, istorijski-r različite sisteme od Vaubana do modernih forts détachés⁴, ulazeći i u kopanje poljskih rovova, i u ostale stvari potrebne inženjeriji, npr. razne vrste mostova

¹ vojna strana — ² »*Kölnische Zeitung*« o mađarskoj borbi i *Mađarska* — ³ »*Neue Rheinische Zeitung*« — ⁴ detaširani forovi, forovi koji se nalaze ispred tvrđave

etc.; nadalje, opšta istorija vojne nauke i promene koje su nastale usled razvijanja i usavršavanja kako oružja tako i metoda njegove upotrebe. Zatim, nešto čestito o artiljeriji pošto sam mnogo zaboravio, a ponešto uopšte i ne znam; kao i drugi rekviziti kojih sada baš ne mogu da se setim, ali koje ćeš Ti svakako znati.

O svim tim elementarnim stvarima molim Te da mi daš izvore to tako da mogu odmah da pribavim te stvari. I to, bile bi mi najdraže stvari iz kojih, s jedne strane, mogu da vidim sadašnje prosečno stanje pojedinih struka, a s druge strane, razlike koje postoje kod različitih modernih armija. Na primer, razne konstrukcije poljskih lafeta itd., različita podela i organizacija na divizije, armijske korpuse itd. Želim takođe da se obavestim o organizaciji snabdevanja, armija o vojnim bolnicama i o materijalu koji je potreban bilo kojoj armiji u svakom pogledu.

Iz ovoga ćeš otprilike videti šta mi je potrebno i koje knjige možeš da mi navedeš. Pretpostavljam da baš nemačka vojna literatura ima priručnike koji su upotrebljiviji od francuskih ili engleskih. Razume se da mi je stalo do saznanja o onome što je zaista praktično, što postoji, a ne do sistema i ideja nepriznatih genija. Za artiljeriju je po svoj prilici Bemov priručnik najbolji.

Ono što ovde nalazim od vojnoistorijskih stvari za novije vreme — a za starije sam, više ili manje, nezainteresovan jer za to imam starog Montecuccolija — napisano je dakako francuski ili engleski. Na ovom poslednjem, naročito Istorija španskog rata g[eneral] l[ajtnanta] Williama Napiera — daleko je najbolje što sam do sada video napisano iz ratne istorije. Ako to delo ne poznaješ a tamo možeš da dobiješ, isplati se da se pročita (*History of the War in the Peninsula and the South of France*, 6 tomova). Od nemačkih stvari nemam ništa, ali moram ponešto da nabavim; mislim u prvom redu na Willisena i Clausewitza. Šta je s tom dvojicom, šta je vredno truda, a šta nije? Ne samo teorijski već i istorijski. Čim budem malo odmakao, čestito ću nabubati vojne pohode 1848/49, naročito italijanske i mađarske. Znaš li za neki manje-više zvanični ili inače donekle stručan izveštaj o badenskoj aferi, koji su Prusi objavili?

Nadalje možeš da mi navedeš dobre, ali ne suviše skupe, specijalne karte Nemačke potrebne za proučavanje vojnih pohoda od 1792. (naročito Virtemberga Bavarske, Austrije od 1801 - 1809, Saksonije, Tiringije, Pruske od 1806/7 i 1813, severoistočne Francuske od 1814, Lombardije, Mađarske, Šlezvig-Holštajna, (Belgije). Ja ovde imam velikog Stieler, ali on ni izdaleka nije dovoljan. Planove bitaka 1792 - 1814. imam ovde u atlasu uz Alisonovu *Istoriju Evrope* od francuske revolucije. Međutim, primetio sam da su mnogi od njih netačni. Da li postoje u Nemačkoj zbirke koje nisu preskupe, a ipak su pouzdane?

Da li bliže poznaješ Monsieur Jominija, oko koga Francuzi dižu toliku galamu? Ja ga znam samo posredstvom gospodina Thiers-a, koji je iz njega, kao što je poznato, skandalozno prepisivao. Taj mali

Thiers je jedan od najbezobraznijih lažova koji postoje. Ni u jednoj jedinjoj bici nije tačan brojčani odnos snaga. Pošto je, međutim, gospodin Jomini kasnije klisnuo Rusima, trebalo bi pomisliti da on mora da ima motive da exploits de la bravoure française⁵ umanju natčovečanske dimenzije više nego gospodin Thiers, kod koga uvek 1 Francuz tuče 2 neprijatelja.

Voilà⁶ čitava gomila pitanja. Uostalom, nadam se da sadašnje nemačko proganjanje Jevreja neće dalje da se širi. Hapšenje D[aniel]-sa mi je, međutim, sumnjivo. Izgleda da će se ovde preduzeti pokušaji da nas uvuku; to, međutim, neće ići lako i završiće se neuspehom jer ništa neće naći.

Marx će Ti po svoj prilici pisati o planu da iz Londona organizujemo za Ameriku litografski biro⁷. Ali te stvari ovde mnogo staju ako čovek želi čestito da ih uredi, a većina američkih listova je nesolidna. Lupus je u Londonu, a isto tako Freiligrath; početkom meseca i ja sam bio tamo 14 dana.

Pošto ćeš i Ti, po svemu sudeći, uskoro doći tamo, bilo bi najbolje kad bi mogao da sa jednim ili sa više listova ili časopisa postigneš neki aranžman radi dopisništva itd. Takve su stvari u Londonu veoma unosne, samo što su, naravno, novine koje mogu najbolje da plate već zauzete. Osim toga, pitanje je kakva je sada štampa u Nemačkoj.

Capitano Willich živi još uvek u svojoj kasarni, od nje i s njom. Šta misliš, kako bi bilo da stvorimo nešto grandiozno što bi bilo suprotno tome?

Piši uskoro svome

F. E.

Adr. Ermen & Engels
Mančester

⁵ da podvizima francuskog junaštva — ⁶ Eto — ⁷ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 105.

Marx Josephu Weydemeyeru

u Frankfurt na Majni

[London] 27. juna 1851.

Dragi Hans!

Ne znam čak ni da li je dobro što Ti preko Fabriciusa šaljem pismo. Ko mi garantuje da taj čovek neće biti uhvaćen na granici pošto je dozvolio da ga ovde natovare čitavom hrpom pisama?

Pošto od Tvoga američkog plana nema ništa — Engels Ti je možda već pisao o tome¹ — ništa Ti drugo ne preostaje nego da dođeš ovamo i pojačaš naše redove. Možda će se naći i ponešto gde je moguća zajednička delatnost — naravno građanska, car il faut vivre².

Ja sada iz *pouzdanog* izvora znam da je do hapšenja naših prijatelja došlo usled izdaje i denuncijacije. Ja sam *moralno* ubeden da gospoda Willich i Schapper i njihova bezvredna banda hulja i bitangi direktno učestvuju u toj prljavoj igri. Shvataš li koliko je važno tim »velikanima in partibus³ da u Nemačkoj uklone ljude za koje smatraju da direktno stoje na putu njihovom usponu na presto. Magarci ne mogu da shvate da ih drže za magarce, i to u najboljem slučaju dostojne prezira.

Willich je, uprkos svom poštenjakovičko-plemenitom, čistunskom, podoficirsko-moralnom prenemaganju, najobičniji, zapamti dobro, *savim ordinarni* chevalier d'industrie, pillier d'estaminet⁴ i — za poslednje ne jamčim, iako mi je to saopštio jedan poštovanja dostojan filistar — *vara* na kartama. Čovek čitav dan dangubi u krčmi, ali naravno u *demokratskoj*, gde sve dobija besplatno, a umesto plaćanja u gotovom dovodi goste i zabavlja ih svojim stereotipnim-revolucionarnim-budućnosti-željnim frazama u koje ni sam vitez više ne veruje, jer ih već dugo ponavlja u vrlo protivrečnim okolnostima, i uvek s istim uspehom. Ova bitanga je gotovan najgore vrste — naravno sa patriotskim paravanom.

Sav komunizam toga subjekta svodi se na njegovu odluku da vodi slobodan život na račun javnosti, i u zajednici s putujućim vitezovima. Čitava delatnost toga čoveka sastoji se u tome da nas ogovara u birtijama, da laže i da se pravi važan svojim vezama u Nemačkoj kojih nema, ali u koje veruju glavni lakrdijaš. A. Ruge,^[473] prostak iz ubedenja

¹ Vidi prethodno pismo. — ² jer treba živeti — ³ (na ovom mestu:) u inostranstvu — ⁴ hohštapler; neko ko se uvek vuče po krčmama

Heinzen, i teatralni, željan dopadanja, teološki beletrist Kinkel. Time se prave važni i pred Francuzima.

Apropos. Dok na posljednjem mestu navedeni popovski Adonis cepa donove u bourgeois cercles⁵, dozvoljava da ga hrane i maze etc. etc., on potajno održava zabranjene odnose sa Schapperom i Willichom da bi ostao u vezi sa »radničkom partijom«. Taj čovek bi rado svakome bio sve. On u svakom slučaju ima frapantne sličnosti s F[riedrichom] W[ilhelmom] IV, koji nije ništa drugo nego Kinkel na prestolu, a boluje od iste bezbojne krasnorečivosti.

Ako me pitaš od čega ovde da živiš, ja Ti onda odgovaram: sledi tragove hrabroga Willicha. On ne seje, ne žanje, a otac nebeski ipak ga hrani.

Ali sada au sérieux⁶. Ako je Tvoj boravak u Nemačkoj ugrožen — dobro je da dodeš ovamo. Ako bi neometan mogao da oстанеš u Nemačkoj, to bi, naravno, bilo bolje jer tamo su Tvoje snage korisnije nego ovde.

Tvoj
K. M.

Apropos. Spoljna trgovina Engleske iznosi najmanje $\frac{1}{3}$ celokupne trgovine, a posle ukidanja carine na žito i više. Uostalom, ceo argument gospodina Christmanna⁷ ne znači ništa. Već Pinto je izjavio⁽⁴⁷⁴⁾ da ako je za jednu stvar potrebno $\frac{10}{10}$, onda je poslednja $\frac{1}{10}$ jednako važna kao prethodnih $\frac{9}{10}$. Ako pretpostavimo da spoljna trgovina Engleske iznosi samo $\frac{1}{4}$ (što je netačno), sigurno je da bez nje ne bi postojale ni one $\frac{3}{4}$, a kamoli $\frac{4}{4}$ koje tek daju brojku 1.

Demokrati su već duže vreme naviknuti da ne propuštaju nijednu priliku a da se ne kompromituju, da se ne naprave ridicules⁸ i da ne iznesu svoju kožu na pazar. Ali se nikada impotencija »infiniment petits«⁹ nije tako ubistveno ispoljila kao u listu koji su izdali ovdašnji centraldemokrati — Ruge, Haug, Ronge itd. Pod vašarskim naslovom »Der Kosmos« (Freiligrath ga pravilno naziva »Das Kosmos«) pojavljuje se nedeljna koještarija kakvu po bestidnoj ništavosti nemački jezik možda još nikad nije proizveo — a to je već nešto. Takav smrad nije nikad širio oko sebe čak nijedan malonemački parohijski list demokratije.

Možda bi bilo dobro ako bi još nekoliko godina ostalo mirno, tako da čitava ta demokratija od 1848. nade vremena da istrune. Ma koliko da su netaalentovane naše vlade, one su prave lumina mundi¹⁰ u poređenju s uobraženim, u stvari običnim, magarcima.

Zbogom!

⁵ buržoaskim krugovima — ⁶ ozbiljno — ⁷ misli se na A. Christa — ⁸ smešnim — ⁹ »bezumno malih« — ¹⁰ (na ovom mestu:) veliki duhovi

Ja sam obično od 9 sati ujutro do 7 uveče u Britanskom muzeju. Materija koju obrađujem je tako prokleta razgranata, da uz sve napore neću uspeti da je završim pre 6 - 8 nedelja. Uz to se uvek ispreče praktične smetnje, neminovne u bednim uslovima u kojima se ovde vegetira. Uprkos svemu tome, stvar će brzo biti završena. Jednom se mora nasilno prekinuti. Demokratski »simpletons«¹¹, kojima nadahnuće dolazi »odozgo«, naravno da nemaju potrebe za takvim naporima. A zašto bi se ta deca sreće mučila ekonomskim i istorijskim materijalom? Ta sve je *tako jednostavno*, obično mi je govorio valjani Willich. Sve je tako jednostavno! U tim pustim glavama. — Krajnje jednostavni momci!

¹¹ »mudraci«

77

Engels Ernstu Dronkeu

u Ženevu

Dragi Dronke,

Ti si već poodavno ostao bez ikakvih vesti od nas — najpre zato što su nam posle Galeerove smrti nedostajale adrese, a zatim, pošto si nam već naveo Schusterovu adresu, doprla su ovamo obaveštenja da ćeš uskoro i sâm doći u Englesku. Ali budući da se Lupus sad već bezmalo mesec dana nalazi u Londonu a mi o Tebi ništa ne čujemo, moramo pretpostaviti da ćeš zasad još ostati tamo.

O londonskim zbivanjima prošle jeseni si obavešten.^[475] Ono što nisi čuo odavde video si u međuvremenu iz objavljenih dokumenata. Treba, dakle, da Ti ispričam samo neke stvari što su se otad desile, kako bi bio u toku.

Budući da od novembra 50. sedim ovde u Mančesteru, a Marx slabo govori engleski, veza sa Harneyem i sa čartistima bila je zapela. To su iskoristili Schapper, Willich, L. Blanc, Barthélemy i dr. — ukratko cela nemačko-francuska bratija, nezadovoljna nama, s jedne strane, a sa Komitetom Ledru-Mazzini^[476], s druge, — da Harneya upetljaju u organizovanje banketa za 24. februar, što im je i pošlo za rukom. Na tom banketu slučili su se sledeći kurioziteti:

1. Dvojicu naših ljudi¹⁾ koji su prisustvovali, a među njima Schramm, izbacio je nemački emigrantski ološ — stvar je postala ozbiljna, umalo što nije došlo do sudske rasprave, ali smo je mi zagladili, uz dovoljno zadovoljenja uvređenima; dovela je, međutim, do — trenutno — pomalo zategnutih odnosa sa Harneyem, koji se pri tom poneo kao slabić. Zato je Jones, koji je uopšte sasvim drukčiji momak nego Harney, potpuno na našoj strani i sada Englezima izlaže »Manifeste«.²⁾

2. Gospodin Willich, u nedostatku pozdravnih adresa iz Nemačke, pročitao je jednu iz Švajcarske, na kojoj je i Tvoj potpis. Kakvom prevarom ili falsifikatom je Tvoje ime dospelo na takav spis, to mi ovde, naravno, ne možemo znati, a Ti nam svakako moraš poslati potrebna obaveštenja, pošto sâm budeš ispitao slučaj. U izveštaju o banketu štampan je, uostalom, i taj pozdrav sa Tvojim potpisom, i možeš zamisliti kakvo je likovanje nastalo što je potpisnik i jedan od »N[eue] Rh[einische] Z[eitung]«.

3. Slučaj sa Blanquijevom zdravicom.^[303] Barthélemy, kao to-

¹ Conrada Schramma i Wilhelma Piepera — ² Manifest Komunističke partije

božnji blankist, zamolio je Blanquija da uputi zdravicu za taj banket, i B[lanqui] je poslao famozni napad na celu privremenu vladu, uključivši Blanc-a et Co. Barthélemy, zgromljen, izneo je taj tekst pred Komitet, pa je odlučeno da se ne objavi. Ali Blanqui je znao s kim ima posla i zdravica se istovremeno sa banketom pojavila u pariskim listovima, i tako pokvarila sav bučni efekt. Mali plačevni podvaljivač L. Blanc izjavio je tad u listu »The Times«, a Komitet — Willich, Schapp[er], L. Bl[anc], Barthélemy, Vidil i dr. — u listu »La Patrie«, da o toj zdravici ne znaju ništa. Ali »La Patrie« dodaje da je Blanquijev zet Antoine, kod koga se redakcija raspitala, poslao zdravicu supotpisniku te izjave, gospodinu Barthélemyju, i ima u rukama njegovu potvrdu prijema. Na to izjavljuje Barthélemy da je to tačno, da on sve prima na sebe, da je slagao, da je zdravicu primio, ali je nije objavio, kako ne bi narušio harmoniju. Međutim na nesreću, u isto vreme bivši konjički kapetan Vidil izjavljuje da želi sve da prizna: Barthé[emy] je zdravicu izneo pred Komitet, pa je Komitet odlučio da je ne objavi. Može li se zamisliti veća blamaža za celu tu bandu! Zdravicu smo preveli na nemački i razaslali u 30 000 primeraka po Nemačkoj i Engleskoj.

Za vreme novembarske mobilizacije^[477] Willich je lažnim pi-smima doveden u stanje najvećeg zanosa, pa je pomoću pruskog landvera hteo da revolucionise svet. Imamo u rukama krajnje smešna dokumenta i revolucionarne planove o tome. Biće iskorišćena u svoje vreme. Pre svega je trebalo iz korena istrebiti sve »književničke elemente« i proglasiti diktaturu mobilisanih ajfelskih seljaka. Malheureusement il n'en fut rien.³

Otada se udruženi velikani, zajamčivši jedni drugima vlast i besmrtnost, uzalud trude da osvoje bilo gde neki položaj. Sve je to jalo, a imaju satisfakciju da od svih pretresa i hapšenja izvršenih u Nemačkoj ni jedan jedinji nije obavljen usled veza sa njima.

Mi pak nalazimo zadovoljenje u tome što smo se rešili svekolikog londonskog brbljivog, zbunjenog i impotentnog izbegličkog ološa, pa najzad možemo opet raditi nesmetano. Bezbrojne lične podlosti te fukare mogu da nas ostave ravnodušnima. Mi smo od tog šljama uvek bili nadmoćniji i u svakom ozbiljnom pokretu obuzdavali ga; a otad smo iz prakse posle 1848. ogromno mnogo naučili i mir posle 1850. valjano iskoristili, da bismo opet teglili. Ako opet dođe do nečeg, bićemo ovog puta u daleko znatnijem preimućstvu prema njima, i pri tom još i u oblastima na koje oni i ne pomišljaju. I na stranu sve to, mi imamo ogromno preimućstvo što su svi oni lovci na položaje, a mi nismo. Neshvatljivo je kako još može biti magaraca — posle svih stečenih iskustava — čija je najviša ambicija da le lendemain même de la première insurrection victorieuse⁴ (što oni nazivaju revolucijom)

³ Na žalost, od svega toga ništa nije bilo. — ⁴ odmah sutradan posle prvog pobedonosnog ustanka

uđu u bilo kakvu vladu i 4 nedelje docnije budu odbačeni, izgaženi i osramoćeni, kao Blanc i Flocon 1848! A uz to vlada Schapper-Gebet — Meyen — Haude — Willich! Na žalost, ti bednici nikad neće steći tu satisfakciju, opet će, na žalost, ostati na repu i kao takvi moći da naprave još po neku zbrku po malim gradovima i među seljacima.

Šta Ti u stvari radiš u Ženevi? Kažu da si postao suprug i otac i da pored toga održavaš veoma prijateljske odnose sa Mosesom — iz obzira prema Mosesici. Prema drugima to je sve puka kleveta, ali — na ovom odstojanju od deset širinskih stepeni — teško je o tome suditi. Freiligrath je takođe u Londonu i izdaje novu svesku pesama. W'certh je u Hamburgu i, kao ja, do sledeće tuče piše trgovačka pisma. Sa svog putovanja u Španiju nije doneo ništa, čak ni triper. Uostalom, u toku ovog meseca dolazi u London. Crveni Wolff preturio je razne faze irstva, dostojanstvenog građanstva, ludila i drugih zanimljivih stanja i rakiju potpuno zamenio sa half and half⁵. Otac Marx odlazi svaki dan u biblioteku i na zadivljujući način umnožava svoja znanja, ali i svoju porodicu. Ja pak pijem rum i vodu, bubam, radim predivom i dosađujem se. To je rezime personalija.

Budući da nas ovde hapšenja u Nemačkoj prisiljavaju da se u mnogom pogledu opet postaramo za uspostavljenje veza i ponovo preuzmemo neke već ustupljene poslove, potrebno je da nam što pre javiš kako to izgleda u Švajcarskoj. Odgovori, dakle, odmah, a ako želiš još neka objašnjenja, navedi dotične tačke. Adresiraj na mene — care of Messrs Ermen & Engels, Mančester — via Kale.

Tvoj
F. Engels

Mančester, 9. jul 1851.

⁵ pola portera, pola ela (piva)

Marx Josephu Weydemeyeru

u Cirihi

[London] 2. avgust 1851.
28, Dean Street, Soho

Dragi Weydemeyer!

Ovaj čas sam od Engelsa primio Tvoje pismo pa hitam da Ti odgovorim. Ja bih, naravno, veoma želeo — kad je [već] bilo nemoguće — da Te ovde zadržimo — da Te još pre tvog odlaska bar vidim i s Tobom porazgovaram.

Ali ako već odlaziš u Ameriku, ovo je najpodesniji trenutak, kako za nalaženje izvora za opstanak tamo tako i za korišćenje našoj partiji.

Jer gotovo je sigurno da ćeš kod »New-Yorker Staatszeitung« naći mesto redaktora. Ono je ranije bilo ponuđeno Lupusu. On Ti ovde prilaže pismo za Reichhelma, suvlasnika lista. Toliko o praktičnoj strani. Ali ne smeš da gubiš vreme.

S druge strane: gospodin Heinzen, zajedno sa časnim Rugeom, svake nedelje trubi u njujorškom »Schnellpost« protiv komunista, posebno protiv mene, Engelsa itd. Celi ovašnji demokratski ološ koristi se tim listom kao jamom gde slaže svoj guano, ali na tom dubrivu ne raste, doduše, seme i plod nego buja korov. Najzad, Heinzen huška »Staatszeitung«, a taj list nije dorastao čak ni ovom protivniku.

Ma kakva da je američka politika za »Staatszeitung«, u evropskoj politici imaćeš la voix libre.¹ Heinzen se tamo uopšte šepuri kao veliki pisac. Američka štampa će se obradovati ako neko bude došao preko da tog hvalisavog poltrona lupi po prstima.

Ako postaneš redaktor, mi ćemo Ti za Tvoje područje davati svaku potporu. Na žalost je probisvet i magarac Seiler londonski dopisnik »St[aa]tszeitung«-a. I članu evropske vlade, Rugeu, treba zapušiti usta,

Tvoj članak protiv A. Christa je dobar. Ne bih imao tu ništa da izmenim, napominjem tek uzgred da se radnici u fabričkim kvartovima zaista žene zato da iz dece izvuku *novac*. Činjenica žalosna, ali tačna.

Možeš zamisliti da se nalazim u veoma mučnom položaju. Žena će mi propasti ako se dugo nastavi ovako. Stalne brige i najtrčavija borba za opstanak potpuno je satiru. A uz to još i podlost mojih protivnika, koji još *nikad* nisu čak ni pokušavali da me napadnu suštinski, pa se za svoju nemoć svete na taj način što me javno sumnjiče

¹ slobodu mišljenja

i o meni šire neizrecive gadosti. Willich, Schapper, Ruge i mnoštvo drugog demokratskog šljama, prave iz toga posao. Čim neko dođe sa Kontinenta, odmah ga prihvataju i obrađuju, kako bi sa svoje strane nastavio isti zanat.

Pre nekoliko dana »slavni« referendar Schramm² sretne na ulici nekog poznanika i odmah mu šapne: kako god ispala revolucija, svi se slažu da je Marx perdu³, Rodbertus, koji ima najviše izgleda na uspeh, odmah će narediti da se strelja — i tako svi. Ja bih se, naravno, smejao svoj toj pogani; ne dopuštam da me ni za trenutak poremeti u mom radu, ali Ti shvataš da moju ženu, koja je bolešljiva i od jutra do mraka zaokupljena najneprijatnijim brigama, i čiji je nervni sistem načet, neće okrepiti kada je svakog dana glupi dostavljači zasipaju smrdljivim isparenjima demokratske kužne kloake. Netaktičnost pojedinaca često je kolosalna u tom pogledu.

Uostalom, ovde nema ni govora o partijama. Velikani, uprkos *tobožnjem* razilaženju u mišljenju, ovde ništa drugo i ne rade nego uzajamno potvrđuju svoju važnost. Ovakav šupljoglavi šljam nikad nijedna revolucija nije izbacila na površinu.

Kad budeš u Njujorku, podi A. Dana-u iz »New-York Tribune« i pozdravi ga od mene i Freiligratha. Možda će Ti biti koristan. Čim stigneš, piši mi, ali uvek na Engelsovu adresu, jer on najlakše od svih nas plaća poštarinu. U svakom slučaju, očekujem od Tebe još koji redak pre nego što se budeš zaista otisnuo na more. Kad Ti dođe žena, pozdravi je najsrdacnije od mene i žene.

Ako uzmogneš da ostaneš u Njujorku, nećeš biti daleko od Evrope, a s obzirom na potpunu potlačenost štampe u Nemačkoj, borba kroz štampu može se voditi samo tamo.

Tvoj
K. Marx

P.S. Upravo sam saznao da se velikani Ruge i klika, Kinkel i klika, Schapper, Willich i klika i posrednici ovih veličina, Fickler, Goegg i klika skupljaju u nekakvo spužvasto udruženje. Znaš onu priču o seljaku koji je svako tuce merica žita prodavao ispod cene koštanja. Ali, govorio je, količina će učiniti svoje. I tako kažu i ovi slabiji: masa će učiniti svoje. Cement kojim će se smesiti to testo jeste mržnja na »kliku oko 'N[eue] Rh[einische] Z[eitung]'«, posebno na mene. Tuce njih zajedno, prava su sila.

Ako ne bi postao gospodar »Arbeiterzeitunga« u Njujorku — što bi dakako bilo najbolje —, ako si, dakle, primoran da pregovaraš sa »Staatszeitung«-om, čuvaj se tamo svog prijatelja *Kappa*, koji se tuda stalno vrti. Imamo dokaze u rukama da je taj subjekt — ne znam iz kojih razloga — jedan od glavnih intriganata protiv nas.

Adieu mon cher.⁴

² Rudolf Schramm — ³ izgubljen, gotov — ⁴ Zbogom, dragi moj

Engels Wilhelmu Wolfu

u London

Mančester, 6. avg. 51.

Dragi Lupus,

Još danas ću se raspitati o g. Kendallu i javiću Ti sutra šta sam o njemu saznao. Kad bih već sada otišao njemu lično, još pre nego što imaš od njega odgovor i nagoveštaj da računa na Tebe, dovelo bi samo dotle da me on primi veoma hladno i otpusti sa polovičnim obaveštenjem. Ti džentlmeni su veoma veliki formalisti. Hain je onomad takođe tražio službu kod tog Kendalla i pozvao se na mene, ali K[endall] nije smatrao vrednim truda da se kod mene raspita o njemu — kad bih *posle* tog slučaja ispao nametljiv kod K[endalla], to bi Ti samo moglo naškoditi. Čim primiš K[endallova] odgovor, javi mi šta Ti on piše, a ja ću odmah poći k njemu i pribaviti svako obaveštenje i učiniti sve što mogu da čoveka raspoložim prema Tebi. Razume se, da su Hassenpflugove poternice već bile pa i prošle, Ti bi odmah bio primljen na rad. Ali ići će već i ovako. Kad bih Ti ja ovde mogao da pribavim neko mesto, to bi bilo sjajno, ali ja, na žalost, imam premalo poznanika po toj liniji, a privatni učitelji uzimaju se ovde samo za žive jezike, i njih je dosta. Pokušaću, uostalom, da pokrenem Wattsa — on je u educational movement-u¹ i ima sad mnoštvo veza.

Tvoj

F. E.

Ubuduće nakvasi bolje lepak na Tvojim omotima — Tvoje pismo stiglo je ±² otvoreno.

¹ pedagoškom pokretu — ² više ili manje

80

Engels Josephu Weydemeyeru

u Cirihi

Dragi Weydemeyer,

Najlepša Ti hvala za obaveštenja. Ako iz Hoffstettera⁽⁴⁷⁸⁾ možeš još nešto više da izvučeš, biću Ti veoma zahvalan. Rekao bih, uostalom, da bi naslovi nekih udžbenika i drugih vojnoškolskih knjiga od ranije morali da Ti ostanu u sećanju; ono što je meni osobito potrebno to su upravo najobičniji i najprostiji podaci, što se traži na ispitima zastavnika i potporučnika, i što se baš zato svuda pretpostavlja da je već poznato. Deckera sam već u Švajcarskoj nabavio u lošem francuskom prevodu i bez planova⁽³¹⁶⁾, ali Marx mi ga je zaturio i teško da će se pronaći. Atlas ću nabaviti, ali moram da imam i kartu Mađarske. Vidim da je austrijski generalštab objavio više radova o tome; reci mi da li je Tvoja karta bila te vrste i koliko staje, u najgorem slučaju biće svakako korisnija od velikog Stielera. Za Baden i osobito za badensko-švajcarsku granicu na Rajni spasao sam dovoljno karata iz kampanje⁽⁴⁴⁸⁾. Ja ću sada preko Weertha, koji je opet u Hamburgu, saznati cene, pa ću onda videti šta da kupim. Ali, kako rekoh, kakvo god mi dalje obaveštenje uzmogneš još nabaviti, biće mi veoma milo.

Što odlaziš u Ameriku, to je zlo, ali ja zaista ne znam šta bih Ti drugo mogao savetovati ako u Švajcarskoj ništa ne nađeš. U Londonu nema mnogo izgleda, i Lupus još ništa nije našao. On traži nameštenje, i ja pokušavam da mu ovde nešto nađem, ali dosad bez uspeha. U muzici je konkurencija ogromna *Après tout*¹, videno iz Engleske, a pogotovu odavde, Njujork ne izgleda tako dalek, kad gledaš kako parobrodi redovno od srede jedne do subote druge nedelje prevaljuju taj put i retko produže plovidbu do punih deset dana. U Njujorku ćeš naći i malog riđeg Beckera², u poslednje vreme bio je ekspeditor »Arbeiterzeitung«-a, da li je još tamo, ne znam, jer već odavno nisam ništa čuo o njemu. Poslednja adresa bila mu je 24, North William Street, upstairs³, ali ako njegovu sadašnju ne znaš, svakako se može saznati kod Lièvre, Shakespeare Hotel, ili u »Staatszeitung«-u. U Njujorku, uostalom, ima veoma mnogo da se uradi, i stalan predstavnik naše partije, koji je i teorijski obrazovan, tamo mnogo nedostaje. Naći ćeš

¹ Najzad, — ² verovatno Maxa Josepha Beckera — ³ gornji sprat

tamo dosta raznih elemenata, ali najveća prepreka biće Ti okolnost da se Nemci kojima bi se mogao koristiti i koji nešto vrede lako amerikanizuju i okane se svake namere da se vrate; a zatim valja uzeti u obzir osobene američke prilike, lakoću odliva prenaseljenosti iz grada na selo, neminovno brzi i sve brži porast blagostanja te zemlje čini da im buržoaski odnosi izgledaju kao beau idéal⁴ itd. Oni među tamošnjim Nemcima što pomišljaju na povratak većinom su propali subjekti, eksploatatori revolucije kao Metternich i Heinzen, a koji su utoliko bedniji ukoliko su podređeniji. Naći ćeš, uostalom, u Njujorku celi otadžbinsko — državotvorni ološ^[479]. Da ćeš se Ti tamo moći održati, u to ne sumnjam — osim Njujorka jedino je još Sent-Luis podnošljiv, Filadelfija i Boston su grozna gnezda. — Bilo bi sjajno kad bi mogao da osvojiš list. U suprotnom slučaju pokušaj da se zaposliš kod lista »New-Yorker Staatszeitung«, koji nam je naklonjen i čiji su evropski dopisnici stalno bili pod našom kontrolom.

Prepiska otud najbolje ide preko mene, ja onda puštam firmu da plaća poštarinu.

O kasarni slabo šta čujem, osim da se Willich posvadao s tom bandom i više nije tamo. Raspušteno je jezgro armije budućnosti⁵, kako mi piše M[arx], i Willich je ostao bez Bezansona. Quelle horreur!⁶ Taj W[illich], uostalom, nije samo budala nego i podlo podmukao, pakostan momak, čija zloba, stavljena kao sredstvo u službu kolosalne i sasvim neverovatno našepurene sujete i samoobožavanja, uopšte ne poznaje granice. Još nikad nisam video takvog skroz-naskroz lažljivog subjekta. Uveravam Te da ja bukvalno nikad nisam čuo istinitu reč iz njegovih usta. Ti zaista ne možeš ni zamisliti kakvu je figuru od ovog čoveka napravila fiksna ideja da je on taj čiji će vojnički, politički i društvenoorganizatorski genije nužno dovesti revoluciju do pobeđe i dovršenja. Razume se, ovo ludilo razvijalo se tek postepeno. Ja ga smatram sposobnim za svaku podlost bez izuzetka, ali ne verujem da je ovog puta izvršio direktnu izdaju. Hamburška priča završila se drukčije; jedini tamošnji agent W[illich]a i Schappera, Bruhn, nije izdajnik. Kažu da je Haupt izbrbljao, ali ja ne mogu da poverujem u to.

Mi puštamo celu tu bandu, naravno, da radi šta hoće — a cela njena delatnost ograničava se, dakako, na razmetanje, kovanje ludačkih planova i psovanje nas — i ostavlja nas ravnodušnim. Nije potrebno da motrimo na njih, to radi pruska policija za nas. U Schärtnerovoj krčmi, gde zasedaju, ne izgovori se ni jedna reč a da se odmah ne dostavi.

Pisaćeš mi, dakle, svakako još jedanput pre odlaska i javiti mi ime broda kojim ploviš — iz ovdašnjih listova mogu videti kada stiže

⁴ divan ideal — ⁵ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 101. — ⁶ Kakav užas!

u Njujork. Iz Njujorka odmah javi svoju adresu. — Marxova je 28, Dean Street, Soho Square, London.

Mnogo pozdrava.

Tvoj
F. Engels

Mančester, 7. avg. 51.

Jesi li nešto čuo o Dronkeu? On još sedi u Ženevi, njegovu adresu dobićeš od Schustera.

Marx Hermannu Ebneru

u Frankfurt na Majni^[480]

[London, druga polovina avgusta 1851]

... U raznim nemačkim novinama verovatno ste pročitali članak *poluministarske* »Lithographierte Correspondenz«¹, u kojem zvanična nemačka emigracija u Londonu objavljuje javnosti svoje zbratimljenje, svoje konstituisanje kao sveopšte telo. Sporazuma željna sveopšta demokratija raspada se u 3 klike: klika Ruge, klika Kinkel, i neopisiva klika Willich. Između tih triju klika lebde ugurani bogovi, mali literati, kao Meyen, Faucher, Oppenheim itd., nekadašnji berlinski sporazumaši^[366], najzad Tausenau sa nekolicinom Austrijanaca.

Kao što se pristoji, počinjemo sa A. Rugeom, petim točkom na državnim kolima evropske centralne demokratije.^[476] A. Ruge stigao je u London, ne baš ovenčan lovorom. O njemu se znalo samo toliko da je u kritičnom trenutku pobegao iz Berlina i docnije se kod Brentana uzalud trudio da dobije položaj ambasadora u Parizu, da je u toku celog perioda revolucije uvek sa istom nepokolebljivošću prihvatao iluzije koje bi se tog časa pojavile, pa čak u jednom trenutku nadahnuća otkrio da se savremeni sukobi najjednostavnije mogu razrešiti »po *desauskom* obrascu«. Tako je on, naime, nazvao rojalističko-konstitucionalno-demokratsku lakrdiju male uzorne države. A bio je čvrsto rešio da u Londonu postane veliki čovek. Kao oduvek, predostrožno se postarao da uspostavi vezu sa nekim lokalnim demokratskim listom u Nemačkoj, kako bi bez ustezanja mogao nemačku publiku da zabavlja pisanjem o svojoj važnoj ličnosti. Ovog puta kocka je pala na »Bremer Tages-Chronik«. Sad je Ruge mogao da otpočne svoje dalje operacije. Kako on samo natuca francuski, niko ga nije mogao sprečiti da se strancima predstavlja kao najznačajniji čovek Nemačke, a Mazzini ga je odmah sasvim pravilno ocenio kao homme sans conséquence², kog će bez ustručavanja moći da uzima za nemačkog sapotpisnika svojih manifesta. Tako je A. Ruge postao peti točak privremene vlade Evrope i, kao što je Ledru-Rollin jednom izjavio: l'homme de Mazzini³. Rugeu se učinilo da je premašio sopstveni ideal. Ali sad je trebalo da se i pred Mazzinijem i Ledru-Rollinom prikazuje kao neka sila i dokaže da se na kantar mora staviti više nego

¹ Marx dopisao na margini: (iz Berlina) — ² čoveka bez značaja — ³ Mazzinijev čovek

nekakvo sumnjivo ime. A. Ruge se odlučio da izvrši tri velika dela. Osnovao je takozvani nemački centralni komitet⁽⁴⁸¹⁾ zajedno sa gospodom Haug, Ronge, Struve i Kinkel. Utemeljio časopis sa skromnim nazivom »Kosmos«, i najzad raspisao zajam od 10 miliona koje bi uplatio nemački narod, kome je kao naknadu garantovao osvajanje slobode. Tih 10 miliona nije prispelo, ali je »Kosmos« prestao da izlazi, a centralni komitet se raspao na svoje prvobitne elemente. »Kosmos« se pojavio samo triput. Rugeov klasični stil naterao je profane čitaoce u bekstvo, ali je ipak učinjeno toliko da je A. Ruge mogao da stavi na hartiju izraz svog čuđenja što je kraljica pozvala u vindzorski dvorac g. von Radowitza, a ne njega, da ga u pismima iz Nemačke, koje je sâm sročio, pozdravljaju kao »privremenu vladu« i da ga njegovi lakoverni prijatelji unapred žale što će ga posle povratka u otadžbinu »državni poslovi« sprečavati da podržava svakojake prisnije lične odnose.

Tek što se pojavio poziv na upis zajma od 10 miliona, sa potpisom gospode Ruge, Ronge, Haug, Struve, Kinkel⁽⁴⁸²⁾, kad se neočekivano raširio glas kako u Cityju kruži spisak za novčane priloge radi odašiljanja Struvea u Ameriku, a »Kölnische Zeitung«, s druge strane, objavila izjavu gospode Johanne Kinkel da njen suprug nije potpisao taj poziv i da je istupio iz upravo obrazovanog centralnog komiteta.

Cela politička mudrost gospodina Struvea pre i posle martovske revolucije ograničila se, kao što je poznato, na to da propoveda »mržnju na vladare«. Pa ipak se u Londonu našao pobuđen da uz plaćanje u gotovu šalje članke nemačkom časopisu vojvode Karla od Braunšvajga⁴ i da se čak preuzvišeno podvrgava svojeručnoj cenzuri gospodina vojvode. Mazziniju je to dostavljeno, i kada je gospodin Struve zaželeo da vidi svoje ime kako blista kao potpisnik evropske okružnice, Mazzini je na to stavio zabranu. Struve je okrenuo leđa Londonu i, duboko razgnevljen na centralni komitet, otplovio u Njujork, da tamošnjem podneblju prilagodi svoju fiksnu ideju, svoj neizbežni list »Deutscher Zuschauer«.

Što se pak tiče Kinkela, on doduše, prema olajavanju A. Rugea i njujorškog lista »Schnellpost«, onaj poziv nije potpisao ali ga je odobrio, plan za to bio je sastavljen u njegovoj sobi, sâm se bio primio dostavljanja izvesnog broja primeraka u Nemačku, a istupio je samo stoga što je centralni komitet imenovao za predsednika generala Hauga, umesto njega. A. Ruge je ovu izjavu propratio gnevним ispadima protiv »taštine« Kinkelove, kog je nazvao *demokratskim Beckerathom*, i sumnjičenjima na račun gospode Johanne Kinkel, budući da su njoj otvoreni stupci takvih zabranjenih listova kao što je »Kölnische Zeitung«.

Tako se demokratski centralni komitet sveo na gospodu Ruge, Ronge i Haug; čak i A. Ruge je uvideo da se sa takvim trojstvom ne može sazdati ne samo novi svet nego uopšte ništa. Ali taj neumorni

⁴ »Deutsche Londoner Zeitung«

čovjek još nikako nije smatrao svoju igru izgubljenom. Tom velikanu stalo je uopšte samo do toga da se nešto radi i preduzima što bi mu dalo privid zaposlenosti dubokim političkim kombinacijama i, pre svega, materijal za brbljanje i trčkanje tamo-amo praveći se važnim, za pregovaranja, samodopadljivo torokanje i ogovaranje, za novinske beleške. Na njegovu sreću stigao je Fickler upravo tada u London. Ficklera i druge južne Nemce, Goegga i Sigela, odbijali su pretenciozni maniri gospodina Kinkela; Sigel nikako nije bio sklon da se stavi pod vrhovnu komandu Willicha, kao što ni Goegg nije hteo da prihvati Willichove planove za popravljjanje sveta. Najzad, sva trojica su bila premalo upoznata sa istorijom nemačke filozofije a da Rugea ne smatraju značajnim misliocem, i odveć naivna a da ne dopuste da ih obmane njegova lažna prostodušnost, i odveć valjana a da celu huku i buku takozvane emigracije ne shvate au sérieux⁵. Kao što jedan od njih⁶ piše njujorškoj »Schnellpost«, odlučili su da se ujedine sa ostalim klikama, kako bi spasli ugled centralnog komiteta na samrti. Ali, žali se isti dopisnik, malo ima izgleda na ostvarenje tog blagočastivog i dobronamernog dela; Kinkel nastavlja da spletkari: obrazovao je sa svojim spasiocem⁷, svojim biografom⁸ i sa nekolikim pruskim poručnicima komitet, koji treba da dejstvuje neviden, da se širi potajno, da po mogućstvu prigrabi demokratski novac, pa da onda odjednom izide na videlo kao Kinkelova moćna stranka. To nije ni pošteno, ni pravo, ni razumno. Ruge nije mogao a da u istom broju lista ne zada nekoliko udaraca s boka »apsolutnom mučeniku«. Istog dana kada je njujorška »Schnellpost« tu spletku prenela u London, priređena je prva zvanična proslava zbratimljenja neprijateljskih klika. A to još nije sve. A. Ruge putem njujorške »Schnellpost« vrbuje u Americi upisnike za zlosrećni evropski zajam. A Kinkel, koji je u »Kölnische Zeitung«-u dezavuisao ovaj smešni poduhvat, sada u preookeanskoj štampi na svoju ruku poziva na upis jednog zajma, uz napomenu da novac treba slati čoveku koji uživa najviše poverenja; po sebi se razume da je taj čovek — on.

Zasad traži platu od 500 [funti] sterlinga za fabrikovanje revolucionarnog papirnog novca. Ruge, ne budi lenj, pušta »Schnellpost« da objavi kako je on, A. Ruge, blagajnik demokratskog centralnog komiteta, kod njega se mogu naći gotove obveznice; dakle, onaj ko ima da gubi 500 funti st. učiniće bolje da za njih kupi već gotove obveznice umesto još nepostojećih. A redakcija »Schnellpost«-a izjavljuje prilično otvoreno da će se prema gospodinu Kinkelu, ukoliko ne odustane od svojih manevara, postupiti kao prema neprijatelju revolucije. Najzad, dok Ruge svoje nedeljne spletke deponuje u »Schnellpost«-u, kao čovek budućnosti tu se premeće i pušta da ga slave svim počastima koje pripadaju petom točku na kolima, Kinkel piše u »New-Yorker Staatszeitung«-u direktnom protivniku »Schnellpost«-a:

⁵ ozbiljno — ⁶ Amand Goegg — ⁷ Karl Schurz — ⁸ Adolf Strodtmann

»Vi vidite kako se s onu stranu Atlantskog okeana rat vodi u svim vidovima, dok se na ovoj strani izmenjuju Judini poljupci.«

Ako me pitate kako neki A. Ruge, čovek koji je praktično oduvek bio sasvim neupotrebljiv, a teorijski odavno mrtav, i koji se ističe samo klasično zbrkanim stilom, — kako on još jednako može da igra neku ulogu, napomenuću pre svega da je njegova uloga sušta novinska laž koju on sa njemu svojstvenom žilavom prilježnošću i pomoću svih i najbednijih sredstava nastoji da širi, obmanjujući njome i sebe samog i druge. A što se tiče njegovog položaja u krugu ovdašnje tzv. emigracije, on mu i priliči; makar samo kao slivnik u koji se ulivaju i stiču sve protivrečnosti, nedoslednosti i ograničenosti celokupne demokratije. Kao klasični predstavnik njene opšte idejne nejasnoće i konfuzije, kao njen Konfučije, on s pravom drži svoj položaj.

Iz goreizloženog ste videli kako Kinkel čas stupi napred, čas se povuče, čas se upusti u neki poduhvat, čas ga dezavuiše, prema tome kako, po njegovom mišljenju, dune vetar narodnih osećanja. U jednom članku za kratkovećni »Kosmos« divio se nadasve nekom ogromnom ogledalu izloženom u Kristalnoj palati^[489]. Eto tu Vam je sav taj čovek: ogledalo je njegov životni element. On je pre svega i u suštini glumac. Kao mučenik par excellence nemačke revolucije primio je ovde u Londonu počasti za ostale žrtve borbe. Ali dok liberalno-estetičarskoj buržoaziji dopušta da ga oficijelno plaća i slavi, on iza njenih leđa održava zabranjene veze sa krajnjom frakcijom sporazuma željnih emigranata koje predstavlja Willich, misleći da tako u podjednako meri obezbeđuje uživanje u građanskoj sadašnjici i polaganje prava na revolucionarnu budućnost. Dok ovde živi u prilikama koje se, u poređenju sa njegovim ranijim položajem u Bonu, mogu nazvati sjajnim, on istovremeno piše u St. Luis da živi i stanuje kako priliči predstavniku sirotinje. Tako on u isti mah ispunjava potrebnu etiketu u odnosu na buržoaziju i duboko se klanja, kako se pristoji, pred proletarijatom. Međutim, kao čovek u koga uobrazilja daleko premaša razum, nije mogao a da se ne poda nekim neuljudnostima i uobraženostima skorojevića, što je odbijalo mnoge naduvene poštenjakoviće iz krugova emigracije. U ovom trenutku, kažu, namerava da krene na turneju po Engleskoj, kako bi po raznim gradovima držao predavanja pred nemačkim trgovcima, primao izraze poštovanja i presađivao na severno tle Engleske privilegiju dvostruke žetve, svojstvenu inače samo južnim podnebljima. Kinkel se grdno vara ako sebe smatra častoljubivim. On je čovek taštih prohteva, i sudbina ovom, inače bezazlenom frazeru, ne bi mogla da priredi goru pakost nego kad bi ga dovela do cilja njegovih želja i stavila ga u ozbiljan položaj. Pretrpeo bi nepopravljiv i potpun fijasko.

Najzad, što se tiče Willicha, ograničiću se da Vam prenesem mišljenje njegovih poznanika. Oni ga svi odreda smatraju ograničenim fantastom. Osporavaju mu talenat, ali ga upravo zato proglašavaju karakterom. On se samom sebi sviđa u tom položaju i koristi se njime

sa više pruskog lukavstva nego što bi se očekivalo od njega. Sad poznajete velikane budućnosti,

Celokupna masa zvanične emigracije sastoji se, uz veoma malo izuzetaka, od samih nula, od kojih svaka veruje da će postati jedinica ako se sa onim drugima udruži u tuce. Otud njeni postojani pokušaji sjedinjavanja i povezivanja, koji se postojano izjalove usled sitnih surevnjivosti, intriga, podlosti i suparništva tih *petits grands hommes*⁹, ali isto tako se neprekidno ponovo preduzimaju. Dok se u severno-američkim listovima uzajamno zasipaju blatom, veruju da prema Nemačkoj moraju da zauzmu zajednički front i, zgrudvavši se u ogroman konglomerat koji širi spletke, izazovu dejstvo moći i nekog *corpus venerabile*¹⁰. Oni uvek sami pred sobom ostavljaju utisak da im vazda još nešto nedostaje pa da mogu imponovati, otud njihovo organizovano vrbovanje svakog novog pridošlice. Njihovi naponi da Freiligratha, kog sada kažnjavaju ćutanjem, odvoje od Marxa i privuku k sebi, bili su isto toliko nametljivi kao i, razume se, jalovi. Kinkel je pokušavao sve, a A. Ruge se čak pismeno obratio njemu da se pridruži savezu pravednika. Sada on, naravno, ne spada u »pravu emigraciju«, baš kao ni W. Wolff i druge izbeglice koji se drže podalje od tih komešanja. Još *jedno* ime! Kad bi ovi kapucini revolucije, ovi njeni kaluđeri-prosjaci uopšte imali išta da razdaju, dali bi kraljevstvo za još jedno ime, osobito takvo popularno ime kao što je Freiligrathovo. Lovci na položaje i borci za popularnost — na to se razlaže sva ta masa. Gospoda veruju da se revolucija približava pa moraju, naravno, da se pripreme. Tako su skupštinari u Švajcarskoj obrazovali među sobom sličan savez, gde su budući položaji bili podeljeni hijerarhijski po rednom broju. I nastale su ogorčene borbe oko pitanja ko treba da predstavlja br. 17 ili 18.

Vi se čudite što ta gospoda poluministarsku »Lithographische Correspondenz« prave svojim »monitorom«. To čuđenje će prestati kad Vam kažem da jedan od njihovih piskarala redovno piskara u »Neue Preuß. Ztg.«, a drugi obavlja nadničarsku službu kod rusofilskog »The Morning Chronicle« itd. itd. A to se nipošto ne zbiva iza leđa zvanične emigracije. Štaviše, njena prva glavna skupština bila je otvorena čitanjem članka iz »Lithog[raphische] C[orresponden]z«. Brojali su pedesetak ljudi, koji su se na drugom zasedanju smanjili za više od polovine. Seme razdora već je bujno izniklo među tim ljudima željnim sporazuma, koji su se, uostalom, kako se u poverenju izrazio jedan od njih, sastojali samo od »viših izbeglica«. Od neposvećenog vulgusa¹¹ izbeglih radnika nikog niste mogli videti. Ako zbratimljena emigracija uopšte ima neku tačku u kojoj je jedinstvena, onda je to njena zajednička fanatična mržnja prema Marxu, mržnja kojoj je svaka glupost, svaka podlost, svaka intriga vredna truda samo ako može da zadovolji zlovoljno raspoloženje prema tom svom *bête noire*¹². Ta ova gospoda

⁹ sitnih velikana — ¹⁰ tela koje uliva strahopoštovanje — ¹¹ prostog naroda

¹² mrskom čoveku, bauku

nisu čak smatrala da im je ispod dostojanstva da stupe u vezu sa Betom ili Bettziechom, nekadašnjim saradnikom Gubitzovog »Gesellschaft«-a, i da posredstvom tog velikog pisca i rodoljuba, u organu veselog krčmara Louisa Druckera, Marxa osumnjiče kao špijuna zato što se orodio sa pruskim ministrom von Westphalenom. Jedini kontakt koji je gospodin von Westphalen imao sa Marxom bio je u tome što je uzapćenjem Beckerove štamparije i utamničenjem H. Beckera u Kelnu osujetio izdanje Marxovih sabranih rasprava, koje je Becker bio preuzeo i čija je prva sveska već bila izašla^[270], i isto tako sprečio izdanje jednog časopisa koji se upravo nalazio u štampi. Mržnja prema Marxu još je više pojačana objavljivanjem komunističke adrese od strane saksonske vlade^[484], jer se on smatra njenim sastavljačem. A Marx, sasvim zaokupljen, uostalom, razradom kritike i povesti političke ekonomije, započete pre više godina, nije imao, kao ni Freiligrath i njihovi zajednički prijatelji, ni vremena ni volje da se upušta u spletke zbratimljene emigracije.

Ali što ih čovek više ignoriše, utoliko bejnje kevcu ti kućici budućnosti. Prerano preminuli Gustav Julius, potpuno kritički i naučno obrazovana glava, kog emigracija sad takode svojata, bio je toliko zgađen njenim šupljim i neukusnim delanjem da je nekoliko nedelja pre nego što će umreti poslao opširan opis emigracije u jedan severno-nemački list¹³, ali je ovaj odbio da ga objavi . . .

¹³ na margini dodato: magdeburški

82

Marx Josephu Weydemeyeru

u Cirihi

[London] 11. septembra [1851]
28, Dean Street, Soho

Dragi Weydemeyer!

Lupus je o Tvojim stvari pisao svom poznaniku u »Staatszeitung«-u. Zlo je samo što se u poslednje vreme gospodin Kinkel ugnezdio tamo. S druge strane, desilo se i nešto dobro: list gospodina Heinzena, njujorški »Schnellpost«, bio je primoran da oglaš bankrotstvo. Gospoda Hoff i Kapp sad pokušavaju da osnuju nov list na bazi akcija. U svakom slučaju nastupio je trenutak povoljan za kombinacije s novinama.

Ovdašnji velikani sasvim su se pozavadili. Te junačine se ponašaju kao da su Aleksandrovi naslednici pa treba među sobom da podele makedonsko azijsko carstvo, les drôles!¹

Samo da imam ovde više poznanstava, pokušao bih da Ti ovde nađem mesto inženjera, zemljomera ili nešto slično. Na žalost, nemam nikakvih veza. A uveren sam da se u ovoj oblasti inače može naći posao. Nevolja je što smo svi tako short of money², a Ti opet nemaš sredstava da ovde počekaš neko vreme i sâm potražiš. Ali ako Ti zaista pođe za rukom da ostvariš svoju nameru u Njujorku, Ti ćeš tamo svakako lakše nego mi ovde naći sredstva za povratak u Evropu u slučaju revolucije.

Pa ipak morim mozak planovima kako bi se Ti ovde mogao smestiti, jer kad jednom budeš s one strane okeana, ko Ti jamči da se nećeš izgubiti negde na Dalekom zapadu! A imamo tako malo snaga i moramo sa svojim kapacitetima postupati vrlo ekonomično!

Pri tom si izabrao loše, neugodno vreme za putovanje. Međutim, il n'y a rien à faire contre la nécessité des choses³. Bar sam uveren da kad jednom stigneš preko, nećeš morati da preživljavaš istu bedu kao svi mi ovde. A takve izgleda takode treba u najmanju ruku uzeti u obzir.

Da je došlo vreme raspadanja »demokratskih« privremenih vlada, morao je da uvidi i gospodin Mazzini. Manjina je posle žestokih borbi istupila iz talijanskog komiteta⁴[370]. To su verovatno oni napredniji.

Mazzinijevu politiku smatram iz osnova pogrešnom. On radi sasvim u interesu Austrije pozivajući Italiju na trenutno otcepljenje.

¹ čudaci — ² u besparici — ³ protiv nužnosti ne možeš ništa — ⁴ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 118

A s druge strane, propušta da se obrati vekovima ugnjetavanom delu Italije, seljacima, i tako priprema novu potporu za kontrarevoluciju. Gospodin Mazzini poznaje samo gradove sa njihovim liberalnim plemstvom i *citoyens éclairés*⁵. Materijalne potrebe seoskog stanovništva — iscedenog i sistematski izmoždenog i zaglupljivanog kao što je i irsko seljaštvo — prostiru se, naravno, prenisko ispod onog neba na kojem lebde fraze njegovih kosmopolitsko-neokatoličko-ideoloških manifesta. Ali je svakako trebalo imati hrabrosti pa građanstvu i plemstvu izjaviti kako je prvi korak ka osamostaljenju Italije potpuna emancipacija seljaka i pretvaranje zakupničkog sistema u slobodnu građansku svojinu. Čini se da za Mazzinija zajam od 10 miliona franaka ima veći revolucionarni značaj nego pridobijanje 10 miliona ljudi. Veoma se plašim da će austrijska vlada, u krajnjem slučaju, *sama* izmeniti oblik posedovanja zemlje i provesti reformu na »galicijski« način^[371].

Reci Dronkeu da ću mu pisati za koji dan. Srdačan pozdrav Tebi i ženi od moje žene i mene. Razmisli još jedanput ne bi li pokušao stvar ovde.

Tvoj
K. Marx

⁵ prosvećenim građanstvom

83

Marx Amaliji Daniels

u Keln^[485]

[London, između 4. i 8. oktobra 1851]

Draga gospođo Daniels!

Nije, svakako, potrebno da Vam izražavam duboko saosećanje povodom hapšenja Vašeg muža i Vašeg odvajanja od njega. Uspokojava me ubedenje da sudovi ne mogu još dugo da otežu pritvor a da stvar ne iznesu pred porotu, i da Vi i Vaš muž imate dovoljno snage karaktera da prkosite nedaćama. Biću Vam veoma zahvalan ako donosiocu ovih redaka predate sledeće knjige za mene . . .

84

Marx Josephu Weydemeyeru

u Njujork

28, Dean Street, Soho, London
16. oktobar 1851.

Dragi Weydemeyer!

A. Charles-u Dana-u, jednom od urednika »New-York Tribune«, pisao sam lično i uz to poslao mu Freiligrathovu preporuku za Tebe. Prema tome treba samo da odeš k njemu i da se pozoveš na nas.

Pitaš me za neki statistički priručnik. Preporučujem Ti — jer sadrži u isti mah i ekonomska raspravljanja — *Commercial Dictionary* MacCullocha, 1845. Ima i novijih radova, na primer MacGregora^[486], čije su statistike uopšte možda najbolje za celu Evropu. Ali su veoma skupe. Međutim, sigurno ćeš ih naći u nekoj njujorškoj biblioteci. MacCulloch, naprotiv, priručnik je koji svaki novinar mora da ima.

Posebno za Englesku može se još preporučiti: Porter, *The Progress of the Nation*, novo izdanje 1851.

Za istoriju trgovine uopšte:

Tooke, *History of Prices*, 3 sveske, do 1848. Za Severnu Ameriku osobito: MacGregor, koji je napisao posebnu statistiku za Sjedinjene Države.

Za Nemačku: Frh. von Reden, *Uperedna statistika kulture*. Za Francusku: Moreau^[487].

A sad imam još jedan nalog za Tebe. Na traženje bivšeg nemačko-katoličkog paroha Kocha, o kome se možeš raspitati kod »Staatszeitung«-a, gde s vremena na vreme saraduje, poslao sam mu 20 *Manifesta* (na nemačkom) i jedan primerak engleskog prevoda sa nalogom da ga zajedno sa Harneyevom uvodnom napomenom — engleski prevod — štampa kao brošuru.^[488] Od toga vremena gospodin Koch nije dao glasa o sebi. Zamoli ga za objašnjenje 1. tog veoma sumnjivog ćutanja, pošto mi je tako usrdno bio pisao, i 2. uzmi od njega engleski prevod i gledaj da li ga možeš kao brošuru plasirati, tj. štampati, razaslati i prodati. Po sebi se razume da bi eventualni prihod pripao Tebi, mi pak tražimo 20 - 50 primeraka za sebe.

Dronke stiže 23. o. m. ovamo.

Piši skoro. Pozdrav Tebi i Tvojoj ženi od moje žene, mene i svih prijatelja.

Nadam se da si plovību srećno predurao i da će Ti u Sjedinjenim Državama biti dobro.

Tvoj

K. Marx

[Post-skriptum gospode Jenny Marx]

Recite svojoj dragoj supruzi da sam se ovih dana sećala nje sa najsrdačnijim saosećanjem i brigom. Šta li je sve morala da izdrži na toj dugoj plovidbi, sa dva mala deteta! Nadam se da ovo nekoliko redaka neće stići mnogo pre vašeg dolaska u Njujork, gde će vam sigurno poći za rukom da stvorite sebi privremen zavičaj.

Od Edgara¹, otkako je otputovao u aprilu, još nemamo nikakvih vesti. Krenuo je iz Bremena jedrenjakom »Reform«, kapetan Ammermann, hteo da se iskrca u Galvstonu i najpre da se nastani u Nojbraunfelsu. Možda biste Vi, dragi gospodine Weydemeyeru, iz Njujorka mogli da mu nekako uđete u trag. Njegovo ćutanje je utoliko teže shvatljivo što on zna da je naša jadna, usamljena majčica², usled oduzetosti desne ruke sada lišena i poslednje utehe koju joj je ostavila sudbina — prepiske sa onima koji su njenom srcu dragi.

Budite dobro i primite srdačne pozdrave od

Jenny Marx

¹ Edgar von Westphalen — ² Karoline von Westphalen

85

Marx Josephu Weydemeyeru

u Njujork

31. oktobar 1851.

28, Dean Street, Soho, London

Dragi Weydemeyer!

Šaljem za Tobom i drugo pismo u Ameriku. Posle zrelog prosudivanja sa Lupusom mislim da ćemo zajednički moći da napravimo posao.

Prvo. Nekadašnje »Neue Rheinische Zeitung« bile su malo rasprostranjene u Americi. Ako bi Ti uspeo da pronadeš nekog buržuja ili bar dobiješ potreban kredit kod štampara i trgovca hartijom, verujem da bi se isplatilo oživotvoriti — u obliku malih knjižica kakve je Becker¹ izdavao u Kelnu — neku vrstu džepne biblioteke iz članaka u »N. Rh. Z.« Na primer, *Šleska milijarda* W. Wolffa, *Ugarska* od Engelsa^{1489]}, moj članak o pruskoj buržoaziji², neki feljtoni Weertha itd. Ja bih Ti te članke poslao odavde ako ih tamo ne nađeš, i u isti mah ukazao na najpodesnije za odбір. Ti bi morao da napišeš kratak predgovor za tu »Džepnu biblioteku N. Rh. Z.« uopšte i, gde Ti se učini podesnim, napomene ili pogovor pojedinim sveščicama.

Drugo. Mogao bi takođe u istom obliku i sa objašnjenjima štampati Engelsove i moje članke protiv K. Heinzena iz lista »Deutsche-Brüsseler-Zeitung«³. Mislim da bi to imalo veoma dobru prođu.

Po odbitku troškova delili bismo zaradu.

Treće. Iz Amerike sam primio razna pitanja i naloge u vezi sa 6 objavljenih svezaka moje »Revije«, ali ni u šta se nisam upuštao jer ne mogu da imam poverenja u tamošnje lupeže. Ti bi mogao da daš oglas da se te stvari mogu dobiti kod Tebe, ali morao bi, razume se, da se skupi priličan broj porudžbina, pre nego što bi se obavila otprema odavde.

Četvrto. U gorepomenutu malu biblioteku mogli bismo i Ti i mi, u pogodnom trenutku, da uvrstimo aktualne pamflete napisane za dati trenutak. Sa merkantilnog gledišta, dabogme, sigurnije je i udobnije započeti već gotovim i raspoloživim materijalom. U svojim malim predgovorima i pogovorima Ti bi mogao da vodiš potrebnu polemiku i levo i desno.

¹ Hermann Becker — ² Buržoazija i kontrarevolucija — ³ Engels, Komunisti Karl Heinzen, Marx, Moralizatorska kritika i kritizirajući moral

Predlažem Ti, dakle, da se pretvoriš u izdavača. Za to je potrebno manje nego za jedan list, a politički postižeš isti cilj. Izbeći ćeš duge pripreme za časopis koje oduzimaju mnogo vremena.

Mislim da će se Reich, koji ima novaca, ako mu stvar predstaviš kako valja, složiti s Tobom za taj poduhvat.

Srdačni pozdravi Tvom domu od mog doma, Freiligratha, Lupusa itd.

Tvoj
K. Marx

86

Marx Adolfu Cluđu^[490]

u Vašington

[London, početkom decembra 1851]

. . . Jedan od naših najboljih prijatelja, Joseph Weydemeyer, stigao je sada u Njujork. Odmah se stavi s njim u vezu; njegovu adresu još ne znam. Ali ako pismo pošalješ u »Staatszeitung« ili »Abendzeitung«, svakako će ga primiti. On Ti može objasniti sve odnose u partiji. U njujorškom skupu^[491] biće Ti koristan, a Ti mu možeš pomoći da se snađe u Americi. Piši mu da sam Te pozvao da mu pišeš . . .

Marx Hermannu Ebneru

u Frankfurt na Majni^[480]

[London, 2. decembar 1851]

... O gospodinu Kinkelu znate da nastavlja svoju turneju po Sjedinjenim Državama^[386]. Dosad je sakupio oko 12 000 dolara, ali se dobro čuvao da ne iskaže stvarni partijski stav raznih frakcija emigracije; to možete videti već po tome što se obraćao čak i mojim ličnim prijateljima i zaista uspeo da lukavstvom pridobije njihovu saradnju. Poslao je u novine sledeći glupi program:

»Prijateljima naroda.

Sramna tiranija i nepravičnost nemačkih despota dostigle su vrhunac. Sve slobodarske ustanove postignute revolucionarnom borbom 1848. razrušene su brutalnom silom monarhâ. Sada je došlo vreme kada nije samo pravo nego čak dužnost potlačenog naroda da izvuče mač iz korica i da se bori za najsvetija prava koja je Bog podjednako podario svim ljudima. Mržnja prema despotima, koji kukavički ubijaju ili u tamnicu bacaju svakog čoveka što svoju ruku ili svoj glas diže za republikansku reformu i za slobodu ugnjetenih, stoji na pragu moćnog proloma, i može se očekivati da će iduće proleće ugledati zoru najogorčenije borbe koju su ljudi ikad vodili protiv svojih tlačitelja. Italija će pokrenuti usov, sve dok tiranija ne bude zbrisana i glas slobode ne zazvuči u svakom kutku Starog sveta. Amerika je 1776. dala plemeniti primer; Evropa je spremna da krene stopama svoje mlade i plemenite sestre s obala Kolumbije. Da bi se postigao taj žudno očekivani cilj, osobito u Nemačkoj, vodeći nemački republikanci (?), koji se sada kao izbeglice nalaze u Londonu, udružili su se radi ostvarenja jednog nemačkog zajma. Oni obećavaju da će se svim sredstvima pobrinuti da taj zajam posle ustanovljenja republike bude isplaćen zajedno sa kamatom i kamatom na kamatu. Svi prijatelji slobode u ovoj zemlji pozivaju se sada da ovu stvar dragovoljno potpomognu. Bez novca se ništa ne može postići. Od pristalica republike umnogome zavisi da li će ovaj projekt biti ostvaren.

Baltimor, oktobra 1851. Dr. G. Kinkel. Po nalogu Londonskog komiteta.«

Gospodin Gottfried je u Sjedinjenim Državama našao samo jednog revnosnog protivnika u ličnosti K. Heinzena, koji zastupa kliku Ruge-Fickler. Ali neprijateljstvo jednog prostačkog galamdžije kakav je Heinzen može samo da koristi svakom protiv koga je usmereno.

Među garantima Kinkelovog zajma *javno* figuriraju 3 pruska eksporučnika Schimmelpfennig, Willich, Techow, studiozus Schurz, grof O[skar] Reichenbach, osrednji berlinski literat Meyen. Ali privatno je Kinkel dobio još i potpis *Löwe von Calbea* (bilo bi tačnije kad bi se zvao Kalb von Löwe¹), ekspredsednika krnje štutgartske skupštine¹⁴⁹². Taj Löwe poseduje dokument koji ga, iz Štutgarta, ovlašćuje da skupštinu sazove kad i gde hoće. Za Kinkela, koji namerava da u Nemačku umaršira u svojstvu privremene vlade, bilo je stoga važno da akaparira² tog čoveka, kako bi svoju »vlast« postavio na »pravnu osnovu«.

Drugi potajni jemac je *dr d'Ester*. Njegovi mnogobrojni *poverioci* u Nemačkoj svakako će sa zadovoljstvom saznati kako on garantuje plaćanje kamate za Kinkelov zajam od 2 miliona i istovremeno će kao ministar finansija rukovati sa onih 20 000 dolara što tek pristižu. Gospodin d'Ester hoće u isti mah kao seoski lekar u Švajcarskoj nesmetano da guli seljake (kažu da se on tamo nēlazi u boljem položaju nego što je bio u Kelnu, gde su ga opsađivali poverioci ali ne i pacijenti) i u isti mah da za sebe drži otvorenu veliku kapiju za ulazak u nebo revolucionarne vlade. Zato je svoje jemstvo dao samo pod pečatom tajne. Neće ništa naškoditi ako bude primoran da *javno* zastupa ono što na svoj stari način potajno snuje.

Iz obaveštenja koje Vam je Freiligrath jednom uputio dovoljno ste upoznali karakter gospodina Gottfrieda Kinkela. Neće Vas, dakle, začuditi ako saznate da je »laž« bila njegovo »veliko« i u krajnjoj liniji jedino sredstvo u Sjedinjenim Državama. Tako mi jedan prijatelj piše između ostalog:

»Kinkel veoma živo koketuje sa Ledru-Rollinom, koji je uglednim prijateljima iz Nemačke obećao da će, čim Kinkel dođe na kormilo, i Löwe takođe, poslati preko granice armije za propagandni rat. Sa Mazzinijem će Kinkel, kako on kaže, stupiti u vezu čim bude imao punu šaku novca i tako (!) se *izjednačiti* (!) s njim.«

Vi, međutim, znate da je Ledru povezan sa Kinkelu *neprijateljskim* komitetom i da je K[inkel]ovog izaslanika *izbacio iz kuće*. A što se tiče Mazzinija, za objašnjenje biće dovoljno sledeće: pre 14-15 meseci otprilike poslao je veliki Gottfried Kinkel veoma beznačajnog pruskog eksporučnika Schimmelpfenniga Mazziniju sa izjavom da će on, S[chimmelpfennig], po nalogu K[inkel]a preduzeti putovanje u Nemačku u posebnoj misiji. Za to ponajviše, između ostalog, nedostaje novca. Mazzini mu je dao 1000 franaka u gotovu i 4000 franaka u obveznicama macinijevskog državnog zajma, pod uslovom da tih 1000 fr. bude vraćeno za 12 meseci, a od obveznica državnog zajma polovina vrednosti plasiranih plaćena u istom roku. Schimmelpfennig se vratio iz Nemačke, gde je potamnio veoma mnogo boca vina, ali nijednog »tiranina«. Prošlo je 12 meseci. Ali ko nije došao Mazziniju, bio je Kinkel ili izaslanik K[inkel]a. Nekoliko nedelja docnije taj isti S[chim-

¹ igra rečima: Löwe = lav, Kalb = tele — ² kupi

melpfennig] opet se pojavio kod M[azzinija], ali ne da plati dug nego da Mazzinija ponovo pozove da sklopi savez sa Gottfriedom. Jer Gottfried je upravo dobio iz Nju-Orleana 160 funti st., i budući da mu je, po njegovom mišljenju, nedostajalo samo još nekoliko funti pa da postane »velikan«, smatrao je da je *sada* ravan Mazziniju. Ali Mazzini je bio drugog mišljenja i izjavio je da on ima *svoje* ljude (Ruge i komp.) u Nemačkoj i neće ni da čuje za savez sa gospodinom Gottfriedom. No Kinkel je imperturbable i profondément convaincu³ da ako ga 160 funti još nisu »izjednačili« sa M[azzini]jem, to čudo će svakako biti ostvareno pomoću 20 000 d[olaru]. Blaženi koji veruju.

K[inkel]ov uspeh u Sjedinjenim Državama objašnjava se delimično time što je on sam imao isto tako nejasnu predstavu o pokretu kao i tamošnja masa, dakle bio čovek saosetljiv, zatim njegovim lažima i prikriivanjem onog što *stvarno* zastupa. Gospodin Kinkel i komp. hoće da izaberu revolucionarni odbor od 7 članova, od kojih svaki dobija posebno ministarstvo, npr. d'Ester finansije, Kinkel ministarstvo očitosti i visoke politike, Techow bi bio ministar vojni, Willich ministar za *rekvizicije*, za koje je pravi majstor, Meyen ministar prosvete itd. Jedan od sedmorice zaseda u jednom od tih komiteta, kako bi vrhovni odbor, septarhiju, stalno obavestavao o svemu. Kao što vidite, sasvim po nacrtu francuske privremene vlade, samo što septarhija ima svoje sedište izvan Nemačke, a njen narod se sastoji od jednog kluba koji broji 50 - 100 članova.

Gospodin Kinkel je izrikom izjavio da novac dobijen u Americi *neće* iskoristiti za pomoć izbeglicama. On se čak i obavezao na to. Vi shvatate da je to samo smicalica, kako *ne* bi bio obavezan da *nižim* izbeglicama dopusti neki udeo u funtama, već da ih *sám* pojede. To se dešava već sada, a sa porastom blaga dešavaće se još i više, na sledeći način:

1. Sedmorica septarha i njihovih 7 ministarstava moraju dobijati platu, dakle sve kreature Kinkela, Willicha itd., i ta gospoda obezbeđuju sebi na taj način lavovski deo tog novca, pod izgovorom da rade za revoluciju. Gospodin Willich, na primer, koji sada već 2 godine živi ovde od javnog prosjačenja.

2. Gospoda izdaju litografisane dopise koje *besplatno* šalju listovima. Bedni literati Meyen, Oppenheim, studiozus Schurz itd. izvlače drugi deo novca za spisateljske honorare.

3. Drugi među velikanima, kao Schimmelpfennig, Schurz itd. dobijaju opet platu kao »emisari«.

Vi vidite tako da celi plan ima dvojakii cilj: da masu izbeglica što žive u velikoj bedi (radnike itd.) isključi iz korišćenja tim novcem, a s druge strane da gospodinu Kinkelu i njegovim kreaturama pribavi sigurne i pri tom i politički unosne *sinekure*, sve to pod izgovorom da se novac upotrebi *samo* za revolucionarne svrhe. Bilo bi svakako

³ nepokolebljiv i duboko uveren

veoma umesno *upoznati širu publiku* sa ovim finansijskim spekulacijama koje je smislio *studiosus* Schurz.

Pre nego što završim moram da učinim još nekoliko kratkih napomena o *Kossuthu*. Kossuth je istupio sa mnogo dara i uglavnom ispoljio taktičnost u odnosu na englesku javnost. Međutim, položaj nije bio tako jednostavan kako je to zamislio taj čovek sa Istoka. S jedne strane, preterivao je u laskanju buržoaziji i na istočnjački način veličao ustanove, kao npr. londonski City sa njegovim *municipalnim ustrojstvom* koje sam »Times« svakodnevno napada kao public nuisances⁴. S druge strane, izazvao je protiv sebe čartističku partiju, koja ga preko svog najdarovitijeg predstavnika, Ernesta Jonesa, napada tako žestoko kako bi mogla da napada samo Haynaua. I zaista je Kossuth postupio bez takta kada je, pošto je odbio sve *partijske* demonstracije, sada sâm stao na stranu jedne *partije*. Kossuth se najzad uverio da su oduševljenje i gotov novac u obrnutoj srazmeri. Dosad mu sve to oduševljenje još nije donelo ni 800 funti st. za *njegov* zajam.

Naša demokratska emigracija se ovom prilikom opet obrukala, kao što je već njen običaj. Kossuth nije nju udostojio odgovora na dobrodošlicu. Kicoški sujetni i nametljivi kepec L. Blanc bio je tako srećan da dobije odgovor na svoju dobrodošlicu, ali odgovor u kojem Kossuth direktno dezavuiše socijalizam.

Ostajem Vaš potpuno odani

K. Marx

⁴ društveno zlo

Engels Mariji Blank

u London

Draga Marija,

Primio sam Tvoje pismo u subotu, a to je jedini dan u nedelji kada nikad ne stignem da napišem neko privatno pismo, jer tada zatvaramo kancelariju već u podne — inače bi Ti već ranije imala odgovor.

Žao mi je što si u poslednje vreme imala toliko bolesti u kući, ali se radujem što čujem da je stvar sad krenula nabolje; nadam se da će i Hermann i mala Titi do mog dolaska biti potpuno oporavljeni. Mogla si i to da mi napišeš, jer dokle god ne dobijem pismo, moram valjda pretpostaviti da su svi dobro; a osim toga bila si mi dužna pismo kao odgovor na moje kojim sam Ti prošlog leta vratio ključ od Tvog stana.

Ja sam se za sve ovo vreme osećao dobro, kao obično, samo malo potišteno otkako je nastupilo ružno vreme pa više ne mogu da odlazim u polje, a to je ovde u Mančesteru stvarna potreba. Otpre nekoliko dana osećam izvesne simptome koji opominju i nagoveštavaju obnavljanje zubobolje što me je mučila prošle zime, a meni je utoliko mučnija jer me sprečava da se po svojoj navici kupam itd. Nadam se, međutim, da će to proći bez mnogo neprijatnosti — u svakom slučaju ne name-ravam da se unapred mnogo žalostim zbog bolova koje još nemam.

Do kraja ove nedelje mislim da ću srediti svoje tekuće poslove, i kako je za nas i inače sada nastalo zatišje, gledaću da u subotu uveče krenem odavde, a budući da vozovi svi stižu u London ili prekasno uveče ili prerano ujutro, tako da ne mogu odmah nastaviti za Kembervel, skoknuću do vas u nedelju before dinner time¹, posle kratkog odmora u Hotelu Euston. Svakako me možete očekivati u nedelju na ručak u Grovu, ako u nedelju ujutro ne primiš od mene pismo u protivnom smislu.

Što se tiče Francuza, ti magarci mogu da rade što god hoće, meni je svejedno.

Pozdravi srdačno Emila i Hermanna i Svoju decu. Željan sam da vidim Tvoje nove služavke, posle onog Tvog opisa. Notabene, ako u nedelju možda imaš odviše gnjavaže u kući, tako da Ti moje društvo

¹ pre ručka

i još jedna smetnja ne izgledaju poželjnim, treba samo da mi pišeš i pošalješ dnevnu zapovest kada imam da se javim, a ja neću propustiti da budem tačan.

Toujours² Tvoj

Friedrich

Mančester, ponedeljak, 15. dec. 51.

89

Engels Jenny Marx

u London

Draga gospodo Marx,

Primio sam oba Vaša pisma¹ i hitam da Vam u odgovoru na njih odmah saopštim da se po sebi razume da će svako svoj članak poslati odvojeno, jer svi su izgledi inače da nijedan ne uhvati parobrod.^[493] Pisma moraju do petka uveče u 5 ili 6 časova da budu u Londonu na pošti. Gledaću šta mogu da učinim — otadžbina mi je već poodavno tako užasno dojadila da više ništa ne znam. U svakom slučaju poslaću nešto. Engleski *Manifest*², kao i brojeve njujorškog »Schnellpost«-a koji se još nalaze ovde doneću sa sobom. Recite Marxu da nipošto ne zaboravi da piše Weyd[emeyeru] nek od Dana-a zatraži odmah odgovarajuće brojeve »Tribune« i pošalje ovamo, kako bih mogao da nastavim.³

Kada ću moći da otputujem — možda tek u subotu ujutro — još ne znam tačno. Ali mislim da stignem najdocnije u subotu uveče oko 6 časova, možda već ujutro u 11 časova. Dotad srdačni pozdravi Vama i celoj porodici od Vašeg

F. Engelsa

[Mančester] četvrtak uveče
[18. decembar 1851]

¹ Vidi u ovom tomu, Prilozi, pismo br. 10 (drugo pismo nije sačuvano). — ² *Manifest Komunističke partije* — ³ seriju članaka *Revolucija i kontrarevolucija u Nemačkoj*

90

Marx Josephu Weydemeyeru

u Njujork

[London] 19. decembra 1851.
28, Dean Street, Soho

Dear¹ Weydemeyer!

Prekjuče sam preko Engelsa primio Tvoje pismo.

Najpre: najbolje želje za Novu godinu Tvojoj ženi i Tebi. Takođe od moje žene.

Ja upravo sedim i radim na jednom članku za Tebe. Tvoja porudžbina poslata je suviše kasno da bi već danas mogla biti izvršena. Utorak (23. decembra) odašilje se odavde za Tebe: 1. *18. brimer Louis-a Bonaparte* od K. Marxa, 2. *Državni udar u Francuskoj* od F. Wolffa, 3. *Nemesis* od Wilhelma Wolffa. Engels će Ti svoj članak — mislim o Pruskoj — poslati možda već današnjom poštom. *Freiligrath* nema ništa gotovo, ali Te ovlašćuje da njegovo ime objaviš kao jednog od Tvojih saradnika. Sa *Weerthom* se pregovara. Isto tako sa *Eccariusom*.

Ti se sad možeš srediti u Sjedinjenim Državama du moins² za godinu dana. «*Ono*» neće početi 2. maja 1852.^[494]

Mislim da sa prvim brojem³ treba da pričekáš dok ne stignu gornji članci. Ionako je to samo razlika od 5 dana. Za dalje brojeve možeš objaviti moj rad koji će izlaziti neprekidno u nastavcima: «Najnovija otkrovenja socijalizma ili „Opšta zamisao revolucije u 19. veku” J. P. Proudhona. Kritika K. M.»^[495]

Piši odmah »Adolfu Clušu, U. S. Navy Yard, Washington D. C.« Mi smo mu već pisali o Tebi. On je jedan od naših najboljih i najdarovitijih ljudi i može Ti biti veoma koristan uopšte, a posebno za pripremanje i utemeljivanje Tvog lista.

Ne zaboravi sledeće:

Poseti Dana-a; neka Ti dá brojeve »Tribune« u kojima su objavljeni moji članci⁴ i pošalji ih *odmah* meni. Pošto nikakvih vesti nisam primio od njega, bio sam prestao da pišem, a rad je sad već tako dugo prekinut da moram prvo pregledati list, kako bih napisao nastavak, što moram da uradim već iz novčanih razloga.

¹ dragi — ² bar — ³ »Die Revolution« — ⁴ serija članaka *Revolucija i kontra-revolucija*

Čim se pojavi Tvoj list, moráš nam ga slati ne samo redovno nego i u dovoljnom broju primeraka, da ih možemo razaišljati kao probne brojeve.

Tout à Toi.⁵

Tvoj

K. Marx

Ako još nisi vezan ugovorom, nemoj od bednog Weitlinga otkupiti »Arbeiterrepublik«. Dobićeš možda 200 Straubingera^[146], ali ćeš izgubiti široki krug čitalaca. Istupati samo pod starim nazivom. Règle générale.⁶

⁵ Odani Ti -- ⁶ Opšte pravilo

Marx Ferdinandu Freiligrathu

u London

[London] 27. decembar 1851.

28, Dean Street, Soho

Mavarski kneže!^[496]

U prilogu pismo od Ebnera.

Danas sam opet primio i pismo od Weydemeyera. On piše između ostalog:

«Ovih dana stigao je izaslanik londonskog „Agitacionog udruženja“ da radi protiv Kinkelovih zajmova. Ti ljudi verovatno uobražavaju da se ovde u Americi sve podelilo na kinkelovce i anti-kinkelovce, zato što je šaka izbeglica digla mnogo vike ni oko šta. Zbog buke oko Kossutha je Kinkel već odavno zaboravljen, a ono nekoliko hiljada dolara, koje će sakupiti, zaista ne vrede tolikog uzrujavanja.

Prodaju „Reviје“ mogu Ti ovde svakako udesiti. Isto tako bi se ovde mogla plasirati još izvesna količina Freiligrathovih novijih pesama.»

Pošto nas je W[eydemeyer] još jedanput pritisnuo, on nastavlja:

«A pre svega pošaljite neku Freiligrathovu pesmu: ona najviše privlači.»

Primi ovo k srcu i sklepaj novogodišnju pesmu Novom svetu. Pod sadašnjim okolnostima ja zaista smatram da je lakše pisati u stihovima nego u prozi, bilo u patetičkom ili humorističkom duhu. Uostalom, ako bi jednom pokušao da umetnički obradiš humor svojstven Tvom afričkom veličanstvu u privatnom životu, uveren sam da bi i u tom žanru igrao vidnu ulogu, jer — kako je Tvoja žena tačno primetila — natučen si Ti vragolijama.

Priložio bih Ti W[eydemeyer]ovo pismo, kad ne bih morao da ga najpre pokažem Engelsu, koji će verovatno ostati ovde još do četvrtka, a nadao se da će Te prošlog utorka naći u krilu »sinagoge«.

Društvo je promenilo lokal i prešlo u »Farrington Street, City, Market House, kod W. J. Mastersa. Wine et Spirit Merchant¹«. Sednice su odsad četvrtkom, 9 čas. Društvo sad s pravom tvrdi da je lokal u Tvom rejonu.^[497]

Rusel je otkazao Palmerstonu^[498], 1. da bi vis-à-vis Bonaparte izigravao konstitucionalnog heroja, 2. da učini ustupak Rusiji i Austriji. Ja ne delim mišljenje da će ovaj fakat pre svega imati nekog uticaja

¹ trgovac vinom i žestokim pićima

na sudbinu izbeglica uopšte ili čak posebno na našu, ali ga smatram pretečom politički veoma burne godine za Englesku. Po onome što mi kaže Engels, sada i city-merchants² dele naše mišljenje da će se kriza, suzbijana raznim zbivanjima (npr. i političkim strahovanjima, visokim cenama pamuka prošle godine) itd. neminovno razbuktati najdocnije iduće jeseni. Und après les derniers événements je suis plus convaincu que jamais, qu'il n'y aura pas de révolution sérieuse sans crise commerciale³.

Pozdrav od mog doma Tvom domu.

Umirući
Mavar

² trgovci iz Cityja — ³ posle nedavnih zbivanja ja sam više no ikad ubeden da bez krize u trgovini neće biti ozbiljne revolucije

PRILOGI

I

Marx belgijskom kralju Leopoldu I

u Brisel

Vaše Veličanstvo,

Dole potpisani Karl Marx, doktor filosofije, star dvadeset šest godina, iz Trijera, Kraljevina Pruska, pošto namerava da se sa ženom i detetom preseli u države Vašeg Veličanstva, uzima slobodu da Vas usrdno zamoli za dopuštenje da se nastani u Belgiji.⁽⁴⁹⁹⁾

Čast mu je da bude uz najdublje poštovanje Vašeg Veličanstva

vrlo ponizan i vrlo pokoran sluga
dr Karl Marx

Brisel, 7. februar 1845,
24, Place du petit sablon

Prevod sa francuskog

2

Marx gradonačelniku Görtzu

u Trijer

Brisel, 17. oktobra [1845]

Rue de l'Alliance 5, hors de la
Porte du Louvain

Vaše Visokoblagerodstvo

Najodanije umoljavam da kod veoma poštovane kralj. vlade u Trijeru izvolite za mene izdejsstvovati dozvolu za iseljenje u Sjedinjene Severnoameričke Države. Moja otpusnica iz kralj. pruske vojne službe⁵⁰⁰ mora da se nalazi u gradonačelništvu u Trijeru, ili kod same kralj. vlade.

Vašeg Visokoblagerodstva najodaniji

dr Karl Marx

3

Marx gradonačelniku Görtzu

u Trijer

*Njegovom Visokoblagodstvu kralj. pruskom zemaljskom
savetniku i gradonačelniku, gospodinu Görtzu!*

Vaše Visokoblagorodstvo,

Odgovaram na Vaš vrlo poštovani dopis od 8-og ovog meseca da se moja molba od 13-og¹ prošlog meseca za otpuštanje iz statusa kralj. pruskog podaništva radi iseljavanja u Sjedinjene Severnoameričke Države odnosila samo na mene lično, da, međutim, *ukoliko je to potrebno za izdavanje dozvole*, molim da se dozvola proširi i na moju porodicu.

Brisel, 10. novembra 1845.

Vašem Visokoblagorodstvu najodaniji
dr Karl Marx

¹ Molba je datirana 17. oktobra.

4

Jenny Marx Josephu Weydemeyeru
u Ham

Pariz, četvrtak [16. marta 1848]
Hotel Manchester, rue Grammont No 1

Dragi gospodine Weydemeyer!

U ime svog muža koji je opet u gužvi zbog rada i jurnjave u ovom džinovskom gradu, molim Vas da oglosite u listu »Westphälischer Dampfboot« da je ovde, kao što uostalom gospodin Lünig i poblize zna, osnovano više nemačkih udruženja; da, međutim, *Nemački radnički klub*^[501] na čijem čelu stoje Nemci iz Londona: Schapper, Bauer¹, Moll i Nemci iz Brisela: Marx, Wolff², Engels, Wallau, Born, (koji su i u direktnoj vezi sa čartistima u Engleskoj preko Harneya i Jonesa) nemaju ničeg zajedničkog sa Nemačkim demokratskim društvom^[216] pod upravom Börnsteina, Bornstedta, Herwegha, Volka, Deckera etc., jednog društva koje razvija crno-crveno-zlatnu zastavu (u čemu mu sada već prednjači savezni parlament) i govori o ocu Blücheru i koje se po sekcijama obučava pod komandom pruskih oficira u penziji. Bezuslovno je potrebno da se pred *Francuskom* i Nemačkom odlučno podvuče razlika između nas i tog društva jer će ono da bruka Nemce. Ukoliko bi se »Dampfboot« i suviše kasno pojavio, onda od gornjih podataka napravite mali članak za bilo koje nemačke novine na jugu koje su Vam već sada naklonjenije. Starajte se da što više podataka uđe u nemačke listove.

Rado bih Vam još pisala o ovdašnjem interesantnom komešanju, koje s časa na čas postaje sve življe (večeras će 400 000 radnika otići pred Hôtel da ville³), sve više ima attroupements,⁴ međutim, ja sam s kućom i domaćinstvom i tri crvića⁵ toliko prezaposlena da imam još samo toliko vremena da Vama i Vašoj dragoj supruzi pošaljem nekoliko srdačnih pozdrava iz daljine.

Salut et fraternité.⁶

Vaša Citoyenne i Vagabonde⁷
Jenny Marx

¹ Heinrich Bauer — ² Ferdinand Wolff — ³ Gradsku većnicu — ⁴ gomilanja masa — ⁵ Jenny, Laura i Edgar — ⁶ Bratski pozdrav — ⁷ građanka i skitnica

5

Conrad Schramm Josephu Weydemeyeru
u Frankfurt na Majni

London, 8. januara 1850.

Dragi Weydemeyer

Pišem Vam po Marxovom nalogu. On je sav utonuo u rad da bi završio prvu svesku »Revue«. »Revue« će se rasturati preko knjižara, a uz put, u većim gradovima, i preko poverenika. Štampanje etc. biće u Hamburgu, a otuda će se dostavljati poverenicima. Prva sveska nešto malo kasni, a naredne će zatim brzo da uslede, tako da će martovska sveska po svoj prilici izaći početkom meseca. Ako »Revue« bar donekle bude išla, izlaziće dva pute mesečno. Molim da oglas *odmah* date da se objavi, čak i ako ga Kelnjanka¹ još nema. Što se tiče Vaših južnonemačkih članaka, Marx želi da ih ima za februarsku svesku što je moguće pre; nije toliko važno da se da izveštaj o najnovijim činjenicama, to se, eto, ne može postići. Izgleda mi da je najbolje da izveštaje zaključite sa 15-im svakog meseca i da rukopis pošaljete blagovremeno, da bi do 19-og ili 20-og svakog meseca mogli biti ovde. Još nešto, budite ljubazni pa promenite cenu u oglasu sa 24 na 25 srebrnih groša ili 20 dobrih groša²; druga cena je zgodnija i zbog toga su je predložili knjižari. Nadamo se da ćete se u Frankfurtu staviti na čelo akcije za »Revue«; troškove za pomoćnika poverenika, trčkarala i tako dalje morate onda da nam zaračunate. Koliko primeraka da kažem da Vam se pošalje?

Odovud za danas ima malo novosti. Struve i Heinzen prave velike skandale i brukaju sebe i nemačku emigraciju što više mogu. Uostalom, ta dva diktatora su se zavadila. Struve je navodno ukrao jednu Heinzenovu ideju (!) Bruhnu, koga mi pozdravite, pisaću sledeći put, pa ću onda opširnije da ispričam ovdašnje događaje.

Da li Vam je odavde potreban dopisnik? Ja bih Vam uvek mogao brzo da šaljem najvažnije vesti iz parlamenta, što će svakako biti interesantno. Engleski pokret za finansijsku reformu^[281] stalno pratim i mogu Vas u tom pogledu držati au courant³. Sledećih dana poslaću Vam za probu jedan dopis, pa mi jednom prilikom možete reći da li želite moja pisma i koliko ćete mi za to dati. Ovde u Engleskoj se mora nešto imati da bi se čovek mogao da plati svoj stek i svoje pivo.

Mladi komunist koji je ugledao svet kod Marxa zove se Henry Edward Guy Faweks. On je rođen na godišnjicu barutne zavere^[253]

¹ »Kölnische Zeitung« — ² gute Groschen — ³ u toku

i zato je nazvan Guy Fawkes. Zasada mali momak svima dosađuje svojom vikom, ali će se vremenom urazumiri.

Svi poznanici Vas najlepše pozdravljaju.

Prijateljski pozdrav

Vaš

C. Schramm

[post skriptum Karla Marxa]

Dragi Weydemeyer!

[Prilažem]⁴ Ti priznanicu o zalogu^[467]. Budi tako dobar i obnovi je, izdatak [za to]⁴ odbi od pretplata. Najlepši pozdrav Tvojoi supruzi od moje žene, a isto tako i Tebi.

K. Marx

⁴ papir oštećen

6

Jenny Marx Josephu Weydemeyeru

u Frankfurt na Majni

London 20. maja [1850]

Dragi gospodine Weydemeyer,

Skoro je godina dana kako sam bila kod Vas i Vaše drage supruge gde sam naišla na tako prijateljski, srdačan prijem i gde sam se osećala ugodno kao kod svoje kuće. Ipak za sve ovo dugo vreme nisam davala znake života; čutala sam i kada mi je Vaša žena tako ljubazno pisala, čak sam ostala nema i kada smo primili vest o rođenju Vašeg deteta. To čutanje često je i mene samu pritiskivalo, ali najčešće sam bila nesposobna da pišem, pa mi čak i danas to teško, veoma teško pada.

Prilike me primoravaju da uzmem pero u ruke — da Vas molim da nam *novac koji je došao ili koji će doći za »Revue« pošaljete što je moguće pre*. Nama je on *potreban, veoma potreban*. U svakom slučaju niko ne može da nas ogovara da smo ikada mnogo isticali šta smo već godinama žrtvovali i pretrpeli, našim ličnim stvarima smo dosađivali malo ili skoro nikada bilo kome. Moj muž je u tom pogledu veoma osetljiv, pa će radije žrtvovati i poslednje pre nego što bi se upustio u demokratska prosjačenja, kao veliki zvanični ljudi. Ali svakako je mogao da očekuje od svojih prijatelja, pogotovu u Kelnu, delotvorno, energično zalaganje za njegovu »Revue«. To zalaganje je mogao, pre svega, da očekuje tamo gde su bile poznate njegove žrtve za »Rh. Ztg.«¹. Ali umesto toga, posao je potpuno upropašćen nemarnim i neurednim poslovanjem, i ne može se znati šta je tu najviše štetilo — da li odugovlačenje knjižara, poslovođa i poznanika u Kelnu, ili pak — čitavo ponašanje demokratije uopšte.

Moj muž se ovde gotovo guši u najtričavijim brigama građanskog života i to u tako strašnom obliku da ga je samo njegova energija, mirna, jasna, tiha samosvest njegovog bića mogla održati u toj borbi, ne samo iz dana u dan, nego iz časa u čas. Vi znate, dragi gospodine Weydemeyer, kakve je žrtve moj muž svojevremeno podnosio, ulagao je u gotovu hiljade i hiljade, preuzeo je vlasništvo novina, na što su ga nagovorile demokratske čifte koje bi inače same morale da odgovaraju za dugove i to u vreme kada je već bilo malo izgleda za sprovođenje bilo čega. Da bi spasao političku čast lista i građansku čast poznanika u Kelnu, opteretio se svim dugovima, dao je svoju mašinu, dao je sve svoje prihode, štaviše, pozajmio je 300 rajhstalira pri odlasku da

¹ »Neue Rheinische Zeitung«

bi platio kiriju za tek iznajmljeni lokal, da bi platio zaostale uredničke honorare etc. — a bio je nasilno proteran.

Vi znate da od svega ništa nismo zadržali za sebe, došla sam u Frankfurt da bih založila svoje srebro, poslednje što smo imali¹⁴⁶⁷). U Kelnu sam dala da se proda moj nameštaj, jer je postojala opasnost da ću doživeti da mi zaplene posteljinu i sve ostalo. Moj muž je za vreme izbijanja nesrećne kontrarevolucije pošao u Pariz, a ja sam krenula za njim sa sve troje dece². Tek što smo se smestili u Parizu, njega proteruju, meni i mojoj deci zabrane dalji boravak. Ja ponovo polazim za njim preko mora. Posle mesec dana rađa se naše 4-to dete³. Trebalo bi da poznajete London i ovdašnje uslove da biste znali šta to znači, 3 dece i rođenje 4-og. Morali smo da platimo samo kirije 42 talira. Sve smo to bili u stanju da platimo iz sopstvenih sredstava. Ali svi naši mali izvori su se iscrpli kada se pojavila »Revue«. Uprkos sporazumu, novac nije stizao ili je stizao samo u pojedinačnim, malim svotama, tako da smo zbog toga ovde dolazili u najteži položaj.

Ja ću Vam opisati samo *jedan* dan toga života, onako kako je bilo, pa ćete videti da je možda mali broj izbeglica nešto slično prepatio. Pošto su dojkine ovde nedostižno skupe, odlučila sam da, uprkos stalnim strahovitim bolovima u grudima i leđima, sama hranim svoje dete. Ali u malog anđela prešlo je iz mene toliko briga i tihe tuge da je stalno poboljšavao, dan i noć je bio u jakim bolovima. Otkada je na svetu, nije prespavao još ni jednu noć, već najviše 2 do 3 sata. U poslednje vreme uz to su se još pojavili i snažni grčevi, tako da je neprekidno lebdeo između smrti i bednog života. Za vreme tih bolova tako je snažno sisao da mi se dojka izranjavila i otvorila; često je krv pocurila u njegova mala, drhtava ustašca. Tako sam sedela jednog dana kada je iznenada ušla naša gazdarica, kojoj smo u toku zime platili preko 250 rajhstalira i sa kojom smo se ugovorno sporazumeli da kasnije novac ne damo njoj, već njenom vlasniku, koji je ranije stavljao zabranu na njene stvari. Ona je sada poricala ugovor, zahtevajući 5 f. st. koje smo joj još dugovali, a pošto ih nismo odmah imali (Nautovo pismo je došlo i suviše kasno), u kuću su ušla dva zaplenjivača, stavili su zabranu na sav moj mali imetak, na krevete, rublje, haljine, na sve, čak i na kolevku mog jadnog deteta, na bolje igračke devojčica, koje su stajale tu u vrelim suzama. Pretili su da će sve uzeti u roku od 2 sata. — Ja bih u tom slučaju ležala na golom podu s mojom decom, kojoj je bilo hladno, s mojim bolesnim grudima. Schramm, naš prijatelj, požurio je u grad da bi našao pomoć. On se popeo na jedan kabriolet, konji su podivljali, on je skočio sa kola, pa su nam ga krvavog uneli u kuću, gde sam ja kukala sa svojom jednom decom koja su drhtala.

Sutradan smo morali da napustimo kuću. Bilo je hladno i tmurno i padala je kiša. Moj muž je tražio stan za nas, ali niko nije hteo da

² Jenny, Laura i Edgar — ³ Henrich Guido

nas uzme kada bi rekao da ima četvero dece. Najzad nam je jedan prijatelj pomogao, mi smo platili, ja sam brzo prodala sve naše krevete da bismo platili apotekara, pekara, mesara, mlekadžiju, koji su se uplašili zbog skandala zaplenjivanja, pa su iznenada dojurili sa svojim računima. Prodati kreveti su iznošeni pred vrata i natovareni na taljige. — I, šta se dogodilo? — Bilo je već kasno, posle zalaska sunca. Iako engleski zakon to zabranjuje, gazda prodire sa dva policijska agenta, tvrdi da bi tu moglo da bude i njegovih stvari, da hoćemo da pobe-nemo u neku drugu zemlju. Za nepunih 5 minuta više od 2-3 stotine ljudi stajalo je pred našim vratima, čitava rulja iz Chelsea-a. Kreveti su vraćeni tek sledećeg jutra. Kada je svanulo, smeli smo da ih predamo kupcima. Kada smo tako, prodajom svih svojih stvari bili u stanju da platimo svaku paru, prešla sam sa svojim malim ljubimcima u naše sadašnje dve sobice u Nemačkom hotelu, 1 Leicester Street, Leicester Square, gde su nas za 5¹/₂ f. st. nedeljno ljudski primili.

Oprostite, dragi prijatelju, što sam Vam tako široko i opširno opisala samo jedan dan našeg ovdašnjeg života; neskromno je, znam to, ali večeras se moje srce izlilo u moje drhtave ruke i ja sam morala da se izjadam pred našim najstarijim, najboljim, i najvernijim prijateljima. Nemojte da poverujete da su me te sitničave patnje slomile, ja i te kako dobro znam da naša borba nije usamljena i da ja posebno pripadam naročito srećnima, povlašćenima, jer moj dragi muž, potpora moga života, još stoji na mojoj strani. Ali ono što me stvarno do dna uništava, zbog čega moje srce krvari jeste to što moj muž mora da prođe kroz toliko toga sitničavog, a moglo mu se pomoći sa neznatnim sredstvima, i što je on, koji je mnogima rado i radosno pomogao, stajao tu tako bespomoćno. Ali, kao što je rečeno, ne smatrajte, dragi gospodine Weydemeyer, da mi nekomе postavljamo zahteve. Ako mi *od bilo koga dobiјemo akontacije*, moj muž je *još u stanju da ih od svoje imovine vrati*. Jedino što je moj muž valjda mogao da zahteva od onih koji su od njega dobijali pokoj u zamisao, pokoj u pohvalu, pokoj u podršku, bilo je da u vezi s njegovom »Revue« razviju više poslovne energije, da više učestvuju. Ja sam toliko gord a i smela da mogu da tvrdim da su mu tu malenkost bili dužni. Osim toga, ne znam da li moj muž nije s punim pravom zaslužio svojim radom tih 10 srebrnih gr. *Ja mislim da pri tom niko nije prevaren*. Mene to boli. Ali moj muž misli drukčije. On nikada, ni u najstrašnjim trenucima, nije izgubio veru u budućnost, pa ni najvedrij i humor, i bio je sasvim zadovoljan kada bi me video vedru i našu dražesnu decu kako se maze oko svoje drage mamice. On ne zna da sam Vama, dragi gospodine Weydemeyer, tako opširno pisala o našem položaju; zbog toga se ne pozivajte na ove redove. On samo zna da sam Vas u njegovo ime zamolila da što više požurite prodaju i slanje novca. Ja znam da ćete te redove upotrebiti samo kako Vam Vaše *taktično, diskretno* prijateljstvo prema nama bude nalagalo.

Budite zdravi, dragi prijatelju. Vašoj dragoj supruzi recite sve najsrdačnije, a Vašeg malog anđela poljubite u ime jedne majke koja je mnoge suze prolila nad svojim odojčetom. Ukoliko Vaša žena sama doji, ne govorite joj ništa o ovom pismu. Ja znam koliko je zarazno svako uzbuđenje i koliko škodi malim crvčićima. Naša tri starija deteta se sjajno razvijaju uprkos svemu i svačemu. Devojčice su mile, cvetaju, vedre su i raspoložene, a naš debeljuškasti dečak je čudo od humora i pun najsmješnijih ideja. Mali obešenjak ceo dan peva komične pesme sa neverovatnim patosom i gromko, pa kada zazvuče reči iz Freiligrathove Marseljeze:

»O Juni, komm und bring uns Taten,
Nach frischen Taten lechzt das Herz«^{4[502]}

strahovitim glasom, čitava se kuća trese. Možda je svetskoistorijski poklič ovog meseca, kao i dva njegova nesrećna prethodnika, početak džinovske borbe, pri kojoj ćemo svi jedni drugima opet pružati ruke. Budite mi zdravo.

⁴ O dođi, june, donesi nam dela, za novim delima srce nam čezne,

7

Jenny Marx Josephu Weydemeyru

u Frankfurt na Majni

[London, oko 20. juna 1850]

Dragi gospodine Weydemeyer!

Moj muž se veoma čudi kako ste novac mogli da pošaljete Nautu, isto kao i novac od crvenih brojeva^[447] nekom drugom, a ne njemu.

Moraće, naravno, da se nešto promeni u čiravoj prodaji »Revue«. Zasada Vas moj muž moli da gospodinu N[autu] ništa više ne šaljete, nego sve, čak i najmanju sumu (u pruskim talirima Sch.), ovamo. Uslovi su ovde drukčiji nego u Nemačkoj. Mi svi stanujemo u jednoj sobi i u jednom sasvim malom kabinetu, 6 ljudi, a plaćamo više nego što bismo platili za najveću kuću u Nemačkoj, i to svake nedelje. Zbog toga možete da zamislite u kakav se položaj dospeva ako samo 1 rajhs-talir zakasni za jedan dan. Ovde se kod svih nas sada radi o svaki-dašnjem hlebu. Dakle ne čekajte na gospodina N[auta] i tome sl. Moj muž Vam dalje poručuje da zaista ne bi bilo poželjno da ga Lün-ning prikazuje¹. Neki snažan napad bi još i išao, samo bez priznanja. Moj muž nikad i nije očekivao neku duboku kritiku, već samo ono što sve novine čine kada je reč o revijama i brošurama, a što i Vaše novine² čine kada žele da neke spise učine poznatim i da ih šire. Onda objavljuju pogodne male izvode. To zahteva malo truda.

Pozdravite mnogo Vašu dragu suprugu, a Vas srdačno pozdravlja

Vaša

Jenny Marx

¹ Vidi u ovom tomu, Treći deo, pismo br. 63. — ² »Neue Deutsche Zeitung«

8

Jenny Marx Friedrichu Engelsu

u Mančester

London, 19. decembra [1850]

Dragi gospodine Engels!

Šaljem Vam ovde po Karlovom nalogu šest primeraka »Neue Rheinische Zeitung«¹. Harney, koji je nešto bolje, želi da jedan primerak pošaljete Heleni Macfarlane. Zamislite, hulja Schuberth hoće 300 primeraka da dá Eisenu samo za gotov novac, te je magariac Naut sada sasvim van sebe. Karl zato ima da piše masu pisama i Vi znate šta to za njega znači. Kelnska bula protiv Willicha i kompanije stigla je juče zajedno s novim statutom, okružnicama itd.^[503] Kelnjani su ovoga puta bili izuzetno energični i aktivni i nastupili su odlučno protiv prostačke bande. Zamislite, Willichu nije bila dovoljna prva blamaža sa Fanon-Caperonovim manifestom², ti veliki ljudi su uputili još jednu poslanicu, i Willich je otišao dotle da je poslao crvenom Beckeru tri dekreta radi predaje kelnskom landveru, u kojima im odavde naređuje da se pobune, da u svakoj kompaniji imenuju provizornu vladu i smene sve civilne i vojne vlasti i da ih ako bude potrebno streljaju. I pritom, onom kelnskom landveru koji sada opet sasvim spokojno sedi u očinskom domu na obali reke Rajne i bistri politiku kraj čašice vina. Ako W[illich] nije zreo za ludnicu, onda ne znam ko je. Schapper je nabavio pasoš iz Hamburga, da bi sada sam preuzeo Haudeov emisarski posao. Srećan put, Hipopotamuse!

Dronke je takode pisao. Mosijeva žena je svoga muža ponovo ubedila da je on glava »gomunista«. No, uskoro ćete biti ovde i čuti i videti sve što se tu desilo. Kaperonisti su noću napali crvenog Wolffa, tukli ga, i crveni je dao Wenglera uhapsiti. Willich ga je drugog jutra, pošto je kažnjen, iskupio za 20 šilinga.

Svi se radujemo što ćemo Vas uskoro videti.

Vaša

Jenny Marx

[Na strani za adresu!]

Frederic Engels,
Esquire. Manchester 70, Great Ducie Street.

¹ »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue« — ² Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 47.

9

Jenny Marx Friedrichu Engelsu
u Mančester

[London, 11] januara 1851.

Dragi gospodine Engels,

Šaljem Vam ovde po nalogu svoga muža pismo za Weertha. Vi ste ga hteli otpremiti zajedno sa Vašim. Crveni Wolff je napravio par novih cipela mašinom, građanin Liebknecht postaje svaki dan sve ozbiljniji i kreposniji, Schramm je strašno ucveljen i više se nije video. Deca pozdravljaju Engelsa, a moj muž je u biblioteci i tamo ubija svoje vreme.

Pozdravljam Vas srdačno

Jenny Marx

10

Jenny Marx Friedrichu Engelsu

u Mančester

[London, 17. decembra 1851]

Dragi gospodine Engels!

Mohr me evo zamoli da Vam na brzinu sa nekoliko reči odgovorim na Weydemeyerovo pismo¹ koje je ovog časa stiglo. On će Vam do petka poslati jedan članak o francuskoj misère² i pita ne biste li Vi mogli spremi za Ameriku jedan humorističan članak o nemačkim svinjarijama, naročito o Pruskoj, koju je Austrija tako lepo nasamarila itd. Po visokom naređenju domaće vlasti pišem i jednu požurnicu Freiligrath-u. Svi se radujemo što ćemo Vas uskoro ovde videti. Pukovnik Musch i gospođice sestre³ srdačno Vas pozdravljaju, kao i ja.

Jenny Marx

¹ Vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 136. — ² *Osannaesti brimer Louis-a Bonaparte* — ³ Edgar, Jenny i Laura

Napomene i registri

Napomene

¹ Ovo je jedino sačuvano Marxovo pismo iz njegovih studentskih dana upućeno nekom od članova njegove porodice i po vremenu prvo njegovo pismo koje je sačuvano. Prvi put je objavljeno 1897. u časopisu »Die Neue Zeit«, 16. god. 1. sv., br. 1. Uz pismo je Marxova najmlađa kći, Eleonor Marx-Aveling, dala jednu podužu prethodnu napomenu, u kojoj je, pored ostalog, rekla:

«Ovo pismo mi je pre nekoliko meseci poslala moja sestra od tetke, gospoda Karolina Smith, koja ga je našla među papirima svoje majke Sophie, starije sestre Karla Marxa . . . Kako je moja tetka Sophie do toga pisma došla, nije mi poznato. Verovatno ga je i ona našla među papirima svoje majke. Marx je i sam bio u Trijeru kad mu je umrla majka (1863), ali verovatno nije znao da je pismo sačuvano i da ga je uzela njegova sestra — srećom, jer on bi ga svakako uništio.

S veoma velikim otporom predajem javnosti ovo pismo, koje je, očigledno, bilo namenjeno jedino voljenom ocu, kome je i pisano. Nameravala sam, u stvari, da ga koristim kao graduu za Marxovu biografiju, koja će, kako se nadam, biti završena u dogledno vreme. Međutim, pismo sam pokazala nekolicini dobrih prijatelja, a oni su me uveravali da je potrebno, da je čak moja *dužnost* da ovaj izuzetni document humain objavim . . . Ja sam ih poslušala i pismo se objavljuje u časopisu »Die Neue Zeit«.

«. . . Teško je shvatiti da je pismo koje se ovde objavljuje napisao mladić od devetnaest godina. Ono nam pokazuje mladog Marxa u nastojanju, pokazuje nam u dečaku budućeg čoveka. Već ovde vidimo onu gotovo natčovečansku radnu sposobnost i onaj radni nagon koji su mu celog života bili svojstveni; nije bilo rada koji mu je bio suviše težak, suviše suvoparan u njegovim spisima nigde nema površnosti ili nemarnosti. Vidimo ovog mladića kako u toku nekoliko meseci savladuje posao koga bi se malo koji čovek latio bez velikog ustručavanja; vidimo ga kako ispisuje desetine tabaka i zatim mirno uništava svoje delo — usmeren samo na to da stvari sebi dokraja razjasni i da svoj predmet obuhvati u celini; vidimo ga kako sebe i svoje delo podvrgava strogoj kritici — svakako neobično za jednog mladića — jedinstveno, nepretenciozno, ali s izvanrednom pronicljivošću. Da, već tada vidimo baš u onom uzrastu najuočljivije — iskre onog svojevrstnog humora koji je kasnije bio tako karakterističan za njega. Vidimo tada, kao i kasnije, da je svestran, sveobuhvatan, nezajajljiv čitač. Sve — pravo, filozofija, istorija, poezija, umetnost — sve je to voda na njegov mlin, i sve što radi radi temeljno. Međutim, ovo pismo osvetljava još jednu osobinu Marxa, koju su ljudi poznavali malo, ili je uopšte nisu poznavali — njegovu strasnu nežnost za sve koji su mu bili bliski, njegovo biće puno ljubavi i odanosti.

Teško mi je bilo da otkrijem najskrivenije dubine ovog srca. Ipak neću zažaliti ako time doprinesem da svet bolje upozna Karla Marxa, a time više zavoli i više ceni.

Eleonor Marx-Aveling.»

² Johann Gottfried Heineccius, *Elementa juris civilis secundum ordinem Pandectarum*. Ed. princ. Amsterdam 1727. 8

- ³ Anton Friedrich Justus Thibaut, *System des Pandektenrechts*, 3 Bde., 1. Auflage, Jena 1803. 8
- ⁴ *Pandekte (Pandectae ili Digesta)* — treći deo pravnog zbornika *Carpus iuris civilis*, koji je izrađen po naredenju vizantijskog cara Justinijana I (527 — 565); objavljene su 533. godine i sadrže zbirku izvoda iz dela rimskih pravnika II i III veka. 8
- ⁵ Rukopis nije sačuvan, rad je ostao nepoznat. 8 12
- ⁶ Upor. Johann Gottlieb Fichte, *Grundlage des Naturrechts nach Prinzipien der Wissenschaftslehre*. 9
- ⁷ F. C. Savigny, *Das Recht des Besitzes. Eine civilistische Abhandlung*. 1. Aufl. 1803, 6. Aufl. Giessen 1837. 1. Abschn. 1, p. 4 — 5. Marx citira verovatno po sećanju. 9
- ⁸ Vidi Kantovu klasifikaciju ugovora u spisu *Metaphysische Anfangsgründe der Rechtslehre*. 11
- ⁹ G. E. Lessing, *Laokoon, oder über die Grenzen der Malerey und Poesie*, Berlin 1796. 11
- ¹⁰ K. W. F. Solger, *Erwin: vier Gespräche über das Schöne und die Kunst*, 2 Bde. Berlin 1815. 11
- ¹¹ J. J. Winckelmann, *Geschichte der Kunst des Altertums*, Dresden 1764. — Kao dodatak ovom delu pojavile su se *Anmerkungen über die Geschichte der Kunst des Altertums*, 2 Teile, Dresden 1766. 11
- ¹² H. Luden, *Geschichte des deutschen Volkes*, 12 Bande, Gotha 1825 — 1837. 11
- ¹³ Ernst Ferd. Klein, *Grundsätze des gemeinen deutschen peinlichen Rechts*, 2. Aufl. Halle 1799. — *Annalen der Gesetzgebung und Rechtsgelehrsamkeit in den preussischen Staaten*, 26 Bande, Berlin 1788. 11
- ¹⁴ Heinrich Heine, *Die Nordsee*, I. Cyklus. Frieden. 12
- ¹⁵ Anselm Feuerbach, *Revision der Grundsätze und Grundbegriffe des positiven peinlichen Rechts*, Bd. I, Erfurt 1799, Bd. II, Chemnitz 1800. — *Lehrbuch des gemeinen in Deutschland gültigen peinlichen Rechts*, Giessen 1801. 12
- ¹⁶ Karl Ludw. Wilhelm v. Grolmann, *Grundsätze der Kriminalwissenschaft*, 1. Aufl., Giessen 1798, 4. Aufl. 1825. 12
- ¹⁷ Andr. Wilh. Cramer, *De verborum significatione*, Kiel 1811. 12
- ¹⁸ Joh. Nep. v. Wenning-Ingenbeim, *Lehrbuch des gemeinen Zivilrecht nach Heises Grundriß*, München 1822 — 1823 (4. Aufl. 1831). 12
- ¹⁹ Christian Friedr. Mühlenbruch, *Doctrina Pandectarum*, Halle 1823 — 1825. 12
- ²⁰ Wolfg. Adam Lauterbach, *Compendium juris . . . universam fere materiam juris exhibens*, 1. Aufl., Tübingen 1679. — *Collegium theor.* — *pract. ad L. Pandectarum libros*, h. v. Ulr. Th. Lauterbach, Vol. 1 — 43 u. Register, Tübingen 1690 — 1714. 12
- ²¹ Gratian, *Concordia discordantium canonum*. 12
- ²² Joh. Paulus Lancelotti, *Institutiones juris conomici*, Romae 1555. 12
- ²³ Baco de Verulamii, *De dignitate et augmentis scientiarum*, London 1623. 12
- ²⁴ Herm. Samuel Reimarus, *Allgemeine Betrachtungen über die Triebe der Tiere, hauptsächlich über ihren Konstrieb, zur Erkenntnis des Zusammenhanges zwischen dem Schöpfer und uns selbst*. Hamburg 1760. 12

- ²⁵ *Capitularia regum Francorum*, hg. v. G. H. Perz in den »Monumenta Germaniae historica«, Hannover 1835. 12
- ²⁶ Tada su postojala dva izdanja papinskih pisama: 1) Bouquet, »Rerum Gallicarum et Francicarum scriptores«, 8 tomova, Paris 1738 – 1752, I, 5 i 2) C. Cenci, »Monum. dominationis Pontificiae«, Romae 1760, I, 1. 12
- ²⁷ *Doktorski klub* – tako se nazivao kružok mladohegelovaca u Berlinu. Kružoku su pripadali Bruno Bauer, Köppen, Rutenberg i dr. 13
- ²⁸ »*Deutscher Musenalmanach für das Jahr 1838*«, herausgegeben in Berlin von Chamisso und Gaudy. 13
- ²⁹ Marx je u to vreme nameravao da pokrene jedan časopis o pozorišnoj kritici. 13
- ³⁰ Gust. Friedr. Gärtner, recenzija o knjizi A. W. Götzea *Das Provinzialrecht der Altmark nach dem Standpunkte im Jahre 1835*, Magdeburg 1836, objavljena u »*Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik*« 1837, i kao separat u Berlinu 1837. 13
- ³¹ U julu 1841. Marx se nakon doktoriranja preselio u Bon, gde je nameravao da se habilitira za docenta na univerzitetu. Pruska vlada onemogućavala je svim sredstvima širenje progresivnih ideja. Zbog toga je Marx morao odustati od svoje namere. On se tada počeo baviti publicistikom. U štampi je iznosio svoje revolucionarno-demokratske principe.
- Od januara do marta 1842. Marx je bio u Trijeru. Dopisivanje s Arnoldom Rugeom u 1842. u vezi je s njegovom željom da saraduje u tadašnjim opozicionim publikacijama (u »*Deutsche Jahrbücher*«, »*Anekdoten zur neuesten deutschen Philosophie und Publicistik*«, a kasnije i u »*Rheinische Zeitung*«). 15
- ³² *Bemerkungen über die neueste preussische Zensurinstruktion* [Primerbe povodom najnovije pruske instrukcije o cenzuri]. 15
- ³³ Misli se na Feuerbachov prikaz knjige Karla Bayera *Betrachtungen über das Wesen der Tugend* (1840). 15
- ³⁴ »*Ancedota philosophica*«, odnosno »*Anekdoten*« – skraćeni naslov za »*Anekdoten zur neuesten deutschen Philosophie und Publicistik*«, dvotomni zbornik koji je izdao 1843. Arnold Ruge u Cirihi u Vinterturu (Švajcarska). U tom zborniku objavljeni su Marxovi napisi *Bemerkungen über die neueste preussische Zensurinstruktion, Luther als Schiedsrichter zwischen Strauß und Feuerbach*. 16
- ³⁵ Misli se na tekst koji je B. Bauer anonimno izdao u Lajpcigu 1841: *Die Posaune des jüngsten Gerichts über Hegel den Atheisten und Antichristen. Ein Ultimatum*. 16
- ³⁶ Po naredenju pruske vlade, B. Bauer je 1842. bio otpušten sa Bonskog univerziteta zbog svojih kritičkih predavanja o jevandeljima. On je bio docent za teologiju. Imao je liberalno opoziciono držanje. Pismo B. Bauera koje Marx spominje nije sačuvano. 17
- ³⁷ Misli se na »*Verordnung wegen Abänderung der Vorschriften der Kabinettsorders vom 6. März 1821 und 2. August 1834 über die Untersuchung und Bestrafung der Verbrechen und Vegehen gegen den Staat und der Beamten, im Bezirk des Appellationshofes zu Köln*« od 18. februara 1842.
- Ovaj ukaz donet je pod pritiskom buržoazije Rajnske provincije i predstavljao je reviziju navedenih vladinih uredbi koje su bile donesene da bi se francuski kazneni zakonik (Code pénale), koji je ranije važio u Rajnskoj provinciji, i postojeći porotni sudovi zamenili pruskim pravom i tajnim sudskim postupkom. Ipak je u ukazu od 18. februara ostao niz uslova i ograničenja koji su značili faktičko zadržavanje pruske uredbe o krivičnom isledenju u raznim pitanjima. 18
- ³⁸ Marx misli na službene novine. 19

- ³⁹ Odnosi se na knjigu *Preußen, seine Verfassung, seine Verwaltung, sein Verhältnis zu Deutschland*, koju je napisao Ernst Gottfried Georg von Bülow – Cumerow, Berlin. 19
- ⁴⁰ Tekst sastavljen iz psalama 119, 105, i 108; Knjiga proroka Amosa, 1, 2. 19
- ⁴¹ Marx je odustao od preseljenja u Keln. U aprilu 1842. vratio se u Bon, gde se s prekidima zadržao do polovine oktobra iste godine. 19
- ⁴² U Španđauu se nalazi stara tvrđava i zatvor. 20
- ⁴³ Od radova koje je Marx ovde navodio objavljen je samo *Das philosophische Manifest der historischen Rechtsschule* (u «Rheinische Zeitung», br. 221. od 9. augusta 1842.). 21
- ⁴⁴ *pozitivna filozofija* – religiozno-mistički smer u nemačkoj filozofiji tridesetih i četrdesetih godina 19. stoleća. Pretstavnici ove filozofije (Ch. H. Weisse, A. Günther, kasnije i Schelling i dr.) podređivali su filozofiju religiji jer su u božjem otkrovenju tražili jedini izvor pozitivnog znanja. Svaka filozofija koja je ostajala na tlu racionalne spoznaje bila je «negativna».
- ⁴⁵ Friedrich Rudolf Hasse, *Anselm von Canterbury*, I deo 1843, II deo 1852. 21
- ⁴⁶ Reč je o Immanuelu Hermannu Fichteu (1796 – 1879), sinu poznatog filozofa Johanna Gottlieba Fichtea. 22
- ⁴⁷ Taj Marxov članak nije sačuvan. 23
- ⁴⁸ «*Hannoversche Zeitung*» – dnevnik, organ hanoverske vlade, osnovan 1832. 24
- ⁴⁹ Reč je o Marxovom članku *Der leitende Artikel in Nr. 179 der «Kölnischen Zeitung»*. 24
- ⁵⁰ «*Slobodni*» – naziv mladohegelovskog kružoka berlinskih književnika koji je postojao 1842. i 1843, a koji su sačinjavali B. Bauer, E. Bauer, E. Meyen, L. Buhl, M. Stirner i dr. Neki članovi ovoga kružoka saradivali su izvesno vreme u listu «Rheinische Zeitung». U ovom članku Marx se ograđuje od njih. 24
- ⁵¹ Marx misli na novine «*Königsberger Zeitung*» («*Königl. Privilegierte Preuss. Staats-Krigs – und Friedens-Zeitung*»), br. 138. od 17. juna 1842. u kojima je objavljen članak *Berliner Korrespondenz*, koji je obavestio o ciljevima i zadacima «Slobodnih». Ta beleška je preštampana u «Rheinische Zeitung», br. 176. od 25. juna 1842. pod naslovom *Aus Berlin*. 24
- ⁵² Philipp Konrad Marheineke, *Einleitung in die öffentlichen Vorlesungen über die Bedeutung der Hegelschen Philosophie in der christlichen Theologie*, Berlin 1842. 24
- ⁵³ Članak Arnolda Rugea objavljen je u prilogu lista «Rheinische Zeitung», broj 268. od 25. septembra 1842. pod naslovom *Sächsische Zustände*. 26
- ⁵⁴ Misli se na anonimno objavljen članak *Ein Wort als Einleitung zur Frage: entspricht die Rheinische Kommunal – Verfassung den Anforderungen der Gegenwart?* u prilogu «Rheinische Zeitung» br. 226, od 14. avgusta 1842. 26
- ⁵⁵ Članci Karla Heinricha Hermesa protiv jevrejstva objavljeni su u «Kölnische Zeitung» (br. 187, 211. i u prilogu broja 235) od 6. i 30. jula i 23. avgusta 1842. 26
- ⁵⁶ Reč je o članku *Aus den Hannoverschen*, koji je objavljen anonimno u listu «Rheinische Zeitung» br. 241, od 29. avgusta 1842. 26
- ⁵⁷ Članak *Das Juste – Milieu* pojavio se anonimno u prilogima lista «Rheinische Zeitung» (br. 156, 228, 230, 233. i 235) od 5. juna, 16, 18, 21. i 23. avgusta 1842. Autor članka je mladohegelovac Edgar Bauer. 26
- ⁵⁸ Reč je o buržoasko-liberalnom listu «*Deutsche Tribüne*», koji je izlazio najpre u Minhenu, a kasnije u Hamburgu (1831. i 1932). List je zabranila vlada. 26

- ⁵⁹ Stih iz zbirke pesama Henricha Heinea *Die Nordsee*, 1. Zyklus Frieden. 31
- ⁶⁰ U »Rheinische Zeitung« (br. 333. od 29. nov. 1842) objavljena je notica u kojoj se između ostalog kaže da Herwegh i Ruge misle da »Slobodni« svojom političkom romantikom i hvalisavošću kompromituju partiju slobode. 31
- ⁶¹ U novembru 1842. došlo je do oštrog spora između pruske vlade i redakcije »Rheinische Zeitung«. Od novina je zahtevano da zauzmu prijateljsko držanje prema vladi. U ime odgovornog urednika Josepha Engelberta Renarda, Marx je napisao pismo predsedniku Rajnske provincije von Schaperu, u kojem je protestovao protiv samovoljne cenzure i namere da se novine zabrane. U tom pismu Marx kaže da se u »Rheinische Zeitung« bez straha govori jezikom slobodnih ljudi. Brzo širenje lista dokazuje kako je on »dobro razumeo narodne želje«. Devetnaestog januara 1843. pruska vlada je odlučila da list zabrani 1. aprila. Do roka zabrane, novine su bile pod strogom cenzurom. 33
- ⁶² Reč je o projektu zakona o razvodu braka koji je sastavljen 1842. Priprema i razmatranje toga projekta u vladinim krugovima bili su okruženi najvećom tajnošću. Ipak su »Rheinische Zeitung« objavile taj projekt 20. oktobra 1842. i samim tim započele široku javnu diskusiju o njemu na stranicama »Rheinische Zeitung«, »Leipziger Allgemeine Zeitung« i u drugim novinama. Marx je kritikovao taj zakonski projekat u članku *Nacht zakona o razvodu braka*. 34
- ⁶³ Radi se o mesečniku »Der deutsche Bote aus der Schweiz« koji je 1842. planirao Georg Herwegh u Cirihi. Herwegh je pozvao Marxa za saradnika. No ta namera nije uspela, jer je Herwegh bio proteran iz Ciriha. Članke koje je imao Herwegh je objavio kao knjigu u leto 1843, pod zajedničkim naslovom »Einundzwanzig Bogen aus der Schweiz. Erster Teil« (Dvadeset i jedan tabak iz Švajcarske. Prvi deo). To je učinjeno zbog toga što knjige koje su po obimu bile veće od dvadeset tabaka nisu podlegale cenzuri. 35
- ⁶⁴ Reč je o planiranom izdanju časopisa »Deutsch-Französische Jahrbücher«. 37
- ⁶⁵ Članak Roberta Prutza »Godišnjaci sadašnjice i nemački godišnjaci«, objavljeni su u prilogu lista »Rheinische Zeitung«, br. 43, od 12. februara 1843. Tu je Prutz dokazivao da se objavljeni časopis po svom duhu i pravcu ne može ni u kom slučaju smatrati nastavkom časopisa »Deutsche Jahrbücher«. 38
- ⁶⁶ Marx misli na brošuru koju su izdali Arnold Ruge i Otto Wigand pod naslovom *An die Hohe Zweite Kammer der Sächsischen Ständeversammlung. Beschwerde über die durch ein Hohes Ministerium des Innern angeordnete und am 3. Januar 1843 ausgeführte Unterdrückung der Zeitschrift 'Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst'* Brannschweig 1843. Žalba je upućena saksonskoj pokrajinskoj skupštini. Na brošuri je stajalo, osim imena Rugea, i ime Otta Wiganda, lajpciškog knjižara, koji je izdavao dela radikalnih pisaca.
- Pfützerov prikaz brošure Rugea i Wiganda izišao je u prilogu 71 i 72 uz »Rheinische Zeitung« od 12. i 14. marta pod naslovom »Über die Broschüre an die hohe Zweite Kammer der sächsischen Ständeversammlung«. 38
- ⁶⁷ Marx ovde govori o molbama i prepisci Arnolda Rugea, kao i o odlukama vlasti o njima, koje su bile objavljene pod naslovom »Aktenmäßige Darlegung der Censurverhältnisse der Hallischen und Deutschen Jahrbücher in de Jahren 1839, 1841, 1842« u prvoj svesci »Anekdot«. 38
- ⁶⁸ Misli se na prikaz Bruna Bauera, objavljen u drugoj svesci »Anekdot«, knjige Christofa Friedricha von Ammona *Istorija Isusova života, prikazana sa stalnim osvrtnom na postojeće izvore*, I sveska, Lajpcig 1842. 38
- ⁶⁹ Članak Bruna Bauera, *Leiden und Freuden des theologischen Bewusstseins* objavljen je u drugoj svesci »Anekdot«. U vezi s tim, Marx upućuje na Hegelovu *Fenomenologiju duha*. 38

- ⁷⁰ Ovdje je reč o kritičkom članku Arnolda Rugea, objavljenom u drugoj svesci »Anekdota« *Das christhieti-germanische Justemilieu. Die Berliner litterarische Zeitung.* 1842, *Januar und Februar.* 38
- ⁷¹ Pod Bauerovom samoodbranom Marx misli na knjigu Bruna Bauera *Die gute Sache der Freiheit und meine eigene Angelegenheit* (objavljenu 1842. u Cirihu i Vinterturu). 38
- ⁷² Reč je o izdavanju novog časopisa, koji je docnije dobio ime »Deutsch-Französische Jahrbücher«. 44
- ⁷³ Misli se na Cabet-ovo delo *Voyage en Icarie*, koje je izišlo u Parizu 1842. godine. Prvo izdanje se pojavilo 1840. Cabet je zastupao komunističke ideje, ali nije bio revolucionar u metodama. Kasnije je osnovao i jednu komunističku koloniju u Americi, koja se održala do kraja 19. veka. 45
- ⁷⁴ U leto 1843. Marx je otišao iz Kelna u Krojcnah, gde se oženio sa Jenny Westphalen, 19. juna. Od marta do septembra 1843. Marx je vodio pregovore s Arnoldom Rugeom o izdavanju »Deutsch-Französische Jahrbücher«. Ovo pismo Ludwigu Feuerbachu povezano je s Marxovom namerom da privuče poznate predstavnike nemačke i francuske inteligencije na saradnju u časopisu. Krajem oktobra 1843. Marx se preselio u Pariz, gde je trebalo da izdaje časopis. 47
- ⁷⁵ Marx ukazuje na predgovor za spis Ludviga Feuerbacha *Suština hrišćanstva*, za drugo uvećano izdanje, Lajpcig 1843. str. XXIII. Feuerbach, kao što se vidi iz njegovog odgovora Marxu od 25. oktobra 1843, u kome pominje skoro izlaženje kritike Schellinga, nije mislio na svoj rad, već na rad svoga prijatelja i pristalice Christiana Kappa: *Fridrich Wilhelm Joseph von Schelling*, Lajpcig 1843. 47
- ⁷⁶ Reč je o sukobu koji je nastao kada se pojavila knjiga »Die Endlich offenbar gewordene Philosophie der Offenbarung oder Entstehungsgeschichte, Wörtlicher Text, Beurteilung und Berichtigung der v. Schellingschen Entdeckungen über Philosophie überhaupt, Mythologie und Offenbarung des dogmatischen Christentums in Berliner Wintercursus von 1841/42. Der allgemeinen Prüfung vorgelegt von Dr. H. E. G. Paulus«, Darmstadt 1843. Schelling je pokrenuo više procesa da bi dobio novac za ovu knjigu. O ovim procesima se mnogo diskutovalo u javnosti; Heinrich Heine je 1844. napisao na to satiru *Kirchenrat Prometheus* (Crkveni savetnik Prometej). 47
- ⁷⁷ U svom odgovoru 25. oktobra 1843. Ludwig Feuerbach je odbio da napiše članak za »Deutsch-Französische Jahrbücher« o Schellingu, iako je bio potpuno saglasan s Marxovom političkom ocenom Schellingovih filozofskih pogleda. Razlozi njegovog odbijanja bili su drugi – ozbiljni planovi u ostaloj njegovoj delatnosti. 48
- ⁷⁸ Štampanje »Deutsch-Französische Jahrbücher« počelo je u Cirihu, u »literarnom Comptoiru« koji je osnovao Julius Fröbel 1842. Pored navedenog razloga u priloženom pismu, principijelne razlike u mišljenjima između Marxa i Arnolda Rugea bile su glavni uzrok što je časopis obustavio svoje izlaženje. 51
- ⁷⁹ Reč je o knjigama Ludwiga Feuerbacha *Grundsätze der Philosophie der Zukunft* (Cirih i Vintertur 1843) i *Das Wesen des Glaubens in Sinne Luther's* (Lajpcig 1844). 52
- ⁸⁰ Engleski prevod, očigledno, nije izdat. Francuski prevod je izašao 1850. u Parizu u objavljenj knjizi Augusta Hermanna Ewerbecka, *Ou'est-ce que la religion d'après la nouvelle philosophie allemande.* 52
- ⁸¹ Citati su uzeti iz spisa izdatog 1840. u Parizu, *Exposition de la science sociale constituée par C. Fourier*, od E. de Pomperya. 53
- ⁸² Marx ovdje navodi dva mesta citirana po sadržaju iz dopisa koji su objavljeni u svesci V i VI »Allgemeine Literatur-Zeitung«. 54

- ⁸³ Marx se poziva na nepotpisanu belešku pod naslovom »Iz pisma jedne nemačke dame« objavljenu u listu »Vorwärts«, br. 64. od 10. avgusta 1844. Ova beleška je izvod iz jednog pisma Jenny Marx – Karlu Marxu. 54
- ⁸⁴ Original pisma nije sačuvan. Prevod je izvršen prema tekstu iz knjige Alfreda Frommholda *Hundertundzehn Jahre Verlag Rütten und Loening, Berlin 1844 bis 1854* (Berlin 1954). 55
- ⁸⁵ Reč je o izvodima iz knjige Ludwiga Feuerbacha *Das Wesen des Glaubens in Sinne Luther's*, koji su objavljeni avgusta-oktobra 1844. u »Vorwärtsu«. 57
- ⁸⁶ Marx i Engels su u svom delu *Nemačka ideologija* dali iscrpnu analizu knjige *Der Einzige und sein Eigentum* od Maxa Stirnera, kao i kritiku reakcionarne suštine njegovih ekonomskih i socioloških pogleda. 58 81
- ⁸⁷ *Jacob Grimms Verteidigungsschrift* – Brošura »Jacob Grimm o svom otpuštanju« (Bazel 1838) nastala je u vezi s ustavnim sporom do koga je došlo 1837, kad je hanoverski kralj Ernst August ukinuo hanoverski ustav od 1833. i zamenio ga ustavom iz 1819. godine. Ovaj samovoljni akt izazvao je, pored ostalog, i protest sedmorice liberalnih profesora Getingenškog univerziteta (Jacoba i Wilhelma Grimma, Dahlmanna, Gervinusa, Albrechta, Ewalda i Wilhelma Webera). Posledica je bila otpuštanje »getingenške sedmorice« i izgnanje iz zemlje Jacoba Grimma, Dahlmanna i Gervinusa. 61
- ⁸⁸ Pod nazivom »kelnski spor« ili »crkveni spor« podrazumeva se konflikt koji je izbio između pruske vlade i katoličke crkve zbog problema veroispovesti dece iz takozvanih mešovitih brakova (katolika i protestanata). Konflikt je počeo u novembru 1837. povodom hapšenja kelnskog nadbiskupa, barona Clemensa Augusta von Droste-Vischeringa, koji je odbio da ispuni zahteve pruskog kralja Friedricha Wilhelma III i zbog toga optužen za veleizdaju i stavljen u pritvor u tvrđavu Minden. Pod Friedrichom Wilhelmom IV konflikt se završio kapitulacijom pruske vlade. 61
- ⁸⁹ Menzelov prikaz Gutzkowljeva romana »Wally, die Zweiflerin« u »Literatur-Blatt«-u, u prilogu »Morgenblatt für gebildete Stände«, 11. i 14. septembra 1835, poslužio je pruskoj vladi kao povod da 14. novembra 1835. zabrani spise »Mlade Nemačke« i da naredi sudsko gonjenje Karla Gutzkova. 63
- ⁹⁰ U članku *Vergangenheit und Gegenwart. 1830 – 1838*. [Prošlost i sadašnjost. 1830 – 1838], objavljenom u almanahu »Jahrbuch der Literatur« (Hamburg 1839), Karl Gutzkow daje kritički pregled nemačke literature onoga vremena. 64
- ⁹¹ Misli se na švapsku pesničku školu – krug poznoromantičkih pesnika i literarnih kritičara oko 1840. godine (Ludwig Uhland, Justinus Kerner, Karl Mayer, Gustav Pfizer, Gustav Schwab, Wilhelm Hauff, Wolfgang Menzel i dr.) – protiv koje je istupio Heinrich Heine, pored ostalog, i u polemičkom članku *Der Schwabenspiegel* [Švapsko ogledalo]. 64
- ⁹² *Martouac* – pisac i izdavač iz kruga Marteau-a; verovatno se ima u vidu Pierre Marteau (Peter Hammer, Pieter Hamer), izmišljeno ime izdavača i štampara pod kojim su od sredine 17. do 19. veka izdavane knjige i brošure na francuskom, nemačkom i holandskom jeziku. 65
- ⁹³ Knjiga grafa Soltyka *La Pologne. Précis historique, politique et militaire de sa révolution . . .*, t. I – II, Pariz 1833, pojavila se 1834. u Štutgartu u nemačkom prevodu pod dva različita naslova (oba dela u jednom tomu). Jedno izdanje se pojavilo anonimno pod naslovom »Polen und seine Helten im letzten Freiheitskampfe. Nebst einem kurzen Abriss der polnischen Geschichte seit ihrem Beginne bis zum Jahre 1830 von dem Grafen Soltyk«. Na naslovnoj strani ovog izdanja stoji napomena: »Knjigovezac će ukloniti naslov koji se nalazi na prvom tabaku i staviti ovaj.« Očigledno je da ove napomene nije bilo na izvesnom broju primeraka. 66

- ⁹⁴ Misli se na Creizenachovu satiru na račun predstavnika Švapske škole. (vidi napomenu 91): *Der schwäbische Apoll. Dramatische Szene, gezogen aus der Chronik der Tagesliteratur* [Švapski Apolon. Dramska scena izvučena iz savremene književnosti], koja se pojavila 1836. pod pseudonimom Sigmund Geissler i 1839. u knjizi Theodora Creizenacha »Dichtungen« (Manhajm 1839) pod naslovom *Der schwäbisch Apoll. Lustspiel in einem Akt* [Švapski Apolon. Vesela igra u jednom činu]. 70
- ⁹⁵ Knjiga Karla Grüna Buch der Wanderungen. Ostsee und Rhein (Kasel i Lajpcig 1839) pojavila se pod njegovim pseudonimom Ernst von der Haide. 70
- ⁹⁶ Rasprava o Schleiermacheru i Daubu nosi naslov *Schleiermacher und Daub in ihrer Bedeutung für die Theologie unsrer Zeit* i najavljuje knjigu Davida Friedricha Strauša *Charakteristiken und Kritiken* .. (Lajpcig 1839). 70
- ⁹⁷ Engels ovde ukazuje na spis Augusta Tholucka *Die Glaubwürdigkeit der evangelischen Geschichte, zugleich eine Kritik des Lebens Jesu von Strauß, für theologische und nicht theologische Leser dargestellt.* (Drugo izdanje, Hamburg 1838). 71.
- ⁹⁸ Reč je o članku Alexander Jung: *Predavonja o modernoj nemačkoj književnosti* (vidi u 2. tomu ovog izdanja, str. 214 – 224). 73
- ⁹⁹ Od septembra 1841. do oktobra 1842. Engels je boravio u Berlinu, gde je služio svoju vojnu obavezu kao artiljerac. U slobodnom vremenu Engels je kao gost posećivao predavanja na Berlinskom univerzitetu. Iz ovog vremena datira njegovo poznanstvo sa levim hegelovcima.
Oktobra 1842. Engels se vratio iz Berlina u Barmen, a odatle je u novembru otišao u Englesku, gde je ostao do avgusta 1844. 73 515
- ¹⁰⁰ Do ovog vremena Engels je potpisivao svoje radove pseudonimom »Oswald«. 74
- ¹⁰¹ Engels se poziva na odgovor Alexandra Junga štampan u »Königsberger Literatur-Blatt«, br. 42 od 20. jula 1842 (*Ein Bonbon für den kleinen Oswald, meinen Gegner in den deutschen Jahrbüchern*) na članak Friedricha Engelsa *Alexander Jung: »Predavanja o modernoj nemačkoj književnosti«*. 74
- ¹⁰² Reč je o jednom od prvih poznatih Engelsovih pisama Marxu, napisanom odmah posle Engelsovog povratka u Englesku. Engels je naime, na svom putu u Englesku, stigao avgusta 1844. u Pariz i tu se našao s Marxom. Taj njihov susret je početak njihove doživotne saradnje: pošto su utvrdili istovetnost svojih gledišta o najvažnijim pitanjima, dogovorili su se da ubuduće saraduju i zajedno istupaju u javnosti. Prvi rezultat te odluke bio je njihov kritički obračun s mladohegelovcima, s kojima su ranije saradivali. Tako je nastalo delo *Sveta porodica*. Delo je u glavnom napisao Marx, ali je on na naslovnu koricu stavio obadva imena, Engelsovo i svoje. 77
- ¹⁰³ Karl Ludwig Bernays, jedan od urednika nemačkog lista »Vorwärts!«, koji je izlazio u Parizu, bio je na zahtev pruske vlade izveden pred sud od francuskih vlasti u jesen 1844, i zbog kritike reakcionarnog režima u Pruskoj osuđen na zatvor i novčanu kaznu. 78
- ¹⁰⁴ »Deutsch-Französische Jahrbücher« štampani su u Parizu, na nemačkom jeziku, u redakciji Karla Marxa i Arnolda Rugea. Pojavili su se samo jednom, kao dvobroj, februara 1844. U tom dvobroju objavljene su dve rasprave Karla Marxa: *Zur Judenfrage* [Prilog jevrejskom pitanju] i *Zur kritik Hegelschen Rechtsphilosophie. Einleitung* [»Prilog kritici Hegelove filozofije prava. Uvod«]; i dve rasprave Friedricha Engelsa: *Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomie* [Nacrta za kritiku političke ekonomije] i *Die Lage Englands* [Položaj Engleske]. U ovim radovima Marx i Engels su prvi put izložili javnosti osnovne ideje svoga novog stanovišta. »Nemačko-francuski godišnjaci« prestali su da izlaze zbog principijelnih razmimoilaženja između Marxa i Rugea. 78

- ¹⁰⁵ Novembra 1842. Engels se preselio u Englesku na dve godine. Pored njegovog zaposlenja u pamučnoj predionici »Ermen i Engels«, u Mančesteru, studirao je ekonomske i političke prilike u Engleskoj, kao i uslove života i rada engleskih radnika, i upoznao se s čartističkim pokretom. Početkom septembra 1844. vratio se u Nemačku. 78
- ¹⁰⁶ »Vorwärts!« — list, izlazio u Parizu, od januara do decembra 1844. dvaput nedeljno, na nemačkom jeziku. Pod uticajem Marxa, koji je od leta 1844. radio u njegovoj redakciji, list je počeo da zauzima komunistički stav; nemilice je kritikovao reakcionarno stanje u Pruskoj. List je donosio i priloge Marxa i Engelsa. Na zahtev pruske vlade, vlada Guizot-a je proterala krajem januara 1845. Marxa i druge saradnike lista »Vorwärts!« iz Francuske. 79
- ¹⁰⁷ Reč je o Marxovom pripremanom radu *Kritika politike i nacionalne ekonomije*. Od kraja 1843. Marx je proučavao političku ekonomiju, i već u proleće 1844. stavio je sebi u zadatak da objavi kritiku građanske nacionalne ekonomije. Od njegovih rukopisa iz toga vremena sačuvan je jedan deo, poznat pod naslovom *Ekonomsko-filozofski rukopisi 1844*. Zbog rada na spisu *Sveta porodica* privremeno je prekinuo rad na političkoj ekonomiji, i tek decembra 1844. mogao se ponovo posvetiti ovom zadatku. Sačuvani su mnogobrojni prikazi, izvodi i zabeleške, koje je Marx radio 1845. i 1846, a koji su nastali u toku proučavanja radova engleskih, francuskih i drugih ekonomista. Ali ni tada Marxu nije uspeo da sprovede svoju zamisao. Ugovor s izdavačem Leskeom, koji je on sklopio 1. februara 1845. o izdavanju dve sveske dela *Kritika politike i nacionalne ekonomije* (vidi napomenu 417), Leske je poništio februara 1847. godine. 79 85 91 432
- ¹⁰⁸ U decembru 1844. Engels je anonimno objavio u »Deutsches Bürgerbuch für 1845«, *Opis u novije vreme nastalih i još postojećih komunističkih naseobina*. Ovaj rad o zajednicama koje su Owen i njegove pristalice osnovali u SAD u duhu ideja utopijskog komunizma, napisan je prema gradi iz engleskih listova »The New Moral Word«, »The Northern Star« i »The Morning Chronicle«. 79
- ¹⁰⁹ Razlike u mišljenjima između Marxa i Engelsa s jedne strane, i Arnolda Rugea s druge strane, počele su već u vreme njihovog zajedničkog rada na »Deutsch-Französische Jahrbücher«. Razlike su bile principijelne: Marx se opredelio za revolucionarni komunizam, a Ruge je ostao hegelovac. Negativan stav Rugea prema ustanku šleskih tkača 1844. povećao je ovu principijelnu razliku. Konačni raskid između Marxa i Rugea usledio je u martu 1844. Avgusta 1844. Marx je žigosao u listu »Vorwärts!«, u članku *Kritische Randglossen zu dem Artikel, 'Der König von Preussen und die Sozialreform. Von einem Preussen'*, građansko-filistarski stav Rugea. (Vidi u 3. tomu ovog izdanja, str. 161 — 175). 80
- ¹¹⁰ Na inicijativu nemačke liberalne buržoazije osnovana su 1844/1845. u mnogim pruskim gradovima društva za dobro radnih klasa. Uplašena ustankom šleskih tkača u leto 1844, buržoazija je nastojala da odvrti nemačke radnike od borbe za sopstvene klasne interese. Nasuprot nastojanjima buržoazije i vladajućih krugova da daju ovim društvima bezazlen filantropski karakter, njihovo osnivanje je bilo povod za porast političke aktivnosti gradskih masa i skrenulo pažnju najširih društvenih krugova Nemačke na socijalna pitanja. Naročiti polet uzeo je pokret za osnivanje društva za dobro radnih klasa u industrijskim gradovima rajnske provincije, gde su bile jako razvijene suprotnosti između buržoazije i proletarijata i gde je već postojala radikalno-demokratska opozicija protiv pruskog apsolutizma.

Predstavnici revolucionarno-demokratske inteligencije iskoristili su osnivačke zborove i diskusiju o statutu ovih društava za širenje naprednih ideja kao i za borbu protiv uticaja svestenstva i liberalne buržoazije. Društveni zborovi kao i sama društva postali su na taj način poprišta suprotnih socijalnih i klasnih interesa, koji su održavali polet političkog života Nemačke u predvečerje buržoaske revolucije. Pruska vlada počela je u proleće 1845. da onemogućava ova

društva time što nije potvrdila njihove statute i što je zabranila zborove. Uprkos njihovom kratkotrajnom postojanju, društva su doprinela socijalnoj i političkoj diferencijaciji u Nemačkoj, kao i političkom prosvjećivanju narodnih masa.

- 80
- 111 Na osnivanju društva za dobro radnih klasâ u Kelnu u novembru 1844. aktivno su učestvovali bivši izdavač i saradnik lista »Rheinische Zeitung« Georg Jung, Karl d'Esther, Gerhard Josef Compes, Rudolph Schramm i drugi predstavnici radikalno-demokratske i socijalističke inteligencije. Na zboru u Kelnu 10. novembra 1844. osnovano je Opšte potporno i obrazovno društvo. Uz otpor građanskih liberala bili su potvrđeni statuti koji su odredili njihov cilj — organizovanje radnika i njihovo učešće u radu društva, kao i odbrana interesa radnika protiv svemoći kapitala. Ovaj cilj nije odgovarao predstavnicima građanskih liberala, koji su pod vodstvom Ludolfa Camphausena istupili iz društva i konačno se odvojili od radikalno-demokratskih elemenata. Posle njihovog istupanja uložili su mnogo napora da vlasti što pre zabrane društva. Na vrlo posećenom zboru u Elberfeldu 17. novembra 1844. osnovano je Udruženje za narodno obrazovanje, čiji su organizatori od početka morali da vode borbu protiv pokušaja mesnog sveštenstva da potčini društvo svom uticaju i da njegovoj delatnosti daju religiozni ton. Engels i njegovi prijatelji su nastojali da zbor društva i komiteta iskoriste za propagandu komunističkih pogleda. Statut udruženja nije bio potvrđen, a samo udruženje je prestalo da postoji u proleće 1845. 80 90
- 112 Ovdje je Engels pomenuo spis o društvenoj istoriji Engleske, za koji je prikupljao materijal za vreme svog boravka u ovoj zemlji (novembar 1842 — avgust 1844). Engels je prvobitno nameravao da u ovom radu obradi položaj engleskih radnika u posebnom poglavlju. Saznanje o naročitoj ulozi proletarijata u građanskom društvu ipak ga je pokrenulo da posveti položaju engleske radničke klase samostalno delo, tako da ga je napisao po povratku u Nemačku od septembra 1844. do marta 1845. (*Položaj radničke klase u Engleskoj*). Iz ovih Engelsovih zabeležaka u julu i avgustu 1845, kao i iz pisma izdavača Leskea Marxa od 14. maja i 7. jula 1845, izlazi da je Engels, u proleće i leto 1845, pisao knjigu o društvenoj istoriji Engleske. On nije odustajao od te namere sve do kraja 1847, o čemu svedoči zabeleška u »Deutsche-Brüsseler Zeitung« od 14. novembra 1847. Iz niza razloga Engelsu nije pošlo za rukom da završi ovu knjigu. 81 85
- 113 Engels nije napisao brošuru o Friedrichu Listu. Međutim, u svom drugom govoru u Elberfeldu (15. februara 1845) obračunao se sa pogledima nemačkih pristalica protekcionizma, u prvom redu sa Listom. 81
- 114 Ukazuje se na jedini broj časopisa »Berliner Monatschrift« Ludviga Buhla, izdat 1844, u kom je izišla recenzija Kaspara Schmidta (pravo ime Maxa Stirnera) pod imenom M. Schmidt, o românu Eugene Sues-a *Les mystères du Paris*. Roman je objavljen 1842/1843. u Parizu, u časopisu »Journal des Débats«, a pisan je u duhu sentimentalne socijalne fantastike. 81 93
- 115 U društvu »Slobodni« ujedinili su se berlinski pisci, među njima mladohegelovci — Bruno Bauer, Edgar Bauer, Eduard Meyen, Ludwig Buhl i Max Stirner. U svojoj knjizi *Karl Marx. Geschichte seines Lebens*, Franz Mehring je pisao da su se u tom društvu »sakupili skoro svi predmartovski literati pruskog glavnog grada, da bi igrali uloge političkih i socijalnih revolucionara u liku podivljalih filistara«. Vidi i Marxovu kritiku »Slobodnih« iz 1842. godine u ovom tomu, Prvi deo pisma br. 6 i br. 9.
- »Slobodni« koji su bili izolovani od života, opsednuti apstraktnim raspravama, odrekli su se 1843/1844. »radikalizma iz 1842. godine« i propagirali su teoriju po kojoj su samo izabrane ličnosti »nosioci duha«, dok je masa, narod, samo pasivni materijal i balast istorijskog procesa. U svom delu *Sveta porodica Marx i Engels* su ukazali na reakcionarne ideje ovih mladohegelovaca, koji su svoje poglede nazivali »kritičkom kritikom«. 83 86

- ¹¹⁶ Engels je rečima «*démocratie pacifique*» («mirna demokratija») ciljao na poglede epigona Fourier-ove škole koji su u svom listu «*La démocratie pacifique*» Fourier-ovom učenju davali izrazit sektaško-dogmatski karakter. Marx i Engels su ponovo kritikovali «razvodnjeni furijerizam», koji je u ovom listu izražavao poglede građanskih filantropa. 83 86 113
- ¹¹⁷ Engels ovde govori o brošuri Mosesa Heßa *Die letzten Philosophen* (izašla 1845. u Darmštatu), koja je bila upravljena protiv Stirnerove knjige. U ovoj brošuri Heß je kritikovao Stirnerove filozofske poglede sa stanovišta «istinskog socijalizma». 84
- ¹¹⁸ «*Deutsches Bürgerbuch für 1845*» izdao je Hermann Püttmann u decembru 1844. u Darmštatu. Opšti pravac godišnjaka bio je određen saradnjom predstavnika «istinskog socijalizma». Ipak je objavljivao kako radove predstavnika revolucionarno-demokratskog pokreta, tako i radove Wilhelma Wolffa i Geoga Weertaha, kao i Engelsov opis komunističkih naseobina u Engleskoj i Americi. 84
- ¹¹⁹ «*Gesellschaftsspiegel*» — mesečni časopis pod uredništvom Mosesa Heßa izlazio je u Elberfeldu 1845. i 1846. U prvo vreme Engels je učestvovao u pripremama za izdavanje ovog časopisa, ali ipak nije ušao u uredništvo. U časopisu su objavljivani članci tzv. «istinskih socijalista». Izdato je ukupno 12 svezaka. 84 89
- ¹²⁰ «*Ein Handwerker*» — pod ovim pseudonimom izašao je 24. avgusta, 4. septembra i 2. oktobra 1844. u pariskom nemačkom listu «*Vorwärts!*» ciklus pesama *Pesme života* [Lebenslieder], a 25. decembra 1844. članak *Zanatska nastava* [Handwerk-sunterricht]. 84
- ¹²¹ «*Rheinische Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform*» izdavao je Hermann Püttmann. Izašle su samo dve sveske — prva u avgustu 1845. u Darmštatu, druga krajem 1846. u štampanjari Bellevue u blizini Konstance na nemačko-švajcarskoj granici. U nastojanju da pridobiju podršku za propagandu komunističkih pogleda u Nemačkoj. Marx i Engels su smatrali za potrebno da iskoriste u tu svrhu časopis. Prva sveska je sadržala govore Engelsa na zborovima u Elberfeldu 8. i 15. februara 1845, a druga sveska članak *Praznik nacija u Londonu*. Opšti pravac godišnjaka bio je određen preko zastupnika «istinskog» socijalizma; u vezi s tim Marx i Engels su oštro kritikovali godišnjak u *Nemačkoj ideologiji*.
U nizu nemačkih država postojeći zakoni o štampi su potvrdili da su svi časopisi čiji obim iznosi više od 20 štampanih tabaka oslobođeni od prethodne cenzure. «*Rheinische Jahrbücher*» pripadali su ovim časopisima; to ipak nije sprečavalo policiju velikog vojvodstva Hesen, da već posle izlaženja prve sveske zabrani ove godišnjake. 85 89 93
- ¹²² «*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*» — dnevni list, koji je izlazio od 1. januara 1842. do 31. marta 1843. u Kelnu. List su osnovali zastupnici rajnske buržoazije, koji su bili opoziciono raspoloženi prema pruskom apsolutizmu. Za saradnike je bila privučena nekolicina mladih hegelovaca. Od aprila 1842. Marx je bio saradnik ovog lista, a od oktobra iste godine glavni urednik. List je objavio i niz članaka Friedricha Engelsa. Pod Marxovim uredništvom list je počeo sve više da izražava revolucionarno-demokratski karakter. Pravac lista «*Rheinische Zeitung*», čija je popularnost u Nemačkoj stalno rasla, izazvao je zabrinutost i nezadovoljstvo u vladinim krugovima i besomučnu hajku reakcionarne štampe protiv njih. Devetnaestog januara 1843. izdala je pruska vlada naređenje, kojim se «*Rheinische Zeitung*» zabranjuju sa 1. aprilom 1843. 85
- ¹²³ «*Telegraph für Deutschland*» — književni časopis, koji je osnovao Karl Gutzkow; izlazio je od 1838. do 1848. u Hamburgu. Krajem tridesetih i početkom četrdesetih godina zastupao je shvatanja «Mlade Nemačke». Engels je saradivao u časopisu od marta 1839. do 1841. Ovaj časopis je objavio u brojevima 203 i 204 u decembru 1844. članak Arnolda Rugea *Jednom patrioti*. 86

- ¹²⁴ Marks je zbog učešća u redakciji lista «Vorwärts!» proteran iz Francuske. Pod pritiskom Prusa francuska vlada je naredila ovo proterivanje u januaru 1845. Marx se preselio 3. februara 1845. iz Pariza u Brisel. 88 409
- ¹²⁵ *Cabinet noir* (crni kabinet) — za vreme Louis-a XIV u Francuskoj je stvorena tajna služba na pošti, koja je pribavljala vladi uvid u privatnu korespondenciju gradana; postojala je i u Pruskoj, Austriji i drugim evropskim zemljama. 90
- ¹²⁶ Ukazivanje na Fourier-ov nezavršen rad *Lection ébauchée des trois unités externes*, koji je tek posle njegove smrti objavljen u furijerističkom časopisu «La Phalange». U istom časopisu štampan je i Fourier-ov rukopis o kosmogoniji. 92
- ¹²⁷ Izveštaj o zboru u Elberfeldu od 8. i 15. februara 1845, na kojem je i Engels govorio, bio je objavljen 1845. u prvoj svesci časopisa «Rheinische Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform», koji je izdavao Hermann Püttmann.
Kritika listovih mišljenja izložena je u drugom po redu Engelsovom «Elberfeldskom govoru». 94
- ¹²⁸ *Pruski projekt banke* — misli se na reorganizaciju kraljevske banke u Berlinu, osnovane 1765, iz koje je proizašla Pruska banka. Pruska banka je predstavljala akcionarsko društvo pod državnom upravom. Reorganizaciju je izvršila vlada Wilhelma IV. Svrha i cilj ove reorganizacije, koja je naredbom od 5. oktobra 1846. ozakonjena, sastojala se u tome da privuče privatni kapital u visini od deset miliona talira za pokriće pruskih državnih dugova. (Vidi članak Friedricha Engelsa *O Pruskoj banci* u 7. tomu ovog izdanja, str. 20.) 97
- ¹²⁹ Engels se preselio u Pariz 15. avgusta 1846. da tamo, po naređenju briselskog Komunističkog dopisnog komiteta propagira komunizam među radnicima, u prvom redu među članovima pariskih opština «Saveza pravednih» i da pridobije saradnike za formiranje dopisnog komiteta u Parizu. Jedan deo nemačkih zanatlija koji su živeli u Parizu usvajao je tada utopijski komunizam jednakosti Wilhelma Weitlinga. Na njih je imao znatan uticaj i Karl Grün, koji je na radničkim zborovima zastupao ideje «istinskog» socijalizma i Proudhonove malogradanske utopije. Propaganda naučnog komunizma mogla je da uspe samo u upornoj borbi protiv utopijskih ideja Weitlinga, prudonizma i «istinskog» socijalizma. Engelsona delatnost doprinela je da se većina članova pariskih opština «Saveza pravednih» odvratu od tih shvatanja. 99
- ¹³⁰ Ukazivanje na pokušaj Marxa i Engelsa da u Vestfaliji, uz pomoć tamošnjih poduzetnika «istinskih socijalista» Juliusa Meyera i Rudolfa Rempela, izdaju *Nemačku ideologiju*. Pregovori koje je vodio Joseph Weydemeyer, počeli su u maju 1846. U pismu koje nije sačuvano, upućenom Rudolphu Rempelu 2. jula 1846, Marx i Engels su oštro osudili odugovlačenje i izgovore vestfalskih kapitalista. Zatim su Meyer i Rempel pod izgovorom da nedostaju novčana sredstva konačno odbili da finansiraju štampanje *Nemačke ideologije* i izdavanje ruge nemačke socijalističke literature. 99 112 420
- ¹³¹ Ovde je reč o brošuri koja je anonimno izašla 1846. u Birvinkenu u Švajcarskoj — *Pruski oproštaji Landtaga. Reč na vreme* od Karla Grüna. 99 107
- ¹³² Karl Grün, *Die soziale Bewegung in Frankreich und Belgien Briefe und Studien*, Darmstadt 1845. 100
- ¹³³ Mislilo se da se po ugledu na komunističke dopisne komitete, koje su stvorili Marx i Engels 1846. u Briselu, osnuju socijalističke grupe u Nemačkoj, Francuskoj, Engleskoj i drugim zemljama. Svrha dopisnih komiteta, koji bi prema nameri Marxa i Engelsa trebalo da pripreme teren za stvaranje internacionalne proleterske partije, bilo je ideološko i organizaciono ujedinjenje socijalista i naprednih radnika raznih zemalja, kao i borba protiv neproleterskih pravaca u radničkom pokretu. Osnivanjem briselskih dopisnih komiteta Marx i Engels su stvorili organizacionu, političku i ideološku pretpostavku da sjedine svoj komunizam sa predvodnicom radničkog pokreta. Oni su se trudili, u vezi sa osnivanjem do-

pisnih komiteta, da u Londonu, Parizu i u raznim krajevima Nemačke privuku na saradnju u tim komitetima ugledne socijaliste i komuniste evropskih zemalja. Kao što proizlazi iz pisma Georga Juliana Harrneya Engelsu od 30. marta 1846. i pisma Karla Schappera Marxu od 6. juna i 17. jula 1846, osnovan je u Londonu dopisni komitet, u kome su saradivali vođe levog krila čarlista kao i članovi Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu, kojim je rukovodio Schapper. Marx i Engels su pokušali da pridobiju na saradnju i Etienne Cabet-a, Pierre-a Josepha Proudhona i druge francuske socijaliste. Ali, ovaj pokušaj nije doveo do uspeha, o čemu svedoči pismo Proudhona Marxu od 14. maja 1846. Wilhelm Wolff je u Nemačkoj održavao vezu sa šleskim radnicima; iz Kila je pisao Georg Weber u Brisel, iz Vestfalije Joseph Weydemeyer; u rajnskoj provinciji održavala se prepiska preko Stephena Nauta i Gustava Köttgena sa elberfeldskim socijalistima, a kelnski komunisti Roland Daniels, Heinrich Bürgers i Karl d'Esther redovno su održavali prepisku sa Marxom i Engelsom. 100 418

- ¹³⁴ Engels ovde upućuje na prvu glavu I sveske dela *Nemačka ideologija* od Marxa i Engelsa, koja je posvećena kritici filozofskih pogleda Ludwiga Feuerbacha. Rad na ovoj glavi pretegoao se verovatno i u drugu polovinu 1846, ali ni tada nije bio završen. 100
- ¹³⁵ Aluzija na deseti članak iz serije Hugh-a Doherty-ja *La question religieuse*, koji je objavljen u časopisu «La Phalange», sv. 4, str. 136 – 163.
- ¹³⁶ Početkom 1846. Komunističkom dopisnom komitetu u Briselu, koji su stvorili Marx i Engels, pripadali su takode Wilhelm Wolff i belgijski socijalist Philippe Gigot.

Engels, koji je sredinom avgusta 1846. otišao u Pariz po nalogu komiteta, redovno je obaveštavao komitet o svom radu pismima upućenim Marxu. Ovo Engelsovo pismo je prvo iz te serije. 103

- ¹³⁷ Ovde Engels obaveštava o pariskoj opštini «Saveza pravednih», čiji je rukovodilac bio August Hermann Ewerbeck. U ovoj opštini bile su organizovane nemačke zanatlije, koje su živlele u Parizu. Jezgro saveza bili su krojači, koji su, kao i kožari i stolari, imali posebnu opštinu.

Vijtingovci – pristalice Weithingovog učenja o komunizmu i jednakosti koji je po svom cilju bio revolucionaran, ali još nije bio raskinuo, u svojoj ideološkoj osnovi i utopijskoj sadržini, s malograđanskim načinom mišljenja. Weitlingov komunizam u četrdesetim godinama 19. veka dalje se proširio među nemačkim zanatlijama, naročito među krojačima, koji su živeli u Parizu. Početkom četrdesetih godina do nastanka naučnog komunizma odigrao je značajnu ulogu, naročito u osnivanju i radu «Saveza pravednih». Wilhelm Weitling, najuticajniji član Saveza od 1837. do 1844, napisao je programski spis *Čovečanstvo kakvo jeste i kakvo treba da bude* (1838), koji je u to vreme bio najrevolucionarniji i teorijski najzreliji program komunizma, korak dalje od dotadašnjeg utopijskog komunizma. Poricanjem nužnosti aktivne političke borbe proletarijata i prelaska Weitlingovih pristalica na sektaške, zavereničke metode borbe, počeo je Weitlingov komunizam da sputava razvitak klasne svesti nemačkih radnika. Weitlingove pristalice, koje su se prema «učenim», tj. prema revolucionarnoj inteligenciji, nepoverljivo držale, počele su se u svom praktičnom radu ograničavati na projekte pozajmljene od nekih Fourier-ovih pristalica za stvaranje komuna i na male eksperimente, kao, na primer, organizaciju kolektivnih kuhinja itd. U maju 1846. Marx i Engels su se sa svojim pristalicama odvojili od Weitlinga. Za vreme njegovog boravka u Parizu 1848/1847. Engels je upornim i sistematskim diskusijama razrađivao radnicima pogrešnost i štetnost Weitlingovih pogleda, ukazujući da je samo naučni komunizam pravi izraz klasnih interesa proletarijata. 103 335

- ¹³⁸ Godine 1846 – 1847. Pierre Leroux je objavio članak u časopisu «Revue Sociale», čiji je on bio izdavač, pod naslovom *Lettres sur la fourierisme*. Engels je ovde

- ukazao na treći i četvrti članak ove serije (*Saint-Simon et Fourier i Le plagiat de Fourier*), koji su izašli 1846. u avgustovskom i septembarskom broju. 103
- ¹³⁰ Misli se na julsku revoluciju 1830. u Francuskoj. 104
- ¹⁴⁰ Spis Otta Wiganda *An Arnold Ruge* nalazi se u prvoj svesci časopisa »Die Epigonen«. 104
- ¹⁴¹ Aluzija na *Savez pravednih* – tajnu organizaciju nemačkih radnika i zanatlija, koja je u drugoj polovini tridesetih godina 19. veka (1836 – 1838) nastala odvajanjem najekstremnijih, u većini proleterskih elemenata od građansko-demokratskog tajnog Saveza prognanih. Na političke poglede članova Saveza pravednih, koji su bili odraz poluzanatskog karaktera nemačkog proletarijata toga vremena, veliki uticaj su imali Weitlingov utopijski komunizam jednakosti, a kasnije »istinski« *socijalizam*, kao i malograđanske utopije Proudhona. Statut saveza, koji je pod uticajem francuskih tajnih društava prihvaćen 1838, imao je poluzaverenički karakter. Određeni broj članova Saveza činio je opštine, a opštine su se ujedinjavale u župe. Celim Savezom upravljao je Narodni zbor. Sedište Saveza bilo je prvo u Parizu a kasnije u Londonu. Opština Saveza je bilo u Nemačkoj, Francuskoj, Švajcarskoj i Engleskoj. Ko bi stupio u Savez pravednih, morao se zakleti da će čuvati njegove tajne. Za svaki prekršaj ove zakletve pretile su teške kazne. Istorija Saveza od 1839. do 1846. ispunjena je unutrašnjom ideološkom borbom. Njegovi vodi postepeno su savladali poglede utopijskog i malograđanskog socijalizma, i sredinom 40-ih godina, sve više su bili pod uticajem naučnog komunizma Marxa i Engelsa. Naučni komunizam se počeo stapati sa predvodnicom nemačkog radničkog pokreta. Postepeno približavanje voda Saveza učenju naučnog komunizma dovelo je do stupanja Marxa i Engelsa u Savez pravednih. Početkom juna 1847. održavao se u Londonu kongres Saveza, na kom je on reorganizovan i nazvan Savez komunista. O istoriji Saveza pravednih vidi Marxov polemički spis *Gospodin Vogt* i Engelsov članak *Prilog istoriji Saveza komunista*. 106 125
- ¹⁴² Rečju »*krojački komunizam*« *Engels označava učenje utopijskog Weitlingovog komunizma. 106*
- ¹⁴³ Karl Grün, koji se nalazio u Parizu 1846/1847, propagirao je među nemačkim radnicima malograđansko-sentimentalne poglede »istinskog« *socijalizma, kao i malograđansko-reformističke Proudhonove ideje. »Istinski« *socijalizam koji je propagiran u Nemačkoj od 1844. bio je izraz ideologije nemačkog malograđanstva. »Istinski« *socijalisti su odbijali političku delatnost i borbu za demokratiju. Njihove pseudosocijalističke ideje, uokvirene »apstraktnom čovečnošću« *s jedne strane, i šovinizmom, filistarstvom i političkim kukavičlukom s druge strane, bile su u Nemačkoj naročito štetne četrdesetih godina 19. veka, kada je glavni zadatak bio ujedinjenje demokratskih snaga protiv apsolutizma i feudalnog režima i stvaranje samostalnog proleterskog pokreta na osnovi revolucionarne klasne borbe. Marx i Engels su 1846/47 temeljito kritikovali »istinski socijalizam«. 106****
- ¹⁴⁴ Ukazivanje na Proudhonov »*Système de contradictions économiques, ou Philosophie de la misère*«, koji je objavljen 1846. u Parizu. Grün je objavio 1847. u Darmštatu prevod prve sveske ove knjige pod naslovom *Philosophie der Staatsökonomie oder Natwendigkeit des Elends*. 107 127 134 202
- ¹⁴⁵ U ovim radničkim bazarima vršila se razmena radničkih proizvoda posredstvom radničkog papirnog novca, čija je jedinica odgovarala radnom satu. Ovo preduzeće, u stvari utopijski pokušaj da se organizuje razmena bez novca u odnosima kapitalističke privrede, brzo je bankrotiralo. 107
- ¹⁴⁶ *Štraubinger* – putujući zanatski pomoćnici. Marx i Engels su tako okarakterisali nemačke zanatlije koje su se prepustile reakcionarnim malograđanskim iluzijama da bi bilo moguće vratiti se od kapitalističke velike industrije malim

- zanatima. 108 113 122 123 127 130 138 156 164 172 280 309 314 368 387 393 551
- ¹⁴⁷ Ukazivanje na Proudhonov odgovor Marxu od 17. maja 1846. koji mu je predložio saradnju u dopisnom komitetu (vidi napomenu 412). Vidi: «Correspondence de P. — J. Proudhon.», tom 2, Paris 1875, str. 198 — 202. 108
- ¹⁴⁸ Engels je primio od Karl Ludwiga Bernaysa i Heinricha Bornsteina pogrešna obaveštenja, na što je on kasnije sam ukazao u pismu Marxu od 15. januara 1847. U štampanoj belešci je reč o špijunu Jakovu Nikolajeviču Tolstoju, a ne o liberalnom posredniku Grigoriju Mihajloviču Tolstoju, kojeg su Marx i Engels upoznali u Parizu. 109
- ¹⁴⁹ U br. 57 «Journal des Économistes» od avgusta 1846. objavljena je s potpisom Th. Fix, recenzija knjige *Naša sadašnjost i budućnost* [Unsere Gegenwart und Zukunft], od Karla Biedermanna. 110
- ¹⁵⁰ Prikaz spisa Friedricha Engelsa *Položaj radničke klase u Engleskoj* objavljen je bez potpisa u br. 56 «Journal des Économistes», od jula 1846. 111
- ¹⁵¹ Ukazivanje na prikaz Th. Fixa o brošuri Gustava Juliusa *Bankarstvo. Nova sablast u Nemačkoj* [Bankwesen. Ein neues Gespenst in Deutschland], Leipzig 1846, koji je objavljen u br. 58 «Journal des Économistes» od septembra 1846. 111
- ¹⁵² Ukazivanje na rad Ludwiga Feuerbacha *Das Wesen der Religion*, koji je objavljen 1846. u prvoj svesci časopisa «Die Epigonens». 112
- ¹⁵³ Posle neuspelog pokušaja Marxa i Engelsa i njihovih prijatelja, da se u Vestfaliji izda *Nemačka ideologija* uz pomoć Rudolpha Rampela i Juliusa Meyera, Marx je tražio da se preko Josepha Weydemeyera rukopis pošalje iz Vestfalije u Keln, Rolandu Danielsu. 112
- ¹⁵⁴ Engels se ovde poziva na plan jedne grupe učesnika socijalističkog pokreta u Kelnu (Heinricha Bürgers, Karl d'Ester, Moses Heß), koji je predvideo osnivanje naklade za objavljivanje i širenje socijalističke i komunističke literature. Plan je nastao juna-avgusta 1846. posle neuspelog pokušaja izdavanja *Nemačke ideologije*. Za finansiranje ovog izdanja, koje je trebalo da bude osnovano kao akcionarsko društvo, predlagalo se da se pridobije nekoliko predstavnika nemačke buržoazije, simpatizera socijalističkih ideja. 112
- ¹⁵⁵ Jula 1846. objavljen je u časopisu «Das Westphällische Dampfboot» napis Marxa i Engelsa *Cirkular protiv rata*. Urednik ovog časopisa, Otto Lüning, predstavnik «istinskih» socijalista, tendenciozno je preradio ovaj cirkular s time što je ubacio neke dodatke, a na nekim mestima proizvoljno menjao tekst. Iako se Lüning trudio da oslabi principijelnu partijsku borbu pomoću sentimentalnih fraza, bio je, ipak, prisiljen da u jednoj napomeni prizna da je objavljivanje *Cirkulara* bilo i samokritika časopisa. 112
- ¹⁵⁶ Iz Goetheovog epigrama *Totalitet*. 112
- ¹⁵⁷ Engels je ovde pomenuo pismo Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu upućenog septembra 1846. nemačkom proletarijatu.
- Nemačko udruženje za obrazovanje radnika u Londonu osnovali su 7. februara 1840. Karl Schapper, Joseph Moll, Heinrich Bauer i drugi članovi «Saveza pravednih» u nameri da među radnicima propagiraju socijalističke ideje. Vodeću ulogu u ovom Udruženju imali su članovi tajnog «Saveza pravednih», a kasnije mesne opštine Saveza komunista. U drugoj polovini četrdesetih godina 19. veka ovo radničko udruženje je dobilo internacionalni karakter. Mnogi članovi Saveza komunista, koji su posle postali ugledni funkcioneri komunističkog i radničkog pokreta, proizašli su iz njega. Godine 1847. i 1849/1850. Marx i Engels su u Udruženju uzeli aktivnog učešća. Sedamnaestog septembra

1850. Marx, Engels i niz njihovih saboraca istupili su iz Udruženja jer je ono u borbi između većine Centralne uprave Saveza komunista, koje su vodili Marx i Engels, i manjine, bilo naklonjeno pustolovnoj taktici Willicha i Schappera i stalo na stranu manjine. Krajem pedesetih godina Marx i Engels su ponovo uzeli učešće u delatnosti ovog Udruženja, koje je tek 1918. raspustila engleska vlada. 113 346 393
- 158 Misli se na danskog kralja Christiana VIII, čija je vlada na sve načine ugnjetavala nacionalni pokret u Šlezvig-Holštajnu. Pre revolucije 1848. nacionalni pokret među nemačkim stanovništvom u vojvodstvu Šlezvig i Holštajn nije išao preko okvira umerene liberalne opozicije. On je bio u svojim ciljevima separatistički i usmeren na osnivanje male nemačke države na severu Nemačke, satelita reakcionarne Pruske. Za vreme revolucije 1848/1849. stanje se promenilo. Pod uticajem revolucionarnih događaja u Nemačkoj, nacionalni pokret u Šlezvigu i Holštajnu primio je karakter revolucionarnog oslobodilačkog pokreta. Borba za odvajanje Šlezviga i Holštajna od Danske postala je sastavni deo borbe naprednih snaga u Nemačkoj za nacionalno ujedinjenje zemlje, pa su je Marx i Engels odlučno podržavali. 113
- 159 *droit d'aubaine* (pravo države na nasledno dobro) — u srednjovekovnoj Francuskoj i u drugim zemljama raširen feudalni običaj, po kojem je kralj prisvajao vlasništvo umrlog stranca ako nije bilo naslednika. 114
- 160 U Francuskoj je objavljen niz anonimnih pamfleta protiv Rothschilda, od kojih je jedan napisao radnik Georges-Maria Dairnvaell. Istupanje protiv jednog od najvećih finansijskih magnata Francuske govorilo je o rastućoj političkoj opoziciji protiv režima julske monarhije. Brošura koju je spomenuo Engels — a napisao je Bernays protiv Rothchilda 1846. na nemačkom jeziku, štampana u Švajcarskoj — nije se mogla pronaći. 116
- 161 Engelsovo pismo o kojem je reč, sačuvano je samo kao fragment. Engels je ovde kritikovao plan osnivanja akcionarskog društva za izdavanje socijalističke i marksističke literature. 117
- 162 U njujorškom nedeljnom listu, koji su izdavali nemački «istinski» sojialisti, «Der Volks-Tribun» (u brojevima 26, 27 i 29 od 27. juna, 4. i 18. jula 1846) bio je objavljen izvod pisma Wilhelma Weitlinga Hermannu Kriegeu i niz objašnjenja Krigea i njegovih pristalica protiv Marxa, Engelsa i drugih članova briselskog Komunističkog dopisnog komiteta, koji su u maju 1846. proširili litografisani *Cirkular protiv rata*. 121
- 163 *ženevska revolucija* — reč je o ustanku u Ženevi koji je počeo oktobra 1846. i putem kojeg su predstavnici radikalne buržoazije došli na vlast, što je doprinelo ujedinjenju naprednih švajcarskih kantona u borbi protiv reakcionarnih katoličkih kantona — Separatnog saveza (Sonderbunda). 124
- 164 *portugalska kontrarevolucija* — reč je o gušenju narodnog ustanka 1846/1847. u Portugaliji, koji je bio usmeren protiv tamošnjeg reakcionarnog režima. Ustanak su nemilosrdno ugušili vladajući ogranak koboške dinastije u Portugaliji i španski intervencionisti. 126
- 165 Engels ovde spominje drugi Marxov cirkular protiv Krigea. Tekst ovog dokumenta dosad nije pronađen. 127
- 166 *Fraternal Democrats* (Bratski demokrati) — međunarodno demokratsko društvo koje su osnovali 1845. u Londonu predstavnici levog krila čarlista (George Julian Harney i Ernest Charles Jones) i revolucionarni emigranti (članova Saveza pravednih) s ciljem da se uspostavi uska veza između demokratskih pokreta raznih zemalja. Marx i Engels su učestvovali u pripremni skupa, ali na skupu održanom 22. septembra 1845 — koji je položio kamen temeljac ovom društvu — nisu mogli učestvovati jer tih dana nisu bili u Londonu. Oni su održavali stalni kontakt sa Bratskim demokratima i nastojali da njihove članove — naro-

čito proletersko jezgro, koje je ušlo u Savez komunista 1847 — vaspitaju u duhu proleterskog internacionalizma i naučnog komunizma, i da pomoću društva ideološki deluju na čartizam. Marx i Engels su kritikovali teorijski nezrele poglede članova društva.

Posle poraza čartista 1848. delatnost društva je znatno popustila i konačno je prestala 1859.

Pismo Harneyu koje je pomenuo Engels dosad nije pronađeno. 128 144 231 238 244

- ¹⁶⁷ Ovo je u stvari Engelsova beleška na kraju pisma koje je Karl Ludwig Bernays uputio Marxu 2. novembra 1846. 129
- ¹⁶⁸ Pismo Philippe-u Charles-u Gigot-u koje Engels ovde pominje dosad nije pronađeno. 130
- ¹⁶⁹ U danima od 30. septembra do 2. oktobra 1846. došlo je zbog povišenja cene hlebu u pariskom predgrađu Saint-Antoine do radničkih nemira. Radnici su napali pekaru i podigli barikade. Došlo je do sukoba između radnika i vojnih jedinica. 130
- ¹⁷⁰ Ukazuje se na odnose između Marxa i Engelsa s jedne strane, i vođa Saveza pravednih u Londonu (Karl Schapper, Joseph Moll, Heinrich Bauer), s druge strane, koji su se obratili u novembru 1846. sa predstavkom na sve opštine Saveza. Ova predstavka je sadržala pored niza dobrih misli i neke nejasne poglede vođa Saveza pravednih u osnovnim pitanjima, što se pod uticajem Wilhema Weitlinga održavalo u nepoverenju prema «naučnicima» — teoretičarima, tj. prema revolucionarnoj inteligenciji. Autori ovog spisa su verovali da će internacionalni komunistički kongres, koga su predlagali za maj 1846, biti jedino sredstvo za okončanje ideološke borbe i razlike mišljenja u komunističkom pokretu. Pošto su oni ovaj plan doneli bez znanja Marxa i Engelsa, londonski vođa Saveza pravednih radili su protiv briselskog Komunističkog dopisnog komiteta, oko kojeg su se u to vreme okupljale pristalice naučnog komunizma. Marx i Engels su bili mišljenja da sazivanju jednog takvog kongresa mora da prethodi konsolidacija postojećih organizacija nemačkih komunista, kao i učvršćenje međunarodnih veza, u prvom redu sa engleskim čartistima i njihovim levim krilom pod George-om Julianom Harneyem, koji je organizovao dopisni komitet u Engleskoj. S tim u vezi Marx i Engels su neumorno tumačili principe naučnog komunizma i podvrgli razne sisteme utopijskog i malogradanskog socijalizama neumoljivoj kritici.
- Pošto se londonsko rukovodstvo Saveza pravednih uverilo u ispravnost mišljenja Marxa i Engelsa, predložilo im je krajem januara 1847. da pristupe Savezu, da učestvuju u njegovoj reorganizaciji i da izrade program Saveza, koji treba da bude zasnovan na principima naučnog komunizma, na što su Marx i Engels pristali. 131
- ¹⁷¹ Predstavka Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu od marta 1845. Johannu Rongeu, osnivaču i vođi građansko-opozicionog pokreta nemačkih katolika, pokazuje teorijsku nezrelost vođa društva i Saveza pravednih, koji su bili pod uticajem ideja Wilhelma Weitlinga i hrišćanskih socijalista. U ovom spisu izražena je misao da hrišćanska religija «očišćena» i reformirana može da služi stvari komunizma.
- O Pismu Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu upućenom nemačkom radništvu povodom Šlezvig-Holštajna vidi u ovom tomu, Drugi deo, pismo br. 10 i napomenu 157. 131
- ¹⁷² Engels se poziva na teoriju engleskog utopiste Johna Francisa Braya o razmeni produkata rada bez novca. Marx kritikuje ove poglede Braya u svom spisu *Beda filozofije*. 136
- ¹⁷³ Engels ovde citira reči iz arije Zarastroa u Mozartovoj operi *Čarobna frula*. Redovi su kod Engelsa ispremeštani. 137

- 174 Ukazivanje na drugu svesku *Nemačke ideologije*, koja je posvećena kritici nemačkog «istinskog» socijalizma. Engels je nastavljao rad na delovima ove sveske do aprila 1847; rezultati su nam ostali u obliku rukopisa. Sudeći prema kraju rukopisa, može se smatrati da rad nije dovršen. 137
- 175 Engelsov članak o knjizi Karla Grüna *O Goetheu s ljudskog stanovišta* pisan je početkom 1847. i čini temelj drugog članka kritičkih rasprava *Nemački socijalizam u stihovima i prozi*. Engels je ovaj članak prvobitno hteo da preradi za drugu svesku *Nemačke ideologije* kao dopunu delovima koji su bili posvećeni kritici «istinskog» socijalizma. 137
- 176 Pomenuti Engelsov spis nije dosad pronađen. 138
- 177 Radi se o Engelsovoj raspravi o ustavnom pitanju u Nemačkoj *Status quo u Nemačkoj*, koja je pisana marta – aprila 1847. Engels je predlagao da se ovaj rad u Nemačkoj izda kao brošura. Zbog hapšenja izdavača C. G. Voglera nije mogla biti štampana. 139
- 178 *Communistes matérialistes* (komunisti-materijalisti) – članovi istoimenog tajnog zavereničkog društva, koje su četrdesetih godina 19. veka osnovali francuski radnici. Ono je bilo pod uticajem ideja Théodora Dézamyja, predstavnika revolucionarnog i materijalističkog pravca u francuskom utopijskom komunizmu. Jula 1846. održan je proces članovima društva materijalističkog komunizma, koji je završio njihovom osudom na dugogodišnji zatvor. 140
- 179 Engels se poziva na prvu svesku *Istorije francuske revolucije* od Louis-a Blanc-a, izdatu 1847. 141 155 164
- 180 Reč je o Engelsovoj karikaturi na prestonu besedu Friedricha Wilhelma IV prilikom otvaranja ujedinjene pokrajinske skupštine u Berlinu 11. aprila 1847. Ova karikatura je doneta kao poseban prilog u «Deutsche-Brüsseler-Zeitung» od 6. maja 1847. 142
- 181 «*Deutsche Brüsseler-Zeitung*» – list koji su osnovali nemački politički emigranti u Briselu, izlazio od 3. januara 1847. do februara 1848. dvaput nedeljno. Pravac ovom listu prvobitno je odredio njegov izdavač i urednik Adalbert von Bornstedt, malogradanski demokrata. On je pokušao da međusobno izmiri različita strujanja radikalnog i demokratskog tabora. Od leta 1847. list je, pod uticajem Marxa, Engelsa i njihovih saboraca, bio sve više glasilo revolucionarno-demokratskih i komunističkih ideja. Od septembra 1843. Marx i Engels su stalni saradnici lista i poslednjih meseci 1847. faktički su vodili uredništvo. Pod njihovim uticajem list je postao organ prve revolucionarne partije – Saveza komunista, u njegovom nastajanju. 142
- 182 Marx govori o nameravanom putu na prvi kongres Saveza komunista.
Savez komunista bio je prva internacionalna organizacija proletarijata, prva samostalna proleterska partija, koja je delovala u duhu načela naučnog komunizma. Pre osnivanja Saveza komunista Marx i Engels su obavili velik posao, koji je bio upravljen na ideološko, političko i organizaciono ujedinjenje socijalista i naprednih radnika raznih zemalja, i na savladivanje uticaja ideja utopijskog i malogradanskog socijalizma. Pošto se londonsko rukovodstvo Saveza pravednih uverilo u pravilnost pogleda Marxa i Engelsa, predložilo im je krajem januara 1847. da stupe u Savez, da sudeluju u njegovoj reorganizaciji i da izrade program. Marx i Engels su na to pristali.
 Početkom juna 1847. bio je u Londonu kongres Saveza pravednih, koji je promenio naziv Saveza i, kao prvi kongres Saveza komunista, ušao u istoriju. Na kongresu su uzeli učešća: Engels, kao delegat pariske opštine, i Wilhelm Wolff kao delegat briselskih komunista. Stara neodređena lozinka – «Svi ljudi su braća» – zamenjena je internacionalnom borbenom lozinkom «Proleter i svih zemalja ujedinite se». Kongres je isključio iz saveza Weitlingove pristalice. Izraden je i Statut Saveza komunista, na čijem formiranju su aktivno učestvo-

- vali Marx i Engels. U novom Statutu je tačno formulisan krajnji cilj komunističkog pokreta i odstranjene su one tačke koje su davale Savezu pravednih zaverenički karakter; novi Savez je bio izgrađen na bazi demokratskih principa. Konačno je statut potvrđen decembra 1847. na Drugom kongresu Saveza komunista. Savez komunista se založio da potpomogne svaki pokret za demokraciju, slobodu, pravičnost i nacionalni napredak. Njegov rad je trajao do novembra 1852. 142 164 344
- ¹⁸³ Krajem jula 1847. Engels je oputovao iz Pariza u Brisel, gde je ostao do sredine oktobra i zajedno sa Marxom propagirao ideje komunizma u mesnim opštinama, kao i demokratskim i radničkim društvima. Pismo o kome je reč Engels je pisao za vreme Marxovog puta rodacima u Holandiji radi regulisanja novčanih stvari. 144
- ¹⁸⁴ *Nemačko udruženje radnika* osnovali su Marx i Engels krajem avgusta 1847. u Briselu sa ciljem da nemačke radnike koji su živeli u Belgiji politički prosvete i da ih upoznaju sa idejama naučnog komunizma. Pod rukovodstvom Marxa i Engelsa kao i njihovih saboraca društvo se razvilo u legalni centar nemačkih revolucionarnih radnika. Ono je bilo u direktnoj vezi s flamanskim i valonskim radničkim društvima. Neki njegovi članovi pristupili su briselskoj opštini Saveza komunista. Udruženje je imalo istaknutu ulogu prilikom osnivanja briselskog demokratskog društva. Ubrzo posle februarske revolucije 1848. u Francuskoj, kada je belgijska policija uhapsila i proterala većinu članova Nemačkog udruženja radnika, ono je obustavilo svoju delatnost. 144 440
- ¹⁸⁵ Na ovde spomenutom međunarodnom banketu demokrata u Briselu 24. septembra 1847. bilo je zaključeno da se osnuje Demokratsko društvo. U pripremnu komisiju bio je izabran i Engels.
- Demokratsko društvo* (Association démocratique) ujedinilo je u svojim redovima proleterске revolucionare, osobito iz kruga nemačkih revolucionarnih emigranata, kao i naprednih građanskih demokrata. Marx i Engels su aktivno učestvovali u osnivanju društva 15. novembra 1847. Marx je izabran za njegovog potpredsednika, dok je belgijski demokrat Lucien Jottrand izabran za predsednika. Zahvaljujući uticaju Marxa, briselsko demokratsko društvo se razvilo u značajan centar internacionalnog demokratskog pokreta. Za vreme februarske revolucije u Francuskoj radilo je proleterско krilo briselskog Demokratskog društva na naoružanju belgijskih radnika i stupilo je u široku borbu za demokratsku republiku. Kada je početkom marta 1848. Marx proteran iz Brisela i kada su belgijske vlasti progonile revolucionarne elemente društva, belgijski građanski demokrati nisu uspeli da povedu antimonarhistički pokret radništva. Demokratsko društvo se, za tim, bavilo samo ograničenim, čisto lokalnim radom i već 1849. prestalo je da deluje. 145 440
- ¹⁸⁶ *anniversaire du 1er vendémiaire an I de la république*, tj. 22. septembar 1792, dan kada je stupio na snagu novi republikanski kalendar u Francuskoj. 145
- ¹⁸⁷ Misli se na dopisni biro, koji je osnovao Sebastijan Seiler u Briselu. U ovom biuro je radio i Wilhelm Wolff. 146 155
- ¹⁸⁸ *Georg Weerth*, prijatelj i saborac Marxa i Engelsa, govorio je 18. septembra 1847. na internacionalnom kongresu ekonomista o pitanju slobodne trgovine. Kongres je održan od 16. do 18. septembra 1847. u Briselu. Iscrpan izveštaj o kongresu daje Engels u članku *Kongres slobodne trgovine u Briselu* (vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 242 — 250). 147
- ¹⁸⁹ Prema dogovoru sa Adalbert von Bornstedtom Marx i Engels su bili od septembra 1847. stalni saradnici lista «Deutsche-Brüsseler-Zeitung». Poslednjih meseci godine 1847. list je postao organ Saveza komunista. 147
- ¹⁹⁰ Engels se poziva na sednicu briselske opštine Saveza komunista, koja je osnovana 5. avgusta 1847. na bazi komunističkog dopisnog komiteta. Za predsednika opštine izabran je Marx. 150

- ¹⁹¹ Pruska ujedinjena pokrajinska skupština (landtag) otvorena je 11. aprila 1847. u Berlinu. Pošto se pokrajinska skupština izjasnila nekompetentnom za odobrenje državnog zajma pruskoj vladi, kralj Friedrich Wilhelm IV ju je u junu iste godine rasturio. 153
- ¹⁹² Reč je o nedeljnom čartističkom listu »The Norhert Star« (bliže podatke o ovom listu vidi u Literaturi pod C). 153
- ¹⁹³ Na kongresu ekonomista u Berlinu od 16. do 18. septembra 1847. Marx je nameravao da održi govor o pitanju slobodne trgovine. Međutim, Marx nije dobio reč i posle kongresa je preradio svoj neodržani govor za štampu; on je objavljen u belgijskom listu »Atelier démocratique« od 29. septembra 1847. Početak govora je objavljen 1848. u prevodu Josepha Weydemeyera pod naslovom »*Protektionisti, pristalice slobodne trgovine i radna klasa*«. Kasnije Marxov govor je izložen u izvodima u Engelsovom članku *Kongres slobodne trgovine u Briselu*. 153
- ¹⁹⁴ *afera Praslin* — u avgustu 1847. ubio je Praslin, francuski per, vojvoda od Choiseula svoju ženu, što je izazvalo revolt u francuskoj javnosti. 153
- ¹⁹⁵ Posle prvog kongresa Saveza komunista, na kom su raspravljana programska pitanja, londonska centralna uprava Saveza komunista (Karl Schapper, Heinrich Bauer i Joseph Moll) poslala je nacrt »Komunističkog katekizma« okruzima i opštinama Saveza. Ovaj dokument, koji je imao primese utopijskog socijalizma, nije mogao da zadovolji Marxa i Engelsa kao ni »bogovski ispravljen« nacrt koji je sačinio u Parizu »istinski« socijalist Moses Heß. Na sednici pariske Centralne uprave Saveza komunista 22. oktobra 1847. Engels je kritikovao podrobno nacrt i dobio je nalog da izradi nov. Ovaj odmah iza toga sastavljeni nacrt bio je spis *Principi komunizma*. (Vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 293 — 308). 156
- ¹⁹⁶ Ukazivanje na put Stephana Borna u London, gde se od 29. novembra do 8. decembra 1847. održavao kongres Saveza komunista. 156
- ¹⁹⁷ Aludiranje na članak Karla Heinzena *Reprezentant komunista*, u nemačko-briselskom listu »Deutsche-Brüsseler-Zeitung«, br. 48. od 21. oktobra 1847, koji je objavljen kao odgovor na Engelsov polemički članak u istom listu *Komunisti i Karl Heizen*. Krajem oktobra 1847. Marx je pisao za »Deutsche-Brüsseler-Zeitung« rad *Moralizirajuća kritika i kritizirajući moral. Prilog nemačkoj kulturnoj istoriji. Protiv Karla Heinzena*. (Vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 269 — 292.) 156
- ¹⁹⁸ Dvadeset trećeg oktobra 1847. objavio je »The Northern Star« članak vode levog krila čartista Feargusa O'Connora protiv šest engleskih radikalnih listova, koji su vodili klevetničku hajku protiv njega. Vidi Engelsov članak *Agrarni program čartista*. (Vidi u 7. tomu ovog izdanja). 156
- ¹⁹⁹ *Deutsche-Brüsseler-Zeitung«* doneo je u oktobru i novembru 1847. seriju članaka *Posledice jedne revolucije proletarijata* od Mosesa Heßa. 157
- ²⁰⁰ članak o *libere échange* — reč je o Engelsovom pokušaju da u listu »La Réforme« objavi tekst Marxovog govora, koji je on nameravao da održi na Kongresu ekonomista u Briselu (vidi napomenu 193). 158
- ²⁰¹ Misli se na izbore delegata pariskog okruga Saveza komunista za drugi kongres Saveza (vidi napomenu 204). 159
- ²⁰² O banketu u Lilu i o antidemokratskom držanju predstavnika liberala i partije »National« na ovom banketu pogledaj Engelsov članak o pokretu reforme u Francuskoj *Rascep u taboru »La Reforme« i »Le National« — Uspeh demokratije* (Vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 334 — 336). 159

- ²⁰³ *Poljska godišnjica* — godišnjica poljske revolucije 1830.
Dvadeset devetog novembra 1847. u čast ove godišnjice u Londonu je bio organizovan internacionalni miting. Marx je organizaciji »Fraternal Democrats« predao predstavku briselskog Demokratskog društva, u kojoj je izražena želja za uspostavljanjem još bližih odnosa između dve organizacije. Na mitingu su govorili Marx i Engels o Poljskoj. 160
- ²⁰⁴ Reč je o drugom kongesu Saveza komunista, koji je održan od 29. novembra do 8. decembra 1847. u Londonu. Marx i Engels su učestvovali na ovom kongresu i branili u višednevnim diskusijama principe naučnog komunizma, koje je kongres jednoglasno odobrio. Po nalogu ovog kongresa Marx i Engels su napisali program partije *Manifest Komunističke partije*, koji je objavljen u februaru 1848. u Londonu. 161
- ²⁰⁵ Engels ukazuje na kongres ekonomista u Briselu, na kojem je govorio Georg Weerth. 162
- ²⁰⁶ Engels misli na drugu svesku knjige Jules-a Michelet-a *Histoire de la révolution française*, koja je izašla 1847. u Parizu. 164
- ²⁰⁷ Misli se na staleške odbore provincijskih landtaga izabranih iz njihove sredine, koji obrazuju zajednički savetodavni organ, »Ujedinjene odbore«. Članak koji Engels pominje nije naden. 165
- ²⁰⁸ Devetnaestog januara 1848. izašla je u »La Réforme« nepotpisana beleška o Marxovom govoru 9. januara, održanom u »Demokratskom društvu« u Briselu o slobodnoj trgovini.
»*Čartističkim pričama*« Engels naziva njegov dopis koji je pod naslovom *Mouvement chartiste* izišao 10. i 19. januara 1848. u listu »La Réforme«; tu je Engels ponovo objavio Adresu »Fraternal Democrats« radnicima Velike Britanije i Irske, kao i izveštaj o jednom mitingu čartista. 166
- ²⁰⁹ Krajem januara 1848. Engels je bio zbog svog revolucionarnog rada među pariskim radnicima proteran iz Francuske i vratio se nazad, u Brisel. 168
- ²¹⁰ Trećeg marta 1848. Marx je dobio kraljevsko naređenje da napusti Belgiju u roku od 24 časa. U noći uoči 4. marta, dok se Marx pripremao za put, upala je policija u njegov stan, u Briselu, i uhapsila ga, a 4. marta je uhapšena i njegova žena. Posle 18-časovnog zatvora Marx i njegova porodica bili su prisiljeni da neodložno napuste Belgiju; na poziv Ferdinanda Flocona, člana privremene vlade Francuske Republike, Marx se uputio u Francusku. 168
- ²¹¹ Trećeg marta 1848. izbile su u Kelnu masovne demonstracije, koje je pripremila mesna opština Saveza komunista. U ime učesnika demonstracije, Andreas Gottschalk predao je magistratu peticiju »Zahtevi naroda«, koja je sadržala zahtev za demokratske slobode kao i zaštitu radničkih prava. Demonstracija je rasterana vojskom. Vode demonstracija, Andreas Gottschalk, August Willich i Fritz Anneke bili su uhapšeni i izvedeni pred sud; kraljevskom amnestijom pušteni su iz zatvora sva trojica 21. marta 1848. Događaji 3. marta u Kelnu bili su preteče gradansko-demokratske martovske revolucije u drugim nemačkim državama i Pruskoj. 168
- ²¹² U Kelnu je već od martovske revolucije 1848. postojala opština Saveza komunista, kojoj su pripadali Karl d'Estier, Roland Daniels, Heinrich Bürgers (stari prijatelji« Marxa i Engelsa), kao i Fritz Anneke, Andreas Gottschalk, August Willich i drugi. Znatan deo njih bio je pod uticajem »istinskih« socijalista. 168
- ²¹³ Januara 1797. nastao je, u krajevima koje je osvojila vojska Francuske Republike, pokret za stvaranje tzv. rajnske republike. Učesnici ovog pokreta, republikanci iz niza rajnskih gradova (među njima i Kelna), težili su da likvidiraju feudalne odnose u rajnskim krajevima na levoj obali i da sprovedu gradansko-demokratsku reformu. Granica ovog pokreta bila je u tome što su oni jedini put za ostvarenje

- naprednih ciljeva videli u konačnom odvajanju rajnskih krajeva od Saveza, pa su zbog toga čak pomagali nastojanja francuske aneksije. Uz saglasnost glavnokomandujućeg francuske armije, generala Hoche-a, bilo je septembra 1797. odlučeno da se stvori rajnska republika po ugledu na Batavijsku Republiku (Holandija). Sve agresivnija tendencija u spoljnoj politici francuske vlade Direktorijuma sprečavala je ostvarenje ovog plana. Oktobra 1797. potpisan je mir u Campo Formiu, po čijem je tajnom članu leva obala Rajne priznata Francuskoj. 169
- 214 Član saveza komunista Victor Tedesco i niz drugih belgijskih demokrata bili su uhapšeni krajem februara 1848. kao učesnici republikanskog pokreta u Belgiji, koji je nastao pod uticajem građansko-demokratske februarske revolucije u Francuskoj. 169
- 215 Marx je obavestio Engelsa o osnivanju Centralne uprave Saveza komunista u Parizu. Odmah po izbijanju februarske revolucije u Francuskoj bilo je preneseno rukovođenje sa Centralne uprave u Londonu na briselsko okuržno rukovodstvo, koje je vodio Marx. Trećeg marta Marx je proteran iz Brisela i prešao u Pariz. Istovremeno, Pariz je postao sedište novog centralnog rukovodstva, u koje je izabran i Engels. U drugoj polovini marta i početkom aprila 1848. centralno rukovodstvo je organizovalo povratak nekoliko stotina nemačkih radnika, većinom članova Saveza komunista, radi učestvovanja u nemačkoj revoluciji koja je otpočela. Politički program Saveza komunista u revoluciji 1848. odgovarao je »*Zahtevima Komunističke partije u Nemačkoj*«, koje su formulisali Marx i Engels (vidi u 8. tomu ovog izdanja, str. 3/4). 171
- 216 Reč je o Nemačkom demokratskom društvu, koje je osnovano u Parizu 1848. posle februarske revolucije. Na čelu ovog Društva stajale su sitnoburžoaski demokrati Georg Herwegh i Abalbert von Bornstedt. Njihov plan je bio da pomoću naružane legije nemačkih emigranata u Francuskoj »unesu« revoluciju u Nemačku i da zasnuju republikansko uređenje. Marx i Engels su energično nastupili protiv ovog pustolovnog poduhvata. Po prelasku granice, legiju Herwegha razbile su aprila 1848. u oblasti Badena, trupe južnonemačkih država. *Crno-crveno-žute* boje postale su simbol nacionalnog pokreta za ujedinjenje Nemačke. Lozinku jedinstva koristili su sitnoburžoaski demokrati u agitaciji za uspostavljanje federacije autonomnih nemačkih država, slično švajcarskoj saveznoj državi. 172 447 560
- 217 Zvanični briselski list »Le Moniteur Belge« objavio je 12. marta 1848. tendencioznu zabelešku o proterivanju Marxa iz Belgije, u kome se izvrću činjenice i opravdavaju protivzakonite mere belgijskih vlasti. Belgijski demokratski list »La Débat Social«, u broju od 19. marta 1848, doneo je demanti ove beleške. 173
- 218 Engels je došao u Pariz iz Brisela 21. marta 1848. 174
- 219 Početkom aprila 1848. Marx i Engels su se iz emigracije vratili u Nemačku radi učestvovanja u započetoj revoluciji. Jedanaestog aprila Marx i Engels su prispeli u Keln i odmah su počeli pripreme za izdavanje velikog političkog dnevnog lista »Neue Rheinische Zeitung«. Oko 15. aprila Engels je putovao u Barmen, Elberfeld i druge gradove rajnske provincije, da bi prodavao akcije novina i oživeo nove opštine Saveza komunista. Pošto su stekli uvid u stanje u Nemačkoj, Marx i Engels i njihove pristalice došli su do uverenja da dve do tri stotine članova Saveza komunista, razasutih po čitavoj zemlji, zbog njihove izolacije, tadašnje političke zaostalosti Nemačke i nedovoljne političke svesti nemačkih radnika, nisu bile u stanju da izvrše primetan uticaj na široke narodne mase. U vezi s tim Marx i Engels su smatrali da treba da nastupe na krajnje levom, stvarno proleterskom krilu demokratskog pokreta. Oni su pristupili Demokratskom društvu u Kelnu i preporučili svojim pristalicama da se priključe demokratskim organizacijama, da u njima brane pozicije revolucionarnog proletarijata, da kritikuju nedoslednost i kolebanja sitnoburžoaskih demokrata i da ih prisiljavaju

- na odlučan rad. Istovremeno Marx i Engels su skrenuli pažnju svojim pristalicama na osnivanje radničkih udruženja, na nužnost političkog obrazovanja proletarijata i stvaranja pretpostavki za obrazovanje proleterске masovne partije. 175 449
- 220 Misli se na akcije lista *«Neue Rheinische Zeitung»*, koje su Marx, Engels i njihove pristalice prodavali u aprilu – maju 1848. u raznim gradovima Nemačke. *«Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie»* – dnevni list, koji je izdavan pod uredništvom Marxa od 1. juna 1848. do 19. maja 1849. u Kelnu. U redakciji su bili Fridrich Engels, Wilhelm Wolff, Georg Weerth, Ferdinand Wolff, Ernst Dronke, Ferdinand Freiligrath i Heinrich Bürgers. Kao borbeni organ proleterškog krila demokratije bio je *«Neue Rheinische Zeitung»* vaspitač narodnih masa u borbi protiv kontrarevolucije. Uvodne članke o najvažnijim pitanjima nemačke i evropske revolucije po pravilu su pisali Marx i Engels. Odlučno i nepomirljivo držanje *«Neue Rheinische Zeitung»*, njegov borbeni internacionalizam i njegova otkrića uperena protiv pruske vlade i protiv mesnih kelnskih vlasti, već u prvim mesecima njihovog objavljivanja izazvali su mržnju feudalno-monarhističke i građansko-liberalne štampe i progone od strane pruske vlade. Povodom septembarskih događaja u Kelnu vojne vlasti su zavele opsadno stanje 26. septembra 1848. i zabranile izlaženje demokratskih listova, među njima i *«Neue Rheinische Zeitung»*. Engels, Dronke i Ferdinand Wolf napustili su privremeno Keln da bi izbegli hapšenje. Wilhelm Wolff je morao da ode privremeno u Falačku i da se kasnije krije nekoliko meseci od policije. Posle ukidanja opsadnog stanja u Kelnu je od 2. oktobra 1848. opet počeo da izlazi *«Neue Rheinische Zeitung»*. Ferdinand Freiligrath je stupio u redakciju oktobra 1848. Ne obazirući se na proganjanja i policijske mere, *«Neue Rheinische Zeitung»* je hrabro zastupao interese revolucionarne demokratije, a time i interese proletarijata. Maja 1849, kad je kontrarevolucija prešla u napad, pruska vlada je izdala naređenje, pošto je Marxu već uskratila državljanstvo, da ga protera iz Pruske. Njegovo proterivanje i represalije protiv drugih urednika *«Neue Rheinische Zeitung»* prisilili su uredništvo da obustavi izlaženje lista. Poslednji broj *«Neue Rheinische Zeitung»* izišao je u crvenom tisku. U njegovom opštajnom pozivu radnicima Kelna urednici su izjavili: *«Naša poslednja reč će biti svud i uvek: emancipacija radničke klase»*. 175
- 221 Radi se o prospektu o listu *«Neue Rheinische Zeitung»* koji dosad nije pronađen. 175
- 222 Engels se ovde poziva na skup akcionara *«Neue Rheinische Zeitung»*, koji treba da se održi pre početka izlaženja lista, u maju 1848. u Kelnu. Akcionari iz drugih gradova koji nisu mogli lično da prisustvuju skupu poslali su punomoćja za urednike lista ili za druge ličnosti u Kelnu. 178
- 223 Krajem septembra 1848. Engels je napustio Keln zbog opasnosti hapšenja. Emigrirao je u Belgiju; tamo ga je uhapsila briselska policija 4. oktobra i proterala iz Belgije. Jedan dan kasnije Engels je prispeo u Pariz, i posle kratkog boravka uputio se pešice u Švajcarsku, gde je stigao krajem oktobra 1848. Pošto je proveo nekoliko dana u Ženevi, preselio se u Lozanu a zatim u Bern, gde se zadržao do povratka u Nemačku sredinom januara 1849. 179
- 224 Izdavanje lista *«Neue Rheinische Zeitung»* i drugih demokratskih listova bilo je zabranjeno od 26. septembra 1848. za kratko vreme. Kelnske vojne vlasti su bile zaplašene poletom revolucionarno-demokratskog pokreta u Kelnu, i proglasile su u gradu opsadno stanje. Protiv Marxa, Engelsa i drugih urednika *«Neue Rheinische Zeitung»* pokrenut je niz sudskih postupaka zbog njihovog učešća na narodnom zboru u Kelnu. Posle ukidanja vanrednog stanja, oktobra 1848, Marx je, i pored velikih finansijskih i organizacionih teškoća, počeo iznova da izdaje list. On je investirao sva svoja lična sredstva u list da bi izravnao dugove i pokrio izdatke lista. 179

- ²²⁵ U avgustu – septembru 1848. Marx je preduzeo putovanje u Berlin i Beč sa ciljem da pribavi sredstva za dalje izlaženje lista »Neue Rheinische Zeitung«. Posle pregovora s poljskim demokratima Marx je dobio od Wladislava Kolscieliskog dve hiljade talira. 180
- ²²⁶ Početkom jula 1848. pokrenut je protiv Marxa sudski postupak zbog objavljivanja članka *Hapšenja* u »Neue Rheinische Zeitung«. Članak je otkrio represalije pruskih vlasti protiv revolucionarnih demokrata. Početkom oktobra 1848. počeo je kelnski tužilac sudsku istragu protiv Marxa, Engelsa i drugih urednika »Neue Rheinische Zeitung« zbog objavljivanja anonimnog feljtona *Život i dela poznatog viteza Schnapphanskog* čiji je pisac bio Georg Weerth. Krajem oktobra 1848. kelnski tužilac je digao drugu optužbu protiv Marxa kao glavnog urednika lista, u kome je bio objavljen poziv sitnoburžoaskog demokrate Friedricha Heckera. 180
- ²²⁷ Marx ukazuje na uredničku belešku, koja je izašla u posebnom dodatku lista »Neue Rheinische Zeitung«, br. 155. od 29. novembra 1848. 182
- ²²⁸ U članku *Proudhon*, koji je pisan za »Neue Rheinische Zeitung«, ali, koji je tada ostao neobjavljen, Engels je pomenuo Marxov spis *Beda filozofije*. 182
- ²²⁹ Početkom decembra 1848. Engels je napisao članak *Nacionalno veće*; u tom članku je dao jasnu sliku lokalnog i ograničenog karaktera političkog stanja u tadašnjoj Švajcarskoj, koja je u ono vreme smatrana kao uzoran model građanske federativne republike. 182
- ²³⁰ K. Heinzen, *Die Helden des deutschen Kommunismus*, Bern 1848. 182
- ²³¹ U nastojanju da svoje čitaoce obavesti o svim važnijim događajima, uredništvo lista »Neue Rheinische Zeitung« često je izdavalo drugo dnevno izdanje. Ako četiri štampane strane nisu bile dovoljne, dodavan je prilog, a kod novih važnih vesti još i poseban prilog i poseban list u obliku letka. 182
- ²³² Andreas Gottschalk i Friedrich Anneke, koji su krajem marta 1848. pušteni iz zatvora, bili su ponovo uhapšeni 3. jula 1848. zbog njihovog govora 25. juna, na zboru Kelnskog radničkog saveza, koji je bio pod njihovim rukovodstvom. Kelnska porota ih je oslobodila 23. decembra 1848. 183
- ²³³ Dvadeset petog septembra 1848. kelnski tužilac je optužio Engelsa, Wilhelma Wolfia i Heinricha Bürgersa kao urednike lista »Neue Rheinische Zeitung« zbog zavere protiv postojećeg poretka i zbog njihovog istupanja na narodnom zboru u Kelnu. Posle proglašenja opsadnog stanja u Kelnu Engels je bio primoran da napusti grad: ne vodeći računa o ukidanju opsadnog stanja, gradski tužilac je izdao poternicu za Engelsom i naređenje za njegovo hapšenje. Tek sredinom januara 1849. Engels se vratio u Keln. 183
- ²³⁴ »oktroisana Pruska« – tako je Engels ironično nazvao Prusku posle kontra-revolucionarnog državnog udara. 5. decembra 1848, u toku kojeg je rasterana pruska Nacionalna skupština i stupio na snagu otkroisani ustav. 184
- ²³⁵ Ukazivanje na dopis pod naslovom *Ein Aktenstück des Märzvereins*, štampan u br. 181 »Neue Rheinische Zeitung« od 29. decembra 1848.
Martovska udruženja, na čelu sa »Centralnim martovskim udruženjem« u Frankfurtu, osnovana su krajem novembra 1848. Osnivači su bili poslanici levog krila frankfurtske Nacionalne skupštine. Kao svoj cilj proklamovali su odbranu tekovina martovske revolucije 1848. u Nemačkoj. Vodi martovskih udruženja – sitnoburžoaski demokrati Fröbel, Simon, Ruge i drugi – zamenili su revolucionarnu taktiku frazama, vodili su dvoličnu i neodlučnu politiku. Marx i Engels su u više mahova žigosali delovanje sitnoburžoaskih voda martovskih udruženja i pokazali su da njihova politika ide naruku samo kontrarevoluciji. 184

- ²³⁶ Reč je o članku Heinricha Bürgersa *Hr. v. Ladenburg i narodni učitelj*, koji je objavljen 30. decembra 1848. u br. 182 »Neue Rheinische Zeitung«. Nastavak članka koji je uredništvo obećalo nije u listu objavljen .184
- ²³⁷ Engels verovatno misli na »Mitteilung betreffs Bestellung der »Neuen Rheinischen Zeitung«, za I kvartal 1849. 185
- ²³⁸ Sredinom aprila i početkom maja 1849, Marx je preduzeo putovanje u više gradova severozapadne Nemačke i Vestfalije. On se susreo sa članovima Saveza komunista i demokratima, obavestavao ih o revolucionarnoj situaciji u pojedinim mestima i preduzeo mere da prikupi novčana sredstva za dalje izdavanje »Neue Rheinische Zeitung«. Za vreme Marxove odsutnosti, Engels je vodio list. 186
- ²³⁹ Pošto je »Neue Rheinische Zeitung« bio prisiljen da obustavi izlaženje, Marx i Engels su se sredinom maja 1849. uputili u Frankfurt, gde su pokušali da pokrenu levičarske poslanike Nacionalne skupštine na odlučniji rad u odbrani tekovina revolucije. Marx i Engels su se odatle uputili u jugozapadnu Nemačku, gde je u to vreme izbio ustanak za državni ustav. Na putu iz Kajzerslauterna za Bingen Marxa i Engelsa su, zbog sumnje da su učesnici ustanka, hesenske trupe uhapsile i odvele u Darmštat, pa zatim u Frankfurt. Posle puštanja iz zatvora oni su zajedno nastavili put u Bingen, gde su se rastali. Početkom juna Marx je otišao sa mandatom Centralnog odbora demokrata u Pariz; Engels je na kratko vreme otišao u Kajzerslautern (u to vreme rezidenciju provizorne vlade), a odatle u Ofenbah da bi stupio u badensko-falačku revolucionarnu armiju. 188
- ²⁴⁰ *falačko-badenski poslanici* — misli se na diplomatske predstavnike privremene vlade Falačke i Badena, koja je obrazovana u proleće 1849, u toku ustanka za odbranu državnog ustava u jugozapadnoj Nemačkoj. Ustav, koji je frankfurtska Nacionalna skupština prihvatila 28. marta 1849, dobio je niz nemačkih država, među ostalim i Pruska. U maju 1849, javljali su se ustanci u Saksoniji, rajnskoj Pruskoj, Badenu i Falačkoj s lozinkom da se brani ustav. Frankfurtska Nacionalna skupština nije pružala nikakvu potporu ustanicima. Julu 1849. pokret je bio konačno ugušen. Engels je dao ocenu ovog revolucionarnog pokreta u svom radu *Nemačka kampanja za državni ustav i Revolucija i kontrarevolucija u Nemačkoj*. O Blindovoj diplomatskoj misiji u Parizu i njenom neuspehu vidi članak Marxa i Engelsa *O Karlu Blindu* (vidi u 28. tomu ovog izdanja). 188
- ²⁴¹ *montanari*, članovi Montanje — tako se zvala 1848 — 1851. politička grupacija sitnoburžoaskih demokrata i republikanaca u Francuskoj, koju je vodio Ledru-Rollin. Njen organ je bio dnevni list »La Réforme«. 188 322 509
- ²⁴² *demokratski centralni komitet* — ukazivanje na Centralni odbor demokrata Nemačke, koji je izabran na drugom demokratskom kongresu u Berlinu krajem oktobra 1848. Marx, koji je očekivao početak odlučujućih revolucionarnih događaja u Francuskoj, poslat je početkom juna 1849. s mandatom Centralnog odbora demokrata u Pariz da zastupa nemačku revolucionarnu partiju kod francuske socijalističko-demokratske partije 189
- ²⁴³ Posle poraza badensko-falačkog ustanka Engels je otišao s grupom dobrovoljaca, u čijim je redovima učestvovao u okršajima protiv pruskih trupa 12. jula 1849, preko granice u Švajcarsku, i to 24. jula za Vevej (kanton Waadt), gde se zadržao mesec dana. 190
- ²⁴⁴ Krajem avgusta 1849. Engels je počeo da piše svoj rad *Nemačka kampanja za državni ustav* (vidi u 10. tomu ovog izdanja, str. 91 — 164). 190
- ²⁴⁵ Pregovori, pomenuti u pismu, završeni su decembra 1849. osnivanjem časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«, koji su izdavali Marx i Engels do novembra 1850.
- Ovaj časopis bio je teorijski i politički organ Saveza komunista, nastavak kelnskog lista »Neue Rheinische Zeitung« koji su izdavali Marx i Engels za vreme

revolucije 1848/49. U svemu je izašlo od marta do novembra 1850. šest svezaka časopisa, od toga poslednji kao dvobroj 5/6. Časopis je redigovan u Londonu, a u Hamburgu štampan. Osim toga, na naslovnoj strani bio je zapisan i Njujork, jer su Marx i Engels računali sa rasturanjem među nemačkim emigrantima u Americi. Pretežni deo sadržaja (članke, recenzije, književne kritike) pisali su Marx i Engels; oni su privukli na saradnju svoje pristalice — Wilhelma Wolffa, Josepha Weydemayera i Georga Eccariusa.

Od spisâ osnivača marksizma u časopisu su objavljeni *Klasne borbe u Francuskoj 1848. do 1850* od Marxa, *Nemačka kampanja za državni ustav* i *Nemački seljački rat* od Engelsa, kao i mnogi drugi radovi. Zbog policijskih represalija u Nemačkoj i finansijskih teškoća, časopis je bio prisiljen da obustavi izlaženje. 190

- ²⁴⁶ Trinaestog juna 1849. organizovali su «montanari» u Parizu mirne protestne demonstracije zbog povrede ustava Francuske republike koju su učinili predsednik i većina Zakonodavne skupštine. Ove demonstracije, koje su bez muke rasterane vojskom, potvrdile su bankrotstvo sitnoburžoaske demokratije u Francuskoj. Posle 13. juna bili su mnogi vođi «montanje» i inostrani demokrati uhapšeni, ali su morali emigrirati. 191

- ²⁴⁷ Marx upućuje na raspad većine u francuskoj Zakonodavnoj skupštini — u Stranci reda, na međusobne rivalske monarhističke frakcije.

Dopunski porez od 45 santima po franku u četiri direktna poreza, koji je 16. marta 1848. uvela francuska privremena vlada Druge republike, pogodili su pre svega seljake, veliku većinu francuskog naroda i izazvali veliko nezadovoljstvo.

Ovo nezadovoljstvo iskoristili su veleposednici i katoličko sveštenstvo za agitaciju protiv demokrata i radnika Pariza i ono je imalo kao posledicu to da se seljaštvo okrenulo od revolucije i na predsedničkim izborima decembra 1848. glasalo za Louis-a Bonapartu. 191 353

- ²⁴⁸ *Agitacija za ukidanje zakona o žitu* — agitacija koju je vodila Liga za ukidanje zakona o žitu (Anti Cornlaw), udruženje za slobodnu trgovinu koje su osnovali 1839. fabrikanti Cobden i Bright u Mančesteru. Zakoni o žitu, koji su imali za cilj ograničenje, odnosno zabranu uvoza žita iz inostranstva, bili su uvedeni u Engleskoj 1815. u interesu veleposednika. Liga je zahtevala potpuno slobodnu trgovinu i borila se za ukidanje zakona o žitu s ciljem da se snize plate radnika i oslabe ekonomske i političke pozicije posedničke aristokratije. U svojoj borbi protiv posednika Liga je pokušala da iskoristi radničke mase. Ali upravo u to vreme pošli su najnapredniji radnici Engleske putem samostalnog, političkog radničkog pokreta (čartizam). Borba između industrijske buržoazije i posedničke aristokratije završila se 1846. ukidanjem zakona o žitu. Potom je Liga ukinuta. 191

- ²⁴⁹ *Navigacioni zakoni* — 1651. izdati, a kasnije više puta obnavljani odnosno dopunjavani zakoni o brodskoj plovidbi, bili su naročito upravljani protiv holandske posedničke trgovine i imali su za cilj učvršćenje engleske kolonijalne prevlasti. Oni su određivali da važnija roba iz Evrope, kao i sva roba iz Rusije i Turske, sme biti uvezena samo engleskim brodovima ili brodovima zemlje-izvoznice, i da sva engleska obalska plovidba bude dozvoljena samo engleskim brodovima. U dvadesetim godinama 19. veka zakoni su bili znatno ograničeni i 1849. ukinuti. 191

- ²⁵⁰ Iz poeme Heinricha Heinea *Nemačka. Zimska bajka*. Glava VIII. 192

- ²⁵¹ U junu — julu 1849. Engels je uzeo učešća u revolucionarnoj borbi u Falačkoj i Badenu. U maju je rukovodio pripremama za ustanak u Elberfeldu. 193 515

- ²⁵² Krajem avgusta 1849. Marx je došao u London, gde je ostao do kraja svog života. U jesen 1849. tamo se sakupila većina vodećih snaga Saveza komunista. U novembru 1849. i Engels je došao u London. Napori nove, od Marxa

i Engelsa vođene i reorganizovane Centralne uprave vodili su ponovnom uspostavljanju ranije organizacije i oživljavanju rada Saveza komunista u proleće 1850. Marta 1850. Marxovim i Engelsovim napisom *Poruka Centralne uprave Savezu* izvučen je bilans iz revolucije 1848/49. i postavljen zadatak da se stvori samostalna partija proletarijata nezavisna od malogradanskih demokrata.

Sredinom novembra 1850. Engels je prešao iz Londona u Mančester i ponovo preuzeo posao u firmi Ermen i Engels, što se uglavnom dogodilo iz želje da finansijski pomogne Marxa i da mu pruži mogućnost da nastavi razradu ekonomske teorije. Od tog vremena prepiska između Marxa i Engelsa bila je tako reći iz dana u dan redovna. 194 515

²⁵³ *Föxchen (Fawksy)* — nadimak Marxovog sina Heinricha Guida, rođenog 5. novembra 1849, i to po Guy Fawkesu, vođi «barutne zavere» protiv engleskog parlamenta, od 5. novembra 1605. 194

²⁵⁴ Marx je upotrebio izraz *verseilert*, — što je u stvari aluzija na Sebastijana Seilera. 195

²⁵⁵ Reč je o čartističkom nedeljnom listu izdavača od George Juliana Herneya «The Red Republikan», u kome je bio objavljen prvi engleski prevod *Manifesta komunističke partije*.

Dažbina na takse 1712. — porez na listove u cilju povišenja državnih prihoda i sredstvo u borbi protiv opozicione štampe. Porez na takse povećao je cene listova, ograničio rasturanje i učinio ih nedostupnim. Parlament je morao 1836. da snizi dažbine na takse, a 1855. i da ih potpuno ukine. 195 196

²⁵⁶ Ukazivanje na proces koji je izazvala posle rascepa Saveza komunista većina Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu, protiv pristalica Marxa — Heinricha Bauera i Karla Pfändera. Okolnosti ovog slučaja su izložene u sledećoj izjavi za štampu, koju je napisao Karl Pfänder:

«*Predsedniku Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu.* Sedamnaestog septembra poslali smo (H. Bauer i ja kao dvojica poverenika), istovremeno sa našom izjavom o istupanju, pisma na «Great Windmill Street Gesellschaft» u kojem tražimo da nam pošaljete idućeg dana vašeg trećeg poverenika Franza Bauera radi sređivanja novčanih poslova. Prošlo je više dana bez odgovora. Kasnije je H. Bauer primio pismo kojim smo bili pozvani u Great Windmill Street. Ovo impertinentno izazivanje smo ignorisali. Četrdeset dana posle toga društvo je ponovilo opomenu, s tim što je dodana pretnja s neprijatnim posledicama, itd. Na ovu ponovljenu drskost H. Bauer i ja smo zaključili da novac vratimo samo u ratama. Naši politički prijatelji su se tim više saglasili s nama kad je postalo poznato da novac treba da bude upotrebljen za slanje emisara u Nemačku, da se tamo prošire grupe klevete protiv onih koji su istupili iz društva, dakle, da se novac upotrebi u svrhe koje su protivne statutu i samo u interesu pojedinih intriganata. Najzad, došao je treći poverenik k nama, i s njim je utvrđeno da plaćanje bude u ratama i da prvi termin plaćanja bude 1. decembar 1850. Umesto da se sačeka taj termin, o čemu smo se saglasili, mi smo dobili poziv da dodemo na sud 20. novembra. Došli smo, i kao što se po sebi razumelo, društvo je bilo odbijeno sa svojim novčanim zahtevom. Prvog decembra niko se nije pojavio od strane društva da podigne privatno dogovorenu ratu; naprotiv, objavljene su izjave u švajcarskim, nemačkim i američkim listovima, u kojima pokušavaju da nas okrive za utaju novca. Pre nekoliko nedelja došao mi je jedan od predsednika društva s izjavom da je čuo da hoću da isplatim novac. Odgovorio sam da stoji pripremljen i da je bila njegova krivica što su pribegli sudskoj tužbi i klevetama u štampi umesto da su se držali zakonskog roka. Međutim, ipak moram da se posavetujem sa H. Bauerom. Ovaj mi je objasnio da zakonski ništa ne duguje društvu s obzirom da je društvo izgubilo proces i da će se prema provociranim optužbama držati svojih građanskih prava. Što se mene tiče, društvo može u svako doba kod mene da podigne ispostavljenu potvrdu na 5 funti sterlinga posredstvom jedne pri-

znanice od predsjednika, zapisničara i blagajnika, s tim što mu poklanjam sudske troškove od 18 šilinga 4 penija kao i honorar za Mollov portret naručen kod mene za društvo.

London, 21. jun 1852.

C. Pfänder

Drugog dana došla su tri gore navedena službenika Windmill Street društva, uzeli novac uz potvrdu i jako se čuvali da ma koju od činjenica, navedenih u mom pismu, dovedu u pitanje.

*C. Pfänder.**

Kao što proizilazi iz pisma Schabelitzza Marxu od 6. marta 1852, ovaj dokument je objavljen u listu »Schweizerische National-Zeitung«. 195 223 378

²⁵⁷ U Great Windmill Street bio je biro Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu, gde su se posle rasepa Saveza komunista grupisale pristalice Willicha i Schappera. U leto 1850. zaoštrile su se principijelne razlike o pitanju taktike u Centralnoj upravi Saveza komunista. Tokom avgusta 1850. Marx i Engels su došli do uverenja, s obzirom na započeti privredni polet, da se u dogledno vreme ne može očekivati nova revolucija. Zato su izvukli zaključak da pod novim uslovima glavna pažnja treba da bude upravljana na propagandu ideja naučnog komunizma, kao i na pripremanje proleterskog revolucionarnog kadra za buduće revolucionarne borbe. Protiv ove trezvene analize i taktike, oslonjene na naučne zaključke, istupili su članovi Centralne uprave Saveza komunista Willich i Schapper, braneći svoju sektašku i pustolovnu taktiku koja je smerala na neodložno razvijanje revolucije bez obzira na realno političko stanje u Evropi. Principijelne suprotnosti koje su se zbog toga pojavile u Centralnoj upravi Saveza istakle su se već na njenoj sednici u avgustu i u prvoj polovini septembra, a zaoštrile su se na sednici 15. septembra, na kojoj je izvršen rasep Saveza. Većina u Centralnoj upravi, koju su vodili Marx i Engels, odlučno je osudila sektašku frakciju Willich – Schapper. Na ovoj sednici na predlog Marxa preneto je ovlašćenje Centralne uprave na Kelnsku okružnu upravu. Opštine Saveza komunista u Nemačkoj odobravale su svuda zaključak većine londonske Centralne uprave od 17. septembra 1850. Marx, Engels i njihovi saborci izišli su iz Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu, pošto je većina njegovog članstva bila na strani grupe Willich-Schapper. Na osnovu uputstava Marxa i Engelsa, nova Centralna uprava u Kelnu je sastavila decembra 1850. nov savezni statut. Policijska proganjanja i hapšenja članova Saveza dovela su u maju 1851. do stvarnog ukidanja delatnosti Saveza komunista u Nemačkoj. Sedamnaestog novembra 1852, ubrzo posle kelnskog komunističkog procesa, na predlog Marxa Savez je raspušten. 197 225 227 230 231 238 270 290 293 295 302 305 306 345 378

²⁵⁸ Reč je o Socijaldemokratskom komitetu za izbeglice pri Nemačkom udruženju za obrazovanje radnika u Londonu, koji je osnovan pod nazivom Odbor za pomoć nemačkim političkim izbeglicama u Londonu. Da bi ograničili pokušaj sitnoburžoasko-demokratskih emigranata da potčine svome uticaju proleterske elemente londonske emigracije, da ih unište, na predlog Marxa i drugih voda Saveza komunista odbor je 3. decembra 1849. preobražen u Socijaldemokratski komitet za izbeglice u čije je rukovodstvo stupio i Engels. Komitet je igrao značajnu ulogu u uspostavljanju veza između članova Saveza komunista, u učvršćivanju veza između pristalica Marxa i Engelsa u Londonu i u reorganizaciji Saveza komunista u godinama 1849 – 1850. Sredinom septembra 1850. Marx, Engels i njihove pristalice objavili su istupanje iz Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika, a istovremeno i iz Komiteta za izbeglice, jer je posle rasepa Saveza komunista većina članstva ovog komiteta došla pod uticaj frakcije Willich-Schapper. 199 345 349 479 488 491

- ²⁵⁹ Marx upućuje na manifest Centralnog odbora evropske demokratije «Le comité central démocratique européen, aux Allemands» koji je izašao u organu ovog odbora «La Voix du Proscrit», br. 4 od 17. novembra 1850.
- Centralni odbor evropske demokratije osnovan je u junu 1850. u Londonu na inicijativu Mazzinija, koji je već krajem 1849. u Švajcarskoj vršio za to prve pripreme. Pokušaj da se građanski i sitnoburžoaski emigranti ujedine u internacionalne organizacije, naišao je kod Struvea i Rugea na punu podršku. Na preporuku Struvea, Ruge je ušao u Odbor kao predstavnik nemačke demokratske partije. Organizacija, koja je, kako po svom sastavu, tako i po svojoj ideološkoj poziciji bila veoma protivrečna, nije dugo postojala. Zbog vrlo zaoštrenih odnosa italijanskih i francuskih demokratskih emigranata, Centralni odbor evropske demokratije raspao se već u martu 1852. 200 233 344 509
- ²⁶⁰ Reč je o članovima Centralne uprave Saveza komunista u Kelnu, koji je osnovan oktobra 1850. godine. 200 356
- ²⁶¹ *moral force* (moralna snaga) — misli se na pristalice antirevolucionarnih, reformističkih metoda za postizanje demokratskih i socijalističkih ciljeva. U Engleskoj, tridesetih do četrdesetih godina, nazivali su i predstavnike desnog krila čarističkog pokreta, koji su težili za nagodbom s buržoazijom, pristalicama «moralne snage». 202
- ²⁶² *disenteri* (dissenters — otpadnici) — pristalice verskih sekti i strujanja, koji u ovoj ili onoj meri odstupaju od dogmi oficijelne anglikanske crkve. 203
- ²⁶³ Statut Saveza komunista sastavila je posle rascepa Saveza u septembru 1850. Centralna uprava u Kelnu prema odgovarajućim uputstvima Marxa i Engelsa. Zajedno sa statutom upućena su i druga dokumenta Centralne uprave 10. decembra 1850. londonskom okrugu Saveza, na čijoj su sednici 5. januara 1851. uz učešće Marxa, odobreni. 204
- ²⁶⁴ Nemački demokratski emigranti Magnus Groß, L. A. Hine, i Franz Wilhelmi obratili su se Marxu i Engelsu krajem 1850. iz Sinsinatija (SAD) s predlogom da besplatno saraduju na izdavanju takozvanih «naprednih pamfleta», kao i u listovima «Sozial-Demokrat» i «Republik der Bauern» koje su ovi demokrati planirali. Marx i Engels su odbili ovaj predlog jer su u tome videli pokušaj nekolicine emigranata da iskoriste njihov težak položaj za svoje bogaćenje. 207 216
- ²⁶⁵ Marx očigledno misli na poreklo Eduarda von Müller-Tellinga iz Koblenca. 207
- ²⁶⁶ Krajem decembra 1850. Engels je došao na nekoliko dana iz Mančestera u London, gde je učestvovao, zajedno s Karlom i Janny Marx, na novogodišnjem slavlju koje su organizovali «Fraternal Democrats». Te večeri Engels je u svom govoru podrobno izneo uzroke poraza revolucije na Kontinentu. 208
- ²⁶⁷ U prostorijama «Peoples Institute (Narodnog instituta) u Mančesteru 5. januara 1851. održan je zbor, koji je savzao tamošnji savet čartista. U savetu čartista imali su prevlast reformističke snage (James Leach, Daniel Donovan). Oni su bili pristalice Feargusa O'Connora koji se od 1848, počeo pogadati s građanskim radikalima. Inicijatori zbora su nastojali da deluju nasuprot uticaju Ernesta Jonesa i George-a Juliana Harneya, predstavnika revolucionarnog krila čartista, koji su radili u londonskom izvršnom komitetu Nacionalnog čarističkog društva. Potpomognuti od Marxa i Engelsa, Jones i Harney su razvili u to vreme veliku aktivnost radi reorganizovanja čarističke partije na osnovu priznavanja samostalnog klasnog položaja proletarijata i otvorenog objavljivanja socijalističkih ciljeva pokreta. Kada je Jones saznao za sazivanje zbora, otišao je u Mančester. Onda je Harney saopštio Engelsu da Jones namerava da na zboru raspravlja s protivnicima (pristalicama taktike sporazumevanja i odstupanja od revolucionarne borbe u korist rada kooperativnih društava) i zamolio Engelsa,

da učestvuje na zboru i pomogne Jonesa. Kao što proizilazi iz priloženog pisma, Engels je udovoljio molbi Harneya.

Govor Ernesta Jonesa na zboru 5. januara 1851. u kojem je oštro kritikovao reformatističku liniju saveta čartista u Mančesteru, mnogo je doprineo, odmah posle toga, cepanju čartističke organizacije u Mančesteru, i otvorenom prelasku velikog dela njihovih članova na stranu revolucionarnog krila čartista.

Na zboru su vodene oštre rasprave o pitanju odnosa između saveta čartista u Mančesteru i londonskog Izvršnog komiteta Nacionalnog čartističkog društva. Oslanjajući se na svoj uticaj u savetu čartista u Mančesteru, O'Connor je već u novembru 1850. predložio da sazove konferenciju u Mančesteru i da tamo svoja shvatanja suprotstavi Izvršnom komitetu. Izvršni komitet se suprotstavio sazivanju takve separate konferencije, a da bi ustanovio mišljenja običnih članova prema stanovištu Izvršnog komiteta, sproveo je nove izbore u decembru 1850. Ovi novi izbori su imali kao posledicu to da većina organizacija, sa izuzetkom saveta čartista u Mančesteru, pomaže Harneya i Jonesa, koji su ponovo izabrani u Izvršni komitet. Na zboru od 5. januara 1851. u Mančesteru polovina učesnika se izjasnila za priznanje novog Izvršnog komiteta, uprkos otporu reformatističkih vođa. 208

²⁶⁸ Ukazivanje na objavljivanje klevetničke izjave Oswalda Dietza u »Schweizerische National-Zeitung« od 7. januara 1851, koji je pripadao frakciji Willich-Schapper. U ovoj izjavi Dietz je optuživao pristalice Marxa, Heinricha Bauera i Karla Pfändera da su prisvojili novac koji je pripadao Nemačkom društvu za obrazovanje radnika u Londonu. 210

²⁶⁹ Reč je o klevetničkom članku Arnolda Rugea u »Bremer Tages-Chronik« od 17. januara 1851. U članku je izvršen neprijateljski napad na »Neue Rheinische Zeitung«, a naročito na Marxa i Engelsa. 210

²⁷⁰ Misli se na pregovore započete još u decembru 1850, koje je Marx vodio sa Hermannom Beckerom o izdavanju svojih članaka. Krajem aprila 1851. izašla je u Kelnu prva sveska »Sabrani članci Karl Marxa«. Izašao je članak *Primedbe povodom najnovije pruske instrukcije o cenzuri* i jedan deo članka, pisanog 1842, *Debata o slobodi štampe i o publikovanju rasprava u staleškoj skupštini*, kao prvi članak u seriji *Debate Šeste rajnske skupštine*. Zbog hapšenja Hermanna Beckera posle prve sveske, izdavanje »Sabranih članaka« je obustavljeno. 210 289 534

²⁷¹ Marx je nameravao da sudskom tužbom prisili hamburškog izdavača Juliusa Schubertha na dalje izdavanje časopisa »Neue Rheinische Zeitung, Politisch-ökonomische Revue«. 210

²⁷² Iz Goetheove balade *Der Fischer* [Ribar]: »halb zog sie ihn, halb sank er hin«. 210

²⁷³ Ukazivanje na manifest Centralnog odbora evropske demokratije »Aux Peuples! Organisation de la démocratie«, objavljen avgusta 1850. s potpisom Mazzinija, Ledru-Bolina, Alberta Darasza i Arnolda Rugea. Ruge, koji se ranije prikazivao kao ateist, potpisao je manifest ne obzirajući se na to što su u njemu izložene religiozne parole. U »Pregledu, maj do oktobra (1850)« Marx i Engels su dali iscrpnu kritiku ovog manifesta. 221

²⁷⁴ Odnosi se na Centralni odbor evropske demokratije. 211

²⁷⁵ Aluzija na »prijatelje svetlosti« — religioznu struju, nastalu 1841, koja se usmerila protiv vladajućeg misticizma i licemerstva u službenoj protestantskoj crkvi. Ova religiozna opozicija bila je oblik nezadovoljstva buržoazije četrdesetih godina 19. veka reakcionarnim uređenjem u raznim nemačkim državama. U 1846. i 1847. godini pokret »prijatelja svetlosti« doveo je do osnivanja takozvanih *slobodnih opština* (vidi napomenu 346). 211

²⁷⁶ Reči iz članka Arnolda Rugea pomenutog u pismu, koji je objavljen 17. januara 1851. u »Bremer Tages-Chronik«, i u kome se kaže: »... Conrad Schramm (ne zameniti sa berlinskim poslanikom Rudolphom Schrammom) ...« 212

- ²⁷⁷ Engels je nameravao da u čartističkom organu »The Friend of the People«, koji je uređivao Harney, objavi seriju članaka protiv sitnoburžoaskih vođa raznih emigrantskih grupa, Mazzinija, Ledru-Rollina, Arnolda Rugea i drugih. Pošto je Harney u to vreme potpomogao sitnoburžoaske demokrate, Engels je u februaru 1851. napustio ovu nameru. Engelsov plan da napiše satiričan rad protiv sitnoburžoaske emigracije ostvaren je 1852. kad je zajedno sa Marxom napisao polemički spis *Velikani emigracije* (vidi u 11 tomu ovog izdanja, str. 191 — 276). 212 231
- ²⁷⁸ Ova izjava Marxa i Engelsa kao odgovor na klevetnički članak Arnolda Rugea nije objavljena u »Weser-Zeitung«-u. 213
- ²⁷⁹ Ironična aluzija na reči sitnoburžoaskog demokrate Siegfrida Weiße, koji je u pismu Marxu 2. aprila 1850. ponudio svoju saradnju u »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«, i pisao: »Moje pero je oštro i posoljeno«. 216
- ²⁸⁰ Reč je o konferenciji čartista u Mančesteru, koji su sazvale pristalice Feargusa O'Connora uprkos protivljenju Izvršnog komiteta nacionalnih čartističkih društava. Konferencija je održana od 26. do 30. januara 1851. i bavila se, uglavnom, pitanjima odnosa čartista prema drugim partijama i osnivanjem kooperativnih društava. Stanovište koje je prihvatila većina na ovoj konferenciji prema ovim pitanjima odgovaralo je reformističkoj liniji njihove organizacije. Na molbu George-a Juliana Harneya, Engels je učestvovao na konferenciji da bi predstavnik levog krila čartizma obavestio o njenom toku i rezultatima. Na konferenciji je takođe odlučeno da se pošalje delegacija na čartistički konvent, koji je sazvao Izvršni komitet. Većina reformističkih vođa konferencije (James Leach, Philip McGrath, Thomas Clark i drugi) izjasnila se protiv slanja delegata. Pod uticajem O'Connora, koji je s pobedom svojih shvatanja računao i na konventu, konferencija je ipak zaključila da pošalje delegate. Konvent, koji je zasadao od 31. marta do 10. aprila 1851. u Londonu, nije protekao kao što se nadao O'Connor. Pristalice Harneya i Jonesa, koji su zastupali revolucionarnu proletersku liniju, dali su ton i pravac zasjedanju. Najvažniji događaj Konventa bio je prihvatanje programa nacionalnog čartističkog društva. Uprkos izvesnim slabostima i nejasnim formulacijama, program je izrazio napredak čartizma pod uticajem naučnog komunizma. 216
- ²⁸¹ *financial reformers* (finansijski reformatori) — misli se na pristalice nacionalnih društava za parlamentarne i finansijske reforme, koja su 1849. osnivali gradanski radikali da bi sproveli izbornu (takozvanu malu povelju) i poresku reformu. Gradanski radikali koji su se svojim programom suprotstavili zahtevima čartista nadali su se da će sa popuštanjem političke aktivnosti radničke klase, posle neuspelih demonstracija čartista 10. aprila 1848, doći do rascapa čartističkog pokreta i da će oni radničke mase staviti pod svoj uticaj. Agitacija gradanskih radikala, potpomognuta Cobdenom, Brightom i reformističkim elementima čartista na čelu sa O'Connorom, ipak nije imala nikakvog uspeha. Većina čartista ostala je i pedesetih godina verna »narodnoj povelji«. Godine 1855. ovo se društvo raspalo. 216 222 261
- ²⁸² Misli se na delo Louis-a Blanc-a *Historie de dix ans. 1830 — 1840*. Prvo izdanje u pet svezaka izašlo je u Parizu 1841 — 1844. 222
- ²⁸³ *papal aggresscion* (papska agresija) — tako se u Engleskoj nazivalo nastojanje pape Pija IX da se aktivno meša u stvari engleskih katolika. Papa je 30. septembra 1850. izdao bulu o osnivanju rimsko-katoličke hijerarhije u Engleskoj i postavio engleskog katoličkog sveštenika Wisemana za arhiepiskopa Vestminstera i za kardinala. Ministar-predsednik vigovskog kabineta, Russell, koji se demagoški izdavao kao zaštitnik nacionalnih interesa Engleske od mešanja pape, sproveo je u avgustu 1851. zakonsku odluku kojom se papska imenovanja episkopa i arhiepiskopa oglašavaju nevažećim. Ovaj zakon je, međutim, ostao samo na papiru. 222

- ²⁸⁴ *Londonska industrijska izložba* — prva međunarodna industrijska izložba, koja je održana od maja do oktobra 1851. 223 248 274 282 294 304 322 512
- ²⁸⁵ *burggrofovi* — podrugljivo ime za 17 vođa orleanista i legitimista, koji su 1849. pripadali odboru Zakonodavne skupštine za sastav novog nacrtu izbornog zakona i bili tako nazvani zbog njihovog neosnovanog polaganja prava na vlast i zbog njihovih reakcionarnih nastojanja. Ovo podrugljivo ime je pozajmljeno iz istoimene drame koju je Victor Hugo napisao o životu srednjovekovne Nemačke. »Burggrofovima« su se prvobitno zvali u Nemačkoj oni koje je car imenovao regentima gradova i okruga. 223
- ²⁸⁶ Zamenjen citat iz Biblije, *Psalmi Davidovi*, psalam 139, stih 9 (»Da se dignem na krilima od zore, i preselim se na kraj mora«). 223
- ²⁸⁷ *U Church Street* (Crkvenoj ulici) u Londonu nalazilo se »Bratsko društvo francuskih socijalističkih demokrata«, u kome su se ujedinili razni elementi francuske emigracije u Londonu, među njima i Ledru-Rollin i Louis Blanc. Društvo je osnovano u jesen 1850, a postavilo je sebi za cilj da pruža materijalnu pomoć francuskim političkim izbeglicama.
Dvadeset četvrtog februara je godišnjica februarske revolucije 1848. u Francuskoj. 225 233 250 252
- ²⁸⁸ U predvečerje revolucije 1848. izašao je iz vojske pruski oficir August Willich, i zaposlio se u Kelnu kao tesar. 226 507 508
- ²⁸⁹ [*Ecce*] *iterum Crispinus* — tako počinje četvrta Juvenalova satira, u čijem prvom delu Crispinus, dvoranin rimskog cara Domiciana, biva šiban. U prenosnom smislu ove reči znače: »opet ista osoba« ili »opet istov«. 227
- ²⁹⁰ Februara 1851. Stranka reda je, zajedno sa »montanjarima«, odbila u Zakonodavnoj skupštini većinom od 102 glasa odobrenje dotacije u visini od 1 800 000 franaka za predsednika Louis-a Napoléona. 228
- ²⁹¹ *Sveta alijansa* bila je savez kontrarevolucionarnih snaga protiv svih naprednih pokreta u Evropi. Ona je stvorena 26 septembra 1815. na inicijativu ruskog cara Aleksandra I. Njoj su se pridružile, pored Austrije i Pruske, skoro sve evropske države. Monarsi su se obavezali da se uzajamno pomažu u ugušivanju revolucija ma gde one izbile. 230 266 292
- ²⁹² Engelsova aluzija na to da je predstavnik Stranke reda Montalembert istupio u ustavotvornoj skupštini za odobrenje dotacije u visini od 1 800 000 franaka za predsednika Louis-a Napoléona. 230
- ²⁹³ *Aut Caesar aut Clichy* — *Ili Cezar ili Kliši* — (Clichy — pariski zatvor za bankrotne, insolventne dužnike) — izmenjena deviza Cezara Bordžije — *Aut Caesar aut nihil* (ili Cezar ili ništa). 230
- ²⁹⁴ *Odbor pedesetorice* (»Luksemburška komisija«) — vladina komisija za radnička pitanja koja je zasedala u Palati Luxembourg u Parizu pod predsedništvom Louis-a Blanc-a. Ona je osnovana 28. februara 1848. pod pritiskom radnika, koji su zahtevali stvaranje ministarstva rada. Praktična delatnost Luksemburške komisije, koja se sastojala od predstavnika radnika i preduzimača, ograničila se na smirivanje radničkih sukoba; zbog kompromisnog držanja Louis-a Blanc-a odluke su često donošene u korist preduzimača. Posle akcije narodnih masa 15. maja 1848. vlada je raspustila Luksemburšku komisiju (16. maja).
Privremeni parlament, koji je zasedao od 31. marta do 4. aprila 1848. u Frankfurtu na Majni, ujedinio je predstavnike nemačkih država, koji su bili, nasuprot saveznoj skupštini, ili članovi dotadašnje staleške skupštine ili delegati udruženja odnosno narodnih skupova. Pretežna većina članova Privremenog parlamenta pripadala je konstitucionalno-monarhističkom pravcu. Privremeni parlament je doneo zaključak o sazivanju opštenemačke narodne skupštine i izradio nacrt o »Osnovnim pravima i zahtevima nemačkog naroda«. Ovaj do-

kument je, istina, proklamovao neke građanske slobode, ali nije napao temelje polufeudalnog apsolutističkog državnog uređenja tadašnje Nemačke.

Posle uspeha martovskih dana rodila se zamisao da se Privremeni parlament proglasi nezavisnim i da se moć reakcionarne savezne skupštine slomi. Umesto toga Privremeni parlament je odbio predlog republikansko-demokratske manjine da se u Nemačkoj uspostavi federativno republikansko uređenje i da se Privremeni parlament pretvori u stalni organ. On je aprila 1848. izabrao iz svoje sredine Odbor pedesetorice, koji je trebalo pre svega da se bavi pripremanjem nacionalne skupštine. Odbor pedesetorice radio je sve dok se nije sastala Nacionalna skupština i sastojao se većinom od građanskih liberala. 234

- ²⁹⁵ Marx ukazuje na krizu vlade od 1851. u Engleskoj. U februaru 1851. predsednik vigovske vlade, John Russell, podneo je ostavku. Razlog je bio neuspех njegovog pokušaja da se suprotstavi predlogu člana parlamenta, Locke Kinga, da se biračko pravo u grofovijama protegne na posednike zemlje sa godišnjim prihodom iznad 10 (dotada 50) funti sterlinga. Pošto voda torijevaca, Stanley, nije sastavio kabinet, Russell je u martu ponovo preuzeo položaj prvog ministra. 236
- ²⁹⁶ Engels ukazuje na delo Adolpha Thiers-a «*Histoire du Consulat et de l'Empire* (izdavanje ovog višetomnog dela, čija je prva sveska izašla u Parizu 1845, završeno je 1862) kao i na spis Roberta Southeya *History of the Peninsular war*, 3 sveska London 1823 — 1832. 242 274
- ²⁹⁷ Sredinom aprila 1850. Marx i Engels, u ime Saveza komunista, sporazumeli su se s francuskim blankističkim emigrantima koji su živeli u Londonu i sa predstavnicima revolucionarnog krila čartista o osnivanju svetskog društva revolucionarnih komunista. Sastavljen je načelni ugovor (koji je napisao August Willich, a potpisali Marx, Engels, Harney, Willich, Vidil i Adam); ugovor je imao šest članova. Posle rascepa Centralne uprave Saveza komunista francuski blankisti su se stavili na stranu sektaške manjine pod vodstvom Willicha i Schapera i prešli su zajedno u uski savez sa sitnoburžoaskom demokratskom emigracijom. U tim uslovima Marx i Engels su zajedno sa Harneyem odlučili, početkom oktobra 1850, da raskinu ugovor sa blankistima. 245
- ²⁹⁸ Engels je primio pismo od Ferdinanda Wolffa iz Londona datirano 25. februara 1851, u kome ovaj saopštava svoj očigledno nerealan plan da za posetioce londonske industrijske izložbe izda vodič na ruskom jeziku i da tako zaradi nešto para. Wolff je zamolio Engelsa za savet. 246
- ²⁹⁹ *Zakon o strancima* (Alien Bill) prihvaćen je u engleskom parlamentu prvo 1793, zatim 1802, 1803, 1816, i 1818, kao i 1848. u vezi sa revolucionarnim događajima na evropskom kontinentu i čartističkim demonstracijama 10. aprila 1848. Vlada je ovim zakonom 1848. bila ovlašćena da u svako doba protera strance iz Velike Britanije. Ovaj zakon bio je na snazi do 1850. 248 292
- ³⁰⁰ Početkom marta Engels je došao na nekoliko dana u posetu Marxu, u London, da se s njim posavetuje o kritici sitnoburžoaskih demokrata, organizatora banketa od 24. februara (vidi napomenu 303). 251
- ³⁰¹ Marx misli na Engelsovu izjavu 5. marta 1851. koju je poslao «*Times*»-u zbog klevetničkog pisma Louis-a Blanc-a o Blanquievoj zdravici, koje je «*Times*» objavio. Engelsova izjava nije bila objavljena. 252
- ³⁰² U «*Friend of the People*» od 15. marta 1851. doneo je G. J. Harney izjavu C. Schramma, u kojoj ovaj protestuje protiv uvreda koje su njemu i Pieperu nanete na banketu od 24. februara. 252
- ³⁰³ *Blanquijeva zdravica* — reč je o zdravici koju je Louis-Auguste Blanqui uputio sa zatvorskog ostrva Belle-Ile «*Banketu jednakih*» — međunarodnom mitingu, koji je održan u Londonu 24. februara 1851. povodom godišnjice februarske revolucije 1848. U svojoj zdravici Blanqui je napao članove provizorne vlade Francuske od 1848 — Ledru-Rollina, Louis-a Blanc-a, Lamartine-a — kao na-

- rodne izdajnike. Tekst ove zdravice, koji su organizatori banketa namerno zajtili pred učesnicima, objavljen je u više francuskih listova. Marx i Engels su preveli zdravicu na engleski i nemački uz jednu uvodnu napomenu. (Vidi u 10. tomu ovog izdanja, str. 393 — 394.) 252 257 521
- 304 Reč je o delu Williama Francisu Patricku Napiera *«History of the war in the Peninsula and in the south of France, from the year 1804. to the year 1814, koje je izašlo u Londonu u šest svezaka od 1828. do 1840. 254 269*
- 305 *Berlinski ili frankfurtski deputati* — poslanici pruske i frankfurtske Nacionalne skupštine 1848/49. 255
- 306 Jules Vidil je bio jedan od šest članova organizacionog komiteta banketa od 24. februara koji su glasali za čitanje Blanquieue zdravice. Ostalih sedam članova komiteta glasali su protiv. 256
- 307 *Saragosa* je bila poznata zbog postojanosti s kojom su se njeni branioi borili u oslobodilačkom ratu španskog naroda protiv Napoleonove vladavine. Grad su dvaput opsedali Francuzi (od juna do avgusta i od decembra 1808); tek u februaru 1809. branioi su kapitulirali pred moćnijim vojnim snagama Francuza. 258
- 308 Početkom ovog pisma Marx je zabeležio na poslednjoj strani jednog pisma Wilhelma Piepera Engelsu od 22. marta 1851. Pieper je po Marxovom nalogu u ovom pismu izneo ceo tekst proglasa »Nemcima«, koji su Arnold Ruge, Gustav Struve, Ernest Haug, Johannes Ronge i Gottfried Kinkel objavili marta 1851. u ime takozvanog Odbora za nemačko pitanje, koji je u to vreme osnovao. Marx i Engels su skraćeni tekst poziva ponovo izneli u svom polemičkom spisu *Velikani emigracije* (vidi u 11. tomu ovog izdanja, str. 251 — 252). 259 289
- 309 Misli se na Odbor za nemačka pitanja. 259
- 310 Osvrt na delo Gustava Struvea, *Grundzüge der Staatwissenschaft*. Prve dve sveske ove knjige izašle su u Manhajmu 1847, a obe poslednje sveske 1848. u Frankfurtu. Osim toga, Marxu je bilo poznato da je Struve pisao *Istoriju sveta*, koju je on kasnije izdao u Njujorku pod nazivom *Weltgeschichte in neun Büchern*. 259
- 311 Osvrt na knjige Carla von Rottecka i Carla Welckera *Stats-Lexikon. Encyclopädie der sämtlichen Staatswissenschaften für alle Stände*, Bd. 1 — 12, Altona 1845 — 1848, i Carla von Rottecka *Allgemeine Weltgeschichte für alle Stände, von der frühesten Zeiten bis zum Jahre 1831*, Bd. 1.—4., Stuttgart 1832 — 1833. 259
- 312 Marx ironično aludira na Proudhonovu tezu »vreme je vrednost«. Kritiku ove teze Marx je dao u svojoj knjizi *Beda filozofije*. 262
- 313 Oko 17. aprila 1851. Marx je bio nekoliko dana kod Engelsa u Mančesteru. 262 272 512
- 314 *Blue Books* (Plave knjige) — opšti naziv za publikacije sa materijalima engleskog parlamenta i diplomatskim dokumentima ministarstva spoljnih poslova. Plave knjige, tako nazvane po njihovim plavim koricama, izdaju se u Engleskoj od 17. veka. One su najvažniji službeni izvor za istoriju ekonomije i diplomatije ove zemlje.
- U pismu o kojem je reč Marx se poziva na Plavu knjigu »Correspondence relative to the affairs of Hungary 1847 — 1849. Presented to both Houses of Parliament by Command of Her Majesty, August 15, 1850«, London. 262
- 315 Ukazivanje na rukopis Rolanda Danielsa *Mikrokosmos. Entwurf einer physiologischen Anthropologie*. Daniels, koji je živio u Kelnu, bio je poslao rukopis Marxu na mišljenje. 263 266
- 316 Misli se na francuski prevod knjige *Der kleine Krieg, in Geiste der neueren Kriegführung. Oder: Abhandlung über die Verwendung und den Gebrauch aller drei*

- Waffen im Kleinen Kriege* od Carla von Deckera (Berlin i Poznanj, 1822), koji je izdat 1827. u Parizu u tri sveske pod naslovom «La petite guerre, au traité des opérations secondaires de la guerre ...» 267 527
- ³¹⁷ U bici kod Vaterloa (Belle-Alliance) 18. juna 1815. Napoleonovu vojsku su potukle englesko-holandske trupe pod komandom Wellingtona i pruska vojska s Blücherom na čelu. 268
- ³¹⁸ Engels se poziva na političku taktiku nekolicine vođa torijevaca koji su kao predstavnici interesa veleposednika, posle upornog otpora buržoazije, činili uzastopne ustupke. Ovu političku taktiku Engels je uporedio sa Wellingtonovom ratnom taktikom za vreme rata 1808 – 1814. na Pirinejskom poluostrvu, gde se engleska vojska, pod Wellingtonovom komandom, povukla na utvrđenu liniju Torres Vedras (grad severozapadno od Lisabona). 269
- ³¹⁹ Reč je o jednoj belešici, objavljenoj februara 1851. u Weitlingovom organu «Die Republik der Arbeiter», u kojoj se klevetnički napadaju Marx i Engels. 270
- ³²⁰ *Parliamentary train* (voz parlamenta) – tako su se ironično u Engleskoj nazivali u 19. veku posebni vozovi III klase, koji su uvedeni 1844. po jednom zakonu; prema tom zakonu moralo je svako železničko društvo svakodnevno da pusti na svojim linijama takav voz s najvećom brzinom od 12 milja na sat i nije smelo da traži više od 1 penija po milji. Engels je ovaj voz nazvao, u svom radu *Zaštita carina i slobodna trgovina* – «zakonom propisani mešoviti voz». 272
- ³²¹ Misli se na 8 tomova objavljenih u Parizu 1828. *Mémoires du duc de Rovigo, pour servir à l'histoire de l'empereur Napoléon*. Due de Rovigo je titula, koju je dobio Savary 1807. 273
- ³²² Kod *Austerlica* (Austerlitz) se odigrala 2. decembra 1805. bitka između ruskih i austrijskih trupa, s jedne strane, i francuskih trupa, s druge strane. Završila se Napoleonovom pobedom. 273 394
- ³²³ Zamenik kelnskog predsednika opštine, Schenk, zahvalio se 25. aprila 1851. u ime članova gradskog veća, princu Wilhelmu pruskom, koji je bio na proputovanju u Kelnu, za ugušenje revolucije. Pruski princ je odgovorio da će svaki revolucionarni ustanak ugušiti vojska. On je zahtevao da se kelnska štampa mora «popraviti», tj. preći potpuno i sasvim na reakcionarne pozicije. Schenkov govor je izazvao kod mnogih članova Gradskog veća veliko nezadovoljstvo. 274
- ³²⁴ *Kelnjani* (Kölner) – članovi kelnske Centralne uprave Saveza komunista. 275 276 293 300
- ³²⁵ Misli se na prvi svezak «Sabranih članaka Karla Marxa» (vidi napomenu 270). 276
- ³²⁶ Verovatno se misli na takozvani Odbor za nemačka pitanja. 276 286
- ³²⁷ Marx u ovom pismu prenosi izvode iz članka *Electricity and agriculture*, koji je bio objavljen 26. aprila i 3. maja 1845. u časopisu «The Economist». 278
- ³²⁸ Reč je o nedeljnom listu «Notes to the People», koji je izlazio 1851 – 1852. u Londonu pod uredništvom Ernesta Jonesa. Posle prelaska Georgea Juliana Harneya u krug sitnoburžoaske demokratije, izdavanje ovog organa revolucionarnog proleterskog krila čartizma dobilo je naročiti značaj. Marx i Engels su potpomagali list, učestvovali u redakciji i izdavanju, i u njemu objavili, od juna 1851. do aprila 1852, više članaka. 280
- ³²⁹ Engels aludira na to što je Wellington, principiijelni protivnik ukidanja zakona o žitu, kao ministar bez portfelja bio prisiljen da učestvuje u njegovom ukidanju 1846. godine. Engels je ironično uporedio ovaj Wellingtonov poraz s porazom Rimljana kod Kaudinskog klanca u blizini grada Kaudiuma (u starom Rimu); ovde su Samničani 321. godine pre nove ere za vreme drugog samnitskog rata

- naneli rimskim legijama poraz i prisilili ih da prođu kroz svod od ukrštenih kopalja, što je za pobeđenu vojsku bilo najveće poniženje. Otuda i izraz »proći kroz kaudinski jaram«. 281
- ³³⁰ Engles ovdje ukazuje na razobličavanje engleskog ministra unutrašnjih poslova Jamesa Grahama od strane Guisseppea Mazzinija. Graham je 1844. naredio poštanskim vlastima da otvaraju pisma italijanskih revolucionarnih emigranata, među njima i pisma Mazzinija, koji je od 1837. živio kao emigrant u Londonu i obavestavao napuljsku i austrijsku vladu o njihovom sadržaju. Grahamove mere imale su za posledicu otkrivanje planova pristalica Mazzinija u Italiji i njihovo pogubljenje 283
- ³³¹ Nameravano izdavanje jednog takvog časopisa nije moglo da se ostvari. 286
- ³³² Ovdje pomenuto pismo nije sačuvano. 289
- ³³³ Aluzija na baladu *Mavarski knez* Ferdinanda Freiligha, u čijim je poslednjim redovima rečeno: »On razdra opnu što s praskom puče.« 289
- ³³⁴ Oktobra 1850. održan je u Varšavi sastanak Nikolaja I sa pruskim prestolonaslednikom Wilhelmom i austrijskim carem Franz-Josephom I kao i njihovim ministrima. U ovom susretu Nikolaj I je nastupio kao posrednik između Pruske i Austrije, čija se borba zaoštrila naročito konfliktom zbog Kurhesena i Šlezvig-Holštajna. Uprkos potpisanom mirovnom ugovoru u Berlinu jula 1850. između Pruske i Danske, koja je htela ponovo da uspostavi stanje u Šlezvig-Holštajnu kakvo je bilo i pre revolucije, Pruska je nastavila da pomaže vojvodstva u njihovoj borbi protiv Danske. Zahtevu austrijskog ministra-predsednika Schwarzenberga da austrijske trupe umarširaju u Šlezvig-Holštajn radi pokoravanja ovog vojvodstva, suprotstavila se Pruska. Nikolaj I, koji se protivio jačanju Pruske i podržavao feudalnu rescepanost Nemačke, dao je prisutnima u Varšavi na znanje da Austrija može da računa na njegovu odlučnu podršku. 289
- ³³⁵ Aprila 1851. izbio je u Portugaliji ustanak protiv reakcionarnog diktatorskog režima vlade Coste Cablara, koji je zastupao ekstremne monarhističke krugove buržoazije i veleposednika. Ustanak je završen sredinom maja 1851. bekstvom Coste Cablara i stupanjem na vlast maršala Saldanna, zastupnika interesa konstitucionalno-liberalnih krugova krupne buržoazije. 290 292
- ³³⁶ Godine 1851. bonapartistički krugovi Francuske pojačano su zahtevali ponovnu reviziju ustava Francuske republike koji je donesen 4. novembra 1848, a naročito onog člana po kojem se predsednik bira na četiri godine i tek četiri godine po isteku njegove službene dužnosti može biti ponovo izabran. Sa revizijom ovog člana bonapartiti su hteli da osiguraju dalje zadržavanje Louis-a Napoleona na vlasti kao i ponovno uspostavljanje carstva. Marx je izvršio analizu francuskog ustava u svom članku *Ustav Francuske Republike, prihvaćen 4. novembra 1848*, i u spisu *Osamnaesti brimer Louis-a Bonaparte*. 291 298
- ³³⁷ *Manchesterschool* (Mančesterska škola) — ekonomsko učenje koje su naročito zastupali engleski građanski ideolozi u prvoj polovini 19. veka. Zagovornici slobodne trgovine, pristalice ovog pravca, obrazovali su mančestersku partiju, partiju engleske buržoaske industrije. Oni su zastupali slobodu trgovine, nemešanje države u privredni život zemlje i u neograničeno iskorišćavanje (eksploataisanje) radničke klase. Mančester je bio agitacioni centar. 292
- ³³⁸ *Parti de l'ordre* (Stranka reda) — koalicija dve monarhističke frakcije Francuske: legitimista (pristalica »legitimnes burbonske dinastije) i orleanista (pristalica orleanse dinastije). Ova kao koalicija formirana partija 1848. konzervativno krupne buržoazije protiv proletarijata, igrala je od 1849. do državnog udara 2. decembra 1851. vodeću ulogu u Zakonodavnoj skupštini Druge republike. Slom njene politike iskoristila je klika Louis-a Bonaparte u svoje svrhe. 294 383

- ³⁹⁹ U ovom pismu Engels analizuje politiku Nemačke prema Poljskoj u slučaju povoljnog razvoja revolucionarnog demokratskog pokreta u Nemačkoj i Rusiji. U vezi s ovim pismom Lenjin je rekao: »Engels ne veruje u uspeh ustanka poljskih šljahtića. Ali sve ove misli . . . nisu nimalo smetale Engelsu i Marxu da se dvanaest godina kasnije, kad je Rusija još uvek spavala a Poljska kipela, odnose s najdubljim i najvatrenijim simpatijama prema poljskom pokretu« (V. I. Lenjin, *Dela*, tom 20, Beograd, 1974, str. 96). 295
- ³⁴⁰ »*Sjajna vojska*« – fraza iz novogodišnje čestitke Friedricha Wilhelma IV od 1. januara 1849. pruskoj vojsci. Marx je kritikovao ovu čestitku u svom članku *Novogodišnja čestitka* (vidi u 9. tomu ovog izdanja, str. 135 - 138). 295
- ³⁴¹ Marx aludira na to da je maja 1849, za vreme izbora za francusku Nacionalnu skupštinu, ministar unutrašnjih poslova, Leon Faucher, uputio lažno telegrafsko saopštenje prefektima u kome je pokušao da zaplaši glasače ponavljanjem junjskih dana da bi izvršio pritisak na glasače i da bi im dao povoda da svoje glasove daju desničarskim kandidatima.
- Trideset prvog maja 1850. Nacionalna skupština je usvojila reakcionarni izborni zakon, kojim je ukinut opšti izborni zakon. Prema ovom zakonu, između ostalog, samo ona lica su imala pravo glasa, koja su najmanje tri godine nastanjena u jednom mestu i plaćala neposredni porez, čime je oko tri miliona glasova izbrisano iz biračkih spiskova. 298
- ³⁴² U Marxovom i Engelsovom polemičkom spisu *Velikani emigracije*, u kome se takođe citira ovaj članak iz nedeljnog lista »Kosmos«, kao autor članka navodi se žena Gottfrieda Kinkela, Johanna, rođena Mockel. 299
- ³⁴³ Kao što se vidi iz Engelsovog pisma Weidemeyeru 19. juna 1851, Engels se nalazio u Londonu u prvoj polovini juna 1851. 300
- ³⁴⁴ Misli se na Adresu Kelnске centralne uprave Savezu od 1. decembra 1850, koju je, uglavnom, sastavio Heinrich Bürgers. Pošto su pisci »Adrese« osudili sektašku delatnost frakcije Wilich-Schapper i istakli značaj teorije za razvitak komunističkog pokreta, solidarisali su se potpuno s Marxom i Engelson. Ovaj dokument sadrži zaključak londonske Centralne uprave od 15. septembra 1850. o formiranju nove centralne uprave u Kelnu i objavljuje, na osnovi predloga londonskih krugova Saveza komunista, isključenje svih članova separatnog Saveza Wilicha i Schappera.
- Ipak, ovo cirkularno pismo nije otkrilo prave razloge rascepa Saveza komunista, pošto delimično pripisuje i Marxu i Engelsu krivicu za rascep. Pojedine teze ovog takta su nejasne i rasplinute. Upravo to je imao Engels u vidu, kad je, s obzirom na Bürgersa, govorio o »claire obscur des Rasonnements«. Prilikom hapšenja članova Saveza komunista ovaj članak je pao u ruke policije i juna 1851. objavljen je u »Dresdner Journal und Anzeiger« i u »Kölnische Zeitung«. 302 305 310
- ³⁴⁵ Reč je o novom statutu Saveza komunista, koji je sastavila kelnška Centralna uprava Saveza u decembru 1850. 302
- ³⁴⁶ »*Slobodne opštine*« – opštine, koje su se 1846 - 1847, pod uticajem pokreta prijatelja svetlosti (vidi napomenu 275) otcpile od službene protestantske crkve i 30. marta 1847. dobile pravo na slobodu veroispovesti. Godine 1849. slobodne opštine su se konačno udružile sa opštinama nemačkih katolika. 302
- ³⁴⁷ Misli se na reakciju građanskih krugova na hapšenje članova Saveza komunista u Kelnu. Marx je ironično nazvao predstavnike ovih krugova »Urlatori«, prema nazivu koji su republikanski demokrati u revoluciji 1848 - 49. u Nemačkoj dali građanskim konstitucionalistima. 305 482
- ³⁴⁸ Engels se poziva na dopis iz Lajpciga od 6. jula koji je objavljen 8. jula 1851. u 189. broju »Allgemeine Zeitung«. 310

- ³⁴⁹ Engels ironično upoređuje poziv Giuseppea Mazzinija Odboru za nemačka pitanja s Poslanicom Rimljanima apostola Pavla u Novom zavetu. 312
- ³⁵⁰ Marx Stirner, *Der Einzige und sein Eigentum*. Leipzig 1845, str. 126. 314
- ³⁵¹ Vidi Karl Marx i Friedrich Engels, *Pregled – od maja do oktobra 1850.* u 10. tomu ovog izdanja, str. 367 - 369. 316
- ³⁵² Aluzija na knjigu Marxa Stirnera *Der Einzige und sein Eigentum*, Leipzig 1845. 318
- ³⁵³ Pierre-Joseph Proudhon, *Idée générale de la révolution au XIXe siècle*, Paris 1851. 319 321 331 332 335 338 339 348 357 361 376
- ³⁵⁴ Engels misli na članke i govore Wilhelma Wolffa u kojima je on pobijao neprijatelje revolucije 1848/49. u Nemačkoj, kao i na seriju Wolffovih čaraka *Die Schlesische-Milliarde*, u kojoj je istraživao naročito težak položaj šleskih seljaka i razobličio pljačkanje seljaka od strane šleskih junkera. 321
- ³⁵⁵ Planirana litografska korespondencija nije ostvarena. 321
- ³⁵⁶ Oko 8. aprila 1851. Marx je primio poziv za saradnju od Charlesa Dane, urednika liberalnog građanskog dnevnog lista «New-York Daily Tribune». Marxova saradnja u listu počela je avgusta 1851. i trajala je do marta 1862; veliki broj članaka za «New-York Daily Tribune» napisao je Engels na molbu Marxa. Članci Marxa i Engelsa u «New-York Daily Tribune» obrađivali su važna pitanja radničkog pokreta, unutrašnje i spoljne politike i ekonomski razvitak u evropskim zemljama, pitanja kolonijalne ekspanzije i nacionalnooslobodilačkog pokreta u ugnjetenim i zavisnim zemljama i drugo. U doba ponovnog jačanja reakcije u Evropi Marx i Engels su iskoristili ovaj rasprostranjeni, napredni američki list, da bi na osnovi činjenica i nedostataka kapitalističkog društva otkrili nepomirljive suprotnosti kapitalizma i ukazali na granice buržoaske demokratije. Uredništvo «New-York Daily Tribune» često je svojevoljno vršila izmene u člancima. Mnogi su objavljeni bez potpisa pisca, kao uvodni članci uredništva, mnogi uopšte nisu štampani. Ove zloupotrebe davale su Marxu povoda za proteste. Od jeseni 1857, usled privredne krize u SAD, koja se odrazila i na finansijski položaj lista, Marx je bio prinuđen da ograniči broj članaka za «New-York Daily Tribune». Njegova saradnja konačno je prestala u martu 1862. za vreme građanskog rata u SAD. Odlučujući uticaj na prekid odnosa između Marxa i «New-York Daily Tribune» imala je činjenica što je list pod pritiskom novih članova uredništva napustio svoje progresivne pozicije. 322
- ³⁵⁷ Prema predanju, rimski patricije Menenije Agripa nagovorio je plebejce, koji su se 494. pre nove ere povukli na Sveto brdo u znak protesta protiv ugnjetavanja patricija, da se pokore, pričajući im basnu o delovima čovečijeg tela koji su se pobunili protiv stomaka. Menenije Agripa je uporedio društvo svoga vremena sa živim organizmom, čije su ruke bile plebejci, koji su hranili stomak ovog organizma – patricije. Ali, pošto odvajanje ruku od stomaka ima neizbežno kao posledicu smrt živog organizma, zaključio je da bi protivljenje plebejaca da ispune svoje obaveze značilo isto što i propast rimske države. 330
- ³⁵⁸ Ukazivanje na napade Karla Heinzena uperene protiv predstavnika komunizma u «Deutsche-Brüsseler Zeitung», br. 77 od 26. septembra 1847, na koje je Engels odgovorio svojim člankom *Komunisti i Karl Heinzen* (vidi u 7. tomu ovog izdanja, str. 251 - 264). 330
- ³⁵⁹ Aluzija na pesmu Heinricha Heinea *Atta Troll*, gde se kaže: «Nikakav talent – ali karakter». 331
- ³⁶⁰ Na Marxovu molbu, Engels je napisao kritički komentar o spisu Pierre-Josepha Proudon-a, koji je poslao Marxu krajem oktobra 1851. 335 379 385 388 390

- ³⁶¹ Videti knjige Richarda Price-a iz 1772. objavljene u Londonu: *An appeal to the public, on the subject of the national debt i Observations on reversionary payments; on schemes for providing annuities for widows, and for persons in old age; on the method of calculating the values of assurances on lives; and on the national debat.* 335
- ³⁶² Na Marxovu molbu Engels je pisao u vremenu od avgusta 1851. do septembra 1852. seriju članaka, *Revolucija i kontrarevolucija u Nemačkoj*. «New-York Daily Tribune» ih objavljuje u vremenu od 25. oktobra 1851. do 23. oktobra 1852, istina s Marxovim potpisom. Tek 1913, u vezi s izdavanjem prepiske između Marxa i Engelsa, saznalo se da je Engels pisao ove članke. 337
- ³⁶³ Dureau de la Malle [Adolphe-Jules-César-Auguste], *Économie politique de Romains*, T. 1 – 2, Paris 1840. 338
- ³⁶⁴ *Istorijska škola* [prava] – reakcionarni pravac u istorijskim i pravnim naukama u Nemačkoj, krajem 18. veka. 339
- ³⁶⁵ Wilhelm Wolff je bio poslanik frankfurtske Nacionalne skupštine 1848/49. 340
- ³⁶⁶ *sporazumaši* – Marx i Engels su tako nazivali poslanike pruske Nacionalne skupštine, koja je sazvana u maju 1848. za izradu ustava «u sporazumu s krunom». 341 350 529
- ³⁶⁷ Misli se na dve suparničke sitnoburžoaske emigrantske organizacije: agitaciono društvo Arnolda Rugea i emigracioni klub Gottfrieda Kinkela. 353
- ³⁶⁸ Krajem avgusta 1851. objavljeno je u štampi saopštenje o proterivanju urednika lista «Kölnische Zeitung» Karla Heinricha Brügemanna iz Kelna. Pokazalo se da je vest neistinita. 354
- ³⁶⁹ Septembra 1851. u Parizu su uhapšeni članovi tamošnje opštine Saveza komunista. Oni su pripadali frakciji Willich-Schaper, koja se otopila od Saveza komunista septembra 1850. i formirala kao samostalna organizacija. Zbog sličnosti sa separatnim udruženjem reakcionarnih katoličkih kantona Švajcarske u četrdesetim godinama 19. veka, Marx i Engels su ovu organizaciju ironično nazvali «Sonderbunde».
- Sitnoburžoaska, zaverenička taktika ove frakcije, koja je ignorisala stvarno stanje i planirala neodložnu pripremu ustanka, pružila je francuskoj i pruskoj policiji mogućnost, uz pomoć provokatora Julienu Chervala (zapravo Joseph Crâmer), koji je upravljao jednom pariskom opštinom, da insceniraju tzv. nemačko-francusku zaveru. Februara 1852. uhapšeni su osuđeni zbog «pripreme državnog udara». Provokator Cherval je pobjegao iz zatvora uz pomoć policije. Pokušaj pruske policije da dokaže da je Savez komunista, kada su ga vodili Marx i Engels, imao učešća u takozvanoj nemačko-francuskoj zaveri, potpuno je osujećen. Conrad Schramm, član Saveza komunista, koji je takođe bio uhapšen septembra 1851. u Parizu, bio je ubrzo posle toga oslobođen zbog nedostatka dokaza. Videti uz to radove Karla Marxa *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu i Gospodin Vogt*. 355
- ³⁷⁰ Posle pada Rimske Republike jula 1849. emigrirao je značajan broj poslanika Ustavotvorne skupštine u Englesku, gde su iz svojih redova obrazovali provizorni Italijanski nacionalni komitet; njemu su pripadali Guiseppe Mazzini i njegove pristalice. Ovaj Komitet je bio opunomoćen od svojih birača da u interesu nacionalnih poslova diže zajmove i da se bavi svim pitanjima koja se tiču italijanskih građana. 358 535
- ³⁷¹ Marx ukazuje na politiku austrijske vlade, koja je u cilju ugnjetavanja poljskog nacionalnog oslobodilačkog pokreta, koristila klasne i nacionalne suprotnosti između ukrajinskog seljaštva i poljskog plemstva. Kada je u februaru i martu 1846. preduzet pokušaj da se organizuje ustanak za nacionalno oslobođenje

- Poljske, i kada je istovremeno izbio ustanak u Galiciji, Austrijancima je uspjelo da u nekim slučajevima podbodu ustaničke seljake na borbu protiv poljskih ustanika. Kada je savladavan ustanak u Krakovu, bio je i pokret galicijskih seljaka u krvi ugušen. Austrijska vlada koja je u vreme revolucionarnih događaja u 1848. pokušala da osigura pomoć galicijskog seljaštva u borbi protiv poljskog nacionalnog oslobodilačkog pokreta, objavila je u proleće 1848. ukidanje kuluka i ukinula neke druge feudalne terete galicijskih seljaka. Ipak, to je bila sasvim nedovoljna reforma, pošto je posed feudalaca ostao netaknut a seljaci bili opterećeni velikom otkupnom sumom, čije su se otplate protezale na mnogo godina. 359 536
- ³⁷² Reč je o pismu, koje je Ernst Dronke u Ženevi pisao Marxu avgusta 1851. U tom pismu Dronke naročito obavestava o svom duelu sa ruskim emigrantom Nikolajem Ivanovičem Sazonovim, o planu da se u vezi s njegovim očekivanim proterivanjem iz Švajcarske nastani u Pijemontu, kao i o nameri da uz pomoć Geoga Weertha, koji je tada boravio u Hamburgu, izvuče novac od dužnika. 359 361
- ³⁷³ *Willichov dokument* — na kongresu Separatnog saveza, koji je održan u leto 1851. posle rascepa Saveza komunista, bio je prihvaćen cirkular »Mere pre, za vreme i posle revolucije«. Dokument je odražavao sektaške, pustolovne planove vođa »Sonderbunda« da veštački podstiču revoluciju, ne vodeći računa o zakonitostima razvoja. Septembra 1851. cirkular je pao u ruke francuskoj policiji prilikom hapšenja članova pariske opštine »Sonderbunda«. Objavljeni su iz toga izvodi u francuskoj štampi, kao i u »Kölnische Zeitung« br. 225 od 19. septembra 1851. 361 365 370
- ³⁷⁴ Vidi rad Marxa i Engelsa, *Pregled [januar/februar 1850]*. (Vidi u 10. tomu ovog izdanja, str. 177 - 187). 362
- ³⁷⁵ Ukazivanje na Australiju, koja je bila mesto progonstva zločinaca. 363
- ³⁷⁶ Aluzija na ustanke u bavorskoj Falačkoj i Badenu od maja do jula 1849. u odbranu državnog ustava koji je bila donela frankfurtska Nacionalna skupština. 371
- ³⁷⁷ Maja 1848. došlo je, kod Belgijskog seoceta Risquons-Tout, nedaleko od francuske granice, do sukoba belgijske republikanske legije koja se nalazila na putu iz Francuske kući, s jednim odeljenjem belgijskih vojnika, koji su u tom sukobu pobedili. Belgijski republikanci su pokušali da upadom u Belgiju ostvare republikanski državni udar. Pokušaj nije uspeo, pre svega, zbog pogrešne, pustolovno-sektaške taktike, koja im je služila za osnovu (vidi opširno o tome članak Engelsa *Smrtne presude u Antverpenu*, u 8. tomu ovog izdanja, str. 324 — 326). 373
- ³⁷⁸ Reč je o Marxovoj izjavi 4. od oktobra 1851. koja je bila objavljena u »Kölnische Zeitung« br. 424 od 9. oktobra 1851 (vidi u 11. tomu ovog izdanja, str. 84). U ovoj izjavi Marx je pobio »perfidno-glupu, neukusno-lažnu spletku« reakcionarnog augsburškog lista »Allgemeine Zeitung«, koji je tvrdio da je Marx poverio baronici von Beck političke tajne o radu Saveza komunista, koji su dostavljeni vladi i poslužili kao osnova za hapšenje članova Saveza. 374
- ³⁷⁹ Na sednici Centralne uprave Saveza komunista krajem avgusta 1850. za vreme oštrog spora između Marxa i Engelsa s jedne strane, i Augusta Wilicha, s druge strane, Conrad Schramm je izazvao Wilicha na dvoboj. Septembra meseca se održao dvoboj u blizini Ostendea i završio se lakšim ranjavanjem Schramma. 374
- ³⁸⁰ Iz Schillerovog epigrama *Sretna deca* ili *Stenograf* (iz »Xeniens«). 375
- ³⁸¹ Reč je o objavljivanju serije članaka *Revolucija i kontrarevolucija u Nemačkoj* od Friedricha Engelsa u listu »New-York Daily Tribune«. 376
- ³⁸² Misli se na spis Hermanna Everbecka *L'Allemagne et les Allemands*. 372

- ³⁸³ Engels ukazuje na posetu kraljice Victorije Mančesteru, sredinom oktobra 1851. 372
- ³⁸⁴ *progresivni magarci od 13. juna* — tako je Marx ironično zvao sitnoburžoaske demokrate Francuske, koji su u Nacionalnoj skupštini pripadali frakciji montanje. Marx je pri tome mislio na neuspeli pokušaj vođa «montanjara» da u Parizu organizuju 11. juna 1849. masovne demonstracije. Demonstracije su bile rasturene. Za vreme događaja 13. juna vođe «montanjara» su dokazale svoju potpunu nesposobnost da vođe revolucionarni pokret narodnih masa. 380
- ³⁸⁵ Reč je o nedeljnom listu čartista «Notes to the Peoples». 380
- ³⁸⁶ Marx misli na pokušaj Gottfrieda Kinkela i drugih vođa sitnoburžoaske emigracije, da 1851/1852. raspišu takozvani nemačko-američki revolucionarni zajam. Ovaj zajam zamišljen je kao sredstvo da se u Nemačkoj pripremi revolucija. Pokušaj je propao. U više napisa Marx i Engels su ismejali ovu pustolovnu zamisao Kinkela da se u vreme opadanja revolucionarnog pokreta, veštačkim putem izazove revolucija. 381 543
- ³⁸⁷ Ujedinjenje «Priatelja svetlosti» [slobodne opštine] sa nemačkim katolicima usledilo je 1850; konačno 1859. 381
- ³⁸⁸ *Državni skupštinari* — mislilo se na poslanike frankfurtske Nacionalne skupštine. 384
- ³⁸⁹ Ovdje je reč o planiranom objavljivanju spisa *Beda filozofije* na nemačkom jeziku, koje u to vreme nije ostvareno. 387
- ³⁹⁰ Pruska vlada je upotrebila sva sredstva da bi što više produžila istražni zatvor članovima Saveza komunista uhapšenim maja 1851. Marx i Engels su se u interesu uhapšenih stalno trudili da iznude što skoriji početak procesa. 387
- ³⁹¹ Otprilike od 5. do 15. novembra 1851. Marx je bio kod Engelsa u Mančesteru. 387
- ³⁹² Iz Marxovih pisama Engesu od 1. i 9. decembra 1851. i Engelsovog pisma Marxu od 16. decembra 1851. vidi se da je Engels tada pripremao satirični pamflet, u kome je kritikovao način života sitnoburžoaskih nemačkih emigranata u Londonu. Jedan od junaka ovog pamfleta trebalo je da bude Karl Schapper, koji je u to vreme bio vođa sektaške Wilich-Schapperove grupe i pripadao inicijatorima rasepa Saveza komunista, septembra 1850. Marx i Engels su nameravali da objave ovaj pamflet anonimno u nedeljnom listu «Die Revolution», čije izdavanje je pripremio u Njujorku Joseph Weydemeyer. Ali, iz niza razloga ova namera nije ostvarena, pre svega zato što su Marx i Engels u to vreme radili na većim spisima (*Osamnaesti brimer Louis-a Bonaparte i Revolucija i kontrarevolucija u Nemačkoj*). Osim toga, došlo je u proleće 1852. do razmimoilaženja između Wilicha i Schappera i pokušaja Schappera da se pomiri sa Marxom. U Marxovom spisu *Velikani emigracije*, napisanom od maja do juna 1852, Schapper se nije više pojavljivao; sarkastične strele su u tom spisu bile uperene protiv Arnolda Rugea, Gottfrieda Kinkela, Augusta Wilicha i drugih. 388 393 404
- ³⁹³ U svom pismu Marxu 17. novembra 1851. Wilhelm Pieper je naveo stihove Heinricha Heinea. 389
- ³⁹⁴ Marx se trudio da organizuje protestni pokret protiv hapšenja najuglednijih članova Saveza komunista, kao protiv procesa koji je prusko pravosuđe pripremalo protiv njih i protiv odugovlačenja tog procesa. Osim toga, on je nameravao da natera emigranstu štampu da počne da piše o kelnskim zatvorenicima. Marx je zbog toga pisao niz izjava u kojima je razobličavao provokativne mere pruske vlasti i sramotni odnos prema zatvorenicima i poslao u Pariz da se objave u francuskoj štampi. Istovremeno je molio Wilhelma Wolffa i Engelsa da napišu

- slična pisma, i to, prvi za Ameriku i Švajcarsku, drugi za Englesku. Ipak, nije postignuto da se organizuje široka protestna kampanja, jer su sitnoburžoaski i buržoaski listovi odbili da štampaju izjave u odbranu zatvorenika. 392
- ³⁹⁵ Izjave koje su Marx i Engels poslali uredništvu lista «The Times» i drugim engleskim listovima, u kojima je razobličena samovolja pruske vlade prema kelnskim optužnicama, nisu objavljene. Koncept izjava Marxa i Engelsa za «The Times» vidi u 11. tomu ovog izdanja, str. 178 - 179. 392
- ³⁹⁶ Povodom dolaska Lajosa Kossutha u Englesku oktobra 1851. čartisti su priredili u njegovu čast svečan miting u Copenhagen House-u, Copenhagen Fieldsu u Londonu. Predsednik čartističkog komiteta za organizaciju dočeka Kossutha, reformist Thornton Hunt, pokušao je da sa ovog mitinga isključi Feargusa O'Connora time što je pominjao znake ludila kod njega. Ovaj Huntov postupak izazvao je snažne proteste čartista, koji su se odnosili prema svom bivšem vodi sa puno saosećanja i simpatija. O'Connor je bio pušten na miting u čast Kossutha, koji je održan 3. novembra 1851. Da bi se opravdao kod čartista, Hunt je napisao demagošku izjavu 29. novembra 1851. u «The Northern Star»-u, u kojoj se prikazivao kao revnosta branilac narodnih interesa i nazvao sebe komunistom. Ipak, Hunt nije bio izabran u Izvršni komitet nacionalnog čartističkog društva. 393
- ³⁹⁷ Vidi «Notes to the People 1851», sv. 2, str. 606. 393
- ³⁹⁸ Sledeći deo pisma nalazi se na 3. strani jednog pisma Wilhelma Piepera (iz Brisela) Marxu od 27. novembra 1851. i neposredno sledi iza teksta Pieperovog pisma. 393
- ³⁹⁹ Ovo pismo Engels je napisao povodom kontrarevolucionarnog državnog udara 2. decembra 1851, koji je u Francuskoj doveo do ukidanja Druge republike i do uspostavljanja Drugog carstva na čelu sa Napoleonom III. Neke misli iz ovog pisma Marx je razvio u svom radu *Osamnaesti brimer Louis-a Bonaparte*, naročito ironično poređenje između državnog udara 2. decembra 1851. i državnog udara 9. novembra 1799 («18 Brimer» prema republikanskom kalendaru) kada se Napoleon Bonaparte proglasio za prvog konzula. 394
- ⁴⁰⁰ Citat iz govora Changarnier-a u francuskoj Nacionalnoj skupštini 3. juna 1851. To je bio odgovor na govor Louis-a Bonaparte u Dižonu 1. juna 1851, u kom su prikrivene pretnje bile upućene na adresu Nacionalne skupštine. 394
- ⁴⁰¹ Od 15. do 21. maja 1800. prešlo je 40 000 francuskih vojnika sa 150 topova alpski klanac Veliki Sveti Bernhard. Četrnaestog juna 1800. pobedila je armija Napoleona Bonaparte u borbi kod Marenga (Severna Italija) austrijske trupe. Pobjeda kod Marenga kao i uspešne akcije drugog dela francuske vojske protiv Austrijanaca u jugozapadnoj Nemačkoj dovele su do raspada druge koalicije evropskih sila (Engleska, Austrija, Rusija, Španija, Napulj, Turska) protiv Francuske. Ova prva velika pobjeda Bonaparte posle njegovog državnog udara od 18. brimera godine VIII (9. novembar 1799) učvrstila je njegovu moć kao prvog konzula Francuske. 395
- ⁴⁰² «Stavimo se na svetskoistorijsko stanovište» – reči iz govora Wilhelma Jordana, poslanika levece u frankfurtskoj Nacionalnoj skupštini, za vreme poljske debate jula 1848. 395
- ⁴⁰³ *Krapülinski* – junak iz pesme Heinricha Heinea *Dva viteza*; poljski plemić, koji je procerdao svoj novac; ime Krapülinski nastalo je iz francuske reči *crapule*, što znači pijančenje, kao i poročan, pokvaren ološ.
Imenom «Krapülinski» Marx je označio Louis-a Bonaparte. 397 403 404
- ⁴⁰⁴ *Napoleonske ideje* – misli se na knjigu Louisa Bonaparte *Des idées napoléoniennes*, koja je izdata u Parizu 1839. 400

- ⁴⁰⁵ Reč je o uvodu koji je Pierre-Joseph Proudhon napisao uz svoj rad *Idée générale de la révolution au XIXe siècle*. 401
- ⁴⁰⁶ Misli se na ustanke radnika u Parizu 1. aprila (12. žernalna po republikanskom kalendaru) 1795. i 20 - 23. maja (1 - 4. prerala) iste godine protiv reakcionarnog režima termidorovaca uspostavljenog 27. jula 1794 (9. termidora), kao i ustanaka radnika u Lionu 1831. i 1834. posle julske revolucije 1830. u Francuskoj. 402
- ⁴⁰⁷ Joseph Weidemeyer je nameravao da u Njujorku pokrene komunistički nedeljnik list «Die Revolution», i molio je Marxa i Engelsa da redovno saraduju. Ali Weidemeyer je, zbog finansijskih teškoća, moga da izda samo dva broja lista u januaru 1852. i morao je prekinuti njegovo izdavanje. U maju i junu 1852. Weidemeyeru je uspelo da, uz pomoć Adolfa Cluša izda još dva broja, i to pod naslovom «Die Revolution. Eine Zeitschrift in zwanglosen Heften». Prva sveska sadržala je Marxov spis *Osannaesti Brimer Louis-a Bonaparte*, druga sveska spis Ferdinanda Freiligratha, pisan januara 1852, *Zwei poetischen Epistel* protiv Gottfrieda Kinkela. 404
- ⁴⁰⁸ Engels misli na Weydemeyerove greške u pisanju; umesto «abolicionisti» pisao je «abolucionisti» 404.
- ⁴⁰⁹ Marx misli na pesmu Heinricha Heinea *Naša mornarica. Pomorska pesma*. 411
- ⁴¹⁰ *pamflet pisma iz Börneove zaostavštine* — vetovatno je reč o spisu koji je izašao 1840. u Frankfurtu na Majni «Ludwig Börnes Urtheil über H. Heine. Ungedruckte Stellen aus den Pariser Briefen. Als Anhang: Stimmen über H. Heines letztes Buch, aus Zeitblättern». 417
- ⁴¹¹ Heineova knjiga o Börneu — misli se na knjigu *Heinrich Heine über Ludwig Börne*, Hamburg 1840.
Marxov članak o Heineovoj knjizi o Börneu dosad nije pronađen. 417
- ⁴¹² U odgovoru Marxu 17. maja 1847. Pierre-Joseph Proudhon odbio je predlog da saraduje kao korespondent za Komunistički dopisni komitet u Briselu, objasnivši da je on protivnik revolucionarnih metoda borbe i komunizma (vidi: «Correspondence de P. J. Proudhon», sv. 2, Pariz 1875, str. 198 - 202). 418
- ⁴¹³ U prvoj polovini 1846. Moses Heß je napisao glavu za «*Nemačku ideologiju*» o Arnoldu Rugeu pod naslovom *Doktor Graziano, pajac nemčke filozofije*. Zbog teškoća u toku 1846, zbog kojih nije štampana *Nemačka ideologija*, Heß je izložio Marxu, u svom pismu 28. jula 1846, predlog da se ova glava izda kao posebna brošura. On je molio Marxa za saglasnost i za povratak rukopisa. Ovo Marxovo pismo je odgovor na tu molbu. Rad je objavljen u «*Deutsche-Brüsseler-Zeitung*», br. 62 i 63 od 5. i 7. avgusta 1847, pod naslovom «*Dottore Graziano's Werke. Zwei Jahre in Paris, Studien und Erinnerungen von A. Ruge*. 420
- ⁴¹⁴ Misli se na zbornik «*Opozicija*», koji je izdao Karl Heinzen 1846. u Manhajmu. 420
- ⁴¹⁵ Reč je o knjizi Arnolda Rugea *Dve godine u Parizu. Studije i sećanja*, prvi i drugi deo, Lajpcig 1846. 420
- ⁴¹⁶ Marx se poziva na pismo izdavača Carla Friedricha Juliusa Leskea od 31. marta 1846. o izdavanju planiranog Marxovog rada «*Kritika politike i nacionalne ekonomije*», a ovo pismo je odgovor na Leskeovo pismo od 29. jula 1846. 421
- ⁴¹⁷ Reč je o sledećem ugovoru između Marxa i Leskea:
«*Između gospodina Dr Marxa, sada u Parizu, s jedne strane, i knjižare C. W. Leskea u Darmštatu, s druge strane, zaključen je sledeći ugovor sa današnjim datumom.*
1. Gospodin dr Marx predaje knjižari C. W. Leske za jedno izdanje svoje delo pod naslovom «*Kritika politike i nacionalne ekonomije*», koje će biti подељено u dve sveske, svaka preko dvadeset štampanih tabaka, u 8°-formatu.

2. Autor, dr Marx, obavezuje se da nijedno delo koje bi moglo ovome konkurisati neće izdati kod drugog izdavača.

3. Sa svoje strane, izdavačka kuća Leske platiće kao honorar gospodinu dr Marxu iznos od 3000 franaka, slovima: tri hiljade franaka, za celo delo, i to tako da prvu polovinu ovog iznosa plati prilikom uručjenja čitavog rukopisa, drugu polovinu prilikom završetka štampanja. Osim toga, obavezuje se da gospodinu piscu isporuči dvanaest primeraka.

4. Izdavačka kuća počinje štampanje dela odmah po predaji rukopisa i snosi brigu da ono izade u pristojnom povezu.

5. Tiraž dela »Kritika politike i nacionalne ekonomije« utvrđen je na 2000 primeraka.

6. Ovaj ugovor važi samo za prvo izdanje dela. Ako bude potrebno drugo izdanje, biće zaključen novi ugovor. Ipak, razume se po sebi, da kod drugog izdanja izdavačka kuća Leske ima prednost.

Ovaj ugovor napravljen je u duplikatu i potpisale su ga obe strane.
Pariz, 1. februara 1845.

Dr Karl Marx
C. Leske.

- ⁴¹⁸ Marx se poziva na pregovore s vestfalskim preduzetnicima Rudolphom Rempelom i Juliusom Meyerom o izdanju *Nemačke ideologije* i o planu da se stvori komunističko izdavačko preduzeće na temelju akcionarskog društva. 422
- ⁴¹⁹ Za vreme svog putovanja sa Engelsom po Engleskoj u julu – avgustu 1845. Marx je studirao u javnoj biblioteci Mančestera dela engleskih nacionalnih ekonomista. 423
- ⁴²⁰ U odgovoru od 19. septembra 1846. Leske je saopštio Marxu da on, s obzirom na strogu cenzuru i policijske progone od strane pruske vlade, odustaje od izdavanja Marxovog rada. 423
- ⁴²¹ Pavel Vasiljevič Anjenkov pisao je Marxu 1. novembra 1846. o knjizi Pierra-Josepha Proudhona *Sistem ekonomskih protivrečnosti ili filozofija bede*: »Priznajem Vam da mi se pravi plan dela čini više kao igra misli, u kojoj se jedan deo nemačke filozofije pokazuje kao prirodan proizvod subjekta i potreba njegovog logičkog razvitka.« 424
- ⁴²² Uz ovo pismo sačuvan je i dodatak od Jenny Marx, upućen ženi Georga Herwegha. 436
- ⁴²³ Krajem novembra 1847. Marx je došao s Engelsom u London radi učešća na drugom kongresu Saveza komunista. 442
- ⁴²⁴ Dvadeset devetog novembra 1847. Marx i Engels su govorili na međunarodnom mitingu u Londonu, koji je pripremila organizacija Fraternal democrats. 442
- ⁴²⁵ Reč je o avanturističkom planu republikanske legije nemačkih emigranata da upadnu iz Francuske u Nemačku. 444
- ⁴²⁶ Piscu koji su doneli notu. 1 aprila – Adalbert von Bornstedt, Wilhelm von Löwenfels, Karl Börnstein, Volk i Mayer – zahtevali su od Marxa da saopšti imena autora članka o Nemačkom demokratskom društvu u »Trier'sche Zeitung«. 447
- ⁴²⁷ Čartisti su 10. aprila 1848. u Londonu sazvali masovne demonstracije, sa kojih je trebalo da se uputi peticija o primanju narodne povelje u Parlamentu. Demokrati, koji su se sakupili na Kennington Commonu trebalo je u povorci da se upute prema zgradi parlamenta. Vlada je zabranila demonstracije, vojska i policija su se sakupile da bi ih sprečile. Vođe čartista, od kojih su mnogi imali kolebljivo držanje, zaključili su da se odreknu demonstracija i nagovorili su demonstrante da se razidu. Neuspeh demonstracija iskoristila je reakcija za akciju protiv radnika i za represalije protiv čartista. 449

- ⁴²⁸ »Neue Rheinische Zeitung« prvo su štampane u štampariji W. Clouth, Kein, ul. Sv. Agate 12, a od br. 88, 89 (kraj avgusta 1848) u štampariji J. W. Dietza, ulica Unter Hutmacher br. 17. 452
- ⁴²⁹ Engels je zbog opasnosti da bude uhapšen morao privremeno da napusti Nemačku. Za to vreme se zadržavao, između ostalog, u raznim gradovima Švajcarske, najviše u Lozani i Bernu, i uspostavljao tesne veze s mesnin demokratskim i radničkim udruženjima. U decembru 1848. on je učestvovao u Bernu na prvom kongresu radničkih udruženja i sekcija nemačkih demokratskih nacionalnih udruženja Švajcarske, kao delegat loznaskih radničkih udruženja. 454
- ⁴³⁰ Reč je o prvom kongresu radničkih udruženja i sekcija nemačkih demokratskih nacionalnih udruženja Švajcarske, koji je održan od 9. do 11. decembra 1848. u Bernu. Na ovom kongresu su bila zastupljena demokratska i radnička udruženja iz raznih gradova Švajcarske. Kongres je usvojio statut Saveza nemačkih udruženja u Švajcarskoj, prema kome je na čelu Saveza trebalo da stoji Centralno udruženje. Ova funkcija je prenesena na radničko udruženje u Bernu. Međutim, stalno je rukovodila Centralna komisija od pet ljudi. Ovoj komisiji, izabranoj 14. decembra 1848, pripadao je i Friedrich Engels kao zapisničar.
- U svom pismu od 7. decembra 1848. udruženje u Veveju izjasnilo se protiv niza predloga koje je donelo Nemačko nacionalno udruženje u Cirihi i, između ostalog, predložilo da novim udruženjem treba da rukovodi Nemački odbrambeni savez u Bazelu. Pismo udruženja u Veveju upućeno kongresu bilo je predmet diskusije na sednici 10. decembra 1848. Centralnoj komisiji je stavljeno u zadatak, da odgovori na ovo pismo i uveri udruženje u Veveju da treba da odstupi od svojih zahteva i da sudeluje u novostvorenom savezu. 454
- ⁴³¹ Misli se na nemačko Nacionalno udruženje u Cirihi, koje je obrazovano aprila 1848. i sledilo demokratsko-republikanske ciljeve. Njemu su pripadali predstavnici građanske inteligencije, kao i nemački radnici koji žive u Švajcarskoj. Udruženje je bilo pod uticajem sitnoburžoaskih demokrata (Julius Fröbel, Arnold Ruge). U leto 1848. Nacionalno udruženje se priključilo organizaciji demokratskih udruženja Nemačke, koja je stvorila po zaključku prvog demokratskog kongresa u Frankfurtu na Majni. Avgusta 1848. Nacionalno udruženje je pozvalo sva nemačka društva u Švajcarskoj da se stvori jedinstvena organizacija i sazove kongres. 454
- ⁴³² Od novembra 1848. Engels se nalazio u Bernu. Lozansko radničko udruženje uputilo je 8. decembra 1848. Engelsu punomoć da bude izaslanik na kongresu u Bernu, kao i instrukcije. Vođe lozanskog udruženja, G. Schneberger, Ch. Haaf i Baugert pisali su tim povodom 8. decembra 1848. bernskom radničkom udruženju: »Nama je nemoguće da pošaljemo jednog delegata zato što ne učestvuje udruženje u Veveju (koje hoće da prizna samo udruženje u Bilu kao centralu). Zbog toga smo zaključili da opunomoćimo prijatelja Engelsa. Ali, isti ne bi bio prisutan, punomoć će preuzeti Fr. Frost.« 454
- ⁴³³ Odbrambeni savez (»pomozite se sam«) osnovao je u jesen 1848. ugledni prvoborac demokratskog i radničkog pokreta Johann Philipp Becker. Centralni odbor saveza nalazio se u Bilu (kanton Bern); njemu su se priključila udruženja koja su nastala u raznim gradovima Švajcarske i koja su se sastojala uglavnom od zanatlija. Odbrambeni savez, koji je zastupao sitnoburžoasko-demokratski pravac, težio je ujedinjenju svih nemačkih dobrovoljačkih odreda u Švajcarskoj da bi u Nemačkoj uspostavio republiku. Organizacija je bila pod uticajem tajnih društava u Francuskoj i Italiji i imala je, na šta ukazuje već i njeno ime, zaverenički karakter. Na pritisak nemačke savezne skupštine švajcarske vlasti sudski su progonile Beckera i druge organizatore Odbrambenog saveza. Becker je bio osuđen i prognan na godinu dana iz kantona Bern. 455
- ⁴³⁴ Misli se na Centralni odbor demokrata Nemačke, izabran na drugom kongresu demokrata u Berlinu (26 - 30. oktobar 1848).

Dalje se misli na Centralni komitet nemačkih radnika, koji je izabran kao rukovodstvo novoosnovanog radničkog bratstva 23. avgusta do 3. septembra 1848. i koji je bio pod rukovodstvom Stephana Borna. Centralni komitet radničkog bratstva imao je sedište u Lajpcigu. Radničko bratstvo bilo je prvo veće, ali još nejedinstveno, labavo ujedinjavanje nemačkih radničkih udruženja. Prema svom programu i cilju ono je bilo pretežno zanatsko-zadružna organizacija. Umesto da se radnici vode na put političke borbe, Born ih je orijentisao na beskorisne sitnoburžoaske eksperimente. Uprkos ovoj ekonomskoj i klasno-pomirljivoj koncepciji, radničko bratstvo imalo je izvesno pozitivno značenje u međulokalnim vezama sa mnogobrojnim radničkim udruženjima i u savladivanju niza zaostalih i esnafskih predstava u ovim radničkim udruženjima. 455

- ⁴³⁵ Advokat Wilhelm Stieber protestovao je u pismu redakciji lista «Neue Rheinische Zeitung» od 26. decembra 1848. protiv jednog dopisa iz Frankfurta na Majni, koji je objavljen u br. 77 od 24. decembra. U ovom dopisu se kaže da je Stieber poznat kao kraljevsko-pruski špijun i da će doći u Frankfurt radi ušućća u istrazi o septembarskim događajima. U prilogu uz broj 182 od 30. decembra 1848. redakcija je donela saopštenje da se Stieber zadržao u Frankfurtu na Majni «povodom jedne sasvim naivne lične stvari».

Stieber, «jedan od najvećih policijskih nitkova 19. veka» (Marx), zadržao se kao policijski agent radi proganjanja naprednih snaga posle ustanka tkača 1844. u Šleziji i 1845. naredio hapšenje i osudu više demokrata i zanatlija. Godine 1851. na energičan zahtev pruskog kralja imenovan je za policijskog savetnika i rukovodioca berlinske kriminalne policije. O njegovom postupku protiv Saveza komunista vidi Marxov spis: *Otkrića o komunističkom procesu u Kelnu* (Vidi u 11. tomu ovog izdanja, str. 333 - 388.) 457

- ⁴³⁶ *Code pénal* — krivični zakonik koji je prihvaćen u Francuskoj 1810. i zaveden u oblasti zapadne i južne Nemačke koje je osvojio Napoleon I; u Rajnskoj provinciji važio je kao *code civil* — građanski zakonik i posle njenog priključenja Pruskoj 1815. godine. Pruska vlada je nastojala da u ovoj provinciji opet uvede prusko zemaljsko pravo. Niz zakona, naredbi i propisa trebalo je da u Rajnskoj provinciji ponovo uspostave feudalne privilegije plemstva (majorate) i pruski krivični zakon, zakon o braku itd. Ove mere, koje su izazvale odlučnu opoziciju, bile su posle martovske revolucije ukinute naredbom od 15. avgusta 1848. 457
- ⁴³⁷ Ovu adresu Martovskom udruženju napisao je Engels kao član Centralne komisije, po nalogu bernskog kongresa Saveza nemačkih udruženja u Švajcarskoj. Na sednici kongresa 10. decembra 1848. došlo je do žestoke diskusije kada se pretresalo pitanje uspostavljanja veza sa sitnoburžoaskim Martovskim udruženjem. Iako je delegat radničkog udruženja u Bernu istupio protiv prepiske s Martovskim udruženjem, jer nije bio na republikanskim pozicijama, zaključeno je da se sastavi jedna adresa Martovskom udruženju. Tekst ovog dokumenta je potvrđen na sednici 11. decembra 1848. Pri sastavljanju adrese Engels je bio vezan odlukom kongresa. On je, ipak, postigao da u ovom službenom spisku dođe do izražaja stav proleterskih revolucionara i lista «Neue Rheinische Zeitung» prema Martovskom udruženju. Tako je on podvukao da republikanski program novostvorenog Saveza nemačkih udruženja u Švajcarskoj čini nemogućom saradnju ove organizacije sa Martovskim udruženjem. 458
- ⁴³⁸ Bernsko udruženje (Radničko udruženje u Bernu) bilo je 1848. jedno od najvećih i najuticajnijih nemačkih radničkih udruženja u Švajcarskoj i imalo je vodeću ulogu u nizu malih radničkih udruženja u kantonu Bern. Imalo je republikansko-demokratski program, stajalo je, ipak, u znatnoj meri pod uticajem Wilhelma Weitlinga i Stephana Borna. U proleće 1849. Udruženje je raspušteno. 458
- ⁴³⁹ Prema članu I statutu Saveza nemačkih udruženja u Švajcarskoj, primljenog na bernskom kongresu, bio je «cilj Saveza da članovi među sobom postanu socijaldemokratski republikanci i da se na zakonskoj osnovi pribavi priznanje

socijaldemokratsko-republikanskih načela i uredjenja među Nemcima i da se teži njihovom ostvarenju.« 458

- ¹⁴⁰ Pod *nemačkom državnom vlašću* ovdje se podrazumeva centralna vlast koju je stvorila frankfurtska Nacionalna skupština 28. juna 1848, sastavljena od državnog namesnika (austrijskog nadvojvode Johanna) i državnog ministarstva. Provi-zorna centralna vlast nije raspolagala nikakvim sopstvenim budžetom i nikakvom sopstvenom armijom i time joj je bila oduzeta svaka realna moć; ona je ipak pomagala kontrarevolucionarnu politiku nemačkih kneževa. O merama centralne vlasti uperenim protiv Švajcarske u vezi s delatnošću nemačkih republikanskih emigranata u Švajcarskoj vidi Engelsov članak *Nemačka Centralna vlast i Švajcarska* (u 9. tomu ovog izdanja, str. 41 - 47). 458
- ¹⁴¹ *takozvana Nacionalna skupština* — Engels tako naziva frankfurtsku Nacionalnu skupštinu, sazvanu 18. maja u Frankfurtu na Majni, koja je zasedala od 18. juna 1849. Zbog brojčane nadmoćnosti kolebljivih i zastrašenih predstavnika liberalnog građanstva i zbog neodlučnosti i nedoslednosti sitnoburžoaskog levog krila, frankfurtska Nacionalna skupština nije mogla da reši osnovne zadatke revolucije 1848/49 (u prvom redu stvaranje nacionalne države i ukidanje feudalizma) i da mobilise narodne snage za otpor agresivnoj kontrarevoluciji i za odbranu državnog ustava, koji je ona sama usvojila. U maju 1849. počela je da se raspada; u Štutgart preseljeni krnji parlament rasterale su 18. juna 1849. virtemberške trupe. 458
- ¹⁴² Engels je napustio Keln krajem septembra 1848. i vratio se sredinom januara 1849. 460
- ¹⁴³ Vidi «Saopštenje o pretplati na Neue Rheinische Zeitung za prvi kvartal 1849». Marx ukazuje na dopis *Allianz der europäischen Polizei* o proterivanju frankfurtskog emigranta Weideckera iz Londona, koji je bio objavljen s beleškom «Keln, 8. jan.» i s potpisom dopisnika Dronkea u listu «Neue Rheinische Zeitung», br. 192 od 11. januara 1849. 461
- ¹⁴⁴ Početkom oktobra 1848. prispeli su u Brisel Engels i Dronke koji su pobjegli iz Kelna posle septembarskih događaja. Obojica su uhapšeni 4. oktobra i silom odvedeni na francusku granicu, odakle su se uputili za Pariz. 462
- ¹⁴⁵ Prilog uz br. 233 lista «Neue Rheinische Zeitung» od 28. februara 1849. donosi belešku bez potpisa, prema kojoj je kapetan 8. čete 16. pešadijskog puka, von Uttenhoven, koji je bio poznat po svojim reakcionarnim pogledima, optužen za špekulisanje državnim ogrevnim materijalom. 463
- ¹⁴⁶ Ovo pismo Marx je pisao iz Bingena, odakle se, oko 3. juna 1849, uputio u Pariz. 465
- ¹⁴⁷ Poslednji broj lista «Neue Rheinische Zeitung» (br. 301 od 19. maja 1849) izi-šao je u crvenom tisku. 466 498 567
- ¹⁴⁸ Engels misli na nemačku kampanju u vezi s državnim ustavom. 467 527
- ¹⁴⁹ Kod Raštata 29. i 30. juna 1849. vodila se poslednja bitka badenske revoluci-onarne armije protiv pruskih trupa. Ostaci badenske armije, koji su bili opkoljeni u tvrđavi Raštata, predali su se 23. jula. 467 474
- ¹⁵⁰ Posle sloma badensko-falačkog ustanka odeljenje u kome se borio Engels prešlo je Švajcarsku granicu 12. jula 1849. 467
- ¹⁵¹ Marx i Engels su izložili svoje shvatanje ideologije i ideologa u delu *Nemačka ideologija*. 468
- ¹⁵² Reč je o traženju izdavača za Marxovo planirano objavljivanje niza brošura. 473
- ¹⁵³ O Marxovom i Engelsovom hapšenju na putu u Bingen vidi napomenu 239.

Početkom juna 1849. Engels je na predlog jednog člana privremene falačke vlade u Kirhajmbolandenu optužen za propagandu protiv vlade i na osnovu toga uhapšen. Sledećeg dana je na intervenciju člana privremene vlade Karla d'Estera ipak oslobođen. 476

- ¹⁵⁴ Članak Wilhelma Wolffa, koji je pomenuo Engels, nije bio objavljen u prvoj svesci časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«. U jednoj redakcijskoj belešci bilo je saopšteno da će članak Wilhelma Wolffa *Poslednji dani nemačkog parlamenta* biti objavljen u drugoj svesci časopisa. Međutim, tek u četvrtoj svesci objavljen je napis Wilhelma Wolffa: *Naknadne vesti, 'Iz Rajha'*, koji je bio posvećen štutgartskom »krnjem parlamentu«, Nacionalnoj skupštini i državnom namesništvu.

Pregled [januar - februar 1850], koji su napisali Marx i Engels, objavljen je u drugom broju časopisa. (Vidi u 10. tomu ovog izdanja, str. 177 - 187.)

Predavanja o političkoj ekonomiji koja je Marx držao u Nemačkom udruženju za obrazovanje radnika u Londonu, nisu bila objavljena u »Neue Rheinische Zeitung«. 482

- ¹⁵⁵ Engels ima u vidu Nemačko udruženje za obrazovanje radnika u Londonu i sitnoburžoasko Demokratsko udruženje na čijem su čelu stajali Karl Heinzen, Gustav Struve, F. A. K. Bobzin i Louis Bauer. Ova sitnoburžoaska demokratska grupa suprotstavljala se stvaranju samostalne organizacije proletarijata i intrigirala je protiv Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu. 483

- ¹⁵⁶ Daul, *Tagebuch eines pp.*, škrabotina Backera – Enseleni – reč je o knjigama *Dnevnik jednog političkog izbeglice za vreme oslobodilačke borbe u Rajnskoj Falačkoj i Badenu*, koji je Daul izdao 1849. u Sankt-Galenu, i o *Istoriji južnonemačke majske revolucije 1849*, Philippa Beckera i Christiana Eschena, objavljenoj u Zenevi 1849. 483

- ¹⁵⁷ Ovo pismo je odgovor na poziv za učešće na sastanku nemačkih političkih emigranata; poziv su 30. decembra 1849. uputili Louis Bamberger, Eduard von Müller-Tellering i Rudolph Schramm. 484

- ¹⁵⁸ Eduard von Müller-Tellering je 5. februara 1850. pismeno zamolio Engelsa da mu nabavi ulaznicu za bal Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu. Engelsono odbijanje ove molbe poslužilo je Müller-Telleringu kao povod za intrige protiv Marxa i Engelsa, kao i protiv pomenutog udruženja. 487

- ¹⁵⁹ Ovom pismu bile su priložene kopije sledećih dokumenata: »Ovim potvrđujem da je gospodin Karl Kilinsky u mesecu julu 1849. bio upućen s mađarskim husarima iz Sardinije u Carigrad i otuda se, pošto nije imao više prilike da svoje usluge ponudi armiji, u februaru 1850. vratio u London.
London, 22. februara 1850. Franz Pulszky

»Ovim potvrđujem da je gospodin Martin Ryschka meseca jula 1849. upućen iz Sardinije u Carigrad s mađarskim husarima i da je imao nameru da stupi u mađarsku službu. Pošto je zbog okončanja rata ta mogućnost otpala, vratio se februara 1850. u London.
London 22. februara 1850. Franz Pulszky 488

- ¹⁶⁰ Ovo pismo je pisano u vezi s intrigom Eduarda von Müller-Telleringa protiv Marxa i Engelsa. Trećeg marta sud časti je isključio von Müller-Telleringa iz radničkog udruženja, zbog čega je on u novom pismu, punom uvreda i klevetničkih napada na Engelsa, protestovao. Ovo pismo je odgovor na sve te intrige. 490

- ¹⁶¹ Misli se na brošuru von Müller-Telleringa *Zapadno-nemačka novinska beda*, Diseldorf 1850. 490

- ¹⁶² Engels ovde očevidno misli na sledeće dokumente: Karl Marx/Friedrich Engels, *Izjava*, Karl Marx Friedrich Engels, *Poruka Centralne uprave Savezu od marta*

1850. i Računski izvještaj Socijal-demokratskog komiteta za izbeglice u Londonu. 494

- ¹⁶³ Reč je o organizovanju francuskih blankističkih emigranata u Londonu. S njima i s predstavnicima revolucionarnog krila čartista Marx i Engels su u ime Saveza komunista sklopili sporazum o osnivanju Svetskog društva revolucionarnih komunista.
Pod »Društvom u Greese Street-u« misli se na »Demokratsko udruženje«. 496
- ¹⁶⁴ Otto Lüning je u »Neue Deutsche Zeitung«, br. 148 - 151 od 22, 23, 25. i 26. juna 1850, objavio prikaz dotada izišlih svezaka (četiri) časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«. Naročitu pažnju posvetio je radovima *Klasne borbe u Francuskoj 1848 - 1850* Karla Marxa i *Nemačka kampanja za državni ustav* Friedricha Engelsa, pri čemu je netačno izložio shvatanja Karla Marxa o diktaturi proletarijata i o uklanjanju klasnih razlika. 499
- ¹⁶⁵ Misli se na ustanak pariskog proletarijata od 23. do 26. juna 1848. koji je, po Lenjinu, bio prvi veliki građanski rat između proletarijata i buržoazije. 500
- ¹⁶⁶ Marx ima u vidu predviđeni kongres Saveza komunista. Kongres, međutim, nije sazvan zbog rasepa u Savezu do koga je došlo u septembru 1850. i zbog razbijačkog delovanja sektaške grupe Willich-Schapper. 501
- ¹⁶⁷ O tome piše 1865. godine Jenny Marx u svom spisu: *Okviri jednog uzbudljivog života*. Posle izlaženja poslednjeg broja »Neue Rheinische Zeitung« 19. maja 1849, »Karl je odlučio da ponovo ode u Pariz, pošto na nemačkom tlu nije mogao ostati . . . Ja sam pošla s troje dece preko Bingena, gde smo . . . ostali 8 dana, u moj stari zavičaj, u zagrljaj ljubljenoj majci. Iz Bingena sam skoknula do Brisela da bih iz tamošnje zalagaonice tek iskupljeno srebreno posude ponovo pretvorila u novac. Weydemeyer i njegova žena primili su me najsrdačnije i bili su mi na usluzi pri transakciji u zalagaonici. Ponovo sam osigurala putni trošak«. 503 562 564
- ¹⁶⁸ Tekst pisma nije sačuvan. Fragment koji se ovde objavljuje uzet je iz optužnice protiv P. G. Roesera, J. G. H. Bürgersa, P. Nothjunga, W. J. Reiffa, H. H. Beckera, R. Danielsa, C. W. Ottoa, A. Jacobija, I. J. Kleina i F. Freiligratha (Keln 1852). 507 508 509 511
- ¹⁶⁹ Iz Marxovog pisma Hermannu Beckeru, uzetog iz optužnice protiv P. G. Roesera i dr., na tom mestu stoji: *Freunden* (prijateljima). Karl Hackenberg citira u svojoj knjizi *Crveni Becker*, Lajpcig 1922, str. 122, Beckerovo pismo iz 1854. i 1855. godine. U njemu Becker objašnjava nedvosmisleno, a izgleda i verodostojno, da je Marxovo pismo falsifikovano utoliko što je tamo prvobitno stajalo *Fremden* (strancima). To je učinjeno iz političkih razloga, da bi se izrazom »prijateljima« stvorio utisak da je postojala vrlo uska veza između Willicha, Marxa i Beckera. — I po smisaonoj vezi izgleda umesnije »strancima«. 508
- ¹⁷⁰ O tekstu koji je ovde izostavljen u optužnici se kaže: »U nastavku se opisuje kako je L. Blanc pridobio svog prijatelja Harneya i progresivno krilo čartista za svoj banket«. 510
- ¹⁷¹ U delu teksta koji je u optužnici izostavljen stoji: »Pošto su Posle toga opširno opisana izostavljanja kojima su ovom prilikom bili izloženi ovi njihovi prijatelji, koji su, kako po gore rečenom izgleda, obojica pripadali Savezu, zaključuje se . . .«. 510
- ¹⁷² Tekst pisma nije sačuvan. Fragment koji se ovde objavljuje citiran je u Danielsovom odgovoru na Marxovo pismo i odatle je uzet. 514
- ¹⁷³ Aluzija na pripadnost Arnolda Rugea Centralnom odboru evropske demokratije. 518

- 474 Marx ima u vidu spise: A. Christ, *Ueber den gegenwärtigen Stand der Frage der Schutzzölle*, Frankfurt a/M. 1851, i Isac Pinto, *Traité de la circulation du crédit*, Amsterdam 1771. 519
- 475 Pod *londonskim zbivanjima* misli se na rascep u Savezu komunista i istupanje Marxa i Engelsa i njihovih pristalica iz Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu.
- 476 Misli se na Centralni odbor evropske demokratije. 521 529
- 477 Posle poraza revolucije 1848/49. rasplamsala se borba između Pruske i Austrije za hegemoniju u Nemačkoj. Austrija je težila ponovnom uspostavljanju Nemačkog saveza, koji se za vreme revolucije stvarno raspao; Pruska se nadala da će svoju hegemoniju obezbediti stvaranjem saveza nemačkih država pod njenim pokroviteljstvom. U jesen 1850. zaoštrila se borba između Austrije i Pruske zbog pokrajine Kurhesen. Revolucionarni događaji u Kurhesenu dali su povod Austriji i Pruskoj da se umešaju u njegove unutrašnje stvari. Na to je Pruska objavila mobilizaciju u novembru 1850. i poslala svoje trupe u Kurhesen, kao odgovor na ulazak austrijskih trupa. Pod pritiskom ruskog cara, Nikolaja I Pruska je popustila bez otpora. 522
- 478 Joseph Weydemayer je u ovo vreme došao u Cirihi sa švajcarskim oficirima Gustavom von Hochstetterom, koji je 1851. objavio u Cirihi i Stuttgartu spis *Dnevnik iz Italije 1848*. 527
- 479 *Otađbinsko-državotvorni ološ* – ironično obeležje za članove Nacionalne skupštine, koji su se bavili izradom državnog ustava. 528
- 480 Ovo Marxovo pismo kao i pismo od 2. decembra 1851 (vidi u ovom tomu, Treći deo, pismo br. 87) žurnalisti Hermannu Ebneru u Frankfurt, prvi put je objavljeno 1956. u *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs* [Saopštenjima austrijskog Državnog arhiva], 9. sveska.
- Kao što iz ostalog materijala objavljenog u ovim *Saopštenjima* proizlazi, Ebner je odmah po prijemu predao pisma policiji, čiji je tajni agent bio u to vreme (što je tek kasnije utvrđeno). Marx i Engels nisu mogli ništa da znaju o vezi Ebnera s policijom. Spisi koje je Ebner predao austrijskoj policiji dospeli su prvo u ministarstvo unutrašnjih, a zatim i u ministarstvo spoljnih poslova Austrije, odakle su dostavljeni austrijskom državnom arhivu. Prvo pismo napisano nepoznatom rukom sačuvano je u austrijskom državnom arhivu kao kopija; drugo pismo je pisano Marxovom rukom.
- U prvom pismu nedostaju početak i kraj, u drugom nedostaje početak. Ta mesta je, kako izgleda, odstranio Ebner pre izručenja policiji.
- Marx je uputio ova pisma Ebneru očekujući da će ih ovaj objaviti u štampi. Mnoge podatke iz tih pisama Marx i Engels su iskoristili 1852, pišući pamflet *Velikani emigracije* (vidi u 11. tomu ovog izdanja, str. 191 - 276). 529 543
- 481 *takozvani nemački centralni komitet* – misli se na Odbor za nemačka pitanja (vidi napomenu 308). 530
- 482 Reč je o proglasu »Nemcima!« (vidi skraćeni tekst toga proglašenja u 11. tomu ovog izdanja, str. 251 - 252), koji je izdao Odbor za nemačka pitanja (vidi napomenu 308). 530
- 483 *Kristalna palata* – palata podignuta od metala i stakla u Londonu za prvu međunarodnu industrijsku izložbu 1851, koja je trebalo da simbolizuje društveni napredak. 532
- 484 Ovdje se verovatno misli na *Poruku Centralne uprave Savezu od marta 1850*, koju su napisali Marx i Engels. 534
- 485 Marxovo pismo je dodatak pismu njegove žene Jenny, gospodi Amaliji Daniels. Kraj pisma, u kome Marx nabroja knjige koje su mu potrebne, nedostaje u

- «Kölnische Zeitung» (br. 275 od 27. oktobra 1852) prema čijem tekstu se pismo objavljuje. 537
- ⁴⁸⁶ Najpoznatiji statistički radovi MacGregora su *The resources and statistics of the nations* (London 1834) i «*Commercial statistics: a digest of the productive resources, commercial legislation, customs tariffs . . . of all nations*» (5. vol., London 1844 - 1850). 538
- ⁴⁸⁷ Očigledno je reč o publikaciji *Statistique générale de la France* (u 12 tomova), koju je pod uredništvom Alexandre-a Moreau de Jonnesa izdalo Ministarstvo trgovine od 1837. do 1852. godine. Moreau de Jonnes je i sam bio autor mnogih radova o pitanjima statistike, ali do 1851. godine njegov rad *Statistique de l'agriculture de la France*, objavljen 1848. u Parizu, bio je jedini rad koji je on dotada objavio iz oblasti statistike. 538
- ⁴⁸⁸ Uvodna napomena George-a Juliana Harneya bila je namenjena prvom engleskom prevodu *Manifesta Komunističke partije*, koji je bio objavljen u brojevima 21 - 24 čartističkog lista «The Red Republican», 9, 16, 23. i 30. novembra 1850. 538
- ⁴⁸⁹ Marx ukazuje na Engelsove članke o Mađarskoj napisane za «*Neue Rheinische Zeitung*», i to: *Mađarska borba, Pruska poternica za Kossuthom*, «*Kölnische Zeitung*» o mađarskoj borbi i Ugarska (vidi u 9. tomu ovog izdanja, str. 139 - 148, 165 - 166, 252 - 255 i 420 - 427). 540
- ⁴⁹⁰ Tekst Marxovog pisma nije sačuvan. Fragment koji se ovde objavljuje citiran je u Clušovom pismu Weydemeyeru, odakle je i uzet. 542
- ⁴⁹¹ Povodom ovog mesta napisao je Adolf Cluß u svom pismu Josephu Weydemeyeru sledeću napomenu: «Kinkelovski zajam, u koji sam se upustio u nedostatku potrebnog znanja o toj stvari, i po M[arxovom] shvatanju zasada tamo učvršćuje moju poziciju».
- O zajmu Gottfrieda Kinkela (takozvani nemačko-amerikanski zajam) vidi napomenu 386. 542
- ⁴⁹² *Krnja štutgartska skupština* — tako Marx podrugljivo naziva frankfurtsku Nacionalnu skupštinu (vidi napomenu 441) posle njenog premeštanja u Štuttgart početkom juna 1849. Skupština se preselila u Štuttgart, i pošto su je napustili konzervativni poslanici i znatan broj liberalnih poslanika, bojala se potpunog raspada. Ovaj «krnji parlament» razjurile su 18. juna virtemberške trupe. 544
- ⁴⁹³ Reč je o Marxovoj i Engelsovoj nameri da sarađuju u časopisu «*Die Revolution*» (vidi napomenu 407). 549
- ⁴⁹⁴ U maju 1852. trebalo je da se završi predsednikovanje Louis-a Bonaparte. Prema francuskom ustavu iz 1848, trebalo je da se izbor novog predsednika vrši svake četvrte godine, druge nedelje meseca maja. 550
- ⁴⁹⁵ Časopis «*Die Revolution*» doneo je oglas o predviđenom objavljivanju jednog Marxovog rada o Pierre-Josephu Proudhonu. Međutim, usled gašenja ovog časopisa i drugih teškoća oko publikovanja ovaj rad je ostao nenapisan. 550
- ⁴⁹⁶ Ovim oslovljavanjem Marx aludira na istoimenu baladu Ferdinanda Freiligrath-a. 552
- ⁴⁹⁷ Reč je o promeni lokala za sastanke londonskog okruga Saveza komunista. Početkom 1852. za to sastajanje je nađena prostorija u Crown Streetu. 552
- ⁴⁹⁸ Drugog decembra 1851. izveo je Louis - Napoleon svoj državni udar u Francuskoj. Ubrzo posle toga, Palmerston, tadašnji ministar spoljnih poslova Velike Britanije, u jednom razgovoru s francuskim poslanikom u Londonu, odobrio je ovaj državni udar. Ovaj svoj korak učinio je Palmerston bez prethodnog dogovora sa ostalim članovima vigovskog kabineta. To je dovelo do njegove ostavke u decembru 1851, iako je engleska vlada u principu delila Palmerstonovo mišljenje i bila prva vlada Evrope koja je priznala bonapartistički režim. 552

- ⁴⁹⁹ Na ovu Marxovu molbu nije stigao nikakav odgovor. Marx je bio prisiljen da 22. marta 1845. potpiše obavezu da neće u Belgiji ništa objavljivati o dnevnoj politici. 557
- ⁵⁰⁰ Zbog bolesti pluća i povremenog krvarenja, Marx je 1838. oglašen za privremeno nesposobnog, a 4. maja 1841. zbog osetljivosti pluća oslobođen je vojne obaveze. 558
- ⁵⁰¹ *Nemački radnički klub* (Klub nemačkih radnika) — osnovan je 8. i 9. maja 1848. u Parizu, a njegovi osnivači bili su vodeći članovi Saveza komunista. Pisac njegovog Statuta bio je Marx. Centralna uprava Saveza komunista nastojala je da nemačke radnike-emigrante u Parizu obuhvati radom ovog kluba i da ih upozna s taktikom proletarijata u buržoasko-demokratskoj revoluciji. Klub se suprotstavio pokušaju sitnoburžoaskih demokrata da uvuku radnike u avanturistički plan i da ih sa naoružanim dobrovoljačkim legijama ubace u Nemačku da bi je »revolucionisali« (vidi napomenu 216). Centralna uprava savetovala je radnicima da ostanu po strani od nemačkih legija Georga Herwegh-a i Adalberta von Borstedta, da se pojedinačno vraćaju kući i da tamo deluju. Klub je obavio velik organizatorski posao i »pokrenuo je tri do četiri stotine radnika da se vrate kući u Nemačku, među njima i veliki broj članova Saveza« (Engels). 560
- ⁵⁰² Ova dva retka su uzeta iz druge strofe pesme *Reveille*, koju je pesnik Ferdinand Freiligrath napisao za revolucionarnu svečanost u Gircenihu kod Kelna 19. marta 1849. 566
- ⁵⁰³ *Kelnska bula* (*Köllner Bannbulle*) — Misli se na »Poruku kelnske Centralne uprave Savezu komunista od 1. decembra 1850«, u kojoj je osuđena sektaška delatnost frakcije Willich-Schapper. (Ova Poruka i Statut Saveza komunista objavljeni su u 10. tomu ovog izdanja, str. 483 - 489.) 568

Literatura

A. Spisak citiranih i pomenutih spisa i članaka
Marxa i Engelsa

- Marx, Karl, *Beda filozofije*. Odgovor na »Filozofiju bede« gospodina Proudhona. (*Dela*, tom 7, str. 51 - 144.) 387 389 397 504
- *Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon.* Paris-Bruxelles 1847. 134 136 138 140 146 152 153 155 158 159 161 166 182 340 376 387 389 437 442 466 504
- Buržoazija i kontrarevolucija.* (*Dela*, tom 9, str. 88 - 105). U: *Neue Rheinische Zeitung*, od 10, 15, 16. i 31. decembra 1848. 540
- *Debate Šeste rajnske skupštine.* Napisao jedan Rajnlandanin. Članak prvi: *Debate o slobodi štampe i o publikovanju rasprava u staleškoj skupštini.* (*Dela*, tom 1, str. 198 - 240.) U: *Rheinische Zeitung*, od 5, 8, 10, 12, 15. i 19. maja 1842. 21
- *Filozofski manifest istorijske škole.* (*Dela*, tom 1, str. 259 - 265.) U: *Rheinische Zeitung*, od 9. avgusta 1842. 21
- *Govor o slobodnoj trgovini*, održan 9. januara 1848. u Demokratskom društvu u Briselu. (*Dela*, tom 7, str. 364 - 375.)
- *Discours sur la question du libre échange*, prononcé à l'Association Démocratique de Bruxelles, dans la séance publique du 9 janvier 1848. [Bruxelles 1848.] 166 480
- *Izjava.* (*Dela*, tom 11, str. 86.) U: *Kölnische Zeitung*, od 9. oktobra 1851. 374
- *Izjava redakcije o ponovnom izlaženju »Neue Rheinische Zeitung«.* (*Dela*, tom 8, str. 356.) 180
- *Klasne borbe u Francuskoj 1848. do 1850.* (*Dela*, tom 10, str. 9 - 90.) U: *Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue.* 1, 2, 3, 5. i 6. sveska, januar do marta i maj do oktobra 1850. 340
- *Kritika Hegelove filozofije državnog prava* (§§ 261 - 313). (*Dela*, tom 3, str. 5 - 111.) 16 19
- *Moralizirajuća kritika i kritizirajući moral.* Prilog Njemačkoj kulturnoj istoriji, Protiv Karla Heinzena. (*Dela*, tom 7, str. 269 - 292.) U: *Deutsche-Brüsseler-Zeitung*, od 28. i 31. oktobra kao i 11, 18. i 25. novembra 1847. 156 540
- *Najamni rad i kapital.* (*Dela*, tom 9, str. 332 - 352.) U: *Neue Rheinische Zeitung*, od 5 - 8. i 11. aprila 1849. 471

- *Opravljanje dopisnika † sa Mozela.* (Dela, tom 1, str. 352 - 375.) U: Rheinische Zeitung, od 15, 17 - 20. januara 1843. 34
 - *Osamnaesti brimer Louis-a Bonaparte.* (Dela, tom 11, str. 91 - 168.)
 - *Der 18te Brumaire des Louis Napoleon.* U: Die Revolution. Eine Zeifsehrift in zwanglosen Heften. 1. Heft. 1852. 550 570
 - *Pismo uredniku lista »La Réforme«.* (Dela, tom 7, str. 442 - 443.) U: La Réforme od 8. marta 1848. 169
 - *Prilog kritici Hegelove filozofije prava. Uvod.* (Dela, tom 3, str. 150 - 160.) U: Deutsch-Französische Jahrbücher. 52
 - *Primedbe povodom najnovije pruske instrukcije o cenzuri.* Od jednog Rajnlandanina. (Dela, tom 1, str. 177 - 195.) U: Anekdotas . . . I, 1843. 15 17
 - *Protekcioniisti, pristalice slobodne trgovine i radna klasa.* (Dela, tom 7, str. 239 - 241) U: Zwei Reden über die Freihandels- und Schutzzollfrage von Karl Marx aus dem Französischen übersetzt und mit einem Vorwort und erläuternden Anmerkungen versehen von J. Weydemeywr. Hamm 1848. 153 154 158 159 160
 - *Sabrani članci,* izd. Hermann Becker, 1. sveska, Köln 1851. 210 276 289 534
 - *Uvodni članak broja 179. lista »Kölnische Zeitung«.* (Dela, tom 1, str. 243 - 258.) U: Rheinische Zeitung, od 10, 12. i 14. jula 1842. 24
 - *Zabrana lista »Leipziger Allgemeine Zeitung« u pruskoj državi.* (Dela, tom 1, str. 334 - 343.) U: Rheinische Zeitung od 1, 4, 6, 8, 10, 13. i 16. januara 1843. 34
- Engels, Friedrich, *Alexander Jung*: »Predavanja o modernoj njemačkoj književnosti«. (Dela, tom 2, str. 214 - 224.) U: Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst. 73
- *Čartistički pokret.* (Dela, tom 7, str. 332 - 333.) U: La Réforme, od 10. i 19. januara 1848. 166
 - *Dva govora u Elberfeldu I - II.* (Dela, tom 5, str. 211 - 227.) U: Rheinsche Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform. I tom, 1845. 94
 - *Francuska politička zbivanja.* (»Zadovoljna« većina – Guizotova shema »reformas – Čudnovati nazor gospodina Garnier-Pagés-a – Demokratski banket u Šalonu – Govor gospodina Ledru-Rollina – Jedan demokratski kongres – Govor gospodina Floconas – »La Réforme« i »Le National«.) (Dela, tom 7, str. 354 - 359.)
 - The »satisfied« majority – Guizot's scheme of »Reform« – Queer notions of M. Garnier-Pagés – Democratic banquet at Chalon – Speech of M. Ledru-Rollin – A democratic congress – Speech of M. Flocon – The »Réformas and the »National«. U: The Northern Star, od 8. januara 1848. 163
 - *Gazde i radnici u Engleskoj.* (Dela, tom 7, str. 267 - 268.)
 - *Les maitres et les ouvriers en Angleterre.* U: L'Atelier, od novembra 1847. 155
 - *Komunisti i Karl Heinzen.* (Dela, tom 7, str. 251 - 264.) U: Deutsche-Brüsseler-Zeitung, od 3. i 7. oktobra 1847. 147 540
 - *Kritička analiza Proudhonove knjige »Idée générale de la révolution au XIXe siècle«.* 378 385 386 388 390
 - *»Kölnische Zeitung« o madarskoj borbi.* (Dela, tom 9, str. 252 - 255.) U: Neue Rheinische Zeitung, od 18. februara 1849. 515 540
 - *Madarska borba.* (Dela, tom 9, str. 139 - 148.) U: Neue Rheinische Zeitung, od 13. januara 1849. 182 184 459 540

- *Nacionalno veće.* (Dela, tom 9, str. 74 - 86.) U: Neue Rheinische Zeitung, od 10. decembra 1848. 182
- *Nacrt za kritiku političke ekonomije.* (Dela, tom 4, str. 24 - 44.) U: Deutsch-Französische Jahrbücher. 78 215
- *Nemački socijalizam u stihovima i prozi. Članak 2. Karl Grün: »O Goetheu s ljudskog stanovišta«.* Darmstadt 1846. (Dela, tom 7, str. 178 - 198.) U: Deutsche-Brüsseler-Zeitung, od 21, 25. i 28. novembra kao i 2, 5. i 9. decembra 1847. 137
- *Nemačka kampanja za državni ustav.* (Dela, tom 10, str. 91 - 164.) U: Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue, 1, 2. i 3. sveska. Januar do marta 1850. 190 474 - 476 482 489 494
- *Opis u novije vreme nastalih i postojećih komunističkih naseobina.* (Dela, tom 5, str. 199 - 210.) U: Deutsches Bürgerbuch für 1845. 79 89 112 127
- *Pismo uredniku lista »The Northern Star«.* (Dela, tom 7, str. 438 - 441.)
 - To the editor of the »Northern Star«. U: The Northern Star, od 25. marta 1848. 169
- *Pismo uredniku lista »The Times«.* (Dela, tom 10, str. 393/394.)
 - To the ed. of the »Times«. 252 253
- *Pokreti 1847. godine.* (Dela, tom 7, str. 406 - 413.) U: Deutsche-Brüsseler-Zeitung, od 23. januara 1848. 165
- *Položaj radničke klase u Engleskoj.* Na osnovu sopstvenih posmatranja i autentičnih izvora. (Dela, tom 4, str. 111 - 327.) 81 85 87 88 90 92 111 415
- *Položaj Engleske. »Past and Present« by Thomas Carlyle,* (Dela, tom 4, str. 45 - 64.) U: Deutsch-Französische Jahrbücher. 78
- *Praznik nacija u Londonu.* (Uz proslavu uspostavljanja francuske republike 22. septembra 1792.) (Dela, tom 5, str. 254 - 264. 113
- *Preduslovi i izgledi za rat Svete alijanse protiv revolucionarne Francuske u godini 1852.* (Dela, tom 10, str. 395 - 417.) 268
- *Principi komunizma.* (Dela, tom 7, str. 293 - 308.) 156 162
- *Proudhon.* (Dela, tom 9, str. 463 - 465.) 182
- *Pruska poternica za Kossuthom.* (Dela, tom 9, str. 165 - 166.) U: Neue Rheinische Zeitung, od 28. januara 1849. 540
- *Radničkoj klasi Velike Britanije.* (Dela, tom 4, str. 111 - 112.)
 - To the working classes of Great-Britain. U: Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Nach eigner Anschauung und authentischen Quellen. Leipzig 1845. 81
- *»Réforme« i »Nationals«.* (Dela, tom 7, str. 346 - 347.) U: Deutsche-Brüsseler-Zeitung, od 30. decembra 1847. 163
- *Revolucija i kontrarevolucija u Nemačkoj.* (Dela, tom 11, str. 3 - 85.)
 - [Revolution und Konterrevolution in Deutschland]. Serija članaka u: »New York Daily Tribune« od 25. i 28. oktobra, 6, 7, 12. i 28. novembra 1851, 27. februara, 5, 15, 18. i 19. marta, 9, 17. i 24. aprila, 27. jula, 19. avgusta, 18. septembra, 2. i 23. oktobra 1852. 337 339 341 348 357 359 - 361 370 376 392 396 550

- Schelling – filozof u Kristu ili preobražavanje sujetovne mudrosti u Božiju mudrost. Za kršćanske vjernike kojima je nepoznata filozofska terminologija. Berlin 1842. Izdavač A. Eysenhardt. (*Dela*, tom 2, str. 179 - 194.) 73
 - Schelling i objavljene. Kritika najnovijeg pokušaja reakcije protiv slobodne filozofije. Leipzig, Robert Binder 1842. (*Dela*, tom 2, str. 139 - 176.) 73
 - Situacija u Belgiji. (*Dela*, tom 7, str. 446 - 447.) 174
 - Status quo u Nemačkoj. (*Dela*, tom 7, str. 34 - 47.) 139 142 143
 - Švajcarska štampa. (*Dela*, tom 9, str. 149 - 152.) U: Neue Rheinische Zeitung, od 17. januara 1849. 184
 - Trgovinska kriza u Engleskoj – Čartistički pokret – Irska. (*Dela*, tom 7, str. 265 - 266.)
 - La crise commerciale en Angleterre – Mouvement Chartiste – Irlande. U: La Réforme, od 26. oktobra 1847. 157
 - Ugarska. (*Delo*, tom 9, str. 417 - 419.) U: Neue Rheinische Zeitung, od 19. maja 1849. 515 504
- Marx, Karl i Friedrich Engels, *Govori o Pruskoj na međunarodnom mitingu u Londonu 29. novembra 1847. povodom sedamnaestogodišnjice poljskog ustanka od 1830.* (*Dela*, tom 7, str. 339 - 341.) U: Deutsche-Brüsseler-Zeitung, od 9. decembra 1847. 442
- Izjava. (*Dela*, tom 10, str. 253 - 254.) U: Neue Deutsche Zeitung, od 28. aprila 1850. 493 494
 - Izjava protiv Arnolda Rugea. (*Dela*, tom 10, str. 391 - 392.) 211 213 215 318
 - Izjava. Uredniku lista »Neue Deutsche Zeitung«. (*Dela*, tom 10, str. 270 - 271.) U: Neue Deutsche Zeitung, od 4. jula 1850. 498
 - Manifest Komunističke partije. (*Dela*, tom 7, str. 377 - 405.)
 - Manifest der Kommunistischen Partei. Veröffentlicht im Februar 1848. London [1848]. 162 164 176 209 273 286 314 340 376 389 521 538
 - Manifesto of the Communist Party. U: The Red Republican, od 9, 16, 23. i 30. novembra 1850. 538 549
 - Nemačka ideologija. Kritika najnovije nemačke filozofije u licu njenih predstavnika Feuerbacha, B. Bauera, Stirnera i nemačkog socijalizma u licu raznih njegovih proroka. (*Dela*, tom 6, str. 10 - 451.) 100 112 119 121 129 132 136 138 139 420 422 423 432 437 442
 - Oglas o pokretanju časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«. (*Dela*, tom 10, str. 5/6.) U: Westdeutsche Zeitung, od 9. januara 1850. 480 482 561
 - Pismo Adamu, Barthélemyu i Vidilu. (*Dela*, tom 10, str. 350.)
 - Messrs. Adam, Berthélemy and Vidil. 245
 - Pismo uredniku lista »The Times«. (*Dela*, tom 11, str. 178 - 179.)
 - To the Editor of the »Times«. 392
 - Poruka Centralne uprave Savezu od marta 1850. (*Dela*, tom 10, str. 203 - 211.) 305 310 313 314 494 534
 - Poruka Centralne uprave Savezu od juna 1850. (*Dela*, tom 10, str. 256 - 261.) 501
 - Pregled [januar do februara 1850]. (*Dela*, tom 10, str. 177 - 187.) U: Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue. 2. sveska, februar 1850. 362 482

- *Pregled od maja do oktobra 1850.* (Dela, tom 10, str. 356 - 390.) U: Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue. 5. i 6. sveska, maj do oktobra 1850. 316
 - *Prethodna napomena povodom nemačkog prevoda zdravnice L. A. Blanquija.* S tekstom zdravnice. (Dela, tom 10, str. 490/491.) 253 270 521
 - *Računski izveštaj Socijaldemokratskog komiteta za izbeglice u Londonu.* (Dela, tom 10, str. 475 - 476.) U: Norddeutsche Freie Presse, od 10. maja 1850. 494
 - *Zahtevi Komunističke partije u Nemačkoj.* (Letak.) (Dela, tom 8, str. 3/4.) 177
- Engels, Friedrich i Karl Marx, *Sveta porodica ili kritika kritičke kritike. Protiv Bruna Bauera i drugova.* (Dela, tom 5, str. 1 - 186.) 54 - 56 78 83 84 86 90 93 94 391 412 415

B. Spisak citiranih i pomenutih radova drugih autora

Dela i spisi

- Adresse des Bildungs-Vereins in London an die deutschen Proletarier.* London 1846 (vidi i nap. 157). 113
- Adresse der deutschen Socialreformer zu Philadelphia an Hermann Kriege und die Socialreformer in New-York.* U: Der Volks-Tribun, od 18. jula 1846 (vidi i i nap. 146). 122
- Alison, Archibald, *History of Europe from the commencement of the French revolution in MDCC LXXXIX to the restoration of the Bourbons in M D CCC XV.* Edinburgh 1833. do 1842. 516
- An den Apostel Ronge.* U: Telegraph für Deutschland. Nr. 56, 1845 (vidi i nap. 171). 131
- Antoine, Gustave. *A. M. Le redacteur du journal «La Patrie».* U: La Patrie, od 7. marta 1851. 252 522
- Aristoteles, *Rhetorica.* 12
- [*Aux démocrates des toutes les nations.*] U: Le Constitutionnel, od 18. novembra 1850. 198 - 200 202 568
- Aux Peuples! Organisation de la démocratie.* U: Le Proscrit, Nr. 2. Avgust 1850 (vidi i nap. 273). 211
- Baco of Verulam, *De dignitate et augmentis scientiarum.* (London 1623.) 12
- Barthelemy, Emmanuel; *Au rédacteur en chef du journal «La Patrie»* U: La Patrie, od 12. marta 1851. 256 522
- [Bastiat, Frédéric, et Pierre-Joseph Proudhon], *Gratuité du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon.* Paris 1850. 388
- Bauer, B[runo], *Die Geschichte des Lebens Jesu mit steter Rücksicht auf die vorhandenen Quellen dargestellt von Dr. von Ammon.* 1. Bd. Leipzig 1842. U: Anekdoten ... II. 1843. 38
- *Die gute Sache der Freiheit und meine eigene Angelegenheit.* Zürich und Winterthur 1842. 38
 - *Leiden und Freuden des theologischen Bewusstseins.* U: Anekdoten ... II. 1843. 38
 - (anonimno) *Die Posaune des jüngsten Gerichts über Hegel den Atheisten und Antichristen. Ein Ultimatum.* Leipzig 1841. 16 19

- [Bauer, Edgar], *Das Juste-Milieu*. U: Rheinische Zeitung, od 5. juna, 16, 18, 21. u 23. avgusta 1842. 26 27
- Bayer, Karl. *Betrachtungen über den Begriff des sittlichen Geistes und über das Wesen der Tugend*. Erlangen 1839. 15
- Becker, Joh[ann] Phil[ipp] und Chr[istian] Esselen, *Geschichte der süddeutschen Mai-Revolution des Jahres 1849*. Genf 1849. 483
- Bem, Joseph. *Erfahrungen über die Congresschen Brand-Raketen bis zum Jahre 1919 in der Königl. Polnischen Artillerie gesammelt und an Seine Kaiserliche Hoheit den Grossfürsten Constantin, General en Chef aller Königl. Polnischen Truppen, berichtet*. Hrsg. von M. Schuh. Weimar 1820. 516
- Bescheidene Frwiderung auf die Beschlüsse der literarischen Repräsentanten des deutschen Kommunismus in Brüssel gegen den Volkstribun, Organ des jungen Amerika*. U: Der Volks-Tribun, od 27. juna 1846 (vidi i nap. 162). 121 122
- Beurmann, Eduard, *Deutschland und die Deutschen*. Bd. 1 - 4. Altona 1838- 1840. 66
- Die Bibel*. 65 71
- Das Neue Testament*. 66
- Evangelium des Matthäus. 66
- Evangelium des Lukos. 66
- Evangelium des Jahannes. 66
- Blanc, Louis, *Historie de dix ans. 1830 - 1840*. T. 1 - 5. Paris 1841 - 1844. 222 235 243
- *Histoire de la révolution française*. T. 1 - 2. Paris 1847. 141 155 164 167 243
- *Organisation du travail*. 4me ed. Bruxelles 1845. 152 243
- *Pages d'histoire de la révolution de février 1848*. Bruxelles 1850. 243
- *To the editor of "The Daily News"*. U: The Daily News, od 11. decembra 1851. 401
- *To the editor of "The Times"*. U: The Times, od 5. marta 1851. 522
- Blanc, Louis; Barthélemy; Karl Schapper; August Willich etc., [*Izjava*,] U: La Patrie, od 7. marta 1851. 252 256 257 522
- Blanc, Louis, Bernard le Clubiste etc., *To the People*. U: The Daily News, od 5. decembra 1851. 397
- Blanqui, Louis-Auguste. *Avis au peuple*. U: La Patrie, od 27. februara 1851. 252 253 256 257 270 277 521 522
- [Börne, Ludwig,] *Ludwig Börne's Urtheil über H. Heine. Ungedruckte Stellen aus den Pariser Briefen*. Als Anhang: Stimmen über H. Heine's letztes Buch, aus Zeitblättern. Frankfurt a. M. 1840. 417
- Bülow-Commerow [Ernst Gottfried Georg von], *Preußen, seine Verwaltung, sein Verhältniß zu Deutschland*. Berlin 1842. 19
- [Bürgers, Heinrich,] *Hr. v. Ladenberg und die Volksschullehrer*. Köln, 29. Dzbr. U. Neue Rheinische Zeitung, od 30. decembra 1848 (vidi i nap. 236). 184
- Capefigue, *Les cent jours*. T. 1 - 2. Paris 1841. 141
- Die Centralbehörde an den Bund*. (Vidi u 10. tomu ovog izdanja str. 483 - 486.) U: Dresdner Journal und Anzeiger, od 22. juna 1851. 302 306 310 568
- Christ, A. *Über den gegenwärtigen Stand der Frage der Schutzzölle*. Frankfurt a. M. 1851. 519

- Christiansen, J., *Die Wissenschaft der römischen Rechtsgeschichte im Grundrisse*
Bd. 1. Altona 1838. 20
- Cicero, Marcus Tullius. *Epistolae*. 254
- Code pénal, au code des délits et des peines*. Cologne 1810. 182 457
- Le comité central démocratique européen, aux Allemands*. U: La Voix du Proscrit,
od 17. novembra 1850. 200
- Correspondence relative to the affairs of Hungary. 1847 - 1849. Presented to both
Houses of Parliament by Command of Her Majesty*. August 15. 1850. London
(vidi i nap. 314). 262
- Cramer, Andres Wilhelm, *De verborum significatione tituli pandectarum et codicis
cum variae lectionis apparatu*. Kiliae 1811. 12
- Creizenach, Theodor, *Dichtungen*, Mannheim 1839. 66
– *Der schwäbische Apoll*. Lustspiel in einem Akt. U: *Dichtungen*. Mannheim
1839. 66
- Daul, A. *Tagebuch eines politischen Flüchtlings während des Freiheitskampfes in
der Rheinpfalz und Baden*. St. Gallen 1849. 483
- Decker, C[arl von], *La petite guerre, ou traité des opérations secondaires de la guerre*;
traduit de l'allemand, avec des notes, par M. Ravichio de Peretsdorf, suivie
de l'instruction secrète de Frédéric II. Bruxelles 1838. 267 527
- Dietz, Oswald, *An die deutschen Arbeiter-Vereine*. U: Schweizerische National-
-Zeitung, od 7. januara 1851. 210
- Doherty, Hugh, *La question religieuse*. U: La Phalange. T. 4, 1846. 101
- [Dronke, Ernst,] *Allianz der europäischen Polizei*. Köln, 8. Jan. U: Neue Rheinische
Zeitung. od 11. januara 1849 (vidi i nap. 443). 461
- Dureau de la Malle, [Adolphe-Jules-Cesar-Auguste], *Économie politique des Romains*.
T. 1 - 2. Paris 1840. 337 338
- Eccarius, Johann Georg; *The last stage of bourgeois society*: U: The Friend of the
People, od 4, 11, 18. i 25. januara 1851. 227
– *Die Schneiderei in London oder der Kampf des großen und des kleinen Capital*.
U: Neue Rheinische Zeitung. Politischökonomische Revue. sveska 5/6,
maja do oktobra 1850. 200
- Ewerbeck, Hermann, *L'Allemagne et les Allemands*. Paris 1851. 376 379 382
- Feuerbach, Johann Paul Anselm, *Lehrbuch des gemeinen in Deutschland gültigen
peinlichen Rechts*. (4. Aufl. Gießen 1808). 12
– *Revision der grundsätze und grundbegriffe des positiven peinlichen Rechts*.
2 Teile. Erfurt rsp. Chemnitz 1799 - 1800. 12
- Dr. Karl Bayer, *Betrachtungen über den Begriff des sittlichen Geistes und über das
Wesen der Tugend*. Erlangen 1839. Bei Palm. U: Hallische Jahrbüchr . . . br.
85 - 87 od 8 - 10. aprila 1840. 15
– *Grundsätze der Philosophie der Zukunft*. Zürich und Winterthur 1843. 52
– *Das Wesen der Religion*. U: Die Epigonen. Band 1, Leipzig 1846. 100 112
119 - 121
– *Das Wesen des Christenthums*. Leipzig 1841. 52 54 82
– *Das Wesen des Christenthums*. 2., vermehrte Auss. Leipzig 1843. 47
– *Des Wesen des Glaubens im Sinne Luther's. Ein Beitrag zum »Wesen des Chri-
stenthums«*, Leipzig 1844. 52 57
- Fichte, Johann Gettlieb, *Gundlage des Naturrechts nach Prinziepen der Wissenschaf-
ftslehre*. 2 Teile. (Jena und Leipzig 1769.) 9

- [Fix, Theodor,] *Notre Présent et notre Avenir, par Charles Biedermann*. U: Journal des Économistes. T. 15, od septembra 1846. 110
- (anonimno) *Questino des Banques*. – *Un nouveau fantôme en Allemagne, par G. Julius*. U: Journal des Économistes. T. 15, od avgusta 1846. 110 111
- Fourier, Charles, *Section ébauchée des trois unites externes*. U: La Phalange. T. 1, 1845. 92
- *Theorie des quatre mouvements et des destinées générales*. U: *Ceuvres completes*. 2de éd. T. 1. Paris 1841. 103
- Freiligrath, Ferdinand. *Der Mohrenfürst*. 289
- *Reveille*. 566
- Gaertner, G[ustav] Fr[iedrich], *Über die Provinzial-Rechte. Sendscheiben an den Königl. Geheimen Justiz und vortragenden Rath im hohen Justiz-Ministerium zu Berlin, Herrn A. W. Goetze*. Berlin 1837. 13
- Godwin, William, *Enquiry concerning political justice, and its influence on morals and happiness*. 2rd ed. Vol. 1 - 2. London 1796. 93
- Goethe, Johann Wolfgang von. *Der Fischer*. 210
- *Totalität*. 112
- *In alten guten Studen (Bundeslied)*. 67
- Gratton, *Concordia discordantium canonum*. 12
- [Grimm, Jacob], *Jacob Grimm über seine Entlassung*. Basel 1838. 61
- Grolman (n), Karl von, *Grundsätze der Criminalrechts-Wissenschaft* (4. Auflage Gießen 1825). 12
- [Grün, Karl.] *Die preußischen Landtags-Abchiede*. Ein Wort zur Zeit. Birwinken 1846. 99 104 105 107
- Grün, Karl, *Die soziale Bewegung in Frankreich und Belgien. Briefe und Studien*. Darmstadt 1845. 100 419
- *Ueber Göthe vom menachlichen Standpunkte*. Darmstadt 1846 (vidi i nap. 175). 137
- Gutzkow, Karl, *Börnes Leben*. U: *Gesammelte Werke von Ludwig Börne*. Vollständig umgearbeitete Ausgabe. Sechster Band. Frankfurt a. M. 1845. 417
- *König Saul*. Trauerspiel in fünf Aufzügen. Hamburg 1839. 66
- *Skizzenbuch*. Kassel und Leipzig 1839. 66
- *Vergangenheit und Gegenwart. 1830 - 1838*. U: *Jahrbuch der Literatur*. 1. Jg. Hamburg 1839. 64
- *Wally, die Zweiflerin*. Roman. Mannheim 1835. 63
- Haide, Ernst von der [d. i. Grün Karl], *Buch der Wanderungen. Ostsee und Rhein*. Hrsg. von Karl Grün. Cassel und Leipzig 1839. 70
- [Harney, George Julian,] *Manifesto of the German Communist Party*. U: *The Red Republican*, od 9. novembra 1850. (vidi i nap. 488). 538
- Harney, Jones etc., *Manifesto of the Fraternal Democrats. To the democracy of Europe*. U: *The Northern Star*, od 2. oktobra 1847. 160
- Hasse, F[riedrich] R[udolf], *Anselm von Canterbury*. 1. Teil: *Das Leben Anselm's* Leipzig 1843. 21
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Phänomenologie des Geistes*. Bamberg und Würzburg 1807. U: *Werke*. Band 2. Berlin 1832. (2. Auss. Berlin 1841.) 38 389
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*. Hrsg. von Karl Ludwig Michelet. U: *Werke Vollst. Ausg. durch einen Verein von Freunden des Verewigten*. Bd. 13 - 15. Berlin 1833 - 1836. 70

Heine, Heinrich. *Atta Troll*. 210

- *Deutschland. Ein Wintermärchen*. 411
- *Unsere Marine. Nautisches Gedicht*. 411
- *Die Nordsee*. 1. Zyklus: *Frieden*. 31
- *Heinrich Heine über Ludwig Börne*. Hamburg 1840. 417

Heineceius, Je[hann] Gotf[ib] *Elementa iuris civilis secundum ordinem Pandectarum, camoda auditoribus methodo adoranta*. Amstelodami 1728. 8

Heinzen, Karl, *Die Helden des teutschen Kommunismus. Dem Herrn Karl Marx gewidmet*. Bern 1848. 182

- [im Artikel] *Polemik. Karl Heinzen und die Kommunisten*. U: Deutsche-Brüssler-Zeitung, od 26. septembra 1847. (vidi i nap. 358). 330 331
- *Ein »Repräsentant« der Kommunisten*. U: Deutsche-Brüsseler-Zeitung, od 21. oktobra 1847 (vidi i nap. 197). 156

[Hermes, Carl Heinrich,] *Köln, 5. Juli; Köln, 29. Juli: Letztes Wort an Hrn. Philippon zu Magdeburg*. U: Kölnische Zeitung, od 6, 30. i 23. avgusta 1842. 26

Hess, M[oses], *Dottore Graziano's Werke. Zwei Jahre in Paris. Studien und Erinnerungen von A. Euge*. U: Deutsche-Brüssler-Zeitung, od 5. i 8. avgusta 1847. 420

- *Erklärung*. U: Kölnische Zeitung, od 28. jula 1846. 420
- *Die Folgen einer Revolution des Proletariats*. U: Deutsche-Brüsseler-Zeitung, od 14, 31. oktobra, 7. i 11. novembra 1847. 157
- *Die letzten Philosophen*. Darmstadt 1845. 84

Homer, *Ilias*. 348

Horaz, *Ars poetica*. 121

– *Carmina*. 291

Instructions pour la ligue, avant, pendant et après la revolution, U: La Partie, od 17. septembra 1851 (vidi i nap. 373). 365

Johnston, A[exander] K[cith], *The physical atlas of natural phenomena: a series of maps and illustrations of the geographical distribution of natural phenomena*. Edinburgh and London 1848. 376

Johnston, James [Finlay] W[eir], *Notes on North America agricultural, economical, and social*. Vol. 1 - 2. Edinburgh and London 1851. 376

Jones, Ernest, *What iz Kossuth? At last he has made his choice*. U: Notes to the People. Vol. 2, br. 31, 1851. 393

Jung, Alexander, *Ein Bonbon für den kleinen Oswald, meinen Gegner in den deutschen Jahrbüchern*. U: Königsberger Literatur-Blatt, od 20. jula 1842 (vidi i nap. 101). 74

Juvenal; *Satirae*. 227

[Kapp, Christidn,] *Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling, ein Beitrag zur Geschichte des Tages von einem vieljährigen Beobachter*. Leipzig 1843. 47

[Kinkel, Johanna,] *Bonn, 10, Mai*. U: Kölnische Zeitung, od 13. maja 1851. 289 530

Klein, Ernst Ferdinand, *Annalen der Gesetzgebung und Rechtsgelehrsamkeit in den Preußischen Staat* en, Bd. 1 - 26. Berlin und Stettin 1788 - 1809. 11

– *Grundsätze des gemeinen deutschen peinlichen Rechts nebst Bemerkung der preußischen Gesetze*. (2. Ausg. Halle 1799.) 11

Kriege, Hermann, *Die kommunistischen Literaten in Brüssel und die kommunistische Politik*. U: Der Volks Tribun, od 20. i 27. juna 1846. 125

- Lancelotti, Giovanni Paolo, *Institutiones iuris canonici*. 12
- Lauterbach, W[olfgang] A[dam], *Collegium theoretico-practicum*. Ad L. Pandectarum Libros methodo synthetica. 12
- *Compendium iuris brevissimis verbis, sed amplissimò sensu & allegationibus universam ferè materiam iuris exhibens*. Tübingen 1769. 12
- Leo, Leonardo, *Miserere*. 68
- La Sagra, Ramon de; *Organisation du travail. Questions préliminaires à l'examen de ce problème*. Paris 1848. 166
- Leroux, Pierre, *Lettres sur le fourérisme, IIIe lettre: Saint-Simon et Fourier. IVe lettre: La plagiat de Fourier*. U: *Revue Sociale*, avgust, septembar 1846. 103
- [Lublinter, Ludwig,] (*Notiz.*) U: *L'Emancipation*, od 7. marta 1848. 168
- Luden, Heinrich, *Geschichte des teutschen Volkes*. Bd. 1 - 12, Gotha 1825 - 1837. 11
- [Lüning, Otto,] *Der Volkstribun, redigirt von Hermann Kriege in New-York*. U: *Das Westphälische Dampfboot*, juli 1846. 112
- (anonimno) *Neue Rheinische Zeitung, politisch-ökonomische Revue von Karl Marx*. U: *Neue Deutsche Zeitung*, od 22, 25. i 26. juna 1850 (vidi i nap. 464). 499 567
- MacGregor, John, *Commercial statistics: a digest of the productive resources, commercial legislation, custom tariffs, navigation, port and quarantine laws and charges, shipping, imports and exports, and the moneys, weights and measures of all nations*. Vol. 1 - 5, London 1844 - 1850. 538
- *The resources and statistics of nation, exhibiting the geographical position and natural resources; the area and population*. London 1844 - 1850. 538
- *Progress of America*. London 1847. 538
- Marheineker, Philipp; *Einleitung in die öffentlichen Vorlesungen über die Bedeutung der Hegelschen Philosophie in der christlichen Theologie*. Berlin 1842. 24
- [Marx Jenny,] *Aus dem Briefe einer deutschen Dame*. U: *Vorwärts!*, od 10. avgusta 1844 (vidi i nap. 83). 54
- [Mayer, Eduard,] *Ein Wort als Einleitung zur Frage: entspricht die Rheinische Kommunal-Verfassung den Anforderungen der Gegenwart?* U: *Rheinische Zeitung*, od 14. avgusta 1842. 26
- MacCulloch, J. R; *A dictionary, practical, theoretical, and historical, of commerce and commercial navigation*. London 1832. 538
- Mazzini, Joseph, *Au Rédacteur*. U: *Journal des Débats politiques et littéraires*, od 18. maja 1851. 294
- *Italy, Austria, and the Pope. A letter to Sir James Graham, Bart*. London 1845 (vidi i nap. 330). 283
- *Le Pape au dix-neuvième siècle*. Bruxelles 1850. 210
- *Republic and royalty in Italy*. U: *The Red Republican*, od 29. juna, 6, 13, 20, 27. jula, 3, 10, 24, 31. avgusta, 14, 28. septembra, 12, 26. oktobra, 2, 9. novembra 1850. 201 203
- [Menzel, Wolfgang,] *Wally, die Zweiflerin Roman von Karl Gutzkow*. Mannheim, Löwenthal 1835. U: *Literatur-Blatt*. Beiloge zum «Morgenblatt für gebildete Stände», Nr. 93 i 94. od 11. i 14. septembra 1835. 63
- Michelet, J[ules], *Histoire de la révolution française*. T. 1 - 2. Paris 1847. 164
- [Mieroslawski, Ludwig von,] *Rapports du général Mieroslawski sur la campagne de Bade*. Berne 1849. 483

- Moreau de Jonnés, Alex, *Statistique générale de la France* (vidi i nap. 487). 583
- Mühlenbruch, Christian Friedrich, *Doctrina pandectarum*. Vol. 1 - 3. Halis Saxonum 1823 - 1825 (3. izd. 1838). 12
- Napier, W[illiam] F[rancis] P[atrick], *History of the war in the Peninsula and in the south of France, from the year 1807 to the year 1814*. Vol. 1 - 6. London 1828 - 1840. Vol. 1 - 6. 242 254 268 269 516
- Neander, August, *Das Leben Jesu Christia in seinem geschichtlichen Zusammenhange und seiner geschichtlichen Entwicklung*. Hamburg 1837. 71
- O'Connor, Feargus Edward. *To the editors of the »Nottingham Mercury«, the »Non-conformist«, the »Dispatch«, the »Globe«, the »Manchester Examiner« and »Lloyds' Trash«*. U: The Northern Star, od 23. oktobra 1847. 156 157
- Die Opposition*. Herausgegeben von K. Heinzen. Mannheim 1846. 420
- Ovid, *Tristia*. 11
- Paulus, H[einrich] E[berhard] G[ottlob], *Die endlich offenbar gewordene positive Philostehungsgeschichte, wörtlicher Text, Beurtheilung und Berichtigung der v. Schellingischen Entdeckungen über Philosophie überhaupt, Mythologie und Offenbarung des dogmatischen Christentums im Berliner Winterkursus von 1841 - 42*. Darmstadt 1843. 47
- [Pfützner,] *Ueber die Broschüre an die hohe zweite Kammer der sächsischen Ständeversammlung*. U: Rheinische Zeitung, od 12. i 14. marta 1843 (vidi i nap. 66). 38
- Physiocrates. Quesnay, Dupont de Nemours, Mercier de la Rivière, Baudeau, Le Trosne, avec une introd. sur la doctrine des physiocrates, des commentaires et des notices historiques, par Eugène Daire*. 1e partie. Paris 1846. 423
- [Pinto, Isaac,] *Traté de la circulation et du crédit*. Amsterdam 1771. 519
- Pompery, Édouard de, *Exposition de la science sociale, constituée par C. Fourier*. 2me ed., revuee et augmentée. Paris 1840. 53
- Porter, G[eorge] R[ichardson], *The progress of the nation, in its various social and economical relations, from the beginning of the nineteenth centry*. A new ed. London 1851. 538
- Price, Richard, *An appeal to the public, on the subject of the national debt*. A new ed. London 1774. 335
- *Observations on reversionary payments; on schemes for providing annuities of widows, and for persons in old age; on the method of calculating the values of assurances on lives; and on the national debt*. 3^a ed., London 1773. 335
- Proudhon, Pierre-Joseph vidi [Bastiat, Frédéric, et Pierre-Joseph Proudhon].
- Proudhon, P[ierre-] J[oseph]; *Idée générale de la révolution au XIXe siècle*, Paris, 1851. 319 321 - 329 331 - 337 338 - 340 348 353 357 361 376 379 401
- *Philosophie der Staatsökonomie oder Nothwendigkeit des Elends*. Deutsch bearb. von Karl Grün. Bd. 1/2 Darmstadt 1847. 107 127
- *Système des contradictions économiques, ou Philosophie de la misère*. T. 1 - 2. Paris 1846. 107 108 114 115 125 127 134 202 424 - 433
- [Prutz, Robert,] *Die Jahrbücher der Gegenwart und die deutschen Jahrbücher*. U: Rheinische Zeitung, od 12. februar 1843 (vidi i nap. 65). 38
- Reden, Friedrich von. *Vergleichende Kultur-Statistik der Gebiets- und Bevölkerungsverhältnisse der Gross-Staaten Europa's*. Berlin 1848. 538

- Rodbertus [-Jagetzow, Johann Karl], *Sociale Briefe an von Kirchmann. Dritter Brief: Widerlegung der Richardo'schen Lehre von der Grundrente und Begründung einer neuen Rententheorie*. Berlin 1851. 291
- Rotteck, Carl von, *Allgemeine Weltgeschichte für alle Stände, von den frühesten Zeiten bis zum Jahre 1831*. Bd. 1 - 4, Stuttgart 1832 - 1833. 259
- Rotteck, Carl von und Carl Welcker; *Das Staats-Lexikon, Encyklopädie der sämmtlichen Staatswissenschaften für alle Stände*. Bd. 1 - 12. Altona 1845 - 1848. 259
- [Ruge, Arnold,] *Aktenmäßige Darlegung der Censurverhältnisse der Hallischen und Deutschen Jahrbücher in den Jahren 1839 1841 - 1842*. U: *Anekdoten* ... I, 1843. 38
- *An einen Patrioten*. U: *Telegraph für Deutschland*, decembar 1844. 86
 - *Das »christlich-germanische« Jystemlieu. Die Berliner »literarische Zeitung«*. 1842. Januar und Februar. U: *Anekdoten* ... II, 1843. 38
 - *Korespondenz. London, der 13. Jan.* U: *Bremer Fages-Chronik*, od 17. januara 1851 (vidi i prap. 269). 210 - 212
 - *Sächsische Zustände*. U: *Rheinische Zeitung*, od 25. septembra 1842. 26
 - *Zwei Jahre in Paris, Studien und Erinnerungen*, Teil 1 und 2. Leipzig 1846. 420
- Ruge, Arnold, und Otto Wigand. *An die Hohe Zweite Kammer der Sächsischen Ständeversammlung. Beschwerde über die durch ein Hohes Ministerium des Innern angeordnete und am 3. Januar 1843 ausgeführte Unterdrückung der Zeitschrift »Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst«*. Braunschweig 1843 (vidi i nap. 67). 38
- Saint-Simon [Claude-Henri de], *Lettres d'un habitant de Genève à ses contemporains*. U: *OEvres de Saint-Simon*. Paris 1841. 103
- Sarrans, B[ernard]jeune. *Lafayette et la révolution de 1830, histoire des choses et des hommes de juillet*. T. 1 - 2, Paris 1832. 222
- [Savary, Anne-Jean-Marie-René, duc de,] *Mémoires du duc de Rovigo, pour servir à l'histoire de l'empereur Napoléon*. T. 1 - 8, Paris 1828. 273 274
- Savigni, Friedrich Carl von, *Das Recht des Besitzes. Eine civilistische Abhandlung*. (1. Aufl. Gießen 1803, 6. Aufl. Gießen 1837). 9 12
- Schiller, Friedrich von. *Die Sonntagskinder*. 375
- Schmidt, Max: *Die Mystereien von Paris*, Von Eugène Sue. U: *Berliner Monatschrift*. Erstes und einziges Heft. Mannheim 1844 (vidi i nap. 114). 81
- Schramm, Cōnrad. *To the editor of »The Friend of the People«*. U: *The Friend of the People*, od 15. marta 1851 (vidi i nap. 302). 252 254
- Smitt, Friedrich von, *Geschichte des Polnischen Aufstandes und Kriges in den Jahren 1830 und 1831*. Nach authentischen Quellen dargestellt, 3 Teile, Berlin 1839. 66
- Solger, K[arl] W[ilhelm] F[erdinand], *Erwin*. Vier Gespräche über Schöne und Kunst. 2. Teile. Berlin 1815. 11
- Soltyk, Roman, *Polen und seine Helden im letzten Freiheitskampfe*. Nebst einem kurzen Abriss der polnischen Geschichte seit ihrem Beginne bis zum Jahre 1830. Aus dem Französischen übersetzt und mit kurzen geographisch-statistischen Notizen über Land und Volk nach den besten Quellen begleitet von Heinrich Elsner. Bd. 1 - 2. Stuttgart 1834. 66
- (anonimno) *Polen, geographisch und historisch geschildert*. Mit einer vollständigen geschichte der Jahre 1830 und 1831. Von einem Augenzeuge. Zwei Teile in einem Band. Stuttgart 1834. 66
- Southey, Robert; *History of the Peninsular war*. Vol. 1 - 3. London 1823 - 1832. 242

- Statuten des Communistischen Bundes* (vidi u 10. tomu ovog izdanja, str. 487 - 489). U: Dresdner Journal und Anzeiger, od 22. juna 1851. 204 302 568
- Stechan, Gottlieb Ludwig, *Hannover, 28. September*. U: Zeitung für Norddeutschland, od 29. septembra 1851. 375
- Stieler's Handatlas über alle Theile der Erde nach dem neuesten Zustande und über das Weltgebäude*. Gotha 1817 - 1822. 516 527
- Stürner, Max. *Der Einzige und sein Eigenthum*. Leipzig 1845 (vidi i nap. 86). 81 - 84 314 318
- Strauß, David Friedrich, *Charakteristiken und Kritiken*. Eine Sammlung zerstreuter Aufsätze aus den Gebieten der Theologie, Authropologie und Aesthetik. Leipzig 1839. 70
- *Das Leben Jesu, kritisch bearbeitet*. Bd. 1 - 2. Tübingen 1835 - 1836 (4. Aufl. Tübingen 1840). 70 71
- Struve, Gutav von, *Grundzüge der Statiswissenschaft*. Bd. 1 - 4. Mannheim. Frankfurt a. M. 1847 - 1848. 259
- *Weltgeschichte in neun Büchern*. 259
- Sue, Eugène, *Les mystères de Paris*. U: Journal des Débats. 55 93
- Tacitus (Publius Cornelius Tacitus), *Germania*. 11
- Techow, Gustav, *Umrisse des kommenden Kriges*. U: New-Yorker Staatszeitung, od 6. septembra 1851. 365 - 373
- Telling [Eduard von Müller-]. *Westdeutscher Zeitungsjammer*. Düsseldorf 1850. 490
- Thiers, A[dolphe], *Histoire du Consulat et de l'Empire*. T. I-II. Paris 1845 - 1851. 242 274 517
- Tholuck, A[ugust], *Die Glaubwürdigkeit der evangelischen geschichte, zugleich eine Kritik des Lebens Jesu von Strauß, für theologische Leser dergestellt*. 2. Aufl. Hamburg, 1838. 71
- Tooke, Thomas, *A history of prices, and of the state of the circulation, from 1839 to 1847 inclusive*. London 1848. 218 538
- Vatke, Wilhelm, *Die menschliche Freinheit in ihrem Verhältnis zur Sünde und zur göttlichen Gnade*. Berlin 1841. 15
- Vaulobelle, Achille de: *Histoire des deux restaurations jusqu'a la chute de Charles X*. T. 1 - 7. Paris 1844 - 1854. 141
- Vergil, *Aeneis*. 476 480
- Vidil, Jules, *Monsieur le rédacteur*. U: La Patrie, od 10. marta 1851. 255 - 257 522
- Volksbücher* (in den Sammlungen von Marbach, Simrock, Schwab u. a. sowie in Einzelausgaben). 69
- *Der ewige Jude*. 69
- *Faust*. 69
- *Der wilde Jäger*. 69
- Weerth, Georg, *Schutzzoll und Freihandel - welchen Einfluß üben sie auf die arbeitenden Klassen?* U: Die Ameise, od 15. oktobra 1847 (vidi i nap. 188). 147
- [Weitlungd, Wilhelm], *Aus einem Privatbriefe von Wilhelm Weitling an Hermann Krige*. U: Der Volks-Tribun, od 27. juna 1847 (vidi i nap. 162). 121 122

- *Garantien der Harmonie und Freiheit*. Vivis 1842. 105
- *Die Menschheit, wie sie ist und wie sie sein sollte*. o. O. 1838. 105
- Wening-Ingenheim, [Johann] N[epomuk] v., *Lehrbuch des Geheimen Civilrechtes*, nach Heiseis Grundriss eines Systems des gemeinen Civil-Rechtes zum Beruf von Pandecton-Vorlesungen. Bd. 1 - 3. (4. Aufl. München 1831 - 1832.) 12
- Wienberg, Ludolf, *Die Dramatiker der Jetztzeit*. 1. Heft. Altona 1839. 66
- Winckelmann, Johann, *Geschichte der Kunst der Alterthums*. 2 Teile. (Dresden 1764. Anmerkungen und Zusätze dazu. 2. Teile. Dresden 1767.) 11
- Wigand, Otto. *An Arnold Ruge*. U: Die Epigonen. Band 1, Leipzig 1846. 104
- Wolff, Wilhelm. *Nachträgliches aus dem Reich*. U: Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue. Heft 4, april 1850 (vidi i nap. 454). 482
- *Die Schlesische Miliarde*. U: Neue Rheinische Zeitung, od 22, 25, 27, 29. marta, 5, 12, 13, 14, i 15. aprila 1849. 540
- Die Zauberflöte*. Oper in zwei Aufzügen von Wolfgang Amadeus Mozart, Text von Emmanuel Schikaneder (1791). 66
- Zöpfl, Heinrich, *Grundsätze des Allgemeinen und Constitutionell-Monarchistischen Staatsrecht, mit Rücksicht auf das gemeingültige Recht in Deutschland ...* 2. unveränd. Abdruck, Heidelberg 1841. 40

II. Periodika

- Allgemeine Literatur-Zeitung*, Heft V, April 1844. Correspondenz aus Zürich. 53
54
- Heft VI, Mai 1844, Correspondenz aus der Provinz. 53 54
- Allgemeine Zeitung*, od 21. jula 1846. Paris, 16. Juli. 108
- od 17. Mai 1851. Paris, 13 Mai. 292
- od 5. Juli 1851. Der Communistenbund. 305
- od 8. Juli 1851. Noch umfassendere Haussuchungen in Aussicht Umfassende Geständnisse des Schneiders Nothjung. 310 311
- od 21. septembra 1851. Des revolutionäre Actenstück des Völkerbundes. 365
- od 30. septembra 1851. Neueste Posten, Köln, 26. Sept. 374
- Berner Zeitung*, od 28. decembra 1849. Anzeige über das Erscheinen der «Neuen Rheinischen Zeitung. Politisch-ökonomische Revue». 482
- Le Corsaire-Satan*, od 16. i 17. avgusta 1846. 100
- The Daily News*, od 25. februara 1851. Banquet des Égaux. 257
- od 8. maja 1851. 283
- od 1. septembra 1851. Remarkable case of fraud by an Austrian spy. -Sudden death of the impostor. 353
- od 10. decembra 1851. 402
- Le Débat Social*, od 19. marta 1848. Encore et toujours l'expulsion de M. Marx. 174
- Deutsche Schnellpost*, od 23. jula 1851. 330
- od 13. avgusta 1851. 350 351

- The Economist*, od 26. aprila i 3. maja 1845. Remarkable discovery
— electricity and agriculture. 278 279 285 286 289
- Frankfurter Journal*, od 9. maja 1851. Köln, 8. Mai. 300
— od 23. maja 1851. Köln, 20. Mai. 292
- La Fraternité*, avgust, novembar, decembar 1845, april, juni, avgust 1846. La civilisation. 111
- The Friend of the People*, br. 9 od 8. februara 1851. Honour to general Bem, the patriot and hero. 231
- Illustrite Zeitung*, od 10. maja 1851. 291
- L'Indépendance belge*, od 19. novembra 1850. 200
- Journal des Débats politiques et littéraires*, od 15. maja 1851. Massage de Mazzini au Comité central de Londres. 294
- Journal des Économistes*, T. 14, Nr. 56, juli 1846. Situation des classes ouvrières en Angleterre, par Frédéric Engels; un volume, Leipsick, 1845. 110
- Kölnische Zeitung*, od 8. marta 1847. 140
— od 6. juna 1848. Briefe aus Baden und der Pfalz. IV. Dürkheim a. d. Hardt. 1. Juni. 189
— od 24. juna 1851. Der communistische Bund. 302
— od 19. septembra 1851. Paris, 16. Sept. (vidi i nap. 373) 361 362 365
- Königl. Preuß. Staats-Kriegs-und Friedens-Zeitung*, od 17. juna 1842. 406
- Le Moniteur Belge*, od 12. maja 1848. 173 174
- Le National*, od 19. avgusta 1848. 104
- Neue Preußische Zeitung*, od 17. juna 1851. Kreistags-Lider. 311
- Neue Rheinische Zeitung*, od 29. novembra 1848. Extra-Blatt zu Nr. 155 der »Neuen Rheinischen Zeitung«. Mittwoch, den 29. November. 182
— od 19. decembra 1848. i 15. januara 1849. Bestellungen auf die »Neue Rheinische Zeitung« für das nächste Quartal, januar i mart 1849. 185 461
— od 24. decembra 1848. Dr. Stieber, Frankfurt, 21. Dez. 457
— od 29. decembra 1848. Ein Aktenstück des Marzvereins, Heidelberg, 26. Dez. 185
— od 30. decembra 1848. Stieber, Frankfurt, 25. Dez. 457
— od 28. februara 1849. Köln, 24. Februar. 463
- The Northern Star*, od 22. novembra 1851. Treatment of Mr. O'Connor at the Kossuth metropolitan demonstration. 392
- La Patrie*, od 28. novembra 1850. 200
— od 12. marta 1851. 255 556
- La Réforme*, od 19. januara 1848. 166
- Die Republik der Arbeiter*, Februar 1851. Korrespondenzen, Paris, den 2. Januar 1851. 270
- Rheinische Zeitung*, od 29. avgusta 1842. Aus dem Hannoverschen, 25. August. 26
- The Sun*, od 17. maja 1851. 291

Trier'sche Zeitung, od 20. decembra 1846. 136
 – od 6. jula 1851. Eine Polizei-Ente? 305

Der Volks-Tribun, od 4. jula 1846. An unsere Freunde. 121

C. Spisak pomenutih časopisa i listova

Abendzeitung – vidi *New-Yorker Abendzeitung*

Aftonbladet [Večernji list] – izlazi od 1830. u Štokholmu; u 19. veku jedan od organa liberalne buržoazije. 133

Allgemeine Literatur-Zeitung [Opšte književne novine] – mesečni časopis, izlazio je od decembra 1843. do oktobra 1844. u Šarlotenburgu, izdavao ga je mladohegelovac Bruno Bauer. 53 54 93

Allgemeine Preußische Staats-Zeitung [Opšte pruske državne novine] – osnovane 1819. u Berlinu; šezdesetih godina poluzvanični organ pruske vlade. 21

Allgemeine Zeitung [Opšte novine] – dnevni list, osnovan 1798, izlazio je do 1810. do 1882. u Augsburgu; zastupao konzervativne interese. 29 51 108 292 305 310 365 374

Anekdoten zur neusten deutschen Philosophie und Publicistik [Neizdato iz najnovije nemačke filozofije i publicistike] – vidi nap. 34. 16 19 23 25 27

Die Arbeiterzeitung [Radničke novine] – izlazile su od 1851. do 1852. u Njujorku, izdavalci su ih nemački emigranti. 320 525 527

Arbeiterrepublik – vidi *Die Republik der Arbeiter*

L'Assemblée nationale [Narodna skupština] – dnevni list, izlazio je od 1848. do 1857. u Parizu; monarhističko-legitimističke orijentacije. 256

L'Atelier. Organe special de la classe laborieuse, rédigé par des ouvriers exclusivement [Radoinica. Specijalni organ radničke klase u redakciji samih radnika] – mesečni časopis, izlazio je od 1840. do 1850. u Parizu; organ zanatlija i radnika koji su bili pod uticajem ideja hrišćanskog socijalizma. Redakciju su činili predstavnici radnika koji su birani svaka tri meseca. 104 153 - 155

L'Atelier Démocratique [Demokratski atelje] – nedeljni list za radnike, izlazio je od 1846. do 1847. u Briselu; 1847. urednik je bio Louis Heilberg. 146 147

Athenäum. Zeitschrift-für das gebildete Deutschland [Ateneum. Časopis za obrazovanu Nemačku] – nedeljni časopis, pod ovim imenom je izlazio 1841. u Berlinu; organ mladohegelovaca. 290

Berliner Monatsschrift. Erstes und einziges Heft. [Berlinski mesečni časopis. Prva i jedina sveska] – izlazio je 1844. u Mannheimu, izdavao ga je mladohegelovac Ludwig Buhl. 83

Berliner Zeitungs-Halle [Berlinska novinska hala] – dnevni list izlazio je od 1846. u Berlinu, izdavao ga je Gustav Julius, organ sitnoburžoaske demokratije. 139

Berner Zeitung [Bernske novine] – pod ovim imenom izlazile su od januara 1845. do novembra 1872. četrdesetih godina organ Radikalne stranke. 185 482

Le Bon Sens [Zdrav razum] – dnevni list, izlazio je od 1832. do 1839. u Parizu; organ konstitucionalne opozicije. 133

- Bremer Tages-Chronik. Organ der Demokratie* [Bremenska dnevna hronika]. Organ demokratije. — list, koji se pojavio kao nastavak lista »Tageschronik« koji je od 1849. do 1850. izdavao sitnoburžoaski demokrata Dulon; u njemu je 1851. saradivao Arnold Ruge. 210 211 213 280 529
- Brüsseler-Zeitung* — vidi *Deutsche-Brüsseler-Zeitung*.
- Le Charivari* [Mačja dreka] — satirični list, izlazio 1832. u Parizu; zastupao je buržoaske radikalne interese; za vreme julske monarhije bio je pun zajedljivih napada na vladu; 1848. prešao je u kontrarevolucionarni tabor. 50 223
- Chronicle* — vidi *The Morning Chronicle*.
- Le Commerce* [Trgovina] — dnevni list, izlazio je (pod ovim naslovom) od 1837. do 1848. u Parizu; zastupao je literalne interese. 50
- Le Constitutionnel* [Ustavni list] — dnevni list izlazio je od 1815. do 1870. u Parizu; četrdesetih godina je bio organ umerenog krila orleanista, u periodu revolucije 1848/49. zastupao je shvatanja kontrarevolucionarne buržoazije, grupisane oko Thiers-a; posle državnog udara Louisa-Bonaparte u decembru 1851. pretvorio se u bonapartistički list. 139 242 252 405
- Le Corsaire-Satan* [Gusarski demon] — satirični list, izlazio je (pod ovim imenom) od 1844. do 1847. u Parizu. 100 109
- Le Courrier Suisse* [Švajcarski kurir] — list, izlazio je od marta 1840. do juna 1853. u Lozani. 50
- The Daily News* [Dnevne novosti] — dnevni list, izlazio je (pod ovim imenom) od 1846. do 1930. u Londonu; literarni organ industrijske buržoazije. 257 283 353 401 402
- Dampfboot* — vidi *Das Westphälische Dampfboot*.
- Le Débats Social, organe de la démocratie* [Socijalne debate, organ demokratije] — nedeljni list, izlazio je od 1844. do 1849. u Brislu; organ buržoaskih radikala i demokrata. 172 174
- Débats* — vidi *Journal des Débats politiques et littéraires*
- La Démocratie pacifique* [Miroљjubiva demokratija] — dnevni list, izlazio je od 1843. do 1851. u Parizu u redakciji Victora Considérant-a; organ Fourier-ovih pristalica. 50 83 100 133 166
- Deutsche-Brüsseler Zeitung* [Nemačko-briselske novine] — vidi nap. 181. 142 144 147 156 163 165 167 330 436 437 540
- Deutsch-Französischen Jahrbücher* [Nemačko francuski godišnjaci] — vidi nap. 104. 37 47 - 49 51 78 86 104 106 215 415 421
- Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst* [Nemački godišnjaci za nauku i umetnost] — časopis, izlazio je (pod ovim imenom) od jula 1841. do njegove zabrane u januaru 1843. u Lajpcigu; Arnold Ruge i Theodor Echtermeyers su ga izdavali kao literarno-filozofski organ maldohegelovaca. 15 16 24 34 37 73
- Deutsche Londoner Zeitung* [Nemačke londonske novine] — nedeljni list izlazio je od aprila 1845. do februara 1851. kao list nemačkih emigranata u Engleskoj; materijalno ga je pomagao vojvoda Karl od Branunšrojga; uređivao ga je sitnoburžoaski demokrata Louis Bamberger; u njemu su 1849/50. pre svega objavljeni članci Karla Heinzena, Gustava Struvea i drugih sitnoburžoaskih demokrata. 530
- Deutsche Schnellpost für Europäische Zustände, öffentliches und sociales Leben Deutschlands* [Nemačka hitna pošta za evropske prilike, javni i društveni život

- Nemačke] – list, izlazio je od 1834. do 1851. u Njujorku kao organ nemačke sitnoburžoaske emigracije u SAD; od 1848. do 1851. Karl Heinzen je bio urednik lista, 1851. u redakciju je ušao i Arnold Ruge. 237 255 277 319 322 350 351 360 387 390 404 524 530 531 535 549
- Deutsche Tribune* [Nemačka tribina] – list, izlazio je od jula 1831. do februara 1832. najpre u Minhenu, zatim u Hamburgu; zastupao je buržoasko-radikalne interese; zabranjen je. 26
- Deutscher Musenalmanach für das Jahr 1838.* [Nemački almanah muza za 1838. godinu] – izdavali su ga u Berlinu Adalbert von Chamisso i Gaudy. 13
- Deutscher Zuschauer* [Nemački posmatrač] – nedeljni list, izlazio je od decembra 1846. do aprila 1848. u Manhajmu i od jula do decembra 1848. u Bazelu; izdavao ga je sitnoburžoaski demokrata Gustav Struve – list radikalne orijentacije. 236 530
- Deutsches Bürgerbuch für 1845* [Nemački spisak građana za 1845] – vidi nap. 118. 84 89 112/113
- The Economist* [Ekonomist] – nedeljni list, osnovan 1843. u Londonu; organ krupne industrijske buržoazije za pitanja ekonomije i politike. 278 280 285 289 354 376 450
- L'Émancipation* [Emancipacija] – dnevni list, izlazi od 1830. u Brislu; organ katoličko-klerikalnih krugova. 168
- Die Epigonen* [Epigoni] – časopis, izlazio je od 1846. do 1848. u Lajpcigu, izdavao ga je Otto Wigand kao filozofski žurnal mladohegelovaca. 100 104 119 - 121
- Europa. Chronik der gebildeten Welt.* [Evropa. Hronika obrazovanog sveta] – časopis koji je izlazio od 1835. do 1885, najpre u Štuttgartu, kasnije u Karlsruheu i najzad u Lajpcigu, izdavali su ga August Lewald (1835 - 1846) i Gustav Kühne (1847 - 1864). 65
- Evangelische Kirchen-Zeitung* [Evangelističke crkvene novine] – izlazile su od 1827. do 1924; osnovao ih je Ernst Wilhelm Hangstenberg. 64 65
- Frankfurter Journal* [Frankfurtske novine] – dnevni list, osnovan u 17. veku, izlazio je od 1903. u Frankfurtu na Majni; sredinom prošlog veka list buržoasko-literalne orijentacije. 292 300
- La Fraternité de 1845. Organe du communisme* [Bratstvo 1845. Organ komunizma] – mesečni časopis za radnike, izlazio je od januara 1845. do februara 1848. u Parizu; zastupao je Babeufove ideje. 111
- The Friend of the People* [Prijatelji naroda] – nedeljni list, izlazio je od decembra 1850. do jula 1851. u Londonu; izdavao ga je George Julian Herney; organ čartista. 201 212 222 227 229 231 234 236 319
- Gemeinnütziges Wochenblatt des Gewerb-Vereins zu Köln* [Opšte korisni nedeljni list zanatskog udruženja u Kelnu] – izlazio je od 1836. do 1855, od 1842. do 1843. izlazio je kao prilog lista «Rheinische Zeitung»; 1845. Karl d'Esther je bio jedan od njegovih urednika. 85
- Der gesellschafter oder Blätter für Geist und Herz* [Drugar ili list za duh i srce] – list, izlazio je od 1817. do 1848. u Berlinu; zastupao je liberalne interese. 534
- Gesellschaftsspiegel. Organ zur Vertretung der besitzlosen Volksklassen und zur Beleuchtung der gesellschaftlichen Zustände der Gegenwart* [Ogledalo društva. Organ za zastupanje siromašnih narodnih klasa i za osvetljavanje sadašnjeg društvenog stupnja] – vidi nap. 119. 84 89 90 92 93 142
- Hannoversche Zeitung* [Hanoverske novine] – dnevni list, osnovan 1842; organ hanoverske vlade. 24

- The Illustrated London News* [Ilustrovane londonske novine] – nedeljni list, izlazio od 1842. 290 292
- Illustrierte Zeitung* [Ilustrovane novine] – nedeljni list, izlazio je od 1843. do 1944. u Lajpcigu; sredinom 19. veka list umereno liberalne orijentacije. 291
- L'Indépendance belge* [Belgijska nezavisnost] – dnevni list, osnovan 1831. u Briselu; organ liberala. 197 200
- Jahrbücher* – vidi *Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst*
- Jahrbücher* – vidi *Deutsch-Französische Jahrbücher*
- Jahrbuch der Literatur* [Književni godišnjak] – izlazio je 1839. u Hamburgu u izdanju Hofimanna i Campea. 64
- Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik* [Godišnjaci za naučnu kritiku] – izlazili su od 1827. do 1846. u Stuttgartu i Tbingenu (1834. u Berlinu). 71
- Jahrbücher der gegenwart* [Savremeni godišnjaci] – nedeljni časopis, izlazio je od jula 1843. do 1848. u Stuttgartu i Tbingenu u redakciji teologa Alberta Schweglera. 38
- Journal des Débats politiques et littéraires* [List za političke i književne debate] – dnevni list, osnovan 1789. u Parizu; tokom 19. veka često je menjao svoju političku orijentaciju. 139 223 256 291 294 296 382
- Journal des Économistes. Revue mensuelle d'économie politique, et des questions agricole, manufacturières et commerciales* [List ekonomista. Mesečna revija za političku ekonomiju, pitanja poljoprivrede, manufakture, trgovine] – mesečni časopis, izlazio je od 1841. do 1943. u Parizu. 110 110
- Journal des Österreichischen Lloyd* [List austrijskog Llyoda] – dnevni list, izlazio je od 1836. do 1854. u Beču; poluzvanični organ. 359
- Karlsruher Zeitung* [Karlsruheške novine] – dnevni list, osnovan 1757; za vreme kampanje za državni ustav 1849. izlazio je kao organ privremene vlade Badena. 189
- Kölnische Zeitung* [Kelnске novine] – dnevni list, izlazio je (pod ovim nazivom) od 1802. do 1945; četrdesetih godina jedan od organa liberalne buržoazije koja je bila neprijateljski raspoložena prema revolucionarno-demokratskom pokretu; za vreme revolucije 1848/49. i u narednom periodu reakcije zastupao je kukavičku i izdajničku politiku pruske liberalne buržoazije. 24 124 133 140 176 185 189 282 289 290 304 305 310 311 313 320 361 365 374 420 480 530 531 561
- Königl. Preuß. Staats-Kriegs-und Friedens – Zeitung* [Kraljevske pruske državne novine za ratna i mirnodopska pitanja] – dnevni list, pod ovim imenom je izlazio od 1752. do 1850. u Kenigsbergu; četrdesetih godina 19. veka bio je jedan od naprednijih buržoaskih listova. 24
- Königsberger Zeitung* – vidi *Königl Preuß. Staats – Kriegs-und Friedens – Zeitung*.
- Der Kosmos* [Kosmos] – nedeljni list, 1851. izdavao ga je u Londonu Ernst Haug kao organ nemačkih sitnoburžoasko-demokratskih emigranata; saradnici lista su bili Arnold Ruge, Gottfried Kinkel, Johannes Ronge, Heinrich Bernhard Oppenheim; Karl Tausenau. Ukupno je izašlo šest brojeva. 280 286 293 298 299 519 530 532
- Közlöny, hivatalos lap* [Službeni list] – dnevni list, izlazio je od 1848. do 1849. u Budimpešti, Debrecinu i Segedinu kao Kossuthov organ. 265

Kreuz – Zeitung – vidi *Neue Preußische Zeitung*

Leipziger Allgemeine Zeitung [Lajpciške opšte novine] – dnevni list, izlazio je od 1837. do aprila 1843, početkom četrdesetih godina jedan od naprednijih buržoaskih listova; naredbom vlade od 29. decembra 1842. zabranjen u Pruskoj. 34

Literatur – Blatt [Književni list] – prilozi za list «Morgen blatt für gebildete Stände», koji su izdavali Wolfgang Menzel, Heinrich Voss, Adolph Müllner; izlazio je od 1820. do 1852. u Štuttgartu i Tübingenu. 63

Literarische Zeitung [Književne novine] – nedeljni list, izlazio je od 1834. do 1849. u Berlinu; finansirala ga je pruska vlada. 38

Literatur – Zeitung – vidi *Allgemeine Literatur – Zeitung*.

Lithographierte – odnosno *Lithographische Correspondenz* – vidi *Preußische Lithographische Correspondenz*.

Lloyd – vidi *Journal des Österreichischen Lloyd*.

The London Telegraph [Londonski telegraf] – dnevni list, izlazio od 1848. u Londonu; zastupao je buržoasko-liberalne interese. 450

Mannheimer Abendzeitung [Manhajmske večernje novine] – dnevni list, izlazio je od 1842. do 1849; osnovao ga je Karl Grün; list radikalne orijentacije. 189

Le Moniteur Belge. Journal officiel [Belgijski glasnik. Zvanični list] – dnevni list, osnovan 1831. u Briselu; organ belgijske vlade. 173 174

The Morning Chronicle [Jutarnja hronika] – dnevni list, izlazio je od 1770. do 1862. u Londonu; organ vigovala, početkom pedesetih godina organ pilovaca, a kasnije konzervativaca. 255 533

Le national (Nacionalni list) – dnevni list, izlazio je od 1830. do 1851. u Parizu; četrdesetih godina organ umerenih buržoaskih republikanaca 50 100 104 109 126 135 141 154 155 159 163 185 294 383 445 446

National-Zeitung – vidi *Schweizerische National-Zeitung*

Neue Deutsche Zeitung. Organ der Demokratie [Nove nemačke novine. Organ demokratije] – dnevni list, izlazio je od 1. jula 1848. do 1. aprila 1849. u Darmštatu a zatim do 1850. u Frankfurtu na Majni; urednički lista su bili Otto Lünig, Joseph Weydemeyer i Georg Günther. 199 471 473 480 493 489 567

Neue Preußische Zeitung [Nove pruske novine] – dnevni list, izlazio je od juna 1848. u Berlinu kao organ kontrarevolucionarne kamarile i pruskog junckerstva; poznat pod imenom «Kreuz-Zeitung». 311 331 337 339 457 494 533

Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie [Nove rajnske novine. Organ demokratije] – vidi nap. 220. 179 180 182 185 186 189 190 262 265 266 281 286 294 295 297 298 300 311 314 320 443 445 450 453 457 459 460 461 463 464 466 467 471 473 474 485 490 494 498 515 521 525 540 563 567

Neue Rheinische Zeitung. Politischökonomische Revue [Nove rajnske novine. Političko-ekonomska revija] – vidi nap. 245. 190 193 197 204 208 210 211 222 286 289 340 365 386 477 480 482 485 489 491 492 494 498 499 504 509 540 552 561 563 564 567 568

New-York Daily Tribune [Njujorška dnevna tribina] – vidi nap. 356. 322 331 337 339 341 348 376 392 396 525 538 549 550

New-Yorker Abendzeitung [Njujorške večernje novine] – pedesetih godina 19. veka izdavali su ih nemački emigranti. 392 393 542

- New-Yorker Staatszeitung* [Njujorške državne novine] — dnevni list, od 1834. izlazio je kao nemački demokratski list; kasnije jedan od ograna Demokratske partije SAD. 318 350 365 — 368 384 524 525 527 528 531 535 538 542
- Norddeutsche Zeitung* — vidi *Zeitung für Norddeutschland*.
- The Northern Star* [Severna zvezda] — nedeljni list, izlazio je od 1837. do 1852. u Lidsu a od novembra 1844. u Londonu; osnivač i urednik lista bio je Feargus Edward O'Connor; četrdesetih godina uređivao ga je Geoge Julian Harney; glavni organ čartista; od 1845. do 1848. u listu su objavljeni mnogi Engelsovi članci. 153 157 160 163 169 174 392
- Notes to the People* [Beleške za narod] — nedeljni list, izlazio je od 1851. do 1852. u Londonu u redakciji Ernesta Jonesa. Marx i Engels su pomagali ovaj časopis čartista, učestvovali u njegovom uređivanju i izdavanju i u njemu od juna 1851. do aprila 1852. objavili veći broj svojih članaka. 280 319 321 393
- Pariser Horen* [Pariski časovi] — mesečni časopis, izlazio od 1847. u Parizu u redakciji Germana Mäurera; časopis buržoasko-radikalnog karaktera. 122 138
- La Patrie* [Otađbina] — dnevni list, osnovan 1841. u Parizu; 1850. zastupao je interese ujedinjenih monarhista, tzv. Stranke reda; posle državnog udara. 2 decembra 1851. organ bonapartista. 200 252 256 522
- Le Père Duchêne* [Čiča Dišen] — list, izlazio je od 1790. do 1794. u Parizu u redakciji Jacques-Renéa Hébert-a; izražavao je raspoloženja gradskih poluproleterskih masa za vreme francuske revolucije. 311
- La Phalange. Revue de la science sociale* [Falanga. Revija za društvene nauke] — izlazila je od 1832. do 1849. u Parizu; više puta je menjala ime, obim, format i intervale u kojima je izlazila; organ Fourier-ovih pristalica. 101
- La Presse* [Štampa] — dnevni list, izlazio od 1836; za vreme Julske monarhije bio je opozicionog karaktera; 1848/1849. bio je organ buržoaskih republikanaca, 1849. kratko vreme je potpomagao bonapartiste; posle državnog udara 2. decembra 1851. list je zauzeo kritički stav prema Drugom carstvu; od 1836. do 1857. Émile Girardin je bio urednik lista. 50 161 382
- Preußische Lithographische Correspondenz* [Pruska litografska korespondencija] — list, izlazio je u Berlinu; poluzvanični organ pruskog ministarstva spoljnih poslova. 331 337 342 353 529 533
- Preußische Staats-Zeitung* — vidi *Allgemeine Preußische Staats-Zeitung*.
- Prometheus. Organ zur socialen Reform* [Prometej. Organ za socijalne reforme] — časopis, koji je u jesen 1846. izdavao u Herisu u Švajcarskoj Hermann Püttnann. (Verovatno je izašao samo dvobroj 1. i 2, od kojeg je najveći broj primeraka, koji je poslat u Nemačku, bio zaplenjen, posle toga nemačke vlasti su zabranile časopis). 112 113
- Le Proscrit. Journal de la république universelle* [Proskribovani. List univerzalne republike] — mesečni časopis Centralnog odbora evropske demokratije, izdavan 1850. u Parizu (izašla su samo dva broja); članovi redakcije su bili Ledru-Rollin, Joseph Mazzini, Ernst Haug, Étienne Arago, Albert Darasz, Louis-Charles Deleclize, Stanislaw Worcell. (Krajem oktobra 1850. pretvorio se u nedeljni časopis «La Voix du Proscrit. Organ de la république universelle», koji je izlazio do septembra 1851. u Sen-Armanu). 352
- The Red Republican* [Crveni republikanac] — nedeljni list, izlazio je od juna do novembra 1850. u redakciji Juliana Harneya; list čartista. 195 196 201 203
- La Réforme* [Reforma] — dnevni list izlazio je od 1843. do 1850. u Parizu; organ jedne grupe sitnoburžoaskih demokrata i republikanaca sa Ledru-Rollinom na čelu, koja se priključila sitnoburžoaskim socijalistima pod vodstvom Louis

- Blanc-a; od oktobra 1847. do januara 1848. Engels je objavio mnoge svoje članke u ovom listu. 50 104 125 126 152 154 - 156 158 160 163 165 166 169 171 174 236 445
- Die Republik der Arbeiter* [Radnička republika] – nedeljni list, izlazio je od 1850. do 1855. u Njujorku, izdavao ga je Wilhelm Weitling; izražavao je shvatanja predstavnika utopijskog komunizma jednakosti. 270 551
- Die Revolution* [Revolucija] – nedeljni časopis, izdavao ga je 1852. u Njujorku Joseph Weydemeyer; zbog finansijskih teškoća izašla su samo dva broja (u januaru 1852); Weydemeyer je uz pomoć Adolfa Cluša uspeo da u maju i junu 1852. izda još dva broja časopisa pod naslovom »Die Revolution. Eine Zeitschrift in Zwanglosen Heften« (Revolucija. Časopis u neobavezanim sveskama). 404 550
- Revue* – vidi *Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue.*
- La Revue indépendante* [Nezavisna revija] – društveno-politički mesečni časopis, izlazio je od novembra 1841. do februara 1848. u Parizu; njegovi urednici su bili Pierre Leroux, George Sand, Louis Viardot; bio je pod uticajem utopijskog socijalizma. 50 153
- Revue Sociale, ou Solution pacifique du problème du prolétariat* [Društvena revija, ili miroljubivo rešenje problema proletarijata] – mesečni časopis, izlazio je od oktobra 1845. do 1850. u Busaku i Parizu u redakciji Pierre-a Leroux-a; organ hrišćanskih socijalista. 104
- Reynolds's Newspaper* [Reynoldsove novine] – nedeljni list, osnovao ga je 1850. u Londonu George William Mac Artur Reynolds; bio je radikalno orijentisan; početkom pedesetih godina podržavao je čartiste. 392
- Rheinische Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform* [Rajnski godišnjaci za društvenu reformu] – vidi nap. 121. 85 90 94 113 410 411 415
- Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe* [Rajnske novine za politiku, trgovinu i zanatstvo] – vidi nap. 122. 21 23 - 27 28 - 31 34 35 38 47 85 509
- Rheinischer Beobachter* [Rajnski posmatrač] – dnevni list, izlazio je od 1844. do početka 1848. u Kelnu; zastupao je kontrarevolucionarne interese. 113 132
- Schnellpost* – vidi *Deutsche Schnellpost für Europäische Zustände, öffentliches und sociales Leben Deutschland.*
- Schweizerische National-Zeitung* [Švajcarske nacionalne novine] – dnevni list, izlazio od 1842. do 1858. u Bazelu. 185 210 342 482
- Le Siècle* [Vek] – dnevni list, izlazio je od 1836. do 1839. u Parizu; četrdesetih godina prošlog veka zastupao je shvatanja onog dela sitne buržoazije koji je zahtevao samo umerene ustavne reforme; pedesetih godina organ umerenih republikanaca. 50 383
- Staats-und Gelehrte Zeitung des Hamburgischen unparteiischen Correspondenten* [Državne i učene novine nepristrasnih hamburških dopisnika] – osnovan 1731, pod ovim imenom je izlazio od 1814 do 1864, zatim do 1923. pod imenom »Hamburgischer Correspondent«. 29
- Staatszeitung* – vidi *New-Yorker Staatszeitung.*
- Star* – vidi *The Northern Star*
- The Sun* [Sunce] – dnevni list, izlazio je od 1789. do 1876. u Londonu; bio je buržoasko-liberalnog karaktera. 291 392
- Tages-Chronik* – vidi *Bremer Tages-Chronik. Organ der Demokratie.*
- Telegraph für Deutschland* [Telegraf za Nemačku] – vidi nap. 123. 66 67

The Telegraph – vidi *The London Telegraph*.

The Times [Vreme] – dnevni list, osnovan je 1. januara 1785. u Londonu pod imenom »Daily Universal-Register«, pod naslovom »The Times« izlazi od 1. januara 1788; najveći engleski list konzervativne orijentacije. 50 244 252 253 257 274 392 450 522 546

Tribun – vidi *Der Volks-Tribun*.

Tribune – vidi *New-York Daily Tribune*.

Tribüne – vidi *Deutsche Tribüne*.

Trier'sche Zeitung [Trijerske novine] – osnovane 1757. u Trijeru, pod ovim nazivom izlaze od 1815; početkom četrdesetih godina buržoasko-radikalni organ; od sredine četrdesetih godina bio je pod uticajem »istinskih socijalista. 100 136 142 305

Veilchen. Harmlose Blätter für die moderne Kritik [Ljubičica. Bezazleni list za modernu kritiku] – nedeljni časopis, izlazio je od 1846. do 1847. u Baucenu. Organ »istinskih« socijalista. 136

Die Volks-Tribun [Narodni tribun] – nedeljni list, izlazio je od 5. januara do 31. decembra 1846. u Njujorku u redakciji Hermanna Kriegea. Organ nemačkih »istinskih« socijalista. 121 122 125

Vorwärts! [Napred!] – vidi nap. 106. 54 79 83 84 86

Weser – Zeitung [Vezerske novine] – izlazile su od 1844. do 1930. u Bremenu; zastupale su buržoasko-liberalna shvatanja. 213

Westdeutsche Zeitung [Zapadnonemačke novine] – izlazile su od 25. maja 1849. do 21. jula 1850. u Kelnu, izdavao ih je Hermann Becker; bile su sitnoburžoasko-demokratskog karaktera. 473 490

Das Westphälische Dampfboot [Vestfalski parobrod] – mesečni časopis, izlazio je od januara 1845. do decembra 1846. u Bilefeldu, a od januara 1847. do marta 1848. u Paderbornu; urednik je bio Otto Lüning; jedan od organa »istinskih« socijalista. 560

Zeitung für Norddeutschland [List za severnu Nemačku] – jutarnje novine, izlazile su od 1848. do 1872. u Hanoveru; zastupale su liberalna gledišta. 375

Registar imena

- Adam* (Adam) – francuski radnik, blankist, član revolucionarnih tajnih društava za vreme Julske monarhije; 1850. jedan od vođa francuskog blankističkog emigrantskog udruženja u Londonu. 199 201 225 233
- Adelung, Johann Christoph* (Johan Kristof Adelung; 1832 - 1806) – filolog, autor mnogih radova iz oblasti etimologije i gramatike nemačkog jezika. 107
- Ahrens, Heinrich* (Hajnrich Arens) – radnik, Weitlingov pristalica; jedan od najaktivnijih predstavnika Saveza pravednih u Parizu. 105
- Albert (Martin Alexandre)* (Marten Aleksandr Alber; 1815 - 1895) – francuski radnik, socijalist, jedan od vođa blankističke tajne organizacije za vreme Julske monarhije, 1848. član privremene vlade. 445
- Aleksandar I* (1777 - 1825) – ruski car (1801 - 1825). 274
- Aleksandar Veliki* (356 - 323. pre n.e.) – antički vojskovođa i državnik, od 336. pre n.e. kralj Makedonije. 535
- Alexis, Willibald* (pseudonim Wilhelma Häringa) (Vilibald Aleksis; 1798 - 1871) – pisac koji je pre svega izdigao istorijski roman do izvesnog umetničkog nivoa. 63
- Alison, Archibald* (Arčibald Elisn; 1792 - 1867) – engleski istoričar i ekonomist, torijevac. 516
- Allard* (Alar) – francuski demokrat. 171
- Allsop, Thomas* (Tomas Olsep; 1795 - 1880) – engleski berzanski senzal, publicist, priključio se čartistima; 1858. finansirao je Orsinijev atentat na Napoleona III. 379
- Ammon, Christoph Friedrich von* (Kristof Fridrih fon Amon; 1766 - 1850) – protestantski teolog. 38
- André, Félicité* (Felisite Andre) – Engelsova poznanica iz Pariza oko četrdesetih godina 19. veka. 164 443
- Anjenkov, Povel Vasiljevič* (1812 - 1887) – ruski liberalni kritičar i publicist, zemljoposjednik; za vreme svojih mnogobrojnih putovanja po inostranstvu upoznao se sa Marxom. 109 417 424 - 433 442
- Aneke, Friedrich (Fritz)* (Fridrih Aneke; oko 1818. do oko 1872) – bivši pruski artiljerijski oficir; 1846. izbačen je iz armije zbog svoje revolucionarne delatnosti; član kelnske opštine Saveza komunista, kolebao se između marksističkih snaga i sekaške grupe Gottschalkovih pristalica; 1848. jedan od osnivača i sekretar Kelnskog radničkog udruženja; urednik lista »Neue Kölnische Zeitung«, član okružnog odbora rajnsko-vestfalskog radničkog udruženja (april/maj 1849), komandant artiljerije revolucionarne armije za vreme badensko-falačkog ustanka 1849; za vreme gradanskog rata u SAD pukovnik u vojsci Severnih država. 183 485
- Anselm of Canterbury* (Anselm Kenterberijski; 1033 - 1109) – teolog i filozof rane skolastike, od 1093. kenterberijski nadbiskup. 21

- Antoine, Gustave* (Gistav Antoan) — početkom pedesetih godina 19. veka francuski emigrant u Londonu; šurak Auguste-a Blanquia. 252 522
- Arago, Dominique-François* (Dominik-Fransoa Arago; 1786 - 1853) — francuski astronom, fizičar i matematičar; buržoaski političar, za vreme Julske monarhije republikanac, 1848. član privremene vlade, učestvovao je u ugušivanju junskog ustanka pariskog proletarijata. 50 445
- Argout, Antoine-Maurice-Apollinaire, comte d'* (Antoan-Moris-Apoliner grof d'Argu; 1782 - 1858) — francuski državnik, od 1830. do 1848. bio je više puta ministar, generalni direktor Francuske banke (1834 - 1857). 397
- Aristotel* (384 - 322. pre n. e.) — među »starim grčkim filozofima najuniverzalnija glava, bavio se najbitnijim formama dijalektičkog mišljenja« (Engels). 12 40
- Arminius (Amin)* (Arminius; 17. pre n.e. do 21. n.e.) — heruski knez, vodio je germanska plemena u borbi protiv Rimljana koje je pobedio 9. godine n. e. u Teutoburškoj šumi. 107 376
- Atila* (umro 453) — hunski kralj (433 - 453). 198
- Bacon, Francis* (Frensis Bekon; 1561 - 1626) — engleski filozof, prirodnjak, istoričar »stvarni rodonačelnik engleskog materijalizma i cele moderne eksperimentalne nauke« (Marx). 12
- Baedeker, Julius Theodor* (Julius Teodor Bedeker; 1814 - 1880) — napredni izdavač i knjižar, 1845/1846. izdavao je časopis »Gesellschaftsspiegel«. 79 89 91 92
- Boillut* (Baji) — belgijski demokrat, 1848. blagajnik Association démocratique u Briselu. 172
- Bakunjin, Mihail Aleksandrovič* (1814 - 1876) — publicist, ruski revolucionar, kasnije glavni predstavnik anarhizma; učesnik revolucije 1848/1849. u Nemačkoj; izvršio je ideološki uticaj na narodnjački pokret u Rusiji; član Međunarodnog udruženja radnika iz koga je istupio kao protivnik marksizma; na Haškom kongresu 1872. isključen zbog svoje razbijačke delatnosti. 79 86 109 141 441
- Bamberger, Louis* (Luis Bamberger) — pedesetih godina 19. veka emigrant u Londonu, urednik lista »Deutsche Londoner Zeitung«. 197 210 255 260 277 317 318 320 322 374 387 482
- Bamberger, Simon* (Simon Bamberger) — bankar u Londonu, otac Louisa Bambergera. 260 261 317 318
- Barbaroux, Charles-Jean* (Žan-Šarl Barbaru; 1767 - 1794) — član Konventa, žirondinac. 104
- Barbès, Armand* (Arman Barbes; 1809 - 1870) — francuski revolucionar, sitnoburžoaski demokrat; za vreme Julske monarhije jedan od vođa tajnog Društva godišnjih doba; 1848. poslanik ustavotvorne Nacionalne skupštine; kao učesnik u akciji od 15. maja 1848. osuđen na doživotni zatvor, 1854. pomilovan, posle amnestije emigrirao u Ameriku i uskoro se povukao iz političkog života. 227
- Baroche, Pierre-Jules* (Pjer-Žil Baroš; 1802 - 1870) — francuski političar i pravnik, bonapartist; pre državnog udara od 2. decembra 1851. bio je član raznih kabineta. 223
- Barrot, Camille-Hyacinthe-Odilon* (Kamij-Ijasent-Odilon Baro; 1791 - 1873) — francuski buržoaski političar, za vreme Julske monarhije vođa liberalne dinastičke opozicije; od decembra 1848. do oktobra 1849. predsednik vlade; oslanjao se na kontrarevolucionarni monarhistički blok. 159 191 394
- Bartels, Adolphe* (Adolf Bartel; 1802 - 1862) — belgijski demokrat, i sitnoburžoaski publicist; 1844 - 1846. urednik lista »Débat Social«. 145 146 149 150
- Bartels, Jules* (Žil Bartel) — belgijski advokat, sitnoburžoaski demokrat; brat Adolphe Bartels-a. 146

- Barthélemy, Emmanuel** (Emanuel Bar-telemi; oko 1820 - 1855) — francuski radnik, blankist, član revolucio-narnih tajnih društava za vreme Julske monarhije i učesnik junskog ustanka u Parizu 1848, posle toga emigrant u Engleskoj, jedan od vođa francuskog blankističkog udru-ženja emigranata u Londonu; pri-ključio se sitnoburžoaskoj frakciji Willich-Schapper; 1855. pogubljen zbog kriminala. 198 199 202 223 225 229 234 238 239 244 245 252 253 256 257 259 362 395 508 510 521 522
- Bastiat, Frédéric** (Frederik Bastia; 1801 - 1850) — francuski ekonomist, propovedao je harmoniju klasnih interesa u kapitalističkom društvu; »najplitkounjniji i otuda najuspeš-niji predstavnik vulgarno-ekonom-ske apologetike« (Marx). 388
- Bastide, Jules** (Žil Bastid; 1800 - 1879) — francuski političar i publicist, buržoaski republikanac, jedan od urednika lista »Le National« (1836 - 1846); 1848. poslanik ustavotvorne Nacionalne skupštine i ministar poljnih poslova. 126
- Bauer, Bruno** (Bruno Bauer; 1809 - 1882) — filozof, istoričar religije i publicist; mladohegelovac; sa idealističkog stanovišta kritikovao je biblijski i ortodoksn pojam boga; posle revolucije 1848/1849. saradnik revolucionarnog lista »Kreuz-Zei-tung«. 13 15 17 18 20 21 32 38 53 55 56 78 86 93 139 376
- Bauer, Edgar** (Edgar Bauer; 1820 - 1886) — publicist, mladohegelovac; posle revolucije 1848/1849. naizmenično je živeo u Altoni, Flens-burgu, Londonu i Hamburgu; više puta je menjao svoje političke stavove; posle 1861. pruski činovnik; brat Bruna Bauera. 26 37 78 86 93 375
- Bauer, Heinrich** (Hajnrh Bauer) — obučar iz Franačke, zaslužni borac nemačkog radničkog pokreta, jedan od vođa Saveza pravednih, član Centralne uprave Saveza komunista; 1851. emigrirao u Austriju. 171 195 197 198 210 378 560
- Bauer, Ludwig (Louis)** (Ludvig Bau-er) — lekar, 1848. poslanik pruske Nacionalne skupštine za okrug Sto-ple (levo krilo); 1849. preselio se u London gde se priključio buržo-askim krugovima nemačke emigra-cije. 341 342 479 494
- Bayard, Pierre du Terrail, seigneur de** (Pjer di Teraj vlastelin od Bajara; oko 1475 - 1524) — francuski vitez, zbog svoje hrabrosti i plemenitosti nazvan je »vitez bez straha i mane«. 225
- Bayer, Karl** (Karl Bajer; 1806 - 1883) — filozof idealist. 15
- Beck, Karl Isidor** (Karl Izidor Bek; 1817 - 1879) — pesnik, svojim so-cijalkritičkim pesmama priključio se opozicionoj književnoj struji; četrdesetih godina bio je pod uticajem ideja »istinskog« socijalizma. 64 67
- Beck, Wilhelmine** (Vilhelmine Bek; umrla 1851) — austrijska avan-turistkinja koja se izdavala za ba-ronicu i Kossuthovog poverenika; agent austrijske i engleske policije. 262 267 353
- Becker, August** (August Beker; 1814 - 1871) — publicist, član Saveza pravednih u Švajcarskoj; Weitlingov pristalica; učesnik revolucije 1848/49. u Nemačkoj; početkom pedesetih godina emigrirao u SAD, tamo je saradivao u demokratskoj štampi. 105
- Becker, Hermann Heinrich** (der »rote Becker«) (Herman Hajnrh Beker; »crveni Beker«; 1820 - 1885) — referent oblasnog suda i publicist, član odbora Udruženja radnika i poslodavaca u Kelnu, izabran je u Rajnski okružni odbor demokrata; urednik lista »Westdeutsche Zei-tung« (maj 1849. do jula 1850); od 1850. član Saveza komunista, 1852. osuđen na kelnskom komu-nističkom procesu; kasnije nacional-liberal. 184 210 212 226 252 258 259 276 289 298 300 476 490 504 507 - 511 534 540 568
- Becker, Johann Philipp** (Johan Filip Beker; 1809 - 1886) — četkar; radio je uglavnom kao novinar; tridesetih i četrdesetih godina aktivni učesnik

- demokratskog pokreta u Nemačkoj i Švajcarskoj; oficir u švajcarskoj vojsci. Aktivni učesnik revolucije 1848/49; za vreme badensko-falačkog ustanka (1849) vrhovni komandant badenske narodne odbrane i komandant divizije; »jedini nemački general revolucije« koji se zahvaljujući svom iskustvu za vreme revolucije 1848/49. »od običnog demokratskog republikanca« razvio u »svesnog komunistu« (Friedrich Engels); jedan od najistaknutijih funkcionera Međunarodnog udruženja radnika i učesnik na svim njegovim kongresima; urednik časopisa »Der Vorbote«; bliski prijatelj i saborac Marxa i Engelsa. 270 271 483
- Becker, Max Joseph* (Maks Jozef Beker; umro 1896) — inženjer iz Rajnske provincije, demokrat, 1849. učesnik badensko-falačkog ustanka, posle njegovog poraza emigrirao u Švajcarsku, zatim u SAD. 237 527
- Beckerath, Hermann von* (Herman fon Bekerat; 1801 - 1870) — bankar, jedan od lidera rajnske liberalne buržoazije; 1848. član frankfurtske Nacionalne skupštine (desni centar) ministar finansija nemačke vlade (avgust i septembar 1848). 311 530
- Bem, Józef* (Jozef Bem; 1795 - 1850) — poljski general i borac za slobodu, jedan od vođa poljskog ustanka 1830/31; u oktobru 1848. učestvovalao je u odbrani revolucionarnog Beča, 1849. jedan od zapovednika mađarske revolucionarne armije; posle toga je stupio u tursku vojsku. 227 231 516
- Bentham, Jeremy* (Džeremi Bentem; 1748 - 1832) — engleski sociolog, teoretičar filozofije korisnosti (utilitarizma); glavni cilj države video je u zaštiti velikih poseda i bespoštednom gušenju narodnih ustanaka. »Genije u buržoaskoj gluposti« (Marx). 93
- Béranger, Pierre-Jean de* (Pjer-Žan de Beranže; 1780 - 1857) — francuski demokratski pesnik, autor političkih satira. 104
- Bergenroth, Gustav Adolph* (Gustav Adolf Bergenrot; 1813 - 1869) — istoričar i publicist, sitnoburžoaski demokrat, učesnik revolucije 1848/49; 1850 emigrirao iz Nemačke. 89 90
- Bernbach, Adolph* (Adolf Bernbah; 1822 - 1875) — pravnik u Kelnu, demokrat, poslanik frankfurtske Nacionalne skupštine, posle revolucije 1848/49. član Saveza komunista; on je održavao vezu između Marxa i optuženih u kelnskom komunističkom procesu 1852; još posle talasa hapšenja u maju i junu 1851. pokušao je da iz Kelna i dalje upravlja Savezom; kasnije liberal. 309 313
- Bernadotte, Jean-Baptiste-Jules* (Žan-Batist-Žil Bernadot; 1764 - 1844) — maršal Francuske, kasnije kao Karl XIV Johann kralj Švedske i Norveške (1818 - 1844). 37
- Bernard, Simon-François* (Simon-Fransoa Bernar; 1814 - 1862) — francuski političar, republikanac; emigrant u Engleskoj; francuska vlada ga je 1858. optužila kao saučesnika u Orsinijevom atentatu na Napoleona III, međutim, oslobodio ga je engleski Vrhovni krivični sud (Old Bailey). 397
- Bernays, Karl Ludwig* (Karl Ludvig Bernajs; 1815 - 1879) — radikalni publicist, 1844. član redakcije pariskog lista »Vorwärts!« koji je izdavan pod Marxovom neposrednom saradnjom; posle revolucije 1848/49. emigrirao u SAD. 78 80 86 91 99 101 102 106 107 109 112 116 129 131 135 136 139 140 142 153 167 412 435
- Berryer, Pierre-Antoine* (Pjer-Antoan Berje; 1790 - 1868) — francuski advokat i političar, za vreme Druge republike poslanik ustavotvorne i zakonodavne Nacionalne skupštine, legitimist. 394
- Berthold, Otto* (Oto Berthold) — bivši pruski podoficir; posle revolucije 1848/49. bio je povezan sa Willichom i Schapperom. 382 385
- Beta, Heinrich* (Betzichow pseudonim) (Hajnrih Beta; Betzih) — novinar, sitnoburžoaski demokrat, emigrant u Londonu i Kinkelov pristalica. 534

- Beurmann, Eduard** (Eduard Bojрман; 1804 - 1883) — pisac, u političkom životu igrao je dvostruku ulogu, s jedne strane održavao je veze s radikalno-demokratskim krugovima, s druge strane bio je agent austrijske vlade. 63 64 66
- Beust, Friedrich von** (Fridrih fon Bojst; 1817 - 1899) — pruski oficir, zbog svojih političkih ubedenja otišao u penziju, 1848. član Komiteta Kelnskog radničkog udruženja, urednik lista »Neue Kölnische Zeitung« (septembar 1848. do februara 1849); oktobra 1848. delegat Kelnskog radničkog udruženja na Drugom kongresu demokrata u Berlinu gde je branio program koji je skoro u potpunosti odgovarao zahtevima Komunističke partije u Nemačkoj; 1849. jedan od vojnih vođa badensko-falačkog ustanka; priznati napredni pedagog i reformator švajcarskih škola u Pestalozzijevoj i Fröbelovom duhu; član ciriške nemačke sekcije Međunarodnog udruženja radnika. 460
- Bigeaud de la Piconnerie, Thomas-Robert** (Toma-Rober Bigo de la Piconeri; 1784 - 1849) — francuski general, od 1843. maršal Francuske, orleanist; član poslaničkog doma za vreme Julske monarhije; bio je vrhovni zapovednik trupa koje su 1834. ugušile republikanski ustanak u Parizu; jedan od organizatora osvajačkog rata u Alžiru i Maroku, 1841 - 1847. generalni guverner Alžira, 1848/49. vrhovni komandant Alpske armije, poslanik zakonodavne Nacionalne skupštine. 446
- Biedermann, Karl** (Karl Biderman; 1812 - 1901) — istoričar i publicist, umereni liberal; 1848. član frankfurtske Nacionalne skupštine (centar). Kasnije nacionalliberal. 110
- Blanc, Jean-Joseph-Louis** (Žan-Žozef-Luj Blan; 1811 - 1882) — francuski sitnoburžoaski socijalist, žurnalista i istoričar; 1848. član privremene vlade i predsednik Luksemburške komisije; zastupao je stanovište o pomirenju klasa i paktiranju sa buržoazijom; u avgustu 1848. emigrirao u Englesku gde je bio jedan od vođa sitnoburžoaske emigracije. 49 133 141 152 - 155 158 159 160 - 164 166 167 225 227 229 233 - 236 238 242 - 244 252 256 257 259 274 276 277 331 335 337 339 395 - 397 399 401 403 445 480 508 - 510 521 - 523 546
- Blank, Karl Emil** (Karl Emil Blank; 1817 - 1893) — trgovac; četrdesetih i pedesetih godina bio je blizak socijalističkim shvatanjima; zet Friedricha Engelsa. 77 87 97 176 178 190 209 414 416 443 - 446 449 - 451 505 506
- Blank, Marie** (Mari Blank; 1824 - 1901) — sestra Friedricha Engelsa, od 1845. supruga Karl Emil Blanka. 77 413 444 449 450 506 547 548
- Blank, Wilhelm** (Vilhelm Blank; 1821 - 1892) — Engelsov prijatelj iz mladosti; kasnije trgovac. 65 72 79
- Blanqui, Louis-Auguste** (Luj-Ogist Blanki; 1805 - 1881) — francuski revolucionar, komunist-utopist, organizator mnogih tajnih društava i zavera; aktivni učesnik revolucija od 1830. do 1848; vođa tajnog Društva godišnjih doba, organizator ustanka od 12. maja 1839; vođa proleterskog pokreta u Francuskoj, ukupno je proveo 36 godina po zatvorima i kaznenim kolonijama. Blanqui je »nesumnjivo bio revolucionar i vatreni pristalica socijalizma«, ali on »spas čovečanstva od najamnog ropstva nije video u klasnoj borbi proletarijata nego u zaveri neznatne manjine intelektualaca« (Lenjin). 227 252 253 255 - 257 277 509 521 522
- Blind, Karl** (Karl Blind; 1826 - 1907) — pisac i novinar, sitnoburžoaski demokrat, 1848/49. učesnik revolucionarnog pokreta u Badenu; pedesetih godina jedan od vođa nemačke sitnoburžoaske emigracije u Londonu, kasnije nacionalliberal. 188 375 378 477 501 502
- Bloß, Rudolph Cuno** (Rudolf Kuno Blos) — graver, četrdesetih godina 19. veka učestvovao je u demokratskom pokretu. 173 174
- Blücher, Gebhard Leberecht, Fürst von** (Gebhard Leberecht knez fon

- Bliher; 1742 - 1819** — general-feldmaršal, učestvovao je u pohodima protiv Francuske republike; igrao je istaknutu ulogu u nacionalno-oslobodilačkom pokretu 1806. i 1813 - 1815; razočaran time što su kneževi izdali nacionalne interese nemačkog naroda povukao se na svoje dobro. On je bio narodni vođa oslobodilačkog rata a pruski i ruski vojnici su mu dali počasni nadimak »Maršal Napred«. »Pošto je bio primer hrabrosti u bitci i primer neumornosti u naporima« predstavljao je »uzor vojnika« (Marx/Engels). 560
- Bluntschli, Johann Caspar** (Johan Kaspar Blunčli; 1808 - 1881) — švajcarski pravnik i reakcionarni političar; jedan od organizatora policijskih progona učesnika revolucionarnog pokreta; 1843. član Istražnog odbora za delatnost nemačkih emigranata u Švajcarskoj koji je formirala švajcarska vlada i autor izveštaja ovog Odbora, objavljenog 1843. 49
- Böhler** (Beler) — emigrant u Londonu. 341
- Bohnstedt** (Bonštedt) — pravnik, sitnoburžoaski demokrat, 1848. jedan od akcionara lista »Neue Rheinische Zeitung«. 178
- Borkheim, Sigismund Ludwig** (Zigismund Ludvig Borkhajm; 1825 - 1885) — novinar i demokrat; 1849. učestvovao je u badensko-falačkom ustanku, posle njegovog poraza emigrirao je iz Nemačke, od 1851. trgovac u Londonu; početkom pedesetih godina priključio se londonskoj sitnoburžoaskoj emigraciji; od 1860. bio je u prijateljskim odnosima sa Marxom i Engelsom. 341
- Born, Stephan** (zapravo *Simon Buttermilch*) (Stefan Born; Simon Buttermilch; 1824 - 1898) — slovoslagač, član Saveza komunista, učesnik revolucije 1848/49, organizator i jedan od vođa Radničkog bratstva, za vreme revolucije zastupao je izvesnu ekonomsko-oportunističku liniju, 1850. isključen iz Saveza komunista. 156 162 163 560
- Börne, Karl Ludwig** (Karl Ludvig Berne; 1786 - 1837) — publicist i kritičar, revolucionarni demokrat, autor »Pisama iz Pariza« pomoću kojih su se Nemci upoznali sa revolucionarnim zbivanjima u Francuskoj; pred kraj života pristalica hrišćanskog socijalizma. 63 67 71 417
- Bornstedt, Adalbert von** (Adalbert fon Bornštedt; 1808 - 1851) — bivši pruski oficir, publicist, sitnoburžoaski demokrat; 1847/1848. izdavač i urednik lista »Deutsche-Brüsseler-Zeitung«; član Saveza komunista; jedan od vođa Nemačkog demokrat-skog društva u Parizu koje je organizovalo odlazak dobrovoljaca u Nemačku; u martu 1848. isključen iz Saveza; učesnik badenskog ustanka u aprilu 1848; kratko vreme (kraj tridesetih i početak četrdesetih godina) tajni agent pruske vlade. 144 - 150 156 160 163 165 166 172 174 436 447 560
- Börnstein, Arnold Bernhard Karl** (Arnold Bernhard Karl Bernštajn; 1808 - 1849) — sitnoburžoaski demokrat; pripadao je rukovodstvu dobrovoljačkih legija nemačkih emigranata u Parizu; aprila 1848. učestvovao je u badenskom ustanku. 560
- Börnstein, Heinrich** (Hajnrh Bernštajn; 1805 - 1892) — sitnoburžoaski demokrat; od 1842. živeo je u Parizu, 1844. osnivač i jedan od urednika pariskog lista »Vorwärts!«; 1849. emigrirao je u SAD; brat Bernharda Karla Börnsteina. 57 58 101 129 135 136 140 153 409 411
- Bourbons** (Burboni) — dinastija francuskih kraljeva (1589 - 1792. i 1814 - 1830). 36
- Braunschweig** — vidi *Karl Friedrich August Wilhelm Herzog von Braunschweig-Lüneburg*
- Bray, John Francis** (Džon Frensis Brey; 1809 - 1897) — engleski ekonomist, socijalist-utopist, Owenov pristalica; razvio je teoriju o »radnom novcu«. 136
- Bremer, Fredrika** (Fredrika Bremer; 1801 - 1865) — švedska spisateljica,

- stvorila je novi žanr, tzv. švedskih porodičnih romana. 133
- Brentano, Lorenz Peter** (Lorenc Peter Brentano; 1813 - 1891) — pravobranilac u Manhajmu; sitnoburžoaski demokrat; 1848. član frankfurtske Nacionalne skupštine (levo krilo); 1849. predsednik privremene badenske vlade, posle poraza badensko-falačkog ustanka emigrirao je u Švajcarsku a zatim u Ameriku. 529
- Breyer, Friedrich Albert** (Fridrih Albert Brejer; 1812 - 1876) — liberal, četrdesetih godina lekar u Briselu; član Association démocratique u Briselu. 143 171 172 174
- Bricourt, Jean-Joseph** (Žan-Žozef Brikur; 1805 - 1857) — belgijski sudski činovnik, buržoaski demokrat; član belgijskog poslaničkog doma (1847/1848). 174
- Brockhaus, Heinrich** (Hajnrh Brokhaus; 1804 - 1847) — izdavač, vlasnik istoimene izdavačke kuće u Lajpcigu. 112
- Brogie, Achille-Charles-Léonce-Victor, duc de** (Ašij-Šarl-Leons-Viktor vojvoda de Brojji; 1785 - 1870) — francuski državnik, predsednik vlade (1835/1836), poslanik zakonodavne Nacionalne skupštine (1849 - 1851), orleanist. 382
- Brüggemann, Karl Heinrich** (Karl Hajnrh Brigeman; 1810 - 1887) — liberalni publicist; kao član studentskog udruženja i aktivni učesnik na hamburškoj svečanosti (1832) osuđen na smrt, a u zatvoru je bio do 1840. Posle amnestije saradnik lista »Rheinische Zeitung« a od 1845. do 1855. glavni urednik lista »Kölnische Zeitung«. 274 354
- Brunn, Karl von** (Karl fon Brun; rod. 1803) — novinar, član Saveza komunista (1850. isključen); pristalica sitnoburžoaske frakcije Willich-Schapper; kasnije lasalovac i urednik lista »Nordstern« u Hamburgu. 528 561
- Brut, Marko Junije** (oko 85 - 42. pre n.e.) — rimski državnik, jedan od inicijatora aristokratsko-republikanske zavere protiv Julija Cezara. 227 274 358
- Bucher, Lothar** (Lotar Buher; 1817 - 1892) — pruski sudski činovnik, publicist; 1848. poslanik pruske Nacionalne skupštine (levi centar); posle poraza revolucije od 1848/49. emigrant u Londonu; kasnije nacionalnoliberal, Bismarckov saradnik u službi za inostrane poslove. 236 255 259 344 350
- Bucher, Philippe-Joseph-Benjamin** (Filip-Žozef - Benžamen Biše; 1796 - 1865) — francuski političar i istoričar, buržoaski republikanac, jedan od ideologa hrišćanskog socijalizma. 104
- Buhl, Ludwig Heinrich Franz** (Ludvig Hajnrh Franc Bul; 1814. do oko 1882) — publicist, mladohegelovac. 81
- Bilow, Dietrich Heinrich** (Adam Heinrich Dietrich), *Freiherr von* (Ditrih Hajnrh (Adam Hajnrh Ditrih) baron fon Bilov; 1757 - 1807) — pruski oficir, pisac vojnih dela. 266
- Bülow, Friedrich Wilhelm Freiherr von, Graf von Dennewitz** (Fridrih Vilhelm baron fon Bilov, grof fon Denevic; 1755 - 1816) — brat pretahodnog; pruski general, učestvovao je u ratovima protiv napoleonovske Francuske. 266
- Bilow-Cummerow, Ernst Gottfried Georg von** (Ernst Gotfrid Georg fon Bilov-Kumerov; 1775 - 1851) — pruski veleposednik, publicist i političar, osnivač Udruženja za zaštitu interesa zemljoposjednika i centralna ličnost junkerskog parlamenta koji je zasedao pored pruske Nacionalne skupštine. 19
- Bunsen, Christian Karl Josias, Freiherr von** (Kristian Karl Josias baron fon Bunzen; 1791 - 1860) — pruski diplomata, publicist i teolog; bio je blizak pruskom dvoru; izaslanik u Londonu (1842 - 1854). 321
- Bürgers, Heinrich** (Hajnrh Birgers; 1820 - 1878) — radikalni publicist; 1842/43. saradnik lista »Rheinische Zeitung«; 1848. član kelnske opštine Saveza komunista, 1848/49.

- član redakcije lista »Neue Rheinische Zeitung«; 1850. član Centralne uprave Saveza komunista, 1852. osuđen na šest godina zatvora kao jedan od glavnih optuženih u kelnskom komunističkom procesu; kasnije nacionalni liberal. 58 80 91 93 94 113 149 168 175 178 184 281 286 298 300 302 305 310 387 421 434 504 513
- Burns, Lizzy (Lizzie)* (Lizi Berns; 1827 - 1878) — irska radnica, učestvovala je u irskom nacionalno-oslobodilačkom pokretu; druga žena Friedricha Engelsa, sestra Mary Burns. 210
- Burns, Mary* (Meri Berns; umrla 1863) — irska radnica, prva žena Friedricha Engelsa. 164 210 217 301 416
- Butz, Gustav* (Gustav Buc) — izdavač u Hagenu. 84
- Cabet, Étienne* (Etjen Kabe; 1788 - 1856) — francuski pravnik i publicist, komunist-utopist; 1834. emigrirao je u Englesku gde su na njega jako uticale Owenove ideje; urednik lista »Le Populaire« (1841 - 1849); pokušao je da svoje ideje, uobličene 1842. u romanu »Putovanje u Ikariju«, ostvari između 1848. i 1856. u Saveznoj državi Teksas osnivanjem eksperimentalnih komunističkih kolonija. 45 100 140 154 335 448 509
- Campe, Johann Julius Wilhelm* (Johan Julius Vilhelm Campe; 1792 - 1867) — knjižar i izdavač, od 1823. jedan od vlasnika izdavačke firme Hoffmann und Campe; tridesetih godina izdavao je radove grupe pisaca Mlada Nemačka. 25 55 276 376 415
- Camphausen, Ludolf* (Ludolf Kamphausen; 1803 - 1890) — bankar u Kelnu, jedan od lidera rajnske liberalne buržoazije; pruski predsjednik vlade (mart do juna 1848), sprovodio je izdajničku politiku kompromisa sa kontrarevolucionarnim snagama. 450
- Capefigue, Jean-Baptiste-Honoré-Raymond* (Žan-Batist-Onore-Rajmon Ka-
pefig; 1802 - 1872) — francuski pisac i istoričar; monarhist. 141
- Caperon, Paulin* (Polen Kaperon) — francuski emigrant, početkom pedesetih godina 19. veka član blan-kističkog komiteta prognanih francuskih socijalističkih demokrata u Londonu. 199 200 202 568
- Carlier, Pierre-Charles-Joseph* (Pjer-Sarl-Žozef Karlije; 1799 - 1858) — prefekt pariske policije (1849 - 1851), bonapartist. 380 382
- Carlyle, Thomas* (Tomas Karlajl; 1795 - 1881) — engleski pisac, istoričar i filozof idealist, pobornik kulta heroja; kritikovao je englesku buržoaziju sa stanovišta feudalnog socijalizma. Torijevac, posle 1848. otvoreni protivnik radničkog pokreta. 78 363
- Carnap, Johann Adolph* (Johan Adolf Karnap) — pruski činovnik, 1837 - 1851. gradonačelnik Elberfelda. 89
- Carnot, Lazare-Nicolas* (Lazar-Nikola Karno; 1753 - 1823) — francuski matematičar i fizičar, političar i stručnjak za vojna pitanja; buržoaski republikanac; za vreme francuske revolucije najpre jakobinac, kasnije učesnik kontrarevolucionarnog udara od 9. termidora i jedan od organizatora odbrane Francuske protiv koalicije evropskih država. 395
- Castiau, Adelson* (Adelson Kastio; 1804 - 1879) — belgijski advokat i političar, buržoaski demokrat, 1843 - 1848. član poslaničkog doma. 168 174
- Caussidière, Marc* (Mark Kosidier; 1808 - 1861) — francuski sitnoburžoaski socijalist; 1834. učesnik lionskog ustanka, jedan od organizatora tajnih revolucionarnih društava za vreme Julske monarhije, posle februarske revolucije 1848. policijski prefekt Pariza, poslanik ustavotvorne Nacionalne skupštine; posle poraza junskog ustanka emigrirao u Englesku. 274 395
- Cavaignac, Louis-Eugène* (Luj-Ežen Kavenjak; 1802 - 1857) — francuski general i političar; umereni buržoaski republikanac; tridesetih i

- četrdesetih godina učestvovao je u osvajanju Alžira, zbog svog varvaskog načina vođenja rata penzionisan; 1848. surovo je ugušio junjski ustanak pariskog proletarijata; predsednik vlade (juni do decembra 1848). 289 291 292 294 296 298 368 371 383 394
- Cezar, Gaj Julije* (oko 100 - 44. pre n. e.) — rimski vojskovođa i državnik. 230
- Chamisso, Adalbert von* (Adalbert fon Šamiso; 1781 - 1838) — liberalni pesnik romantike, prirodnjak. 13
- Changarnier, Nicolas-Anne-Théodule* (Nikola-An-Teodil Šangarnije; 1793-1877) — francuski general i političar, monarhist; 1848/49. poslanik ustavotvorne i zakonodavne Nacionalne skupštine; nakon juna 1848. vrhovni zapovednik Nacionalne garde i pariskog garnizona; rasturio je mirne demonstracije od 13. juna 1848; posle državnog udara od 2. decembra 1851. prognan iz Francuske. 291 294 296 380 382 383 394
- Christ, A.* (A. Krist) — publicist, autor jedne brošure o zaštitnim carinama. 519 524
- Christian VIII* (Kristijan VIII; 1786 - 1848) — kralj Danske (1839 - 1848) 113
- Christiansen, Johannes* (Johanes Kristijansen; 1809 - 1853) — pravnik, istoričar rimskog prava, profesor na Kilskom univerzitetu. 20
- Ciceron, Marko Tulije* (106 - 43. pre n. e.) — čuveni rimski govornik, pisac i državnik, ideolog aristokratsko-republikanske državne reforme. 254
- Clark, Thomas* (Tomas Klark; umro 1857) — čartistički vođa; posle 1848. reformist; osnivač Nacionalne lige čartista. 216 227
- Clausewitz, Karl von* (Karl fon Klausevic; 1780 - 1831) — general i »jedan od najtemeljitijih pisaca o pitanjima rata« (Lenjin), njegovo glavno delo je »O ratu«; od 1809. do 1812. Scharnhorstov saradnik na reorganizovanju pruske armije; od 1812. do 1814. u službi ruske armije a učestvovao je i u sastavljanju tauroške konvencije; šef Gneissenaovog generalštaba (1831). 516
- Clouth, Wilhelm* (Vilhelm Klout) — vlasnik jedne štamparije u Kelnu u kojoj je od 1. juna do 27. avgusta 1848. štampan list »Neue Rheinische Zeitung«. 450
- Cluß, Adolf* (Adolf Klus; umro posle 1889) — inženjer, član Saveza komunista, 1848. sekretar Radničkog udruženja u Majncu; 1849. emigrirao u SAD; nameštenik u Washingtonovom admiralitetu; pedesetih godina 19. veka održavao je stalnu prepisku sa Marxom i Engelsom; saradivao je u raznim nemačkim, engleskim i američkim demokratskim i radničkim listovima. 392 542 550
- Cobbett, William* (Viljem Kobit; 1762 - 1835) — engleski političar i publicist seljačkog porekla; prominentni predstavnik buržoaskog radikalizma, borio se za demokratizaciju političkog poretka u Engleskoj. 157
- Cobden, Richard* (Ričard Kobden; 1804 - 1865) — fabrikant u Mančesteru, liberal, pristalica slobodne trgovine, saosnivač Lige protiv zakona o žitu; član Parlamenta. 191 224 281 469 470
- Cohen* (Kohen) — supruga Karla Blinda. 375 378
- Considérant, Victor* (Viktor Konsideran; 1808 - 1893) — francuski publicist, socijalist-utopist, Fourier-ov učenik i pristalica. 133 324
- Costa Cabral, Antonio Bernardo da* (Antonio Bernardo da Kosta Kabral; 1803 - 1889) — reakcionarni portugalski državnik, vođa buržoasko-monarhističke partije, šef vlade (1842 - 1846. i 1849 - 1851). 292
- Cotta, Johann Georg* (Johan Georg Kota; 1796 - 1863) — izdavač, od 1832. bio je na čelu izdavačke kuće Cotta-Verlag. 318 376
- Cousin, Victor* (Viktor Kuzen; 1792 - 1867) — francuski filozof idealist, eklektik. 48

- Cramer, Andreas Wilhelm* (Andreas Vilhelm Kramer; 1760 - 1833) — pravnik i filolog, profesor prava u Kiju i bibliotekar. 12
- Creizenach Theodor* (Teodor Krajce-nah; 1818 - 1877) — pesnik i književni kritičar. 66 70
- Crémieux, Adolphe* (Adolf Kremie; 1796 - 1880) — francuski advokat i buržoaski političar, četrdesetih godina liberal; posle februara 1848. ministar pravosuđa u privremenoj vladi (februar do maja 1848), poslanik ustavotvorne i zakonodavne Nacionalne skupštine. 445
- Cromwell, Oliver* (Oliver Kromvel; 1599 - 1658) — engleski državnik, vođa buržoazije i poburžoženog plemstva za vreme buržoaske revolucije u 17. veku; od 1653. do 1658. lord-protector Engleske, Škotske i Irske. 226 260
- Crüger, Friedrich* (Fridrih Kriger; 1820 - 1850) — sitnoburžoaski demokrat iz Kenigsberga, publicist; 1846. pobjegao je u Brisel zbog objavljivanja »Königsberger politischen Taschenbuch«, saradnik lista »Deutsche-Brüsseler-Zeitung«, član Briselskog nemačkog udruženja radnika. 114 - 149
- Culpeper, Sir Thomas* (ser Tomas Kalpeper; 1578 - 1662) — engleski ekonomist, merkantilist. 390
- Damm (Dam)* — sitnoburžoaski demokrat; 1849. predsednik Badenske ustavotvorne skupštine, kasnije emigrirao u Englesku. 341
- Dana, Charles Anderson* (Čarls Ender-son Dejne; 1819 - 1897) — napredni američki novinar; četrdesetih do šezdesetih godina urednik lista »New-York Daily Tribune« i »New American Cyclopaedia«. 359 392 396 525 538 549 550
- Daniels, Amalie* (Amalija Daniels; 1820 - 1895) — supruga Rolanda Danielsa. 537
- Daniels, Roland* (Roland Daniels; 1819 - 1855) — lekar u Kelnu; član kelnske opštine Saveza komunističkog od 1850. član kelnske Centralne uprave Saveza komunističkog od optuženih u kelnskom komunističkom procesu 1852, oslobođio ga je porotni sud; bio je među prvima koji su pokušali da dijalektički materijalizam primene u oblasti prirodnih nauka; Marxov i Engelsov prijatelj. 112 168 243 262 266 274 277 297 298 301 305 313 378 420 434 477 513 514 517 537
- Dante Alighieri* (Dante Aligieri; 1265 - 1321) — najveći italijanski pesnik, u svom glavnom delu »Božanstvena komedija« dao je sliku sveta i čoveka u srednjem veku. 73
- Danton, Georges-Jacques* (Žorž-Žak Danton; 1759 - 1794) — čuveni političar iz vremena francuske revolucije, vođa desnog krila jakobinaca. 104 395
- Darasz, Albert* (Daraš Albert; 1808 - 1852) — jedan od vođa nacionalno-oslobodilačkog pokreta Poljske, učesnik ustanka 1830/31, vodeći član poljske demokratske organizacije emigranata i član Centralnog odbora evropske demokratije. 202
- Daul, A. (A. Daul)* — sitnoburžoaski demokrat, učesnik badensko-falačkog ustanka. 483
- Decker (Deker)* — sitnoburžoaski demokrat; posle februarske revolucije 1848. član Nemačkog demokratskog društva u Parizu. 560
- Decker, Carl von* (Karl fon Deker; 1784 - 1844) — general i pisac vojnih dela. 267 527
- Delessert, Gabriel-Abraham-Marguerite* (Gabriel-Abraam-Margerit Deleser; 1786 - 1858) — prefekt pariske policije (1836 - 1848). 130 131
- Dembinski, Henryk* (Henrik Dembinski; 1791 - 1864) — poljski borac za slobodu i general; 1830/31. učesnik poljskog ustanka; 1848/49. jedan od vojskovođa mađarske revolucionarne vojske. 265 470
- Denidov, Anatoli Nikolajević* (1813 - 1870) — ruski aristokrata, vlasnik mnogobrojnih rudnika i topionica, mason i filantrop. 296

- Demuth, Helene* (Helene Demut; 1823 - 1890) — kućna pomoćnica i odani prijatelj porodice Marx. 254
- Derby, Edward George Geoffrey Smith Stanley* (Edvard Džordž Džefri Smit Stenli od 1851. erl od Darbija; 1799 - 1869) — britanski državnik, vigovac do 1835, posle toga vođa torijevaca, kasnije jedan od vođa Konzervativne partije; premijer (1852, 1858/1859. i 1866 - 1868). 236
- Desmoulins, Lucie-Simplice-Camille-Benoist* (Lisi-Semplis-Kamij-Benoa Demulen; 1760 - 1794) — francuski publicist, desni jakobinac, Dantonov prijatelj. 116
- d'Estér, Karl Ludwig Johann* (Karl Ludvig Johán d'Estér; 1811 - 1859) — lekar; član kelnske opštine Saveza komunista; 1848. poslanik pruske Nacionalne skupštine (levo krilo); od oktobra 1848. član Centralnog odbora demokrata Nemačke, poslanik donjeg doma (levo krilo); igrao je značajnu ulogu u badensko-falačkom ustanku 1849, potom emigrirao u Švajcarsku. 79 85 113 168 178 189 242 474 544 545
- Dezamy, Theodore* (Teodor Dezami; 1803 - 1850) — francuski publicist, predstavnik utopijskog komunizma. 45
- Dickens, Charles* (pseudonim *Boz*) (Čarls Dikens; 1812 - 1870) — poznati engleski pisac realist. 195
- Dietz, Bernhard* (Bernhard Dic; umro 1850) — novinar, sitnoburžoaski demokrat. 187
- Dietz, Oswald* (Osvald Dic; oko 1824 - 1864) — arhitekt iz Visbadena; učesnik revolucije 1848/49, emigrant u Londonu; član Saveza komunista; prilikom rascepa Saveza 1850. priključio se sitnoburžoaskoj frakciji Willich-Schapper i bio član njene Centralne uprave; kasnije je učestvovao u američkom građanskom ratu. 199 202 345 368 375 378 382 393
- Dingelstedt, Franz* (Franc Dingelštet; 1814 - 1881) — liberalni žurnalista i liričar, dramaturg dvorskog teatra. 64
- Disraeli (D'Israeli), Benjamin* (od 1876) *Earl of Beaconsfield* (Bendžamin Dizraeli erl od Bekenzfilda; 1804 - 1881) — britanski državnik i pisac, jedan od vođa torijevaca, potom Konzervativne partije; ministar finansija (1852, 1858/1859. i 1866 - 1868), premijer (1868. i 1874 - 1880). 236
- Dölber, Ludwig* (Ludvig Delber; 1801 - 1864) — austrijski iluzionist, izazivao je »maglovite slike«. 299
- Doherty, Hugh* (Hju Doueti) — irski novinar, izdavač futurističkog lista »The London Phalanx«, koji je izlazio od 1841. do 1843; autor filozofskih i filoloških dela. 101
- Dolleschall, Laurenz* (Laurenc Dolešal; rod. 1790) — policijski činovnik u Kelnu (1819 - 1847); cenzor lista »Rheinische Zeitung«. 290
- Dominicus, Adolf* (Adolf Dominikus) — trgovac, ujak Ernsta Dronkea. 176
- Donovan, Daniel* (Daniel Donoven) — čartist; četrdesetih i pedesetih godina jedan od vođa lokalne organizacije čartista u Lankaširu. 205
- Dronke, Ernst* (Ernst Dronke; 1822 - 1891) — publicist i pisac, privremeno je bio pod uticajem »istinskog« socijalizma; od početka 1848. član Saveza komunista; 1848/49. jedan od urednika lista »Neue Rheinische Zeitung«; posle poraza revolucije emigrirao u Francusku; u julu 1850. po Marxovom i Engelsovom nalogu otputovao je u Švajcarsku s ciljem da reorganizuje Savez komunista; prilikom rascepa Saveza komunista ostao je Marxov i Engelsov pristalica; krajem aprila 1852. prešao je u Englesku gde je pomagao Marxu i Engelsu pri raskrinkavanju policijskih prevara u toku kelnskog komunističkog procesa; posle ukidanja Saveza u novembru 1852. povukao se iz političkog života 173 175 176 179 180 189 190 192 200 203 207 216 237 242 245 256 273 276 281 359 361 376 381 384 460 461 466 467 471 494 495 498 521 - 523 528 536 538 568

- Dronke, Ernst Friedrich Johann** (Ernst Fridrih Johan Dronke; 1797 - 1849) — nastavnik, od 1841. direktor gimnazije u Fuldi; autor mnogih filoloških i istorijskih radova; otac Ernsta Dronkea. 275
- Droste-Višering, Clemens August Frei-herr von** (Klemens August baron fon Droste-Fišering; 1773 - 1845) — nadbiskup kelnski (1835 - 1845). 24
- Drucker, Louis** (Luis Druker) — novinar, sitnoburžoaski demokrat, izdavač humorističkog nedeljnog časopisa «How do you do» u Londonu. 331 534
- Dubourg-Butler, Frédéric, comte** (grof Frederik Dibur-Bitle; 1788 - 1850) — francuski general, aktivno je učestvovao u uličnim borbama za vreme revolucije od 1830, kasnije se povukao iz političkog života. 257
- Duchâtel, Charles-Marie-Tanneguy, comte** (grof Šarl-Mari-Tanegi Dišatel; 1803 - 1867) — francuski državnik, orleanist; ministar trgovine (1834 - 1836) i ministar unutrašnjih poslova (1839. i 1840. do februara 1848). 130 165
- Dufaure, Jules-Armand-Stanislas** (Žil-Arman-Stanisla Difor; 1798 - 1881) — francuski advokat i državnik, orleanist; ministar za javne radove (1839/1840), ministar unutrašnjih poslova (1848/1849), ministar pravosuđa (1871 - 1873, 1875/1876. i 1877 - 1879), predsednik vlade (1876. i 1877 - 1879); dželat Pariske komune. 191
- Duller, Eduard** (Eduard Duler; 1809 - 1853) — pisac, pisao je istorijske romane. 65
- Dulon, Rudolph** (Rudolf Dulon; 1807 - 1870) — nemački pastor, pristalica pokreta Prijatelji svetlosti koji je bio u opoziciji prema zvaničnoj protestantskoj crkvi; radio je i u okviru sitnoburžoaskog demokratskog pokreta; od 1849. do 1851. izdavao je jedan demokratski list, bremensku «Tages-Chronik»; 1853. emigrirao u SAD. 211 213 319
- Dumas, Alexandre (Otac)** (Aleksandar Dima; 1803 - 1870) — francuski pisac. 235
- Dumon, Pierre-Sylvain** (Pier-Silven Dimon; 1797 - 1870) — francuski liberalni advokat i državnik, ministar za javne radove (1843 - 1847), ministar finansija (1847/1848); posle februarske revolucije 1848. povukao se iz političkog života. 100
- Dumouriez, Charles-François** (Šarl-Fransoa Dimurie; 1739 - 1823) — francuski general i političar, za vreme francuske revolucije priključio se žirondistima; vrhovni komandant Severne armije (1792/1793); u martu 1793. izdao Francusku Republiku. 371
- Dupin, André-Marie-Jean-Jacques** (Andre-Mari-Žan-Žak Dipen; 1783 - 1865) — francuski pravnik i političar, orleanist; poslanik ustavotvorne Nacionalne skupštine (1848/1849), predsednik zakonodavne Nacionalne skupštine (1849 - 1851); posle toga bonapartist. 394
- Dupon de l'Èure, Jacques-Charles** (Žak-Šarl Dipon de l'Er; 1767 - 1855) — francuski liberalni političar; učesnik francuske revolucije 1789 - 1794. i revolucije od 1830; četrdesetih godina predstavnik dinastičke opozicije, bio je blizak umerenim buržoaskim republikancima; 1848. predsednik privremene vlade. 445
- Dureau de la Malle, Adolphe-Jules-César-Auguste** (Adolf-Žil-Sezar-Ogist Duro de la Mal; 1777 - 1857) — francuski naučnik, filolog i arheolog. 337 338
- Ebert, Karl Egon** (Karl Egon Ebert; 1801 - 1882) — austrijski liričar i pisac balada. 64
- Ebner, Hermann** (Herman Ebner) — novinar, četrdesetih i pedesetih godina tajni agent austrijske policije. 318 381 387 389 390 529 - 534 543 - 546 552
- Eccarius, Johann Friedrich** (Johan Fridrih Ekarius) — krojački pomoćnik, član Saveza komunista; od 1851. emigrant u Londonu; prilikom

- rascepa Saveza komunista Marxov i Engelsov pristalica; brat Johanna Geoga Eccariususa. 387
- Eccarius, Johann Georg* (Johan Georg Ekarius; 1818 - 1889) — krojač iz Tiringena, publicist; emigrant u Londonu; član Saveza komunista; član Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika, kasnije se priključio reformističkom rukovodstvu tređjuniona. 200 210 227 387 388 550
- Eichhorn, Johann Albrecht Friedrich* (Johan Albreht Fridrih Ajhorn; 1779 - 1856) — ruski državnik; ministar za verske, prosvetne i medicinske poslove (1840 - 1848); potpomogao je ultramontanske i pijetističko-ortodoksne tendencije. 18
- Eisermann* (Ajzerman) — stolar, četrdesetih godina 19. veka pristalica Karla Gruna, vodeći član Saveza pravednih u Parizu. 106 107 115 122 - 124 126 130 140
- Elsner, Karl Friedrich Moritz* (Karl Fridrih Moric Elsner; 1809 - 1894) — šleski radikalni publicist i političar; 1848. poslanik pruske Nacionalne skupštine (levo krilo); pedesetih godina urednik lista »Neue Oder-Zeitung«. 259
- Enfantin, Barthélemy-Prospér* (Bartelemi-Prospér Anfanten; nazvan *Père Enfantin*; 1796 - 1864) — francuski socijalist-utopist, jedan od najvećih pristalica Saint-Simona posle čije smrti (1825) je bio glavni predstavnik sensimonističke škole. 103
- Engels* (Engels) — pruski pukovnik, od 1851. general; 1848/1849. komandant grada Kelna. 282 463 464
- Engels, Anna* (Ana Engels; 1825 - 1853) — sestra Friedricha Engelsa. 449
- Engels, Elisabeth Franciska Mauritzia* (Elizabet Franciska Mauricija Engels; 1797 - 1873) — majka Friedricha Engelsa. 87 89 94 182 355 443 449
- Engels, Friedrich (senior)* (Fridrih Engels; 1796 - 1860) — otac Friedricha Engelsa, 1837. osnovao je u Mančesteru a zatim u Engelskirhenu zajedno sa Ermanom jednu tkačnicu pamuka Ermen & Engels; pietist. 87 88 90 94 97 175 179 181 182 201 203 208 224 243 264 303 - 305 355 416 443 505
- Engels, Hedwig* (Hedvig Engels; 1830 - 1904) — sestra Friedricha Engelsa. 94
- Engels, Hermann* (Herman Engels; 1822 - 1905) — brat Friedricha Engelsa. 78 353 355 358 360
- Engels, Marie* — vidi *Blank, Marie*.
- Engels, Rudolf* (Rudolf Engels; 1831 - 1903) — brat Friedricha Engelsa. 94
- Ermen, Anton* (Anton Ermen) — suvlasnik firme Ermen & Engels u Mančesteru. 449
- Ermen, Gottfried* (Gotfrid Ermen) — suvlasnik firme Ermen & Engels u Mančesteru. 303 505
- Ermen, Peter (Pitt)* (Peter (Pit) Ermen) — suvlasnik firme Ermen & Engels u Mančesteru. 196 203 262 303 316 399 505
- Ernst August* (Ernst August; 1771 - 1851) — kralj Hanovera (1837 - 1851) 61 310 313
- Esselen (Essellen), Christian* (Kristian Eselen; 1823 - 1859) — radikalni publicist, sitnoburžoaski demokrat; 1848. vođa frankfurtskog radničkog udruženja i jedan od izdavača frankfurtskog lista »Allgemeine Arbeiter-Zeitung«; 1849. emigrirao u Švajcarsku, kasnije u Ameriku. 165 173 476 483
- Esser, Christian Joseph* (Kristian Jozef Eser; rod. oko 1809) — bačvar u Kelnu, 1848. predsednik jednog ogranka Kelnskog radničkog udruženja, 1849. urednik lista »Freiheit, Brüderlichkeit, Arbeit«. 353
- Ewerbeck, August Hermann* (August Herman Everbek; 1816 - 1860) — lekar i pisac, rukovodio je pariskom opštinom Saveza pravednih, kasnije član Saveza komunista (1850. istupio). 52 77 79 86 99 101 102 106 107 110 113 115 122 124 130 131 138 140 141 153 155 176 340 376 379 382 435 448 460

- Fabricius, Franz** (Franc Fabricius) — frankfurtski trgovac, sitnoburžoaski demokrat. 518
- Faidér, Victor** (Viktor Fede) — belgijski advokat i političar, buržoaski demokrat. 173 174
- Fanon** (Fanon) — francuski emigrant, početkom pedesetih godina 19. veka član blankističkog Komiteta prognanih francuskih socijalističkih demokrata u Londonu. 199 200 202 568
- Faucher, Julius** (Julius Fauher; 1820 - 1878) — publicist, mladohegelovac, pristalica slobodne trgovine; početkom pedesetih godina zastupao je buržoasko-individualistička, anarhistička shvatanja; emigrant u Engleskoj (1851 - 1860). 290 292 331 337 529
- Faucher, Léon** (Leon Foše; 1803 - 1854) — francuski publicist, ekonomist i političar, orleanist, kasnije bonapartist; od 1848. do 1851. poslanik ustavotvorne i zakonodavne Nacionalne skupštine, ministar unutrašnjih poslova (decembar 1848. do maja 1849. i 1851); ogorčeni neprijatelj radničkog pokreta. 298 380 382
- Feistkorn, G. W.** (G.V. Fajstkorn) — slikar iz Engelsovog kruga poznanika iz Bremena. 61
- Fenner von Fenneberg, Daniel** (Daniel Fener fon Feneberg; 1820 - 1863) — bivši austrijski oficir, 1848. komandant bečke Nacionalne garde, 1849. kratko vreme komandant falčke revolucionarne armije; posle neuspelog pokušaja da zauzme tvrđavu Landau smenjen je s položaja; posle poraza ustanka emigrirao je iz Nemačke. 320 462
- Feuerbach, Johann Paul Anselm, Ritter von** (Johan Paul Anselm vitez fon Fojerbach; 1775 - 1833) — pravnik, u svojim spisima je razvijao za ono vreme napredne principe krivičnog prava; otac Ludwiga Feuerbacha. 12.
- Feuerbach Ludwig** (Ludvig Fojerbah; 1804 - 1872) — istaknuti filozof materijalist predmarksističkog pe-rioda; ideolog radikalno-demokratskih slojeva nemačke buržoazije koji su bili zainteresovani za buržoasko-demokratske slobode; njegovo materijalističko učenje spada u najznačajnije elemente nemačkog kulturnog nasleđa; poslednjih godina života počeo je da se interesuje za socijalističku literaturu a 1870. pristupio je Socijaldemokratskoj partiji. 15 19 20 38 46 - 48 50 52 - 54 57 82 88 89 100 112 119 - 121 201 352 375 378
- Fichte, Immanuel Hermann von** (Immanuel Herman fon Fihte; 1797 - 1879) — profesor filozofije u Bonu (1840 - 1842) i Tibingenu (1842 - 1863); predstavnik etičkog teizma; sin Johanna Gottlieba Fichtea čija je dela i biografiju izdao. 9 12 22
- Fickler, Joseph** (Jozef Fikler; 1808 - 1865) — novinar, sitnoburžoaski demokrat; 1848/49. jedan od vođa demokratskog pokreta u Badenu; 1849. član privremene badenske vlade, posle toga emigrant u Švajcarskoj, Engleskoj i Americi. 306 - 308 311 312 322 341 - 344 525 531 543
- Fieschi** (Fiši) — pedesetih godina 19. veka emigrant u Londonu. 201
- Fischer** (Fišer) — novinar, sitnoburžoaski demokrat, učesnik badensko-falačkog ustanka; posle poraza ustanka emigrirao u SAD. 270 273 275 338 342 346 348 350 384 - 386
- Fischer, F.** (F. Fišer) — član Saveza komunista. 148
- Fix, Theodore** (Teodor Fiks; 1800 - 1846) — švajcarski ekonomist i publicist; saradnik raznih publikacija, među njima i časopisa «Journal des Économistes». 110
- Fleischer, Karl Moritz** (Karl Moric Flajšer; 1809 - 1876) — publicist, saradnik lista «Rheinische Zeitung». 38
- Flocon, Ferdinand** (Ferdinan Flokon; 1800 - 1866) — francuski političar i publicist, sitnoburžoaski demokrat; urednik lista «La Réforme», 1848. član privremene vlade. 153 - 155 157 - 159 163 166 171 172 395 444 446 523

- Florencourt, Franz von* (Franc fon Florankur; 1803 - 1886) — publicist, urednik mnogih nemačkih periodičnih publikacija; u početku liberal, od sredine četrdesetih godina konzervativac. 274
- Foucault, Léon* (Leon Fuko; 1819 - 1868) — francuski fizičar. 277
- Fould* (Fuld) — suvlasnik jedne pariske banke. 443
- Fourier, François-Marie-Charles* (Fransoa-Mari-Šarl Furije; 1772 - 1837) — najznačajniji francuski socijalist-utopist pored Saint-Simona. 83 90 92 101 103 104 424 432
- Frank, Gustav* (Gustav Frank; umro 1860) — austrijski sitnoburžoaski demokrat, početkom pedesetih godina 19. veka emigrant u Londonu. 341 343
- Frank, Paul* (Paul Frank) — novinar, sitnoburžoaski demokrat; od početka pedesetih godina 19. veka, emigrant u SAD, učestvovao je u američkom građanskom ratu na strani Severnih država. 282
- Frank, A.* (A. Frank) — izdavač u Parizu, zajedno sa C. G. Voglerom izdao je u Brisclu Marxov spis »Beda filozofije ...«. 56 158 159 161
- Franz Joseph I* (Franc Jozef I; 1830 - 1916) — austrijski car (1848 - 1916). 289
- Freiligrath, Ferdinand* (Ferdinand Frajligrat; 1810 - 1876) — najznačajniji pesnik revolucije od 1848/49; dugogodišnji prijatelj Karla Marxa; 1848. i 1849. jedan od urednika lista »Neue Rheinische Zeitung«, član Saveza komunista; 1851 - 1868. emigrant u Londonu, krajem pedesetih godina povukao se iz revolucionarne borbe. 179 190 281 289 293 297 298 306 307 309 322 331 346 348 375 376 381 460 465 469 470 477 485 490 517 523 525 533 538 541 544 550 552 553 566 570
- Freiligrath, Ida* (Ida Frajligrat) — supruga Ferdinanda Freiligratha. 470 477 552
- Friedrich II* (tzv. Große) (Fridrih II Veliki; 1712 - 1786) — pruski kralj (1740 - 1786). 29 266
- Friedrich Wilhelm III* (Fridrih Vilhelm III; 1770 - 1840) — kralj Pruske (1797 - 1840). 41 42 66
- Friedrich Wilhelm IV* (Fridrih Vilhelm IV; 1795 - 1861) — pruski kralj (1840 - 1861), od 1857. duševno oboleo. 28 29 35 36 41 42 71 114 169 200 289 441 519
- Fröbel, Julius* (Julius Frebel; 1805 - 1893) — publicist i izdavač napredne literature, sitnoburžoaski demokrat, učesnik revolucije 1848/1849. u Nemačkoj, član frankfurtske Nacionalne skupštine (levo krilo), član Centralnog odbora demokrate Nemačke; posle poraza revolucije emigrirao u Ameriku, 1857. vratio se u Evropu i bavio se publicističkim poslom u službi reakcionarne austrijske vlade. 49 50 86 117 421
- Galeer, Albert-Frédéric-Jean* (Alber-Frederik Žan Gale; 1816 - 1851) — švajcarski učitelj i pisac, demokrat; 1847. učesnik rata protiv Separatnog saveza, a 1849. učesnik badensko-falačkog ustanka. 256 521
- Garnier-Pagès, Louis-Antoine* (Luj-Antoan Garnie-Paže; 1803 - 1878) — francuski političar, umereni buržoaski republikanac, 1848. član privremene vlade i gradonačelnik Pariza. 445
- Gebert, August* (August Gebert) — stolar iz Meklenburga, član Saveza komunista u Švajcarskoj a zatim u Londonu; prilikom rascepa Saveza 1850. priključio se sitnoburžoaskoj frakciji Willich-Schapper i bio član njene Centralne uprave. 200 258 270 302 523
- Gehrke* (Gerke) — pedesetih godina 19. veka emigrant u Londonu. 341
- Geiger, Wilhelm Arnold* (Vilhelm Arnold Gajger) — pruski policijski činovnik; 1848. istražni sudija, zatim šef policije u Kelnu. 459
- Gerlach, von* (fon Gerlah) — predstavnik pruske reakcionarne biro-

- kratije; predsjednik oblasne vlade u Kelnu (1839 - 1844). 30 34
- Gesenius, Heinrich Friedrich Wilhelm* (Hajnrh Fridrih Vilhelm Gesenius; 1786 - 1848) — protestantski teolog i orijentalist, kritičar Biblije sa stanovišta istorije. 71
- Gigot, Philippe-Charles* (Filip-Šarl Žigo; 1819 - 1860) — učesnik belgijskog radničkog i demokratskog pokreta, član Saveza komunista; četrdesetih godina blizak Marxu i Engelsu. 130 143 147 151 163 168 171 172 174 179 180 418 419
- Girardin, Émile de* (Emil de Žirarden; 1806 - 1881) — francuski publicist i političar, 1836 - 1857. s prekidima urednik lista »La Presse»; u politici krajnje besprincipijelan; pre revolucije 1848. bio je u opoziciji prema Guizot-ovoj vladi; za vreme revolucije buržoaski republikanac, poslanik zakonodavne Nacionalne skupštine (1850/1851), kasnije bonapartist. 291 294 296 348 351 382 383
- Godwin, William* (Viljem Godvin; 1756 - 1836) — engleski uticajni politički i filozofski publicist i pisac, u mnogobrojnim člancima, naučnim raspravama i romanima kritikovao je između ostalog državni sistem i svaku vrstu prinude, pri čemu je zapadao kako u anarhizam tako i u utopijski socijalizam; borio se protiv ugnjetavanja žena; protivnik maltuzijanstva. 93
- Goegg, Amand* (Amand Geg; 1820 - 1897) — novinar, sitnoburžoaski demokrat, 1849. član privremene badenske vlade; posle poraza revolucije emigrirao je u inostranstvo; sedamdesetih godina priključio se nemačkoj socijaldemokratiji. 290 292 306 312 341 - 345 350 501 525 531
- Goethe, Johann Wolfgang von* (Johan Volfgang fon Gete; 1749 - 1832) — najznačajniji predstavnik nemačke klasike; jedan od najistaknutijih pesnika svetske literature. 19 39 63 64 67 68 137
- Gö(h)ringer, Karl* (Karl Geringer; rod. oko 1808) — gostioničar iz Badena, učesnik revolucionarnog pokreta 1848/49. u Badenu, posle poraza revolucije emigrirao u Englesku; član Saveza komunista, prilikom rascapa Saveza 1850. priključio se sitnoburžoaskoj frakciji Willich-Schapper; vlasnik gostionice u Londonu u kojoj se okupljala nemačka sitnoburžoaska emigracija. 257 270 277 293 341 375 378 381 384 388
- Goldheim* (Goldhajm) — policijski oficir, početkom pedesetih godina 19. veka jedan od tajnih agenata pruske policije u Londonu. 283
- Görgey, Arthur* (Artur Đerd; 1818 - 1916) — general mađarske revolucije 1848/49, vrhovni zapovednik mađarske armije (april do juna 1849); oslanjao se na reakcionarne oficire i kontrarevolucionarni deo buržoazije, sabotirao je revolucionarni rat. 265 470
- Gorissen, Georg* (Georg Gorisen) — Engelsov kućni prijatelj iz Bremena. 61
- Görtz, Franz Damian* (Franc Damian Gerc; 1788 - 1865) — okružni načelnik i gradonačelnik Trijera (1841. do 8. aprila 1848). 558 559
- Gosner, Johannes* (Johanes Gosner; 1773 - 1858) — katolički sveštenik, 1826. prešao je u protestantizam, pijetist. 67
- Gottschalk, Andreas* (Andreas Gotšalk; 1815 - 1849) — lekar, član kelnske opštine Saveza komunista; od aprila do juna 1848. predsednik Kelnskog radničkog udruženja, zastupao je izvesno sitnoburžoasko-sektaško stanovište i borio se protiv Marxove i Engelsove strategije i taktike u nemačkoj revoluciji. 183 286 441
- Gouté* (Gute) — francuski emigrant, početkom pedesetih godina 19. veka član blankističkog Komiteta prognanih francuskih socijalističkih demokrata u Londonu. 199 200 202
- Graeber, Friedrich* (Fridrih Greber; 1822 - 1895) — Engelsov školski drug i prijatelj; sveštenik u Isumu, okrug Geldern (1846 - 1885). 61 63 68 72

- Graeber, Wilhelm* (Vilhelm Greber; 1820 - 1895) — Engelsov prijatelj i školski drug; sveštenik u Elberfeldu, Ajkelu i Esenu. 61 66
- Graham, Sir James Robert George of Netherby* (ser Džems Robert Džordž Greem od Neterbija; 1792 - 1861) — britanski državnik, vigovac, kasnije pilovac; ministar unutrašnjih poslova u Peelovoj vladi (1841-1846). 283
- Gratian* (Gracijan; 12. vek) — italijanski monah, prikupio je oko 1140 izvora crkvenog prava za zbirku »Concordantia discordantium canonum«, koja od 1499. predstavlja prvi deo »Corpus iuris canonici«. 12
- Gregor XVI* (pre toga *Bartolommeo Capellari*) (Gregor XVI; Bartolomeo Kapelari; 1765 - 1846) — papa (1831 - 1846). 23
- Grel* (Grel) — Engelsov prijatelj iz mladih dana. 72
- Greppo, Jean-Louis* (Žan-Luj Grepo; 1810 - 1888) — francuski političar; sitnoburžoaski socijalist, učesnik lionskih ustanaka 1831. i 1834; za vreme Druge republike poslanik ustavotvorne i zakonodavne Nacionalne skupštine. 510
- Grey, Sir George* (ser Džordž Grej; 1799 - 1882) — britanski državnik, vigovac, ministar unutrašnjih poslova (1846 - 1852, 1855 - 1858. i 1861 - 1866), ministar za kolonije (1854/1855). 283
- Grillparzer, Franz* (Franc Grilparcer; 1791 - 1872) — austrijski pesnik, dramatičar i prozaist, kao kritičar doba i kulture dokazao se kao prosvetitelj. 64
- Grolmann, Karl Ludwig Wilhelm* (Karl Ludvig Vilhelm Grolman; 1775 - 1829) — pravnik i državnik, autor spisa iz oblasti građanskog i krivičnog prava. 12
- Groß, Magnus* (Magnus Gros) — publicist, sitnoburžoaski demokrat; pedesetih godina 19. veka emigrant u SAD. 207 213 216
- Grouchy, Emmanuel, marquis de* (Emanuel markiz de Gruši; 1766 - 1847) — francuski general, od 1815. maršal Francuske, učestvovao je u ratovima napoleonovske Francuske. 446
- Grün, Anastasius* (Anastazius Grin; pseudonim *Antona Alexandera grofa od Auersperga*; 1806 - 1876) — austrijski pesnik, koji je tridesetih godina sa svojim pesmama istupao protiv feudalizma i katoličke reakcije; član frankfurtske Nacionalne skupštine; predstavnik liberalizma. 63 64
- Grün, Karl* (pseudonim: *Ernst von Haide*) (Karl Grin; Ernst fon Hajde; 1817 - 1887) — sitnoburžoaski publicist, sredinom četrdesetih godina 19. veka spadao je među glavne predstavnike »istinskog« socijalizma; za vreme revolucije 1848/49. nastupao je kao sitnoburžoaski demokrat; 1848. poslanik pruske Nacionalne skupštine (levo krilo). 70 80 99 100 104 106 - 109 115 122 - 130 137 138 140 - 142 156 305 419
- Gubitz, Friedrich Wilhelm* (Fridrih Vilhelm Gubic; 1786 - 1870) — buržoaski pisac i drvoseča, od 1817. izdavač časopisa »Der Gesellschaft«. 534
- Guerrier* (Gerije) — francuski socijalist, prijatelj Augusta Hermanna Ewerbecka, četrdesetih godina 19. veka bio je blizak Marxu i Engelsu. 52 79 86
- Guizot, François-Pierre-Guillaume* (Fransoa-Pjer-Gijom Gizo; 1787 - 1874) — francuski istoričar i državnik, orleanist, od 1840. do 1848. vodio je unutrašnju i spoljnu politiku Francuske, zastupao je interese krupne finansijske buržoazije. 100 188
- Gümpel, Johann Heinrich* (Johan Hajrih Gimpel) — radnik, početkom pedesetih godina 19. veka emigrant u Londonu. 393
- Günther, Georg* (Georg Ginter) — novinar, sitnoburžoaski demokrat, 1849/1850. jedan od urednika lista »Neue Deutsche Zeitung«, emigrant u Londonu. 226

- Gutenberg, Johann** (Johan Gutenberg; oko 1400 - 1468) — pronalazač štamparije pomoću pokretnih metalnih slova. 351
- Gutzkow, Karl Ferdinand** (Karl Ferdinand Guckov; 1811 - 1878) — pisac, vodeći predstavnik Mlade Nemačke; urednik časopisa »Telegraph für Deutschland« (1838 - 1843); dramaturg u dvorskom pozorištu u Drezdenu (1847 - 1850). 63 64 66 67 417
- Habsburg** — vidi *Franz Joseph I*
- Hagen, Karl** (Karl Hagen; 1810 - 1868) — istoričar i političar, od 1836. privatni docent na Univerzitetu u Hajdelbergu; 1848/49. član frankfurtske Nacionalne skupštine (levo krilo); od 1855. profesor u Bernu. 50
- Hagen, Theodor** (Teodor Hagen; 1823 - 1871) — član Saveza komunista u Hamburgu; 1849. je dobio komisiju izdavačku kuću i štampariju u Hamburgu za izdavanje časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«. 489 - 491
- Hain, August** (August Hajn) — emigrant u Londonu, član Saveza komunista; pri rascepu Saveza 1850. Marxov i Engelsov pristalica. 317 526
- Harney, George Julian** (Džordž Džulien Harni; 1817 - 1897) — uticajni engleski radnički vođa; jedan od vođa levog krila čartista; urednik listova »Northern Star«, »Democratic Review« i »Red Republican«; do početka pedesetih godina u bliskim odnosima sa Marxom i Engelson; član Briselskog komunističkog dopisnog komiteta, zatim Saveza pravednih i Saveza komunista; početkom pedesetih godina je prišao sitnoburžoaskim demokratima i privremeno se udaljio od revolucionarnih strujanja u radničkom pokretu. 128 131 132 153 160 171 192 194 - 196 201 208 - 210 212 216 222 227 229 231 - 238 240 242 244 246 - 254 280 294 319 376 379 386 449 478 510 521 538 560 568
- Harney, Mary** (Meri Harni; umrla 1853) — supruga George Julien Harneya. 210 227 236 242/243 280
- Hasse, Friedrich Rudolf** (Fridrih Rudolf Hase; 1808 - 1862) — teolog, profesor na Bonskom univerzitetu. 21
- Hassenpflug, Hans Daniel Ludwig Friedrich** (Hans Daniel Ludvig Fridrih Hasenpflug; 1794 - 1862) — reakcionarni državnik, pristalica apsolutizma, ministar pravosuđa i unutrašnjih poslova (1832 - 1837) i predsednik vlade (1850 - 1855) u Izbornom Hesenu. 526
- Hatzfeldt, Sophie, Gräfin von** (Sofio grofica fon Hacfeldt; 1805 - 1881) — Lassalova prijateljica i pristalica njegovih ideja. 440 469
- Hatzfeldt-Wildenburg, Edmund, Graf von** (Edmund grof fon Hacfeldt-Wildenburg; rod. 1798) — suprug grofice Sophie von Hatzfeldt. 440
- Haude** (Haude) — četrdesetih godina 19. veka učesnik demokratskog pokreta u Nemačkoj, član Saveza komunista, posle rascepa Saveza 1850. emisar sitnoburžoaske frakcije Willich-Schapper u Nemačkoj. 200 302 523 568
- Haug, Ernst** (Ernst Haug) — austrijski oficir, sitnoburžoaski demokrat, učesnik revolucije 1848/49. u Italiji; posle poraza revolucije emigrirao u Englesku; jedan od urednika nedeljnog časopisa »Der Kosmos«. 257 276 280 289 293 337 341 - 344 519 530
- Haupt, Hermann Wilhelm** (Herman Vilhelm Haupt; rod. oko 1831) — trgovački pomoćnik, član Saveza komunista, posle rascepa Saveza postao je po Marxovom i Engelsovom nalogu emisar u Nemačkoj; 31. maja 1851. uhapšen u Hamburgu, gde je pod pritiskom učinio izvesna priznanja; u avgustu 1851. je oslobođen i pobjegao je u Braziliju. 210 313 375 378 382 385 387 528
- Haynau, Julius Jacob, Freiherr von** (Julius Jakob baron fon Hajnau; 1786 - 1853) — austrijski general, brutalno je ugušio revolucionarne pokrete u Italiji (1848) i Madarskoj (1849). 238 509 546

Hébert, Michel-Pierre-Alexis (Mišel-Pjer-Aleksis Eber; 1799 - 1887) — francuski pravnik i državnik, orleanist; 1834 - 1848. član poslaničkog doma; 1841. generalni prokurator u Kraljevskom sudu, 1847. do februara 1848. ministar pravosuđa, 1849. poslanik u zakonodavnoj Nacionalnoj skupštini. 140

Hecker (Heker) — demokrat u Elberfeldu (1848). 175 178

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (Georg Vilhelm Fridrih Hegel; 1770 - 1831) — najznačajniji predstavnik nemačke klasične filozofije koja je imala veliki uticaj na celu Evropu; stvorio je filozofski sistem objektivnog idealizma «u kome je prvi put — i to je njegova najveća zasluga — ceo prirodni, društveni i duhovni svet predstavljen [kao proces, tj. shvaćen kao neprekidno kretanje, promena, preobražaj i razvitak i učinjen pokušaj da se dokaže unutrašnja povezanost u ovom kretanju i razvitku» (Engels). 12 13 16 19 27 70 71 82 83 133 201 217 334 340 389 395 424 426

Heilberg, Louis (Luis Hajlberg; 1818 - 1852) — nemački novinar, politički emigrant u Briselu; 1848. član Briselskog komunističkog dopisnog komiteta, kasnije član Saveza komunističara. 144 - 146 149 150 159 197

Heine, Heinrich (Hajnrh Hajne; 1797 - 1856) — veliki pesnik i vatreni rodoljub, neprijatelj apsolutizma i feudalno-klerikalne reakcije; borac za jednu demokratsku nemačku literaturu; bliski prijatelj porodice Marx. 9 55 63 67 110 135 136 138 157 160 164 389 410 412 417

Heine, Mathilde (Matilde Hajne; 1815 - 1883) — supruga Heinricha Heinea. 410

Heineccius, Johann Gottlieb (Johan Gotlib Hajnecius; 1681 - 1741) — pravnik, autor niza udžbenika i drugih radova. 8

Heinzen, Karl (Karl Hajncen; 1809 - 1880) — radikalni publicist, sitnoburžoaski demokrat; od 1847.

istupao je kao ogorčeni neprijatelj Marxa i Engelsa; 1849. kratko vreme je učestvovao u badensko-falačkom ustanku; posle toga je emigrirao u Švajcarsku, kasnije u Englesku a u jesen 1850. preselio se u SAD. 144 147 156 164 182 237 255 276 277 309 319 322 330 343 350 - 352 360 374 381 404 420 481 483 513 518 524 528 535 540 543 561

Heise, Heinrich (Hajnrh Hajse; umro oko 1860) — demokrat i publicist, jedan od urednika lista «Hornisse» (1848 - 1850); učesnik revolucije 1848/49, u Nemačkoj, kasnije emigrant u Engleskoj. 226

Hell, Theodor (Teodor Hel, zapravo *Karl Gottlieb Theodor Winkler*; 1775 - 1856) — pisac, žurnalista, pozorišni intendant, reditelj i prevodilac; izdavač lista «Abend-Zeitung». 63 64

Heller, Wilhelm Robert (Vilhelm Robert Heler; 1812 - 1871) — pisac i publicist, osnivač časopisa «Rosen». 64

Hengstenberg, Ernst Wilhelm (Ernst Vilhelm Hengstenberg; 1802 - 1869) — teolog, vođa ortodoksnih lutera-naca, izdavač lista «Evangelischen Kirchen-Zeitung». 63 64 71

Henricus — vidi *Bürgers, Heinrich*

Hentze, Julius (Julius Henc; rod. oko 1816) — nemački oficir, član sitnoburžoaske frakcije Willich-Schapper; od leta 1852. policijski doušnik, 1852. svedok optužbe u kelnskom komunističkom procesu. 481

Herloßsohn, Karl Georg Reginald (Karl Georg Reginald Herloszon; 1804 - 1849) — novelist, pisao je pesme, humorističke priče i istorijske romane. 64

Hermes, Carl Heinrich (Karl Hajnrh Hermes; 1800 - 1856) — nemački reakcionarni publicist, 1842. jedan od urednika lista «Kölnische Zeitung»; tajni agent pruske vlade. 23 26

Hertle, Daniel (Daniel Hertle; rod. 1824) — novinar, sitnoburžoaski

- demokrat, učesnik badensko falakog ustanka 1849; 1850. emigrirao u SAD. 343 344
- Herwegh, Emma* (Ema Herveg; 1817 - 1904) — supruža Georga Herwegha. 437 441
- Herwegh, Georg* (Georg Herveg; 1817 - 1875) — jedan od najznačajnijih pesnika revolucije od 1848. i radničkog pokreta u povelju; 1842. vodeći član Nemačkog demokratskog društva u Parizu gde je organizovao legiju nemačkih emigranata koja je u aprilu 1848. učestvovala u badenskom ustanku, iako su Marx i Engels najodlučnije bili protiv ove pučističke akcije; dugo godina je proveo u Švajcarskoj; 1865. prekinuo je sa lasalovstvom, od 1869. do svoje smrti bio je član Socijal-demokratske partije (Ajzenaške). 31 32 35 164 172 410 412 435 - 437 440 441 447 560
- Heß, Moses* (Mozes Hes; 1812 - 1875) — sitnoburžoaski socijalistički publicist i filozof, glavni predstavnik i osnivač »istinskog« socijalizma; saosnivač, urednik i dopisnik lista »Rheinische Zeitung«, član Saveza pravednih, zatim Saveza komunista; od 1846. bio je otvoreni protivnik Marxa i Engelsa; prilikom rascepa Saveza komunista 1850. priključio se sitnoburžoaskoj frakciji Willich-Schapper; od 1863. lasalovac. 49 78 80 - 82 84 88 - 90 92 - 94 97 99 101 109 - 112 121 122 135 137 138 141 142 147 148 156 157 161 163 - 165 171 173 174 176 410 420 - 422 434 438 523 568
- Heß, Sibylle* (Sibile Hes; 1820 - 1903) — supruža Mosesa Heßa. 97 101 109 420 523 568
- Heuser, Gustav* (Gustav Hojzer) — Engelsov prijatelj iz mladih dana iz Elberfelda. 68
- Hill* (Hil) — nameštenik u firmi Ermen & Engels u Mančesteru. 264 505
- Hine, L. A.* (L. A. Hine) — sitnoburžoaski demokrat, pedesetih godina 19. veka emigrant u SAD. 216
- Hirsch, Wilhelm* (Vilhelm Hirs) — trgovački pomoćnik u Hamburgu. Početkom pedesetih godina 19. veka pruski policijski doušnik u Londonu. 393
- Hody* (Odi) — četrdesetih godina 19. veka šef javne bezbednosti (sûreté publique) u Briselu. 413
- Hoff, Heinrich* (Hajnrih Hof) — radikalni knjižar i izdavač u Manhajmu, učesnik revolucije 1848/49. u Nemačkoj; posle poraza revolucije emigrirao u SAD. 350 535
- Hoffstetter, Gustav von* (Gustav fon Hofšteter; 1818 - 1874) — švajcarski oficir i pisac vojnih dela, učestvovala je u ratu protiv Separatnog saveza, 1849. borio se pod Garibaldijem. 527
- Hollinger* (Holinger) — emigrant u Londonu. 344 345
- Homer* — legendarni grčki pesnik kome se pripisuju epovi »Ilijada« i »Odiseja«. 348
- Howitt, William* (Viljem Haut; 1792 - 1879) — engleski pisac, autor knjiga o istoriji hrišćanstva i drugim pitanjima. 298
- Hub, Ignaz* (Ignac Hub; pseudonim *Frank von Steinach*) — publicist i pesnik, osnivač lista »Rheinische Odeon«. 65
- Hühnerbein, F. W.* (F. V. Hinerbajn) — krojač iz Badena, komunist; za vreme majskog ustanka 1849. u Elberfeldu član vojne komisije Odbora bezbednosti. 178 247
- Hunt, Thornton Leigh* (Tornten Li Hant; 1810 - 1873) — engleski novinar, buržoaski radikal; četrdesetih i pedesetih godina učesnik čartističkog pokreta. 392 393
- Hurst, Ambrose* (Embrouz Herst) — čartist, posle 1848. reformist. 216
- Huß* (*Hus*), Jan (Jan Hus; oko 1370 - 1415) — profesor Praškog univerziteta, vođa reformacije u Češkoj i češkog oslobodilačkog pokreta; kao jeretik spaljen je na lomači; nacionalni junak češkog naroda. 69

- Imandt, Peter* (Peter Imandt) — učitelj u Krefeldu, demokrat, učesnik revolucije 1848/49; posle poraza revolucije emigrirao u Švajcarsku a zatim u Englesku; od jula 1852. član Saveza komunista, Marxov i Engelsov pristalica 460
- Imbert, Jacques* (Žak Imber; 1793 - 1851) — francuski socijalist, 1834. učestvovao je u lionskom ustanku; četrdesetih godina emigrant u Belgiji, potpredsednik briselske Association démocratique; posle februarske revolucije 1848. komandant Tiljerija. 144 145 147 149 446
- Immermann, Karl* (Karl Imerman; 1796 - 1840) — pisac drama i romana, kritičar i upravnik pozorišta. 63
- Jacobi, Abraham* (Abraham Jakobi; 1830 - 1919) — lekar, član Saveza komunista, radio je u Kelnu, Bonu, Diseldorfu i Berlinu; otpužen u kelnskom komunističkom procesu 1852; oslobodio ga je porotni sud, ali je i dalje ostao u zatvoru zbog «uvrede nanete kralju»; 1853. emigrirao u Englesku, zatim u SAD, gde je preko štampe propagirao ideje marksizma; sredinom pedesetih godina povukao se iz političkog života i radničkog pokreta; učestvovao je u američkom građanskom ratu na strani Severnih država; kasnije predsednik Akademije medicinskih nauka u Njujorku (1885 - 1889), profesor i predsednik niza medicinskih prosvetnih ustanova. 301
- Jacoby, Johann* (Johan Jakobi; 1805 - 1877) — lekar u Kenigebergu, publicist i političar, odlučni demokrat; 1848. jedan od vođa levog krila u pruskoj Nacionalnoj skupštini; 1849. poslanik Donjeg doma (krajnja levica); sedamdesetih godina priključio se Socijaldemokratskoj radničkoj partiji. 152 314
- James I* (Džems I; 1566 - 1625) — kralj Engleske i Irske (1603 - 1625), kao James VI kralj Škotske (1567 - 1625). 114
- Jean Paul* (Žan Pol; pseudonim *Jean Paul Friedricha Richtera*; 1763 - 1825) — poznati pisac-prozaist koji se kretao na terenu između klasike (Wieland) i romantike (E. T. A. Hoffmann). 67
- Jenni* (Ženi) — švajcarski radikalni publicist, urednik i izdavač bernskog humorističkog lista «Der Gukastene». 129
- Johnston, Alexander Keith* (Aligzander Kit Džonson; 1804 - 1871) — engleski svetski putnik, geograf i kartograf. 376
- Johnston, James Finlay Weir* (Džems Finli Vier Džonson; 1796 - 1855) — engleski hemičar; napisao je veliki broj radova iz oblasti agrohemije. 376
- Joinville, François-Ferdinand-Philippe-Louis-Marie, duc d'Orléans, prince de* (Fransoa-Ferdinan-Filip-Luj-Mari vojvoda od Orleana, princ od Žuanvila; 1818 - 1900) — sin Louis-Philippe-a, posle pobede februarske revolucije 1848. pobegao u Englesku. 446
- Jomini, Henri, Baron* (baron Anri Žomini; 1799 - 1869) — general u francuskoj, a od 1813. u ruskoj službi; vojni teoretičar, autor niza radova o strategiji i istoriji ratova; poreklom Švajcarac. 517
- Jones, Ernest Charles* (Ernest Čarls Džons; 1819 - 1869) — engleski proleterski pesnik i publicist, vođa čartista (levo krilo), jedan od urednika lista «Northern Star», izdavač čartističkih listova «Notes to the People» i «The People's Paper»; do pedesetih godina u bliskim odnosima sa Marxom i Engelsom. 171 195 196 201 208 216 227 235 238 244 248 250 251 259 280 319 321 380 393 521 546 560
- Jonghaus, Peter* (Peter Jonghaus; 1816 - 1884) — Engelsov školski drug i prijatelj, sveštenik u Esenu. 62
- Jottrand, Lucien-Léopold* (Lisijen Leopold Žotran; 1804 - 1877) — belgijski pravnik i publicist, četrdesetih godina sitnoburžoaski demokrat; 1847. predsednik Association démo-

- cratique u Briselu. 145 146 149 - 151
168 169 172 439
- Julius, Gustav* (Gustav Julius; 1810 -
- 1851) - publicist, sitnoburžoaski
demokrat, izdavač dnevnog lista
»Berliner Zeitungs-Halle«. 113 237
255 319 331 534
- Jung, Alexander* (Aleksander Jung;
1799 - 1884) - nemački pisac, is-
toričar književnosti, publicist, bli-
zak pokretu Mlada Nemačka. 74
- Jung, Georg Gottlob* (Georg Gotlob
Jung; 1814 - 1886) - publicist,
mladohegelovac, jedan od žirana-
ta lista »Rheinische Zeitung»; sitno-
buržoaski demokrat; 1848. poslanik
pruske Nacionalne skupštine (levo
krilo); kasnije nacional liberal. 19
74 80 88 410 485
- Junge, Adolph Friedrich* (Adolf Fridrih
Junge) - radnik, poznati član
Saveza pravednih, od 1847. član
Saveza komunista. 107 115 124 126
130 147 150
- Kant, Immanuel* (Imanuel Kant; 1724-
- 1804) - osnivač klasične nemačke
filozofije. Prirodnonaučni spisi na-
stali na početku njegovog rača a
posebno njegova hipoteza o na-
stanku sveta sadrže elemente mate-
rijalizma i spontane dijalektike.
Kantova misao o nužnosti večnog
mira među narodima koju je on
razvio 1795, predstavlja vrhunac
društvene misli tog vremena. »Osnov
Kantove filozofije čini pomirenje
materijalizma i idealizma, kompromis
obaju, spajanje raznovrsnih,
međusobno protivrečnih filozofskih
pravaca u jednom sistemu« (Lenjin).
11 12 22
- Kanut* - vidi *Knut den Store*
- Kapp, Christian* (Kristian Kap; 1790 -
- 1874) - filozof, mladohegelovac
prijatelj Ludwiga Feuerbacha. 47
50
- Kapp, Friedrich* (Fridrih Kap; 1824 -
- 1884) - istoričar i političar, sitno-
buržoaski demokrat, učesnik revo-
lucije 1848/49; 1850. emigrirao u
SAD. 350 460 525 535
- Karl Friedrich August Wilhelm* (Karl
Fridrih August Vilhelm; 1804 -
- 1873) - vojvoda od Braunšvaiga
i Lineburga, 1823. stupio na vlast;
svrgnut je početkom septembra
1830. i emigrirao u inostranstvo,
pokušao je da uz pomoć mnogih
evropskih država ponovo uzme
vlast u svoje ruke; četrdesetih i
pedesetih godina održavao je vezu
sa demokratskim elementima emi-
gracije i materijalno potpomagao
list »Deutsche Londoner Zeitung«.
201 530
- Katon, Marko Porcije* (*Katon Stariji*)
(234 - 149. pre n. e.) - rimski
političar i pisac, branio je aristo-
kratske privilegije; 184. pre n. e.
izabran za cenzora, zbog svoje
rigoroznosti nazvan Cenzorius. 345
- Kats, Jacob* (Jakob Kats; 1804 - 1886)
- belgijski radnik, pisac, aktivni
učesnik radničkog pokreta, bio je
pod uticajem utopijskog socijalizma.
145 146
- Kendall* (Kendl) - direktor škole u
Mančesteru. 526
- Kilinsky, Karl* (Karl Kilinski) - po-
četkom pedesetih godina 19. veka
mađarski emigrant u Londonu. 488
- Kinkel, Gottfried* (Gotfrid Kinkel;
1815 - 1882) - pesnik i publicist,
sitnoburžoaski demokrat, 1849. učes-
nik badensko-falačkog ustanka, pru-
ski sud ga je osudio na doživotnu
tamnicu, pobeo je iz zatvora i
emigrirao u Englesku; jedan od
vođa sitnoburžoaskih emigranata u
Londonu; borio se protiv Marxa
i Engelsa. 201 236 255 259 260 271
276 277 280 289 291 293 298 299
306 319 337 338 341 - 346 348 - 350
355 358 361 374 381 384 392 467
511 519 525 529 - 533 535 543 -
- 545 552
- Kinkel, Johanna*, rod. *Mockel* (Johana
Kinkel; Mokel; 1810 - 1858) -
spisateljica, supruga Gottfrieda Kin-
kela. 289 293 296 530 531
- Kirchmann, Julius Hermann von* (Julius
Herman fon Kirhman; 1802 - 1884)
- pravnik, publicist i filozof, odluč-
ni liberal; 1848. poslanik pruske

- Nacionalne skupštine (levi centar) i 1849. Donjeg doma; kasnije naprednjak. 291
- Kirchner* (Kirhner) — poznanik Engelsove porodice. 61
- Kleant iz Asosa* (oko 330. do oko 232. pre n. e.) — grčki filozof stoičar, Zenanov učenik i sledbenik. 12
- Klapka, György* (Đerd Klapka; 1820 - 1892) — mađarski general, za vreme revolucije 1848/49. komandant jedne mađarske armije; 1849. emigrirao u inostranstvo; pedesetih godina povezan sa bonapartističkim krugovima, 1867. posle amnestije, vratio se u Mađarsku. 490
- Klein, Johann Jacob* (Johan Jakob Klajn; oko 1818. do oko 1895. ili 1897) — lekar u Kelnu, član Saveza komunista, 1852. jedan od optuženih u kelnskom komunističkom procesu, oslobodio ga je porotni sud. 501
- Kleist-Retzow, Hans Hugo von* (Hans Hugo fon Klajst-Recov; 1814 - 1892) — pruski političar, bio je na čelu krajnje desnog krila Konzervativne partije; saosnivač lista »Neue Preußische Zeitung«. 311
- Klose, G.* (G. Kloze) — nemački emigrant u Londonu, član Saveza komunista, prilikom rascepa Saveza stao je na Marxovu stranu. 308 310
- Knut den Store* (Knut Veliki; oko 995 - 1035) — kralj Danske (1014 - 1035), u isto vreme kralj Engleske (od 1017) i Norveške (od 1028). 133
- Koch, Eduard Ignaz* (Eduard Ignac Koh) — katolički sveštenik, učesnik revolucije 1848/49. u Nemačkoj; posle toga emigrirao u SAD, saradivao je u listu »New-Yorker Staatszeitung«. 538
- Köhler, J.* (J. Keler) — četrdesetih godina 19. veka bankar u Ženevi. 179
- Köhler, J. E. M.* (J.E.M. Keler) — vlasnik štamparije u Hamburgu, u kojoj je 1850. štampana prva sveska časopisa »Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue«. 480 489
- Köppen, Karl Friedrich* (Karl Fridrih Kepen; 1808 - 1863) — radikalni publicist i istoričar, mladohegelovac; u berlinskom »Doktorklubu« upoznao je Marxa, čiji je prijatelj ostao do kraja života; 1842. saradnik lista »Rheinische Zeitung«; za vreme revolucije 1848/49. učesnik demokratskog pokreta. 20 452
- Korff, Hermann* (Herman Korf) — bivši pruski oficir, demokrat, otpušten iz armije zbog svojih političkih ubeđenja; 1848/49. poslovoda lista »Neue Rheinische Zeitung«, kasnije emigrirao u SAD. 182 460
- Körner, A. F.* (A. F. Kerner) — slikar, četrdesetih godina 19. veka Engelsov poznanik iz Pariza. 131 141 160
- Kossuth, Lajos* (Lajoš Košut; 1802 - 1894) — vođa mađarskog nacionalnooslobodilačkog pokreta, tokom revolucije 1848/49. bio je na čelu buržoasko-demokratskih snaga; šef mađarske revolucionarne vlade; posle poraza revolucije emigrirao; pedesetih godina tražio je podršku u bonapartističkim krugovima. 262 265 374 375 386 388 393 398 546 552
- Köttgen (Koettgen), Gustav Adolph* (Gustav Adolf Ketgen; 1805 - 1882) — rajnski slikar i pesnik; četrdesetih godina učesnik radničkog pokreta, bio je sklon »istinskom« socijalizmu; korespondirao je sa Brijelskim komunističkim dopisnim komitetom; učesnik revolucije 1848/49, član bremenskog Opšteg radničkog udruženja, u aprilu 1849. izdavao je list »Vereinigung-Zeitung für sämtliche Arbeiter«, u kome je istupao kao dosledni demokrat. 88 90 95 136
- Krämer* (Kremer) — početkom četrdesetih godina 19. veka mehaničar u Bonu. 21
- Krapüliniski* — vidi *Napoleon III Louis Bonaparte*
- Kriege, Hermann* (Herman Krige; 1820 - 1850) — novinar, član Saveza pravednih; 1845. prešao je u Nju-

- jork gde je u časopisu »Der Volks-Tribun«, koji je on izdavao, propagirao ideje »istinskoga socijalizma; Marx i Engels su bespoštedno kritikovali njegova shvatanja u »Cirkularu protiv Kriegea« (maj 1846); Kriege se vratio 1848. i izabran je za člana Centralnog odbora demokrata Nemačke; posle revolucije opet se vratio u Ameriku. 88 89 91 122 125 127
- Krug, Wilhelm Traugott* (Vilhelm Traugot Krug; 1770 - 1842) — filozof idealist, Kantov pristalica, od 1805. profesor filozofije u Kenigsbergu; liberalni publicist. 254
- Krummacher, Friedrich Wilhelm* (Friedrich Vilhelm Krumaher; 1796 - 1868) — kalvinistički pastor, vođa vupertalskih pijetista. 65 67 78
- Kühne, Gustav* (Gustav Kine; 1806 - 1888) — pisac i hroničar, predstavnik Mlade Nemačke; urednik lista »Zeitung für die elegante Welt« i časopisa »Europa«. 63 64 67
- Kühnmann* (Kitman) — četrdesetih godina 19. veka izdavač i knjižar u Bremenu. 121 132 136 138 140
- Ladenberg, Adalbert von* (Adalbert fon Ladenberg; 1798 - 1855) — predstavnik reakcionarne pruske birokratije; ministar za kulturu (1848 - 1850) 184
- Lamartine, Alphonse-Marie-Louis de* (Alfons-Mari-Luj de Lamartin; 1790 - 1869) — francuski pesnik, istoričar i političar; četrdesetih godina umereni republikanac; 1848. ministar spoljnih poslova i, zapravo, šef privremene vlade. 50 152 155 161 174 443 445
- Lamennais (La Memais), Félicité Robert de* (Felisite Rober de Lamne; 1782 - 1854) — francuski opat, publicist, ideolog hrišćanskog socijalizma. 351
- Lancelotti, Giovanni Paolo* (Đovani Paolo Lanceloti; 1511 - 1591) — italijanski pravnik, poznat po svom delu »Institutiones iuris canonici«. 12
- Landolphe* (Landolf) — francuski sitno-buržoaski socijalist, emigrant u Londonu, prilikom rascepa Saveza komunista, 1850. priključio se sitno-buržoaskoj frakciji Willich-Schapper. 225 227 229 234 236 - 238 244 248 - 250 252 254 255 259 510
- La Sagra, Ramon de* (Ramon de la Sagra; 1798 - 1871) — španski ekonomist, istoriograf i prirodnjak; liberal. 166
- Lassalle, Ferdinand* (Ferdinand Lasal; 1825 - 1864) — pisac i sitnoburžoaski radnički agitator; učesnik revolucije 1848/49, tada se upoznao sa Marxom i Engelsom (dopisivali su se do 1862); 1851/1852. rukovodio je jednim tajnim kružokom diseldorfskih radnika. Lassalova istorijska zasluga sastoji se u tome što je osnivanjem Opšteg nemačkog radničkog saveza u maju 1863. odgovorio na nastojanja naprednih radnika ka organizacijom odvajanju od liberalne buržoazije. Međutim, on radničkoj klasi nije pružio nikakvu revolucionarnu perspektivu, nego je stvarao iluziju da se uz pomoć junkersko-pruske države može mirnim putem preći u socijalizam. Ova ideologija »kraljevsko-pruskog vladinog socijalizma« dovela je Lassalla do paktiranja sa Bismarckom i junkersko-veleburžoaskim pruskim militarizmom a time i do zalaganja za jedinstvo Nemačke »odozgo« pod hegemonijom pruske države. 469 477
- Laube, Heinrich* (Hajnrh Laube; 1806 - 1884) — pisac i književni kritičar, priključio se Mladoj Nemačkoj; urednik lista »Zeitung für die elegante Welt«; autor mnogobrojnih drama; kasnije dug niz godina direktor dvorskog teatra u Beču. 64 67
- Lautz* (Lauc) — pedesetih godina 19. veka bankar u Trijeru. 260
- Leach, James* (Džems Lič) — tkadž, jedan od vođa lokalne organizacije čartista u Lankaširu. 208 209 216
- Ledru-Rollin, Alexandre-Auguste* (Aleksandr-Ogist Ledri-Rolen; 1807 - 1874) — francuski publicist i

- političar, jedan od vođa sitno-buržoaskih demokrata, urednik lista »La Réforme«; 1848. ministar unutrašnjih poslova u privremenoj vladi i član Izvršnog komiteta; poslanik ustavotvorne i zakonodavne Nacionalne skupštine u kojoj je bio na čelu montanjara; posle demonstracija 13. jula 1849. emigrirao u Englesku; jedan od vođa sitno-buržoaske emigracije u Londonu. 163 200 202 222 225 229 233 - 235 244 274 293 324 341 343 351 382 396 398 400 444 445 508 509 521 529 544
- Lehmann, Albert* (Albert Leman) — nemački radnik u Londonu, vodeći član Saveza pravednih i Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu; član Centralne uprave Saveza komunista; prilikom raspada Saveza 1850. priključio se sitnoburžoaskoj frakciji Willich-Schapper. 197
- Lehmann, August Friedrich Gottlieb* (August Fridrih Gotlib Leman; rod. 1819) — obučar, sitnoburžoaski demokrat, bio je povezan sa Willichom; na osnovu učešća u revoluciji 1848/49. optužen za veleizdaju, 1851. osuđen na smrt; ova kazna je zamenjena doživotnom tamnicom. 295
- Lenau, Nikolaus* (Nikolaus Lenau; pseudonim *Nikolaus Franza Niemscha*; 1802 - 1850) — veći austrijski revolucionarni pesnik uoči martovske revolucije 1848, čiji je stvaralaštvo bilo prožeto antifeudalnim i antikataličkim raspoloženjem. 63 64
- Lenchen* — vidi *Demuth, Helene*
- Leo, Leonardo* (Leonardo Leo; 1694 - 1744) — italijanski kompozitor. 68
- Leopold I* (Leopold I; 1790 - 1865) — kralj Belgije (1831 - 1865). 135 372 557
- Leroux, Pierre* (Pjer Leru; 1797 - 1871) — francuski sitnoburžoaski publicist, socijalist-utopist, pristalica hrišćanskog socijalizma. 48 103 480
- Leske, Carl Friedrich Julius* (Karl Fridrih Julius Leske; 1821 - 1886) — četrdesetih i pedesetih godina 19. veka knjižar i izdavač u Darmštatu. 85 92 112 113 117 127 129 410 421 - 423 471
- Lessing, Gotthold Ephraim* (Gotthold Efraim Lesing; 1729 - 1781) — književni kritičar i kritičar umetnosti, pesnik i prosvetitelj; osnivač realističke estetike i klasične nemačke nacionalne književnosti; neprijatelj apsolutizma. 11 67
- Leßner, Friedrich* (Fridrih Lesner; 1825 - 1910) — krojački pomoćnik, član Saveza komunista, učesnik revolucije 1848/49; u kelnskom komunističkom procesu osuđen na tri godine zatvora; od 1856. emigrant u Londonu, član Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu i Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika; aktivno se borio za Marxovu liniju; Marxov i Engelsov prijatelj i saborac. 319
- Liebig, Justus, Freiherr von* (Justus baron fon Libig; 1803 - 1873) — hemičar, tvorac teorijske, posebno analitičke i organske hemije, bavio se i primenom hemije u poljoprivredi. 376
- Liebknecht, Wilhelm* (Vilhelm Libknecht; 1826 - 1900) — jedan od najpoznatijih vođa nemačke socijaldemokratije; učesnik revolucije 1848/49; emigrant u Švajcarskoj, zatim u Engleskoj, tamo je postao član Saveza komunista i Marxov i Engelsov prijatelj i saborac; 1862. vratio se u Nemačku; kratko vreme član Opšteg nemačkog radničkog saveza; pokušao je da unutar Opšteg nemačkog radničkog saveza organizuje antilasalovsku opoziciju. Kao član Međunarodnog udruženja radnika propagator i agitator marksizma; 1869. saosnivač Socijaldemokratske radničke partije; odgovorni urednik lista »Volksstaat«, od 1890. lista »Vorwärts«; član Severnonemačkog rajhstaga (1867 - 1870) i nemačkog Rajhstaga (1874 - 1900); za vreme francusko-pruskog rata aktivno je istupao protiv pruskog aneksionog plana i zalagao se za odbranu Pariske komune; kao ogorčeni protivnik pruskog mili-

- tarizma zalagao se za ujedinjenje Nemačke revolucionarno-demokratskim putem. 204 255 266 270 306 307 308 311 317 318 338 346 359 375 569
- Lièvre, Eugène* (Ežen Lievr) — francuski sitnoburžoaski demokrata, emigrant u SAD; četrdesetih godina 19. veka pristalica Hermanna Kriegea. 527
- List, Friedrich* (Fridrih List; 1789 - 1846) — najprogresivniji ekonomist nemačke buržoazije u prvoj polovini 19. veka. Iako nesposoban za teorijsko razumevanje unutrašnjih veza kapitalističkog sistema, List je kao »praktičan um« (Marx) višestruko potpomogao sprovođenje industrijskog kapitalizma u Nemačkoj. Njegovo aktivno zalaganje za Carinski savez Nemačke i za stvaranje opštenemačkog železničkog sistema odigralo je značajnu ulogu u borbi za pripremu nacionalnog jedinstva. Kao autoritet buržoaske ekonomske škole zaštitnih carina List je stvorio, kako to Engels primećuje »... još najbolje što je ikada nemačka buržoasko-ekonomska literatura dala«. 81 93 121
- Loellgen (Löllchen), J. A.* (J. A. Lelgen) — četrdesetih godina 19. veka gostioničar u Kelnu. 79
- Louis XVIII* (Luj XVIII; 1755 - 1824) — kralj Francuske (1814/1815. i 1815 - 1825). 37
- Louis-Napoleon* — vidi *Napoleon III*
- Louis-Philippe-Albert, duc d'Orléans, comte de Paris* (vojvoda od Orleana Luj-Filip-Alber, grof od Pariza; 1838 - 1849) — unuk Louis-Philippe-a, orleanski prestolonaslednik. 469
- Louis-Philippe, duc d'Orléans* (vojvoda od Orleana Luj-Filip; 1773 - 1850) — kralj Francuske (1830 - 1848). 37 254 446 469
- Löwe, Wilhelm* (Vilhelm Leve; 1814 - 1886) — poznat pod imenom *Löwe von Calbe*, zato što je u pruskom okrugu Calbe izabran u frankfurtsku Nacionalnu skupštinu. Političar, sitnoburžoaski demokrat, potpredsednik frankfurtske Nacionalne skupštine (levo krilo), posle premeštanja Krnjeg parlamenta Nacionalne skupštine u Štuttgart postao je njegov predsednik; posle poraza revolucije emigrirao iz Nemačke; u Nemačku se vratio posle amnestije 1861; prišao je naprednjacima. 397 544
- Löwenthal* (Levental) — četrdesetih godina 19. veka izdavač u Frankfurtu. 86 112 376 387 389 - 391 403 412
- Loyd* — vidi *Overstone, Samuel Jones Loyd, Lord*
- Lubliner, Ludwik* (Ludvik Lubliner) — advokat, poljski revolucionar, 1848. emigrant u Briselu. 168
- Lucius* (Lucius) — advokat i publicist, svedok na kelnskom komunističkom procesu (1852). 293
- Luden, Heinrich* (Hajnrh Luden; 1780 - 1847) — napredni buržoaski istoričar, profesor u Jeni. 11
- Lüders, Wilhelm* (Vilhelm Lidors) — publicist, sitnoburžoaski demokrat; četrdesetih godina 19. veka saradivao je u mnogim demokratskim listovima, kasnije emigrant u Londonu. 341
- Lüning, Otto* (Oto Lining; 1818 - 1868) — lekar i publicist; sredinom četrdesetih godina predstavnik »istinškog« socijalizma; urednik lista »Weser-Dampfboots« (1845 - 1848) i demokratskog lista »Neue Deutsche Zeitung« (1848 - 1850); 1859. član Nacionalnog udruženja, posle 1866. nacionalliberal. 112 173 192 193 199 493 499 560 567
- Lupus* — vidi *Wolff, Wilhelm*
- Luther, Martin* (Martin Luter; 1483 - 1546) — osnivač protestantizma u Nemačkoj, sin rudara. Njegovo literarno stvaralaštvo, naročito prevod Biblije, imalo je značajan uticaj na razvoj jedinstvenog nemačkog pisanog jezika. U vreme seljačkog rata 1524/25. Luther je odlučno istupao protiv revolucionarnih stremljenja seljaka i »prešao na stranu buržoazije, plemstva i kneževa« (Engels). 29 71 321

- MacCulloch, John Ramsay* (Džon Remzi Mekalek; 1789 - 1864) — škotski ekonomist, vulgarizovao je Ricardovo učenje, apologet kapitalizma. 538
- Macfarlane, Helen* (Helen Mekfalín) — aktivna saradnica časopisa »The Democratic Review« (1849/1850) i »The Red Republican« (1850) koje je izdavao revolucionarni čarista George Julian Harney; prevela je na engleski »Manifest Komunističke partije«. 236 568
- MacGregor, John* (Džon Mekgreger; 1797 - 1857) — engleski statističar i istoričar, pristalica slobodne trgovine, član Parlamenta, osnivač i jedan od direktora British Royal Bank (1849 - 1856); autor mnogih radova o statistici. 538
- Malthus, Thomas Robert* (Tomas Robert Maltus; 1766 - 1834) — engleski sveštenik, ekonomist, ideolog poburzoažene zemljišne aristokratije, apologet kapitalizma, postavio je reakcionarnu teoriju o prenaseljenosti koja je trebalo da opravda bedu radnika u kapitalizmu. 205 206 337
- Manteuffel, Otto Theodor, Freiherr von* (Oto Teodor baron fon Mantojfel; 1805 - 1882) — pruski državnik, predstavnik reakcionarne plemićke birokratije; ministar unutrašnjih poslova (1848 - 1850), predsednik vlade i ministar spoljnih poslova (1850 - 1858). 331
- Mantle, George Joseph* (Džordž Džozef Menti) — čarista, 1851. delegat na konferenciji čarista u Mančesteru i Konventa u Londonu. 216
- Marggraff, Hermann* (Herman Margraf; 1809 - 1864) — pisac i urednik mnogobrojnih listova i časopisa, predstavnik ideja Mlade Nemačke. 67
- Marheineke, Philipp Konrad* (Filip Konrad Marhajneke; 1780 - 1846) — protestantski teolog, istoričar čarizma; hegelovac. 24
- Maria II da Gloria* (Marija II da Glorija; 1819 - 1853) — kraljica Portugala (1826 - 1828. i 1834 - 1853). 292
- Marie, Alexandre-Thomas* (Aleksandr-Toma Mari; 1795 - 1870) — francuski advokat i političar, umereni buržoaski republikanac; 1848. ministar za javne radove u privremenoj vladi, kasnije ministar pravosuđa u Cavaignacovoj vladi. 445
- Marast, Armand* (Arman Mara; 1801 - 1852) — francuski publicist i političar, jedan od vođa umerenih buržoaskih republikanaca; glavni urednik lista »Le National«; 1848. član privremene vlade i gradonačelnik Pariza, 1848/49. predsednik ustavotvorne Nacionalne skupštine. 126 141 445 446
- Marteau* (Marto) — vidi nap. 92
- Martens, Joachim Friedrich* (Joahim Fridrih Martens; oko 1804 - 1877) — stolar, član Saveza pravednih, jedan od lidera Udruženja za obrazovanje radnika u Hamburgu i hamburške opštine Saveza komunističke. 310 340
- Martin du Nord, Nicolas-Ferdinand-Marie-Louis-Joseph, dit du Nord* (Nikola-Ferdinand-Mari-Luj-Zozef Marten di Nor, di di Nor; 1790 - 1847) — francuski advokat i političar; od 1840. ministar za pravosuđe i kulturu; predstavnik finansijske buržoazije. 140
- Marx, Edgar (Musch)* (Edgar Marks; Muš; 1847 - 1855) — sin Karla Marxa. 201 294 297 560 564 566 570
- Marx, Eduard* (Eduard Marks; 1826 - 1837) — brat Karla Marxa. 13
- Marx, Franziska* (Franciska Marx; 1851 - 1852) — keći Karla Marxa. 262
- Marx, Heinrich* (Hajnrih Marks; 1777 - 1838) — otac Karla Marxa, advokat u Trijeru. 3 - 14
- Marx, Heinrich Guido (Föxchen)* (Hajnrih Gvido Marks; Fekshen; 1849 - 1850) — sin Karla Marxa. 194 195 200 481 561 562 564
- Marx, Henriette* (Henriete Marks; 1787 - 1863) — majka Karla Marxa. 13 35 252 260 442

- Marx, Jenny*, rod. von Westphalen (Dženi Marks, rod. fon Vestfalen; 1814 - 1881) — suprug Karla Marxa, njegov odani prijatelj i saradnik. 8 12 - 14 35 37 38 48 54 79 80 87 168 172 173 186 190 191 193 - 196 201 203 209 212 213 236 260 261 262 319 348 392 411 420 442 466 - 468 477 479 481 499 524 538 549 557 560 563 - 570
- Marx, Jenny* (Dženi Marks; 1844 - 1883) — najstarija kći Karla Marxa, novinarka, predstavnica međunarodnog radničkog pokreta; odigrala je značajnu ulogu u borbi irskog naroda za njegovu nezavisnost; 1872. udala se za Charles Longuet-a. 503 560 564 566 570
- Marx, Laura* (Laura Marks; 1845 - 1911) — druga kći Karla Marxa; 1868. udala se za Paul Lafargue-a; aktivno je radila u francuskom radničkom pokretu. 560 564 566 570
- Masters, J. W.* (Dž. V. Masterz) — trgovac vinom i alkoholnim pićima u Londonu. 552
- Mäurer, Friedrich Wilhelm German* (Fridrih Vilhelm German Mojrer; 1813 - 1885) — demokratski pisac, član Saveza prognanih a zatim Saveza pravednih. 48 - 50 100 110 122 138
- Mayer, Adolph* (Adolf Majer) — emigrant u Londonu; početkom pedesetih godina 19. veka član Socijaldemokratskog nemačkog izbegličkog komiteta i Nemačkog udruženja radnika u Londonu. 200
- Mayer, Eduard* (Eduard Majer) — advokat u Kelnu, član nadzornog saveta lista »Rheinische Zeitung«. 26
- Maynz, Karl Gustav* (Karl Gustav Majnc; 1812 - 1882) — pravnik, profesor na Briselskom univerzitetu, član Association démocratique u Briselu. 168 171 - 174
- Mazzini, Giuseppe* (Đuzepe Macini; 1805 - 1872) — italijanski buržoasko-demokratski revolucionar, jedan od vođa nacionalnooslobodilačkog pokreta u Italiji; 1849. šef privremene vlade Rimske republike; 1850. jedan od osnivača Centralnog odbora Evropske demokratije u Londonu; pedesetih godina istupio je protiv mešanja bonapartističke Francuske u oslobodilački pokret italijanskog naroda. 200 - 203 211 222 229 233 234 257 259 274 283 287 293 294 296 305 312 341 343 352 358 359 361 382 386 393 509 510 521 529 530 535 536 544 545
- McGrath, Philip* (Filip Mekgrat) — čarist; četrdesetih godina 19. veka član National Charter Association; posle 1848. reformist. 216
- Mellinet, François* (Fransoa Meline; 1768 - 1852) — belgijski general francuskog porekla; jedan od vođa belgijske buržoaske revolucije od 1830. i demokratskog pokreta u Belgiji, počasni predsednik Association démocratique u Briselu. Godine 1848. u procesu Risquons-Tout osuđen na smrt, zatim je »pomilovan« na 30 godina zatvora, u septembru 1849. oslobođen. 145
- Mengs, Anton Raphael* (Anton Rafael Mengs; 1728 - 1799) — slikar, predstavnik klasicizma. 66
- Menenije, Agripa* (umro 493. pre n. e.) — rimski patricije. 330
- Menzel, Wolfgang* (Volfgang Mencil; 1798 - 1873) — reakcionarni kritičar i istoričar književnosti. 63 64 67 70
- Metternich, Clemens Wenzel Lothar, Fürst von* (Klemens Vencil Lotar knez fon Meternih; 1773 - 1859) — austrijski državnik i diplomat; ministar spoljnih poslova (1809 - 1821) i državni kancelar (1821 - 1848), jedan od osnivača Svete alijanse. 199 528
- Meyen, Eduard* (Eduard Mejen; 1812 - 1870) — publicist, mladohegelovac, sitnoburžoaski demokrat; posle revolucije od 1848/49. emigrirao u Englesku; kasnije nacionalliberal. 24 31 32 33 86 192 290 292 294 331 337 341 342 344 350 384 523 529 544 545
- Meyer* (Mejer) — četrdesetih godina 19. veka gostioničar u Elberfeldu. 79

- Meyer, Julius* (Julius Mejer; umro 1867) — vestfalski preduzetnik i publicist, sredinom četrdesetih godina «istinski» socijalist. 99
- Michel, Louis Chrysostome* (Luj Krizostom Mišel; 1797 - 1853) — francuski advokat i političar, sitnoburžoaski republikanac, delegat zakonodavne Nacionalne skupštine (montanjar) (1849 - 1851). 351
- Michelet, Jules* (Žil Mišle; 1798 - 1874) — francuski historičar i pisac, sitnoburžoaski demokrat; autor mnogih radova iz historije Francuske; 1848. oduzeta mu je katedra zbog njegovih demokratskih i antikerikalnih ubedenja. 164
- Mieroslawski, Ludwik* (Ludvik Mirosławski; 1814 - 1878) — poljski revolucionar, historičar i vojni funkcioner, učesnik poljskih ustanaka 1830/31. i 1846; 1848. vođa ustanaka u Poznanju, kasnije vođa ustanaka na Siciliji; 1849. komandant badensko-falačke revolucionarne armije; pedesetih godina održavao je vezu sa bonapartističkim krugovima, za vreme poljskog ustanka 1863/1864. imenovan je za diktatora poljske nacionalne vlade, posle poraza ustanaka emigrirao u Francusku. 483
- Mignet, François-Auguste-Marie* (François-Ogist-Mari Minje; 1796 - 1884) — francuski liberalno-buržoaski historičar iz perioda Restauracije. 141
- Mill, John Stuart* (Džon Stjuart Mil; 1806 - 1873) — engleski ekonomist i filozof pozitivist; vulgarizovao je Ricardovo učenje i propovedao harmoniju između profitnih interesa buržoazije i životnih interesa radničke klase. On je htio da protivrečnosti kapitalizma prevaziđe reformom odnosa raspodele. 214
- Miquel, Johannes von* (Johanes fon Mikel; 1828 - 1901) — političar i finansijer; četrdesetih godina član Saveza komunista; kasnije nacional-liberal. 280 286 302 305 309 310 313 314
- Mirbach, Otto von* (Oto fon Mirbah) — bivši pruski artiljerijski oficir, sitnoburžoaski demokrat; učesnik revolucije 1848/49; za vreme majskog ustanka 1849. komandant Elberfelda, emigrirao posle poraza. 247
- Molikoy, P.* (P. Molikoj) — mađarski emigrant, početkom pedesetih godina 19. veka član mađarskog demokratskog društva u Londonu. 200
- Moll, Joseph* (Jozef Mol; 1813 - 1849) — časovničar iz Kelna, jedan od vođa Saveza pravednih, član Centralne uprave Saveza komunista; od jula do septembra 1848. predsednik kelnskog Radničkog udruženja, član Rajnskog okružnog odbora demokrata; posle septembarskih događaja 1848. emigrirao u London odakle se uskoro, pod tajnim imenom, vratio i kao agitator delao u raznim krajevima Nemačke; 1849. učesnik badensko-falačkog ustanka, poginuo je u bici na Murgu. 171 560
- Montalambert, Charles Forbes de Tyrone, comte de* (Šarl Forb de Tyrone grof od Montelamber; 1810 - 1870) — francuski političar i publicist, za vreme Druge republike poslanik ustavotvorne i zakonodavne Nacionalne skupštine, orleanist, vođa katoličke partije; potpomagao je Louis-a Bonapartu tokom državnog udara od 2. decembra 1851, ali je uskoro prešao u opoziciju. 230
- Montecuccoli (Montecuccoli), Raimond, Grof von, Reichsfürst und Herzog von Melfi* (Rajmond grof fon Montekukuli, carski knez i vojvoda fon Melfija; 1609 - 1681) — carski vojvoda i vojni pisac. 516
- Montesquieu, Charles de Secondat, baron de la Brede et de* (Šarl de Sekanda baron de la Bred i de Monteskiej; 1689 - 1755) — francuski sociolog, ekonomist i pisac; predstavnik prosvetiteljstva u 18. veku, teoretičar ustavne monarhije. 40
- Montez, Lola* (Lola Montez; 1818 - 1861) — poznata igracičica; 1846 - 1848. miljenica bavarskog kralja Ludwiga I; posle njegove abdikacije emigrirala u London, a 1851. u SAD. 49 138 139 388

- Moras* (Moras) — nemački emigrant, član Association démocratique u Briselu. 144 145 149
- Moreau de Jonnés, Alexandre* (Aleksandr Moro de Žone; 1778 - 1870) — francuski ekonomist, autor niza statističkih rasprava. 538
- Morelly* (Moreli; 18. vek) — predstavnik utopijskog komunizma u Francuskoj. 92
- Morison, James* (Džems Morison; 1770 - 1840) — engleski trgovac, stekao je veliki imetak prodajom tzv. Morisonovih pilula. 389
- Morvell, C.* (K. Morfel; zapravo C. F. Vollmer; umro 1864) — autor mnogobrojnih pripovedaka i istorijskih romana. 64
- Moses* — vidi *Heß, Moses*
- Mösin* — vidi *Heß, Sibylle*
- Mozart, Wolfgang Amadeus* (Volfgang Amadeus Mocart; 1756 - 1791) — slavni nemački kompozitor. 66
- Mühlenbruch, Christian Friedrich* (Kristijan Fridrih Milenbruh; 1785 - 1843) — nemački pravnik, specijalista za rimsko pravo. 12
- Müller* (Miler) — kandidat za propovednika, 1839. stanovao je u kući pastora Treviranusa u Bremenu. 67
- Müller, Wilhelm* (pseudonim: *Wolfgang Müller von Königswinter*) (Wilhelm Miler; Wolfgang Miler fon Kenigsvinter; 1816 - 1873) — pesnik, četrdesetih godina lekar u Diseldorfu. 79 89
- Müller-Telling, Amalie von* (Amalie fon Miler-Telering) — glumica, supruga Eduarda von Müller-Tellinga. 453 459
- Müller-Telling, Eduard von* (Eduard fon Miler-Telering; rod. oko 1808) — pravnik i publicist, sitnoburžoaski demokrat, 1848/49. saradnik lista «Neue Rheinische Zeitung»; posle poraza revolucije emigrirao u Englesku; u štampi je istupao sa neprijateljskim klevetama protiv Marxa i Engelsa; 1852. emigrirao u SAD. 207 212 453 459 484 487 490 494
- Musch* — vidi *Marx, Edgar*.
- Mundt, Theodor* (Teodor Mundt; 1808 - 1861) — pisac istoričar književnosti Mlade Nemačke; kasnije privatni docent za književnost i istoriju u Berlinu i Vroclavu. 63 64 67
- Napier, Sir William Francis Patrick* (ser Viljem Frensis Patrik Nepier; 1785 - 1860) — engleski general i vojni pisac; 1808 - 1814. učestvovao je u ratu protiv Napoleona I na Pirenejskom poluostrvu. 242 254 268 516
- Napoleon I Bonaparte* (Napoleon I Bonaparta; 1769 - 1821) — car Francuske (1804 - 1814. i 1815). 37 40 242 260 266 268 273 274 282 286 368 372 394 395 515
- Napoleon III Bonaparte* (Napoleon III Bonaparta; 1808 - 1873) — nećak Napoleona I, predsednik Druge republike (1848 - 1852), car Francuske (1852 - 1870). 223 230 234 291 294 298 324 380 382 383 395 397 399 400 402 - 405 469 552
- Naut, Stephan Adolf* (Stefan Adolf Naut) — trgovac u Kelnu, od aprila 1849. poslovođa lista «Neue Rheinische Zeitung». 92 186 465 473 489 492 494 499 564 567 568
- Nauwerck (Nauwerk), Karl* (Karl Nauverk; 1810 - 1891) — publicist; bio je član berlinskog kruga «Slobodnih» (mladohegelovci). 86
- Neander, August* (August Neander; 1789 - 1850) — profesor u Berlinu, protestantski istoričar crkve, pijetist. 71
- Neubeck, Philipp* (Filip Nojbek) — četrdesetih godina 19. veka učitelj u Majncu. 164 176
- Neuhaus (Nojhaus)* — lekar iz Tiringena, 1849. komandant jednog odreda badensko-falačke revolucionarne armije. 274
- Nikolaj I* (1796 - 1855) — car Rusije (1825 - 1855). 199 289 296 364

- Nothjung, Peter* (Peter Notjung; 1821 - 1866) — krojač, član kelnske opštine Saveza komunista u komitetu Kelnskog radničkog udruženja; 1852. jedan od optuženih u kelnskom komunističkom procesu u kome je osuđen na šest godina zatvora; kasnije opunomoćenik Opšteg nemačkog saveza radnika u Breslavi. 298 310 340
- Obermeyer* (Obermejer) — vlasnica lokala u Elberfeldu u kome su se 1845. održavali sastanci komunista. 89
- O'Connor, Feargus Edward* (Fergas Edvard O'Koner; 1794 - 1855) — jedan od vođa levog krila čartističkog pokreta; osnivač i urednik lista «The Northern Star»; posle 1848. reformist. 156 157 160 169 192 209 216 235 274 379 392
- Oehlenschläger, Adam Gottlob* (Adam Gotlob Elenšlager; 1779 - 1850) — danski pisac, predstavnik demokratske romantike u Danskoj. 133
- Ohnemans, Engelbert* (Engelbert Onemans; rođ. 1817) — zanatlija, četrdesetih godina emigrant u Briselu, član Saveza komunista. 150
- Oppenheim, Dagobert* (Dagobert Openhajn; 1809 - 1889) — publicist, mladohegelovac; zajedno sa Georg Gottlob Jungom žirant lista «Rheinische Zeitung»; kasnije se povukao iz političkog života. 26 27
- Oppenheim, Heinrich Bernhard* (Hajnrh Bernhard Openhajn; 1819 - 1880) — političar; novinar, sitno-buržoaski demokrat; 1848. jedan od urednika berlinskog lista «Die Reform», 1849 - 1861. emigrant u Švajcarskoj, Francuskoj i Engleskoj; kasnije nacionalliberal. 226 255 276 337 342 529 545
- Orlians* (Orleani) — francuska kraljevska dinastija (1830 - 1848). 397
- Osy* (Osi) — belgijski advokat; četrdesetih godina 19. veka bavio se špekulacijom žita. 436
- Otterberg W.* (V. Oterberg) — sitno-buržoaski demokrat, 1847. član nemačkog radničkog udruženja u Briselu. 144 274
- Otto* (Oto) — emigrant u Njujorku; početkom pedesetih godina 19. veka jedan od urednika lista «Deutsche-Schnellpost». 350
- Overstone, Samuel Jones Loyd, Lord* (lord Semjuel Džons Lojd Ouverston, od 1860. baron; 1796 - 1883) — engleski bankar i ekonomist, predstavnik škole «currency principle». 214 217
- Ovidije* (Publije Ovidije Naso) (43. pre n. e. do oko 17. n. e.) — rimski pesnik, protivio se politici rimskog cara Avgusta, proteran iz Rima 8. godine n. e. 11
- Owen, Robert* (Robert Oven; 1771 - 1858) — poznati engleski socijalist-utopist; iako je i sam bio fabrikant, kritikovao je nedostatke kapitalističkog društvenog poretka; verovao je da se klasne suprotnosti mogu otkloniti apelom na svest vladajućih klasa i utopijsko-komunističkim projektom reformi; u periodu od 1809. do 1829. on je uspeo da u predionici pamuka u Nju Lanarku (Škotska), kojom je on upravljao, poboljša položaj radnika putem opsežnih socijalnih mera; osnovao je potrošačke i proizvodnačke zadruge; njegov pokušaj da u SAD osnuje uzorne komunističke kolonije bio je osuđen na propast; isključen iz društva i potpuno materijalno propao, priključio se engleskom zadrugarskom i sindikalnom pokretu. 92 203 294
- Palafox y Melci, Jose de Rebolledo, duque de Zaragoza* (Hoze de Rebolledo Palafoks i Melsi vojvoda od Saragose; 1776 - 1847) — španski general, učesnik rata za nezavisnost (1808 - 1814), rukovodio je odbranom Saragose (1808/1809). 258
- Palmerston, Henry John Temple, Viscount* (Henri Džon Templ vikont Palmerston; 1784 - 1865) — britanski državnik; najpre torijevac, od 1830. jedan od desnih vođa vigovala; državni sekretar za pitanja rata (1809 - 1828), ministar spoljnih poslova (1830 - 1834, 1835 - 1841,

- 1846 - 1851), ministar unutrašnjih poslova (1852 - 1855), predsednik vlade (1855 - 1858. i 1859 - 1865). 192 230 262 283 449 552
- Pardigon, F.* (F. Pardigon) — francuski socijalist, učesnik revolucije 1848/49; kasnije emigrant u Engleskoj, početkom pedesetih godina jedan od vođa blankističkog društva prognanih francuskih socijalističkih demokrata u Londonu. 496
- Paris, comte de* — vidi *Louis-Philippe-Albert, duc de Orléans, comte de Paris*
- Passos, Manuel da Silva* (Manuel da Silva Pasos; 1801 - 1862) — portugalski političar, jedan od vođa levog krila liberalne buržoazije. 292
- Paulus, Heinrich Eberhard Gottlob* (Hajnrh Eberhard Gotlob Paulus; 1761 - 1851) — protestantski teolog, racionalist. 67
- Peel, Sir Robert* (ser Robert Pil; 1788 - 1850) — britanski državnik i ekonomist, vođa umerenih torijevaca koji su po njemu nazvani pilovcima; ministar unutrašnjih poslova (1822 - 1827. i 1828 - 1830), predsednik vlade (1834/1835. i 1841 - 1846), uz pomoć liberala 1846. je ukinuo zakone o žitu. 236
- Pellering, Jean* (Žan Peleren; 1817 - 1877) — belgijski socijalist, po zanimanju obučar, član Association démocratique u Briselu. 145 146 168
- Peto, Sir Samuel Morton* (ser Semjuel Morton Pitou; 1809 - 1889) — engleski železnički preduzimač, član Parlamenta, liberal; pošto je njegova firma bankrotirala 1866. povukao se iz javnog života. 223
- Pettie, John* (Džon Peti) — črtist, član društva Fraternal Democrats. 386
- Petty, Sir William* (ser Viljem Peti; 1623 - 1687) — engleski ekonomist i statističar, osnivač moderne političke ekonomije, jedan od najgenijalnijih i najoriginalnijih ekonomskih istraživača* (Marx); zastupao je klasičnu buržoasku radnu teoriju vrednosti. 205 390
- Petzler, Johann* (Johan Pecler) — nastavnik muzike, sitnoburžoaski demokrat, pedesetih godina 19. veka emigrant u Londonu. 341
- Pfänder, Carl* (Karl Pfender; 1818 - 1876) — slikar minijatura, član Saveza pravednih i Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu; 1847. imao je znatnog udela u pretvaranju Saveza pravednih u Savez komunista; član Centralne uprave Saveza komunista; pri rascepu Saveza ostao je na Marxovoj i Engelsovoj strani. Član Generalnog veća Međunarodnog udruženja radnika (1864 - 1867. i 1870 - 1872), Marxov i Engelson prijatelj i saborac. 195 197 200 210 378 497
- Pfützner* (Pficner) — advokat, drezdenski dopisnik lista »Rheinische Zeitung«. 38
- Philips, Jacques* (Žak Filips) — rodak Karla Marxa. 162
- Philips, Lion* (Lion Filips; umro 1866) — ujak Karla Marxa. 501
- Pieper, Wilhelm* (Vilhelm Piper; rod. oko 1826) — filolog i novinar, član Saveza komunista, emigrant u Londonu; od 1850. do 1853. u bliskim odnosima sa Marxom i Engelson. 210 214 228 238 244 247 248 251 259 260 277 280 284 - 286 288 318 375 378 381 384 387 389 390 392 393 397 398 401 403 504 509 510 521
- Pinto, Isaac* (Isak Pinto; 1715 - 1787) — holandski veletrgovac i berzanski špekulant; pisac ekonomskih radova. 519
- Pitt, William* (mladi) (Viljem Pit; 1759 - 1806) — britanski državnik, torijevac, predsednik vlade (1783 - 1801. i 1804 - 1806). 191
- Plasmann* (Plazman) — četrdesetih godina 19. veka novčarski posrednik u Kelnu. 180 186 460
- Platen, August Graf von Platen-Hallermünde* (August grof fon Platen-Halermünde; 1796 - 1835) — pesnik, čuveni liričar. 63
- Plümacher, Friedrich* (Fridrih Plimaher; 1819 - 1905) — Engelson školski

- drug; kasnije sveštenik u Ocenratu i Nevigesu. 62 72
- Pompery, Edouard de* (Eduar de Pomperi; 1812 - 1895) — francuski pisac i publicist; tridesetih i četrdesetih godina pristalica i propagator furierizma. 52
- Porter, George Richardson* (Džordž Ričardson Porter; 1792 - 1852) — engleski buržoaski ekonomist i statističar. 538
- Post, Carl* (Karl Post) — četrdesetih godina 19. veka Marxov poznanik. 466
- Pottier, Eugène* (Ežen Potje; 1816 - 1887) — francuski proleterski pesnik, četrdesetih godina poznat kao autor mnogih revolucionarnih pesama; 1871. član Komune; autor »Internacionale« (juni 1871). 198
- Praslin, Charles-Laure-Hugues-Théobald, duc de Choiseul* (Šarl-Lor-Ig-Teobal Praslen, vojvoda od Šuzazela; 1805 - 1847) — francuski aristokrata i državnik, per Francuske; 1847. optužen za ubistvo svoje žene. 153 167
- Price, Richard* (Ričard Prajs; 1723 - 1791) — engleski radikalni publicist, ekonomist i filozof morala. 335
- Princ od Pruske* — vidi *Wilhelm I.*
- Proudhon, Pierre-Joseph* (Pjer-Žozef Prudon; 1809 - 1865) — francuski publicist, sitnoburžoaski socijalist; jedan od osnivača teorije anarhizma, odbacivao je revolucionarnu klasnu borbu; težio je tome da se putem reformi stvori društvo sitnih robnih proizvođača; Marx i Engels su oštro kritikovali njegova sitnoburžoaska shvatanja. 53 99 106 - 108 114 115 122 - 125 127 134 136 152 164 166 182 202 203 262 319 321 331 - 336 338 - 340 348 353 357 361 376 379 385 - 388 389 390 397 401 418 419 424 - 432 442 466 480 504 550
- Prutz, Robert Eduard* (Robert Eduard Pruc; 1816 - 1872) — pesnik, publicist i istoričar književnosti, buržoaski liberal; bio je povezan s mladohegelovcima. 38
- Pulszky, Ferenc* (Ferenc Pulski; 1814 - 1897) — mađarski političar, pisac i arheolog, poreklom Poljak; učesnik revolucije u Mađarskoj 1848/49; posle poraza revolucije emigrirao u inostranstvo; pedesetih godina saradnik lista »New York Daily Tribune«; 1867, posle amnestije, vratio se u Mađarsku; poslanik mađarskog parlamenta (1867 - 1876. i 1884 - 1897). 488
- Püttmann, Hermann* (Herman Pitman; 1811 - 1894) — radikalni pesnik i novinar, četrdesetih godina jedan od glavnih predstavnika »istinskog« socijalizma; izdavač časopisa »Rheinisch Jahrbücher zur gesellschaftlichen Reform« (1845/1846) i »Deutsches Bürgerbuch« (1845. i 1846), u kojima su izlazili prilozi Friedricha Engelsa, Georga Weertha i Wilhelma Wolffa. Posle revolucije 1848. emigrirao u Australiju. 84 85 89 93 94 112 114 127 129 132 136 137 411
- Radetzky, Joseph, Graf* (grof Jozef Radecki; 1766 - 1858) — austrijski feldmaršal, od 1831. komandant austrijskih trupa u severnoj Italiji; 1848/49. ugušio je revolucionarni i nacionalnooslobodilački pokret u Italiji; generalni guverner Lombardijsko-mletačke kraljevine (1850 - 1857). 366
- Radowitz, Joseph Maria von* (Jozef Maria fon Radovic; 1797 - 1853) — pruski general i političar, predstavnik reakcionarne dvorske kamarile, 1848. jedan od vođa desnice u frankfurtskoj Nacionalnoj skupštini. 293 530
- Raveaux, Franz* (Franc Ravo; 1810 - 1851) — trgovac duvanom u Kelnu, sitnoburžoaski demokrat; 1848/49. član frankfurtske Nacionalne skupštine (levi centar), državni izaslanik u Švajcarskoj; 1849. član privremenog regentstva i privremene badenske vlade; posle poraza badensko-falačkog ustanka emigrirao iz Nemačke. 184 282 310 384 498
- Reden, Friedrich Wilhelm Otto Ludwig, Freiherr von* (Fridrih Vilhelm Oto

- Ludvig baron fon Reden; 1804 - 1857) — statističar i političar; 1848/49. član frankfurtske Nacionalne skupštine (levo krilo). 538
- Reich, Franz Joseph* (Franc Jozef Rajh; rod. oko 1812) — pravnik, sitnoburžoaski demokrat; učesnik revolucije 1848/49. posle koje je emigrirao u Francusku, a 1851. u SAD. 374
- Reichardt, Johann Friedrich* (Johan Fridrih Rajhardt; 1752 - 1814) — kompozitor i pisac muzičkih komada, između ostalog pisao je muziku na Goetheove pesme. 68
- Reichenbach, Eduard, Graf von* (Eduard grof fon Rajhenbah; 1812 - 1869) — šleski demokrat; 1848. poslanik pruske Nacionalne skupštine (levo krilo), od oktobra 1848. član Centralnog odbora demokrata Nemačke; kasnije naprednjak. 255 350
- Reichenbach, Oskar, Graf* (grof Oskar Rajhenbah; rod. 1815) — šleski zemljoposjednik, sitnoburžoaski demokrat, 1848/1849. član frankfurtske Nacionalne skupštine, 1850. emigrant u Engleskoj, zatim u SAD. 255 341 358 544
- Reichhelm* (Rajhelm) — emigrant u Njujorku, suvlasnik lista »New-Yorker Staatszeitung«. 524
- Reichstadt, François-Charles-Joseph Bonaparte, duc de* (Fransoa-Šarl-Žozef Bonaparta vojvoda od Rajštata; 1811 - 1832) — sin Napoleona I i Marie Luise; bonapartisti su ga imenovali za naslednika francuskog prestola. 37 56
- Reimarus, Hermann Samuel* (Herman Samuel Rajmarus; 1694 - 1768) — teolog i filozof prosvetčenosti. 12
- Reinhardt, Richard* (Rihard Rajnhardt; 1829 - 1898) — pesnik, emigrant u Parizu, sekretar Heinricha Heinea; prijatelj porodice Marx. 109 158 159 161 369 397 401 402
- Rempel, Rudolph* (Rudolf Rempel) — nemački preduzetnik, sredinom četrdesetih godina 19. veka »istinski« socijalist. 99
- Renouard, Jules* (Žil Renuar) — tridesetih i četrdesetih godina 19. veka francuski izdavač. 411
- Reynolds, George William MacArthur* (Džordž Viljem Mekartur Rejnolds; 1814 - 1879) — engleski političar i novinar, sitnoburžoaski demokrat, izdavač lista »Reynolds's Weekly Newspaper«. 209 235
- Ricardo, David* (Dejvid Rikardo; 1772 - 1823) — engleski ekonomist; njegovo delo predstavlja vrhunac klasične buržoaske političke ekonomije. 205 206 215 217 262 291
- Riedel, Richard* (Rihard Ridel) — radnik, emigrant u Briselu; od 1847. član Saveza komunista. 150
- Rings, L. W.* (L. V. Rings) — član Saveza komunista; početkom pedesetih godina 19. veka emigrant u Londonu; Marxov i Engelsov pristalica. 201
- Rittinghausen, Moritz* (Moric Ritinghausen; 1814 - 1890) — publicist, demokrat i sitnoburžoaski socijalist; 1848/49. saradnik lista »Neue Rheinische Zeitung«; član Međunarodnog udruženja radnika; kasnije član Socijaldemokratske partije; 1884. izbačen iz Partije. 324
- Roberts, William Prowting* (Viljem Prauting Roberts; 1806 - 1871) — engleski pravnik, advokat čartista i glavni pravobranilac sindikata. 195
- Robertson* (Robertson) — čartist, prijatelj George Julian Harneya. 209
- Robespierre, Maximilian-Marie-Isidore de* (Maksimilijan-Mari-Izidor de Robespjer; 1758 - 1794) — vođa jakobinaca za vreme francuske revolucije; šef revolucionarne vlade (1793/1794). 322 337 339 395
- Rochow, Gustav Adolf Rochus von* (Gustav Adolf Rohus fon Rohov; 1792 - 1847) — pruski državnik, predstavnik reakcionarnog junkerstva; ministar unutrašnjih poslova (1834 - 1842). 18
- Rodbertus (Jagetzow), Johann Karl* (Johan Karl Rodbertus-Jagecov; 1805 - 1875) — pruski veleposjednik, ekonomist, ideolog poburžoazenog

- junkerstva; teoretičar prusko-jun-
kerskog državnog socijalizma. 291
- Rogier, Charles-Latour* (Šarl-Latur Ro-
žje; 1800 - 1885) — belgijski dr-
žavnik, umereni liberal; ministar
unutrašnjih poslova (1847 - 1852).
169
- Rollin* — vidi *Ledru-Rollin, Ale-
xandre-Auguste*
- Ronge, Johannes* (Johanes Ronge;
1813 - 1887) — sveštenik, osnivač i
voda nemačko-katoličkog pokreta
koji je imao za cilj da katolicizam
prilagodi težnjama nemačke bur-
žoazije; sitnoburžoaski demokrat;
učesnik revolucije 1848/49; posle
poraza revolucije emigrirao u En-
glesku. 131 211 280 289 291 306
341 343 344 349 381 519 530
- Röser, Peter Gerhard* (Peter Gerhard
Rezer; 1814 - 1865) — proizvođač
cigara u Kelnu, 1848/1849. pot-
predsednik, zatim predsednik Keln-
skog radničkog udruženja; od
avgusta 1850. potpredsednik udru-
ženja proizvođača cigara u Nemačkoj;
član Saveza komunista, od septembra
1850. član kelnске Centralne uprave;
1852. jedan od optuženih u kelnskom
komunističkom procesu, u kojem je
osuđen na 6 godina zatvora; 1853/
1854. postao je izdajnik jer je za
vreme izdržavanja kazne dobrovoljno
dao niz izjava o Savezu komunista;
kasnije lasalovac; istupao je kao
najbešnji protivnik Marxa i Engelsa.
298 300
- Rösing, Johannes* (Johanes Rezing; rod.
1791) — bremenski trgovac, tride-
setih i četrdesetih godina aktivno
je učestvovao u demokratskom po-
kretu Nemačke; od 1848. rukovodio
je demokratskim udruženjem u
Bremenu. 186
- Roth, Richard* (Rihard Rot) — Engelson
prijatelj iz mladosti. 79
- Rothacker, Wilhelm* (Vilhelm Rothaker,
1828 - 1859) — novinar, sitno-
buržoaski demokrat, kratko vreme
član Saveza komunista; početkom
pedesetih godina emigrant u SAD;
jedan od urednika lista „Turn-
zeitung“. 270
- Rother, Christian von* (Kristian fon
Roter; 1778 - 1849) — pruski dr-
žavnik, ministar finansija (1836 -
- 1848). 113
- Rothschild* (Rotšild) — međunarodna
bankarska kuća. 375 381 397
- Rothschild, James, baron de* (baron
Džems Rotšild; 1792 - 1868) —
direktor istoimene banke u Parizu.
115 116 136 159
- Rotteck, Karl Wenzeslaus Rodecker von*
(Karl Venceslaus Rodeker fon Ro-
tek; 1775 - 1840) — istoričar i
političar, liberal. 259
- Rousseau, Jean-Jacques* (Žan-Žak Ruso;
1712 - 1778) — francuski pisac,
filozof i pedagog, najznačajniji ide-
olog revolucionarne sitne buržo-
azije pre francuske revolucije. 322
337 339
- Rovigo, duc de* — vidi *Savary, Anne-
-Jean-Marie-René, duc de Rovigo*.
- Ruge, Arnold* (Arnold Ruge; 1802 -
- 1880) — radikalni publicist, mlado-
hegelovac, sitnoburžoaski demokrat,
1848. član frankfurtske Nacionalne
skupštine (levo krilo); pedesetih go-
dina jedan od voda nemačke sitno-
buržoaske emigracije u Engleskoj;
posle 1866. nacionalliberal. 18 - 26
31 - 35 37 - 46 49 71 80 86 104
137 153 189 200 202 210 - 213 222
227 229 236 255 259 270/271 276
280 289 293 305 306 - 308 312 318
319 330 337 338 341 - 345 349 -
- 352 393 409 420 518 519 524 525
529 - 533 543 545
- Rühl, J. (J. Ril)* — nemački radnik,
član Nemačkog udruženja za obra-
zovanje radnika u Londonu, član
Generalnog veća Međunarodnog
udruženja radnika (1870 - 1872). 473
- Rumpf, E. (E. Rumpf)* — krojač, član
Saveza komunista, od 1851. emi-
grant u Londonu; Marxov i Engel-
sov pristalica. 346
- Russell, Lord John* (lord Džon Rasel;
1792 - 1878) — britanski državnik,
voda vigovaca; predsednik vlade
(1846 - 1852. i 1865/1866), ministar
spoljnih poslova (1852/1853. i 1859 -
- 1865). 222 236 552

- Rutenberg, Adolf* (Adolf Rutenberg; 1808 - 1869) — nemački publicist, mladohegelovac; 1842. član redakcije lista »Rheinische Zeitung«; posle 1866. nacionalliberal. 13 24 30 31 86
- Ryschka, Martin* (Martin Riška) — početkom pedesetih godina 19. veka mađarski emigrant u Londonu. 488
- Sack, Karl Heinrich* (Karl Hajnrh Sak; 1789 - 1875) — protestantski teolog, profesor u Bonu. 22
- Saint-Just, Louis-Antoine-Léon de* (Luj-Antoan-Leon de Sen-Žist; 1767 - 1794) — političar iz perioda francuske revolucije; jedan od vođećih jakobinaca. 395
- Saint-Simon, Calude-Henri de Rouvroy, comte de* (Klod-Anri de Ruvrua grof de Sen-Simon; 1760 - 1825) — francuski socijalist-utopist. 92 104 339
- Saldanha, João Carlos, Duques de* (Žoao Kažlos vojvoda od Saldanha; 1790 - 1876) — portugalski političar i državnik, maršal; od pedesetih godina vođa stranke krupne buržoazije, predsednik vlade (1847 - 1849, 1851 - 1856. i 1870). 292
- Sandkuhl* (Zandkul) — četrdesetih godina 19. veka emigrant u Briselu. 144 148
- Sarrans, Bernard* (Bernar Saran; 1795 - 1874) — francuski publicist i političar, umereni buržoaski republikanac. 222
- Sazonov, Nikolaj Ivanovič* (1815 - 1862) — ruski novinar, liberal; početkom četrdesetih godina emigrirao u inostranstvo, gde je saradivao u mnogim listovima i časopisima. 376 379
- Savary, Anne-Jean-Marie-René, duc de Rovigo* (An-Žan-Mari-Rene Savari, vojvoda od Roviga; 1774 - 1833) — francuski general, političar i diplomat, učestvovao je u ratovima napoleonovske Francuske; ministar policije (1810 - 1814), generalni guverner Alžira (1831 - 1833). 273 274
- Savigny, Friedrich Carl von* (Fridrih Karl fon Savinji; 1779 - 1861) — poznavalac pravnih nauka, glavni predstavnik reakcionarne istorijske škole prava; pruski ministar za reviziju zakonodavstva (1842 - 1848). 9 12
- Sawaszkiwicz, Leopold* (Leopold Savaskievic) — poljski emigrant, četrdesetih godina 19. veka živeo je u Parizu; početkom pedesetih godina član stalne komisije sekcije poljske demokratije u Londonu. 199 202
- Schabelitz* (Šabelic) — švajcarski izdavač i knjižar; otac Jakoba Schabelitza. 474 482
- Schabelitz, Jakob* (Jakob Šabelic; 1827 - 1899) — švajcarski izdavač i knjižar, buržoaski radikal; od kraja četrdesetih do početka pedesetih godina održavao je odnose sa Marxom i Engelsom. 210 322 342 350 474 475 482 483
- Schaper von* (fon Šaper) — jedan od predstavnika pruske reakcionarne birokratije, predsednik vlade u Trijeru (1837 - 1842), vrhovni predsednik Rajnske oblasti (1842 - 1845), zatim vrhovni predsednik Vestfalije. 28 - 30.
- Schapper, Karl* (Karl Šaper; 1812 - 1870) — jedan od vođa Saveza pravednih, saosnivač Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu; član Centralne uprave Saveza komunista, predsednik drugog kongresa Saveza; učesnik revolucije 1848/49; saradnik lista »Neue Rheinische Zeitung«; 1850. pri rascepu Saveza zajedno sa Willichom osnovao je sitnoburžoasku frakciju koja je bila uperena protiv Marxa i Engelsa; 1856. opet se približio Marxu i Engelsu i ostao njihov saborac do kraja života; od 1865. član Generalnog veća Medunarodnog udruženja radnika. 171 199 - 202 225 - 227 234 244 245 250 252 258 259 270 277 302 306 311 346 347 349 355 361 368 375 388

- 393 397 404 467 508 510 518 519
521 - 523 525 528 560 568
- Schärtner, August* (August Šertner) — bačvar iz Hanaua, 1848/49. učesnik revolucije i 1849. badensko-falačkog ustanka, zatim emigrant u Londonu, gde je postao vlasnik restorana u kome se okupljala nemačka sitnoburžoaska emigracija; član Saveza komunista, prilikom rascepa Saveza 1850. priključio se sitnoburžoaskoj frakciji Willich-Schapper i bio član njene Centralne uprave. 200 309 341 382 397 528
- Scheidler* (Šajdler) — pedesetih godina 19. veka urednik lista «Preußische Litographische Correspondenz». 342
- Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph von* (Fridrih Vilhelm Jozef fon Šeling; 1775 - 1854) — predstavnik nemačke klasične filozofije, pokušao je da razvije novu filozofiju prirode, napravio je prelaz od Fichtea ka objektivnom idealizmu, da bi završio u mistici i postao predstavnik feudalno pruske reakcije. 47 48 73
- Schenk* (Šenk) — pruski činovnik, početkom pedesetih godina 19. veka zamenik gradonačelnika Kelna. 12 274
- Scherzer, Andreas* (Andreas Šercer; 1807 - 1879) — krojač, član pariske opštine Saveza komunista; posle rascepa Saveza član sitnoburžoaske frakcije Willich-Schapper; jedan od optuženih u procesu zbog tzv. nemačko-francuske zavere u Parizu februara 1852; kasnije emigrirao u Englesku; jedan od vođa Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu; izdavač časopisa «Neue Zeit» i «Volk». 172
- Schiller, Friedrich von* (Fridrih fon Šiler; 1759 - 1805) — pored Goethea najveći pesnik nemačke klasike; stvorio je besmrtna dela koja su probudila nacionalnu svest i borbeni duh nemačkog naroda u borbi protiv feudalne tiranije i nacionalnog ugnjetavanja za slobodu i humanizam. 375
- Schily, Victor* (Viktor Šili; 1810 - 1875) — advokat, demokrat, učesnik badensko-falačkog ustanka 1849; kasnije emigrirao u Francusku, član Međunarodnog udruženja radnika. 468
- Schimmelpfennig, Alexander* (Aleksander Šimelpfenig; 1824 - 1865) — bivši pruski oficir, sitnoburžoaski demokrat, 1849. učesnik badensko-falačkog ustanka, zatim emigrant; priključio se sitnoburžoaskoj frakciji Willich-Schapper; učesnik američkog građanskog rata na strani Severnih država. 270 293 294 295 341 343 345 544 545
- Schläpfer, Johann Michael* (Johan Mihael Šlefer; 1822 - 1885) — švajcarski izdavač. 132 136 139
- Schleiermacher, Friedrich Daniel Ernst* (Fridrih Daniel Ernst Šlajermaher; 1768 - 1834) — protestantski teolog, predstavnik romantike, povezivao je teologiju i idealističku filozofiju; poznati propovednik. 70
- Schlöffel, Gustav Adolf* (Gustav Adolf Šlefel; oko 1828 - 1849) — student, odlučni levoburžoaski revolucionarni demokrat; posle martovske revolucije 1848. u Berlinu izdavač jednog od najradikalnijih listova «Der Volksfreund», prihvatio je zahteve radnika i bio osuđen na tamnicu; 1849. kratko vreme dopisnik lista «Neue Rheinische Zeitung»; učesnik mađarske oslobodilačke borbe i badensko-falačkog ustanka, poginuo je 21. juna 1849. kod Vaghojzela. 457
- Schmidt* (Šmit) — konduktar na železnici, posrednik u prepisci između Marxa i branioca u kelnskom komunističkom procesu; uhapšen je oktobra 1851. i podvrgnut islednom postupku. 105
- Schmidt, Karl* (Karl Šmidt) — prokurist u knjižarskoj firmi Juliusa Wundera, koja je postojala od 1833. do 1841. 13
- Schmidt, Simon* (Simon Šmit) — kožarski radnik, jedan od organizatora Saveza pravednih, Weitlingov pristalica. 381
- Schmidthäner* (Šmidthener) — izvesni dr Schmidthener je 1844.

- bio advokat u pravnom senatu okruga Koblenz-Nojvid. 13
- Schmolze, Karl Heinrich* (Karl Hajnrih Šmolce; 1823 - 1859) — karikaturist i pesnik, učesnik revolucije 1848/49; posle toga emigrirao iz Nemačke. 341
- Schnaake, Friedrich* (Fridrih Šnake) — novinar, sredinom četrdesetih godina 19. veka «istinski» socijalist. 176
- Schnauffer, Karl Heinrich* (Karl Hajnrih Šnauffer; 1823 - 1854) — pesnik i novinar, učesnik revolucionarnog pokreta 1848/49. u Badenu; posle poraza badensko-falačkog ustanka emigrirao iz Nemačke. 270
- Schnezler, Ferdinand Alexander August* (Ferdinand Aleksander August Šnezler; 1809 - 1853) — liričar, novelist i sakupljač saga. 65
- Schoelcher, Victor* (Viktor Šelher; 1804 - 1893) — francuski političar i publicist, levi republikanac; u Drugoj republici poslanik ustavotvorne i zakonodavne Nacionalne skupštine. 351
- Schramm, Conrad* (Konrad Šram; oko 1822 - 1858) — nemački revolucionar, član Saveza komunista, učesnik revolucije 1848/49, izdavač lista «Kieler Demokratische Wochenblatt», od 1849. emigrant u Londonu, poslovođa lista «Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue»; član Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Londonu. Prilikom rascepa Saveza komunista 1850. bio je na Marxovoj i Engelsevoj strani; Marxov i Engelson prijatelj i saborac. 195 - 197 201 204 210 212 213 216 238 244 245 247 250 252 253 254 257 259 277 284 289 317 318 320 322 359 361 365 369 370 374 378 388 484 485 509 510 521 561 562 564 569
- Schramm, Rudolph* (Rudolf Šram; 1813 - 1882) — publicist, sitnoburžoaski demokrat, 1848. poslanik pruske Nacionalne skupštine (levo krilo); posle revolucije emigrirao u Englesku, gde je istupao protiv
- Marxa; šezdesetih godina Bismarckov pristalica; brat Conrada Schramma. 195 196 212 226 236 255 322 344 345 350 494 525
- Schuberth, Julius* (Julius Šubert) — izdavač u Hamburgu; 1850. je izdavao časopis «Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue». 210 489 492 504
- Schülcking, Levin* (Levin Šiking; 1814 - 1883) — romanopisac, duhovno povezan s Mladom Nemačkom; prijatelj s Annette Elisabeth von Droste-Hülshoff. 64
- Schüller* (Šiler) — izdavač u Diseldorfu. 387
- Schulz, Louis* (Luis Šulc) — trgovac u Kelnu, demokrat, žirant lista «Neue Rheinische Zeitung». 179 305 309 315
- Schurz, Karl* (Karl Šurc; 1829 - 1906) — publicist, sitnoburžoaski demokrat; 1849. učesnik badensko-falačkog ustanka posle kojeg je emigrirao u Švajcarsku; 1850. oslobođio je Kinkela iz zatvora Špandau; preko Pariza je emigrirao u London, a 1852. u SAD, učesnik gradanskog rata, kasnije diplomatski poslanik SAD u Španiji, senator i ministar unutrašnjih poslova. 341 342 345 374 384 531 544 545 546
- Schuster, Theodor* (Teodor Šuster) — sitnoburžoaski socijalist, Sismondijev pristalica; tridesetih godina jedan od vođa Saveza prognanih; četrdesetih godina se udaljio od socijalizma i postao pristalica «mirnog progressa» u Nemačkoj; pedesetih godina je pružao materijalnu pomoć nemačkim emigrantima. 256 359 361 497 503 521 528
- Schütz* (Šic) — sitnoburžoaski demokrat, 1849. učesnik badensko-falačkog ustanka, predstavnik privremene badenske vlade u Parizu; kasnije emigrirao u Englesku. 188
- Schwegler, Albert* (Albert Švegler; 1819 - 1857) — teolog, filozof, filolog i istoričar. 38
- Seel* (Zel) — karikaturist; četrdesetih godina 19. veka Engelson poznanik. 78

- Seiler, Sebastian* (Sebastian Zajler; oko 1810. do oko 1890) — publicist; početkom četrdesetih godina Weitlingov pristalica; 1846. u Briselu se pridružio Marxu i Engelsu, bio je član tamošnjeg Komunističkog dopisnog komiteta, kasnije član Saveza komunista; 1848/49. u Parizu je radio kao stenograf francuske Nacionalne skupštine; 1856. preselio se u Njujork i tamo deцениjama radio kao novinar i nastavnik potpomažući američki socijalistički pokret. 104 144 - 146 149 156 159 171 196 197 254 260 420 484
- Semmig, Friedrich Hermann* (Fridrih Herman Zemig; 1820 - 1897) — pisac, sredinom četrdesetih godina «istinski» socijalist. 137
- Semper, Gottfried* (Gotfried Zemper; 1803 - 1879) — arhitekt; 1849. učesnik majskog ustanka u Nemačkoj, posle toga emigrirao u Pariz; od 1851. do 1855. živio je u Londonu. 349
- Shakespeare, William* (Viljem Šekspir; 1564 - 1616) — najveći engleski pesnik. 70 157
- Shelley, Percy Bysshe* (Persi Biš Šeli; 1792 - 1822) — engleski pesnik, predstavnik revolucionarne romantike, ateist. 89
- Sigel, Albert* (Albert Zigel; 1827 - 1884) — badenski oficir, novinar, sitnoburžoaski demokrat; 1848/49. učesnik revolucionarnog pokreta u Badenu; emigrirao u Englesku, a 1853. u SAD, gde je učestvovao u građanskom ratu na strani Severnih država. 341 344
- Sigel, Franz* (Franc Zigel; 1824 - 1902) — bivši badenski oficir, sitnoburžoaski demokrat, 1848/49. učesnik revolucionarnog pokreta u Badenu; vrhovni komandant, zatim zamenik vrhovnog komandanta badenske revolucionarne armije za vreme badensko-falačkog ustanka (1849); posle toga emigrant u Švajcarskoj i u Engleskoj; 1852. preselio se u Ameriku, gde je učestvovao u građanskom ratu na strani Severnih država; brat Alberta Sigela. 271 293 295 306 322 331 337 341 - 345 349 350 358 531
- Simonyi, Ernő* (Erne Šimonji; 1821 - 1882) — mađarski političar, učesnik revolucije 1848/49. u Mađarskoj; posle poraza revolucije emigrirao; početkom pedesetih godina član mađarskog demokratskog udruženja u Londonu. 200
- Smith, Adam* (Adam Smit; 1723 - 1790) — najpoznatiji engleski ekonomist pre Ricarda; on je uopštio iskustva kapitalističkog manufakturnog perioda i početaka fabričkog sistema i klasičnoj buržoaskoj političkoj ekonomiji dao njen razvijeni oblik. 262 427
- Smitt, Friedrich von* (Fridrih fon Smit; *Fjodor Ivanovič*; 1787 - 1865) — rođen je u Livlandu, istoričar, 1859. bio je istoriograf ruskog generalštaba. 66
- Sofokle* (oko 497. do oko 406. pre n. e.) — helenski tragičar. 70
- Solger, Karl Wilhelm Ferdinand* (Karl Vilhelm Ferdinand Zolger; 1780 - 1819) — profesor filozofije i estetike na univerzitetu u Frankfurtu na Odri i Berlinu; u mistici je nalazio zajedničko tlo za religiju i umetnost. 11
- Soltyk, Roman Grof* (Roman grof Soltik; 1791 - 1819) — poljski oficir, učesnik u nacionalnooslobodilačkoj borbi 1830/31. 66
- Soult, Nicolas-Jean-de-Dieu, duc de Dalmatie* (Nikola-Žan-de-Die Sul, vojvoda od Dalmacije; 1769 - 1851) — maršal Francuske i državnik, u politici se isticao krajnjom besprincipijelnošću; predsednik vlade (1832 - 1834, 1839 - 1840. i 1840 - 1847). 446
- Southey, Robert* (Robert Sati; 1774 - 1843) — engleski pesnik i pisac, istoričar; torijevac. 242
- Spilthoorn, Charles-Louis* (Šarl-Luj Špilthorn; 1804 - 1872) — belgijski demokrat, republikanac, učesnik belgijske revolucije 1830; član briselske Association démocratique; predsednik Association démocratique u Ganu. 145
- Stämpfli, Jakob* (Jakob Štemfli; 1820 - 1879) — švajcarski radikalni

- državnik; četrdesetih i pedesetih godina osnivač i urednik lista »Bernar Zeitung»; predsednik Švajcarskog saveza (1856, 1859. i 1862). 185
- Standau, Julius* (Julius Štandau) — učitelj, četrdesetih godina jedan od vođa »Mlade Nemačke» u Švajcarskoj i jedan od vođa sitnoburžoasko-demokratskog Odbrambenog saveza, koji je osnovao Johann Philipp Becker; 1849. predsednik Nemačkog udruženja za obrazovanje radnika u Ženevi, učesnik ustavne kampanje; posle poraza revolucije emigrirao u SAD. 455
- Stanley* — vidi *Derby, Edward George Geoffrey Smith Stanley, Earl of*
- Stechan, Gottlieb Ludwig* (Gottlieb Ludwig Štehan; rod. oko 1814) — stolar iz Hanovera, član Saveza komunističara; posle rascepa Saveza 1850. član sitnoburžoaske frakcije Willich-Schapper; u decembru 1851. priključio se pristalicama Marxa Engelsa; od januara 1852. bio je na čelu Radničkog udruženja u Londonu. 368 370 375 382 385 393
- Stehely* (Šteli) — vlasnik poslastičarnice na Gendarmenmarkt (danas Trg Akademije) u Berlinu koja je služila kao sastajalište književnika i lokal u kome su održavali sastanke »Slobodni». 86
- Steuart (Stewart), Sir James* (a takođe i *Denham*) (ser Džems Stjuart; Danem; 1712-1780) — engleski ekonomist, jedan od poslednjih predstavnika merkantilizma, koga je on kao teoretičar sistematizovao; protivnik kvantitativne teorije o novcu. 390
- Stevens* (Stivens) — kapetan engleskog jedrenjaka »Cornish Diamond», na kome je Engels putovao od Đenove do Londona. 478
- Stewart* — vidi *Steuart, Sir James*
- Stiebel* (Štibel) — Marxov poverilac u Londonu. 260 497
- Stieber, Wilhelm* (Wilhelm Štiber; 1818-1882) — policijski špijun; 1848/49. pravobranilac, posle 1849. policijski pristav, 1851. policijski savetnik; organizovao je falsifikovanje »glavnog materijala optužbe» protiv optuženih u kelnskom komunističkom procesu 1852, u kome je on nastupio kao glavni svedok; šef pruske političke policije (1852-1860). 283 457
- Stieler, Adolf* (Adolf Štiler; 1775-1836) — kartograf.
- Stirner, Max* (pseudonim *Johanna Caspara Schmidta*) (Maks Štirner; Johan Kaspar Šmit; 1806-1856) — filozof i pisac, mladohegelovac, jedan od ideologa buržoaskog individualizma i anarhizma. 81-84 86 137 139 314 318 334 348
- Strauß, David Friedrich* (David Friedrich Štraus, 1808-1874) — nemački filozof i publicist, mladohegelovac; od 1866. nacionalni liberal. 66 67 70 71
- Strodtmann, Adolph* (Adolf Štrotman; 1829-1879) — pisac, buržoaski demokrat, 1848. učesnik revolucionarnog pokreta u Šlezvig-Holštajnu; 1850. emigrirao u inostranstvo; autor jedne Kinkelove biografije. 341 531
- Striicker, F. W.* (F. V. Štriker) — Engelsov prijatelj iz mladosti iz Elberfelda. 79 83
- Struve, Amalie* (Amali Štruve; umrla 1862) — 1848/1849. učesnica demokratskog pokreta; supruga Gustava Struvea. 270
- Struve, Gustav* (Gustav Štruve; 1805-1870) — pravobranilac i publicist, sitnoburžoaski demokrat; jedan od vođa badenskih ustanaka u aprilu i septembru 1848. i badensko-falačkog ustanka 1849; posle poraza revolucije emigrirao, ubrajao se među vođe sitnoburžoaske emigracije u Engleskoj, a kasnije učesnik američkog građanskog rata na strani Severnih država. 210 236 255 259 270 340 482 494 513 530 561
- Stuart* (Stjuarti) — kraljevska dinastija koja je vladala u Škotskoj od 1371. do 1714. i Engleskoj od 1603. do 1714. 36

- Stucke, Karl Friedrich* (Karl Fridrih Štuke; 1800 - 1871) — lekar, član nadzornog veća lista »Rheinische Zeitung«. 37
- Stumpf, Paul* (Paul Štumpf; oko 1827 - 1913) — mehaničar; 1847. član Nemačkog radničkog udruženja u Briselu, član Saveza komunista, emisar Centralne uprave Saveza; učesnik revolucije 1848/49. u Nemačkoj, član Međunarodnog udruženja radnika, 1867. delegat na lozanskom kongresu Internacionale, član Socijaldemokratske partije; bliski prijatelj Karla Marxa i Wilhelma Liebknechta. 81 368
- Stupp, Heinrich Joseph* (Hajnrlih Jozef Štup; 1793 - 1870) — član suda u Kelnu, klerikalac; 1848. poslanik pruske Nacionalne skupštine (desno krilo); početkom pedesetih godina gradonačelnik Kelna. 274 282
- Tacit (Publje Kornelije Tacit)* (oko 55 - 120) — rimski istoričar. 11
- Talleyrand-Perigord, Charles-Maurice de, prince de Bénévent* (Šarl-Moris de Tajeran-Perigor, princ de Benevan; 1754 - 1838) — francuski diplomat, ministar spoljnih poslova (1797 - 1799, 1799 - 1807, 1814/1815), predstavnik Francuske na Bečkom kongresu (1814/1815); u politici se isticao krajnjom bespricipijelnošću i lakomošću. 37 199
- Tausenau, Karl* (Karl Tauzenau; 1808 - 1873) — austrijski političar, predstavnik levog krila sitnoburžoaske demokratije, za vreme revolucije 1848. šef Centralnog komiteta demokratskih udruženja Beča; od 1849. emigrant u Londonu. 227 255 341 - 345 529
- Techow, Gustav Adolf* (Gustav Adolf Tehov; 1813 - 1893) — bivši pruski oficir, sitnoburžoaski demokrat, 1848. učesnik revolucionarnih događaja u Berlinu; šef generalštaba falačke revolucionarne armije; posle poraza badensko-falačkog ustanka 1849. emigrirao u Švajcarsku, 1852. preselio se u Australiju. 341 342 345 350 365 366 368 370 - 373 398 544 545
- Tedesco, Victor* (Viktor Tedesko; 1821 - 1897) — belgijski advokat, revolucionarni demokrat i socijalist; 1847. saosnivač Association démocratique u Briselu; član Saveza komunista, održavao je bliske odnose sa Marxom i Engelsom; 1848. u procesu Risquons-Tout osuđen na smrt, zatim »pomilovan« na 30 godina tamnice, 1854. oslobođen. 159 161 168 173
- Telling, Eduard von* — vidi *Müller-Telling, Eduard von*
- Tessier du Mothay* (Tesje di Mote) — francuski socijalist, učesnik revolucije od 1848/49; pedesetih godina emigrant, član blankističkog društva prognanih francuskih socijalističkih demokrata u Londonu. 233 235
- Tieck, Ludwig* (Ludvig Tik; 1773 - 1853) — pisac, kritičar i prevodilac, predstavnik romantičnog, konzervativnog pogleda na svet, između ostalog izdavao je zbirke bajki. 63
- Thieme* (Time) — četrdesetih godina 19. veka izdavač u Hagenu. 84
- Thierry* (Tjeri) — francuski emigrant u Londonu, blankist. 199
- Thierry, Jacques-Nicolas-Augustin* (Žak-Nikola-Ogisten Tjeri; 1795 - 1856) — francuski liberalni istoričar iz perioda Restauracije. 141
- Thiers, Louis-Adolphe* (Luj-Adolf Tjer; 1797 - 1877) — francuski istoričar i državnik, orleanist; predsednik vlade (1836. i 1840); 1848. poslanik ustavotvorne, a 1849 - 1851. zakonodavne Nacionalne skupštine; predsednik Republike (1871 - 1873); dželat Pariske komune. 126 136 159 242 274 296 394 469 517
- Tholuck, Friedrich August* (Fridrih August Toluk; 1799 - 1877) — protestantski teolog, pijetist. 71
- Thomas, Clément* (Kleman Toma; 1809 - 1871) — francuski političar, general, umereni buržoaski republikanac; jedan od izdavača i za vreme revolucije 1848. privremeni urednik lista »Le Nationale»; u Dru-goj republici poslanik ustavotvorne

- Nacionalne skupštine, 1848. učenik surovog ugušivanja junskog ustanka u Parizu; vrhovni komandant Nacionalne garde Pariza (novembar 1870. do februara 1871), sabotirao je odbranu grada; 18. marta 1871. streljali su ga pobunjeni vojnici. 126
- Thomis* (Tomis) — 1847. član Nemačkog radničkog udruženja u Briselu. 147 148
- Thompson, Thomas Perronet* (Tomas Peronet Tompson; 1783 - 1869) — engleski političar i vulgarni ekonomist, pristalica slobodne trgovine. 192
- Tolstoj, Grigorij Mihailovič* (1808 - 1871) — ruski zemljoposjednik, liberal, četrdesetih godina Marxov i Engelsov poznanik iz Pariza. 109 116 135 441
- Tolstoj, Jakob Nikolajevič* (1791 - 1867) — ruski emigrant u Parizu; od 1837. tajni agent carske vlade. 109 116
- Tooke, Thomas* (Tomas Tuk; 1774 - 1858) — engleski ekonomist i vatreni pobornik slobodne trgovine, kritikovao je Ricardovu teoriju o novcu; »poslednji engleski ekonomist of any value« (Marx). 218 538
- Torstrick, Johann Adolf* (Johan Adolf Torštrik; 1821 - 1877) — Engelsov prijatelj iz mladosti, kasnije učitelj i komentator Aristotelovih tekstova. 68
- Traulitz, August von* (August fon Traulic; zapravo *Karl August Freiherr von Witzleben*; 1773 - 1839) — pisac, autor niza istorijskih romana u stilu Waltera Scotta. 64
- Trützschler, Wilhelm Adolph von* (Wilhelm Adolf fon Tricšler; 1818 - 1849) — političar, sitnoburžoaski demokrat; 1848/49. član frankfurtske Nacionalne skupštine (krajnje levo krilo); jedan od vođa Centralnog martovskog udruženja; zbog učešća u badensko-falačkom ustanku 1849. streljali su ga pruski vojnici. 458
- Tukidid* (oko 460. do oko 395. pre n. e.) — helenski istoričar, pisao je istoriju peloponeskih ratova, koja je ipak ostala nezavršena. 66
- Uhländ, Ludwig* (Ludvig Uland; 1787 - 1862) — pesnik, vodeći predstavnik švapske pesničke škole. 64
- Ulmer, Johann* (Johan Ulmer) — član Saveza komunista, početkom pedesetih godina 19. veka emigrant u Londonu; pri rascepu Saveza Marxov i Engelsov pristalica. 309 344 - 346 368
- Utenhoven, von* (fon Utenhofen; umro 1849) — pruski oficir, poznat po svojim reakcionarnim shvatanjima; poginuo je za vreme ustanka u Elberfeldu maja 1849. 463
- Varnhagen von Ense, Karl August* (Karl August Varnhagen fon Enze; 1785 - 1858) — pisac i književni kritičar, liberal. 67
- Vatke, Wilhelm* (Vilhelm Vatke; 1806 - 1882) — protestantski teolog, hegelovac; profesor na Berlinskom univerzitetu. 15 22
- Vauban, Sébastien le Prêtre (Prestre), marquis de* (Sebastjen le Pretr markiz de Voban; 1633 - 1707) — maršal Francuske, vojni inženjer, autor niza radova o gradnji utvrđenja i opsadi vanju. 515
- Vaulabelle, Achille Tenaille de* (Ašij Tanej de Volabel; 1799 - 1879) — francuski istoričar i političar, umereni buržoaski republikanac; 1848/1849. član ustavotvorne Nacionalne skupštine i ministar prosvete u Cavaignacovoj vladi. 141
- Venedey, Jakob* (nadimak: *Kobes*) (Jakob Venedej; 1805 - 1871) — pisac iz Kelna, sitnoburžoaski demokrat, vodeći član Nemačkog narodnog udruženja i Saveza prognanih; 1848/49. član frankfurtske Nacionalne skupštine (levo krilo); posle revolucije 1848/1849. liberal. 155
- Véron, Louis-Désiré* (Luj Dezire Veron; 1798 - 1867) — francuski no-

- vinar i političar, do 1848. orleanist, zatim bonapartist, vlasnik i izdavač lista »Le Constitutionnel«. 382
- Victoria* (Viktorija; 1819 - 1901) — kraljica Velike Britanije i Irske (1837 - 1901). 379
- Vidal, François* (Fransoa Vidal; 1814 - 1872) — francuski ekonomist, sitnoburžoaski socijalist; 1848. sekretar Luksemburške komisije, poslanik zakonodavne Nacionalne skupštine (1850/51). 161
- Vidil, Jules* (Žil Vidil) — bivši francuski oficir, član komiteta francuskog blankističkog emigrantskog udruženja u Londonu; posle rascjepa Saveza komunista 1850. bio je u vezi sa sitnoburžoaskom frakcijom Willich-Schapper. 199 245 255 257 259 510 522
- Vittorio Emanuele* (Vitorio Emanuele; 1820 - 1878) — savojski vojvoda, kralj Sardinije (1849 - 1861) i kralj Italije (1861 - 1878). 372
- Vogler, C. G.* (K. G. Fogler) — izdavač i knjižar u Briselu, izdavač Marxovog spisa »Beda filozofije«. 121 139 142 172 420
- Volk* (Folk) — emigrant, sitnoburžoaski demokrat, 1848. član Nemačkog demokratskog društva u Parizu. 560
- Voltaire, de* (zapravo *François-Marie Arouet*) (de Volter; Fransoa-Mari Arue; 1694 - 1778) — francuski filozof deist, satirični pisac i istoričar; predstavnik buržoaskog prosvetiteljstva; borio se protiv apsolutizma i katolicizma. 19 52
- Wachsmann, Karl Adolf von* (Karl Adolf fon Vaksman; 1787 - 1862) — novelist i publicist, saradnik drezdenskih listova »Abend-Zeitung« i »Zeitung für die elegante Welt«. 64
- Waldeck, Benedikt Franz Leo* (Benedikt Franc Leo Valdek; 1802 - 1870) — političar, buržoaski demokrat, pravnik; jedan od vođa levice i potpredsednik pruske Nacionalne skupštine (1848); kasnije naprednjak. 314
- Wallau, Karl* (Karl Valau; 1823 - 1877) — emigrant u Briselu, 1848. član Centralne uprave Saveza komunista; predsednik Udruženja za obrazovanje radnika u Majncu; kasnije gradonačelnik Majnce. 145 - 150 171 560
- Walther, Friedrich* (Fridrih Valtr; rod. 1810) — novinar, sitnoburžoaski demokrat; četrdesetih godina se priključio »istinskim« socijalistima; urednik (1846 - 1851) i izdavač lista »Trier'sche Zeitung«. 115
- Warskiroski, Konst* — poljski emigrant, početkom pedesetih godina 19. veka član stalne komisije sekcije poljske demokratije u Londonu. 199
- Watts, John* (Džon Vots; 1818 - 1887) — engleski publicist, utopijski socijalist, pristalica Roberta Owena, kasnije buržoaski liberal. 108 202 223 224 340 526
- Weber, Georg* (Georg Veber) — lekar, četrdesetih godina učesnik demokratskog pokreta; saradnik pariskog lista »Vorwärts!« i Dopisnog komiteta u Kilu; četrdesetih godina Marxov i Engelsov prijatelj; pedesetih godina emigrirao u SAD, kasnije se vratio u Nemačku. 113
- Weerth, Georg* (Georg Vert; 1822 - 1856) — »prvi i najznačajniji pesnik nemačkog proletarijata« (Engels); trgovac, 1843. preselio se u Englesku, 1843/1844. u bliskim prijateljskim odnosima sa Engelson; 1845, na putu u Brisel, upoznao je Marxa i od tada je pripadao njegovom najbližem krugu prijatelja; usvojio je ideje socijalizma i za njih se zalagao i rečju i delom; član Saveza komunista, 1848/1849. urednik feljtona u listu »Neue Rheinische Zeitung«; u leto 1849. u Parizu se sprijateljio sa Heineom; od juna 1850. proširio je poslovna putovanja, 1852. putovao je u zapadnu Indiju, 1853 - 1855. u Srednju i Južnu Ameriku; umro je 30. jula 1856. u Havani. 147 149 162 174 179 190 213 216 253 276 310 312 340 348 375 378 382 385 386 389 404 434 460 480 482 484 523 527 540 550 569

Wegscheider, Julius August Ludwig (Julius August Ludvig Vegšajder; 1771 - 1849) — protestantski teolog, profesor u Haleu, jedan od glavnih predstavnika racionalizma. 71

Weill, Alexandre (Aleksandr Vajl; 1811 - 1899) — novinar, buržoaski demokrat, četrdesetih godina emigrant u Francuskoj. 49 100

Weiß, Siegfried (Zigfrid Vajs; rod. 1822) — publicist, sitnoburžoaski demokrat. 216

Weiß, Theodor (Teodor Vajs; 1813 - 1890) — austrijski činovnik, pedesetih godina šef policije u Beču. 374

Weitling, Wilhelm (Vilhelm Vajtling; 1808 - 1871) — krojački pomoćnik iz Magdeburga; 1835. član Saveza progananih u Parizu, od 1837. vodeći član i teoretičar Saveza pravednih, najznačajniji nemački predstavnik utopijskog radničkog komunizma; 1840 - 1843. u Švajcarskoj se bavio revolucionarnim radom; njegova teorijska i politička shvatanja su posle 1844/1845. zaoštrala za zahtevima proleterske klasne borbe; 1845. razišao se u Londonu sa vodama Saveza pravednih, a početkom 1846. sa Briselskim komunističkim dopisnim komitetom; od 1846. do 1848. živio je u SAD; za vreme revolucije 1848/49. širio je u Berlinu i Hamburgu anarhističke ideje; od 1849. ponovo je u SAD aktivno radio u radničkom pokretu, ali zapao je u religiozno sektaštvo; od 1850. do 1855. izdavao je časopis »Republik der Arbeiter« u kome je, pored ostalog, istupao protiv Marxa i njegovih pristalica; pred kraj života približio se Međunarodnom udruženju radnika. 45 103 105 106 110 111 121 122 125 128 131 164 237 270 355 551

Welcker, Karl Theodor (Karl Teodor Velker; 1790 - 1869) — badenski pravnik, liberalni publicist, 1848/49. član frankfurtske Nacionalne skupštine (desni centar). 259

Wellington, Arthur Wellesley, Duke of (Artur Velzli vojvoda od Velingtona; 1769 - 1852) — britanski

vojskovođa i državnik, torijevac; 1808 - 1814. i 1815. komandant engleskih trupa u ratovima protiv Napoleona I; predsednik vlade (1828 - 1830), ministar spoljnih poslova (1834/1835). 242 268 269 281 287

Werres, F. (F. Veres) — knjigovođa i ekspeditor lista »Neue Rheinische Zeitung«, svedok odbrane u kelnskom komunističkom procesu. 186.

Westphalen, Edgar von (Edgar fon Vestfalen; 1819. do oko 1890) — brat Jenny Marx; 1846. član Briselskog komunističkog dopisnog komiteta. 79 142 260 539

Westphalen, Ferdinand Otto Wilhelm von (Ferdinand Oto Vilhelm fon Vestfalen; 1799 - 1876) — reakcionarni pruski državnik, ministar unutrašnjih poslova (1850 - 1858); polubrat Jenny Marx. 20 274 289 534

Westphalen, Karoline von (Karoline fon Vestfalen; umrla 1856) — majka Jenny Marx. 37 54 260 539

Westphalen, Ludwig von (Ludvig fon Vestfalen; 1770 - 1842) — tajni savetnik u Trijeru, otac Jenny Marx. 16

Weydemeyer, Joseph (Jozef Vejdemejer; 1818 - 1866) — značajni predstavnik nemačkog i američkog radničkog pokreta; sredinom četrdesetih godina »istinski« socijalist, 1846. pod direktnim uticajem Marxa i Engelsa prešao je na pozicije naučnog komunizma; jedan od urednika časopisa »Westphälische Dampfboot«; član Saveza komunista, 1849 - 1851. vođa opštine Saveza komunista u Frankfurtu na Majni; učesnik revolucije 1848/49. u Nemačkoj; jedan od odgovornih urednika lista »Neue Deutsche Zeitung« (1849/1850); 1851. emigrirao u Ameriku, za vreme američkog građanskog rata pukovnik u vojsci Severnih država; položio je kamen temeljac širenju marksizma u SAD, bliski prijatelj Marxa i Engelsa; u teorijskom pogledu izvanredno sposoban propagator marksizma. 99 112 116 200 267 301 319 320 337

374 386 393 404 405 422 465 466
471 - 473 476 480 481 491 493 -
- 495 497 - 499 503 515 - 520 524
525 527 528 535 538 - 542 549 - 552
560 - 567 570

Weydemeyer, Louise (Lujze Veydemejer) — supruža Josepha Weydemeyera. 498 538 563 566

Wienberg, Ludolf (Ludolf Vinberg; 1802 - 1872) — pisac i kritičar, predstavnik Mlade Nemačke. 63 66 67

Wiethaus (Vithaus) — pruski činovnik, krajem 1842. i početkom 1843. cenzor lista »Rheinische Zeitung«. 34

Wigand, Otto (Oto Vigand; 1795 - 1870) — izdavač i knjižar u Lajpcigu, izdavao je dela radikalnih pisaca. 13 15 81 90 92 104 117 421

Wihl, Ludwig (Ludvig Vil; 1807 - 1882) — publicist, blizak Mladoj Nemačkoj, saradnik lista »Telegraph für Deutschland«. 64

Wilhelm I (Vilhelm I; 1797 - 1888) — princ od Pruske, prestolonaslednik (1858 - 1861), kralj Pruske (1861 - 1888), nemački car (1871 - 1888). 274

Wilhelmi, Franz (Franc Vilhelmi) — sitr-oburžoaski demokrat, učesnik revolucije 1848/49. u Nemačkoj, posle njenog poraza emigrirao u SAD; učesnik američkog građanskog rata na strani Severnih država. 216

Willich, August (August Vilih; 1810 - 1878) — bivši pruski potporučnik koji je izašao iz vojske zbog svojih političkih ubedenja; član Saveza komunista, 1849. vođa dobrovoljačkog korpusa u badensko-falačkom ustanku; 1850. prilikom rasepa Saveza komunista zajedno sa Schapperom vođa sitnoburžoaske frakcije koja je bila uperena protiv Marxa; 1853. emigrirao u SAD; u američkom građanskom ratu general u vojsci Severnih država. 173 190 199 - 201 210 223 225 - 227 229 238 239 245 250 252 254 255 258 - 260 270 277 282 290 292 - 295 302 306 311 331 337 341 - 343 345 - 350 358

361 362 365 368 370 371 374 375
381 385 393 397 467 468 471 474
478 480 484 490 507 508 - 510 517 -
- 523 525 528 529 531 532 544 545
568

Willisen, Karl Wilhelm, Freiherr von (Karl Vilhelm baron fon Vilisen; 1790 - 1879) — pruski general i vojni teoretičar; 1848. kraljevski komesar u Poznanju; 1850. vrhovni komandant šlezvig-holštajnske armije u ratu protiv Danske. 516

Winkelmann, Johann Joachim (Johan Joahim Vinkelman; 1717 - 1768) — osnivač nemačke arheologije, istoričar antičke umetnosti. 11

Wiß, C. (K. Vis) — lekar i novinar, mladohegelovac, sitnoburžoaski demokrat; oko 1850. emigrirao u Ameriku, Kinkelov pristalica. 392

Wolf(f), Ferdinand (der rote Wolf; der Rote) (Ferdinand Volf; crveni Volf; Crveni; 1812 - 1895) — pravnik, 1846/1847, član Briselskog komunističkog dopisnog komiteta, član Saveza komunista, 1848/1849. jedan od urednika lista »Neue Rheinische Zeitung«; posle toga emigrant u Parizu, prilikom rasepa Saveza komunista bio je na Marxovoj strani; kasnije se povukao iz političkog života. 147 149 163 190 192 204 225 246 252 255 259 322 375 379 480 482 484 523 550 568 569

Wolff, Wilhelm (Lupus) (Vilhelm Volf; 1809 - 1864) — proleterski revolucionar, učitelj, sin šleskog seljaka; od 1831. kao radikalni pripadnik studentskog pokreta uključen u politički rad; zbog toga je od 1834. do 1838. proveo u pruskim zatvorima. Od proleća 1846. u Briselu, gde je bio jedan od prvih Marxovih i Engelsovih saboraca i najbliži prijatelj; 1846. aktivno je radio u Briselskom komunističkom dopisnom komitetu; član Saveza pravедnih, saosnivač Saveza komunista, čijoj je Centralnoj upravi pripadao od marta 1848; 1848/49. urednik lista »Neue Rheinische Zeitung«, član frankfurtske Nacionalne skupštine (krajnja levica); 1849. emigrirao u Švajcarsku, sredi-

- nom 1851. u Englesku; do kraja života bio je sa Marxom i Engelsom u najtežnjim odnosima i bio je njihov najodaniji istomišljenik. 142 145 147 148 149 155 159 162 163 168 171 190 192 193 242 270 273 275 276 281 294 306 - 308 311 312 318 320 321 331 340 350 368 392 405 460 512 513 517 521 524 526 527 533 535 540 541 550
- Wunder, Julius* (Julius Vunder) — knjižarska firma u Lajpcigu, koja je postojala od 1833. do 1841. 13
- Wurm, Gustav* (Gustav Vurm; 1819 - 1888) — filolog, Engelsov prijatelj iz mladosti. 62 68 72 77
- Zalewski, Konstantin* (Konstantin Zalevski) — poljski emigrant, 1847. član Association démocratique u Briselu. 147
- Zedlitz, Joseph Christian von* (Josef Kristijan fon Cedlic; 1790 - 1862) — austrijski liričar, dramatičar i prevodilac; Metternichov pristalica. 64
- Zimmermann* (Cimerman) — demokrat, emigrant u Londonu. 259
- Zöpfl, Mathias Heinrich* (Hajnrih Matijas Zepfl; 1807 - 1877) — nemački reakcionarni pravnik. 40
- Zulauff* (Culauf) — četrdesetih godina 19. veka komunist. 178 434

Imena biblijskih, mitoloških i drugih neistorijskih lica i lica iz književnih dela

- Adonis* — u grčkoj mitologiji bog umiruće i rastuće prirode, predstavljan je kao lep mladić koga je volela Afrodit, boginja ljubavi i lepote. 216 519
- Ahasver* — vidi *Juda Iskariot*
- Ananija* — prema Bibliji član jerusalemske prazajednice, svoje imanjanje je prodao za dobra zajednice, ali je zajedno sa svojom ženom Safirom sakrio pred apostolima jedan deo ukupa, zbog čega je momentalno umro. 125
- Ata Trol* — medved, glavna ličnost istoimene satirične pesme Heinricha Heinea. 210
- Ervin* — ličnost iz Solgerove knjige »Ewin. Vier Gespräche über das Schöne und die Kunst«, koja je izašla 1815. 11
- Faust* — glavna ličnost knjige »Historia von dr Johann Fausten dem weitbeschreiten Zauberer und Schwarzkünstler«, koja je izašla 1587, kasnije su je dramski obrađivali Simrach, Lessing i Goethe; temu — Faust su obrađivali i Nicolaus Lenau u svojoj pesmi »Faust« i Karl Gutzkow u svom dramskom pokušaju »Hamlet in Wittenberg«. 69
- Felix* (Felix) — ličnost iz fragmenata humorističkog romana Karla Marxa »Scorpion und Felix«. 11
- Hektor* — prema grčkoj mitologiji najhrabriji Trojanac, poginuo je u dvoboju sa Ahilom. 350
- Herkul* (*Heraklo*) — junak grčke mitologije, Zevsov sin; on predstavlja otevoljenje snage i izdržljivosti. 167
- Isus Hrist* — 54 70 71 260 335 381
- Isus, sin Navinov* — prema Starom zavetu, vojskovođa Izraelaca; prema predanju razorio je zidove Jerihona pomoću zvuka svetih truba i ubojne vike svojih boraca; o njemu se priča povest da je u Gideonu naredio suncu, a u dolini Ajolon mesecu, da mirno stoje. 362

- Jovan Krstitelj* — prema Bibliji pro-povednik i prorok, koji je »proreka«^o dolazak Mesijin i krstio Hrista. 381
- Juda Iskariot* — u Bibliji Hristov učenik i izdajica. Judino ime je postalo simbol izdaje i neverstva. 69 531
- Krapilinski* (Krapilinski) — ličnost iz Heineove pesme »Dva viteza«; raz-metljivi poljski plemić; ime Krapilinski potiče od francuske reči croupie -- proždrljivac, halapljivac, pijanica a takode badavadžija i ološ; Marx je Louis Bonaparte-a nazivao Kropilinski. 397 403 404
- Krispin* — ličnost iz IV Juvenalove satire. 227
- Laokon* — ličnost iz Lessingovog »Laokona«. 11
- Mojise* -- prema Starom zavetu prorok koji oslobodi Hebreje od progona egipatskih faraona (»Progon sinova Izrailja iz Egipta«). 362
- Moor, Karl* (Karl Mor) — ličnost iz Schillerove drame »Razbojnici«. 110
- Odisej* — ličnost iz započete drame Friedricha Engelsa »Odysseus Redivivus«. 66
- Oulamen* — nemački putnik u isto-imenoj tragediji Karla Marxa. 11
- Pavle* — jedan od dvanaest apostola iz Novog zaveta. 386
- Poza, markiz* — ličnost iz Schillerove drame »Don Karlos«; plemeniti i slobodoumni dvoranin koji je pokušavao da utiče na kralja-despota. 32
- Safira* — prema biblijskom predanju Ananijeva žena, koja je zajedno sa njim sakrila od apostola deo otkupa za svoj imetak. 125
- Sančo Pansa* — ličnost iz Servantesovog satiričnog romana »Don Kihot«. 317
- Scorpion* (Skorpion) — ličnost iz fragmenata humorističkog romana Karla Marxa »Scorpion und Felix«. 11
- Sibile* -- u starom veku ime za mudre proročice; najčuvenija je bila Sibila iz Kume u južnoj Italiji, kojoj su pripisivane tzv. Sibilske knjige u Rimu (zbirka mudrosti) koje su imale veliki uticaj na religiozni život Rima. 389
- Terzit* — ličnost iz Homerove »Ilijade«, opaki intrigant i nakazni Grk koji je učestvovao u opsadi Troje i koga je zbog klevetanja vojskovođe Grka, Agamemnona, Odisej ukorio, a Ahil ubio. 22
- Tuck* (Tak) — kaluder, junak engleskih balada o Robinu Hudu. 197
- Tupman* (Tapmen) — ličnost iz romana Charles Dickensa »Pikvikov klub«. 277 280 285 392
- Urija* — biblijska ličnost, ratnik kralja Davida, po kome je kralj poslao naredbu svom glavnom vojskovođi Joavu da za vreme bitke Uriju postavi na najopasnije mesto, da bi ga se oslobodio i prigrabio za sebe njegovu ženu Vit-Saveju. 269
- Wally* (Vali) -- junakinja romana »Wally, die Zweifferin« od Karla Gutzkova. 63
- Winkelried, Arnold* (Arnold Vinkelrid) — legendarni narodni junak iz oslobodilačke borbe Švajcaraca protiv vladavine Habsburga u 14. veku. 236 293
- Zarastro* — ličnost iz Mozartove opere »Carobna frula«. 137
- Zigfrid* — junak germanskog predanja, jedna od glavnih ličnosti srednjovekovnih epova. 164

Sadržaj

<i>Predgovor</i>	Strana VII

PRVI DEO

*Pisma Marxa i Engelsa članovima
porodice, prijateljima i dr.*

1837—1844

A) MARKSOVA PISMA IZ PERIODA 1837 - 1844

1837

1. Pismo ocu • 10. novembra	7

1842

2. Marx Arnoldu Rugeu • 10. februara	15
3. Marx Arnoldu Rugeu • 5. marta	16
4. Marx Arnoldu Rugeu • 20. marta	18
5. Marx Arnoldu Rugeu • 27. aprila	21
6. Marx Arnoldu Rugeu • 9. jula	23
7. Marx Dagobertu Oppenheimu • 25. avgusta	26
8. Karl Marx (J. E. Renard) glavnom predsedniku von Schaperu • 17. novembra	28
9. Marx Arnoldu Rugeu • 30. novembra	31

1843

10. Marx Arnoldu Rugeu • 25. decembra	34
11. Marx Arnoldu Rugeu • marta	36
12. Marx Arnoldu Rugeu • 13. marta	37
13. Marx Arnoldu Rugeu • maja	39

	Strana
14. Marx Arnoldu Rugeu • septembra	44
15. Marx Ludwigu Feuerbachu • 3. oktobra	47
16. Marx Juliusu Fröbelu • 21. novembra	49

1844

17. Marx redakciji lista »Allgemeine Zeitung« • 14. aprila ..	51
18. Marx Ludwigu Feuerbachu • 11. avgusta	52
19. Marx Juliusu Campeu • 7. oktobra	55
20. Marx Heinrichu Börnsteinu • jesen	56
21. Marx Heinrichu Börnsteinu • jesen	57
22. Marx Heinrichu Börnsteinu • decembra	58

B) ENGELSOVA PISMA IZ PERIODA 1838 - 1842

1938

23. Engels Friedrichu i Wilhelmu Graeberu • 1. septembra ..	61

1939

24. Engels Friedrichu Graeberu • 8. aprila	63
25. Engels Wilhelmu Graeberu • 8. oktobra	66
26. Engels Wilhelmu Graeberu • 20. novembra	69

1840

27. Engels Wilhelmu Graeberu • 20. novembra	72

1842

28. Engels Arnoldu Rugeu • 15. juna	73
29. Engels Arnoldu Rugeu • 26. jula	74

DRUGI DEO

Prepiska između Marxa i Engelsa

oktobar 1944 – decembra 1851

1844

1. Engels Marxu • početkom oktobra	77
2. Engels Marxu • 19. novembra	80

1845

3. Engels Marxu • 20. januara	84
4. Engels Marxu • 22 - 26 februara	88
5. Engels Marxu • 17. marta	92

1846

6. Engels Marxu • 27. juli	96
7. Engels Marxu • 19. avgusta	99
8. Engels Komunističkom dopisnom komitetu • 19. avgusta	103
9. Engels Komunističkom dopisnom komitetu • 19. avgusta	106
10. Engels Marxu • 18. septembra	112
11. Engels Marxu • septembra	117
12. Engels Marxu • 18. oktobra	119
13. Engels Komunističkom dopisnom komitetu • 23. oktobra	123
14. Engels Marxu • 23. oktobra	127
15. Engels Marxu • 2. novembra	129
16. Engels Marxu • decembra	130

1847

17. Engels Marxu • 15. januara	135
18. Engels Marxu • 9. marta	138
19. Marx Engelsu • 15. maja	142
20. Engels Marxu • 28 - 30. septembra	144
21. Engels Marxu • 25 - 26. oktobra	152
22. Engels Marxu • 14 - 15. novembra	158
23. Engels Marxu • 23 - 24. novembra	161

1848

24. Engels Marxu • 14. januara	163
25. Engels Marxu • 21. januara	166
26. Engels Marxu • 9. marta	168
27. Marx Engelsu • oko 12. marta	171
28. Marx Engelsu • 16. marta	172
29. Engels Marxu • 18. marta	173
30. Marx Engelsu • pre 25. aprila	175
31. Engels Marxu • 25. aprila	176
32. Engels Marxu • 9. maja	178
33. Marx Engelsu • 26. oktobra	179
34. Marx Engelsu • sredina novembra	180
35. Marx Engelsu • 29. novembra	182
36. Engels Marxu • 28. decembra	183

	Strana
1849	
37. Engels Marxu • 7 - 8. januara	184
38. Marx Engelsu • 23. aprila	186
39. Marx Engelsu • polovina aprila-početak maja	187
40. Marx Engelsu • 7. juna	188
41. Marx Engelsu • oko 1. avgusta	190
42. Marx Engelsu • 17. avgusta	191
43. Marx Engelsu • 23. avgusta	193
1850	
44. Marx Engelsu • 19. novembra	194
45. Marx Engelsu • 23. novembra	195
46. Engels Marxu • 25. novembra	196
47. Marx Engelsu • 2. decembra	197
48. Engels Marxu • 17. decembra	202
1851	
49. Marx Engelsu • 6. januara	204
50. Marx Engelsu • 7. januara	205
51. Engels Marxu • 8. januara	208
52. Marx Engelsu • 22. januara	210
53. Engels Marxu • 25. januara	211
54. Marx Engelsu • 27. januara	213
55. Engels Marxu • 29. januara	215
56. Marx Engelsu • 3. februara	217
57. Engels Marxu • 5. februara	222
58. Marx Engelsu • 10. februara	225
59. Marx Engelsu • 11. februara	227
60. Engels Marxu • 12. februara	229
61. Engels Marxu • 13. februara	231
62. Marx Engelsu • 23. februara	233
63. Marx Engelsu • 24. februara	238
64. Engels Marxu • 25. februara	240
65. Engels Marxu • 26. februara	242
66. Marx Engelsu • 26. februara	244
67. Engels Marxu • 26. februara	246
68. Engels Marxu • 27. februara	247
69. Engels Marxu • 28. februara	248
70. Marx Engelsu • 1. marta	250
71. Marx Engelsu • 18. marta	252
72. Engels Marxu • 10. marta	253
73. Engels Marxu • 17. marta	254

	Strana
74. Marx Engelsu • 17. marta	255
75. Engels Marxu • 19. marta	257
76. Marx Engelsu • 22. marta	259
77. Marx Engelsu • 31. marta	260
78. Marx Engelsu • 2. aprila	262
79. Engels Marxu • 3. aprila	264
80. Engels Marxu • 11. aprila	268
81. Marx Engelsu • 15. aprila	270
82. Engels Marxu • 15. aprila	272
83. Engels Marxu • 1. maja	273
84. Marx Engelsu • 3. maja	276
85. Marx Engelsu • 5. maja	278
86. Engels Marxu • 6. ili 7. maja	281
87. Marx Engelsu • 8. maja	283
88. Engels Marxu • 9. maja	285
89. Engels Marxu • 15. maja	288
90. Marx Engelsu • 16. maja	289
91. Engels Marxu • 19. maja	291
92. Marx Engelsu • 21. maja	293
93. Engels Marxu • 23. maja	295
94. Engels Marxu • 3. juna	300
95. Marx Engelsu • 16. juna	301
96. Engels Marxu • 27. juna	302
97. Engels Marxu • oko 6. jula	303
98. Marx Engelsu • 13. jula	305
99. Marx Engelsu • oko 17. jula	309
100. Engels Marxu • 17. jula	310
101. Engels Marxu • oko 20. jula	313
102. Engels Marxu • 30. jula	316
103. Marx Engelsu • 31. jula	317
104. Engels Marxu • oko 1. avgusta	320
105. Marx Engelsu • 8. avgusta	322
106. Engels Marxu • 10. avgusta	330
107. Engels Marxu • oko 11. avgusta	332
108. Marx Engelsu • 14. avgusta	335
109. Marx Engelsu • oko 20. avgusta	338
110. Engels Marxu • 21. avgusta	339
111. Marx Engelsu • 25. avgusta	341
112. Engels Marxu • oko 27. avgusta	348
113. Marx Engelsu • 31. avgusta	349
114. Engels Marxu • 1. septembra	353
115. Engels Marxu • 8. septembra	355
116. Engels Marxu • 11. septembra	357
117. Marx Engelsu • 13. septembra	358

118. Engels Marxu • 19. septembra	360
119. Engels Marxu • 23. septembar	361
120. Marx Engelsu • 23. septembra	365
121. Engels Marxu • 25. septembra	370
122. Engels Marxu • 26. septembar	371
123. Marx Engelsu • 13. oktobra	374
124. Engels Marxu • 15. oktobra	378
125. Marx Engelsu • 19. oktobra	381
126. Marx Engelsu • 25. oktobra	384
127. Engels Marxu • oko 27. oktobra	385
128. Marx Engelsu • 24. novembra	387
129. Engels Marxu • 27. novembra	389
130. Marx Engelsu • 1. decembra	392
131. Engels Marxu • 3. decembra	394
132. Marx Engelsu • 9. decembra	397
133. Engels Marxu • 10. decembra	399
134. Engels Marxu • 11. decembra	401
135. Engels Marxu • 16. decembra	404

TREĆI DEO

Pisma Marxa i Engelsa trećim licima

1845 - 1851

1845

1. Marx Arnoldu Rugeu • januara	409
2. Marx Heinrichu Heineu • 12. januara	410
3. Marx Heinrichu Heineu • 24. marta	411
4. Marx Löwenthalu • 9. maja	412
5. Engels sestri Mariji • 31. maja	413
6. Engels Julijusu Camperu • 14. oktobra	415

1846

7. Engels Emilu Blanku • 3. aprila	416
8. Marx Heinrichu Heineu • 5. aprila	417
9. Marx Pierre-Josephu Proudhonu • 5. maja	418
10. Engels i Marx Mosesu Hessu • 27. jula	420
11. Marx Carlu Friedrichu Julijusu Leskeu • 1. avgusta	421
12. Karl Marx P. V. Anjenkovu • 28. decembra	424

1847

13. Marx Rolandu Danielsu • 17. marta	434
14. Marx Georgu Herweghu • 27. jula	435
15. Marx Georgu Herweghu • 8. avgusta	436
16. Marx Mosesu Hessu • 2. septembra	438
17. Engels Lucienu Jottrandu • 30. septembra	439
18. Marx Georgu Herweghu • 26. oktobra	440
19. Marx Pavlu Vasiljeviču Anjenkovu • 9. decembra	442

1848

20. Engels Emilu Blanku • 26. marta	443
21. Engels Emilu Blanku • 28. marta	445
22. Marx i Engels Adalbertu von Bornstedtu i drugima • 1. aprila	447
23. Marx i Engels Etenne-u Cabet-u • 5. aprila	448
24. Engels Emilu Blanku • 15. aprila	449
25. Engels Emilu Blanku • 24. aprila	450
26. Engels Karlu Friedrichu Köppenu • 1. septembra	452
27. Marx Eduardu Müller-Tellingu • 5. decembra	453
28. Engels Udruženju u Vereju u ime Centralne komisije nemačkih udruženja u Švajcarskoj • 25. decembra	454
29. Marx policijskom savetniku Wilhelmu Stieberu • oko 29. decembra	457
30. Engels Upravi Martovskog udruženja u Frankfurtu na Majni u ime Centralne komisije radničkih udruženja u Švajcarskoj • decembra	458

1849

31. Marx Eduardu Müller-Tellingu • 15. januara	459
32. Marx Ernestu Dronkeu • 3. februara	460
33. Engels Danielu Fenneru von Fennebergu • 1. marta	462
34. Marx pukovniku Engelsu • 3. marta	463
35. Marx pukovniku Engelsu • oko 5. marta	464
36. Marx Josephu Weydemeyeru • 1. juna	465
37. Marx Josephu Weydemeyeru • 13. jula	466
38. Engels Jenny Marx • 25. jula	467
39. Marx Ferdinandu Freiligrathu • 31. jula	469
40. Marx Josephu Weydemeyeru • oko 1. avgusta	471
41. Marx Josephu Weydemeyeru • sredinom avgusta	473
42. Engels Jakobu Schabelitzu • 24. avgusta	474
43. Engels Josephu Weydemeyeru • 25. avgusta	476
44. Marx Ferdinandu Freiligrathu • 5. septembra	477

45. Engels George-u Julianu Harneyu • 5. oktobra	478
46. Marx Louisu Baueru • 30. novembra	479
47. Marx Josephu Weydemeyeru • 19. decembra	480
48. Engels Jakobu Schabelitzu • 22. decembra	482

1850

49. Marx Eduardu Müller-Tellingu • 1. januara	484
50. Marx Ferdinandu Freiligrathu • 10. januara	485
51. Marx Josephu Weydemeyeru • 4. februara	486
52. Engels Eduardu Müller-Tellingu • 7. februara	487
53. Engels Mađarskom izbegličkom komitetu • krajem februara	488
54. Engels Juliusu Schubertu i Theodoru Hagenu i Stephanu Adolphu Nautu • 4. marta	489
55. Marx Eduardu Müller-Tellingu • 12. marta	490
56. Marx Josephu Weydemeyeru • 9. aprila	491
57. Engels Juliusu Schubertu • oko 11. aprila	492
58. Engels Josephu Weydemeyeru • 22. aprila	493
59. Engels Josephu Weydemeyeru • 25. aprila	494
60. Engels i Marx F. Pardigonu • 6. maja	496
61. Engels Theodoru Schusteru • 13. maja	497
62. Marx Josephu Weydemeyeru • 8. juna	498
63. Marx Josephu Weydemeyeru • 27. juna	499
64. Marx predsedniku jednog skupa emigranata • 30. juna ..	500
65. Marx Karlu Blindu • 17. jula	501
66. Marx Josephu Weydemeyeru • 29. oktobra	503
67. Marx Hermannu Beckeru • 2. decembra	504
68. Engels Emilu Blanku • 3. decembra	505

1851

69. Marx Hermannu Beckeru • oko 1. februara	507
70. Marx Hermannu Beckeru • 8. februara	508
71. Marx Hermannu Beckeru • 28. februara	509
72. Marx Hermannu Beckeru • 9. aprila	511
73. Engels Wilhelmu Voffu • 1. maja	512
74. Marx Ronaldu Danielsu • maja	514
75. Engels Josephu Weydemeyeru • 19. juna	515
76. Marx Josephu Weydemeyeru • 27. juna	518
77. Engels Ernestu Dronkeu • 9. jula	521
78. Marx Josephu Weydemeyeru • 2. avgusta	524
79. Engels Wilhelmu Voffu • 6. avgusta	526
80. Engels Josephu Weydemeyeru • 7. avgusta	527
81. Marx Hermannu Ebneru • druga polovina avgusta	529

	Strana
82. Marx Josephu Weydemeyeru • 11. septembra	535
83. Marx Amaliji Daniels • između 4 i 8. oktobra	537
84. Marx Josephu Weydemeyeru • 16. oktobra	538
85. Marx Josephu Weydemeyeru • 31. oktobra	540
86. Marx Adolfu Clussu • početkom decembra	542
87. Marx Hermannu Ebneru • 2. decembra	543
88. Engels Mariji Blank • 15. decembra	547
89. Engels Jenny Marx • 18. decembra	549
90. Marx Josephu Weydemeyeru • 19. decembra	550
91. Marx Ferdinandu Freiligrathu • 27. decembra	552

PRILOZI

1. Marx belgijskom kralju Leopoldu I • 7. februara 1845. ...	557
2. Marx gradonačelniku Görtzu • 17. oktobra 1845.	558
3. Marx gradonačelniku Görtzu • 10. novembra 1845.	559
4. Jenny Marx Josephu Weydemeyeru • 16. marta 1848. ...	560
5. Conard Schramm Josephu Weydemeyeru • 8. januara 1850. ...	561
6. Jenny Marx Josephu Weydemeyeru • 20. maja 1850. ...	563
7. Jenny Marx Josephu Weydemeyeru • 20. juna 1850. ...	567
8. Jenny Marx Fridrichu Engelsu • 19. decembra 1850.	568
9. Jenny Marx Fridrichu Engelsu • 11. januara 1851.	569
10. Jenny Marx Fridrichu Engelsu • 17. decembra 1851.	570

NAPOMENE I REGISTRI

Napomene	573
Literatura	625
Registar imena	648
Imena biblijskih, mitoloških i drugih neistorijskih lica i lica iz književnih dela	693

ILUSTRACIJE

Prva stranica Engelsovog pisma Marxu od 23./24. novembra 1847. ...	160-161
Prva stranica Marxovog pisma Engelsu od 7. januara 1851.	208-209

K. MARX — F. ENGELS

DELA • tom 34

1837 — DECEMBAR 1851

Pripremili za štampu saradnici Instituta
za međunarodni radnički pokret:

Gligorije Ernjahović i Slobodanka Kovačević

Registar pojmova izradila *Slobodanka Kovačević*

Prevodioci

Stanko Bošnjak preveo pisma na str.: 34 - 47

Mara Fran: 77 - 405

Ivan Ivanji: 15 - 33, 48 - 74, 409 - 520

Vera Stojić: 521 - 553

Branimir Živojinović: 7 - 11

Nacrt za korice *Eduard Stepančić*

Grafička oprema *Borivoje Miladinović*

Tehnički urednik *Milena Mijailović*

Korektori *Jugoslava Ševković i Ljubica Kovačević*

Izdaje

Izdavačka radna organizacija

Prosveta

OOOR „Izdavačka delatnost“

Beograd, Dobračina 30

Institut za međunarodni radnički pokret

Beograd, Trg Marksa i Engelsa 11

Štampa

Birografika

Subotica, Put Moše Pijade 72

Tiraž: 5 000 primeraka

